

G Richardson.

BIBLIOTHECA · BODLEIANA ·

PARISIIS
APUD FRATRES BARBOU VIÂ JACOBEÂ,
SUB CICONIIS.

P. VIRGILII MARONIS OPERA.

NOTIS NOVISSIMIS ILLUSTRAVIT

CAROLUS RUÆUS SOC. JESU.

JUSSU

CHRISTIANISSIMI REGIS,

AD USUM SERENISSIMI DELPHINI.

Nova Editio longè auctior, & emendatior.

Cum Appendice de Diis, & Heroïbus Poëticis, ad Poëtarum intelligentiam necessaria.

TOMUS PRIMUS.

PARISIIS,

Apud Fratres BARBOU, viâ Jacobæâ, prope fontem S. Benedicti, sub Ciconiis.

MDCCXXIX.

CUM PRIVILEGIO REGIS.

Miss K. Richardson.

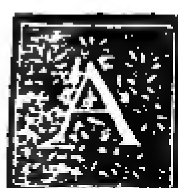

AD SERENISSIMUM DELPHINUM

CAROLUS RUÆUS

E SOC. JESU.

RMA tibi, LODOICE, finit jam firmior ætas,
ARMA ferunt Musæ: blandis illæ artibus olim
Te puerum solitæ molles formare sub annos;
Bella modo, ærataſq; acies, animaſq; superbas
Heroũ veterum, & magnæ capita ultima Romæ
Æneamque Ilumque, sacro tibi vertice Pindi
Deducunt alacres, tuaque ultro ad limina sistunt.
Aspicis insignes lauro Parnasside vultus,
Horrentemque comam, & rorantia tela cruore,
Bellatorum habitus? Non hæc tibi nomina primum
Nota, nec insuetæ percellunt lumina formæ.
Jamdudum faciles oculos per sæcula ducens,
Et seriem, & casus, & fortia mente retractas
Facta virûm: nec te tantum excitat æmulus ardor
Nitentem celeri laudum ad fastigia gressu;
Jussa etiam, & MAGNI stimulant exempla parentis.
Atque is, *credo equidem*, *cœptis* te in talibus angit

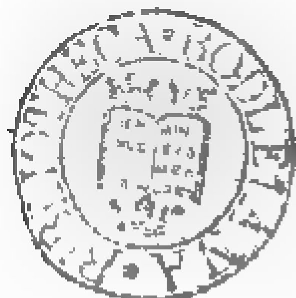
Interdum timor, Emathium qui Perfidis olim
Victorem summos inter vexabat honores;
Ne deesset factis vox olim digna canendis.
Forsan, ut hic vatem Pelidæ invidit Homerum;
Tu quoque, post genitis avidus transmittere nomen;
Æneæ invideas Andini plectra Maronis;
Major & Æneâ, majorque futurus Achille.
Ne tamen ille animum metus urgeat: aurea postquam
Flumina Castaliis fudit REX MAXIMUS arvis,
Fertilis in vates omnis se gleba resolvit,
Qualis in armatos tellus Cadmæa maniplos.
Jam chorus æqualis procerum, jam Gallica pubes
Romulidum numeris cantuque assuescit olorum
Auspice te: mox apti omnes tua dicere bella;
Totque tui quondam, quot erunt ea bella, Marones.
Ipse nemus linquens placidum, ripasque beatas
Elysiæ Lethes, Francas Romanus in auras
Virgilius, vatum dux antistesque tuorum,
Sponte venit: non ille modos & Franca per artem
Verba sonans, nostroque recens simulatus amictu;
Sed gravis ut quondam, & Latii Luparæa canore
Tecta replens litui, Versaliaque arva pererrans;
Ausonia in trabea & Sarrano lucidus ostro.
Non tamen hoc habitu, non hoc se more ferentem
Dura palatinæ carpent ludibria turbæ.
Hæc fuerint prius: insano cum Gallia fastu
Sermonis Latii probro sibi verteret usum.
Ex quo autem invitæ nutricis ab ubere raptus
Pieridum in gremio consuesti ducere somnos
Regalis puer, & Latiæ ridere Minervæ:
Redditus hinc nostris honor artibus, hinc duce vates
Virgilio penetrant aulas atque aurea regum
Atria: turba audax, ignaræ plebis iniquos
Ulta sales per te, & levium secura jocorum.
Quantus Tænarios fines Ephyreaque tecta
Lesbius intravit vates, quem fluctibus atris
Merserat impia gens & surdi ad carmina nautæ:
At Delphin, blandi *CAPTUS DULCEDINE CANTUS*
Ionio è magno terris invexit amicis
Mirantem: & tuto celebrantem è litore munus.

EPISTOLA.

Non aliter, LODOICE, tuo nunc munere prodit
Ille novam in lucem veteri conspectus honore
Virgilius: tantum radiós sonitumque refringit,
Audiri vulgo patiens patiensque videri;
Et rectâ vocum serie, numerisque solutis,
Digna rudes fingens olim ad modulamina vates.
Juverit hoc alios: nihil hoc tibi simplice cultu,
Hac nihil arte opus est: pleno dudum ore sonantem
Virgilium, & magnos capis alto pectore sensus.
Ille suas tibi pandere opes, sua furta fateri
Sæpe amat. Augusto qualis Priameïa fata,
Tartareamque domum, & Tyrios narrabat amores:
Cum spoliis Arabum gravis, & Gangetide prædâ,
Bajarum hic fontes lætamque reviseret urbem,
Victrices mulcens Andino carmine curas.
Hunc sequere, & factis, & magni vatis amore:
Utraque digna tuis laus moribus, utraque fatis.
Jamque adeo belli strepitus Martisque labores
Mitibus adjunxti studiis: te Dola frementem
Horruit ad muros, ignesque ac tela minantem;
Nil tamen hæc mites turbarunt prælia Musas
Tu quoque, cum magnis ætas matura triumphis
Mox aderit, sive Austriacam tremefeceris Arcton,
Seu magis Hesperiæ penetrabis claustra Pyrenes;
Musarum salibus duros asperge labores:
Martia nil mites turbabunt prælia Musæ.

LUTETIÆ PARISIORUM.

KAL. OCTOB. ANNO M DC LXXV.

PRÆFATIO.

Fuit iis hominibus, qui scripta Veterum explanarunt, hoc in omni ætate familiare vitium, ut se primum, autorem deinde suum, illustrandos ornandosque susceperint; eos, quorum scribere in gratiâ, nullo admodum in loco ac numero habuerint. Aut enim scribere otiosis videntur voluisse, quibus ad libelli intelligentiam, interdum satis exigui, multa & magna commentationum volumina placere possent; aut eruditis viris & maximarum rerum cognitione jam imbutis, qui levia & communia fastidirent. Qui verò primos juvenum conatus adjuvare non à sua dignitate alienum duceret, vix è tota interpretum gente unus atque alter inventus est. Idcirco hanc partem, prope depositam à cæteris, tantò studiosiùs suscipi voluit, qui est ab Rege Christianissimo Serenissimi Delphini institutioni præpositus, Illustrissimus Montauserii Dux; quanto regii alumni indolem ad pernoscenda veterum opera propensiorem videbat: atque ut Princeps optimus prodesse jam tum inciperet suis, & orbis utilitati natum se intelligeret; hæc privatorum ejus studiorum qualiacumque subsidia, publica facere etiam visum est.

His ego auctoribus ac ducibus, in hac Virgilii explanatione, præter brevitatis nitorisque studium, id imprimis mihi proposui; publicis commodis, non meæ me laudi servire. Igitur versibus interpretationem, notas interpretationis subjeci. Et eum quidem interpretationis optimum esse duxi modum; primum ut esset continua: ne dum omitto facilia, nonnulla etiam, ut fit, difficilia præterirem; tum ut expedita poëticis numeris versuum sententia redderetur, plano rectoque ordine, verbis totidem aliis; ut præter vim sensumque verborum, etiam eorum copia compararetur. In notis neglexi nihil, cujus in legendo Virgilio usus esse aliquis posset; nihil ad solam litteraturæ ostentationem usurpavi.

Atque id quidem mihi à summis viris impositum quantâ fide perfecerim, declarabit fructus, ut spero, non mediocris inde percipiendus. Quàm sit autem scitè prudenterque institutum, ex iisdem ipsis consilii auctoribus existimare jam nunc licet. Qui enim in informandis maximi Principis mori-

bus tantam, non civilis modo militarisque prudentiæ; sed literatæ etiam sapientiæ vim præ se semper tulit, Carolus Sancta-maurans Montauserii Dux; potuit is ad eamdem sapientiam parum tutum ac facilem ipsi aditum aperire? Potuit ad veram eruditionem non optima quæque præsidia conquirere vir divinis humanisque doctrinis excultissimus, Episcopus Condomiensis Jacobus Benignus Bossuetius? Horum ego monitis, auctoritati, prudentiæ non decederem, quibus Rex sapientissimus suas regnique sui spes omnes unicè commisit? Præsertim cum curis meis consilia plerumque accederent Petri Danielis Huetii, cujus in moderandis Serenissimi Principis studiis secundæ sunt partes. Is, cum & doctrinæ famâ multum apud cæteros, & morum suavitate plus apud me aliquid possit; effecit amicitiæ suæ lenociniis, communicatis etiam mecum notis in Virgilium quibusdam suis, ne tanto me operi omnino imparem putarim.

In quo quid præter alios interpretes præstiterim, facile intelliget, quisquis eos aliquando attigerit: quorum quidem errores notare nolim asperiùs, qui excusari meos peto. Sane opera non inutilis à me posita est in explicandis ex fide historiæ compluribus locis, obscuris priùs, aut parum feliciter enodatis: advocata etiam interdum subsidia aliarum artium ac disciplinarum, ne grammaticum egisse tantùm dicerer: quibus tamen in singulis si cui videbor nimis pressè strictéque versatus, cujusmodi querelæ jam ad me delatæ sunt; is me, non Geographum, aut Philosophum, aut Rhethorem, sed Virgilii interpretem esse intelligat.

Hâc septimâ Editione, tum alia multa, quæ primis curis exciderant, adjecta aut emendata; tum vero imprimis textus ipse Virgilii multis in locis, ex fide Nic. Heinsii, restitutus: cum ille novissimam editionem suam ex MSS. triginta diligentissime contexuerit. Cujus viri omnibus, qui litteras amant, luctuosa mors, memoria cara semper & jucunda futura est.

VITA
INCERTO AUCTORE,
Quem aliqui Donatum falsò putant.

PUBLIUS Virgilius Maro parentibus modicis fuit, & præcipue patre Marone: quem quidam opificem figulum; plures, Magi cujusdam viatoris initio mercenarium, mox ob industriam generum tradiderunt: quem cum agricolationi reique rusticæ & gregibus præfecisset socer, silvis coëmundis & apibus curandis reculam auxit. Natus est, Cn. Pompeio Magno, & M. Licinio Crasso, primum Coss. Iduum Octobrium die, in pago qui Andes dicitur, qui est à Mantua non procul. Prægnans mater Maia, cum somniasset enixam se laureum ramum, quem compactum, terræ coaluisse, & excrevisse illico in speciem maturæ arboris, refertæ variis pomis & floribus, cerneret: sequenti luce cum marito rus propinquum petens, ex itinere divertit, atque in subjecta fossa partu levata est. Ferunt infantem, ut fuit editus, nec vagisse, & adeo miti vultu fuisse, ut haud dubiam spem prosperioris geniturae jam tum indicaret. Et accessit aliud præsagium. Siquidem virga populea more regionis in puerperiis eodem statim loco depacta, ita brevi coaluit, ut multo ante satas populos adæquarit: quæ arbor Virgilii ex eo dicta; atque consecrata est, summâ gravidarum & fœtarum religione suscipientium tibi & solventium vota.

Initia ætatis, id est, usque ad septimum annum, Cremonæ egit: & XVII. anno virilem togam cepit, illis consulibus iterum quibus natus erat. Evenitque ut eo ipso die Lucretius poëta decederet. Sed Virgilius Cremona, Mediolanum, & inde paulo post Neapolim transiit: ubi cum literis & Græcis & Latinis vehementissimam operam dedisset, tandem omni cura omnique studio indulsit medicinæ & mathematicis. Quibus rebus cum ante alios eruditior peritiorque esset, se in urbem *contulit*: statimque magistri stabuli equorum Augusti amicitiam [illegible] *nactus, multos* variosque morbos incidentes equis *curavit. At Augustus* in mercedem singulis diebus panes

Virgilio,

Virgilio, ut uni ex ſtabulariis, dari juſſit. Interea à Crotoniatis pullus equi miræ pulchritudinis Cæſari dono fuit miſſus: qui omnium judicio ſpem portendebat virtutis & celeritatis immenſæ. Hunc cùm aſpexiſſet Maro, magiſtro ſtabuli dixit, natum eſſe ex morboſa equa, & nec viribus valiturum, nec celeritate: idque verum fuiſſe inventum eſt. Quod cum magiſter ſtabuli Auguſto recitaſſet, duplicari ipſi in mercedem panes juſſit. Cum item ex Hiſpania Auguſto canes dono mitterentur, & parentes eorum dixit Virgilius, & animum celeritatemque futuram. Quo cognito, mandat iterum augmentari Virgilio panes.

Dubitavit Auguſtus Octaviine filius eſſet, an alterius: idque Maronem aperire poſſe arbitratus eſt, quia canum & equi naturam parenteſque cognorat. Amotis igitur omnibus arbitris, illum in penitiorem partem domus vocat: & ſolum rogat, an ſciat quiſnam eſſet, & quam ad felicitandos homines facultatem haberet. Novi, inquit Maro, te Cæſarem Auguſtum: & ferme æquam cum Diis immortalibus poteſtatem habere ſcio, ut quemvis felicem facias. Eo animo ſum, reſpondit Cæſar, ut ſi verum pro rogatu dixeris, beatum te felicemque reddam. Utinam, ait Maro, interroganti tibi vera dicere queam. Tunc Auguſtus: putant alii me natum Octavio: quidam ſuſpicantur alio me genitum viro. Maro ſubridens: facile, inquit, ſi impune licenterque quæ ſentio loqui jubes, id dicam. Affirmat Cæſar jure jurando, nullum ejus dictum ægre laturum: imo nonniſi donatum ab eo diſceſſurum. Ad hæc, oculos oculis Auguſti infigens Maro: Facilius, ait: in cæteris animalibus qualitates parentum Mathematicis & Philoſophis cognoſci poſſunt: in homine nequaquam poſſibile eſt. Sed de te conjecturam habeo ſimilem veri, ut quid exercuerit pater tuus, ſcire poſſim. Attente expectabat Auguſtus quidnam diceret. At ille: quantum ego rem intelligere poſſum, piſtoris filius es, inquit. Obſtupuerat Cæſar & ſtatim quo id pacto fieri potuerit, animo volvebat. Interrumpens Virgilius: Audi, inquit, quo pacto id conjicio. Cum quædam enuntiaverim prædixerimque, quæ intelligi ſcirique non niſi ab eruditiſſimis ſummiſque viris potuiſſent, tu princeps orbis iterum & iterum panes in mercedem dari juſſiſti; quod quidem aut piſtoris, aut nati piſtore officium erat. Placuit Cæſari facetia. At deinceps, inquit Cæſar *non à piſtore*, ſed à rege magna*nimo dona feres. Illumque* plurimi fecit, & Pollioni commendavit.

Corpore & staturâ fuit grandi, aquilino colore, facie rusticanâ, valetudine variâ: nam plerumque ab stomacho & faucibus ac dolore capitis laborabat: sanguinem etiam sæpius ejecit. Cibi vinique minimi. Fama est eum libidinis pronioris in pueros fuisse: sed boni ita eum pueros amasse putaverunt; ut Socrates Alcibiadem, & Plato suos pueros. Verum inter omnes maxime dilexit Cebetem, & Alexandrum, quem secundâ Bucolicorum Eclogâ Alexim appellat, donatum sibi ab Asinio Pollione. Utrumque non ineruditum dimisit: Alexandrum grammaticum, Cebetem vero & poëtam. Vulgatum est, consuevisse eum cum Plotia Hieria. Sed Asconius Pædianus affirmat, ipsum postea minoribus natu narrare solitum, invitatum quidem se à Vario ad communionem mulieris, verum se pertinacissimè recusasse. Cætera sane vitâ, & ore, & animo, tam probum fuisse constat; ut Neapoli Parthenias vulgo appellaretur: ac si quando Romæ quo rarissimè commeabat viseretur, in publico sectantes demonstrantesque se, subterfugere solitum in proximum tectũ. Bona autem cujusdam exulantis offerente Augusto, non sustinuit accipere. Possedit prope centies sestertium ex liberalitatibus amicorum. Habuitque domum Romæ in Exquiliis, juxta hortos Mæcenatis: quamquam secessu Campaniæ Siciliæque plurimum uteretur. Quæcunque ab Augusto peteret, repulsam nunquam habuit. Parentibus quotannis aurum ad abundantem alitum mittebat quos jam grandis amisit: ex quibus, patrem oculis captum: & duos fratres germanos, Silonem impuberem, Flaccum jam adultum, cujus exitum sub nomine Daphnidis deflet. Inter cætera studia, ut supra diximus, medicinæ quoque, ac maximè mathematicæ operam dedit. Egit & causam unam omnino, nec amplius quam semel. Sermone tardissimum, ac pene indocto similem fuisse, Melissus tradidit.

Poëticam puer adhuc auspicatus, in Balistam ludi gladiatorii magistrum, ob infamiam latrociniorum coopertum lapidibus, distichon fecit:

Monte sub hoc lapidum tegitur Balista sepultus:
Nocte, die, tutum carpe viator iter.

Deinde Catalecton, & Moretum, & Priapeia, & Epigrammata, & Diras: & Culicem, cum esset annorum quindecim: cujus materia talis est. Pastor fatigatus æstu, cùm sub arbore obdormisset, & serpens ad illum proreperet è palude; culex provolavit, atque inter duo tempora aculeum fixit pas-

tori. At ille continuo culicem contrivit, & visum serpentem interemit, ac sepulcrum culici statuit, & distichon fecit:

Parve culex, pecudum custos tibi tale merenti
Funeris officium, vita pro munere, reddit.

Scripsit etiam, de qua ambigitur, Ætnam. Et mox, cum res Romanas inchoasset, offensus materiâ, & nominum asperitate, ad Bucolica transiit: maxime ut Asinium Pollionem, Alphenum Varum, & Cornelium Gallum celebraret: quia in distributione agrorum qui post Philippensem victoriam veteranis, Triumvirorum jussu trans Padum dividebantur, indemnem se præstitissent. Deinde Georgica in honorem Mœcenatis edidit: cum sibi vixdum noto opem tulisset adversus Claudii veterani militis, vel ut alii putant, Arii centurionis violentiam: à quo in altercatione litis agrariæ parum abfuit quin occideretur. Novissime autem Æneidem aggressus est, argumentum varium & multiplex, & quasi amborum Homeri carminum instar: præterea nominibus ac rebus Græcis Latinisque, commune: & in quo quod maxime studebat, Romanæ simul urbis & Augusti origo contineretur. Cum Georgica scriberet, traditur quotidie meditatos mane plurimos versus dictare solitus, ac per totum diem retractando ad paucissimos redigere: non absurde, carmen se ursæ more parere dicens, & lambendo demum effingere. Æneida prosâ prius oratione formatam: digestamque in duodecim libros, particulatim componere instituit, ut quidam tradunt. Alii ejus sententiæ sunt ut existiment eum, si diutius vixisset, quatuor & viginti libros usque ad Augusti tempora scripturum: atque alia quidem percursurum, Augusti vero gesta diligentissime executurum: quippe qui dum scriberet, ne quid impetum moraretur, quædam imperfecta reliquit: alia levissimis versibus scripsit, quos per jocum pro tigillis vel tibicinibus interponi à se dicebat, ad sustinendum opus, donec solidæ columnæ advenirent.

Bucolica triennio, Asinii Pollionis suasu, perfecit. Hic Transpadanam provinciam regebat: cujus favore, cum veteranis Augusti militibus Cremonensium & Mantuanorum agri distribuerentur, suos Virgilius non amisit. Factâ enim distributione suos, Claudio seu Ario datos, recuperavit. Hunc Pollionem maxime amavit Maro, & dilectus ab eo magna munera tulit: quippe qui invitatus ad cœnam, captus pulchritudine & diligentiâ Alexandri Pollionis pueri, eum dono accepit. Hujus Pollionis filium C. Asinium Cornelium

Gallum, oratorem clarum, & poëtam non mediocrem, miro amore dilexit Virgilius. Is transtulit Euphorionem in Latinum: & libris quatuor amores suos de Cytheride scripsit. Hic primo in amicitia Cæsaris Augusti fuit: postea in suspicionem conjurationis contra illum adductus, occisus est. Verum usque adeo hunc Gallum Virgilius amarat, ut quartus Georgicorum à medio usque ad finem ejus laudem contineret: quem postea, jubente Augusto, in Aristæi fabulam commutavit.

Georgica septennio Neapoli: Æneida partim in Sicilia, partim in Campania undecim annis confecit. Bucolica eo successu edidit, ut in scena quoque per cantores crebrâ pronunciatione recitarentur. Ac cum Cicero quosdam versus audisset, & statim acri judicio intellexisset non communi venâ editos, jussit ab initio totam Eclogam recitari: quam cum accuratè pernotasset, in fine ait, *Magna spes altera Romæ*; quasi ipse linguæ Latinæ spes prima fuisset, & Maro futurus esset secunda. Quæ verba postea Æneidi ipse inseruit.

Georgica, reverso ab Actiaca victoria Augusto, atque reficiendarum virium causa Atellæ commoranti, per continuum quatriduum legit: suscipiente Mœcenate legendi vicem, quoties interpellaretur ipse vocis offensione. Pronuntiabat autem maxima cum suavitate, & lenociniis miris. Seneca tradidit, Julium Montanum poëtam solitum dicere, involaturum se quædam Virgilio, si & vocem posset, & os, & hypocrisim: eosdem enim versus, eo pronunciante, bene sonare; sine illo inarescere, quasi mutos. Æneidos vixdum cœptæ extitit fama, ut Sext. Propertius non dubitarit sic prædicare:

Cedite Romani scriptores, cedite Graji:
Nescio quid majus nascitur Iliade.

Augustus vero, cum jam fortè expeditione Cantabricâ abesset, & supplicibus atque minacibus per jocum literis efflagitaret, ut sibi de Æneide, ut ipsius verba sunt, vel primas carminis hypographas, vel quodlibet colon mitteret: negavit se facturum Virgilius. Cui tamen multò post, perfectâ demum materiâ, tres omnino libros recitavit: secundum videlicet, quartum, & sextum. Sed hunc præcipue ob Octaviam: quæ cum recitationi interesset, ad illos de filio suo versus, *tu Marcellus eris* defecisse fertur: atque ægre refocillata, dena sestertia pro singulo versu Virgilio dari jussit. Recitavit & pluribus: sed neque frequenter, & ferme illa de

quibus

quibus ambigebat, quo magis judicium hominum experiretur. Erotem librarium & libertum ejus, exactæ jam senectutis, tradunt referre solitum quondam in recitando eum duos dimidiatos versus complesse ex tempore: & huic, *Misenum Æoliden*, adjecisse, *quo non præstantior alter*. Item huic, *Ære ciere viros*, simili calore jactatum subjunxisse, *Martemque accendere cantu*: statimque sibi imperasse, ut utrumque volumini adscriberet.

Bucolica Georgicaque emendavit. Anno vero quinquagesimo secundo ut ultimam manum Æneidi imponeret, statuit in Græciam & Asiam secedere, trienniοque continuo omnem operam limationi dare: ut in reliqua vita tantum philosophiæ vacaret. Sed cum aggressus iter, Athenis occurrisset Augusto ab Oriente Romam revertenti, una cum Cæsare redire statuit. At cum Megara, vicinum Athenis oppidum, visendi gratiâ peteret, languorem nactus est: quem non intermissa navigatio auxit ita ut gravior in dies, tandem Brundusium adventarit: ubi diebus paucis obiit, decimo Calend. Octobris, Cn. Plautio, & Q. Lucretio, coss. Qui cum gravari morbo sese sentiret, scrinia sæpe & magnâ instantiâ petivit, crematurus Æneida: quibus negatis, testamento comburi jussit, ut rem inemendatam imperfectamque. Verum Tucca & Varius monuerunt, id Augustum non permissurum. Tunc eidem Vario ac simul Tuccæ scripta sub ea conditione legavit: ne quid adderent quod à se editum non esset; & versus etiam imperfectos, si qui erant, relinquerent. Voluit etiam ejus ossa Neapolim transferri, ubi diu & suavissime vixerat: ac extremâ valetudine hoc ipse sibi Epitaphium fecit distichon:

Mantua me genuit Calabri rapuere: tenet nunc
Parthenope: cecini pascua, rura, duces.

Translata igitur jussu Augusti ejus ossa, prout statuerat, Neapolim fuere: sepultaque viâ Puteolanâ, intra lapidem secundum: suoque sepulcro id distichon, quod fecerat, inscriptum est. Heredes fecit ex dimidia parte, Valerium Proculum, fratrem ex altero patre: ex quarta Augustum: ex duodecima Mœcenatem, ex reliqua L. Varium, & Plotium Tuccam, qui ejus Æneidem post obitum, prout petiverat, jussu Cæsaris emendaverunt. Nam nullius omnino sententiâ crematu Æneis digna visa fuit: de quâ re Sulpitii *Carthaginiensis* extant hujusmodi versus:

Jusserat hæc rapidis aboleri carmina flammis

Virgilius, Phrygium quæ cecinere ducem?
Tucca vetat, Variusque simul: tu, maxime Cæsar,
Non sinis, & Latiæ consulis historiæ.
Infelix gemino cecidit prope Pergamus igni,
Et pene est alio Troja cremata rogo.

Extant & Augusti de ipsa eadem re versus plures & clarissimi, quorum initium est:

Ergone supremis potuit vox improba verbis:
Tam dirum mandare nefas? ergo ibit in ignes,
Magnaque doctiloqui morietur musa Maronis?

Et paulo post,

Sed legum servanda fides: suprema voluntas,
Quod mandat, fierique jubet, parere necesse est.
Frangatur potius legum veneranda potestas,
Quam tot congestos noctesque diesque labore
Hauserit una dies. Et ea quæ sequuntur.

Nil igitur auctore Augusto Varius addidit, quod & Maro præceperat: sed summatim emendavit: ut qui versus etiam imperfectos, si qui erant, reliquerit. Hos multi mox supplere conati, non perinde valuerunt; ob difficultatem quod omnia fere apud eum hemistichia, præter illud *Quem tibi jam Troja peperit*, sensum videntur habere perfectum. Nisus grammaticus audisse se à senioribus dicebat Varium duorum librorum ordinem commutasse; & qui tunc secundus erat, in tertium locum transtulisse: etiam primi libri correxisse principium, his demptis versibus,

Ille ego qui quondam gracili modulatus avena
Carmen; & egressus silvis, vicina coëgi
Ut quamvis avido parerent arva colono;
Gratum opus agricolis: at nunc horrentia Martis
Arma, virumque cano.

Obtrectatores Virgilio nunquam defuerunt, nam nec Homero quidem. Prolatis Bucolicis, innominatus quidam rescripsit Antibucolica, duas modò Eclogas, sed insulsissime παρῳδήσας, quarum prioris initium est:

Tityre, si toga calda tibi est, quo tegmine fagi?

Sequentis:

Dic mihi Damœta, cujum pecus? anne Latinum?
Non; verum Ægonis: nostri sic rure loquuntur.

Alius, recitante eo ex Georgicis, *Nudus ara, sere nudus*; *subjecit, habebis frigora, febrem.*

Est & adversus Æneida liber Carbilii Pictoris, titulo Eneidomastix. M. Vipranius eum à Mœcenate supposituː

appellabat novæ κακοζηλίας repertorem: dicebatque neque tumidum esse, neque exilem; sed communibus verbis opus illud confecisse. Herennius vitia ejus tantum contraxit, Perilius Faustinus furta. Sunt & Q. Octavii Aviti volumina: quibus annotatur, quos, & unde versus transtulerit. Asconius Pædianus, libro quem contra obtrectatores Virgilii scripsit, pauca admodum ei objecta proponit: & potissimum quod non rectè historiam contexuit, & quod pleraque ab Homero sumpsit. Sed hoc crimen sic defendere assuetum ait: Cur non illi quoque eadem furta tentarent; verum intellecturos, facilius esse Herculi clavam, quam Homero versum surripere. Et tamen destinasse secedere, ut omnia ad satietatem malevolorum decideret. Refert etiam Pædianus, benignum, cultoremque omnium bonorum, atque eruditorum fuisse: & usque adeo invidiæ expertem, ut si quid eruditè dictum inspiceret alterius, non minus gauderet ac si suum fuisset: neminem vituperare: laudare bonos: eâ humanitate esse, ut nisi perversus maximè, quisque illum non diligeret modo, sed amaret. Nihil proprii habere videbatur. Ejus bibliotheca non minus aliis doctis patebat, ac sibi: illudque Euripidis antiquum sæpe usurpabat τὰ τῶν φίλων κοινὰ *communia esse amicorum omnia.* Quare coævos omnes poëtas, ita adjunctos habuit; ut cùm inter se plurimum invidia arderent, illum una omnes colerent. Varius, Tucca, Horatius, Gallus, Propertius, Anser verò, quoniam Antonii partes secutus est, illum non observasse dicitur. Cornificius ob perversam naturam illum non tulit. Gloriæ verò adeo contemptor fuit, ut cum quidam versus quosdam sibi adscriberent, eaque de re docti haberentur, non modò ægrè non ferebat, imo voluptuosum id sibi erat. Cùm enim distichon, quod laudem felicitatemque Augusti continebat, fecisset, valvisque non nominato auctore infixisset, id erat ejusmodi;

Nocte pluit tota, redeunt spectacula mane:
Divisum imperium cum Jove Cæsar habet.

Diu quæritans Augustus, cujusnam hi versus essent, eorum auctorem non inveniebat. Bathyllus vero, poëta quidam mediocris, tacentibus aliis, sibi adscripsit. Quamobrem donatus honoratusque à Cæsare fuit. Quod æquo animo non ferens Virgilius, iisdem valvis affixit quater hoc principium, *Sic vos non vobis.* Postulabat Augustus ut hi versus complerentur. Quod cùm frustra aliqui conati essent, Virgilius præposito distícho sic subjunxit,

tis versus utrique complures aspersi, qui in Georgicis & Æneide aut iidem omnino, aut paullo accuratius limati reperiuntur. Non esse autem, mihi persuadet stylus enervis ac vagus, obscura sententia, numeri dissoluti: prorsus ut qui tam sordide humilis fuit, non videatur potuisse unquam ad perspicuam illam Bucolicorum tenuitatem, multo minus ad splendidam Æneidos majestatem assurgere. Bene quidem Scaliger falsum demonstrat, id quod in vita Virgilii legitur, scripsisse Culicem, quicumque tandem Culex ille sit, annos quindecim natum. Quippe Statius in Genethliaco Lucani, *Sylv.* l. 2. v. 74. testatur Lucanum scripsisse Pharsaliam, *ante annos Culicis Maroniani.* At Lucanus post multa opera ultimam condidit Pharsaliam, eamque magna ex parte inemendatam reliquit, anno quo mortuus est ætatis vigesimo septimo. Addo ego, Culicem hunc, quem habemus, Octavio dicatum esse. At Octavius tum, cum numerabat Virgilius annum decimumquintum, ipse tantum octavum attigerat: quâ ætate, nec ipsi poëmata dicari, nec ea dici de ipso potuerunt; *At tu, cui meritis oritur fiducia tantis*; aut ut habent codices alii, *At tu, cui meritis oritur fiducia castris, Octavi venerande.* Igitur scriptum fuisse Culicem probabile est, cum Octavius aliquo in nomine cœpit esse: circa id temporis, quo donatus à Julio Cæsare militaribus donis, eum in Hispaniensia castra secutus est, anno U. C. circiter 709. Octavii 19. Virgilii 26. Quod quis credat? Virgilium ab illa Culicis exilitate ita repente convaluisse; ut anno post tertio quartove Bucolica scribere tam æquabili & vivido & puro nitore inceperit. His adducor ut putem, insulsum illum Culicem, quem habemus præ manibus, ab inepto aliquo posteriorum ætatum scriptore fictum esse: qui cum apud veteres laudari passim videret juvenilem Maronis Culicem; amissum illum vitio temporum restituere per ludum aut per summam audaciam voluerit, quomodo deinceps à levissimis scriptoribus multa malitiose conficta sunt, ut Cornelii Galli Elegiæ, & nuper Petronii fragmentum.

Idem esto de *Ciri* judicium, quam Ovidii tempore posteriorem esse indicat Scyllæ, patris & patriæ ruinam meditantis, cum nutrice colloquium; locus omnino exaratus ad similitudinem illius colloquii, quod habet Myrrha patris amore insaniens, cum nutrice item sua, Metam. l. 9. Nec abstinet Scyllæ nutrix ab exemplo ipsius Myrrhæ proferendo: ut plane existimem fictorem illum Virgilianæ Ciris, ad Myrrham Ovidianam inter scribendum oculos intendisse. Non est igitur audiendus Scaliger, cum Cirim illam ipsam ultimum esse statuit opus Virgilii, etiam Æneide posterius: quanquam enim fusum est feliciore venâ, quam Culex; tamen jacent in eo multa, multa horrent, nitent quampaucissima: nec à Virgilio senescente, & æquo rerum suarum æstimatore scribi tantillo in poëmatio potuit; *Accipe dona meo multum vigilata labore*, nec Virgilium juvenem, & Bucolica, Georgica, Æneida meditantem, tantum rei poëticæ jam tum cœperat tædium, ut in hoc tam levi opere desinere non dubitaret: *In quo jure meas utinam requiescere Musas, & leviter blandum liceat deponere morem.* Nec juvenis itaque, nec senex Virgilius Cirim scripsit.

Annus

Annus U. C. 699. *Augusti* 9. *Virgilii* 16.

CN. POMPEIUS MAGNUS II.

M. LICINIUS CRASSUS II.

VIrilem togam sumpsisse dicitur Virgilius apud Pseudo-Donatum, anno ætatis 17. iisdem illis Consulibus, quibus natus est. Idipsum agnoscit Scaliger, sed minus considerate. Neque enim ab Idibus Octobribus primi Pompeiani Consulatus, ad Idus Octobres secundi, completos annos reperio plures quam quindecim. Si ergo Virgilius toga virili donatus est Pompeio & Crasso secundum Coss. id anno Virgilii aut decimoquinto completo, aut decimosexto ineunte contigit. Sin ad usque decimum septimum ineuntem recedendum est, annus is fuit U. C. 700. Consules, L. Domitius Ænobarbus, & Ap. Claudius Pulcher. Si denique decimus septimus completus requiritur annus fuit U. C. 701. Consules, Cn. Domitius Calvinus, & M. Valerius Messala; quem annum consignat his verbis Hieronymus in Eusebio: *Virgilius sumpta toga Mediolanum transgreditur.*

Et vero, etsi Romano jure pueritia anno 17. finiretur, tumque sumeretur toga pura seu virilis: tamen pro arbitrio tempus illud aliquando immutatum reperimus. Augustus ex Suetonio togam sumpsit anno 16. Caligula ex eodem, anno 20. M. Antonius philosophus ex Julio Capitolino, anno 15.

Annus U. C. 708. *Augusti* 18. *Virgilii* 25.

C. JULIUS CÆSAR III.

M. ÆMILIUS LEPIDUS I.

JUlius Cæsar mense Octobri quater triumphat, de Gallia, de Asia, de Ægypto, de Africa Octavius, sororis ejus nepos, *militaribus donis triumpho Cæsaris Africano donatus est, quanquam expers belli propter ætatem.* Suetonius in Augusto, 8.

Annus U. C. 709. *Augusti* 19. *Virgilii* 26.

C. JULIUS CÆSAR IV. *solus.*

CÆsar proficiscitur in Hispanias adversus Pompeii magni liberos. Octavius *vixdum firmus à gravi valetudine, per infestas hostibus vias, paucissimis comitibus, naufragio etiam facto, avunculum subsecutus magnopere demeruit.* Suetonius ibid. Cæsar redux sub initium Octobris triumphat quintum de Hispaniis.

Annus U. C. 710. *Augusti* 20. *Virgilii* 27.

C. JULIUS CÆSAR V.

M. ANTONIUS.

CÆsar expeditionem destinans in Parthos, Octavium præmittit Apolloniam. Ibi ille, dum studiis vacat, audit Cæsarem in senatu occisum esse Idibus Martiis, se ab eo in nomen & familiam adoptatum. Romam redit: sed adversante M. Antonio Consule, adjungit se optimatibus, quos ei infensos sciebat.

Annus U. C. 711. *Augusti* 21. *Virgilii* 28.

C. VIBIUS PANSA.

A. HIRTIUS.

OCtavius mittitur *cum Consulibus* adversus M. Antonium, qui *Decimum Brutum Mutinæ obsessum tenebat.* Solvitur obsi-

dio: Consules tamen bello pereunt. Fit agrorum aliqua inter milites divisio per Decemviros, in quibus erat Cicero. Octavius armatâ manu Romam ingressus, Consulatum, mortuo Pansâ tunc vacuum, ab invito senatu extorquet 14. Kal. Septemb. seu 19. Augusti, ante annum ætatis vigesimum expletum. Inito Consulatu statim in nomen & bona Cæsaris lege transiit, vocatusque est deinceps ab omnibus, Dione teste l. 46. C. JULIUS CÆSAR OCTAVIANUS. Paulo post, nempe 27. Novembris, ipse ac M. Antonius & M. Æmilius Lepidus, triumviros se reipublicæ constituendæ in quinquennium renunciant, magistratus absque senatus & populi consilio designant in idem tempus, proscriptionem inimicorum suorum indicunt, quâ Cicero 7. Decembris occisus est.

Hinc erroris arguuntur, qui volunt Eclogam Virgilii sextam Romæ auditam à Cicerone fuisse in theatro, cum à Cytheride mima cantaretur: eumdemque Romanæ eloquentiæ principem, ad suam & novi poëtæ laudem exclamasse: *Magnæ spes altera Romæ*: quæ verba deinceps Virgilius in Æneida retulerit. Tum enim, cum Cicero occisus est, Eclogas scribere nondum Virgilius cœperat: necdum venerat Romam: sed adhuc, aut Mediolani, aut in rure suo versabatur, ut mox deinde ostendemus.

Annus U. C. 712. *Augusti* 22. *Virgilii* 29.

L. MUNATIUS PLANCUS.

M. ÆMILIUS LEPIDUS II.

Kalendis Januariis Triumviri, inter cæteros Julio Cæsari habitos honores, sacellum ipsi dedicant in foro, ejus simulacrum ludis Circensibus cum Veneris simulacro circumferendum decernunt. Hinc Octavianus se *Divi filium* appellavit. Circa Novembrem pugnatur ad Philippos in Macedonia, pereuntque Cassius & Brutus, duobus præliis, mensis fere unius intervallo dissitis, ex Plutarcho. M. Antonius abit in Asiam: Octavianus in Italiam redit, ut agros suis Antonianisque veteranis dividat.

Annus U. C. 713. *Augusti* 23. *Virgilii* 30.

L. ANTONIUS.

P. SERVILIUS ISAURICUS.

Fit agrorum divisio, ex optimis quibusque urbibus Italiæ, ejectis per vim dominis, non iis tantum qui contra Triumviros steterant, sed etiam aliis, ut habent Appianus & Dio. Fulvia M. Antonii uxor, & Lucius Antonius Consul Marci frater, cum divisionis illius administrationem & gratiam apud milites derivare ad se non potuissent, veterum possessorum querelis in speciem commoti, bellum in Octavianum suscitant. Asinius Pollio, M. Antonii singularis amicus, Galliam Cisalpinam interim copiis tenet, & Alpium transitum Octaviani legionibus intercludit, ut constat ex Appiano lib. 5. Idem Lucio Perusiæ obsesso suppetias ferre frustra conatus, sub anni sequentis initium dedita Perusia, cum septem legionibus Venetiam, in qua regione Mantua est, in potestate Antonii diu retinet, ut testatur Velleius.

Atque hæc illa est Agraria largitio, quâ Virgilius Andino patrimonio suo mulctatus est. Neque enim est, cur Corradus calami-

tatem illam accidisse poëtæ suspicetur decemvirali illâ divisione, quæ Mutinense bellum secuta est, & cui intererat Cicero: tum enim levis erat ac fere nulla Romæ Octaviani auctoritas, ut optimates & ipse Cicero de eo occidendo cogitarent. Quare Virgilius dicere tum de illo non potuit id Ecl. 1. *Deus nobis hæc otia fecit*: neque istud: *Hic illum vidi juvenem, Melibæe, quotannis bis senos cui nostra dies altaria fumant*: potuit verò hâc Philippensi divisione; cum se jam Octavianus *Divi Julii* filium appellaret, summâque polleret triumviratûs auctoritate. Multo minus ferendi Probus & Pomponius Sabinus, qui id ad Actiacam divisionem rejiciunt, & annum U. C. 723. Cum enim è plerisque omnibus Virgilianæ vitæ scriptoribus certum sit, Bucolica triennio esse perfecta; certum item, ut mox demonstrabitur, Eclogam quartam anno U. C. 714. Pollione Consule, esse editam: certum id quoque habendum est, spatium illud triennii circa Consulatum Pollionis omnino esse numerandum. Adde quod idem ipse Pomponius Virgilium dicat edidisse Bucolica anno ætatis 23. aut 24. Probus & Pedianus, anno 28. Servius, anno 29. Atqui divisionis Actiacæ tempore annos numerabat plenos atque integros novem ac triginta: quod incuriam scriptorum ejusmodi manifestam facit.

Igitur sic statuo. Virgilium Asinio Pollioni, tum in Gallia Cisalpina & Venetia, cujus pars est ager Mantuanus, cum imperio versanti, sive per Varum quocum philosophiæ studuerat, sive per Cornelium Gallum, sive per seipsum innotuisse: per Pollionem commendatum esse Mœcenati, per hunc ad Octaviani gratiam irrepsisse. Quanquam enim tunc diversarum erant partium Mœcenas & Pollio: similitudo tamen studiorum & æqua probitatis fama sic utrumque sociabat, ut anno proxime sequente administri Brundusinæ pacis una adhibiti sint. Certe Pollionis in Virgilium priora fuisse merita, Mœcenatis potiora, vel ea res probat: quod prior à Virgilio gratia Pollioni, major Mœcenati relata sit: Ecloga unica mox in illius honorem edita; Georgicis deinde libris quatuor hujus nomine nuncupatis.

Fretus eâ commendatione Virgilius, agros ut reciperet suos, Romam sub anni hujus initia primum venit. Quidni enim Virgilio de se fides habeatur? At Eclogâ primâ sub Tityri persona testatur, sibi ante amissos agros Romam ignotam fuisse *Urbem quam dicunt Romam Melibæe putavi stultus ego huic nostræ similem*, &c. se libertatis obtinendæ gratiâ eò profectum: *Et quæ tanta fuit Romam tibi causa videndi? Libertas*, &c.

Eam ob rem inter fabulas puto quicquid habet vitæ scriptor de ejus ad Octaviani gratiam aditu: quod magistro stabuli carus primum fuerit: quod panes eidem ut uni è stabulariis in singulos dies dati: quod Octavianus, de genere ac patre suo aliquando sollicitus, consuluerit ea de re stabularium Maronem; ejusque operâ speraverit patrem se posse suum certo intelligere, quia is de canum equorumque genere ac parentibus scite interdum respondebat. Fuerit enimvero Maroni singularis illa, quam reipsa fuisse libri Georgici declarant, *rei veterinariæ peritia*; fuerint hæc omnia quæ nos

fantur temporum rationi accommoda, ut minime sunt: quis tantum Octaviani fuisse stuporem credat, ut veterinariæ medicinæ tam esse vim sibi persuaderet: aut tantam Romani moris inscitiam, ut se *regem magnanimum* appellaret? aut ipsi Virgilio tantum futurorum eventuum notitiam, ut Octavianum *Augusti* nomine appellaret, ante annos minimum quatuordecim, quam esset honorifica illa appellatio ejus in gratiam instituta. Quid? jocus ipse quam insulsus: Pistoris filium sibi Octavianum videri, quod panes liberaliter erogaret. Cui fabulæ locum puto præbuisse quod apud Suetonium legitur: Antonium Octaviano inter cætera probra solitum objicere, quod proavum haberet pistorem.

Hoc itaque anno scripta est Ecloga prima, quâ poëta suam in agro recuperando felicitatem sub Tityri nomine repræsentat. Proinde exorsus est Bucolica, cum annum decurreret nonum ac vigesimum; necdum Idus Octobres attigisset, quo tempore trigesimum erat ingressurus. Statimque Româ profectus Mantuam, novosque possessores conatus ex agro ejicere, Arium nempe Centurionem, aut primipilarem Milienum Toronem, aut veteranum Claudium: ab eo, quisquis fuerit, male habitus, ægre vitæ suæ consuluit, Mincio natatu trajecto. Romam regressus, ut vim novo Octaviani edicto reprimeret: Eclogam, quæ ordine nona legitur, obtulisse videtur Varo, apud Octavianum gratioso, quasi libellum supplicem indicemque calamitatis; eamque, ut res urgebat, subitario impetu è variis carminum, quæ meditabatur, fragmentis concinnasse: quod legenti persuasum fore facile confido.

Annus U. C. 714. *Augusti* 24. *Virgilii* 31.

CN. DOMITIUS CALVINUS.

C. ASINIUS POLLIO.

Octavianus Lucium Antonium urbemque Perusiam deditione accipit. Marcus in Italiam veniens, maximo belli metu facto, Brundusii pacem cum Octaviano componit; administris, ex parte Octaviani, Mœcenate; ex parte Marci, Pollione. Octavia soror Octaviani, mortuo Marcello priore viro, Marco Antonio conjux datur. Redeunt Romam Triumviri: sed Sexto Pompeio Magni filio mare Siculum infestis navibus obtinente, fames in urbe sæviens urbem in Triumviros concitat. Octavianus & Antonius, à plebe tantum non laniati, de pace cum S. Pompeio conveniunt ad Puteolos, in litore Campaniæ. Ita compositis rebus, lætitia communis & rerum omnium copia in urbem redit. Decedunt è magistratu Consules, Calvinus & Pollio, in paucos qui supererant anni hujus dies, more illorum temporum. Antonius exercitus sui partem, ut per hyemem exerceret, mittit adversus Parthinos, gentem Illyricam, & olim Bruti Cassiique studiosam: expeditionemque Pollioni suo committit, ut colligitur ex ejus triumpho de Parthinis anno proxime consequente.

Virgilius, cum filius Pollioni natus esset, ejus genethliacon canit *Eclogâ quartâ*: antequam Pollio magistratum abdicasset, nam *v. 11. Teque adeo decus hoc ævi te consule inibit* Pollio: post Brundusinam.

sinam pacem Pollionis operâ constitutam, nam v. 17. *Pacatumque reget patriis virtutibus orbem*: post pacem etiam Puteolanam, invectâ scilicet in urbem abundantiâ, nam v. 21. *Ipsæ lacte domum referent distenta capellæ ubera*, &c. Igitur sub extremos anni dies. Parum enim sana fuisset illa ætatis aureæ promissio, imminente, aut Brundusini belli, aut Pompeianæ famis metu.

Annus U. C. 715. *Augusti* 25. *Virgilii* 32.

L. MARCIUS CENSORINUS.

C. CALVISIUS SABINUS.

POllio bellum adversus Parthinos feliciter gerit: de quibus triumphum agit 8. Kal. Novembris.

Dum inde Pollio Romam redit ad triumphum, perlustratque Illyrici & Venetiæ litora: Virgilius Eclogam octavam componit, ubi perstringit bellicas ejus laudes, v. 6. *Tu mihi, seu magni superas jam saxa Timavi, sive oram Illyrici legis æquoris*, &c.

Nec procul ab eo tempore, nempe circa medium Octobrem, videtur scripta etiam illa, quæ ordine tertia legitur: cum scilicet victimæ & sacra triumphalia pro Pollionis victoria pararentur. Ideo commendat poëta, ut vituli taurique Pollioni pascantur v. 84. *Pollio amat nostram, quamvis sit rustica, Musam: Pierides, vitulum lectori pascite vestro. Pollio & ipse facit nova carmina: pascite taurum*, &c. Quam si quis levem conjecturam putet; de illa non admodum pugnabo mecum ut sentiat.

Annus U. C. 716. *Augusti* 26. *Virgilii* 33.

APPIUS CLAUDIUS PULCHER.

C. NORBANUS FLACCUS.

BEllum inter Octavianum & S. Pompeium renovatur, adversa primum Octaviani fortuna.

Virgilius Bucolicis finem imponit, postquam ea triennio ante incepisset. Tunc ergo scripta est Ecloga, quæ decima numeratur, quam hîc ipse consignat notâ: *Extremum hunc Arethusa mihi concede laborem*. Cæteræ, quas hîc omisimus, quo tempore scriptæ sint, nihil certo indicat.

Annus U. C. 717. *Augusti* 27. *Virgilii* 34.

M. VISPANIUS AGRIPPA I.

L. CANINIUS GALLUS.

DUm adversus S. Pompeium Octavianus bellum instaurat; orditur Virgilius Mœcenatis suasu Georgica, quæ septem annis consequentibus exequitur, maxima ex parte Neapoli.

Annus U C. 718. *Augusti* 28. *Virgilii* 35.

L. GELLIUS POPLICOLA.

M. COCCEIUS NERVA.

S. Pompeius ab Octaviano navali pugnâ vincitur. Octavianus divinis honoribus coli nunc primum incipit: ut habet Appianus *lib.* 5. *Civil.* M. Antonius, re adversus Parthos male gestâ, concedit in Ægyptum ad Cleopatram; ubi se luxui & voluptatibus tradit.

Annus U. C. 719. *Augusti* 29. *Virgilii* 36.

L. CORNIFICIUS.

S. POMPEIUS S. F.

S. Pompeius fugâ se recipit ad Antonium, ejusque jussu in Phrygia occiditur à Titio. Octavianus victor inter Deos tutelares oppidatim consecratur, cum jam annos 28. exegisset, ut habet diserte Appianus lib. 5.

Quicquid ergo hactenus de divinitate Octaviani apud Virgilium reperitur: id ab eo dictum, aut per adulationem, aut quia jam inde ab anno 712. *Divi Julii* se filium appellabat.

Annus U. C. 720 *Augusti* 30. *Virgilii* 37.

M. ANTONIUS II.

L. SCRIBONIUS LIBO.

Annus U. C. 721. *Augusti* 31. *Virgilii* 38.

C. CÆSAR OCTAVIANUS II.

L. VOLCATIUS TULLUS.

Annus U. C. 722. *Augusti* 32. *Virgilii* 39.

CN. DOMITIUS ÆNOBARBUS.

C. SOSIUS.

His annis tribus jacta sunt belli semina, Octavianum inter & Antonium.

Annus U. C. 723. *Augusti* 33. *Virgilii* 40.

C. CÆSAR OCTAVIANUS III.

M. VALERIUS MESSALA.

Debellatur apud Actium, Epiri promontorium, 2. Septembris, M. Antonius ab Octaviano, cum immensis auxiliis, quæ ex Armenia, Media, Ægypto, Arabia, India, totaque ferme Asia collegerat. Mox in Ægyptum cum Cleopatra bellum reparaturus fugit.

Annus U. C. 724. *Augusti* 34. *Virgilii* 41.

C. CÆSAR OCTAVIANUS IV.

M. LICINIUS CRASSUS.

Reversus in Italiam Octavianus, ut quartum Consulatum acciperet, obvium habet Brundusii Senatum, à quo Consul renunciatur: ibique dies juxta Suetonium septem & viginti, juxta Dionem triginta cum substitisset; inde statim abit in Asiam, ubi reliquam hyemem traducit, instruendo belli Ægyptii apparatu.

Falsum igitur, quod in vita Virgilii legitur: hunc Cæsari ex Actiaco bello reduci, & ad reficiendas vires Atellæ, quæ urbs est Campaniæ, commoranti legisse Georgica: Mœcenate suscipiente legendi vices, quoties is vocis offensione interpellaretur. Aut id si verum est; non post Actiacum bellum, sed post Ægyptium necesse est accidisse.

Alexandriam, Ægypti regiam, Octavianus capit, mense Sextili, qui deinde Augustus appellatus est. Tum Cleopatræ & Antonii obitu solus universi orbis potitus imperio: primum Ægypti præfectum, sub procuratoris nomine, instruit Cornelium Gallum, eum, de quo decima Ecloga scripta est. Inde Octavianus per Syriam in Asiam revertitur, ibidemque hyemat non longè ab Euphrate: tum Tiridatem & Phraatem de regno Parthiæ contendentes victoriæ suæ terrore composuit: tum denique Divinos hono-

tis affectavit palam, permisitque sibi templa extrui Nicomediæ, Pergami, &c. Quæ omnia contigere per hyemem anni hujus, ex Dione lib. 51.

Interim Virgilius Neapoli ultimam Georgicis manum & clausulam adhibebat his verbis: *Hæc super arvorum cultu pecorisque canebam, & super arboribus: Cæsar dum magnus ad altum fulminat Euphratem bello, victorque volentes per populos dat jura, viamque affectat Olympo. Illo Virgilium me tempore dulcis alebat Parthenope, &c.* Idem tunc prioribus libris quosdam attexuit versus, hujus ipsius anni & Ægyptiacæ victoriæ indices: ut Georg. 2. 171. *Te maxime Cæsar, qui nunc extremis Asiæ jam victor in oris, imbellem avertis Romanis arcibus Indum.* Item Georg. 3. 28. *Atque hic undantem bello, magnumque fluentem Nilum, & navali surgentes ære columnas: addam urbes Asiæ domitas pulsumque Niphatem, &c.* Qua eadem hyeme statim animum ad Æneida convertit, eamque per annos undecim executus est, ut communiter vitæ scriptores habent.

Annus U. C. 725. *Augusti* 35. *Virgilii* 42.

C. CÆSAR OCTAVIANUS V.
S. APPULEIUS.

CÆsar Romam reversus ter triumphat Sextili mense: de Dalmatis, de Macedonia & Actio, de Cleopatra & Ægypto. Atque ita pace per universum orbem Romanum constitutâ, templum Jani claudit tertium à Romulo. Quod inseruit Virgilius Æneidos libro primo, quem tunc habebat in manibus, v. 295. *Aspera tunc positis mitescent sæcula bellis, claudentur belli portæ, &c.*

Eodem anno censuram exercet Cæsar, & collegam sibi assumit M. Agrippam: quo in munere, ad expurgandos ordines reipublicæ, moresque ambo multa fecerunt. Id quoque significat Virgilius eodem libro v. 2. 96. *Cana fides, & Vesta, Remo cum fratre Quirinus, jura dabunt.*

Dicitur & hoc anno Cæsar deliberasse de imperio deponendo, eaque de re consultores adhibuisse Mœcenatem & Agrippam. Et suadebat quidem Agrippa deponendum: negabat Mœcenas, cujus consilio obsecutus est. Id vero perquam absurdum, quod si esset, non fuisset à solo Pseudo-Donato, sed à gravissimis etiam historicis memoratum: Maronem nempe ab Cæsare vocatum etiam in consilium, Mœcenati assensum esse, nutantemque principis animum assensu hoc suo confirmasse.

Annus U. C. 726. *Augusti* 36. *Virgilii* 43.

C. CÆSAR OCTAVIANUS VI.
M. VIPSANIUS AGRIPPA II.

CÆsar perfectâ hoc anno censurâ, solemnibus sacrificiis Romano more lustrum condit: ludos Actiacos quinquennales, ad æternam victoriæ suæ memoriam à se prius institutos, primum exhibet, nobilium puerorum equestri decursione & gymnica exercitatione præcipue insignes: ex Dione l. 51. & 53. Quæ omnia sub Æneæ persona repræsentat Virgilius l. 3. v. 279. *Lustramurque Jovi, votisque incendimus aras, Actiaque Iliacis celebramus littora ludis: Exercent patrias oleo labente palestras nudati socii, &c.*

Annus U. C. 727. *Augusti* 37. *Virgilii* 44.

C. CÆSAR OCTAVIANUS VII.

M. VIPSANIUS AGRIPPA III.

AUgusti nomine donatur Octavianus à Senatu, Munatii Planci sententiâ, Januario mense.

Annus U. C. 728. *Augusti* 38. *Virgilii* 45.

C. CÆSAR AUGUSTUS VIII.

T. STATILIUS TAURUS II.

COrnelius Gallus, amicus Virgilii, primus Ægypti procurator ab Augusto constitutus, ob multa ibidem violenter acta eidem invisus, & à senatu damnatus, seipsum interficit. Aiunt ejus laudes fuse à Virgilio fuisse celebratas Georg. lib. 4. indeque post ejus necem jussu Augusti sublatas, & Aristæi fabulam earum loco substitutam. Sed fidem ii apud me non faciunt: tum quod Aristæi fabula sic cum apum cultura connexa est, ut nata è re ipsa, non huic attexta videatur: tum quod Virgilius tantam operis partem laudando Gallo minime debuit tribuisse, qui non nisi pauculos versus Mœcenati dederat suo, cui totum ipsum opus dedicabat: tum quod Augustus ipse, qui Suetonio teste luxerat Galli necem; non ita videtur infestus ejus fuisse memoriæ, ut inanes ei laudes invideret.

Annus U. C. 729. *Augusti* 39. *Virgilii* 46.

C. CÆSAR AUGUSTUS IX.

M. JUNIUS SILANUS.

AUgustus movet expeditionem in Cantabros: quâ dum abesset, supplicibus, ut Pseudo-Donatus ait, minacibusque literis partem Æneidos aliquam efflagitat à Virgilio: nec obtinet. Virgilianæ ad Augustum epistolæ fragmentum profert Macrobius Saturn. lib. 1. cap. ultimo: *Ego vero frequentes à te literas accipio... De Ænea quidem meo, si mehercule jam dignum auribus haberem tuis, libenter mitterem. Sed tanta inchoata res est, ut pene vitio mentis tantum opus ingressus mihi videar: cum præsertim, ut scis, alia quoque studia ad id opus, multoque potiora impartiar.*

Annus U. C. 730. *Augusti* 40. *Virgilii* 47.

C. CÆSAR AUGUSTUS X.

C. NORBANUS FLACCUS.

MArcellus, Octaviæ sororis Augusti filius, fit Ædilis, annos natus 18. Quintilius Cremonensis, Virgilii & Horatii familiaris, moritur, ex Hieronymo in Euseb. Horatius de hujus obitu Virgilium consolatur, Od. l. 1. 24. Hunc grammatici, nullo veteri auctore, *Varum* appellant. Sed Quintilium Cremonensem, à Quintilio Varo debere distingui, ostendemus Ecl. 6. v. 7.

Annus U. C. 731. *Augusti* 41. *Virgilii* 48.

C. CÆSAR AUGUSTUS XI.

CN. CALPURNIUS PISO.

MOritur Marcellus, anno circiter ætatis 20. maximo Augusti & Octaviæ totiusque populi Romani luctu, apud Bajas. Corpus ejus ingenti pompâ crematur in campo Martio. Virgilius non multo post sextum Æneidos librum perficit, ornatque pulcherrimis de Marcelli obitu ac funere versibus: quos cum recenti adhuc dolore Augusto recitaret, dicitur Octavia defecisse; & pro

singulis hujus argumenti versibus poëtæ dena sestertia jussisse numerari.

Tiridates, Armeniæ rex, cui cum Phraate Parthorum rege male conveniebat, Romæ ab Augusto excipitur. Quo tempore accidit: quod innuit Dio, ut captivos & signa, bellis superioribus Romanis erepta, Augustus à Partho repeteret. Hæc Virgilius, cum in Parthicum bellum vergere tum suspicaretur, inseruit libro septimo, cui tunc dabat operam v. 604. *Sive Getis inferre parat lacrymabile bellum*, &c. *Seu tendere ad Indos, auroramque sequi, Parthosque reposcere signa: sunt geminæ belli portæ*, &c. Igitur annis minus quatuor, sex fere ultimos operis libros poëta perfecit: nec vero tanta in iis elucet, quanta in superioribus, cura.

Annus U. C. 732. *Augusti* 42. *Virgilii* 49.

M. CLAUDIUS MARCELLUS.
L. ARRUNTIUS.

SUb anni hujus finem, antequam sequentes Consules magistratum inirent, ex Dione, iter in Græciam Augustus suscipit.

Annus U. C. 733. *Augusti* 43. *Virgilii* 50.

Q. ÆMILIUS LEPIDUS.
M. LOLLIUS.

AUgustus perlustrat Græciæ & Siciliæ civitates hyememque transigit in insula Samo.

Annus U. C. 734. *Augusti* 44. *Virgilii* 51.

M. APPULEIUS.
P. SILIUS NERVA.

TRajicit Augustus in Asiam, mulctat Syriæ civitates: ibique amissas à Crasso aquilas recipit à Parthis. Romam revertitur: iterumque in Samum hyematurus consedit.

Annus U. C. 735. *Augusti* 45. *Virgilii* 52.

C. SENTIUS SATURNINUS.
Q. LUCRETIUS VESPILLO.

VIrgilius, Æneide confectâ, proficiscitur in Græciam, ut divinum opus per otium expoliret. Cum tamen Augusto Romam revertenti occurrisset, de reditu cum eo cogitans languore correptus est: auctâque per navigationem valetudine, Tarentum, aut juxta plures, Brundusium appulit, ibidemque decessit, 22. Septembris, annos natus 50. menses 11. dies 7. Dicitur moriens Æneida, cum nondum ad eam quam instituerat animo formam perduxisset, petiisse comburendam; negatamque sibi ab amicis, per testamentum legasse Plotio Tuccæ, & Vario, qui eam aut comburerent, aut emendarent. Fabulam putat Corradus: sed cum id aperte Gellius, Macrobius, imprimisque Plinius, historiæ suæ lib. 7. c. 30. testentur: non video contra testes ejusmodi quæ vis possit esse tanta rationum. Plotii Variique mentio frequens apud Horatium: è quibus Varius Epici carminis eâ ætate princeps fuit. Satyr. l. 1. 5. *Postera lux oritur multo gratissima: namque Plotius & Varius Sinuessæ, Virgiliusque, occurrunt: animæ, quales neque candidiores terra tulit, nec queis me sit devinctior alter.* Corpus Virgilii Neapolim, ut cupierat, translatum, viâ Puteolanâ sepultum est. *Scripta, sublatis aliquot versibus, nullo addito, dicuntur expurgata. Morum & famæ* cognitio, è veterum testimoniis mox afferendis, potius quam ex Pseudo-Donato repetenda est.

TESTIMONIA VETERUM DE VIRGILIO.

HORATIUS. *Sat. l.* 1. 10.

Forte epos, acer
Ut nemo, Varius ducit: molle atque facetum
Virgilio annuerunt gaudentes rure Camœnæ.

IDEM, *Sat.* 6.

Optimus olim
Virgilius, post hunc Varius, dixere quis essem.

PROPERTIUS, *lib.* 2. *Eleg. ult.*

Me juvet æternis positum languere corollis,
Quem tetigit jactu certus ad ossa Deus:
Actia Virgilium custodis litora Phœbi,
Cæsaris & fortes dicere posse rates,
Qui nunc Æneæ Trojani suscitat arma,
Jactaque Lavinis mœnia litoribus.
Cedite Romani scriptores, cedite Graji:
Nescio quid majus nascitur Iliade.
Tu canis umbrosi subter pineta Galesi
Thyrsin. & attritis Daphnin arundinibus, &c.
Tu canis Ascræi veteris præcepta poëtæ,
Quo seges in campo, quo viret uva jugo.
Tale facis carmen docta testudine, quale
Cynthius impositis temperat articulis,

OVIDIUS, *Artis amat. lib.* 3.

Et profugum Ænean, altæ primordia Romæ,
Quo nullum Latio clarius extat opus.

IDEM, *Amorum lib.* 1.

Tityrus, & segetes, Æneiaque arma legentur:
Roma triumphati dum caput orbis erit.

IDEM, *Trist. l.* 2.

Et tamen ille tuæ felix Æneidos auctor
Contulit in Tyrios arma virumque toros.
Nec legitur pars ulla magis de corpore toto,
Quam non legitimo fœdere junctus amor.
Phyllidis hic idem, teneræque Amaryllidis ignes
Bucolicis juvenis luserat ante modis.

SILIUS, *lib.* 8.

Mantua Musarum domus, atque ad sidera cantu
Evecta Andino, & Smyrnæis æmula plectris,

STATIUS *Thebaida alloquens.*

Vive precor, nec tu divinam Æneida tenta;
Sed longe sequere, & vestigia semper adora.

JUVENALIS, *Satyra* 11.

Conditor Iliados cantabitur, atque Maronis
Altisoni dubiam facientia carmina palmam.

MARTIALIS, *Epig. l.* 8.

Temporibus nostris ætas cum cedat avorum,
Creverit & major cum duce Roma suo:

ingenium sacri miraris abesse Maronis ,
Nec quemquam tanta bella sonare tuba ?
Sint Mæcenates , non deerunt , Flacce , Marones ,
Virgiliumque tibi vel tua rura dabunt ,
&c.

IDEM. *lib.* 14.

Accipe facundi Culicem studiose Maronis ;
Ne nugis positis arma virumque canas.

SULPICIUS CARTHAGINENSIS.

Jusserat hæc rapidis aboleri carmina flammis
Virgilius , Phrygium quæ cecinere ducem.
Tucca vetat , Variusque simul : tu maxime Cæsar
Non sinis , & Latiæ consulis historiæ.
Infelix gemino cecidit prope Pergamus igni ,
Et pene est alio Troja cremata rogo.

ALCIMUS.

Mæonio vati qui par aut proximus esset ,
Consultus Pæan risit & hæc cecinit:
Non potuit nasci quem tu sequereris , Homere ;
Nascetur qui te possit , Homere , sequi.

VELLEIUS, *lib.* 2.

Inter quæ maxime nostri ævi eminent, princeps carminum Virgilius , Rabiriusque , &c.

SENECA , *Controv. lib.* 3.

Virgilium illa felicitas ingenii in oratione soluta reliquit: Ciceronem eloquentia sua in carminibus destituit.

PLINIUS , *Hist. l.* 7. *c.* 30.

D. Augustus carmina Virgilii cremari contra testamenti ejus verecundiam vetuit : majusque ita Vati testimonium contigit , quam si ipse sua carmina probavisset.

PLINIUS , *Epist.* 21. *lib.* 3.

Virgilii ante omnes (imaginem venerabatur Silius) cujus natalem religiosius quam suum celebrabat : Neapoli maxime, ubi monumentum ejus adire ut templum solebat.

TACITUS , *Dialogo de Orat.*

Malo securum & secretum Virgilii secessum : in quo tamen , neque apud D. Augustum gratia caruit , neque apud populum Romanum notitia. Testes Augusti epistolæ : testis ipse populus , qui auditis in theatro versibus Virgilii surrexit universus, & forte præsentem spectantemque Virgilium veneratus est sic quasi Augustum.

QUINTILIANUS , *lib.* 10.

Utar verbis iisdem , quæ ab Afro Domitio juvenis accepi , qui mihi interroganti, quem Homero crederet maxime accedere : secundus , inquit , est Virgilius : propior tamen primo quam tertio.

IDEM , *lib.* 9.

Vetustatis amator unice fuit Virgilius.

MACROBIUS & GELLIUS.

Totis capitibus , quæ exscribere longum esset.

LAMPRIDIUS , de Alexandro Severo.

Virgilium , Platonem poëtarum vocabat : ejusque imaginem *cum Ciceronis simulacro* in secundo larario habuit. & Achillis , & *magnorum virorum.*

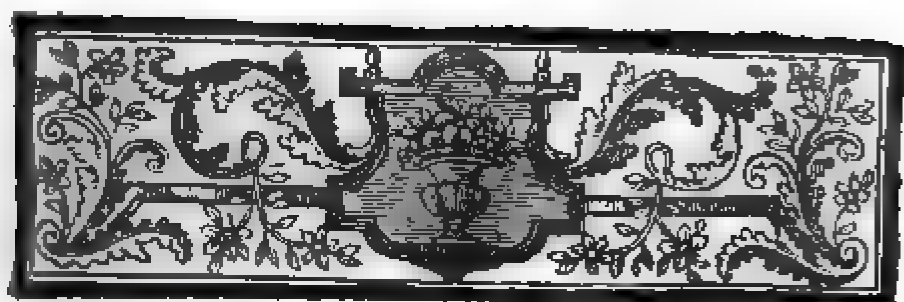
ARGUMENTUM
IN BUCOLICA.

B*ucolicum carmen idem est ac pastorale, deducto nomine à pastoribus, quorum sunt præcipui qui curant boves, sive bubulci, Græce* βουκόλοι, *à* bos. *Quo in genere Virgilius Theocritum, Syracusanum poëtam, imitandum sibi proposuit.*

Carmina ejusmodi sua vocavit Theocritus idyllia, *Virgilius* eclogas. *Est autem* ἐκλογὴ ecloga, *delectus paucorum aliquot opusculorum è pluribus, quæ fecerit auctor, nec luce digna judicarit: vel, delectus quorumdam versuum quos è Theocrito per imitationem expreßerit: est enim* ἐκλέγειν eligere, secernere. *Male autem scribitur à quibusdam Ægloga, quasi ab* αἲξ capra *&* λόγος sermo: *tum quia non* ἐκλογὴ *sed* αἰγολογία *dicenda esset: tum quia minima pars hujus operis ad capras pertinet; ad oves, cantus, amores, multo maxima: tum denique quia nomen ecloga aliis operibus tribuitur bene multis, in quibus pastoritium nihil, imo nihil omnino præter* delectum *significat. Tales habemus hodie Polybii, Diodori, Strabonis* eclogas, *sive excerpta è majori opere: odas Horatii vocat Sidonius Apollinaris,* varii carminis eclogas: *ejusdem Horatii satyræ quibusdam in codicibus* eclogæ *inscribuntur.*

Cœpta sunt bucolica anno Virgilii 29. exeunte, U.C. 713. & triennio perfecta: ut jam in vita, moxque singulis in eclogis disseremus.

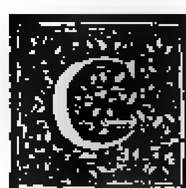
PUBLII

VIRGILII MARONIS

BUCOLICA.

ECLOGA I. TITYRUS.

ARGUMENTUM.

ÆSAR Octavianus cùm agrum Cremonensem & Mantuanum veteranis militibus in præmium attribuisset, Virgilius Mantuanus inter cæteros agello suo spoliatus est: sed Mæcenati commendatus per Asinium Pollionem, qui tunc in illa regione cum aliquot legionibus versabatur; & per Mæcenatem in Octaviani gratiam inductus, quod amiserat, recuperavit. Hac igitur Eclogâ laudes Octaviani & Romæ, suam felicitatem, Mantuanorum calamitatem, commemorat. Tityrus Virgilium repræsentat, Melibœus Mantuanos.

Scripta est anno Virgilii 29. Urbis conditæ 713. Coss. P. Servilio & Lucio Antonio, Marci fratre: quo anno facta est celebris agrorum divisio, ex qua bellum Perusinum statim erupit: veteribus agrorum dominis confugientibus ad Lucium, & cum eo adversùs Triumviros conspirantibus. Accidit autem agraria illa divisio post victoriam Philippensem Octaviani & M. Antonii de Bruto & Cassio Julii Cæsaris percussoribus, anno proximè præcedente relatam: non verò post victoriam Actiacam Octaviani de M. Antonio ut malè in Pomponii & Probi commentariis legitur. Cadit enim hæc in annum Virgilii 39. at Bucolica ante annum ejus 32 absoluta sunt, quippe anno 29 incœpta, & triennio perfecta. Quos errores in vita Poëtæ fusius emendavimus.

TITYRUS] Aptum argumento nomen. Est enim Tityrus, Hesychio, *Satyrus, calamus, avis quædam*: Servio, *aries major*, interpreti Theocriti, *hircus*.

TITYRUS, MELIBOEUS.

MEL. Tityre, tu patulæ recubans sub tegmine fagi
Sylvestrem tenui Musam meditaris avenâ:
Nos patriæ fines & dulcia linquimus arva.
Nos patriam fugimus: tu Tityre lentus in umbra
Formosam resonare doces Amaryllida sylvas.
TIT. O Melibœe, Deus nobis hæc otia fecit.
Namque erit ille mihi semper Deus: illius aram
Sæpe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.
Ille meas errare boves, ut cernis, & ipsum
Ludere quæ vellem calamo permisit agresti.
MEL. Non equidem invideo, miror magis: undique totis
Usque adeò turbatur agris. En ipse capellas
Protinus æger ago, hanc etiam vix Tityre duco.
Hic inter densas corylos modo namque gemellos,
Spem gregis ah! silice in nuda connixa reliquit.
Sæpe malum hoc nobis, si mens non læva fuisset,
De cælo tactas memini prædicere quercus:
Sæpe sinistra cavâ prædixit ab ilice cornix.

Melibœus.] Boum curator, à [illegible] [illegible], quoniam ei curæ de bobus.

1. *Fagi.*] Fagus, quæ & esculus dicitur, arbor glandifera, *de bellore*, ex qua olim homines victitarunt; unde dicta Græcis quidem φηγὸς *fagus*, à φάγω [illegible], edere; Latinis autem esculus pariter ab esu. Utramque aliqui non malè distinguunt.

2. *Avenâ.*] Musica instrumenta inter pastores consueta, primò ex avenis calamisque [illegible] inter se cerâ compacta, tum ex arundinibus & cavatis buxi fistulis, mox è [illegible], animalium cornibus, metallis, &c. Unde *avena*, *stipula*, *calamus*, *arundo*, *fistula*, *buxus*, *tibia*, *cornu*, *æs* &c. pro musicis instrumentis usurpantur.

5. *Amaryllida sylvas.*] Per sylvas, scilicet intellige, quæ frequentes in sylvis. De *Amaryllide* infrà, vers. 31.

6. *Deus nobis hæc otia fecit.*] Octavianus, quem Deum per adulationem appellat. Errant quippe qui existimant voluisse ejus in honorem jam tum fuisse aras [illegible]. Non enim coli cœpit divinis honoribus nisi post ultimam de Sexto Pompeio victoriam, anno ætatis 28. ut habet Appianus l. 5. Civil. hoc est annis tribus post editam à Virgilio bucolica [illegible].

14. *Corylos.*] Corylus [illegible]. Nux avellana sylvestris.

16. *Si mens non læva.*] Læva, seu sinistra pars, omninò à Romanis accepta; læva in malum omen, ut hic, & v. 18. læva in bonum, ut Æn. 2. 693. *Intonuit lævum.* Perinde igitur dextra pars, aliquando bona, aliquando mali ominis fuit. Unde autem in eidem parti tam diversa? An quod in interpretandis ostentis, aliquando situm Deorum, à quibus illa dabantur, aliquando situm augurum, qui illa petebant, attenderent? Dextera enim dantis læva petentis est. Ita volunt aliqui, auctore Plutarcho lib. de quæstionibus Romanis. Aliud quiddam suggerit Cicero de divin. 2. 82. Cum enim dicat Græcis quidem & barbaris dextra antiqua, Romanis sinistra visa esse meliora: hinc dici possunt Romani læva suo, læva Græco more, in re [illegible] esse. Unde autem utrique sinistras dextrasque partes sumserint, dicetur Ecl. 9. 15.

18. *Sæpe sinistra, &c.*] Nonquidem *à sinistra parte* quippe in augurum doctrina, *cornix à sinistra*, *corvus à dextra ratum facit*: ut docet Cicero de divin. lib. 1. 85. & Plautus in Asin. At *sinistra* hic [illegible] *faustum* significat, ex qua utraque parte venerit. Nam ut ait idem Cicero de divin. lib. 2. 82. *Haud ignoro, quæ bona sint, sinistra nos dicere, etiamsi dextra sint*, [illegible] [illegible], ubi [illegible] [illegible]

Sed tamen ille Deus qui sit, da, Tityre, nobis.
TIT. Urbem quam dicunt Romam, Meliboee, putavi
Stultus ego huic nostræ similem, quò sæpe solemus
Pastores ovium teneros depellere fœtus.
Sic canibus catulos similes, sic matribus hœdos
Noram: sic parvis componere magna solebam.
Verùm hæc tantum alias inter caput extulit urbes,
Quantum lenta solent inter viburna cupressi.
MEL. Et quæ tanta fuit Romam tibi causa videndi?
TIT. Libertas: quæ sera tamen respexit inertem,
Candidior postquam tondenti barba cadebat:
Respexit tamen, & longo post tempore venit,
Postquam nos Amaryllis habet, Galatea reliquit.

emendationis veritas ex eo, quod alioqui locus ille totus sensu careat, & aliis à Lambino patentissimis erroribus purgatus sit. Porrò funesta hæc est Virgiliana cornix. 1. quia cornix omnis per se funesta. 2. quia ex ilice, arbore item funestâ. 3. quia ex ilice cava & putri.

Ab ilice.] Ilex arbor glandifera, è genere quercuum, *de l'yeuse.*

19. *Da, Tityre.*] *Dare & accipere pro dicere & audire.* Terentius Heaut. *Nunc quamobrem has artes didicerim, paucis dabo.* Æn. 2. *Accipe nunc Danaum insidias.* Audaciùs etiam sequioris ævi scriptores *datur* usurpavere pro *traditur, dicitur.* Statius 7. Theb. *Asopus genuisse datur.* Claud. 3. de Raptu. *Illic posuisse cruentam Ægida, captivamque pater post prælia prædam advexisse datur.* Quod contra Jul. Scaligerum defendit Barthius, sed malè: quicquid enim affert è veteribus eam in rem, probat *dare* pro *dicere* active dici, non passive.

22. *Sic canibus, &c.*] Sensus juxta Servium legitimus hic est: Putabam antea Romam ita similem esse urbibus aliis, ut sunt catuli canibus similes, qui solâ magnitudine differunt: in quo errabam: nunc enim probavi, eam à cæteris genere etiam & naturâ distare: nam sedes est Deorum, tamque nostris urbibus antecellit, quàm cupressi viburnis: quæ arbores duæ, naturâ inter se, non solâ magnitudine differunt.

26. *Inter viburna cupressi.*] Viburnum virgulti species, *viorne.* Cupressus, *cyprès*: arbor nota.

29. *Candidior postquam, &c.*] Grave hic dissidium interpretum. Causa dissidii, quod Virgilius, qui hic Tityrus, anno ætatis 29. quo scripsit hanc Eclogam, canus esse non potuit. Quatuor modis solvitur hic nodus. I. Si *candidior* referatur ad *libertas*, hoc pacto: Postquam tondenti barba cadere cœpisset, id est, postquam cœpi barbam alere; tum inertem respexit me *libertas candidior*, id est, *speciosa & benigna.* Ita Servius II. Si per candidiorem barbam prima intelligatur lanugo, quæ tenerior est, necdum colorem induit: hoc pacto: Libertas respexit me, tum, cùm tondenti cœpit lanugo decidere. Ita Pomponius. Malè tamen uterque, quia deinde Tityro expresse dicitur: *Fortunate senex, &c.* III. Melius, junior poëta latere sub senili persona dicetur voluisse, ideò, quia servum se fingit esse, deque recepta libertate gloriatur, quam obtinere servi, nisi jam senes & multis laboribus probati, non solebant. Ita Cerdanus. IV. Puto tem ego non ubique servatam allegoriam, quod mox clariùs patebit. *Igitur*, ut ait Probus, *eâdem licentiâ senem se dixit, cùm sit juvenis; quâ pastorem se fecit, cùm sit urbanus; aut Tityrum nominat, cùm sit Virgilius.*

31. *Postquam nos, &c.*] Amicarum nomina: *Galatea* quidem à lacte deductum, quod Græcè est γάλα, γάλακτος: *Amaryllis* ab incilibus, per quæ in agris aquæ derivantur, hoc enim est ἡ ἀμάρα. rusticum utrumque etymon. Qui volunt his nominibus Romam ac Mantuam adumbrari, multa garriunt. Politianus quidem, Romam dicit arcano nomine Amaryllida vocatam esse: quo id auctore? ut enim constet ex Plinio arcanum Romæ nomen fuisse, quod evulgare nefas esset, sanè quid illud nominis fuerit à nemine proditum est. Nannius verò, Fabii Pictoris auctoritate fultus, Argeum campum, qui septem collibus includebatur, inundatione Tyberis inhabitabilem aliquando fuisse ait: factis deinde Vertumno

Namque (fatebor enim) dum me Galatea tenebat
Nec spes libertatis erat, nec cura peculi.
Quamvis multa meis exiret victima septis,
Pinguis & ingratæ premeretur caseus urbi,
Non umquam gravis ære domum mihi dextra redibat.
MEL. Mirabar quid mœsta Deos, Amarylli, vocares.
Cui pendere suâ pattereris in arbore poma.
Tityrus hinc aberat, ipsæ te Tityre pinus,
Ipsi te fontes, ipsa hæc arbusta vocabant.
TIT. Quid facerem? neque servitio me exire licebat,
Nec tam præsentes alibi cognoscere divos.
Hîc illum vidi juvenem, Melibœe, quotannis

facris exsiccatum: quod per incilia factum esse suspicatur, atque inde tributum Romæ nomen *Amaryllidis*: ut & Galateæ nomen, Mantuæ, quod illic Galatæ togati sedes haberent, tractusque ille *Gallia togatà* vocaretur. His omissis nugis, ego nullam hîc allegoriam agnosco. I. Quia Poëta bis in hac Ecl. Romam diserte ac proprio nomine appellat, quam quid esset causæ, cur modò Romam, modò Amaryllida appellaret? II. Distinguit pariter Mantuam à Galatea, cùm dicit se, dum serviret Galateæ, sine fructu caseos ingratæ urbi pressisse. III. Si stet allegoria, inextricabilis est versus ille: *Mirabar quid mœsta Deos, &c.* ut mox constabit. IV. Monet Servius in vita Virg. *Illud tenendum esse, in bucolicis, neque nusquam neque ubique, aliquid figurate dici, hoc est, per allegoriam.*

33. *Nec cura peculi.*] Pro *peculii*. *Peculium* autem. I. Juxta Pomponium, patrimonium universim significat, à *pecu* sive *pecore*; unde & *pecunia* dicta: sive quòd omnia veterum bona olim in pecoribus consisterent, ut habent Varro & Plutarchus: sive quod prima pecunia facta sit ex incisis pecudum coriis, ut volunt Cassiod. & Suidas: sive quod æs antiquissimum, cùm signari cœpit, ovis aut bovis capite signatum sit, ut refert Plinius. II. *Peculium* proprie est privata pecunia, quam servus domini permissu, separatim à domini rationibus comparabat, aut ad redimendam libertatem, aut alios in usus. Atque eo quoque modo hîc sumi potest, ubi Tityrus servi personam induit.

36. *Gravis ære.*] Pecunia quæ primùm apud Romanos ære rudi, necdum signato, constitit.

37. *Mirabar, quid, &c.*] Hic versus ita cruciat allegoriæ patronos, ut mendum irrepsisse hîc velint, & reponi, *Galateam* pro *Amaryllide*, quo sibi constet allegoria. Fatentur quippe in Romam cadere ista non posse: quia neque Melibœus, Romanarum rerum inscius, Romæ dolorem de absente Virgilio seu Tityro scire potuit, cùm doceatur ab ipso Tityro quid sit Roma: *Urbem quam dicunt Romam, &c.* Neque Virgilius, poëtarum modestissimus, ita de se sentiebat jam tum ac scribebat magnificè, ut tantam de se fuisse Romæ sollicitudinem putaret. Planus absque allegoria sensus est, si de amicis puellis intelligatur. Abjecit Galateam Tityrus, amat Amaryllida, proficiscitur Romam: Amaryllis interim, quæ Mantuæ relinquitur, absentis desiderio tabescit. Melibœus, qui dolorem Amaryllidis noverat, non item causam doloris; nunc demum à Tityro profectionis causam intelligit, eidemque absentiam exprobrat quasi leviter amanti: unde purgat se Tityrus: *Quid facerem*, inquit, quid aliud remedii malis meis esse poterat, quàm Romam proficisci? &c.

40. *Arbusta.*] Non arbusculæ sunt & fruticeta, ut quidam putant. Nam *convalles & arboreta magna erant*, inquit Gellius l. 17. c. 2. ex Q. Claudii annalibus; additque, *arboreta ignobilius verbum est, arbusta celebratius*. Igitur loca sunt arboribus consita fructiferis, vel non fructiferis; ut scite quidem Valla & Ramus colligunt ex auctoribus rei rusticæ. Nec obest quod legatur Ecl. 4. 2. *Non omnes arbusta juvant humilesque myricæ. Si canimus sylvas, &c.* Sensus enim est, *non omnibus placent myricæ, ac ne ipsa quidem arbores: sed sylva altiores, &c.*

43. *Juvenem.*] Octavianum, annos natum tunc circiter 22. *Decreverat*

Bis senos cui nostra dies altaria fumant.
Hic mihi responsum primus dedit ille petenti:
Pascite, ut antè, boves, pueri: submittite tauros.
MEL. Fortunate senex, ergo tua rura manebunt:
Et tibi magna satis: quamvis lapis omnia nudus,
Limosoque palus obducat pascua junco:
Non insueta graves tentabunt pabula fœtas,
Nec mala vicini pecoris contagia lædent.
Fortunate senex, hic inter flumina nota,
Et fontes sacros, frigus captabis opacum.
Hinc tibi, quæ semper vicino ab limite sepes

enim Senatus, inquit Servius, *ne quis eum puerum appellaret, ne majestas imperii minueretur.*

44. *Bis senos.*] Singulas duodecim anni mensium Calendas aut Idus intellige cum Servio, quibus forte sacrificia fiebant: ad conciliandos quidem Octaviano Deos? non verò tum in ipsius Octaviani honorem, ut diximus ad vers. 6.

45. *Primus.*] Prævenit beneficio preces meas.

46. *Pueri.*] Pueri appellatio tres habet significationes, ex Paulo *in verb. signif.* Unam quâ servi pueri dicuntur, alteram quâ puer puellæ opponitur, tertiam quâ puerilis ætas demonstratur. Addi potest & quarta, quæ ad blanditias pertinet: quando patronus aut dominus subditos, etiam ætate grandiores, populariter & amicè compellat. Quarta hæc, & prima conveniunt Tityro, qui servum se fingit, & *senex* appellatur.

46. *Submittite tauros.*] Secuti sumus interpretationem Servii, utpote simpliciorem & convenientiorem loco: sensus enim erit: *Pascite & arate*, quâ duplici curâ res ferè omnis rustica continetur. Alio tamen deduci potest. I. Cum Nannio: *superinducite ad propagationem*: aliquando enim in compositis *sub* usurpatur pro *super* ut Æn. 12. 287. *corpora saltu subjiciunt in equos*: hoc est, *superjiciunt.* II. Cum Cerdano, *proferte & producite in pascua*: est enim apud Lucret. l. 1. *Lætificos nequeat fœtus submittere tellus*, id est, *proferre.* III. Cum Erithræo, *supplete gregem*, & substituite novos tauros, in locum eorum qui belli tempore perierunt: est enim in Justin. instit. l. 2. de rerum divis. *Si gregis usumfructum quis habeat, in locum demortuorum capitum ex fœtu fructuarius submittere debet.*

48. *Quamvis lapis.*] Volunt plerique omnes describi his verbis Virgiliani sterilitatem agri, qui, *ut innui* putant Ecl. 9. 7. à colle lapidoso ad fluvium usque Mincium vicinasque paludes pertinebat: adeóque nec pascuis opportunus. Ego iis non assentior: tum quod ejus agri descriptio quæ fit Ecl. 9. non sterilitatem, sed ubertatem potius notet; tum quod hic frequens de Tityri gregibus, pascuis & umbraculis mentio fiat. Igitur de cæteris Mantuanorum agris locum explico. Tibi scilicet agri tui colendi & exercendi permittentur: quamvis reliqua omnis regio, tam culta prius, nunc belli calamitate horrescat.

50. *Graves tentabunt pabula fœtas.*] *Fœtas* & *graves* conjungit, ut significet *prægnantes*: quia *fœtas* sine addito de iis etiam dici posset, quæ jam fœtum sive partum ediderunt. Et vero *fœta* aliquando est *gravida*, *plena.* Æn. 1. 55. *Loca fœta furentibus Austris.* Æn. 2. 238. *Fœta armis*, machina equi Trojani. Aliquando est, *jam enixa*: Æn. 8. 630. *Fœtam Mavortis in antro procubuisse lupam, geminos huic ubera circum ludere pendentes pueros.*

Non insueta, &c.] Quia non cogeris ut cæteri, exul abire in novas & insuetas regiones cum gregibus.

51. *Nec mala, &c.*] Quia ex difficultate pastionis, fames oritur in gregem, ex fame morbus, qui semper in grege contagiosus est.

52. *Flumina nota.*] Mincium, *Menzo*, de quo Ecl. 7. 13. & Padum, *lo Po*, de quo Georg. 1. 482.

54. *Hinc tibi, &c.*] Sensus hujus loci satis intricatus, his notis explanabitur. I. Sepes quædam Virgilium inter ejusque vicinum agri limes ac terminus fuit. II. Sepes illa salicibus constabat. III. Delectantur flore salicum apiculæ, & levi susurro soporem conciliant. IV. Apes Hyblææ figuratæ dicuntur pro *apibus optimis*: *Hybla* enim oppidum est Siciliæ, & mons oppido vicinus; loca

Hyblæis apibus florem depasta salicti,
Sæpe levi somnum suadebit inire susurro.
Hinc altâ sub rupe canet frondator ad auras.
Nec tamen interea raucæ, tua cura, palumbes
Nec gemere aëria cessabit turtur ab ulmo.
TIT. Ante leves ergo pascentur in æthere cervi,
Et freta destituent nudos in litore pisces,
Ante, pererratis amborum finibus exul
Aut Ararim Parthus bibet, aut Germania Tigrim:
Quam nostro illius labatur pectore vultus.
MEL. At nos hinc alii sitientes ibimus Afros,

melle commendatissima. V. Familiaris est Græcis hæc loquendi forma, *florem depasta*, ut Æn. 1. 593. *Os humerosque Deo similis, &c.* id est, *secundum florem, secundum os & humeros.* VI. *Salicti dicitur*, pro *Saliceti.* *Salicetum* locus est salicibus consitus, ut *arbustum* arboribus.

58. *Palumbes.*] Columbæ sylvestres, *pigeons ramiers.* Dicitur etiam palumbus & palumba.

61. *Freta.*] *Fretum*, synecdoche pro *mari*: *fretum* enim propriè est angustum mare inter duas terras: ut *fretum Siculum*, *Gaditanum*, &c. à fervendo dictum, quod in eo mare compressum effervescat, ac veluti ebulliat.

62. *Ante pererratis, &c.*] *Parthi* oriundi e Scythis, eam Asiæ regionem occupavêre, quæ ab occasu, Media; à septentrione, mari Caspio; ab oriente, Bactriana & Ariana; à meridie, Carmaniæ desertis terminabatur. Mox in imperium prope immensum evasêre sub Arsacidis regibus, regna duodeviginti complexi, juxta Solinum c. 59. Romanum jugum nunquam omnino subiêre, sagittis formidolosi præcipue, quas inter fugiendum in insequentes retorquebant, mirâ arte versis equis & instaurata pugna. *Germani.*] Rheno ab occidente, Oceano & mari Balthico, à septentrione; Vistula, ab oriente; Danubio, à meridie olim circumscripti: nunc terminis ab oriente paulo angustioribus utuntur: à meridie vero latioribus, nempe Alpibus ab Italia divisi. *Araris.*] non Germaniæ, sed Galliæ fluvius, *la Saone*, oritur ex Vogeso monte, *Vauge*, & placidissime fluens, ad Lugdunum Rhodano rapidissimo amni commixtus, cum eo in mare Mediterraneum fluit: unde Claudianus, *lentus Arar, Rhodanusque celer.* *Tigris.*] Non est in Parthia proprie dicta: sed ortus ex Armeniæ montibus, aliquanto post spatio in terras mergitur, mox erumpens auctior, per Assyriam ac Mesopotamiam in Euphratem influit, quocum in Persicum sinum defertur. *Amborum.*] Insulsè Pomponius explicat de Ambis Arabiæ populis, qui nihil hic ad rem. Melius Ramus de utroque fluvio: sed optime Servius de utrisque populis, Parthis & Germanis. Porro quidam sugillant Virgilium, quod videatur Tigrim in Parthia, Ararim in Germania perperam collocare. Excusant errorem aliqui ex decoro inscitiæ pastoralis. Alii melius animadvertunt, hoc esse Virgilio familiare, non ex inscitia, sed potius ad majorem dignitatem, regionum limites, quantum sine veritatis dispendio fieri potest, extendere: quod sæpiùs deinde videbimus, Georg. 1. 490, & Georg. 4. 287. Atqui verum est Ararim ac Tigrim, non in Germania quidem aut Parthia proprie dicta; sed saltem in subditis Germanorum & Parthorum imperio regionibus tunc fuisse. Sanè Parthos longo spatio Tigrim esse prætergressos, patet ex clade Crassi: qui paulò antè cæsus fuerat ab iisdem, ad Carrhas Mesopotamiæ urbem, non procul ab Euphrate. Germani autem, ut constat ex Cæsare l. 1. de bello Gal. ad CXX. millia, consederant in Sequanis, quos Araris interfluit; ac licèt inde pulsi ab eodem fuissent ultra Rhenum, id tamen de Ariovisto duntaxat ejusque exercitu, non etiam de pacatis & inermibus familiis intelligi potest.

65. *Sitientes Afros.*] Africa mundi [illegible] pars, *sitiens* dicta quia zonæ torridæ magna ex parte subjecta, maribus undequaque alluitur tribus, Mediterraneo ad septentrionem, Oceano ad occidentem & meridiem, Erythræo ad orientem; plane triangularis insula, nisi [illegible] continenti Asiæ conjungeret aliquot leucarum Isthmus, inter Erythræum & Mediterraneum mare interjectus; *Isthme de Suez.*

s Scythiam, & rapidum Cretæ veniemus Oaxem,
penitus toto divisos orbe Britannos.
unquam patrios longo post tempore fines,
peris & tugurî congestum cespite culmen,
: aliquot, mea regna, videns mirabor aristas?
ius hæc tam culta novalia miles habebit?
barus has segetes? En quo discordia cives
luxit miseros: en queis consevimus agros.

ythiam.] Scytharum nomine ionales omnes Asiæ populos omplexi sunt, qui vagi, sine , tectis & legibus, opes in habebant omnes, uxores & plaustris corio tectis hinc umferebant, Martem sub inacis adorabant, ex Herod. artari regionem illam nunc : , quæ monte Imao, qui rs est, fere dividitur duas , quarum quæ ad occiden- Scythia sive Tartaria citerntra Imaum; quæ ad orien- it, ulterior & extra Imaum

veniemus Oaxem.] Extat flu- s nominis non in Creta, sed otamia, de quo sermonem ontendit Servius, eumque *Creta* vocari ait, quòd cre- terram albam cursu secum nde sit turbulentus. Quod ram sano placeat. Volunt em rei fa fuisse in Creta, i in Geographis veteribus on habeatur, tamen conji- o, quod Apollonius Argon. I. Cretam vocat *tellurem* tum Herodotus l. 4. *Oaxi*, reta olim regiæ, meminit, m tributum nomen ab *Oaxe* Apollinis filio refert ex Servius. Quidni fluvius ejus- urbe nominis fuisse ibidem quod malim vel uno auctore affirmare, quàm ad vanum astoralis effugium cum aliis

visos orbe Britannos.] Bri- lim Albion, insula Europæ Oceano, Galliæ observa, sa in partes, Angliam & *Divisos orbe.*] quia orbem ocabant terram continen- r Oceano alluitur; unde, Vives, insulæ Oceani extra untur esse, non item insu- erraneæ maris, ut Sicilia, &c.

unquam] Servius explicat, , *aliquandone*. Fruterius, m. Non satis diligenter, sunt enim ista omnia dubitantis tantum & interrogantis, Virgiliana autem vox, etiam optantis, qui affectus per negationem aptius exprimetur, *nunquamne*, ut manifestum est ex Ecl. 8. 7. *En erit unquam ille dies, mihi cùm liceat, &c.*

69. *Tuguri.*] Pro *tugurii*, ut suprà *peculi* pro *peculii*, estque omne ædificium rusticæ rei custodiendæ conveniens, à tegendo dictum. *Cespite.*] Cespes herba est cum propria terra excisa, *du gason. Culmen.*] Tectum quia apud antiquos tecta fiebant è culmis, seu paleis, inquit Servius.

70. *Post aliquot, mea regna, &c.*] Locus difficilis. I. *Arista* hic communiter pro *messibus*, & messes pro *annis* capiuntur, quo exemplo dixit Claudian. 4. Cos. Honorii, *decimas emensus aristas*. Non placet Germano & Cerdano, si enim, inquiunt, *vix unquam & longo pòst tempore*; quomodo *post aliquot aristas* sive annos, quod breve tempus notat, rura sua revisurus est? II. Itaque iidem illi *post*, non præpositionem, sed adverbium esse volunt; & interpretantur *deinde*, hoc sensu, nunquamne, ne longo quidem pòst tempore, dabitur hoc, ut videam mea regna, pauculas *deinde* aristas; id est, ex florenti messe, qualis erat cùm ibi regnarem, pauculas jam ac steriles aristas superstites? Sed hoc extortum videtur, III. Conjicerem ego cum Germano, *post aristas*, eâdem forma dictum esse, quâ Ecl. 3. 20. *post carecta latebas*, *derriere les bleds*, *derriere les roseaux*, & esse descriptionem agelli Melibœi, cujus regnum constiterit in pauculis aliquot jugeribus, adjacentibus pauperi casulæ; cujus quidem tectum ita humile foret, ut vix emineret grandioribus aristis, adeóque inter eas, sive post eas, latere dici posset.

71. *Novalia.*] Dicitur *hæc novalis*, & *hoc novale*; estque terra, vel, juxta Servium, ex qua sylva recens eradicata est, vel potiùs in qua satum jam aliquid fuit, & quæ, priusquam aliâ satione renovetur, cessat per annum & requiescit, idque sæpe fit

Insere nunc Meliboee pyros, pone ordine vites.
Ite meæ, felix quondam pecus, ite capellæ.
Non ego vos posthac viridi projectus in antro,
Dumosa pendere procul de rupe videbo.
Carmina nulla canam: non, me pascente, capellæ
Florentem cytisum & salices carpetis amaras.
TIT. Hîc tamen hac mecum poteris requiescere nocte
Fronde super viridi. Sunt nobis mitia poma,
Castaneæ molles, & pressi copia lactis.
Et jam summa procul villarum culmina fumant,
Majoresque cadunt altis de montibus umbræ.

alternis annis. Ita Georg. 1. 71. *Alternis idem tonsas cessare novales.*

74. *Insere nunc.*] Apostrophe ironica Meliboei ad seipsum, quâ indignatur se frustra laborem colendis hortis & vitibus impendisse, cùm in barbarorum commoda cessuræ sunt. *Nunc.*] particula ironiis & insectationi apta. Juven. Sat. 12. 57. *I nunc, & ventis vitam committe, &c.* *Inserere* est surculum, vel diversi, vel ejusdem generis, sylvestri arbori immittere, ut fructus mitiores ferat, *enter.* Vide Georg. 2. 73.

79. *Cytisum.*] Genus fruticis sive herbæ cujus species multiplex, & descriptio apud diversos diversissima. Constat greges inde imprimis pinguescere & augeri lac. In insula Cythno, quæ Cycladum una est, primo inventus memoratur, ex eaque nomen accepisse.

82. *Castaneæ molles.*] Servio, *maturæ*; Erythræo, *novæ*, *recentes*, malè utrique, quò enim maturiores & recentiores, eò duriores. Igitur mollitiem, vel ad coctionem refer, quâ edules fiunt, vel ad corticem, castanearum enim aliud genus est densiore, aliud molliore cortice, ex Nicandri interpr. Καςάνων τὸ μὲν λόπιμον τὸ δὲ μαλακόν. Unde & Ecl. 53. *Castaneæ hirsutæ*, hic, *castaneæ molles.*

****

ECLOGA II.

ALEXIS.

ARGUMENTUM.

Amabat Virgilius puerum: hunc Alexidis, se Corydonis nomine dissimulat, & I. Duritiem ipsi exprobrat. II. Jactat apud eum suas opes, musicæ peritiam, elegantiam formæ. III. Invitat eum in sylvas, commendatione vitæ agrestis. IV. Promittit munuscula. Agnoscit insaniam suam, & ad curam rei familiaris redit. Puerum hunc innuit Apuleius Apologia 1. fuisse Pollionis; Martialis l. 56. fuisse Mæcenatis: nihil prohibet quominus ita sit. Prohibet verò blanditiarum ejusmodi levitas, quominus eas Octaviano dictas putem, in quem sane orbis dominum cadere ista non possunt, delicias domini: *immo ne in Cornelium quidem Gallum, virum ut Ecl. 10. videbitur, muneribus gravem. Quarum opinionum primam Servius, secundam Lud. Vives perperam tuentur. De tempore, quo scripta est, nihil conjici potest.*

ALEXIS.] Ab ἀλέξειν arcere, *opitulor*: seu quia puer arcebat à se Corydonem; seu quia voluptas erat ac solatium domini.

Formosum pastor Coridon ardebat Alexim,
Delicias Domini: nec quid speraret, habebat.
Tantum inter densas, umbrosa cacumina, fagos
Assidue veniebat: ibi hæc incondita solus
Montibus, & sylvis studio jactabat inani.
O crudelis Alexi, nihil mea carmina curas:
Nil nostri miserere: mori me denique coges.
Nunc etiam pecudes umbras & frigora captant:
Nunc virides etiam occultant spineta lacertos:
Thestylis & rapido fessis messoribus æstu,
Allia serpyllumque herbas contundit olentes.
At mecum raucis, tua dum vestigia lustro,
Sole sub ardenti resonant arbusta cicadis.
Nonne fuit satius tristes Amaryllidis iras
Atque superba pati fastidia? nonne Menalcam?
Quamvis ille niger, quamvis tu candidus esses.
O formose puer, nimium ne crede colori.
Alba ligustra cadunt, vaccinia nigra leguntur.

1. *Coridon.*] à κορυδὸς κορυδαλὸς *londa*, *aloüete.* De *fagis* Ecl. 1. 1.

4. *Incondita.*] Incomposita, sine ar:, sed quasi naturali impetu. Quo :nsu Donatus interjectiones, quales int *Ah!* *ô!* vocavit *inconditas*: quia aturâ, non hominum instituto proeruntur.

Nunc etiam pecudes, &c.] Comendat vim amoris sui à labore, la bom ex comparatione alienæ quietis. ecudes, inquit, lacertique vilissimi uuntur umbra: messores æstu defescibo reficiunt vires: ego æstuans & opransus te quæro; nec ullus ardo:m hunc meridianum tolerare meum potest, præter cicadas, quibus ndique strepitant arbores.

9 *Spineta lacertos.*] Lacertus, & certa, *un laisard.*

10. *Thestylis.*] Hic famulæ nomen, eneficæ apud Theocritum, Idyl. 2. Unde insulse derivat Servius à Lana voce *testa.* quia herbas ad cibum essorum in testaceis poculis tundebat.

11. *Allia, serpyllumque.*] *Allium* leris & bulbi species, *de l'ail. Serpylm.*] Herba odorata *serpens* humi rausculis tenuibus, *du serpolet.*

Olentes.] Ambiguum vocabulum, m ad bonos quàm ad malos odores stinens. Ad bonos quidem, qualis t Serpylli, ad malos, qualis est alrum. Sic apud Horat. l. 1. Sat. 27. *Pastillos Rufillus olet, Gorgonius* [illegible]: *nil medium.* Contra *olidus* alam in partem ubique sumitur.

13. *Cicadis.*] *Cigalle*, insecti genus, idulum potius quàm canorum. De *bustis* Ecl. 1. 40.

14. *Amaryllidis, &c. Menalcam.*] De nomine *Amaryllidis* Ecl. 1. 31. *Menalca* Ecl. 3. 1.

17. *Ne crede colori, alba, &c.*] Ut enim ligustra, quamvis alba, ne humo quidem colliguntur, quia nihil habent utilitatis; vaccinia verò, quamvis nigra, in pretio sunt, quia utilia tingendis vestibus: ita tu quamvis candidus, negligêris propter superbiam; Menalcas, quamvis niger, propter ingenuam indolem amabitur.

18. *Ligustrum.*] Ligustrum, *du troesne*, arbor flores Maio mense racematim ferens candidissimos.

Vaccinia.] Volunt aliqui baccas nigras, sive acinos esse ligustri, quasi *baccinia*, quæ scriptorio atramento inserviant. Alii mora agrestia, quæ è rubo sentis producta, ad tingendas servorum vestes olim legebantur. Tamen constat, vel florem esse, vel plantam, ex hoc hujus Eclogæ v. 50. *Mollia luteolâ pingit vaccinia calthâ.* Melius igitur cum Turnebo & Salmasio dicemus hyacinthum esse: tum ob alia, tum quia Virgilius hyacinthum Theocriti, per vaccinium Latine reddidit Ecl. 10. *Et nigræ violæ sunt & vaccinia nigra:* plane ex illo Idyl. 10. καὶ τὸν ἴον μέλαν ἐντὶ καὶ ἁ γραπτὰ ὑάκινθος. Adde quod & vaccinium tingendæ servorum purpuræ usui erat, ex Plin. & hyacinthus hysgino colori, qui purpuræ species est, conficiendo parabatur, item ex Plinio. Sic Salmas. in Solin. p. 272. & 1225, qui vaccinium ad eam hyacinthi speciem refert, quæ *gladiolus* dicitur *glayeul* Ruellius tamen fretus similitudine

Despectus tibi sum, nec qui sim quæris, Alexi:
Quàm dives pecoris, nivei quàm lactis abundans.
Mille meæ Siculis errant in montibus agnæ:
Lac mihi non æstate, novum non frigore desit.
Canto quæ solitus, si quando armenta vocabat,
Amphion Dircæus in Actæo Aracyntho.
Nec sum adeo informis: nuper me in litore vidi,
Cùm placidum ventis staret mare: non ego Daphnim
Judice te metuam, si numquam fallat imago.
O tantum libeat mecum tibi sordida rura
Atque humiles habitare casas, & figere cervos.
Hœdorumque gregem viridi compellere hibisco!

nominis, ad eam speciem quam vocamus *vaciet*. Vide Ecl. 3. 62.

Nigra.] Non proprie nigra; sed ferruginea sunt: unde Georg. 4. 183. *ferrugineos hyacinthos.* Ferrugineus autem color est, non rubiginosi quidem ferri, ut quidam volunt; sed politi ac levigati ferri, postquam candefactum refrixit, Gallice dicimus *bruniβure.* Is autem color non admodum à violaceo diversus est; videturque è rubro, nigro, ac cœruleo temperatus: unde pro tribus his coloribus passim usurpatur: pro rubro quidem Æn. 11. 772. *ferrugine clarus & ostro*; pro nigro Æn. 6. 303. de Charonte, & *ferruginea subvectat corpora cymba*; pro cœruleo apud Plaut. in mil. 4. 4. 43. *palliolum habeas ferrugineum; nam is color thalassicus est*: id est marinus & cœruleus. Talis est hyacinthi & vaccinii color.

21. *Siculis in montibus.*] Vel quia scena hujus Eclogæ forte in Sicilia constituitur; vel quia poëta imitatur Siculum Polyphemum, qui iisdem fere verbis Galateam apud Theocritum alloquitur Idyl. 11. vel potius quia Sicilia fertilissimis abundat pabulis; unde olim Romani imperii horreum vocata est, ob vina, frumenta, & pascua. De *Sicilia* insula, Italiæ adjacente, fuse Æneid. 3. 687.

22. *Amphion Dircæus.*] Jovis filius & Antiopes, quæ Lyci Thebarum regis uxor fuerat, ab eodemque repudiata, & à Dirce, cum qua Lycus secundas nuptias contraxerat, carcere inclusa; instante partûs tempore à Jove liberata est, & in Cytheronem montem fugiens, ibi gemellos edidit in bivio. Hos inventos pastores educaverunt: & alterum quidem appellaverunt Zetum, à ζητεῖν *quærere*; alterum Amphionem, quod ἀμφὶ ὁδὸν *circiter viam editus esset.* Hi postea adulti matrem ulti sunt suam, occisâ Dirce, quam Bacchus in fontem hujus nominis mutavit, non procul Thebis. *Amphion* citharæ sono, quam à Mercurio dono acceperat, Thebarum muros extruxit. *Dircæus*, vel à Dirce occisa, vel à fonte ipso Thebano dictus.

24. *Actæo Aracyntho.*] Mons Aracynthus Vibio quidem in Attica est quæ ἀκτὴ vocata est, unde & mons ille *Actæus*: Sed Vibio plerique omnes repugnant, & Aracynthum in Bœotia communi ferme suffragio collocant, prope Thebas, in mare prominentem: his adhærendum est. At unde hic vocatur *Actæus*? Probus ab *Actæone* Thebano deducit, qui circa hunc montem forte venabatur, cùm à canibus, ob visam in lavacro Dianam, laniatus est. Servius Actæum vocatum putat, quasi *litoralem*: est enim ἀκτὴ *litus*. Quâ voce usus est Virgilius. Æn. 5. 613. *At procul in sola secretæ Troades actâ.*

26. *Non ego Daphnim.*] Alius pastor, formâ nobilis. Nomen à δάφνη *Laurea.*

30. *Compellere hibisco.*] *Hibiscus*, planta è genere malvarum sylvestrium, folio major & caule pilosior, *groβe mauve.* Hanc Scaliger in notis ad Varr. refert inter pascua purgantia, unde greges ait ad eam plantam medicinæ causâ compelli solitos: atque ita *hibisco*, erit *ad hibiscum*: ut, *it clamor cælo*, pro *ad cælum.* Stephanus verò ait in seminario, ita interdum hibiscum grandescere, ut ex herbacea natura velut in arborem transeat, unde pastores conficere baculos possint: & ita *compellere hibisco*, erit *deducere baculo.* Servius *compellere* interpretatur, *à lacte depellere & ad pastionem herbarum cogere*, hibisco proposito.

m unà in sylvis imitabere Pana canendo.
rimus calamos cerâ conjungere plures
uit: Pan curat oves, oviumque magistros.
e pœniteat calamo trivisse labellum:
eadem ut sciret, quid non faciebat Amyntas?
ihi disparibus septem compacta cicutis
a, Damœtas dono mihi quam dedit olim:
it moriens: Te nunc habet ista secundum.
Damœtas, invidit stultus Amyntas.
eà duo, nec tutâ mihi valle reperti
oli, sparsis etiam nunc pellibus albo,
ie siccant ovis ubera: quos tibi servo.
idem à me illos abducere Thestylis orat:
iet: quoniam sordent tibi munera nostra.
les, ô formose puer. Tibi lilia plenis
erunt Nymphæ calathis: tibi candida Naïs,
es violas & summa papavera carpens,

] Pan rusticæ & pastoritiæ Deus, quem habuerit pa- satis constat: Mercurium unt. Sic appellatus à πᾶν juxta Homerum in hym- orum omnium delectave- cùm citharam recèns na- flasset: vel, juxta alios, m omnem repræsentabat; adios Solis & Lunæ cor- nda facie, ætherem; capri- , terræ soliditatem, pilis ræ arbores, & feras, &c. mpegisse dicitur primus ex calamis, cum Syringem quam deperibat, sociarum tatam vidisset in arundi- stula Græcis σύριγξ dicta: ntas.] Ab ἀμύνω succuro. ribus, &c. Fistula conti- im septem calamis, apud etiam novem, Idyl. 8. ut imina totidem imitaretur. ro cerâ inter se conjuncti ione decrescebant, ut in iâ inflabantur, æquales uales in imo, quâ exibat utam.] Scaliger vult hic m esse venenatam cuius ienses ad publicum mor- m, caule autem cavo ad ebantur, de la ciguë. Ser- sse calamorum quorum- dia, sed sine teste. as.] Doricè, pro Δημοίτης is popularis: à δῆμος po-

ha.] Nympha quasi νέα va apparens: & significat, nuptam;] tum fœminea illa numina, quæ juxta Pausaniam non immortalia quidem, sed longissimi & pene innumerabilis ævi putabantur. Præerant autem aquis fluvialibus Naïades, sive Naides, à νάειν fluere; marinis Nereïdes, Nerei & Doridis filiæ; montibus Oreades, ab ὄρος mons; sylvis Dryades à δρῦς, arbor, quercus; singulis arboribus Hamadryades, ab ἅμα simul & δρῦς arbor, quia cum iisdem arboribus occidebant, hortis & lucis Napææ, à νάπη saltus, viretum; pratis Limoniades à λειμὼν pratum; stagnis Limniades, à λίμνη stagnum.

46. Calathis.] Græcum est καλάθος Latine canistrum, qualum, qualus, quasillum, quasillus. Calathi forma patienti lilio similis. Lilium enim ita describit Plin. l. 21. c. 5. Effigie calathi, resupinis per ambitum labris.

47. Pallentes violas.] Plin. l. 21. 6. Violas ait, alias esse purpureas, alias luteas, alias albas: ad albas revocantur pallentes, quas elegit Corydon, ut amantium tinctas colore. Horat. enim l. 3. od. 10. 14. Et tinctus viola pallor amantium.

47. Papavera.] Papaver, Narcissus, & Anethum delanet, pulcherrimi pueri fuerunt, qui juxta Servium, in flores suorum nominum conversi sunt: quos dum offert Corydon, Alexim quasi admonet, ne ipse tale aliquid ex amore olim patiatur. De Narcisso quidem nota est fabula. Fuit Cephisi Bœotiæ amnis, & Liriopes Nymphæ filius: quem prædixerat Tiresias tandiu victurum, quandiu à sui conspectu abstineret. Is cum Echûs Nym-

Narcissum & florem jungit bene olentis anethi.
Tum casia, atque aliis intexens suavibus herbis,
Mollia luteolâ pingit vaccinia calthâ.
Ipse ego cana legam tenerâ lanugine mala,
Castaneasque nuces, mea quas Amaryllis amabat.
Addam cerea pruna: & honos erit huic quoque pomo:
Et vos ô lauri carpam, & te proxima myrte,
Sic positæ quoniam suaves misceuis odores.
Rusticus es Corydon, nec munera curat Alexis:
Nec si muneribus certes, concedat Iolas.
Eheu! quid volui misero mihi? floribus Austrum
Perditus, & liquidis immisi fontibus apros.
Quem fugis, ah, demens! habitarunt dii quoque sylvas,

phæ amorem sprevisset, suamque in fonte imaginem conspexisset amore sui contabuit, & in florem cognominem est mutatus. De *Anethi* autem & *Papaveris* metamorphosi nihil apud veteres legi.

49. *Tum casia.*] Casia multiplex. I. Frutex cinnamomo affinis, odorato cortice, *de la canelle*. II. Fistula cujus medulla medicinalis est, *de la casse*. III. Herba coronaria, quam etiam Cneorum ex Hygino Plinius vocat l. 21. c. 9. Cneorum autem album, *Lavendulam*? nigrum, *Rosmarinum* esse putat Dalecampius. De hac tertia specie solùm hic sermo est.

50. *Vaccinia calthâ.*] De *Vacciniis* suprà v. 18. *Caltha* flos lutei sive crocei coloris, *le souci*, quasi *solsequium*, quia præsertim cùm tenerior est, ad solem inflectitur:

51. *Cana legam*, &c.] Mala intellig t Cydonia sive Cotonea, *des coins*, ut ex canitie & lanugine colligitur: item ex fragmento Petronii, quod ex hoc loco manifeste expressum est.

Sordent velleribus hirsuta Cydonia canis,
Sordent hirsuta munera Castanea:
Nolo nuces Amarylli tuas, nec cerea pruna,
Rusticus hæc Corydon munera magna putet.

52. *Castaneasque nuces.*] Nux, genus est fructuum omnium qui duriore corio muniti sunt: species sunt, avellanæ, amygdalæ, juglandes, castaneæ, &c.

53. *Cerea pruna.*] Cerea, vel ob mollitiem, ut Horat. de A. P. 163. *Cereus in vitium flecti*. Vel ob colorem croceum, ut in Priapeiis, *magisque cerâ luteum novâ prunum*.

Honos erit, huic pomo.] Commendatione accipientis Alexidis; sicut castaneis, ob amorem Amaryllidis.

54. *Proxima myrte.*] Myrtus perpetuò virens, Veneri sacra, vel quia propter odorem accommoda est ad delicias, vel quia maris litoribus gaudet, unde & Venus orta. *Proxima* lauro, vel situ, vel odore, vel etiam dignitate, quia laureæ coronæ Romæ usui fuerunt in triumpho: myrteæ in ovatione, quæ minor triumphus erat, in equo, non in curru.

56. *Rusticus es.*] Tria amoris impedimenta, Corydon ignobilis & rusticus, Alexis munerum negligens, rivalis Iolas muneribus potentior.

57. *Iolas.*] Forte ab interjectione quæ modò lætitiam modò luctum signat.

58. *Eheu! quid volui*, &c.] Multiplex explicatio. I. Lud. Vivis: Inanem operam sumo, fundo carmina surdis auribus: perinde ac si flores ventis rapiendos exponerem, aut puram aquam suibus proculcandam. II. Nannii: Res meas florentes hoc amore corrupi. Quam sententiam hic duplici proverbio, ventorum & porcorum, deinde expressis verbis exponit: *quæ te dementia cœpit? semiputata tibi*, &c. III. Abrami: Quænam vox excidit mihi, cum Iolam nominavi, & munerum feci mentionem? Alexis enim, si me audierit, Iolam ditiorem sane mihi præponet. Perinde igitur feci, ac si *floribus austrum*, &c.

Austrum.] Auster sive Notus, ventus à meridie flans magnos humores colligens, quibus infert floribus & valetudini perniciem.

60. *Dii quoque sylvas.*] Apollo scilicet, cùm Admeti gregem pavit, cœlo pulsus ob cædem Cyclopum, qui fulmina Jovi fabricaverunt, ad occidendum Phaëthonta filium Apollinis.

Dardaniusque

Dardaniusque Paris: Pallas quas condidit arces,
Ipsa colat: nobis placeant ante omnia sylvæ.
Torva leæna lupum sequitur, lupus ipse capellam:
Florentem cytisum sequitur lasciva capella:
Te Corydon, ô Alexi: trahit sua quemque voluptas.
Aspice, aratra jugo referunt suspensa juvenci,
Et sol crescentes decedens duplicat umbras:
Me tamen urit amor, quis enim modus adsit amori?
Ah, Corydon, Corydon, quæ te dementia cepit!
Semiputata tibi frondosâ vitis in ulmo est,
Quin tu aliquid saltem potius, quorum indiget usus,
Viminibus mollique paras detexere junco?
Invenies alium, si te hic fastidit, Alexim.

61. *Dardaniusque Paris.*] Priami & Hecubæ filius: à patre expositus in sylvis, quia cùm Hecuba facem ardentem parere se somniasset, conjectores responderant, infantem, quem in utero gestabat, Trojani excidii causam futurum. Itaque educatus inter pastores, in agonali certamine, quod ad Trojam celebrabantur, cùm Hectorem vicisset, & ab eodem irato propè esset occidendus, pro ejusdem fratre agnitus est. Cætera passim in Æn. *Dardanius.*] id est Trojanus, à Dardano Electræ Jovisque filio, uno è Trojæ conditoribus.

61. *Pallas, quas, &c.*] Pallas, nata è cerebro Jovis, armata & hastam quassans: unde nomen habuit à *πάλλω quatio*. Artium Dea, prima ædificiorum inventrix: & apud Athenienses conditrix habita ejus arcis, quæ ἀκρόπολις est dicta, quia in summa urbis parte posita erat. De *Cytiso*. Ecl. 1. 79.

66. *Aspice, aratra, &c.*] Colligit animum Corydon, & ex occasu solis, & cessatione operum rusticorum, agnoscit jacturam temporis & insaniam amoris sui: Mox illud quasi exprobrando sibi objicit, *Me tamen urit amor: quis enim modus, &c.* Tum negligentiam sibi suam ponit ob oculos *semiputata tibi, &c.* Denique ad saniora consilia præ desperatione mentem revocat. *Quin tu aliquid, &c.*

71. *Quorum indiget usus.*] Quæ postulat usus, & consuetudo quotidiana vitæ rusticæ: ut sunt nassæ, crates, calathi.

72. *Detexere.*] Non minuendi, sed augendi verbum: estque *perfectè texere.* Sic Plautus in Pseud. 1. 4. 7. *Neque exordiri primum unde occipias habes, neque ad detexundam telam certos terminos.*

73. *Alexim.*] ad exemplum Theocriti εὑρήσεις Γαλάτειαν ἴσως καὶ καλλίον' ἄλλαν. *Invenies Galateam fortè & pulchriorem aliam.* Idyl. 11. 76.

ECLOGA III.

PALÆMON.

ARGUMENTUM.

EST *amœbæa contentio inter Menalcam & Damœtam pastores: ac primò continet jurgia, deinde musicum certamen, denique judicium Palæmonis de utroque: unde à judice Palæmone nomen habet. Vives allegoricam hanc Eclogam putat; & Virgilium, sub persona Damœtæ: poëtam ex ejus obtrectatoribus aliquem, sub persona Menalcæ agnoscit.*

Amœbæum verò carmen, alternum, *sive* reciprocum *est*, ἀμοιβαῖον: *hujus lex est: ut, qui posterior dicit, aut majora dicat, quàm qui prior; aut certe paria: sensu, vel eodem, vel diverso: alioqui victus habeatur.*

Tempus editæ hujus Eclogæ erui potest ex his ejusdem versibus. Pollio amat nostram, quamvis sit rustica, musam: Pierides vitulam lectori pascite vestro. Pollio & ipse facit nova carmina, pascite taurum, &c. *Hæc enim tauri & vitulæ mentio facit, ut credam, scriptum hoc opus fuisse tum, cùm Asinius Pollio missus à M. Antonio ad expeditionem Dalmaticam adversus Parthinos, inde reversus esset victor, & jam triumphi apparatus fierent. Hujus autem pompæ pars erat non ultima, deductio taurorum, aliarumque victimarum, pendentibus vittis, deauratisque cornibus: quæ Jovi Capitolino mactanda à triumphante offerebantur. Præscribit igitur poëta bucolicus, ut taurus & vitula ad sacrificia Pollionis triumphalia saginentur: idque præscribit Musis ipsis: quia Pollio non solùm bello, sed literis etiam & poësi clarus fuit.* Ecl. 4. in argum. *Porrò cùm triumphus ille notetur in Fastis, ad 8. Kal. Nov. A. U. C. 715. scripta fuit hæc Ecloga circa medium Octobrem illius anni; qui fuit Virgilii 31. desinens, aut 32. incipiens. Hæc quanquam levis conjectura, non inutilis tamen quibusdam videbitur.*

PALAEMON.] A verbo παλαίειν *luctari*: pro quo poëtæ dicunt παλαιμονεῖν.

MENALCAS, DAMOETAS, PALÆMON.

ME. DIc mihi Damœta, cujum pecus? an Melibœi?
DA. Non, verum Ægonis: nuper mihi tradidit Ægon.
ME. Infelix ô semper oves pecus! ipse Neæram
Dum fovet, ac, ne me sibi præferat illa, veretur;
Hic alienus oves custos bis mulget in hora:
Et succus pecori, & lac subducitur agnis.
DA. Parcius ista viris tamen objicienda memento.
Novimus & qui te, transversa tuentibus hircis
Et quo, sed faciles Nimphæ risere, sacello.

Menalcas.] à μένος robur, vel μένω *duro, maneo*, & ἀλκὴ *auxilium. Damœtas.* Ecl. 2. 37.

1. *Cujum pecus.*] Antiquum nomen, *cujus, cuja, cujum.* Terent. in Eun. 2. 3. 29. *Virgo cuja est?* Plaut. in Curcul. 2. 1. 14. *Cujam vocem audio?* Idem in Rud. 3. 4. 39. *Argentum pro istisce ambabus, cujæ erant domino dedi.*

2. *Ægon.*] Pastor rivalis Menalcæ in amore Neæræ, & herus Damœtæ. *Ægon* ab αἲξ αἰγὸς *capra. Neæra*] à νείαιρα *sumen, abdomen. Melibœus.* Ecl. 1. sub initium.

3. *Infelix ô semper oves pecus.*] Legunt aliqui, *ovis.* Quod Servius pessime interpretatur: O infelix pecus, semper ovis, id est, semper imbecille futurum. Ramus verò sic: O semper infelix pecus ovium, ita ut *ovis* in genitivo sit singulari, pro plurali *ovium.* Sed sincerissimi codices habent, *oves*: plano sensu: O oves, pecus semper *infelix*! Quare autem *infelix*? & propter pastorem, qui, ut vacet amoribus, curam ejus abjecit, & propter *custodem*, à quo exhauritur & expilatur.

6. *Et succus pecori, & lac.*] Idem lac, qui matribus quidem nativus est succus, fœtibus autem, sive agnis, alimentum. Notetur hîc defectus synalœphæ.

7. *Parcius ista viris, &c.*] Scito moderatius & cautius ea esse exprobranda viris, & pudicis, iis præsertim, qui te mollem & corruptum sciunt. Servius non insulse explicat, & interpungit aliter: *Parcius: ista viris tamen objicienda memento. Novimus, &c.* hoc est: parce quicquam mihi exprobrare: si tamen exprobres, memineris ea esse ejusmodi, quæ viro objici possint, at novimus tua scelera viro indigna.

8. *Transversa tuentibus hircis.*] Servius *hirquis* legit, *hirquos* explicat, angulos oculorum, in quos retorti oculi, libidinem notent. Alii simplicius de *hircis* intelligunt, libidinosis eo usque animalibus, ut iis etiam dicantur invidere, quos libidini indulgentes viderint, transversa autem tueri invidiæ signum est.

9. *Sacello.*] Sacellum, locus sacer numini, parva ædicula? sæpe, præser-

ME. Tum credo, cum me arbustum videre Myconis
Atque mala vites incidere falce novellas.
DA. Aut hic ad veteres fagos, quum Daphnidis arcum
Fregisti & calamos: quæ tu perverse Menalca,
Et cùm vidisti puero donata, dolebas;
Et si non aliqua nocuisses, mortuus esses.
ME. Quid domini faciant, audent cum talia fures?
Non ego te vidi Damonis, pessime, caprum.
Excipere insidiis, multum latrante Lycisca?
Et cùm clamarem: Quo nunc se proripit ille?
Tityre, coge pecus: tu post carecta latebas.
DA. An mihi cantando victus non redderet ille,
Quem mea carminibus meruisset fistula caprum?
Si nescis, meus ille caper fuit: & mihi Damon.
Ipse fatebatur, sed reddere posse negabat.
MEN. Cantando tu illum? aut unquam tibi fistula cerâ
Juncta fuit? non tu in triviis, indocte, solebas
Stridenti miserum stipulâ disperdere carmen?
DAM. Vis ergo inter nos, quid possit uterque, vicissim
Experiamur? ego hanc vitulam (ne forte recuses,
Bis venit ad mulctram, binos alit ubere fœtus)
Depono: tu dic mecum quo pignore certes.
MEN. De grege non ausim quicquam deponere tecum.
Est mihi namque domi pater, est injusta noverca:

tima apud rusticos, antrum erat. *Nymphæ.*] Vel Dryades, vel Napææ. Nemesian. Ecl. 2. 20. *Quæ colitis sylvas Dryades, quæque antra Napææ.*

10. *Tum credo, &c.*] Ironice loquitur, & scelus alienum quasi de se narrat, sed eo vultu & nutu, ut reipsa Damœtas ejus auctor esse intelligatur. *Arbustum.*] Non arbuscula est, sed locus arboribus consitus, præsertim hoc loco ad fulciendas vites, quæ ideo *arbustivæ* à Columella dicuntur. Ecl. 1. 40. *Mycon.* Pastoris nomen à μυκάω *mugio. Daphnis*, à δαφνὶς *corona laurea.*

17. *Damonis.*] Quasi δαήμων peritus.

18. *Lycisca.*] Canis ex lupo & cane editus, à λύκος *lupus* & κύων *canis.*

20. *Carecta.*] Locus ubi multæ sunt carices. *Carex* planta est ex arundineo genere: Gallico nomine caret. De *Tityro*: Ecl. 1. in argum.

25. *Cantando tu illum.*] Supple *vicisti*, reticentia ad subsannationem, ut ista ad furorem & impetum Æn. 1. 139. *Quos ego* supple *si corripuero.*

25. *Aut unquam tibi, &c.*] Negat eum habere fistulam illam nobilem, septiforem, non negat habere ignobilem, simplicem, atque unius calami, è cicuta, è stipula, de quo genere Ecl. 2. 36. Ait enim. *Non tu in triviis, &c.*

26. *In triviis.*] *Bivium, trivium, quadrivium*, locus in quem duæ, tres, quatuorve concurrunt viæ. Rustici per trivia ululare certis diebus solebant, & flebile aliquid cantillare in honorem Dianæ, sive Proserpinæ, idque ad imitationem Cereris, eam à Plutone raptam per trivia cum clamore vestigantis. Unde Diana dicta *Trivia*, sive ex illis clamoribus, sive, ut ait Varro, quod ejus simulacrum, in triviis apud Græcos poneretur.

29. *Vitulam.*] Proprie *juvencam*, siquidem jam fœtus binos enixa est. Sic. Ecl. 6. 47. Pasiphaën *virginem* vocat, pro muliere quæ jam viro sit conjuncta.

29. *Ne forte recuses.*] Vel sensus est: ne forte recuses mecum gratis certare vitulam in pignus depono, ut saltem lucri spe ad certamen movearis. Vel, ne forte, quia vitulam nominavi, pignus quasi leve rejicias, binos fœtus alit, &c.

30. *Ad mulctram.*] Mulctram, mul-

Bisque die numerant ambo pecus, alter & hædos.
Verum id quod multo tute ipse fatebere majus,
Insanire libet quoniam tibi, pocula ponam
Fagina, cœlatum divini opus Alcimedontis:
Lenta quibus torno facili superaddita vitis,
Diffusos hederâ vestit pallente corymbos.

ctrum, *mulctrale*, vas rusticum excipiendo lacti comparatum: *Mulctra* etiam dicitur pro ipsa actione mulgendi.

34. *Bisque die*, *&c.*] I. Servius sic explicat, ut *alter* ad novercam referatur: & sic recensio totius pecoris videatur uni patri attribui. Male, tum quia *ambo* pecus numerant, ergo non solus pater: tum quia *alter* ad masculinum genus pertinet, ergo non ad novercam. II. Cerdanus sic: Ambo pecus numerant; *alter*, id est pater seorsum hædos. III. Nannius verò, quem sequimur, sic: Ambo pecus, id est, matres numerant; *alter*, id est alteruter, hædos, id est fœtus; eo quod ad majorem numerum bini custodes adhibendi sint; ad minorem unus sufficiat.

36. *Insanire.*] Mecum certando, qui te multò doctior sum.

37. *Fagina.*] Vasa è fago, *de hestre*, juxta Plinium l. 16. 38. fuere aliquando in honore, & in usu sacrorum: recensentur tamen à poëtis in pauperum supellectili. Ovid. Fast. 5. 522. *Terra rubens, crater; pocula, fagus, erat.*

37. *Cœlatum.*] Impressum, incisum, per cavitatem exsculptum, à κοῖλον *cavum*: unde & cœli nomen per œ scribendum: sive pro superiore illa & concava mundi parte, sive pro scalpro sumatur.

37. *Alcimedontis.*] Sculptoris nomen, ab ἀλκὴ *auxilium* & μεδέω *rego*, *curo*: nomen heroï, quam sculptori, aptius.

38. *Lenta quibus*, *&c.*] Salmasius & Cerdanus duplicem hic artem agnoscunt, tornaturam & cœlaturam: aiunt quippe, vitem, corymbos, hominum figuras torno fieri non posse, quo ligna teruntur tantùm & levigantur; sed solius cœli sive scalpri opus esse, quo sive ligna, sive metalla inciduntur & excavantur. Hi locum istum ita explicant, ut velint *quibus* esse ablativi casus, *torno* dativi, hoc pacto: *in quibus lenta vitis per cœlaturam addita est torno*, *sive materia jam tornata*. Ego I. vix putem *tornum*, pro *materia tornata*, Latine dici. II. Video, *toreumata*, quæ proprie in veteribus gloss. exponuntur, *opera torno rasa*, sumi promiscue à probatissimis scriptoribus pro cœlato opere: cujusmodi sunt calices, crateres, signa hominum ac ferarum exeuntia extantiaque. Sic Martialis l. 4. 39. *Solus Phidiaci toreuma cœli.* Sic Cicero frequenter in Verr. eodem sensu. III. Plinius l. 34. 8. artis toreutices inventorem memorat Phidiam, consummatorem Polycletum: quos sculptores ac statuarios, non solùm tornatores, fuisse constat. Unde existimo, licèt exacte tornus à cœlo & scalpro distinguatur: usu tamen esse factum, ut promiscue haberentur. Favet insuper etymon, *tornus* enim à τορέω, vel τείρω, τέτορα, *tero*, *trivi*: teritur autem materia non solùm cùm versando raditur, sed & cùm repetitâ scalpri impressione, inciditur.

38. *Torno facili.*] I. *Facile* alii explicant, *rude*, & facili nec longiori, operâ eleboratum. II. Alii, *versatile* quemadmodum Virg. Æn. 8. 310. *Facilesque oculos fert omnia circum*: III. Alii, *facile obsequens*, & ad ligni teneritudinem referunt, quemadmodum Tibul. 1. 1. 40. *Pocula de facili composuitque luto.*

39. *Diffusos hederâ.*] multi vitem & hederam hic implexas fuisse volunt. Ego cum Nannio solam hic hederam agnosco: vitemque accipio pro ipso *hederæ vimine*, quod *viticula* vocatur à Plinio; hederam verò pro *foliis*, hoc sensu: vimen hederaceum implicat foliis pallentibus corymbos suos. *Hedera.*] *Du lierre*, Ideo poculis insculpta, quia Baccho sacra.

Corymbos.] κόρυμβος Isidoro est annulus in hedera, quo proxima quæque comprehendit atque alligat: sed Plinio, est racemus hederæ in orbem circumactus. Corymbus primò appellatus est subrectio quædam & suggestus capillorum in Atticorum capite, quare derivat Vossius à κάρα *caput*, unde & κόρυς *galea*.

In medio duo signa, Conon: & quis fuit alter,
Descripsit radio totum qui gentibus orbem?
Tempora quæ messor, quæ curvus arator haberet?
Necdum illis labra admovi, sed condita servo.
DAM. Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit,
Et molli circum est ansas amplexus acantho:
Orpheaque in medio posuit, sylvasque sequentes.
Necdum illis labra admovi, sed condita servo.
Si ad vitulam spectes, nihil est quod pocula laudes.
MEN. Nunquam hodie effugies: veniam quocumque vocaris.
Audiat hæc tantum vel qui venit, ecce Palæmon.
Efficiam post hac ne quemquam voce lacessas.
DAM. Quin age si quid habes: in me mora non erit ulla,
Nec quemquam fugio: tantum, vicine Palæmon,
Sensibus hæc imis, res est non parva, reponas.
PAL. Dicite: quandoquidem in molli consedimus herba;
Et nunc omnis ager, nunc omnis parturit arbos,
Nunc frondent sylvæ, nunc formosissimus annus.
Incipe Damœta, tu deinde sequêre Menalca.

40. *Conon.*] Non dux ille celebris Athenlensium, sed nobilis Mathematicus, patriâ Samius, qui in gratiam Ptolemæi Evergetæ Ægypti regis, comam Berenices ejus conjugis inter sydera finxit esse relatam; ut habet Callimachus in epigr. quod à Catullo Latine redditum extat. Æqualis & amicus fuit Archimedis; immo, ut opinatur Pomponius, etiam in Mathem. magister.

Et quis fuit alter, &c.] Oblitus pastor Mathematici alterius, seipsum interrogat; & non occurrente nomine, personam describit ab operibus, iis maxime, quæ ad agrestem usum pertinent: qualis est divisio temporum sationis & arationis. *Alter* autem ille, vel Aratus est, poëta Solensis, qui scripsit Græce *Phænomena*, sive motum situmque stellarum; quo quidem opere sic Romani delectati sunt, ut illud Cicero adolescens, Claudius item, & Germanicus, Latinum reddiderint. Vel Hesiodus est poëta, ex Ascra Bœotiæ oppidulo, qui inter alia scripsit *Opera & dies*, sive *Georgica.* Vel denique probabilius Archimedes, Cononis vel discipulus, vel saltem amicus, celebris ante alios Mathematicus & bellicarum machinarum inventor; qui in expugnatione Syracusarum, ab ignoto Marcelli victoris milite interfectus est, cùm figuras in arena describeret.

41. *Radio.*] Radius hic virga est, sive baculus mathematicus, quo variæ cœli terrarumque partes assignantur, & figuræ in arena describuntur.

45. *Acanthi.*] Herba est acanthus longo latoque & flexuoso folio, *branche ursine*; capitulis columnarum, in ordine Corinthio adhiberi solita ad ornatum; unde Romanis *Marmoraria* dicta est, auctore Fuschio.

46. *Orpheaque.*] Orpheus, Thrax, Apollinis & Calliopes filius, lyram à patre, aut à Mercurio acceptam ita suaviter impellebat, ut fluminum sistere cursus, & sylvas ferasque trahere dictus sit. Ejus cum Eurydice amores, profectionem ad inferos & mortem lege Georg. 4. 454.

49. *Nunquam hodie effugies, &c.*] Deposuerat juvencam, negaverat Menalcas se ob patris metum posse juvencam deponere, & pocula obtulerat: hærebat tamen in sponsione juvencæ Damœtas, *si ad vitulam spectes, nihil est, &c.* atque adeò videbatur certamen subterfugere, quod hac sponsione admitti à Menalca non poterat. Ergo Menalcas, ne adversarius effugiat, admittit juvencæ conditionem, deposito, per spem victoriæ, patris & novercæ metu. *Veniam quocumque vocaris.* Unde arbiter Palæmon, de præmio deinde judicium ferens, nullam poculorum, sed juvencæ dumtaxat mentionem facit. *Et vitula tu dignus, & hic.*

50. *Audiat hæc tantum.*] Adsumus hic uterque, adsunt pignora, deest tantùm judex: audiat ille qui venit. *Vel qui venit.*] Menalcas viso eminus pastore, necdum inspecto vultu, hujusce subjicit arbitrio, quicumque

Alternis dicetis: amant alterna Camenæ.
DAM. Ab Jove principium, Musæ: Jovis omnia plena:
Ille colit terras, illi mea carmina curæ.
MEN. Et me Phœbus amat: Phœbo sua semper apud me
Munera sunt, lauri, & suave rubens hyacinthus.
DAM. Malo me Galatea petit, lasciva puella:
Et fugit ad salices, & se cupit ante videri.
MEN. At mihi sese offert ultro meus ignis Amyntas:
Notior ut jam sit canibus non Delia nostris.

tandem ille sit: inest quippe ea vis huic voci: *vel qui venit.* Mox agnito Palæmone, ipsum nomine compellat, & æmulum audacius alloquitur, *efficiam posthac ne, &c.*

59. *Camenæ.*] Musæ: prius dictæ *Carmenæ*, & *Casmenæ*: ex Varr. Radix, *carmen*, quod prius dictum est, *casmen*, sicut *arbor*, *arena*, *janitor*; prius *arbos*, *asena*, *janitos*, ex eodem Varr. Unde errant qui scribunt *Camœnæ*, & deducunt à *cantu amœno.*

60. *Ab Jove principium, Musæ.*] Ex illo Theocriti ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, καὶ εἰς Δία λήγετε μοῦσαι: *à Jove incipiamus, & in Jovem desinite, ô musæ!* Idyl. 17. 1. Unde malè quidam hic legunt *Musæ* in genitivo: Quasi esset, *Ab Jove principium Musæ*, id est, carminis. *Jovis omnia plena.*] Tum quia Deorum ille princeps, & rerum omnium anima; tum quia Jovis nomen aëri tributum est undique diffuso. Georg. 2. 325. *Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther conjugis in gremium lætæ descendit, & omnes magnus alit magno commixtus corpore fœtus.*

60. *Musæ.*] Jovis & Mnemosynes filiæ novem artium præsides; Calliope, Clio, Erato, Thalia, Melpomene, Terpsichore, Euterpe, Polymnia, Urania; natæ in Pieria regione Macedoniæ; sedem habere dicuntur in Helicone Bœotiæ, & Parnasso Phocidis montibus inter se vicinis.

62. *Phœbus.*] Idem qui Apollo & Sol, Jovis & Latonæ filius, eodem partu cum Diana editus in insula Delo, medicinæ repertor, divinationis, musicæ, & poëseos Deus. Phœbus dictus quasi φάος βίου, *lumen vitæ.*

Sua semper apud me munera.] Sacra munera Phœbo, laurus & hyacinthus, de *lauro* quidem Ecl. 2, 54. *Hyacinthus* flos ortus è vulnere pueri cognominis, qui Zephyro & Apollini cùm placeret, & aliquando disco luderet cum Apolline, Zephyri invidia inter ludendum periit, disco, quem Apollo libraverat, in pueri caput malignè deflexo. Quis autem flos ille sit, quæritur. Certe non is est, qui vulgò sic nominatur, cœruleus totus, & absque ullis literarum notis: Certissime is est, qui Græcis ξίφις vel ξυφὶς dicitur, hoc est, *acutus*; Latinis autem, *gladiolus*, ob acutorum utrimque longorumque foliorum cum gladio similitudinem, Gallis verò, *glaieul*; & communi Græcis, Latinis, Gallisque vocabulo, *Iris*; vel ob colorum diversitatem; vel deformato nomine à ξίφις. Hoc multis probat Salmasius in Solin. p. 1224. I. Ex Columella l. 9. 4. *Cœlestis nominis hyacinthus*, non *numinis*, ut multi habent codices, quid porro cœleste nomen, nisi *Iris*? II. Ex Palladio l. 1. 37. *Hyacinthus, qui Iris, vel gladiolus*, dicitur. III. Gladiolus habet in folio discurrentes lineas, quæ multa A, & multa I, confuse saltem exprimunt; at hyacinthus, *ai ai flos habet inscriptum.* Ovid. Met. 10. 215. IV. Gladiolus magnitudine & specie accedit ad lilium, at hyacinthus *formamque capit quam lilia, si non purpureus color his, argenteus esset in illis.* Ovid. Met. 10. 212. V. Gladiolus purpureus est, unde & ferrugineus, & niger & rubens, ut explicuimus Ecl. 2. 18. Qui omnes colores tribuuntur hyacintho à poetis. Reliqua infrà. v. 107.

67. *Delia.*] Diana, Luna, venationis Dea, cujus in tutela canes, Latonæ filia, soror Phœbi, Delia dicta, ut ille Delius. Vel quod luce sua omnia δῆλα, id est, *manifesta* faciant. Vel ab insula Delo, quæ cùm antea lateret, aut juxta alios erraret mari, Latonæ locum ad partum quærenti subito emersit, & sese obtulit: unde in præmium affixa est uni loco, & conspicua deinceps ac stabilis facta, dicta Delos, quasi δῆλος *manifesta.* Tamen hic *Delia* forte non Dea, sed Menalcæ famula ex insula Delo, cui sanè multò quàm Deæ convenit magis illa cum canibus fa-

DAM. Parta meæ Veneri ſunt munera : namque notavi
Ipſe locum, aëriæ quo congeſſere palumbes.
MEN. Quod potui, puero ſylveſtri ex arbore lecta
Aurea mala decem miſi, cras altera mittam.
DAM. O quoties & quæ nobis Galatea locuta eſt!
Partem aliquam, venti, divûm referatis ad aures.
MEN. Quid prodeſt quod me ipſe animo non ſpernis, Amynta;
Si, dum tu ſectaris apros, ego retia ſervo?
DAM. Phillida mitte mihi, meus eſt natalis, Iola.
Cùm faciam vitulâ pro frugibus, ipſe venito.
MEN. Phyllida amo ante alias : nam me diſcedere flevit,
Et, longum formoſe vale, vale, inquit, Iola.
DAM. Triſte lupus ſtabulis, maturis frugibus imbres,
Arboribus venti : nobis Amaryllidis iræ.
MEN. Dulce ſatis humor, depulſis arbutus hædis,
Lenta ſalix fœto pecori ; mihi ſolus Amyntas.
DAM. Pollio amat noſtram, quamvis eſt ruſtica, Muſam.

miliaritas. De *Amynta*. Ecl. 2. 35.

68. *Mea veneri.*] Amatorum blanditiæ, amicas Veneres vocant. Lucret. 4. 178. *Nec Veneres noſtras hoc fallit.* Mariti autem, uxores ſuas Junones, uxores viciſſim, maritos Joves appellant. Plaut. in Caſ. 2. 3. 14. *Bia mea Juno, non decet te eſſe tam triſtem tuo Jovi.*

69. *Aëriæ quo, &c.*] Palumbes, *pigeons ramiers* : Veneri ſacræ, cujus trahendo currui addicuntur. *Aëriæ.*] vel quia aërii ſunt coloris, inquit Servius, & *liviæ* appellantur : vel potius, quia editis in arboribus nidificant. *Congeſſere.*] accumulavere feſtucas, floccos, alia id genus : quæ Plautus in Rud. 3. 6. 51. *nidamenta* nuncupat.

73. *Divum referatis ad aures.*] Vel quia ineſt his verbis tanta ſuavitas, ut beatiſſimos Deos beare poſſint ; vel ut Dii teſtes ſint promiſſorum Galateæ.

74. *Quid prodeſt, quod, &c.*] Damœtas oſtendit antea gaudium ſuum de colloquiis cum amica præſente. Nunc Menalcas majori amoris teſtimonio dolorem ſuum teſtatur, primò de amici abſentia ; ſecundò de ejuſdem periculo ; *ſectaris apros* ; tertiò de ſua ſecuritate, *ego retia ſervo.* In quo ſic hæret, ut Amyntæ amorem inutilem putet, niſi ſocietatem pariat etiam periculorum.

76. *Phyllida, &c. Iola, &c.*] Iolas paſtor, ab interjectione *ἰὼ heu.* Iolæ famula *Phyllis*, communis amica Damœtæ & Menalcæ : à φύλλον *folium.*

Meus eſt natalis.] Natali in ſacrificio licebat voluptati indulgere : non item in ambarvali, quod pro terræ frugibus Cereri offerebatur ; ter ductâ circum agros, aut agnâ, aut vitulâ immolatâ. Unde puella invitatur ad natale, ſolus paſtor ad ambarvale. De ambarvali G. 1. 345.

77. *Cùm faciam vitula.*] *Facere* & *operari* ſine addito, eſt *ſacra facere*, *ſacris operari.* Et *facere vitulâ*, eſt *ſacra facere ex vitula.*

79. *Vale, inquit, Iola.*] Illa vox *Iola*, non eſt Phyllidis ad Iolam, cui vale dicat ; ſed Menalcæ ad Iolam. Ut enim Damœtas compellaverat prius Iolam : *O Iola mitte mihi Phyllida.* Ita nunc Menalcas eumdem compellat : *O Iola, amo Phyllida, nam dixit mihi longum vale.*

81. *Amaryllidis iræ.*] Cùm videat Damœtas Menalcam in amore Phyllidis rivalem ſibi obſtare, imo præferri ; ad alium amorem deflectit, & jam Amaryllidi dicit blanditias. De nomine *Amaryllidis* Ecl. 1. 31.

82. *Arbutus.*] Arbor foliis lauro affinibus, ſed raris, *arboiſier* : in deliciis ejus umbra fuit apud antiquos. Horat. Od. l. 1. 1. 21. *Nunc viridi membra ſub arbuto ſtratus.* Fructus profert inſtar ceraſorum, aut fragorum, cum aliqua dulcedine aſperos : Vocantur à Plinio *unedones* ; quod, inquit, plures edi non poſſint propter aſperitatem : à Virgilio *arbuta* : Georg. 1. 148. *Cùm jam glandes, atque arbuta ſacræ deficerent ſylvæ.* Et Georg. 2. 520. *Dant arbuta ſylvæ.*

83. *Mihi ſolus Amyntas.*] Ut oſtendat Menalcas, quicquid à ſe de luctu

Pierides, vitulam lectori pascite vestro.
MEN. Pollio & ipse facit nova carmina: pascite taurum,
Jam cornu petat, & pedibus qui spargat arenam.
DAM. Qui te, Pollio, amat; veniat, quo te quoque gaudet;
Mella fluant illi, ferat & rubus asper amomum.
MEN. Qui Bavium non odit, amet tua carmina, Mævi:
Atque idem jungat vulpes, & mulgeat hircos.
DAM. Qui legitis flores, & humi nascentia fraga,
Frigidus, ô pueri, fugite hinc, latet anguis in herba.
MEN. Parcite oves nimium procedere: non bene ripæ
Creditur; ipse aries etiam nunc vellera siccat.
DAM. Tityre, pascentes à flumine reice capellas:
Ipse, ubi tempus erit, omnes in fonte lavabo.
MEN. Cogite oves, pueri: si lac præceperit æstus,
Ut nuper, frustra pressabimus ubera palmis.
DAM. Eheu, quàm pingui macer est mihi taurus in arvo!
Idem amor exitium pecori est, pecorisque magistro.

Phyllidis, deque suo in eam amore dictum est, per jocum dictum esse, quo Damœtam aliqua invidia stimularet: nunc ultro profitetur se præter Amyntam, amare neminem.

85. *Pierides.*] Musæ novem, de quibus v. 60. Sic dictæ, vel à Pierio Thessaliæ monte, ubi ex Jove & Mnemosyne natæ dicuntur: vel ex victoria, in Pieri Macedonis novem filias, relata; quæ Musas ausæ ad cantum provocare, & ab iisdem superatæ, totidem in picas ab iis mutatæ sunt.

86. *Pollio & ipse.*] Quis fuerit, fuse habetur in argum. Ecl. 4. pervenit ad summam oratoris, historici, & poëtæ laudem; ad consulatum anno U. C. 714. ad triumphum anno 715. E quibus laudibus poëticam solam hoc loco ei tribuit apertè Virgilius: *Pollio & ipse facit nova carmina*; cæteros honores, ut pastoritiis modulis graviores, tantum innuit his vocibus: *veniat quo te quoque gaudet*; nempe ad consulatum, & triumphum.

89. *Mella fluant illi, &c.*] Vota sunt ejus in gratiam, quicunque Pollionem amaverit.

Amomum.] Parvus est frutex, magni inter aromata nominis, ex ligno sese convolvens in racemi modum; aureo colore, flore exiguo, ceu violæ albæ; ligno subrufo & valde odorato; in Assyria, Armenia, Ponto, & Media optimum. Ita ferè à Dioscoride describitur. Plerique t men ab ea descriptione dissentiunt.

90. *Qui Bavium non odit, &c.*] Bavius, & Mævius, poëtæ pessimi, Virgilio pariter & Horatio infesti. Imprecatio est respondens è contrario votis Damœtæ pro Pollione; si quis non odit Bavium, ita stultus fiat, ut & amet Mævium, & jugo supponat vulpes.

94. *Parcite oves, &c.*] Sensus est juxta Servium & Farnabium; O pueri, cavete ne oves longius procedant: quod durius & absque exemplo est. Nostra interpretatio, tum nititur exemplis, est enim apud Catull. in Argon. 146. *Nil metuunt jurare, nihil promittere parcunt*: tum conformis est Theocritæo exemplo Idyl. 5. 100. σίττ' ἀπὸ τᾶς κοτίνω ταὶ μηκάδες ὧδε νέμεσθε, &c. *discedite ab oleastro capellæ, hîc pascite.*

94. *Non bene ripæ creditur.*] Quia periculum est, ne, vel oves lapsæ in profluentem rapiantur; vel ripa ipsa, fluctuum allapsu subtus exesa, ruinam faciat.

96. *Reice capellas.*] Est hic primò syncope, *rejice* in *re-ice*; tum contractio geminæ vocalis brevis, in diphthongum longam: *re-ice*, in *reice*. Sic *eicit* pro *ejicit*, apud Lucret. l. 3. 891. *Ne radicitus è vita se tollit & eicit.*

98. *Si lac præceperit æstus.*] Vel exsiccaverit, vel ita corruperit, ut vanescat, & nimis liquescat.

100. *In arvo.*] Alii legunt in *ervo*. *Ervum* autem, *des ers*, leguminis genus est, pisis affine, bobus saginandis utile.

101. *Pecorisque magistro.*] Damœtæ mercenario pecoris custodi, qui dum

MEN.

MEN. His certe neque amor causa est: vix ossibus hærent.
Nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos.
DAM. Dic quibus in terris, & eris mihi magnus Apollo,
Tres pateat cœli spatium non amplius ulnas.
MEN. Dic quibus in terris inscripti nomina regum
Nascantur flores: & Phyllida solus habeto.

amat Phyllida, Galateam, Amaryllida; videtur pecus è tam multiplici magistri sollicitudine maciem contrahere.

103. *Oculus mihi fascinat agnos.*] *Fascinum* species incantationis: sic dictum. I. Vel à fasciis, sive liciis & filis, quibus ad illigandos & incantandos homines magicis in sacris utebantur, de quo more Ecl. 8. 74. II. Vel à fando, ut vult Festus: quia verbis, ac præsertim laudatione immodica, perficiebatur: de qua specie Ecl. 7. 27. III. Vel ut probat Vossius in Etym. à βασκαίνειν *invidere*: quod est, quasi φάεσι καίνειν *oculis occidere*, quia oculorum intuitu præcipuè fit fascinatio: cùm scilicet maligni spiritus, ex invido aut male affecto pectore emissi per oculos, aërem circumfusum interficiunt; idemque sic infectus aër eos inficit, in quos, vel ore, vel oculis, vel naribus commeat. Ita fere Heliod. Æthiop. l. 3. Junioribus verò, utpote tenerioris naturæ, sæpius fascinum adhærescit.

104. *Dic quibus in terris, &c.*] Uterque, quasi de victoria desperans, ad ænigmata confugit.

Apollo.] Vatum Deus, de quo supra v. 62. Cur sic apelletur, docet Macrob. Saturn. 1. 17. I. Quia radios ἀεὶ πάλλει, id est, *semper vibrat*. II. Quia radiorum vi morbos frequenter excitat, quibus mortales ἀπόλλυσι, id est, *enecat*. III. Quia caloris benignitate morbos omnes ἀπελαύνει, id est, *fugat*. IV. Quia κατὰ πόλους, id est, *inter utrumque mundi polum vertitur*. V. Quia unus est, non multiplex: idem enim aliquando est atque Sol. Ab α privativo, & πολλοὶ *multi*.

105. *Tres pateat, &c.*] Ænigma difficile, in quo Virgilium crucem fixisse Grammaticis, refert Servius ex Asconio, qui hoc ipsum è Virgilio audisse se professus est. Servius interpretatur. I. de Cœlio quodam Mantuano: qui dilapidato patrimonio sepulcrum sibi duntaxat trium ulnarum, seu pedum sex, reservaverat; idque mire, placet Salmasio in Solin. p. 1222. II. De Syene urbe in confinio Ægypti & Æthiopiæ, sub tropico Cancri: quem locum ita recto lumine sol irradiare putabatur, medio solstitii die; ut ne altissimo quidem in puteo, eam in rem à philosophis effosso, umbram ullam efficeret. III. Alii de Ajacis clypeo, qui cœli figuram præferebat, eratque trium ulnarum, id est, trium cubitorum: sic enim aliquando ulna sumitur, ut ostendit Vossius in Etym. IV. Alii de specu in Sicilia, ubi rapta fertur à Plutone Proserpina. V. Ciacconius & Cerdanus de fossa quadam Romæ in comitio facta more Etruscorum: quæ mundus dicebatur, & toto anno claudi solita, patebat certis dumtaxat diebus tribus: hi autem *cœlum* pro *mundo* accipiunt, ulnas tres, pro *diebus tribus*. VI. Pomponius de Cœlo quodam, cujus statura trium dumtaxat esset cubitorum. VII. Alciatus de clibano, cujus ostium ad ulnas tres apertum sit. VIII. Alii de quolibet puteo: in quem qui descenderit, spatium cœli tantum conspiciat, quantum putei latitudo permiserit. Elige.

107. *Nascantur flores, &c.*] Cerdanus explicat de argenteo numo qui extat, cujus altera pars Augusti effigiem cum his verbis: *Augustus Cæsar*; altera florem præfert, cum hoc elogio *Lucius Aquilius Florus triumvir*. Sed non advertit vir doctissimus Augusti cognomen Octaviano non tributum esse nisi anno U. C. 727. Virgilii 43. Octavio VII. & Agrippa III. Coss. ut habet Censorinus. Edita autem sunt Bucolica anno Virgilii circiter 32. Igitur ad vulgarem & pastoralem sensum confugio, qui est de hyacintho flore, in quem Hyacinthus primum, Phœbo dilectus puer; tum Ajax Græcorum post Achillem fortissimus, mutati sunt. Videntur enim in illo scriptæ quodammodo literæ, αι, quæ primæ sunt in Ajace; &, si retrorsum legantur, primæ etiam aliquo modo in Hyacintho, si ut vult Nannius, per j. non per y. scribatur, contra communem Græciæ totius fidem. Atque illa difficul-

D

PAL. Non nostrum inter vos tantas componere lites.
Et vitulâ tu dignus, & hic; & quisquis amores
Aut metuet dulces, aut experietur amaros.
Claudite jam rivos, pueri: sat prata biberunt.

tas Hyacinthi nominis Ovidium movit, ut floris illius literas ad Ajacis quidem nomen referret; ad Apollinis verò gemitus, mortem Hyacinthi deplorantis. Quippe *αι* gemitum notat, unde est *αἰάζω gemo*. Ita Met. 10. 215. *Ipse suos gemitus foliis inscripsit, & ai ai flos habet inscriptum.* Tum l. 13. 397. *Litera communis mediis, pueroque, viroque, inscripta est foliis: hæc nominis, illa querelæ. Ajax* porro & *Hyacinthus*, non reges, sed regum filii fuere: Ajax quidem Telamonis, Hyacinthus Amyclarum regis. Reges tamen vocat Virgilius, eo more, quo Laviniam & Ariadnen reginas alibi vocavit.

109. *Et quisquis amores, aut, &c.*] Non uni digni estis vitulâ pro præmio, sed etiam quicumque vobis similes ita belle exprimunt affectus amantium: sive ejus qui felix in amore felicitati suæ diffidit, qualis Menalcas: *Dulce satis humor, &c. Quid prodest, si me ipse, &c.* sive ejus qui amaritiem in amore experitur, qualis Damœtas: *Triste lupus stabulis, &c. nobis Amaryllidis iræ.*

111. *Claudite jam, &c.*] Allegoria est. Jam cantare desinite: satis enim aures nostræ cantu vestro delectatæ sunt, quemadmodum aquarum humore prata reficiuntur.

****

ECLOGA IV.

POLLIO.

ARGUMENTUM.

Confecto bello Perusino, de quo dictum est in argum. Ecl. 1. M. Antonius multis de causis infensus Octaviano, cum ingenti exercitu venerat in Italiam. Reconciliati tamen circa Brundusium: administris L. Cocceio communi amico; & ex parte Octaviani Mæcenate; ex parte Antonii, Asinio Pollione, tum consule: ambo cum ovationis honore Romam ingressi sunt. Sed paucis pòst diebus: cùm Sext. Pompeius, Magni filius, occupatâ Siciliâ commeatum intercluderet; ideóque Roma fame premeretur: Octavianus & Antonius, lapidibus palam appetiti à populo, coacti sunt pacem cum Sext. Pompeio componere. Pax composita ad Puteolos. Sublato igitur famis metu, cibariis in urbem confluentibus, civilibus bellis tanto post tempore extinctis, quadam aureæ species ætatis affulsit. Hæc autem omnia cùm accidissent sub extremum Pollionis consulatum, & ipso Pollione administro, cui tunc temporis filius natus erat: huic Pollionis filio genethliacon Virgilius cecinit; ejusdemque, & temporum, illorum in laudem devertit, quicquid in Cumanæ Sibyllæ libris, de Christi ortu, ejusque matre atque ætate legerat.

Scripta est anno Virgilii 31. ineunte: U. C. 714. exeunte: sub ipsum pacis Puteolanæ tempus: Coss. Domitio Calvino, & Asinio Pollione: paulò antequam hi consules magistratum abdicarent; quod more illorum temporum fecerunt, ad paucos qui supererant ex illo anno dies: in gratiam L. Cornelii Balbi Gaditani, & P. Canidii, qui consules in annum reliquum appellati sunt.

POLLIO.] C. Asinius Pollio, à Julio Cæsare, paulò ante cædem, Hispaniæ ulteriori præfectus; post ejus cædem amicissimus fuit M. Antonio, ut ipse profitetur suis in epistolis, quæ extant apud Ciceronem l. 10.

In ejusdem Antonii partes abus legionibus transiit, pau- triumviratum. Triumviratu o, & triumviris urbanos ma- s in quinquennium assignan- ipse in an. U. C. 714. Consul us est : adnitente, ut credi- , amico Antonio. Quo eodem e Fescenninis versibus ab O- o laceratus dicitur. *Macrob.* 2. 4. Ei tunc in Gallia Cisal- rsanti videtur Virgilius inno- & per eum commendatus esse iti : ut aditum haberet ad num, qui agrorum dividen- n suos & Antonianos milites m unus in se susceperat. Orto Perusino bello : L. Antonio ratri, suppetias tulit Pollio Octavianum. *Appian. l.* 5. *Ci-* l victo Lucio, ipse tum Con- i retentâ in potestate Marci , ejus in partes Domitium bum ejusque classem allexit. *lib.* 2. Consecuta est pax Pu- , statimque in Parthinos, m gentem, & Bruti olim e studiosissimam, auspiciis M. expeditionem duxit, trium- ne anno sequente 715. Reli- tatem traduxit in Italia, & *enervatum amore Cleopatræ animum, partibus ejus nun- quam se miscuerit*, ad bellum tamen Actiacum proficisci noluit cum Octaviano, *propter notiora in se Antonii beneficia*, ait *Velleius l.* 2. Historiam scripsit bellorum civilium, item tragœdias, accusavit juvenis Catonem orator egregius, sed Ciceronis eloquentiæ infestissimus. *Quintil. l.* 8. 1. & *l.* 10. 12. fortasse ob memoriam M. Antonii, quem ille Philippicis laceraverat. Vixit ferme ad extremum Augusti principatum, & an. U. C. 757. obiit octogenarius, ut colligitur ex *Eusebii Chron.*

Filium habuit nullum, *Saloninum* nomine, sed nepotem, qui certe, cùm edita est hæc Ecloga, nondum ortus erat ; quippe qui annis, post editam hanc Eclogam, 60. juvenis obiit, Tiberio *progener destinatus*, inquit *Tacit. annal.* 2. 75.

Filius autem Pollionis dictus est C. Asinius Gallus, non *Saloninus*, diris deinde suppliciis à Tiberio Cæsare necatus anno U. C. 789. Ille igitur Pollionis *Saloninus*, qui à Servio dicitur *inter ipsa primordia periisse*, aut Servii commentum est, aut certe tunc, cùm scripta est Ecloga, *Saloninus* dici non potuit, cùm *Salonæ* à Pollione non captæ sint nisi anno editionem Eclogæ consequente. Vide Ecl. 8. 13.

celides Musæ, paullo majora canamus.
Non omnes arbusta juvant, humilesque myricæ.
animus sylvas, sylvæ sint consule dignæ.
ma Cumæi venit jam carminis ætas :

elides.] A Græco nomine *ικελὶς* à Latino enim *Sici-* : *Sicilides*, absona vox, pro- uitatem literæ i sæpius repe- invocat Musas, quia Theo- culus, ex urbe Syracusis, rum princeps fuit. Unde & *m versum* dicit pro *bucolico* & *Arethusam* Siciliæ fontem Ecl. 10. 1.

rica.] Myrica frutex humi- c alii Tamaricen vocant ; yam sylvestrem, *de la Bru- rbustis* Ecl. 1. 40.

as.] Per *sylvas* hic, & per *musam* Eccl. 1. 2. bucolica ritia carmina intelligit. Cœ- dig. auctor est tamen, per *sule dignas*, allusum ad syl- ram, quæ minima erat pro- n illarum, quæ consuli è ma- beunti mandabantur. Unde onium legimus, optimates ex invidia conatos esse, ut ea Julio Cæsari provincia committeretur, quasi minimi negotii ; hunc verò contra perfecisse, ut sibi Gallia daretur.

4. *Ultima.*] Vel *postrema* est ; vel *prima*, & ab ætate nostra remotissima : utroque enim sensu dicitur *ultimum*. Hæc autem ætas, de qua hic Virgilius, *postrema* dici potest : quod eam Sybilla quasi quinto loco constituerit, post alias quatuor per metalla designatas, auream, argenteam, æream & ferream. *Prima* verò dici etiam potest : quod hæc eadem instauratio sit primæ ætatis aureæ, & eadem veluti ætas rediviva.

4. *Cumæi carminis.*] Sibyllini. *Cumæam* verò Sibyllam aliqui distinguunt à Cumana, ut altera Italica, altera Æolica sit. *Cumæ* enim duæ percelebres, inter urbes alias ejusdem nominis, aliæ in Æolide Asiæ ; aliæ in Campania Italiæ. Utrumque tamen nomen confundi debet. De Sibylla,

Quæ tentare Thetim ratibus, quæ cingere muris
Oppida, quæ jubeant telluri infindere sulcos.
Alter erit tum Tiphys, & altera quæ vehat Argo
Delectos heroas: erunt etiam altera bella,
Atque iterum ad Trojam magnus mittetur Achilles.
Hinc ubi jam firmata virum te fecerit ætas,
Cedet & ipse mari vector: nec nautica pinus
Mutabit merces: omnis feret omnia tellus.
Non rastros patietur humus, non vinea falcem:
Robustus quoque jam tauris juga solvet arator.
Nec varios discet mentiri lana colores:
Ipse sed in pratis aries jam suave rubenti
Murice, jam croceo mutabit vellera luto:

eum pueri ætate procedentis: ita ut in ipsius ortu reflorescere natura videatur, *fundent cunabula flores*, in ejus adolescentia fructus ferre, *aristas, uvas, mella*, cum aliquibus tamen priscæ fraudis, & ætatis ferreæ vestigiis: firmata denique ejus in ætate, quasi plena pace gaudere, bellis & laboribus extinctis, *omnis feret omnia tellus*. Quod exprimit abundantiam rerum omnium, quâ gaudebat Roma post pacem Puteolanam.

32. *Thetim.*] Est & *Thetis*, Græce Θέτις genitivo *Thetidis*, primâ brevi. Et Τηθύς *Tethys*, genitivo *Tethyos* primâ longâ. Ista *Tethys*, uxor Oceani, sive Neptuni, Nympharum marinarum mater. Hæc vero *Thetis* Nerei & Doridis filia, quam cùm amaret Jupiter, uxoremque ducere decrevisset; monitus est à Prometheo sic esse in fatis, ut qui ex ea nasceretur, patre major esset futurus: quo audito Jupiter ab ejus nuptiis abstinuit. Hanc itaque duxit Peleus, Æaci filius, ex eaque Achillem suscepit.

34. *Tiphys*] Gubernator navis quæ dicta est Argo. *Argo.*] navis, sive prima juxta fabulas, sive apparatu & mole maximâ omnium, quæ prius in usu fuerant: constructa ad expeditionem Colchicam, ex pinis Pelii, montis in Thessalia: inserto è quercubus Dodonææ sylvæ malo, qui oracula reddebat. Nomen, vel ab Architecto, quem *Argum* nominat Valer. Flaccus: Vel ab *Argivis*, id est, Græcis nucibus, quos vehebat: ut ait Ennius apud Cic. 1. Tuscul. Vel à celeritate: ἀργὸς enim *velox* est. Inventrix ejus Minerva. Locus fabricationis, *Pagasa*, promontorium & oppidum Thessaliæ, non procul à Pelio monte. Unde *Pagasæa navis* dicta est.

35. *Delectos heroas.*] *Argonautas*, nobiles Græcos, è Thessalia præcipue: qui numero circiter quinquaginta navi Argo vecti sunt in Colchidem, ad diripiendum vellus aureum, à Tauris ignivomis, & Dracone custoditum. Dux Jason: post eum notissimi, Castor, Pollux, Hercules, Theseus, Orpheus, Zetes & Calaïs.

36. *Achilles.*] Thetidis & Pelei filius, de quo Æn. 1. 34. Per Achillem vero, quemcumque virum fortem: per Trojam, quamcumque civitatem: per Argo, quamcumque navem: per Tiphym, quemcumque gubernatorem significari, bene admonet Servius, & est expositio illius, quod ante dixerat: futura nempe bella & navigationes.

38. *Vector.*] Tam active dicitur pro *eo qui vehit*, quàm passive pro *eo qui vehitur*.

39. *Mutabit merces.*] Ante nummos repertos, commercia omnia per rerum commutationem fiebant, ut adhuc fit cum peregrinis multis gentibus.

40. *Rastros.*] *Rastrum*, plur. *rastri*, vel *rastra*, instrumentum quo franguntur glebæ, à radendo dictum.

44. *Murice*] Murex, piscis est marinus è concharum genere, paululum à purpura diversus, caro in escam, sanguis in colorem assumitur, ex Martiale epig. l. 13. 87.

Croceo luto.] Alii pro *croco luteo* dictum volunt, crocus autem, *le saffran*, lutei coloris est, id est, flavi rubescentis. Alii *lutum herbam* agnoscunt, quæ vel *glastum* fit, *pastel de Languedoc*, vel *caltha* quædam species, *du soucy*.

Te duce, si qua manent sceleris vestigia nostri,
Irrita perpetuâ solvent formidine terras.
Ille Deûm vitam accipiet, Divisque videbit
Permixtos heroas, & ipse videbitur illis:
Pacatumque reget patriis virtutibus orbem.
At tibi prima, puer! nullo munuscula cultu,
Errantes hederas passim cum baccare tellus,
Mixtaque ridenti colocasia fundet acantho.
Ipsæ lacte domum referent distenta capellæ
Ubera: nec magnos metuent armenta leones.
Ipsa tibi blandos fundent cunabula flores,
Occidet & serpens, & fallax herba veneni
Occidet: Assyrium vulgo nascetur amomum.
At simul heroum laudes: & facta parentis
Jam legere, & quæ sit poteris cognoscere virtus:
Molli paullatim flavescet campus aristâ,
Incultisque rubens pendebit sentibus uva,
Et duræ quercus sudabunt roscida mella,
Pauca tamen suberunt priscæ vestigia fraudis,

est; immo non ante an. U. c. 727. *Magni* ergo *menses* dicendi, quomodo suprà *magnus ordo saeclorum*. v. 5.

13. *Sceleris vestigia nostri.*] Scelus illud; vel sunt perjuria Trojanorum, quibus omnes posterorum Romanorum calamitates tribuuntur. Georg. I. 501. *Jampridem sanguine nostro Laomedonteæ luimus perjuria Trojæ.* Vel bella civilia Cæsaris & Pompeii. Vel cædes ipsa Cæsaris, spectante senatu patrata; cujus in pœnam atrocissima bella Octaviani principatûs initium infestarunt.

15. *Ille Deûm vitam, &c.*] Alludit ad auream ætatem, qua Dii cum hominibus familiariter degebant, innuitque puerum in eadem, quâ pater est, futurum quoque gratia apud Triumviros & alios deinde reipublicæ administratores, quos per adulationem Deos vocat, ut Octavianum vocaverat. Ecl. I. v. 6.

17. *Pacatumque reget patriis, &c.*] Addit eumdem puerum rectorem orbis, id est, consulem futurum. Sic enim loqui tunc adhuc potuit poëta, nondum scilicet extinctâ republicâ: immo spe tum vigente maxima restituendæ mox à Triumviris antiquæ libertatis, ut ex Appiano constat. *Patriis virtutibus.*] Vel refertur ad reges: Reget orbem, usu & exemplo virtutum omnium patriarum, id est, Romanorum. Vel refertur ad *pacatum*: Reget orbem, pacatum virtute atque industriâ Pollionis patris: qui cum Mæcenate administer fuit pacis, inter Octavianum & M. Antonium.

19. *Hederas passim cum baccare.*] *Baccar*, herba est radicis odoratæ, quæ vim ad fascinationem depellendam habere putabatur. Nomine Gallico caret: quibusdam videtur esse, *nardus rustica*, quibusdam vero, *digitalis*; *gand de Nostre-Dame*. Despautero fœminini generis: at vero, ut probat exemplis veterum Vossius, semper neutrius: *hoc baccar*. Hederam puero promittit, ut futuro poëtæ, quemadmodum Eccl. 7. 25. *Pastores hederâ crescentem ornate poëtam*; baccar, ut puero formoso, qui proinde fascinationi invidentium magis obnoxius sit, quemadmodum ibid. 27. *Baccare frontem cingite, ne vati noceat mala lingua futuro.*

20. *Colocasia fundet acantho.*] *Colocasium, ii*, vel *colocasia, æ*. faba est Ægyptia: cujus radix & caulis, ad cibum; flos ad coronas adhibebatur. De *acantho* Ecl. 3. 45.

24. *Fallax herba veneni.*] Generatim omnem herbam intelligit latentioris veneni. De *Amomo* Eccl. 3. 89.

26. *At simul heroum, &c.*] Prosecutus pueritiæ ludos, nunc tria studia adolescentiæ enumerat. I. Poësim, *heroum laudes*. II. Historiam, *facta parentis*, quæ vide in arg. III. Philosophiam, *& quæ sit poteris cognoscere virtus*. Deinde ad virilis ætatis laudes ascendit. *Hinc ubi jam firmata, &c.*

31. *Pauca tamen, &c.*] Gradus quosdam ponit ætatis aureæ, simul

Quæ tentare Thetim ratibus, quæ cingere muris
Oppida, quæ jubeant telluri infindere sulcos.
Alter erit tum Tiphys, & altera quæ vehat Argo
Delectos heroas: erunt etiam altera bella,
Atque iterum ad Trojam magnus mittetur Achilles.
Hinc ubi jam firmata virum te fecerit ætas,
Cedet & ipse mari vector: nec nautica pinus
Mutabit merces: omnis feret omnia tellus.
Non rastros patietur humus, non vinea falcem:
Robustus quoque jam tauris juga solvet arator.
Nec varios discet mentiri lana colores:
Ipse sed in pratis aries jam suave rubenti
Murice, jam croceo mutabit vellera luto:

cum pueri ætate procedentis: ita ut in ipsius ortu reflorescere natura videatur, *fundent cunabula flores*, in ejus adolescentia fructus ferre, *aristas*, *uvas*, *mella*, cum aliquibus tamen priscæ fraudis, & ætatis ferreæ vestigiis: firmata denique ejus in ætate, quasi plena pace gaudere, bellis & laboribus extinctis, *omnis feret omnia tellus*. Quod exprimit abundantiam rerum omnium, quâ gaudebat Roma post pacem Puteolanam.

32. *Thetim.*] Est & *Thetis*, Græce Θέτις genitivo *Thetidis*, primâ brevi. Et Τηθὺς *Tethys*, genitivo *Tethyos* primâ longâ. Ista *Tethys*, uxor Oceani, sive Neptuni, Nympharum marinarum mater. Hæc vero *Thetis* Nerei & Doridis filia, quam cùm amaret Jupiter, uxoremque ducere decrevisset; monitus est à Prometheo sic esse in fatis, ut qui ex ea nasceretur, patre major esset futurus: quo audito Jupiter ab ejus nuptiis abstinuit. Hanc itaque duxit Peleus, Æaci filius, ex eaque Achillem suscepit.

34. *Tiphys*] Gubernator navis quæ dicta est Argo. *Argo.*] navis, sive prima juxta fabulas, sive apparatu & mole maximâ omnium, quæ prius in usu fuerant: constructa ad expeditionem Colchicam, ex pinis Pelii, montis in Thessalia: inserto è quercubus Dodoneæ sylvæ malo, qui oracula reddebat. Nomen, vel ab Architecto, quem *Argum* nominat Valer. Flaccus: Vel ab *Argivis*, id est, Græcis nucibus, quos vehebat: ut ait Ennius apud Cic. 1. Tuscul. Vel à celeritate: ἀργὸς enim *velox* est. Inventrix ejus Minerva. Locus fabricationis, *Pagasæ*, promontorium & oppidum Thessaliæ, non procul à Pelio monte. Unde *Pagasæa navis* dicta est.

35. *Delectos heroas.*] *Argonautas*, nobiles Græcos, è Thessalia præcipue: qui numero circiter quinquaginta navi Argo vecti sunt in Colchidem, ad diripiendum vellus aureum, à Tauris ignivomis, & Dracone custoditum. Dux Jason: post eum notissimi, Castor, Pollux, Hercules, Theseus, Orpheus, Zetes & Calaïs.

36. *Achilles.*] Thetidis & Pelei filius, de quo Æn. 1. 34. Per Achillem vero, quemcumque virum fortem: per Trojam, quamcumque civitatem: per Argo, quamcumque navem: per Tiphym, quemcumque gubernatorem significari, bene admonet Servius, & est expositio illius, quod antè dixerat: futura nempe bella & navigationes.

38. *Vector.*] Tam active dicitur pro *eo qui vehit*, quàm passive pro *eo qui vehitur*.

39. *Mutabit merces.*] Ante nummos repertos, commercia omnia per rerum commutationem fiebant, ut adhuc fit cum peregrinis multis gentibus.

40. *Rastros.*] *Rastrum*, plur. *rastri*, vel *rastra*, instrumentum quo franguntur glebæ, à radendo dictum.

44. *Murice*] Murex, piscis est marinus è concharum genere, paulùlum à purpura diversus, caro in escam, sanguis in colorem assumitur, ex Martiale epig. l. 13. 87.

Croceo luto.] Alii pro *croco luteo* dictum volunt, crocus autem, *le saffran*, lutei coloris est, id est, flavi rubescentis. Alii *lutum herbam* agnoscunt, quæ vel *glastum* sit, *pastel de Languedoc*, vel *caltha* quædam species, *du soucy*.

nte suâ sandix pascentes vestiet agnos.
ia sæcla suis dixerunt, currite, fusis
ıcordes stabili fatorum numine Parcæ.
gredere, ô magnos, aderit jam tempus, honores,
a Deûm soboles, magnum Jovis incrementum.
ice, convexo nutantem pondere mundum,
rasque, tractusque maris, cœlumque profundum:
ice, venturo lætentur ut omnia sæclo.
nihi tam longæ maneat pars ultima vitæ,
itus, & quantum sat erit tua dicere facta!
n me carminibus vincet, nec Thracius Orpheus,
Linus: huic mater quamvis, atque huic pater adsit,
hei Calliopea, Lino formosus Apollo.
etiam Arcadiâ mecum si judice certet,
etiam Arcadiâ dicat se judice victum.
pe parve puer risu cognoscere matrem:
i longa decem tulerunt fastidia menses.
ıe parve puer, cui non risere parentes,

ndix.] Vel color est compo-
æqua sandarachæ & rubricæ
ione ex Plin. l. 35. 6. flam-
minio concolor, *vermillon*,
e feu. Vel frutex, aut herba
ıtur à quibusdam flos similis,
l'écarlate.
rcæ.] Erebi & Noctis filiæ.
vel à partu, quasi *Partæ*,
arronem, quia nascentibus
malumque in partu confe-
l per antiphrasim à parcendo,
ıos, quia nemini parcunt.
ıuntur, quia tria sunt temi-
ılo instructæ, quia vitæ hu-
amina deducunt. Prima est
κλώθω *volvo*: Secunda *La-*
λαγχάνω sortior. Tertia *A-*
b *α* privativo, & τρέπω *ver-*
inflecti non potest.
vis incrementum.] Jovis fi-
mnus; ideo incrementum &
um: quia patres prole d.-
ugeri. Jovis autem Deorum-
lem vocat & alumnum: co
ıuo Homerus heroes suos,
ς & θρέμματα Διὸς, *nutritos*

ttantem convexo, &c.] Ge-
& præ lætitia commoventem
xum, est curvatura exterior
avum, curvatura interior:
e promiscuè sumitur à poë-
4. 451. *Tadet cœli convexa*
est, *concava* quæ sola intue-
vexum dixit pondus, quia
ındus & gravitas rotundum
ıdeoque convexum efficit:
i ejus partibus *æqualiter ad*
centrum nitentibus.

56. *Linus.*] Apollinis & Terpsichores filius, pastor idem & musicæ peritissimus, Orphei & Herculis ea in arte præceptor: Hunc ab ipso Hercule occisum ferunt, impactâ in caput citharâ, quod ipsum Herculem rusticiùs canentem irrideret.

57. *Orphei*,] Dativus Græcus, hîc dissyllabus Ὀρφεῦς, εῖ, ει vel ει sic apud Catullum est *Pelei*, τῷ Πηλεῖ. De Orpheo Ecl. 3. 46. *Calliopea.*] vel *Calliope*: ut *Penelopea*, vel *Penelope*. Una è novem musis, mater Orphei, heroïci carminis præses: à κάλλος *pulchritudo*; &, ὄψ, ὀπὸς *vox*.

58. *Pan Deus Arcadiæ*.] De Pane Ecl. 2. 31. *Arcadia*. Peloponnesi regio intima, à mari undique remota, ubique in montes assurgens; unde pastioni pecorum, quam agriculturæ aptior: ideoque Pana pastorum Deum singulari cultu venerata.

61. *Longa decem.*] Vulgo mense nono nascuntur infantes: unde hîc Vives, & Turnebus decem Lunæ menses agnoscunt, qui breviores. Alii mensem decimum ineuntem intelligunt, vel etiam completum: cùm ad hoc usque tempus partum differri posse constet; immo etiam ulterius.

Tulerunt.] penultimâ brevi, cùm vulgo habeatur longa. Sic Æn. 2. 774. 3. 48. *Steteruntque comæ*: Georg. 2. 129. *Miscueruntque herbas*. Lucret: 3. 86. *Prodiderunt*. 1042. *Occiderunt*, &c.

62. *Cui, &c. Parentes, &c.*] De hac duplici voce controversia est.

Nec Deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

Cui.] Quintilianus l. 9. 3. legit, *Qui*, plurali nominativo, hoc sensu: *qui pueri non risere, hunc*, id est, *hos* (per enallagem, sive commutationem numerorum) *nec Deus mensa dignatur, nec, &c.* II. Servius legit, *Cui*, dativo singulari; sive, *Quoi*, quomodo veteres Latini scripserunt, usque ad ipsius Quintiliani pueritiam, ut ait ipse, l. 1. 7. Et sic erit sensus: *Cui puero parentes non arrisere, hunc nec Deus, &c.* Qui quidem sensus ut constet magis, hæc superiora verba, *risu cognoscere matrem*, de risu matris, non de pueri risu accipio: cum Erythræo & Bembo. Solent enim parentes ante cæteros à liberis agnosci ex blandiore risu, & est in liberis omen ingenii bonæque indolis, ex illo risu citissime parentes agnoscere. Quare poëta puerum invitat, ut ex risu cito parentes agnoscat. *Parentes.*] Qui legunt cum Servio, *Cui*, nihil hic habent negotii: &, *parentes*, nominativo plurali, intelligunt. Qui vero cum Quintiliano legunt, *Qui*, I. vel parentes esse volunt in vocativo: *ô parentes*: ita Politianus, Miscell. 89: II. Vel in accusativo: pro, *qui non risere ad parentes*: ita Jos. Scaliger, in Catull. 62. 208. quomodo Plautus in Capt. 3. 1. 21. *Quasi muti silent, neque me rident*: pro, *mihi arrident*. Servium sequor, quia figura Quintiliani durior hoc loco videtur.

63. *Nec Deus hunc, &c.*] Certe comminatio est imminentis puero calamitatis: si matrem risu non agnoscat. Quæ autem sit illa calamitas, dubium est. I. Servius explicat de Vulcano, cui puer similis sit futurus: Vulcanus verò, cùm ei nascenti parentes Jupiter & Juno propter deformitatem non arrisissent, ab iis in Lemnum insulam dejectus est: quò ex casu claudus factus, deinceps, nec à *Jove* ad mensam Deorum; nec à *Minerva* in maritum admissus est. Obstat tamen Servio Homerus, qui Vulcano dat locum in cœlesti convivio, Iliad. 1. 595. II. Politianus, Miscel. 89. explicat de *Genio & Junone*, qui puero propitii non sint futuri. Constat enim ex Seneca Ep. 110. ex Plin. l. 2. 7. veteres hominibus singulis Genium & Junonem, tutelares Deos, ab ipso ortu attribuisse. Sed constat etiam apud eruditos omnes, Genium solis masculis, Junonem solis fœminis fuisse attributam, atque ita uni eidemque Pollionis filio Genius & Juno non conveniunt. Minime autem constat id, quod hoc loco Philargyrius commentatur, nempe pueris nobilibus editis, in atrio Junoni Lucinæ lectum sterni solitum, & mensam Herculi; sive juxta alios, Genio. Refert quidem Politianus duplicem Varronis locum, quorum alter, *initiari pueros Educæ, Potinæ & Cubæ; divis edendi, potandi, & cubandi*, alter docet, *natus si erat sublatus, Diis conjugalibus, Pilumno & Picumno, in ædibus lectum sterni.* At ex iis locis nihil erui potest; nisi quod mensa Deabus, lectus Diis poneretur: cùm Virgilius contrà, mensam Deo, lectum Deæ attribuat. Quare ego duplici modo nodum solvo. I. Per *mensam*, educationem & nutritionem pueri intelligo, cui rei fatentur omnes præfuisse Genium; per *cubile*, conjugium intelligo, cui constat præfuisse Junonem. Atque ita sensus erit, *Hunc puerum Genius ali non permittet, nec per cibum incrementa capere; aut si permiserit, certe non permittet Juno ad felices nuptias pervenire.* II. Sic præterea commode potest explicari. *Si non agnoscas matrem risu, infelix eris, neque ad illam poteris Deorum vitam & consortium pervenire, quod prius tibi promiseram, versu* 15. Illa autem Deorum vita, sive apotheosis, gemino capite præcipue continebatur, convictu Jovis, & Deæ alicujus conjugio. Sic apud Horatium. l. 4. Od. 8. Herculis divinitas inde statuitur, quòd, *Jovis interest optatis epulis impiger Hercules.* Idemque, ut notum est Heben juventutis Deam accepit in conjugem. Sic & Virgilius Georg. 1. 31. Immortalitatem, quam promittit Augusto, ita exprimit, *Teque sibi generum Tethys emat omnibus undis.* Eo itaque recidet Virgilii minæ in puerum, *Non frueris Deorum vitâ, quia te nec Jupiter admittet ad mensam, nec Dea ulla in cubile.*

ECLOGA V.

DAPHNIS.

ARGUMENTUM.

PAstores duo funebres ac divinos honores amico Daphnidi exhibent: Mopsus illius epitaphium; Menalcas apotheosim canit. Quis autem sit ille Daphnis ambiguum est. I. Aliqui pastorem esse putant Siculum, de quo Diodor. lib. 4. Mercurii filium: natum laureo in nemore, unde nomen habuerit à δάφνης, laurea: *peritum illum quidem musices; & Bucolici carminis apud Siculos inventorem. Qui cum amaretur à Nympha, eique datam fidem fefellisset, ob amorem filiæ Regis: oculis in pœnam captus, carminis argumentum deinde pastoribus fuit. Nec sane verò absimile Virgilium, qui toties in Bucolicis rerum Sicularum meminit, juvenis illius laudes esse prosecutum: exemplo Theocriti, qui videtur ejus in memoriam scripsisse Idyllium primum. II. Alii Pollionis filium esse conjiciunt: cujus genethliacon Eclogâ superiore; hîc mors immatura celebretur. At si inter ipsa, ut volunt, obiit primordia: quomodo* curru subjungere tigres instituit, & thiasos inducere Bacchi? *Sentit Vives à Virgilio, quanquam inscio & imprudente, mortuum atque redivivum Christum esse laudatum. Sed pius magis, quàm verus ille sensus est. IV. Pierius vult esse Quintilium Cremonensem Virgilii atque Horatii familiarem. At ejus obitus hac Eclogâ posterior est, annis circiter quindecim: caditque in an. V. C. 730. ut patet ex Euseb. Chron. V. Alii de Quintilio Varo interpretantur, illo, qui in Germania casus est an. V. C. 762. post obitum ipsius Virgilii, 27. Quam scite, ipsi viderint. VI. Jul. Scaliger Poët. l. 1. 4. suspicatur Flaccum esse quemdam, ipsius Virgilii fratrem: idque alii probant hoc incerti auctoris veteri disticho:* Tristia fata tui dum fles in Daphnide Flacci, Docte Maro, fratrem Diis immortalibus æquas. *Non putem tamen à modestissimo poëta tam superbè defletum fratrem fuisse, obscurum hominem ac semipaganum; nec fidem habeo versiculis incertis. VII. Melius Jos. Scaliger in Euseb. Chron. p. 143. & alii, de cæde & apotheosi Julii Cæsaris rem explicant. Quam commode, constabit ex notis.*

Scripta est, forte quibusdam ludis, aut sacrificiis, in honorem Julii celebratis. Quo præcise tempore, non liquet. Certe post secundam, ac tertiam Eclogam: siquidem extremis hujus versibus mentio fit secundæ & tertiæ.

MENALCAS, MOPSUS.

MEN. CUR non, Mopse, boni quoniam convenimus ambo,
Tu calamos inflare leves, ego dicere versus,
Hîc corylis mixtas inter consedimus ulmos?
MOP. Tu major: tibi me est æquum parere, Menalca:
Sive sub incertas Zephyris motantibus umbras,

4 T*U major.*] Ambo tamen juniores. Sic enim deinde v. 19. Mopsus ad Menalcam, *sed tu desine plura puer.* Et vicissim Menalcas ad Mopsum v. 49. *Fortunate puer, tu nunc.*

5. *Zephyris.*] *Zephyrus*, ventus flans ab ocasu æquinoctiali, dictus quasi ζωηφόρος *vitam ferens.* Latinis *Favonius. Hîc est genitalis mundi spiritus, à fovendo dictus*, inquit Plinius, lib.

Sive antro potius succedimus: aspice ut antrum
Sylvestris raris sparsit labrusca racemis.
MEN. Montibus in nostris solus tibi certet Amyntas.
MOP. Quid si idem certet Phœbum superare canendo?
MEN. Incipe Mopse prior; si quos aut Phyllidis ignes,
Aut Alconis habes laudes, aut jurgia Codri,
Incipe: pascentes servabit Tityrus hœdos.
MOP. Immo hæc, in viridi nuper quæ cortice fagi
Carmina descripsi, & modulans alterna notavi,
Experiar: tu deinde jubeto certet Amyntas.
MEN. Lenta salix quantum pallenti cedit olivæ,
Puniceis humilis quantum saliunca rosetis:
Judicio nostro tantum tibi cedit Amyntas.
MOP. Sed tu desine plura puer: successimus antro.
Extinctum Nymphæ crudeli funere Daphnim
Flebant: vos coryli testes & flumina Nymphis:
Cùm, complexa sui corpus miserabile nati,
Atque Deos atque astra vocat crudelia mater.

16. 25. sive ut habent quidam codices, à *favendo.*

7. *Labrusca.*] Vitis sylvestris: sic dicta, vel quia circa macerias & septa, in terræ marginibus & labris nascitur; vel quia sapore acerbo labra lædit. De *Amynta* Ecl. 2. 35. De *Phœbo.* Ecl. 3. 62.

10. *Phyllidis ignes.*] *Phyllis* Lycurgi Thraciæ regis filia: quæ Demophoonta Thesei regis Atheniensis ex Phædra filium amavit; exceptque è Trojano bello redeuntem. Is cùm Athenas ad componenda regni negotia reversus, illic longiores contra fidem datam traheret moras; Phyllis spretam se rata, amoris impatientia vitam laqueo finivit, & in arborem amygdalum foliis carentem est conversa. Reversus deinde Demophoon cùm arborem amplexus esset, illa sponsi adventum veluti sentiens emisit folia: unde folia quæ ante πέταλα dicebantur, ab ejus nomine dicta sunt φύλλα.

11. *Alconis.*] Alcon celebris sagittarius Cretensis: qui in serpentem Phaleri filii sui corpori circumplicatum tam industrie sagittam direxit, ut eam in serpente defigeret, nec filium tangeret. *Jurgia Codri.*] Codrus rex Atheniensium fuit: qui bello adversùs Laconas, ut ait Servius; aut Dorienses, ut Justinus; aut Thraces, ut Plutarchus, cùm ab oraculo responsum esset, eum populum victorem fore, cujus rex periisset, atque adeo edictum fuisset ab hostibus, ne quis regem Atheniensem læderet, *ipse sumpto lignatoris* habitu, jurgiis aliquos ex hostibus lacessivit, ab iisque occisus est, hostes re cognitâ sine prælio victi domum abierunt. *Phyllis* tamen, *Alcon* & *Codrus*, fortasse hic pastoritia nomina sunt. Fuit & *Codrus* poëta, de quo Ecl. 7. 22.

14. *Modulans alterna notavi.*] Ita ut modo canerem, modo quæ cantaveram, describerem in fagi cortice. De *fago* Ecl. 1. 1.

17. *Puniceis.*] *Puniceus*, sive *Phœniceus* color splendide ruber, *quales fructus palmæ arboris non admodum sole incocti, unde spadicis & phœnicei nomen est*, inquit Gellius l. 2. 26. σπάδιξ enim Dorice significat, *avulsum è palma termitem cum fructu*, & communiter, φοῖνιξ *palma* est & *palmæ fructus. Saliunca.*] Ex Plinio l. 21. 7. *foliosa quidem est, sed brevis & quæ necti non possit, radici numerosæ cohæret, herba verius quàm flos. Vestibus interponi eam gratissimum.* Alii Lavendulam esse putant; alii nardum Celticam.

20. *Crudeli funere Daphnim.*] Aptum mihi videtur Julio Cæsari nomen, Lauream enim significat. At Cæsar, ex Suet. c. 45. *Calvitii sui deformitatem cùm iniquissime ferret, ex omnibus decretis sibi à senatu populoque honoribus, non aliud, aut recepit aut usurpavit libentius, quàm jus laureæ coronæ perpetuò gestandæ.* Bene item, *crudeli funere.* Quia Cesar medio in senatu, tribus & viginti pugionum ictibus occisus est, ducibus conjurationis Bruto & Cassio, ejusdem familiaribus, idibus Martiis.

23. *Mater.*] Cerdanus transfert

ecus omne tuis . postquam te fata tulerunt ,
Pales agros , atque ipse reliquit Apollo.
dia sæpe quibus mandavimus hordea sulcis ,

ctum ad uxorem Julii Cal-
, quæ paulo ante diem ex-
navit maritum *in gremio suo*
ex Suet. 81. Ego matrem Ro-
, quæ corpus ejus , medio
ro rostris, insolito tumultu
um omnium comploratione
, igno ex ipsis tribunalibus
illis excitato , ut est apud
4.
ullipastos, &c.] Huc refe-
ii verba , c. 81. de prodigiis
rtem Cæsaris præcesserunt.
diebus equorum greges , quos
ndo Rubicone flumine conse-
e vagos & sine custode dimise-
erit pertinacissime pabulo ab-
ubertimque flere. Equi per
idem hic significantur , ut
714. *Quadrupedemque citum*
ce fatigat.
bavit.] Gustavit, attigit. Æn.

os Leones,] Punicos ; id est
inienses, seu Africanos. Car-
um urbs Africæ præcipua ,
colæ Pœni dicti , quasi Phœ-
è Phœnicia profecti , duce
ve Didone. Æn. 1. 348. Ferax
onum & monstrorum est A-
qua Cæsar Catonem , Scipio-
Jubam vicerat.

Pompeius ad bellum exiisse quoque dicebatur. Præcipua autem Bacchi insignia fuêre, *Tigres* , quibus currui subligatis circumvehi solitus est. *Thyrsus* , hasta erat , vestita pampinis & hederâ , armata cuspide in coni formam desinente , Bacchi gestamen & comitum ejus fœminarum , quas *Bacchas* vocabant. Thyrsus quippe dicitur , quicquid ita surgit , ut in gracilitatem tenuetur , quemadmodum caulis medius fruticum & plantarum. *Thiasus* est chorus , sive sacra sodalitas canentium , saltantium , convivantium , non semper ad Bacchum , sed ad alia etiam divina pertinens. Diciturque à θεῖα ᾄδειν , divina canere. *De Baccho* infrà v. 69.

29. *Curru subjungere tigres.*] *Curru* pro *currui.* Veteres enim in nominibus quartæ , genitivum extulêre per *uis* , *curruis* : & dativum per *ui* , *currui.* Unde posteà sicut genitivum contraxêre in *us* , *curruis* , *currus* ; ita aliquando contraxêre dativum in *u* , *currui* , *curru.* Hoc innuit Gellius , l. 4. 16. qui multa congerit exempla Virgilii & aliorum. Sic Æn. 1. 261. *parce metu.* 6. 465. *teque aspectu ne subtrahe.* 9. 605. *venatu invigilant pueri. Tigres.*] Bene *Armenias.* Tigris enim vox est Armenia , ex Varr. aut

Infelix lolium, & steriles dominantur avenæ.
Pro molli viola, pro purpureo narcisso,
Carduus & spinis surgit paliurus acutis.
Spargite humum foliis, inducite fontibus umbras
Pastores: mandat fieri sibi talia Daphnis.
Et tumulum facite, & tumulo superaddite carmen.
Daphnis ego in sylvis hinc usque ad sidera notus:
Formosi pecoris custos, formosior ipse.
MEN. Tale tuum carmen nobis, divine poëta;
Quale sopor fessis in gramine, quale per æstum
Dulcis aquæ saliente sitim restinguere rivo.
Nec calamis solum æquiparas, sed voce magistrum.
Fortunate puer, tu nunc eris alter ab illo:
Nos tamen hæc quocumque modo tibi nostra vicissim
Dicemus, Daphninque tuum tollemus ad astra:
Daphnin ad astra feremus: amavit nos quoque Daphnis.
MOP. An quicquam nobis tali sit munere majus?
Et puer ipse fuit cantari dignus, & ista
Jampridem Stimicon laudavit carmina nobis.
MEN. Candidus insuetum miratur limen Olympi,

37. *Infelix lolium, &c.*] Lolium, *de l'yvraye*: Græcis ζιζάνιον. *Avena*] duplex: altera sativa, & ad equinum pabulum utilis; altera planè inanis ac sterilis, de qua hic sermo. In hanc ultimam, & in lolium dicuntur frumenta degenerare.

38. *Purpureo narcisso.*] Duplex narcissi species præcipua, ex Dioscoride L. 4. 161. *Flos albus*, inquit, *intus croceus*, κροκῶδες; *in quibusdam purpureus*, πορφυροειδές.

39. *Carduus &, &c.*] Carduus agrestis. *chardon. Paliurus*] herba, vel juxta alios frutex asperrimus, quidam spinam albam putant.

49. *Alter ab illo.*] Secundus, non dignitate quidem, quia doctrina par utrique ... dicitur, *nec calamis solum æquiparas, sed voce magistrum*, sed ordine tantum temporis, ita ut alteri sit similis, sed magister primus & antiquior, Mopsus verò secundus & junior. *Magister* autem ille Mopsi, videtur ipse fuisse Daphnis.

52. *Amavit nos quoque Daphnis.*] At, inquiunt, Menalcas Virgilius est, si quidem deinde dicit de sua fistula, *Hæc nos Formosum Corydon ardebat Alexim, hæc eadem docuit, &c.* Virgilium autem non amavit J. Cæsar, quippe ignotum adhuc tunc temporis, atque ideò Daphnis non est J. Cæsar. Sed nihil obstat, quominus dicamus amatos à Cæsare Mantuanos, & cæteros Galliæ Cisalpinæ populo[s] utpote ex ea provincia, quam Cæs[ar] tantopere expetiisset. Virgilius aute[m] Mantuanus fuit.

54. *Et puer ipse.*] Negat Servi[us] posse id convenire J. Cæsari, qui n[on] puer, sed annos natus 56. interfect[us] est. Ego existimo Cæsarem consul[to] hic vocari puerum, quia relatus fu[e]rat inter cœlestes Deos, Dii ve[ro] censebantur vigorem semper habe[re] juvenilem, nec aliam ob causa[m] *Heben*, sive *Juventam*, Diis ad poc[u]la ministranda adhibebant. Cont[ra] *Senectus* inter inferna numina num[e]rabatur. Æn. 6. 273. *Primisque [in] faucibus Orci, &c. pallentesque hab[i]tant morbi, tristisque senectus.* S[ic] Ovid. Met. l. 4. 17. de Baccho canit *Tibi enim inconsumpta juventa, [tu] puer æternus, tu formosissimus alto con[]spiceris cœlo.*

56. *Candidus.*] Color Diis superi[s] addictus, ut niger inferis & mortui[s]. Tibul. l. 3. 6. 1. *candide liber ades. Ovi[d.]* Trist. 5. 514. ad Natalem Deum, *Candidus huc venias.* Adde quod heroa[s] in lacteo circulo crederent habita[re], ex Cicer. in Somnio Scip. qui circulus non malè cœli vestibulum & limen vocari potest. *Limen*] est transversum in janua lignum, inferius ve[l] superius. Sic dicitur, vel à *limes* quia terminatur hic domus, vel *limus*, id est, *obliquus & transversus*, ut vult Festus.

Sed

Sub pedibuſque videt nubes & ſidera Daphnis.
Ergo alacris ſylvas & cetera rura voluptas,
Panaque, paſtoreſque tenet, Dryadaſque puellas.
Nec lupus inſidias pecori, nec retia cervis
Ulla dolum meditantur: amat bonus otia Daphnis.
Ipſi lætitia voces ad ſidera jactant
Intonſi montes: ipſæ jam carmina rupes,
Ipſa ſonant arbuſta: Deus, Deus ille, Menalca.
Sis bonus ô felixque tuis! en quattuor aras:
Ecce duas tibi Daphni, duoque altaria Phœbo.
Pocula bina novo ſpumantia lacte quotannis,
Crateraſque duos ſtatuam tibi pinguis olivi:
Et multo imprimis hilarans convivia Baccho,
Ante focum, ſi frigus erit; ſi meſſis, in umbra
Vina novum fundam calathis Arviſia nectar.
Cantabunt mihi Damœtas, & Lyctius Ægon:
Saltantes Satyros imitabitur Alpheſibœus.

56. *Olympi.*] Montes duodecim hoc nomine inſigniti ſunt. Præcipuus in ea parte Theſſaliæ, quæ ad Macedoniam vergit, cujus vertex ita editus, ut nubes penetrare, & ad cœlum uſque pertinere dicatur, immo & pro cœlo ſumatur à poëtis. Dictus quaſi ὁλολαμπὴς *totus lucidus*, quia nubes excedit, & ſole ſemper illuſtratur. De *Dryadibus.* Ecl. 2. 46. De *Pane.* Ecl. 2. 31.

64. *Deus, Deus ille. &c.*] Conſtat honores Divinos J. Cæſari à Triumviris decretos eſſe, paulo poſt Triumviratum conſtitutum, anno U. C. 712. Lepido II. & Munatio Planco Coſſ. Hi autem honores præcipuè fuerunt, ut ædes ei in foro, ubi crematum ejus cadaver fuerat, conſtrueretur, ut ſimulacrum ejus ludis Circenſibus unà cum ſimulacro Veneris circumferretur, ut, ſi qua victoria nunciaretur, ei ſeorſum quaſi victori ſacrificaretur, ut qui in ejus ædem confugiſſet, ab injuria tutus eſſet. Et ab eo tempore Octavianus ſe *Divi* filium appellavit.

65. *Felixque tuis.*] *Felix* dicitur, tam is qui habet felicitatem, quàm is qui facit alios felices. Æn. 1. 334.

68. *Craterasque.*] *Crater* Græca vox, κρατὴρ à κεράννυμι *miſceo*; iſtud autem à κέρας *cornu*: quod veteres avis cornibus, aut effictis in figuram cornuum poculis biberent, in iiſque vinum aquâ miſcerent.

69. *Baccho.*] Vino cujus inventor Bacchus à poëtis dicitur: Jovis ex Semele filius: διμήτωρ *bimater* dictus, quia ex utero matris fulminatæ tranſlatus in Jovis femur, inde maturo partus tempore iterum prodiit. Orbem terrarum peragravit, Indos domuit, primus omnium triumphavit invectus elephanto: turbâ ſtipatus temulentarum & vociferantium fœminarum, quas ab eo *Bacchas* dixêre. Suprà v. 29.

71. *Arviſia nectar.*] Ab Arviſo, promontorio Chii inſulæ, in mari Ægæo, ubi vinum exquiſitiſſimum. *Nectar.*] Potus Deorum, ut *ambroſia* cibus: ſæpè tamen promiſcuè ſumuntur, utrumque immortalitatem ſignificat. *Nectar* enim à νε privativa particula, & κτείνω *occido*; *ambroſia*, ab α privativo, & βροτὸς *mortalis.* Utrumque miniſtrarunt diis Hebe, ſive Juventa; & Ganymedes. *Calathis.*] Poculis ad ſpeciem calathorum formatis. Ecl. 2. 46. Et Martialis apophor. 107. de calathis ait: *Nos Satyrus, nos Bacchus amat*: unde patet calathum poculum quoque eſſe, non tantùm caniſtrum.

72. *Damœtas, &c.*] Ecl. 3. 1. *Ægon*, ab αἴξ *capra*: dictus *Lyctius*, à Lycto Cretæ inſulæ civitate.

73. *Alpheſibœus.*] Ab ἀλφέω *invenio*, & βοῦς *bos.* Hoc loco nomen paſtoris proprium eſt: ſed apud Homerum Il. 18. 593. epithetum eſt puellarum, quæ propter formam reperiebant multos juvenes, à quibus boves accipiebant munerum loco: quia opes omnes illis temporibus in gregibus ſitæ erant. De *Satyris*, Ecl. 6. in argumento.

Hæc tibi semper erunt, & cùm solennia vota
Reddemus Nymphis, & cùm lustrabimus agros.
Dum juga montis aper, fluvios dum piscis amabit:
Dumque thymo pascentur apes, dum rore cicadæ:
Semper honos, nomenque tuum, laudesque manebunt.
Ut Baccho Cererique, tibi sic vota quotannis
Agricolæ facient: damnabis tu quoque votis.
MOP. Quæ tibi, quæ tali reddam pro carmine dona?
Nam neque me tantum venientis sibilus Austri,
Nec percussa juvant fluctu tam litora, nec quæ
Saxosas inter decurrunt flumina valles.
MEN. Hac te nos fragili donabimus ante cicutã.
Hæc nos, Formosum Corydon ardebat Alexim:
Hæc eadem docuit, Cujum pecus? an Melibœi?
MOP. At tu sume pedum, quod me, cùm sæpe rogaret,
Non tulit Antigenes (& erat tum dignus amari)
Formosum paribus nodis atque ære, Menalca.

74. *Et cùm solennia vota.*] Sacra Nymphis fieri solita, vel in agris, ut Turnebo placet, vel etiam in domibus, ut Victorio *Solennia* sunt quæ *solùm in anno* fiunt, id est, semel singulis annis.

75. *Et cùm lustrabimus agros.*] Sacrificium innuit dictum *Ambarvale*. De quo Georg. 1.345.

79. *Cererique.*] Ceres Saturni Opis filia, mater Proserpinæ, quam à Plutone raptam fertur laboriosissime toto orbe quæsivisse, frugum & cultus terræ, magna ex parte repertrix.

80. *Damnabis tu quoque votis.*] Qui vota suscipit, postulat aliquid à Deo eidemque aliquid promittit. Si Deus promissa annuat, tum vovens quasi damnatur, & judicio tenetur promissa exolvere. Unde Deus dicitur *damnare votis* vel *voti*, cùm postulata annuit, & sic adigit voventem ad exolvenda promissa. Livius, dec. 3. l. 7. *Deos, Deasque precabantur, ut illis faustum iter felixque pugna esset: & damnarentur ipsi votorum, quæ pro iis suscepissent.* Æneid. 5. 237. eodem sensu dicitur, *voti reus.*

82. *Venientis sibilus Austri.*] Venientis, id est, nascentis, tunc enim potius est aura, quàm ventus. Sic Æn. 5. 344. *gratior & pulchro veniens in corpore virtus*, id est, *nascens & crescens*. De Austro, Ecl. 2. 58.

86. *Hæc nos, formosum, &c.*] Hac eâdem fistulâ cecinimus Eclogam 2. quæ incipit, *Formosum pastor Corydon &c.* Item Eclogam 3. quæ incipit, *Dic mihi Damœta, cujum pecus? an Melibœi?*

88. *Pedum.*] Virgam pastoralem incurvam: *formosum ære*, quo suppactum est, & *nodis paribus*, id est, nodis qui æquali intervallo à se invicem distant.

ECLOGA VI.

SILENUS.

ARGUMENTUM.

Silenus pueros Chromin & Mnasilum docet primam rerum originem juxta doctrinam Epicuri: additque varias fabulas. Per Silenum, Syronem Epicureum philosophum; per Chromin & Mnasilum, Virgilium & Varum, Syronis in philosophia discipulos, intelligunt interpretes.

terrè Romæ tunc temporis vigebat hæc secta plurimum. Et Virgilium quidem ostendit hæc Ecloga disciplinæ huic aliquando adhæsisse. Nam consequentibus annis videtur ad Pythagoram aut Platonem deflexisse, cujus philosophiam sequitur. Æn. 6. 724. Varum autem illum, de quo hîc sermo, ab Epicuri disciplina, etiam in moribus, non aberruisse conjicio, ex Ode Horatii 18. libr. 1. quæ ad eum scripta est, & planè Epicurum sapit. De Syrone utriusque præceptore habemus apud Ciceronem, & quod ipsius Ciceronis amicus fuerit, Epist. famil. l. 6. 11. & quod vir optimus, doctissimusque Epicureus, De finib l. 2. 119: Quo eodem ex opere facile colligitur, eum in Italia floruisse ultimâ Ciceronis ætate: quâ ætate Virgilius, tum juvenis, operam ei dare potuit.

Ex hoc primo Eclogæ versu, Prima Syracosio, &c. sunt qui probent, hanc inter cæteras ordine temporis primam esse; eamque à Cicerone fuisse auditam in theatro, cùm à Cytheride sive Lycoride mima cantaretur: unde ad suam & Virgilii laudem Cicero exclamarit: Magnæ spes altera Romæ. Sed hæc Donati somnia sunt, qualia multa somniavit. Videtur quippe poëta profiteri Ecl. 1. venisse se primò Romam, ut agros recuperaret suos: at Cicero annis ante divisionem agrorum fermè duobus obiit, nempe sub initium Triumviralis proscriptionis, anno U. C. 711. cùm agri divisi non sint nisi anno U. C. 713. ineunte. Immo probo ego ex iisdem versibus, hanc non esse primam: Prima Syracosio dignata est ludere versu: igitur non jam primum, sed antea etiam luserat; idque unum significat, se primum omnium inter Latinos, Bucolicum scribendi genus è Græcia seu Sicilia, transtulisse. Quo autem ordine ac tempore hæc scripta sit, incertum est.

SILENUS] Senex, Bacchi nutritius & pædagogus; semper asino vehi, semper ebrius describi solitus; cornuto capite, simis naribus: magnæ tamen solertiæ: unde dicitur multa sapienter disseruisse regi Midæ, memoraturque rex Antigonus vertisse sibi laudi, quod ab hostibus propter deformitatem quasi Silenus videretur, ut est apud Senec. De Ira, l. 3. 22. Nomen à σιλλαίνειν, scommata jacere, cavillari, ex Æliano, l. 3. var. hist. c. 40. Sileni autem dicuntur omnes Satyri seniores, ex Pausania in Attic. Quanquam aliqui pingunt Silenum pedibus humanis, Satyros caprinis.

Satyri autem è Bacchi comitibus etiam fuerunt, salacitate insignes. Plutarchus in Sylla refert, unum ex illo genere ad Syllam esse adductum. Hieronymus in vita Pauli Eremitæ, unum quoque à S. Antonio visum esse testatur: itemque alium ab omni Alexandrino populo, Constantini temporibus: Alii tamen hos inter spectra aut naturæ monstra referunt, totumque id genus revocant ad fabulas. Nomen deducit Ælianus à σεσηρέναι, quod est, os habere in modum rictus canini conformatum: Casaubonus à Dorica voce σάταρ, jocari: aliunde alii.

Panes his non absimiles, quorum primus Pan, Mercurii filius, à πᾶν, omne: de quo multa. Ecl. 2. 31.

Fauni, à fando dicti: quia sylvestribus in locis affari homines & alloqui putabantur: quod aiunt in prælio Romanos inter & Etruscos de restituendis in regnum Tarquiniis accidisse, voce è sylvis erumpente, quæ Romanos bono esse animo juberet.

Sylvanus & sylvani, à sylvis dicti, Ecl. 10. 24.

PRima Syracosio dignata est ludere versu
Nostra, nec erubuit sylvas habitare Thalia.
Cùm canerem reges & prælia, Cynthius aurem

1. PRima Syracosio.] Primus è Latinis non sum dedignatus scribere carmina bucolica, ad imitationem Theocriti Syracusani. Syracosio: ut brevis esset syllaba tertia quæ alioqui longa est in Syracusio, Συρακούσιος. Syracusæ, urbs Siciliæ tunc amplissima; urbes olim quatuor, ex Cicerone; quinque, ex Strabone ambitu suo complectens. Nunc Saragusa.

2. Thalia.] Una è novem Musis, comœdiæ & ludicrorum præses, à θάλλω, viresco, floreo, exhilaror.

3. Cùm canerem reges.] Dicitur Vir-

Vellit, & admonuit : Pastorem Tityre pingues
Pascere oportet oves, deductum dicere carmen.
Nunc ego (namque super tibi erunt qui dicere laudes,
Vare, tuas cupiant, & tristia condere bella)
Agrestem tenui meditabor arundine musam.
Non injussa cano : si quis tamen hæc quoque, si quis
Captus amore leget ; te nostræ, Vare, myricæ,
Te nemus omne canet : nec Phœbo gratior ulla est,
Quam sibi quæ Vari præscripsit pagina nomen,
Pergite, Pierides. Chromis & Mnasilus in antro
Silenum pueri somno videre jacentem :

gilius res Albanas primo tractandas suscepisse, sed abjecisse deinde opus, & ad bucolica studium convertisse.

Cynthius.] & Cynthia, nomina Apollinis & Dianæ : quia nati ambo in insula maris Ægæi *Delo*, ubi mons est *Cynthus*.

4. *Aurem vellit.*] Proverbialiter dictum, pro *admonuit*, sive quia, ut vult Erasmus, in jus ituri vellicabant aurem illius, quem esse testem volebant : unde Horat. Sat. l. 1. 9. 75. *Licet antestari ? ego verò oppono auriculam, rapit in jus.* Vel quia, ut vult Servius, auris memoriæ consecrata est ; quemadmodum frons Genio, & digiti Minervæ. *Tityrum* hic se appellat Virgilius, ut Ecl. 1. 1.

5. *Deductum Carmen.*] Id est, tenue : à lana, quæ ad majorem tenuitatem nendo deducitur. Horat. Epist. l. 2. 1. 225. *Tenui deducta poëmata filo.* Tibull. l. 1. 3. 86. *Deducat plena stamina longa colo.*

7. *Vare, &c.*] De illo magna lis apud interpretes. Alii enim laudes illas attribuunt *P. Alpheno Varo*; alii *P. Quintilio Varo* ; alii *Quintilio Cremonensi*, quem item *Varum* vocant. Constat hos tres Virgilii æquales fuisse. Et *Alphenus* quidem *Varus*. Servii Sulpicii jurisconsulti discipulus, jurisconsultus ipse fuit celebris : qui ex arte sutoria ; aut, ut volunt alii, tonsoria, ad consulatum adrepsit, an. U. C. 755. Digestorum libros scripsit quadraginta. Laudatur à Gellio propter studium antiquitatis, lib. 6. 5. Ab Horatio memoratur propter vafritiem, Sat. l. 1. 3. Ab interpretibus Horatii, Cremonensis dictus. Tamen huic non puto dicatam esse hanc Eclogam ; tum quia nulla laude bellica, sed una forensi claruit : tum quia cùm sutor dicatur fuisse, nec ad consulatum nisi diu post obitum Virgilii pervenerit ; non videtur ejus *fortuna tum, cum Eclogæ scriberentur, satis Virgilii fortunæ præstitisse*, ut hic illi tam effusis laudibus adularetur. *Quintilius* verò *Cremonensis*, de quo sic Eusebii chron. ad annum primum Olymp. 189. qui respondet anno U. C. 730. *Quintilius Cremonensis, Virgilii & Horatii familiaris, moritur.* Idem ille est, quem Servius Virgilii cognatum appellat ; & cujus in morte Horatius Virgilium consolatur, Od. l. 1. 24. Sed huic à nemine, præterquam à Grammaticulis *Vari* cognomen tribuitur. Omninò igitur laudes istæ ad *P. Quintilium Varum* referendæ sunt, qui magnis muneribus sub Augusti imperio perfunctus est. Consul. an. U. C. 741. Syriæ deinde præses per annos octo. Denique missus in Germaniam cum tribus legionibus ; quas ingenti clade amisit, insidiis ab Arminio circumventus an. U. C. 762. tanto suo dolore, ut sibi consciverit mortem ; tanto Augusti luctu, ut caput illidens parieti exclamaret, *Vare, legiones redde.*

7. *Et tristia bella.*] Miror hic Nannium & alios, qui bella intelligunt Germanica, Varo tam funesta : illa enim anno, post obitum Virgilii, septimo circiter & vigesimo gesta sunt. Bella igitur significantur alia, quibus Varus per Triumvirales tumultus interfuerat : *tristia*, non illi, sed ejus hostibus, & patriæ generatim.

9. *Si quis tamen, &c.*] Quanquam Apollo me deterruerit à tuis factis heroïco versu describendis : si quis tamen hæc legat bucolica ; is nomen tuum nostris in sylvis, seu bucolicis, undique sparsum, quia scio, scripta Phœbo placere magis nulla, quàm quæ nomen tuum præferunt. Et verò etiam nona Ecloga mentionem Vari crebram facit. De *Myricis*, Ecl. 4. 2. De *Pieridibus*, Ecl. 3. 85.

13. *Chromis & Mnasilus.*] Juniores Satyri : *Chromis* à χρόμη *hinnitus*, *audacia*.

Mnasilus] à μνάω *meminisse facio* :

15. Indutum

Inflatum hesterno venas, ut semper Iaccho.
Serta procul tantum capiti delapsa jacebant:
Et gravis attritâ pendebat cantharus ansâ.
Aggressi (nam sæpe senex spe carminis ambo
Luserat) injiciunt ipsis ex vincula sertis.
Addit se sociam, timidisque supervenit Ægle,
Ægle Naïadum pulcherrima: jamque videnti
Sanguineis frontem moris & tempora pingit.
Ille dolum ridens: Quo vincula nectitis? inquit.
Solvite me, pueri: satis est potuisse videri.
Carmina, quæ vultis, cognoscite: carmina vobis,
Huic aliud mercedis erit: simul incipit ipse.
Tum vero in numerum Faunosque ferasque videres
Ludere, tum rigidas motare cacumina quercus.
Nec tantum Phœbo gaudet Parnassia rupes,
Nec tantum Rhodope miratur & Ismarus Orphea.
Namque canebat uti magnum per inane coacta

& σίλλος scomma.

15. *Iaccho.*] Bacchi nomen, ab ἰαχὴ, *clamor*: ob vociferantes in ejus comitatu ebrias mulieres:

16. *Serta procul tantum, &c.*] Sic explicat Turnebus hanc vocem, *tantum*: serta procul jacebant, tantum delapsa è capite, non rupta, non calcata. Sic Cerdanus: jacebat, dormiebat, vinum inhalat, omnes habebat ebrietatis notas; hæc una tantum nota deerat, quod serta non gereret in capite. Hic enim erat ebriorum mos. *Capiam coronam mi in caput, assimilabo med esse ebrium.* Plaut. in Amphit. 3. 4. 16. *Capiti*] pro *capite.* Sic Georg. 1. 267. *Nunc torrete igni fruges.*

17. *Cantharus.*] Vas vinarium, in formam Scarabæi, qui κάνθαρος dicitur. Baccho sacer est: unde notatus superbia C. Marius, quod post victoriam Cimbricam cantharis potare Liberi patris exemplo ausus fuerit, ex Plin. l. 33. 11.

18. *Ambo.*] *Ambos* Latinâ formâ; *ambo* Græcâ, ἄμφω. Sic *duos*, & *duo*, *duo.* Ecl. 5. 68. *Craterasque duos statuam.* Æn. 11. 285. *Si duo præterea tales Idæa tulisset terra viros.*

21. *Ægle Naïadum pulcherrima.*] Ab αἴγλη *splendor.* Nymphæ nomen, Neæræ & Solis filiæ. De *Naïadibus*, Ecl. 2. 46. Dicuntur *Na-i-ades*, quadrisyllabâ voce, ut hic; vel *Naïades*, aut *Naides*, trisyllabâ voce, ut Ecl. 10. 10. *Naiades indigno cùm Gallus amore periret.*

22. *Sanguineis frontem moris.*] *Morum*, fructus arboris *mori*: *meure.* Vocat *sanguinea*, quod, candida cùm essent priùs, è sanguine Pyrami & Thysbes ruborem induerint. Ovid. Met. 4. 54.

24. *Satis est potuisse videri.*] Supple, ad impetrandum quod vultis, *quia*, inquit Servius, *semidei, cùm volunt tantum, videntur*, atque adeo, si videri volunt, signum est eos velle videntibus postulata concedere. Vel sensus est, solvite me, satis enim ludi est, quod is visus sim vobis, qui ligari possem.

27. *In numerum ludere.*] Saltare ita, ut motuum ratio & mensura, cantuum rationi & mensuræ respondeat: De Faunis, in notis ad argumentum hujus Ecl.

29. *Parnassia rupes.*] Mons in Phocide, Cithæroni & Heliconi vicinus, gemino vertice, quorum alter *Nisa* vocatur, Baccho sacer, alter *Cirrha*, Phœbo Musisque dicatus.

30. *Rhodope.*] Mons Thraciæ, nivibus semper horrens, ad Euxinum mare protensus, ex quo Hebrus profluit. *Ismarus*, plur. *Ismara*, mons alter, in maritima regione Thraciæ, non procul ab ostiis Hebri. Hæc loca peragravit Orpheus vates, de quo Georg. 4. 454. De *Orpheo*, Georg. 4. 454.

31. *Namque canebat uti, &c.*] Origo mundi, juxta opinionem Epicuri philosophi Atheniensis, ex oppido Gargetto: qui natus anno ante Christum circiter 341. regnante in Macedonia Philippo Alexandri patre, ex calculo senex obiit. Cujus philosophiam de rerum natura versibus persecutus est

Semina, terrarumque, animaeque, marisque fuissent,
Et liquidi simul ignis: ut his exordia primis
Omnia, & ipse tener mundi concreverit orbis.
Tum durare solum, & discludere Nerea ponto
Coeperit, & rerum paulatim sumere formas.
Jamque novum ut terrae stupeant lucescere solem,
Altius atque cadant submotis nubibus imbres:
Incipiant sylvae cum primùm surgere, cumque
Rara per ignotos errent animalia montes.
Hinc lapides Pyrrhae jactos, Saturnia regna,
Caucaseasque refert volucres, furtumque Promethei.
His adjungit, Hylan nautae quo fonte relictum
Clamassent: ut litus, Hyla, Hyla omne sonaret.

Lucretium. [illegible] elementa, ignis, aqua, terra, & aër. [illegible]

35. Solum, [illegible]

[illegible]

41. Lapides Pyrrhae, &c.] Pyrrha Deucalionis uxor fuit, quo apud Thessalos regnante, [illegible] in Parnassum [illegible]

[illegible]

43. Hylan nautae quo fonte, &c.] Hylas puer, delicia Herculis, [illegible]

Clamassent. [illegible]

Hyla, Hyla omne.] [illegible]

fortunatam, si numquam armenta fuissent,
iphaen nivei solatur amore juvenci.
! virgo infelix, quæ te dementia cepit?
etides implerunt falsis mugitibus agros:
non tam turpes pecudum tamen ulla secuta est
ncubitus: quamvis collo timuisset aratrum,
sæpe in levi quæsisset cornua fronte.
! virgo infelix, tu nunc in montibus erras!
latus niveum molli fultus hyacintho,
e sub nigra pallentes ruminat herbas:
t aliquam in magno sequitur grege. Claudite Nymphæ,
tææ Nymphæ, nemorum jam claudite saltus:
qua forte ferant oculis sese obvia nostris
abunda bovis vestigia. Forsitan illum,
t herba captum viridi, aut armenta secutum,
ducant aliquæ stabula ad Gortinia vaccæ.
n canit Hesperidum miratam mala puellam:

ante aliam vocalem rarò , & sæpe corripiunt, ita hoc gilius.

Pasiphaen.] Filia solis fuit: l patre deductum, qui πᾶσι *omnibus lucet*: uxor Minois reæ: quæ tauri amore capta, & artificis ope vaccæ ligneæ in-Minotaurum è tauro peperit, ainem & semibovem. Reliqua 26. *Virginem* vocat, etsi jam , Ariadnes, & Androgei malauti, Terentii, & Euripidis ; qui sic appellant corrutiam quamlibet fœminam, nior sit.

etides.] Filiæ Prœti regis Ar-, & Antiæ, vel Sthenobœæ. se Junoni formâ æquiparalla in eam rabiem actæ sunt, s se putarent: posteà sanatæ elampo. *Falsos* mugitus voia re ipsâ non erant vaccæ, errore deceptæ sæpe fronabant, explorabantque num essent.

minat.] *Rumen* est pars emituris, cujus in cavitatem dei, à quibusdam animalibus ur, & regustantur: quod dictum est.

tes herbas,] quia calore stoiriditatem amiserunt, cùm ntur. De *hyacinthis*, Ecl. 3. *ice*, Ecl. 1. 18.

udite Nymphæ, &c.] Verba l Pasiphaes, quam Silenus m inducit ad Nymphas: vel leni Pasiphaen solantis, & s precantis, ut ei in invenienopem ferant.

Claudite.] Retibus, sive indagine, quomodo feræ clauduntur in venatione, ne aufugiant.

Saltus.] A saliendo: pars est sylvarum, vel in qua spissæ arbores exsiliunt & assurgunt altius, ut Isidoro placet: vel potiùs, ut Varroni, pars vacua & expedita ab arboribus, ubi pecudes libere pascant & exsiliant. Georg. 3. 143. *Saltibus in vacuis pascant.*

Dictæa,] à Dicte, qui mons est in Creta celebris, cujus in antro apes Jovem infantem aluere. Georg. 4. 152.

58. *Forsitan illum*, &c.] Fortasse, nisi clauditis sylvas, effugiet *stabula ad Gortynia. Gortyna*, vel *Cortyna*, oppidum Cretæ mediterraneum, lætioribus pabulis insigne, ubi propterea Solis armenta fuerunt.

61. *Hesperidum miratam mala puellam.*] Atalanta est, filia Schœnei regis in Scyro, maris Ægæi insulâ: quæ cum procis cursu contendebat eâ lege, ut victori nuberet, victum occideret. Victa tandem est ab Hippomene, Martis, vel Neptuni nepote: dum aureis malis, quæ ab illo projecta inter currendum fuerant, colligendis occuparetur. Mala Hippomeni dederat Venus, ex horto Hesperidum. *Hesperides* fuêre tres, Ægle, Arethusa, & Hesperthusa: filiæ Hesperi, qui frater Atlantis fuit. Hæ ad Lixum Mauritaniæ oppidum, hortos incolebant aureis arboribus pretiosos, & à pervigili dracone custoditos, quem Hercules occidit, fructusque deprædatus est.

Tum Phaëthontiadas musco circumdat amaræ
Corticis, atque solo proceras erigit alnos.
Tum canit, errantem Permessi ad flumina Gallum
Aonas in montes ut duxerit una sororum;
Utque viro Phœbi chorus assurrexerit omnis:
Ut Linus hæc illi divino carmine pastor,
Floribus atque apio crines ornatus amaro,
Dixerit: Hos tibi dant calamos, en accipe, Musæ;
Ascræo quos ante seni: quibus ille solebat
Cantando rigidas deducere montibus ornos.
His tibi Grynæi nemoris dicatur origo:
Ne quis sit lucus, quo se plus jactet Apollo.
  Quid loquar? aut Scyllam Nisi, quam fama secuta est,

62. *Phaëthontiadas.*] Sorores Phaëthontis, filiæ Solis, à quo dictæ quoque sunt *Heliades*, Phaëthusa, Lampetie, & Lampethusa: quæ nimio luctu ob fratrem dejectum è curru Solis in Eridanum, mutatæ sunt, vel in alnos, ut hic narrat Virgilius, vel in populos, ut Æn. 10. 190. Ovidius verò M. 2. 365. ait ex earum ramis electrum, sive succinum, in Eridanum, lacrymarum instar, stillare. *Muscus*, est quicquid extimo arborum cortici quasi lanuginosum & villosum adhæret. *Cortex* masculini & fœminini generis.

64. *Permessi ad flumina Gallum.*] *Permessus* fluvius Bœotiæ, ex Helicone profluens.

Gallum.] De eo, Ecl. 10. in argumento.

65. *Aonas in montes.*] Heliconem & Cithæronem, montes Bœotiæ; quæ primo Aonia dicta est, ab Aone Neptuni filio, qui montanis ejus regionis gentibus imperavit, deinde Bœotia, à bove; cujus ductu Cadmus pervenit ad eum locum, ubi Thebas condidit. Ovid. Met. 3. 14. Hinc Musæ *Aonides* appellatæ, quia sacer est ipsis Helicon.

66. *Phœbi chorus.*] Musæ novem, vel poëtæ.

Assurrexerit.] Surrexerit è sedibus, honoris causâ.

Linus.] Apollinis & Terpsichores filius. Ecl. 4. 56.

68. *Apio.*] *Apium*, *persil*: herba coronaria, quâ & sepulchra spargi solebant, ex Suida; & victores Isthmicis Nemeisque ludis, itemque epulantes coronari, ex Horatio Od. l. 2. 7. 23. *Quis udo deproperare apio coronas, curatve myrto? Quem Venus arbitrum dicet bibendi?* Ergo ad luctus & delicias idoneum.

70. *Ascræo quos ante seni.*] Hesiodo, cujus patria *Ascra*, vicus Bœotiæ, in dextro Heliconis latere situs: qui, ut ipse de se fabulatur initio Theogoniæ, cùm agnos in Helicone pasceret, accepit à Musis non calamos quidem, sed lauri virentis ramum. Strabo Cumam Æolicam illi patriam assignat, unde cum Dio patre commigravit Ascram. Hunc alii Homero antiquiorem, alii æqualem, nonnulli juniorem putant. Lis adhuc pendet.

72. *Ornos.*] *Ornus*, Fraxinus sylvestris & montana. *Frêne sauvage.*

Grynæi nemoris.] *Grynium* juxta Strabonem, oppidum fuit Æolidis: ubi templum Apollinis candido è lapide, & lucus eidem sacer fuit: locus oraculis insignis. *Gallus* autem, de quo fusè dicemus Ecl. 10. fertur reddidisse Latinis versibus quædam ex Euphorione poëta Chalcidensi: Suidas verò, inter illius Euphorionis opera, memorat *Mopsopia*, sive *Confusa*: in quibus varias historias, in primisque multa de oraculis, narrabat. Quo in opere probabile est originem Grynæi oraculi fuisse descriptam, eamque partem à Gallo Latinè redditam esse.

74. *Quid loquar, aut Scyllam, &c.*] Duplex vulgo *Scylla* distinguitur: altera *Nisi* Megarensium regis filia, quæ patrem, execto fatali ejus capillo, prodidit hosti Minoi, cujus amore flagrabat; & in avem ceirim est conversa. *Ceiris* quibusdam, est *l'aigrette*; quibusdam *l'aloüette*. Altera *Phorci* filia, quæ cùm amaretur à Glauco, per Circes invidiam mutata est inferiori parte corporis in caninos rictus, fonte quo lavari solebat, veneficiis infecto: cujus deformitatis horrore Siculum in fretum se præcipitem dedit, ibique in scopulum est conversa; non longe à celebri voragine, cui *Charybdis* nomen

lida succinctam latrantibus inguina monstris,
chias vexasse rates, & gurgite in alto
timidos nautas canibus lacerasse marinis?
ut mutatos Terei narraverit artus?
s illi Philomela dapes, quæ dona pararit?
cursu deserta petiverit, & quibus ante
lix sua tecta supervolitaverit alis?
nia quæ, Phœbo quondam meditante, beatus
iit Eurotas, jussitque ediscere lauros,
canit: pulsæ referunt ad sidera valles.
ere donec oves stabulis, numerumque referre
t, & invito processit Vesper olympo.

ua Æn. 3. 420. Hoc loco va- pestate jactatæ sunt naves regis Ithacæ & Dulichii, in- in Ionio mari. Igitur pleri- ilium accusant, quod utram- llam confuderit; tribuerit- æ Nisi, quæ ad *Scyllam Phorci* t. Iidemque non malè versum t ex fide MSS. leguntque. *uar, an Scyllam Nisi, aut na, &c.* Vel: *Quid loquar, m Nisi, aut, &c.* Cerdanus ulgarem lectionem tuetur Ovidii, Amorum l. 3. 12. 21. *a Nisi* canes quoque tribuit: *Scylla, patri cano furata ca- ube premit rabidos inguinibus-* . Item Propert. l. 4. v. 39. *um in patrios Scyllam sævisse candidaque in sævos inguina nes?*

erei, &c.] Philomela & Pro- fuerunt Pandionis, Athe- regis. Tereus rex Thraciæ uxorem duxit, ex eaque Itym filium. Postea Philo- prum intulit, eique linguam , ne scelus evulgaret: quo tela descripto, utraque so- a jugulavit, & Tereo dedit um: prolato deinde sub finem m capite pueri, cùm Tereus nse in ultionem raperetur, upupam avem mutatus est, hilomela in lusciniam, *rossi- ogne* in hirundinem; Itys in m, *faisan.*

nia quæ, &c.] Quas omnes fabulas audiit Eurotas fluvius ab Apolline; cùm Apollo ejus in ripis versaretur, ob amorem Hyacinthi, Laconis pueri.

83. *Eurotas.*] Laconiæ fluvius nobilis, ortus in Arcadia, lauris frequentibus inumbratus. Nunc *Basilipotamo.*

86. *Invito processit Vesper Olympo.*] *Vesper*, sive *Venus*, è septem planetis unus, Solem fere comitatur. Et mane quidem dicitur *Lucifer*; Græcè φωσφόρος, quâ etiam voce Latine usus est Martialis Epig. l. 8. 22. 1. *Phosphore redde diem.* Dicitur & *Eous*, id est, matutinus, Georg. 1. 288. *Aut cùm Sole novo terras irrorat Eous.* Sero cùm apparet, vocatur *Vesper*, *Hesperus*, apud Plautum *Vesperugo.* Hunc unico equo vehi putabant, ut Solem quadrigis, & Lunam bigis: sed equo mane albo, sero fusco: unde, quia ex equo in equum desiliebat, equos ei dicabant *desultorios*, ex Isidoro & Cassiodoro. Stellam hanc alii Venerem ipsam dixêre, alii Auroræ filium, alii fratrem aut filium Atlantis, Hesperum nomine: qui cùm altissimum conscendisset montem, ut inde sidera melius contemplaretur, in cœlum raptus creditur, & in stellam mutatus.

Invito Olympo.] Quia cantus suavitate quasi captus ægrè ferebat noctem cùm Vespero procedere, quæ tantùm abrumperet. De *Olympo* Ecl. 5. 56.

ECLOGA VII.

MELIBOEUS.

ARGUMENTUM.

Narrat Melibœus pastor contentionem amœbaam, sive alternam, Thyrsidis & Corydonis, se coram & Daphnide judicibus, qui Corydoni palmam addicunt. In Corydone possumus agnoscere Cornelium Gallum, aut Asinium Pollionem, utrumque poeseos laude florentem: in Thyrside poëtam aliquem ex eorum æmulis: in Daphnide, communem eorum amicum, apud quem illi contenderent: in Melibœo, Virgilium, qui dum amicos consulit, de recuperandis agris & pecoribus sollicitus; assumitur ab iis in judicem, jubeturque de re sua securus esse. Certè sub his pastoribus non infima sortis homines latere, vel ex eo conjici potest, quod aureas marmoreasque Diis voveant statuas. Virgilium verò nihil prohibet hìc Melibœum *vocari, qui non unam in Eclogis personam, sed multiplicem induit.* Tityrum *enim se, in prima Ecloga;* Corydonem, *in secunda,* Menalcam, *in nona nuncupat. De scriptionis tempore, nihil certum. Affinis est Idyllio Theocriti Octavo.*

MELIBOEUS, CORYDON, THYRSIS.

MEL. FOrte sub arguta consederat ilice Daphnis,
Compulerantque greges Corydon & Thyrsis in unum:
Thyrsis oves, Corydon distentas lacte capellas.
Ambo florentes ætatibus, Arcades ambo:
Et cantare pares, & respondere parati.
Hic mihi, dum teneras defendo à frigore myrthos,
Vir gregis ipse caper deerraverat: atque ego Daphnim
Aspicio: ille ubi me contra videt: Ocius, inquit.
Huc ades, ô Melibœe: caper tibi salvus & hædi;
Et, si quid cessare potes, requiesce sub umbra.
Huc ipsi potum venient per prata juvenci:
Hic viridis tenerâ prætexit arundine ripas
Mincius, eque sacra resonant examina quercu

MELIBOEUS.] A cura boum dictus: *μέλει curæ est*, *βοῦς bos. Corydon* à *κορυδός*, *alauda*, *aloüette*, *Daphnis* à *δαφνίς laurea. Thyrsis* à *θύρσος*, hasta Pampinis vestita in Bacchi sacris.

1. *Ilice.*] Arbore glandifera, *de l'yeuse.* Ecl. 1. 18. *Arguta*, seu stridula; vel ob avium in ea sedentium concentus; vel ob ventorum inter folia susurrum.

4. *Arcades.*] Vel ex Arcadia oriundi, vel Arcadibus arte canendi similes. Scena enim hujus Eclogæ, non *in Arcadia, sed in* Gallia Cisalpina statuitur, ad Mincii ripas, non procul à Mantua. De *Arcadibus*, Ecl. 4. 58. *Myrtis*, Ecl. 2. 54.

7. *Vir gregis ipse caper.*] Caper pro hirco dictus: & *vir* per translationem: nam *vir* propriè hominum est. Sic Georg. 3. 125. de tauro: *Quem legere ducem, & pecori dixêre maritum.* Horat. Od. l. 1. 17. 7. de capillis & hirco: *Olentis uxores mariti.* Auctor hujus licentiæ Theocritus. Idyl. 8. 49. *ὦ τράγε τᾶν λευκᾶν αἰγῶν ἄνερ*: *O hirce albarum caprarum vir.*

13. *Mincius.*] Fluvius Galliæ Cisalpinæ lenissime fluens, *Menzo*; à

Quid facerem? neque ego Alcippen nec Phyllida habebam,
Depulsos à lacte domi quæ clauderet agnos:
Et certamen erat, Corydon cum Thyrside, magnum.
Post habui tamen illorum mea seria ludo.
Alternis igitur contendere versibus ambo
Cœpere, alternos Musæ meminisse volebant.
Hos Corydon, illos referebat in ordine Thyrsis.
COR. Nymphæ, noster amor, Libethrides: aut mihi carmen,
Quale meo Codro, concedite (proxima Phœbi
Versibus ille facit) aut si non possumus omnes,
Hic arguta sacrâ pendebit fistula pinu.
TH. Pastores hederâ crescentem ornate poëtam
Arcades, invidiâ rumpantur ut ilia Codro.
Aut si ultra placitum laudarit, baccare frontem!

Benaco lacu emissus, Mantuam alluens, indeque influens in Padum.

Eque sacra, &c. quercu.] Sacra apud Græcos, qui eam dicabant Jovi, & singulis addicebant Dryadas & Hamadryadas, quæ cum illis, & viverent, & occiderent: ab ἅμα *simul*, & δρῦς *quercus.* Apud Romanos item: qui Nymphas sive *Viras querquetulanas* colebant, præsides illius querceti, quod Romæ intra portam fuit, appellatam ideò, *querquetulanam*, ex Festo. Apud Gallos etiam, quorum sacerdotes Druidæ, inde quoque appellati, sacra nulla faciebant sine querneo visco, *qui de chesne*, ex Plinio l. 16. 44.

Examina.] Apum coloniæ, ad novas sedes quærendas emissæ: dictæ sic, vel ab *exeundo*, quia ab alvearibus exeunt; vel melius, ut probat Vossius in Etym. quasi ἐξημμένα *simul ligata.* *Apes* enim dictæ sunt ab antiquo verbo, *Apo*: hoc autem deductum ab ἅπτω *ligo*: quia sæpe apes colligatæ in cumulum videntur. Georg. 4. 257. *Aut illa pedibus connexa ad limina pendent.* Et adhuc Latine aptum dicitur, quicquid ligatum & conjunctum est. Georg. 3. 168. *Ipsis è torquibus aptos junge pares, &c.*

14. *Alcippen, nec Phyllida, &c.*] Famularum Melibœi nomina. *Alcippe*, ab ἀλκὴ *subsidium*, & ἵππος *equus*; quasi, curans equos. *Phyllis*, à φύλλον *folium.*

16. *Et certamen erat, Corydon, &c.*] Antiptosin hic Ramus agnoscit, casum pro casu, *Corydon*, pro *Corydoni*, Erat Corydoni magnum certamen cum Thyrside. Alii *certamen* accipiunt, quasi *certator*: qua figura dicitur Æn. 5. 339. *Nunc tertia palma Diores*, id est, *tertius victor*. De *Musis*, Ecl. 3. 60.

21. *Nymphæ, &c. Libethrides.* Primum hoc amœbæum continet vota pro poësi, petitque Corydon à Musis, ut sibi dent vim condendi carminis, qualem Codro concesserant: alioquin se artem depositurum.

Nymphæ.] Musæ. *Libethrides.*] Præsides Libethrii fontis, quem Solinus, c. 8. in Magnesia locat, vocatque *præsidium poetarum*; cæteri in Bœotia, ad Heliconem, auctore Pausaniâ in Bœot. qui addit, signa ibidem esse Nympharum & Musarum.

22. *Codro.*] Codrus poëta fuit Virgilii, temporum æqualis, ut probat Servius ex Elegiis Valgii, quæ perierunt.

24. *Hic arguta sacra, &c.*] Mos fuit emeritorum aliqua in arte, ut artis instrumenta Diis ejus præsidibus suspenderent Sic Vejanius gladiator apud Horat. Ep. 1. 1. 4. *Vejanius armis Herculis ad postem fixis latet abditus agro.*

Sacra pinu.] Sacra magnæ Deorum matri Cybele, propter amicum Atyn in pinum commutatum.

25. *Pastores hederâ.*] Hederâ non tantùm lauro, coronantur poetæ. Vel quia, sicut lauri, sic hederæ semper virent: ideoque carminibus portendunt æternitatem. Vel quia poëtæ Baccho etiam sacri sunt, propter furorem, quo interdum Bacchantium instar corripiuntur. Unde è duobus Parnassi jugis, alterum dictum *Cirrha*, sacrum est Apollini; alterum dictum *Nisa*, sacrum Baccho.

27. *Laudarit, baccare frontem, &c.*] Erat in laude immodica species quædam fascinationis: quia *Nemesis* Dea scelerum ultrix, & bonorum remuneratrix, inde iram concipere putabatur; & ab eo qui sic laudatus fuerat, pœnas repetere. Ait & Plinius l. 7. 2.

Cingite, ne vati noceat mala lingua futuro.
COR. Setosi caput hoc apri tibi, Delia, parvus
Et ramosa Mycon vivacis cornua cervi.
Si proprium hoc fuerit, levi de marmore tota
Puniceo stabis suras evincta cothurno.
THY. Sinum lactis, & haec te liba, Priape, quotannis
Expectare sat est: custos es pauperis horti.
Nunc te marmoreum pro tempore fecimus; at tu,
Si fetura gregem suppleverit, aureus esto.
COR. Nerine Galatea, thymo mihi dulcior Hyblae,

[illegible]

Candidior cycnis, hederâ formosior albâ:
Cùm primùm pasti repetent præsepia tauri,
Si qua tui Corydonis habet te cura, venito.
TH. Immo ego Sardois videar tibi amarior herbis,
Horridior rusco; projectâ vilior algâ,
Si mihi non hæc lux toto jam longior anno est.
Ite domum pasti, si quis pudor, ite juvenci.
COR. Muscosi fontes, & somno mollior herba,
Et quæ vos rarâ viridis tegit arbutus umbrâ,
Solstitium pecori defendite, jam venit æstas
Torrida, jam læto turgent in palmite gemmæ.
TH. Hîc focus, & tædæ pingues: hîc plurimus ignis
Semper, & assiduâ postes fuligine nigri.
Hîc tantum Boreæ curamus frigora; quantum

rem, & juvencos incusat suos, quasi diutius pascendo producerent diem, & noctem removerent. *Nerine*, idest, Nerei filia & Doridis. Nympha fuit à Polyphemo amata, qui cum Acim, Siculum pastorem, Fauni filium, sibi ab ea præferri intelligeret, eum rupe impacta interfecit. Galatea mortuum pastorem miserata, mutavit in fluvium cognominem, qui in Ætna monte ortus in mare Siculum defertur. Corydon Galateam suam rusticulam, *Nerinen Galateam* hic vocat, quasi Nymphæ illi formâ supparem.

Thymo mihi dulcior, &c.] Dulcior odore, non gustu. *Hybla* mons in Sicilia, thymo abundans, atque apibus.

41. *Sardois herbis:*] Sic dictis, quia nascuntur in Sardinia insula: & mandentium ora sic contrahunt, ut ii quasi ridentes earum veneno emoriantur. Unde proverbium: *Sardonicus risus*. *Ruscus* virgultum acutis foliis & pungentibus *du houx*. *Alga*, herba vilis, foliis lactucæ similis, in mari nascens, unde ad litus ejectatur.

45. *Muscosi fontes.*] Quartum amœbæum continet commendationem agrorum & tectorum: agrorum quidem à fontibus, gramine & umbra; tectorum autem, à foco & igne. De musco, Ecl. 6. 62.

Somno mollior.] Mollis & commoda ad somnum. Sic dixit Propert. 3. 15. 29. *Et durum Zetum, & lacrymis Amphiona mollem*, id est, mollem ad lacrymas.

47. *Solstitium pecori defendite.*] Solstitium duplex est, unum æstivum, in 1. gradu Cancri, de quo hic agitur; tunc æstas est summa, diesque omnibus longissimus: brumale alterum, in 1. gradu Capricorni; & tunc hiems summa, diesque brevissimus. Solstitia dicta non quod ibi Sol stet immotus, sed quod ulterius non progrediatur, & iter suum incipiat relegere: unde quia eundo & redeundo bis eidem viæ videtur insistere, ideo nobis quasi immotus apparet. *Solstitium* tamen & *solstitia*, præter Columellam veteres omnes de æstivo tantùm intelligunt, ut hic Virgilius; hyemale verò *brumam* vocant. Ita Cerdanus in Georg. 1. 100. Dicitur porro: Defendere aliquem ab aliqua re, suprà v. 6. *teneras defendo à frigore myrtos*; & defendere aliquam rem alicui, ut hic, & apud Horat. Od. 1. 1, 17. 3. *Igneam defendit æstatem capellis*.

48. *In palmite gemmæ.*] Palmes proprie de vitibus dicitur, id quod in arboribus *surculus*: nempe lignum illud quod ex ipsa stirpe quotannis emergit, gemmasque producit; quæ deinde abeunt in virgulas: virgulæ autem veluti palmæ digitos exhibent.

Gemmæ.] Nodi sunt palmitum, qui corticem rumpunt, & in pampinos aut racemos evadunt. Dicuntur quoque *oculi*, ob figuram.

49. *Hic focus & tædæ.*] Focus locus est continens & *fovens* ignem. *Tædæ* ligna quælibet, materies ignis. Proprie tamen *tæda* arbor est, à *picea* non admodum diversa, ignem facile concipiens propter pinguedinem: in sacrificiis pro face adhiberi solita: unde sæpe apud poëtas, *tæda* pro *facibus*.

51. *Boreæ.*] Ventus est flans à septentrione, frigidus & siccus: à *βοάω clamo*, & *ῥέω decurro*; quia flat cum sonitu. Vocatur & *Aquilo*, à vehementiori flatu & volatu: quasi *Aquila*, inquit Festus. Strymonis Macedoniæ fluvii filius, Orithyiam Erechthei Athenarum regis filiam

Aut numerum lupus, aut torrentia flumina ripas.
COR. Stant & juniperi, & castaneæ hirsutæ:
Strata jacent passim sua quæque sub arbore poma:
Omnia nunc rident: at si formosus Alexis
Montibus his abeat, videas & flumina sicca.
TH. Aret ager, vitio moriens sitit aëris herba:
Liber pampineas invidit collibus umbras:
Phyllidis adventu nostræ nemus omne virebit:
Jupiter & læto descendet plurimus imbri.
COR. Populus Alcidæ gratissima, vitis Iaccho:
Formosæ myrthus Veneri, sua laurea Phœbo.
Phyllis amat corylos: illas dum Phyllis amabit,
Nec myrthus vincet corylos, nec laurea Phœbi.
TH. Fraxinus in sylvis pulcherrima, pinus in hortis,
Populus in fluviis, abies in montibus altis:
Sæpius at si me, Lycida formose, revisas;
Fraxinus in sylvis cedat tibi, pinus in hortis.
MEL. Hæc memini, & victum frustra contendere Thyrsin.

rapuit ex qua suscepit Calaim & Zetem, quibus deinde ex patria origine alæ succreverunt.

53. *Stant & juniperi.*] Quinto amœbœo discribuntur effectus varii præsentiæ & absentiæ amici & amicæ. *Stant hirsuta*, nempe nucibus, quæ cum hirsutis echinis inclusæ sint, arborem ipsam, si multæ sint, amœna quadam hirsutie spectabilem reddunt Ita Æn. 6. 300. *stant lumina flamma.* *Juniperus.*] Arbor foliis, spinarum in modum, angustis & acutis: baccis parvis rotundis, & odoratis, *genievre.* De *Castaneis*, Ecl. 1. 82. Versus gravitate insignis, propter spondæum quinti pedis, & hiatum geminum syllabæ longæ, absque synalœpha, more Græco.

54. *Sua quaque sub arbore poma.*] Multiplex est interpretatio. I. *Quaque poma jacent, sua sub arbore.* At tum *sua* vel contrahitur unam in syllabam, ut in *suavis*, *aureus*; vel *sa*, non *sua* dictum est, more veterum, qui *sus*, *sa*, *sum* dixere, imprimis Ennius, cujus in fragmentis extat; *Postquam lumina sis oculis bonus Ancus reliquit.* II. *Quaque sub arbore, sua jacent poma.* At tum legitur *quaque* non *quæque*, ut ad arborem referatur, sed sine veterum librorum auctoritate. III. Absque his tricis, quidni dicas, *Sub arboribus jacent sua quæque poma.*

58. *Liber.*] Bacchus de quo Ecl. 5. 20. sic dictus; vel quia Bœotiam, in qua natus erat, liberam fecit, ut ait Plutarch. vel quia vinum liberat animum curis, aut loquendi libertatem inducit.

60. *Jupiter & læto, &c.*] Jovem veteres aërem dixere; eundemque Vestæ, sive Terræ conjugem, quam imbre fœcundat. Georg. 2. 325.

61. *Populus Alcidæ.*] Sextum & ultimum amœbæum laudes prosequitur amici & amicæ, easque laudes à variis arboribus petit. *Populus, le peuplier*, sacra Herculi, quia is populo coronatus adiit inferos: unde pars ea foliorum, quæ capiti appressa erat, ex capitis sudore palluit; quæ pars ad auras obversa erat, loci fuligine nigram quamdam viriditatem contraxit. De *populo*, Georg. 2. 13. De *Alcide*, Æn. 5. 414.

Vitis.] Baccho sacra, quia vini inventor apud profanos auctores habetur. De *Iaccho.* Bacchi nomine, Ecl. 6. 15.

62. *Myrtus.*] Veneri sacra, vel propter odoris delicias; vel quia frequens in litore maris, cujus è spuma Venus orta fingitur. Ecl. 2. 54.

Laurea.] Sacra Phœbo, propter Daphnen in laurum mutatam. Sumitur sæpius pro corona è lauro: hic tamen pro ipsa arbore: ut & apud Hor. Od. l. 2. 15. 9. *Tum spissa ramis laurea.* De *lauro*, Ecl. 2. 54. De *corylis*, Ecl. 1. 14.

65. *Fraxinus, &c.*] *Fresne.* *Abies, sapin, &c.*

69. *Et victum frustra, &c.*] Victoria penes Corydonem. Quia Corydon in primo amœbæo, oditur à pietate in Deos; Thyrsis à rabie, quia inimicum incessit. In secundo Corydon invocat Dianam castum numen; Thyr-

Ex illo Corydon, Corydon est tempore nobis.

sis Priapum, obscenum Deum. In tertio Corydon blandissima vota facit: Thyrsis dira imprecatur sibi. In reliquis Corydon læta; Thyrsis tristia ut plurimum canit.

70. *Ex illo, &c.*] I. Servius vult hic sensum abruptum esse, ex decoro pastoralis rusticitatis: & sic supplet: Ex illo tempore Corydon est nobis, habetur à nobis, victor nobilis supra omnes. Sed hoc durum. II. Nannius unus omnium legit, non quidem *nobis*, sed *noblis*, seu *nobilis* per contractionem: sed hoc durius & absque auctoritate. III. Simpliciùs: ex illo tempore Corydon habetur à nobis vere Corydon, id est, vero dignus eâ famâ quâ floret apud omnes.

ECLOGA VIII.

PHARMACEUTRIA.

ARGUMENTUM.

DUÆ sunt hujus Eclogæ partes. Prima è tertio; secunda è secundo Theocriti Idyllio ferè deprompta. In prima, juvenis, Nisæ puellæ procus; Mopsum rivalem sibi prælatum dolet. In secunda, venefica Daphnim, à se aversum, incantationibus magicis ad se suumque amorem pellicit. Primam canit Damon, secundam Alphesibœus: neuter in sua; sed hic in venefica, ille in proci persona. Utrumque pastorem inducit Virgilius. Tum opus dicat Asinio Pollioni; non, ut multi putant, Octaviano Cæsari: quemadmodum nota docebunt.

Scripta est anno U. C. 715. Virgilii 31. L. Marcio Censorino, & C. Calvisio Sabino, Coss. Cùm Pollio, subactis Parthinis, & perlustratis ora Illyrica populis, per Venetiam & Timavi fluvii ostia, Romam ad triumphum rediret.

PHARMACEUTRIA.] Id est, *veneficia*: φάρμακον enim ambigua vox est: & modo remedium, modo venenum significat: unde φαρμακεὺς *veneficus* & φαρμακεύτρια *venefica*. Titulus autem ad secundam tantum Eclogæ partem attinet, quæ canitur ab Alphesibœo.

DAMON, ALPHESIBŒUS.

PAstorum Musam, Damonis & Alphesibœi,
Immemor herbarum quos est mirata juvenca
Certantes, quorum stupefactæ carmine lynces,
Et mutata suos requierunt flumina cursus:
Damonis Musam dicemus & Alphesibœi.
Tu mihi, seu magni superas jam saxa Timavi:

DAMON.] Ecl. 3. 17.

Alphesibœus.] Ecl. 3. 73.

3. *Lynces.*] *Lynx*, animal acutissimi visus, è luporum cervariorum genere, maculosâ & variâ pelle.

4. *Requierunt, &c.*] Vel neutrum est, hoc sensu: Flumina mutata secundùm suos cursus, id est, mutato cursu deflectentia ab alveo, ut ad pastores currerent, quieverunt & steterunt, postquam ad eos pervenere. Vel activum est, hoc sensu: flumina stiterunt cursum; *mutata*, id est, *turbata*: undis quæ affluebant, in eas quæ jam steterant, incurrentibus. Sic Propert. l. 2. 22. 25. *Jupiter Alcmenæ geminas requieverat Arctos.* Et Seneca in Hercule Oetæo, 1586. *Quam tuas laudes populi quiescant.*

6. *Tu mihi seu, &c.*] Pollionem hic appellat, non Octavianum: bellum enim Illyricum & Dalmaticum ab Octaviano Cæsare non gestum est

Sive oram Illyrici legis æquoris : en erit unquam
Ille dies, mihi cùm liceat tua dicere facta ?
En erit, ut liceat totum mihi ferre per orbem
Sola Sophocleo tua carmina digna cothurno ?
A te principium, tibi desinet : accipe jussis
Carmina cœpta tuis, atque hanc sine tempora circum
Inter victrices hederam tibi serpere lauros.

nisi post devictum occisumque, Sextum Pompeium. Pollionis autem expeditio in Parthinos, Illyrici populos, omnino in hoc ipsum tempus cadit : ut constat ex fastis Capitol. & animadversionibus Jos. Scaligeri ad Eusеb. Errat tamen in eo Scaliger, quod per *saxa Timavi*, res intelligat ab eodem Pollione gestas circa Altinum, urbem in Venetia : quibus de rebus ita Velleius l. 2. postquam Lucii Antonii Perusinam deditionem descripsit. *Pollio Asinius cum septem legionibus, diu retentain potestate Antonii Venetia, magnis speciosisque rebus circa Altinum aliasque ejus regionis urbes editis, Antonium petens, vagum adhuc Domitium & propria classis factum ducem, consiliis suis illectum ac fide data, junxit Antonio.* Unde manifestum est res illas à Pollione, contra Octavianum, & pro M. Antonio Lucii fratre, gestas esse : neque Virgilius adeo expers fuit bonæ mentis, ut in ipsis Octaviani oculis Pollionem laudaret, ob ea ipsa quæ adversùs ipsum præclare gesserat. Igitur melius hæc intelligo de reditu Pollionis è Dalmatia Romam; non recto quidem itinere, sed oram Illyricam, & ipsa Venetiæ litora lustrando.

Timavi, &c.] *Timavus*. Fluvius Carnorum, qui populi sunt in Forojuliensi ditione, *dans le Frioul*. Latissimus, sed brevissimus ejus decursus, quippe novem fontibus è monte erumpens, ad fanum Diomedis, nunc *S. Giovanni*, non longo pòst spatio in mare Hadriaticum devolvitur. Ad ejus ostia insulæ parvæ quædam sunt, insignes calidis fontibus, qui maris æstu increscunt. Has fortè insulas vocat hic Poëta, *saxa Timavi*.

7. *Illyrici.*] *Illyricum*, regio amplissima, in longitudinem obversa Italiæ, à qua per mare Hadriaticum dividitur, universim hodie dicta, *Esclavonie*. Vulgò duas in partes apud veteres divisa, *Liburniam*, quæ ad occasum, & *Dalmatiam*, quæ ad ortum est. *En erit*. Ecl. 1. 68.

10. *Sophocleo*, &c.] Scripsit quidem Augustus tragœdiam *Ajacem*, sed posterioribus, ut verisimile es[t] ... catisque temporibus. Adde q[...] lucem non edidit, ac ne perfec[...] dem, sed delevit, unde dicere [...] erat, Ajacem suum in spongi[...] cubuisse, ut est apud Suetoniu[m] ex Horatio Od. l. 2. 1. constat [...] nem, triumphi sui tempore, t[...] diarum scriptorem fuisse nol[...] *Paullum severa Musa tragœdi[æ] theatris*, &c. Per *cothurnum*, alt[um] calceum, tragœdia ipsa intelli[...] ut per *soccum*, calceum humiler[...] mœdia, versusque humiles. Ho[r.] A. P. 89. *Indignatur enim pri[...] prope socco dignis carminibus n[...] cœna Thyestæ*. *Sophocles* Atheni[...] tragicæ poëseos princeps, ex[...] fabulas 123. in quibus ter & [...] victoriam retulit, quarum po[...] cùm ei præter spem contigisse[t] pentino gaudio expiravit. Coth[urnum] primus induxit in theatrum. [...] thurno. Ecl. 7. 32.

11. *A te principium, tibi desine[t]*. Videri potest hoc ad Augustu[m] ... ctare, cujus in honorem prima[...] logam, & ultimum opus Æneid[...] scripsit. Melius tamen ad Polli[onem] cujus gratiâ recuperavit agro[s] déque scribendi occasionem ar[...] Quod si *non desinit* in ejus lau[...] ut promiserat, memineris mult[a] tas promittere, quæ non exsolv[...]

13. *Hederam*, &c.] Permitte [...] gam tibi caput hac hedera po[...] dum te milites tui triumph[...] coronant lauro victrici, id est, [...] laudem poëtam poëta, dum te [...] rem laudant ii, qui tecum vi[...] sunt. Olim corona poëtarum e[...] dera, triumphantium è lauro, [...] quam deinde poëtis etiam è lau[...] ta est. Vide Ecl. 7. 25.

Victrices lauros.] Triumphum [...] ligit Pollionis de Parthinis, an[...] C. 715. 8. kal. Novemb. de qu[...] argumento Ecl. 4. dictum est. *Pa[rthini]* autem, sive *Parthinei*, qui fu[...] ambigitur. Hos in Macedonia Pl[...] in Epiro Strabo collocat, in Ill[...] cæteri, eâque Illyrici parte, qua[...] maria propriè dicitur. Rursus [...]

Frigida vix cœlo noctis decesserat umbra,
Cum ros in tenera pecori gratissimus herba est:
Incumbens tereti Damon sic cœpit olivæ.
DAM. Nascere, præque diem veniens age Lucifer almum:
Conjugis indigno Nisæ deceptus amore
Dum queror, & Divos (quanquam nil testibus illis
Profeci) extremâ moriens tamen alloquor horâ.
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Mænalus argutumque nemus pinosque loquentes
Semper habet: semper pastorum ille audit amores,
Panaque, qui primus calamos non passus inertes
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Mopso Nisa datur: quid non speremus amantes?
Jungentur jam gryphes equis, ævoque sequenti
Cum canibus timidi venient ad pocula damæ.
Mopse, novas incide faces: tibi ducitur uxor.
Sparge, marite, nuces: tibi deserit Hesperus Oetam.

parte Dalmatiæ, dubitatur. Urbs enim eorum præcipua statuitur à Cæsare in ea Dalmatiæ ora, quæ Dyrrhachio & Macedoniæ confinis est. Alii Dionem secuti *Epidaurum* esse volunt, *Raguse*, in media ferè Dalmatia. Alii *Salonas* esse putant, in eo Dalmatiæ litore, quod à Macedonia remotissimum est: idque auctore Servio, qui de Salonis urbe Dalmatiæ, triumphasse Pollionem ante consulatum refert. Hinc factum est, ut Josephus ipse Scaliger in Eusebium p. 162. duplicem ejus triumphum perperam distinxerit, primum de Salonis Dalmatiæ, ante consulatum; alterum de Parthinis Macedoniæ, post consulatum: sed contra fastorum fidem, contra fidem historiæ: quæ res ab eo gestas usque ad consulatum, immo itinera ejus omnia fere describit, absque ulla prioris illius in Dalmatas expeditionis mentione. Dicendum igitur, unica expeditione Pollionem Illyricum perlustrasse: eamque victoriam & *Dalmaticam* fuisse dictam, quia Dalmatia præcipua pars Illyrici; & *Parthinicam*, quia Parthini tum in Dalmatia forte plurimum poterant; & *Saloninam*, quia Parthinorum ditio ad hanc usque urbem pertinere etiam potuit.

16. *Incumbens tereti oliva.*] Dicitur *teres*, quicquid rotundum & oblongum est, ut columna, truncus arboris, baculus. *Incumbens*, vel innitens baculo ex oliva; vel trunco arboris ipsius defensus.

18. *Conjugis, &c.*] Non quæ erat sed quæ fore sperabatur conjux. Sic Æn. 4. 536. *Quos ego jam toties sum dedignata maritos*, id est, *procos*, qui Didonis conjugium ambiebant.

19. *Nil testibus illis, &c.*] Nihil mihi profuit, quod Nisa suam mihi fidem dederit, ejusque testes apellaverit Deos.

21. *Incipe Mænalios, &c.*] Versus *intercalaris*, qui sæpius aliis interponitur.

Mænalios.] Quales à pastoribus cani solent in Mænalo, monte Arcadiæ, qui Pani sacer: in plurali numero *Mænala*. *Argutum*, Ecl. 7. 1.

Pana.] Ecl. 2. 31.

27. *Gryphes.*] Vel *gryphi*, toto corpore leones, alis & rostro aquilæ, equis vehementer infesti, Apollini sacri, inquit Servius. Plinius tamen fabulosa monstra putat, ut & *Pegasos*, l. 10. 49.

28. *Damæ.*] E genere caprarum sylvestrium, *daims*. Virgilio, masculini; cæteris, fœminini generis.

29. *Mopse novas, &c.*] Rivali suo, Nisæ marito, invide gratulatur: eumque hortatur, cum amara indignatione, ut ritus omnes exequatur nuptiarum, cum nox immineat. I. enim, præviis facibus quinque, ducebatur uxor sub noctem in mariti domum: faces è spina, vel corylo, vel pinu, incidebantur in summa parte minutas in virgulas, spicarum instar & aristarum, quò facilius ignem conciperent: unde Georg. 1. 292. *Ferroque faces inspicat acuto.* II. Maritus nuces spargebat pueris, vel ut ostenderet se pueritiam relinquere: *nuces enim relinquere*, adagium est, hoc ipsum significans. Vel ob alia mysteria, quæ apud Rosinum videre est.

30. *Hesperus Oetam.*] *Oeta*, Thessaliæ mons, in sinum Malliacum de-

Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
O digno conjuncta viro! dum despicis omnes,
Dumque tibi est odio mea fistula, dumque capellæ,
Hirsutumque supercilium, prolixaque barba:
Nec curare Deum credis mortalia quemquam.
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Sepibus in nostris parvam te roscida mala,
(Dux ego vester eram) vidi cum matre legentem:
Alter ab undecimo tum me jam ceperat annus:
Jam fragiles poteram à terra contingere ramos.
Ut vidi, ut perii, ut me malus abstulit error!
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Nunc scio quid sit amor. Duris in cotibus illum
Ismarus, aut Rhodope, aut extremi Garamantes,
Nec generis nostri puerum, nec sanguinis edunt.
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Sævus amor docuit natorum sanguine matrem
Commaculare manus: crudelis tu quoque mater!
Crudelis mater magis, an puer improbus ille?
Improbus ille puer, crudelis tu quoque mater.
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Nunc & oves ultro fugiat lupus, aurea duræ
Mala ferant quercus, narcisso floreat alnus:

finens, altissimus; ita ut Attici & Bœoti, qui hunc habebant ad Occidentem, ex eo stellas cadere dicerent: quemadmodum ex *Ida*; Phrygiæ monte item altissimo, quem habebant ad Orientem, oriri easdem fabulabantur. Qui loquendi mos, ad aliarum etiam regionum poëtas transiit, etsi alio situ positos. Noctem igitur jam procedere significat. De *Hespero*, Ecl. 6. 86.

34. *Hirsutumque, &c.*] Hoc addit, vel ut robur commendet suum, cujus indicium est pilorum densitas: ita Polyphemus apud Theocrit. Idyl. 3. & apud Ovid. Met. 13. Vel potius ut suum exaggeret de amissa Nisa dolorem, quo factum est ut capillitium incultum summiserit.

38. *Cum matre.*] Vel *tua*, vel *mea*. Melius *tua*. Tamen apud Theocr. est *mea*. Idyl. 11. 26. Ἤνθες ἐμᾷ σὺν ματρὶ *Venisti mea cum matre.* Discrimen est quod apud Theocritum puer matrem ducat in montes: apud Virgilium verò in hortum, & domesticas sepes; quem in locum duce puero non egebat sua mater.

39. *Alter ab undecimo.*] An duodecimus est, an decimus tertius? Certe *alter* de duobus tantum dicitur. *Unde*, *concludit* Servius hic annum decimum tertium signari; *ut*, inquit, *unus ab undecimo, fit duodecimus, alter, decimus tertius.* Ego annum intelligi duodecimum puto; ita ut undecimus unum aliquid cum aliis superioribus componat; *alter* verò huic adjectus, sit post illum primus, adeoque de numeris veluti duobus dicatur. Sic Ecl. 5. 49. *Alter ab illo*, est omnium judicio *primus post illum*, adeoque secundus, non tertius.

41. *Ut vidi, ut perii, &c.*] Omnino è Theocrito, Idyl. 3. 42. *ὡς ἴδεν ὡς ἐμάνη ὡς ἐς βαθὺν ἄλλετ' ἔρωτα. Ut vidit, ut periit, ut in profundum saltavit amorem!*

44. *Ismarus, aut Rhodope.*] Ecl. 6. 30. *Garamantes.*] Interioris Libyæ populi, sine legibus & matrimoniis. Regio nunc dicitur *Guangara*.

47. *Matrem.*] Medeam, Æetæ Colchorum regis filiam: quæ cum Jasoni Argonautarum duci artem dedisset expugnandi aurei velleris; & cum eo è paternis regnis aufugisset: repudiata deinde ab eodem, ob amorem Creüsæ Corinthiorum regis filiæ; Creüsam cum Creonte patre magicis ignibus absumsit: filios ipsa suos, ex Jasone susceptos, in oculis patris jugulavit: tumque alatis serpentibus alium in locum devecta est.

Pinguia corticibus sudent electra myricæ :
Certent & cycnis ululæ : sit Tityrus Orpheus :
Orpheus in sylvis, inter delphinas Arion.
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Omnia vel medium fiant mare : vivite sylvæ.
Præceps aërii speculâ de montis in undas
Deferar : extremum hoc munus morientis habeto.
Desine Mænalios, jam desine, tibia, versus.
Hæc Damon : vos, quæ responderit Alphesibœus,
Dicite Pierides : non omnia possumus omnes.
ALPH. Effer aquam & molli cinge hæc altaria vitta :
Verbenasque adole pingues, & mascula tura,
Conjugis ut magicis sanos avertere sacris
Experiar sensus : nihil hic nisi carmina desunt.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Carmina vel cœlo possunt deducere Lunam :
Carminibus Circe socios mutavit Ulyssei :

54. *Electra myricæ.*] *Electrum, de l'ambre* : sic Græcis dictum, quia refert fulgorem Solis, qui vocatur ἠλέκτωρ. Latinis *succinum* : quia succus est arborum quarumdam è pineo genere, ex quibus quasi gummi diffluit in Oceanum, ibique induratum defertur ad litus, aut à piscatoribus extrahitur, maxime in insulis Septentrionalibus. Vide Ecl. 6. 62. De *myricis*, Ecl. 4. 2 : De *Narcisso*, Ecl. 2. 48.

55. *Cycnis ululæ, &c.*] *Cycni* non nisi apud poëtas canori : re autem ipsa & vivi & morientes fere muti, aut striduli. Quo magis mirum videtur, unde tanta apud Græcos Latinosque de Cycnei cantus deliciis consensio. Nazianzenus Orat. 34. cantum illum refert ad plausum alarum, Zephyris inter pennarum calamos sibilantibus. *Ululæ*, nocturna avis, ab ululatu sic dicta, *un hibou*. *Tityrus* hic pro insulso pastore sumitur. *Orpheus*, Ecl. 3. 46.

56. *Arion.*] Ex insula Lesbo, urbe Methymnâ, citharœdus & lyricus poëta nobilis : qui cum ex Italia, ubi multas opes arte sua collegerat, Corinthum rediret ad Periandrum regem, cui percarus erat ; ab avaris nautis modulans in mare projectus est : sed à Delphino, quem dulcedine cantus illexerat, exceptus ; Tænarum, quod oppidum est Laconiæ, vectus ab eodem est. *Delphini* autem dicuntur & musicâ & amore hominum capi :

58. *Vivite sylvæ.*] Græcis χαίρετε, *gaudete*. Etiam in eos, quos cum odio abjicimus, & abire jubemus. Catul. 11. 17. *Cum suis vivat, valeatque mœchis* : id est, *abeat*.

64. *Effer aquam.*] Saga præcipit hæc omnia Amaryllidi famulæ.

65. *Verbenasque.*] Propriè *verbena* certa quædam herbæ species est, *de la vervene*. Vulgo tamen sumebatur apud Romanos pro omni herba, cum sua terra, è puro sacroque loco evulsa ; quasi *herbena*, inquit Donatus. Talibus verbenis aras festis diebus coronabant : tales legati ferebant ex arce Capitolina erutas, & ostentabant hostibus, cum ad eos ibant res captas repetitum ; & legatorum unus ideo *verbenarius* vocabatur. Hac peruncti magi putabant id impetrari quod volebant ; abigi febres, amicitias conciliari. Plin. l. 22. 2. &c. *Mascula tura.*) Mascula non sexu, nullum enim est fœmineum ; sed bonitate.

67. *Nihil hic nisi carmina, &c.*] Omnis materia incantationis jam parata est ; nihil ultra requiritur præter carmina, id est, solemnem ac ritualem verborum formulam. Deinde seipsam hortatur exemplo Circes, de qua, deque sociis Ulyssis in sues transformatis, Æn. 3. 386. & Æn. 7. 19.

69. *Deducere Lunam.*] Antiqui putavere Lunam esse magorum incantationibus subditam : ita ut, quoties iis luberet, rubesceret illa in modum sanguinis : & è cœlo deduceretur vel invita, ut in herbas despumaret. Atque inde putabant eam deliquium pati, tumque ipsi tinnitu cymbalorum succurrebant.

70. *Ulyssei.*] Pro *Ulyssis*. Sic Ille-

Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Terna tibi haec primum triplici diversa colore
Licia circumdo, terque haec altaria circum
Effigiem duco. Numero Deus impare gaudet.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Necte tribus nodis ternos, Amarylli, colores:
Necte, Amarylli, modo: & , Veneris, dic, vincula necto.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Limus ut hic durescit, & haec ut cera liquescit
Uno eodemque igni: sic nostro Daphnis amore.
Sparge molam, & fragiles incende bitumine lauros.
Daphnis me malus urit, ego hanc in Daphnide laurum.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Talis amor Daphnim, qualis cum fessa juvencum
Per nemora atque altos quaerendo bucula lucos,

rat. Od. l. 1. ep. 7. *Neque versus duplicis per mare Ulyssei.* Et Æn. 3. 87. *Reliquias Danaum atque immitis Achillei.* Latini enim Græca in εὺς, ut Ὀδυσσεὺς, Ἀχιλλεὺς, Ὀρφεὺς, aliquando ad secundam declinationem reducunt: *Ulysseus, ei, Achilleus, ei, Orpheus, ei*, aliquando ad tertiam, ut *Ulysses, is, Achilles, is.*

71. *Cantando rumpitur anguis.*] Id est, dum incantatur. Sic Georg. 2. 129. *Sed [illegible]* [illegible] habetur, crustaturque. Unde patet [illegible] ejusmodi pastoram linguæ habere significationem.

74. *Licia.*] Sunt fila quibus telam hinc inde cingunt, & in quibus capitis summum condantur. *Terna triplici colore.*] Nempe, una alba, una nigra, ex hoc versu Ciris, 371. *Terque novem ligat triplici diversa colore fila.* Quæ nempe licia tribus deinde ligantur nodis, *Necte tribus nodis ternos, Amarylli, colores.* Et *Veneris dic vincula necto*, quibus verbis incantationis formula continetur.

75. *Numero Deus impare gaudet.*] Numeris rerum omnium naturam constare affirmabant Pythagorici: in imparibus vero primas vim esse vulgus putabat. Unde præcipitur in Geoponicis, l. 18. ut numerus gregis semper impar sit, in re bellica apud Vegetium, l. 3. 8. ut fossæ quibus castra muniuntur latæ sint pedes novem ad minimum, septem ac decem ad summum, semper numero impari. Hoc autem loco, per numerum imparem, ternarius significatur, principium, tum quia, ex Aristotele & Plutarcho, continet in se principium, medium, & finem, tum quia potestas Deorum, tam superorum, quam inferorum, significandæ adhibetur. Jovis enim trisulcum est fulmen, Neptuni sceptrum tridens, Plutonis canis triceps, Parcæ tres, Furiæ tres, Apollo idem, Sol & Liber dicitur, *tria virginis ora Dianæ*, quæ Diana est in terris, Luna in cœlo, Hecate in inferis, eademque colitur in triviis. *Deus.*] Vel quilibet Deus, vel Hecate, quæ magicis rebus præest. *Deum* enim genere feminino dici posse quidam volunt, & sic Lucanum de furiis dixisse lib. 6. *Terribilesque Deos scelerum.*

81. *Sic nostro, &c.*] Sic uno eodemque amore nostro, liquescat, & mollior fiat mihi, cæteris durescat.

82. *Sparge molam.*] *Mola* placenta quædam erat, quæ fiebat ex farre tosto, & sale tosto, id est, [illegible]. Ex farre, inquam, salso, tosto, & molito, unde *mola* appellabatur; & victimæ dicebantur *immolari*, quia & frons victimarum, & focus, & cultri hac mola inspergebantur. Itaque mola conspergitur effigies Daphnidis, ut victima hujus magici sacrificii.

Incende bitumine.] *Bitumen* limus aut terra, cujus natura vicina est sulphuri.

83. *In Daphnide.*] Ex Theocriti Pharmaceutria Idyll. 2. 23. Δέλφις ἔμ' ἀνίασεν, ἐγὼ δ' ἐπὶ Δέλφιδι δάφναν αἴθω. *Delphis me torquet, ego hanc laurum contra Delphida comburo.* Sic enim veteres Theocriti Interpretes Græci ἐπὶ Δέλφιδι, vertunt

Propter aquæ rivum viridi procumbit in ulva
Perdita, nec seræ meminit decedere nocti:
Talis amor teneat: nec sit mihi cura mederi.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Has olim exuvias mihi perfidus ille reliquit,
Pignora cara sui: quæ nunc ego limine in ipso,
Terra, tibi mando: debent hæc pignora Daphnim.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Has herbas, atque hæc Ponto mihi lecta venena
Ipse dedit Mœris: nascuntur plurima Ponto.
His ego sæpe lupum fieri & se condere sylvis
Mœrin, sæpe animas imis excire sepulcris,
Atque satas aliò vidi traducere messes.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Fer cineres, Amarylli, foras: rivoque fluenti,
Transque caput jace: ne respexeris. His ego Daphnim
Aggrediar: nihil ille Deos, nil carmina curat.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Aspice, corripuit tremulis altaria flammis
Sponte sua, dum ferre moror, cinis ipse: bonum sit!
Nescio quid certe est: & Hylax in limine latrat.
Credimus? an, qui amant, ipsi sibi somnia fingunt?
Parcite, ab urbe venit, jam parcite, carmina, Daphnis.

Κατὰ Δελφίδος contra Delphida, in Delphida. Quod tamen Virgilius per ablativum casum extulit. *In Daphnide.*

87. *Ulva.*] Herba palustris, caret Gallico nomine.

92. *Pignora cara sui, debent, &c.*] Expetuntur in sacris magicis ea præcipue, quæ sunt ejus, adversus quem sacra fiunt, ut capilli, vestes. *Pignora sui, quæ debent Daphnim*, id est, quæ tenentur ipsum Daphnim adducere ad limen, & in ipso limine sistere, quare ipso in limine defodiuntur.

96. *Ponto.*] Pontus Asiæ minoris regio, Euxino mari sive Ponto, à Septentrione terminata; ab Oriente, Colchide, ferax venenorum utraque regio fuit. In Ponto regnavit Mithridates, qui venenis pascebatur, in Colchide nata est Medea, celebris venefica.

101. *Rivoque fluenti.*] In rivum fluentem. Sic Æn. 5. 451. *It clamor cœlo*, pro *ad cœlum*.

106. *Bonum sit.*] Cineres ignem concipiunt. Lætum omen; quod Terentiæ Ciceronis uxori sacrificanti cum accidisset, quasi signum auspicatissimum opprimendi Catilinæ habitum est à Vestalibus, ut refert Plutarch. in Cicer.

107. *Hylax.*] Canis nomen, ut *Hylactor* apud Ovid. M. 3. 224, ab ὑλάω & ὑλακτέω *latro*. Latratus autem canis in limine notat adesse Daphnim.

108. *An qui amant.*] Vocalis *i*, nec patitur hic synalœpham, nec servat propriam quantitatem longam; sed hiat, & brevis fit.

ECLOGA IX.

MOERIS.

ARGUMENTUM.

CUM in agrorum divisione Virgilium indemnem amici sui præstitissent, ut in Ecl. 1. dictum est: is ab Ario Centurione, vel à Milieno Torone primipilari, vel à Claudio veterano (variant enim in eo nomine interpretes) ab eo certe militum, cui prædium illud obvenerat, male habitus & ferme occisus: ut vitæ consuleret, Mincium natatu trajecit. Romam deinde profectus, ut vim auctoritate Octaviani reprimeret; interim reliquit domi villicum suum Mœrim, monuitque; ut novum agri dominum officiis, quibus posset, leniret omnibus. Hic itaque Mœris, huic domino munuscula Mantuam deferens, ex itinere in Lycidam familiarem incidit: quocum de Menalca, id est, Virgilii fortuna colloquitur: simulque variis cantilenis tædium itineris levant.

Existimo fuisse oblatum Varo hoc opusculum, quasi libelli supplicis loco; ut beneficium, ejus & Pollionis Mæcenatisque gratiâ jam acceptum, tueri porro sibi apud Octavianum vellet. Est enim hic I. Beneficii mentio. II. Vis illata declaratio. III. Invocatio Vari, & amplioris ejus in laudem operis promissio. IV. Julii Cæsaris consecratio quædam, ad adulandum comparata. Tum cætera quæ congerit carminum fragmenta, notant opus, ut res ferebat, properatum ac subitarium: ex variis concinnatum versibus, quos primo impetu effuderat poëta; aut ex occasione prius inchoatos, nondum suo quosque filo ac tenore ad exitum duxerat. Anno igitur eodem, quo prima Ecloga: sane haud multo deinde scripta est.

MŒRIS.] A *μοῖρα, fatum, sors, pars;* quia agrorum partem sorte amiserat.

LYCIDAS, MOERIS.

LYC. QUO te, Mœri, pedes? an, quo via ducit, in urbem?
MOE. O Lycida, vivi pervenimus; advena nostri,
(Quod nunquam veriti sumus) ut possessor agelli
Diceret: Hæc mea sunt, veteres migrate coloni.
Nunc victi, tristes, quoniam sors omnia versat,
Hos illi (quod nec bene vertat) mittimus hœdos.
LYC. Certe equidem audieram, qua se subducere colles
Incipiunt, mollique jugum demittere clivo,
Usque ad aquam & veteris jam fracta cacumina fagi,
Omnia carminibus vestrum servasse Menalcan.
MOE. Audieras, & fama fuit: sed carmina tantum

LYCIDAS.] A λύκος, *lupus,* οἱ λυκιδεῖς, *luporum catuli.*

2. *Vivi pervenimus.*] Exaggerat vox ista calamitatis indignitatem. Ut apud Ciceronem pro Quinctio. 50. *Huic acerbissimum vivo viventique funus indicitur.*

7. *Qua se subducere, &c.*] Descriptio agri Virgiliani, cujus erant hi termini, hinc clivius, inde fagus & aqua vel paludis, vel Mincii flu-

t valent, Lycida, tela inter Martia; quantum
nias dicunt, aquila veniente, columbas.
nisi me quacumque novas incidere lites
sinistra cavâ monuisset ab ilice cornix
ius hic Mœris, nec viveret ipse Menalcas.
Heu, cadit in quemquam tantum scelus? heu tua nobis
simul tecum solatia rapta, Menalca.
:aneret Nymphas? quis humum florentibus herbis
:eret? aut viridi fontes induceret umbrâ,
uæ sublegi tacitus tibi carmina nuper,
te ad delicias ferres Amaryllida nostras.
, dum redeo, brevis est via, pasce capellas:
:um pastas age, Tityre, & inter agendum
sare capro; cornu ferit ille, caveto.
Immo hæc, quæ Varo necdum perfecta canebat.
tuum nomen (superet modo Mantua nobis,
la væ miseræ nimium vicina Cremonæ!)

u est inclinatum montis

tia.] Bellica, quia *Mars* s, dictus etiam *Mavors*, *vertit.* Quidni μαυρόω, *bscuro*: quod poëticè dici-*αυρόω*? Junonis & Jovis, Junonis absque patre fi- absque matre filia. Hunc o concepisse tactu cujus- , quem ipsi eum in usum istraverat.

mias columbas.] Speciem genere: quia in Dodonæa a, oracula reddidisse di- ercus, & iis insidentes co- æ: quarum altera Delphos m Apollinis altera in Jovis templum evolaverit; ubi einceps fuerunt oracula. tem *Chaonia* sæpe dicitur: *mes*, gens Epirotica, olim ii imperaverint, ut ait Stra-

e sinistra, &c.] Præter illa c voce dicta sunt, Ecl. 1. 16. ndum superest, unde vete- i Romanique *dextram* ac n auspiciis peterent. Utri- diverso modo locuti, idem hoc est orientalia auspicia, & motus principium ab st, visa sunt utriusque me- : tamen eadem, Græci *dex-* mani *sinistra*, vocaverunt. s patet ex Homero Iliad. Ibi Hector ait, se aves au- inime curare: *sive ad dex- lant versus auroram & solem,* *istram versus occasum obscu- rum*: Εἴτ' ἐπὶ δεξί' ἴωσι πρὸς ἠῶ τ' ἠέλιόν τε, εἴτ' ἐπ' ἀριστερὰ τοίγε ποτὶ ζόφον ἠερόεντα. De Romanis constat ex Varrone Epist. Quæst. l. 5. *A Deorum sede cum in meridiem spectes, ad sinistram sunt partes mundi exorientes, ad dexteram occidentes: factum arbitror; ut sinistra meliora auspicia, quàm dextra, esse existimentur.* Refert hunc locum Festus Pompeius, aliosque citat veteres ejusdem sententiæ. Confirmat Plinius l. 2. cap. 54: *Læva, prospera existimantur: quoniam læva parte mundi ortus est.* Ratio variæ appellationis fuit: quod in auspiciis, Græci ad Septentrionem, Romani ad meridiem, se converterent: ut patet ex antedictis: quod cur ita fecerint, non est hujus loci disquirere.

21. *Sublegi.*] *Sublegere*, est *suffurari*: unde inquit Servius, *sacrilegus* dicitur qui *sacra legit*, id est, *furatur*.

24. *Tityre, &c.*] Renarrat primum fragmentum carminum, quæ sublegerat. *Tityrus* hic est caprarius aliquis è Virgilii famulis. De *Varo*, Ecl. 6. 7.

27. *Vare, tuum, &c.*] Secundum fragmentum, de laudibus Vari.

28. *Mantua, Cremona, &c.*] Galliæ Cisalpinæ urbes vicinæ. *Mantua* ad Mincium fluvium, *Menzo*: nunc ducatus caput: *Cremona*, ad Padum, *le Po*: nunc ducatu Mediolanensi comprehensa. Hæc Antonii partes cum adversus Octavianum tenuisset, ejus ager veteranis Octaviani militibus addictus est; & cum non sufficeret, addita pars agri Mantuani.

Cantantes sublime ferent ad sidera cycni.
LYC. Sic tua Cyrneas fugiant examina taxos,
Sic cytiso pastæ distendant ubera vaccæ:
Incipe, si quid habes: & me fecere poëtam
Pierides: sunt & mihi carmina: me quoque dicunt
Vatem pastores, sed non ego credulus illis.
Nam neque adhuc Varo videor nec dicere Cinna
Digna, sed argutos inter strepere anser olores.
MOE. Id quidem ago, & tacitus, Lycida, mecum ipse voluto,
Si valeam meminisse: neque est ignobile carmen.
Huc ades, ô Galatea: quis est nam ludus in undis?
Hic ver purpureum, varios hic flumina circum
Fundit humus flores: hic candida populus antro
Imminet, & lentæ texunt umbracula vites.
Huc ades: insani feriant sine litora fluctus.
LYC. Quid, quæ te purâ solum sub nocte canentem
Audieram? numeros memini, si verba tenerem.

29. *Sublime ferent.*] Vel ad nomen referri potest, vel adverbii loco sumi. [illegible] Georg. [illegible] *Sublime ab radice* [illegible] *sublime expulsam eruerent.* Et Cicero de Na. [illegible] *Aer sublime fertur;* id est, sublimè, & sublime.

Cycni.] Poetæ. Sic Horat. Od. l. 4. [illegible] *Multa Dircæum levat aura cycnum,* id est, Pindarum poëtam Thebanum. Nam ex Cicer. Tusc. 1. 73. *Cycni Apollini dicati sunt quod ab eo divinationem habere videantur, quia, providentes quid in morte sit boni, cum cantu & voluptate moriantur.* Tamen falsus eorum cantus est, de quo Ecl. 8. 55.

30. *Sic tua, &c.*] Obtestandi formula & bona precandi, quoties quid ab aliquo petimus. Id est: sic apes tuæ vitent taxos, quemadmodo tu [illegible] carmina.

Cyrneas taxos.] Taxus arbor [illegible] [illegible]

[illegible]

dictus à Catullo, [illegible] ab Ovidio Trist. [illegible] At [illegible] jam inde à tempore Cæsaris cædis, errore nominum, pro Cornelio Cinna prætore à Cæsare [illegible], à plebe occisus fuerat: [illegible] est apud Sueton. II. Quis ex Varis, qui floruerunt illa ætate, de quibus Ecl. 6. 7. nullus [illegible] nomen habuit [illegible]. III. Quis [illegible] fuerit [illegible] Varum, de quo [illegible] Horatius, [illegible] Od. l. [illegible] *Varo sacra,* [illegible] *Mecænas carmina* [illegible] *Varo pro Varo* *Nam neque adhuc Varo videor,* [illegible] [illegible] [illegible] Itaque secundum opinionem [illegible] P. Quintilium Varum [illegible] de quo Ecl. 6. 7. Et Cornelium Cinnam Magnum, Pompeii Magni ex filia nepotem, qui primo hostis Octaviani, deinde ab eodem susceptus in castra Bruti & Cassii, ut notat [illegible] Seneca de Clementia [illegible] grati[illegible] beneficio [illegible] [illegible]

[illegible] *Anser.*] Volunt hic allusum ad Anserem, [illegible] poëtam, M. Antonii laudatorem, cui Antonius [illegible] Pompeii in Falerno agro aliquid in præmium dederat: unde Cicero Phil. 13. 11. *Anseres de Falerno depellantur.*

39. *Huc ades ô, &c.*] Tertium carmen [illegible], expressum è Theocriti Cyclope, Idyl. 11. De Galatea, Ecl. 7. 37.

MOE.

Daphni, quid antiquos signorum suspicis ortus?
ionæi processit Cæsaris astrum:
ı, quo segetes gauderent frugibus, & quo
't apricis in collibus uva colorem.
Daphni piros, carpent tua poma nepotes.
. fert ætas, animum quoque: sæpe ego longos
ıdo puerum memini me condere soles.
oblita mihi tot carmina: vox quoque Mœrim
ıgit ipsa: lupi Mœrim videre priores.
nen ista satis referet tibi sæpe Menalcas.
:ausando nostros in longum ducis amores:
ıc omne tibi stratum silet æquor, & omnes
e) ventosi ceciderunt murmuris auræ.
ıdeo media est nobis via, namque sepulcrum
: apparere Bianoris: hic ubi densas

hni, quid, &c.] Quartum agmentum: quod recitat eo Menalcas sive Virgilius Daphnim, amicum pastoorte J. Cæsaris: cujus in ludis crinita stella per tinuos dies fulsisse dicitur, io 88. Creditumque est se Cæsaris in cœlum reeo simulacris ejus & numn vertice addita. Georg. 1.

ai.] Cæsar ex gente Julia gens orta ab Julo Æneæ as Veneris & Anchisæ fis, juxta multos, Jovis & mphæ marinæ filia; licet, orta sit è spuma maris.

rum quo segetes.] *Astrum* num est, è multis stellis n, vulgò *constellatio*: hic stella unica sumitur.

icis.] Soli expositis & aper*pericis*, inquit Vossius. Nisi educere malis ab *α* priva*ixη horror*: quod sint sine nde & Africam dictam vominuntur *apricus*, & *opacus*.

i Daphni pyros.] Hortatur ut serat arbores: futurum it sidere illo favente cresper, & posterorum comiant: *Inserere* hic, non ingnificat; qua surculus pe*rbori* alterius naturæ im:d simpliciter plantationem quomodo Columella dixit, *vere*. Tum quasi deficiente silet Mœris.

mini me condere.] Pro *com*c Cicero ad Att. 8. 11. *Melibrum afferri à Demetrio*, llatum fuisse. *Condere*, est finire, ad occasum ducere, & quasi sepelire. Quemadmodum dicitur Æn. 1. 378. *Ante diem clauso componet Vesper Olympo*; quasi ad sepulturam componet.

53. *Nunc oblita mihi.*] Duo notanda. I. *Oblita* passiva significatione. II. *Mihi*, pro, *à me*. Sic Æn. 1. 330. *Nulla tuarum audita mihi neque visa sororum.*

54. *Lupi Mœrim videre priores.*] Dicuntur lupi, sed falso, vocem ei adimere, quem priores conspexerint; perdere vero ipsi conspecti prius, ex Plinio. Hinc, *Lupus in fabula*, proverbium est, quoties colloquentibus supervenit aliquis, de quo sermo erat, is enim tum suâ præsentiâ sermonem amputat loquentibus.

56. *Causando.*] Causas & excusationes prætexendo, nempe caducam memoriam, raucedinem, & alia, quæ attulerat Mœris, ne versus cantare cogeretur. Hunc igitur Lycidas variis invitamentis ad cantandum pellicit, silent venti, medium iter confecimus, &c.

57. *Silet æquor.*] Non mare, sed aqua *Mincii* fluvii, qui Mantuam & vicinas regiones alluit *Menzo*, *æquor* enim dicitur de qualibet planitie sive aquarum, sive camporum. Et vero mare longe inde remotum est. Æn. 2. 780.

60. *Bianoris.*] Ocnus idem qui & Tuscorum rex, Tiberis fluvii & Mantûs fatidicæ Nymphæ filius, Mantuam de matris nomine condidit. Hujus sepulcrum in via, veterum more, ideo sepulcrorum elogia ad viatores dirigunt, *Sta viator*, *Abi viator*.

Agricolæ stringunt frondes: hic Mœri, canamus.
Hic hœdos depone, tamen veniemus in urbem:
Aut si, nox pluviam ne colligat ante, veremur;
Cantantes licet usque (minus via lædet) eamus.
Cantantes ut eamus, ego hoc te fasce levabo.
MOE. Desine plura puer: & quod nunc instat, agamus:
Carmina tum melius, cum venerit ipse canemus.

61. Stringunt frondes.] Stringi dicuntur ea, vel quæ strictâ manu decerpuntur, ut Georg. 1. 305. *Quernas glandes tunc stringere tempus, & lauri baccas, oleamque, cruentaque myrta.* Vel quæ colliguntur in fasciculum, ut hic, & Georg. 1. 317. *Fragili jam stringeret hordea culmo.*

ECLOGA X.

GALLUS.

ARGUMENTUM.

Amabat Gallus Lycoridem: sprevit hæc illum, ut alium sibi cariorem sequeretur in Rhætiam, aliasque regiones Italiæ, sive Galliæ togatæ, quas Rhenus alluit & Alpes insident. Gallus abire fingitur, quasi in exilium, repulsæ impatientiâ: locus exilii statuitur Arcadia, pastoribus nota sedes, poëtisque Bucolicis, qualis ipse Gallus fuit. Huc amici, huc Dii sylvestres, ad solandum ejus dolorem conveniunt. Ille multa de remediis amoris, deque sua sorte diu frustra meditatus, ut amantum ingenium est, iterum ad amorem redit. Multa hic ex Idyll. Theocriti primo.

Volunt omnes hanc Lycoridem *eamdem esse cum* Cytheride *mima, quæ Volumnii Eutrapeli, Senatoris nobilissimi, liberta primum; ac deinde M. Antonio, sic cara fuit, ut is illam in Italia perlustratione per civitates & municipia secum apertâ lecticâ circumferret, trahentibus leonibus, ut Plinius notat, l. 8. 16. Id sane si ita est, multis eam necesse est nominibus insignitam; quam &* Volumniam *ab Antonio vocatam esse Cicero indignatur, Philip. 2. 48. Quod autem volunt, iter illud Lycoridis Alpinum & Rhenanum, eam ipsam esse Antonianam perlustrationem Italiæ; parum certe congruit tempori. Quippe duplex ab Antonio perlustratio facta est,* eâdem comite mimâ, *inquit Cicero, ibid. 51. altera ante pugnam Pharsalicam, ab eo tum tribuno plebis; altera post pugnam, ab eodem tum equitum magistro: hoc est annis, ut minimum, decem ante editionem hujus Eclogæ, quæ postrema omnium scripta fuit; ea tempestate, quâ jam Antonius in Oriente cum imperio versabatur.* Extremum hunc Arethusa, &c.

Ita igitur statuo: aut Lycoridem illam, à Cytheride, sive Volumnia mima diversam esse; aut Galli rivalem, diversum ab Antonio; aut hâc Eclogâ exhiberi Gallo præteritorum amorum historiam, veterumque casuum memoriam voluptatis causâ revocari: cum Lycoridis fuga multo priùs contigisset.

GALLUS.] Cneus, vel Publius Cornelius Gallus, nam vario prænomine reperitur: patria Forojuliensis; *du Frioul*, ex infima fortuna ad summam Octaviani gratiam, immo & amicitiam evectus est. Suet. *in Aug.* 66. Egregiam ei navavit operam in Alexandrino bello: in quo captam

ite Paraetonium urbem, adversus vim dolosque M. Antonii, vi dolisque fortiter propugnavit. Ideò mortuâ Cleopatrâ & Antonio, redactâque in provinciæ formam Ægypto, non ausus Cæsar, metu novarum turbarum, copiosam regionem, gentemque levissimam viro nobili committere; tamen eam amico Gallo credere non dubitavit. *Dio. l.* 51.

At non ita multo post, abusus fortunæ amplitudine, Thebas ob tributa seditionem moventes, aut expilavit, *ut Ammiano, l.* 17. aut funditus evertit, *ex Hieronymo in Euseb.* Tum cœpit in ipsum imperatorem multa intemperanter jactare, præsertim inter pocula. *Dio. l.* 53. *Ovid. Trist.* 2. 445. Statuas ubique sibi per Ægyptum erexit, acta sua pyramidibus inscripsit. Quibus nominibus cum esset à Valerio Largo, socio & convictore olim suo, accusatus; Augustus huic Gallo ob ingratum & malevolum animum, domo & provinciis suis interdixit. Senatus graviore sententia, mulctatum bonis, & exilii ignominiâ notatum eo adegit, ut sua sibi manu mortem accerseret. Mortuum tamen Gallum luxit Augustus, & ob severitatem senatus vicem suam conquestus est *quod sibi soli non liceret, amicis quatenus vellet irasci. Suet.* 66. periit ætatis anno 40. aut 43. ut in Hieron. Eusebio varie scriptum est: U. C. 728. ante obitum Virgilii, 7. Multis carus, Pollioni imprimis, itemque Ciceroni, ut colligitur ex epistolis Pollionis ad Ciceronem, quæ habentur apud ipsum Ciceronem, *Famil. l.* 10. 31. & 32. Virgilio certe carissimus: qui ejus etiam laudes celebrasse dicitur quarto Georg. libro: unde post ejus necem Augusti jussu sublatæ sint, & earum in locum, Aristæi fabula substituta. Quod mihi tamen verisimile non videtur: ita belle Aristæi fabula cum reliquis libri partibus & argumento cohæret.

Poëta fuit. Scripsit de Lycoride sua forte elegiaco carmine, libros quatuor: quo in genere Tibullo & Propertio durior fuisse dicitur à *Quintil. l.* 10. 1. Transtulit præterea bucolicis versibus aliquid ex Euphorione, poëta Chalcidensi, ut probamus *Ecl. hac.* 10. 50. & *Ecl.* 6. 72. Perierunt omnia. Illas enim sex elegias, quæ ejus nomine circumferuntur, opus infectum & barbarum, plane constat Maximiani cujusdam esse, recentioris nebulonis: ubi præter errores in syllabarum quantitate bene multos, & ineptam minimeque Latinam verborum structuram, accedit illud præterea; quod in iis Gallus senem se profiteatur, qui tamen firma adhuc ætate decessit, *Gyraldus, Vossius, &c.* Alia item fragmenta, quæ ab Aldo Manutio juniore reperta Venetiis, & edita sunt, etsi minus insulsa, tamen omnino supposititia esse evincit Jos. Scaliger in opusculis. In quo peccavit & hoc alterum Manutius, quod Gallum hunc Cornelium, cum Asinio Gallo Pollionis filio confundit, delusus à veteribus grammaticulis Virgilianæ vitæ scriptoribus.

EXtremum hunc, Arethusa, mihi concede laborem.
Pauca meo Gallo, sed quæ legat ipsa Lycoris,
Carmina sunt dicenda: neget quis carmina Gallo?
Sic tibi cum fluctus subter labere Sicanos,
Doris amara suam non intermisceat undam.

1. ARETHUSA.] Fons in insula Ortygia, quæ Siciliæ adjacet, & quartam Syracusanæ urbis partem efficit. Alpheus autem, Peloponnesi fluvius, postquam in mare defluxit, impermixtas dicitur servare aquas, & continuo lapsu in Ortygiam erumpere, per hunc ipsum fontem Arethusam: idque ex eo probatur, quod projecta in Alpheum in Græcia, per os Arethusæ fontis, in Ortygia reddantur. Narrant verò fabulæ, Alpheum fluvium Arethusæ Nymphæ fuisse amatorem; hanc fugientem, à Diana conversam esse in fontem, eâdemque fugâ subter mare in Ortygiam emersisse: Alpheum: eodem impetu consecutum, *undas* ei suas deinde miscuisse. *Æn.* 3. 692.
2. Hunc fontem invocat Siculum, ut ante *Sicelides Musas*, ob Theocritum Siculum poëtam, Bucolicorum principem.

2. *Quæ legat, &c.*] Quæ legat Lycoris, ad pudorem, quod se Gallo tam duram præbuerit.

4. *Sicanos.*] Siculi sic dicti sunt, vel à Sicano Cyclopis filio; vel à Sicanis Hispaniæ populis, illam in insulam transactis.

Sic tibi.] Ecl. 9. 30.

5. *Doris.*] Oceani & Tethyos filia, Nereo fratri nupta, ex qua Nereides peperit. Hic sumitur pro *amara maris aqua*, quæ dulcibus Arethusæ & Alphei aquis non admiscetur.

Incipe, sollicitos Galli dicamus amores,
Dum tenera attondent simæ virgulta capellæ.
Non canimus surdis, respondent omnia sylvæ.
Quæ nemora, aut qui vos saltus habuere, puellæ
Naiades, indigno cum Gallus amore periret?
Nam neque Parnassi vobis juga, nam neque Pindi
Ulla moram fecere, neque Aonia Aganippe.
Illum etiam lauri, illum etiam flevere myricæ.
Pinifer illum etiam sola sub rupe jacentem
Mænalus, & gelidi fleverunt saxa Lycæi.
Stant & oves circum, nostri nec pœnitet illas:
Nec te pœniteat pecoris, divine poëta.
Et formosus oves ad flumina pavit Adonis.
Venit & upilio, tardi venere bubulci:
Uvidus hybernâ venit de glande Menalcas.
Omnes, unde amor iste, rogant tibi? Venit Apollo.
Galle, quid insanis? inquit: tua cura Lycoris,
Perque nives alium, perque horrida castra secuta est.
Venit & agresti capitis Sylvanus honore,

9. *Quæ nemora, aut, &c.*] Naiades alloquitur poëta, sive Nymphas præsides fontium, qui è Parnasso, Pindo & Helicone profluunt: easque increpat, quod ad solandum Galli amorem non venerint, tam multis eo advolantibus. Estque tacita quædam ipsius Galli reprehensio, quod studia carminum omiserit, ut amori vacaret. De *Naiadibus*, Ecl. 2. 46.

11. *Nam neque Pindi, &c.*] Mons in Macedoniæ, Epiri, & Thessaliæ confinio: unde tribus his regionibus ex æquo tribuitur. Dicunt quidam eum in Phocidem & Bœotiam usque pertinere: & in Phocide quidem *Parnassum*; in Bœotia *Heliconem*, ac denique *Cithæronem* vocari. Cæteri montes illi quatuor, licet in longa spatia diffusi; tamen fere contigui sunt, & perinde Musis dicati.

12. *Aoniæ Aganippe.*] Bœotiæ fons, Musis sacer, ex Helicone monte, non procul Thebis, in Permessum fluvium defluens. *Aonia.*] id est Bœotica, ab Aone Neptuni filio. Nota hic hiatum vocalium: *Aonia Aganippe.* De *myricis*, Ecl. 4. 2.

15. *Mænalus, &, &c.*] *Mænalus*, & *Lycæus*, Arcadiæ montes, Pani sacri. Unde & *Lycæa* festa, ejus in honorem ibi à pastoribus instituta: quæ *Lupercalia* Latinis dicta; inter quos inducta sunt ab Evandro, Arcadiæ rege, cum in Italiam profugisset.

18. *Adonis.*] Filius Cinyræ Cypriorum regis, & Myrrhæ ejus filiæ: quem Venus in deliciis habuit. Is dum in *Idali*, montis Cyprii, nemore venaretur, apri dente percussus interiit: à Venere multis lacrymis defletus. Hujus mentionem facit poëta, ad Galli solatium: ut is meminerit, ne ipsam quidem amoris Deam Venerem in amore felicem. Tum amatores adhibet Deos: Apollinem, qui Daphnen; Pana, qui Syringa; Sylvanum, qui Cyparissum amavit: qui omnes parum feliciter amaverunt, Daphne in laurum, Syringe in arundinem, Cyparisso in arborem cognominem, transformatis.

19. *Upilio.*] Pro *opilio*: *o* brevi, in *u* longum, metri causa mutato. Et antiqui *opes* dixere, quas posteri *oves*.

24. *Sylvanus.*] Deus τῆς ὕλης: ὕλην autem alii *sylvam* interpretantur, unde sylvarum Deum hunc fecere; alii *fæcem* omnium elementorum, seu quam dicunt Peripatetici *materiam primam*, ex qua omnia constant. Quare eundem esse volunt cum Pane, qui totius naturæ Deus est ut diximus, Ecl. 2. 31. πᾶν enim, est *omne*; & ὕλη, *omnium materia.* Distinguuntur tamen Sylvanus & Pan. Georg. 1. 17. & 20.

Agresti honore.] Coronâ è foliis agrestibus.

:es ferulas & grandia lilia quassans.
:us Arcadiæ venit, quem vidimus ipsi
neis ebuli baccis minioque rubentem.
erit modus? inquit: amor non talia curat.
crymis crudelis amor, nec gramina rivis,
'tiso saturantur apes, nec fronde capellæ.
at ille. Tamen cantabitis, Arcades, inquit,
ous hæc vestris; soli cantare periti
:s. O mihi tum quàm molliter ossa quiescant,
meos olim si fistula dicat amores!
utinam ex vobis unus, vestrique fuissem
istos gregis, aut maturæ vinitor uvæ:
sive mihi Phyllis, sive esset Amyntas,
icumque furor (quid tum, si fuscus Amyntas?
ræ violæ sunt, & vaccinia nigra)
n inter salices lenta sub vite jaceret.
nihi Phyllis legeret, cantaret Amyntas.
:lidi fontes, hic mollia prata, Lycori:
:mus, hic ipso tecum consumerer ævo.
insanus amor duri me Martis in armis
inter media atque adversos detinet hostes.
ocul à patria (nec sit mihi credere) tantum

las.] Ferula, planta est iculo: cujus caulem, levis-iora cute munitum, senes x in baculos: narthex à dicitur, *ferule.*

li baccis.] Ebulum, *del'hie-* aut virgultum affine sam-*ureau.*

ine.] Minium, *du ver-* ateries est fossilis, vel è enis, vel ex argenti vivi ii sol.ta: præsertim in His-rca fluvium, qui *Minius* :, *Minho*, Gallæciam à dividens. Hoc colore simu-rum, Jovis præcipue, li-: Camillus vultu quoque iumphavit.

cytiso.] Ecl. 1. 79. De *Ar-* Ecl. 4. 58.

n molliter ossa, &c.] Su- timebant veteres ne mor-corpora superjectæ terræ ravius prem:rentur, quare contritum pulverem fere njiciebant, hac verborum *sit tibi terra levis.*

quicumque furor.] *Amor*, epe multum dementiæ & t. Et verò ea quæ sequun-ciem habent dementissimi damque inops consilii, mo-icit pro ea, *cujus fastidia*

expertus est; *Ah! ne te frigora lædant, &c.* modo ad poësim & musicam, modo ad sylvarum silentium, modo ad venationem; quasi ad totidem amoris diverticula & remedia confugit, mox in furorem relapsus, immedicabilem suum esse amorem profitetur. De *Phyllide*, Ecl. 3. 76. De *Amynta*, Ecl. 2. 35. De *vaccinis*, Ecl. 2. 18.

44. *Nunc insanus amor, &c.*] Sensus est: Hic, si tibi liberet, ambo quieti & securi viveremus, nunc propter duritiem tuam ambo miseri sumus. Amor enim meus cogit me præ desperatione bellicis periculis caput meum exponere, quod ita vile tibi ac despicatum est. Te interim alienus amor rapit in regiones asperas, alieno tempore, difficili itinere.

46. *Nec sit mihi credere.*] Nec liceat mihi, nec possim. Sic Æn. 8. 676. *Actia bella cernere erat.* Horat. Epod. 17. 25. *Neque est levare tenta spiritu præcordia.* Hausta è Græcis fontibus locutio, apud quos ἔστι significat *licet.* Sic Homerus Odyss. 11. 157. τὸν οὔπως ἐστὶ περῆσαι, *quem non licet transmittere.*

Tantum.] Tribus præcipuè modis explicatur. I. Ita ut sit nomen & referatur ad *credere.* Utinam liceat non *credere tantum*, id est, rem tantam

Alpinas, ah dura, nives, & frigora Rheni
Me sine sola vides. Ah te ne frigora lædant!
Ah tibi ne teneras glacies secet aspera plantas!
Ibo, & Chalcidico quæ sunt mihi condita versu
Carmina pastoris Siculi modulabor avenâ.
Certum est in sylvis, inter spelæa ferarum,
Malle pati, tenerisque meos incidere amores,
Arboribus: crescent illæ, crescetis amores.
Interea mixtis lustrabo Mænala Nymphis,
Aut acres venabor apros: non me ulla vetabunt
Frigora Parthenios canibus circundare saltus.
Jam mihi per rupes videor lucosque sonantes
Ire: libet Partho torquere Cydonia cornu
Spicula: tanquam hæc sint nostri medicina furoris,
Aut Deus ille malis hominum mitescere discat.
Jam neque Hamadryades rursum, nec carmina nobis

tamque indignam. II. Ita ut sit adverbium, & referatur ad *sit*; Utinam *sit tantum*; utinam liceat *tantum*, hoc non credere. Quasi dicat, non peto ut Lycoris non sit perfida, sit ita sane; sed peto ut liceat mihi *tantummodo*, id non credere. III. Ita ut sit adverbium, & referatur ad sententiam sequentis versus, vides *tantummodo* nives & frigora, &c. Prima explicatio infirmior, secunda subtilior, tertia facilior.

47. *Alpinas, &c.*] Alpes, excelsi montes, qui Italiam à Gallia Germaniaque disterminant, multis dictæ nominibus, pro varia regionum, quibus adjacent, ratione. Sic enim *Alpes* maritimæ, Cottiæ, Grajæ, Pœninæ, Rhæticæ, Tridentinæ, &c. Ex his multi oriuntur fluvii celeberrimi, Padus, Ticinus, & Athesis, *le Po*, *le Tesin*, *l'Adige*, qui in Italiam, Rhodanus, *le Rhosne*, qui in Galliam, Rhenus, qui in Germaniam devolvitur.

Rheni.] Fluvii Europæ post Danubium celeberrimi, qui antiquus Galliæ & Germaniæ terminus fuit, à fontibus ad ostia. Fontes ejus duo in Alpibus, apud Rhætos occidentales, *les Grisons*. Ostia plurima, quibus in Oceanum influit. Mirum tamen est tantæ famæ fluvium ad mare non perferre nomen. Nam ubi ad arcem Skinkiam, quæ caput est insulæ Batavicæ, duas divisus est in partes, Vahalim, & Rhenum, unde *bicornis* appellatur, mox varios deinde scinditur minores in alveos, quorum minimo Rheni permanet nomen; sed is ad Lugdunum Batavorum, *Leyden*, antequam ad Oceanum pervenerit, inter arenas exhauritur.

50. *Ibo*] Vagabor hinc atque
Vel, abibo hinc, deseram cast
sylvis abditus carmina modul
Chalcis urbs est Eubœæ insulæ.
Chalcis quoque vocata est. E
porro Bœotiæ continenti dicitu
adhæsisse, ab ea nunc Euripo
cta, tam angusto, ut aliquande
te transmissus fuerit. Ex illa i
oriuntur Euphorion, Antioch
gno Syriæ regi percarus, ejusq
bliothecæ præfectus, poëta no
sed, juxta Ciceronem, obsc
cujus opera in deliciis fuisse T
Cæsari memorantur, ex quibu
qua Latinis versibus expressisse
mus hunc Gallum, Ecl. 6.72.

51. *Pastoris Siculi.*] Theocriti,
Siculi, stylo. Non igitur elegiæ
runt, ut putat Probus, neq; eni
giæ potuerunt Theocriti stylo c
ni, sed aliquid bucolicis idylliis

53. *Malle pati.*] Supple, quà
corida in posterum sequi, atq
deperire.

55. *Mænala.*] Montem Arcadia
8.21.

57. *Parthenios.*] *Parthenius*
Arcadiæ mons, ubi virgines ven
lebant, unde nomen à παρθένος

59. *Libet Partho, &c.*] Speci
genere, arcus Parthicus & s
Cydoniæ, pro quolibet arcu &
buslibet sagittis. Parthi enim &
dones arte sagittandi celebres,
12. 858. *Parthus sive Cydon telu*
medicabile torsit. De *Parthis*, Ecl.
Cydon urbs fuit in Creta insula.
dixit, pro arcu è cornea mater
bricato.

62. *Jam neque Hamadryades.*]

Ipsæ placent : ipsæ rursum concedite sylvæ.
Non illum nostri possunt mutare labores :
Nec si frigoribus mediis Hebrumque bibamus,
Sithoniasque nives hyemis subeamus aquosæ :
Nec si, cum moriens alta liberaret in ulmo,
Æthiopum versemus oves sub sidere Cancri.
Omnia vincit amor ; & nos cedamus amori.
Hæc sat erit, Divæ, vestrum cecinisse poëtam,
Dum sedet, & gracili fiscellam texit hibisco,
Pierides : vos hæc facietis maxima Gallo :
Gallo, cujus amor tantum mihi crescit in horas,
Quantum vere novo viridis se subjicit alnus.
Surgamus : solet esse gravis cantantibus umbra :
Juniperi gravis umbra : nocent & frugibus umbræ.
Ite domum saturæ, venit Hesperus, ite capellæ.

Ecl. 2. 46. Hic incipit Gallus remediorum & consiliorum suorum inanitatem agnoscere, seque amori victum tradere.

63. *Concedite sylvæ.*] Idem quod antea dixerat, *Vivite sylvæ*, Ecl. 8. 58.

65. *Hebrumque.*] Fluvium Thraciæ maximum, hodie *Marisa*, arenas olim aureas volventem. In Ægæum mare influit, ortus ex Rhodope monte, qui cum Hæmi pars quibusdam videatur, ab iis idcirco dicitur Hebrus ex Hæmo profluere.

66. *Sithoniasque nives.*] Sithonia pars est Thraciæ, vergens, vel in Pontum Euxinum, juxta Solinum, vel in oram Macedonicam Ægæi maris, juxta alios. Thracia frigida & nivosa est, propter altissimum montem Hæmum, quo dividitur.

68. *Æthiopum.*] Æthiopia regio Africæ vastissima, Ægypto finitima, quam Nilus quoque fere mediam ut, & Ægyptum, influit, *le pays des Abissins.* Tota zonæ torridæ subjecta est, à tropico Cancri, ultra æquatorem porrecta. Virgilius ergo *sidus cancri* dixit, pro *tropico Cancri* & tropicum pro *zona ipsa torrida*, cujus terminus est ad septentrionē. *Cancer* signum est in ea parte cœli, quam ubi Sol attigit, exeunte Junio, tum æstatem nobis calidissimam, diesque longissimos efficit. De *zonis* & *tropicis*, Georg. 1. 233. De *hibisco*, Ecl. 2. 30.

74. *Se subjicit alnus.*] Se superjicit, se attollit. Vide Ecl. 1. 46. *Alnus*, *aulne*, arbor aquosis locis gaudens.

75. *Gravis cantantibus umbra.*] Imo gratissima, præcipuè Juniperi, *du genievre*, quæ arbor & odora est, & nihil venenatum patitur, & adversus aëris vitia comburi solet. Sed significat diuturniorem in umbra moram nocere canentibus posse propter frigus. Unde quidam legunt *cunctantibus*, non *cantantibus*. De *Hespero*, Ecl. 6. 86.

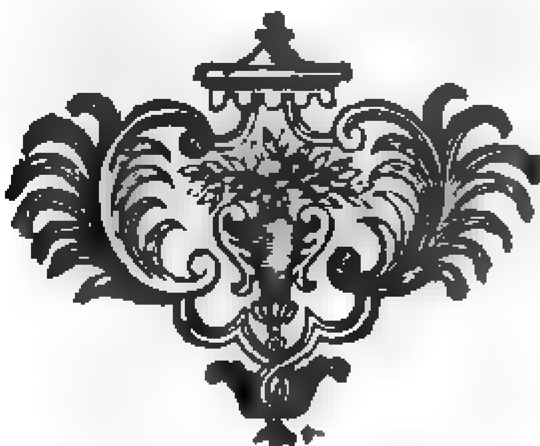
FINIS BUCOLICORUM.

ARGUMENTUM
IN GEORGICA.

Georgicorum nomen, à γεωργὸς agricola : *hoc autem à* γαῖα *vel* γῆ terra, & ἔργον opus. *Traduntur hoc opere præcepta de agricultura, quatuor libris. I. De aratione. II. De plantatione. III. De pastione tutelaque pecorum. IV. De apibus & mellatione. Eaque omnia naturæ accommodantur Italici soli, præsertimque Veneti*, in quo Mantua fuit.

Ducem in eo genere secutus est Virgilius Hesiodum Ascræum ex Bœotia; de quo diximus Ecl. 6. 70. Cujus librum, inscriptum ἔργα καὶ ἡμέραι *opera & dies, longe & copia & elegantia superavit. Cœptum est opus anno circiter U. C. 717. Virgilii 32. aut 33. & septennio perpolitum.*

Mæcenas, cui Georgica inscripta sunt, primos in Octaviani gratia tenuit cum Agrippa gradus. Genere Tuscus, ex antiquis Etruriæ regibus: quorum posteri, post multas gentis clades, Romanam in civitatem admissi, equestri dignitate vixerunt. Eruditos complexus est, imprimis Virgilium & Horatium: adeò parum cupidus, ut qui cæteris magistratibus imperabat, ipse equestri ordine, & urbis atque Italiæ præfecturâ contentus vixerit. Adhibitus ab Octaviano cum Agrippa in consilium de imperio deponendo, retinendum persuasit. Secta Epicureus fuit, in vestitu, incessu, supellectile, convivio, ipsaque dictione mollior ac remissior. Scripsit Prometheum & Octaviam tragœdias, carminum libros decem; soluta oratione commentarios de rebus ab Augusto gestis, item de animalibus & gemmis dialogos: omnia periere. Decessit anno U. C. 746. C. Marcio Censorino & C. Asinio Gallo Coss. Triplex est apud eruditos de ejus nomine controversia. I. Quodnam ipsius nomen fuerit? Lambinus in Vipsaniam *gentem inducit, sed eum confundit cum Agrippa, cujus certe gentile nomen hoc fuit: Paulus Manutius in* Cinclam: *Glandorpius in* Heliam: *Muretus in* Aquiliam: *omnes aut levibus aut falsis conjecturis: maxima & optima pars, Turnebus, Lipsius, &c. in* Cilniam, *quæ gens erat Aretina urbis in Etruria. II. Unde cognomen* Mæcenatis? *insulse deducit Becmannus ab ejus moribus, quod esset* μὴ κοινὸς *non communis; aut* μὴ καινὸς *non novus: nam & Græci nunquam negativis nominibus* μὴ *sed privativum* α *præfigunt: & Varro l. 7. de L. L. à loco dictum testatur. Est igitur à mediterraneo quodam Etruriæ oppidulo, Cæsenæ vicino, cujus in ora Plinius vina Cæsenatia simul & Mæcenatia commendat, lib. 14. 6. III. Quomodo prima & media cognominis syllaba pingenda sit? Certe media, per e longum; quia Græce vulgò per η legitur. Prima vel per æ, vel per œ: quia in veteribus cod. utroque modo reperitur; per æ frequentius. Igitur nomen integrum fuit,* Caius Cilnius Mæcenas.

VIRGILII MARONIS GEORGICON

AD CILNIUM MÆCENATEM

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

TINET hic liber propositionem totius operis, ejusque divi- m quadruplicem. Tum sequitur Deorum invocatio, quotquot ica præsident rei, quos inter Octaviano Cæsari locus tribuitur e illis temporibus adulationis exemplo; quo deinde Lucanus in a & Statius in Thebaide, ad laudem Neronis & Domitiani ftius abusi sunt. Atque ex exordio comprehenduntur. Liber vero habet partes. I. Multiplicem agri colendi rationem, juxta va- us naturam. II. Agriculturæ originem. III. Agricolarum in- a. IV. Rusticorum operum tempora. V. Tempestatum progno- I. Digressionem ad varia prodigia, quæ cædem Julii Cæsaris, esserunt, aut subsecuta sunt. Denique, Epilogi loco, Deos pro itate Octaviani, & pro salute populi Romani precatur. Tamen lliorumque librorum præceptis, non pauca obsolevere, contraria riorum temporum, nostrorum imprimis; quæ multa, ut artibus ita huic quoque addidere.

id faciat lætas segetes: quo sidere terram
Vertere, Mæcenas, ulmisque adjungere vites
eniat: quæ cura boum, qui cultus habendo
ecori: atque apibus quanta experientia parcis:
canere incipiam. Vos, ô clarissima mundi

l faciat.] Quatuor his versi- s distinguitur cultura qua- *terræ*, *arborum*, *pecorum*, quæ singulæ singulis libr- ur: estque partitio totius

cultus habendo, &c.] Ibi ur, *aptus*, *par*, *necessarius*, id simile, quod dativum t apud Cicer. ad Att. l. 13. *olvendo non erat*. Apud Plin. *vescendo*.

4. *Apibus quanta*, &c.] Præter interpretationem jam traditam afferri potest hæc altera: Dicam quæ sit apum experientia, prudentia, ingenium, ars quædam: non usu quidem comparata, sed ingenita.

5. *Clarissima mundi lumina*, *Liber*, &c.] Liberum & Cererem appellat mundi lumina, annique ductores. Vel quia præsides & repertores habentur messis & vindemiæ, quæ præcipuæ sunt anni partes, & præcipua mundi

Lumina, labentem cœlo quæ ducitis annum,
Liber & alma Ceres; vestro si munere tellus
Chaoniam pingui glandem mutavit aristâ,
Poculaque inventis Acheloïa miscuit uvis:
Et vos agrestum præsentia numina Fauni,
Ferte simul Faunique pedem Dryadesque puellæ:
Munera vestra cano. Tuque ô, qui prima frementem
Fudit equum magno tellus percussa tridenti,
Neptune: & cultor nemorum, cui pinguia Ceæ
Ter centum nivei tondent dumeta juvenci:
Ipse nemus linquens patrium, saltusque Lycæi,
Pan ovium custos, tua si tibi Mænala curæ,
Adsis ô Tegeæe favens: oleæque Minerva
Inventrix, uncique puer monstrator aratri!

ornamenta, unde cibus hominum & potus existit. Vel quia per eos Lunam & solem significat. Et verò Prætextatus apud Macrob. l. 1. c. 18. fuse probat *Solem*, non Liberum & Dionysium dumtaxat: sed & Jovem, & Martem, & Mercurium & Herculem ipsum esse; *Liberum* vero dici, quod *libere vagetur*. Lunam item addit, ipsam esse *Cererem*: Cujus nomen aliqui deducunt à *creando*, quod ad rerum productionem plurimum valeat. De *Libero*, Ecl. 7. 58. De *Cerere*, Ecl. 5. 79.

8. 9. *Chaoniam glandem, &c. Acheloïa pocula, &c.*] Species pro generibus: primi enim hominum glande ad pastum, aquâ ad potum usi sunt. Celebris autem fuit inter sylvas glandiferas Dodonæa, in Epiro sive Chaonia: de qua Ecl. 9. 13. Sicut inter fluvios Achelous, in Ætolia: sive quia primus è terra erupit, sive quia ejus in ripa primæ vineæ sunt consitæ, ab Oeneo Ætoliæ rege: qui ex uva à Staphylo pastore suo reperta liquorem expressum, Libero patri, apud se tum diversanti, cum obtulisset: ab eo colendæ vitis accepit modum.

10. *Fauni.*] In argumento Ecl. 6.

11. *Dryades.*] Ecl. 2. 46.

12. *Prima tellus.*] Vel recens formata. Vel litoralis, quomodo Georg. 2. 44. *Primi lege litoris oram.* Vel Attica, quia Athenienses hominum se primos & antiquissimos esse jactabant.

14. *Neptune.*] Fuit Opis & Saturni filius, Jovis & Plutonis frater, cui in mundi divisione maris imperium obtigit. Uxorem habuit Amphitriten Nerei vel Oceani filiam. Equos domuisse primus dicitur: unde fabulantur poetæ, cùm lis inter eum & Minervam orta esset, de tribuendo Athenis nomine; placuissetque Diis, ut ejus nomine civitas appellaretur, qui munus hominibus utilius dedisset: Neptunum percusso litore equum, bellicum animal, produxisse; Minervam hastâ impactâ olivam, pacis insigne, procreasse: victoriamque Minervæ fuisse adjudicatam. Neptuni insigne *tridens*: ob tres orbis antiqui partes, quæ mari ambiuntur. Hoc loco invocatur, non quidem ut maris Deus; sed ut equorum auctor, de quibus libro 3. multa dicenda sunt.

Cea.] Cea, insula maris Ægæi, Cycladum una; quam, relictis Thebis, occupavit Aristæus post laniatum à canibus Actæonem filium, ob visam in lavacro Dianam. Is Apollinis filius fuit ex Cyrene, filiâ Penei Thessaliæ fluminis: rivalis Orphei in amore Eurydices: apum & mellis usum invenit, lactisque coagulum: unde hic invocatur. *Plura vide*, Georg. 4. 317.

17. *Tua si tibi, &c.*] Sensus est: si curas Mænalum, Lycæum, & reliquos Arcadiæ tuæ montes & sylvas: loca illa nunc relinque, ut mihi de re pastoritia & arborea dicenti præsens adsis: his enim locis & honorificus & utilis erit sermo meus. De *Pane*, Ecl. 2. 31.

18. *Tegeae.*] Non *Tegeæ*, ut quidam legunt. Constat enim *Tegea* urbs Arcadiæ, Pani sacra, brevibus syllabis, Τεγέα: unde adjectivum *Tegeæus*.

19. *Uncique puer, &c.*] Vel Osiris, apud Ægyptios, aratri inventor: vel potius Triptolemus, Celei *Eleusinæ* urbis in Attica regis, filius; quem adhuc puerum nutrivit Ceres, apud patrem excepta hospitio, dum Proserpinam inquireret, eum deinde grandiorem factum agriculturam

Et teneram ab radice ferens Sylvane cupressum.
Diique Deæque omnes, studium quibus arva tueri;
Quique novas alitis nonnullo semine fruges,
Quique satis largum cœlo demittitis imbrem.
Tuque adeo, quem mox quæ sint habitura Deorum
Concilia, incertum est, urbisne invisere, Cæsar,
Terrarumque velis curam: & te maximus orbis
Auctorem frugum, tempestatumque potentem
Accipiat, cingens materna tempora myrto:
An Deus immensi venias maris, ac tua nautæ
Numina sola colant, tibi serviat ultima Thule,
Teque sibi generum Tethys emat omnibus undis.
Anne novum tardis sidus te mensibus addas,

edocuit; impositumque suo currui, quem alati serpentes trahebant; misit per totum orbem, ut usum frumentorum hominibus indicaret. Eleusini incolæ, beneficii memores, Cereri sacra instituerunt.

20. *Sylvane cupressum.*] Ob memoriam Cyparissi pueri, qui Sylvano, aut juxta alios Apollini dilectus, cùm ex dolore occisæ à se per errorem cervæ, quam habebat in deliciis, extabuisset; ab amatore Deo in cupressum arborem est conversus. De *Sylvano*, Ecl. 10. 24.

22. *Quique novas alitis, &c.*] Sensus est, vel qui jacta ab hominibus frugum semina, occulto quodam semine, pluviâ, rore, alitis; juxta Servium. Vel qui novas fruges, novo aliquo invento semine, producitis; juxta Cerdanum. Vel qui singulas frugum species conservatis; relicto semper aliquo semine, in consequentem annum superstite, quo renoventur. Legit N. Heinsius, *non ullo semine*, & sensus hic esse potest: Qui novas fruges produxistis primùm sine ullo semine.

25. *Urbisne invisere, &c.*] Multi *urbis*, agnoscunt in genitivo casu. Sed vix puto Latine dici, *invisere curam urbis*, & præterea Probus Valerius apud Gellium, l. 13. 20. *urbis* esse vult in accusativo casu, pro *urbes*, & utrumque fuisse olim in usu, ut *turrim* & *turrem*. Unde & plerumque legitur *urbeis*, ancipiti pronunciatione. Igitur *urbes*, vel *urbis* in accusativo accipio, hoc sensu; *an velis curam terrarum, & invisere urbes.* Quod ne barbare dictum cuipiam videatur, firmabitur hac Horatii locutione plane simili. Od. l. 1. 2. 49. *Hic magnos potius triumphos, hic ames dici pater atque princeps.*

28. *Materna myrto.*] Dicata Veneri, matri Æneæ, unde genus ducis; Ecl. 9. 46. De *myrto*, Ecl. 2. 54.

30. *Thule.*] Terrarum ultima, quas antiqui noverint, & maxime septentrionalis versus occidentem. Ortelius putat esse tractum illum Norvegiæ, quem incolæ *Tilemark*, appellant: Cambdenus *Schetlandias* insulas Oceani Caledonii, sub ditione regis Daniæ, quas nautæ dicunt *Thylensel.* Cæteri *Islandiam*, ejusdem ditionis maxime Borealem insulam, ubi mons est nive perpetua opertus, flammis æstuans.

31. *Tethys emat.*] Tethys, Ecl. 4. 32. Allusum putat Servius Danielis ad ritus Romanos, juxta quos conjugia tribus fiebant modis, usu, farre, & coemptione, usu, cum aliquo tempore simul conjuges fuerant, farre, cum per Flaminem Dialem aut Pontificem, sparso farre sive molâ salsâ, conjungebantur, coemptione, cum se sub certa verborum formula interrogabant, vir mulierem, *an sibi materfamilias esse vellet*, uxor virum, *utrum sibi paterfamilias esse vellet, &c.*

32. *Tardis te mensibus addas.*] Æstivis mensibus succedas, in locum *Libræ*, inter *Virginem* & *Scorpium*, id est, in mensem Septembrem. *Tardos* vocat menses æstivos, quia dies mensium illorum longiores sunt, & mora Solis in horizonte diuturnior. Unde menses ipsi, quanquam reipsâ non pigriores cæteris, tamen hominibus, qui die præsertim inter se agunt, longiores dici possunt. Adde quod civili dimensione, dies quilibet duodecim in horas dividitur ab ortu Solis ad occasum; nox item duodecim in horas, ab occasu Solis ad ortum. Unde fit, ut æstivæ horæ per diem hybernis multo sint longiores, per noctem breviores; contra hyeme,

Qua locus Erigonen inter, Chelasque sequentes
Panditur: ipse tibi jam brachia contrahit ardens
Scorpius, & cœli justâ plus parte reliquit.
Quicquid eris; (nam te nec sperent Tartara regem,
Nec tibi regnandi veniat tam dira cupido:
Quamvis Elysios miretur Græcia campos,
Nec repetita sequi curet Proserpina matrem)
Da facilem cursum, atque audacibus annue cœptis;
Ignarosque viæ mecum miseratus agrestes,
Ingredere, & votis jam nunc assuesce vocari.
Vere novo, gelidus canis cum montibus humor
Liquitur, & Zephyro putris se gleba resolvit;
Depresso incipiat jam tum mihi taurus aratro
Ingemere, & sulco attritus splendescere vomer.
Illa seges demum votis respondet avari
Agricolæ, bis quæ solem, bis frigora sensit:
Illius immensæ ruperunt horrea messes.
At prius ignotum ferro quàm scindimus æquor,
Ventos & varium cœli prædiscere morem
Cura sit, ac patrios cultusque habitusque locorum:
Et quid quæque ferat regio, & quid quæque recuset.
Hic segetes, illic veniunt felicius uvæ:
Arborei fœtus alibi atque injussa virescunt
Gramina. Nonne vides, croceos ut Tmolus odores,

diurnæ breves, nocturnæ longiores. Sic Martialis Ep. l. 12. 1. *Hora nec æstiva est*, id est, longa. Et Plaut. in Pseud. Sc. [illegible] *Credo equidem potesse te, scelus, Massici montis uberrimos quatuor fructus ebibere in una hora*. *Pol. hiberna addito*, id est, brevi.

32. *Erigonen*.] Icarii filiam, quæ patrem, a temulenta pastorum Atticorum turba occisum, tam ægre tulit, ut laqueo sibi vitam ademerit. Ob pietatem a Diis in cœlum translata, & *Virgo* dicta. Ita Hyginus. Quamquam alii signum illud Astræam putant, de qua Ecl. 4. 6.

Chelasque sequentes.] Veteres diu *Libram* signum ignoraverunt, medium inter *Virginem* & *Scorpium*: unde *Chelas*, id est, forfices & brachia Scorpii, dicit poeta post Virginem sequi. Itaque *Libræ* loco, Scorpium in sexaginta dividebant gradus. Ovid. M. 2. 198. *Porrigit in spatium signorum membra duorum.*

35. *Justa cœli, &c.*] Cedit tibi ex ea parte, quam hactenus plusquam justam ac sibi debitam obtinuit. Vel, Cedit tibi plusquam justam cœli partem: id est, plusquam opus sit, ut commode sedeas: nempe locum Libræ. Idque locus Octaviano assignatur, ex Jos. Scaligeri mente, qui natus est principio Libræ, scilicet [illegible] Kal. Octob. De *Tartaro*, Georg. 4. 482. De *Elysiis campis*, Æn. 6. 638.

39. *Proserpina*.] Jovis & Cereris filia, a Plutone rapta, a matre quæsita, & reperta; impetravit a Jove, ut quotannis sex mensibus apud superos, sex apud inferos degeret. Ait tamen poëta sic eam Elysii [illegible] captam, ut parum superos curet.

43. *Vere, &c.*] I. Pars. *De agri colendi varia ratione*. Cujus I. Præceptum est, *De prima aratione*. De *Zephyro*, Ecl. 5. 5.

48. *Bis quæ solem, &c.*] *Novale*, sive *vervactum* intelligit; agrum scilicet qui primo *vere aratus*, id est, tota quiescit æstate: tum sub autumnum, sive vere consequenti iterato, *sementi* paratur, ac deinde secunda æstate fructum fert: unde bis æstatem, & bis hyemem patitur.

50. *At prius, &c.*] II. Præceptum: *De cognoscenda soli natura*. *Æquor*: Terram: propriè est quælibet planities æqua. Æn. 2. 780.

56. *Tmolus odores*.] Mons Phrygiæ majoris, in confinio Lydiæ, vel Lydiæ, juxta Virgil. Georg. 2. 98. in Cilicia, juxta Solinum c. 38. [illegible]

India mittit ebur, molles sua tura Sabæi?
At Chalybes nudi ferrum, virosaque Pontus
Castorea, Eliadum palmas Epirus equarum?
Continuo has leges æternaque fœdera certis
Imposuit natura locis, quo tempore primum
Deucalion vacuum lapides jactavit in orbem:
Unde homines nati, durum genus. Ergo age, terræ
Pingue solum primis extemplo à mensibus anni
Fortes invertant tauri: glebasque jacentes
Pulverulenta coquat maturis solibus æstas.
At si non fuerit tellus fœcunda, sub ipsum
Arcturum tenui sat erit suspendere sulco:
Illic officiant lætis ne frugibus herbæ;

odores aliqui vinum intelligunt odoris croci: alii melius, crocum ipsum, *le saffran.*

57. *India mittit ebur.*] Asiæ regio amplissima: ad occidentem Indo fluvio; ad orientem Sero item fluvio: ad meridiem Oceano Indico terminata: ad septentrionem Emodis montibus, quæ Tauri pars est, à Scythia separata: Gange fluvio in duas divisa partes, regnis hodie plurimis distincta. Elephantos alit Libycis multo majores, unde ebur, qui dens est elephantinus, in India celebre.

57. *Tura Sabæi.*] Arabiæ Felicis populi: molles dicti, vel propter aëris clementiam; vel propter odorum copiam. Eorum enim divitiæ balsamo, cassiâ, myrrhâ, cinnamomo, ture præsertim constant, quod ex arbusculis stillat lacrymæ guttatim fluit. Apud quos ex Plinio l. 12. 17. *Non alia ligni genera in usu sunt, quam odorata; cibosque coquunt turis ligno, alii myrrhæ.*

58. *Chalybes nudi ferrum.*] Natio, vel Pontica; ad Thermodontem fluvium ex Strabone: vel Hispanica, ad Chalybem fluvium ex Justino, ferri bonitatis celebrata: unde *chalybs* dictum est, purissimum optimeque temperatum ferrum.

59. *Castorea.*] Castor sive fiber, capus est Ponticus: ita dictus, quod in Ponto frequentissimus: hujus testiculi medicos in usus expetuntur: atque ubi se requiri sentit, ut vitæ consulat; eos avellit morsu & venatoribus permittit. Quod tamen merito plerique falsum existimant. *Castorea* sunt castoris testiculi. *Virosa* dicuntur, vel à *virtute*, quia ad medicamenta adhibentur, vel à *virus*, quod mediæ significationis vocabulum est, ut φάρμακον & modo bonam, modo malam in partem sumitur; in bonam apud Statium Sylv. l. 1. 4. 104. *Omne benigne virus, odoriferis Arabum quod doctus in arvis, &c.* in malam passim apud reliquos. Hic itaque gravem odorem significat, qualis tribuitur à Plinio castoreis.

59. *Eliadum palmas Epirus equarum.*] *Epirus*, olim regnum, sita inter Ionium mare, Thessaliam, Macedoniam & Achaiam: dicta quibusdam, Albania inferior, equorum ferax. *Elis*, sive *Eleа*, regio Peloponnesi maritima, inter Achaiam, Messeniam & Arcadiam. Cujus urbes præcipue *Elis*, ad Peneum; & *Olympia* in agro Pisæo ad Alpheum fluvium. Jovis Olympii templo, ludisque memorata, de quibus Georg. 3. 49. *Equarum* dixit, quia eas aliqui putant equis esse velociores. *Palmas equarum*: id est, equas victrices in Olympico cursu, quomodo Æn. 5. 339. *Nunc tertia palma Diores*, id est, Diores tertius victor.

62. *Deucalion.*] Ecl. 6. 41.

64. *Primis à mensibus anni.*] Januario & Februario. Nec obstat quod præcepit prius; *Vere novo.* Sic enim Columella l. 9. 2. *Neque novi veris principium sic observare rusticus debet, quemadmodum astrologus, sed aliquid etiam sumat de parte hiemis, quoniam consumptâ brumâ jam intepescit annus, permittitque clementior dies opera moliri.*

66. *Maturis solibus.*] *Diebus*, vel *Solis ardoribus.* Et *maturis* passive pro activo *maturantibus.*

68. *Arcturum.*] *Arcturus* stella est primæ magnitudinis in signo Bootæ, prope caudam ursæ majoris, unde nomen habet ab ἄρκτος *ursa* & οὐρά *cauda*; pluvias tempestatesque portendit ortu & occasu suo. Monet Virgilius, ut sterilis terra leviter aretur sub ejus exortum *cosmicum*, qui contingit juxta Columellam, circa 5.

Hic, ſterilem exiguus ne deſerat humor arenam.
Alternis idem tonſas ceſſare novales,
Et ſegnem patiere ſitu dureſcere campum.
Aut ibi flava ſeres mutato ſidere farra;
Unde prius lætum ſiliqua quaſſante legumen,
Aut tenues fœtus viciæ, triſtiſque lupini
Suſtuleris fragiles calamos, ſylvamque ſonantem.
Urit enim lini campum ſeges, urit avenæ:
Urunt Lethæo perfuſa papavera ſomno.
Sed tamen alternis facilis labor: arida tantum
Ne ſaturare fimo pingui pudeat ſola; neve
Effœtos cinerem immundum jactare per agros.
Sic quoque mutatis requieſcunt fœtibus arva,
Nec nulla interea eſt inaratæ gratia terræ.
Sæpe etiam ſteriles incendere profuit agros,
Atque levem ſtipulam crepitantibus urere flammis.
Sive inde occultas vires & pabula terræ
Pinguia concipiunt: ſive illis omne per ignem
Excoquitur vitium, atque exudat inutilis humor:
Seu plures calor ille vias, & cæca relaxat
Spiramenta, novas veniat qua ſuccus in herbas:
Seu durat magis, & venas aſtringit hiantes:
Ne tenues pluviæ, rapidive potentia Solis
Acrior, aut Boreæ penetrabile frigus adurat.
Multum adeo, raſtris glebas qui frangit inertes,

Septembris, juxta Plinium, circa 12. ejuſdem menſis. Nunc tamen multo tardius, nempe non niſi initio Octobris. Exoriri autem ſtella dicitur *coſmice*, cum aſcendit ſupra horiſontem noſtrum orientalem, eodem momento, quo Sol ipſe.

71. *Alternis idem*, &c.] III. Præceptum inculcat, *De novatione agrorum*, ſive *alterna ceſſatione*. Quæ lex, ſi propter ſoli anguſtias ſervari non poſſit, monet ne continuis annis frumenta ſerant, ſed alternis frumenta & legumina leviora: qualis vicia, aut lupinus. Conſulit tamen, ut à lino, & avenâ & papaveribus ibi ſerendis abſtineant, niſi agri copioſa ſtercoratione reparentur.

73. *Farra.*] *Far*, puriſſimum & optimum frumenti genus.

74. *Siliqua quaſſante legumen.*] *Siliqua*, folliculus, involucrum ſeminis. *Quaſſante.*] Active, pro *quaſſata*, nimirum à vento, cujus impulſu ſiliquæ crepitant. Sic. Æn. 1. 238. *Volventibus annis*, pro *volutis*.

Legumen.] Fruges, quæ non ſecantur, ſed manu leguntur

75. *Viciæ, triſtiſque lupini.*] *Vicia*, legumen minutis & nigrantibus in ſiliqua granis, *Veſce*. *Lupinus*, aliud legumen, *lupin*, cujus ſemina ſapore amariſſima, unde *triſtis* dicitur.

78. *Lethæo.*] Oblivioſo, à fonte inferorum *Lethe*, cujus undæ epotæ rerum omnium oblivionem inducunt, à λήθη *oblivio*. Æn. 6. 323.

80. *Ne ſaturare*, &c.] IV. Præceptum eſt, *De ſterilitatis remediis*, quæ tria præcipue ſunt, *ſtercoratio*, *cinerum jactatio*, *glebarum cum ſtipulis incenſio*.

86. *Sive inde*, &c.] Quatuor cauſas profert hujus incendii. Ut terra novum inde alimentum concipiat, ex eorum philoſophia, qui omnia ex igne docebant, procreari. Ut noxius humor exſiccetur. Ut denſitas terræ relaxetur. Ut ejuſdem raritas aſtring[illegible]r.

93. *Boreæ penetrabile frigus adurat.*] De *Borea*, Ecl. 7. 51. *Penetrabile* paſſiva vox, active ſumpta, pro *penetrans*. Sic. Æn. 10. 481. *Aſpice num mage ſit noſtrum penetrabile telum*. *Adurat.*] Vox tam frigori, quam calori attributa. Lucan. l. 4. 52. *Urebant montana nives*. Tacit. l. 13. Ann. *Ambuſti artus vi frigoris*.

94. *Multum adeo raſtris*, &c.] V. Præceptum, *De agri complanatione*

Vimineasque trahit crates, juvat arva: neque illum
Flava Ceres alto nequicquam spectat Olympo:
Et qui, proscisso quæ suscitat æquore terga,
Rursus in obliquum verso perrumpit aratro:
Exercetque frequens tellurem, atque imperat arvis.
Humida solstitia atque hyemes orate serenas,
Agricolæ: hyberno lætissima pulvere farra,
Lætus ager: nullo tantum se Mysia cultu
Jactat, & ipsa suas mirantur Gargara messes.
Quid dicam, jacto qui semine cominus arva
Insequitur, cumulosque ruit male pinguis arenæ?
Deinde satis fluvium inducit, rivosque sequentes
Et cum exustus ager morientibus æstuat herbis,
Ecce, supercilio clivosi tramitis undam
Elicit: illa cadens raucum per levia murmur
Saxa ciet, scatebrisque arentia temperat arva.
Quid, qui, ne gravidis procumbat culmus aristis,
Luxuriem segetum tenera depascit in herba,
Cum primum sulcos æquant sata? quique paludis
Collectum humorem bibulâ deducit arenâ?
Præsertim incertis si mensibus amnis abundans
Exit, & obducto late tenet omnia limo,

Cujus duplicem exhibet modum. Alterum per occas vel rastros: *herse, rateau*. Alterum, per secundam arationis impressionem, quâ recti sulci sulcis aliis oblique ductis subiguntur. De Cerere, Ecl. 5. 79.

100. *Humida solstitia, &c.*] VI. Præceptum, *De exoranda à Diis commoda tempestate.* Commoda autem erit, si & æstas opportunis pluviis mitigetur; & hyems siccitate frigida ac serena temperetur. *Solstitia* dixit, pro *æstate*. Vide Ecl. 7. 47.

102. *Nullo tantum se, &c.*] Sensus est: Nullus cultus tantum prodest Mysiæ & Gargaris, fertilissimis regionibus; quantum illa cœli temperies.

Mysia.] Vel *Mœsia*, duplex: Europæa, quæ proprie Mœsia dicitur, inter Macedoniam, Thraciam & Daciam; nunc *Serviam, Bulgariam*, & *Bessarabiam* complexa. Asiatica, quæ proprie Mysia, de qua hic sermo est: Asiæ minoris pars maxime occidentalis, ad Propontidem, Hellespontum, & Ægæum mare: Troadem undecumque ambiens, nisi qua parte Troas mari alluitur.

Gargara.] Pars Idæ montis, & oppidum in Troade: regiones ubertate memorabiles.

104. *Quid dicam jacto, &c.*] VII. Præceptum, *De coopertione seminis.*

Cominus.] Vulgo locum notat, quasi *prope, è vicino loco*: hic tamen signat tempus, quasi *statim, sine mora*. Et hanc quoque habere significationem notat Cujacius l. 11. Observ. c. 39.

105. *Male pinguis arena.*] *Arena* sæpe pro terra qualibet. Et verò Georg. 4. 291. pro limo Nili sumitur, qui pinguis est: *Et viridem Ægyptum nigrâ fœcundat arenâ.* Et Georg. 2. 139. dicitur: *Turiferis Panchaïa pinguis arenis.* Atque ita *male pinguis* non hic est, *sterilis terra*; Sed *male, intempestive, & frustra compacta & conglobata.*

106. *Deinde satis, &c.*] VIII. Præceptum. De *irrigatione agri siccioris.*

110. *Scatebris.*] Effusionibus, ebullitionibus. *Scatebra* est à *scateo*; ut *latebra* à *lateo*: & *scateo* est *redundo, ex plenitudine effluo*: proprieque de fontibus dicitur, translative de aliis, ut *scatentem belluis pontum: Horat.* Od. 4. 27. 26. *Scatet urtica plurimis remediis.* Plin. l. 22. 13.

111. *Quid, qui ne gravidis, &c.*] IX. Præceptum, *De noxia pinguedine coërcenda.*

112. *Depascit.*] Ut calami breviores & crassiores surgant, atque adeo ferendo spicæ oneri aptiores.

115. *Incertis mensibus.*] Veris & Autumni: quando temperies nunc suda, nunc pluvia, semper dubia est.

Unde cavæ tepido sudant humore lacunæ.
Nec tamen (hæc cum sint hominumque, boumque labores
Versando terram experti) nihil improbus anser,
Strymoniæque grues, & amaris intuba fibris,
Officiunt, aut umbra nocet. Pater ipse colendi
Haud facilem esse viam voluit, primusque per artem
Movit agros, curis acuens mortalia corda:
Nec torpere gravi passus sua regna veterno.
Ante Jovem nulli subigebant arva coloni:
Nec signare quidem, aut partiri limite campum
Fas erat: in medium quærebant: ipsaque tellus
Omnia liberius, nullo poscente, ferebat.
Ille malum virus serpentibus addidit atris:
Prædarique lupos jussit, pontumque moveri:
Mellaque decussit foliis, ignemque removit:
Et passim rivis currentia vina repressit:
Ut varias usus meditando extunderet artes
Paulatim, & sulcis frumenti quæreret herbam,
Et silicis venis abstrusum excuderet ignem.
Tunc alnos primùm fluvii sensere cavatas:
Navita tum stellis numeros & nomina fecit,
Pleïadas, Hyadas, claramque Lycaonis Arcton.

117. *Tepido sudant, &c.*] Plerique explicant de fossis agros dividentibus; quæ aquis implentur. Ego de cavitatibus, quæ pluviæ impetu, aut aquæ insidentis pondere fiunt in agris, & uliginoso sudore diu postea madent.

Tepido. Quia terra autumnali vernâque pluviâ intepescit, quo tempore generantur vermiculi, &c.

118. *Nec tamen, &c.*] Enumeratio diversarum rerum, quæ segetibus nocent. *Anser* nocet, *L'oye*: tum quia ex Colum. l. 8. 13. *Quicquid tenerum contingere potest, carpit*: tum quia ex Pallad. l. 1. 23. *Anserum stercus satis omnibus inimicum est.* *Grues* nocent, quia, quemadmodum aves cæteræ, semina deprædantur. *Strymoniæ* dictæ, quia circa Strymonem, Macedoniæ fluvium, in confinio Thraciæ, frequentes versantur. Nocet & *Intybum*, vel *intybus*, olus è cichoreæ genere: vel quia radicibus serpit latius, vel quia ab anseribus expetitur, eosque allicit: ex Turnebo. *Umbra* denique nocet, quia, ut monet Plinius l. 17. 12. *Aliquando nutrix, aliquando noverca est.*

121. *Pater ipse, &c.*] II. PARS *De origine agriculturæ.*

124. *Veterno.*] *Veternum* & *Veternus*, morbus est stuporem inducens, tam animi, quam membrorum: alii ad *lethargum*, alii ad *hydropism*[...] ad *phthisim referunt*. Hic pro *desidia* sumitur.

131. *Ignemque removit.*] N[...] tinxit, aut abstulit; sed tantum [...] luit, vel in lapidibus, vel in [...] visceribus. Illum verò, quia n[...] rium ad humanos usus, dicitu[...] metheus dolo furatus esse: [...] narravimus Ecl. 6. 42.

138. *Pleïadas.*] Stellæ sunt [...] in collo Tauri. Sic dictæ, [...] *navigo*, quia navigandi temp[...] dicant, cum oriantur circa æ[...] ctium vernum, unde dicuntur [...] nis à *vere*, *Vergiliæ*. Dicuntur [...] *Atlantides*, ab Atlante Maur[...] rege, cujus filiæ fuerunt, ex [...] ne Nympha. Harum nomina E[...] *Alcinoe*, *Celæno*, *Sterope*, *Ta*[...] *Maia* Mercurii mater ex Jove [...] sex dicuntur apparere, quia D[...] matores habuerunt; Septima *M*[...] quia mortali Sisypho nupsit [...] pudore latere. *Pleïadas*, hic q[...] syllabum est, apud Ovid. F[...] 169. trisyllabum *Pleiades inc*[...] *humeros relevare paternos*: apu[...] tium Sylv. l. 3. 95. etiam primâ [...] *Hæc per & Ægeas hyemes, Pli*[...] *que nivosum sidus.*

138. *Hyadas.*] Stellæ sunt se[...] in fronte Tauri. Sic dictæ ab [...] quia pluvias creant. Latine S[...]

Tum laqueis captare feras, & fallere visco
Inventum: & magnos canibus circumdare saltus.
Atque alius latum fundâ jam verberat amnem
Alta petens, pelagoque alius trahit humida lina.
Tum ferri rigor, atque argutæ lamina serræ;
(Nam primi cuneis scindebant fissile lignum)
Tum variæ venere artes. Labor omnia vincit
Improbus, & duris urgens in rebus egestas.
Prima Ceres ferro mortales vertere terram
Instituit: cum jam glandes atque arbuta sacræ
Deficerent sylvæ, & victum Dodona negaret.
Mox & frumentis labor additus: ut mala culmos
Esset rubigo, segnisque horreret in arvis
Carduus: intereunt segetes, subit aspera sylva,
Lappæque, tribulique: interque nitentia culta

ab eadem illa Græca voce, non à *suibus*, quam imperitorum esse opinionem, ait Cicero, de nat. Deor. 2. 111. Finguntur quoque Atlantis fuisse filiæ, ex Æthra matre, quæ cum Hyantem, fratrem suum, à leone interfectum, insolabiliter lugerent, miseratione Jovis totidem in stellas conversæ sunt, & ad pietatis memoriam nomine fratris, & imbriferâ virtute insignitæ. Nomina, *Ambrosia*, *Eudora*, *Pasithoe*, *Corone*, *Plexauris*, *Pytho*, & *Tyche*.

138. *Lycaonis Arcton.*] *Ursa*, Græcè ἄρκτος, signum cœleste. Duplex est, major & minor, utraque circa polum septentrionalem: quæ inde vocatur Arcticus. Major vocatur, etiam *Helice*, ab ἕλιξ *circumvolutio*, quia circa polum volvitur majori circuitu, quam minor. Minor vocatur *Cynosura*, à κύων *canis*, & οὐρὰ *cauda*, majorem nautæ Græci, minorem nautæ Phœnices intuebantur. Major fuit Lycaonis Arcadiæ regis filia, Callisto dicta, quæ à Jove amata, à Junone in ursam conversa est, eaque sub forma cum ab Arcade filio, quem ex Jove susceperat, propè esset occidenda, in cœlum à Jove cum eodem filio rapta est: & ipsa quidem in sidus ejusdem nominis, filius in Booten sive Arctophylacem mutatus est. Minor autem Nympha fuit è nutricibus Jovis ingrati animi testimonium eo translata. De majore hic sermo est.

141. *Fundâ.*] Reticulum est quod in amnem projicitur, à *fundendo* dictum, inquit Servius, melius à *fundo*, ut Taubmannus suggerit.

Humida lina.] Retia è lino contexta.

143. *Ferri rigor.*] Ars indurandi ferri, & sub hac specie artes metallicæ omnes exprimuntur.

146. *Improbus.*] Id est, juxta Servium, *magnus*: juxta Pomponium, *continuus*, juxta Ascensium, *modum nesciens*, & quasi *insatiabilis*: juxta Ramum, *improbatus*: juxta alios, *incommodus*, *importunus*, *difficilis*. Eodem omnes fere recidunt. Sic Æn. 12. 687. *Fertur in abruptum magno mons improbus actu.*

147. *Prima Ceres.*] Supra v. 19.

148. *Arbuta.*] Fructus arbuti, Ecl. 3. 82.

149. *Dodona.*] Sylva in Epiro, supra v. 8. & Ecl. 9. 13.

151. *Rubigo.*] Vitii genus, quo culmi nigrescunt, *nielle*. Ex nebula nascitur, vel ex pluvia, aut rore, cum è spica non decutitur, sed Solis fervore putrescit. Hinc apud Romanos *Robigus* Deus, & *Robigalia* festa, x. kal. Maias, ad avertendam hanc pestem.

152. *Aspera sylva.*] Usurpatur & pro *arundinibus*. Æn. 10. 710. *sylvâ pastus arundineâ*. Pro *capillis*, apud Juvenal. S. 9. 13. *Horrida siccæ sylva comæ*. Pro *leguminibus*, supra v. 76. *Tristisque lupini sustuleris fragiles calamos, sylvamque sonantem*. Pro *verbis*, apud Cicer. De Orat. 3. 103. *Sylva rerum & sententiarum comparanda est.* Igitur significat translativè, *copiam* multarum rerum. Et usu venit, ut poetæ congeriem breviorum poëmatum diversi carminis & argumenti, *sylvas* vocarent, immo & singulatim eorum unumquodque *sylvam*. Tales habemus Statii Papinii *sylvarum* libros quinque.

153. *Lappæque, tribulique, &c.*] *Lappa*, *glouteron*, *bardane*. herba,

Infelix lolium & steriles dominantur avenæ.
Quod nisi & assiduis terram insectabere rastris,
Et sonitu terrebis aves, & ruris opaci
Falce premes umbras, votisque vocaveris imbrem:
Heu! magnum alterius frustra spectabis acervum,
Concussaque famem in sylvis solabere quercu.
Dicendum & quæ sint duris agrestibus arma:
Queis sine, nec potuere seri, nec surgere messes.
Vomis, & inflexi primum grave robur aratri,
Tardaque Eleusinæ matris volventia plaustra,
Tribulaque, traheæque, & iniquo pondere rastri:
Virgea præterea Celei vilisque supellex,
Arbuteæ crates, & mystica vannus Iacchi.
Omnia quæ multo ante memor provisa repones,
Si te digna manet divini gloria ruris.
Continuo in sylvis magna vi flexa domatur
In burim, & curvi formam accipit ulmus aratri.

capitula ferens hamis aspera; quæ vestibus prætereuntium adhærent. *Tribulus*, herba item floribus aculeatis. Gallico nomine caret. *Lolium*, ζιζάνιον *de l'yvraie*.

Nitentia culta.] Loca culta & pinguia: *nitere* enim dicuntur vulgò quæ pinguia sunt. Pari formâ dicet infra, v. 393: *Aperta serena*, id est, spatia aëris serena & aperta.

157. *Umbras.*] Ramos sic infra v. 191. *At si luxuriâ foliorum exuberat umbra.*

160. *Dicendum &c.*] III. PARS. *De rusticis instrumentis.* Aratrum, *la charrue.* Vomis vel vomer, ferrum aratri terram secans, *le soc de la charrue.* Plaustrum, *charrete.* Tribulum, tabula ferro asperata, qua terebantur fruges, nunc sine nomine. Trahea, vel traha, genus vehiculi sine rotis, *traîneau.* Rastrum, in plurali, *rastri* vel *rastra*, ferreis aut ligneis dentibus armatum, *râteau.* Virgea supellex, *panniers d'osier.* Crates, *claye*, ex arbuto arbore contexta. Ecl. 3. 82. Vannus, cribrum vel ventilabrum frumentarium, *crible*, *van.*

162. *Grave robur aratri.*] *Robur*, vel est aratri moles & pondus ipsum, quod durum ac robustum est, sic Æn. 7. 609. *Centum ærei claudunt vectes, æternaque ferri robora.* Vel est lignum quodcumque, unde aratrum fabricatur, sic enim aliquando *robur* sumitur, pro ligno quovis duriore, infra, v. 175. Et *suspensa focis exploret robora fumus.* Sumitur etiam aliquando pro specie arboris è querceo genere.

163. *Tardaque Eleusina, &c.*] Plaustra quorum rotæ non erant radiatæ, sed instar tympanorum è solidis tabulis; atque ita axi impactæ, ut unà cum eo volverentur. Tali vehiculo simulacrum Cereris circum agros ducebatur, adhibebatur etiam ferendis aliis oneribus. Ejus usus, tam in sacris Cereris, quam in re frumentaria, ab Eleusi, Atticæ urbe, ubi regnavit Celeus, supra v. 19.

Volventia.] Passive significat, ut Æn. 1. 238. *Volventibus annis*, id est, revolutis, volubilibus.

166. *Mystica vannus Iacchi.*] Mystica, id est, in mysteriis Bacchi adhibita. Vel quia Isis dicitur cribro imposuisse membra Osiridis, sive Bacchi, à Typhone dilaniata. Vel potiùs quia Baccho primitias frugum in vanno rustici offerebant. De *Iaccho*, Bacchi nomine, Ecl. 6. 15.

169. *Continuo in sylvis, &c.*] Aratri descriptio. *Ulmus*, *orme*, apta ejus materia. *Buris*, aratri curvatura, & præcipua pars aratri, cui cætera aptantur. *Temo*, qui usque ad jugum, inter boves aut equos extenditur. *Dentalia*, quibus vomer infigitur & imponitur, dicuntur *dorso duplici*, id est, ut vulgò explicatur, *lato*, & *crasso*, ut Georg. 3. 87. *At duplex agitur per lumbos spina*; vel quia reipsâ duplex habent latus. *Aures*, annexi circa vomerem asserculi, quibus sulcus amplior fit. *Jugum*, quo domantur alligati equi aut boves, idque, vel ex tilia, arbore levissima, *tilleul*; vel ex fago, *hêtre*, de qua Ecl. 1. 1. *Stiva*, pars quam agricola manu tenet, ad regendum aratrum, *le manche.*

Huic à stirpe pedes temo protentus in octo,
Binæ aures, duplici aptantur dentalia dorso.
Cæditur & tilia ante jugo levis, altaque fagus,
Stivaque, quæ currus à tergo torqueat imos:
Et suspensa focis explorat robora fumus.
Possum multa tibi veterum præcepta referre;
Ni refugis, tenuesque piget cognoscere curas.
Area cumprimis ingenti æquanda cylindro,
Et vertenda manu, & creta solidanda tenaci:
Ne subeant herbæ, neu pulvere victa fatiscat:
Tum variæ illudunt pestes. Sæpe exiguus mus
Sub terris posuitque domos, atque horrea fecit:
Aut oculis capti fodere cubilia talpæ.
Inventusque cavis bufo, & quæ plurima terræ
Monstra ferunt: populatque ingentem farris acervum
Curculio, atque inopi metuens formica senectæ.
Contemplator item, cum se nux plurima sylvis
Induet in florem, & ramos curvabit olentes:
Si superant fœtus, pariter frumenta sequentur,
Magnaque cum magno veniet tritura calore.
At si luxuriâ foliorum exuberat umbra,
Nequicquam pingues paleâ teret area culmos.
Semina vidi equidem multos medicare serentes,
Et nitro prius & nigrâ perfundere amurcâ:
Grandior ut fœtus siliquis fallacibus esset.

174. *Currus torqueat imos.*] Aratrum, quod quibusdam in regionibus instruitur rotis.

Imos.] Posteriorem aratri partem, quæ idcirco *ima* est, quia vomerem continet, atque ita magis in terram propendet.

175. *Explorat robora fumus.*] Probatæ enim soliditatis ea sunt ligna, quæ fumo exposita rimas non agunt. Supra v. 162.

178. *Area cumprimis, &c.*] Instrumentis rusticis annectit præceptum, *De paranda ad fruges terendas area*, l'aire.

Cylindro.] Lapide ratili & tereti, id est, longo ac rotundo, in modum columnæ, à κυλίνδω volvo.

179. *Cretâ.*] Terrâ argillosâ ac tenaci.

180. *Pulvere.*] Siccitate, quæ pulverem creat: ita supra v. 101. *Hyberno latissima pulvere farra.*

181. *Exiguus mus.*] Mus rusticus ac subterraneus, *mulot.* 184. *Bufo*, *crapault.* 186. *Curculio*, vermis frumenta corrodens: dictus quasi *gurgulio*, quia nihil in eo fere præter guttur, *calendre*, *charenson.*

187. *Nux.*] Nucis variæ sunt species: amygdalam hic intelligunt rei rusticæ scriptores, cujus flores fertilitatis indicium esse statuunt.

190. *Tritura.*] Terendi actio, & hic pro fertilitate usurpatur: ubi enim multæ fruges, ibi multâ opus est triturâ

192. *Pingues paleâ.*] Alii legunt *palea*: & referunt ad *culmos*, *paleæ culmos*: melius alii cum Servio *paleâ* in ablat. & referunt ad *pingues*: sensusque est; culmos non granis & fructu, sed inutili palea pingues fore.

193. *Semina vidi, &c.*] Aliud addit præceptum, *De seminum cura.* Qua de re duo consulit, medicationem, & majorum electionem seminum, sed istud magis.

194. *Et nitro prius, &c.*] Nitrum succus calidæ naturæ, sali affinis; frequens in ea Ægypti regione, quæ inde *Nitria* vocata est. Fitque, vel Nili aquâ, vel pluviâ Solis ardore concoctâ lapidis in modum. Vulgo sal petræ dicitur, *salpetre*; sed male. *Amurca*, fæces olivarum, sive sedimentum & sordes olei.

195. *Fallacibus.*] Vulgo enim le-

Et quamvis igni exiguo properata maderent,
Vidi lecta diu, & multo spectata labore,
Degenerare tamen; ne vis humana quotannis
Maxima quæque manu legeret: sic omnia fatis
In pejus ruere, ac retro sublapsa referri.
Non aliter quam qui adverso vix flumine lembum
Remigiis subigit: si brachia forte remisit,
Atque illum in præceps prono rapit alveus amni.
Præterea tam sunt Arcturi sidera nobis
Hædorumque dies servandi, & lucidus anguis;
Quam quibus in patriam ventosa per æquora vectis
Pontus & ostriferi fauces tentantur Abydi.
Libra die somnique pares ubi fecerit horas,
Et medium luci atque umbris jam dividit orbem;
Exercete, viri, tauros, serite hordea campis,
Usque sub extremum brumæ intractabilis imbrem.
Necnon & lini segetem & cereale papaver
Tempus humo tegere, & jamdudum incumbere aratris;
Dum sicca tellure licet, dum nubila pendent.

guminum folliculi, laxiores & ampliores, minima grana continent.

196. *Properata maderent.*] Madescunt propter humorem vi caloris eductum: atque ita fieri dicitur, ut citius crescant semina.

203. *Atque.*] Hic significat *statim*, ut explicat Gellius, l. 10. 29.

204. *Præterea, &c.*] IV. Pars. *De temporibus operum rusticarum.* Monet tam esse agricolis observanda sidera, quam nautis: ea præsertim quæ tempestates cient, ut *Arcturus*, de quo v. 68. *Hædi*; stellæ duæ in humero aurigæ, sive Erichthonii. *Anguis*, nempe septentrionalis: nam triplex est, unus ad septentrionem, alter in Ophiucho sub æquatore circulo, tertius ad Austrum: de ultimo hic sermonem esse putat Servius; de primo cæteri omnes, quia nobis magis est conspicuus.

207. *Pontus & ostriferi, &c.*] Plerique *Pontum* intelligunt *Euxinum*, latissimum illum maris sinum, inter Propontidem & Mæotidem paludem. Ego de *Hellesponto* accipio, *detroit de Gallipoli*, cujus in angustissima parte duæ sunt arces, mille passuum trajectu dissitæ, *Sestos* in Europa, *Abydos* in Asia, *les Dardanelles.* Totum illud litus ostreis ferax, unde Ennius: *Mures sunt Æni, ast aspra ostrea plurima Abydi.*

208. *Libra die, &c.*] I. Præceptum, *De satione hordei, lini, papaveris.* Ab æquinoctio autumnali, sive principio *libræ*; ad extremos usque *brumæ* dies. Ubi *bruma*, non pro tota hyeme, sed pro hyberno solstitio ponitur, quod cadit in extremum Decembrem: atque ita Virgilium explicat Plinius, l. 18. 24.

Die.] *Diei*; antiquorum more, qui sic genitivum illum efferebant. Probat enim exemplis Gellius lib. 9. 14. ab iis dictum esse, *hujus dies*, *hujus dii*, *hujus die*; quod nunc est, *hujus diei*.

212. *Cereale papaver.*] Sic dictum vel quia inventum à Cerere, juxta Eusebium de præpar. Evang. l. 3. Vel quod eo Ceres usa fuerit, ad oblivionem doloris de amissa Proserpina; juxta Servium. Vel quod simulacra Cereris illud in manu gestarent; juxta Brodæum & Turneb. Vel quod frequens nascatur in segetibus, quæ in Cereris tutela sunt; juxta Probum. Vel potius, quia *papaveris candidi semen tostum in secunda mensa cum melle apud antiquos dabatur, & panis rustici crusta eo inspergebatur*, juxta Plin. l. 19. 8. idque ad delicias & famem excitandam: unde *vescum papaver*, id est, *edule* dicitur Georg. 4. 131.

214. *Dum sicca tellure licet, &c.*] Plerique post Servium interpretantur: Antequam pluat, dum imber imminet, necdum venit pluviosa tempestas. Ego sic: Quoties, in illa ipsa pluviosa tempestate, terra erit paullo siccior, & imber suspensus. Et verò poëta sationem illam assignat Autumno, cujus ultima pars pluviosa est: eamdemque sationem profert *usque sub extremum brumæ*

Vere fabis satio: tum te quoque, Medica, putres
Accipiunt sulci, & milio venit annua cura:
Candidus auratis aperit cum cornibus annum
Taurus, & averso cedens canis occidit astro.
At si triticeam in messem robustaque farra
Exercebis humum, solisque instabis aristis:
Ante tibi Eoæ Atlantides abscondantur,
Gnosiaque ardentis decedat stella coronæ;

imbrem: non igitur jubet præveniri tempestatem imbriferam; sed illius tempestatis eos eligi dies, qui sicci magis ac sereni erunt.

215. *Vere fabis, &c.*] II. Præceptum, *De tempore serendæ fabæ, medicæ, milii.* *Medica*, herba est, in Græciam à Medis advecta, per bella Persarum, quæ Græcis Darius intulit: similis trifolio, optimum animalium pabulum, *grand trefle*, ou *foin de Bourgogne*; semel sata, dicitur durare tricenis annis à Plin. l. 18. 16. Unde hic opponitur milio, *au millet*, cujus est *annua cura*, quia singulis annis serendum est.

217. *Candidus auratis, &c.*] Tempus illius sationis assignat, non initium veris, sed ver jam adultum: quando *Canicula* sive *Sirius*, quæ stella est in ore canis majoris: occidit *acronice* cum Sole, apud taurum tunc existente, id est, quando Sirius descendit infra horisontem nostrum occidentalem; eodem momento, quo Sol in tauro existens infra eumdem horisontem descendit. Hic est enim occasus *acronicus*, ab ἄκρος *extremus*. & νὺξ *nox*: quia fit in primo noctis termino, seu initio. Porro occasus ille canis, exeunte Aprili tum contingebat, nunc multo tardius.

217. *Aperit jam cornibus annum taurus.*] Annum fuisse apertum ab *ariete* vel mense Martio, vulgare est, Virgilius tamen aperiri ait à *tauro*, sive mense Aprili: vel quod respexerit ad etymon Aprilis, qui ab *aperiendo* dictus est, quia tunc aperiuntur omnia molliori tempestate: vel quod, ut ait Jos. Scaliger, locutus sit ex mente Hesiodi & Bœotorum: qui annum suum, non ab ortu arietis: sed ab ortu Vergiliarum sive Pleïadum in tauro, inchoabant.

217. *Auratis cornibus.*] Stigelius aludi putat ad morem Romanorum, qui triumphalium taurorum cornua aurabant. Ego sic dici puto, quia lucidissimam in utroque cornuum lumine stellam *taurus* gerit; alteram secundæ, alteram tertiæ magnitudinis.

218. *Averso cedens canis occidit astro.*] Ita corrigit è MSS. N. Heinsius, cum antea legeretur, *adverso*, difficili & ambiguo sensu, nunc plano. *Adversum* enim astrum, est *navis Argo*, pone canem sequens, & post eum occidens: illa autem, contra navium morem, aversâ & posteriore sui parte incedens in cœlo describitur, puppe scilicet, non prorâ.

219. *At si triticeam, &c.*] III. Præceptum, *de tempore serendi tritici & farris*, quæ dicuntur *robusta*, tum quia frumenta omnia multo plus habent, quam legumina, virium, adeóque terram exigunt multo pinguiorem, tum quia inter ipsa frumenta primum locum tenent *far* & *triticum*.

221. *Ante tibi Eoæ, &c.*] Tempus illud assignat ex duplici indicio, nempe post occasum *cosmicum*, matutinum *Pleiadum*, & ortum *heliacum* matutinum *coronæ* septentrionalis, id est, quando Pleiades descendunt infra horisontem nostrum occidentalem; eo momento, quo Sol ascendit supra horisontem nostrum orientalem, & quando corona septentrionalis satis distat à Sole; ut possit expedire se è fulgore Solis & paulo ante ejus ortum, in horisonte orientali apparere, quod utrumque contingebat Virgilii ætate sub extremum Octobrem, nunc autem longe tardius. Occasus *cosmicus* dicitur, à κόσμος *mundus*, ortus *heliacus*, ab ἥλιος *Sol*.

Atlantides.] Pleiades, Vergiliæ, v. 138.

Eoæ.] Non *orientales* hoc loco, quia agitur de earum occasu versus horisontem occidentalem; sed *matutinæ*, quia occasus ille manc contingit: ab ἠώς, *aurora*, *diluculum*.

222. *Gnosia.*] Cretica. *Gnosus* oppidum est Cretæ insulæ, in qua regnavit Minos pater Ariadnes: quæ à Theseo rapta, ab eodem relicta in insula Naxo, nupsit deinde Baccho: quibus in nuptiis, cum à Diis omnibus dona accepisset, imprimísque coronam à Venere; coronam Bacchus, sive juxta alios ipsam Ariadnen, in cœlum transtulit.

Debita quam sulcis committas semina, quamque
Invitæ properes anni spem credere terræ.
Multi ante occasum Maiæ cœpere: sed illos
Expectata seges vanis elusit aristis.
Si vero viciamque seres, vilemque faselum,
Nec Pelusiacæ curam aspernabere lentis;
Haud obscura cadens mittet tibi signa Bootes:
Incipe, & ad medias sementem extende pruinas.
Idcirco certis dimensum partibus orbem
Per duodena regit mundi Sol aureus astra.
Quinque tenent cœlum zonæ: quarum una corusco
Semper sole rubens, & torrida semper ab igni:
Quam circum extremæ dextrâ levâque trahuntur,
Cœruleâ glacie concretæ atque imbribus atris.
Has inter mediamque, duæ mortalibus ægris
Munere concessæ Divûm, & via secta per ambas,

Decedat.] Non à nobis, quibus tunc incipit fieri conspicua ante ortum Solis; sed à Sole, cui antea cum esset vicinior, nobis mane non apparebat, quia tunc ejus nimia luce delebatur.

225. *Ante occasum Maiæ.*] Monet ad sationem non esse præveniendum occasum Vergiliarum: quarum unam appellat pro omnibus, nempe *Maiam*, quæ Mercurium ex Jove peperit in Cyllene monte Arcadiæ.

227. *Si vero viciamque, &c.*] IV. Præceptum, *De tempore serendæ viciæ, faseli, & lentis.* Vicia, *vesce.* Faselus, *faisolle.* Lens, *lentille*: frequens in Ægypto, præsertim apud *Pelusium*, oppidum à quo extremum è septem Nili ostiis, Pelusiacum dictum est.

229. *Cadens mittet tibi signa Bootes.*] Tempus hujus sationis consignat casu Bootæ. Sed dubitatur quo Bootæ casu. Duplex enim huic sationi convenire potest, *cosmicus*, & *acronicus*: *cosmicus*, cum descendit Bootes infra horizontem occidentalem, eo momento quo Sol ascendit supra orientalem; quod contingebat tunc initio Martii: *acronicus*, cum descendit infra horizontem occidentalem, eodem momento quo Sol ipse; quod contingebat initio Novembris. Et vero Plinius l. 18. 15. triplicem agnoscit viciæ sationem; primam circa occasum Arcturi, quem indicat mense Decembri priorem esse; secundam circa mensem Januarium; tertiam circa Martium. Igitur primæ sationi conveniet occasus Arcturi, sive Bootæ, *acronicus*; tertiæ *cosmicus*. Hujus itaque, & proxime consequentis versus, hic sensus est: Incipe primam sationem à casu *acronico* Bootæ, mense Novembri; & extende, sive remitte, secundam sationem usque ad mediam hyemem, mensemque Januarium. Tertiam sationem mensis Martii, quæ convenit cum occasu Bootæ *cosmico*, videtur poëta non admittere. De *Arcturo*, v. 68. De *Boota*, in quo Arcturus est, v. 138.

233. *Quinque, &c. zonæ.*] *Zona* ζώνη Latine *cingulum*, *fascia*: quintuplex est: sic dicta, quia mundum zonæ instar circumcingit. Media torrida, inter utrumque tropicum comprehensa, semper itineri subjecta Solis, qui nunquam ex ea excurrit: extremæ duæ frigidæ, circulis polaribus, polisque definitæ: duæ temperatæ, inter torridam & frigidam hinc inde interjectæ.

238. *Via secta, &c.*] *Zodiacus*, circulus obliquus, in quo duodecim signa cœlestia spatiis æqualibus descripta sunt. De eo ista quinque notanda. I. Dividitur in partes, sive gradus, 360. signa singula in gradus, 30. è quibus unum circiter gradum singulis diebus motu proprio Sol conficit, ab occidente in orientem procedendo; atque ita uno circiter anno duodecim signa decurrit. Interea dum communi motu, qui raptus dicitur, ab oriente in occidentem procedendo, quatuor & viginti horarum spatio orbem terrarum circuit. II. Signorum ordo & nomina his versibus continentur. *Sunt aries, taurus, gemini, cancer, leo, virgo, libraque, scorpius, arcitenens, caper, amphora, pisces.* Quæ quia maxima ex parte animalia sunt, hinc circulus *zodiacus* appellatur, à ζώδιον, *animal.* III. Mensi Martio respondet *aries*: in

Obliquus quà se signorum verteret ordo.
Mundus ut ad Scythiam Riphæasque arduus arces
Consurgit; premitur Libyæ devexus in Austros.
Hic vertex nobis semper sublimis; at illum
Sub pedibus Styx atra videt, manesque profundi.
Maximus hic flexu sinuoso elabitur anguis
Circum, perque duas in morem fluminis Arctos:
Arctos, Oceani metuentes æquore tingi.
Illic, ut perhibent, aut intempesta silet nox

quem ingredi Sol dicitur circa vigesimum Martii, signumque totum decurrere, usque sub vigesimum Aprilis: quo tempore in *taurum* subit: atque ita fere de cæteris. IV. *Obliquus* dicitur, quia non distat æqualiter à polis: sed per zonam torridam transversus, utrumque tropicum attingit, & æquatorem circulum bis secat. Attingit in primo gradu cancri tropicum septentrionalem, qui inde *tropicus cancri* dicitur; attingit in primo gradu capricorni tropicum meridionalem, qui inde vocatur *tropicus capricorni*. Secat æquatorem in primo gradu arietis, & in primo gradu libræ. V. Cum Sol pervenit ad tropicum cancri, circa 21. Junii; tunc nobis est æstas summa, sive *solstitium*: Cum ad tropicum capricorni, circa 21. Decembris; tunc hyems summa, sive *bruma*: iique tropici dicuntur a τρέπω *verto*; quia Sol quando eorum alterum attigit, ad alterum vertit cursum. Cum vero Sol pervenit ad sectionem arietis, sub 20. Martii; tunc est *æquinoctium vernum*: cum ad sectionem libræ, 23. Septembris, tunc est *æquinoctium autumnale*.

240. *Mundus ut*, &c.] Nunc de polis disserit: qui sunt puncta duo circa quæ mundus volvitur, à πολέω *verto*, unde à Latinis *vertices* appellantur. De iis tria dicit. I. Duos esse, nempe Borealem, & Australem. II. Borealem semper à nobis videri, Italis, Gallis, &c. Australem nunquam à nobis videri: sed ab iis quos appellamus *antipodas*; Virgilius *manes profundos*, ex ignaræ vetustatis mente, quæ sedem illam inferis tribuebat. III. Utrumque polum describit: Borealem quidem à cœlestibus signis, quæ inde apparent, *dracone*, præsertim & *ursâ* geminâ: de Australi, utpote ignoto, conjicit, aut Solem à nobis recedentem illuc abire, aut illic noctem esse perpetuam.

Scythiam. Riphæasque arduus arces.] De *Scythia*, per quam intelligit partes mundi septentrionales, Ecl. 1. 66.

Arces.] Montes, ab ἄκρος, *summus*. Sic Georg. 4. 471. *Flerunt Rhodopeiæ arces.*

Riphæi.] Montes Sarmatiæ Europeæ, nunc *Moscoviæ*: porrecti versus Oceanum Scythicum, ad usque ostia *Obii* fluvii: à quibusdam nunc appellantur *Stolp*.

241. *Libyæ devexus in Austros.*] Partes mundi meridionales designat per ventum, qui inde flat, *Austrum*: de quo Ecl. 2. 58. Deinde per ipsam *Libyam*: terrarum antiqui orbis, versus polum illum, remotissimam. Certe *Libya* vulgò apud veteres pro tota Africa sumitur, à Libya Epaphi filia, quæ huic nomen suum dedit: propriè tamen Africæ pars est ea, quæ mari Mediterraneo, Ægypto, Tripolitana regione, & Æthiopia circumcluditur: nunc regnum & desertum *Barca*.

243. *Styx atra*, &c.] De *Styge* inferorum fluvio, aut palude, Æn. 6. 323. De *Manibus* sive umbris, Ib. 743.

244. *Anguis*, &c.] Sive *draco*, custos horti Hesperidum à Junone constitutus, & ab eadem in cœlum translatus, cum ab Hercule occisus esset. Ecl. 6. 61. Is circa polum vertitur: & majorem ursam caudâ attingit, minorem corpore complectitur.

246. *Arctos, Oceani*, &c.] Ursas geminas, quæ nunquam descendunt infra horisontem nostrum, quia viciniores polo septentrionali, qui semper nobis attollitur: ideo dicuntur nusquam *æquore tingi*, id est, nusquam occidere, more poëtarum, qui Solem & astra, cum occidunt, in Oceanum decumbere fabulantur. Ovidius vero Fast. 2. 191. de majore ursa causam affert, odium Junonis, quæ, cum eam in cœlum admissam doleret, Tethyn rogavit, ne unquam aquis eam suis lavari permitteret. De *Arcto* utraque, v. 138.

Metuentes æquore tingi.] Id est, nunquam tingendas. Et est familiaris poëtis locutio. Sic Horat. Od. 2. 2. *Illum aget pennâ metuente solvi fama superstes*, id est, nunquam solvendâ.

247. *Intempesta silet nox.*] Quasi *intempestiva* & ad agendum incom-

Semper, & obtenta densantur nocte tenebræ;
Aut redit à nobis aurora, diemque reducit:
Nosque ubi primus equis oriens afflavit anhelis,
Illic sera rubens accendit lumina Vesper.
Hinc tempestates dubio prædiscere cœlo
Possumus: hinc messisque diem, tempusque serendi:
Et quando infidum remis impellere marmor
Conveniat; quando armatas deducere classes,
Aut tempestivam sylvis evertere pinum.
Nec frustra signorum obitus speculamur & ortus,
Temporibusque parem diversis quatuor annum.
Frigidus agricolam si quando continet imber:
Multa, forent quæ mox cœlo properanda sereno,
Maturare datur: durum procudit arator
Vomeris obtusi dentem, cavat arbore lintres:
Aut pecori signum, aut numeros impressit acervis.
Exacuunt alii vallos, furcasque bicornes,
Atque Amerina parant lentæ retinacula viti.
Nunc facilis rubea texatur fiscina virga:

moda: definit enim eam Varro L. 5. L. L. *cum tempus agendi est nullum.*

249. *Aurora.*] Titanis & Terræ filia, Memnonis mater, ex Tithono, Laomedontis Trojani regis filio, quem sic amavit, ut eum senem herbarum virtute ad juventutem revocaverit. Amavit & Cephalum. Roseos ei digitos tribuit Homerus, roseos equos alii, sive bigas, sive quadrigas, quibus perire diem & Solem præcurrere dicitur, idque ob colorem subrubentem & aureum, in quem desinit sæpe matutinum crepusculum. Unde & *Aurora* vocata est, ab *auro*, juxta Varronem.

250. *Equis oriens afflavit, &c.*] Sol perfudit halitu & afflatu equorum, qui quatuor ipsi à poetis assignantur; *Pirois*, à πῦρ *ignis*; *Eous*, ab ἠὼς *Aurora*; *Æthon*, ab αἴθω *ardeo*; *Phlegon*, à φλέγω *comburo*.

251. *Accendit lumina Vesper.*] Vesper, prima stellarum apparet sero, unde cæteras dicitur accendere. De eo, Ecl. 6. 86.

256. *Tempestivam, &c.*] Hoc est, tempore idoneo cædendis arboribus, nempe decrescente Lunâ, post meridiem, sine vento Austro, sine rore, semine maturo, mensibus præsertim Julio & Augusto, quia tunc minus obnoxiæ sunt putrefactioni, ac vermibus.

258. *Temporibusque parem diversis, &c.*] Veri, æstati, autumno, hyemi. *Quasi sufficientem* quatuor illis temporibus, id est, qui potest e[...] ex sese emittere ac suppedita[...] apud Cicer. *par differendo* [...] Quintil. *par laboribus corpu*[...] quasi *idem valentem*, atque q[...] ipsas tempestates, totum e[...] æquale partibus, sic apud C[...] D. Fin. 13. *Verbum Latinum p*[...] *co, & idem valens.* Vel quasi *a*[...] *dimensum* in quatuor partes q[...] gulæ, tres menses occupant. S[...] Cicer. in Orat. 38. *Verba verb*[...] *dimensa, & paria respondeant.*

259. *Frigidus, &c.*] V. Præc[...] *De iis quæ hibernâ & pluvid*[...] *state agricolis facienda sunt.*

261. *Maturare.*] Sæpe signific[...] leriter aliquid facere, ut Æn. *Maturate fugam*, apud Cic[...] Cluentio 171. *Maturare mort*[...] cui, &c. Hic tamen opponitur *properare*, & significat aliqui[...] maturitate & otio, seu tempest[...] cere, neque serius, neque citi[...]

262. *Lintres.*] *Linter*, vel na[...] est fluviatilis, ex unica arbor[...] vata, vel vas aquando pecor[...] paratum, ex uno item ligno [...] ptum.

263. *Numeros impressit ace*[...] Modiorum numerum, vel tess[...] sculpendo, vel saccis ipsis quib[...] tinentur appingendo.

264. *Vallos.*] Sudes, *des pieu*[...]

265. *Amerina.*] Ex *Ameria* [...] tate Umbriæ, ubi frequentes [...]

266. *Rubeâ virgâ.*] Vel quæ [...]

Nunc torrete igni fruges, nunc frangite saxo.
Quippe etiam festis quædam exercere diebus
Fas & jura sinunt: rivos deducere nulla
Relligio vetuit, segeti prætendere sepem,
Insidias avibus moliri, incendere vepres,
Balantumque gregem fluvio mersare salubri.
Sæpe oleo tardi costas agitator aselli
Vilibus aut onerat pomis: lapidemque revertens
Incusum, aut atræ massam picis urbe reportat.
Ipsa dies alios alio dedit ordine Luna
Felices operum. Quintam fuge: pallidus Orcus
Eumenidesque satæ: tum partu Terra nefando
Cœumque, Japetumque creat, sævumque Typhoea,
Et conjuratos cœlum rescindere fratres.
Ter sunt conati imponere Pelio Ossam
Scilicet, atque Ossæ frondosum involvere Olympum:
Ter pater extructos disjecit fulmine montes.
Septima post decimam felix, & ponere vitem,
Et prensos domitare boves, & licia telæ

dat circa *Rubos* oppidum Campaniæ, vel quæ fit ex *rubo*, virgulti specie.

267. *Nunc torrete, &c.*] Panificium intelligit, quo frumentum molitur, ac deinde pistum coquitur. Vel alludit ad morem veterum, qui frugibus sine pistura tostis vescebantur.

268. *Quippe etiam &c.*] VI. Præceptum, *De iis quæ festis diebus exercere licet agricolæ.*

272. *Salubri.*] Explicat Columella l. 2. 22. *Pontifices vetant festis diebus lanarum causâ lavari oves, nisi propter medicinam. Virgilius idcirco adjecit, fluvio mersare salubri.* Nempe, non ut purgetur lana, sed ut curetur scabies.

274. *Lapidemque, &c. incusum.*] Lapidem molarem, sive molam, ante incisam, ut sit usui terendis & molendis frugibus.

276. *Ipsa dies alios, &c.*] VII. Præceptum. *De observatione dierum felicium & infelicium.*

277. *Pallidus Orcus.*] Pro Plutone sumitur à Cicerone, de Nat. Deor. 3. 43. A Silio Italico pro Cerbero cane. Ab aliis pro Charonte portitore. Male autem à plerisque pro Thessaliæ fluvio, quem dicunt pinguem esse in modum olei, ideoque innatantem Peneo, in quem è Stygia palude influit. Fons erroris est Homeri versus Iliad. 2. 755. Ὅρκου γὰρ δεινοῦ Στυγὸς ὕδατός ἐστιν ἀπορρώξ, *Juramenti enim terribilis, aquæ Stygiæ rivus est.* Patet verò legentibus, id ab Homero de Titaresio amne, quem ante descripsit, omnino dici. neque illic, ὅρκος, aliud significare quam *juramentum*; non fluvium. Dicit quippe Stygiam paludem, cujus Titaresius rivus est, juramentum esse Deorum. Confirmatur vera hæc sententia à Strabone, lib. 9.

278. *Eumenides.*] Furiæ sic dictæ per antiphrasim, quod minime sint Εὐμενεῖς *benevolæ*: Acherontis fluvii & Noctis filiæ, vipereis crinibus & facibus instructæ, ultrices criminum, numero tres: *Alecto* ab α privante & λήγω *cesso*. *Tisiphone*, à τίω *ulciscor*, & φόνος, *cædes*. *Megæra*, à μεγαίρω *invideo*.

279. *Cœumque, &c.*] Gigantum præcipuos, qui adversus Deos ad Phlegram Macedoniæ urbem ausi pugnare: aggestis ejus regionis, vicinæque Thessaliæ montibus, *Pelio, Ossa, Olympo.* De *Olympo*, Ecl. 5. 56.

Typhoea.] Non *Typhœa*, ut passim scribitur. neque enim in eo nomine o & e in unum coalescunt; sed e & a; quippe est à Græco Τυφωεὺς ubi ω cum ε non facit diphthongum, sed ε cum υ. Notetur versus Græco more bis hians, *Ter sunt conati, &c.*

280. *Fratres,*] Gigantes, Terræ & Titanis filios.

285. *Licia telæ.*] Ecl. 8. 74.

Addere: nona fugæ melior, contraria furtis.
Multa adeo gelidâ melius se nocte dedere:
Aut cum Sole novo terras irrorat Eous.
Nocte leves stipulæ melius, nocte arida prata
Tondentur: noctes lentus non deficit humor.
Et quidam seros hyberni ad luminis ignes
Pervigilat, ferroque faces inspicat acuto.
Interea longum cantu solata laborem
Arguto conjux percurrit pectine telas:
Aut dulcis musti Vulcano decoquit humorem,
Et foliis undam tepidi despumat aheni.
At rubicunda Ceres medio succiditur æstu,
Et medio tostas æstu terit area fruges.
Nudus ara, sere nudus; hyems ignava colono.
Frigoribus parto agricolæ plerumque fruuntur,
Mutuaque inter se læti convivia curant:
Invitat genialis hyems, curasque resolvit.
Ceu pressæ cum jam portum tetigere carinæ,
Puppibus & læti nautæ imposuere coronas.
Sed tamen & quernas glandes tum stringere tempus,
Et lauri baccas, oleamque, cruentaque myrta:
Tunc gruibus pedicas & retia ponere cervis,
Auritosque sequi lepores; tum figere damas.

286. *Fuga melior, contraria furtis.*] Opportuna servis aut captivis fugientibus, inquiunt aliqui. Melius opportuna itineribus & peregrinationi, velox enim cursus *fuga* poëtis dicitur, Georg. 3. 201 *Ille volat, simul arva fugâ, simul æquora verrens.*

287. *Multa adeo, &c.*] VIII. Præceptum, *De iis quæ noctu ac diu, æstate atque hyeme melius præstantur.*

288. *Eous.*] Lucifer, Ecl. 6. 86.

292. *Faces inspicat.*] Faces è ligno minutas in virgulas, incidit spicarum & aristarum in modum. Ecl. 8. 29.

294. *Pectine.*] Pecten est instrumentum quo densatur tela. Æn. 3. 483.

295. *Musti.*] Vini novi. Describit autem hic vini coctionem, quod si ad tertiam partem mensuræ decoquatur, *sapa* dicitur, si ad dimidium, vocatur *defrutum, du resiné*, ex Plin. l. 14. 9. Nota redundantem ultimam versus syllabam, quæ cum prima sequentis versus elidenda est.

Vulcano.] Pro igne sumitur, qui in ejus est tutela, Jovis & Junonis filius fuit, ab iis è cœlo propter deformitatem dejectus in insulam Lemnum, claudus è casu factus est, & ferrariam ibi fabricam exercuit, uxoremque duxit Venerem. Quanquam ejus officinam Virgilius alibi constituit, Æn. 8. 416.

297. *Ceres.*] Pro segete hic accipiatur, alibi pro pane. De ea, Ecl. 5. 79.

302. *Genialis hyems.*] Ea, quibus inest voluptas, *genialia* dicuntur, à *Genio* voluptatis Deo: unde dicimus *genio indulgere*, voluptati indulgere, & *genium defraudare*, voluptate abstinere.

303. *Pressæ.*] Jactatæ mari & afflictæ scopulis, juxta Ramum; oneratæ mercibus, juxta Taubmannum, sic Tibul. l. 1. 196. *Presserat externâ navita merce ratem.*

304. *Coronas.*] Reduces è navigatione coronabant naves, puppes præcipuè, quia in postrema illa navis parte sacrarium erat.

305. *Stringere*] Ecl. 9. 61. *Myrta.*] Fructus myrti arboris, qui maturitate suo rubore nigrescunt.

307. *Gruibus pedicas.*] Laqueos quibus implicantur pedes; & *gruibus* posuit pro quibuscumque avibus, speciem pro genere.

308. *Figere damas stupea, &c.*] Ordo est: tempus est, torquentem, id est, eum qui torquet verbera fundæ, figere damas. Negat Philargyrius figi posse damas fundâ; sed tantum eum in locum compelli, ubi deinde jaculis figantur. Quidni tamen plumbo è fundis excusso perinde figantur, ut nunc figuntur exploso ex æreis tubu-

Stupea torquentem Balearis verbera fundæ:
Cum nix alta jacet, glaciem cum flumina trudunt:
Quid tempestates autumni & sidera dicam?
Atque ubi jam breviorque dies, & mollior æstas,
Quæ vigilanda viris? vel cum ruit imbriferum ver,
Spicea jam campis cum messis inhorruit, & cum
Frumenta in viridi stipulâ lactentia turgent?
Sæpe ego, cum flavis messorem induceret arvis
Agricola, & fragili jam stringeret hordea culmo;
Omnia ventorum concurrere prælia vidi,
Quæ gravidam late segetem ab radicibus imis
Sublime expulsam eruerent: ita turbine nigro
Ferret hyems culmumque levem, stipulasque volantes.
Sæpe etiam immensum cœlo venit agmen aquarum,
Et fœdam glomerant tempestatem imbribus atris
Collectæ ex alto nubes: ruit arduus æther,
Et pluviâ ingenti sata læta, boumque labores
Diluit: implentur fossæ, & cava flumina crescunt
Cum sonitu, fervetque fretis spirantibus æquor.
Ipse pater, mediâ nimborum in nocte, coruscâ
Fulmina molitur dextrâ: quo maxima motu
Terra tremit: fugêre feræ, & mortalia corda
Per gentes humilis stravit pavor: ille flagranti
Aut Athō, aut Rhodopen, aut alta Ceraunia telo
Dejicit: ingeminant Austri, & densissimus imber:
Nunc nemora ingenti vento, nunc litora plangunt.
Hoc metuens, cœli menses & sidera serva:

(a)ut plumbo? Sic enim Ovid. Met. 2. 729. *Non secus exarsit, quam cum Balearica plumbum funda jacit; volat illud & incandescit eundo!* Baleares autem insulæ circa Hispaniam sunt, *Majorque & Minorque*: quarum incolæ fundæ usu præ cæteris insignes; inde nomen habere memorantur, à *βάλλειν jacere*.

309. *Stupea verbera.*] Funes è stupa contexti, sive lora, quibus lapis aut plumbum intorquetur.

311. *Quid tempestates, &c.*] V. PARS, *De tempestatum prognosticis*, quibus (p)ræmittit tempestatum ipsarum descriptionem.

322. *Agmen aquarum.*] Vel, juxta Servium, motum & impetum significat; ut Æn. 2. 782. *Leni fluit agmine Tybris*. Vel juxta Pomponium, copiam & multitudinem; cui assentior, propter epithetum *immensum*, quod potius copiæ, quam motui convenit.

324. *Collectæ ex alto nubes.*] I. Collectæ *ex septentrione* & Aquilone, juxta Servium; quia septentrio sublimis nobis; Auster, sive meridies, depressus est; at procellæ tamen è meridionali parte, Austro flante, præsertim ingruunt; & mox dicetur, *Ingeminant Austri*. II. Collectæ *è mari*, juxta Pomponium; quia nubes è mari & lacubus aquas colligunt. III. Collectæ *ex aere sublimi*, juxta alios communiter.

327. *Fervetque fretis.*] Etymon *freti* apposuit. *Fretum* enim est mare inter gemini litoris angustias compressum, ibique quasi *fervescens*, & *spirans*, & ebulliens.

332. *Aut Atho, aut &c.*] *Athos*, mons est in Macedonia, imminens mari Ægæo; *Rhodope* in Thracia, *Ceraunia* in Epiro, sic dicta, quia frequenti fulmine propter altitudinem feriuntur, à κεραυνός *fulmen*. Legitur in aliquot codic. *Athon*, Et verò accusativus Græca lege est ἄθων Usu tamen Theocriti, Isocratis, Strabonis, &c. receptus est accusativus ἄθω, cujus ultima hic brevis fit, nec eliditur, Græco more, ut v. 281. *Imponere Pelio Ossam*.

Frigida Saturni sese quo stella receptet,
Quos ignis cœli Cyllenius erret in orbes.
Imprimis venerare Deos: atque annua magnæ
Sacra refer Cereri, lætis operatus in herbis;
Extremæ sub casum hyemis, jam vere sereno.
Tunc agni pingues, & tunc mollissima vina:
Tunc somni dulces, densæque in montibus umbræ.
Cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret:
Cui tu lacte favos & miti dilue Baccho,
Terque novas circum felix eat hostia fruges,
Omnis quam chorus & socii comitentur ovantes:
Et Cererem clamore vocent in tecta: neque ante
Falcem maturis quisquam supponat aristis;
Quam Cereri, torta redimitus tempora quercu,
Det motus incompositos, & carmina dicat.
Atque hæc ut certis possimus discere signis,
l. 153 Æstusque, pluviasque, & agentes frigora ventos;
Ipse pater statuit, quid menstrua Luna moneret,

336. *Frigida Saturni, &c.*] Vis astrorum, planetarum imprimis, ad procellas & anni temperiem sane maxima, augetur, aut minuitur, vel prout variis zodiaci signis quisque respondet, & hoc significat *quo se receptet*, vel prout planetis aliis conjungitur, & hoc significat *quos erret in orbes*. Assignatur enim planetis *orbis* sive circulus cuique suus. Itaque *Saturnus* noxius est, & respondens Capricorno, ciet pluvias, respondens scorpio, grandines. *Mercurius* præsertim nulla virtute peculiari insignis, talis est, qualis planeta cui sese admovet: si *Jovi*, felix est; si *Saturno*, funestus: un e *minister Deorum* dicitur. De *Saturno*, Ecl. 4. 6.

337. *Cyllenius.*] Mercurius, à Cyllene Arcadiæ monte, in quo natus est, patre Jove, matre Maia, una ex Pleiadibus. Bene *erret*: planetæ enim septem, ex quibus unus est, nomen habent à πλάνη error: quia non fixa, sed errantia sidera sunt.

339. *Sacra refer Cereri.*] duo Indicit sacrificia, vernum unum *jam vere sereno*, alterum æstivum, *neque ante falcem maturis quisquam, &c.* v. 347.

Operatus.] *Operari* & *facere*, sine addito, est facere sacrificium, Ecl. 3. 77.

343. *Cuncta tibi, &c.*] Ritum describit sacrificii *ambarvalis*, quo solebant *arva ambire*, & circuire cum hostia. Quæ vide fusius apud Tibull. l. 2. 1.

Tibi.] Tuo jussu, tui causa, &c. estque Latinis, ut & Gallis, familiaris locutio. Sic supra v. 45. *incipiat jam tum mihi taur[us] ingemere.*

344. *Cui tu lacte favos, &c.* [sacri]ficii materiem explicat: lac [...]num, hostiam: quæ, jux[ta] Ecl. 3. 77. *vitula* erat: juxt[a] l. 2. 1. *agnus*: juxta eund[em] *porcus*, juxta Servium, *sus g*[...]

344. *Miti dilue Baccho.*] C[...] Plauto Aulul. act. 2. 6. 5. [...] sacrificiis Cereris abfuisse, [...] hic adest? Douza in illum P[...] tum, distinguit duo Cereris [...] *ambarvalia*, quæ cum vino [...] quod patet ex Tibulli loc[o] *Eleusina*, quæ nuptiarum ej[...] riam celebrabant, & hæc sine vino, de iis Plautus explica[t] *Cererine hi sunt facturi nupti[as]* *temeti*, id est, vini, *nihil all*[...] *telligo.*

347. *Cererem clamore voc[ent in] tecta.*] Ut eorum domino pro[...] veilitque copiosam segetem [...] Ceres ipsa dicitur, in ejus [...] inferri.

349. *Quercu.*] Ob meme[...] ctus prioris, nempe glandiu[m] bus ad frumenta revocati [...] neficio Cereris.

353. *Quid menstrua Luna* [...] singulis circiter mensibus [...] conficit, ut enim Sol anni, [...] mensium est præses, unde [...] dictus est à μήνη Luna. M[...] poëta, tempestatum progno[...] peti posse duplici è capite, [...] logia & experientia. Astrolo[...]

igno caderent Austri, quid sæpe videntes
olæ propius stabulis armenta tenerent.
nuo, ventis surgentibus, aut freta ponti
unt agitata tumescere, & aridus altis
bus audiri fragor: aut resonantia longe
misceri, & nemorum increbrescere murmur.
ibi tum curvis male temperat unda carinis:
medio celeres revolant ex æquore mergi,
oremque ferunt ad litora, cumque marinæ
co ludunt fulicæ: notasque paludes
it, atque altam supra volat ardea nubem.
etiam stellas, vento impendente, videbis
pites cœlo labi; noctisque per umbram
narum longos à tergo albescere tractus;
levem paleam & frondes volitare caducas,
summa nantes in aqua colludere plumas.
oreæ de parte trucis cum fulminat, & cum
ue Zephyrique tonat domus; omnia plenis
natant fossis, atque omnis navita ponto
ida vela legit. Nunquam imprudentibus imber

Astrologiam exprimit his
uid menstrua Luna moneret:
&c. Experientiam his ver-
sæpe videntes agricolæ. &c.
prognosticis experientiæ,
tum exequetur prognosti-
giæ, de Sole & Luna versu

o signo, &c.] Vel quo sub
l melius, quo indicio intelli-
ventos deficere. Austri pro
et procellosis ventis: de iis

ontinuo ventis surgentibus,
niorum affert prognostica
gitat onem maris. 2. Fra-
montibus. 3. Sonitum lito-
Murmur sylvarum. 5. Vola-
orum è mari. 6. Ludos fu-
n arena. 7. Fugam ard-a-
apsum stellarum. 9. Noctur-
tractus. 10. Palearum vo-
. Plumarum in aqua collu-

ridus fragor.] Epithetum è
l. 6. 118. Aridus unde aures
m. Siccus & acutus; qualis
s, cum frangitur.
ergi.] Plongeons, aliis corvi
dicuntur.
ulicæ.] Foulques, poules d'eau:
non admodum absimiles.
Ardea.] Heron: è præpetum
quæ altius volant: unde di-
i ardua.
æpe etiam stellas, &c.] Con-
omnes nullam cœlo stellam
, I.

labi, sed hoc è vulgi mente dictum
esse, cui labi videtur. Lapsus autem
illi juxta Plinium l. 2. 8. sunt redun-
dationes quædam humoris illius, quo
aluntur stellæ: ut in luminibus ac-
census liquore olei videmus accidere.
Juxta Servium, sunt particulæ quæ-
dam ignis ætherei, quæ decutiuntur
à vento vehementiore, cum altiora
conscenderit. Nugæ. Juxta Aristote-
lem, sunt terræ exhalationes aptæ
ad concipiendum ignem: quæ ad me-
diam usque aëris regionem eductæ,
illic, circumfusi aëris frigore com-
pressæ ignescunt.

370. At Borea de parte, &c.] Pro-
gnostica pluviarum colligit XII. 1.
Flumen à Borea, id est, septentrio-
ne. 2. Concursum Euri venti orien-
talis: & Zephyri, venti occidenta-
lis. 3. Fugam gruum è vallibus. 4. Bu-
culam captantem naribus auras. 5.
Hirundinem lacus circumvolitantem.
6 Ranas coaxantes. 7. Formicas ova
è latebris educentes. 8. Arcum cœ-
lestem. 9. Corvos raucè crocitantes.
10. Marinarum avium & cycnorum
frequentes sub aquis demersiones.
11. Solitariam cornicum in arena dis-
cursationem. 12. Fungos in lucerna
concrescentes.

371. Eurique, &c.] Spirat ab o-
riente brumali. Latinis Vulturnus ap-
pellatur ex Plin. l. 2. 47. De Zephy-
ro, Ecl. 5. 5. De Borea, Ecl. 7. 51.

373. Nunquam imprudentibus imber
obfuit, &c.] Nunquam incautis no-

P

Obfuit. Aut illum surgentem vallibus imis
Aëriæ fugêre grues: aut bucula cœlum
Suspiciens, patulis captavit naribus auras:
Aut arguta lacus circunvolitavit hirundo:
Et veterem in limo ranæ cecinere querelam.
Sæpius & tectis penetralibus extulit ova
Angustum formica terens iter: & bibit ingens
Arcus: & è pastu decedens agmine magno
Corvorum increpuit densis exercitus alis.
Jam varias pelagi volucres, & quæ Asia circum
Dulcibus in stagnis rimantur prata Caystri,
Certatim largos humeris infundere rores:
Nunc caput objectare fretis, nunc currere in undas,
Et studio incassum videas gestire lavandi.
Tum cornix plenâ pluviam vocat improba voce,
Et sola in sicca secum spatiatur arena.
Nec nocturna quidem carpentes pensa puellæ
Nescivere hyemem: testâ cum ardente viderent
Scintillare oleum, & putres concrescere fungos.
Nec minus ex imbri soles, & aperta serena

cuit, quia tam clara dat sui signa: ut quibuscunque nocuit, ii cavere potuerint.

378. *Et veterem, &c.*] Alluditur ad metamorphosim, quâ Lyciæ rustici in ranas commutati sunt: cum Latonæ, Dianam & Apollinem liberos sinu gerenti, & ad lacum præ siti accedenti, convicium fecissent. Ovid. Met. 6. *Nunc quoque turpes litibus exercent linguas: pulsoque pudore, quamvis sint sub aqua, sub aqua maledicere tentant*, &c.

380. *Et bibit ingens arcus.*] Vulgus veterum putabat arcum cœlestem, sive *Irim*, haurire suis cornibus aquam è fontibus, eaque nutriri. Unde & eam *Junonis* nunciam finxere, id est, *aëris*.

383. *Et quæ Asia circum*, &c.] *Cycnos* intelligit: frequentes in Caystri ripis: *Cayster*, vel *Caystrus*, fluvius Asiæ minoris, nascens in Phrygia majore, trajectâque Lydiâ, per Ioniæ litus in Ægæum mare defluens. *Asia* palus & oppidum inter *Caystrum* fluvium, & montem *Tmolum*, qui est in confinio Lydiæ & Phrygiæ majoris: primam syllabam habet longam: *Asia* vero, mundi pars, brevem. *Rimari* est cibum per terræ rimas vestigare, vermiculos, &c. *Stagna* hic, prata sunt, in quæ Cayster exundat, & in quibus stant resides aquæ.

387. *Incassum.*] Frustra. Quia cycnorum candori nihil addi per lotionem potest.

Gestire.] Est lætitiam & contentionem suam motu, gestuque corporis exprimere.

388. *Tum cornix plena*, &c.] Ita vulgo legitur: Servius tamen *rauca*. Corvi itaque in utrisque prognosticis locum habent ad pluviam quidem, *Corvorum increpuit densis*, &c. *Cornix plena pluviam*, &c. Ad serenitatem vero v. 410. *Tum liquidas corvi presso ter gutture voces*, &c. Nempe si *plena* voce ac rauca diu crocitent, pluviam indicant: si *ter* aut *quater*, & *presso gutture*, & *liquida voce*, serenitatem nuntiant.

390. *Pensa.*] Lanas, quæ puellis dantur ad pensum, id est intra constitutam diem expediendæ.

391. *Testa.*] Lucerna testacea. *Fungos*, Scintillas, quæ circumfusi aëris humore & crassitie erumpere cum fumo prohibitæ, in lucernis resident, & cumulantur in quamdam fungorum similitudinem.

393. *Nec minus ex imbri*, &c.] Enumerat prognostica serenitatis IX. 1. Nitorem stellarum. 2. Nitorem Lunæ exorientis. 3. Cœlum sine velleribus & nubeculis. 4. Halcyones alas ad Solem non explicantes. 5. Sues non jactantes manipulo. 6. Nebulas ad terram depressas. 7. Noctuam cadente Sole silentem. 8. Falconis in alaudam incursus. 9. Corvorum lætos strepitus.

Ex imbri.] Vel *post imbrem*. Vel

Prospicere, & certis poteris cognoscere signis.
Nam neque tum stellis acies obtusa videtur,
Nec fratris radiis obnoxia surgere Luna:
Tenuia nec lanæ per cœlum vellera ferri.
Non tepidum ad Solem pennas in litore pandunt
Dilectæ Thetidi Halcyones: non ore solutos
Immundi meminere sues jactare maniplos.
At nebulæ magis ima petunt, campoque recumbunt:
Solis & occasum servans de culmine summo
Nequicquam seros exercet noctua cantus.
Apparet liquido sublimis in aëre Nisus,
Et pro purpureo pœnas dat Scylla capillo.
Quacunque illa levem fugiens secat æthera pennis,
Ecce inimicus atrox magno stridore per auras
Insequitur Nisus: qua se fert Nisus ad auras,
Illa levem fugiens raptim secat æthera pennis.
Tum liquidas corvi presso ter gutture voces
Aut quater ingeminant, & sæpe cubilibus altis,
Nescio qua præter solitum dulcedine læti,
Inter se foliis strepitant: juvat imbribus actis
Progeniem parvam, dulcesque revisere nidos.
Haud equidem credo, [redacted] sit divinitus illis quia
Ingenium, aut rerum fato prudentia major:
Verum ubi tempestas & cœli mobilis humor

ex ipso imbre. sive observatione indiciorum pluviæ tempestatis, cognosces oppositam temperiem: si nimirum indicia illa abfuerint.

Aperta serena.] Supra, v. 153.

396. *Obnoxia.*] Quia tam clare lucet, ut lucem tum, non à Sole, sed à se ipsa habere videatur. Sol & Luna, Latonæ liberi, Ecl. 3. 67.

399. *Dilectæ Thetidi Halcyones.*] Ceyx, Luciferi filius, Trachiniæ rex, ob multa domestica portenta profectus ad Clarii Apollinis oraculum, in Ægæo mari naufragium fecit. Uxor ejus Halcyone, Æoli filia, cum in mariti cadaver appulsum litori involaret amoris impetu: ambo in aves conversi sunt, uxoris nomine *Halcyones* dictas: & in fidei præmium quotannis ipsarum fœturæ mare placidissimum substernitur per 7. vel 11. vel 14. dies, qui inde *Halcyonii dies* appellantur, & contingunt circa brumam. Hinc *dilectæ Thetidi* sunt. De *Thetide*, Ecl. 4. 32.

400. *Meminere sues.*] Non memoriâ propriè dictâ, quæ fit per species, seu imagines rerum, usu & sensu comparatas: sed memoriâ impropriè dictâ, quam vocant *instinctum*, quæ fit per species in ortu ingenitas, quibus animantes ad rem aliquam fugiendam, aut appetendam moventur; quoties species illæ, rei similis objectu & præsentia, excitantur. Ita species ingenita agitandi luti, solvendique manipuli movet suem: quoties luti, aut manipuli objectu excitatur.

403. *Nequicquam exercet.*] id est hoc loco, *non exercet*: juxta Servium, qui sic explicat Persium. S. 2. 51. *Nequicquam fundo suspiret nummus in imo*, id est, *non suspiret*: *Noctua*, avis funesta & nocturna, *chouette*.

404. *Nisus, &c.*] *Haliaetus*, sive falco, *faulcon*, olim Nisus Megarensium rex: *Scylla*, *Ceiris*, sive *alauda*, *alouëtte*, ejus filia: aves inimicissimæ: De earum metamorph. Ecl. 6 74.

415. *Haud equidem, &c.*] Caussam affert, cur aves, cæteræque animantes mutationem aëris præsentiant: non item homo. Ac negat eas habere rationem, & ingenium divinitus datum: indeque discrimen repetit; quia homo ratione pollet, atque adeo judicio & ratione, præter naturam & qualitatem aëris, potest esse tristis & lætus: at verò animantes reliquæ, cum ratione careant, obsequuntur naturæ aëris; atque adeò quoties, vel tristes, vel lætæ

change in the quality of the atmosphere

Mutavere vias : & Juppiter humidus Austris
Densat, erant quæ rara modo ; & quæ densa, relaxat :
Vertuntur species animorum, & pectora motus
Nunc alios, alios dum nubila ventus agebat,
Concipiunt : hinc ille avium concentus in agris,
Et lætæ pecudes, & ovantes gutture corvi.
Si verò Solem ad rapidum Lunasque sequentes
Ordine respicies ; nunquam te crastina fallet
Hora, neque insidiis noctis capiere serenæ.
Luna revertentes cum Primum colligit ignes,
Si nigrum obscuro comprenderit aëra cornu ;
Maximus agricolis pelagoque parabitur imber.
At, si virgineum suffuderit ore ruborem,
Ventus erit : vento semper rubet aurea Phœbe.
Sin ortu in quarto (namque is certissimus auctor)
Pura, neque obtusis per cœlum cornibus ibit ;
Totus & ille dies, & qui nascentur ab illo
Exactum ad mensem, pluviâ ventisque carebunt :
Votaque servati solvent in litore nautæ
Glauco, & Panopeæ, & Inoo Melicertæ.

apparent, id ex aliqua cœli aërisque affectione fieri probabilius est, qua necessario commoventur.

418. *Mutavere vias.*] Mutavere rationem & qualitatem aëris. *Via* enim est sæpe *ratio & modus*. Sic Georg. 2. 22. *Sunt alii quos ipse via sibi repperit usus.*

419. *Densat, &c.*] *Densare* est aliquid in minorem dimensionem contrahere : *relaxare*, seu *rarefacere*, est in majorem dimensionem dilatare. Quæ duo imprimis cadunt in aerem, qui naturæ est facile mobilis: aëris autem vis est in animantes maxima. Itaque mutato aëre, mutantur, variéque agitantur species & imagines rerum, in animantium memoria superstites: mutatis speciebus, mutatur cognitio : mutata cognitione, appetitus quoque varie movetur : sive ad tristitiam, sive ad lætitiam, sive ad prosecutionem, sive ad fugam. Per *species animorum*, cognitio exprimitur ; per *motus*, affectio diversa appetitus, cujus sedes est in corde, seu *pectore*.

423. *Ovantes.*] Lætantes Æn. 3. 189.

427. *Luna revertentes.*] Proponit ea prognostica quæ ab astrologia petuntur. I. A *Luna* tria. 1. Si nova fit obscura, pluvias notat. 2. Si rubescat, ventum minatur. 3. Si quartâ die serena sit, mensem serenum promittit. Unde vulgare est: *Pallida Luna pluit, rubicunda flat, alba serenat.* II. A *Sole* octo. 1. & 2. Si in ortu, aut sit maculosus aut media tantum sui parte appareat ; imbrem nuntiat. 3. & 4. Si in ortu divisi sint radii, aut Aurora palleat, ventos prædicit. 5. & 6. In occasu si sit cœruleus, pluviam ; si igneus, ventos. 7. Si maculosus, pluviam & ventos. 8. Si in ortu & occasu lucidus, serenum ac sudum Aquilonem.

427. *Colligit ignes.*] Quos decrescens amisisse videbatur, & quasi dissipasse.

437. *Glauco & Panopea, &c.*] Marinis numinibus. Versus bis hiat Græcum in morem. *Glaucus* piscator fuit qui cum pisces à se captos fortuito cujusdam herbæ attactu resilire in aquam vidisset, eadem ipse degustata pisces in mare secutus est, & in marinum Deum est conversus. *Panope*, vel *Panopea* : Nympha maris, Nerei & Doridis filia. *Melicerta*, vel Melicertes *Inûs* filius fuit. *Ino* autem Cadmi filia, Athamantis Thebarum regis uxor, quæ maritum fugiens, in mare se cum filio præcipitem dedit : ambo maris numinibus additi : & *Ino* quidem Græcis *Leucothea*, Romanis *Matuta* : *Melicerta* illis *Palæmon*, his *Portunus*, appellatus est. Alii tamen Auroram his nominibus designatam putant : & *Leucotheam* Græco nomine, quasi *albam Deam* : *Matutam* Latino dictam esse, quasi *matutinam*.

Inoo.] *Inous*, adjectivum nomen, id est, *filius Inûs*.

Sol quoque & exoriens, & cum se condet in undas,
Signa dabit: Solem certissima signa sequuntur:
Et quæ mane refert, & quæ surgentibus astris.
Ille ubi nascentem maculis variaverit ortum
Conditus in nubem, medioque refugerit orbe;
Suspecti tibi sint imbres: namque urget ab alto
Arboribusque satisque Notus, pecorique sinister.
Aut ubi sub lucem densa inter nubila sese
Diversi erumpent radii, aut ubi pallida surget
Tithoni croceum linquens aurora cubile;
Heu male tum mites defendit pampinus uvas,
Tam multa in tectis crepitans salit horrida grando.
Hoc etiam, emenso cum jam decedet Olympo,
Profuerit meminisse magis: nam sæpe videmus
Ipsius in vultu varios errare colores.
Cœruleus pluviam denuntiat, igneus Euros:
Sin maculæ incipient rutilo immiscerier igni;
Omnia tunc pariter vento nimbisque videbis
Fervere. Non illa quisquam me nocte per altum
Ire, neque à terra moneat convellere funem.
At si, cum referetque diem, condetque relatum,
Lucidus orbis erit; frustra terrebere nimbis,
Et claro sylvas cernes Aquilone moveri.
Denique quid Vesper serus vehat, unde serenas
Ventus agat nubes, quid cogitet humidus Auster,
Sol tibi signa dabit: Solem quis dicere falsum
Audeat? ille etiam cæcos instare tumultus
Sæpe monet: fraudemque & operta tumescere bella.
Ille etiam extincto miseratus Cæsare Romam:
Cum caput obscura nitidum ferrugine texit,

443. *Ab alto.*] Supra v. 324.

444. *Notus.* Idem qui Auster, ventus meridionalis, Ecl. 2. 58.

446. *Sese erumpent*, &c.] Hic active sumitur, auctore Lucretio l. 4. 108. *Tandem ubi se erupit nervis collecta cupido.*

447. *Tithoni croceum*, &c.] De Tithono: deque *Aurora*, supra v. 49. *Croceus* color, *du saffran*, Ecl. 4. 44. De *Olympo*, Ecl. 5. 56.

456. *Fervere.*] Penultima brevi semper apud Virgilium: ut & *fulgere*, *stridere*, *effulgere*, *effervere*.

460. *Aquilone.*] Vento septentrionali, qui & *Boreas* dicitur, siccat nubes & cœlum abstergit. Ecl. 7. 51.

464. *Ille etiam*, &c.] VI. PARS. *Digressio, de prodigiis quae caedem J. Caesaris, aut praecesserunt, aut subsecuta sunt.* Quæ singula Scriptorum aliorum auctoritate, quoad poterit fieri, confirmabo. Videndus Ovidius Met. 15. 782. qui prodigia illa recensuit, & Virgilium imitatus est.

467. *Cum caput obscurâ ferrugine*, &c.] Servius de vero Solis defectu interpretatur, sive eclipsi, quam tamen aut illo, aut sequente anno fuisse ullam negat Scaliger, & explicat de insolito Solis pallore, de quo sic Plin. l. 2. 80. *Fiunt prodigiosi & longiores Solis defectus, qualis occiso Dictatore Caesare, & Antoniano bello, totius pene anni pallore continuo.* Ita quoque Plutarchus in Cæsare. Καὶ τὸ περὶ τὸν ἥλιον ἀμαύρωμα τῆς αὐγῆς &c. *Circa Solem quoque hebetatio splendoris: nam toto illo anno pallens ejus globus, & sine fulgore oriens, debilem & tenuem emisit calorem: itaque nubilus aer & gravis extitit: unde fructus crudi immaturique elanguerunt ob coeli rigorem, & flaccidi evasere.*

Impiaque æternam timuerunt sæcula noctem.
Tempore quanquam illo, tellus quoque, & æquora ponti,
Obscœnique canes, importunæque volucres
Signa dabant. Quoties Cyclopum effervere in agros
Vidimus undantem ruptis fornacibus Ætnam,
Flammarumque globos, liquefactaque volvere saxa?
Armorum sonitum toto Germania cœlo
Audit, insolitis tremuerunt motibus Alpes.
Vox quoque per lucos vulgo exaudita silentes
Ingens, & simulacra modis pallentia miris
Visa sub obscurum noctis: pecudesque locutæ,
Infandum! sistunt amnes, terræque dehiscunt:

Ferrugine.] Non propriè caligine, sed rubore nigricante: de eo colore, Ecl. 2. 18.

468. *Sæcula.*] Genus hominum, homines, Lucretii more: cui nihil est illa locutione familiarius, l. 1. 1090. *Quippe etiam vesci è terra mortalia sæcla.* l. 5. 986. *Mortalia sæcla dulcia linquebant labentis lumina vitæ.* Sic l. 4. 1220. *Et muliebre oritur patrio de semine sæclum*; id est, mulieres: l. 3. 754. *Desiperent homines, saperent fera sæcla ferarum*; id est, feræ: l. 5. 860. *Leonum sæcla*; id est, leones: l. 5. 864. *Bucera sæcla*; id est, boves, &c. Suspicatur Gifanius id è Græcis haustum esse, apud quos γενεὰ & *genus* & *sæculum*, aut certe spatium aliquot annorum significat.

470. *Obscœnique canes, &c.*] Mali ominis: sic passim à probatis auctoribus *fœda* dicuntur omina & auguria, quæ funesta sunt. De hac voce Æn. 3. 262. Appianus autem l. 4. civil. inter ostenta, quæ triumviratum, in ultionem Julianæ cædis institutum præcessere, hoc quoque recenset. Κύνες τε γὰρ ὠρύοντο ὁμαλῶς, οἷα λύκοι. *Canes verò ululabant ex composito, instar luporum.*

Importunæque volucres.] Plutarchus habet inter prænuncia necis illius prodigia, καταιρόντας εἰς ἀγορὰν ἐρήμους ὄρνιθας: *aves solitarias in forum delatas.* Suetonius vero in Julio. c. 81. *Pridie easdem Idus avem regaliolum cum laureo ramulo Pompeianæ curiæ se inferentem volucres varii generis ex proximo nemore persecutæ ibidem discerpserunt.*

471. *Cyclopum effervere in agros, &c.*] De hoc prodigio nemo singulatim hoc tempore. *Ætna*, mons est Siciliæ, *mont Gibel*: de quo Æn. 3. 571. *Cyclopes*, juxta Diodorum, primi Siciliæ habitatores fuere: juxta fabulas, Neptuni & Amphitrites filii; sic dicti, quia unicum habebant in fronte oculum orbicularem, unde nomen ipsis inditum à κύκλος *circulus*, & ὤψ *oculus, vultus*: iidem Vulcano ministri & opifices attributi: tres præcipue, Brontes, Steropes & Pyracmon, officinam habent apud Ætnam, supra v. 295.

473. *Liquefactaque volvere saxa.*] Saxa excisa & igne comminuta, seu pumices aridos ac spongiosos, vel cineres: quod inde constat magna interdum copia erumpere.

474. *Armorum sonitum, &c.*] Appianus l. 4. Ἀνδρῶν τε μεγάλαι βοαί, &c. *Exaudiebantur magni clamores virorum, & armorum strepitus, & cursus equorum, cum nihil tale cerneretur.* De *Germania*, quæ bello tentata, & aliqua ex parte victa à Cæsare fuerat, vide Ecl. 1. 63.

475. *Motibus Alpes.*] Ovidius, non Alpes, sed Romam tremore concussam dicit Met. 15. 799. *Motamque tremoribus urbem.* De *Alpibus*, Ecl. 10. 47.

476. *Vox quoque per lucos, &c.*] Ovid. ibidem v. 792. *Cantusque feruntur auditi sanctis & verba minantia lucis.*

477. *Simulacra modis, &c.*] Plutarchus in Cæsare. Τύπους νύκτωρ πολλαχοῦ διαϊσσομένους: *imagines noctu passim discurrentes.*

478. *Pecudesque locutæ, infandum.*] Appian. l. 4. Βοῦς τε φωνὴν ἀφῆκεν ἀνθρώπου, &c. *Bos etiam humanam vocem emisit, & infans recens natus locutus est.*

479. *Sistunt amnes.*] Unde sequitur inundatio redundantium fluctuum. Horat. Od. 1. 2. *Vidimus flavum Tiberim, retortis litore Hetrusco violenter undis, ire dejectum monumenta regis, templaque Vestae, &c.* Huc adde quæ mox dicentur v. 482. de inundatione *Eridani*. De sequenti prodigio, nempe *terræ hiatu*, nusquam mentio.

ıœstum illacrymat templis ebur, æraque sudant.
uit insano contorquens vortice sylvas
iorum rex Eridanus, camposque per omnes
ı stabulis armenta tulit: nec tempore eodem
:ibus aut extis fibræ apparere minaces,
Puteis manare cruor cessavit; & alte
noctem resonare lupis ululantibus urbes.
alias cœlo ceciderunt plura sereno
ura, nec diri toties arsere cometæ.
ı·inter sese paribus concurrere telis
nanas acies iterum videre Philippi:

t mœstum illacrymat, &c.] Ap- ı 4. Τῶν ξοάνων τὰ μὲν ἱδρῶ ἢ αἷμα ἴδεον, *E simulacris lem sudabant; alia etiam san- udabant.*

Fluviorum rex Eridanus.] ıs Græcis, Latinis *Padus*, le 'esulo monte in Alpibus Cot- ıiens, Galliam Cisalpinam, c Italiæ pars est, in *Transpa- & Cispadanam* dividens, in adriaticum multis ostiis in-

Vel quia fluviorum Italiæ ı est, vel quia insignitum est ıine signum cœleste vastæ ma- is, ab æquatore versus Orio- circulum usque polarem an- n, vario anfractu pertinens. *orum.*] Vel pes anapæstus pro hic appositus; vel duæ breves ı unam longam coalescunt, ut 397. *tenuia nec lana, &c.*

Tristibus aut extis fibræ, &c.] ıe divinat. l. 1. 119. de J. Cæ- *m immolaret illo die, quo pri- sella aurea sedit, & cum pur- ıste processit, in extis bovis opi- m fuit. Qua ille rei novitate : cum Spurina diceret, timen- , ne consilium & vita deficeret; ıim rerum utramque à corde : postero die caput in jecore non ıæ quidem illi portendebantur à mortalibus, ut videret interi- n ut caveret.* Eadem fere ha- ıtarchus, Valerius Maximus, *a*, dicta juxta Festum, quia ibus ea Diis præsecantur, ıime *extant* eminentque. *Fi-* que dicta est antiquis juxta ım, cujusque rei *extremitas*, ı venulis & nervulis & radi- ıgo usurpatur, & vestium ex- es appellantur *fimbriae.*

lut puteis, &c. & alte per no- c.] De primo portento tacent , de secundo sic Appian. l. 4. Λύκοι τὴν ἀγορὰν διέθεον, *lupi per fo- rum discurrebant.*

487. *Cœlo ceciderunt plura sereno, &c.*] Appian. l. 4. Καὶ κεραυνοὶ συνεχεῖς ἐς ἱερὰ καὶ ἀγάλματα ἐπιπτον. *Et fulmina crebra in templa & statuas cadebant.* Fulmen & fulgur *sereno cœlo*, aliquando mali ominis fuit, ut hic; aliquando etiam boni, ut Æn. 9. 630. *Audiit, & cœli genitor de parte serena intonuit lævum.*

488. *Cometæ.*] Plutarchus in Cæs. Ὅ τε μέγας κομήτης ἐφάνη. *Grandis cometa post Cæsaris necem eximie fulgens septem noctes apparuit.* Hic autem cometa, stella eadem illa fuit, de qua Ecl. 9. 47. *Ecce Dionæi processit Cæsaris astrum*, sic enim Sueton. in Cæs. 88. *Ludis, quos primo consecratos ei heres Augustus edebat, stella crinita per septem dies continuos fulsit exoriens circa undecimam horam: creditumque est animam esse Cæsaris in cœlum recepti.*

489. *Paribus telis.*] Quia Romani contra Romanos bello civili certabant.

490. *Romanas acies iterum, videre Philippi, &c.*] Nodus difficilis. Hæc certa præmitto. I. *Philippi* urbs est in confinio Thraciæ & Macedoniæ, ad radices Pangæi montis, qui pars est *Hæmi.* II. *Pharsalus*, urbs est in ea parte Thessaliæ, quæ ad Macedoniam vergit. III. Emathiæ nomen, ab Emathione rege, Memnonis fratre, datum est Macedoniæ locisque confinibus. IV. Octavianus Cæsar haud dubie Brutum & Cassium delevit, ad Hæmum & Philippos Thraciæ: Julius vero Cæsar Pompeium, ad Pharsalum Thessaliæ. Atque ita locus utriusque pugnæ, tota Macedonia intermedia, immo leucis admodum octoginta, dissitus est: ut constat è Græcis scriptoribus. V. Auctores tamen Romani, Virgilio posteriores, Lucanus, Florus, &c. utramque pugnam eidem

Nec fuit indignum superis, bis sanguine nostro
Emathiam & latos Hæmi pinguescere campos.
Scilicet & tempus veniet, cum finibus illis
Agricola, incurvo terram molitus aratro,
Exesa inveniet scabrâ rubigine pila:
Aut gravibus rastris galeas pulsabit inanes,
Grandiaque effossis mirabitur ossa sepulcris.
Dii patrii Indigetes, & Romule, Vestaque mater,

omnino addicunt loco. Ovidius ipse Metam. 15. 825. de Octaviano, futuro Bruti victore, vaticinatur: *Pharsalia sentiet illum, Emathiique iterum madefient cæde Philippi*, plane quasi unum idemque sit, *Pharsalia* & *Philippi*.

Hic nodus. Hæc solutio multiplex. I. Repererunt aliqui apud Stephanum, scriptorem Græcum nobilem, Thebas Thessalicas aut Phthioticas, Pharsalo vicinas, etiam vocatas esse *Philippos*. Hinc utramque cladem, & Pompeianam, & Brutianam, uni eidemque, ut ait Florus, arenæ addixerunt, Pharsalicæ nimirum: & Philippis, non Thracicis, at Thessalicis. Errant illi, quippe qui Bruti cladem Philippis illis Thracicis & Hæmo monti abjudicant, quibus constanti totius historiæ fide tribuitur. II. Censent alii, Thessaliæ Thraciæque fines, ac proinde Pharsalum & Philippos, Hæmumque adeò montem, Emathiæ sive Macedoniæ nomine comprehendi, præsertim cum hæc omnia Macedonum regum, Philippi, Alexandri, aliorumque ditione tenerentur. Idque mere poëtarum, imprimisque Virgilii, cui familiare esse regionum fines quam latissimos describere, jam vidimus Ecl. 1. 63. Recte quidem illi, si Virgilius, & cæteri, pugnam utramque universim Emathiæ assignassent; non Philippis nominatim, aut Pharsaliæ. Quis verò id capiat? urbes duas, octoginta leucarum spatio dissitas, unum eumdemque locum esse. III. Existimavi aliquando Virgilium nullam hic de Pompeïano casu facere mentionem; sed tantùm de gemina Bruti & Cassii clade, quæ utraque, apud Philippos Thraciæ, ad radices Hæmi contigit, & primâ quidem Cassius, secundâ Brutus, periit, utraque mensis ferè unius intervallo discreta, ut liquet ex Plutarcho in Bruto. At visum est accuratius deinde meditanti, clades illas duas ita vicinas atque conjunctas esse; ut agri dici non possint inde *bis pinguescere*, quod annorum diversitatem innuit. IV. Igitur simpliciùs & saniùs ita explico. Adverbium *iterum*, non ad *Philippos*, sed ad Romanorum exercituum concursum refero. Unde fit hic sensus, meo judicio planissimus, *Ergo Philippi viderunt Romanas acies iterum concurrere*. Philippi quidem tunc ipsi *primùm* viderunt, pugnam tamen *secundam*, de summo terrarum imperio decretoriam, inter Octavianum & Brutum, cum prima jam ante commissa esset apud Pharsalum inter Pompeïum & Cæsarem.

491. *Bis sanguine nostro Emathiam, & latos Hæmi pinguescere campos.*] Admissâ explicatione proximè allatâ, sensus est facilis, bis sanguine nostro Emathia, sive Macedonia redundavit, primum ad Pharsalum victo Pompeio; iterum ad Philippos, victo Bruto & Cassio. Pharsalus enim & Philippi, etsi non in Macedonia strictè sumpta; tamen in ejus confinio sunt. Vox autem illa, *bis*, in Emathiam tantum cadit; non in Hæmi campos Philippicos, ubi semel dumtaxat pugnatum est, sed Hæmum præcipuè signat, ut insignem recentiore plagâ, nimirum clade Bruti & Cassii, quæ nuper contigerat. Quasi dicat: *Bis sanguine Romano rigata fuit Emathia: sed præsertim semel Hæmus mons.* Sic Georg. 2. 192. *Pateris libamus, & auro.* Id est: pateris variis, sed præcipuè aureis. Sic Georg. 3. 56. *Maculis insignis, & albo*, id est, maculis variis, sed præcipuè albis.

498. *Dii patrii indigetes, &c.*] Alii conjungunt, ut iidem sint *patrii* & *indigetes* Dii, alii distinguunt: primi melius, & *indigetes* dicti, vel quia eos *indigetare*, id est appellare & invocare mos erat, vel quia homines fuerant; *in* eodem solo cum hominibus *degentes*; vel jam inter Deos *in* cœlo *degentes*; vel quia beati, nullius rei *indigentes*. Talis Romulus, & Æneas; *Quem turba Quirini nuncupat indigetem, temploque arisque recepit.* Ovid. M. 14. 608. De *Romulo*, Æn. 1. 280.

Vestaque.] Geminam esse volunt, alteram Saturni matrem, quam pro terra accipiunt; de qua Ovid. Fast. 6. 300. *Stat vi terra sua, vi stando Vesta* Quæ

Quæ Tuſcum Tiberim & Romana palatia ſervas:
Hunc ſaltem everſo juvenem ſuccurrere ſæclo
Ne prohibete: ſatis jampridem ſanguine noſtro
Laomedonteæ luimus perjuria Trojæ.
Jampridem nobis cœli te regia, Cæſar,
Invidet, atque hominum queritur curare triumphos.
Quippe ubi fas verſum atque nefas, tot bella per orbem,
Tam multæ ſcelerum facies: non ullus aratro
Dignus honos, ſqualent abductis arva colonis,
Et curvæ rigidum falces conflantur in enſem.
Hinc movet Euphrates, illinc Germania bellum:
Vicinæ ruptis inter ſe legibus urbes
Arma ferunt: ſævit toto Mars impius orbe.
Ut cum carceribus ſeſe effudere quadrigæ,
Addunt ſe in ſpatia: & fruſtra retinacula tendens
Fertur equis auriga, neque audit currus habenas.

vocatur: alteram Saturni filiam, quam virginem & ignis præſidem ſtatuunt; ab *Ἑστία focum*, de qua Cicero, de Nat. 2. 67. Vulgò tamen utraque confunditur. Hanc volunt advectam ab Ænea inter Deos Penates, ut videbitur Æn. 2. 717. ejuſque ſacra tradita deinde Albanis, & à Numa Pompilio illata Romam; collegio virginum inſtituto, quæ perpetuum ignem ad ſalutem imperii alerent.

499. *Tuſcum Tiberim.*] Italiæ fluvius eſt Tuſciam, ſive Etruriam, à Latio dividens. De eo Æn. 8. 330. De *Palatiis* Romanis. Æn. 9. 9.

500. *Juvenem.*] Octavianum Cæſarem, Ecl. 1. De *ſæclo*; ſupra v. 468.

502. *Laomedonteæ, &c.*] Laomedon Priami pater, Trojanorum rex, cum urbem ſuam hactenus immunitam cingeret mœnibus: Neptunum & Apollinem, qui fabricam illam ſuſceperant, pacta mercede fraudavit. Ideo peſte & inundatione vexatus, cum ad placandos Deos, Heſionem filiam juſſu oraculi marinæ expoſuiſſet belluæ: eaque per Herculem liberata eſſet: equos eidem liberatori, quos promiſerat, abnuit: ideo capta urbs ab Hercule ac direpta, Duque complures Trojanis infeſti, quorum odio Romanas quoque calamitates attribuit.

509. *Hinc movet Euphrates, illinc, &c.*] Significat bellum ab oriente, ab occidente, ab ipſa Italia imminere, à civibus viciniſque urbibus; à Parthis, quorum terminus erat Euphrates; & à Germanis: de utraque gente, Ecl. 1. 63. Et verò de Parthis paulo ante triumpharat Ventidius, & adhuc adverſus eos bellum movebat Antonius.

Euphrates.] Nobilis fluvius, ex Armeniæ montibus ortus: Meſopotamiam deinde, Nili inſtar, inundatione fœcundans, denique cum Trigide conjunctus, in Perſicum ſinum influit.

512. *Ut cum carceribus, &c.*] Septis, ſive repagulis, quibus continebantur equi ad curſum parati.

Quadrigæ.] Quatuor equi ſimul juncti, dicti, vel quod ſub eodem jugo ſint, quaſi *quadrijugæ*, ut eſt apud Gell. l. 11. Vel quod impellantur & agantur ſimul, quaſi *quadriagæ*, ut recentioribus magis placet. De illo equeſtri decurſu, ludiſque Circenſibus, Æn. 5. 288.

P. VIRGILII MARONIS GEORGICORUM LIBER II.

ARGUMENTUM.

Habet hic liber de plantatione partes septem. I Modos omnes producendarum arborum, tam ex natura, quam ex arte. II. Varias earum species, & quo singula modo tractanda sint, naturali, an artificioso. III. Quibus singula locis felicius proveniant: ubi excurritur in laudes Italici soli. IV. Artem discernenda natura cujusque soli. V. Culturam vitis. VI. Culturam olea, & aliarum aliquot arborum. VII. Epilogum de vita rustica felicitate.

Hactenus arvorum cultus, & sidera cœli:
Nunc te Bacche canam, nec non sylvestria tecum
Virgulta, & prolem tarde crescentis olivæ.
Huc pater ô Lenæe: tuis hic omnia plena
Muneribus, tibi pampineo gravidus autumno
Floret ager, spumat plenis vindemia labris.
Huc pater ô Lenæe veni: nudataque musto
Tinge novo mecum direptis crura cothurnis. —

2. NUnc te Bacche, &c.] Argumenta proponit hujus libri præcipua. Per *Bacchum*, vinum intelligit, per *prolem olivæ*, vel fructum, vel propaginem olearum, per *virgulta*, generatim sylvestres omnes arbores,

3. *Tarde crescentis olivæ.*] *Oliva* tam tarde crescit, ut per ducentos annos crescere à quibusdam dicatur, tam tarde fructum olim tulit, ut ex Plin. l. 15. c. 1. *Hesiodus negaverit olea satorem fructum ex ea percepisse quemquam*, sua tamen ætate baccas secundo anno decerpi, ait idem Plinius. Hinc dicta Græcis ὀψίγονος *sero genita*, ὀψίκαρπος *sero fructum ferens*.

4. *Pater ô Lenæe.*] Invocatio Bacchi solius, quia præcipuum hoc libro studium impendit in vinearum cultu præscribendo. *Lenæus*, Bacchi nomen, non à *lenienda* mente, ut Donatus putat, sed à ληνὸς *torcular*. At *Pater*, licet de omnibus Diis communiter, tamen de Baccho præsertim dicitur. Ita Velleius, de M. Antonio, l. 2. *Cum curru velut Liber pater vectus esset Alexandria.* Horat. Epist. 2. l. 5. *Romulus, & Liber pater, & cum Castore Pollux.* De Baccho, ejusque insignibus, Ecl. 5. 29. 69.

5. *Pampineo gravidus autumno, &c.*] Diomedes *exilem* vocat hunc versum, quod in quinta sede iambum pro spondæo habeat.

6. *Floret ager.*] Vites autumno non florent: adeoque hic *florere*, non proprium, sed metaphoricum est. Sic Æn. 7. 804. *florentes ære catervas.* Lucret. l. 5. *floret mare navibus*, id est *abundat, gaudet, &c.*

Labris.] *Labrum* vasis genus, in quo lavabant, quasi *lavabrum*.

7. *Musto tinge novo.*] Redundat hic *novo*, juxta aliquos. *Mustum* enim sine addito *vinum novum est*, imo *novum* simpliciter, ut scribit Nonius, citaturque in illa significatione ex Nævio *virgo musta*, ex Catone Censorio, *agna musta*, pro quo magis placuit Plinio, *musteum piper*, *musteus caseus*, Plinius junior, *musteus liber*, id est, *novus, recens*. De *cothurnis* Ecl. 7. 32.

cipio arboribus varia est natura creandis.
ıque aliæ, nullis hominum cogentibus: ipsæ
te sua veniunt, camposque & flumina late
a tenent: ut molle siler, lentæque genistæ,
lus, & glauca canentia fronde salicta.
autem posito surgunt de semine, ut altæ
neæ, nemorumque Jovi quæ maxima frondet
lus, atque habitæ Graiis oracula quercus.
lat ab radice aliis densissima sylva:
rasis, ulmisque: etiam Parnassia laurus
ı sub ingenti matris se subjicit umbra.
atura modos primum dedit: his genus omne
rum fruticumque viret, nemorumque sacrorum.
lii, quos ipse viâ sibi repperit usus.
lantas tenero abscindens de corpore matrum
suit sulcis: hic stirpes obruit arvo,
ifidasque sudes, & acuto robore vallos.

ipio arboribus.] I. Pars. *De es arbores proveniunt, tam quàm ab arte.* A natura tri- oriuntur, sponte sua, se- tu.to, & radice, semine, ortuito; est enim quædam , quæ ad artem etiam per- arte quot modis oriantur

, *lentæque genistae.*] Siler, nilis & lentus, *du siler*, ut , *du genest.*

lus.] *peuplier. Tria hujus* x Plinio . 16. c. 23. *alba*, *quae Libyca appellatur*, *ac nigerrima. Alba folio erne candicans, inferiore par-* Imò contra, inferne can- perne viridis, ut notat Ma ı àm duplicis hujus coloris E l. 7. 61.

canentia fronde salicta.] oribus consita dixit, pro ribus; *salicta* vel *saliceta*, *us, saules.* Multiplex earum præcipua *alba* quæ validio- reit ramis, & quem admo- lus, foliis hinc virentibus, ibus notabilis est. Rel quæ us virgis fere constant, & na recensentur, *osiers.*

aneae.] *Chastaigniers. Æs-* or glandifera, frequens in nemore, quod Jovi di atum m cum fago confundunt. De quercubus ejus nemo- us oracula repeti solebant,

is, *ulmisque.*] *Cerasus, ceri-* ex Cerasunte, urbe Cap- aritima, deportata primo Romam à L. Lucullo, & in ejusdem de Mithridate Ponti rege triumpho circumlata. Scite autem notat Casaubonus in Athenæum, non arbori nomen ab urbe; sed urbi potius ab arborum ejusmodi multitudine in- ditum esse: ut & aliis compluribus locis. Sic enim *Rhamnus*, *untis* vicus in Attica, à *rhamnu*; *Achradus*, *untis*, Atticæ tribus ab ἀχράς ἀχράδος quæ *pyrus sylvestris* est; *Selinus*, *untis*, in Sicilia, itemque in Cilicia, à σέλινον *apium*. *Ulmus* arbor nota, *orme. Laurus*, Ecl. 2. 54. *Parnassia* quia frequens in Parnasso, vel quia in tutela est Apollinis, cui sacer Parnassus.

21. *Fruticum.*] Frutices, quæ & *virgulta*: sunt ea quæ statim à radice se in ramos, ac velut virgulas effundunt, & nunquam arborescunt. Mediæ naturæ sunt, inter arbores, & herbas sive olera: quæ verò propius ad herbas accedunt, vocantur à Plinio *suffrutices*.

22. *Sunt alii.*] Modos enumerat septem, quibus arbores per artem proveniunt.

23. *Hic plantas, &c.*] I. Modus, *Avulsio*: qua stolones, *les rejettons*, unà cum fibris & radiculis, è stirpe aut corpore arboris abscinduntur, & sulcis sive scrobibus mandantur.

24. *Hic stirpes.*] II. Modus. *Defossio stirpium*, id est, imi & crassioris trunci cum radicibus, *des souches*.

25. *Quadrifidasque sudes &c, &c.*] III. Modus. *Infossio palorum*, sive in quatuor partes, sive in acumen incisorum, *des pieux. Robore.*] Hic truncum ipsum pali significat, qua parte

Sylvarumque aliæ pressos propaginis arcus
Expectant, & viva suâ plantaria terrâ.
Nil radicis egent aliæ; summumque putator
Haud dubitat terræ referens mandare cacumen.
Quin & caudicibus sectis, mirabile dictu,
Truditur è sicco radix oleagina ligno.
Et sæpe alterius ramos impune videmus
Vertere in alterius, mutatamque insita mala
Ferre pyrum, & prunis lapidosa rubescere corna.
Quare agite, ô proprios generatim discite cultus,
Agricolæ, fructusque feros mollite colendo.
Neu segnes jaceant terræ; juvat Ismara Baccho
Conserere, atque olea magnum vestire Taburnum.
Tuque ades, inceptumque unà decurre laborem,

durior est: sic enim Plin. l. 17. 17. *Ramo seruntur & punica, item myrtus, longitudine trium pedum trunco prius exacutato.* Alibi aliud est, *robur.* Georg. 3. 162.

26. *Sylvarumque aliæ, &c.*] IV. Modus. *Propagatio*, quæ præsertim in vitibus usui est, *provigner.* Cum palmites è trunco in terram arcuatim inflectuntur, evaduntque novas in plantas: quæ *suâ*; id est, propriâ nativâque *terrâ* deinde pullulant; & *viva* dicuntur, quia non reciduntur è matris corpore, sed ei semper adhærent.

Propago. est palmes ille inflexus, quo vitis propagatur & multiplicatur *provin.*

28. *Nil radicis, &c.*] V. Modus. *Infossio summi surculi*, sive taleæ e cacumine rami amputatæ, quæ absque radice crescit & virescit.

30. *Quin &, &c.*] VI. Modus. *Infossio circumsecti stipitis*, qui non acuminatus, non è cacumine decisus, ut in tertio quartoque modo dictum est; sed præcisus ab utraque parte, & ramulis undecunque spoliatus, radicem ex sese progignit. *Caudex* in arboribus, idem est, quod *caulis* in herbis: nempe id, quod è terra simplex assurgit, ex quo rami & folia circum erumpunt, *la tige.*

32. *Et sæpe alterius, &c.*] VII. Modus *Insitio*, cum surculus unius arboris alteri immittitur, quæ quasi in ejus naturam transit: *enter.* De ea fusius infra v. 73.

33. *Vertere.*] id est, vertere se, ut Georg. 3. 365. *In glaciem vertere lacunæ*, id est, verterunt se. Et Æn. 1. 108. *tum prora avertit*: id est, avertit se. Et Æn. 2. 229. *novus per pectora cunctis insinuat pavor*: id est, insinuat se.

34. *Prunis... rubescere corna.*] Co[rnum] fructus est; *cornus*, arbor, *corn[...]* Sensus ambiguus: vel enim [...] corna insita rubescere in prunis [...] ribus: vel cornos arbores rub[...] prunis insitis; quo sensu ultimo [...] *corna*, sed *corni*, dicendum fuisse [...] interdum Virgilius fructum [...] pro arbore: ut inferiùs v. 426. [...] usurpat, non *pomos.*

36. *Fructusque feros.*] Plinius [...] c. 10. de plantis: *mansuescunt tra[...]* *ceu feræ.*

37. *Juvat Ismara, &c.*] *Isma[ra]* [...] *Taburnum* pro quibuslibet mon[tibus] accipit. *Ismarus*, plurali neut[ro Is]*mara*, in maritima Thraciæ re[gione] mons, non procul ab ostiis [...] Regionis incolæ Cicones ab H[omero] appellantur: ipsa regio, perce[lebris] vino: quo Ulysses Polyphemum [Cy]clopem inebriasse narratur Od[...] 197.

38. *Taburnum.*] *Taburnus* [...] Campaniæ in confinio Samnii, [inter] Capuam, & Nolam, ferax olei[s, ho]die *Taburo.*

39. *Tuque ades.*] Videtur hæc [invo]catio Mæcenatis hunc in locum [...] peram rejecta, ac si conjicere f[as ...] ab ipso Virgilio statim attexta f[uit] invocationi Deorum, quæ dat in[itium] huic secundo libro. Atque adeo [ver]sus iste, cum septem consequen[tibus] adnectendus est octo primis, q[ui] libri exordium continetur, u[t ...] sit ordo. *Hactenus arvorum cultu[s ...]* *nudataque musto tinge novo mecu[m di]reptis crura cothurnis. Tuque ade[s, in]ceptumque una decurre laborem, [o de]cus, &c.* Tum peracta duplici i[nvo]catione Deorum & Mæcenatis [se]quetur plana facilis, & non i[nter]cepta narratio, de diversis arbo[rum] generibus... *Principio arboribus*

O decus, ô famæ merito pars maxima nostræ,
Mæcenas, pelagoque volans da vela patenti.
Non ego cuncta meis amplecti versibus opto:
Non, mihi si linguæ centum sint, oraque centum,
Ferrea vox: ades, & primi lege litoris oram.
In manibus terræ: non hic te carmine ficto,
Atque per ambages & longa exorsa tenebo.
Sponte sua quæ se tollunt in luminis auras,
Infœcunda quidem, sed læta & fortia surgunt.
Quippe solo natura subest. Tamen hæc quoque si quis
Inserat, aut scrobibus mandet mutata subactis;

est natura creandis, &c. Juvat Ismara Baccho conserere, atque oleâ magnum vestire Taburnum. Sponte suâ quæ se tollunt in luminis auras, &c.

Decurre laborem.] Plerique omnes allegoriam hanc à circo repetunt, in quo citatis equis decurrebatur: confirmantque suam sententiam his postremis libri hujus versibus. *Sed jam tempus equum fumantia solvere colla, &c.* Ego à navigatione repeto, ut & cætera quæ sequuntur. Et vero verbum *decurro*, etiam aquis inservit: apud Catul. 65. 6. *Ausi sunt vada salsa cita decurrere puppi.* Æn. 5. 212. *Prona petit maria & pelago decurrit aperto.*

40. *O famæ merito, &c.*] Mæcenas pars famæ Virgilii: quasi non tam ut poëta, quàm ut amicus Mæcenatis, in hominum notitiam irrepserit.

41. *Pelagoque volans, &c.*] Antea rogaverat Mæcenatem, ut secum laborem susciperet. non quidem ut socius in scribendo, sed ut fautor in commendando opere; nunc idem iterat, invitando ut secum naviget. Solemne est autem veteribus scriptoribus, grave quodlibet incœptum per navigationem explicare: quod Galli quoque familiare sermone usurpamus, *s'embarquer*, id est, negotium aliquod suscipere.

Volans.] Id est, *navigans*: mutua est enim metaphora inter volatum, & natatum, aut navigationem. Sic Æn. 5. 219. de navi Mnesthei, *sic illam fert impetus ipse volantem.* Et Æn. 6. 16. de volatu Dædali. *Insuetum per iter gelidas enavit ad Arctos.* Et ibid. v. 19. *Tibi Phœbe sacravit remigium alarum.* Et Georg. 4. 59. de apibus. *Nare per æstatem liquidam suspexeris agmen.*

44. *Primi lege litoris oram.*] Ne te ô Mæcenas, alto mari committas; sed *lege* tantum, id est, stringe terrarum litora. Tamen cum antea dixerit *pelago da vela patenti*, videtur quibusdam hic secum pugnare Virgilius. Alii agnoscunt hic figuram, quæ *correctio* dicitur, quasi dicat: *Expande vela in altum. Quanquam non omnia dicam, sed summa tantum capita; itaque lege duntaxat litus.* Ego neque correctionem, neque pugnam hic agnosco: *patens* enim mare, hic non altum & longe remotum litoribus mare significat: sed hunc habet sensum: *Naviga dum mare patet & apertum est, non clausum ventis*: id est: *Aspira mihi, dum vena fluit, dum scribere incipio; & lege litus terrarum, &c.*

45. *In manibus terræ.*] Servius explicat: In facili & in promptu est terræ, ruris, descriptio; de cujus cultu scribimus: πρόχειρον enim Græcis *facile* est. Alii melius: Non recedemus à terra inter navigandum: legemus tantum litora: terræ semper erunt in propinquo, & velut in potestate ac manibus nostris. Sic Æn. 9. 132. *Terra autem in manibus nostris.*

47. *Sponte sua, &c.*] Jam relegit singulos modos; docetque quid cujusque sit proprium: tum admonet, artificiales modi quibus arboribus conveniant; quemadmodum antea de naturalibus monuerat, v. 12.

49. *Solo natura subest.*] *Solum* Turnebus explicat, pedem seu radicem arboris: cujus natura vividior est in sylvestribus, ad eliciendum succum. Alii de *terra* ipsa explicant, cui nativa vis inest; eaque veluti fortior ad sylvestres arbores, quam ad sativas sustentandas. De *solo*, sub utraque significatione, *terra* & *pedis*, Ecl. 6. 35.

50. *Inserat.*] Id est, per insitionem in alium truncum transferat, inquit Ascensius. Male: non enim arbor sylvestris alteri trunco, sed arbori sylvestri surculus ex altero trunco fœcundiore imponitur. Quippe *inserere arborem*, non est dumtaxat, eam alteri inserere; sed etiam, eam insitio-

Exuerint sylvestrem animum: cultuque frequenti,
In quascunque voces artes, haud tarda sequentur.
Necnon & sterilis quæ stirpibus exit ab imis,
Hoc faciet, vacuos si sit digesta per agros:
Nunc altæ frondes & rami matris opacant,
Crescentique adimunt fœtus, uruntque ferentem.
Jam, quæ seminibus jactis se sustulit arbos,
Tarda venit, seris factura nepotibus umbram:
Pomaque degenerant succos oblita priores:
Et turpes avibus prædam fert uva racemos.
Scilicet omnibus est labor impendendus, & omnes
Cogendæ in sulcum, ac multâ mercede domandæ.
Sed truncis oleæ melius, propagine vites
Respondent, solido Paphiæ de robore myrtus.
Plantis eduræ coryli nascuntur, & ingens
Fraxinus, Herculeæque arbos umbrosa coronæ
Chaoniique patris glandes: etiam ardua palma
Nascitur, & casus abies visura marinos.
Inseritur vero ex fœtu nucis arbutus horrida,
Et steriles platani malos gessere valentes:

ne alterius perficere: sic Plin. l. 17. 17. *Corellius inseruit castaneam suo met-ipsam surculo.*

60. *Uva racemos.*] Aut hic *uva*, pro *vite*; aut *racemus*, pro *acinis* uvæ, ponitur. Namque, ut admonet Taubmannus: *uva*, *racemus*, & *botrus*, idem plane; scilicet totus ipse fructus vitis: partes ejus sunt *acini*, sive grana: partes acini; *folliculus*, sive cutis, *succus*, *caro*, & *nucleus*.

62. *Multa mercede.*] Vel multo labore, vel multo sumptu.

63. *Sed truncis oleæ, &c.*] Docet quo singulæ modo melius arbores per artem tractandæ sint. I. *Truncis oleæ*: id est, caudicibus undecunque sectis, qui sextus est modus, supra v. 30. *Quin & caudicibus, &c. truditur è sicco radix oleagina ligno.* II. *Propagine vites*; qui quartus est modus, v. 26. *Aliæ pressos propaginis arcus, &c.* III. *Solido de robore myrtus*: id est, palo acuminato; qui tertius est modus, v. 25. *Et acuto robore vallos.* Et vero sic Plin. l. 17. 17. *Ramo seruntur & punica, item myrtus, longitudine trium pedum, trunco prius exacuato. Robur* est ipsa pars trunci sive rami durior, ut diximus v. 25. IV. & V. *Plantis edura coryli, &c.* id est, vel stolonibus vel stirpibus: qui primus & secundus modus est, v. 23. *Hic plantas tenero abscindens, &c.* VI. *Inseritur vero ex fœtu nucis arbutus*: id est, nux arbuto insita melius succedit. Arbutus, *arboisier.* Ecl. 3. 82. Unus è septem modis superest, nempe *decacuminatio*, sive *talea*: cujus usum non attulit, quia fere convenit, vel cum tertio modo, vel cum sexto.

64. *Paphia.*] Veneris: à *Papho*, urbe in insula Cypro, ubi insigniter colebatur. Cur myrtus sit dicata Veneri, Ecl. 7. 62.

65. *Edura coryli.*] Nuces avellanæ, *coudriers*. *Edura*, id est valde duræ; litera enim *e* vocabulis præfixa, aliquando auget, ut hic, & apud Ovid. in arte, *Nec tamen edurè, quod petit illa, nega.* Aliquando minuit, ut infra, v. 78. *Enodes trunci*, id est, nodo carentes.

66. *Fraxinus.*] *Frêne*. *Herculeaque arbos, &c.*] *Populus, peuplier*: de qua, & Herculis corona, Ecl. 7. 61.

67. *Chaoniique patris glandes.*] Quercus, dicata Jovi, in nemore Chaonio, sive Dodonæo, Ecl. 9. 13.

68. *Abies.*] *Sapin*. Cujus aliqua species apta navibus: unde ipsi quasi sensum tribuit, ad videnda maris pericula.

69. *Arbutus.*] *Arboisier*, Ecl. 3. 82. Horrida, quia raris est foliis, & versus ultima syllaba cum sequente versu eliditur. *Fœtu nucis*, surculo, vel gemma è nuce decerpta.

70. *Steriles platani malos, &c.*] *Platanus, un plane*: arbor umbræ tantum opacitate, & foliorum amplitudine utilis. *Malus, un pommier.*

Castaneæ fagus, ornusque incanuit albo
Flore pyri: glandemque sues fregere sub ulmis.
Nec modus inserere atque oculos imponere simplex.
Nam quâ se medio trudunt de cortice gemmæ,
Et tenues rumpunt tunicas, angustus in ipso
Fit nodo sinus: huc aliena ex arbore germen
Includunt, udoque docent inolescere libro.
Aut rursum enodes trunci resecantur, & alte
Finditur in solidum cuneis via: deinde feraces
Plantæ immittuntur. Nec longum tempus, & ingens
Exiit ad cœlum ramis felicibus arbos,
Miraturque novas frondes, & non sua poma.
Præterea genus haud unum, nec fortibus ulmis,
Nec salici, lotoque, nec Idæis cyparissis:
Nec pingues unam in faciem nascuntur olivæ,

71. *Castaneæ fagus.*] Vulgo legitur: *Castaneæ fagos*: quod absurdum videtur, in castanea fertili, fagum infœcundam inseri. Unde mire se torquent interpretes. I. Ascensius legit: *Et steriles platani malos gessere valentes castaneæ: fagus ornusque incanuit, &c.* hoc sensu: platani gessere ramos castaneæ arboris, ita valentes ac robustos, ut etiam navium mali videri possent. Sed hoc durius. II. Scaliger legit: *Castaneas fagus*: ita ut fagus sit in plurali nominativo, quartæ declinationis. At illa lectio, *castaneas* pro *castanea*, paulo sane audacior. III. Melius Abramus legit, non *fagos*, sed levi literæ unius immutatione: *Castaneæ fagus*: ita ut *castaneæ* sit in genitivo; *fagus*, in nominativo, per cæsuræ licentiam hic producto: hoc sensu: fagus incanuit flore castaneæ, & ornus flore pyri. Et vero flores castaneæ cum aliquo albore virescunt. *Fagus*, *hêtre*, Ecl. 1. 1. *Ornus*, *frêne sauvage*, Ecl. 6. 71. *Pyrus*, *poirier*.

72. *Glandemque sues, &c.*] Significat quercus glandiferas ulmis fuisse insitas, ad pastum porcorum.

73. *Nec modus inserere, &c.*] Describitur insitionis duplex modus: unus qui proprie vocatur *insitio*, *enter en greffe*; alter qui dicitur *inoculatio*, *enter en écusson*. Additur à Plinio tertius, *emplastratio*: quæ ab aliis cum inoculatione confunditur. Videtur tamen, inter tres illos modos, id esse discriminis: quod *insitio* fiebat, fisso arboris trunco, & surculis uno vel pluribus in ipsam trunci fissuram insertis. *Inoculatio* autem, sinu inter corticem ac truncum aperto, cui surculus includebatur. *Emplastratio* denique, sublata parte corticis, cujus in locum substituebatur alterius arboris gemma, pari magnitudine, quæ sublati corticis spatium repleret. Id patet ex Plin. l. 17. c. 16. 18. &c. Unde constat variam fuisse, pro temporum ratione, inserendi artem, in eoque nostros homines à Virgilio discedere, quod hic *sinum* in ipso arboris nodo ac gemma faciendum moneat, quem nos, infra, vel supra nodum, in corticis parte maxime tersa ac nitida, aperimus. De verbo *inolescere*, Æn. 6. 738.

74. *Gemmæ.*] Proprie nodi sunt, & germina, quibus in flores aut folia arbor protuberat, metaphorice vocantur *oculi*, & *gemmæ*: *oculi*, propter corrugationem corticis, quæ circumplicatam oculorum cuticulam imitatur; *gemmæ* simili metaphora.

78. *Enodes.*] Suprà v. 65.

83. *Præterea genus, &c.*] II. PARS. *De variis arborum speciebus.* De *salicibus* v. 13. *Lotus* arbor Africana, magni usus pro pane, & vino, unde & populi dicti *Lotophagi*, de qua fuse Plinius l. 13. 17. De *Cyparissis*, vel cupressis, Georg. 1. 20.

84. *Idæis.*] Mons Ida duplex, alter in Phrygia, alter in Creta insula. de ultimo hic sermo est, quem Plinius l. 16. 33. appellat *patriam cupressi*.

85. *Nec pingues, &c.*] Tres enumerat olivarum species. *Orchades*, vel ut alii legunt, *Orchites*, non ab insulis Scotiæ adjacentibus, quæ *Orcades* appellantur; sed ab ὄρχις *testiculus*, quod rotundæ sint, *Radios*, quod oblongæ sint, instar radii textorii, *Pausias*, quod ad oleum exprimendum tundatur, ab antiqua voce *pavire*, id est, tundere: monet enim Columella Orchites & radios, ad escam esse, quam ad liquorem, meliores.

Orchades, & radii, & amarâ pausia baccâ:
Pomaque, & Alcinoi sylvæ: nec surculus idem
Crustumiis, Syriisque pyris, gravibusque volemis.
Non eadem arboribus pendet vindemia nostris,
Quam Methymnæo carpit de palmite Lesbos.
Sunt Thasiæ vites, sunt & Mareotides albæ:
Pinguibus hæ terris habiles, levioribus illæ.
Et passo Psythia utilior, tenuisque lageos.
Tentatura pedes olim, vincturaque linguam:
Purpureæ, preciæque: & quo te carmine dicam,
Rhætica? nec cellis ideo contende Falernis.

Itaque pausia propter amaritiem ad oleum apta est.

87. *Alcinoi sylvæ.*] Alcinous Phæacum rex, hortorum studio laudatus apud Homer. Odyss. 7.

88. *Crustumiis, &c.*] Pyrorum species præcipue tres eligit è pluribus, *Crustumia* ab oppido Tusciæ Crustumio, subrubicunda, *poires perles*, ex Dalecampio in Plin. l. 15. 15. *Syria*, nigricantia, aliter *Tarentina* dicta, quod è Syria Tarentum translata fuissent, *bergamottes*, juxta aliquos. *Volema*, quod volam manus impleant, *bon chrestien*, unde quidam confundunt cum iis, quæ Plinius appellat *libralia*, à libræ pondere; sed hæc ad aliam speciem pertinent, cui nomen, *poires de livre*.

89. *Arboribus.*] Vel viribus ipsis, quæ recensentur à Theophrasto inter arbores; vel ulmis, quibus in Italia fulciuntur. Harum species distinguit quindecim.

90. *Quam Methymnæo, &c.*] *Lesbos* insula maris Ægæi, cujus urbs *Methymna*, vino illustris.

91. *Thasiæ, &c.*] *Thasus*, ejusdem maris insula.

Mareotides.] Fuit *Mareia*, lacus Ægyptius, Alexandriam à meridie alluens, & urbs lacui propinqua. Fuit *Mareotis*, Libyæ, seu Africæ pars, Ægyptum contermina, quæ & Marmarica dicta est, nunc *Barca*. Fuit denique *Mareotis* alia, pars Epiri, seu Græciæ. Tribus his, vinum *Mareoticum* attribuitur à diversis auctoribus, lacui quidem & urbi, ab Athenæo l. 1. Libycæ regioni, à Strabone lib. ultimo. Græcæ regioni à Colum. l. 3. 2. Plures tamen Libycum & Ægyptium fuisse censent, unde *Alexandrinum* quoque appellant.

93. *Passo Psythia utilior.*] De passo *Psythio* & *Melampsythio* frequens apud varios auctores mentio: unde vero *Psythiæ* nomen, obscurum est, Cerdanus suspicatur, vel ab oppido aliquo Græciæ derivatum esse, siquidem Columella l. 3. c. 2. Psythiam vitem *Græculam* facit, vel à ψύθα, quod apud Hesychium, est vinum illud, quod sponte & sine torculari profluit. *Passum* vinum est, quod fit ex uvis in vite diutius Sole adustis, ex Plin. l. 14. 9. vel ex uvis in lixivia & oleo ad ignem aliquantulum exsiccatis, ex Columel. l. 12. 16. Unde *passum* dicitur, vel quia Solem aut ignem *patitur*; vel quia Sole *expanditur*.

Tenuisque lageos, &c.] λαγειος, *leporaria*, quæ leporis colorem refert. *Tenuis* dicitur, vel juxta Servium, quasi penetrabilis; quæ facile ebrietatem inducit. Nam, ut admonet idem Servius, *olim*, adverbium est ujuslibet temporis. Vel ut innuit Taubmannus, *tenuis* dicitur, quasi levis & exiguæ virtutis; quæ *olim*, id est, tarde ac lente admodum inebriat.

95. *Purpureæ, preciæque.*] Illæ à colore nomen habent; hæ à maturitate, quasi *præcoquæ*, inquit Servius, quia cito maturescunt.

Quo te carmine dicam Rhætica?] Laudatur hæc vitis à Catone, à Plinio; apud Augustum etiam fuisse in pretio traditur à Sueton. 77. Testatur tamen Servius, eam à Catullo fuisse vituperatam, qui locus Catulli non extat: unde putat Virgilium in ea laudanda, dubitatione usum esse. Quanquam Turnebus figuram illam, *quo te carmine, &c.* non dubitationi; sed admirationi tribuit, ac seriæ laudi, qua locum ipsi inter optima vina assignat, sed post vina Falerna, ideo addit, *nec cellis, &c.* Firmatque sententiam auctoritate Plinii l. 14. 6. *Rhætica tantum Falernis posthabita à Virgilio. Falernus* mons & ager Campaniæ, mons vino, ager frumento feracissimus. *Rhætia* regio Italiæ contermina, inter Alpes Rhæticas ac Tridentinas, ubi hodie Grisones, Tridentina ditio, comitatus Tirolensis, vallis Tellina, &c.

Sunt etiam Amminex vites, firmissima vina:
Tmolus & assurgit quibus, & rex ipse Phanæus:
Argitisque minor, cui non certaverit ulla,
Aut tantum fluere, aut totidem durare per annos.
Non ego te, mensis & Diis accepta secundis,
Transierim, Rhodia, & tumidis bumaste, racemis.
Sed neque quam multæ species, nec nomina quæ sint,
Est numerus: neque enim numero comprendere refert.
Quem qui scire velit, Libyci velit æquoris idem
Discere quam multæ zephyro turbentur arenæ:
Aut ubi navigiis violentior incidit Eurus,
Nosse quot Ionii veniant ad litora fluctus.
Nec vero terræ ferre omnes omnia possunt.
Fluminibus salices, crassisque paludibus alni
Nascuntur, steriles saxosis montibus orni,
Litora myrtetis lætissima: denique apertos
Bacchus amat colles, Aquilonem & frigora taxi.
Aspice & extremis domitum cultoribus orbem,

97. *Sunt etiam Amminex, &c.*] Scribunt Plinius & Ausonius *Ammineum vinum*, Galenus & Hesychius Αμιναῖον, igitur juxta illos legendum, *Sunt & Aminxæ vites*, & utroque sane modo diversis in codicibus legitur. Ita dictum putat Alciatus generatim vinum optimum, quasi ἄμεινον *melius*, at sine teste. Macrobius esse conjicit vinum ipsum Falernum, nam *Aminei fuerunt, ubi nunc Falernum est*, inquit ille Saturn. l. 2. 16. Virgilius tamen hic Ammineum à Falerno distinguit. Ego vinum puto tota sparsum Italia, ubi solas ab antiquis agnitas fuisse vites Ammineas testatur Columella; & suis quoque temporibus, vetustissimas ita solitas nuncupari. Eo quippe translatas vites è Thessalia, ab *Amineis* Thessaliæ populis, ait Aristoteles in Polit. citante Philargyrio. Plin. vero l. 14. 2. *Principatus datur Ammineis, propter firmitatem, senioque proficientem vini ejus ubique vitam.*

98. *Tmolus, &c. Phanæus.*] De vino Tmoli Lydiæ montis Georg. 1. 56. *Phanæus*, mons in promontorio Chii, insulæ maris Ægæi, cujus vinum aliqui cum *Arvisio* confundunt, de quo Ecl. 5. 71.

Assurgit.] Cedit, assurgimus enim iis, quibus honorem habemus. Ecl. 6. 66.

99. *Argitisque minor.*] Minor majore præstantior, duplex enim est species, ex Columel. l. 3. 2. Nomen habet, vel ab ἀργὸς, albus, vel ab *Argis*, Peloponnesi urbe & regno, quasi *Argiva*.

101. *Non ego te, &c. Rhodia.*] Mensæ primæ, carnium erant, mensæ secundæ, pomorum, & cæterorum ejusmodi, quæ *bellaria*, generatim appellabant, Græci τραγήματα, Galli *dessert*. In secundis illis mensis comprecabantur Deos, iisque vina libabant, effundebantque, Mercurio præsertim, etiam aliis, Jovi, Junoni, Baccho, ut Æn. 1. 735. *Rhodium* igitur vinum, è *Rhodo* mediterranei maris insula, aptum dicit; vel ad usum inter bellaria, vel ad solemnem illam libationem.

102. *Bumaste.*] Βυμαστὸς, vaccæ mammam magnitudine referens, *bumamma* Varroni, *bumammia* Columellæ & Plinio dicitur.

105. *Libyci.*] Vel Africæ; vel Libyæ, quæ pars est Africæ, de qua Georg. 1. 241. De *Zephiro*, Ecl. 5. 5. De *Euro*, Georg. 1. 371.

108. *Ionii.*] Ionium mare dicitur, non quod Ioniam alluit, angustam Asiæ minoris regionem, inter Cariam & Æolidem; sed quod Siciliam inter & Græciam interfusum est, à quo mare Hadriaticum distinguitur. *Acroceraunio* Epiri Promontorio. Nomina origo incerta.

109. *Nec vero terræ, &c.*] III. PARS. *De variis locis quibus arbores aliis aliæ felicius proveniunt.* Salices, *saules*, v. 12. Alni, *aulnes*. Orni, *frênes sauvages*. *Myrteta*, loca myrto consita, Ecl. 2. 54. *Taxus*, *l'If*. Infra, v. 269. *Aquilo*, Ecl. 7. 51.

Eoasque domos Arabum, pictosque Gelonos.
Divisae arboribus patriae. Sola India nigrum
Fert ebenum, solis est thurea virga Sabaeis.
Quid tibi odorato referam sudantia ligno
Balsamaque, et baccas semper frondentis acanthi?
Quid nemora Aethiopum molli canentia lana?
Velleraque ut foliis depectant tenuia Seres?

115. *Eoasque domos Arabum.* [illegible]

Gelonos. [illegible]

[illegible]

os Oceano propior gerit India lucos,
sinus orbis? ubi aëra vincere summum
haud ullæ jactu potuere sagittæ:
illa quidem sumptis non tarda pharetris.
fert tristes succos tardumque saporem
mali: quo non præsentius ullum
la si quando sævæ infecere novercæ,
runtque herbas, & non innoxia verba
um venit, ac membris agit atra venena.
gens arbos, faciemque simillima lauro:
non alium late jactaret odorem,
erat: folia haud ullis labentia ventis:
prima tenax: animas & olentia Medi
vent illo, & senibus medicantur anhelis.

em nasci perhibet Plinius *in Achaia*, l. 19. 1. *Bom*-culum, Assyriæ attribuit, Ejusque velleris texendi amphila quadam muliere sse, in Coo maris Ægæi in-tur ibidem, post Aristote-an. l. 5. 19. Unde celebran-is *Coæ* vestes. Arbores vero extremo oriente, apud Se-os, constituit Plinius, l. 6. *nicio sylvarum nobiles, per-a depectentes frondium ca-ites quidem, sed & ipsi feris, cœtum reliquorum morta-it, cum commercia expectant*. at Scythis, Indis & Sinis i: unde cum iis omnibus funduntur, videntur mihi ores ad Sinenses propius

t quos Oceano, &c.] Plin. l. *rima in India gignuntur ani-rbores quidem tantæ proceri-ntur, ut sagittis superari ne-rundines vero tantæ proceri-ngula internodia alveo navi-tos interdum homines ferant.* Georg. 1. 57.

tremi sinus orbis.] Quia la-habet sinum, qui dicitur as, versus oceanum Eoum ntalem, & tota illa regio terminus habita est: Sinis, entem ulteriores sunt, aut gnitis, aut Indorum nomine ensis.

mmum.] Vel cacumen ar-appellat, vel aërem cacu-mtu um.

dia fert, &c.] Regio Asiæ, signis, ad septentrionem pio: ad meridiem Perside, m Hircania & Parthia, ad m Armenia & *Assyria*, de-finita. *Malum* fert, *Medicum* aut *Assyrium* nomine, vulgo *citrium*, *citron*. Quod quidem his octo notis insignit poëta. I. Amaritie, eaque *lenta*, quod diu palato inhæreat, ut explicat Philargyrius. II. Felicitate, seu fœcunditate, ut enim ait Plin. l. 12. 3. *Arbor ipsa omnibus horis pomifera est, aliis cadentibus, aliis maturescentibus, aliis vero subnascentibus.* III. Virtute adversus venena, futura, inquit Servius, non autem jam accepta. Immo ex Theophrasto, Athenæo, Dioscoride, etiam adversus accepta, præsertim si cum vino succus ejus bibatur. IV. Foliorum cum lauro similitudine. V. Odoris fragrantia. VI. Virore perpetuo. VII. Tenacitate florum, qui abeunt in fructus, non facile vento aut maturitate excutiendos. VIII. Usu ad fœtorem anhelitus corrigendum: Plin. l. 11. 53. *Parthorum populis hoc præcipue, & à juventa propter indiscretos cibos, namque & vino fœtent ore nimio, sed sibi proceres medentur grano Assyrii mali, cujus est suavitas præcipua, in esculenta addito.* Addit & mederi *senibus anhelis*, id est, vel fœtide respirantibus, & idem erit cum priore sensus; vel asthmaticis & difficile respirantibus, & diversa erit sententia, nonaque mali virtus. Denique Plinius l. 12. 3. sic ait: *Tentavere gentes transferre ad sese, propter remedii præstantiam, fictilibus in vasis, sed nisi apud Medos in Perside nasci noluit.* Tamen deinde Palladii diligentia convaluit arbor in Italia, & inde propagata est.

134. *Apprima.*] Pro *apprime*: neutrum plurale pro adverbio, Græco more: id est, *imprimis*. Sic Georg. 3. 500. *Et pede terram crebra ferit*, &c. Ita plerique omnes. A. Jos. Scaliger & Gifanius legunt apprime, & contra

Sed neque Medorum sylvæ, ditissima terra,
Nec pulcher Ganges, atque auro turbidus Hermus,
Laudibus Italiæ certent: non Bactra, neque Indi,
Totaque turiferis Panchaïa pinguis arenis.
Hæc loca non tauri spirantes naribus ignem
Invertere, satis immanis dentibus hydri:
Nec galeis densisque virûm seges horruit hastis:
Sed gravidæ fruges, & Bacchi Massicus humor
Implevere: tenent oleæque, armentaque læta.
Hinc bellator equus campo sese arduus infert:
Hinc albi, Clitumne, greges, & maxima taurus
Victima, sæpe tuo perfusi flumine sacro,
Romanos ad templa Deûm duxere triumphos.
Hic ver assiduum, atque alienis mensibus æstas.
Bis gravidæ pecudes, bis pomis utilis arbos.
At rabidæ tigres absunt, & sæva leonum
Semina: nec miseros fallunt aconita legentes:

fas corripiunt ultimam, Lucretiano more l. 6. 596. *Tecta superne timent, metuunt inferne cavernas.* Et. l. 4. 429. *Longe tamen parte ab summa, &c.*

136. *Sed neque Medorum, &c.*] Excursio in laudes Italiæ: quam commendat. 1. A malis quibus caret. 2. A bonis quibus abundat.

Medorum sylvæ.] Quæ mala citria proferunt, de quibus v. 126.

137. *Ganges, &c. Hermus.*] Auriflui fluvii: *Ganges* ex Emodis profluens montibus, Indiam duas in partes mediam dividens, in Oceanum Indicum exit meridiem versus: septem ostiis, si fides Virgilio, Æn. 9. 30. negante tamen Strabone, l. 15. *Hermus* Lydiæ fluvius, qui auctus Pactolo, aurifero etiam amne, in Phocaicum sinum illabitur.

138. *Bactra.*] *Bactriana* regio Asiæ, inter Parthiam ab occidente, atque Indiam ab oriente, Oxo fluvio à septentrione, definita. *Bactri*, vel *Bactrii* populi sunt: *Bactra, orum*, urbs eorum præcipua. Plin. lib. 18. 7. de tritico. *Tradunt in Bactris grana tanta magnitudinis fieri, ut singula spicas nostras æquent.* De *India*, deque *Panchaia*, vel *Panchæa*, Arabiæ felicis, sive Sabæorum regione, Georg. 1. 57.

140. *Hæc loca non, &c.*] Colchidem intelligit, in quam profectus Jason, vellus aureum in Martis luco suspensum diripuit; domitis, & ad aratrum alligatis ignivomis tauris: seminatis hydri dentibus: occisis militibus, qui statim ex illo semine eruperant: interfecto denique dracone, velleris custode: quæ omnia perfecit herbarum quarumdam virtute, & arte Medeæ, Æetæ regis filiæ, qui custodiam illam velleri suo apposuerat. Ovid. Met 7.

143. *Massicus.*] *Massicus* mons in Campania, vini ferax. De *Baccho*, Ecl. 5. 30. 69.

146. *Clitumne, &c.*] *Clitumnus* Italiæ fluvius, in Umbria: in Topinum primo amnem, mox cum eo in Tiberim labitur: in eo lavabantur victimæ, eoque dealbari putabantur: victimæ enim Jovi Capitolino in triumphis non immolabantur nisi candidæ. Notat Turneb. l. 29. 26. *Clitumnum* hic pro *Deo*; non pro *ipso flumine* accipi: siquidem dicitur, *tuo cum flumine.* Deus autem ille, vel fuit fluminis præses, cui extructum in ejus ripa templum ait Plin. Epist. l. 8. 8. Vel fuit ipse Jupiter, qui Vibio teste Clitumnus dictus etiam est.

Maxima taurus victima.] Victimæ dictæ olim sunt majora animalia, in quibus maximus est taurus: hostiæ minora, ut oves.

148. *Templa Deûm.*] Capitolium, Jovi sacrum.

150. *Bis pomis utilis arbos.*] Hyperbole quibusdam videtur: est tamen aliquid apud Plin. l. 16. 27. & Varronem l. 1. 7. de malo bifera, apud Consentiam, Brutiorum in Italia civitatem.

152. *Aconita, &c.*] Herbæ venenosæ: dictæ, vel juxta Solinum, ab *Acone* portu in Ponto, regione venenis infami; vel juxta Plin. Ovid. Lucan. à nudis cautibus ubi nascuntur, quæ dicuntur ἀκόναι. Nascuntur & in Italia, teste Servio; sed poëta arte uti-

Nec

Nec rapit immensos orbes per humum, neque tanto
Squameus in spiram tractu se colligit anguis.
Adde tot egregias urbes, operumque laborem:
Tot congesta manu præruptis oppida saxis:
Fluminaque antiquos subterlabentia muros.
An mare, quod supra, memorem; quodque alluit infra?
Anne lacus tantos? te, Lari maxime; teque
Fluctibus & fremitu assurgens, Benace, marino?
An memorem portus, Lucrinoque addita claustra,
Atque indignatum magnis stridoribus æquor,
Julia qua ponto longe sonat unda refuso,
Tyrrhenusque fretis immittitur æstus Avernis?
Hæc eadem argenti rivos ærisque metalla
Ostendit venis, atque auro plurima fluxit.
Hæc genus acre virûm, Marsos, pubemque Sabellam,

tur ut rem execuset: nam ea innuit non obesse, quia sunt omnibus nota, nec fallunt *legentes*. Sunt item serpentes, sed parvi; neque tanti, quanti alibi: *neque tanto squameus*, &c.

158. *An mare*, &c.] Gemino mari alluitur Italia: *Hadriatico*, quod *superum* vocant, quia est ad septentrionem, superiorem nobis mundi partem; & *Tyrrheno*, quod *inferum*, quia est ad meridiem.

159. *Te, Lari maxime; teque*, &c.] Lacus commemorat duos. Primus est *Larius*, *Lago di Como*: in ducatu Mediolanensi, qui patet in longitudinem ad 30. milliaria, bicornis versus meridiem: & altero quidem in cornu *Comum* urbem habet: Secundus est *Benacus*, *Lago di Garda*, in agro Veronensi: Mincium fluvium ex se emittens meridiem versus: oppidum alluens *Gardam*, ad orientem, unde ipsi nomen: Lario non multo longior, sed latior, unde maris instar agitari tempestatibus à Virgilio perhibetur. Fabricius tamen ita legit, *Te Lari*, *Maxime*, *teque*, &c. *Benace*, &c. ita ut tres distinguantur lacus, & per *Maximum*, is intelligatur, qui nunc est *Lago maggiore*, sed neque lacus ille dictus est antiquis *Maximus*, sed *Verbanus*; neque versus ita interpunctus Virgilium sapit.

161. *Lucrinoque*, &c.] *Lucrinus*, in Puteolano Campaniæ sinu minor est sinus, inter Baias & Puteolos: intra eum *Avernus* lacus est, eidem per angustas fauces conjunctus. Constat ex Strabone l. 5. Lucrinum sinum fuisse jam inde à temporibus Herculis disclusum à Thyrrheno mari, aggere longo stadia octo; lato, quantum trahendo currui sufficeret: cum autem vi tempestatis aquam admitteret multis locis, additum fuisse ab Agrippa id quod structu æ deerat. Causam affert illius instaurationis Sueton. In Aug. 16. ut nempe commoda esset statio continendis & exercendis navibus, quas Sex. Pompeio, Siciliam occupanti, objecturus erat Octavianus. Notandum verò, eum Abramo, quod quidam è veteribus scribere videantur, Lucrinum ab Octaviano fuisse perfossum: ut Dion. l. 48. & Sueton. in Aug. 16. Quidam contra, fuisse molibus à mari seclusum, ut Virgil. & Plinius. l. 36. 15. Hos ita concilio. Portus unus è gemino contiguo lacu factus est: & Avernus quidem perfossus, ut cum Lucrino conflueret; Lucrinus fere interclusus, ne mare liberius in eum influeret. Atque ita explicandus Suetonius: *Portum Julium apud Baias, immisso in Lucrinum & Avernum lacum mari effecit.* Male igitur Servius tribuit Julio Cæsari opus illud, quod Julii nomen ad memoriam dumtaxat Cæsaris tulit: extructum anno U. C. circiter 717. ut ex Sueton. colligitur. Nunc Avernus superest: *lago d'Averno*: at è Lucrino nihil superest, nisi palus lutosa cum arundineto; ex quo mons novus, qui Cinereus dicitur, extitit terræ motu, anno 1538.

164. *Tyrrhenusque*, &c. *Avernis.*] *Tyrrhenum* mare dicitur, quicquid ab usque Tuscia sive Etruria ad fretum usque Siculum, aquarum est. De *Averno* lacu, qui à poëtis inferorum ostium habitus est, fuse Æn. 6. 237.

165. *Ærisque metalla.*] Plinius l. 3. c. ultimo, de Italia: *Metallis auri, argenti, æris, ferri, quandiu libuit exercere, nulli cessit.*

167. *Marsos*, &c.] De Marsis, Æn. 7. 750. De Sabellis, Æn. 7. 665.

Adsuetumque malo Ligurem, Volscosque verutos
Extulit: hæc Decios, Marios, magnosque Camillos,
Scipiadas duros bello, & te, maxime Cæsar,
Qui nunc extremis Asiæ jam victor in oris
Imbellem avertis Romanis arcibus Indum.
Salve, magna parens frugum, Saturnia tellus,
Magna virûm: tibi res antiquæ laudis & artis
Ingredior, sanctos ausus recludere fontes;
Ascræumque cano Romana per oppida carmen.
Nunc locus arvorum ingeniis: quæ robora cuique,
Quis color, & quæ sit rebus natura ferendis.
Difficiles primum terræ, collesque maligni,

De Liguribus, Æn. 10. 185. De Volscis, Æn. 7. 803.

168. *Verutos.*] Armatos verubus, id est, ex Nonio, brevibus & acutis pilis. Lipsius legit *Adsuetumque malo Ligurem, Volscosque verutos* & est idem, verutum & veru. sed præfero communem lectionem [illegible] à veru, [illegible] scuto, [illegible]

169. *Decios.*] [illegible] *Torquati* [illegible] contra Pyrrhum Epiri regem.

169. *Marios.*] Caius Marius, ex municipio Arpinate humili loco natus, triumphavit de Jugurtha rege Numidiæ, deque Cimbris. septies Consul fuit, in septimo consulatu, [illegible] Syllam, aut morbo, aut voluntariâ morte decessit. *Marius* junior, ejus filius, aut ex fratre nepos, Præneste obsessus diu à Sylla, cum per cuniculum vellet effugere, [illegible] ab hostibus [illegible], mortem sibi conscivit in ipso cuniculo, cum evadere se non posse animadverteret.

169. *Camillos.*] M. Furium Camillum, qui de Veientibus, decennio obsidione victis, triumphavit. Gallos Roma capta Capitolium obsidentes vicit, alter Romulus dictus, [illegible]

170. *Scipiadas.*] E Scipionum gente, duo præcipue insignes, *Africani* dicti, de quibus, *Æn.* 6. 843.

171. *Qui nunc extremis, &c.*] Certe versus illos opere jam perfecto Virgilius attexuit, nondum enim ullum ejusmodi bellum gesserat Octavianus, cum huic libro primum scribendo poeta operam daret. Omnino igitur de bello Actiaco, aut potius Ægyptio intelligemus. Primo enim Ægyptus Asiæ connumerata est. deinde, Indos & Arabes & Sabæos, inter auxilia M. Antonii & Cleopatræ fuisse memorat, Æn. 8. 705. *Omnis eo terrore Ægyptus & Indi, omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabæi.* Neque vero Indi apud veteres, ut apud nos, eadem ratione sumuntur, sed promiscue pro calidarum plagarum populis. Unde Ovidius eos cum Æthiopibus confundit, cum dicit alicubi, Perseum devexisse Andromedam nigris ab Indis. Appianus in Annib. Indos pro Afris, ubi ait Annibalem jussisse, ut Indi conscensis elephantis in Claudii castra irrumperent. Hyginus ait cap. 275 *Liber in India Ammonem, &c.* id est, in Africa, ubi templum Jovis Ammonis.

173. *Saturnia tellus.*] Italia, in qua Saturnus latuit. Ecl. 4. 6. Æn. 8. 318.

176. *Ascræum.*] Ad imitationem Hesiodi Ascræi, qui Georgica conscripsit. Ecl. 3. 40. Ecl. 6. 70.

177. *Nunc locus, &c.*] IV. Pars. *De arvis dignoscendis natura cujusque soli.* Et I. quidem præceptum est, *De terra apta oleis*, v. 179. II. *Apta vitibus*, v. 184. III. *Apta pecori*, v. 195. IV. *Apta frumento*, v. 203. V. *Apta aquis* [illegible], v. 2[illegible]7. VI. *Quo modo terra cognoscatur densa & rara*, v. 227. VII. *Salsa*, v. 238. VIII. *Pinguis*, v. 248. IX. *Humida*, v. 251. X. *Gravis, levis, & frigida*, v. 254.

Tenuis ubi argilla, & dumosis calculus arvis,
Palladia gaudent sylva vivacis olivæ.
Indicio est tractu surgens oleaster eodem
Plurimus, & strati baccis sylvestribus agri.
At quæ pinguis humus, dulcique uligine læta,
Quique frequens herbis & fertilis ubere campus,
Qualem sæpe cavâ montis convalle solemus
Despicere: huc summis liquuntur rupibus amnes,
Felicemque trahunt limum: quique editus Austro,
Et filicem curvis invisam pascit aratris:
Hic tibi prævalidas olim multoque fluentes
Sufficiet Baccho vites, hic fertilis uvæ,
Hic laticis, qualem pateris libamus & auro,
Inflavit cum pinguis ebur Tyrrhenus ad aras,
Lancibus & pandis fumantia reddimus exta.
Sin armenta magis studium vitulosque tueri,
Aut fœtus ovium, aut urentes culta capellas:
Saltus & saturi petito longinqua Tarenti.

180. *Tenuis ubi argilla.*] Terra non admodum pinguis, terra cretosa.

181. *Palladia.*] De Palladis, Ecl. 2. 61. De oleo vivacis olivæ, Georg. 2. 3. Cur dicatur Palladis sylva, Georg. 1. 18. *Oleaster*, est sylvestris olea.

184. *Dulcique uligine.*] Servius: *uligo proprie est naturalis humor terræ, ex ea nunquam recedens. Bene autem dulcis addidit, ad discretionem amaræ*, & salsæ [illegible] debet. Nec [illegible], *superius enim commemorat* [illegible] Et [illegible] Abramus [illegible] in vallibus [illegible] Virgilius [illegible] glareosa [illegible] aperitur.

185. *Fertilis ubere campus.*] Uber aliquando adjective sumitur. Propert. [illegible] substantive [illegible] mammam terræ. Idque exemplo Homeri, qui Il. 9. 141. [illegible] mammam terræ, οὖθαρ ἀρούρης.

189. *Filicem, &c.*] *Filix, fougere*, herba fruticosa, multiplici radicum nexu aratrum impedit.

192. *Pateris libamus & auro.*] Dissolutio est vocum, pro pateris aureis quibus vinum [illegible] Diis libamus. De libatione, Æn. 1. 740. Notat morem sacrificiorum, eorumque præcipue, quæ fiebant ad aras [illegible] in quo principes erant Etrusci sive Tyrrheni, qui tunc Romæ ad sacrificia adhibebantur, cum tibia eburnea. *Pinguis* dicuntur Etrusci vel ex vitio gentis; nam Catullus, 40. 11. *Aut parcus Umber, aut obesus Etruscus.* Vel ex vitio tibicinum, quibus tumescunt genæ. Vel ex vitio sacrificulorum, qui victimarum carnibus opipare vescebantur.

194. *Lancibus & pandis.*] Vel patentibus, vel melius, extremum pondere curvatis & expansis. *Reddere* autem verbum est sacrificorum: reddi enim dicebantur exta, ait Servius, cum *probata & elixa aris imponebantur.* [illegible] *& super cespitem redditis extis, &c.*

196. *Urentes culta capellas.*] *Morsus earum arbori exitialis, olivamque lambendo quoque sterilem faciunt.* Plin. l. 8. [illegible] *Culta*, Georg. 1. 153.

197. *Saturi Tarenti, &c.*] Servius: *Aut fœcundi, aut quod est juxta oppidum Saturum.* Tarentum [illegible] Calabriæ [illegible]. Probus lacum & paludem esse dicit vicinam Tarento. Qui autem explicant de *Saturæ palude*, sive *Pomptina*, nunc [illegible] palude [illegible]. Est enim Tarentum in orientali cornu Italiæ, Æn. 3. 551. Pomptina vero palus, in [illegible] ad mare inferum, Æn. 7. [illegible]

Et qualem infelix amisit Mantua campum,
Pascentem niveos herboso flumine cycnos.
Non liquidi gregibus fontes, non gramina desunt:
Et quantum longis carpent armenta diebus,
Exiguâ tantum gelidus ros nocte reponet.
Nigra fere, & presso pinguis sub vomere terra,
Et cui putre solum (namque hoc imitamur arando)
Optima frumentis, non ullo ex æquore cernes
Plura domum tardis decedere plaustra juvencis:
Aut unde iratus sylvam devexit arator,
Et nemora evertit multos ignava per annos,
Antiquasque domos avium cum stirpibus imis
Eruit: illæ altum nidis petiere relictis;
At rudis enituit impulso vomere campus.
Nam jejuna quidem clivosi glarea ruris
Vix humiles apibus casias roremque ministrat:
Et tophus scaber, & nigris exesa chelydris
Creta: negant alios æque serpentibus agros
Dulcem ferre cibum, & curvas præbere latebras.
Quæ tenuem exhalat nebulam fumosque volucres,
Et bibit humorem, & cum vult ex se ipsa remittit,
Quæque suo viridi semper se gramine vestit,
Nec scabie & salsa lædit rubigine ferrum;
Illa tibi lætis intexet vitibus ulmos:
Illa ferax oleæ est: illam experiere colendo
Et facilem pecori, & patientem vomeris unci.
Talem dives arat Capua, & vicina Vesevo

198. *Mantua.* De ejus calamitate, in argum. Ecl. 1. De *cycnis*, Ecl. 8. 55. *Flumen*, Mincius est, *Menzo*. Ecl. 7. 13.

204. *Hoc imitamur arando.*] Hoc unum aratione contendimus, ut imitemur arte, terram natura sua mollem ergo signum est, eam, quæ ex se ipsa mollis & subacta est, esse frumentis aptissimam.

207. *Iratus.*] Offensus ob diuturnam sylvæ sterilitatem.

211. *Enituit.*] Aut campus refulsit repercussu lucidi vomeris. Aut pinguis factus est: *nitere* enim dicuntur ea, quæ pinguia sunt. Horat. Epist. 1. 4. 15. *Me pinguem & nitidum, &c.* Virgil. Georg. 1. 153. *Interque nitentia culta.* Aut per commutationem, id est, in eo en tuit & refulsit vomer: Georg. 1. 46. *Sulco attritus splendescere vomer.*

212. *Nam jejuna, &c.*] Ita cohæret oratio. Terra nigra, & putris, aut ex qua erutæ sunt sylvæ, optima est frumento: nam glareæ, quæ huic contraria est, non est frumentaria, & vix flores producit. *Glarea*, *du gravier*. *Tophus*, *tuf*, lapis asper & siccus, è terra & arena concretus, *Creta*, terra alba. *Chelydri*. Sunt proprie testudines marinæ, à χέλυς *testudo*, & ὕδωρ *aqua*. Apud Nicandrum tamen versu 411. sunt serpentes, quæ modo in paludibus, modo in arboribus latent: unde *Druinæ* quoque appellantur à δρῦς quercus. De *casia* & *rosmarino*, herbis coronariis, Ecl. 2. 49.

224. *Capua & vicina Vesevo, &c.*] *Capua*, Campaniæ caput: unde & *Capuam*, à *capite* dictam putat Strabo l. 5. Virgilius tamen à Capy, Æneæ commilitone, nomen ejus deducit, Æn. 10. 145. Hinc constat nulli terrarum soli bonitate posthabendam; fuisse autem olim *inter tres maximas urbes, Romam, Carthaginemque numeratam*, testatur Florus, l. 1. 16. *Vesevus*, *Vesuvius*, & *Vesvius*, mons Campaniæ prope Nolam, mire fertilis, præterquam in cacumine, unde sæpe ignes emittit: nunquam vehementius quam imperante Tito; quo tempore Plinius historiæ naturalis scriptor; qui cognoscendi illius ignis

Ora jugo, & vacuis Clanius non æquus Acerris.
Nunc, quo quamque modo possis cognoscere, dicam.
Rara sit, an supra morem sit densa, requiras:
(Altera frumentis quoniam favet, altera Baccho:
Densa, magis Cereri: rarissima quæque, Lyæo)
Ante locum capies oculis: alteque jubebis
In solido puteum demitti, omnemque repones
Rursus humum, & pedibus summas æquabis arenas.
Si deerunt; rarum, pecorique & vitibus almis
Aptius uber erit: sin in sua posse negabunt
Ire loca, & scrobibus superabit terra repletis;
Spissus ager: glebas cunctantes crassaque terga
Expecta, & validis terram proscinde juvencis.
Salsa autem tellus, & quæ perhibetur amara,
Frugibus infelix: ea nec mansuescit arando,
Nec Baccho genus, aut pomis sua nomina servat:
Tale dabit specimen: tu spisso vimine qualos,
Colaque prælorum fumosis deripe tectis.
Huc ager ille malus, dulcesque à fontibus undæ
Ad plenum calcentur: aqua eluctabitur omnis
Scilicet, & grandes ibunt per vimina guttæ:
At sapor indicium faciet manifestus, & ora
Tristia tentantum sensu torquebit amaror.
Pinguis item quæ sit tellus, hoc denique pacto
Discimus: haud unquam manibus jactata fatiscit,
Sed picis in morem ad digitos lentescit habendo.
Humida majores herbas alit, ipsaque justo
Lætior: ah nimium ne sit mihi fertilis illa,

cupiditate eò se contulerat, fumo flammisque extinctus est.

225. *Ora jugo.*] Dicitur, ut narrat Gellius l. 7. 20. scripsisse primo Virgilius: *Nola jugo*, ad laudem *Nolæ*, urbis Vesuvio vicinæ; sed postea delevisse: propterea quod Nolani aquam ipsi negassent, suum in rus, quod erat in propinquo, deducendam.

Clanius non æquus Acerris.] *Acerræ*: *Acerra*, antiquissima Campaniæ urbs, non longe à Neapoli: hanc præterfluit amnis *Clanius*, *l'Agno*: cujus frequens inundatio pene urbem interdum exhaurit, unde ipse, *non æquus Acerris*, & Acerræ *vacuæ* hic dicuntur.

229. *Cereri. Lyæo*, *&c.*] De *Cerere*, Ecl. 5. 69. *Lyæus*, Bacchi nomen à λύω *solvo*, quod curis solvat & liberet.

234. *Aptius uber.*] Supra v. 185.

Posse negabunt.] Non potuerunt. Et quasi sensum mentemque terræ tribuit; ut alibi multis locis.

240. *Nec Baccho genus*, *aut*, *&c.*] Terra salsa, sic ingrata est, ut arboribus apud se depositis non servet nomen: sed eas & virtute & nomine spoliet: id est, ut arbores in ea degenerent, nec amplius ejusdem generis ac nominis esse videantur. De *Baccho* Ecl. 5. 69.

241. *Qualos, colaque prælorum, &c.*] *Torcular* tota machina est uvis premendis, à *torquendo* sic dicta. *Prælum*, sunt trabes, quæ uvas torculari impositas premunt, à *premendo* dictæ per contractionem, *premulum*, *prælum*, unde syllaba prima brevis est in *premo*; longa in *prælum*. *Cola* sunt sacci, vel corbes, quæ torculari suppositæ vinum expressum excipiunt percolantque. *Quali*, corbes è vimine, calathi, Ecl. 2. 46.

244. *Eluctabitur.*] Per vim, & quasi cum lucta exibit.

250. *Habendo.*] Passiva significatione, *dum habetur*, ut pleraque gerundia. Ecl. 8. 71.

252. *Ne sit mihi fertilis.*] Terra enim, cujus vis in herbas aut frondes

Neu se prævalidam primis ostendat aristis!
Quæ gravis est, ipso tacitam se pondere prodit:
Quæque levis. Promptum est oculis prædiscere nigram,
Et quisquis color. At sceleratum exquirere frigus
Difficile est: piceæ tantum, taxique nocentes
Interdum, aut hederæ pandunt vestigia nigræ.
His animadversis, terram multo ante memento
Excoquere, & magnos scrobibus concidere montes:
Ante supinatas Aquiloni ostendere glebas,
Quam lætum infodias vitis genus: optima putri
Arva solo: id venti curant, gelidæque pruinæ,
Et labefacta movens robustus jugera fossor.
At si quos haud ulla viros vigilantia fugit;
Ante locum similem exquirunt, ubi prima paretur
Arboribus seges, & quo mox digesta feratur:
Mutatam ignorent subito ne semina matrem.
Quin etiam cœli regionem in cortice signant:
Ut quo quæque modo steterit, quâ parte calores
Austrinos tulerit, quæ terga obverterit axi,
Restituant. Adeo in teneris consuescere multum est.
Collibus, an plano melius sit ponere vites,
Quære prius. Si pinguis agros metabere campi;
Densa sere: in denso non segnior ubere Bacchus.
Sin tumulis acclive solum, collesque supinos;

absumitur, parum habet virtutis ad fructum ferendum.

254. *Tacitam.*] Etsi de illa taceatur, nullumque aliud indicium à me assignetur.

257. *Piceæ... taxi,&c.*] *Picea*, pini species: de qua Plin. l. 16. 10. *Picea montes amat atque frigora, feralis arbor, & funebri indicio ad fores posita, ac rogis virens: hæc plurimam resinam fundit.* *Taxus*, de l'If: de qua Plin. ibidem. *Taxus, minus virens, gracilisque & tristis ac dira: letale baccis, in Hispania præcipue, venenum inest. Sunt qui taxica hinc appellata dicant venena, quæ nunc toxica dicimus.*

259. *His animadversis.*] V. PARS. *De cultura vitis.* Continet præcepta præcipue XV. I. est *de scrobibus & foveis hyeme parandis*, v. 260. II. *De soli similitudine in seminario & vineto*, v. 265. III. *De signando vitis cortice, ad cognoscendum nativum ejus situm*, v. 269. IV. *De ordine, quo serenda est*, v. 273. V. *De profunditate fovearum*, v. 288. VI. *De iis quæ cavenda sunt in satione vitis*, v. 298. VII. *De tempore sationis*, v. 315. VIII. *De stercoratione*, v. 346. IX. *De lapidum & concharum infossione*, v. 348. X. *De pastinatione*, sive terra vertenda pastino, *la houë*, *la besche*, v. 354. XI. *De ligatione*, quæ *pedatio* dicitur, *mettre les échalas*, v. 358. XII. *De frondatione*, seu frondium amputatione, v. 362. XIII. *De septo adversus pecorum injurias*, v. 371. XIV. *De Bacchi sacris*, v. 380. XV. *De vinitoris diligentia aliis in rebus*, v. 397.

261. *Aquiloni.*] Vento septentrionali: generatim hic hyemem significat. De eo Ecl. 7. 51.

267. *Arboribus.*] Vel vites ipsas arbores vocat, ut supra v. 89. Vel præceptum generale est pro omnibus arboribus.

Seges.] Bene de arbusculis, quæ seruntur in seminario.

268. *Semina.*] Non hic grana sunt, sed surculi, sive avulsi è vitis corpore, qui vocantur *malleoli*, *marcottes*; sive cum suis radicibus translati, qui vocantur *viviradices*.

271. *Austrinos, &c. Axi, &c.*] Pro meridie, *Austrum* dicit, ventum inde flantem, de quo Ecl. 2. 58. Pro septentrione, *axem*, id est polum simpliciter; quia polus hic unus à nobis videtur.

275. *Densa.*] Pro densè, supra, v. 134. De *ubere*, supra, v. 185. De *Baccho*, Ecl. 5. 69.

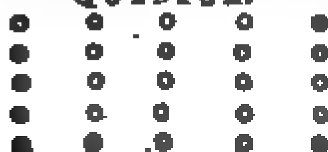
Indulge ordinibus, nec secius omnis in unguem
Arboribus positis secto via limite quadret.
Ut sæpe ingenti bello cum longa cohortes
Explicuit legio, & campo stetit agmen aperto,
Directæque acies, ac late fluctuat omnis
Ære renidenti tellus, necdum horrida miscent
Prælia, sed dubius mediis Mars errat in armis.
Omnia sint paribus numeris dimensa viarum:
Non animum modo uti pascat prospectus inanem;
Sed quia non aliter vires dabit omnibus æquas
Terra, neque in vacuum poterunt se extendere rami.
Forsitan & scrobibus quæ sint fastigia quæras.
Ausim vel tenui vitem committere sulco.
Altius ac penitus terræ defigitur arbos:
Æsculus imprimis, quæ quantum vertice ad auras
Æthereas, tantum radice in tartara tendit.
Ergo non hyemes illam, non flabra, neque imbres
Convellunt: immota manet, multosque per annos
Multa virûm volvens durando sæcula vincit:

277. *Secius.*] Vel *sequius*, ut Germano placet: *secius*, significat *aliter*, & habet primam brevem; *secius* vel *sequius*, significat *deterius*, *pejus*, *minus*, & primam habet longam. Hac significatione dixit passim Apuleius, *sequiorem sexum*, pro *muliebri*, qui minor ac deterior est. & Seneca, *sequius de aliquo loqui*, id est, sinistre. Et derivat Turneb. l. 19. 17. à *sequor*: quia præire consuevit id, cujus melior est conditio: *sequi*, cujus deterior, ut servus.

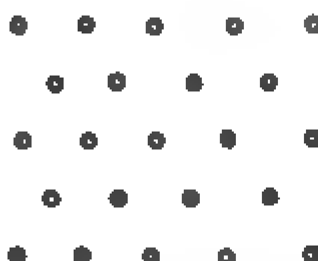
In unguem] Exacta perfectaque ratione. Translata dictio à marmorariis opificibus, qui marmorum juncturas ungue explorant, an perfecte commissæ sint. Hor. de A. P. 295. *Perfectum decies non castigavit ad unguem.* Et Sat. l. 1. 5. 32. *Ad unguem factus homo.*

278. *Secto via limite quadret.*] Dispositio arborum hic duplex intelligi potest: ita ut singulæ viæ sectæ sint inter arbores, vel dispositas in quadrangulum, & tunc perfecte quadrata figura est; vel dispositas in triangulum, & tunc est quincuncialis figura, ut *subjungimus*. Quincuncialis porro figura, sive *quincunx*, ita dicebatur, à figurâ quinti numeri, V, quam singuli triangulli exprimunt.

QUADRUM.

QUINCUNX.

Vox *quadret* proprie notat priorem figuram; metaphorice vero secundam. Ita Cicero. De Orat. 3. 173. *Conjunctionem verborum numerose cadere, & quadrare, & perfici volumus.* Et in Bruto, 43. *Quoniam tibi quadrat*: id est, convenit, congruit.

279. *Cohortes explicuit legio.*] Militum numerus in legione, pro temporum varia ratione, varius fuit. Universim legio dividebatur in cohortes X. manipulos XXX. centurias LX. In incessu quadratam servabat figuram; in pugna porrigebatur in longum, triplici versu sive linea, quarum singulæ manipulos decem continebant.

281. *Fluctuat omnis ære renidenti tellus.*] Id est, splendor æris tremulus huc illuc in terra circumvolat. Sic supra, v. 211. *Enituit impulso vomere campus.* De *Marte*, Ecl. 9. 12.

291. *Æsculus.*] Arbor glandifera, è quercuum genere. Supra, v. 16. *Tertiùs Georg.* l. 36.

Tum fortes late ramos & brachia tendens
Huc illuc, media ipsa ingentem sustinet umbram.
Neve tibi ad Solem vergant vineta cadentem:
Neve inter vites corylum sere; neve flagella
Summa pete, aut summas defringe ex arbore plantas:
(Tantus amor terræ) neu ferro læde retuso
Semina: neve oleæ sylvestres insere truncos.
Nam sæpe incautis pastoribus excidit ignis;
Qui furtim pingui primum sub cortice tectus
Robora comprendit, frondesque elapsus in altas
Ingentem cœlo sonitum dedit: inde secutus
Per ramos victor, perque alta cacumina regnat:
Et totum involvit flammis nemus, & ruit atram
Ad cœlum picea crassus caligine nubem:
Præsertim si tempestas à vertice sylvis
Incubuit, glomeratque ferens incendia ventus.
Hoc ubi; non à stirpe valent, cæsæque reverti
Possunt, atque imâ similes revirescere terrâ:
Infelix superat foliis oleaster amaris.
Nec tibi tam prudens quisquam persuadeat auctor
Tellurem Borea rigidam spirante movere.
Rura gelu tum claudit hyems, nec semine jacto
Concretam patitur radicem affigere terræ.
Optima vinetis satio est, cum vere rubenti
Candida venit avis longis invisa colubris:
Prima vel autumni sub frigora, cum rapidus Sol
Nondum hyemem contingit equis, jam præterit æstas.
Ver adeo frondi nemorum, ver utile sylvis:
Vere tument terræ, & genitalia semina poscunt.

299. *Corylum.*] Supra v. 65. Nocet radicum densitate, quæ vitibus alimentum præripiunt. *Flagella*, sunt ramorum summitates, è quibus non sunt decerpendi ad plantandum surculi, sive malleoli, sed ex infima arboris parte, quæ terræ vicinior est: jam enim terræ assueverunt, eamque amant.

301. *Ne ferro læde retuso.*] Non prohibet ferro præcidi; sed ferrum obtusum adhiberi, quo lacerarentur potius, quam amputarentur *semina*, id est, *surculi*; vide supra, v. 268.

303. *Nam sæpe, &c.*] Cur à vitibus removendæ sint oleæ sylvestres, sive oleastri, affert alias causas Theophrastus l. 3. 15. Quod nempe tam olea, quàm ficus, alimenti plurimum exugant, umbramque inducant maximam 305.

305. *Robora.*] Truncos, supra, v. 25.

308. *Ruit.*] Emittit; active hic sumitur, ut Georg. 1. 105. *Cumulosque ruit male pinguis arenæ.*

310. *A vertice.*] A septentrionali polo, juxta Servium: quia, *hic vertex nobis semper sublimis.* Georg. 1. 242. A vertice arborum, juxta Germanum & Victorium. Vide Georg. 1. 324. *Collecta ex alto nubes.*

316. *Borea.*] Vento septentrionali, Ecl. 7. 51.

319. *Cum vere rubenti candida, &c.*] Ciconia, de qua Plin. l. 10. 23. *Ciconiæ quonam è loco veniant, aut quo se referant, incompertum adhuc est. E longinquo venire non dubium, eodem quo grues modo. Nidos eosdem repetunt: genitricum senectam invicem educant.* Ver hic *rubens* dicitur, propter flores: ut passim alibi *purpureum.*

322. *Hyemem contingit equis.*] Tropicum Capricorni, quem ubi attigit, tunc bruma est & hyems summa, vide Georg. 1. 238.

Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther
Conjugis in gremium lætæ descendit, & omnes
Magnus alit, magno commixtus corpore, fœtus.
Avia tum resonant avibus virgulta canoris:
Et Venerem certis repetunt armenta diebus.
Parturit almus ager: Zephyrique tepentibus auris
Laxant arva sinus: superat tener omnibus humor:
Inque novos soles audent se gramina tuto
Credere: nec metuit surgentes pampinus Austros,
Aut actum cœlo magnis Aquilonibus imbrem:
Sed trudit gemmas, & frondes explicat omnes.
Non alios primâ crescentis origine mundi
Illuxisse dies, aliumve habuisse tenorem
Crediderim: ver illud erat, ver magnus agebat
Orbis, & hybernis parcebant flatibus Euri;
Cum primum lucem pecudes hausere, virûmque
Ferrea progenies duris caput extulit arvis,
Immissæque feræ sylvis, & sidera cœlo.
Nec res hunc teneræ possent perferre laborem:
Si non tanta quies iret, frigusque caloremque
Inter; & exciperet cœli indulgentia terras.
Quod superest, quæcumque premes virgulta per agros,
Sparge fimo pingui, & multâ memor occule terrâ:
Aut lapidem bibulum, aut squalentes infode conchas.
Inter enim labentur aquæ, tenuisque subibit
Halitus, atque animos tollent sata: jamque reperti
Qui saxo super atque ingentis pondere testæ
Urgerent: hoc effusos munimen ad imbres;
Hoc ubi hiulca siti findit canis æstifer arva.
Seminibus positis, superest deducere terram

325. *Tum pater, &c.*] *Æther*, sive aër, per Jovem à poëtis: terra, per Junonem adumbrata est. Inter utrumque quoddam quasi conjugium.

330. *Zephyrique.*] Ecl. 5. 5.

333. *Austros.*] Ecl. 2. 58.

334. *Aquilonibus.*] Ecl. 7. 51.

336. *Non alios, &c.*] Disceptatur, quo tempore mundus conditus sit: verno, an autumnali, favet autumno ratio, quæ petitur à maturitate frugum: favet veri, quæ petitur à commodissima temperie. Poëtæ omnes pro vere stant. De *Euro*, Georg. 1. 371.

340. *Virûmque ferrea progenies, &c.*] Alludit ad ætatem ferream, & instaurationem mundi post diluvium factam, à Deucalione & Pyrrha, jactis post tergum lapidibus. Ecl. 6. 41.

343. *Nec res hunc teneræ, &c.*] Vel sensus est: nec mundi res, tum teneræ ac recentes, potuissent perferre calorem æstivum, aut frigus hybernum? ergo conveniens fuit, nasci eas verno tempore, quæ anni quædam est quies. Vel sensus est generalis: nec mundi res, quæ per se teneræ semper ac fragiles sunt, possent ferre vim æstatis & hyemis; nisi vere, quasi quiete, recrearentur.

353. *Canis æstifer.*] Sirius, vel canicula: stella in ore majoris canis, cujus vis in subjectas mundi partes insignis esse perhibetur, quo tempore Sol oritur in principio leonis, nempe exeunte Julio, tumque æstus ferventissimus est, morbique ex illo æstu frequentissimi, diesque illi *caniculares* vocantur, donec Sol totum leonis signum perlustraverit, ad usque diem 23. Augusti. *Sirius* dictus, vel à σειραίνω, *sicco*, vel à σειρόω, *evacuo*.

Sæpius ad capita, & duros jactare bidentes;
Aut presso exercere solum sub vomere, & ipsa
Flectere luctantes inter vineta juvencos:
Tum leves calamos & rasæ hastilia virgæ,
Fraxineasque aptare sudes, furcasque bicornes:
Viribus eniti quarum, & contemnere ventos
Assuescant, summasque sequi tabulata per ulmos.
Ac, dum prima novis adolescit frondibus ætas,
Parcendum teneris: & dum se lætus ad auras
Palmes agit, laxis per purum immissus habenis,
Ipsa acies nondum falcis tentanda; sed uncis
Carpendæ manibus frondes, interque legendæ.
Inde ubi jam validis amplexæ stirpibus ulmos
Exierint: tum stringe comas, tum brachia tonde:
Ante reformidant ferrum: tum denique dura
Exerce imperia, & ramos compesce fluentes.
Texendæ sepes etiam, & pecus omne tenendum est;
Præcipue dum frons tenera imprudensque laborum:
Cui super indignas hyemes, Solemque potentem,
Sylvestres uri assidue capreæque sequaces
Illudunt; pascuntur oves, avidæque juvencæ.
Frigora nec tantum canâ concreta pruinâ,
Aut gravis incumbens scopulis arentibus æstas;
Quantum illi nocuere greges durique venenum
Dentis, & admorso signata in stirpe cicatrix.
Non aliam ob culpam Baccho caper omnibus aris
Cæditur, & veteres ineunt proscenia ludi:

355. *Capita.*] Vitium arborumque capita, stirpes sunt & radices; quibus, quasi ore, alimentum è terra trahunt.

Bidentes.] Bidens aliquando est *ovis*; hîc instrumentum fodiendæ terræ comparatum. *pastinum, ligo, un hoyau.* Etymon à binis dentibus, quod ligo fit bifurcus. De *ove bidente*, Æn. 4. 57.

356. *Aut presso exercere solum, &c.*] Ex more Italiæ, ubi vites ulmis aliisque arboribus fulciebantur, adeoque laxius digestæ spatium arandi relinquebant, imo & frugum interserendarum.

359. *Fraxineas.*] E fraxino arbore, *frene.*

361. *Tabulata.*] Servius, *Sunt rami effusiores, & in plana tendentes, non in altiora crescentes.* Et Columella l. 5. 6. *Tabulata instituenda sunt, hoc enim nomine usurpant agricolæ ramos, truncosque prominentes; ut vites laxius diffundantur.*

364. *Laxis per purum, &c. habenis, &c.*] *Laxis habenis* metaphora est ab equis desumpta, duce Lucretio l. 5. *Arboribusque datum est variis, exinde per auras crescendi magnum immissis certamen habenis.* Et *per purum*, significat, *per aerem*, sic & Horatius Od. 1. 34. 7. *Per purum tonantes egit equos, volucremque currum.*

374. *Sylvestres uri.*] *Bubali*, quos vulgus cum *uris* confundit. Plin. l. 8. 15. *Uri* enim juxta Cæsarem, de bello Galli. l. 6. sunt feræ, *magnitudine paullo infra elephantos, specie & colore & figurâ tauri*, quæ in sola Hercynia Germaniæ sylva reperiuntur. *Bubali*, boves sunt sylvestres, frequentes in Italia, ex Isidoro & aliis, quanquam aliter à Plinio describuntur.

381. *Proscenia.*] Theatrum, locus fuit, semicirculi figuram habens, spectaculis scenicis destinatus, à θεάομαι *specto*. Partes ejus fuere. I. *Porticus*, *scalæ*, *sedilia*, sedilium ordines, dicebantur *cunei*; quia, cuneorum modo, eo strictiores erant, quo magis ab ambitu ad centrum theatri accedebant, & hæc omnia circa ambitum

iaque[ingentes]pagos & compita circum,
eidæ posuere; atque inter pocula læti
ibus in pratis unctos saliere per utres.
non Ausonii, Troja gens missa, coloni
bus incomptis ludunt, risuque soluto;
ue corticibus sumunt horrenda cavatis.
, Bacche, vocant per carmina læta, tibique
lla ex alta suspendunt mollia pinu.
: omnis largo pubescit vinea fœtu;
plentur vallesque cavæ saltusque profundi,
o cumque Deus circum caput egit honestum.
rite suum Baccho dicemus honorem
ninibus patriis, lancesque & liba feremus:
uctus cornu stabit sacer hircus ad aram;

rant disposita. II. *Orchestra* erior, sive centrum theatri, mnium infima & concava, *ves* dicebatur totum theatri . Hic sedebant senatores, tque chori saltatorum & mu- ab ὀρχεῖσθαι *saltare*. III. *Pro*, locus ab uno theatri cornu um ductus, inter orchestram m, altior quàm orchestra, in- àm scena, in eo agebant lo- urque histriones comici tra-, è pulpito, id est ex editiore è pedibus substrato tabulato. *a*, pars theatri adversa spe- s, velis, picturis, columnis- orata, & olim arboribus ad andos actores, cum ludi in lo antiquitus exhiberentur, *umbraculum*. V. *Poscenium*, res post scenam latent. VI. *heatrum*, fuit locus, non in ulum, sed in circulum ex-, ubi nulla erat scena, sed un- ue sedilia spectatorum; cum medio, in qua gladiatorum, nque & alia id genus certami- gebantur, quare *amphithea* cebatur, quasi *undique thea*- ab ἀμφὶ *circum*, & θεάομαι

ræmiaque, &c.] Ludi omnes les è Bacchicis ejusmodi ludi- turi habuere, quibus victor referebat, unde tragœdiæ re- nomen à τράγος *hircus*, & ᾠδὴ . Horatius in arte Poetica . *Carmine qui tragico vilem t ob hircum, mox etiam agrestes nudavit*, &c. Floruit primo thenienses, qui *Theseidæ* di-, à *Theseo* rege, qui primus in pagis degentes, in urbem mœnibusque sepsit. *De eo*, Æn. 6. 122.

384. *Unctos saliere per utres.*] Præcipua pars *Liberalium* sive *Bacchicorum* ludorum, erat saltus per pelles hircinas, in campo cumulatas, inflatasque & unctas oleo. Hircinas eligebant pelles, sive utres, ad contemptum hircorum etiam mortuorum quod viti infestum sit animal, ungebant, ut magis essent lubricæ, nec vestigium cadentis sustinerent, uno pede insiliebant, reducto altero, & cum frequenter caderent *cernui*, sive proni vocabant ludos illos *Cernualia*, Græci ἀσκώλια, ab ἀσκὸς *uter*.

385. *Ausonii coloni.*] Colonus hic non *agricolam* significat, sed *coloniam*, sive Trojanos, Ænea duce, missos ad *incolendam* Ausoniam, id est Italiam. De *Ausonibus*, antiquis Italiæ populis, Æn. 3. 171.

389. *Oscilla suspendunt.*] Imagunculas fictiles, Baccho sacras, & ad ejus speciem effictas, quæ vineis providere putabantur, eisque fertilitatem conferre, ad quas vento, aut numinis providentia impulsæ, sese converterent. Unde addit, *Et quocunque Deus circum caput egit honestum.* Nomen hoc, *oscillum*, diminutivum est ab *os, oris*, quasi *parvum os*, unde etiam est *osculum*, Æn. 1. 260.

391. *Saltusque*, &c.] *Saltus* non esse sylvarum ipsas arbores, sed loca sylvarum ab arboribus vacua, notavimus Ecl. 6. 56.

394. *Liba.*] Placentæ genus. Ecl, 7. 33.

395. *Et ductus.*] Verba solemnia, ominosum enim erat in sacrificiis si victima *traheretur*, non facile duceretur, tum si ad aram non sponte *staret*, sed reluctaretur.

Pinguiaque in verubus torrebimus exta colurnis.
Est etiam ille labor curandis vitibus alter,
Cui nunquam exhausti satis est; namque omne quotannis
Terque quaterque solum scindendum, glebaque versis
Æternum frangenda bidentibus, omne levandum
Fronde nemus. Redit agricolis labor actus in orbem,
Atque in se sua per vestigia volvitur annus.
Et jam olim seras posuit cum vinea frondes,
Frigidus & sylvis Aquilo decussit honorem;
Jam tum acer curas venientem extendit in annum
Rusticus, & curvo Saturni dente relictam
Persequitur vitem attondens, fingitque putando.
Primus humum fodito, primus devecta cremato
Sarmenta, & vallos primus sub tecta referto;
Postremus metito. Bis vitibus ingruit umbra,
Bis segetem densis obducunt sentibus herbæ;
Durus uterque labor. Laudato ingentia rura,
Exiguum colito. Necnon etiam aspera rusci
Vimina per sylvam, & ripis fluvialis arundo
Cæditur; incultique exercet cura salicti.
Jam vinctæ vites, jam falcem arbusta reponunt,
Jam canit extremos effœtus vinitor antes;
Sollicitanda tamen tellus, pulvisque movendus;
Et jam maturis metuendus Jupiter uvis.
Contra, non ulla est oleis cultura; neque illæ

396. *Colurnis.*] Bene, cum enim *corylum* & *hircum* viti esse infestum dixerit, utrumque ad sacrificia adhibet, *hircum*, ut victimam, *corylum*, ut materiem veru.

397. *Est etiam, &c.*] Præcipit *alteram*, id est secundam *pastinationem*, quæ dicitur *repastinatio*, de qua v. 354. Item & secundam *pampinationem*, seu frondium amputationem, de qua v. 365. Quam quidem monet, ter aut quater laborem utrumque esse repetendum, quia nunquam *huic labori*, id est in hoc labore, *satis est exhausti*, id est juxta Servium, exhaustionis, finitionis, perfectionis, sic Æn. 2. 427. *Servantissimus æqui*, id est æquitatis.

401. *Actus in orbem.*] Id est, perpetuus & continuus, nullus enim in orbe, seu circulo terminus est.

404. *Aquilo.*] Ventus septentrionalis. Ecl. 7. 51.

406. *Curvo Saturni dente, &c.*] Præcepta congerit de curis hybernis circa vitem, ac præcipue de *ablaqueatione*, quæ fit cum circa radices terra effoditur, tondenturque ferro superfluæ *radices, ex præsertim, quæ terræ superficiem propius tangunt*, ut inferiores convalescant. Dicitur *ablaqueatio*, quia vitis radicibus, quasi totidem laqueis, expeditur & liberatur.

Saturni dente.] Falce dentata seu acuta, quæ Saturni gestamen est. De *Saturno*, Ecl. 4. 6.

410. *Bis vitibus, &c.*] Causam affert geminæ *pampinationis*, quam antea præceperat, item & geminæ *runcationis*, qua herbæ noxiæ eruuntur, *sarcler*.

413. *Aspera rusci vimina.*] Commendat curam fruticum, unde parantur viti retinacula. *Ruscus*, vel *ruscum*, *du houx*. De eo, Ecl. 7. 42. *Salictum*, vel *salicetum*, locus salicibus consitus, *saussaye*.

417. *Extremos effœtus vinitor antes.*] *Antes*, sunt ordines vitium, qui sunt ante cæteros positi, & vineam quasi circundant, & qua vis ex parte extremi sunt. *Effœtus*, lassus, qualis est mulier quæ multos edidit fœtus.

418. *Pulvisque movendus*] Commovendus & excitandus pulvis, fractione glebarum.

419. *Metuendus Jupiter uvis.*] Aër, grandine & pluviis intempestivis infestus. *Jupiter* pro aëre, supra, v. 325.

420. *Contra, non, &c.*] Laboriosæ vitis culturæ, facilem opponit oleæ cul-

Procurvam

Procurvam expectant falcem, rastrosque tenaces;
Cum semel hæserunt arvis, aurasque tulerunt.
Ipsa satis tellus, cum dente recluditur unco,
Sufficit humorem, & gravidas cum vomere fruges.
Hoc pinguem & placitam paci nutritor olivam.
Poma quoque, ut primum truncos sensere valentes,
Et vires habuere suas, ad sidera raptim
Vi propria nituntur, opisque haud indiga nostræ.
Nec minus interea fœtu nemus omne gravescit,
Sanguineisque inculta rubent aviaria baccis.
Tondentur cytisi, tædas sylva alta ministrat,
Pascunturque ignes nocturni, & lumina fundunt.
Et dubitant homines serere, atque impendere curam?
Quid majora sequar? salices, humilesque genistæ;
Aut illæ pecori frondem, aut pastoribus umbram
Sufficiunt; sepemque satis, & pabula melli.
Et juvat undantem buxo spectare Cytorum,
Naryciæque picis lucos; juvat arva videre
Non rastris hominum, non ulli obnoxia curæ.
Ipsæ Caucaseo steriles in vertice sylvæ,
Quas animosi Euri assidue franguntque feruntque,
Dant alios aliæ fœtus; dant utile lignum
Navigiis pinos, domibus cedrosque cupressosque;

curam. Utraque tamen in tenera ætate similis est, disparitas igitur à firmiori tantum ætate petenda, quæ maximam in vite, vix ullam in olea curam exigit, unde addit poëta, *cum semel hæserunt arvis.*

424. *Cum vomere, &c.*] Id est statim atque aperitur vomere, sine mora, producit fructus. Exaggeratio, quæ certum & celerem proventum indicat.

Fruges.] Olivas interpretor. Et vero voces illæ promiscue adhibentur à poëtis: *Nemus*, non proprie tantum pro *sylvestrium arborum multitudine*, sed & pro *vinea*, v. 400. *Omne levandum fronde nemus*. *Sylva*, pro *quarumlibet rerum multitudine*, ut notavimus Georg. 1. 152. *Messis* pro *collectione* non solum tritici, sed etiam uvarum, Georg. 2. 410. *Postremus metito.* Item pro mellis proventu, Georg. 4. 231. *Duo tempora messis.* *Vindemia* apud Plin. l. 15. 1. pro olivarum etiam collectione. *Seges*, pro arbusculis in seminario, Georg. 2. 266. *Ubi prima paretur arboribus seges, &c.*

425. *Placitam paci nutritor olivam.*] *Nutritor* pro *nutri*, passivum, activa significatione, ut apud Cicer. pro Mil. 33. *Inimicissimum multo crudelius etiam punitus es.* Pro *punisti*. *Placitam paci*, quia insigne pacis fuit. Æn. 7. 237. Minervæ fuit dicata. Vide Georg. 1. 14.

426. *Poma.*] Fructus pro arbore, arbor enim *pomus* est.

431. *Cytisi, tædas, &c.*] De *cytiso* frutice, qui tondetur saginando pecori, Ecl. 1. 79: De *tædis*, arboribus è picearum genere, Ecl. 7. 49.

434. *Salices, &c.*] Salices, *saules*. Genistæ, *genest*, Georg. 2. 12.

436. *Pabula melli.*] Apibus, quæ mel conficiunt.

437. *Cytorum.*] Cytorus urbs, & mons Galatiæ, in ora Paphlagoniæ, buxo fertilis. Ovid. M. 4. 312. *Sæpe Cytoriaco deducit pectine crines*, id est, buxeo.

438. *Naryciæque picis lucos, &c.*] Sylvas feraces tædarum, picearum, aliarumque arborum, è quibus succus erumpit, qui, si igne exprimitur, dicitur, *pix*, *poix*: si sponte fluit, dicitur *resina*, *poix resine*, turi affinis. *Narycium* urbs Græciæ & Italiæ, de qua Æn. 3. 399.

440. *Caucaseo, &c.*] De *Caucaso* monte Asiæ, Ecl. 6. 42. De *Euro*, vento orientali, Georg. 1. 371. Hic Caucasus, pro quolibet monte, Eurus pro quolibet vento.

V-

Hinc radios trivere rotis, hinc tympana plaustris
Agricolæ, & pandas ratibus posuere carinas.
Viminibus salices fœcundæ, frondibus ulmi;
At myrtus validis hastilibus, & bona bello
Cornus; Ityræos taxi torquentur in arcus.
Nec tiliæ leves, aut torno rasile buxum,
Non formam accipiunt, ferroque cavantur acuto:
Nec non & torrentem undam levis innatat alnus
Missa Pado: nec non & apes examina condunt
Corticibusque cavis, vitiosæque ilicis alveo.
Quid memorandum æque Bacheïa dona tulerunt?
Bacchus & ad culpam causas dedit: ille furentes
Centauros leto domuit, Rhœtumque, Pholumque,
Et magno Hylæum Lapithis cratere minantem.
O fortunatos nimium, sua si bona norint,
Agricolas! quibus ipsa, procul discordibus armis,
Fundit humo facilem victum justissima tellus.
Si non ingentem foribus domus alta superbis
Mane salutantum totis vomit ædibus undam;
Nec varios inhiant pulchra testudine postes,

444. *Hinc radios trivere rotis, & tympana plaustris.*] *Hinc*, non ad cedros & cupressos, è quibus nemo rotas fabricatur; sed ad sylvas, seu sylvestres arbores, refertur. De *radiis*, *tympanis*, & *plaustris*, Georg. 1. 163. *Trivere*, perficere torno, de qua arte Ecl. 3. 38.

445. *Ratibus posuere carinas*, &c.] *Ratis* proprie, sunt ligna inter se colligata, quæ per aquam aguntur; metaphorice sumitur pro navi perfecta. *Carina*, est trabs ima, æque incurva, quæ totius navis fundamentum est.

447. *De myrto.*] Ecl. 2. 54. De *corno*, *cornoillier*, supra, v. 34. De *taxo*, *if*, supra, v. 257. De *tilia*, *tilleul*, Georg. 1. 173. *Hæc buxus*, vel *hoc buxum*, *buis*.

448. *Ityræos.*] Gens est juxta Servium, è Parthia: juxta cæteros, è Syria: sagittandi arte memorabilis.

451. 452. *Alnus missa Pado,*] *Alnus*, *aulne*, nota arbor: *Padus*, *le Po*, nobilissimus Italiæ fluvius, de quo Georg. 1. 482. Hic sumitur pro quovis fluvio. *Pado*, pro, *per Padum*: ut, *It clamor cælo*, pro, *ad cælum*. De *examinibus* apum, Ecl. 7. 13. De *ilice*, arbore, *yeuse*, Ecl. 1. 18.

456. *Centauros*, &c.] *Centauri* & *Lapithæ* vicini sunt populi Thessaliæ: hi Pindum & Othryn; illi Pelion montem incolentes. Lapitharum rex Pirithous, cum Hippodamiam uxorem duceret, Centauri, sponsam ipso nuptiarum die rapere aggressi, à Theseo & Hercule amicis Pirithoi, cæterisque Lapithis ingenti clade inter ipsa pocula affecti sunt. Centaurorum præcipuos commemorat Virgilius: Rhœtum, Pholum, & Hylæum. Pro *Rhœto*, aliqui *Rhœcum* legunt: & vero sic apud Callimachum aliosque legitur. De *cratere*, Ecl. 5. 68.

458. *O fortunatos*, &c.] VII. Pars & ultima: *Digressio de vitæ rusticæ felicitate.* I. Ejus commoda præfert commodis urbanæ vitæ, v. 461. II. Proximam facit literarum & philosophiæ studiis, v. 475. III. Præfert quibuslibet aliis hominum studiis, v. 495. IV. Hujus vitæ antiquitatem à primis Italiæ colonis, primisque hominibus repetit, v. 532.

461. *Mane salutantum*, &c.] Mos apud Romanos, ut clientes magno numero patronos salutatum venirent prima luce. *Undam* exprimit multitudo populi exeuntis: dum alius alium, quasi fluctus fluctum trudit. *Vomit*, metaphora antiqui usus in eam rem: unde *vomitoria* dicebantur in amphitheatris aditus illi, per quos populus confertim ingrediens in sedilia sese effundebat.

463. *Testudine postes.*] Portas intelligit, vel in testudinem, id est fornicem, arcuatas, vel rectas cum his testudinis Indicæ, in laminas sectis. De testudinibus, earumque, vide Plin. l. 9. 10.

Illusasque auro vestes Ephyreïaque æra ;
Alba neque Assyrio fucatur lana veneno ,
Nec casiâ liquidi corrumpitur usus olivi ;
At secura quies , & nescia fallere vita ,
Dives opum variarum ; at latis otia fundis ,
Speluncæ , vivique lacus ; at frigida Tempe ,
Mugitusque boum , mollesque sub arbore somni
Non absunt. Illic saltus , ac lustra ferarum ,
Et patiens operum parvoque assueta juventus ,
Sacra Deûm , sanctique patres : extrema per illos
Justitia excedens terris vestigia fecit.
Me vero primùm dulces ante omnia Musæ ,

Testudines tantæ magnitudinis Indicum mare emittit, ut singularum superficie habitabiles casas integant , atque inter insulas rubri præcipue maris his navigabant cymbis. In mari conchyliis vivunt , tanta oris duritia , ut lapides comminuant , in terram egressa , in herbis pariunt ova , avium ovis similia , ad centena numero , eaque defossa extra aquas incubant noctibus Tum cap. 11. *Testudinum putamina secare in laminas , lectosque , repositoria his vestire , Corbilius Pollio instituit , prodigi & sagacis ad luxuriæ instrumenta ingenii.*

464. *Illusasque auro vestes. &c.*] *In quibus artifex ludens , auro aliqua depinxit* , inquit Servius.

Ephyreïaque æra.] Quinque syllabarum vox , apud Lucanum etiam quatuor , *Ephyrea*, l. 6. *Insedit castris Ephyreaque mœnia servat* ; id est Corinthia , Corinthus enim , *Ephyra* dicta est, ab Ephyra Nymphâ. Urbs est Achaiæ , sita in medio Isthmi Peloponnesiaci , qui Corinthiacus ideo dicitur. Capta est & incensa à L. Mummio Consule. Æs porro Corinthium magno in pretio fuit , & ad vasa expeditum , cujus pretii causa hæc affertur à Floro l. 2. 6. *Quantas opes & abstulerit & cremaverit hinc scias , quod , quicquid Corinthii æris toto orbe laudatur incendio superfuisse comperimus. nam & æris notam pretiosiorem ipsa opulentissimæ urbis fecit injuria , quia incendio perustis , plurimis statuis atque simulacris , æris , auri , argentique venæ , in commune fluxere.* Æri tamen huic fuisse pretium etiam ante Mummianum incendium , probat ex Homero Cerdanus, aliisque argumentis Germanus.

465. *Alba nec Assyrio , &c.*] Quadruplex est Syriæ divisio. Syria , Assyria , Cœlesyria , & Leucosyria : *Phœnicia vero & Tyrus , sunt in Cœlesyria* : in Phœnicia autem & circa Tyrum inventa est purpura primum è conchis expressa. *Venenum* , ut & φάρμακον Græcis , ambiguæ significationis est : & significat quicquid naturam rerum immutat , in bonam malamque partem ; atque adeo & colores , quibus lana fucatur.

466. *Casiâ.*] Casiam triplicem distinximus Ecl. 2. 49. De prima specie haud dubie hic intelligendus poëta : quâ oleum ad majores delicias conditum fuisse puto , *de la canelle.*

469. *At frigida Tempe.*] *Tempe* , pluralis numeri , ac neutrius gen. amœnissima vallis fuit in Thessalia : cincta montibus Ossa , Pelio , & Olympo : Peneo fluvio interfusa. Ab ea valle , multæ , amœnitate pares , eo quoque nomine insigniæ sunt : sic in Sicilia posuit Ovid. Fast. 4. 475 *Heloria tempe.* Statius in Bœotia , Theb. 1. 486. *Theumesia tempe.* Hic Virgilius amœna quælibet loca intelligit. Nomen , à τέμενος *lucus , fanum* ; quod Æoles deformarunt in τέμπεα.

471. *Saltus ac lustra ferarum:*] De *saltibus* , vide Ecl. 6. 56. De *lustris* , quæ sunt ferarum in silvis cubilia , puto magis adhærendum Festo quam Servio. Festus derivat à *luto* : unde metaphorice *lustra* dicuntur popinæ & lupanaria , ubi ventri ac desidiæ opera datur. Servius deducit ab *umbra* ; quia loca illa parum *illustrantur*. Stat pro Festo Vossius in Etym.

474. *Justitia excedens.*] Astræa , de qua Ecl. 4. 6.

475. *Musæ.*] Profitetur se literarum studia præferre agriculturæ , si tamen his studiis minus se idoneum sentiret , ad hoc alterum vitæ genus abiturum.

Musæ.] Non hic solius carminis præsides : sed literarum omnium , earum præcipue quæ ad cœlestia pertinent , quibus præest Urania.

Quarum sacra fero, ingenti perculsus amore,
Accipiant; cœliqûe vias & sidera monstrent,
Defectus Solis varios, Lunæque labores:
Unde tremor terris: quâ vi maria alta tumescant
Objicibus ruptis, rursusque in seipsa residant:
Quid tantum Oceano properent se tingere Soles
Hyberni: vel quæ tardis mora noctibus obstet.
Sin, has ne possim naturæ accedere partes,
Frigidus obstiterit circum præcordia sanguis;
Rura mihi & rigui placeant in vallibus amnes,
Flumina amem sylvasque inglorius. O ubi campi,
Sperchiusque, & virginibus bacchata Lacænis
Taygeta! ô qui me gelidis in vallibus Hæmi
Sistat, & ingenti ramorum protegat umbra!
Felix, qui potuit rerum cognoscere causas,
Atque metus omnes & inexorabile fatum
Subjecit pedibus, strepitumque Acherontis avari!
Fortunatus & ille, Deos qui novit agrestes,
Panaque, Sylvanumque senem, Nymphasque sorores!
Illum non populi fasces, non purpura regum

476. *Quarum sacra fero.*] Poëtæ Musarum se sacerdotes appellant. Ita Horat. Od. l. 3. 1. *Carmina non prius audita, Musarum sacerdos, virginibus puerisque canto.* Sacerdotum est *sacra ferre*, administrare ac ducere.

481. *Quid tantum Oceano, &c.*] Hyemem & æstatem significat: & sensus est: Quæ causa sit, cur dies hyberni tam sint in occasum præcipites: & quæ mora noctes æstivas differat, ac retardet. *Soles* dixit, pro *dies*, plurali numero, quemadmodum Georg. 1. 66. *Pulverulenta coquat maturis Solibus æstas.*

484. *Frigidus obstiterit, &c.*] *Secundum physicos qui dicunt stultos homines esse frigidioris sanguinis; prudentes calidi. Unde & senes, in quibus jam friget; & pueri in quibus necdum calet, minus sapiunt.* Ita Servius. *Præcordia* propriæ sunt membranæ cordi prætensæ: Græci vocant διάφραγμα. Supra præcordia sunt pulmones, & cor, infra jecur & lien. Sæpe tamen sumuntur pro *extis* omnibus, hic & alibi præcipue pro *corde*, sæpe pro ipso *animo*.

486. *O ubi campi.*] Legit Illustriss. Huetius Episc. Abrincensis: *O ubi Tempe*, longè rectiore sensu: Quippe, *Tempe*, *Sperchius*, *Taygetus*, contermina fere loca.

487. *Sperchiusque, &c.*] Thessaliæ fluvius, e Pindo monte, in Maliacum sinum rapide fluens: hodie *Agriomela*. *Taygetus*, *plural.* *Taygeta*, mons Laconiæ, Spartæ & Amyclis imminens, venatione & Bacchi orgiis celebris: unde *Virginibus baccata Lacænis*: id est, frequentata à Laconiæ mulieribus, quæ illic Bacchantium cultu interdum ludebant. *Hæmus*, mons Thraciæ, de quo Georg. 1. 492.

490. *Felix qui, &c.*] Videntur hi versus geminam philosophiæ partem distinguere, primus *physicam*, sive naturalem, quæ rerum causas investigat, alii *ethicam*, sive moralem, quæ tota est in temperandis hominum motibus, & conflectanda beatitate, beatitas autem in voluptate à plerisque veterum constituebatur, nocet porro voluptati metus fati & inferorum.

492. *Acherontis avari.*] *Acheron*, inferorum fluvius, de quo Æn. 6. 323. *Avarus* dicitur, quia inferi rapiunt omnia.

493. *Deos agrestes, Panaque, &c.*] De Diis agrestibus Ecl. 6. in notis ad Argument. De *Pane*, Ecl. 2. 31. De *Sylvano*, Ecl. 10. 24. De *Nymphis sororibus* pura *Dryadibus* aut *Napæis*, &c. Ecl. 2. 46.

495. *Non populi fasces non, &c.*] Neque movetur Romanorum honoribus, neque barbarorum regum. Romanos honores per *fasces*, barbaros, per *purpuram* regum significat. *Fasces* erant fasciculi virgarum, quibus erat obligata securis, ita ut ferrum in summo extaret; insignia fuere magistra-

Flexit

Flexit & infidos agitans discordia fratres,
Aut conjurato descendens Dacus ab Istro:
Non res Romanæ, perituraque regna: neque ille,
Aut doluit miserans inopem, aut invidit habenti.
Quos rami fructus, quos ipsa volentia rura
Sponte tulere suâ, carpsit: nec ferrea jura,
Insanumque forum, aut populi tabularia vidit.
Sollicitant alii remis freta cæca, ruuntque
In ferrum, penetrant aulas & limina regum.
Hic petit excidiis urbem miserosque Penates,
Ut gemmâ bibat, & Sarrano dormiat ostro:
Condit opes alius, defossoque incubat auro:
Hic stupet attonitus rostris: hunc plausus hiantem
Per cuneos (geminatur enim) plebisque patrumque

tuum apud Romanos. Dicuntur *fasces populi*, quia populi suffragiis magistratus eligebantur in comitiis. Fasces habebat Dictator XXIV. Consul XII. Prætores provinciales VI. Prætores urbani II. Præferebantur à *lictoribus* quorum nomen à *ligando*: quia reos ligabant, feriebantque virgis è fasce detractis.

497 *Dacus ab Istro.*] *Daci*, nunc *Transylvani*, *Moldavi*, *&* *Valachi*, olim feræ gentes & Romanis infestæ, intra Carpatum montem, à Septentrione; Istrum fluvium à meridie: ad usque Istri ostia porrectæ. *Ister* sive *Danubius*, fluvius Europæ maximus. Oritur ex Abnoba monte in comitatu *Bar*, prope Villingam oppidum Sueviæ; deinde auctus fluviis 60. navigabilibus, in Pontum Euxinum influit ostiis sex, quorum duo tantum jam navigabilia sunt, cæteris arena clausis. Danubius olim vocatus ab ortu, ad usque Axiopolim urbem Mysiæ: quo loco Ister appellabatur; unde proprie Ister à Virgilio hic dicitur: & Dacus usurpatur pro quolibet hoste barbaro Romani imperii, cujus olim terminus ab ea parte Ister fuit.

498. *Non res, &c.*] Opponit Romanum imperium, regnis cæteris; quæ vocat *peritura*, ut Romanam æternitatem notet.

499. *Aut doluit miserans, &c.*] Loquitur è Stoïcorum sententia, qui motus omnes animi atque affectus, veluti morbos & vitia, ex homine sublatos volebant ad bene beateque vivendum. Ac speciatim patet misericordiam excludi à Seneca ex animo sapientis, lib. 2. de Clement. c. 5. *Quemadmodum religio Deos colit, superstitio violat: ita clementiam mansuetudinemque omnes boni præstabunt, misericordiam autem vitabunt. Est enim vitium pusillanimi, ad speciem alienorum malorum succidentis: itaque pessimo cuique familiarissima est.*

502. *Populi tabularia.*] *Tabularium* Romæ locus fuit, in quo publica omnia instrumenta de prædiis, vectigalibus, portoriis, redditibusque aliis publicis, servabantur in tabulis. Erat autem in atrio Libertatis. Livius, l. 43. *Censores extemplo in atrium Libertatis ascenderunt, & ibi signatis tabellis publicis, clausoque tabulario, & dimissis servis publicis, negarunt se prius quicquam negotii publici gesturos, quam judicium populi de se factum esset.*

505. *Hic petit, &c.*] Eos carpit, qui opes è domitarum urbium ruinis colligunt. De *Penatibus*, Æn. 2. 717.

506. *Sarrano dormiat ostro, &c.*] Purpura quæ fit è sanie ostreisive conchylii, qui *murex* appellatur, Phœnicum lingua *Sar*: unde Tyrus, urbs Phœniciæ, horum piscatu celebris, dicta est prius *Sarra*, & color purpureus, *Sarranus* & *Tyrius*. Distinguunt tamen plerique purpuram piscis, sive ostreum, à murice: hæc tamen à poëtis vulgo promiscue usurpantur. Purpura alia rubra, alia violacea, alia dibapha, id est bis tincta, à *δὶς bis*, & *βάπτω tingo*.

508. *Hic stupet attonitus rostris, &c.*] Notat studium audiendi oratores, vel orandi è suggestibus, quæ *rostra* dicebantur. Nam ex Livio l. 8. cum *Antiates*, gens Latii maritima, cujus caput *Antium*, victi à Romanis & classe spoliati essent, naves eorum partim in navalia subductæ, partim incensæ sunt: servatisque rostris, id est, eminentibus illis proræ partibus, quæ ferro aut ære armabantur; placuit in foro suggestum ex iis adornari, unde cum populo ageretur.

509. *Per cuneos, geminatur enim, &c.*

Corripuit: gaudent perfusi sanguine fratrum,
Exilioque domos & dulcia limina mutant,
Atque alio patriam quærunt sub Sole jacentem.
Agricola incurvo terram dimovit aratro:
Hinc anni labor, hinc patriam, parvosque nepotes
Sustinet; hinc armenta boum, meritosque juvencos;
Nec requies; quin, aut pomis exuberet annus,
Aut fœtu pecorum, aut Cerealis mergite culmi:
Proventuque oneret sulcos, atque horrea vincat.
Venit hyems; teritur Sicyonia bacca trapetis:
Glande sues læti redeunt: dant arbuta sylvæ:
Et varios ponit fœtus autumnus: & alte
Mitis in apricis coquitur vindemia saxis.
Interea dulces pendent circum oscula nati:
Casta pudicitiam servat domus; ubera vaccæ
Lactea demittunt; pinguesque in gramine læto
Inter se adversis luctantur cornibus hædi.
Ipse dies agitat festos; fususque per herbam,
Ignis ubi in medio, & socii cratera coronant,
Te libans, Lenæe, vocat; pecorisque magistris
Velocis jaculi certamina ponit in ulmo,
Corporaque agresti nudat prædura palæstrâ.
Hanc olim veteres vitam coluere Sabini,
Hanc Remus & frater; sic fortis Etruria crevit
Scilicet & rerum facta est pulcherrima Roma,
Septemque una sibi muro circumdedit arces.

Notat studium spectaculorum: in quibus plausus, non à sola plebe, sed etiam a senatoribus ipsis dabatur & sic geminabatur. *Cunei* sedilia sunt theatrorum, de quibus supra, v. 381.

517. *Cerealis mergite culmi.*] *Hæc merges*, Virgilio videtur esse manipulus spicarum, ut explicat Servius. Plinio tamen l. 18. 30. videtur esse furca colligendis apta manipulis: qua significatione dicitur etiam *merga, æ*, à Columella, & Festo.

519. *Sicyonia bacca trapetis.*] *Sicyon*, urbs Achaïæ propriè dictæ, non longe ab Isthmo Peloponnesiaco, ferax oleis. *Trapes*, sive *trapetum*, mola est, sive torcular olei.

520. *Arbuta.*] Proprie sunt fructus *arbuti*, arboris, *arboisier*, de qua Ecl. 3. 82. Hic forte pro baccis omnibus sylvestribus usurpantur.

522. *Mitis in apricis, &c.*] Maturescit Solis ardore. De loco *aprico*, id est, Soli exposito, v. de Ecl. 9. 49.

523. *Circum oscula.*] Circa os pendent, ab ore pendent. *Osculum* enim, non semper *basium*; sed magis proprie ipsum *os* significat. Æn. 1. 260.

528. *Cratera coronant.*] Non coronant floribus, sed vino: quod ad summam usque poculi oram, ac veluti coronam, infunditur. Docet Athenæus l. 15. ex Aristotele. Ὅτι οὐδὲν κολοβὸν προσφέρομεν πρὸς τοὺς θεοὺς, ἀλλὰ τέλεια, &c. *Nihil mutilum esse offerendum Diis, sed integra & perfecta: plenum vero perfectum est: coronare autem plenitudinem quandam significat.* Citatque Homerum. Κοῦροι δὲ κρητῆρας ἐπεστέψαντο ποτοῖο. *Juvenes vero crateras coronaverunt potu.*

531. *Palæstra.*] Lucta: Græca vox παλαίστρα, radix πάλλω *agito*, propter corporis in ea agitationem.

532. *Sabini.*] Romæ vicini, Apennini jugis circumvallati: quorum fœminas in ludis Romani rapuerunt.

533. *Hanc Remus & frater, &c.*] Remus & Romulus, fratres Romæ conditores, Iliæ & Martis filii: de iis Æn. 8. 630.

Sic fortis Etruria.] Tuscia à Latio per Tiberim, divisa: Æn. 8. 479. & 10. 164.

535. *Septemque.... muro circumdedit*

Ante etiam sceptrum Dictæi regis, & ante
Impia quam cæsis gens est epulata juvencis;
Aureus hanc vitam in terris Saturnus agebat.
Necdum etiam audierant inflari classica, necdum
Impositos duris crepitare incudibus enses.
Sed nos immensum spatiis confecimus æquor,
Et jam tempus equum fumantia solvere colla.

arces.] *Arces*, vel loca munita sunt; vel potius, montes, rupes: ut Georg. 4. 461. *Flerunt Rhodopeiæ arces.* Et vero *arx* probabilius derivatur ab *ἄκρα*, *cacumen*, *vertex*: quanquam inepte Solinus derivat ab *Arcadibus*, qui primi in excelsa parte montis habitarunt; Varro ab *arcendo*, Servius ab *arcano*. Porro septem Romæ colles inclusi muro fuere: Palatinus nunc *palazzo maggiore*; Quirinalis, *monte cavallo*; Cœlius, *monte di S. Giovanni Laterano*; Capitolinus, *Campidoglio*; Aventinus, *monte di S. Sabina*; Esquilinus, *monte di S. Maria Maggiore*; Viminalis denique; quibus septem, additi deinceps fuerunt Janiculus collis, *Montorio*; & Vaticanus.

536. *Dictæi regis, & ante impia quam, &c.*] Antequam regnaret Jupiter, qui educatus est in Dictæo monte, Cretæ insulæ, Georg. 4. 152. Id est, aurea ætate; cum homines nondum animalium carne, sed solis terræ fructibus vescerentur. *De Saturno*, & *aurea ætate*, Ecl. 4. 6.

541. *Sed nos, &c.*] Hunc librum, ut & priores, allegoria terminat ab equis petita. *Æquor*, hic est campus. Æn. 2. 780.

GEORGICORUM

LIBER III.

ARGUMENTUM.

Exordium tria continet: invocationem Deorum, qui pabulo & pecorum pastioni præsident: deinde laudes Octaviani: denique invitationem Mæcenatis, cujus jussu susceptum id operis fuisse, rursus testatur. Sequuntur præceptiones de cultura pecorum, quatuor in partes distincta. I. Agit de bobus & equis. II. De ovibus & capris. III. De canibus. IV. De rebus pecori infestis; nempe serpentibus, scabie, febri, ac peste: quæ pestis descriptio epilogi locum obtinet. Sparsæ sunt præterea toto libro fusiores, oblectationis causa, descriptiones; quasi quædam diverticula. Talis est descriptio cursus equestris, v. 103. Asili sive æstri, v. 147. Taurorum amantium, v. 217. Furiarum amoris, v. 242. Scythicæ hyemis, v. 349.

Te quoque, magna Pales, & te memorande canemus
Pastor ab Amphryso: vos sylvæ, amnesque Lycæi.
Cætera quæ vacuas tenuissent carmina mentes,

1. *Te quoque magna Pales.*] Dea pastorum & pabuli, cui sacra lacte fiebant: & festa celebrabantur *Palilia*, 12. Kal. Maii: quo die Romulus urbem fundavit.

2. *Pastor ab Amphryso.*] *Amphrysus*, fluvius Thessaliæ, ubi Apollo greges pavit Admeti regis: vel ipsius regis amore captus, juxta Callimachum in hymno; vel juxta alios, eidem addictus in servitutem à Jove, propter interfectos Cyclopas, qui

Ad delubra juvat, cæsosque videre juvencos;
Vel scena ut versis discedat frontibus, utque
Purpurea intexti tollant aulæa Britanni.
In foribus pugnam ex auro solidoque elephanto
Gangaridum faciam, victorisque arma Quirini:
Atque hic undantem bello, magnumque fluentem
Nilum, ac navali surgentes ære columnas.
Addam urbes Asiæ domitas, pulsumque Niphaten,
Fidentemque fugâ Parthum versisque sagittis:

quæ ad ostentationem coram populo ducebantur: præcipue in *Circensibus*. Nomen à πομπὴ hoc autem, à πέμπω *mitto*, *deduco*, *transveho*. De pompa illa Circensi fuse Ovid. Amor. 2. 2. 43. *Sed jam pompa venit: linguis animisque favete, &c. Prima loco fertur sparsis Victoria pennis, &c.* Tum Neptunus, Mars, Phœbus, Minerva, Ceres, &c.

24. *Vel scena ut, &c.*] Scena, frons est theatri, seu pars theatri adversa spectantibus, quæ aulæis, velis, aliisque ornamentis decorata, actores tegit atque inumbrat: σκηνὴ *umbraculum*, à σκιὰ *umbra*. Georg. 2. 381. Scena autem illa fiebat, aut *versatilis*, aut *ductilis*. Versatilis; cum subito machinis quibusdam, ut præcipit Vitruvius, triangulis tota vertebatur, aliamque picturæ faciem ostendebat. Ductilis, cum evolutis velis & aulæis picturæ facies interior nudabatur. Utramque exprimit Virgilius.

25. *Intexti tollant aulæa Britanni.*] Singulæ voces egent explicatione. I. *Aulæa*: vela ingentia, peripetasmata, dicta sunt ab *aula* Attali, Pergami regis ditissimi, qui populum Romanum heredem reliquit: primusque invenit aurum intexere, ut Babylonii colores, ex Plinio l. 8. 48. unde *Attalica* & *Babylonica* aulæa vestesque memorantur. II. *Britanni*, nunc Angli & Scoti. Non ab Octaviano victi sunt, ut vult Servius: sed à Julio Cæsare, qui ex continenti Galliæ bis in eorum insulam navigavit, duabusque victoriis re bene gesta, & acceptis obsidibus, magnum servorum numerum, ac prædam reportavit: juxta Strabonem l. 4. Ex iis igitur Julii mancipiis puto multos officiis theatralibus addictos esse: de quibus, ut illo tempore passim notis, hic sermo est. III. *Intexti.* Nempe quia Julii victoriæ in ipsis aulæis depictæ erant: & inter eas, fortasse Britannica: unde portabant vela *iidem Britanni qui in velis acu picti* videbantur.

26. *Flephanto.*] De ebore, qui dens est elephanti, Georg. 1. 57.

27. *Gangaridum, &c. Quirini, &c.*] *Gangaridæ*, gens Indica circa Gangem.

Quirini.] Octaviani: qui quasi alter Romulus, & alter conditor Romæ habitus est. Romulus autem Quirinus dictus est à *quiri*, quæ Sabinorum linguâ hastam significat, quâ semper instructus pingitur Romulus. Certum est agitatum fuisse in senatu, Romuli-ne, an Augusti nomine, Octavianus donaretur. Sed peræque certum est, neque id contigisse nisi ann. U. C. 727. annis post edita Georgica, circiter tribus: neque unquam Gangaridas ab eo victos esse. Igitur appellatur à Virgilio *Quirinus*, non publica auctoritate, sed privatâ adulatione. *Gangaridum* vero victor, quia M. Antonii victor; qui ipse dolo Armenios, Ventidio duce Parthos vicerat; Indos vero, Arabes, aliosque Asiaticos habuerat in auxiliis, ut diximus Georg. 2. 171. Unde patet, id quod illo loco jam probavimus, hunc quoque locum Georgicis libris jam perfectis attextum esse.

28. *Magnumque fluentem Nilum.*] Nomen pro adverbio. Sic Æn. 7. 399. *Torvumque repente clamat, &c.* De *Nilo* Ægyptio flumine, Georg. 4. 288. & Nilus victoriam significat Alexandrinam, de M. Antonio & Cleopatra ab Octaviano relatam, anno U. C. 724.

29. *Navali surgentes, &c.*] Octavianus è rostris æreis Ægyptiarum navium, dicitur quatuor columnas conflavisse: auctor Servius.

30. 31. *Niphaten, fidentemque, &c.*] Per Niphaten Armeniæ montem, Armenios ipsos intelligit per montem, populos montis incolas. Sic Æn. 10. 13. *Alpes immittet apertas*, id est, populos Alpinos. De *Parthis*, diximus Ecl. 1. 62. Quomodo autem Octavianus dici possit vicisse Armenios, & Parthos, vide supra, in nota ad v. 27

luo rapta manu diverso ex hoste trophæa,
que triumphatas utroque ab litore gentes.
ount & Parii lapides, spirantia signa,
araci proles, demissæque ab Jove gentis
mina: Trosque parens, & Trojæ Cynthius auctor.
idia infelix furias amnemque severum
cyti metuet, tortosque Ixionis angues,
nanemque rotam, & non exuperabile saxum.
erea Dryadum sylvas saltusque sequamur
ictos, tua, Mæcenas, haud mollia jussa.
sine nil altum mens inchoat: en age segnes
npe moras: vocat ingenti clamore Cithæron,
ygetique canes, domitrixque Epidaurus equorum:

. *Et duo rapta... Bisque trium-* &c.] Omnes explicant *diver-sum*, de Gangaridis & Britan-*umque litus*; de orientali, in t Gangaridæ; & occidentali, sunt Britanni. Sed malè, fi- Britannos Octavianus non go explico de Asiaticis Afri- e gentibus: quæ M. Antonio it: de gemina clade, qua nium affecit; prima ad Actium omontorium, in Europæo altera ad Alexandriam, in io litore:

a manu.] Notat utrumque ab Octaviano, non per lega- ella fere cætera; sed proprio, propria manu, gestum esse.

rii lapides.] Marmora candi- ro insula, quæ una est è Cy- sin mari Ægæo.

ssaraci proles, &c.] Gentis riem & originem indicat. Hic fuit ordo. *Jupiter*: *Dardanus*, lius ex Electra Atlantis filia: *onius*: *Tros*. Hic scindit se fa- as in partes, per duos Troïs *Ilum & Assaracum*. *Ilus* enim *Laomedontem*, hic *Priamum*. *us* vero habuit *Capyn*, hic *An-* Ex *Anchise & Venere*, *Æneas*, *i* sive *Iuli* pater, qui auctor itis Juliæ.

roja Cynthius auctor.] Apollo, n insula *Delo*; ubi mons est, Ecl. 6. 3. Trojæ mœnia ex-, regnante Laomedonte. Vide 1. 502.

nvidia, &c.] Eorum suppli- otat; qui Octaviani laudibus abant: quales multi ad id us- npus Romæ fuerant; è vete- ext. Pompeii, aut M. Antonii

ocytum, &c.] Inferorum flu- è Styge profluentem, à κωκύειν *gemere*, Æn. 6. 323.

38. *Ixionis angues.*] Ixion, Phle- gyæ Lapitharum in Thessalia regis, fi- lius: cum ob cædem soceri sui Deïonei inexpiabilem vagaretur, assumptus- que in cœlum, & expiatus à Jove esset: Junonis amore percitus, ex nu- be, quam ei Jupiter pro Junone ob- tulerat, Centauros genuit. Apud ho- mines deinde cum suos & Junonis a- mores quasi veros jactaret: fulmine dejectus ad inferos, ibique tortis an- guibus alligatus est rotæ, cujus per- petuo circumactu torquetur.

39. *Non exuperabile saxum.*] Sisy- phi supplicium significat. Is filius Æoli, cum Atticam latrociniis infe- staret, occisus est à Theseo Athena- rum rege: cujus in gratiam finxere Græci, Sisyphum apud inferos huic addictum pœnæ; ut in montis verti- cem saxum provolvat, & continuo inde gravitate sua devolutum, con- tinuo revolvat.

40. *Dryadum, &c.*] Æn. 2. 46.

Saltus.] Ecl. 6. 56.

41. *Mæcenas.*] In argumento Georg.

43. *Vocat ingenti, &c.*] dicit se vocari eas in regiones, quæ abun- dant iis animalibus, quorum cultu- ram hoc libro, docturus est.

Cithæron.] Mons Bœotiæ, quæ re- gio, *à bove* nomen habuit; ut dictum est E. 6. 65. & à Juvenali, S. 10. 50. *Vervecum patria* nominatur.

44. *Taygetus.*] Mons in Laconia prope Spartam; venatu insignis, at- que adeo canibus.

Epidaurus.] Urbs multiplex hujus nominis: hæc in Peloponneso est, in Argia regione, ad orientale litus; ubi colebitur Æsculapius. Et tota Argia ferax equorum fuit: unde laudatur eo nomine Mycenæ, urbs ejusdem re- gionis. v. 121. Et patriam Epirum re-

Et vox assensu nemorum ingeminata remugit.
Mox tamen ardentes accingar dicere pugnas
Cæsaris, & nomen famâ tot ferre per annos,
Tithoni primâ quot abest ab origine Cæsar. —
Seu quis, Olympiacæ miratus præmia palmæ,
Pascit equos, seu quis fortes ad aratra juvencos;
Corpora præcipue matrum legat. Optima torvæ
Forma bovis, cui turpe caput, cui plurima cervix,
Et crurum tenus à mento palearia pendent.
Tum longo nullus lateri modus: omnia magna;
Pes etiam, & camuris hirtæ sub cornibus aures.
Nec mihi displiceat maculis insignis & albo:
Aut juga detrectans, interdumque aspera cornu,
Et faciem tauro propior; quæque ardua tota,
Et gradiens imâ verrit vestigia caudâ.
Ætas Lucinam justosque pati Hymenæos
Desinit ante decem, post quattuor incipit annos;
Cætera nec fœturæ habilis; nec fortis aratris.
Interea, superat gregibus dum læta juventus,
Solve mares; mitte in Venerem pecuaria primus,
Atque aliam ex alia generando suffice prolem.
Optima quæque dies miseris mortalibus ævi
Prima fugit; subeunt morbi, tristisque senectus;
Et labor, & duræ rapit inclementia mortis.
Semper erunt, quarum mutari corpora malis.
Semper enim refice; ac, ne post amissa requiras,

ferat, fortesque Mycenas.

46. *Mox tamen, &c.*] Promittere videtur Æneida, quæ ad gentis Juliæ laudem conscripta est, continetque passim laudes Cæsaris Octaviani.

Accingar.] Suscipiam. Translatio est ab iis qui aliquid facturi vestem altius cingunt: ne laciniis defluentibus impediantur.

48. *Tithoni.*] Vel Tithonus est ille, Laomedontis, aut frater, aut filius, ab Aurora dilectus, de quo Georg. 1. 249. Vel juxta Servium & Eustathium, Sol. qui Tithonus eodem modo dicitur, quo dicitur quoque Titan; nempe à τιταίνω *extendo*, quia lucem undequaque extendit. Tithonus enim Auroræ, distabat ab Octaviano mille dumtaxat annis; Sol to a mundi ætate, atque adeo quâdam æternitate, quam videtur Octaviano polliceri Virgilius.

49. *Seu quis Olympiacæ, &c.*] I. PARS. *De equis & bobus.* Continetque præcepta quatuor. I. *De cognoscenda optima forma vaccæ* v. 51. *equi*, v. 75. II. *de delectu admissariorum*, *des étalons*, v. 95. *& equarum ad admissuram*, v. 129. quæ etiam tauris & vaccis accommodari possunt. III. *De cura equarum gravidarum*, v. 140. IV. *De cura & institutione vitulorum*, v. 157. *& equuleorum*, v. 179.

52. *Turpe caput.*] Deforme, propter magnitudinem. Sic Homerus dixit, λᾶας ἀναιδὴς, *lapis impudens*. Iliad. 4. 521. & alibi.

56. *Maculis insignis & albo.*] Maculis albis: ut Georg. 2. 192. *Pateris libamus & auro*: pro *pateris aureis*.

60. *Lucinam .... Hymenæos.*] Deam partus, Deosque conjugii: quæ nomina etiam pecudibus tribuit, ut infra v. 125. mariti nomen equo. *Et pecori dixere maritum.* De *Lucina*, Ecl. 4. 10. *Hymen* vel *Hymenæus*: vel fuit filius Liberi & Veneris, qui primus certas nuptias instituit; vel vir Atticus, qui raptas à latronibus virgines parentibus intactas restituit. Unde ejus nomen invocari solebat apud Græcos in festis nuptialibus: & nuptiæ ipsæ dicebantur *Hymenæi*.

70. *Semper enim refice.*] Hic *enim*, non causam notat, sed effectum. *igitur*, *itaque*.

Anteveni; & sobolem armento sortire quotannis.
Nec non & pecori est idem delectus equino.
Tu modo, quos in spem statues submittere gentis,
Præcipuum jam inde à teneris impende laborem.
Continuo pecoris generosi pullus in arvis
Altius ingreditur, & mollia crura reponit;
Primus & ire viam, & fluvios tentare minaces
Audet, & ignoto sese committere ponti;
Nec vanos horret strepitus. Illi ardua cervix,
Argutumque caput, brevis alvus, obesaque terga;
Luxuriatque toris animosum pectus; honesti
Spadices, glaucique; color deterrimus albis,
Et gilvo; tum, si qua sonum procul arma dedere;
Stare loco nescit, micat auribus, & tremit artus,
Collectumque premens volvit sub naribus ignem.
Densa juba & dextro jactata recumbit in armo.
At duplex agitur per lumbos spina; cavatque
Tellurem, & solido graviter sonat ungula cornu.
Talis Amyclæi domitus Pollucis habenis
Cyllarus & quorum Graii meminere poëtæ,
Martis equi bijuges, & magni currus Achillis.

70. *Ne post amissa requiras.*] Ne sero agnoscas negligentiam tuam, ne sero armenti jacturam doleas; præveni jacturam illam, annua substitutione novæ sobolis.

81. *Luxuriatque toris animosum, &c.*] Tori, sunt eminentiæ musculorum, quasi nodosæ ac tumentes; ut in robustioribus corporibus videre est.

82. *Spadices, glaucique, &c.*] I. Tamen constat *spadices* esse, ex rubro nigricantes, badios, *bay-bruns.* σπάδιξ enim & βαΐς significant palmæ termitem cum fructu, qui ad illum colorem accedit, unde color ille phœniceus etiam dictus est, à φοῖνιξ *palma.* Vide Gellium l. 2. 26. II. Docet ibidem Fronto apud Gellium, per *glaucum* equum, viridem hic significari, & perinde Virgilium dicere potuisse, cœruleum. Quis autem est equus viridis, aut cœruleus, aut glaucus? Haud dubiè scutulatus ille, quem ex macularum densitate vocamus *pommelé ardoisé.* Ardosia quippe lapis est fissilis, & densè cœruleus. III. *Albus* hic, à candido distinguitur, nam candidus color maxime probatur in equis Deorum ac triumphantium. Isidorus *album* explicat *pallidum, blanchâtre.* IV. *Gilvus*, Varroni *helvus*, qualis est melli aut lateri semicocto, *isabelle-lavé*, Germani dicunt *Gelb.*

87. *Duplex spina.*] Ita Xenoph. lib. de Re equestri. Ita Varro. Non quod re duplex sit, sed specie tantum & aspectu, ut enim in equo macilento extat & eminet quasi acuta spina dorsi, ita ut robusto ac vegeto cavum quiddam videtur per medium spinam intercurrere, idque patet ex Varronis verbis, Sit *spina maxime duplex, si minus, non extans.*

89. *Talis Amyclæi, &c.*] De *Polluce*, ejusque fratre *Castore*, Æn. 6. 121. Pollux ab Homero, Theocrito, Horatio, Ovidio, dicitur pugil insignis fuisse, Castor, equorum domitor. Contra tamen videtur hic sentire Virgilius.

Amyclæi.] *Amyclæ*, urbs in Laconica, non longe à Lacedæmone; unde Castor & Pollux, modo Lacedæmone, modo Amyclis nati dicuntur.

90. *Cyllarus.*] Equus Pollucis, juxta Virgilium & Propertium; Castoris, juxta Senecam, Valerium Flaccum, & Claudianum.

91. *Martis equi, &c.*] De *Marte*, Ecl. 9. 12. *Martis* equos Servius aliique multi appellant *Pavorem* & *Timorem*, δεῖμον & φόβον, idque ex Hesiodo & Homero conantur probare, sed ex iis ipsis ostendit [illegible]

Talis & ipse jubam cervice effudit equinâ,
Conjugis adventu pernix Saturnus, & altum
Pelion hinnitu fugiens implevit acuto.
Hunc quoque, ubi aut morbo gravis, aut jam segnior annis
Deficit, abde domo, nec turpi ignosce senectæ.
Frigidus in Venerem senior, frustraque laborem
Ingratum trahit: &, si quando ad prælia ventum est,
Ut quondam in stipulis magnus sine viribus ignis,
Incassum furit. Ergo animos ævumque notabis,
Præcipue; hinc alias artes, prolemque parentum;
Et quis cuique dolor victo, quæ gloria palmæ.
Nonne vides? cum præcipiti certamine campum
Corripuere, ruuntque effusi carcere currus;
Cum spes arrectæ juvenum, exultantiaque haurit
Corda pavor pulsans; illi instant verbere torto,
Et proni dant lora; volat vi fervidus axis;
Jamque humiles, jamque elati sublime videntur
Aëra per vacuum ferri, atque assurgere in auras.
Nec mora, nec requies. At fulvæ nimbus arenæ
Tollitur; humescunt spumis flatuque sequentum;
Tantus amor laudum, tantæ est victoria curæ.
Primus Erichthonius currus & quattuor ausus
Jungere equos, rapidisque rotis insistere victor.
Fræna Pelethronii Lapithæ gyrosque dedere,

aurigas fuisse, non equos. *Achillis* equi, *Balius* & *Xantus*, immortales; Zephyro patre, & Podarge Harpyia matre, geniti, Iliad. 15. 149. De *Achille*, Æn. 1. 34.

92. *Talis & ipse, &c.*] Saturnus, de quo Ecl. 4. 6. cum Philyram, Oceani filiam, amore insequeretur; Ope, sive Rhea uxore superveniente, in equum se convertit, aufugitque in montem Thessaliæ, *Pelium*. Philyra Chironem ex eo peperit; superiore parte hominem, inferiore equum.

96. *Nec turpi ignosce senectæ.*] Affert Servius geminam hujus loci sententiam; vel, *nec ignosce turpi senectæ*, vel, *ignosce senectæ non turpi*. Secunda pluribus placet, quia Ennius, Plutarchus, Ausonius, &c. laudant equi senectutem, jubentque mitius haberi, & præteritos labores quiete compensari, unde hic quoque est, *Abde domo*.

101. *Artes, prolemque parentum.*] Id est, quorum parentum sint proles, sive, quale sit genus, & series parentum è quibus nati sunt.

Artes.] Studia quibus apti sunt, bellica, an agro, &c.

... *haurit.*] Ita pulsat, ut è sedibus trahere & eruere videatur, ho... enim significat *haurire*, quod est a... ἀρύω *haurio*; & istud ab ἐρύω *traho*... quod enim hauritur, è profundo tra... hitur, vide Æn. 10. 314.

113. *Primus Erichthonius, &c.* Æschylus Prometheum, Cicero M... nervam, Maro Erichthonium cu... ruum inventorem facit, sive illu... Atheniensium regem, ex Vulcano &... Tellure natum, & anguipedem, qu... ut pedum deformitatem tegeret, d... citur currum fabricasse, sive illu... Phrygem, Dardani filium, Jovis ne... potem, qui unus fuit ex Æneæ maj... ribus, de quo v. 35. Et vero Plini... l. 7, 56. *Bigas primum junxit Phrygum natio, quadrigas Erichthonius.*

115. *Fræna Pelethronii Lapithæ.* Item fræni & equitationis inventio... nem tribuit Sophocles Neptuno, Ly... sias orator Amazonibus, alii alii... Virgilius *Lapithis*, Thessaliæ popu... lis, de quibus Georg. 2. 457. *Pelethro... nii* vero, vel adjectivum est, epithe... tum Lapitharum, à Pelethronio ... rum oppido ad Pelium montem, v... nomen cujusdam Lapithæ propriu... est, genitivo casu, frænorum inven... toris, cujus invento Lapithæ deinc... cæteri usi sunt ad domandum & ...

Impositi dorso; atque equitem docuere sub armis
Insultare solo, & gressus glomerare superbos.
Æquus uterque labor; æque juvenemque magistri
Exquirunt, calidumque animis, & cursibus acrem;
Quamvis sæpe fugâ versos ille egerit hostes,
Et patriam Epirum referat, fortesque Mycenas;
Neptunique ipsâ deducat origine gentem.
His animadversis, instant sub tempus; & omnes
Impendunt curas denso distendere pingui,
Quem legere ducem & pecori dixere maritum:
Pubentesque secant herbas, fluviosque ministrant,
Farraque; ne blando nequeat superesse labori,
Invalidique patrum referant jejunia nati.
Ipsa autem macie tenuant armenta volentes.
Atque, ubi concubitus primos jam nota voluptas
Sollicitat; frondesque negant, & fontibus arcent:
Sæpe etiam cursu quatiunt, & Sole fatigant;
Cum graviter tunsis gemit area frugibus, & cum
Surgentem ad Zephyrum paleæ jactantur inanes.
Hoc faciunt, nimio ne luxu obtusior usus
Sit genitali arvo, & sulcos oblimet inertes;
Sed rapiat sitiens Venerem, interiusque recondat.
Rursus, cura patrum cadere, & succedere matrum
Incipit; exactis gravidæ cum mensibus errant.
Non illas gravibus quisquam juga ducere plaustris,
Non saltu superare viam sit passus, & acri
Carpere prata fugâ, fluviosque innare rapaces.
Saltibus in vacuis pascant, & plena secundum
Flumina; muscus ubi, & viridissima gramine ripa,
Speluncæque tegant, & saxea procubet umbra.

stituendum equum. Ait enim Plinius l. 7. c. 56. invenisse *frænos & strata equorum, Pelethronium, pugnare ex equo Thessalos, qui Centauri dicti sunt, habitantes secundum Pelium montem.* Lapithæ autem vicini Centauris.

117. *Gressus glomerare.*] Quasi colligere, reductis & replicatis anterioribus cruribus, dum posteriora tenduntur & explicantur.

118. *Æquus uterque labor.*] Par laus, æque difficultas in utraque arte, sive aurigandi, quæ fuit ars Erichthonii, sive equitandi, quæ fuit ars Lapitharum.

120. *Quamvis ille, &c.*] Agitur hic de delectu equi admissarii, *étalon.*

121. *Epirum referat, &c.*] De Epiro, equorum ferali, Georg. 1. 59. De equo Neptuni, Georg. 1. 14. *Mycenæ,* urbs in Argia Peloponnesi regione, Argis vicina, utraque equis nobilis.

124. *Denso pingui.*] Densa pinguedine, duplex adjectivum, pro substantivo & adjectivo, ut Georg. 1. 393. *Aperta serena*, & alibi sæpe.

126. *Pubentes herbas.*] Non teneriores, aut duriores, sed succi plenas; qualis est homo adulta ætate, cum pubescit.

130. *Concubitus primos jam nota voluptas.*] Pugnant hæc verba, *primos* & *jam nota.* Nisi juxta alios intelligamus *primos*, non omnino de primo concubitu; sed tantum de primo & novo anni cujusque redeuntis.

134. *Zephyrum.*] De vento illo occidentali, Ecl. 5. 5.

135. *Usus.*] Trajectus, via, ut Æn. 2. 453. *Limen erat, cæcæque fores, & pervius usus tectorum inter se Priami.*

Est lucos Silari circa, ilicibusque virentem
Plurimus Alburnum volitans, cui nomen asilo
Romanum est, œstron Graii vertere vocantes;
Asper, acerba sonans; quo tota exterrita sylvis
Diffugiunt armenta, furit mugitibus æther
Concussus, sylvæque, & sicci ripa Tanagri.
Hoc quondam monstro horribiles exercuit iras
Inachiæ Juno pestem meditata juvencæ.
Hunc quoque (nam mediis fervoribus acrior instat)
Arcebis gravido pecori; armentaque pasces
Sole recens orto, aut noctem ducentibus astris.
Post partum, cura in vitulos traducitur omnis;
Continuoque notas & nomina gentis inurunt;
Et quos, aut pecori malint submittere habendo,
Aut aris servare sacros, aut scindere terram,
Et campum horrentem fractis invertere glebis.
Cætera pascuntur virides armenta per herbas.
Tu quos ad studium atque usum formabis agrestem,
Jam vitulos hortare, viamque insiste domandi;
Dum faciles animi juvenum, dum mobilis ætas.
Ac primum laxos tenui de vimine circlos
Cervici subnecte: dehinc, ubi libera colla
Servitio assuerint; ipsis è torquibus aptos
Junge pares, & coge gradum conferre juvencos.
Atque illis jam sæpe rotæ ducantur inanes
Per terram, & summo vestigia pulvere signent.
Post valido nitens sub pondere faginus axis
Instrepat, & junctos temo trahat æreus orbes.
Interea pubi indomitæ non gramina tantum,
Nec vescas salicum frondes, ulvamque palustrem;
Sed frumenta manu carpes sata: nec tibi fœtæ,

346. *Est lucos Silari, &c.*] *Silarus*, nunc *Selo*, Italiæ fluvius in Lucania. quo Lucani à Picentinis dividuntur.

347. *Alburnus.*] Ejus regionis mons, *Alborno*, ex quo monte fluvius oritur, Tanagrus, *Negro*, tenuis, & ideo æstate fere arescens. *Ilex*, arbor glandifera, *yeuse*.

Asilo Romanum, &c.] Tabanus, *taon*, musca boves agitans. veteribus Italis dicta est *asilus*, Græcis οἶστρος.

353. *Inachiæ Juno, &c.*] Io, Inachi fluvii Peloponnesiaci, vel potius Argivorum regis, filia, utliceret Junonem, à Jove in juvencam conversa est, & Junoni petenti dono data, ab ea tradita est Argo pastori in custodiam, qui cum fuisset à Mercurio sopitus & occisus, Io à Junone œstro immisso agitata, in Ægyptum usque fugit, ubi implorato Jovis auxilio pristinam recepit formam, nupsitque regi Osiridi, & post mortem ab Ægyptiis habita est pro Dea, sub Isidis nomine.

366. *Circlos.*] Syncope pro *circulos*, quemadmodum *sæclum & periclum*, pro *sæculum & periculum*.

368. *Aptos.*] Ligatos, ab ἄπτω *ligo*, ut fuse ostendimus, Ecl. 7. 13.

372. *Faginus.*] E fago, *de hêtre*, Ecl. 1. 1.

375. *Vescas.*] Edules, quæ famem excitent. Georg. 4. 131.

Ulva] Herba quælibet palustris, sine certo nomine.

376. *Sed frumenta, &c.*] Servius aliique explicant de farragine, hoc est de furfuribus triticeis, & farina hordeacea. Ego de herbis adhuc teneris, & recens ortis. Favent mihi

Mor-

More patrum, nivea implebunt mulctralia vaccæ;
Sed tota in dulces consument ubera natos.
Sin ad bella magis studium, turmasque feroces,
Aut Alphea rotis prælabi flumina Pisæ,
Et Jovis in luco currus agitare volantes;
Primus equi labor est, animos atque arma videre
Bellantum, lituosque pati, tractuque gementem
Ferre rotam, & stabulo frænos audire sonantes.
Tum magis atque magis blandis gaudere magistri
Laudibus & plausæ sonitum cervicis amare.
Atque hæc jam primo depulsus ab ubere matris
Audiat, inque vicem det mollibus ora capistris
Invalidus, etiamque tremens, etiam inscius ævi.
At, tribus exactis, ubi quarta accesserit æstas;
Carpere mox gyrum incipiat, gradibusque sonare
Compositis: sinuetque alterna volumina crurum,
Sitque laboranti similis: tum cursibus auras
Provocet: ac per aperta volans, ceu liber habenis,
Æquora, vix summâ vestigia ponat arenâ.
Qualis Hyperboreis Aquilo cum densus ab oris
Incubuit, Scythiæque hyemes atque arida differt
Nubila; tum segetes altæ campique natantes
Lenibus horrescunt flabris, summæque sonorem
Dant sylvæ, longique urgent ad litora fluctus?
Ille volat, simul arva fugâ, simul æquora verrens.
Hic, vel ad Elei metas & maxima campi
Sudabit spatia, & spumas aget ore cruentas;
Belgica vel molli melius feret esseda collo.

voces *carpes sata*, quæ plane herbarum putationem & collectionem notant. Fave: præterea monitum Virgilii v. 205. *Tum demum crassâ magnum farragine corpus crescere jam domitis finito*: ergo farragine interdicit indomitis, de quibus hic agitur. Varro tamen hunc cibum permittit vitulis semestribus. Virgilius itaque dicendus est, aut Varroni esse contrarius: aut farraginem domitis copiose, indomitis ac junioribus parce tantum, permittere.

Fœta.] Vox ambigua, quæ sæpe gravidas; hic partu jam solutas, significa. Ecl. 1. 50. *Mulctralia*, vasa mulgendo pecori, Ecl. 3. 30.

180. *Aut Alphea*, &c.] De *Pisa*, urbs an fons tantùm fuerit, dubitare videtur Strabo lib. 8. Regio certe fuit, & pars Elidis, sive Eleæ, in Peloponneso, in qua *Olympia* urbs, & *Alpheus* fluvius. Georg. 1. 59. loca ludis Olympicis & Jovis templo insignia. Vide supra, v. 20.

183. *Lituosque pati.*] *Lituus*, species incurvæ buccinæ, à cujus similitudine *lituus* quoque dicitur augurum baculus, quo varias cœli regiones designabant.

196. *Qualis Hyperboreis*, &c.] De *Scythia*, Ecl. 1. 66. De *Aquilone*, sive *Borea*, vento septentrionali, Ecl. 7. 51. De *Hyperboreis*, seu *Riphæis* Moscoviæ montibus, Georg. 1. 240. Dicuntur Hyperborei: quia supra eos & ex iis flare incipit Boreas. Differt *Aquilo Scythiæ hyemes*, id est, nubes in Scythia collectas, meridiem versus propellit; easque *aridas*, quia non solvit eas in pluviam, utpote siccus & constringens.

202. *Elei....campi spatia*, &c.] Stadium Olympicum in Elide, de quo Georg. 1. 59. & Georg. 3. 20. & modo v. 181.

204. *Belgica esseda.*] Essedum vehiculi genus, tam ad iter, quàm ad bella comparatum. Eo quippe usi solitos fuisse Britannos in bellis me-

Tum demum crassâ magnum farragine corpus
Crescere jam domitis sinito: namque ante domandum
Ingentes tollent animos; prensique negabunt
Verbera lenta pati, & duris parere lupatis.
Sed non ulla magis vires industria firmat,
Quam Venerem & cæci stimulos avertere amoris:
Sive boum, sive est cui gratior usus equorum.
Atque ideo tauros procul atque in sola relegant
Pascua post montem oppositum, & trans flumina lata:
Aut intus clausos satura ad præsepia servant.
Carpit enim vires paulatim, uritque videndo
Fœmina: nec nemorum patitur meminisse, nec herbæ:
Dulcibus illa quidem illecebris, & sæpe superbos
Cornibus inter se subigit decernere amantes.
Pascitur in magna sylva formosa juvenca:
Illi alternantes multâ vi prælia miscent
Vulneribus crebris: lavit ater corpora sanguis,
Versaque in obnixos urgentur cornua vasto
Cum gemitu: reboant sylvæque & magnus Olympus.
Nec mos bellantes una stabulare: sed alter
Victus abit, longeque ignotis exulat oris:
Multa gemens ignominiam, plagasque superbi
Victoris, tum quos amisit inultus amores:
Et stabula aspectans regnis excessit avitis.
Ergo omni curâ vires exercet, & inter
Dura jacet pernox instrato saxa cubili:
Frondibus hirsutis & carice pastus acutâ:
Et tentat sese, atque irasci in cornua discit
Arboris obnixus trunco: ventosque lacessit
Ictibus, & sparsâ ad pugnam proludit arenâ.

morat Cæsar, de bello Gall. lib. 4. Quod & vicinis quoque gentibus, ut Belgis, qui Galliæ partem tertiam occupabant, fuisse in usu colligitur ex aliis auctoribus. De *Farragine*, v. 176.

206. *Ante domandum.*] Vide infra, v. 348.

208. *Lupatis.*] Lupatum, frenum asperrimum, uncis armatum ferreis *lupinorum* dentium formam habentibus; unde nomen est.

215. *Uritque videndo.*] Dum videtur. Gerundia enim plerumque vim habent passivam, Ecl. 8.71.

221. *Lavit.*] Dicitur *lavare* & *lavere*: hic *lavit*, non est præteritum à *lavare*, longam enim haberet syllabam primam; sed præsens à *lavere*, atque ita habet brevem.

223. *Olympus.*] Cœlum translative, proprie mons in Thessalia, tantæ altitudinis ut nubes excedere, & ad cœlum usque pertinere dicatur: unde quasi Deorum sedes celebratur à poetis. Vide Ecl. 5.56.

228. *Regnis avitis.*] Agris in quibus natus erat, ac veluti dominabatur: sic Ecl. 1. *Mea regna videns mirabor aristas.*

230. *Jacet pernox.*] Servius tamen; & juxta omnium, ut ait, veterum exemplarium fidem, Pierius, legunt *pernix*; & explicant, *perseverans*, à pernitendo. At *pernix* nusquam habet hanc significationem, & ubique celeritatem notat, ut supra, v. 93. *Pernix Saturnus*, & Æn. 4.180. *Pedibus celerem & pernicibus alis.* Celeritas autem, huic tauro, mœrenti ac fesso, non convenit: legatur itaque *pernox*, cum utroque Scaligero.

231. *Carice.*] Planta ex arundineo genere, Gallice non nominata: de

Post, ubi collectum robur, viresque receptæ,
Signa movet, præcepsque oblitum fertur in hostem.
Fluctus ut in medio cœpit cum albescere ponto,
Longius ex altoque sinum trahit: utque volutus
Ad terras, immane sonat per saxa, nec ipso
Monte minor procumbit: at ima exæstuat unda
Vorticibus, nigramque altè subjectat arenam.
Omne adeo genus in terris hominumque ferarumque,
Et genus æquoreum, pecudes, pictæque volucres,
In furias ignemque ruunt; amor omnibus idem.
Tempore non alio catulorum oblita leæna
Sævior erravit campis: nec funera vulgo
Tam multa informes ursi stragemque dedere
Per sylvas: tum sævus aper, tum pessima tigris;
Heu! male tum Libyæ solis erratur in agris.
Nonne vides, ut tota tremor pertentet equorum
Corpora si tantum notas odor attulit auras!
Ac neque eos jam fræna virûm, neque verbera sæva,
Non scopuli, rupesque cavæ, atque objecta retardant
Flumina, correptos undâ torquentia montes.
Ipse ruit, dentesque Sabellicus exacuit sus,
Et pede prosubigit terram, fricat arbore costas,
Atque hinc atque illinc humeros ad vulnera durat.
Quid juvenis, magnum cui versat in ossibus ignem
Durus amor? nempe abruptis turbata procellis
Nocte natat cæcâ serus freta: quem super ingens
Porta tonat cœli, & scopulis illisa reclamant
Æquora: nec miseri possunt revocare parentes,
Nec moritura super crudeli funere virgo.
Quid Lynces Bacchi variæ, & genus acre luporum,

qua Ecl. 3. 20.

236. *Signa movet.*] Metaphora à bellis hominum, qui, cum castra movent, signa terræ defixa avellunt alioque transferunt.

241. *Subjectat:*] *Superjicit*: & notavimus Ecl. 1. 46 præpositionem *sub* in compositis aliquando significare *super.*

249. *Libyæ.*] Africæ pars est, quæ vulgo pro *Africa tota* sumitur. Georg. 1. 241.

251. *Odor attulit auras.*] Commutatio, id est, aura, sive aër impulsus attulit odorem.

255. *Sabellicus sus.*] Vel aper, vel sus domesticus: è Sabinorum, vel Sabellorum regione, Romæ vicina. Æn. 7. 665.

258. *Quid juvenis, &c.*] Leander juvenis ex Abydo Asiæ oppido, cum Heronem puellam, Veneris sacerdotem, è Sesto Thraciæ oppido, perperiret, clam noctu trajiciebat natatu fauces Hellesponti, inter utrumque oppidum interjectas; sed aliquando viribus destitutus, ac tempestate oppressus interiit. Cadaver cum esset ad litus Thraciæ delatum, Hero doloris impatientia ex ipsa arce in mare se præcipitem abjecit. De *Sesto*, *Abydo, & Hellesponto*, Georg. 1. 207.

261. *Porta cœli.*] Est, juxta Manutium, aër nubibus plenus, juxta alios, oriens; quia inde Solis incipit motus, juxta alios, ipsa nubes, ex qua portæ instar hiscente, fulmen erumpit. Juxta Cerdanum optime, regia, sive templum Jovis. Nam Jupiter à poëtis quasi è templo fulminare fingitur. Lucret. l. 1. 1096. *Cœli tonitralia templa.* Silius l. 1. 136. *Tonat alti regia cœli.*

264. *Lynces.*] Species luporum cervariorum, de quibus Ecl. 8. 3. Has, ut & tigres, currui Bacchus alligavit.

Atque canum? quid, quæ imbelles dant prælia cervi?
Scilicet ante omnes furor est insignis equarum;
Et mentem Venus ipsa dedit, quo tempore Glauci
Potniades malis membra absumpsere quadrigæ.
Illas ducit amor trans Gargara, transque sonantem
Ascanium: superant montes, & flumina tranant;
Continuoque avidis ubi subdita flamma medullis;
Vere magis (quia vere calor redit ossibus) illæ
Ore omnes versæ in Zephyrum, stant rupibus altis,
Exceptantque leves auras; & sæpe sine ullis
Conjugiis, vento gravidæ (mirabile dictu)
Saxa per & scopulos & depressas convalles
Diffugiunt: non, Eure, tuos, neque Solis ad ortus,
In Boream, Caurumque, aut unde nigerrimus Auster
Nascitur, & pluvio contristat frigore cœlum.
Hinc demum, hippomanes vero quod nomine dicunt
Pastores, lentum distillat ab inguine virus.
Hippomanes, quod sæpe malæ legere novercæ,
Miscueruntque herbas, & non innoxia verba.
Sed fugit interea, fugit irreparabile tempus,
Singula dum capti circumvectamur amore.
Hoc satis armentis, superat pars altera curæ,
Lanigeros agitare greges, hirtasque capellas;
Hic labor; hinc laudem fortes sperate coloni.
Nec sum animi dubius, verbis ea vincere magnum
Quam sit, & angustis hunc addere rebus honorem.

267. *Glauci Potniades, &c.*] Glaucus, Sisyphi filius, è Potnia Bœotiæ vico; cum equas suas, quo essent velociores, à coitu cohiberet, Venus indignata tantum iis furorem immisit, ut dominum laniarint.

269. *Gargara .... Ascanium.*] *Gargara*, pars Idæ montis, & oppidum in Troade. *Ascanius*, Bithyniæ fluvius in Asia. Hic pro quolibet monte & fluvio.

273. *Ore omnes versæ, &c.*] Equas in Lusitania circa Olyssiponem ex vento concipere memorant Solinus, Columella, Varro. Fabulam putat Justinus, remque detorquet ad pernicitatem equorum Galleciæ & Lusitaniæ. Virgilius, duce Aristotele, ex illo conceptu non verum fœtum, sed lentum virus stillare ait, idque vocant *hippomanes* ab equi furore, *ἵππος* enim *equus*, & *μανία furor*. Est etiam *hippomanes*, caruncula, quæ fronti pulli adnascitur, utrumque venenatum creditur.

277. *Non, Eure, tuos, &c. in Boream, &c.*] Alii sic interpretantur: Non ad Eurum, sed ad Boream, &c. Ego sic: Non ad Eurum, neque a
Boream, &c. Quia scriptorum ma
xima pars videtur hanc vim uni Ze
phyro tribuere: ut & ipse Virgiliu
Ore omnes versa in Zephyrum. De Z
phyro, vento occidentali, Ecl. 5.
De *Borea*, septentrionali, Ecl. 7. 5
De *Austro*, meridionali, Ecl. 2. 5
De *Euro*, orientali, Georg. 1. 37
Caurus, sive *Corus*, spirat inter se
tentrionem & occasum.

279. *Pluvio frigore.*] Auster ne
est frigidus, sed calidus atque hum
dus: unde *frigus* hic, pro pluvia tem
pestate usurpatur, ut *hyems* sæp
pro æstiva etiam tempestate. Geor
1. 321. *Ferret hyems culmumque leve
paleasque volantes.*

280. *Hippomanes.*] Supra v. 273

286. *Hoc satis armentis: supera
&c.*] II. PARS: *De cultu ovium
caprarum.* Præcepta continet qu
tuor. I. *De hyberna utriusque gregis c
ratione*, v. 295. II. *De æstiva utrin
que cura, & meridiana ac serotina p
stione*, v. 322. III. *De lanificio*,
384. IV. *De lactis proventu*, v. 39

Sed me Parnassi deserta per ardua dulcis
Raptat amor ; juvat ire jugis , qua nulla priorum
Castaliam molli divertitur orbita clivo.
Nunc, veneranda Pales , magno nunc ore sonandum.
Incipiens , stabulis edico in mollibus herbam
Carpere oves , dum mox frondosa reducitur æstas ;
Et multâ duram stipulâ filicumque maniplis
Sternere subter humum , glacies ne frigida lædat
Molle pecus , scabiemque ferat , turpesque podagras.
Post , hinc digressus , jubeo frondentia capris
Arbuta sufficere , & fluvios præbere recentes ;
Et stabula à ventis hyberno opponere Soli
Ad medium conversa diem ; cum frigidus olim
Jam cadit , extremoque irrorat Aquarius anno.
Hæ quoque non curâ nobis leviore tuendæ ;
Nec minor usus erit : quamvis Milesia magno
Vellera mutentur. Tyrios incocta rubores.
Densior hinc soboles ; hinc largi copia lactis.
Quam magis exhausto spumaverit ubere mulctra ;
Læta magis pressis manabunt flumina mammis.
Nec minus interea barbas incanaque menta
Cinyphii tondent hirci , setasque comantes ;
Usum in castrorum & miseris velamina nautis.
Pascuntur vero sylvas , & summa Lycæi ,
Horrentesque rubos , & amantes ardua dumos.
Atque ipsæ memores redeunt in tecta suosque

291. *Me Parnassi.*] De eo monte Phocidis, Ecl. 6. 29. Cujus in radicibus *Castalia* est, sive fons Castalius , Musis sacer. De *Pale* , Dea pabuli , supra v. 1.

297. *Filicumque maniplis.*] Filix , *fougere* , nota herba.

301. *Arbuta.*] Sunt proprie fructus arbuti : hic sumuntur pro ipsa arbuto , *arboisier* ; quæ arbor inter caprarum pabula numeratur à Colum. l. 7. *Ea sunt arbutus , cytisus agrestis* , *&c.* Vide Ecl. 3. 82.

303. *Olim.*] Vulgo tempus significat præteritum , aut futurum ; aliquando præsens , aut indefinitum ; ut hic , & Æn. 5. 125. *Quod tumidis submersum tunditur olim fluctibus.* Et albi. Tunc autem significat, *aliquando* , *sæpe* , *denique* , *&c.*

304. *Extremoque irrorat Aquarius anno.*] Annum exprimit eum , qui à Martio mense numerari incipit , & sic , desinit in Januarium & Februarium , Aquarius autem oritur Januario , cadit Februario mense , *Aquarius* , dicitur Ganymedes , Trois filius , quem Jupiter , aquilâ transvectum in cœlum , suis poculis præfecit , unde urnam habet , aquam fundentis situ , de eo , Æn. 5. 252.

306. *Milesia* , *&c.*] Miletus , urbs in finibus Ioniæ & Cariæ , lanarum proventu celebrata. De *Tyro* & *purpura* , Georg. 2. 506.

311. *Incanaque menta Cinyphii* , *&c.*] *Incana* affirmat , augetque , ut Æn. 6. 809. *Incanaque menta regis Romani* , Numæ , qui annos 80. natus decessit.

312. *Tondent.*] Priscianus sumit passive pro *tondentur* , & *hirci* , accipit in nominativo ; commodius tamen active legetur, & *hirci*, in genitivo , suppresso nominativo , *pastores.*

Cinyphii.] Africani. Cinyps est Ptolomæo Africæ fluvius , prope Garamantes , ubi hirci sunt villosissimi.

313. *Usum in castrorum* , *&c.*] Ex hircorum pilis cilicia texuntur , vel ad nautarum militumque vestes, saccos, funes ; vel etiam ad tegenda turrium tabulata , ne iis facile ignis , bellicis machinis impactus, adhærescat. Ita Varro , Philo, &c. De *Lycæo* , monte Arcadiæ , Ecl. 10. 15.

Ducunt, & gravido superant vix ubere limen.
Ergo omni studio glaciem ventosque nivales,
Quominus est illis curæ mortalis egestas,
Avertes: victumque feres & virgea lætus
Pabula: nec totâ claudes fœnilia brumâ.
At vero Zephyris cum læta vocantibus æstas;
In saltus utrumque gregem atque in pascua mittes:
Luciferi primo cum sidere, frigida rura
Carpamus: dum mane novum, dum gramina canent,
Et ros in tenera pecori gratissimus herba est.
Inde, ubi quarta sitim cœli collegerit hora,
Et cantu querulæ rumpent arbusta cicadæ;
Ad puteos, aut alta greges ad stagna jubeto
Currentem ilignis potare canalibus undam:
Æstibus at mediis umbrosam exquirere vallem;
Sicubi magna Jovis antiquo robore quercus
Ingentes tendat ramos, aut sicubi nigrum
Ilicibus crebris sacrâ nemus accubet umbrâ.
Tum tenues dare rursus aquas, & pascere rursus
Solis ad occasum; cum frigidus aëra Vesper
Temperat, & saltus reficit jam roscida Luna,
Litoraque halcyonen resonant, & acanthida dumi.
Quid tibi pastores Libyæ, quid pascua versu
Prosequar, & raris habitata mapalia tectis?
Sæpe diem noctemque, & totum ex ordine mensem
Pascitur, itque pecus longa in deserta sine ullis
Hospitiis, tantum campi jacet; Omnia secum
Armentarius Afer agit, tectumque, laremque,
Armaque, Amyclæumque canem, Cressamque pharetram.

321. *Fœnilia.*] Loca in quibus fœnum includitur, non sunt claudenda: id est, ex iis semper educendum est fœnum ad alendas capras. De *Zephyro*, Ecl. 5. 5. De *Lucifero*, stellâ Veneris, Ecl. 6. 86.

327. *Quarta sitim, &c.*] Horas inæquales intelligit, quæ diem quemlibet in duodecim partes dividunt, ab ortu Solis ad occasum; & noctem quamlibet duodecim in partes. Quo sensu meridiei *sexta* hora est; *quarta* nonæ nostræ respondet. De *cicadis*, *cigalles*, Ecl. 2. 13. De *arbustis*, Ecl. 1. 40.

330. *Ilignis.*] Ex ilice factis. Ilex arbor glandifera *yeuse*.

332. *Jovis quercus &c.*] Quomodo sacra sit Jovi, Ecl. 7. 13. Monet Servius non esse mentem Virgilii, ut greges in sacros lucos deducantur, quod nefas erat; sed hic *quercum Jovis*, & *sacram umbram*, generalia esse, non specialia epitheta: quia generatim omnis quercus Jovi, & omne nemus Dianæ sacratum est.

336. *Vesper.*] Stella Veneris, Ecl. 6. 86. De *halcyone*, avi, ejusque fabula, Georg. 1. 399. *Acanthis*, vel *carduelis*, avis, *chardonneret*.

339. *Libyæ.*] Libya generatim Africam significat, Georg. 1. 241. Tamen hi pastorum mores præcipue pertinent ad eam Africæ partem litoralem, quæ *Numidia* vocata est: cujus incolæ *Numidæ* vel *Nomades*, à νομῶν *pascuum*; quia pastioni pecorum addicti.

340. *Mapalia.*] Sallustius. *Ædificia Numidarum, quæ mapalia illi vocant: oblonga, incurvis lateribus tecta quasi navium carinæ sunt.* Ab his non ferè differunt *magalia*, de quibus Æn. 1. 425. *Miratur molem Æneas, magalia quondam*: nisi quod hæc vox primam habet longam, illa brevem.

344. 345. *Laremque..... Amyclæumque canem, &c.*] De *Laribus* & *Pena-*

Non secus ac patriis acer Romanus in armis
Injusto sub fasce viam cum carpit, & hosti
Ante expectatum positis stat in agmine castris.
At non, qua Scythiæ gentes, Mæoticaque unda,
Turbidus & torquens flaventes Ister arenas,
Quaque redit medium Rhodope porrecta sub axem.
Illic clausa tenent stabulis armenta, neque ullæ.
Aut herbæ campo apparent, aut arbore frondes,
Sed jacet aggeribus niveis informis, & alto
Terra gelu late, septemque assurgit in ulnas.
Semper hyems, semper spirantes frigora Cauri.
Tum Sol pallentes haud unquam discutit umbras:
Nec cum invectus equis altum petit æthera; nec cum
Præcipitem Oceani rubro lavit æquore currum.
Concrescunt subitæ currenti in flumine crustæ,
Undaque jam tergo ferratos sustinet orbes.
Puppibus illa prius patulis, nunc hospita plaustris,
Æraque dissiliunt vulgo, vestesque rigescunt
Indutæ, cæduntque securibus humida vina,
Et totæ solidam in glaciem vertêre lacunæ,

tibus, Æn. 2. 717. *Amyclæ*, urbs Laconiæ; celebris canum genere & venatu, de qua supra, v. 89. *Cressa*, è Creta, insula Mediterranei maris, cujus insulæ sagittandi industria memorabiles.

347. *Injusto sub fasce.*] Qui plus æquo gravis est. Sexaginta fuisse librarum à Vegetio memoratur. Quarum autem esset rerum, patet ex Cicer. Tuscul. l. 2. 37. *Qui labor, quantus agminis? ferre plus dimidiati mensis cibaria, ferre si quid ad usum velint, ferre vallum. Nam scutum, gladium in onere nostri milites non plus numerant; quam humeros, lacertos, manus.*

348. *Hosti ante expectatum, &c.*] Vulgo referunt *hosti* ad *stat*; hoc sensu; *stat hosti, obstat hosti.* Iidemque *ante expectatum*, vertunt: *antequam expectetur*; ut supra v. 206. *ante domandum* pro, *antequam dometur.* Quo exemplo dixit Silius, imitator Virgilii, l. 2. v. 31. *Dabitur tibi copia nostri, ante expectatum.* Habent tamen exemplaria nonnulla *hostem*, non *hosti*: atque ita legit Vegetius l. 1. de re milit. & interpretatur: *ante hostem expectatum*: id est, *speratum, optatum*: ut animosam Romanorum audaciam notet.

349. *Scythiæ gentes, &c.*] De iis, Ecl. 1. 66.

Mæotica unda.] Palus Mæotis, *mar bianco*: ultra pontum Euxinum, à quo per Cimmerium Bosphorum distinguitur, Tanaim fluvium excipiens. Primam habet syllabam brevem apud Ovid. Trist. 3. 12. 2. *Longior antiquis visa Mæotis hyems.*

350. *Ister.*] Danubius, de quo Georg. 2. 497.

351. *Redit medium Rhodope, &c.*] Mons ille Thraciæ, in orientem extenditur, ibique conjungitur cum Hæmo; tum inde abscedens, septentrionem versus quasi regreditur. De *axe*, seu polo septentrionali, Georg. 1. 240.

355. *Septem ... in ulnas.*] *Ulna*, à Græco ὠλένη est proprie *cubitus*, sive spatium à flexu cubiti, ad medii digiti partem extremam, atque ita hic sumitur. Latius etiam interdum sumitur pro spatio brachii utriusque extensi. Notandum autem hunc rigorem hyemis, noctisque perpetuitatem, non convenire proprie Scythiæ & Mæoticæ regioni, sed iis tantum partibus, quæ ad polum accedunt propius: sub quo probant Geographi annum die unica, unica item nocte constare, utraque semestri. Igitur hyperbolica est hæc descriptio, & *nullæ frondes, nullæ herbæ* sunt, *raræ frondes & herbæ. Cauri*, venti inter septentrionem & occasum spirantes.

359. *Rubro æquore.*] Non mari orientali, quod vulgo rubrum dicitur, & Erythræum, sed occidentali, quod à colore decedentis solis rubescere videtur.

365. *Vertêre lacunæ.*] Fossæ, in quibus aquæ pluviæ, aliæque colligun-

Stiriaque impexis induruit horrida barbis
Interea toto non secius aëre ningit:
Intereunt pecudes: stant circumfusa pruinis
Corpora magna boum: confertoque agmine cervi
Torpent mole novâ, & summis vix cornibus extant.
Hos non immissis canibus, non cassibus ullis,
Puniceæve agitant pavidos formidine pennæ:
Sed frustra oppositum trudentes pectore montem
Cominus obtruncant ferro, graviterque rudentes
Cædunt, & magno læti clamore reportant.
Ipsi in defossis specubus secura sub altâ
Otia agunt terrâ: congestaque robora totasque
Advolvere focis ulmos, ignique dedere.
Hic noctem ludo ducunt, & pocula læti
Fermento atque acidis imitantur vitea sorbis.
Talis Hyperboreo septem subjecta trioni
Gens effræna virûm Riphæo tunditur Euro:
Et pecudum fulvis velantur corpora setis.
Si tibi lanicium curæ: primum aspera sylva,
Lappæque tribulique absint: fuge pabula læta
Continuoque greges villis lege mollibus albos.
Illum autem, quamvis aries sit candidus ipse,
Nigra subest udo tantum cui lingua palato;

tur. *Vertêre*: versæ sunt, verterunt se: ut lib passim.

366. *Stiria.*] Gutta diminutivum est *stilla*.

367. *Non secius.*] Non segnius, Georg. 2. 277.

372. *Puniceæ formidine pennæ.*] *Formido*, linea, aut funiculus erat, cui plumæ implicabantur variis tinctæ coloribus ad feras terrendas, ut in retia agerentur. De colore *puniceo*, splendidè rubente. Ecl. 5. 17.

374. *Rudentes.*] Hanc vocem tribuit hic *cervis*, Æn. 7. 16. *Leonibus*, Æn. 8. 248. *Caco semifero.* Persius Sat. 3. 9. *Asino.* sed Persius primam producit, quam corripit Virgilius. *Finder, ut Arcadiæ pecuaria rudere credas.*

380. *Fermento, atque acidis..... sorbis.*] Designat duplicem speciem liquoris, qui vini defectum supplet in frigidioribus plagis. Primus fit *fermento*, id est fermentatione hordei, tritici, avenæ, cum scilicet certo quodam calore medicata grana turgescunt & acescunt, qui duo sunt effectus fermenti, quod ideo sic appellatur, à *ferveo*, quasi *fervimentum*, & sic fere cervisia fit *la biere*. Alter liquor exprimitur è baccis fructibusque acidioribus contusis, qualia sunt poma, pyra, corna, sorba: *le cidre*, &c.

381. *Hyperboreo septem, &c.*] De nomine *Hyperboreo*, supra v. 196. De nomine *septentrionum*, variæ sunt sententiæ: probabilior illa, quæ Varronis est: ita dici à *bobus*, qui *teriones* olim vocati sunt, quia in aratione terram terunt. Signum enim illud Boreale, quod *ursam majorem* appellamus, rustici antiquitus *plaustrum majus* appellavere: ob septem stellas, in eo maxime conspicuas, & in plaustri aut junctorum boum formam dispositas. Vicinumque signum dixerunt *Booten*: quia boves illos, sive plaustrum, præ se agere videtur.

382. *Riphæo Euro.*] De *Riphæis* montibus Moscoviæ, valde septentrionalibus, Georg 1. 240. *Eurus*, ventus est orientalis, iisque montibus ingruit, qua parte vergunt ad orientem: neque enim tota illa montium compages recto ordine ad polum tendit, sed longe lateque porrigitur.

385. *Lappæque, tribulique, &c.*] *Lappa*, *glouteron*, *Tribulus*, herba è carduorum genere, sine Gallico nomine, de iis jam Georg. 1. 153.

Fuge pabula læta.] Quia succus omnis ex hoc cibo in adipem abit, non in lanam.

388. *Nigra subest, &c.*] Plinius l. 8. 47. *Arietum maxime spectantur ora;*

Rejice, ne maculis infuscet vellera pullis
Nascentum: plenoque alium circumspice campo.
Munere sic niveo lanæ, si credere dignum est,
Pan Deus Arcadiæ captam te, Luna, fefellit,
In nemora alta vocans: nec tu aspernata vocantem.
At cui lactis amor, cytisum, lotosque frequentes
Ipse manu, salsasque ferat præsepibus herbas.
Hinc & amant fluvios magis, & magis ubera tendunt,
Et salis occultum referunt in lacte saporem.
Multi jam excretos prohibent à matribus hædos,
Primaque ferratis præfigunt ora capistris.
Quod surgente die mulsere horisque diurnis;
Nocte premunt: quod jam tenebris & sole cadente;
Sub lucem exportans calathis (adit oppida pastor,)
Aut parco sale contingunt, hyemique reponunt.
Nec tibi cura canum fuerit postrema: sed unà
Veloces Spartæ catulos, acremque Molossum
Pasce sero pingui: nunquam custodibus illis
Nocturnum stabulis furem, incursusque luporum;
Aut impacatos à tergo horrebis Iberos.
Sæpe etiam cursu timidos agitabis onagros:
Et canibus leporem, canibus venabere damas.
Sæpe volutabris pulsos sylvestribus apros
Latratu turbabis agens; montesque per altos
Ingentem clamore premes ad retia cervum.
Disce & odoratam stabulis accendere cedrum,

quia cujus coloris sub lingua habuere venas, ejus & lanicium est in fœtu; variumque si plures fuere.

392. *Pan Deus, &c.*] De *Pane*, Ecl. 2. 31. Macrobius fabulam testatur sumptam è Nicandro, qui Georgicorum antiquus scriptor fuit. Ita narrat Probus, ut velit Pana, amore Lunæ perditum, ei mediam gregis sui partem muneris loco obtulisse: hanc elegisse oves candidissimas: atque ita deceptam fuisse, quod esset pars illa deterior. Aliter alii: nempe Pana se in arietem candidissimum transformasse: Lunamque formæ candore deceptam, ac sequentem, abduxisse in sylvas ac vitiasse.

394. *Cytisum, lotosque.*] De *Cytiso*, Ecl. 1. 79. De *loto*, Georg. 2. 84.

399. *Præfigunt ora capistris.*] Ut matrum ubera, cum appetunt, pungant, ab iisque repellantur.

402. *Exportans calathis adit, &c.*] Canistris è vimine. Sunt etiam pocula vinaria. De iis, Ecl. 2. 46. & Ecl. 5. 71.

404. *Nec tibi cura canum, &c.*] III. Pars. *De cultura canum.* Præceptum unicum de ipsorum cibo: quem, *serum*, sive aquam lactis esse jubet: idque vocat *pingue*, quia ejus usus inducit pinguedinem.

405. *Veloces Spartæ, &c.*] *Sparta* sive *Lacedæmon*, nobilissima totius Peloponnesi urbs, cujus legislator Lycurgus fuit. *Molossia* Epiri regio, sic dicta à Molosso, Pyrrhi Epiri regis, & Andromaches Hectoris viduæ filio. Æn. 3. 292. Spartani canes iis respondent, quos dicimus *levriers*, Molossi iis, quos dicimus *dogues*.

408. *Iberos.*] Iberi rapinis assueti memorantur à Justino l. 44. aliisque scriptoribus: iidem sunt, qui & Hispani; sive id nominis habuerint ab Ibero, *Ebre*, hujus oræ nobili flumine; sive ab Iberis Asiæ populis, inter Colchidem & Albaniam sitis, unde commigrasse dicuntur.

409. *Onagros*] Sylvestres asinos.

414. *Disce &, &c.*] IV. Pars. *De rebus pecori infestis.* Præcepta continet quatuor. I. Est *De fugandis serpentibus, vel odorum suffitu, vel saxis, vel fustibus*, v. 414. II. *De scabiei caussis, nempe imbre, frigore, illoto sudore, spinarum vulneribus: deque ejus remediis, lotione, unctione, &*

Galbaneoque agitare graves nidore chelydros.
Sæpe sub immotis præsepibus, aut mala tactu
Vipera delituit, cœlumque exterrita fugit;
Aut tecto assuetus coluber succedere & umbræ,
Pestis acerba boum, pecorique aspergere virus,
Fovit humum; cape saxa manu, cape robora, pastor,
Tollentemque minas & sibila colla tumentem
Dejice; jamque fugâ timidum caput abdidit altè,
Cum medii nexus extremæque agmina caudæ
Solvuntur, tardosque trahit sinus ultimus orbes.
Est etiam ille malus Calabris in saltibus anguis,
Squamea convolvens sublato pectore terga,
Atque notis longam maculosus grandibus alvum;
Qui, dum amnes ulli rumpuntur fontibus, & dum
Vere madent udo terræ ac pluvialibus Austris,
Stagna colit, ripisque habitans hic piscibus atram
Improbus ingluviem, ranisque loquacibus explet.
Postquam exhausta palus, terræque ardore dehiscunt,
Exilit in siccum, & flammantia lumina torquens
Sævit agris, asperque siti, atque exterritus æstu.
Ne mihi tum molles sub dio carpere somnos,
Neu dorso nemoris libeat jacuisse per herbas;
Cum positis novus exuviis, nitidusque juventâ,
Volvitur, aut catulos tectis aut ova relinquens,

Sectione ulceris, v. 44. III. *De febri, ejusque remedio, nempe venæ apertione*, v. 457. IV. *De peste, ejusque effectis latissime*, v. 474.

415. *Galbaneoque, &c.*] *Galbanum*, succus est, gummi aut turis modo expressus è ferula, sive narthece: cujus nidore serpentes fugantur, ex Plin. l. 12. 25. *Chelydrus*: serpentis species, de quo Georg. 2. 214.

417. *Vipera.*] Serpentis species, sic dicta, quasi *vivipara*, quia ex Aristotele Hist. anim. l. 1. 6. cum cæteræ serpentes ova pariant, una vipera vivum animal parit.

423. *Agmina caudæ.*] Agmen de serpente dicitur, quia corporis pars, post partem succedit, atque *agitur*, instar exercitus agminatim procedentis. Sic tribuitur pluviæ, Georg. 1. 322. *Cœlo venit agmen aquarum*, quia gutta post guttam cadit. Sic tribuitur fluvio, Æn. 2. 782. *Levi fluit agmine Tybris*: quia fluctus post fluctum volvitur.

425. *Est etiam ille, &c.*] *Chersydrum*, significat, eumque describit è Nicandro: nomen ejus à χέρσος *terra*, & ὕδωρ *aqua*, quia in terra & aquis vivit. Ex Solino c. 8. frequentissima est chersydris *Calabria*, extrema pars Italiæ meridiem versus.

429. *Austris.*] A meridie flantibus, Ecl. 2. 58.

431. *Ingluviem.*] Sinus est gutturis, sive pellis cava, quâ cibus primo ingestus, & adhuc indigestus, continetur.

435. *Sub dio.*] Sub divo, *sub Jove frigido*, inquit Horat. Od. 1. 1. 25. sub cœlo & aëre: quia Jupiter pro aëre sumitur: vide Georg. 2. 325.

436. *Dorso.*] Vel *dorso nemoris*, id est, clivo & colle nemoroso, qui in dorsum assurgit. Vel, ut vult Mancinellus, *dorso jacuisse*, id est, resupinum jacuisse.

437. *Cum positis novus exuviis, &c.*] Plinius l. 8. 27. *Anguis hiberno situ membrana corpus obducta, fœniculi succo impedimentum illud exuit, rutilusque vernat. Exuit autem à capite primum, &c.* Juxta alios pellem exuit, per arcta petrarum foramina transeundo:

438. *Catulos aut ova, &c.*] *Catuli*, propriè sunt canum fœtus, translative, quorumlibet animalium. Videturque dubitare Virgilius, sitne chersydrus, *oviparus*, an *viviparus*,

Arduus ad Solem, & linguis micat ore trisulcis.
Morborum quoque te causas & signa docebo.
Turpis oves tentat scabies, ubi frigidus imber
Altius ad vivum persedit, & horrida cano
Bruma gelu: vel cum tonsis illotus adhæsit
Sudor, & hirsuti secuerunt corpora vepres.
Dulcibus idcirco fluviis pecus omne magistri
Perfundunt, udisque aries in gurgite villis
Mersatur, missusque secundo defluit amni:
Aut tonsum tristi contingunt corpus amurcâ;
Et spumas miscent argenti, vivaque sulphura,
Idæasque pices, & pingues unguine ceras,
Scillamque, helleborosque graves, nigrumque bitumen.
Non tamen ulla magis præsens fortuna laborum est,
Quam si quis ferro potuit rescindere summum
Ulceris os: alitur vitium, vivitque tegendo:
Dum medicas adhibere manus ad vulnera pastor
Abnegat, & meliora Deos sedet omina poscens.
Quin etiam ima dolor balantûm lapsus ad ossa
Cum furit, atque artus depascitur arida febris;
Profuit incensos æstus avertere, & inter
Ima ferire pedis salientem sanguine venam,
Bisaltæ quo more solent, acerque Gelonus,
Cum fugit in Rhodopen, atque in deserta Getarum,
Et lac concretum cum sanguine potat equino.
Quam procul, aut molli succedere sæpius umbræ
Videris, aut summas carpentem ignavius herbas,

quemadmodum de vipera mox diximus. Probabilius oviparus est: & hic, *catuli*, significant fœtus ex ovis egressos.

439. *Linguis .... trisulcis.*] Aristoteles de part. animal. l. 2. 17. serpentum linguam agnoscit longam ac bifidam, poëtæ trifidam: sive quod in modum cuspidis conformata triplex habeat acumen, sive quod ita vibretur celeriter, ut non tantum trifida, sed triplex etiam appareat: Unde Ovid. Met. 3. 39. *Tresque micant linguæ.*

448. 449. 450. *&c.*] *Amurca*, fæx olivarum, vel sedimentum olei. *Spuma argenti*, aliter *lithargyrium*, quæ materies in argenti fodinis reperitur. Abramus ex Calpurnii E. l. 5. de vivo argento explicat. *Pix, Idæa*, id est optima, qualis est in Ida, sive Cretæ insulæ, sive Troadis monte, duplex enim est. *Scilla* vel *squilla*, bulbi genus. *Helleborus* vel *helleborum*, sive *veratrum*, *grave* dicitur, quia olim noxium habitum est ac terribile. *Postea tam promiscuum*, *ut* *plerique studiorum gratia, ad providenda acrius quæ commentabantur, sæpius sumptitaverint.* Plin. l. 25. 5. Purgat, juxta eumdem, vomitione, & sternutamento. *Bitumen* limus est, cujus natura vicina sulphuri. *Vivaque sulphura*: versus dactylicus, cujus extrema syllaba cum prima versus consequentis eliditur, Sic Georg. 2. 69. *Inseritur vero ex fœtu nucis arbutus horrida.*

460. *Ima ferire pedis, &c.*] Jubet Columella l. 7. 5. *De talo, vel inter duas ungulas, sanguinem emitti.*

461. *Bisaltæ quo more, &c.*] Mos ille tribuebatur, non *Bisaltis* dumtaxat, Thraciæ, vel Macedoniæ populis, neque dumtaxat *Gelonis*, populis Scythiæ, vel Thraciæ, sed generatim Scythis, Sarmatis, Getis, & Massagetis omnibus: Ita Plinius, Claudianus, &c.

Lac.] Vel ovium, vel equorum, cujus item apud eos usus fuit. De *Rhodope*, *Getis*, & *Gelonis*, Georg. 2. 115.

Extremamque sequi, aut medio procumbere campo
Pascentem, & seræ solam decedere nocti;
Continuo ferro culpam compesce, priusquam
Dira per incautum serpant contagia vulgus.
Non tam creber agens hyemem, ruit æquore turbo;
Quàm multæ pecudum pestes: nec singula morbi
Corpora corripiunt; sed tota æstiva repente,
Spemque, gregemque simul, cunctamque ab origine gentem.
Tum sciat, aërias Alpes & Norica si quis
Castella in tumulis; & Japidis arva Timavi
Nunc quoque post tanto videat, desertaque regna
Pastorum, & longè saltus lateque vacantes.
Hic quondam morbo cœli miseranda coorta est
Tempestas, totoque autumni incanduit æstu,
Et genus omne neci pecudum dedit, omne ferarum,
Corrupitque lacus, infecit pabula tabo.
Nec via mortis erat simplex, sed ubi ignea venis
Omnibus acta sitis miseros adduxerat artus;
Rursus abundabat fluidus liquor, omniaque in se
Ossa minutatim morbo collapsa trahebat.
Sæpe in honore Deûm medio stans hostia ad aram,
Lanea dum niveâ circumdatur infula vittâ,
Inter cunctantes cecidit moribunda ministros.
Aut si quam ferro mactaverat ante sacerdos;
Inde neque impositis ardent altaria fibris,
Nec responsa potest consultus reddere vates:
Ac vix suppositi tinguntur sanguine cultri,
Summaque jejunâ sanie infuscatur arena.
Hinc lætis vituli vulgo moriuntur in herbis,
Et dulces animas plena ad præsepia reddunt.

472. *Tota æstiva.*] *Æstiva* & *hyberna*, loca sunt ubi milites per æstatem & hyemem degunt, idque à militibus transtulit ad greges, qui æstivis noctibus non continentur in stabulis, sed in pascuis sub dio.

474. *Tum sciat, aërias Alpes, &c.*] V. PARS & ultima, sive Epilogus. *Descriptio sævissimæ pestis*, quæ tractum omnem Alpinum vastaverat, regionem olim pascuis & pecore feracissimam, ac licet multo ante Virgilii tempora sævisset, illius adhuc vestigia tum restabant. *Alpes*, montes, qui Italiam à Gallia & Germania disterminant, Ecl. 10. 47. *Norici.* Natio Germanica, in limite Alpium & ultra Alpes, nunc Bavaria, fortasse & Austria. *Timavus*, fluvius Carnorum in ea Venetorum ditione quæ Forojuliensis dicitur, *le Frioul.* Hic olim *Japides*, gens Illyrica, Straboni *Japodes.* Ecl. 8. 6.

481. *Tabo.*] *Tabum* diminuta vox à *tabes*, quæ liquefactio est, rei alicujus soliditatem solvens, vulgo sumitur *tabum*, pro corrupto sanguine, nec multum differt à *sanie*, hic tamen pro corruptione sumitur. Oritur à Dorica voce τάκω pro τήκω *liquefacio.*

482. *Simplex.*] Non facilis, ex usu & ordine naturali, sed violenta ac difficilis. Citatque Servius illud è Sallustio, *Ne simplici quidem morte moriebantur.*

487. *Lanea dum, &c.*] Infula, ut ex Paschalio, aliisque constat, fuit latior fascia, lanea & alba, caput non quidem totum operiens, sed tempora instar diadematis cingens, unde vitta seu tænia pendebat. Hac victimæ, sacerdotes, vates coronabantur. *Lanea* quidem, quia lanæ magnus in sacris usus fuit, vide Ecl. 8. 64. Æn. 4. 459.

Hinc canibus blandis rabies venit: & quatit ægros
Tussis anhela sues, ac faucibus angit obesis.
Labitur infelix studiorum, atque immemor herbæ
Victor equus, fontesque avertitur: & pede terram
Crebra ferit: demissæ aures: incertus ibidem
Sudor, & ille quidem morituris frigidus: aret
Pellis, & ad tactum tractanti dura resistit.
Hæc ante exitium primis dant signa diebus:
Sin in processu cœpit crudescere morbus,
Tum vero ardentes oculi, atque attractus ab alto
Spiritus, interdum gemitu gravis: imaque longo
Ilia singultu tendunt: it naribus ater
Sanguis, & obsessas fauces premit aspera lingua.
Profuit inserto latices infundere cornu
Lenæos: ea visa salus morientibus una.
Mox erat hoc ipsum exitio: furiisque refecti
Ardebant: ipsique suos jam morte sub ægra
(Dii meliora piis, erroremque hostibus illum)
Discissos nudis laniabant dentibus artus.
Ecce autem duro fumans sub vomere taurus
Concidit, & mixtum spumis vomit ore cruorem,
Extremosque ciet gemitus: it tristis arator,
Mœrentem abjungens fraterna morte juvencum,
Atque opere in medio defixa relinquit aratra.
Non umbræ altorum nemorum, non mollia possunt
Prata movere animum, non qui per saxa volutus
Purior electro campum petit amnis: at ima
Solvuntur latera, atque oculos stupor urget inertes,
Ad terramque fluit devexo pondere cervix.
Quid labor, aut benefacta juvant? quid vomere terras
Invertisse graves? atqui non Massica Bacchi
Munera, non illis epulæ nocuere repostæ:
Frondibus & victu pascuntur simplicis herbæ:
Pocula sunt fontes liquidi, atque exercita cursu
Flumina: nec somnos abrumpit cura salubres.
Tempore non alio dicunt regionibus illis

497. *Faucibus angit obesis.*] Bene *angit*: quia *angina* morbus est fauces occupans: *squinancie*. *Obesis*: vel natura, vel morbo.

498. *Infelix studiorum.*] Pari forma dixit Virgilius Georg. 4. 491. *Victus animi*. Æn. 5. 73. *Ævi maturus*. Æn. 11. 73. *læta laborum*, *Dido*: Æn. 11. 416. *Fortunatus laborum*, &c.

500 *Incertus sudor.*] Vel cujus causa incerta est, cum nulla præcesserit fatigatio; vel potius varius, instabilis, qui modo oritur, modo desinit.

510. *Lenæos.*] Bacchicos. Sic dictus Bacchus à ληνὸς *torcular*, Georg. 2. 4.

522. *Electro.*] Electrum purissime fulget: sive pro *succino* sumatur, *ambre*: de quo Ecl. 8. 54. sive pro metallo, de quo Æn. 8. 402.

526. *Massica Bacchi.*] Vina è Massico, monte Campaniæ. De *Baccho*, Ecl. 5. 30. 69.

531. *Tempore non alio*, &c.] Volunt plerique omnes post Servium, allusum hic esse ad historiam, quæ ab Herodoto Plutarcho, Valerio refertur. Sic autem à Cicerone Tuscul. 1. 113. *Argiæ sacerdotis Cleobis & Biton*

Quæsitas ad sacra boves Junonis, & uris
Imparibus ductos alta ad donaria currus.
Ergo ægre rastris terram rimantur, & ipsis
Unguibus infodiunt fruges, montesque per altos
Contentâ cervice trahunt stridentia plaustra.
Non lupus insidias explorat ovilia circum,
Nec gregibus nocturnus obambulat: acrior illum
Cura domat: timidi damæ cervique fugaces
Nunc interque canes & circum tecta vagantur.
Jam maris immensi prolem & genus omne natantum
Litore in extremo, ceu naufraga corpora, fluctus
Proluit: insolitæ fugiunt in flumina phocæ.
Interit & curvis frustra defensa latebris
Vipera, & attoniti squamis astantibus hydri.
Ipsis est aër avibus non æquus. & illæ
Præcipites altâ vitam sub nube relinquunt.
Præterea, nec jam mutari pabula refert,
Quæsitæque nocent artes, cessere magistri,
Phillyrides Chiron, Amythaoniusque Melampus.

filii prædicantur. Nota fabula est. Cum enim illam ad solemne & statum [Junonis] *sacrificium curru vehi jus esset, morarenturque jumenta: tunc juvenes ii veste posita ad jugum accesserunt. Ita sacerdos advecta in fanum, cum currus ductus esset à filiis, precata à Dea dicitur, ut illis præmium daret pro pietate, quod maximum homini dari posset à Deo: post, epulatos cum matre adolescentes somno se dedisse; mane inventos esse mortuos.* Sed id quoquo modo Servius detorqueat, extra rem omnino est. Illud unum inde cognoscimus, Junonis sacerdotes, curru invectas, ad templa processisse. Ergo suspicor adhibitos currus ad ipsa sacra, sive simulacra Junonis, sive alia quælibet sacrificii instrumenta convectanda: quemadmodum Cereris simulacrum plaustris quoque vehebatur. Juvat conjecturam tarditas boum: at Junonis sacra lente admodum & graviter solita circumferri, notum est ex Horatio Sat. 1. 3. 10. *Persæpe velut qui Junonis sacra ferret.* Ex Athenæo, apud quem adagii loco est, Ἡραῖον βαδίζειν. *Junonio gressu incedere.* De *Junone*, Æn. 1. 19.

532. *Uris imparibus.*] Cum boves mansueti deessent, feri jungebantur, iique inæquales, quod in re curuli difforme est. De *uris*, sive bobus sylvestribus, Georg. 2. 374.

533. *Donaria.*] Aliquando *dona* significant: hic *templa*, sive loca in quibus dona servantur. Apuleius l. 9. *Ibi donarium Deæ perquam opulentum.*

534. *Rastris.*] De iis Georg. 1. 160.

536. *Plaustra.*] De iis Georg. 1. 163.

543. *Fugiunt in flumina phocæ.*] Marinæ pestilentiæ metu, ad flumina præter consuetudinem fugiunt. Plin. l. 9. 7. *Vituli marini, quos vocant phocas, spirant ac dormiunt in terra: item testudines.* Quare viræ sunt ancipitis, & in utroque elemento vivunt.

545. *Vipera.*] Plinius l. 10. 62. *Terrestrium sola, intra se parit ova unius coloris, & mollia, ut pisces. Tertia die intra uterum catulos excludit, deinde singulos diebus singulis parit, viginti fere numero. Itaque cæteræ, tarditatis impatientes, perrumpunt latera, occisa parente.* Ita vero Aristoteles, Nicander, Plutarchus, &c. propterea que Romæ parricidæ submergebantur insuti culeo cum vipera, cane, gallo & simia. Ælianus tamen, & alii, superesse partui suo viperam tradunt, idque verius esse nunc fere constat.

Hydri.] Plinius l. 28. 4. *In orbe terrarum pulcherrimum anguium genus est, quod in aqua vivit, hydri vocantur, nullis serpentium inferiores veneno.* Ab ὕδωρ *aqua.*

550. *Phillyrides Chiron, &c.*] Id est, præstantissimi medici, quales olim fuere *Chiron* & *Melampus*. *Chiron* fuit Centaurus, Saturni & Philyræ filius, ut diximus supra, v. 92. Qui cum crevisset, abiit in sylvas, ibique herbarum viribus cognitis sapien-

Sævit & in lucem Stygiis emissa tenebris
Pallida Tisiphone: morbos agit ante metumque,
Inque dies avidum surgens caput altius effert.
Balatu pecorum, & crebris mugitibus amnes
Arentesque sonant ripæ, collesque supini.
Jamque catervatim dat stragem, atque aggerat ipsis
In stabulis turpi dilapsa cadavera tabo:
Donec humo tegere ac foveis abscondere discant.
Nam neque erat coriis usus: nec viscera quisquam
Aut undis abolere potest, aut vincere flammâ.
Nec tondere quidem morbo illuvieque peresa
Vellera, nec telas possunt attingere putres.
Verum etiam invisos si quis tentarat amictus;
Ardentes papulæ, atque immundus olentia sudor
Membra sequebatur: nec longo deinde moranti
Tempore, contactos artus sacer ignis edebat.

tissimus evasit medicus, à Peleo, Nerei genero; & Thetide, Pelei uxore, ad instituendum Achillem electus. Denique cum esset graviter vulneratus fortuito casu Herculeæ sagittæ, Lernæo sanguine infectæ; doloris impatientia oravit superos, ut sibi, quamquam immortali, mori liceret, quo concesso, ab iis in cœlum translatus est, & in Zodiaco locatus, ubi nunc *Sagittarius* vocatur. *Melampus*, Amythaonis & Dorippes filius, dicitur augurio claruisse, & animalium omnium atque avium percepisse voces. Filias Prœti furiis agitatas ad sanam mentem restituit, Ecl. 6. 48. Ob medicinæ scientiam, templo, festis & sacrificiis honoratus. Pausan. l. 1.

551. *Stygiis.*] *Styx*, fons Arcadiæ est, fluvius habitus inferorum, & à superis tanta veneratione cultus, ut per illum jurarent; &, si juramentum violarent, divinitate utique nectaris per centum annos privarentur. Hic autem honos ei concessus, quia ejus filiæ Victoria, Vis, Robur, Zelus, Diis opem adversus Titanas tulerant, ut est apud Hesiodum in Theog. Nomen à στυγέω *odi*.

552. *Tisiphone.*] Una è Furiis, de quibus Georg. 1. 278.

566. *Sacer ignis.*] Male Servius interpretatur de *sacro morbo*, qui *epilepsia* est. Reliqui de eo qui dicitur vulgo, *ignis sancti Antonii*. Græcis ἕρπης, Plinio, *zoster & circinus*; & à Lucretio ita describitur l. 6. *Existit sacer ignis & urit corpore serpens, quamcumque arripuit partem, repitque per artus.*

****

P. VIRGILII MARONIS
GEORGICORUM
LIBER IV.

ARGUMENTUM.

Post brevem de apibus & mellatione propositionem, dedicationemque operis; opus ipsum octo partibus exequitur. I. Est de commoda apum habitatione. II. De earum pabulatione, examinibus, pugnis. III. *De duabus earum speciebus. IV. De earum quasi civili prudentia & repu-*

bli

blica. V. De mellationis temporibus. VI. De morbis apum, morborumque signis ac remediis. VII. De apum reparatione, cum perierunt. VIII. De reparationis hujus inventione, & auctore, Aristao, cujus fabulam epilogi loco fuse narrat: eidemque attexit fabulam Eurydices & Orphei.

PRotinus aërii mellis cœlestia dona
Exequar: hanc etiam, Mæcenas, aspice partem.
Admiranda tibi levium spectacula rerum
Magnanimosque duces: totiusque ordine gentis
Mores, & studia, & populos, & prælia dicam.
In tenui labor, at tenuis non gloria: si quem
Numina læva sinunt, auditque vocatus Apollo.
Principio sedes apibus statioque petenda,
Quo neque sit ventis aditus (nam pabula venti
Ferre domum prohibent) neque oves hædique petulci
Floribus insultent, aut errans bucula campo
Decutiat rorem, & surgentes atterat herbas.
Absint & picti squalentia terga lacerti
Pinguibus à stabulis, meropesque, aliæque volucres,
Et manibus Procne pectus signata cruentis.
Omnia nam late vastant, ipsasque volantes
Ore ferunt, dulcem nidis immitibus escam.
At liquidi fontes, & stagna virentia musco
Adsint, & tenuis fugiens per gramina rivus:

1. *AErii mellis cœlestia dona.*] Ex aëre ros defluit, deciditque floribus & arborum foliis: inde colligitur ab apibus, & mel conficitur. Quare *aëris & cæli* donum est. De *Mæcenate* in arg. Georg.

7. *Numina læva.*] *Læva*, modo in bonam, modo in malam partem sumuntur; ut diximus Ecl. 1. 16. Hic in malam, ita enim explicat hunc versum Gellius lib. 5. 12. dicitque *vim esse quorumdam Deorum in lædendo magis, quam in juvando potentem: .... nam Deos quosdam, ne obessent, placabant.* In his ponit Deum *Averruncum*, & *Robigum*, & *Vejovem*, cujus esset Romæ templum in eoque simulacrum, sagittas tenens quasi paratas ad nocendum: indeque nomen ejus deducit, quod sicut *Jovem* dixerant, Deum qui juvaret; ita *Vejovem*, qui non juvaret: particula enim *ve*, aliquando augendæ, aliquando minuendæ rei, valet. *Vejovem* autem, & *Plutonem*, & *Ditem*, unum eumdemque esse perhibet Martianus Capella. Et vero Virgilius Æn. 4. 636. *Plutonem* vocat *Jovem Stygium*: at Plutonem & Furias & cætera inferorum numina, *læva*, & adversa hominibus fuisse habita; nemo nescit, testaturque Apollonius l. 3. De *Apolline* vatum Deo, Ecl. 3. 104.

8. *Principio, &c.*] I. PARS. De *apum habitatione* præcepta continet duo. I. *De commodo alveariorum loco, denique iis, quæ adesse circum, aut procul abesse debent*, v. 8. II. *De forma alvearium*, v. 33.

13. *Squalentia terga lacerti.*] Lacertus, *laisard*. *Squalor*, *squalidus*, *squaleo*, *squalens*, derivantur à *squamis*: significantque, quicquid ita inculcatum obsitumque est, ut squamarum in serpentium pisciumque coriis densitatem & asperitatem referat. Ita definit Gellius l. 2. 6. Sic Æn. 10. 314. *Per tunicam squalentem auro*: quia aurum dense intextum erat. Sic maculæ in lacerto. Sic in corporibus congeries sordium.

14. *Meropes.*] *Merops* avis, quæ & *apiaster* dicitur, *guêpier*, apibus infesta. *Procne*, hirundo: notas quasdam habet in pectore, quæ sanguinem aliquo modo referunt, quas sibi impressisse fingitur, plangens pectus, manibus cæde filii sui cruentatis. Fabulam vide Ecl. 6. 78.

Palmaque vestibulum, aut ingens oleaster inumbret.
Ut, cum prima novi ducent examina reges
Vere suo, ludetque favis emissa juventus;
Vicina invitet decedere ripa calori,
Obviaque hospitiis teneat frondentibus arbos.
In medium, seu stabit iners, seu profluet humor,
Transversas salices & grandia conjice saxa:
Pontibus ut crebris possint consistere, & alas
Pandere ad æstivum Solem; si forte morantes
Sparserit, aut præceps Neptuno immerserit Eurus.
Hæc circum casiæ virides, & olentia late
Serpylla, & graviter spirantis copia thymbræ
Floreat: irriguumque bibant violaria fontem.
Ipsa autem, seu corticibus tibi suta cavatis,
Seu lento fuerint alvearia vimine texta,
Angustos habeant aditus: nam frigore mella
Cogit hyems, eademque calor liquefacta remittit:
Utraque vis apibus pariter metuenda: neque illæ
Nequicquam in tectis certatim tenuia cerâ
Spiramenta linunt, fucoque & floribus oras
Explent: collectumque hæc ipsa ad munera gluten
Et visco & Phrygiæ servant pice lentius Idæ.
Sæpe etiam effossis (si vera est fama) latebris
Sub terra fodere larem: penitusque repertæ
Pumicibusque cavis, exesæque arboris antro.

21. *Examina.*] Apum coloniæ, ad novas sedes quærendas ex alvearibus egressæ, *essains.* De iis Ecl. 7. 13.

29. *Neptuno immiserit Eurus.*] *Neptunus*, hic pro quibuslibet aquis, Georg. 1. 14. *Eurus*, pro quolibet vento violentiore, Georg. 1. 371.

30. 31. 32. *Casiæ virides.*] *Casia* lavendula est, aut rosmarinus. Ecl. 2. 49. *Serpyllum*, *serpolet*, Ecl. 2. 11. *Thymbra*, quæ satureia, & cunila etiam dicitur, herba condimentaria, *sariette.* *Violaria*, loca violis consita.

38. *Cera spiramenta linunt, fucoque & floribus.*] Non cera proprie, neque floribus, sed *melligine*, id est, glutine quodam, & viscosa tenacique materia. unde operis fundamenta conficiunt, ex Plin. l. 11. 6. & 7. aliisque: *Commosis*, *pissoceros*, & *propolis*. *Commosis*, κόμμωσις crusta est prima, atque ima saporis amari, dicta quasi *gummitio* a κόμμι *gummi*, quia fit è lacrymis arborum salicis, ulmi, arundinis, è gummi præsertim, & resina, &c. *Pissoceros*, πισσόκηρος secunda est crusta, dilutior, fitque è mitio e gummi, mediæ naturæ inter picem & ceram, unde nomen habet à πίσσα *pix*, & κηρὸς *cera*. *Propolis* tertia crusta, & proximum favorum stabilimentum, crassioris materiæ, cui florum succus additur: *hâc omnes frigoris aut injuriæ aditus obstruuntur*, inquit Plinius: hanc significat Virgilius *fucoque & floribus*, crustas alias inferiores, *per gluten*.

39. *Fuco.*] Herba est, lactucæ similis, ex algæ genere, *fucus marinus* à Plinio dicta, hujus aliqua species quadantenus rubet. *Laudatissima*, inquit, *quæ in Creta insula juxta terram in petris nascitur, tingendis etiam lanis ita colorem alligans, ut elui postea non possit*, l. 32. 6. Et l. 26. 10. Notat Aldroandus in Musæo metallico, l. 1. 7. mulieres antiquitus hâc herbâ conciliasse ruborem genis: indeque factum, ut pigmenta omnia muliebris formæ, imprimisque cerussa ad candorem præparata, dicta sit *fucus*, *fard*.

41. *Visco & Phrygiæ, &c.*] Hoc *Viscum*, vel hic *viscus*, *glue*. De pice Idæ montis in Phrygia, Georg. 3. 450.

44. *Pumicibusque.*] Pumex, *pierre ponce*.

Tu tamen & lævi rimosa cubilia limo
Unge fovens circum, & raras superiniice frondes.
Neu propius tectis taxum sine, neve rubentes
Ure foco cancros; altæ neu crede paludi:
Aut ubi odor cœni gravis, aut ubi concava pulsu
Saxa sonant, vocisque offensa resultat imago.
Quod superest, ubi pulsam hyemem Sol aureus egit
Sub terras, cœlumque æstivâ luce reclusit;
Illæ continuo saltus sylvasque peragrant,
Purpureosque metunt flores, & flumina libant
Summa leves. Hinc nescio quâ dulcedine lætæ
Progeniem nidosque fovent: hinc arte recentes
Excudunt ceras, & mella tenacia fingunt.
Hinc ubi jam emissum caveis ad sidera cœli
Nare per æstatem liquidam suspexeris agmen,
Obscuramque trahi vento mirabere nubem;
Contemplator: aquas dulces & frondea semper
Tecta petunt: huc tu jussos asperge sapores,
Trita melisphylla, & cerinthæ ignobile gramen:
Tinnitusque cie, & Matris quate cymbala circum.
Ipsæ consident medicatis sedibus, ipsæ

45. *Tu tamen &c, &c.*] Et si intus apes alvearia glutine obducant: tu tamen unge exterius limo, ad majorem cautelam, &c:

47. *Taxum.*] *Taxus, i,* de qua Georg. 2. 29. Ab alvearibus amovenda, quia ex ejus succo mel amarissimum conficitur, quale est Corsicum, Ecl. 9. 57.

Neve rubentes, &c.] Cancri, *écrevisses*; rubentes cum cocti sunt, nidore nocent apibus. *Palus* altitudine submergit apes: quia non facile patitur lapides, quibus, quasi pontibus, apes inhærescant. *Cœnum,* nocet odoris gravitate. *Echo,* remisso sono pavidas facit.

51. *Quod superest ubi, &c.*] II. PARS. *De pabulatione apum, examinibus, pugnis.* Præcepta continet duo. I. *Quomodo examina cogenda sint in alvearia*, v. 58. II. *Quomodo pugnæ compescendæ sint*, v. 86.

52. *Egit sub terras.*] Sub polum Australem, sive antarcticum: quem *sub pedibus Styx atra videt*, Georg. 1. 243. Pellit autem Sol hyemem ad illas partes, quia ad nostras accedit, ab illis recedit: quo ex recessu sequitur hyems.

Æstiva luce.] Calidiore: nec enim proprie æstas hic significatur, sed ver.

54. *Libant.*] Degustant, radunt, Æn. 1. 740.

57. *Excudunt ceras.*] Metaphora à fabris ferrariis ducta, quorum est proprie ferrum *cudere*: ideo comparabit apes cum Cyclopibus, v. 170.

59. *Nare per æstatem liquidam.*] *Nare* sæpe pro *volare*: *volare* sæpe pro *nare*, mutua translatione sumuntur: vide Æn. 5. 219.

Liquidam.] Puram, serenam: unde Ecl. 6. v. 33. *Et liquidi simul ignis.*

63. *Melisphylla.*] Ita restituit è manuscriptis N. Heinsius, cum ante, non sine Latinæ quantitatis damno, legeretur secunda brevi, *meliphylla.* Citrago est Latinorum, Gallorum, *melisse*: herba apibus gratissima, Græco nomine dicta à μέλι *mel* & φύλλον *folium.*

Cerinthæ.] *Cerintha*, κηρινθον, à κηρίον *favus*: Gallice *pâquete*, juxta Ruellium, à pascendis apibus.

64. *Tinnitusque cie, & matris, &c.*] Certum est apes tinnitu æris colligi unum in locum: gaudio-ne, an metu Aristoteles dubitat: Plato & Plinius gaudio tribuunt; Varro & Columella metui.

Cymbala.] Ærea instrumenta concava, quæ bacillis æreis percussa tinnitum edebant.

Matris.] Cybeles matris Deorum, quæ & *Rhea* & *Ops* & *Vesta*, vocata est: cujus in sacris quatiebantur cymbala, ex veteri instituto *Corybantum* sive *Curetum*, de quibus infra dicemus, v. 151.

Prima more suo sese in cunabula condent.
Sin autem ad pugnam exierint (nam sæpe duobus
Regibus incessit magno discordia motu)
Continuoque animos vulgi, & trepidantia bello
Corda licet longe præsciscere: namque morantes
Martius ille æris rauci canor increpat, & vox
Auditur fractos sonitus imitata tubarum.
Tum trepidæ inter se coëunt, pennisque coruscant,
Spiculaque exacuunt rostris, aptantque lacertos,
Et circa regem atque ipsa ad prætoria densæ
Miscentur, magnisque vocant clamoribus hostem.
Ergo ubi, ver nactæ sudum, camposque patentes,
Erumpunt portis: concurritur; æthere in alto;
Fit sonitus: magnum mixtæ glomerantur in orbem:
Præcipitesque cadunt: non densior aëre grando,
Nec de concussâ tantum pluit ilice glandis.
Ipsi per medias acies, insignibus alis,
Ingentes animos angusto in pectore versant:
Usque adeo obnixi non cedere, dum gravis, aut hos,
Aut hos, versa fugâ victor dare terga subegit.
Hi motus animorum, atque hæc certamina tanta
Pulveris exigui jactu compressa quiescent.
Verum ubi ductores acie revocaveris ambos:
Deterior qui visus; cum, ne prodigus obsit,
Dede neci: melior vacuâ sine regnet in aula.
Alter erit maculis auro squalentibus ardens:
(Nam duo sunt genera) hic melior, insignis & ore,
Et rutilis clarus squamis; ille horridus alter
Desidiâ, latamque trahens inglorius alvum.
Ut binæ regum facies, ita corpora gentis.
Namque aliæ turpes horrent, ceu pulvere ab alto
Cum venit, & terram sicco spuit ore viator

68. *Duobus regibus.*] Colum. l. 9. 9. *inter se, tanquam civilibus bellis; &* *cum alteris, tanquam cum exteris gentibus, præliantur.* Hic bellum describitur civile. Nam ex Plin. l. 12. 16. *Nascuntur aliquando in extremis favis apes grandiores, quæ cæteras fugant.*

69. *Trepidantia.*] Non timida; sed cum festinatione tumultuantia: sic Æn. 9. 114. *Ne trepidate meas Teucri defendere naves*, id est, ne festinate. Sic infra v. 73. *Tum trepidæ inter se coëunt.*

75. *Prætoria.*] Cellas regum: metaphora ducta à castrensibus tabernaculis eorum, qui bella administrabant. quod munus primo prætoribus, deinde consulibus demandatum fuit, ex Festo. Hinc etiam apud Columellam & Martialem *prætoria* sunt ampla ædificia rustica; in quibus fortasse jus rusticis, à domino ac patrono dicebatur.

91. *Alter erit, &c.*] III. PARS. *De variis apum speciebus.* Duæ sunt: rutæ, quæ minores; & nigræ magisque variæ, quæ majores. Prima species melior. Rex magnitudine præstat in sua quisque specie, & in supremis favis habitat.

Squalentibus.] Vide supra, v. 13.

96. *Ceu pulvere ab alto cum, &c.*] Comparat horridam secundæ speciei nigritiem: vel cum vultu habituque viatoris; qui pulvere ac sudore oblitus spuit, vel cum ipso illius sputo, quod in fœdum salivæ ac terræ globulum humi colligitur.

Aridus; elucent aliæ, & fulgore coruſcant,
Ardentes auro, & paribus lita corpora guttis.
Hæc potior ſoboles; hinc cœli tempore certo
Dulcia mella premes; nec tantum dulcia, quantum
Et liquida, & durum Bacchi domitura ſaporem.
At cum incerta volant cœloque examina ludunt,
Contemnuntque favos, & frigida tecta relinquunt;
Inſtabiles animos ludo prohibebis inani.
Nec magnus prohibere labor; tu regibus alas
Eripe; non illis quiſquam cunctantibus altum
Ire iter, aut caſtris audebit vellere ſigna.
Invitent croceis halantes floribus horti;
Et cuſtos furum atque avium, cum falce ſalignâ,
Helleſpontiaci ſervet tutela Priapi.
Ipſe thymum pinoſque ferens de montibus altis,
Tecta ferat late circum, cui talia curæ;
Ipſe labore manum duro terat, ipſe feraces
Figat humo plantas, & amicos irriget imbres.
Atque equidem, extremo ni jam ſub fine laborum
Vela traham, & terris feſtinem advertere proram;
Forſitan & pingues hortos quæ cura colendi
Ornaret, canerem, biferique roſaria Pæſti;

102. *Liquida.*] Pura & ſine fæce: quæ enim omnino liquida ſunt, mala ſunt, ut admonet Servius.

Bacchi domitura ſaporem.] Vel mulſum intelligit, quod fiebat duabus vini menſuris, admixta mellis una; vel quodlibet vinum aſperum, quod melle temperabatur. Ita enim Horatius Sat. l. 2. 4. 24. *Aufidius forti miſcebat mella Falerno, mendoſe...... lenè præcordia mulſo prolueris melius:* ergo diſtinguit Horatius hanc vini temperaturam à mulſo. Ita Cerdanus. Quanquam nihil vetat, in eo damnari Aufidium ab Horatio, quod ille mulſum non è vino levi, ſed aſpero Falerno condiret. De *Baccho*, Ecl. 5. 69.

108. *Caſtris audebit vellere ſigna.*] Metaphora è militia Romanorum; qui cum caſtra metabantur, ſigna in terram defigebant ante prætorium; cum caſtra movebant, evellebant: & ſi facilè quidem, bonum erat omen; contra ſi difficilè.

109. *Croceis.*] Verſicoloribus: color certus pro incerto: de eo colore Ecl. 4. 44.

110. *Cum falce ſaligna Helleſpontiaci, &c.*] Solebant in hortis omnibus Priapi ſtatuam collocare, cum falce è quolibet rudi ligno: pro quo genere, ſalignum poſuit, id eſt è ſalice. De *Priapo*, Ecl. 7. 33. *Helleſpontiacus* dicitur, quia colebatur imprimis Lampſaci, quæ urbs eſt in minore Myſia ad fretum Helleſpontiacum. De *Helleſponto*, *détroit de Gallipoli*, Georg. 1. 207.

112. *Pinoſque.*] Victorius, non *pinum* arborem, ſed genus eſſe putat virgulti ſemper virentis: Taubmannus etiam florem. Sed quicquid ab iis affertur in rem ſuam, vanum eſt. Neque enim, ut volunt, Columella l. 9. 4. pinum inter frutices agnoſcit, ſed inter arbores apibus gratas; pinumque conjungit cum ilice, *ſemper virens pinus & minor ilex.* Neque Apollodorus eam inter flores admitteret, cum admittit inter *coronamenta*: ut enim lauro triumphatores; ſic pinu coronabantur victores ludis Iſthmiis, nec tamen laurus eſt è florum genere. Neque Virgilius in Culice v. 405. cum dixit *ſemper florida pinus*, ſignificavit pinum florem eſſe perennem, ſed arborem perpetuo florentem metaphorice, id eſt, ſemper virentem.

119. *Biferique roſaria Paſti.*] *Paſtum*, oppidum & ſinus Lucaniæ, *Peſto*: cujus ſolum roſis nobile, quas bis, nempe menſe Maio & Septembri, ferebat.

120. Quoque

Quoque modo potis gauderent intyba rivis,
Et virides apio ripæ, tortusque per herbam
Cresceret in ventrem cucumis: nec sera comantem
Narcissum, aut flexi tacuissem vimen acanthi,
Pallentesque hederas, & amantes litora myrtos.
Namque sub Oebaliæ memini me turribus altis,
Qua niger humectat flaventia culta Galesus,
Corycium vidisse senem: cui pauca relicti
Jugera ruris erant; nec fertilis illa juvencis,
Nec pecori opportuna seges, nec commoda Baccho.
Hic rarum tamen in dumis olus, albaque circum
Lilia, verbenasque premens, vescumque papaver,
Regum æquabat opes animis: seraque revertens
Nocte domum, dapibus mensas onerabat inemptis.
Primus vere rosam, atque autumno carpere poma:
Et cum tristis hyems etiam-num frigore saxa
Rumperet, & glacie cursus frenaret aquarum,
Ille comam mollis jam tum tondebat acanthi,
Æstatem increpitans seram, Zephyrosque morantes.
Ergo apibus fœtis idem atque examine multo
Primus abundare, & spumantia cogere pressis

120. *Intyba.*] *Chicorée*, Georg. 1. 120.
121. *Ripæ.*] Margines fontium.
Apium.] *Persil.* Ecl. 6. 68.
122. *Cucumis.*] *Concombre*, olus notæ figuræ.
123. *Narcissum.*] Ecl. 2. 48. tardius floret: ideo *sera comantem* vocat: & *sera* dicit, pro *sero*; adjectivum plurale neutrum, pro adverbio.
Vimen acanthi.] Caulem *branca ursinæ*, de qua Ecl. 3. 45. Non vero *spinæ Ægyptiæ*, quæ alterum genus acanthi est, de quo Georg. 2. 119. De *myrtis*, Ecl. 2. 54.
125. *Namque sub Oebaliæ, &c.*] Tarenti: urbis in Italiæ sinu maxime Australi; cujus instaurator fuit Phalantus, ex Oebalia, seu Laconia, profectus.
126. *Qua niger, &c.*] *Galesus*, *Galaso*, Calabriæ fluvius est, in sinum illum Tarentinum defluens: *niger* dicitur, vel ab umbra circunstantium arborum: unde à Propertio l. 2. 34. 67. vocatur umbrosus. *Umbrosi subter spineta Galesi*: vel à profunditate aquarum, quæ nigritiem inde contrahunt: unde frequens est illud epithetum Homero, μέλαν ὕδωρ, *nigra aqua*. Erythræus legit *piger*, quia certum est eum lentissime labi.
127. *Corycium senem.*] Vel nomen fuit hujus senis proprium; vel appellativum à gente: *Corycus* enim, κώρυκος, mons croci ferax, & oppidum fuit Ciliciæ: quæ regio est Asiæ in litore maris inde dicti Cilicii. Hujus incolæ *Cilices*, eo quod piraticam exercerent, à Pompeio petiti bello; & partim occisi, partim in fidem recepti, agris ab eo donati sunt: præsertimque Cilicum remiges, quorum opera usus erat Pompeius, in Calabria Tarentinoque agro collocati sunt. Ex iis hunc unum esse aliquem non immerito suspicantur. *Flaventia culta.*] Loca culta & flaventia: duo adjectiva quorum alterum substantivi vim obtinet: ut Georg. 1. 393. *Aperta serena.*
130. *Rarum.*] Raris, non densis ordinibus, consitum; quod in sterili terra fit.
131. *Verbenasque premens.*] *De la vervene.* Ecl. 8. 65.
Premens.] Plantans Georg. 2. 346. *Quæcumque premes virgulta per agros.*
Vescumque papaver.] Edule, caussam vide supra Georg. 1. 212. Vescum item, minutum ac parvum significat. Ovid. Fast. l. 3. *Vescaque parva vocant.* Plin. l. 7. 20. *Corpore vesco fuisse, sed eximiis viribus Tritanum*, memorat.
137. *Mollis acanthi.*] *Brancæ ursinæ*, Ecl. 3. 45. De *Zephyris*, Ecl. 5. 5.

Mella favis : illi tiliæ , atque uberrima pinus :
Quotque in flore novo pomis se fertilis arbos
Induerat , totidem autumno matura tenebat.
Ille etiam seras in versum distulit ulmos ,
Eduramque pirum , & spinos jam pruna ferentes ,
Jamque ministrantem platanum potantibus umbras.
Verum hæc ipse equidem , spatiis exclusus iniquis ,
Prætereo , atque aliis post commemoranda relinquo.
Nunc age , naturas apibus quas Jupiter ipse
Addidit , expediam : pro qua mercede , canoros
Curetum sonitus crepitantiaque æra secutæ ,
Dictæo cœli regem pavere sub antro.
Solæ communes natos , consortia tecta
Urbis habent , magnisque agitant sub legibus ævum :
Et patriam solæ , & certos novere penates.
Venturæque hyemis memores , æstate laborem
Experiuntur , & in medium quæsita reponunt.
Namque aliæ victu invigilant , & fœdere pacto
Exercentur agris : pars intra septa domorum
Narcissi lacrymam , & lentum de cortice gluten ,
Prima favis ponunt fundamina ; deinde tenaces
Suspendunt ceras : aliæ , spem gentis , adultos
Educunt fœtus : aliæ purissima mella

141. *Tiliæ atque , &c.*] *Tilia , tilleul* , arbor nota. *Pinus uberrima* , vel plurima , vel ferax pinearum nucum , vel ferax glutini , qua apes utuntur ad mellis fundamina. Vide supra , v. 39.

144. *In versum , &c.*] De arborum ordinata plantatione , Georg. 2. 277.

145. *Eduram pirum.*] Duritiem vel ad lignum refert ; vel ad fructum , aut nondum maturum , aut etiam in maturitate intus lapidescentem. De hac voce , *edura* , vide Georg. 2. 65. De *Platano* , *plane* , ibidem Georg. 2. 70.

Spinos jam pruna ferentes.] Spinus , vel significat prunum sylvestrem , quod vult Car. Stephanus , vel spinam ipsam , quæ in prunum conversa fit per insitionem , de qua insitione , Geerg. 2. 73.

149. *Nunc age , &c.*] IV : PARS. *De apum republica , & quasi civili prudentia* , in melle conficiendo , in rege observando , &c.

151. *Curetum sonitus , &c.*] Saturnus cum filios mares devoraret , vel ex pacto cum Titane fratre , vel ex metu suo , cum esset in fatis fore ut à filiis regno pelleretur : Rhea sive Ops , aut Cybile , ejus uxor , Jovem , in Creta natum , in antro Dictæi monte, ut Idæ monti vicinus est, occuluit : jussitque ut *Curetes* , sive *Corybantes* , sive *Dactyli* , sacrorum suorum administri , cymbalis , æreisque clypeis circa cunas obstreperent , ne vagitus proderet infantem patri. Hujus porro insulæ rex dicitur fuisse *Melissus* , cujus filiæ duæ Jovem aluerunt caprino lacte & melle , unde fabulæ ferunt , capram nomine Amaltheam , & apes Curetum cymbalis excitas , Jovis nutrices fuisse , & ob id quidem beneficium , capram à Jove relatam inter sidera , cornu ejus nymphis nutricibus datum , hac adjecta facultate , ut quidquid optassent , id illis ex eo cornu largiter emanaret , apes , cum antea nihilo essent muscis aliis sagaciores , nova sagacitate fuisse prædictas , unde facultates illæ *additæ* dicuntur. *Pro qua mercede.*] Supple , *consequenda* , quasi hoc sibi efficii sui præmium ac finem apes proposuerint.

158. *Victu.*] Pro *victui* , dativus contractus , de quo Ecl. 5. 29. De *Narcisso* , Ecl. 2. 48. De *glutine* , quo ceræ & mellis fundamenta confiant , supra , v. 39.

162. *Suspendunt ceras , &c.*] Plinius l. 11. 10. *Ruentes ceras fulciunt , pilarum intergerinis à solo fornicatis , ne desit aditus ad sarciendum.* De Nectare poculo Deorum , Ecl. 5. 71.

t, & liquido distendunt nectare cellas.
quibus ad portas cecidit custodia sorti:
vicem speculantur aquas & nubila cœli,
nera accipiunt venientum, aut agmine facto
um fucos pecus à præsepibus arcent.
t opus, redolentque thymo fragrantia mella.
:luti lentis Cyclopes fulmina massis
properant: alii taurinis follibus auras
iunt, redduntque: alii stridentia tingunt
acu: gemit impositis incudibus Ætna:
:er sese magnâ vi brachia tollunt
nerum, versantque tenaci forcipe ferrum.
aliter (si parva licet componere magnis)
pias innatus apes amor urget habendi,
re quamque suo. Grandævis oppida curæ,
nire favos, & Dædala fingere tecta.
læ multâ referunt se nocte minores,
thymo plenæ: pascuntur & arbuta passim,
ucas salices, casiamque, crocumque rubentem,
iguem tiliam, & ferrugineos hyacinthos.
bus una quies operum, labor omnibus unus.
ruunt portis, nusquam mora: rursus easdem
r ubi è pastu tandem decedere campis
onuit; tum tecta petunt, tum corpora curant.
aitus; mussantque oras & limina circum.
ubi jam thalamis se composuere, siletur
ctem, fessosque sopor suus occupat artus.
vero à stabulis pluviâ impendente recedunt
.us, aut credunt cœlo adventantibus Euris:
ircum tutæ sub mœnibus urbis aquantur,
susque breves tentant: & sæpe lapillos,
ımbæ instabiles fluctu jactante saburram,

ti.] Pro *forte*, sic *igni* pro
; 1. 267. *Capiti* pro *capite*,

os.] *Guêpes*. Ex Plinio l. 11.
*iasi servitia apum; his sunt
inimæ, quamobrem impe-
rimosque in opera expellunt,
ne clementiâ puniunt.*
opes, &c.] De iis, & *Ætna*
Org. 1. 471. & fusius Æn.

numerum.] Certo quodam
: veluti numeroso malleo-
ntu.
opias.] Atticas à primo At-
ege Cecrope, mel autem
elebre fuit, præsertim ex
monte.
lala.] A Dædalo ingenio-
tenienfi fabro, qui laby-
rinthum condidit; artificiosa quæli-
bet opera, *Dædala*, vel *Dædalæa* di-
cta sunt. De eo plura Æn. 6. 29.

181. *Crura thymo plenæ.*] Plin. l. 11. 10. *Quæ flores comportant, prioribus pedibus femina onerant, propter id natura scabra; priores pedes rostro.*

181. *Arbuta passim*, &c.] Arbuta, *fruits d'arboisiers*. Ecl. 3. 82. Casia, *lavande*. Ecl. 2. 49. Crocus, *safran*. Ecl. 4. 44. Hyacinthus, *glayeul*. Ecl. 3. 63. Tilia, *tilleul*. De *ferrugineo* colore, Ecl. 2. 18.

186. *Vesper.*] Stella Veneris. Ecl. 6. 86.

192. *Euris.*] Quibuslibet ventis, proprie tamen orientalibus.

195. *Saburram.*] Arenam graviorem, quâ naves ad certam usque mensuram onerantur, ac *saburrantur*.

Tollunt: his sese per inania nubila librant.
Illum adeo placuisse apibus mirabere morem,
Quod nec concubitu indulgent, nec corpora segnes
In venerem solvunt, aut fœtus nixibus edunt.
Verum ipsæ è foliis natos & suavibus herbis
Ore legunt: ipsæ regem, parvosque Quirites
Sufficiunt: aulasque & cerea regna refingunt.
Sæpe etiam duris errando in cotibus alas
Attrivere, ultroque animam sub fasce dedere:
Tantus amor florum, & generandi gloria mellis.
Ergo ipsas quamvis angustus terminus ævi
Excipiat, (neque enim plus septima ducitur æstas)
At genus immortale manet, multosque per annos
Stat fortuna domus, & avi numerantur avorum.
Præterea regem non sic Ægyptus, & ingens
Lydia, nec populi Parthorum, aut Medus Hydaspes
Observant. Rege incolumi mens omnibus una est;
Amisso, rupere fidem, constructaque mella
Diripuere ipsæ, & crates solvere favorum.
Ille operum custos, illum admirantur, & omnes
Circumstant fremitu denso, stipantque frequentes,
Et sæpe attollunt humeris, & corpora bello
Objectant, pulchramque petunt per vulnera mortem.

ut stabiliores fiant.

198. *Concubitu.*] Pro *concubitui.* Ecl. 5. 29. Plin. l. 11. 16. *Fœtus quodammodo progenerarent, magna inter eruditos & subtilis quæstio fuit: apum enim coitus visus est nunquam. Plures existimavere oportere confici floribus. Gallinarum modo incubant. Id quod exclusum est, primum vermiculus videtur candidus .... donec ruptis membranis, quæ singulos cingunt ovorum modo, universum agmen emergat.* Ita fere Aristoteles aliique, qui omnes putant reperiri ab iis aliquid in floribus, quod sit seminis loco; idque deinde, formatum in fœtus, ab iis demitti ore.

201. *Quirites.*] Cives, ducta metaphora à Romanis civibus, qui dicti sunt *Quirites*; vel à Romulo rege, qui dictus est *Quirinus*; vel à *Curibus* oppido Sabinorum, postquam fœdus ictum est inter Tatium eorum regem, & Romulum.

203. *Duris in cotibus.*] *Cos,* usurpatur sæpe pro lapide, qui ferro acuendo adhibetur. Hic tamen & alibi pro quolibet lapide aspero & caute. *Cos,* itaque & *cautes,* idem sunt: quemadmodum & à Græcis usurpatur [illegible], in utraque significatione.

210. *Regem non sic, &c.*] Compar obsequia apum erga reges, cum stu dio populorum; eorum maxime q deliciis fracti, dominos quasi servi cultu adorabant. Tales *Ægyptii,* quibus infra, v. 287: *Lydi,* quo rum regio pars est Asiæ minoris, P ctolo, aurifero flumine perfus Crœso olim regi ditissimo subdit *Parthi,* de quibus Ecl. 1. 62. *Me* ad occidentem Parthorum siti: q hic per Hydaspem fluvium nota tur. *Hydaspes* tamen ab uno Virgil in Media, ab aliis in India colloca tur; ab aliis in Indum influere d citur ad urbem Nisam, ab aliis mare labi. Probus putat *Medum* di victoriæ causa; quia Medi & Per duce Alexandro, Indiam domuerun quod si admittatur, *Græcus* etiam *Macedo* meliori jure potuit vocar quod quis ferat? Abramus legit, *I dus Hydaspes,* sed sine fide manuscr ptorum. Ego admodum incerta fuisse & esse ejus notitiam puto, n alia de causa dixit Horatius, O l. 1. 22. 8. *Quæ loca fabulosus lam bit Hydaspes:* adeo varia de illo na rantur.

214. *Crates favorum.*] Quia favi modum craticularum cancella sunt.

His quidam signis, atque hæc exempla secuti,
Esse apibus partem divinæ mentis, & haustus
Ætherios dixere: Deum namque ire per omnes
Terrasque, tractusque maris, cœlumque profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas.
Scilicet huc reddi deinde, ac resoluta referri
Omnia: nec morti esse locum; sed viva volare
Sideris in numerum, atque alto succedere cœlo.
Si quando sedem angustam, servataque mella
Thesauris relines; prius haustu sparsus aquarum,
Ora fove, fumosque manu prætende sequaces.
Bis gravidos cogunt fœtus, duo tempora messis.
Taygete simul os terris ostendit honestum
Pleias, & Oceani spretos pede reppulit amnes:
Aut eadem sidus fugiens ubi piscis aquosi,

220. *Esse apibus partem, &c.*] Sequitur hic doctrinam Pythagoræ & Platonis. Pythagoræ opinio sic à Servio explicatur. *Omnia animalia ex quatuor elementis & divino spiritu constare manifestum est. Trahunt enim à terra carnem, ab aqua humorem, ab aëre anhelitum, ab igne fervorem, à divino spiritu ingenium: quod quia est in apibus, sicut in hominibus (namque metuunt, cupiunt, dolent, gaudent; quæ probantur ex his quæ faciunt: dimicant enim, colligunt flores, prævident pluvias) fateamur necesse est, etiam apes partem habere divinitatis.* Platonis autem opinio est in Timæo, Deum, cum mundum condidit, astris parem distribuisse numerum animarum; singulisque astris singulas attribuisse, quasi totidem vehiculis. Pythagoræ autem & Platonis communis sententia est, animam esse interitûs expertem; &, cum exit, pervenire in cognatam sibi animam mundi, ut testatur Plutarchus l. 4. de Placit. Philos. Juxta has igitur sententias docet Virgilius, *morti non esse locum*, id est, exinanitioni, quippe cum anima remaneat: deinde animam reverti *sideris in numerum*, id est, ad ea sidera quibus singulæ addicuntur, atque ita in cœlum reverti, quæ præcipua Dei sedes est.

229. *Relines, &c.*] Aperies, detracta illa omni materia, qua totum alveare apes *linunt*. Tum duplici utere industria ad fugandas apes. I. Aquam haustam ore presso sparge super alvearia, pluviæ in modum. II. Prætende fumum.

Haustu sparsus aquarum ora fove.] Supple: *& deinde projice in pluviæ modum.* Prius legebatur, *ore fove*; ambigua & difficili sententia. Rescripsit è Manusc. N. Heinsius. *Ora fove.*

231. *Bis gravidos cogunt, &c.*] V. PARS *De mellationis temporibus*, verno scilicet, & autumnali. Per *gravidos fœtus*, haud dubie mella intelligit, quæ sunt fructus & proventus apum. neque enim significat proprie fœtus, qui non sunt *gravidi*: neque matres apes, quæ dici non possunt *fœtus*.

232. *Taygete simul, &c.*] Una è *Pleiadibus*, sub qua sex etiam alias comprehendit: de iis Georg. I. 138. Earum ortu & occasu notat duplex tempus colligendi mellis, quod metaphorice *messem* vocat. Oriuntur oriente Sole in tauro, circa ultimum Aprilem aut initium Maii: occidunt oriente Sole, circa finem Octobris, aut initium Novembris: vide Georg. I. 221.

233. *Oceani amnes.*] Quia Oceanus terram ambit.

234. *Sidus fugiens piscis aquosi.*] Certe fugimus tantum insequentes: at nullum proprie piscium sidus Pleiades sequitur, sed antecedit. Nodum hunc ut solvat Pieritus versum sic interpungit. *Aut eadem sidus fugiens, ubi piscis aquosi tristior hybernas cælo descendit in undas.* hoc sensu: *Aut eadem fugiens sidus*, id est Solem, *ubi descendit in undas hybernas piscis aquosi*, id est, in quas jam sidus piscium ante descendit. Alii aliter solvunt. Ego servata vulgari interpunctione, per piscem aquosum, intelligo *hydram*, qui serpens est in aquis degens, unde nomen habet ab

Tristior hybernas cœlo descendit in undas.
Illis ira modum supra est, læsæque venenum
Morsibus inspirant, & spicula cæca relinquunt
Affixæ venis, animasque in vulnere ponunt.
Sin duram metues hyemem; parcesque futuro,
Contusosque animos & res miserabere fractas;
At suffire thymo, cerasque recidere inanes
Quis dubitet? nam sæpe favos ignotus adedit
Stellio, lucifugis congesta cubilia blattis:
Immunisque sedens aliena ad pabula fucus,
Aut asper crabro imparibus se immiscuit armis;
Aut durum tineæ genus, aut invisa Minervæ
In foribus laxos suspendit aranea casses.
Quo magis exhaustæ fuerint; hoc acrius omnes
Incumbent generis lapsi sarcire ruinas,
Complebuntque foros, & floribus horrea texent.
Si vero (quoniam casus apibus quoque nostros
Vita tulit) tristi languebunt corpora morbo;
Quod jam non dubiis poteris cognoscere signis:
Continuo est ægris alius color: horrida vultum
Deformat macies: tum corpora luce carentum
Exportant tectis, & tristia funera ducunt,
Aut illæ pedibus connexæ ad limina pendent,
Aut intus clausis cunctantur in ædibus omnes;
Ignavæque fame, & contracto frigore pigræ.
Tum sonus auditur gravior, tractimque susurrant;
Frigidus ut quondam sylvis immurmurat Auster,

ὕδωρ, *aqua*, hoc enim sidus etsi in occasu Pleiadum, gradibus circiter quinquaginta ab iis distet, tamen eas subsequitur, iisque videtur imminere.

238. *Animasque in vulnere ponunt.*] Hoc inde fit: quia aculeus cum alvo, sive intestino, consertus est, & cum infixus fuit, è vulnere retrahi nequit sine alvi ruptione.

239. *Sin duram, &c.*] Si providens in futurum nolis mella omnino detrahere, ne per hyemem deficientibus floribus apes fame pereant: relinque partem aliquam mellis ad cibum hybernum, & interim purga alveare à noxiis pestibus, ut sunt stellio, *laisard*: blatta, *cloporte*: fucus, *guêpe*, crabro, *frêlon*: tinea, vermiculi genus, corrodens vestes & alia, &c.

246. *Invisa Minervæ aranea.*] Arachne, Lydia, lanificii arte ausa cum Minerva contendere, ægre ferens opus suum ab eadem confractum esse, suspendio sibi vitam abstulit, à Minerva in araneam transformata est.

250. *Foros.*] Fori sunt spatia l[…] vibus apertiora, tabulata, in qu[…] inceditur, unde nomen habent […] à *ferendo*, vel quod *foris* emin[…] Sunt item in circo cujusmodi […] tia, è quibus videntur specta[…] Hinc diminutivum est *foruli*, […] sunt apud Suet. & Juven. libro[…] conditoria in Bibliothecis. Hic […] cellulis melleis usurpantur.

251. *Si vero, &c.*] VI. PARS […] *morbis apum, eorumque signis* […] *mediis.*

257. *Pedibus connexæ, &c.*] […] puto hic *uvam* significari, si qui[…] ut lætitiæ indicium apponitur i[…] v. 558. Itaque intellige de sin[…] aut pauculis apibus, quæ vel […] tuæ, vel languidæ pedibus adhæ[…] ad limina.

261. *Frigidus Auster.*] Qui […] ventus, Auster enim non frigi[…] sed humidus est. Macrobius ta[…] ait frigidum esse ab origine, & […] midum fieri cum per zonæ tor[…] plagam ad nos commeat.

Quondam.] Aliquando sic G[…] 3. 99. *Ut quondam in stipulis m*[…]

Ut mare sollicitum stridet refluentibus undis,
Æstuat ut clausis rapidus fornacibus ignis.
Hic jam galbaneos suadebo incendere odores,
Mellaque arundineis inferre canalibus, ultro
Hortantem, & fessas ad pabula nota vocantem.
Proderit & tunsum gallæ admiscere saporem,
Arentesque rosas, aut igni pinguia multo
Defruta, vel psythiâ passos de vite racemos.
Cecropiumque thymum, & graveolentia centaurea.
Est etiam flos in pratis, cui nomen amello
Fecere agricolæ, facilis quærentibus herba.
Namque uno ingentem tollit de cespite sylvam,
Aureus ipse; sed in foliis, quæ plurima circum
Funduntur, violæ sublucet purpura nigræ.
Sæpe Deûm nexis ornatæ torquibus aræ.
Asper in ore sapor; tonsis in vallibus illum
Pastores & curva legunt prope flumina Mellæ.
Hujus odorato radices incoque Baccho,
Pabulaque in foribus plenis appone canistris.
Sed si quem proles subito defecerit omnis,
Nec genus unde novæ stirpis revocetur habebit;
Tempus, & Arcadii memoranda inventa magistri
Pandere, quoque modo cæsis jam sæpe juvencis
Insincerus apes tulerit cruor. Altius omnem
Expediam, prima repetens ab origine, famam.
Nam quâ Pellæi gens fortunata Canopi

sine viribus ignis incassum furit.

264. *Galbaneos*, &c.] Galbanum *galbanon*, gummi è narthece sive ferula in Syria, hujus odor fugat serpentes. Galla, *pomme de chêne*. Defrutum, vinum coctum, *resiné*, de quo Georg. 1. 295. Racemi passi, *sechez au Soleil*, quem in usum apta præ cæteris vitis Psythia, de qua Georg. 2. 93. Centaurea, orum, vel centauria, æ, & centaurium, ii, *fiel de terre*, herba quæ nomen traxisse dicitur à Chirone Centauro, quia adhibita vulneri, quod ipsi Herculis sagittæ fecerant, eum sanavit. *Cecropium thymum*, quia frequens in Hymetto monte Atticæ regionis, in qua primus regnavit Cecrops. *Amellus* certissime est. *Aster Atticus*, id est *stella Attica*, ob formam & patriam sic dicta, aliter *bubonium*, id est *inguinalis*, quod inguinum doloribus medeatur, in hortis visu notissima, nomine Gallis ignota.

278. *Mella*.] Vel Mellæ, fluvii Galliæ Cisalpinæ, prope Brixiam. Unde nomen habet *amellus flos*, juxta Servium.

281. *Sed si quem*, &c.] VII. PARS. *De reparatione apum, ejusque reparationis inventore Aristæo*. Is Apollinis filius fuit, ex Cyrene filia Penei fluminis, vel regis, in Arcadia deinde regnasse dicitur, & apum ac mellis usum, lactisque coagulum invenisse, v. Georg. 1. 14.

287. *Quâ Pellæi*, &c.] Locus perdifficilis. Vult Cerdanus duplicem hic regionem significari, Ægyptum & Indiam: duplicem fluvium, Nilum & Indum: utrobique inventam esse artem reparandarum apum. Sed refutatur, tum quia non est verisimile quod contendit, versum hunc suppositum esse, *& viridem Ægyptum nigra fœcundat arena*, qui versus plane de Nilo intelligi debet: & locus ipse totus, de Nilo, non de Indo, tum quia male diceretur Indus devectus ab Indis, cum Indiæ fines non egrediatur. Abramus hic comminiscitur nescio quid de Gange Indico fluvio, qui per subterraneos meatus erumpat in Ægyptum, ibique Nilum efficiat. Ego omnia de Nilo interpretor, & quæ duo videntur obstare, sic

Accolit effuso stagnantem flumine Nilum,
Et circum pictis vehitur sua rura phaselis;
Quaque pharetratæ vicinia Persidis urget,
Et viridem Ægyptum nigrâ fœcundat arenâ,
Et diversa ruens septem discurrit in ora
Usque coloratis amnis devexus ab Indis;
Omnis in hac certam regio jacit arte salutem.
Exiguus primum, atque ipsos contractus ad usus
Eligitur locus: hunc angustique imbrice tecti
Parietibusque premunt arctis: & quattuor addunt
Quattuor à ventis obliquâ luce fenestras.
Tum vitulus, bimâ curvans jam cornua fronte,
Quæritur: huic geminæ nares, & spiritus oris
Multa reluctanti obstruitur; plagisque perempto
Tunsa per integram solvuntur viscera pellem.
Sic positum in clauso linquunt: & ramea costis
Subjiciunt fragmenta, thymum, casiasque recentes.
Hoc geritur, Zephyris primum impellentibus undas,
Ante novis rubeant quàm prata coloribus, ante
Garrula quam tignis nidum suspendat hirundo.

explico. I. Dicitur *Devectus ab Indis*, id est Æthiopibus, qui ab antiquis Indi vocabantur, ut jam notavimus Georg. 2. 171. Et vero quicquid olim jactatum sit de ignotis Nili fontibus, nunc compertum est oriri ex duobus fontibus ad radices Lunæ montium, ad meridiem lacus ingentis, quem impermixtis aquis mox deinde præterfluit. Lacus dicitur *Zembre*. II. *Vicinia Persidis urget* re-ipsa Ægyptum, non inquam, ipsa Persis, sed vicinæ Persidis regiones, nempe Arabia, Syria, &c. quæ omnia Persidis nomine comprehendit, quia subjecta aliquando fuerant Persarum imperio, Cyri nempe & Cambysis ejus filii, qui Ægyptum ipsam ditioni adjecit. Solet autem Virgilius terminos regionibus, quam potest latissimos, assignare: ut vidimus Ecl. 1. 63. & Georg. 1. 490. Nunc singulæ voces explicandæ.

Canopus.] Urbs est Ægypti, quam poëta innuit vicinam esse Alexandriæ, cum Canopum vocat *Pellæum*, id est *Alexandrinum*. Alexander enim, conditor Alexandriæ, in urbe Macedoniæ Pella natus erat. Per *gentem Canopi* Ægyptios omnes intelligit, quia urbs illa erat antiquissima; sita ad maximum è septem ostiis, quibus Nilus in mare se exonerat.

Gens fortunata.] Propter fertilitatem regionis.

288. *Stagnantem flumine Nilum.*] Quia Sole in cancrum subeunte, crescere incipit per centum dies ad usque Autumnum, qua exundatione fœcundantur agri, per quos itur phaselis & navigiis angustis, ex arundine papyracea.

290. *Pharetrata Persidis.*] Quia Persæ equitatu, venatione, & sagittandi arte insignes fuerunt; siti ad orientem Assyriæ, ad occidentem Ariæ, ad meridiem Parthiæ, ad septentrionem sinûs Persici. De *Indis*, Georg. 1. 57.

298. *Quattuor à ventis.*] Qui flant è quatuor mundi cardinibus, sive partibus oppositis, unde *cardinales* vocantur: Eurus ab oriente, Zephyrus ab occidente, Boreas à septentrione, Notus à meridie.

300. *Nares & spiritus, &c.*] Oculi etiam, & partes omnes ad halitum aut egestionem necessariæ, linteo pice oblito obstruebantur.

302. *Per integram, &c.*] Nec enim laceranda est pellis & cruentanda, sed paulatim ictibus maceranda; ita ut viscera, carnes, & ossa etiam comminuantur intra pellem. Id cavendum admonet auctor Geoponicarum præceptionum.

304. *Casiasque.*] Rosmarinum, vel lavendulam. Ecl. 2 49.

305. *Hoc geritur Zephyris, &c.*] Id est circa initium veris: monetque auctor Geoponic. per tres hebdomadas includendum esse, donec putrefiat.

Interea teneris tepefactus in ossibus humor
Æstuat: & visenda modis animalia miris,
Trunca pedum primo, mox & stridentia pinnis
Miscentur, tenuemque magis, magis aëra carpunt:
Donec, ut æstivis effusus nubibus imber,
Erupere: aut ut nervo pulsante sagittæ,
Prima leves ineunt si quando prælia Parthi.
Quis Deus hanc, Musæ, quis nobis extudit artem?
Unde nova ingressus hominum experientia cepit?
Pastor Aristæus, fugiens Peneïa Tempe,
Amissis, ut fama, apibus morboque fameque,
Tristis ad extremi sacrum caput astitit amnis,
Multa querens: atque hâc affatus voce parentem.
Mater Cyrene, mater, quæ gurgitis hujus
Ima tenes: quid me præclara stirpe Deorum
(Si modo, quem perhibes, pater est Thymbræus Apollo)
Invisum fatis genuisti? aut quo tibi nostri
Pulsus amor? quid me cœlum sperare jubebas?
En etiam hunc ipsum vitæ mortalis honorem,
Quem mihi vix frugum & pecudum custodia solers
Omnia tentanti extuderat, te matre, relinquo.
Quin age, & ipsa manu felices erue sylvas:
Per stabulis inimicum ignem, atque interfice messes,
Ure sata, & validam in vites molire bipennem:
Tanta meæ si te ceperunt tædia laudis.
At mater sonitum thalamo sub fluminis alti
Sensit: eam circum Milesia vellera Nymphæ
Carpebant, hyali saturo fucata colore;
Drymoque, Xanthoque, Ligeaque, Phyllodoceque,

310. *Trunca pedum, &c.*] Hinc aliqui dictas volunt *apes*, quasi ἄποδες, *sine pedibus*: sed verum etymon retuli. Ecl. 7, 13.

311. *Magis, magis aëra carpunt.*] Exprimit primos conatus ad volandum, cum alas ventilant.

314. *Leves.... Parthi.*] De iis Ecl. 1. 62. Levitatem refero, vel ad fugæ dolos, vel ad equitandi peritiam.

317. *Pastor, &c.*] VIII. PARS. *Fabula Aristæi & Orphei*; Epilogi loco.

Tempe.] Thessaliæ vallis est, quam Peneus fluvius præterfluit. Georg. 2. 469. Fugiebat ille Tempe, ubi degebat; ut ad caput, sive fontem Penei fluvii, qui matris suæ Cyrenes pater erat, excurreret, quasi ad maternam domum. De *Aristæo* supra, v. 283. & Georg. 1. 14.

323. *Thymbræus.*] Apollinis cognomen, à Thymbra Troadis oppido, ubi templum ejus celebre, in quo ferunt Achillem à Paride fuisse occisum.

330. *Stabulis inimicum ignem.*] Vel incendium, vel potius sacrum illum ac pestiferum ignem, de quo Georg. 3. 566.

331. *Bipennem.*] Securim utrimque acutam, *à bina pinna*: nam *pinnæ* sunt quædam fastigia; ut summitates in templis, quæ vocantur *pinnacula*.

334. *Milesia vellera.*] Pretiosa ex urbe Mileto, in finibus Ioniæ & Cariæ. Species est pro genere.

335. *Hyali colore.*] Vitreo, inter cœruleum, & viridem medio: ab ὕαλος *vitrum*.

336. *Drymoque, &c.*] Nympharum nomina partim ex Homero l. 18. 39. partim ex Hesiodo in Theogon. 245. Drymo, à δρύμος *sylva quercea*. Xantho, à ξανθὴ *flava*. Ligea, à λίγεια *canora*. Phyllodoce, à φύλλον *folium*, & δέχομαι *capio*, Nesæe, Νησαίη, à νῆσος *insula*. Spio, à σπήλαιον *spelunca*. Thalia, à θάλλω *floreo*. Cymo-

Cæsariem effusæ nitidam per candida colla;
Nesæe, Spioque, Thaliaque, Cymodoceque,
Cydippeque, & flava Lycorias; altera virgo,
Altera tum primos Lucinæ experta labores;
Clioque, & Beroë soror, Oceanitides ambæ,
Ambæ auro, pictis incinctæ pellibus ambæ;
Atque Ephyre, atque Opis, & Asia Deïopeia;
Et tandem positis velox Arethusa sagittis.
Inter quas curam Clymene narrabat inanem
Vulcani, Martisque dolos, & dulcia furta,
Aque Chao densos Divûm numerabat amores.
Carmine quo captæ, dum fusis mollia pensa
Devolvunt, iterum maternas impulit aures
Luctus Aristæi, vitreisque sedilibus omnes
Obstupuere: sed ante alias Arethusa sorores
Prospiciens summâ flavum caput extulit undâ.
Et procul: O gemitu non frustra exterrita tanto,
Cyrene soror; ipse tibi, tua maxima cura,
Tristis Aristæus, Penei genitoris ad undam
Stat lacrymans, & te crudelem nomine dicit.
Huic percussa novâ mentem formidine mater,
Duc age, duc ad nos; fas illi limina Divûm
Tangere, ait. Simul alta jubet discedere late
Flumina, quà juvenis gressus inferret, at illum
Curvata in montis faciem circumstetit unda,
Accepitque sinu vasto, misitque sub amnem.
Jamque domum mirans genitricis, & humida regna,
Speluncisque lacus clausos, lucosque sonantes,

doce, à χῦμα *unda*, & δέχομαι *capio*. Cydippe, à κῦδος *gloria*, & ἵππος *equus*. Lycorias, à λύκος *lupus*. Clio, à κλείω *laudo*. Ephyre, à φύρω *rigo*. Opis, ab ὤψ, ὠπὸς, *vultus*. Deïopeia, à δήιος *ardens*, & ὤψ, ὀπὸς, *vox*. Asia eadem appellatur, adjectivo nomine, quia ex Asia palude, de qua Georg. 1. 383. Clymene, à κλύω, *audio*. Arethusa, primo venatrix & Dianæ comes, tum sagittis & venatione dimissa, ab eadem mutata in fontem. Ecl. 10. 1.

340. *Lucinæ.*] De hac partuum præside Dea, Ecl. 4. 10.

345. *Curam inanem Vulcani, &c.*] Venus Vulcani conjux Martem amavit, in adulterio deprehensa est à marito, & subtilissimis vinculis cum adultero irretita, Deorum ludibrio exposita est. *Curam inanem Vulcani* appellat, sive in custodienda uxore, sive in eadem irretienda: neque enim illa vincula opprobrium Vulcani sustulere, sed evulgavere. De *Vulcano*, Georg. 1. 295. De *Marte*, Ecl. 9. 12.

347. *Aque Chao.*] Ita restituit Heinsius ex antiquis MSS. cum antea legeretur. *Atque Chao. Eque Chao.* Chaos, indigesta moles, ex qua omnia eruperunt, vulgo numeratur inter ea nomina, quæ per casus non declinantur, tamen hic ablativus est *Chao.* Sensus est: Narrabat Clymene amores Deorum, incipiens, vel à prima mundi formatione, vel ab ipso Chao, qui primus Deorum fuit, juxta Hesiodum in Theogon. v. 116. ubi Deorum progenitores constituit, *Chaos, Tellurem, & Amorem.*

348. *Mollia pensa.*] Manipulos lanæ. *Pensum*, vel à *pendeo*, quia pendet è colo, vel potius à *pendo*, quia appenditur, & cuique assignatur cum mensura & pondere.

358. *Fas illi, &c.*] Quia Deo patre, matre Nympha genitus est.

364. *Speluncisque lacus clausos, &c.*] De fluviorum origine duæ sunt opiniones præcipuæ, altera Platonis,

Ibat; & ingenti motu stupefactus aquarum,
Omnia sub magna labentia flumina terra
Spectabat diversa locis, Phasimque, Lycumque;
Et caput, unde altus primum se erumpit Enipeus,
Unde pater Tiberinus, & unde Aniena fluenta,
Saxosumque sonans Hypanis, Misusque Caïcus,
Et gemina auratus taurino cornua vultu
Eridanus, quo non alius per pinguia culta
In mare purpureum violentior influit amnis.
Postquam est in thalami pendentia pumice tecta
Perventum, & nati fletus cognovit inanes
Cyrene: manibus liquidos dant ordine fontes
Germanæ, tonsisque ferunt mantilia villis;
Pars epulis onerant mensas, & plena reponunt
Pocula; Panchæis adolescunt ignibus aræ.
Et mater; Cape Mæonii carchesia Bacchi,
Oceano libemus, ait. Simul ipsa precatur
Oceanumque patrem rerum, Nymphasque sorores,
Centum quæ sylvas, centum quæ flumina servant.

altera Aristotelis. Plato eorum commune receptaculum intra terræ viscera conditum putat; quem hic sequitur Virgilius: Aristoteles è mari profluere existimat, quem sequitur Homerus l. 21. 195. Adit igitur Aristæus matris demum in illo communi receptaculo. *Lucos sonantes* appellat poëta herbas in fluviis & lacubus magna copia enascentes, quæ aquarum interstrepentium motu agitantur.

367. *Phasimque, Lycumque, &c.*] *Phasis*, fluvius nobilis in Colchide, oriens in Armeniæ montibus, in pontum Euxinum labens: circa quem frequentes aves, inde dicti Phasiani, *faisans. Lycus*, multiplex: præcipuus in eadem Colchide. *Enipeus* in Thessalia, Pharsalicos campos irrigans. *Tiberinus* & *Anio* in Italia. *Hypanis* in Scythia. *Caïcus* in Mysia. *Eridanus* in Italia: de eo Georg. 1. 482.

368. *Se erumpit.*] Sic Lucretius l. 4. 1108. *Sic erupit venis collecta cupido.*

371. *Et gemina, &c.*] Tauri forma à poëtis vulgo fluviis omnibus attribuitur; unde Horatius Od. 4. 14. *Sic tauriformis volvitur Aufidus.* Id autem fit, vel quia fluvii aquarum pleni mugitum taurorum imitantur; vel quia terram sulcant instar boum; vel quia flexuosos dividuntur in alveos, qui vocantur *cornua*. *Auratus* dicitur Eridanus, maxime propter stellas, quibus in cœlo insignis est; est enim astrum hujus etiam nominis.

Gemina Cornua.] Quia etsi in plura, tamen in duo præcipua dividitur.

372. *Pinguia culta.*] Vide supra v. 126. *Flaventia culta.*

373. *In mare purpureum.*] Poëtæ *purpureum* dixere, quicquid nitet ac splendidum est: quale est *mare*, Sole præsertim affulgente. Catullus, quercus *ramos purpureos* appellavit: Albinovanus ad Liviam, *purpuream nivem*: Horatius *purpureos olores*.

374. *Pendentia pumice tecta.*] *Pumex*, lapis ob foraminum multitudinem levissimus, *pierre-ponce*.

379. *Panchæis adolescunt, &c.*] Nullum fere convivium apud antiquos absque re sacra & libatione: vide Æn. 1. 727. De ture Panchææ regionis in Arabia, Georg. 3. 139. De *libatione*, Ecl. 7. 33.

380. *Mæonii carchesia Bacchi.*] *Carchesium* ex Athenæo, est poculum oblongum, circa mediam partem mediocriter compressum, ansis à summo ad infimum pertinentibus. *Mæonium* vinum, id est Lydium; Lydia enim Asiæ minoris regio, prius Mæonia dicta est, arboribus fere carens, & vite consita, ex Strabone l. 13.

382. *Oceanumque patrem rerum.*] Ex Orpheo & Homero, multis locis; eorumque philosophorum sententia, qui, Thalete Milesio duce, ex aqua putabant constare omnia: Cicero meminit Academ. 2.

Ter liquido ardentem perfudit nectare Vestam;
Ter flamma ad summum tecti subjecta reluxit.
Omine quo firmans animum, sic incipit ipsa:—
Est in Carpathio Neptuni gurgite vates,
Cœruleus Proteus, magnum qui piscibus æquor,
Et juncto bipedum curru metitur equorum.
Hic nunc Emathiæ portus, patriamque revisit
Pallenen; hunc & Nymphæ veneramur, & ipse
Grandævus Nereus: novit namque omnia vates,
Quæ sint, quæ fuerint, quæ mox ventura trahantur.
Quippe ita Neptuno visum est: immania cujus
Armenta, & turpes pascit sub gurgite phocas.
Hic tibi, nate, prius vinclis capiendus, ut omnem
Expediat morbi causam, eventusque secundet.
Nam sine vi non ulla dabit præcepta, neque illum
Orando flectes: vim duram & vincula capto
Tende: doli circum hæc demum frangentur inanes.
Ipsa ego te, medios cum Sol accenderit æstus,
Cum sitiunt herbæ, & pecori jam gratior umbra est,
In secreta senis ducam, quo fessus ab undis
Se recipit; facile ut somno aggrediare jacentem.
Verum ubi correptum manibus, vinclisque tenebis;
Tum variæ illudent species, atque ora ferarum.
Fiet enim subito sus horridus, atraque tigris,
Squamosusque draco, & fulvâ cervice leæna:
Aut acrem flammæ sonitum dabit, atque ita vinclis
Excidet, aut in aquas tenues dilapsus abibit.
Sed quanto ille magis formas se vertet in omnes;
Tanto, nate, magis contende tenacia vincla:
Donec talis erit mutato corpore, qualem
Videris, incepto tegeret cum lumina somno.—
Hæc ait, & liquidum ambrosiæ diffudit odorem,

384. *Ter.... nectare Vestam.*] De mysteriis numeri ternarii, Ecl. 8. 75. De *nectare*, quod hic pro *vino* sumitur, Ecl. 5. 71. De *Vesta* Dea, quæ hic pro *igne* usurpatur, Georg. 1. 498.

387. *Carpathio.*] Pars mediterranei maris, *Carpatho* circumjecta: quæ insula est, obversa Ægypto, inter Cretam & Rhodum media; hodie *Scarpanto*. De *Neptuno* Georg. 1. 14.

388. *Proteus.*] Neptuni & Phœnices, vel Oceani & Thetyos filius: Ægyptius genere, juxta Homerum, sed juxta Virgilium ex peninsula *Pallene*, quæ est in Macedonia, inter sinum Thermaicum & Toronaicum. Regnavit in Ægypto, ex communi opinione, ex Platone, ibidem sophista fuit, ex Luciano, histrio: unde eum, quas vellet, induisse formas & mutasse memorant. Aiunt & hunc fuisse pastorem Neptunii pecoris, nempe phocarum, & Neptunum, ejus in gratiam, è quodam Pallenes hiatu speluncam sub mari fecisse, qua illum in Ægyptum usque secum perduxit.

389. *Et juncto bipedum, &c.*] Eosdem & pisces & equos appellat, sed bipedes, equos videlicet marinos, qui pedes duos partemque corporis anteriorem habent equorum, posteriore desinunt in pisces. *Emathia*, Macedonia est, Georg. 1. 490. De *Pallene* mox diximus. De *Nereo*, Ecl. 6. 35.

415. *Ambrosiæ.*] Cibus est Deorum, *Nectar* potus: confunduntur tamen sæpe, ut hic, ubi *liquidus odor* dicitur ambrosiæ. Ecl. 5. 71.

Quo totum nati corpus perduxit; at illi
Dulcis compositis spiravit crinibus aura,
Atque habilis membris venit vigor. Est specus ingens
Exesi latere in montis; quo plurima vento
Cogitur, inque sinus scindit sese unda reductos;
Deprensis olim statio tutissima nautis.
Intus se vasti Proteus tegit objice saxi.
Hic juvenem in latebris aversum à lumine Nympha
Collocat, ipsa procul nebulis obscura resistit.
Jam rapidus torrens sitientes Sirius Indos
Ardebat cœlo & medium Sol igneus orbem
Hauserat: arebant herbæ, & cava flumina siccis
Faucibus ad limum radii tepefacta coquebant:
Cum Proteus consueta petens è fluctibus antra
Ibat: eum vasti circum gens humida ponti
Exultans, rorem late dispergit amarum.
Sternunt se somno diversæ in litore phocæ.
Ipse (velut stabuli custos in montibus olim,
Vesper ubi è pastu vitulos ad tecta reducit,
Auditique lupos acuunt balatibus agni)
Considit scopulo medius, numerumque recenset.
Cujus Aristæo quoniam est oblata facultas;
Vix defessa senem passus componere membra,
Cum clamore ruit magno, manicisque jacentem
Occupat. Ille suæ contra non immemor artis,
Omnia transformat sese in miracula rerum,
Ignemque, horribilemque feram, fluviumque liquentem.
Verum ubi nulla fugam reperit fallacia, victus
In sese redit, atque hominis tandem ore locutus:
Nam quis te, juvenum confidentissime, nostras
Jussit adire domos? quidve hinc petis? inquit. At ille,
Scis, Proteu, scis ipse; neque est te fallere cuiquam.
Sed tu desine velle, Deum præcepta secuti
Venimus huc, lapsis quæsitum oracula rebus.
Tantum effatus. Ad hæc vates vi denique multâ
Ardentes oculos intorsit lumine glauco;

418. *Habilis venit vigor.*] Ut luctari facile posset cum Proteo, contra vincula obluctaturo.

421. *Statio tutissima.*] Vel in ipso specu, vel in cacumine rupis, vel inter rupem ipsam, & continentem: videtur enim rupes non in litore, sed in ipso mari fuisse, non longe à litore; ideoque spatii satis rupem inter & litus fuisse interjectum, ut possent illic stare naves, adversus vim ventorum, rupis objectu defensæ. *Olim*, aliquando, Georg. 3. 303.

425. *Sirius Indos, &c.*] Significat calorem tunc fuisse vehementissimum, qualis est tempore *meridiano*, per dies *caniculares*. Meridiem ista exprimunt, *medium Sol igneus orbem*, &c. Caniculares dies efficit *Sirius*, stella in ore majoris canis, de qua Georg. 2. 353.

Indos] Pro quibuslibet calentibus plagis: de iis Georg. 1. 57.

434. *Vesper.*] Hesperus, stella Veneris, de qua Ecl. 6. 86.

447. *Neque est te fallere cuiquam.*] Pro, *nec licet cuiquam*; Græca locutio: vide Ecl. 10. 46. *Nec sit mihi credere.*

Et graviter frendens, sic fatis ora resolvit:
Non te nullius exercent numinis iræ;
Magna luis commissa: tibi has, miserabilis Orpheus
Haud quaquam ob meritum, pœnas (ni fata resistant)
Suscitat, & rapta graviter pro conjuge sævit.
Illa quidem, dum te fugeret per flumina præceps,
Immanem ante pedes hydrum moritura puella
Servantem ripas alta non vidit in herba.
At chorus æqualis Dryadum clamore supremos
Implerunt montes: flerunt Rhodopeiæ arces,
Altaque Pangæa, & Rhesi Mavortia tellus,
Atque Getæ, atque Hebrus, atque Actias Orithyia.
Ipse cavâ solans ægrum testudine amorem,
Te dulcis conjux, te solo in litore secum,
Te veniente die, te decedente canebat.
Tænarias etiam fauces, alta ostia Ditis,
Et caligantem nigrâ formidine lucum.

454. *Orpheus.*] Thrax: Calliope matre; patre, vel Apolline, vel Oeagrio Thraciæ fluvio. Ecl. 3. 46. De *Eurydice* Nympha, nihil admodum narratur præter ea, quæ habet hic locus.

455. *Haud quaquam ob meritum pœnas, &c.*] Triplex interpretatio. I. Abraham: *omnino præter meritum*, id est, majores quam tu meruisti. Non placet, quia antea Proteus *magna* vocavit ipsius *commissa*. II. Servii & aliorum: *non adhuc juxta meritum*: id est, minores quam tu mereris. Sed sane videntur verba aliud sonare. III. Quam suggerit Taubmannus, refert hæc verba ad Orpheum, *miserabilem nullo suo merito*, & in hac hæreo.

458. *Hydrum.*] Serpentem in aquis, humidisque locis degentem, ab ὕδωρ *aqua*.

460. *Dryadum.*] Nympharum, sylvestrium, à δρῦς *quercus*. Ecl. 2. 46.

461. *Flerunt Rhodopeiæ arces, &c.*] Enumerat varia Thraciæ loca, quæ Orphei dolore commota sunt.

Rhodope.] Mons est, de quo Ecl. 6. 30.

Arces.] Montes, rupes, ab ἄκρον *summum*, sic Georg. 1. 240. *Ripheasque arduus arces.*

Rhodopeiæ arces.] Hiatus & contractio diphthongi longæ, ante vocalem, Græco more.

462. *Pangæa.*] Neutrum plurale, singulare masculinum est *Pangæus*, Thraciæ mons, in Macedoniæ confinio, Philippis urbi imminens.

Rhesi Mavortia tellus.] Prolepsis est, sive anticipatio temporis. Rhesus enim Trojani excidii tempore vixit; Orpheo igitur posterior. De *Rheso*, Thraciæ rege, Martis filio, Æn. 1. 473.

Mavortia tellus.] Thracia quia Mars in Thracia natus, in Rhodope monte, ex Jove & Junone. De *Getis*, populis Scythiæ ac Thraciæ conterminis, Georg. 2. 115. De *Hebro*, Thraciæ fluvio, Ecl. 10. 65.

463. *Actias Orithyia.*] Erechthei Athenarum regis filia, rapta à Borea in Thraciam, ex eo peperit Calain & Zethen, quibus alæ deinde succreverunt. *Actias* dicitur, ab Attica regione. *Attica* enim ex Strabone l. 9. sic appellata est deformato nomine ab *Actica*, cum à veteribus *Acte* vocata esset, quia tota litoralis, ἀκτὴ autem est *litus*. *Orithyia*, vox quatuor syllabarum, quarum mediæ duæ diphthongi sunt, ὠρείθυια: unde versus spondaicus est.

467. *Tænarias fauces.*] *Tænarus*, plur. *Tænara*, promontorium Peloponnesi, dividens sinum Messeniacum à Laconico, quod Græci fabulabantur aditum esse inferorum. Æn. 6. 237.

Ditis.] Plutonis, qui Jovis & Neptuni frater, inferorum imperium sorte obtinuit, Proserpinam, Cereris filiam, rapuit, &c. Utrumque nomen à divitiis habet, quæ è terræ visceribus effodiuntur, *Dis* quidem Latine dictus à *divitiis*, *Pluton* Græce à πλοῦτος, quæ vox idem significat.

468. *Nigra formidine lucum.*] Sylvas in inferis etiam myrteas, aliasque constituit. Æn. 6. v. 444. &c.

Ingressus, Manesque adiit, regemque tremendum,
Nesciaque humanis precibus mansuescere corda.
At cantu commotæ Erebi de sedibus imis
Umbræ ibant tenues, simulacraque luce carentûm:
Quam multa in sylvis avium se millia condunt,
Vesper ubi, aut hybernus agit de montibus imber:
Matres, atque viri, defunctaque corpora vitâ
Magnanimum heroum, pueri, innuptæque puellæ,
Impositique rogis juvenes ante ora parentum;
Quos circum limus niger, & deformis arundo
Cocyti, tardâque Palus inamabilis undâ
Alligat, & novies Styx interfusa coërcet.
Quin ipsæ stupuere domus, atque intima leti
Tartara, cœruleosque implexæ crinibus angues
Eumenides, tenuitque inhians tria Cerberus ora;
Atque Ixionii vento rota constitit orbis.
Jamque pedem referens, casus evaserat omnes;
Redditaque Eurydice superas veniebat ad auras,
Pone sequens; namque hanc dederat Proserpina legem:
Cum subita incautum dementia cepit amantem,
Ignoscenda quidem, scirent si ignoscere Manes.
Restitit, Eurydicenque suam jam luce sub ipsa
Immemor, heu! victusque animi respexit; ibi omnis
Effusus labor, atque immitis rupta tyranni
Fœdera, terque fragor stagnis auditus Avernis.
Illa, Quis & me, inquit, miseram, & te perdidit Orpheu?
Quis tantus furor? en iterum crudelia retro

deinceps. Et hic est enallage sive immutatio: *caligantem nigra formidine*, pro *calligantem nigredine formidabili*.

469. *Manes.*] Sumuntur & pro mortuorum animis, & pro loco ipso inferorum, ubi animi degunt, & pro Diis ipsis inferorum. De iis ita philosophatur Apuleius lib. de Deo Socratis, omnium, opinor, optime. Statuit. I. Animos illos generatim dici *lemures*. II. Ex his lemuribus, qui posterorum curam sortitus, pacato & quieto nomine domum possidebat, *larem* dici familiarem. III. Qui propter adversa vitæ merita, nullis bonis sedibus, in terra quodam exilio puniebatur, inane terriculamentum bonis, noxium malis, *larvam* dici. IV. Cum incertum erat, quæ cuique sortitio evenisset, utrum lar esset, an larva, *Manem* Deum nuncupari, & honoris causa vocabulum esse additum. *Manes* porro dictos putant, vel à *manando*, quia manant & discurrunt per auras, vel ab antiqua voce *manus*, hoc est *bonus*, unde & *mane* derivatum volunt. Reliqua vide Æn. 6. 743.

471. *Erebi.*] Juxta Hyginum, Deus est inferorum, ex Chao & Caligine progenitus, pater noctis, juxta alios, ipsa est inferorum profundissima sedes, ab ἐρέφω *tego*.

479. *Cocyti*..... 480. *Styx.*] Inferorum flumina sunt. Æn. 6. 323.

482. *Tartara.*] *Tartarus*, plur. *Tartara*, infimus inferorum locus, à ταράττω *conturbo*, quod illic plena sint omnia perturbationis, vel à ταρταρίζω *tremore obrigesco*.

483 *Eumenides.*] Furiæ, Georg. 1. 278.

Cerberus.] Canis triceps, custos inferorum Æn. 6. 417.

484. *Ixion.*] Georg. 3. 38.

487. *Proserpina.*] Georg. 1. 39.

493. *Stagnis Avernis.*] *Avernus*, lacus in Campania, Latinis habitus ostium inferorum, ut *Tænarus* Græcis, Æn. 6. 237.

Fata vocant, conditque natantia lumina somnus.
Jamque vale: feror ingenti circumdata nocte,
Invalidasque tibi tendens, heu! non tua, palmas.
Dixit, & ex oculis subito, ceu fumus in auras
Commixtus tenues, fugit diversa: neque illum
Prensantem nequicquam umbras, & multa volentem
Dicere, præterea vidit; nec portitor Orci
Amplius objectam passus transire paludem.
Quid faceret? quo se raptâ bis conjuge ferret?
Quo fletu Manes, quâ numina voce moveret?
Illa quidem Stygiâ nabat jam frigida cymbâ.
Septem illum totos perhibent ex ordine menses
Rupe sub aëria, deserti ad Strymonis undam
Flevisse, & gelidis hæc evolvisse sub antris,
Mulcentem tigres, & agentem carmine quercus.
Qualis populea mœrens Philomela sub umbra
Amissos queritur fœtus, quos durus arator
Observans nido implumes detraxit; at illa
Flet noctem, ramoque sedens miserabile carmen
Integrat, & mœstis late loca questibus implet.
Nulla Venus, nullique animum flexere hymenæi.
Solus Hyperboreas glacies, Tanaïmque nivalem,
Arvaque Riphæis nunquam viduata pruinis
Lustrabat; raptam Eurydicen, atque irrita Ditis
Dona querens: spreto Ciconum quo munere matres,
Inter sacra Deûm, nocturnique orgia Bacchi,
Discerptum latos juvenem sparsere per agros.
Tum quoque, marmorea caput à cervice revulsum,
Gurgite cum medio portans Oeagrius Hebrus

496. *Natantia lumina.*] *Invalida*, juxta Servium: *humida*, quod juxta doctrinam Hippocratis, in ægrotante mortis indicium est: *fluitantia & errantia*, juxta Scaligerum; dum, modo clauduntur, modo aperiuntur; ut fit quando somnus invitis obrepit.

502. *Portitor Orci.*] *Charon*, qui animas cymbâ transportat. Æn. 1. 299. *Orcus*, inferi. Georg. 1. 277.

508. *Strymonis.*] Macedoniæ fluvii, in confinio Thraciæ.

511. *Philomela.*] Quæ in lusciniam conversa est. Ecl. 6. 78.

516. *Hymenæi.*] De *Hymenæo*, conjugii Deo, Georg. 3. 60. De *Hyperboreis* regionibus, Georg: 3. 196. De *Riphæis* montibus, Georg. 1. 240. De *Dite*, supra v. 467.

517. *Tanaïm.*] *Tanaïs*, fluvius in Moscorum finibus oriens, in Mæoticam paludem influens, Europam ab Asia disterminans.

520. *Spreto Ciconum quo munere matres.*] Ita legê ex antiquis aliquot codic. non *spretæ*: quia sic constat sibi sententia: Thraciæ enim mulieres Orpheum de nuptiis sollicitaverant: *quo nuptiali munere spreto*, ipsum laniavere. *Cicones*, gens fuit Thraciæ, circa ostia Hebri, & montem Ismarum, de quibus Georg. 2. 37.

521. *Nocturnique orgia Bacchi.*] *Orgia*, sacra Bacchi, ab ὀργὴ *furor*, quod cum furore peragerentur. De *Bacchis & Baccho*, Ecl. 5. 29. 69.

524. *Oeagrius Hebrus.*] Orphei truncum caput in Hebrum cum lyra projectum, dicitur in insulam Lesbum appulisse, atque ibi esse sepultum: lyra relata inter sidera, & à singulis Musis, quarum cecinerat laudes, stellis novem insignita. Hebrus *Oeagrius* dicitur ab *Oeagro*: sive Oeagrus rex fuerit Thraciæ, qui nomen suum fluvio reliquerit, ut vult Diodorus Siculus; sive fluvius fuerit, ex quo Hebrus nascitur, ut vult Servius.

525. Volveret

Volveret, Eurydicen vox ipsa & frigida lingua,
Ah miseram Eurydicen, animâ fugiente, vocabat:
Eurydicen toto referebant flumine ripæ. —
Hæc Proteus, & se jactu dedit æquor in altum;
Quaque dedit, spumantem undam sub vertice torsit.
At non Cyrene: namque ultro affata timentem:
Nate, licet tristes animo deponere curas.
Hæc omnis morbi causa: hinc miserabile Nymphæ,
Cum quibus illa choros lucis agitabat in altis,
Exitium misere apibus. Tu munera supplex
Tende petens pacem, & faciles venerare Napæas:
Namque dabunt veniam votis, irasque remittent.
Sed modus orandi qui sit, prius ordine dicam.
Quattuor eximios præstanti corpore tauros,
Qui tibi nunc viridis depascunt summa Lycæi;
Delige, & intactâ totidem cervice juvencas.
Quattuor his aras alta ad delubra Dearum
Constitue, & sacrum jugulis demitte cruorem,
Corporaque ipsa boum frondoso desere luco.
Post, ubi nona suos aurora ostenderit ortus,
Inferias Orphei lethæa papavera mittes,
Placatam Eurydicen vitulâ venerabere cæsâ,
Et nigram mactabis ovem, lucumque revises.
Haud mora, continuo matris præcepta facessit:
Ad delubra venit, monstratas excitat aras,
Quattuor eximios præstanti corpore tauros
Ducit, & intactâ totidem cervice juvencas.
Post, ubi nona suos aurora induxerat ortus:
Inferias Orphei mittit, lucumque revisit.
Hic vero subitum, ac dictu mirabile monstrum
Aspiciunt; liquefacta boum per viscera toto
Stridere apes utero, & ruptis effervere costis,
Immensasque trahi nubes, jamque arbore summâ
Confluere, & lentis uvam demittere ramis. —
Hæc super arvorum cultu pecorumque canebam,
Et super arboribus: Cæsar dum magnus ad altum
Fulminat Euphratem bello, victorque volentes

535. *Napæas.*] Nymphæ lucorum sunt, à νάπη *saltus*, *viretum*.

539. *Lycæi.*] Montis Arcadiæ, qua in regione Aristæus aliquando regnavit. De *aurora*, Georg. 1. 249.

545. *Inferias Orphei lethæa*, &c.] *Inferiæ*, sacrificia, quæ Diis Manibus offerebantur. *Orphei*. Dativus Græcus Orpei Ecl. 4. 57. *Papavera lethæa*, id est, oblivionem & somnum inducentia; à λήθη *oblivio*. Georg. 1. 78. Æn. 6. 323.

556. *Stridere*, *effervere*.] Penultima brevi. Georg. 1. 456.

558. *Uvam demittere.*] Certe hic lætitiæ signum est illa apum glomeratio, de qua vide supra v. 257.

561. *Fulminat Euphratem bello*, &c.] Certum est hoc loco, ultimam huic operi manum admotam esse post bellum Alexandrinum, occisis Cleopatra & Antonio: cum Octavianus per Syriam in Asiam hyematurus abiisset. Tunc enim non longe aberat

Per populos dat jura, viamque affectat Olympo.
Illo Virgilium me tempore dulcis alebat
Parthenope, studiis florentem ignobilis oti:
Carmina qui lusi pastorum; audaxque juventâ,
Tityre, te patulæ cecini sub tegmine fagi.

ab Euphrate. Tunc Teridatem Phraatemque, de regno Parthiæ contendentes, victoriæ suæ terrore aliquo modo composuerat; Teridatemque victum in Syria permiserat versari; Phraatis filium obsidem secum abducebat Romam. Tunc divinos maxime honores affectabat; & templa sinebat sibi fieri Nicomediæ, Pergami, & alibi passim. Quæ omnia, ut constat ex Dione l. 5. contigere per hyemem anni U. C. 724. exeuntis, cum natus esset Octavianus, annis expletis 33. Virgilius item 40. Neque enim aliud est in historia tempus, cui melius assignari hæc possint. Tumque videtur poëta addidisse operi jam perfecto, quicquid in eo passim legimus de Octaviani victoriis. Georg. 2. 171. *Qui nunc extremis Asiæ jam victor in oris*, &c. Georg. 2. 28. *Atque hic undantem bello, magnumque fluentem Nilum*, &c. Quod autem dicunt ejus vitæ scriptores, cum Octaviano, ex Actiaco bello reduci, & Attellæ commoranti, legisse Georgica, Mæcenate suscipiente legendi vices; id aut omnino falsum est, aut certe nonnisi post bellum Alexandrinum contigit. Constat enim ex Dione, Plutarcho, & aliis; Octavianum, confecto bello Actiaco, non stetis in Italia, nisi paucissimos dies Brun dusii; indeque statim in Græciam Asiamque abiisse, ibidemque hyemas se, ad instruendos Alexandrini bell apparatus: tantum abest ut Attel lam, quæ urbs est Campaniæ, venerit

564. *Parthenope.*] Neapolis, urb Italicæ Campaniæ maritima, nun regni caput; à Chalcidensibus, qu Cumas Italicas condiderunt, etian condita. Ii primo illam *Parthenope* vocaverunt, invento ibidem tumul unius è Sirenibus hujus nominis quæ dolens Ulyssem cantu suo no fuisse allectum, mortem sibi consci verat. At cum loci hujus ubertas & frequentia Cumis noceret, hanc po stea diruerunt: deinde grassante lat pestilentia admoniti divinitus, in staurarunt, vocaveruntque *Neapo lim*, id est urbem novam. De Virgili in ea commoratione ac morte, vitam consule.

Studiis ignobilis oti.] Studia intel ligit privata litterarum ac bonarum artium, quæ à poëta modestissime dicuntur *ignobilia*, præ administratione reipublicæ & magistratuum, ad quos nunquam Virgilius accessit.

FINIS GEORGICORUM.

IN ÆNEIDA.

ÆNEIS poëma heroïcum, sive epicum; ab Ænea Trojano, Veneris & Anchisæ filio, Priami genero, nomen habet: non quod actiones illius omnes comprehendat; sed unam inter omnes præcipuam, scilicet regnum in Italia fundatum. Scripta est à Virgilio in gratiam, tum Romanæ totius gentis, tum familiæ imprimis Juliæ, quæ originem referebat suam ad Iülum sive Ascanium, Æneæ filium ex Creüsa Priami filia. In hanc porro familiam ascitus à Julio Cæsare avunculo fuerat Octavianus, tunc rerum potens, atque Ægyptum subactâ, M. Antonio & Cleopatrâ interfectis, unus orbis Romani dominus. Scribi cœpta est anno U. C. 724. exeunte: Virgilii 40. Octaviani 33. cum Octavianus in Asia non longe ab Euphrate hyemaret: atque ita Virgilius post adhibitam Georgicis extremam manum, continuo animum Æneidi videtur applicuisse; in eaque annos, ut habet Servius, undecim collocasse, quot ab eo tempore ad mortem Virgilii omnino numerantur. Secutus est Virgilius, ut in Bucolicis Theocritum, in Georgicis Hesiodum; ita in Æneide Homerum: cujus Odysseam sex prioribus libris, Iliadem sex posterioribus expressit, an etiam superavit? id vero ambigitur inter doctos.

DE NATURA POEMATIS EPICI.

POëma *epicum*, sive *epopœia*, sic dictum est ab ἔπος *verbum*, quia totum poëtæ dictione seu narratione continetur. Definitur ex doctrina Aristotelis: *Imitatio actionis unius illustris, completæ, certæ magnitudinis, quæ narratione & versu hexametro viros principes cum admiratione & delectatione ad primarias virtutes excitat.*

Quinque complectitur, *actionem*, *fabulam*, *mores*, *sententiam*, *dictionem*. Actio, est poëmatis materia: fabula, est actionis forma & tractatio: mores, sententia, dictio, sunt necessaria fabulæ ornamenta. Poëta sumit actionem ab heroë, fabulam ab arte sua, mores à philosophia, sententiam à rhetorica, dictionem à grammatica.

ACTIO debet esse *una*, *illustris*, *completa*, *certæ magnitudinis*.

Una, id est ab uno heroë præcipuo, uno & continuo spatio temporis absque intermissione perfecta; talisque præterea, ut alias in actiones integras item completasque dividi non possit.

Illustris, ergo & virorum principum, & in gravi splendidaque materia.

Completa, cui nihil desit eorum omnium, quæ adesse debent, ut absoluta & ad finem perducta duci queat.

Certæ magnitudinis sive *durationis*, quæ vulgo anni unius spatio, interdum etiam minore definitur: ab ea nimirum actionis parte, unde poëta sumit poëmatis exordium; ad usque poëmatis finem. Sic Odyssea dies quinque omnino & quinquaginta: Ilias annum integrum capit.

FABULA constat partibus, sive plane necessariis, quæ sunt *exordium*, *nexus*, & *solutio*: sive non plane necessariis, quæ sunt *episodia*.

Exordium, habet propositionem actionis, invocationem numinis, etiam aliquando dedicationem operis principi, aut amico viro.

Nexus, est variorum casuum series, ad eam usque perducta partem operis, in qua fit actionis flexus in felicitatem aut infelicitatem.

Solutio. est quicquid ab eo flexu ad finem usque actionis peragitur.

Episodia, sunt actiones quædam adscititiæ, quæ cum actione præcipua veluti necessariam, certe verisimilem conjunctionem habent. Ea vulgo in nexum, raro in solutionem, nunquam in exordium inseruntur. ἐπεισόδια dicta ab ἐπὶ *super*, *præter*, εἰς *in*, & ὁδὸς *via*; quasi *supervenientia in viam & seriem* actionis.

MORES denique manifestant animi affectus. SENTENTIA mentis cogitationes exprimit. DICTIO mores & sententiam repræsentat.

DE NATURA ÆNEIDOS.

ACTIO Æneidos, ut nuda est operis materia, sic se habet. Æneas incensâ à Græcis Trojâ, cum suorum reliquiis mari se committit, Italiam petiturus, unde majores ejus orti esse ferebantur: illuc, post casus terrâ marique varios, appellit: excipitur humaniter à Latino, tunc ibidem regnante; & Laviniæ nuptiis in generum adoptaretur, nisi obstaret Turnus, Dauni Rutulorum regis filius. Is Laviniæ nuptias jampridem ambiens, Æneam gravi bello vexat: sed ab èo victus & occisus, sponsam ei regnumque habendum denique permittit.

Unam esse, atque *illustrem*, eam actionem liquet.

Completam negavit Maphæus Vegius, ideoque sibi posse visus est decimum-tertium librum Æneidi assuere, quo dolorem Rutulorum, Turni funus, Æneæ nuptias & apotheosin complexus est: temere omnino. Nam apotheosis à Jove promissa est lib. 1. 263. *Feres ad sidera cœli magnanimum Æneam.* Tum confirmata l. 12. 794. *Indigetem Æneam scis ipsa, & scire fateris, deberi cœlo.* Jam Lavinia regnumquè Latii à Turno moriente Æneæ permittitur l. 12. 937. *Tua est Lavinia conjux.* Cætera, quæ ad pompam luctumque pertinent, frigida ac puerilia, certe minime necessaria.

Magnitudinem habet *certam* ac justam: licet enim octo circiter annis durasse actio tota dicatur; unum tamen ex iis, eumque ultimum, poëta complectitur: superioribus reliquis in episodicam Æneæ coram Didone narrationem redactis. Mambrunus quidem sexdecim menses Æneidi attribuit, eo adductus, quod Anchises, ut ex l. 5. liquidum est, obierit in Sicilia verno tempore. Unde sic colligit: Æneam non multo post, verno item tempore, inde solvisse, cum in Africam tempestate ejectus est; quid enim eum, mortuo patre, fatis in Italiam vocantibus, diutiùs in Sicilia tenuisset? Tum addit eundem in Africa totam hyemem, atque adeo annum ferè traduxisse; siquidem inde iterum in Siciliam ineunte vere trajiciens, anniversarios patri ludos celebravit; reliquis autem

in Italia praeclare gestis menses minimum quatuor esse tribuendos. Pugnat contra Segresius, in egregia Praefatione ad Gallicam Æneidos interpretationem: ostenditque Æneam è Sicilia nonnisi Julio mense, quarto nempe post obitum patris, in Africam appulisse: toto illo intervallo temporis, vel reficiendae classi, vel expectandae commodae tempestati, curisque aliis impenso. Atque ita legitimo unius anni spatio Æneis tota continebitur: quod suis locis probabimus, praesertim l. 5. v. 339. & 760.

FABULA, sive actio suis episodiis ornata, reperiri potest ex argumentis cuique libro praefixis: ea tamen cautione, ut, si quaeritur ordo temporis, secundus liber primum legendus sit, tum tertius, deinde primus, quartus deinceps & caeteri: artis enim, sive poematis, alium ordinem poeta instituit; seriemque consulto perturbavit earum rerum, quas historicus singulas, prout evenerunt, recto ac naturali ordine describeret.

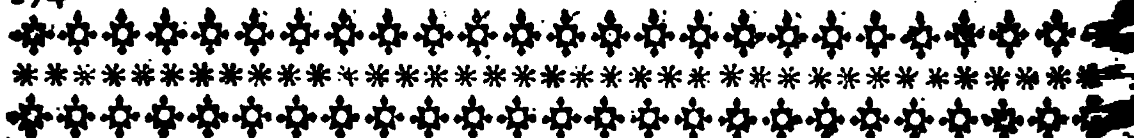
Exordium brevissimum, versus vix quindecim capit. Unde autem sumendum sit, dubitatur: utrum ab illis versibus: *Ille ego*; an ab his, *Arma virumque cano*. Ego ab his puto sumendum, veteres secutus, Virgilii praesertim aequales: qui quoties Æneidos meminere, toties eam his ipsis vocibus designarunt. Ovid. Amor. l. 1. 15. 25. *Tityrus, & segetes, Æneiaque arma legentur.* Idem Trist. l. 2. 533. *Felix Æneidos auctor contulit in Tyrios arma virumque toros.* Propert. l. 2. 34. 63. *Qui nunc Æneae Trojani suscitat arma.* Martialis l. 8. 56. 19. *Protinus Italiam concepit & arma virumque, qui modo vix culicem fleverat ore rudi.* Ausonius Epig. 139. *Arma virumque docens, atque arma virumque peritus, &c.* Et vero abesse priores quatuor versus à MSS. antiquissimis testatus Pierius: adeo ut N. Heinsius nec editioni suae dignatus sit adscribere. Vulgò tamen adscribuntur, sed seorsum ab aliis consequentibus: unde conjiciunt plerique à Tucca & Vario, quasi parum aptos tanti operis exordio, fuisse sublatos; factos tamen à Virgilio: non quidem ut exordium, sed ut auctoris signaculum notamque, operis editioni praefigendam, & inter recitandum ab eo supprimi solitam; unde cum statim ordiretur ab *Arma virumque, &c.* poëma sub his versibus, non sub aliis, innotuisse probabile est.

Nexus totis duodecim libris, ad usque duellum Æneae cum Turno pertinet. *Solutio* incipit à duello.

Episodia sunt, Junonis consilium de subvertenda Trojana classe, Æneae apud Didonem diversio, amores, narratio Trojani incendii, caeteraque ejusmodi, quae partes quidem sunt fabulae, non autem actionis: possunt enim ab actione, qualis antea nudè descripta est, omninò separari; à fabula, sine gravi ejus immutatione, non possunt.

MORES ubique aequabiles, & ad imitationem ac delectationem aptissimi. SENTENTIA autem & DICTIO sic absoluta ac perfecta est, ut vel hoc utroque nomine princeps poetarum Virgilius habendus sit.

PUBLII VIRGILII MARONI ÆNEIDOS

LIBER I.

ARGUMENTUM.

PRopositione & invocatione præmissis, narratio incipit à septi[mo] Æneæ expeditionis anno: quo tempore, Trojanis, è Sicilia in It[a]liam solventibus, Juno tempestatem excitat, conciliato sibi Æo[lo]. Sedat tempestatem Neptunus. Naves Æneæ septem in portum A[f]frica se recipiunt, reliquis aliò disjectis. Venus apud Jovem de [s]ui calamitate queritur. Solatur eam Jupiter, exposita Æneæ ej[us]que posteritatis futurâ felicitate. Mittitur Mercurius, qui Carthagine[n]sium animos Trojanis placabiles reddat. Venus habitu venatricis occu[r]rit Æneæ, regionem cum Achate exploranti: indicatâque Didonis regionis conditione, utrumque nebulâ septum Carthaginem dimitti[t]. Illic Æneas templum ingressus, primum in belli Trojani picturas i[n]cidit: deinde in Didonem, & in socios, quos fluctibus oppressos put[a]verat, Didoni supplicantes. Dat se in conspectum Æneas: à Regi[na] benigne excipitur: accersitur per Achatem Ascanius: cujus in locu[m] dolo Veneris Cupido substituitur, ut Æneæ amorem Didoni inspire[t]. Abeunt omnes in aulam ad convivium.

ILle ego, qui quondam gracili modulatus avena
Carmen; & egressus sylvis, vicina coëgi
Ut quamvis avido parerent arva colono:
Gratum opus agricolis, at nunc horrentia Martis

ARma, virumque cano, Trojæ qui primus ab oris
Italiam, fato profugus, Lavinaque venit

5. *Trojæ.*] Troja, regio Phrygiæ minoris, in Asia minore; cujus urbs præcipua *Ilium*, ab Ilo rege dicta: non procul ab Ida monte. Hæc & *Troja*, à Troë rege, & *Dardania*, à Dardano Troïs avo, & *Teucria*, à Teucro Dardani socero, vocata est: Ejus arx *Pergamus*, plur. *Pergama*.

Primus.] Antenor tamen prius in Italiam venit, Patavium que condidit: sed non prius Troja profectus est, neque ad Lavinium litus venit, sed in Venetiam, ut legitur infra, v. 246.

6. *Italiam.*] Regio est Europæ n[obi]lissima, in formam ocreæ extens[a], inter Hadriaticum sinum, à septe[n]trione & oriente, ac mare Tyrrh[e]num, a meridie: ad septentrione[m] & occidentem Alpibus separatur Germania & Gallia.

Lavina.] Id est, quæ deinde *La[vi]na* dicta sunt, è Laviniæ nomin[e] quæ, Latini filia, Æneæ nupsit. Un[de] hic *prolepsis* agnoscitur, sive anti[ci]patio temporis. Servius tamen af[fi]

ÆNEÆ TROIANI NAVIGATIO

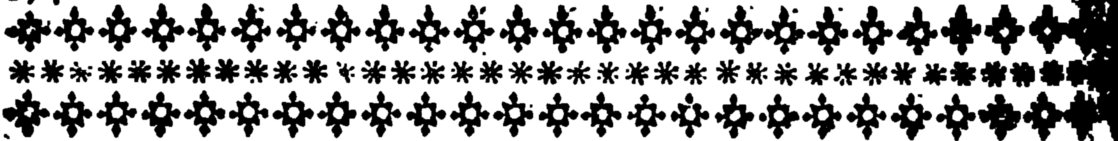
Ad Virgilij sex priores Æneidos.

unde Æneas salvit

ASIA PROPRIA, *sive*

ASIÆ MAGNÆ

PUBLII VIRGILII MARONIS ÆNEIDOS LIBER I.

ARGUMENTUM.

PRopoſitione & invocatione præmiſſis, narratio incipit à ſeptimo Æneæ expeditionis anno: quo tempore, Trojanis, è Sicilia in Italiam ſolventibus, Juno tempeſtatem excitat, conciliato ſibi Æolo. Sedat tempeſtatem Neptunus. Naves Æneæ ſeptem in portum Africæ ſe recipiunt, reliquis aliò disjectis. Venus apud Jovem de filii calamitate queritur. Solatur eam Jupiter, expoſitâ Æneæ ejuſque poſteritatis futurâ felicitate. Mittitur Mercurius, qui Carthaginenſium animos Trojanis placabiles reddat. Venus habitu venatricis occurrit Æneæ, regionem cum Achate exploranti: indicatâque Didonis ac regionis conditione, utrumque nebulâ ſeptum Carthaginem dimittit. Illic Æneas templum ingreſſus, primum in belli Trojani picturas incidit: deinde in Didonem, & in ſocios, quos fluctibus oppreſſos putaverat, Didoni ſupplicantes. Dat ſe in conſpectum Æneas: à Regina benigne excipitur: accerſitur per Achatem Aſcanius: cujus in locum dolo Veneris Cupido ſubſtituitur, ut Æneæ amorem Didoni inſpiret. Abeunt omnes in aulam ad convivium.

ILle ego, qui quondam gracili modulatus avena
Carmen; & egreſſus ſylvis, vicina coëgi
Ut quamvis avido parerent arva colono:
Gratum opus agricolis, at nunc horrentia Martis

ARma, virumque cano, Trojæ qui primus ab oris
Italiam, fato profugus, Lavinaque venit

5. *Trojæ.*] Troja, regio Phrygiæ minoris, in Aſia minore; cujus urbs præcipua *Ilium*, ab Ilo rege dicta: non procul ab Ida monte. Hæc & *Troja*, à Troë rege, & *Dardania*, à Dardano Troïs avo, & *Teucria*, à Teucro Dardani ſocero, vocatur eſt: Ejus arx *Pergamus*, plur. *Pergama*.

Primus.] Antenor tamen prius in Italiam venit, Pataviumque condidit: ſed non prius Troja profectus eſt, neque ad Lavinium litus venit, ſed in Venetiam, ut legitur infra, v. 246.

6. *Italiam.*] Regio eſt Europæ notiſſima, in formam ocreæ extenſa; inter Hadriaticum ſinum, à ſeptentrione & oriente, ac mare Tyrrhenum, a meridie: ad ſeptentrionem & occidentem Alpibus ſeparatur à Germania & Gallia.

Lavina.] Id eſt, quæ deinde *Lavina* dicta ſunt, è Laviniæ nomine; quæ, Latini filia, Æneæ nupſit. Unde hic *prolepſis* agnoſcitur, ſive anticipatio temporis. Servius tamen affir-

Litora: multum ille & terris jactatus & alto,
Vi superum, sævæ memorem Junonis ob iram.
Multa quoque & bello passus, dum conderet urbem,
Inferretque Deos Latio: genus unde Latinum,
Albanique patres, atque altæ mœnia Romæ.
Musa, mihi causas memora: quo numine læso,
Quidve dolens regina Deûm, tot volvere casus
Insignem pietate virum, tot adire labores
Impulerit. Tantæne animis cœlestibus iræ?
Urbs antiqua fuit, Tyrii tenuere coloni,

12. 194
for in quo ... / Serv. ... / or by what ...

mat eamdem urbem dictam esse primo *Lavinum* à Lavino Latini fratre; deinde *Laurentum*, ob inventam ibidem laurum à Latino, cum regnum fratre mortuo suscepisset, & hoc utroque nomine fuisse insignitam, priusquam Æneas in Italiam veniret: tertio denique ab Ænea vocatam esse *Lavinium*, à Lavinia uxore: Sed unde Lavinum hunc Latini fratrem fuisse acceperit, non liquet. Laurentum item ac Lavinium unam urbem fuisse negat Strabo: quare primæ opinioni adhæreo. Damnant Virgilium nonnulli quod *Lavina*, non *Lavinia* dixerit: sed præterquam quod sibi constant in ea scriptione MSS. omnes, habet quoque Propertius, l. 2. 34. 64. *Jactaque Lavinis mœnia litoribus.*

7. *Litora.*] Quamvis Lavinium distaret à litore, juxta Servium, octo milliaribus, juxta alios, minimum tribus: litus tamen, quod huic urbi respondebat, eodem nomine insigniri potuit.

Terris jactatus & alto, &c.] Propositio est sex priorum librorum, qui continent maritima pericula: *Multa quoque & bello, &c.* Propositio est sex posteriorum, qui terrestria continent.

8. *Memorem Junonis ob iram.*] Id est, iram Junonis memoris: quarum autem rerum memoris, habes infra v. 30.

9. *Dum conderet urbem.*] *Lavinium.* In quam primum Deos & sacra intulit: quæ Albæ parens fuit, ac deinde Romæ. Male enim ait Servius posse explicari de *Troja*, quam condidit Æneas lib. 7. 159. statim post adventum in Italiam, castrorum potius quam urbis in speciem, si quidem hujus deinde mentio nulla. Male item de *Roma*: siquidem urbs hic significatur, unde *Albani patres atque altæ mœnia Romæ* orta sint.

10. *Deos Latio.*] Penates, de quibus Æn. 2. 717. *Latio*, pro, *in Latium*: ut, *It clamor cœlo*, Æn. 5. 451. *Latium* Italiæ regio, de qua Æn. 7. 54.

Genus unde Latinum.] Quomodo ex Ænea genus Latinum? siquidem Latini ante adventum Æneæ in Italia noti erant, quare Juno ad Jovem, Æn. 12. 820. *Pro Latio obtestor Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos, neu Troës fieri jubeas.* Facile solvunt, qui vocem *unde* ad Latium referunt: patet enimvero, ex Latio ortos esse Latinos, Albanos item, & Romanos, cum ii omnes populi Latium incoluerint. Quia tamen melius vox *unde* refertur ad factum Æneæ, idcirco quæritur quomodo Latinum inde ortum dicatur. Hunc autem modum suggerit Servius: quia victor Æneas, cum Trojanum nomen Latinis imponere jure potuisset, ipse Latinum nomen Trojanis imposuit suis, & ex utroque genere unum fecit, quo ex genere mixto, *Albani* deinde *patres*, sive reges, & *mœnia Romæ* propagata sunt, uti infra fusius dicetur, v. 265.

12. *Musa.*] Musam invocat nullo certo nomine, Homeri exemplo, qui in Iliade, Μῆνιν ἄειδε θεά, *Iram cane Dea.*; & in Odyssea, Ἄνδρα μοι ἔννεπε μοῦσα *virum mihi dic musa.* Alibi Calliopen, heroïci carminis præsidem distincte invocat, hic tum obscure.

Quo numine læso.] Quibus læsis numinibus. Quippe præter Junonem, Deos alios Æneas infestos habuit, ut patet ex illo versu, qui huic respondet, *Vi superûm, sævæ memorem Junonis ob iram.*

13. *Tot volvere casus.*] Pro *tot volvi casibus*, quod quanquam durum est, tamen firmatur hoc Statii non absimili exemplo, ex Theb. l. 2. 402. *Ex quo frater inops ignota per oppida tristes exul agit casus*, pro, *agitur casibus.*

16. *Tyrii.*] *Tyrus*, urbs Syriæ in Phœnicia, inter Sidonem ad septentrionem, & Ptolemaidem ad meridiem in ora maris Mediterranei. Nu...

13. Hypal. for casibus volvi ... casus, velut molem quandam ... Ae 1. 244. 103

Carthago, Italiam contra, Tiberinaque longe
Ostia; dives opum, studiisque asperrima belli:
Quam Juno fertur terris magis omnibus unam
Post habitâ coluisse Samo. Hic illius arma,
Hic currus fuit: hoc regnum Dea gentibus esse,
Si qua fata sinant, jam tum tenditque fovetque.
Progeniem sed enim Trojano à sanguine duci
Audierat, Tyrias olim quæ verteret arces.
Hinc populum late regem belloque superbum,
Venturum excidio Libyæ, sic volvere Parcas.
Id metuens, veterisque memor Saturnia belli,

Sur dicta, olim *Sarra*: unde *Sarranum* ostrum, pro *Tyrio* celebratum est. Tyrii, cum Africam venerunt, dicti sunt *Pœni*, quasi *Phœni*: quia ex *Phœnicia* profecti.

Coloni.] Proprie sunt ii, qui terram colunt, agricolæ: ut supra, v. 3. *Ut quamvis avido parerent arva colono, &c.* Aliquando sumuntur pro parte civium, qui ex consensu civitatis ad sedes alias incolendas deducuntur, diciturque *colonia*: quales sexaginta supra centum deductæ à Romanis varia in loca numerantur. Tyrii autem, Carthaginis conditores, non proprie *coloni* fuere, sed profugi; siquidem non ex consensu suæ civitatis, sed fuga & secessione, Tyro profecti sunt.

17. *Carthago.*] Urbs, caput Africæ, Græcis Καρχηδὼν dicta. Æmula Romæ diu fuit, cum eaque gessit bella tria gravissima: à Scipione victa primum & vectigalis facta: postmodum à Scipione Æmiliano deleta. De illa, deque illius initiis, dicemus in argumento libri IV.

Tiberina ostia.] *Tiberis*, fluvius Italiæ, de quo Æn. 8. 330. Ostia ejus duo, quibus in mare Tyrrhenum evolvitur: ubi urbes duæ, *Ostia* ad orientem, *Portus* ad occidentem.

19. *Magis omnibus unam, &c.*] Multas habuit urbes sibi addictas Juno, Argos, Spartam, Mycenas. Inprimis Samon.

20. *Samo.*] *Samos*, sive *Samus*, insula est Icarii maris, Ioniæ adjacens, contra Ephesum. In ea Juno adolevit, nupsitque Jovi: ideoque templum ejus erat Sami nobilissimum, & simulacrum habitu nubentis, & sacra ritu nuptiarum.

21. *Arma, hic currus fuit.*] Currum Junonis describit Homerus Il. 5. 720. cujus ministra est Hebe: hunc aut similem intellige, aut potius *thensam*, *vehiculum*, quo Deorum simulacra in sacris circumferebantur.

Illius arma.] Vel hasta fuit; agnoscit enim Plutarchus Junonem. *Curitim*, & *curis* lingua Sabinorum hasta est. Vel sceptrum & fulmen, his enim insignibus ornatum fuit Carthagini simulacrum Junonis. Vel clypeus; refert enim Servius hanc solemnem è sacris Tiburtibus formulam: *Juno curulis tuo curru clypeoque tuere meos curiæ vernulas sane.*

22. *Si qua fata sinant.*] Juno enim, & ipse Jupiter, Diique cæteri subditi erant fato, quod esse dicebatur causa rerum immutabilis & æterna.

26. *Venturum excidio, &c.*] Modicius hic agnoscit ablativum casum à *excidio*, pro *per excidium*; hoc sensu: *Hinc populum Romanum futurum late regem per excidium Africæ.* Vulgo tamen agnoscitur dativus: *venturum excidio* pro *ad excidium*; ut *It clamor cælo*, pro *ad cælum*; hoc sensu: *Populum Romanum hinc*, id est, *post Carthaginis expugnationem*, *late ac sine æmulo regnantem*, *venturum ac progressurum ad excidium totius Africæ.* Placet utraque interpretatio: secunda communior: prima subtilior. *Libya*, pars Africæ, pro tota Georg. 1. 241.

Sic volvere Parcas.] Parcæ tres, quæ fatorum humanorum fila volvunt, de iis Ecl. 4. 47.

27. *Saturnia.*] Juno Saturni & Opis filia, atque ita Jovis soror, itemque conjux.

Id metuens.] Difficile est intelligere, quo nominativus iste referatur. Alii referunt ad verbum superius, *audierat*; hoc sensu, *Audierat Carthaginem à Romanis delendam esse, id metuens*, id est, *cum metu audierat.* Alii ad posterius verbum, *arcebat longe Latio*, hoc sensu, *Id metuens, præterea his aliis tribus causis*, quæ per parenthesim enumerantur, *accensa*; *arcebat Trojanos Latio.* Sed longior sane mihi videtur ille trajectus, potest tamen admitti, si *Necdum*

Prima

Prima, quod ad Trojam pro caris gesserat Argis.
(Necdum etiam causæ irarum, sævique dolores
Exciderant animo. Manet alta mente repostum
Judicium Paridis, spretæque injuria formæ,
Et genus invisum: & rapti Ganymedis honores.)
His accensa super, jactatos æquore toto
Troas, relliquias Danaûm atque immitis Achillei,
Arcebat longe Latio, multosque per annos
Errabant acti fatis maria omnia circum.
Tantæ molis erat Romanam condere gentem.
Vix è conspectu Siculæ telluris in altum

etiam, cum quatuor sequentibus versibus, parenthesi includatur.

28. *Prima.*] Quia origo belli Trojani fuit judicium Paridis, à quo postpositæ Veneri fuerunt Juno & Pallas, Juno igitur prima & dignitate & tempore, Græcis idcirco adversus Trojanos favit.

Argis.] Urbis nomen est in Peloponneso; *Argi* masculinum plurale, vel *Argos* neutrum singulare, cives hujus, & Græci deinde omnes *Argivi* communiter dicti.

30. *Repostum.*] *Repositum*; syncope frequens apud poëtas Lucret. l. 1. 35. *Tereti cervice repostâ.* Horat. Epod. 9. v. 1. *Quando repostum Cæcubum ad festas dapes.*

31. *Judicium Paridis.*] Paris sive Alexander, Priami & Hecubæ filius: à patre primum expositus in sylvis, quia, cum Hecuba facem ardentem parere se somniasset, conjectores responderant, infantem, quem in utero gestabat, Trojani excidii causam futurum, à matre tamen clam educatus in Ida monte, propter æquitatis famam à Diis electus est judex pulchritudinis, inter Junonem, Palladem, ac Venerem, orto nempe inter eas dissidio, propter malum aureum ad Pelei nuptias à Discordia illatum, atque inscriptum his verbis, *Detur pulcherrimæ.* Paris Veneri malum addixit, postmodum agnitus ab Hectore fratre & parentibus, ac deinde missus in Græciam, & Menelai Spartani regis hospitio usus, Helenam ejus uxorem Veneris favore secum abduxit, ad quam repetendam, bellum à Græcis conflatum est. Occidit deinde Achillem in templo Thymbræi Apollinis, & paulo post à Philoctete occisus est.

32. *Et genus invisum.*] Quia Trojanorum genus à Dardano fluxerat, Jovis filio ex Electra pellice, Atlantis filia. Infra v. 239.

Rapti Ganymedis honores.] Munus ministrandi pocula in Deorum conviviis, translatum est ab Hebe, Dea juventutis, ad Ganymedem, formosum puerum Trois filium, à Jove sub aquilæ formam latente sublatum inter sidera, cum in Ida monte venaretur.

Rapti.] Vel genitivus est casus, & refertur ad *Ganymedis*; vel nominativus pluralis, & *honores* respicit, qui rapti, seu erepti sunt Hebe, Junonis & Jovis, vel juxta alios, unius Junonis filiæ.

33. *His accensa super.*] Accensa *super his*, id est, *de his causis tribus*, nempe judicio Paridis, Electræ amoribus, & Ganymedis honore. Donatus ac Servius melius, *super* explicant, quasi *præterea*, nempe accensa his tribus, *super*, sive *præter* metum de Carthaginis excidio conceptum. quæ quarta erat odii ejus in Æneam causa.

34. *Danaûm*, &c.] Græcorum, à *Danao* Ægypti fratre, qui in Græciam navigavit, indeque expulso rege Sthenelo, Argos tenuit, ac novæ gentis parens fuit.

Achillei] Genitivus est pro *Achillis*, causam vide infra v. 224. *Achilles* Pelei & Thetidis filius, regnavit in Australi Thessaliæ parte, quæ Phthiotis dicta est. Statim ab ortu Stygiis aquis immersus, atque inde vulnere non violabilis, præterquam ea pedis parte, qua, dum lavaretur, à matre comprehensus est. Occultatus à Thetide inter Lycomedis, Scyri regis, filias habitu muliebri, ne ad Trojam iret, unam earum vitiavit Deidamiam, ex eaque Pyrrhum suscepit. Agnitus tamen Ulyssis dolo, & ad illam expeditionem profectus, Hectorem occidit, & vicissim à Paride occisus est, sagitta in talum impacta. *Pelides* à patre Peleo dictus; *Æacides* ab avo Æaco, Jovis filio, Æginæ insulæ rege, de quo Æn. 2. 7.

38. *Siculæ telluris.*] Sicilia, insula

Vela dabant læti, & spumas salis ære ruebant;
Cum Juno æternum servans sub pectore vulnus,
Hæc secum: Mene incepto desistere victam?
Nec posse Italiâ Teucrorum avertere regem?
Quippe vetor fatis. Pallasne exurere classem
Argivum, atque ipsos potuit submergere ponto,
Unius ob noxam & furias Ajacis Oilei?
Ipsa, Jovis rapidum jaculata è nubibus ignem,
Disjecitque rates, evertitque æquora ventis;
Illum expirantem transfixo pectore flammas
Turbine corripuit, scopuloque infixit acuto.
Ast ego, quæ Divûm incedo regina, Jovisque
Et soror & conjux, una cum gente tot annos
Bella gero: & quisquam numen Junonis adoret
Præterea, aut supplex aris imponat honorem?
Talia flammato secum Dea corde volutans,
Nimborum in patriam, loca fœta furentibus Austris,
Æoliam venit. Hic vasto rex Æolus antro

Mediterranei maris, de quo fuse Æn. [illegible] 657. Hinc solvit Æneas [illegible] Jubo [illegible]; ut diximus in argumento generali.

41. *Teucrorum.*] Trojanorum, à *Teucro* rege: de quo infra v. 239.

43. *Quippe vetor fatis.*] Occurrit objectioni, quæ peti posset è summa vi fatorum, in ipsos Deos: & est [illegible] cum amaro quodam joco: *Quasi vero fata [illegible] [illegible] permittere Pallade, mihi negare.* De Pallade, Ecl. 2. 61.

44. *Argivûm.*] Non proprie Argivorum, nec Græcorum omnium; sed Locrensium, qui cum rege suo Ajace Oilei filio, post Trojanam [illegible] [illegible] petierat, tempestate oppressi sunt. Ajax [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] Troja [illegible] [illegible] Priami [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] manu [illegible] [illegible] [illegible] Palladis templo [illegible]. Juxta Homerum tamen [illegible] est à Neptuno, eo quod [illegible] [illegible] [illegible] se è fluctibus [illegible] jactasset. Odyss. L. 4. 501.

45. *Ajacis Oilei.*] Duo enim Ajaces fuerunt. Hic Oilei, Locrensium regis; alter Telamonis, Salaminii regis filius, qui propter amissa in judicio Achillis arma, in [illegible] [illegible] [illegible].

Oilei.] Substantivum est, & est *Ajax Oilei*, nempe *filius*; ut alibi *Deiphobe Glauci*, nempe *filia*.

46. *Jovis.*] A quo flamen [illegible] [illegible] fuerat, ut [illegible] [illegible] plurima. Juno enim, & Pallas, & Vulcanus, fulmina mittere dicebantur; sed non tam valida, quam Jupiter.

49. *Scopuloque.*] Aut Caphareo, Eubœæ monti; aut juxta Homerum Odyss. 4. 507 Gyreæ petræ; quam Dionysius esse putat Gyarum. Ægæi insulam, non longe à Delo, sterilissimam, & exulibus loco habitam à Romanis.

50. *Incedo regina, &c.* De gravitate Junoni incessu Georg. 3. [illegible]. Solemnia Deorum cum sororibus connubia sunt Ovid. Met. 9. 498. *Di nempe suas habuere sorores. Sic Saturnus Opem [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], Oceanus Tethyn, Junonem rector Olympi.* Per Jovem autem, fabulæ æthereum cælumque [illegible] [illegible]; per Junonem, aërem. Juno *Jovis soror* dicitur, quia aër æthere [illegible] [illegible] [illegible]; *conjux* vero, quia aër æthere subjectus. Ex Cicerone & Macrobio. Tamen Virgilius aërem ipsum & ætherem videtur in uno Jove [illegible], eique terram conjugem attribuit Georg. 2. 325.

51. *Austris.*] Proprie ventis à meridie flantibus, de quibus Ec. 2. 58. Hic pro omnibus.

52. *Æoliam.*] Non hic Æolis minoris regio significatur, inter Troadem & Ioniam sita, *Æolia*, sive *Æolis* dicta: sed *Æoliæ* insulæ inter Italiam & Siciliam sitæ, numero septem. Aliter *Vulcaniæ* & *Hephæstiades* appellatæ, quarum primæ [illegible] Lipara, [illegible], [illegible] [illegible], *Vulcania*

Luctantes ventos, tempestatesque sonoras
Imperio premit, ac vinclis & carcere frænat.
Illi indignantes magno cum murmure montis,
Circum claustra fremunt. Celsa sedet Æolus arce,
Sceptra tenens: mollitque animos, & temperat iras.
Ni faciat, maria ac terras cœlumque profundum
Quippe ferant rapidi secum, verantque per auras.
Sed pater omnipotens speluncis abdidit atris,
Hoc metuens: molemque & montes insuper altos
Imposuit: regemque dedit, qui fœdere certo
Et premere, & laxas sciret dare jussus habenas.
Ad quem tum Juno supplex his vocibus usa est:
Æole; (namque tibi Divum pater atque hominum rex
Et mulcere dedit fluctus, & tollere vento:)
Gens inimica mihi Tyrrhenum navigat æquor,
Ilium in Italiam portans, victosque Penates.
Incute vim ventis, submersasque obrue puppes:
Aut age diversas, & disjice corpora ponto.
Sunt mihi bis septem præstanti corpore Nymphæ:
Quarum, quæ forma pulcherrima, Deïopeiam
Connubio jungam stabili, propriamque dicabo:
Omnes ut tecum meritis pro talibus annos
Exigat, & pulchrâ faciat te prole parentem.

& *Hephæstiades* dictæ, quia propter frequentem ignium eruptionem Vulcanus, qui Græcis Ἥφαιστος, ibidem habere officinam existimatus est: præsertim in Hiera, de qua Æn. 8. 416. *Æoliæ* vero, quia Æolus, Hippotæ filius, ibidem regnavit, maxime in Strongyle: rex ventorum habitus ideo, quia juxta Plinium, Diodorum, ac Solinum, ex insularum fumo ventos in triduum prædicere nautis solitus erat: unde hæ insulæ dicuntur hic *ventorum patria*. Nomen Æoli ab αἰόλος *varius*, ob naturam ventorum mutabilem.

60. *Arce.*] Vel proprie in arce, quæ ipsi palatii loco sit: vel in summa montis rupe: rupes enim *arces* aliquando appellantur: Georg. 4. 461. *Flerunt Rhodopeiæ arces.*

63. *Verrantque.*] Vox Lucretiana. l. 5. 267. *Validi verrentes æquora venti.*

62. *Fœdere.*] Est enim quoddam veluti fœdus, imperium principum in subditos: quo subditi obsequium principibus, principes subditis tutelam promittunt.

71. *Tyrrhenum æquor.*] Mediterranei maris ea pars est: quæ Italiam ad meridiem alluit: unde *mare inferum* etiam vocatur, (& mare *Tuscum*: à Tuscia sive Etruria, ad fretum Siculum extenditur: *mer de Toscane.*

72. *Ilium in Italiam, &c.*] De *Ilio*, Troja, supra, v. 5. De *Italia*, v. 6. de *Penatibus*, Diis domesticis, l. 2. 717.

75. *Nymphæ.*] Proprie minora aquarum numina sunt, ut diximus Ecl. 2. 46. Addicuntur tamen & aliis numinibus quasi famulæ.

76. *Deiopeiam.*] Nomen à δηΐω & ὄψ ὀπὸς *vox.*

77. *Connubio.*] Vulgo secundam syllabam habet longam, quia est à *nubo*, cujus prima longa: ita Æn. 3. 319. *Hectoris Andromache Pyrrhin connubia servas.* Æn. 4. 316. *Per connubia nostra, &c.*

78. *Pulchrâ prole.*] Innuit hic Æolum liberis fuisse hactenus infelicem Sisypho nempe, latrociniis infami: Macareo sororis suæ Canaces incesto amatore: hos enim duos hujus etiam Æoli ventorum regis liberos facit Ovidius Ep. Heroid. 11. 9. Et propterea Juno novam ei conjugem proponit, ex qua digniores suscipiat liberos: Adde quod Dea nuptiarum & partuum est: unde non indecora est hæc ejus promissio.

Æolus hæc contra : Tuus, ô regina, quid optes,
Explorare labor : mihi jussa capessere fas est.
Tu mihi quodcunque hoc regni, tu sceptra, Jovemque
Concilias : tu das epulis accumbere Divûm,
Nimborumque facis tempestatumque potentem.
Hæc ubi dicta, cavum conversa cuspide montem
Impulit in latus : ac venti, velut agmine facto,
Qua data porta, ruunt, & terras turbine perflant.
Incubuere mari, totumque à sedibus imis
Una Eurusque Notusque ruunt, creberque procellis
Africus : & vastos volvunt ad litora fluctus.
Insequitur clamorque virûm, stridorque rudentum,
Eripiunt subito nubes cœlumque, diemque
Teucrorum ex oculis : ponto nox incubat atra.
Intonuere poli, & crebris micat ignibus æther :
Præsentemque viris intentant omnia mortem.
Extemplo Æneæ solvuntur frigore membra.
Ingemit, & duplices tendens ad sidera palmas,
Talia voce refert : O terque quaterque beati,
Queis ante ora patrum, Trojæ sub mœnibus altis,
Contigit oppetere ! ô Danaûm fortissime gentis
Tydide, mene Iliacis occumbere campis
Non potuisse ? tuâque animam hanc effundere dextrâ ?
Sævus ubi Æacidæ telo jacet Hector, ubi ingens

81. *Fas est.*] Licebit mihi facere, etiamsi illicita jusseris. tibi enim tam multa debeo, sceptra, gratiam Jovis, ut numini reus possim videri, si jussa tua, quæcumque fuerint, impleverim. Atque id ad mentem Donati. Servius vero ait esse commutationem negativi sensus in affirmativum; *fas est capessere*, pro *nefas est non capessere*: ut alibi affirmativus in negativum commutatur; *munera nec sperno*, pro, *libenter accipio*. Æn. 7. 261.

83. *Epulis accumbere.*] Divinitatis hæc nota est: sic notat Horatius divinitatem Herculis Od. l. 4. 8. 29. *Sic Jovis interest optatis epulis impiger Hercules.*

84. *Tempestatum potentem.*] Dominum. Sic Horat. Od. l. 1. 3. *Sic te Diva potens Cypri.*

89. *Eurusque, &c*] *Eurus*, ventus ab oriente. *Notus*, à meridie, qui & *Auster* dicitur. *Africus*, ab Africa spirans, inter occidentem ac meridiem.

91. *Stridorque rudentum.*] Nauticorum funium, qui propter gravem in motu stridorem, rudere quodammodo videntur.

93. *Teucrorum.*] Trojanorum; supra, v. 42.

96. *Extemplo.*] *Continuo*: & verbum est sacrorum, ut *ilicet* judiciorum: quemadmodum enim *ilicet*, dimisso senatu, id est *ire licet*; ita *extemplo*, sacrificio peracto, pronunciabatur à præcone: quo significaretur, ut exirent *è templo*. Quod quia cito fiebat, ideo pro *cito* & *continuo* sumi utrumque cœptum est.

97. *Ingemit.*] Accusatur hic à quibusdam Æneas pusilli animi, sed temere: non enim hic mortem deprecatur, sed mortem ingloriam atque inutilem.

100. *Danaûm, &c. Tydide, &c.*] *Danaûm.* Græcorum à Danao, supra, v. 34. *Tydide.*] Vocativus Græcus. Diomedem intelligit, Tydei filium, Argivorum ducem Trojano bello: de quo Æn. 11. 243. Ab eo vulneratus Æneas in coxa, & tantum non occisus est, Iliad. 5.

103. *Sævus*] Hic pro *forti*, bonam in partem sumitur.

Æacidæ.] Achillis, qui nepos fuit Æaci, supra v. 34.

Hector. Priami & Hecubæ filius, Trojæ propugnator, qui decimo obsidionis anno ab Achille occisus

Sarpedon: ubi tot Simoïs correpta sub undis
Scuta virûm, galeasque, & fortia corpora volvit.
Talia jactanti stridens Aquilone procella
Velum adversa ferit, fluctusque ad sydera tollit.
Franguntur remi: tum prora avertit, & undis
Dat latus: insequitur cumulo præruptus aquæ mons.
Hi summo in fluctu pendent, his unda dehiscens
Terram inter fluctus aperit: furit æstus arenis.
Tres Notus abreptas in saxa latentia torquet:
[Saxa vocant Itali mediis quæ in fluctibus Aras,] Heyne suspects this to be spurious

sus est, & bigis alligatus, ac circa Patrocli sepulcrum & Trojæ muros tractus: cadaver à Priamo redemptum auro, postquam dies duodecim insepultum fuisset.

104. *Sarpedon.*]. Jovis ex Laodamia filius, Lyciæ rex, Priamo contra Græcos in auxilium venit, & à Patroclo occisus est.

Simois.] Fluvius Troadis, ex Ida monte, per agrum Trojanum in Scamandrum profluens, & cum eo in Hellespontum, non longe à Sigeo promontorio: nunc dicitur *Simoers.*

106. *Aquilone.*] Qui & *Boreas* appellatur, ventus septentrionalis. Ecl. 7. 51.

107. *Adversa.*] Quia Aquilo, flans à septentrione, adversus est illac navigantibus è Sicilia in Italiam. Atque hujus quidem venti flatu Æneas, qui solverat è Drepani portu, & Siciliæ parte maxime occidentali; jamque aliquantum in mare Tyrrhenum ad septentrionem processerat; retro ad meridiem actus est, Africam versus. Ubi cum inter Siciliam atque Africam, quasi medium teneret: tum Notus à meridie, tres naves ad septentrionem & *aras* repulit, v. 112. Eurus ab oriente, tres alias in occidentem impegit, ad latera Africæ, & Syrtim minorem, v. 114.

108. *Prora avertit.*] In quibusdam cod. *proram avertit*, & refertur ad *procella*: in cæteris melius *prora avertit*, id est *avertit se.*

Prora.] Pars navis anterior.

109. *Insequitur cumulo, &c.*] Dabit lucem hæc imitatio Ovidiana Met. 15. 508. *Cum mare surrexit, cumulusque immanis aquarum in montis speciem curvari & crescere visus.*

112. *In saxa latentia.*] Non in quælibet saxa latentia; sed in ea, quæ ab Italis *aræ* vocantur; quænam autem illa sint, mox inquiremus.

113. *Aras.*] I. Explicant aliqui apud Pomponium Sabinum, de aris Philænorum, loco in Africa celebri, propter mortem duorum ejus nominis fratrum, qui, pro disterminandis Carthaginensium suorum à Cyrenaica ditione limitibus, ibi se vivos defodi passi sunt. ut est apud Sallust. in Jugurtha. At locus ille circa Syrtim majorem, in Continenti Africæ fuit: igitur Notus, meridionalis ventus, non potuit illuc naves pellere; adde quod sunt aræ istæ *mediis in fluctibus.* II. Scaliger in Comment. ad Epistolam 9. Ausonii, *aras* ait esse moles & crepidines, quibus flumina aut maria coërcentur, Gallice *quays*; citatque hos Virgilii versus, sed male; nam crepidines illæ litora muniunt, *aræ* istæ sunt *mediis in fluctibus.* Firmat sententiam hoc ejusdem epistolæ versu: *Desertus vacuis solisque exerceor aris*: sed libenter, nec temere rescriberem, vel *agris*, vel *oris*; cui lectioni favet impense subsequentium versuum sententia. Addit locum è Tertulliani pallio, cap. 5. *Soleo de qualibet margine, vel ara medicinam moribus dicere*: putatque *margine* & *ara* hîc esse synonyma: sed præterquam quod in quibusdam cod. legitur *area*, non *ara*; manifestum est nihil hîc esse, quod ad mare fluviosque pertineat: & hæc esse Cynici cujusdam philosophi verba, qui profitetur se ad dicendum, non suggestu, non pulpito indigere, sed ex quolibet loco paullo editiore, quales sunt in viis margines, quales in aris gradus, concionem habere. III. Ex Servio & Pomponio Sabino colligitur *aras* insulas esse, Africam inter & Siciliam positas, non longe à Lilybeo Siciliæ promontorio, communi nomine *Ægates* appellatas; tres numero, Phorbantiam, nunc *Levenzo*, Ægusam, nunc *Favignana*, Hieram, nunc *Maretamo*: easque admodum scopulosas, & saxis *latentibus* vallatas. Ad has constat victos esse navali prælio Pœnos à Q. Lutatio Catulo consule anno U. C. 512. & pace ibidem constituta terminatum ab eo feliciter fuisse bellum Punicum

Dorsum immane mari summo. Tres Eurus ab alto
In brevia & syrtes urget, miserabile visu;
Illiditque vadis, atque aggere cingit arenæ.
Unam, quæ Lycios fidumque vehebat Oronthem,
Ipsius ante oculos ingens à vertice pontus
In puppim ferit: excutitur pronusque magister
Volvitur in caput: ast illam ter fluctus ibidem
Torquet agens circum, & rapidus vorat æquore vortex.

primum; iis conditionibus, ut quicquid insularum est Africam inter & Italiam, Romani juris deinceps foret. Id habetur ex Floro, Cornelio Nepote, Polybio. Testatur Servius ex illo fœdere saxa illa dicta Italis fuisse *aras propitias*, & eo nomine appellari apud Sisennam historicum veterem, cujus opera perierunt. Atque ille insularum situs plane cum Virgiliana tempestatis descriptione convenit, qualem explicuimus ad v. 107. Non possum tamen, quin hic Turnebum, & Pomponium Melam, obiter perstringam. Turnebus quidem l. 26. c. 23. saxa illa magno in honore apud Romanos habita confirmat ex hoc Lucani l. 8. 892. *Augustius aris victoris Libyco pulsatur ab æquore saxum Tarpeiis.* Ubi sane dormitavit vir sagax: patet enimvero legentibus, saxum hoc Lucani, tumulum illum esse subitarium, quo Pompeii cadaver in Ægyptio litore conditum est; & hanc esse versuum sententiam: *saxeum Pompeii tumulum, quem fluctus alluit in litore augustiorem esse aris illis, quas adulatrix Roma victori Cæsari deinde erexit*: vox autem *Tarpeiis* plane sequenti versui adjungenda est. Pomponius Mela, cum l. 2. c. 7. vocavit *Ægates Romana clade memorabiles*, aut erravit; aut cladem intellexit, non quam Romani passi sint, sed quam Pœnis intulerint.

114. *Dorsum immane, &c.*] Quomodo igitur *latentia*; siquidem dorsum in mari faciebant? scilicet *dorsum* faciebant insulæ: circumjecta insulis saxa *latebant*. Polybius l. 4. de Istri ostiis loquens, ait, in iis aggestiones quoque arenarum esse, quas nautæ vocant pectora: καλοῦσι δ' αὐτοὺς οἱ ναυτικοὶ στήθη.

115. *In brevia & syrtes.*] Non in omnia *brevia*, sed in ea quæ peculiariter vocantur *syrtes*. Et *brevia*, *vada*, *syrtes*, communiter significant partes illas maris, ubi frequentes & vento mutabiles fiunt arenarum aggestiones. *brevia* quidem dicta βραχέα, quia *brevis* & parum alta ibidem aqua est: *vada*, quia pedibus illac facile est *vadere*, difficile navibus: *syrtes à tractu*, inquit Sallustius: id est, quasi σύρτεις à σύρω *trabo*, quia eò *limum*, *arenamque & saxa ingentia fluctus trahunt*, ait idem. Syrtes ejusmodi duæ sunt in Africano litore, vastos in sinus porrectæ, Tripolitanam regionem utrimque vallant: major ad orientem est, *les Sêches de Barbarie*: minor ad occidentem, *le golfe de Capes*: major à minore disjungitur ducentis & quinquaginta passuum millibus. Itaque de minore sola hic est sermo: pluralem tamen numerum poëta ad rem augendam adhibuit. Et *Eurus* facile potuit ad Syrtis illius occidentale latus, Carthagini vicinius, Æneæ naves impellere; cum ab oriente spiret.

117. *Lycios.*] Asiæ minoris populos, inter Pamphyliam & Cariam, qui Trojanis in auxilium venerant: & mortuo Rege suo Sarpedone, Æneæ adhæserant. *Orontes*, eorum dux, magister navis, *Leucaspis* videtur fuisse, de quo Æn. 6. 334.

118. *A vertice, &c.*] Explicat Servius, *à puppi*, quam ait esse verticem navis, malè, non enim *à puppi in puppim* pontus ferire potest. Idem Servius, *ab Aquilone*, seu *Boreali polo*, qui *vertex* appellatur; durius. Modicius, *à puncto verticali*, quod Arabes *Zenith* vocant, curiosius. Taubmannus, *à vertice*, sive quod idem est, *vortice*, *aquarum aut ventorum*, Lucretius enim l. 1. 293. de ventis, *Interdum vertice torto corripiunt*: sed ab eo sensu videtur abhorrere præpositio *à*. Ego interpretor *à prora*: quæ pars est navis, si non mole altior, saltem acutior & in rostrum desinens: unde *vertex* dici potest. Adde quod levior cum sit, facilius potuit fluctuum impetu attolli, & in puppim subverti: unde *pronus magister in caput* revolutus fuerit.

121. *Vortex.*] Charisius distinguit *verticem* à *vortice*, & hunc derivat à *vorando*, illum à *vertendo*. Alii tamen melius utrumque à *vertendo*

Apparent rari nantes in gurgite vasto:
Arma virûm, tabulæque & Troïa gaza per undas.
Jam validam Ilionei navem, jam fortis Achatæ;
Et quâ vectus Abas, & quâ grandævus Alethes,
Vicit hyems: laxis laterum compagibus omnes
Accipiunt inimicum imbrem, rimisque fatiscunt.
Interea magno misceri murmure pontum,
Emissamque hyemem sensit Neptunus, & imis
Stagna refusa vadis: graviter commotus, & alto
Prospiciens, summâ placidum caput extulit undâ.
Disjectam Æneæ toto videt æquore classem,
Fluctibus oppressos Troas, cœlique ruinâ.
Nec latuere doli fratrem Junonis, & iræ:
Eurum ad se Zephyrumque vocat: dehinc talia fatur:

deducunt, & utriusque vim confundunt, ut significent quicquid *vertitur* ac torquetur, ut in aquis, ventis, extrema parte axis, capillis: à capillis autem, ad summam capitis partem exprimendam transfertur *vertex*, à capite, ad cacumina montium atque arborum. Patet utriusque vocis affinitas ex Quintiliano, qui ait Scipionem Africanum primum in *vortices* & *vorsus* literam *o* mutasse in *e*.

122. *Apparent rari.*] Hoc de navi Orontis intelligendum: ex qua pauci enatare conabantur, cæteris mari demersis.

Gurgite vasto.] *Gurges* est pars maris aut fluvii profundi, aquas ingenti sono quasi sorbens, unde à soni similitudine nomen habet: sumitur hic, ut vulgò apud cæteros poëtas, pro toto mari: & est tapinosis, sive rei magnæ expositio humilior, unde additur, *vasto.* Sic Æn. 3. 197. *Dispersi jactamur gurgite vasto.*

123. *Troïa gaza.*] Persica vox, ærarium significat, ex Pom. Mela l. 1. 11. Neque tantùm pro auro sumitur, quod natare non potuisset, sed pro qualibet pretiosa supellectile. Addit Mela, *Gasam*, Palæstinæ urbem inde nomen accepisse, quod Cambyses Persarum rex, cum Ægyptum armis peteret, *huc belli opes & pecuniam intulisset. Troïa* adjectivè, *Troïus, Troïa*, trium syllabarum.

124. *Ilionei. Achatæ.*] *Ilionei* vult esse dativum Servius, & casum pro casu positum: at dativus quidem est Græcus, sed genitivus Latinus, *Ilioneus, Ilionei. Achatæ* quoque genitivus est Latinus primæ declinationis, ut Æn. 4. 351. *Me patris Anchisæ.* Et *Achates* quidem fidus erat Æneæ amicus, de quo passim ubique sermo est. *Ilioneus* mox apud Didonem naufragorum orator erit, v. 525.

125. *Abas . . . Alethes.*] *Abas*, is fortè, qui à Lauso Mezentii filio occidetur Æn. 10. 427. *Alethes*, ut præcipui vir consilii atque auctoritatis inducitur Æn. 9. 246. *Hic annis gravis atque animi maturus Alethes.*

126. *Hyems.*] Vis tempestatis: æstas enim tunc erat, ut videbimus v. 539. Sic de æstiva tempestate. Georg. 1. 321. *Ita turbine nigro ferret hyems culmumque levem stipulasque volantes.*

127. *Imbrem.*] Vel propriè pluviam, vel ipsam maris aquam: aqua enim generatim imber à Lucretio dicitur l. 1. 715. *Ex igni, terra, atque anima procrescere, & imbri.*

129. *Neptunus.*] Jovis & Plutonis frater; maris præses. Uxorem habuit Amphitriten; ex qua Nymphas complures suscepit. Muros Trojanos condidit cum Apolline: equum è terra suscitavit, cum Pallade contendens de nomine Athenis imponendo, ut habetur Georg. 1. 14. Nomen ejus, juxta Ciceronem, à *nando*; juxta Varronem, à *nubendo*, quia terras aquis obnubit & cooperit.

130. *Stagna vadis.*] Tapinosis, humilis expressio majoris rei: *stagnum* enim est *aqua stans*; *vadum*, locus in mari aut fluvio, ubi parum aquæ, multum arenæ est: hic utrumque pro *mari*.

133. *Cœlique ruina.*] Imbre, fulguribus, fulminibus quæ è cœlo *ruunt*.

134. *Fratrem Junonis.*] Neptunum: ambo enim Saturnum Patrem, Opim matrem habuerunt. Neptunus autem dicitur Junonis frater: quia aër, quæ Juno est, confinis est aquæ, qui Neptunus.

135. *Eurum... Zephyrumque.*] Ven-

Tantane vos generis tenuit fiducia vestri?
Jam cœlum terramque, meo sine numine, venti,
Miscere, & tantas audetis tollere moles?
Quos ego. Sed motos præstat componere fluctus.
Post mihi non simili pœnâ commissa luetis.
Maturate fugam, regique hæc dicite vestro:
Non illi imperium pelagi sævumque tridentem;
Sed mihi sorte datum: tenet ille immania saxa,
Vestras, Eure, domos: illa se jactet in aula
Æolus, & clauso ventorum carcere regnet.
Sic ait, & dicto citius tumida æquora placat,
Collectasque fugat nubes, Solemque reducit.
Cymothoë simul, & Triton adnixus, acuto
Detrudunt naves scopulo: levat ipse tridenti;
Et vastas aperit syrtes; & temperat æquor,
Atque rotis summas levibus perlabitur undas.
Ac veluti magno in populo cum sæpe coorta est
Seditio, sævitque animis ignobile vulgus;
Jamque faces & saxa volant, furor arma ministrat:
Tum, pietate gravem ac meritis si forte virum quem
Conspexere, silent, arrectisque auribus astant:
Ille regit dictis animos, & pectora mulcet.
Sic cunctus pelagi cecidit fragor: æquora postquam
Prospiciens genitor, cœloque invectus aperto,

ros oppositos; hunc ab occidente, illum ab oriente.

136. *Generis fiducia.*] Venti enim principes, feruntur Auroræ & Astræi Titanis filii esse. Admonet ergo Neptunus objurgando, ut, si Gigantum majorum suorum imitari pervicaciam velint, pœnas eorumdem timeant.

137. *Cœlumque terramque.*] Puto hic Neptuno communem elementorum omnium perturbationem ventis exprobrari: & per *cœlum* quidem, aërem & ætherem; per *terram*, aquam etiam significari, quæ cum terra conglobata est.

Numine.] *Numen*, proprie *nutus* est; sive motus quidam oculorum & capitis, quo petenti significamus nos postulata concedere. Hinc ad significandam voluntatem Deorum traducitur, ut hic, & Æn. 2. 777. *Non hæc sine numine Divûm eveniunt.* Tum ad potentiam eorumdem & auctoritatem, ut supra, v. 52. *Et quisquam numen Junonis adoret?* & infra, v. 670. *Et supplex tua numina posco.* Denique ad ipsum Deum, ut Georg. 4. 453. *Non te nullius exercent numinis iræ*; & Æn. 4. 382. *Si quid pia numina possunt.*

139. *Quos ego.*] Reticentia ad terrorem incutiendum. Supple: *Quos ego si corripuero, probe ulciscar.* De hac figura Ecl. 3. 25.

141. *Maturate fugam.*] Celerate. De hac voce Georg. 1. 261.

142. *Tridentem.*] Sceptrum Neptuni, quod ipsi tribuitur: vel quia tria sunt aquarum genera, maria, flumina, paludes: vel potius, ut innuit Cornutus, quia piscatores telo ejusmodi ad venationem piscium utebantur, vocabantque *fuscinam.*

143. *Saxa.*] Æoliarum insularum; de quibus v. 55.

148. *Cymothoë.... Triton.*] Dii marini, *Cymothoë* Nympha, Nerei & Doridis filia: à κῦμα *unda*, & [illegible] *curro.* *Triton*, Neptuni & Amphitrites, aut Salaciæ Nymphæ filius: superiore parte hominem, inferiore piscem referens: Neptuni buccinator, concha utens pro tuba.

150. *Syrtes.*] De syrtibus supra, v. 115.

159. *Cœloque aperto.*] Non per cœlum vectus, inquit Servius; sed vectus per maria, cœlo jam sereno. Tamen sic aër mari jungitur, inquit Corradus; ut vectus per mare Neptunus, moveri tamen in aëre dici possit.

Flectit equos, curruque volans dat lora secundo.
Defessi Æneadæ, quæ proxima, litora cursu
Contendunt petere, & Libyæ vertuntur ad oras.
Est in secessu longo locus: insula portum
Efficit objectu laterum; quibus omnis ab alto
Frangitur, inque sinus scindit sese unda reductos.
Hinc atque hinc vastæ rupes, geminique minantur
In cœlum scopuli: quorum sub vertice late
Æquora tuta silent: tum sylvis scena coruscis

160. *Flectit equos.*] Geminos, marinos, qui ipsius currui à poëtis alligantur: pedibus anterioribus instructos, posterioribus carentes. Unde sic à Statio describuntur. Achil. l. 1. 390. *Illi spumiferos glomerant à pectore fluctus, pone natant, delentque pedum vestigia cauda.* Et à Virgilio Georg. 4. 389. *Proteus magnum qui piscibus æquor, & juncto bipedum curru metitur equorum.* Equos hujusmodi bipedes, quos à caudæ flexu *hippocampos* appellant, inter poëtarum figmenta refert Aldroandus: nullosque agnoscit nisi quadrupedes, quorum effigiem refert, magis bubulæ aut suillæ, quam equinæ, affinem: vocatque *hippotamos*, à fluviis, præcipuè Ægypti, ubi frequentes dicuntur inveniri, maximè in Nigro & Nilo.

160. *Curru.*] Dativus antiquus, pro *currui*: de quo Ecl. 5. 29.

162. *Libyæ.*] Pars est Africæ ad oram Mediterranei maris, ad occidentem Ægypti: variè à variis scriptoribus definita: vulgò pro tota Africa sumitur.

163. *Est in secessu, &c.*] Portum, à natura, non ab arte factum describit. Et hunc aliqui volunt esse portum Africanæ Carthaginis, sed falsò; statim enim vidisset Æneas fundamenta urbis, quæ non vidit nisi postera die. Alii dicunt eam descriptionem planè convenire portui Carthaginis Hispanicæ, sive novæ; at ea similitudo casu occurrit; neque enim ad Hispanicas, sed ad *Libycas oras* Æneas vertitur. Turnebus melius putat portum illum fictum à poëta, circa litus Carthaginense, & omnino expressum ad formam Ithacensis portus, apud Homer. Odyss. 13. 95.

164. *Insula portum, &c.*] Suppressa est vox relativa *quem*, aut adverbium *ubi*: sic supra: *Urbs antiqua fuit: Tyrii, &c. quam Tyrii, &c.* Hæc autem est loci descriptio. 1. Sinus est longus ac profundus, non latus, in ora Libyæ. 2. Sinus illius fauces, ne laxiores sint, clauduntur objectu insulæ; quæ in longum porrecta, latus unum opponit sinui, alterum pleno mari. 3. Insula sinum ita claudit, ut aditum tamen in sinum utrumque liberum relinquat. 4. Sic insula mari latus opponit, ut fluctus eo allapsi frangantur, & in se sinuatim revoluti, non recto impetu, sed magno flexu, per extrema insulæ aditum utrimque in portum quærant. 5. Sinus ipse, non insula, scopulis ferè circumcingitur; quorum altissimi duo procurrunt ad extrema terræ continentis cornua, & utrumque aditum defendunt, sylvis in vertice inumbrati. 6. In intimo sinus recessu, quæ frons est adversa portum subeuntibus, scopuli antrum exhibent vivis aquis irriguum, &c.

165. *Sinus reductos.*] Vel sinus in se revolutos ac replicatos, quos unda cum impetu sic allisa semper facit, ut explicamus Georg. 4. 420. Vel sinus à se invicem recedentes, ut explicat Turnebus, qui sic exponit quoque illud Horatii, Epod. 2. 13. *Aut in reducta valle*, id est, *recedente ac remota*.

167. *Sub vertice tuta.*] Quia scopuli imminent mari, atque insulæ: ideoque locum à ventis ac tempestate tutum præstant.

168. *Scena.*] *Scena*, σκηνὴ est *umbraculum*, à σκιὰ *umbra*: unde hic propriè dicitur: transfertur ad theatrum, Georg. 2. 381. &. 3. 24.

Coruscis desuper, horrentique, &c.] Vel, sylvis *desuper* Sole illustratis, *subter*, ramorum opacitate horrentibus. Vel, sylvis crispantibus & ventorum impulsu agitatis, & ingenti umbra nigrantibus, scena & nemus *desuper* imminent. Nam *desuper*, & ad *coruscis*, & ad *imminet* referri potest.

Coruscis.] Notat interdum *splendorem*, ut Georg. 1. 233. *Corusco semper sole rubens.* Interdum *motum*, ut Æn. 12. 919. *Telum Æneas fatale coruscat*, id est, *movet*, *vibrat*. Sic *micare* ambiguum est. Æn. 10. 396. *Semia-*

Desuper, horrentique atrum nemus imminet umbrâ.
Fronte sub adversa scopulis pendentibus antrum:
Intus aquæ dulces, vivoque sedilia saxo;
Nympharum domus: hic fessas non vincula naves
Ulla tenent, unco non alligat anchora morsu.
Huc septem Æneas, collectis navibus omni
Ex numero subit: ac magno telluris amore
Egressi, optatâ potiuntur Troës arenâ,
Et sale tabentes artus in litore ponunt:
Ac primum silici scintillam excudit Achates,
Suscepitque ignem foliis, atque arida circum
Nutrimenta dedit, rapuitque in fomite flammam.
Tum Cererem corruptam undis, Cerealiaque arma
Expediunt fessi rerum, frugesque receptas
Et torrere parant flammis, & frangere saxo.
Æneas scopulum interea conscendit, & omnem
Prospectum late pelago petit, Anthea si quà
Jactatum vento videat, Phrygiasque biremes,
Aut Capyn, aut celsis in puppibus arma Caïci.

nimesque micant digiti, id est, *moventur.*

172. *Hic fessas non, &c.*] Vel significat adeo tutum à procellis portum esse, ut naves vinculis & anchoris in eo non egeant. Vel dicit Nymphis unis familiarem esse locum, ignotum adhuc mortalibus, necdum ullas eò naves appulisse.

174. *Septem.*] Nempe viginti navibus Troja solverat, infra v. 385. Una Lyciorum mox naufragio periit, v. 117. Duodecim mari dissipatæ, deinde incolumes redibunt, v. 397.

180. *Rapuitque in fomite flammam.*] Servius & Diomedes hic agnoscunt speciem soloecismi: *in fomite*, pro *in fomitem*, idque factum à poëta ex veteri licentia circa communes propositiones, *in*, *sub*, *super*, *&c.* *Fomes*, inquit Servius, sunt assulæ, quæ ab arboribus cadunt cum inciduntur, & igni concipiendo commodæ sunt. Mihi tamen hic videtur aliquid præterea significari, & *fomitem* sumi pro *foco*, ubi fit congeries grandiorum lignorum: *focus* enim & *fomes* sunt pariter à *foveo*. Sensus igitur erit. I. Excudit scintillam. II. Suscepit eam in foliis. III. Foliis arida alia nutrimenta adjecit, puta assulas. IV. Ex iis foliis ac nutrimentis jam flagrantibus rapuit in fomite flammas: id est, celeriter & raptim excitavit flammam in foco & strue lignorum.

181. *Cererem.*] *Ceres*, Saturni & Opis filia fuit: frugum repertrix, ideoque hic pro *pane* sumitur, ut *Bacchus* pro *vino*.

Cerealiaque arma.] Arma, sunt cujusque artis instrumenta. Sic Georg. 1. 160. *Dicendum & quæ sint duris agrestibus arma.* Hic igitur artis pistoriæ significantur instrumenta.

182. *Fessi rerum.*] Earum nempe quæ ipsis acciderant, ut Æn. 12. 589. *Trepidæ rerum.* Vel fessi miseriarum, ut infra v. 466. *Sunt lacrymæ rerum.*

183. *Et torrere, &c.*] Transpositio: prius enim fuit tundere saxo fruges, quàm *panem* coquere.

185. *Anthea, &c.*] *Antheum*, accusat. Græco *Anthea*, de quo mentio est l. 12. 443. *Capys*, qui Capuæ deinde conditor fuit: de quo Æn. 10. 145. *Caïcus* de quo Æn. 9. 35.

186. *Phrygiasque biremes.*] Naves, quæ duplici remorum ordine instructæ erant, Æn. 5. 119.

187. *Arma Caïci.*] Explicant multi de insignibus, fi[illegible] belluarum, avium, monstrorum, quæ in puppi exsculptæ navi nomen dabant: unde altera *Centaurus*, Æn. 5. 121. altera *Chymæra*, Ibid. 118. &c. Ego cum Corrado existimo, *arma* esse ipsa, quæ à navigantibus in puppi ordine disponebantur, præsertim clypeos, ut in veteribus numis & monumentis videre est, sic Æn. 10. 80. *Præfigere puppibus arma*, pro *armare naves.* Et fortasse navis Caïci clypeos atque arma certæ cujusdam habebat formæ, quæ facile dignosci posset.

Navem in conspectu nullam, tres litore cervos
Prospicit errantes: hos tota armenta sequuntur
A tergo, & longum per valles pascitur agmen.
Constitit hic, arcumque manu celeresque sagittas
Corripuit, fidus quæ tela gerebat Achates.
Ductoresque ipsos primum, capita alta ferentes
Cornibus arboreis, sternit: tum vulgus, & omnem
Miscet agens telis nemora inter frondea turbam.
Nec prius absistit, quam septem ingentia victor
Corpora fundat humi, & numerum cum navibus æquet.
Hinc portum petit, & socios partitur in omnes.
Vina bonus quæ deinde cadis onerarat Acestes
Litore Trinacrio, dederatque abeuntibus heros,
Dividit, & dictis mœrentia pectora mulcet:
O socii, (neque enim ignari sumus ante malorum)
O passi graviora: dabit Deus his quoque finem.
Vos & Scyllæam rabiem, penitusque sonantes
Accestis scopulos: vos & Cyclopea saxa
Experti: revocate animos, mœstumque timorem
Mittite: forsan & hæc olim meminisse juvabit.
Per varios casus, per tot discrimina rerum,
Tendimus in Latium; sedes ubi fata quietas
Ostendunt: illic fas regna resurgere Trojæ.
Durate, & vosmet rebus servate secundis.
Talia voce refert: curisque ingentibus æger,
Spem vultu simulat, premit altum corde dolorem.
Illi se prædæ accingunt dapibusque futuris;

188. *Cervos.*] Aristoteles & Plinius negant in Africa cervos esse. Affirmat tamen Dalecampius in Plin. l. 8. 33. additque id jam omnibus notum esse.

199. *Vina bonus, &c.*] Parum commoda vocum perturbatio, quæ vocis unius immutatione facile tolli potuisset, *Deinde bonus quæ vina cadis onerarat Acestes, dividit. De Aceste Siciliæ rege*, Æn. 5. 36.

Cadis onerarat. Cadus,] Vas vinarium, aliter *Amphora Attica*, capiens urnas duas. *Onerarat cadis vina*, pro, *onerarat cados vino.*

200. *Trinacrio.*] Siculo. *Sicilia* dicta est *Trinacria* à tribus promontoriis, de quibus Æn. 3. 687.

202. *Ante malorum.*] Agnoscit hic I. C. Scaliger *synthesin*, sive *conjunctionem*, ita ut *ante malorum* fit una vox è duabus composita, opponitque hanc figuram *sejunctioni*, qua vox una in duas dissolvitur, ut infra, v. 614. *Quæ me cumque vocant terræ:* Turnebus mavult suppressum esse articulum & verbum, fere Græco more, & sensum esse, *malorum quæ fuerunt ante*, quemadmodum apud Ovid. Met. 1. 20. *Mollia cum duris, sine pondere habentia pondus*, id est, *quæ sunt sine pondere.*

205. *Accestis scopulos.*] Pro, *accessistis ad scopulos.* Sic *extinxem*, pro *extinxissem*. Æn. 4. 606. Et *direxti* pro *direxisti*. Æn. 6. 57. De *Scylla* olim virgine, nunc scopulo ad fretum Siculum. Æn. 3. 420. De *Cyclopibus* ejusdem Siciliæ ad montem Ætnam incolis, Æn. 3. 569.

209. *Latium.*] De ea Italiæ regione, Æn. 7. 54.

211. *Durate.*] Perseverate, sustinete, quo sensu active etiam dicitur Æn. 8. 577. *Quemvis durare laborem.* Et apud Horat. Od. l. 1. 14. 7. *Vix durare carinæ possint imperiosius æquor.*

214. *Prædæ accingunt.*] Cervis, quæ venatorum præda erat, ad cibum curandis *accingunt* se, id est, parant: solent enim ministri, ad præstandam commodius operam, defluentem vestem altius cingere.]

Tergora diripiunt costis, & viscera nudant,
Pars in frusta secant, verubusque trementia figunt.
Litore ahena locant alii, flammasque ministrant.
Tum victu revocant vires: fusique per herbam,
Implentur veteris Bacchi, pinguisque ferinæ.
Postquam exempta fames epulis, mensæque remotæ:
Amissos longo socios sermone requirunt,
Spemque metumque inter dubii: seu vivere credant,
Sive extrema pati, nec jam exaudire vocatos.
Præcipue pius Æneas, nunc acris Orontei,
Nunc Amyci casum gemit, & crudelia secum
Fata Lyci, fortemque Gyan, fortemque Cloanthum.
Et jam finis erat: cum Jupiter æthere summo
Despiciens mare velivolum, terrasque jacentes,
Litoraque, & latos populos; sic vertice cœli
Constitit, & Libyæ defixit lumina regnis.
Atque illum tales jactantem pectore curas,
Tristior, & lacrymis oculos suffusa nitentes,
Alloquitur Venus: O, qui res hominumque Deûmque

215. *Tergora, &c.*] Per *tergora*, pelles intellige, per *viscera*, vel interiora quæ educuntur, vel juxta alios, carnes ipsas quæ pelli proxime subjectæ sunt. Per *ahena*, vasa ærea, vel ad elixandas carnes, vel, ut mavult Servius, ad lavanda ante epulas hominum corpora. Errat tamen Servius, cum ait heroïcis temporibus elixæ carnis usum non fuisse. Nam Ovid. Met. 1. 228. de Lycaone loquitur, qui, ante ipsa diluvii tempora, hospitum suorum *semineces partim ferventibus artus mollit aquis, partim subjecto torruit igni.*

219. *Implentur veteris Bacchi, &c.*] Græcorum more, apud quos verba implendi regunt genitivum. Sic Plaut. in Amphit. A. 1. S. v. 8. *Erroris ambo ego illos & dementiæ complebo. Bacchi*, id est, vini, cujus inventor fuisse dicitur à poëtis, Jovis & Semeles filius fuit. Ecl. 5. 69.

223. *Vocatos.*] Significat eos esse mortuos, & alludit ad morem veterum, qui & morientium manes, & eos, quos per errorem amiserant, ter vocabant. Sic Æn. 6. 505. *Tunc egomet tumulum Rhœteo in litore inanem constitui & magna manes ter voce vocavi.* Et Æn. 2. 769. *Mœstusque Creüsam nequicquam ingeminans iterumque iterumque vocavi.* Huc etiam valet *Hyla* inclamatio. Ecl. 6. 43.

224. *Orontei.*] In genitivo casu, pro *Orontis.* Sic apud Ciceronem *Ariobarzani, Verri*, &c. pariter in genitivo. Ratio è Græcis repetenda est, apud quos frequens erat declinationum commutatio. Sic nomina in εὺς, ut, Ἀχιλλεὺς, efferebant Dores per ης Ἀχίλλης, poëtæ vicissim nomina in ης ut Ἀντιφάτης, efferebant, per εὺς Ἀντιφατεύς. Hinc nomina Latina ex iis deducta ad duplicem quoque declinationem pertinent, & dictum est, *Achillei*, supra v. 34. *Ulyssei*, Ecl. 8. 70. Hic *Orontei*, ab *Achilleus, Ulysseus, Oronteus*, Ἀχιλλεύς, &c. Vicissimque *Orphei* Dativo casu, Ecl. 4. 57. *Oronten* accusativo, *Achillen, Ulyssen*, ab *Orphes, Orontes, Achilles, Ulysses*, Ὀρφης &c. An vero *Orontei*, an *Oronti, Achillei*, an *Achilli* scribendum sit, inanis est controversia.

225. *Amyci, &c.*] Duo hujus nominis à Turno deinceps occidentur, alter Æn. 9. 771. alter Æn. 12. 509. Uter hic fuerit, non liquet, qui naufragio periisse nunc putatur, unde tamen emersit cum aliis compluribus, de quibus v. 513. *Lyci* pugna cum Turno describitur Æn. 9. 545. De *Gya* & *Cloantho*, frequens sermo est nauticis in ludis, Æn. 5.

227. *Finiserat.*] Cœnæ, colloquii, diei.

228. *Velivolum.*] Ubi naves velis, quasi alis, volant, Æn. 3. 520. *Velorum pandimus alas.* Et contra, volucres nare per aërem dicuntur, de Dædalo Æn. 6: 16. *Gelidas enavit ad Arctos*, ibidemque, v. 19. *Remigium alarum.* De *Libya*, pro *Africa*, supra v. 162.

Æternis

Aeternis regis imperiis, & fulmine terres;
Quid meus Aeneas in te committere tantum,
Quid Troes potuere? quibus tot funera passis
Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis?
Certe hinc Romanos olim, volventibus annis,
Hinc fore ductores, revocato à sanguine Teucri,
Qui mare, qui terras omni ditione tenerent,
Pollicitus: quae te, genitor, sententia vertit?
Hoc equidem occasum Trojae tristesque ruinas
Solabar, fatis contraria fata rependens.
Nunc eadem fortuna viros tot casibus actos
Insequitur. quem das finem, rex magne, laborum?
Antenor potuit, mediis elapsus Achivis,

237 *Cunctus ob Italiam.*] Ob, non est hoc loco [illegible] ... sed propter, quod eorum Italiam [illegible] ... ut [illegible] orbe arceantur.

238 *Volventibus annis.*] [illegible]

239 *Revocato à sanguine Teucri.*] [illegible] ... Dardanum [illegible] ... Teucri [illegible] ... Trojanos [illegible] ... quoquo, sed per Dardanum.

240 [illegible]

242 *Antenor.*] [illegible]

Illyricos penetrare sinus, atque intima tutus
Regna Liburnorum, & fontem superare Timavi:
Unde per ora novem vasto cum murmure montis
It mare proruptum, & pelago premit arva sonanti.
Hic tamen ille urbem Patavi sedesque locavit
Teucrorum, & genti nomen dedit, armaque fixit
Troia: nunc placida compostus pace quiescit.
Nos, tua progenies, cœli quibus annuis arcem,
Navibus (infandum!) amissis, unius ob iram
Prodimur, atque Italis longe disjungimur oris.
Hic pietatis honos? Sic nos in sceptra reponis?
Olli subridens hominum sator atque Deorum,
Vultu, quo cœlum tempestatesque serenat,
Oscula libavit natæ: dehinc talia fatur:
Parce metu, Cytherea: manent immota tuorum

[illegible] *Patavium* [illegible] *Venetis* [illegible] *Troja* [illegible] *De Antenore*, [illegible]

243 *Illyricos penetrare sinus, &c.*] [illegible] *Dalmatiam* [illegible] *Timavus* [illegible] *Venetiæ* [illegible]

249 *Per ora novem, &c.*] [illegible] *Timavus* [illegible] Ecl. 8. 6.

248 *Teucrorum, & genti, &c.*] Trojanorum, à Teucro, [illegible] Venetis appellatis ab Venetis [illegible] Troja, [illegible] Trojani [illegible] supra, v. 160.

250 *Cœli quibus annuis arcem.*] Quos inter Indigetes Æneam [illegible] Æn. 12. 794. De Indigetibus, Georg. 1. 498.

252 *Prodimur.*] Tradimur à Junone hostibus.

256 [illegible] *libavit natæ.*] [illegible] *Vultus* [illegible]

Natæ.] Quadruplex fuit Venus, ut Cicer. l. 3 de Nat. Deorum. [illegible] ex spuma maris, [illegible] Jove & Dione [illegible] Utraque [illegible] *Aphrodite*, ab [illegible] Latine autem *Venus* [illegible] Cicero, ad omnes venit, [illegible] Deæ, [illegible] voluptas.

257. *Parce metu Cytherea.*] Metu, pro metui, [illegible] Cythera, [illegible] Creta, non longe à Maleo Peloponesi promontorio, [illegible] Veneri, [illegible] secunda syllaba longa, [illegible] in Cytheron [illegible]

Fata tibi: cernes urbem & promissa Lavini
Mœnia, sublimemque feres ad sidera cœli
Magnanimum Æneam, neque me sententia vertit.
Hic tibi (fabor enim, quando hæc te cura remordet;
Longius & volvens fatorum arcana movebo)
Bellum ingens geret Italia, populosque feroces
Contundet, moresque viris & mœnia ponet,
Tertia dum Latio regnantem viderit æstas,
Ternaque transierint Rutulis hyberna subactis.
At puer Ascanius, cui nunc cognomen Iülo
Additur, (Ilus erat, dum res stetit Ilia regno)
Triginta magnos volvendis mensibus orbes
Imperio explebit, regnumque ab sede Lavini
Transferet, & longam multâ vi muniet Albam.
Hic jam tercentum totos regnabitur annos
Gente sub Hectorea: donec regina sacerdos
Marte gravis, geminam partu dabit Ilia prolem.
Inde lupæ fulvo nutricis tegmine lætus
Romulus excipiet gentem, & Mavortia condet

262. *Lavini.*] Pro *Lavinii.* Et prima in hoc nomine communis est; hic brevis, ut & versu 274: alibi longâ, ut v. 6. *Italiam fato profugus Laviniaque venit litora.* Sic quoque prima, in *Italia*; *Italiam fato, &c.* & v. 256. *Prodimur atque Italis, &c.*

270. *Ternaque transierint, &c.*] Per tres æstates tresque hyemes, tres annos describit, quibus Æneas regnavit Lavinii, post Turnum, Rutulorum regem, à se devictum. Tacet autem de Æneæ morte, quæ varie à variis describitur. Aliqui occisum volunt in prœlio adversus Mezentium: aut certe post victoriam nusquam comparuisse: inde habitum inter Deos. De *Latio* Æn. 7. 54. De *Italia* & *Lavinio*, supra, v. 6. De *Rutulis* Latii populis, Turno subditis, Æn. 7. 794.

271. *At puer Ascanius.*] *Ascanius* sic dictus est, ab Ascanio Phrygiæ fluvio, ut putat Servius; *Ilus* ab ipso Ilio, sive Troïa, ut innuit hic Virgilius. Hoc porro nomen deformatum deinde est in *Iulus*, ab ἰουλος, inquiunt, quæ est *prima lanugo*; quia videlicet Mezentium singulari certamine occiderat, cum prima lanugine vestiretur, ut refert ex Catone Servius. At hæc minimè cum Virgilio conveniunt, qui cædem Mezentii tribuit Æneæ, Æn. 10. 874. Neque cum iis, quæ de morte Æneæ retulimus. Et certè sic obscura sunt heroïca illa, aut potius fabulosa tempora; ut dubitet Livius, utrum Creüsæ, an Laviniæ filius sit, is qui Albam condidit, Ascanius.

273. *Triginta, &c.*] Regnasse ait Ascanium annos triginta; alii dicunt octo & triginta: forte triginta Lavinii, octo Albæ.

Volvendis.] Revolutis, supra, v. 238.

Orbes.] Annos, quia *in se sua per vestigia volvitur annus.* Georg. 2. 402.

Magnos orbes.] Si comparentur cum Lunaribus, qui breviores ac menstrui sunt.

277. *Hectorea.*] Trojana, ab Hectore Priami filio, supra, v. 103.

278. *Regina sacerdos Marte gravis, &c.*] Ilia, sive Rhea Sylvia, Numitoris Albani regis filia, atque hinc dicta *regina*; ab Amulio, patris fratre & expulsore, sacerdotio Vestæ addicta, ut virgo permaneret; à Marte compressa; Remum ac Romulum peperit. Hi jubente Amulio per Faustulum pastorem feris expositi, à *lupa* nutriti dicuntur; juxta alios ab Acca Laurentia Faustuli uxore, quæ meretricio cognomine *lupa* appellabatur. Hinc ulti avum suum, & occiso Amulio, Romam condidere. Romulus urbi nomen dedit; fratrem, saltu parvitati mœnium illudentem, interfecit: post bella deinde plurima fulmine ictus, in cœlum raptus esse creditus est.

280. *Mavortia.*] Marti dicata; quia Mars Remi & Romuli pater.

Mœnia, Romanosque suo de nomine dicet.
His ego nec metas rerum, nec tempora pono:
Imperium sine fine dedi. Quin aspera Juno,
Quæ mare nunc terrasque metu cœlumque fatigat,
Concilia in melius referet, mecumque fovebit
Romanos rerum dominos, gentemque togatam.
Sic placitum. Veniet lustris labentibus ætas,
Cum domus Assaraci Phthiam clarasque Mycenas
Servitio premet, ac victis dominabitur Argis.
Nascetur pulchrâ Trojanus origine Cæsar,
Imperium Oceano, famam qui terminet astris,
Julius, à Magno demissum nomen Iülo.
Hunc tu olim cœlo, spoliis Orientis onustum,
Accipies secura: vocabitur hic quoque votis.
Aspera tum positis mitescent sæcula bellis
Cana Fides, & Vesta, Remo cum fratre Quirinus,

281. *Suo de nomine.*] *Romulus* diminutivum est nominis, ad blanditias: nomen ipsum *Romus*, unde *Roma*: citatque Servius in eam rem hæc Sibyllæ verba; Ῥωμαῖοι Ῥώμου παῖδες

286. *Togatam.*] *Per togam*, exteriorem vestem, vulgo albam, distinguit Romanam gentem à cæteris; Romanorum enim tam erat propria *toga*, quam *pallium* Græcorum, *bracca* Gallorum.

287. *Lustris.*] Varro l. 5. de L. L. *Lustrum nominatum tempus quinquennale à luendo, hoc est, solvendo: quod quinto quoque anno vectigalia & tributa per censores persolvebantur.* Complectitur autem perfectum quinquennium: unde differt ab *Olympiade*, quæ quadriennum dumtaxat capit.

288. *Domus Assaraci.*] Bene Romanos vocat domum Assaraci. Nam in duobus Troïs filiis, Ilo & Assaraco, familia regia divisa est: & ex *Ilo* reges Trojani propagati sunt: ex *Assaraco* Capys, è Capy Anchises, ex Anchisa Æneas ortus est, ex quo Romani.

288. *Phthiam, &c.*] Urbs est & regio Thessaliæ, Achillis patria & ditio. *Mycenæ*, urbs Peloponnesi, in qua regnavit Agamemnon. *Argi*, urbs item Peloponnesi, in qua idem regnasse quoque dicitur ab Euripide passim in Oreste: patetque ex ejus tragœdiæ v. 98. & 101. duarum illarum urbium populos, quod inter se vicini essent, eidemque regi parerent: ideo communia habuisse nomina: & promiscuè utrosque, modo Argivos, modo Mycenæos esse appellatos. id quod Strabo ipse annotavit l. 8. Argivos tamen illos ad bellum Trojanum duxisse dicitur Diomedes ab Homero iliad. 2. 563. Quod autem hic disputant interpretes, à quo Romanorum ducum urbes illæ captæ sint, discutiemus Æn. 6. 838.

292. *Julius.*] De hoc Julio Cæsare, diximus totâ passim Ecl. 5.

293. *Orientis.*] Ex quatuor enim triumphis, quibus victor Cæsar per urbem invectus est, diebus quatuor continuis: secundus de Ægypto fuit, Ægyptique rege Ptolomæo: tertius de Pharnace Ponti rege: de Gallia primus: de Africa & Hispania ultimus.

295. *Aspera tum positis, &c.*] Ex his & sequentibus confirmatur id quod in argumento diximus de tempore inchoatæ Æneidos. Incœpta enim est, exeunte anno U. C. 724. Deducta ad hunc, quem explicamus, locum, ineunte anno sequenti 725. Quo anno, Kal. Januariis, renunciatus est Octavianus quintum Consul; & portæ Jani, pacato jam orbe bellisque civilibus extinctis, clausæ. Tum eodem anno triplicem triumphum celebravit, Sextili mense, (qui post annos duos Augustus appellatus est.) Nempe unum de Pannoniis & Dalmatis, alterum de Actio & Macedonia, tertium de Ægypto & Cleopatra. Quod autem hujus libri scriptio ad sequentes annos non pertineat, patet ex eo, quod vaticinium Jovis definit in clausis Jani portis, quæ anno proximè sequente rursus apertæ sunt, ob bellum Cantabricum.

296. *Cana Fides, & Vesta, Remo, &c.*] Perfectam reipublicæ felicitatem

Jura

Jura dabunt: diræ ferro & compagibus arctis
Claudentur belli portæ: Furor impius intus
Sæva sedens super arma, & centum vinctus ahenis
Post tergum nodis, fremet horridus ore cruento.
Hæc ait, & Majâ genitum demittit ab alto:
Ut terræ, utque novæ pateant Carthaginis arces
Hospitio Teucris: ne fati nescia Dido
Finibus arceret. Volat ille per aëra magnum
Remigio alarum, ac Libyæ citus astitit oris:

tem describit: quæ his quatuor continetur, *religione*, *fide legitima auctoritate*, *pace*. *Religio* conjungit principem & populos cum Deo: *fides* populos, & inter se, & cum principe sociat: *auctoritas* principem populo commendat; *pax* rempublicam cum reliquis terrarum populis conciliat. *Religio* per *Vestam* adumbratur, quæ ignem significat, inquit Servius; & proinde sacrificia, quæ sine igne esse non possunt: de hac Georg. I. 498. *Fides*, eaque antiqua, per *canitiem* insignitur. *Auctoritas* principum per Remum ac Romulum, primarum legum auctores. *Pax* per clausas belli portas.

Remo cum fratre Quirinus.] Vel alludit ad discordiam utriusque fratris, quam comparat cum bellis civilibus; hoc sensu: frater à fratre non diffidebit amplius, non insidiabitur fratri, non occidet fratrem; ut in civilibus bellis usuvenit: sed res, mores, auctoritas, communis inter eos; idem sensus futurus est: Romulus ipse cum Remo, si nunc vivat, de imponendo urbi nomine, legibusque conveniret. Vel Octavianum & Agrippam intelligit: nam Octavianus eodem anno censor factus, collegam assumpsit sibi Agrippam, victoriarum omnium suarum administrum, etiam deinde generum: quo in munere senatum expurgasse, Patriciorum familias supplevisse ambo dicuntur. Et vero jam Octavianum *Quirini* nomine insigniverat Virgilius, Georg. 3. 27. ubi de *Quirino*, Romuli nomine, diximus.

298. *Claudentur belli portæ.*] Templum Jani à Romulo conditum quidam volunt, post initum fœdus Romanos inter & Sabinos, ideoque pingi Janum fronte gemina, ad significandam coïtionem geminæ gentis. Macrobius tamen ante bellum Sabinum innuit conditum fuisse, si quidem ait in ipsa pugna, templo statim patente, calidæ aquæ torrentes erupisse, qui Sabinorum exercitum jam victorem fugarint. Unde ortus mos ejus aperiendi, cum ingrueret bellum, ad memoriam & spem auxilii. Quicquid sit de fundatore, Numa certe instituit, ut aperiretur bello, pace clauderetur. Raro autem contigit claudi: primo sub Numa; secundo post primum bellum Punicum, T. Manlio Consule; deinde ter sub Octaviano, ut evincit Lipsius Elect. l. I. c. 20. nempe, primo post Alexandrinam victoriam, ejusdem consulatu quinto; iterum post bellum Cantabricum, consulatu decimo; denique orbe terrarum terra marique pacato, consulatu undecimo. Deinceps à Nerone per ludum; denique à Domitiano.

299. *Ahenis post tergum nodis.*] Nodis vinculorum æreorum. Alludit, juxta Turnebum, ad imaginem belli, hoc habitu pictam ab Apelle, & ab Augusto dedicatam in foro suo; ut est apud Plin. l. 35. 10. Sed nondum hoc tempore forum dedicatum erat. Juxta Germanum, ad simulacrum Martis, & Spartanis in urbe sua sic constricti.

301. *Majâ genitum.*] Mercurium, Jove genitum, & Maja Atlantis filia, quæ inter Pleiades stellas numeratur: editum in *Cyllene*, Arcadiæ monte, unde dicitur *Cyllenius*: nuntium Deorum, unde habet *gemini commercia mundi*, superi scilicet atque inferi, & capite ac pedibus alatus pingitur: Deum eloquentiæ, palæstræ, mercatorum, ac furum: inventorem lyræ, quam Apollini dono dedit.

302. *Carthaginis . . . Teucris.*] De illa, v. 17. De his, v. 42.

303. *Nefati nescia Dido.* Voluntatis divinæ, quæ Trojanos benignè excipi jubebat. Sic Æn. 8. 292. *Fatis Junonis iniquæ*.

305. *Remigio alarum*, &c.] De hac translatione, v. 228. De *Libya*, Africæ parte, v. 162. *Pœni*, quasi Phœni, Carthaginenses è Phœnicia oriundi.

Et jam jussa facit: ponuntque ferocia Pœni
Corda, volente Deo: imprimis Regina quietum
Accipit in Teucros animum mentemque benignam.
At pius Æneas per noctem plurima volvens,
Ut primum lux alma data est, exire, locosque
Explorare novos: quas vento accesserit oras,
Qui teneant (nam inculta videt) hominesne, feræne,
Quærere constituit, sociisque exacta referre.
Classem in convexo nemorum sub rupe cavata,
Arboribus clausam circum atque horrentibus umbris,
Occulit: ipse uno graditur comitatus Achate,
Bina manu lato crispans hastilia ferro.
Cui mater mediâ sese tulit obvia sylvâ,
Virginis os habitumque gerens, & virginis arma
Spartanæ: vel qualis equos Threïssa fatigat
Harpalyce, volucremque fugâ prævertitur Hebrum.
Namque humeris de more habilem suspenderat arcum
Venatrix, dederatque comam diffundere ventis:
Nuda genu, nodoque sinus collecta fluentes.
Ac prior: heus, inquit, juvenes, monstrate mearum
Vidistis si quam hic errantem forte sororum,
Succinctam pharetrâ & maculosæ tegmine lyncis,
Aut spumantis apri cursum clamore prementem.
Sic Venus: at Veneris contra sic filius orsus:
Nulla tuarum audita mihi, neque visa sororum,
O quam (te memorem!) Virgo: namque haud tibi vultus
Mortalis, nec vox hominem sonat. O Dea, certe:
An Phœbi soror, an Nympharum sanguinis una?

314: *Convexo.*] Concavo: est enim *convexum* exterior rei rotundæ superficies; *concavum* interior: & promiscuus est poëtis utriusque vocis usus. Virg. Æn. 4. 451. *Tædet cœli convexa tueri*, id est, *concava*. Et Ovid. Trist. 1. 11. 20. *Inque modum tumuli concava surgit aqua*, id est, *convexa*.

320. *Spartanæ.* Virgines enim Spartanæ, secundum Lycurgi instituta, virilibus etiam studiis exercebantur, imprimisque venatu.

Equos Threissa fatigat.] Comparatio quidem non in equitatione est, aut præcipiti cursu; neque enim equitabat aut præceps currebat Venus: sed in ipso habitu, quo Venus Amazoni similis est.

Threissa.] E Thracia, non Europæa, sed Asiatica, ut ostendemus Æn. 11. 659. ubi fusè de Amazonibus.

321. *Harpalyce.*] Celebris Amazon, quæ patrem suum à Getis bello captum dicitur fortiter & celeriter ex eorum manibus recepisse.

Hebrum.] Quid mirum, si fluvii impetum eques præcurrat? tum quàm insolens fluvio epithetum, *volucrem*? Quare locum solerter emendat V. C. Daniel Huetius, legitque non *Hebrum*, sed *Eurum*, in quem ista perquam conveniunt. Juvat conjecturam, quod facilis fuit literarum in iis vocibus commutatio: tum quod *Hebrus* fluvius est Thraciæ Europææ, ut dictum est Ecl. 10. 65: Amazones autem Thraciam Asiaticam incoluerunt, Æn. 11. 659.

Fugâ.] Cursu. Sic Georg. 3. 142. de equo: *Acri carpere prata fugâ.*

327. *Lyncis.*] *Lynx*, animal est acutissimi visus, è luporum cervariorum genere.

333. *Phœbi soror.*] Diana: utriusque pater Jupiter, mater Latona. De utroque, Ecl. 3. 67. *Phœbi* nomine, Ibid. 62.

Sis felix, nostrumque leves quæcunque laborem.
Et quo sub cœlo tandem, quibus orbis in oris
Jactemur, doceas: ignari hominumque locorumque
Erramus, vento huc & vastis fluctibus acti.
Multa tibi ante aras nostrâ cadet hostia dextrâ.
Tunc Venus; haud equidem tali me dignor honore.
Virginibus Tyriis mos est gestare pharetram,
Purpureoque alte suras vincire cothurno,
Punica regna vides, Tyrios, & Agenoris urbem:
Sed fines Libyci, genus intractabile bello.
Imperium Dido Tyriâ regit urbe profecta,
Germanum fugiens: longa est injuria, longæ
Ambages: sed summa sequar fastigia rerum.
Huic conjux Sichæus erat, ditissimus agri
Phœnicum, & magno miseræ dilectus amore:
Cui pater intactam dederat, primisque jugarat
Ominibus; sed regna Tyri germanus habebat
Pygmalion, scelere ante alios immanior omnes.
Quos inter medius venit furor: ille Sichæum,
Impius ante aras, atque auri cæcus amore,
Clam ferro incautum superat, securus amorum
Germanæ: factumque diu celavit; & ægram,
Multa malus simulans, vanâ spe lusit amantem.
Ipsa sed in somnis inhumati venit imago
Conjugis, ora modis attollens pallida miris:

334. *Sis felix.*] Dicitur *felix*, & qui habet felicitatem, & qui facit esse felicem, inquit Servius. Sic Ecl. 5.65. *Sis bonus ô, felixque tuis.*

341. *Suras, &c.*] Sura, pars est tibiæ maxime carnosa & mollis. *Cothurnus*, est calceamenti genus, Ecl. 7.32.

342. *Punica, &c.*] Quasi *Phœnica*, seu *Phœnicia*, unde Dido & Carthaginenses profecti.

Tyrios.] Non cives, sed colonos, Carthaginis conditores.

Agenoris.] Id est, *Agenoridum*: ab Agenore, qui in ea regnavit regione, quæ Phœnicia deinde appellata est, fuitque inter Didonis avos, ut videbimus in argumento l. 4. De *Lybicis finibus*, v. 162.

347. *Conjux Sichæus.*] Idem, & avunculus Didonis fuit, & Herculis sacerdos, & nomine acerbas: ex Justino. *Sichæus*, hic primam producit; alibi corripit, v. 724. *Abolere Sichæum.*

349. *Pater.*] Belus rex Tyri, v. 733.

350. *Primis ominibus.*] Primis nuptiis. Cicero de divin. l. 1. 104. *L. Flaccum ego audivi cum diceret, cum vellet sororis suæ filiam in matrimonium collocare, exisse in quoddam sacellum ominis capiendi causa: quod fieri more veterum solebat.*

352. *Quos inter, &c.*] Adjungit hæc Servius verbis proxime præcedentibus: *Immanior ante omnes eos, inter quos furor medius venit*, id est, *inter omnes qui unquam odio & furore incensi sunt.* Alii distinguunt melius, & ad Pygmalionem ac Sichæum referunt, *quos inter ortum est odium*: si non mutuum, saltem Pygmalionis in Sichæum; quod sufficit ut *medium* dici possit. De *Pygmalione*, in argumento libri 4.

353. *Ante aras.*] Herculis, cujus erat sacerdos Sichæus, & hæc erat prima post regem dignitas, ex Justino l. 18.

354. *Securus amorum.*] Negligens, contemnens, nihil sibi ab iis timens. Sic loquitur Juno de Trojanis, Æn. 7.304. *Securi pelagi atque mei.*

357. *Inhumati.*] Centum annos errabant inhumatorum umbræ: ut est Æn. 6.329. Crudelitati igitur addiderat impietatem Pygmalion, qui cæsum Sichæum insepultum abjecerat.

Crudeles aras, trajectaque pectora ferro
Nudavit, cæcumque domus scelus omne retexit.
Tum celerare fugam, patriâque excedere suadet;
Auxiliumque viæ veteres tellure recludit
Thesauros, ignotum argenti pondus & auri.
His commota, fugam Dido sociosque parabat.
Conveniunt, quibus aut odium crudele tyranni,
Aut metus acer erat: naves, quæ forte paratæ,
Corripiunt, onerantque auro: portantur avari
Pygmalionis opes pelago; dux fœmina facti.
Devenere locos, ubi nunc ingentia cernes
Mœnia, surgentemque novæ Carthaginis arcem:
Mercatique solum, facti de nomine Byrsam,
Taurino quantum possent circundare tergo.
Sed vos qui tandem? quibus aut venistis ab oris?
Quove tenetis iter? Quærenti talibus ille
Suspirans, imoque trahens à pectore vocem:
O Dea, si prima repetens ab origine pergam,
Et vacet annales nostrorum audire laborum:
Ante diem clauso componet Vesper Olympo.
Nos Trojâ antiquâ (si vestras forte per aures
Trojæ nomen iit) diversa per æquora vectos,
Forte suâ Libycis tempestas appulit oris.
Sum pius Æneas, raptos qui ex hoste Penates
Classe veho mecum: famâ super æthera notus.

363. *Ignotum argenti.*] Justinus l. 18. 4. *Sichæus aurum metu regis, non tectis, sed terra crediderat; quam rem etsi homines ignorabant, fama tamen loquebatur.* Idque Pygmalionis cupiditatem ad scelus incenderat.

366. *Parata.*] Vel ad frumenta aliunde convehenda, ut ait Servius. Vel ut ipsam Didonem ad Pygmalionem transportarent: *Finxit enim se*, inquit Justinus, *ad regem migrare velle; sed ministros migrationis à rege missos navibus imposuit, &c.*

368. *Pygmalionis opes.*] Vel quas jam ut suas Pygmalion animo conceperat. Vel quia reipsa, cum opibus conjugis opes quoque Pygmalionis rapuit Dido.

370. *Arcem: mercatique, &c.*] Dido in Lybyam appulsa cum ab Jarba Getulorum rege pelleretur, emit ab eo tantum terræ, quantum amplecti bovis corium posset. Quod ubi obtinuit, corio tenuissimas in partes conciso, stadia occupavit duo ac viginti. Explicat Donatus de pecunia è bubulo corio, quæ primis temporibus in usu fuit, quâ Dido mercata sit urbis solum. Ita fabulæ. Quid verum sit, vide in argumento lib. 4.

377. *Annales.*] Bene; quia totis decem annis Trojæ obsidio, septem annis Æneæ navigatio duraverat.

378. *Diem clauso, &c.*] Duplex hic metaphora. I. est, à morte ac tumulo: *componere* enim, est *sepelire*; & *diem clauso Olympo componere*, est, *diem in cœlo quasi in tumulo sepelire ac condere.* Dies enim ut nasci dicitur, sic mori: Statius, Sylv. l. 4. 6. 3. *Jam moriente die.* Horatius Sat. l. 1. 9. 28. *Omnes composui, felices, nunc ego resto.* Virgil. Ecl. 9. 52. *Longos cantando puerum memini me condere Soles.* II. est, quod cœlum claudi nocte, & aperiri die dicatur: unde Georg. 3. 261.

Porta tonat cœli. Vesper.] Stella Veneris, Ecl. 6. 86.

Olympus.] Mons Thessaliæ, qui pro cœlo sumitur. Ecl. 5. 56.

381. *Forte sua.*] *Casu suo, quo solet*: & nomen est a nominativo *fors.* De *Troja*, v. 5. De *Lybia*, v. 162. De *Penatibus*, Æn. 2. 717. De *Italia*, v. 6.

383. *Famâ super æthera notus.*] Se-

Italiam quæro patriam, & genus ab Jove summo.
Bis denis Phrygium conscendi navibus æquor,
Matre deâ monstrante viam, data fata secutus:
Vix septem convulsæ undis Euroque supersunt.
Ipse ignotus, egens, Libyæ deserta peragro,
Europâ atque Asiâ pulsus. Nec plura querentem
Passa Venus: medio sic interfata dolore est:
Quisquis es, haud (credo) invisus cœlestibus auras
Vitales carpis, Tyriam qui adveneris urbem.
Perge modo, atque hinc te Reginæ ad limina perfer.
Namque tibi reduces socios classemque relatam
Nuntio, & in tutum versis Aquilonibus actam:
Ni frustra augurium vani docuere parentes.
Aspice bis senos lætantes agmine cycnos,
Æthereâ quos lapsa plagâ Jovis ales aperto
Turbabat cœlo: nunc terras ordine longo
Aut capere, aut captas jam despectare videntur.
Ut reduces illi ludunt stridentibus alis,
Et cœtu cinxere paulum, cantusque dedere;
Haud aliter puppesque tuæ, pubesque tuorum,
Aut portum tenet, aut pleno subit ostia velo.
Perge modo, & quà te ducit via dirige gressum.
Dixit: & avertens roseâ cervice refulsit,
Ambrosiæque comæ divinum vertice odorem.

cutus est Virgilius Homerum Odyss. 9. 20. ubi ait Ulysses ad Alcinoüm: Καί μευ κλέος οὐρανὸν ἵκει, *& mea gloria cœlum attigit.*

384. *Patriam & genus.*] Dardanus enim Jovis filius, auctor alter Trojanæ gentis, Italus fuit: v. 239.

385. *Phrygium.*] Alluens Phrygiam minorem. Duplex enim est ejus nominis in Asia minore regio: altera *major*, quæ tota mediterranea est: altera *minor*, quæ maritima est, ad Propontidem, Hellespontum & Ægæum mare, contra insulam Lesbon. Hæc minor etiam *Troas* dicta est, quæ pars ejus fuit præcipua.

387. *Euroque.*] Vento orientali, quo naves ejus, partim ad latus Syrtis minoris, partim ad litus Africæ dejectæ sunt, v. 114.

388. *Ignotus.*] Licet enim Æneæ nomen *fama super æthera notum sit*: ipse tamen Afris nondum sub eo nomine innotuit.

389. *Europa atque Asia.*] Troja enim est in Asia, unde profectus est: Italia in Europa, unde rejectus in Africam.

395. *Versis Aquilonibus.*] Ut enim Aquilo à septentrione ad meridiem Æneæ naves pepulerat in Africam, v: 106. Ita ut illæ è minori Syrte ad litus Carthagini vicinum emergerent, opus fuit ut Aquilo in fugam *versus* retro cederet, prævaleretque Notus à meridie.

396. *Ni frustra, &c.*] Ne divinitas futuri prædictione palam fiat, fingit se à parentibus imbutam augurandi arte.

398. *Jovis ales.*] Aquila, quæ ministra fulminis dicitur, quia tempestatis tempore super altissimas nubes sese volatu erigit.

406. *Avertens*] Supple, *se*: ut supra, v. 108. *Tum prora avertit.*

Rosea cervice.] Vel ad colli colorem refero, unde Venus dicitur ab Anacreonte, 53: 22. ῥοδόχροος *roseicolora* vel roseam interpretor, *pulchram*, qua de re dicemus infra, v. 595. Et hoc primum affert Divinitatis indicium, *fulgorem roseæ cervicis.*

407. *Ambrosiæque comæ.*] Secundum Divinitatis indicium, *suavitas odoris.* Sic Ovid. Fast. 5. 375. *Omnia finierat, tenues secessit in auras. Mansit odor, posses scire fuisse Deam.* More autem Homerico *ambrosiæ comæ*, vel sunt *immortales*. vel potius, *respersæ succo ambrosiæ.* De *ambrosia & nectare*, Ecl. 5. 71.

Spiravere: pedes vestis defluxit ad imos,
Et vera incessu patuit Dea. Ille ubi matrem
Agnovit, tali fugientem est voce secutus:
Quid natum toties crudelis tu quoque falsis
Ludis imaginibus? cur dextræ jungere dextram
Non datur, ac veras audire & reddere voces?
Talibus incusat, gressumque ad mœnia tendit.
At Venus obscuro gradientes aëre sepsit,
Et multo nebulæ circum Dea fudit amictu:
Cernere ne quis eos, neu quis contingere posset,
Molirive moram, aut veniendi poscere causas.
Ipsa Paphum sublimis abit, sedesque revisit
Læta suas: ubi templum illi, centumque Sabæo
Ture calent aræ, sertisque recentibus halant.
Corripuere viam interea, quà semita monstrat.
Jamque ascendebant collem, qui plurimus urbi
Imminet, adversasque aspectat desuper arces.
Miratur molem Æneas, magalia quondam:
Miratur portas, strepitumque, & strata viarum.
Instant ardentes Tyrii; pars ducere muros,
Molirique arcem, & manibus subvolvere saxa;
Pars optare locum tecto, & concludere sulco.
Jura magistratusque legunt, sanctumque senatum.
Hic portus alii effodiunt: hic alta theatris
Fundamenta locant alii, immanesque columnas

408. *Pedes vestis, &c.*] Tertia Divinitatis nota, *promissa vestis ad pedes*. Idque Dearum omnium proprium fuisse, præterquam Virtutis, docet Lactantius in Statium l. 10. v. 639. Proprium item Baccho attribuit Propertius l. 3. 15. 32. Tibullus quoque ac Statius.

409. *Incessu patuit Dea.*] Quartum & maximum Divinitatis argumentum, *incedendi modus*. Quem sic ab humano distinguit Heliodorus Æthiop. l. 3. ut divinus, non dimotione pedum & transpositione, sed continuo impetu & quasi lapsu quodam fiat: unde perhibet statuas Deorum apud Ægyptios conjunctis & quasi unitis pedibus insistere: citatque testem Homerum. Et vero apud Theocritum Idyl. 17. 25 Dii vocantur *νήποδες* *pedum carentes*: & apud Callimachum, Hymno 5. 3. Pallas θεὸς εὔτυκος ὄρπει *Dea parata serpit.* Addit & aliud indicium Divinitatis Heliodorus, quod Dii recto obtutu, neque clausis unquam palpebris intueantur. Statius tamen gressum Diis non fluentem, sed humano majorem & nimium tribuit l. 10. 347. *Tamen aspera produnt ora Deam, nimiique gradus.*

417. *Cernere ne quis, &c.*] Dubitabat enim Venus, quo in eos animo Dido futura esset, Junonis cultui addicta.

419. *Paphum.*] Urbem in Cypro, notissimâ mediterranei maris insulâ, Veneri dicatam.

420 *Centumque Sabæo, &c.*] Tacitus l. 2. de sacris Paphiæ Veneris: *Hostiæ, ut quisque vovisset, mares deliguntur. Certissima fides hœdorum fibris. Sanguinem aræ offundere vetitum, precibus & igne puro altaria adolentur.* Unde hic cum de aris fiat mentio, nulla fit de victimis. *Sabæum tus*, petitum è *Sabæis*, Arabiæ felicis populis: de quibus Georg. 1. 57.

425. *Magalia.*] Seu *mapalia*, rusticorum Afrorum casæ sunt, de quibus Georg. 3. 340.

430. *Jura.*] Alii pro *legibus*: alii pro *juridicis*: alii melius pro *locis ipsis* accipiunt, ubi jus dicendum erat. Sic enim accipimus, quoties dicimus *in jus rapere, in jus ambulare.* De *Scenis*

Rupibus excidunt, scenis decora alta futuris.
Qualis apes æstate nova per florea rura
Exercet sub Sole labor, cum gentis adultos
Educunt fœtus, aut cum liquentia mella
Stipant, & dulci distendunt nectare cellas,
Aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
Ignavum fucos pecus à præsepibus arcent.
Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
O fortunati, quorum jam mœnia surgunt!
Æneas ait, & fastigia suspicit urbis.
Infert se septus nebulâ, mirabile dictu,
Per medios, miscetque viris: neque cernitur ulli.
Lucus in urbe fuit media, lætissimus umbrâ;
Quo primum jactati undis & turbine Pœni
Effodere loco signum, quod regia Juno
Monstrarat, caput acris equi: sic nam fore bello
Egregiam, & facilem victu per sæcula gentem.
Hic templum Junoni ingens Sidonia Dido
Condebat, donis opulentum & numine Divæ:
Ærea cui gradibus surgebant limina, nexæque
Ære trabes, foribus cardo stridebat ahenis.
Hoc primum in luco nova res oblata timorem
Leniit: hic primum Æneas sperare salutem
Ausus, & afflictis melius confidere rebus.
Namque, sub ingenti lustrat dum singula templo
Reginam opperiens; dum, quæ fortuna sit urbi,

theatralibus, Georg. 2. 381. Et 3. 24.

437. *Nectare.*] Potu Deorum, de quo Ecl. 5. 71. Hic pro *melle* sumitur.

439. *Fucos.*] *Guêpes*, apum quasi servitia sunt. Georg. 4. 168.

448. *Caput acris equi.*] Justinus l. 18. 5. *In primis fundamentis caput bubulum inventum est: quod auspicium quidem fructuosæ terræ, sed laboriosæ, perpetuoque servæ urbis fuit, propter quod in alium locum urbs translata. Ubi quoque equi caput repertum, bellicosum potentemque populum futurum significans, urbi auspicatam sedem dedit.*

449. *Facilem victu.*] Explicat Pierius, *quæ facile vinci posset*, ita ut *victu*, supinum à *vinco*, passim significet, sed malum hoc omen, bonum autem hic quæritur. Explicat Germanus Valens, quæ *facile vincere posset*, ita ut *victu*, supinum à *vinco*, activè significet. Explicant alii communiter, *quæ sit fertilis frugibus, & commoda ad victum*, ita ut *victu*, sit supinum à *vivo*. Ego eodem supino usus, *victu à vivo* interpretor de fama & gloria gentis, quæ florere æternum debeat: hoc enim est propriè, *vivere per sæcula*.

450. *Sidonia.*] *Tyria*, Nam *Sidon* urbs Phœniciæ, in Syria, portus in ora mediterranei maris, nunc *Sayde*, hic Pro *Tyro* sumitur, quia utraque vicina, & a Phœnicibus condita, & eidem regi subdita.

452. *Limina.*] *Portæ* ac *januæ* partes omnes hic distinguemus. *Porta* propriè de urbibus dicitur, quia cum circuitus urbis aratro primum designabantur, qua parte relinquendus erat in urbem aditus, attollebatur aratrum ac *portabatur*, ne sulcum imprimeret. At privatarum domorum ingressus, cum apertus est, dicitur *janua*, vel ab *eundo*, vel à *Jano*, cum clausus est, dicitur *Ostium*, ab *obstando*. Jam ea per quæ prohibetur ingressus, si *foras* aperiuntur, dicuntur *fores*, si duas in partes ab utroque latere panduntur, *bifores*, si ab uno tantum latere, sed in se *volvuntur* ac replicantur, vocantur *Valvæ*, quasi *volvæ*. Id autem, quo vertuntur fores, est Cardo: qua est earum, vel

Artificumque manus inter se operumque laborem
Miratur: videt Iliacas ex ordine pugnas,
Bellaque jam famâ totum vulgata per orbem;
Atridas, Priamumque, & sævum ambobus Achillem.
Constitit, & lacrymans: Quis jam locus, inquit, Achate;
Quæ regio in terris nostri non plena laboris?
En Priamus: sunt hic etiam sua præmia laudi,
Sunt lacrymæ rerum, & mentem mortalia tangunt.
Solve metus: feret hæc aliquam tibi fama salutem.
Sic ait: atque animum picturâ pascit inani
Multa gemens, largoque humectat flumine vultum.
Namque videbat, uti bellantes Pergama circum
Hac fugerent Graji, premeret Trojana juventus;
Hac Phryges, instaret curru cristatus Achilles.
Nec procul hinc Rhesi niveis tentoria velis
Agnoscit lacrymans: primo quæ prodita somno
Tydides multâ vastabat cæde cruentus:

quasi *cor*, ut volunt Servius & Isidorus, vel quasi hamus ex quo suspenduntur, est autem *hamus* Græcis κράδη. Tum *Limen*, est transversum in janua lignum, inferius vel superius, vel a *limes*, quia illic terminatur domus, vel a *limus*, id est, *obliquus* & *transversus*. Denique *Postes*, sunt arrectaria portarum, quasi *post ostium*, saxa vel ligna ab utroque portæ latere, quibus cardines, sera & repagula immittuntur. Hæc tamen omnia promiscuè vulgò usurpantur pro janua.

462. *Sævum ambobus Achillem.*] Tres tamen sunt, *Atridæ* duo, Menelaüs & Agamemnon, Atrei regis Mycenarum filii, & *Priamus*, Trojæ rex. Tum *Achilles* Menelao sævus non fuit, sed Agamemnoni tantum, cum recessit ab ejus exercitu propter ereptam sibi Briseïda; & Priamo, cujus filium Hectorem occidit, & indigne habuit. Quomodo igitur *ambobus*? An geminos Atridas pro uno posuit, quia unius patris erant filii? An *ambobus* posuit, pro *utrisque*? An geminos exercitus significavit, Atridarum & Priami? An potius legemus cum Seneca Epist. 104. *Atriden* non *Atridas*, ut ad unum Agamemnona referatur? Hunc sane malim audire quàm Donatum, qui *sævum* interpretatur, *sæviorem*, Agamemnone scilicet ac Menelao.

466. *Lacrymæ rerum.*] Propter res adversas, calamitates: sic Æn. 2. 784. *Lacrymas dilectæ pelle Creüsæ*: id est, *Lacrymas* propter dilectam Creüsam, & dolorem de ea conceptum mitiga.

470. *Pergama.*] *Pergamus*, arx fuit Trojana, in editissimo urbis loco sita: unde alta omnia ædificia deinde *Pergama* appellata sunt. Cave, ne arcem illam confundas cum urbe *Pergamo*, quæ in eadem Phrygia minore postea condita est ad Caïcum fluvium, fuitque *Attalicorum* regum sedes, & Galeni patria, & celebris usu chartæ Pergamenæ, *du parchemin*.

472. *Hac Phryges, instaret, &c.*] *Phryges*, Trojani, qui Phrygiæ minoris partem incolebant: supra, v. 385. *E curru* pugnabant sæpe veteres, quo miles & auriga ferebantur. De *cristis* Æn. 3. 468.

473. *Rhesi.*] Rhesus Thraciæ rex, Martis, vel Strymonis filius, cum Trojanis veniret in auxilium, adduceretque secum equos, quorum erat fatum, ut, si semel Xanthi aquam bibissent, Troja foret invicta: clausis jam portis, coactus est in litore tentoria ponere. Sed proditus à Dolone Trojano speculatore, qui in Græcorum speculatores Diomedem & Ulyssem inciderat, à Diomede interfectus est, & equi fatales abducti. Iliad. 10. 453. Equi porrò illi ferocitate præcellebant, ab equis Diomedis Thraciæ regis oriundi, humana carne vesci solitis, quibus ideo dominum ipsum devorandum Hercules tradidit.

474. *Primo somno.*] *Somnus* pro *nocte*, ut Georg. 1. 208. *Libra die somnique pares ubi fecerit horas.*

475. *Tydides.*] Diomedes, Tydei filius, Æn. 11. 243.

Ardentesque

Ardentesque avertit equos in castra, priusquam
Pabula gustassent Trojæ, Xanthumque bibissent.
Parte aliâ fugiens amissis Troïlus armis,
Infelix puer atque impar congressus Achilli,
Fertur equis, curruque hæret resupinus inani,
Lora tenens tamen: huic cervixque comæque trahuntur
Per terram, & versâ pulvis inscribitur hastâ.
Interea ad templum non æquæ Palladis ibant
Crinibus Iliades passis, peplumque ferebant
Suppliciter tristes, & tunsæ pectora palmis.
Diva solo fixos oculos aversa tenebat.
Ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros,
Exanimumque auro corpus vendebat Achilles.
Tum vero ingentem gemitum dat pectore ab imo,
Ut spolia, ut currus, utque ipsum corpus amici,
Tendentemque manus Priamum conspexit inermes.
Se quoque Principibus permixtum agnovit Achivis,
Eoasque acies, & nigri Memnonis arma.

477. *Xanthum.*] Diis ita dictum, hominibus vero *Scamandrum*, inquit Homerus, quia nomen illud isto antiquius: fluvium Troadis, ex Ida monte profluentem, unde se in Hellespontum exonerat.

478. *Troïlus.*] De ejus ætate variæ sunt sententiæ. Virgilius hunc *puerum*, Horatius *impuberem* facit: alii, ut Hyginus & Tzetzes, jam grandiorem, & unum è maximis Priami natis. Variæ quoque de ejus morte opiniones: Theocritus & Lycophron eum volunt, ob spretum Achillis amorem, in templo Apollinis ab Achille fuisse occisum: alii, in ipso certamine: alii per vim, alii ex insidiis.

479. *Impar congressus Achilli.*] Vel *impar Achilli*, vel, ut mavult Servius, *congressus Achilli*, id est, cum Achille: ut Catullus dixit in carmine nupt. v. 64. *Noli pugnare duobus.*

482. *Versâ pulvis inscribitur hastâ.*] Non hasta Troïli, quam adhuc manu retineret, nam *amissis armis* id est, *dilapsis*, ferebatur, & sola lora manu implicata retinebat. Igitur hasta Achillis, quæ per Troïli pectus adacta, & cum eo resupino *inversa*, ferro pulverem sulcabat.

483. *Non æquæ Palladis.*] Infestæ, propter judicium Paridis, de quo v. 31. De *Pallade* v. 43. Ibant autem ad templum Trojanæ mulieres, duce Hecuba, Heleni & Hectoris admonitu, cum gravem à Diomede accepissent cladem, ut Deam Diomedi faventem, & pepli dono, & sacrificiis placarent. Iliad. 6. 302.

484. *Crinibus Iliades, &c.*] Alludit ad morem Romanarum mulierum, quæ in luctu, aperto capite, & solutis passisque crinibus incedebant; fortasse etiam Trojanæ ac barbaræ, cum contra Græcæ tonderent comas: quod docet Plutarchus in Romanis quæstionibus.

Peplum.] Offerebatur Deabus, non in luctu tantum, sed etiam solemnibus quibusdam diebus, muneris loco: *Palladi* præsertim, *Junoni*, ex Pausania l. 2. & Statio Theb. 10. 56. Imo & *Veneri*, ex Claudiano de nuptiis Honor. v. 123. Eo induebantur simulacra. sic enim Stat. Theb. 10. 65. *Hoc tunc Argolicæ sanctum velamine matres induerant ebur.* *Peplum* autem fuit palla, sive pallium muliebre, subtili arte contextum, ad pedes effusum, sine manicis, coloris, aliquando purpurei, aliquando candidi, aurea fimbria clavisque aureis, & variis Deorum heroumque figuris ornatum.

487. *Ter circum, &c.*] De *Achille*, v. 34. De *Hectore*, v. 103.

492. *Achivis.*] Græcis. *Græcia* enim proprie dicta, sive *Hellas*, *Achaia* quoque appellata est, ab *Achæo* quodam, vel Jovis filio, vel Zuthi, qui in ea regione regnavit: cujus populi *Achæi* & *Achivi* sunt dicti. Est & alia minor *Achaia*, Peloponnesi pars.

493. *Eoasque acies, &c.*] *Memnon* Auroram matrem, Tithonum patrem habuit, Laomedontis Trojani regis filium. Quare Trojanorum in-

Ducit Amazonidum lunatis agmina peltis
Penthesilea furens, mediisque in millibus ardet,
Aurea subnectens exertæ cingula mammæ
Bellatrix, audetque viris concurrere virgo.
Hæc dum Dardanio Æneæ miranda videntur,
Dum stupet, obtutuque hæret defixus in uno;
Regina ad templum formâ pulcherrima Dido
Incessit, magnâ juvenum stipante catervâ.
Qualis in Eurotæ ripis, aut per juga Cynthi
Exercet Diana choros, quam mille secutæ
Hinc atque hinc glomerantur Oreades: illa pharetram
Fert humero, gradiensque Deas supereminet omnes:
Latonæ tacitum pertentant gaudia pectus.
Talis erat Dido, talem se læta ferebat
Per medios, instans operi regnisque futuris.
Tum foribus Divæ mediâ testudine templi,
Septa armis solioque alte subnixa, resedit.
Jura dabat legesque viris, operumque laborem
Partibus æquabat justis, aut sorte trahebat:
Cum subito Æneas concursu accedere magno

auxilium venisse dicitur, cum ingentibus Indorum & Æthiopum copiis, & ab Achille occisus, è rogo suo aves produxisse, quæ duas in partes divisæ, rostris atque unguibus ad parentandum auctori suo, decertaverint. Ejus statua, in Ægypto, Solis orientis icta radiis, emisisse sonum memoratur.

Eoas.] Orientales, ab ἠώς *Aurora.*

494. *Amazonidum.*] Id est, *Amazonum*: quæ sibi mammam alteram inurebant, ne jaciendis sagittis esset impedimento: alteram baltheo substringebant. Nomen inde ab α privativo, & μαζὸς *mamma*. De iis fusè Æn. 11. 659. &c. Harum regina *Penthesilea*, Trojanis post mortem Hectoris opem tulit: & juxta aliquos, ab Achille: juxta alios, à Neoptolemo Achillis filio interfecta est.

Peltis.] Scutis brevissimis, in formam mediæ Lunæ.

502. *Qualis in Eurota, &c.*] Explodit hanc Didonis cum Diana comparationem Valerius Probus apud Gellium l. 9. c. 9. ait que nihil tam improsperè à Virgilio conversum esse ex Homero, apud quem illa reperitur, Odyss. 6. 102 Defendit eam Scaliger Poetic. l. 5. c. 3. aitque Virgilianam esse à magistro, Homericam à discipulo. Ego in Valerii sententiam paulò sum propensior: vel ideo, quod ex iis circumstantiis, quas sanè multas congerit, nulla est ad rem, nisi multitudo Oreadum, quæ Dianam comitantur: cæteræ omninò à Didone diversæ sunt.

Eurotæ.] Fluvii in Laconia, Spartam alluentis: quæ regio venatu celebris.

Cynthi.] Montis in insula Delo; ubi Diana & Apollo nati sunt.

503. *Choros.*] Multitudo saltantium & canentium, est propriè *chorus.*

504. *Oreades.*] Nymphæ montium, ab ὄρος *mons.* Ecl. 2. 46.

506. *Latonæ.*] Filiæ Cæi Titanis, quæ Dianam & Apollinem ex Jove peperit in insula Delo. Ecl. 3. 67.

509. *Tum foribus Divæ, &c.*] Adjungit Servius hæc verba proximè præcedentibus, hoc sensu: *Instat Regina operi, tum præsertim ædificandis Junonis templi foribus.* Affert & aliam interpretationem; quam etsi priori postponat, ego tamen præpono: nempe medio in templo locum fuisse septum, ubi servabatur simulacrum Numinis, & religio administrabatur: isque appellatur à Polluce *sacellum*, *delubrum*, à Vitruvio *cella*, à cæteris *adytum*, *penetrale*: atque is, vel velo, vel muro septus erat, & peculius *foribus*: quemadmodum nostris in templis usuvenit. Iis porrò in *foribus* Dido jus dicebat: & mos ille Romanorum deinceps fuit, in templis jus dicere, ac senatum habere.

Mediâ testudine.] Medio in tem-

Anthea Sergestumque videt, fortemque Cloanthum,
Teucrorumque alios: ater quos æquore turbo
Dispulerat, penitusque alias avexerat oras.
Obstupuit simul ipse, simul perculsus Achates
Lætitiaque metuque, avidi conjungere dextras
Ardebant: sed res animos incognita turbat.
Dissimulant, & nube cava speculantur amicti,
Quæ fortuna viris, classem quo litore linquant,
Quid veniant: cunctis nam lecti navibus ibant
Orantes veniam, & templum clamore petebant.
Postquam introgressi, & coram data copia fandi,
Maximus Ilioneus placido sic pectore cœpit:
O regina, novam cui condere Jupiter urbem,
Justitiâque dedit gentes frænare superbas:
Troës te miseri, ventis maria omnia vecti,
Oramus: prohibe infandos à navibus ignes,
Parce pio generi, & propius res aspice nostras.
Non nos aut ferro Libycos populare Penates
Venimus, aut raptas ad litora vetere prædas.
Non ea vis animo, nec tanta superbia victis.
Est locus, Hesperiam Graji cognomine dicunt:
Terra antiqua, potens armis atque ubere glebæ:
Oenotrii coluere viri; nunc fama, minores
Italiam dixisse, ducis de nomine, gentem
Huc cursus fuit:
Cum subito assurgens fluctu nimbosus Orion

plo, cujus tectum concavum & fornicatum erat, in morem testudinis, *tortue*.

514. *Anthea, Sergestumque, &c.*] De *Antheo*, v. 185. De *Cloantho*, & *Sergesto*, passim lib. 5. nauticis in ludis. De *Teucris*, Trojanis, supra, v. 42.

523. *Orantes veniam.*] Orantes ut mitiùs haberentur: nam *venia* non semper *culpam* supponit; sed sæpe *pacem* & favorem significat: Cicero, pro Rabir. 5. *Ab Jove pacem & veniam peto.* Pro Fonteïo, 20. *In bellis gerendis, à Diis immortalibus pacem & veniam petunt.* De *Ilioneo*, v. 124.

534. *Est locus, Hesperiam, &c.*] Supple, *quem*: ut supra, v. 16. *Urbs antiqua fuit, Tyrii*, supple, *quam Tyrii*. Italia multis nominibus dicta fuit, pro varia temporum ratione. *Hesperia*, quod nomen ipsi cum Hispania commune fuit; vel ab *Hespero*, Atlantis Mauritaniæ regis fratre, qui primò obtinuit Hispaniam, indeque à fratre pulsus in Italiam venit, vel ab *Hespero*, Veneris stellâ: quæ mane sub Luciferi nomine apparet, serò sub nomine *Hesperi*, atque ita occasum significat: quo factum est, ut Græci ex iis regionibus, quas habent ad occasum, Italiam appellaverint *Hesperiam magnam* Hispaniam vero, *minorem Hesperiam*. Alterum Italiæ nomen fuit *Oenotria*: vel ab *Oenotro* rege Sabinorum: vel ab Oenotro, Lycaonis Arcadiæ regis filio: vel potiùs ab οἶνος *vinum* & ὀτρύνειν *incitare*, quod vini ferax regio sit. Aliud ejusdem regionis nomen est *Italia*: vel ab Italo rege Siculorum: vel à bobus, qui veteri lingua Græca dicebantur ἰταλοί, & illic fuere magna copia. Alia item nomina tulit, de quibus fusè Kircherus in Latio l. 1. c. 2... Quodnam autem sit omnium antiquissimum, difficile est conjicere: Virgilius *Italiam* novissimum putat, cum ait, minores *Italiam dixisse*.

535. *Ubere glebæ.*] De forma illa loquendi Georg. 2. 185.

539. *Orion.*] De hujus signi cœlestis fabula dicemus Æn. 3. 517. Ex hoc autem versu probat Segresius, Virgilium non nisi Julio mense in Af-

In vada cæca tulit, penitusque procacibus Austris
Perque undas, superante salo, perque invia saxa
Dispulit: huc pauci vestris adnavimus oris.
Quod genus hoc hominum? quæve hunc tam barbara morem
Permittit patria? hospitio prohibemur arenæ:
Bella cient, primaque vetant consistere terra.
Si genus humanum & mortalia temnitis arma;
At sperate Deos memores fandi atque nefandi.
Rex erat Æneas nobis, quo justior alter
Nec pietate fuit, nec bello major & armis,
Quem si fata virum servant, si vescitur aurâ
Ætherea, neque adhuc crudelibus occubat umbris;
Non metus, officio nec te certasse priorem
Pœniteat. Sunt & Siculis regionibus urbes,
Armaque, Trojanoque à sanguine clarus Acestes.
Quassatam ventis liceat subducere classem,
Et sylvis aptare trabes; & stringere remos.
Si datur Italiam, sociis & rege recepto,
Tendere; ut Italiam læti Latiumque petamus:
Sin absumpta salus; & te, pater optime Teucrûm,
Pontus habet Libyæ, nec spes jam restat Iüli;
At freta Sicaniæ saltem sedesque paratas,
Unde huc advecti, regemque petamus Acesten.
Talibus Ilioneus: cuncti simul ore fremebant
Dardanidæ.

fricàm esse appulsum. Nam de triplici tantum Orionis ortu hic agi potest, de *quotidiano*, de *heliaco*, de *acronico*, quas voces explicuimus Georg. 1. 217. 221. & 229. Constat autem de *quotidiano* non posse explicari; sic enim Orion quotidiè tempestates excitaret: non de *acronico*, qui hyeme contingit; ergo de ortu *heliaco*, qui nunc in Julii initia cadit, olim tamen in medium Junium: at vis hujus sideris, non ad unum ortus diem, sed ad consequentes etiam dies pertinere putanda est. Firmat opinionem hoc etiam versu libri 4. 52. ubi Anna Didoni suadet, ut Æneam per hyemem detineat: *Dum pelago desævit hyems, & aquosus Orion*: quod omnino tunc intelligendum de ortu ejus *acronico*, qui mensibus post heliacum circiter quinque contingit.

540. *Procacibus austris, &c.*] Obstinatè importunis. Horat. Od. l. 1. 26. 2. *Tradam protervis in mare Creticum portare ventis.* Lucret. l. 6. 110. *Furit petulantibus Euris.* De *Austris* ventis meridionalibus, Ecl. 2. 58.

541. *Salo.*] *Sal* & *salum* usurpat Virgilius, pro mari, quod Græcis dicitur ἅλς. Æn. 5. 866. *Sale saxa sonabant.*

547. *Sperate Deos, &c.*] Expectate Æn. 4. 419. *Hunc ego si potui tantum sperare dolorem, & perferre soror potero.*

Fandi atque nefandi.] Illius, quod fas, & nefas est: utrumque enim à *fando* dicitur: quia quod æquum est, dignè *fari* possumus; quod iniquum, *fari* non possumus.

550. *Si vescitur aura.* Si spirat, si halitum ducit ex aere. Et vero apud Lucret. l. 5. 72. *Vesci*, est *uti*: *Quove modo genus humanum variante loquela cœperit inter se vesci.*

554. *Acestes.*] Rex Siciliæ, de quo Æn. 5. 36. De *Sicilia* insula Æn. 3. 687.

556. *Stringere remos.*] Ecl. 9. 61. *Agricolæ stringunt frondes* id est, amputant.

558. *Ut Italiam, &c.*] De ea, v. 6. De *Latio*, Æn. 7. 54. De *Teucris*, Trojanis supra v. 239. De *libya*, Africa, v. 162. De *Iülo*, Ascanio, v. 271. De *Sicanis*, Siculis, Æn. 3. 687. De *Dardanidis*, Trojanis supra v. 239.

Tum breviter Dido, vultum demissa, profatur:
Solvite corde metum, Teucri, secludite curas.
Res dura, & regni novitas me talia cogunt
Moliri, & late fines custode tueri.
Quis genus Æneadum, quis Trojæ nesciat urbem:
Virtutesque, virosque, & tanti incendia belli?
Non obtusa adeo gestamus pectora Pœni:
Nec tam aversus equos Tyriâ Sol jungit ab urbe.
Seu vos Hesperiam magnam, Saturniaque arva;
Sive Erycis fines, regemque optatis Acesten;
Auxilio tutos dimittam, opibusque juvabo.
Vultis & his mecum pariter considere regnis?
Urbem quam statuo, vestra est: subducite naves:
Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur.
Atque utinam rex ipse Noto compulsus eodem
Afforet Æneas! Equidem per litora certos
Dimittam, & Libyæ lustrare extrema jubebo:
Si quibus ejectus sylvis aut urbibus errat.
His animum arrecti dictis, & fortis Achates,
Et pater Æneas, jamdudum erumpere nubem
Ardebant: prior Ænean compellat Achates.
Nate Deâ, quæ nunc animo sententia surgit?
Omnia tuta vides, classem, sociosque receptos.
Unus abest, medio in fluctu quem vidimus ipsi
Submersum: dictis respondent cætera matris.
Vix ea fatus erat, cum circumfusa repente
Scindit se nubes, & in æthera purgat apertum.
Restitit Æneas, claraque in luce refulsit,
Os, humerosque Deo similis: namque ipsa decoram
Cæsariem nato genitrix, lumenque juventæ

565. *Vultum demissa.* Puduit enim Reginam minimè barbaram, naufragos, & exteros à suis tam durè habitos fuisse.

569. *Genus Æneadum.*] Non nepotes Æneæ, qui nulli tum erant; sed majores, à quibus ille genus ducebat.

571. *Pœni.*] Dicti quasi *Phœni*, v. 342.

572. *Nec tam aversus, &c.*] Sensus est. *Tyriam urbem non esse tam remotam à Solis ortu & calore*; atque adeo cives suos ingenio non esse tam obtuso. *Non obtusa, &c.* Aiunt enim philosophi, populos qui frigidioribus in plagis nascuntur, vulgo tardiori esse indole.

573. *Hesperiam magnam, &c.*] Italiam, v. 534.

Saturnia arva.] Eam Italiæ partem, quæ *Latium* dicta est, quod in ea Saturnus latuerit, Æn. 8. 319.

Erycis fines.] Siciliæ montem in parte occidentali, nunc *mont de S. Julien*, non longè à Drepano: cui nomen imposuit *Eryx*, ibidem sepultus. De eo, Æn. 5. 24.

Acestes.] Ejusdem Siciliæ rex, Æn. 5. 36.

577. *Urbem quam statuo, vestra est, &c.*] Servius refert accusativum *urbem*, ad præcedens verbum *vultis*, hoc sensu: *Vultis his considere regnis? vultis, urbem quam statuo? vestra est.* Vulgo tamen agnoscunt Grammatici mutationem casûs, *Urbem quam statuo*, pro, *urbs quam statuo*. Aliqui, quibus accedo, solam ordinis mutationem putant, pro *quam urbem statuo*. De *Noto*, sive Austro, vento meridionali, Ecl. 2. 58.

588. *Unus abest.*] *Orontes*, de quo v. 117.

Purpureum, & lætos oculis afflarat honores.
Quale manus addunt ebori decus, aut ubi flavo
Argentum Pariusve lapis circumdatur auro.
Tum sic Reginam alloquitur, cunctisque repente
Improvisus ait: coram, quem quæritis, adsum
Troïus Æneas, Libycis ereptus ab undis.
O sola infandos Trojæ miserata labores!
Quæ nos, relliquias Danaum, terræque marisque
Omnibus exhaustos jam casibus, omnium egenos,
Urbe, domo socias. Grates persolvere dignas
Non opis est nostræ, Dido: nec quicquid ubique est
Gentis Dardaniæ, magnum quæ sparsa per orbem.
Dii tibi (si qua pios respectant numina, si quid
Usquam justitiæ est, & mens sibi conscia recti)
Præmia digna ferant. Quæ te tam læta tulerunt
Sæcula? qui tanti talem genuere parentes?
In freta dum fluvii current, dum montibus umbræ
Lustrabunt convexa, polus dum sidera pascet;
Semper honos, nomenque tuum, laudesque manebunt;
Quæ me cunque vocant terræ. Sic fatus, amicum
Ilionea petit dextra, levaque Serestum;

595. *Purpureum.*] Ad colorem potest referri, qui rubicundus ac roseus juvenibus ferè est. Sic supra, v. 406. tribuitur. Veri *rosea cervix.* Sic Æn. 10. 16. *Venus aurea* dicitur, fortè ex aureo colore capillorum. Quanquam his nominibus existimo non tam certum colorem significari, quam generatim pulchritudinem: ut cum dixit Horat. Od. l. 4. 1. 10. *Purpureis ales oloribus.* Piso Albinov. *Bràchia purpurea candidiora nive.* Homerus Odyss. 6. 231. Κόμας ὑακινθίνῳ ἄνθει ὁμοίας, *comas hyacinthino flori similes.* Cum enim inter colores pulcherrima sit purpura; inter metalla aurum; inter flores rosa, & veterum æstimatione, hyacinthus; ideò hæc nomina, ad exprimendam quamlibet pulchritudinem transtulerunt. Expressus est hic locus, cum sequenti comparatione, ex Homeri Odyss. l. 6. 229. ubi Minerva formam addit Ulyssi, ut Nausicaæ placeat.

596. *Manus addunt*, &c.] *Manus*; pro arte & labore hic sumuntur; ut supra, v. 459. *Artificumque manus inter se.*

597. *Parius lapis.*] Marmor candidum è Paro insula, in mari Ægæo.

602. *Relliquias Danaûm.*] Supra, v. 34.

607. *Si qua pios*, &c.] Modicius ait tria hic promitti virtutis præmia: primum à Diis, *si qua pios respectant numina*; secundum ab hominibus, *si quid usquam justitia est*; tertium ab ipsa Didonis conscientia, *& mens sibi conscia recti*: quasi dicat Æneas: *Non meum est, nec Trojanorum, tantam virtutem remunerari; sed Deorum, sed omnium hominum, sed tui ipsius*, nam virtus sibi est ipsa præmium.

612. *Lustrabunt convexa*, &c.] *Convexa* montium accipio, pro *cacuminibus*, quæ rotunda & convexa sunt. *lustrabunt* pro *circuibunt*: quemadmodum Hercules Æn. 8. 231. *Ter totum fervidus ira lustrat Aventini montem*, id est, *circuit. Lustrare* autem propriè significat *expiare*, à *luo*: per translationem, *circuire*, quia expiationes agrorum & urbium per *circuitiones* fiebant unde de sacrificio ambarvali ait Virgil. Ecl. 5. 75. *Et cum lustrabimus agros.* Umbræ porro ad motum Solis moventur, & in orbem circumflectuntur.

Polus dum sidera pascet.] E veterum opinione, qui Solem & sidera, quia igneæ atque adeo voracis naturæ, pasci crediderunt aquarum humore in cœlum educto: sed frustra quidam legunt *palus*: nam Lucretius in multis Virgilii magister, dixit l. 1. 231. *Unde æther sidera pascit.*

615. *Ilionea*, &c.] Penultimam, natura brevem, metri causa produxit, Ionum more, qui Ἰλιονῆα dicunt, pro Ἰλιονέα.

Tum breviter Dido, vultum demissa, profatur:
Solvite corde metum, Teucri, secludite curas.
Res dura, & regni novitas me talia cogunt
Moliri, & late fines custode tueri.
Quis genus Æneadum, quis Trojæ nesciat urbem:
Virtutesque, virosque, & tanti incendia belli?
Non obtusa adeo gestamus pectora Pœni:
Nec tam aversus equos Tyriâ Sol jungit ab urbe.
Seu vos Hesperiam magnam, Saturniaque arva;
Sive Erycis fines, regemque optatis Acesten;
Auxilio tutos dimittam, opibusque juvabo.
Vultis & his mecum pariter considere regnis?
Urbem quam statuo, vestra est: subducite naves:
Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur.
Atque utinam rex ipse Noto compulsus eodem
Afforet Æneas! Equidem per litora certos
Dimittam, & Libyæ lustrare extrema jubebo;
Si quibus ejectus sylvis aut urbibus errat.
His animum arrecti dictis, & fortis Achates,
Et pater Æneas, jamdudum erumpere nubem
Ardebant: prior Ænean compellat Achates.
Nate Deâ, quæ nunc animo sententia surgit?
Omnia tuta vides, classem, sociosque receptos.
Unus abest, medio in fluctu quem vidimus ipsi
Submersum: dictis respondent cætera matris.
Vix ea fatus erat, cum circumfusa repente
Scindit se nubes, & in æthera purgat apertum.
Restitit Æneas, claraque in luce refulsit,
Os, humerosque Deo similis: namque ipsa decoram
Cæsariem nato genitrix, lumenque juventæ

565. *Vultum demissa.* Puduit enim Reginam minimè barbaram, naufragos, & exteros à suis tam durè habitos fuisse.

569. *Genus Æneadum.*] Non nepotes Æneæ, qui nulli tum erant; sed majores, à quibus ille genus ducebat.

571. *Pœni.*] Dicti quasi *Phœni*, v. 342.

572. *Nec tam aversus*, &c.] Sensus est. *Tyriam urbem non esse tam remotam à Solis ortu & calore*; atque adeo cives suos ingenio non esse tam obtusos. *Non obtusa*, &c. Aiunt enim philosophi, populos qui frigidioribus in plagis nascuntur, vulgo tardiori esse indole.

573. *Hesperiam magnam*, &c.] Italiam, v. 534.

Saturnia arva.] Eam Italiæ partem, quæ *Latium* dicta est, quod in ea Saturnus latuerit, Æn. 8. 319.

Erycis fines.] Siciliæ montem in parte occidentali, nunc *mont de S. Julien*, non longè à Drepano: cui nomen imposuit *Eryx*, ibidem sepultus. De eo, Æn. 5. 24.

Acestes.] Ejusdem Siciliæ rex, Æn. 5. 36.

577. *Urbem quam statuo, vestra est*, &c.] Servius refert accusativum *urbem*, ad præcedens verbum *vultis*, hoc sensu: *Vultis his considere regnis? vultis, urbem quam statuo? vestra est.* Vulgo tamen agnoscunt Grammatici mutationem casûs, *Urbem quam statuo*, pro, *urbs quam statuo*. Aliqui, quibus accedo, solam ordinis mutationem putant, pro *quam urbem statuo*. De *Noto*, sive Austro, vento meridionali, Ecl. 2. 58.

588. *Unus abest.*] *Orontes*, de quo v. 117.

At domus interior regali ſplendida luxu
Inſtruitur, mediiſque parant convivia tectis.
Arte laboratæ veſtes, oſtroque ſuperbo;
Ingens argentum menſis, cælataque in auro
Fortia facta patrum, ſeries longiſſima rerum
Per tot ducta viros antiquæ ab origine gentis.
Æneas (neque enim patrius conſiſtere mentem
Paſſus amor) rapidum ad naves præmittit Achaten;
Aſcanio ferat hæc, ipſumque ad mœnia ducat.
Omnis in Aſcanio cari ſtat cura parentis.
Munera præterea, Iliacis erepta ruinis,
Ferre jubet, pallam ſignis auroque rigentem,
Et circumtextum croceo velamen acantho;
Ornatus Argivæ Helenæ, quos illa Mycenis,
Pergama cum peteret, inconceſſoſque Hymenæos,
Extulerat; matris Ledæ mirabile donum.
Præterea ſceptrum, Ilione quod geſſerat olim
Maxima natarum Priami, colloque monile
Baccatum, & duplicem gemmis auroque coronam.
Hæc celerans, iter ad naves tendebat Achates.
At Cytherea novas artes, nova pectore verſat

infra v. 738. *Adſit lætitiæ Bacchus dator.* Gellius aliique legunt non *Dei*; ſed, vel *dii*, vel *die*; qui ſunt antiqui genitivi, à nomine *dies*: ut Georg. 1. 208. *Libra die ſomnique pares ubi fecerit horas*: Et ſenſus erit; miſſa eſſe à Didone hæc omnia, ut diem illum hilariter Trojani ducerent. Plura tamen & vetuſtiora exemplaria habent *Dei*.

652. *Pallam.*] Pallium muliebre; utraque vox, vel à *palam*, quia veſtis eſt exterior; vel à πάλλω *vibro*, quod frequenti motu vibretur.

653. *Croceo velamen acantho.*] Ornatum variis flexibus acanthi herbæ, croceo colore, vel auro expreſſæ: *Velamen* aliqui *cycladem* eſſe volunt; genus fœmineæ veſtis tenuiſſimum, rotundum, ac fimbriatum; alii, quia croci fit mentio, putant eſſe *epicrocum*, amiculum tenue ac perlucidum: iique meliùs, quia *epicrocum* velaminis inſtar fuit, *cyclas* talaris veſtis. Prop. l. 4. 7. 40. *Aurata cyclade ſignat humum Acanthus*, *branche urſine* herba coronaria, Ecl. 3. 45. *Crocus* flos, *ſaffran.*

654. *Argivæ Helenæ.*] Patrem habuit Jovem, ſub cycni ſpecie: matrem Ledam, Tyndarei Laconiæ regis uxorem. Leda ovi duo peperit: ex altero Pollux & Helena divino ſemine: ex altero Caſtor & Clytemneſtra mortali ſemine excluſi ſunt. Dixit tamen Horatius, ſed contra communem opinionem, Pollucem & Caſtorem ex eodem ovo prodiiſſe, Sat. l. 2. 1. 26. *Caſtor gaudet equis, ovo prognatus eodem, pugnis.* Nupſit Helena Menelao, cui erepta eſt à Paride; & Trojam deducta, ortum dedit bello Trojano: ſupra v. 31. Cætera de eadem, Æn. 2. 567. Æn. 6. 511.

Argivæ.] Græcæ; non enim *Argis* nata fuit. Nec *Mycenis* regnavit, ſed vir ejus Menelaus frater fuit Agamemnonis, qui in hac utraque regnavit urbe, ſupra v. 288. Menelaus autem adſcitus in generum à Tyndareo Spartæ ſive Lacedemonis rege, mortuis Caſtore ac Polluce. Spartæ regnavit. Promiſcue tamen ſumuntur harum urbium nomina, propter vicinitatem, omnes enim ſunt in Peloponneſo.

655. *Pergama, Hymenæos.*] Illa, pro *Troja* ſumuntur v. 470. Hi pro *nuptiis*, Georg. 3. 60.

657. *Ilione.*] Polymneſtoris Thraciæ regis uxor.

659. *Duplicem.*] Quia duplex erat in ea ordo, ſive faſcia: altera aurea, altera gemmea.

661. *Cytherea.*] Venus, v. 260 *Cupido*, Amoris Deus, duplex à quibuſdam fingitur; honeſtus, Jove ac Venere prognatus, turpis, Nocte atque Erebo. Alii non Jovem, ſed

Consilia; ut faciem mutatus & ora Cupido
Pro dulci Ascanio veniat, donisque furentem
Incendat Reginam, atque ossibus implicet ignem.
Quippe domum timet ambiguam, Tyriosque bilingues;
Urit atrox Juno, & sub noctem cura recursat.
Ergo his aligerum dictis affatur Amorem;
Nate, meæ vires, mea magna potentia; solus,
Nate, Patris summi qui tela Typhoëa temnis;
Ad te confugio, & supplex tua numina posco.
Frater ut Æneas pelago tuus omnia circum
Litora jactetur, odiis Junonis iniquæ,
Nota tibi; & nostro doluisti sæpe dolore.
Hunc Phœnissa tenet Dido, blandisque moratur
Vocibus; & vereor, quo se Junonia vertant
Hospitia; haud tanto cessabit cardine rerum.
Quocirca capere ante dolis & cingere flamma
Reginam meditor; ne quo se numine mutet;
Sed magno Æneæ mecum teneatur amore.
Quà facere id possis, nostram nunc accipe mentem.
Regius, accitu cari genitoris, ad urbem
Sidoniam puer ire parat, mea maxima cura,
Dona ferens pelago & flammis restantia Trojæ.
Hunc ego sopitum somno, super alta Cythera,
Aut super Idalium sacrata sede recondam;
Ne quà scire dolos, mediusve occurrere possit.
Tu faciem illius, noctem non amplius unam,
Falle dolo: & notos pueri puer indue vultus:
Ut, cum te gremio accipiet lætissima Dido,
Regales inter mensas laticemque Lyæum,
Cum dabit amplexus, atque oscula dulcia figet;
Occultum inspires ignem, fallasque veneno.
Paret Amor dictis caræ genitricis, & alas

Mercurium honesto patrem assignant.

665. *Bilingues.*] Vel alludit ad duplicem linguam, qua utebantur, Phœniciam & Libycam, vel perfidiam notat genti familiarem, proverbio enim fuit, *Punica fides.*

669. *Typhoea.*] Fulmina, quibus Gigantes vicit: imprimisque Typhoëum, de quo Georg. I. 279. Sunt qui scribunt *Typhoia*: nec admodum refert: debuit enim dici *Typhoia*, à Græco τυφώεια: perinde autem potuit ex diphthongo *ει*, vel abjici *ι*, ut fieret *Typhoea*, vel abjici *ε*, ut fieret *Typhoia.*

674. *Phœnissa.*] E Phœnicia oriunda, & Junonis cultui addicta, supra v. 450. De *cardine*, qui hic pro flexu rerum sumitur, ex eo quod janua flectitur & vertitur in cardine, v. 453.

682. *Sidoniam.*] Carthaginem, coloniam Sidoniorum ac Tyriorum, v. 16.

684. *Super alta Cythera, &c.*] Ut Æn. 6. 794. *Super & Garamantas & Indos proferet imperium*: vel est *ultra*, vel *in.*

Cythera, orum:] Insula mediterranei maris contra Cretam, v. 261.

685. *Idalium.*] Vel *Idalia*, oppidum & nemus est insulæ Cypri.

690. *Lyæum.*] Bacchicum: Bacchus enim *Lyæus* dictus est, à λύω *solvo*, quod curis animum solvat ac liberet. De *Iülo*, sive *Ascanio*, v. 271. De *Venere*, v. 260.

Exuit, & gressu gaudens incedit Iüli.
At Venus Ascanio placidam per membra quietem
Irrigat: & fotum gremio Dea tollit in altos
Idaliæ lucos, ubi mollis amaracus illum
Floribus & dulci aspirans complectitur umbra.
Jamque ibat dicto parens, & dona Cupido
Regia portabat Tyriis, duce lætus Achate.
Cum venit, aulæis jam se Regina superbis
Aureâ composuit spondâ, mediamque locavit.
Jam pater Æneas & jam Trojana juventus
Conveniunt, stratoque super discumbitur ostro.
Dant famuli manibus lymphas, Cereremque canistris
Expediunt, tonsisque ferunt mantilia villis.
Quinquaginta intus famulæ, quibus ordine longo
Cura penum struere, & flammis adolere Penates.
Centum aliæ, totidemque pares ætate ministri,

697. *Amaracus.*] Herba coronaria, suavissimi odoris, flosculos emittens perpusillos, candidos, *marjoleine*.

701. *Aulæis.*] Velis pretiosisque tapetibus, vel suspensis super lectum, vel in lecto substructis.

702. *Aurea spondâ, &c.*] Sponda pars lecti exterior est, sæpe pro toto lecto sumitur, à σπονδὴ fœdus, unde & sponsis nomen est.

Aureâ.] Dissylaba voce, quomodo Æn. 7. 190. *Aurea percussum virga.*

Mediamque locavit.] Usus ad mensam duplex fuit, vel sedendi in sella, vel in lecto discumbendi. Sedendi usus antiquior & severior: Barbari & orientales populi molliores, discumbendi morem invexere. Unde Romani primis temporibus sedere: post Asiam debellatam, auctis opibus ac deliciis, discubuere: mulieres tamen adhuc sedendi morem præ modestia retinebant. Augusti temporibus obsolescebat in domibus, & in sacris tantum Capitolii epulis servabatur; ut est apud Valerium Max. l. 2. 3. Pater autem ex Livio l. 28. 18. Afros discumbere solitos, jam inde à Scipionis & Syphacis temporibus. Unde Virgilius hic ad barbarum alludit morem.

Mediam.] Vel in lecto, qui erat medius, ut vult Corradus, nec enim decebat in eodem lecto gravem fœminam discumbere cum Ænea: & verò circa mensam tres vulgò lecti sternebantur; unde conclave dicebatur *triclinium*, à τρεῖς *tres* & κλίνη *lectus*. Vel etiam in eodem lecto, quod dici potest apud Barbaros gravitati non obfuisse. Et vero videtur Ascanius, sive Cupido, inferiorem seu sinistram in eodem lecto locum occupasse, unde facilè Didonis gremio incumberet, v. 722. eo quippe amici & amicæ discumbebant loco, ut commodè jacerent illius in sinu, qui medium locum obtinebat; & dextra manus ejus ad cibos carpendos libera esset. Æneas autem certè dextrum sive superiorem obtinuit locum, nam l. 2. 2. *toro sic orsus ab alto.* Quis autem locus dignior haberetur, an *dexter* & superior, an *medius*, dubia est sententia, suis utraque rationibus ac testimoniis nixa. De *ostro*, conchylio unde exprimitur purpura, Georg. 2. 506. De *Cerere*, pro pane, Ecl. 5. 79.

706. *Mantilia.*] Villosa lintea, tergendis *manibus* comparata, unde habent nomen; differunt à *mappis*, juxta Vossium in Etym. quod mantilibus etiam sternerentur mensæ, mappis manus tantùm tergerentur; afferrenturque mappæ aliquando eum in usum à singulis convivis: unde Martial. Epig. l. 12. 29. 11. *Attulerat mappam nemo, dum furta timentur: mantile è mensa surripit Hermogenes.*

708. *Penum, &c.*] *Penus, hujus peni*, vel *hujus penus* masculini vel fœminini generis: vel *penus penoris* neutrius: sunt res ad victum necessariæ, quæ in intima domus parte servantur. Hinc est *penitus*, & *penetro*, & *Penates*, Dii qui in intima domus parte colebantur. Cum autem ait Nascimbænus, *flammis adolere Penates*, esse *coquinam facere*, planè errat: patet enim ex Athenæi com-

Qui dapibus mensas onerent, & pocula ponant.
Necnon & Tyrii per limina læta frequentes
Convenere, toris jussi discumbere pictis.
Mirantur dona Æneæ, mirantur Iülum,
Flagrantesque Dei vultus, simulataque verba:
Pallamque, & pictum croceo velamen acantho.
Præcipue infelix, pesti devota futuræ,
Expleri mentem nequit, ardescitque tuendo
Phœnissa: & puero pariter donisque movetur.
Jlle, ubi complexu Æneæ colloque pependit,
Et magnum falsi implevit genitoris amorem,
Reginam petit: hæc oculis, hæc pectore toto
Hæret, & interdum gremio fovet: inscia Dido,
Insideat quantus miseræ Deus: at memor ille
Matris Acidaliæ, paulatim abolere Sichæum
Incipit, & vivo tentat prævertere amore
Jampridem resides animos desuetaque corda.
Postquam prima quies epulis, mensæque remotæ;
Crateras magnos statuunt, & vina coronant.
Fit strepitus tectis, vocemque per ampla volutant
Atria: dependent lychni laquearibus aureis
Incensi: & noctem flammis funalia vincunt.
Hic Regina gravem gemmis auroque poposcit,
Implevitque mero pateram; quam Belus & omnes
A Belo soliti. Tum facta silentia tectis;

pluribus locis, convivia rem sacram apud veteres fuisse; nihilque in iis adhiberi frequentiùs, quam thura, flores, Deorum simulacra, libationes. Igitur *flammis adolere Penates*, est suffitu Penates colere, ut in convivio Nympharum Georg. 4. 379. *Panchæis adolescunt ignibus aræ:* De *Penatibus*, Æn. 2. 717.

724. *Acidaliæ.*] Veneris, quæ sic dicitur ab *Acidalio* fonte, in Orchomeno Bœotiæ civitate, qui Gratiis dicatus est: Gratiæ autem Veneris & Liberi filiæ à quibusdam dicuntur. De *Sichæo*, v. 347.

725. *Prævertere.*] Præoccupare, ne Juno Didoni odium inspiret in Trojanos.

727. *Mensæque remotæ.*] Mensæ, non tantum sunt τράπεζαι, seu mensæ ipsæ quæ ferculis onerantur; sed etiam σιτία, seu cibi & fercula, quæ imponuntur mensis: quod disertè scribit Pollux, & innuunt auctores Latini, apud quos frequens est divisio convivii in *primas* ac *secundas mensas*: at mensæ non mutabantur: itaque prima & secunda fercula intellige, quorum prima graviorum erant ciborum; secunda pomorum, compotationum, libationum: utraque distinguebantur saltationibus, cantu, ludis, dum convivæ ab edendo quiescerent: & hæc est *prima quies*, cui respondet, *secundæ quietis* loco, finis epularum post secundas mensas. De *crateribus*, poculis vinariis, Ecl. 5. 68. De *coronatione* vini, Georg. 2. 528.

730. *Lychni laquearibus.*] λύχνος, *lucerna*: Græcam vocem Latinè præposuit, quia minus humilem.

Laquear.] Sive *lacuna*, est interstitium trabium ac tignorum, in conclavium tectis: diciturque à *lacu*, quia cavum est, *lacus* autem significat propriè cavum quodlibet aquarum receptaculum, sed transfertur ad alia multa ob figuræ similitudinem.

Funalia.] Funes cerâ obliti.

733. *Belus & omnes à Belo, &c.*] Belus iste, non Didonis pater est, de quo prius, v. 625. de hoc enim dici non posset, *omnes à Belo*, id est, *omnes Beli posteri*; siquidem inter hunc & Didonem nullus occurit medius. Igitur de Belo antiquiore in-

Juppiter (hospitibus nam te dare jura loquuntur)
Hunc lætum Tyriisque diem Trojâque profectis
Esse velis, nostrosque hujus meminisse minores.
Adsit lætitiæ Bacchus dator, & bona Juno:
Et vos ô cœtum Tyrii celebrate faventes,
Dixit & in mensa laticum libavit honorem:
Primaque libato, summo tenus attigit ore.
Tum Bitiæ dedit increpitans: ille impiger hausit
Spumantem pateram, & pleno se proluit auro:
Post alii proceres. Citharâ crinitus Iopas,
Personat auratâ, docuit quæ maximus Atlas.
Hic canit errantem Lunam, Solisque labores:
Unde hominum genus, & pecudes: unde imber & ignes:
Arcturum, pluviasque Hyadas, geminosque Triones:
Quid tantum Oceano properent se tingere soles
Hyberni, vel quæ tardis mora noctibus obstet.
Ingeminant plausum Tyrii, Troësque sequuntur.
Necnon & vario noctem sermone trahebat
Infelix Dido, longumque bibebat amorem;
Multa super Priamo rogitans, super Hectore multa:

tellige, qui numeratur inter Didonis majores: vide argumentum lib. 4.

735. *Juppiter hospitibus.*] Magna fuit in veneratione *Juppiter hospitalis*, Græcis ξένιος.

740. *Libavit.*] Stillavit: à λείβω *stillo*. Ritus hic fuit sacrificiorum. sacerdos vinum è vasculo degustabat, dabatque deinde degustandum cæteris: tum illud, vel in victimæ cornua; vel, si sacra solo ture absque victima fierent, in ignem aræ impositum; vel, si absque igne, ut in conviviis, in mensam invergebat. Unde *libro* primo significat *stillo*; deinde quia in libatione vinum degustabatur, significat *stillo*: deinde quia in libatione vinum degustabatur, significat etiam *degusto* ac *leviter tango*, ut supra v. 260. *Obscula libavit natæ*: 1. Georg. 4. 54. *Flumina libant summa leves*. Denique generatim sumitur pro *sacrifico*, quia nullum sacrificium erat sine libatione.

745. *Atlas*] Bene Pœnus ea narrat, quæ docuit Atlas Afer; rex Mauritaniæ; qui cum esset astrologiæ peritissimus, cœlum humeris sustinuisse dicitur: & in montem cognominem mutatus, objectu Gorgonei capitis, à Perseo Jovis filio, quem excipere hospitio noluerat.

748. *Arcturum, &c.*] Stellam procellosam, in signo Bootæ, prope *caudam* ursæ majoris, unde nomen habet ab ἄρκτος *ursa*, & οὐρὰ *cauda*, Georg. 1. 68. *Hyadas*, stellas septem in fronte tauri, quibus nomen est ab ὕω *pluo*, Georg. 1. 138.

Geminos Triones.] Ursas duas, signa Borealia, quæ à rusticis *plaustrum majus*, ac *plaustrum minus*, olim dicta sunt: quia in majore septem stellæ ita dispositæ sunt, ut boves aratro subligatos referant: boves autem *triones* antiquis dicti sunt: quod arando, vel terram terant, juxta Varronem, quasi *teriones*: vel strias in terra excavent, juxta Scaligerum, quasi *striones*: vel strias in terra excavent, juxta Scaligerum, quasi *striones*. In minore vero, stellæ item aliquot, licet multo minores, eumdem ferè situm imitantur.

749. *Se tingere soles.*] Ex vulgi mente, cui sidera in Oceanum decumbere & lavari dicebantur. Sensus est. cur dies hyberni tam sint breves: & quæ mora sic obstet noctibus æstivis, ut sero ac lentè veniant: versus ii huc translati sunt è Georg. 2. 481. 482. *Soles*, dies, vel Sol ipse.

754. *Priamo, &c.*] Trojano rege, de quo passim lib. 2. De *Hectore* ejus filio, & *Achille*, supra v. 103. De *Aurora filio Memnone*, v. 493. De *Diomede*, Tydei filio, v. 101. De *equis* quos Rheso Diomedes abduxit, v. 476.

Nunc, quibus Auroræ venisset filius armis:
Nunc, quales Diomedis equi: nunc, quantus Achilles.
Immo age, & à primâ dic, hospes, origine nobis
Insidias, inquit, Danaûm, casusque tuorum,
Erroresque tuos: nam te jam septima portat
Omnibus errantem terris & fluctibus æstas.

760. *Septima æstas.*] Hinc probat Segresius, æstate Æneam ad Africæ litus appulsum esse. Nec refert quod lib. 5. v. 626. sub ipsum sequentis veris initium, dicat etiam Beroë: *Septima post Trojæ excidium jam vertitur æstas.* Illic enim addit *vertitur*, id est, transacta est, & in aliam ætatem vertitur ac deflectit, nempe in octavam.

****

P. VIRGILII MARONIS ÆNEIDOS LIBER II.

ARGUMENTUM.

NArrat Didoni Æneas Trojani excidii seriem; ea est ejusmodi. Græci decenni bello penè fracti, dolo capere urbem constituunt: fugam simulant; circa Tenedum insulam latent; equum relinquunt in castris, fœtum intus militibus. Quo per fraudem Sinonis, cui fidem mors Laocoontis faciebat, in urbem inducto: noctu reserato ejus utero Græci erumpunt; admissoque exercitu, Trojam ferro & igne populantur. Admonetur in somnis Æneas ab Hectore, ut fugâ sibi consulat: Æneas mortem fugæ præferens, coactâ manu, Græcos aliquot cadit; sumptisque eorum armis, suorum telis ferè obruitur. At vastatâ regiâ, Priamo Pyrrhi manu interfecto: Æneas domum revertitur, Anchisæ patri sacra Panatesque committit, suis eum imponit humeris; & cum Ascanio filio, Creusaque uxore, fugam arripit. Mox amissâ inter eundum Creusâ, iter ad eam quærendam relegit: occurrit mortua uxoris umbra, monetque se à Cybele in Phrygia detineri. Redit ille in montem Idam, & cum sociis mari fugam parat.

COnticuere omnes, intentique ora tenebant.
Inde toro pater Æneas sic orsus ab alto:
Infandum, Regina, jubes renovare dolorem:
Trojanas ut opes & lamentabile regnum
Eruerint Danai, quæque ipse miserrima vidi,
Et quorum pars magna fui. Quis talia fando,
Myrmidonum, Dolopumve, aut duri miles Ulyssei,

2. AB *alto.*] Quia Æneas sedebat in altiore, id est, dextera parte lecti; Ascanius in inferiore, seu sinistra: Dido in media Æn. 1. 702. [illegible]

Danai.] Græci, Æn. 1. 34.

7. *Myrmidonum, &c.*] Milites Achillis fuerunt, ex Ægina insula sinus Saronici, inter Peloponnesum [illegible]

Temperet à lacrymis? & jam nox humida cœlo
Præcipitat, suadentque cadentia sidera somnos.
Sed si tantus amor casus cognoscere nostros,
Et breviter Trojæ supremum audire laborem:
Quanquam animus meminisse horret: luctuque refugit:
Incipiam. Fracti bello, fatisque repulsi
Ductores Danaum, tot jam labentibus annis,
Instar montis equum, divinâ Palladis arte
Ædificant: sectâque intexunt abiete costas.
Votum pro reditu simulant: ea fama vagatur.
Huc delecta virûm sortiti corpora furtim
Includunt cæco lateri: penitusque cavernas
Ingentes, uterumque armato milite complent.
Est in conspectu Tenedos notissima famâ
Insula, dives opum, Priami dum regna manebant:
Nunc tantum sinus, & statio malefida carinis:
Huc se provecti deserto in litore condunt.
Nos abiisse rati, & vento petiisse Mycenas.
Ergo omnis longo solvit se Teucria luctu:

Atticam: sic dicti à *μύρμηξ formica*: quod, ut ait Strabo, propter soli sterilitatem, formicarum in morem terram fodientes, semen in saxa conjicerent: itemque laterum coctorum penuriâ in fossis habitarent. Fabulæ tamen ex eo derivant nomen, quod Æacus, Achillis avus, Æginæ rex, cum regnum videret peste vastatum, precibus à Jove impetravit ut formicæ, quas ingenti numero reptantes videbat, novos in incolas mutarentur. Aliqui sic fabulam explicant, ut putent Æginam insulam frequentiorem ab ipso redditam, deductis ex Thessalia coloniis: testatur enim Velleius initio historiæ, *Theßaliam priùs vocatam esse Myrmidonum civitatem*, ac non nisi post Trojana tempora *Thessaliam*. Igitur Achillis *Myrmidones*, vel erunt *Æginetæ*, vel potius *Theßali*.

Dolopum.] Eos quidam Thessaliæ, Plinius Ætoliæ, Ptolomæus Epiro annumerat. Addit Strabo, præpositum iis fuisse à Peleo Achillis patre, Phœnicem: qui cum Chirone centauro Achillis educationi præfuerat, eumque ad Trojam secutus est. Igitur Dolopes, vel Phœnicis milites erant, vel Achillis, vel, ut alii volunt, Pyrrhi Achillis filii.

Ulyssei.] Ithacæ & Cephaleniæ, insularum in Ionio mari, regis: cujus dolis Trojana expeditio præcipuè promota est: de illo passim, hoc & aliis libris. *Ulyssei*, pro *Ulyssis*, Genitivus, de quo Æn. 1. 224.

8. *Cœlo præcipitat.*] Nox abit, fugit è cœlo.

9. *Suadentque cadentia sidera somnos.*] Decedentia, die proximè imminente. quam interpretationem probabimus Æn. 4. 81.

15. *Instar montis equum, &c.*] De voce *instar* Æn. 6. 865. Equi fabricator fuit *Epeus*: materiam advexit *Ajax Oilei*. Equus autem ille, non reipsa equus fuit: sed, vel machina, cujusmodi est aries, qua muri subruti sint: vel pictura in ea urbis porta, quam Græcis prodidisse Antenor dicitur, vel signum Græcis datum, ut in pugna suos ab hostibus dignoscerent; vel equestrem notat pugnam, qua Græci Trojanos vicerint; vel montem *Hippium*, post quem latentes Græci urbem oppresserint: ἵππος enim est *equus*, & ideo quibusdam videtur dixisse Virgilius: *Instar montis equum.*

16. *Abiete, &c.*] *Sapin*: pro quovis ligno.

17. *Votum pro reditu.*] Ad obtinendum felicem reditum: & Accius in Deiphobo sic inscriptum ait equum fuisse. *Minervæ donum armipotenti, Danai abeuntes dicant.*

21. *Tenedos.*] Insula Hellesponti, contra Sigeum Troadis promontorium.

25. *Mycenas.*] Urbem regiam Agamemnonis, in Peloponneso, de qua Æn. 1. 288.

26. *Teucria.*] Troja, à *Teucro* rege, Dardani socero, Æn. 1. 239.

Panduntur portæ: juvat ire, & Dorica castra,
Desertosque videre locos, litusque relictum.
Hic Dolopum manus, hic sævus tendebat Achilles;
Classibus hic locus: hic acies certare solebant.
Pars stupet innuptæ donum exitiale Minervæ,
Et molem mirantur equi: primusque Thymœtes
Duci intra muros hortatur, & arce locari;
Sive dolo, seu jam Trojæ sic fata ferebant.
At Capys, & quorum melior sententia menti
Aut pelago Danaûm insidias, suspectaque dona
Præcipitare jubent; subjectisque urere flammis;
Aut terebrare cavas uteri & tentare latebras.
Scinditur incertum studia in contraria vulgus.
Primus ibi ante omnes, magnâ comitante catervâ,
Laocoon ardens summa decurrit ab arce.
Et procul: O miseri, quæ tanta insania cives?
Creditis avectos hostes? aut ulla putatis
Dona carere dolis Danaûm? sic notus Ulysses?
Aut hoc inclusi ligno occultantur Achivi;
Aut hæc in nostros fabricata est machina muros,
Inspectura domos, venturaque desuper urbi;
Aut aliquis latet error: equo ne credite, Teucri.
Quicquid id est, timeo Danaos & dona ferentes.
Sic fatus, validis ingentem viribus hastam
In latus, inque feri curvam compagibus alvum
Contorsit: stetit illa tremens, uteroque recusso
Insonuere cavæ gemitumque dedere cavernæ.
Et, si fata Deûm, si mens non læva fuisset,
Impulerat ferro Argolicas fœdare latebras:

27. *Dorica.*] *Doris*, Græciæ regio, inter Thessaliam, Ætoliam, & Phocidem; ad Parnassum & Oetan montes. Pro tota Græcia hic sumitur.

29. *Tendebat.*] Tendebat tentoria: vox Tacito & Suetonio familiaris. Suet. in Galba 12. *Germanorum cohortem remisit in patriam, quasi Cn. Dolabellæ, cujus juxta hortos tendebat, pronsiorem.* De *Achille*, Æn. 1. 103.

31. *Innupta Minerva.*] *Pallas* item dicta est. Vulcani nuptias respuit, & virginitatem servavit. Nomen: vel à *minari*, quod armata pingatur; vel à *memini*, quod memoriæ Dea dicatur, vel potius ab antiquo *menervo*, idest, *moneo*, quod homines bene moneat; utpote Dea sapientiæ atque artium.

34. *Sive dolo.*] Habuit enim Thymœtes aliquam prodendi Priami quasi justam causam. Narrat enim Scholiastes Lycophronis, *Cillam*, Hecubæ sororem, Thymœtæ uxorem, amatam à Priamo; ac deinde cum filio Munippo, quem furtim ex eo susceperat, ab eo fuisse occisam. De *Danais*, Græcis, Æn. 1. 34.

41. *Laocoon.*] Juxta aliquos, Anchisæ frater fuit: juxta alios, Priami filius, sacerdos Apollinis: cætera infra, v. 201. 229. De *Achivis*, Græcis, Æn. 1. 192.

47. *Inspectura domos, venturaque, &c.*] Cum enim altior esset muris & domibus, suspicabatur Laocoon esse aut speculam, aut machinam fœtam ignibus, qui deinde in subjectam urbem ingruerent.

51. *Feri.*] Equi: sic Æn. 7. 409. de cervo: *Pectebatque ferum.*

54. *Læva.*] *Fata* significat *contraria*: ut Georg. 4. 7. *Numina læva*: *mentem* verò, *imprudentem*, ut Ecl. 1. 16. *Si mens non læva fuisset.* Ubi de ambigua vocis hujus potestate fusè agitur.

55. *Argolicas fœdare.*] Argolicas,

Trojaque nunc stares, Priamique arx alta maneres.
Ecce manus juvenem interea post terga revinctum
Pastores magno ad regem clamore trahebant
Dardanidæ: qui se ignotum venientibus ultro,
Hoc ipsum ut strueret, Trojamque aperiret Achivis,
Obtulerat: fidens animi, atque in utrumque paratus,
Seu versare dolos, seu certæ occumbere morti.
Undique visendi studio Trojana juventus
Circumfusa ruit, certantque illudere capto.
Accipe nunc Danaum insidias, & crimine ab uno
Disce omnes.
Namque ut conspectu in medio turbatus, inermis
Constitit, atque oculis Phrygia agmina circumspexit:
Heu, quæ nunc tellus, inquit, quæ me æquora possunt
Accipere? aut quid jam misero mihi denique restat!
Cui neque apud Danaos usquam locus! insuper ipsi
Dardanidæ infensi pœnas cum sanguine poscunt.
Quo gemitu conversi animi, compressus & omnis
Impetus: hortamur fari, quo sanguine cretus:
Quidve ferat, memoret; quæ sit fiducia capto.
Ille hæc, depositâ tandem formidine, fatur:
Cuncta equidem tibi, Rex, fuerint quæcunque, fatebor
Vera, inquit: neque me Argolica de gente negabo,
Hoc primum: nec, si miserum fortuna Sinonem
Finxit, vanum etiam mendacemque improba finget.
Fando aliquid, si forte tuas pervenit ad aures
Belidæ nomen Palamedis, & inclyta famâ
Gloria: quem falsa sub proditione Pelasgi

Græcas ab *Argis*, urbe Peloponnesi, de qua Æn. 1. 289.

Fœdare.] Lacerare, vulnerare: ut Æn. 3. 241. *Obscenas ferro fœdare volucres.*

59. *Dardanidæ.*] Trojani à rege Dardano, Teucri genero. Æn. 1. 239. De *Achivis*, Græcis, Æn. 1. 492.

68. *Phrygia.*] Trojana, quia Troas in Phrygia minore fuit. Æn. 1. 385.

78. *Argolica.*] De *Argis*, urbe Peloponnesi. Æn. 1. 289.

81. *Fando aliquid.*] Gerundia modo passivè significant: ut hic, *fando*, id est, *dum aliquid dicitur*. modo activè, ut supra v. 6. *Quis talia fando*, id est, *dum dicit talia*. Ita Servius.

82. *Belidæ Palamedis.*] Fuit Palamedes Nauplii filius, regis Eubœæ insulæ, in Ægæo mari: per Amymonen, Danaï filiam, ortum duxit à Belo Prisco, rege illius Africæ partis quæ deinde Ægyptus vocata est. Is Palamedes infestum habuit Ulyssem duabus maximè de causis. I. Nolebat Ulysses ad bellum Trojanum proficisci cum cæteris Græcis: ideoque insaniam simulans, junctis ad aratrum animalibus diversæ naturæ, serebat salem. Filium ejus Telemachum aratro Palamedes supposuit: quo viso Ulysses aratrum suspendit: atque ita minimè stultus esse judicatus est. II. Ulysses ad bellum profectus, & in Thraciam deinde missus ad frumenta convehenda, cum nihil retulisset: increpitus est à Palamede, qui illuc ipse missus magnam frumenti vim advexit. Subtilissimo ingenio fuit Palamedes, & in otio castrorum reperit multa, literas quatuor, θ, φ, ξ, χ, ludos complures, multa de ponderibus.

83. *Falsa sub proditione Pelasgi, &c.*] Sub specie proditionis. Ulysses enim aurum in Palamedis tentorio clam defodit: tum epistolam fingit Priami ad Palamedem, qua gratiæ ei agebantur pro proditione, & aurum muneris loco fuisse datum indicabatur; quod cum Græci in ejus tento-

Insontem infando indicio, quia bella vetabat,
Demisere neci; nunc cassum lumine lugent:
Illi me comitem, & consanguinitate propinquum
Pauper in arma pater primis huc misit ab annis.
Dum stabat regno incolumis, regnumque vigebat
Consiliis; & nos aliquod nomenque decusque
Gessimus: invidiâ postquam pellacis Ulyssei
(Haud ignota loquor) superis concessit ab oris;
Afflictus vitam in tenebris luctuque trahebam,
Et casum insontis mecum indignabar amici.
Nec tacui demens: & me, fors si qua tulisset,
Si patrios unquam remeassem victor ad Argos,
Promisi ultorem, & verbis odia aspera movi.
Hinc mihi prima mali labes: hinc semper Ulysses
Criminibus terrere novis: hinc spargere voces
In vulgum ambiguas, & quærere conscius arma.
Nec requievit enim, donec Calchante ministro....
Sed quid ego hæc autem nequicquam ingrata revolvo?
Quidve moror? si omnes uno ordine habetis Achivos,
Idque audire sat est jamdudum; sumite pœnas:
Hoc Ithacus velit, & magno mercentur Atridæ.
Tum vero ardemus scitari, & quærere causas,
Ignari scelerum tantorum artisque Pelasgæ.
Prosequitur pavitans, & ficto pectore fatur:
Sæpe fugam Danai Trojâ cupiere relictâ
Moliri: & longo fessi discedere bello.
Fecissentque utinam! Sæpe illos aspera ponti
Interclusit hyems, & terruit Auster euntes.
Præcipuè, cum jam hic trabibus contextus acernis,
Staret equus, toto sonuerunt æthere nimbi.

rio reperissent, insontem lapidibus obruerunt. Rem Dictys aliter narrat.

Pelasgi.] Græci propriè Thessali. Æn. 1. 628.

Indicio.] Relatione Ulyssis, & auri indicatione.

Quia bella vetabat.] Hoc mentitur Sinon, in gratiam Trojanorum, ut fidem sibi apud eos faciat.

86. *Consanguinitate propinquum.*] Et hoc mentitur Sinon: non enim Palamedi sanguine junctus fuit, sed Ulyssi: ex eâdem *Autolici* & *Sisyphi* stirpe.

88. *Regno incolumis, &c.*] Vel intelligit regnum Eubœæ, quod obtinebat Nauplius Palamedis pater: vel potiùs commune imperium & concilium Græciæ totius, ad bellum Trojanum consociatæ.

99. *Quærere conscius arma.*] *Conscius*: id est, *sciens se reum occisi Palamedis, atque adeò se verbis & querelis meis unum peti.*

Arma.] Sunt cujuslibet rei faciendæ instrumenta & auxilia, hic, *insidia, fraudes, nocendi occasio.*

100. *Calchante.*] Calchas, Græcorum augur: cujus absque consilio & divinatione nihil Trojano bello gestum est. De *Achivis*, Græcis, Æn. 1. 492.

104. *Ithacus velit, &c.*] Rem facietis optatissimam Ulyssi *Ithacæ* regi, & *Agamemnoni* & *Menelao* Atrei filiis.

106. *Pelasga.*] Græcæ, nam suspecta olim fuit Græcorum fides. De *Pelasgis*, Æn. 1. 628. De *Danais*, Æn. 1. 34.

111. *Auster.*] Ventus meridialis, adversus redeuntibus è Troade in Græciam: De *Austro*, Æn. 2. 58.

112. *Acernis.*] Ex *acere* arbore, erable.

Suspensi Eurypylum scitatum oracula Phœbi
Mittimus: isque adytis hæc tristia dicta reportat:
Sanguine placastis ventos, & virgine cæsâ,
Cum primum Iliacas Danai venistis ad oras:
Sanguine quærendi reditus, animâque litandum
Argolicâ. Vulgi quæ vox ut venit ad aures,
Obstupuere animi, gelidusque per ima cucurrit
Ossa tremor; cui fata parent, quem poscat Apollo.
Hic Ithacus vatem magno Calchanta tumultu
Protrahit in medios: quæ sint ea numina Divûm,
Flagitat: & mihi jam multi crudele canebant
Artificis scelus, & taciti ventura videbant.
Bis quinos silet ille dies, tectusque recusat
Prodere voce suâ quenquam, aut opponere morti.
Vix tandem magnis Ithaci clamoribus actus,
Composito rumpit vocem, & me destinat aræ.
Assensere omnes: & quæ sibi quisque timebat,
Unius in miseri exitium conversa tulere.
Jamque dies infanda aderat: mihi sacra parari,
Et salsæ fruges, & circum tempora vittæ.
Eripui (fateor) leto me, & vincula rupi:
Limosoque lacu per noctem obscurus in ulva
Delitui, dum vela darent, si forte dedissent.
Nec mihi jam patriam antiquam spes ulla videndi.
Nec dulces natos exoptatumque parentem:
Quos illi fors ad pœnas ob nostra reposcent
Effugia, & culpam hanc miserorum morte piabunt.
Quod te, per superos & conscia numina veri;

114. *Eurypylum.*] Augurem nobilem, quem quadraginta navibus ad bellum Trojanum venisse ait Homerus Il. 2. 736.

116. *Virgine cæsâ.*] Iphigeniâ, Agamemnonis filia. Nam Græci Trojam profecti, cum ad Aulidem Bœotiæ portum venissent, suspensis ventis & pestilentiâ grassante, consuluerunt oraculum: à quo responsum est, Agamemnonis filiam Dianæ esse immolandam: sed hæc in ipso sacrificio à Diana subducta est, & cerva ejus in locum supposita: ipsa virgo in Tauricam regionem translata, ubi Dianæ sacerdotio functa est. Videtur tamen Virgilius cæsam affirmare, ut & Ovidius.

118. *Litandum.*] Et *sacrificandum*, differunt: nam *litare* dicuntur ii, quorum sacrificium Diis gratum & acceptum est: vel à *luo*, id est, *solvo*: vel à λιτὴ *precatio supplex*, unde & *litaniæ* nostræ derivantur. De *Apolline*, vaticiniorum Deo, Ecl. 3. 104.

122. *Ithacus.*] Ulysses, Ithacæ insulæ rex.

123. *Numina.*] Hic sumi pro voluntate Deorum, haud dubium est: vide Æn. 1. 137.

133. *Salsæ fruges.*] *Mola*, placentæ species, ex *farre* sive frumento, salso, tosto, ac molito: unde *mola* appellabatur: & victimæ, quarum fronti ante sacrificium imponebatur, dicebatur *immolari*. Æn. 8. 82.

Vittæ.] *Infula*, fascia latior, vulgò lanea & nivea, ex qua minores aliæ dependebant: unde Lucretius l. 1. 87. de Iphigenia immolanda: *Cui simul infula virgineos circumdata comptus, ex utraque parimalarum parte profusa est.* Hac infula non tantum victimæ, sed sacerdotes, & ipsa etiam Deorum simulacra coronabantur: unde, infra v. 168. *Virgineas ausi Divæ contingere vittas.*

135. *Ulva.*] Herba quælibet palustris, sine certo nomine.

141. *Quod.*] Vel est *quocirca*, vel redundat, ut sæpe apud Græcos, ὅτι vel, ut mihi videtur, pronomen est,

Per si qua est quæ restat adhuc mortalibus usquam
Intemerata fides, oro: miserere laborum
Tantorum, miserere animi non digna ferentis.
His lacrymis vitam damus, & miserescimus ultro.
Ipse viro primus manicas atque arcta levari
Vincla jubet Priamus; dictisque ita fatur amicis;
Quisquis es, amissos hinc jam obliviscere Grajos,
Noster eris; mihique hæc edissere vera roganti;
Quo molem hanc immanis equi statuere? quis auctor?
Quidve petunt? quæ relligio? aut quæ machina belli?
Dixerat. Ille dolis instructus & arte Pelasgâ,
Sustulit exutas vinclis ad sidera palmas.
Vos, æterni ignes, & non violabile vestrum
Testor numen, ait: vos aræ ensesque nefandi,
Quos fugi, vittæque Deûm, quas hostia gessi;
Fas mihi Grajorum sacrata resolvere jura;
Fas odisse viros, atque omnia ferre sub auras,
Si quà tegunt; teneor patriæ nec legibus ullis.
Tu modo promissis maneas, servataque serves
Troja fidem; si vera feram, si magna rependam.
Omnis spes Danaûm & cœpti fiducia belli
Palladis auxiliis semper stetit. Impius ex quo
Tydides sed enim, scelerumque inventor Ulysses,
Fatale aggressi sacrato avellere templo.

quod te oro: id est, *hoc te oro*, *hoc unum te oro*, *miserere*, *&c.* Sic Æn. 6. 363. *Quod te per cœli jucundum lumen & auras, per genitorem oro*, *&c.*

142. *Per si qua est*, *&c.*] Locutio poëtis familiaris: & sensus est: *Per intemeratam fidem*, *si qua est intemerata fides hominibus*, Sic Æn. 12. 56. *Per si quis Amatæ tangit honos animum.*

146. *Manicas.*] Vox à *manu* deducta: significatque aliquando vestium partem, quæ manus & brachia protegit: aliquandò vincula manuum: ut *compedes*, pedum.

152. *Arte Pelasgâ.*] Græci vafritie & mala fide infames fuerunt. De *Pelasgis*, propriè Thessalis, Æn. 1. 628.

154. *Vos æterni ignes.*] Aliqui explicant de ignibus aræ, quos effugerat: alii melius cum Servio, de Sole, Luna, sideribus aliis. Nam hæc putabant veteres, & igneæ esse naturæ, & in æternum lucere, & habere Divinitatem: & frequenter jurabant per sidera, Æn. 8. 429. *Cœlum hoc & conscia sidera testor.*

159. *Si qua tegunt.*] *Si*, pro *siquidem*, non dubitantis, sed affirmantis est.

162. *De Danais.*] Græcis Æn. 1. 34. De *Pallade*, Ibid. 43. & supra, 31. De *Tydide*, Diomede Tydei filio, Æn. 1. 101. De *Ulysse*, supra, v. 7.

166. *Palladium.*] Statua fuit Palladis, armata parmâ, id est, scuto breviore, & hastâ; eo ritu consecrata, ut crederent, urbem, in qua esset, inexpugnabilem fore. Aliqui dicunt è cœlo esse delapsam: alii factam ex ossibus Pelopis. Hanc Ulysses & Diomedes, sublapsi per cuniculos aut cloacas in urbem Trojam, ex arce subripuerunt: Diomedes deinde post excidium Trojæ tempestate actus in Italiam, Deorum responsis monitus ut Palladium Trojanis restitueret, dicitur illud Æneæ per Calabriam transeunti restituisse, vel cuidam ex Æneæ amicis, cui nomen *Nautes*. Ab hoc illatum in Italiam, & Lavinii primum, deinde Albæ, tum Romæ servatum in templo Vestæ, sub Vestalium & Nautiæ familiæ custodia, tam secreto, ut Herodianus testetur, sub Commodo Imperatore cum templum Vestæ conflagrasset, Palladium Romæ tunc primo visum esse. De *vittis*, supra, v. 133. *Virgineæ* dicuntur, quia Pallas innupta.

Palladium, cæsis summæ custodibus arcis,
Corripuere sacram effigiem; manibusque cruentis
Virgineas ausi Divæ contingere vittas;
Ex illo fluere ac retro sublapsa referri
Spes Danaûm; fractæ vires, aversa Deæ mens.
Nec dubiis ea signa dedit Tritonia monstris.
Vix positum castris simulacrum; arsere coruscæ
Luminibus flammæ arrectis, salsusque per artus
Sudor iit, terque ipsa solo (mirabile dictu)
Emicuit parmamque ferens hastamque trementem.
Extemplo tentanda fugâ canit æquora Calchas;
Nec posse Argolicis exscindi Pergama telis;
Omina ni repetant Argis, numenque reducant,
Quod pelago & curvis secum advexere carinis.
Et nunc quod patrias vento petiere Mycenas;
Arma Deosque parant comites, pelagoque remenso
Improvisi aderunt, ita digerit omnia Calchas
Hanc pro Palladio moniti, pro numine læso,
Effigiem statuere, nefas quæ triste piaret;
Hanc tamen immensam Calchas attollere molem.
Roboribus textis, cœloque educere jussit;
Ne recipi portis, aut duci in mœnia possit;
Neu populum antiqua sub relligione tueri.
Nam si vestra manus violasset dona Minervæ;
Tum magnum exitium (quod dii prius omen in ipsum
Convertant) Priami imperio Phrygibusque futurum;
Sin manibus vestris vestram ascendisset in urbem;
Ultro Asiam magno Pelopeia ad mœnia bello

171. *Tritonia.*] Pomponius Mela l. 1. c. 7. paludem & amnem Africæ. *Tritona* memorat, non longè à Syrti minore: *unde* inquit, *& Minervæ cognomen inditum est ut incolæ arbitrantur, ibi genitæ, faciuntque ei fabulæ aliquam fidem, quod quem natalem ejus putant, ludicris virginum inter se decertantium celebrant.* Sic & Lucanus l. 9. 347. *Torpentem Tritonos adit illæsa paludem Hanc & Pallas amat, patrioque vertice nata terrarum primam Libyen (nam proxima cœlo est, ut probat ipse calor) tetigit, stagnique quieta vultus vidit aqua, posuitque in margine plantas, & se dilecta Tritonida dixit ab unda.* Vel fortè allusum est à Latinis auctoribus ad Græcum Palladis epithetum, quo dicitur, Iliad. 2. 157. & alibi, ἀτρυτώνη *indefessa, expers timoris,* à τρεῖν *timere,* & *a* privativo.

176. *Calchas, &c.*] Græcorum vates.

Pergama.] Arx Trojæ, Æn. 1. 470. *Argi,* & *Mycenæ,* urbes Peloponnesi, regiæ Agamemne
Æn. 1. 288.

178. *Omina ni repetant, &c.*]
pexit morem Romanorum, i
Servius, nam si egressi malè pu
sent, revertebantur ad cap
rursus auguria, aut si longius
sent Roma, locus aliquis ex
captivo Romanus fiebat, in ill
vincia in qua bellabatur, ad q
si renovanda essent auspicia,
rediret.

182. *Omnia Calchas.*] Legun
qui *omina*, nec malè.

186. *Roboribus.*] Vel speci
quercûs *robur*, vel lignum qu
durissimum, Georg. 1. 162.

188. *Antiqua sub relligione t*
Id est in locum Palladii succe
quod antiquo cultu & populi
litate urbem servaturum erat.

191. *Phrygibus.*] Trojanis in n
Phrygia sitis. Æn. 1. 385.

193. *Asiam.*] Duplex est, m
minor. *Major*, è tribus munc
tibus, quas veteres agnov

Venturam, & nostros ea fata manere nepotes.
Talibus insidiis, perjurique arte Sinonis,
Credita res, captique dolis, lacrymisque coacti;
Quos; neque Tydides, nec Larissæus Achilles;
Non anni domuere decem, non mille carinæ.
Hic aliud majus miseris multoque tremendum
Objicitur magis, atque improvida pectora turbat.
Laocoon, ductus Neptuno sorte sacerdos,
Solemnes taurum ingentem mactabat ad aras.
Ecce autem gemini à Tenedo tranquilla per alta
(Horresco referens) immensis orbibus angues
Incumbunt pelago, pariterque ad litora tendunt;
Pectora quorum inter fluctus arrecta, jubæque
Sanguineæ exuperant undas; pars cætera pontum
Pone legit, sinuatque immensa volumine terga.
Fit sonitus spumante salo; jamque arva tenebant,
Ardentesque oculos suffecti sanguine & igni,
Sibila lambebant linguis vibrantibus ora.
Diffugimus visu exangues: illi agmine certo

longè maxima est, quam ab Europa Tanais fluvius, pontus Euxinus, & Ægæum mare disterminant, ab Africa sinus Arabicus, nunc in partes distincta præcipuè sex, imperium Moscoviticum, Tartaricum, Turcicum, Persicum, Indicum, & Sinense. *Minor*, peninsula est Majoris Asiæ, maximè occidentalis, inter pontum Euxinum, & eam mediterranei maris partem, quæ Issico sinu terminatur, nunc *Natolie*, de hac sermo hic est, quia in ea erat *Troas*.

Pelopeia mœnia.] Vel *Argos* ubi præcipuè regnavit Pelops: vel totam peninsulam isthmo Corinthiaco Græciæ annexam; quæ cum *Apia* diceretur, *Peloponnesus* deinde, id est, *insula Pelopis*, vocata est a Pelope; qui è Phrygia, ubi Tantalus ejus pater regnaverat, coloniam eo deduxit. *Pelops* à Tantalo patre dicitur appositus fuisse Diis ad epulas, cumque humerum avidior Ceres comedisset, eburneo humero donatus à Jove. Oenomaum deinde regem Elidis curuli certamine vicit, fraude aurigæ Myrtili, qui vectem axi subduxerat: atque ita Hippodamiam Oenomai filiam solus è procis obtinuit, aliis tredecim ab Oenomao jam ante victis & occisis: eam enim is posuerat [illegible]em, ut victus moreretur, victo[illegible]a nuberet, monitus oraculis à genero sibi mortem imminere. Pelops ex Hippodamia *Atreum* ac *Thyestem* suscepit: Atreus *Menelaum* & *Agamemnona*. *Pelopeia*, quatuor syllabis, Græca diphthongo, *Pelopeia*.

197. *Tydides, &c.*] Diomedes Tydei filius, Æn. 1. 101.

Larissæus Achilles.] Phthius potiùs, quia Phthiæ natus est; cum ejus pater Peleus, ex Ægina insula propter fratris sui Phoci cædem profugus, ab Eurytione Phthiæ rege in tertiam regni partem adscitus esset. Sed *Phthia* & *Larissa* vicinæ sunt Thessaliæ urbes.

198. *Mille carinæ.*] Homerus in catalogo numerat mille centum & octoginta sex. *Carina* propriè est trabs ima, quæ fundamentum est totius navis: vulgò pro tota navi usurpatur.

201. *Neptuno sorte, &c.*] De *Laocoonte* supra, v. 41. De *Neptuno*, Æn. 1. 129. Sorte ductus est sacerdos Laocoon, quia ubi non erant certi Deo sacerdotes, sorte duci mos erat; non erant autem apud Trojanos Neptuno, vel ex quo Laomedon Neptunum contempserat; vel ex quo Trojani ejus sacerdotem interfecerant, quia sacrificiis adventum Græcorum non vetuerat. Nunc itaque rati Græcos abiisse, sacra Neptuno facienda putaverunt ipso in litore; & sors in Laoconta cecidit, jam antea sacerdotem Apollinis. De *Tenedo*, insula Hellesponti supra, v. 21.

209. *Salo.*] Mari, Æn. 1. 541.

212. *Agmine certo.*] Certo & ordinato motu: sic Georg. 3. 423. *Extremæque agmina caudæ*: locum vide.

Laocoonta petunt : & primum parva duorum
Corpora natorum serpens amplexus uterque
Implicat, & miseros morsu depascitur artus.
Post, ipsum auxilio subeuntem ac tela ferentem
Corripiunt, spirisque ligant ingentibus : & jam
Bis medium amplexi, bis collo squamea circum
Terga dati, superant capite & cervicibus altis.
Ille simul manibus tendit divellere nodos,
Perfusus sanie vittas atroque veneno;
Clamores simul horrendos ad sidera tollit :
Quales mugitus, fugit cum saucius aram
Taurus, & incertam excussit cervice securim.
At gemini lapsu delubra ad summa dracones
Effugiunt, sævæque petunt Tritonidis arcem :
Sub pedibusque Deæ, clypeique sub orbe teguntur.
Tum vero tremefacta novus per pectora cunctis
Insinuat pavor : & scelus expendisse merentem
Laocoonta ferunt ; sacrum qui cuspide robur
Læserit, & tergo sceleratam intorserit hastam.
Ducendum ad sedes simulacrum, orandaque Divæ
Numina conclamant.
Dividimus muros, & mœnia pandimus urbis.
Accingunt omnes operi : pedibusque rotarum
Subjiciunt lapsus, & stupea vincula collo
Intendunt : scandit fatalis machina muros,
Fœta armis : pueri circum innuptæque puellæ
Sacra canunt, funemque manu contingere gaudent.

221. *Saniæ vittas.*] Sanies est sanguis mutatus ac ferè corruptus, atro colore permixtus. De *vittis*, supra, v. 133.

225. *Delubra.*] Templa sic dicta, à *deluo* : quia plerumque ante templa fontes erant aut lacus ; ubi templa ingressuri deluebantur.

226. *Tritonidis arcem.*] Minervæ Tritoniæ, de qua supra, v. 171.

Arcem.] Vel Trojanæ urbis, in qua templum illud erat, & v. 41. *Laocoon ardens summa decurrit ab arce.* Vel arcem dixit, pro templo & æde Minervæ, quocumque loco sita fuerit.

227. *Clypeique sub orbe.*] Serpentes à Pallade excitatos in hujus perniciem non mirabitur, qui sciet ex Plutarchi libro de Iside, draconem sacrum fuisse Minervæ, & à Phidia Minervæ simulacro esse appositum : qui Politianum legerit, scribentem, se vidisse Romæ Palladis clypeum, squamoso draconis corio contextum, & dracunculis fimbriatum.

229. *Insinuat.*] Supple *se*, ut Æn. I. 108. *Tum prora avertit.*

Scelus expendisse merentem.] Quidam dicunt supplicium luisse tum quidem Laocoonta, non ob læsum equum, iramque Palladis ; sed ob violatam alio scelere sanctitatem Apollinei templi, cujus erat sacerdos : & serpentes aufugisse in idem illud templum, quod erat in urbis arce.

230. *Robur.*] Lignum quodvis durius, Georg. I. 162.

231. *Tergo.*] Dixit v. 51. *In latus, inque alvum.* Ergo à *tergo* equum aggressus, ictum in eam impegit *lateris* partem, quæ *alvo* contermina est.

234. *Muros, &c. Mœnia, &c.*] Ita distinguit Germanus, ut *muros* velit esse, lapideum ambitum, [illegible] urbs cingitur ; *mœnia*, munitio[illegible]rres & id genus cætera, quibu[illegible]ri defenduntur.

235. *Accingunt.*] Supple *se*, ut v. 229. *Insinuat pavor.*

Illa subit, mediæque minans illabitur urbi.
O patria, ô Divûm domus Ilium, & inclyta bello
Mœnia Dardanidûm! quater ipso in limine portæ
Substitit, atque utero sonitum quater arma dedere.
Instamus tamen immemores, cæcique furore,
Et monstrum infelix sacratâ sistimus arce.
Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris
Ora, Dei jussu non unquam credita Teucris.
Nos delubra Deûm miseri, quibus ultimus esset
Ille dies, festâ velamus fronde per urbem.
Vertitur interea cœlum, & ruit Oceano nox,
Involvens umbrâ magnâ terramque polumque,
Myrmidonumque dolos: fusi per mœnia Teucri
Conticuere: sopor fessos complectitur artus.
Et jam Argiva phalanx instructis navibus ibat.
A Tenedo, tacitæ per amica silentia Lunæ,
Litora nota petens: flammas cum regia puppis
Extulerat, fatisque Deûm defensus iniquis,
Inclusos utero Danaos & pinea furtim
Laxat claustra Sinon: illos patefactus ad auras
Reddit equus, lætique cavo se robore promunt
Tisandrus Sthenelusque duces, & dirus Ulysses,

241. *Divûm domus Ilium.*] Quia murorum structores habuit Neptunum & Apollinem: quia Ganymedem Jovis, Tithonum Auroræ delicias, è stirpe regia protulit. De *Ilio*, Troja, Æn. 1. 5. De *Dardanidis*, Trojanis, Ibid. 239.

246. *Cassandra.*] Priami & Hecubæ filia, quæ cum ab amatore Apolline artem accepisset vaticinandi, nec ei tamen gratiam amoris mutui retulisset: indignatus Deus effecit, ut à Trojanis fides ipsius vaticiniis non haberetur. Nupsit sub extremis illius belli temporibus Chorœbo: capta urbe, vitiata est ab Ajace Oileï, in ipso Minervæ templo, & in prædam Agamemnoni cessit; quem cum admoneret sæpe de cavendis Clytemnestræ insidiis, nec dicto haberet audientem; cum ipso deinde, Ægisthi & Clytemnestræ scelere, in convivio obtruncata est. De *delubris*, supra, v. 225. De *Myrmidonibus*, Achilli subditis, v. 7.

250. *Ruit Oceano nox.*] Sole nimirum in Oceanum, ut fingitur, cadente, consequitur statim nox & post eum præcipitat, *Oceano*, id est, *in Oceanum*. Sicut *it clamor cælo*, id est, *ad cœlum*.

254. *Argiva phalanx.*] *Phalanx* propriè, Macedonum est agmen pedestre, perpetuo umbonum textu consertum, atque ita juncto impetu in hostes incurrens, unde nomen habet juxta Suidam, à πιλάζειν ἄγχι *accedere prope*. Ex Vegetio habebat hominum octo millia.

Argiva.] Græca ab *Argis* urbe Peloponnesi, de qua Æn. 1. 289. De *Tenedo*, Hellesponti insula, supra, v. 21.

255. *Silentia Lunæ.*]Ne explices de Luna cum Sole conjuncta, quæ tum dicitur *silens*, quia minimè lucet, sed intellige de media & silente nocte, ut explicabimus, v. 340.

261. *Tisandrus.*] Servius ait eum fuisse filium Polynicis, illius, qui de regno Thebano cum fratre Eteocle confligens occidit: sed hunc Polynicis filium vulgò *Thersandum*, non Tisandrum vocant. At Servius, *Tissandrus* hic legit, Pomponius, *Thessandrus*.

Sthenelus.] Filius illius Capanei Argivi, qui eodem Thebano bello Polynicem secutus occiderat, vel Jovis fulmine, vel Thebanorum lapidatione obrutus.

Duces.] Non ad Tisandrum, & Sthenelum dumtaxat, vox illa pertinet, sed ad Ulyssem etiam, & Neoptolemum, & alios quos hic appellat.

Demissum lapsi per funem; Athamasque, Thoasque,
Pelidesque Neoptolemus, primusque Machaon,
Et Menelaus, & ipse doli fabricator Epeus.
Invadunt urbem somno vinoque sepultam:
Cæduntur vigiles: portisque patentibus omnes
Accipiunt socios, atque agmina conscia jungunt.
Tempus erat, quo prima quies mortalibus ægris
Incipit, & dono Divûm, gratissima serpit.
In somnis ecce ante oculos mœstissimus Hector
Visus adesse mihi, largosque effundere fletus:
Raptatus bigis, ut quondam, aterque cruento
Pulvere, perque pedes trajectus lora tumentes.
Hei mihi, qualis erat! quantum mutatus ab illo
Hectore, qui redit exuvias indutus Achillis,
Vel Danaûm Phrygios jaculatus puppibus ignes!
Squalentem barbam, & concretos sanguine crines,
Vulneraque illa gerens, quæ circum plurima muros
Accepit patrios: ultro flens ipse videbar
Compellare virum, & mœstas expromere voces:
O lux Dardaniæ! spes ô fidissima Teucrûm!
Quæ tantæ tenuere moræ? quibus Hector ab oris

263. *Pelidesque Neoptolemus.*] *Pyrrhus*, Achillis & Deidamiæ filius: *Pyrrhus* dictus à colore capillorum, nam πυῤῥὸς *rufus* est: *Neoptolemus*, à νέος *novus*, & πόλεμος *bellum*, quia admodum adolescens, ad belli Trojani reliquias perductus est: erat enim in fatis absque aliquo Æacidarum capi Trojam non posse. Troja capta Priamum interfecit, Polyxenam Priami filiam sub Achillis tumulo immolavit, Andromachen Hectoris uxorem ex præda captivam habuit, Molossum ex ea suscepit, & cum eam deinde matrimonio junxisset Heleno Priami filio, ducturus Hermionem Menelai & Helenæ filiam, ab Oreste Agamemnonis filio, cui Hermione desponsata fuerat, in Delphico Apollinis templo interfectus est. *Pelides* vocatur, quia *Pelei* nepos, qui Æaci fuit filius, regis in Ægina insula, & Thetidis maritus.

Primusque Machaon.] Æsculapii filius, Podalirii frater, uterque medicus insignis fuit, præcipuè sanandis vulneribus. *Primus*: id est, primo loco delapsus per funem: nec obstat quod Tisandrus & reliqui supra vocati sint *duces*, erant enim *duces* dignitate ac munere, non descendendi ordine.

264. *Menelaus.*] Atrei filius Agamemnonis frater, Tyndarei Spartani regis gener, ac deinde successor, maritus Helenæ, quam cum raptam à Paride frustra legationibus à Priamo repetiisset, sociali totius Græciæ bello repetiit, recepitque tandem everso Trojano regno: & conscensa navi, post octavum erroris annum domum rediit.

Epeus.] Ideo equi lignei fabricator dicitur, quia muralem reperit machinam quæ vocatur etiam *aries*, ex Plin. lib. 7. 56.

272. *Raptatus bigis.*] De *Hectore* bigis raptato, Æn. 1. 487. De *bigis*, & quadrigis, duobus & quatuor equis, sub eodem jugo conjunctis, Georg. 1. 512.

275. *Exuvias Achillis*, &c.] Cum nempe Achilles è Græcorum castris recessisset, offensus Agamemnoni ob ereptam sibi Briseïda: territi navium incendio Græci, frustra precibus Achillem tentaverunt, Patroclus imprimis, ipsi carissimus, qui cum ad reditum impellere eum non posset, rogavit, sua sibi saltem arma militesque suos concederet, quibus Trojanis metum incuteret. Concessit Achilles: at Patroclus, Achillis armis indutus, ab Hectore occisus est. Igitur per *Achillis exuvias*, Achillis arma intellige, non Achilli quidem, sed Patroclo directa. Ita Homerus Iliad. 15. sub finem, & 16.

Expectat

Expectate venis : ut te post multa tuorum
Funera, post varios hominumque urbisque labores
Defessi aspicimus? quæ causa indigna serenos
Fœdavit vultus? aut cur hæc vulnera cerno?
Ille nihil : nec me quærentem vana moratur ;
Sed graviter gemitus imo de pectore ducens :
Heu fuge, nate Dea, teque his (ait) eripe flammis.
Hostis habet muros, ruit alto à culmine Troja :
Sat patriæ Priamoque datum : si Pergama dextrâ
Defendi possent, etiam hac defensa fuissent.
Sacra suosque tibi commendat Troja Penates :
Hos cape fatorum comites : his mœnia quære,
Magna pererrato statues quæ denique ponto.
Sic ait, & manibus vittas, Vestamque potentem,
Æternumque adytis effert penetralibus ignem.
Diverso interea miscentur mœnia luctu :
Et magis atque magis (quanquam secreta parentis
Anchisæ domus, arboribusque obtecta recessit)
Clarescunt sonitus, armorumque ingruit horror.
Excutior somno, & summi fastigia tecti
Ascensu supero, atque arrectis auribus asto.
In segetem veluti cum flamma furentibus Austris
Incidit, aut rapidus montano flumine torrens
Sternit agros, sternit sata læta boumque labores,
Præcipitesque trahit sylvas : stupet inscius alto
Accipiens sonitum saxi de vertice pastor.
Tum vero manifesta fides, Danaûmque patescunt
Insidiæ ; jam Deiphobi dedit ampla ruinam,
Vulcano superante, domus : jam proximus ardet
Ucalegon : Sigea igni freta lata relucent.

291. *Pergama, orum.*] Arx Trojæ. Æn. 1. 470.

293. *Sacra, suosque, &c.*] Per *sacra*, res eas intelligit, quæ ad ceremonias Deorum pertinebant, ut vittæ, infulæ, de quibus supra, v. 133. Pepla, de quibus Æn. 1. 484. Per *Penates*, Deorum domesticorum simulacra, de quibus infra, v. 717. Per *Vestam*, vel unum ex illis Penatium simulacris, vel ignem ipsum æternum : ait enim Ovid. Fast. 6. 291. *Nec tu aliud Vestam, quam vivam intellige flammam.* Per *ignem perpetuum*, ignem inextinctum : qui si aliquando extingueretur, non alio igne, sed admotis Soli fomitibus ipso Solis calore excitandus erat. De hoc, deque *Vesta*, Georgicorum 1. 498.

297. *Adytis effert.*] Vel reipsa effert, vel in somnis videtur efferre. Effert autem in *Æneæ domum, è templo* quod erat in arce, & cum iis imperium à Priamo in Æneam transfert. Cultum porrò ignis acceperant Phryges & Græci ab orientalibus populis, præcipue Persis : quibus ob usus maximos dignus Divinitate visus est, & perpetua custodia.

Adyta.] Sunt intimæ partes domorum templorumque, in quas intrare nefas est, ab α privativo, & δύω ingredior. De *penetralibus*, in voce *penus*, Æn. 1. 708. De *Austris*, ventis meridionalibus. Ecl. 2. 58.

310. *Deiphobi.*] Priami filius fuit, qui postquam Paris à Pyrrho occisus est, Helenam duxit uxorem, cujus dolo inter primos interfectus est, ut fusè describitur Æn. 6. 490. De *Vulcano*, qui pro igne hic sumitur, Georg. 1. 295.

312. *Ucalegon: Sigea igni freta &c.*] Ucalegon, senex, unus è Consiliariis

Exoritur clamorque virûm, clangorque tubarum.
Arma amens capio, nec sat rationis in armis:
Sed glomerare manum bello, & concurrere in arcem
Cum sociis ardent animi: furor iraque mentem
Præcipitant, pulcrumque mori succurrit in armis.
Ecce autem, telis Pantheus elapsus Achivûm,
Pantheus Otriades, arcis Phœbique sacerdos,
Sacra manu, victosque Deos, parvumque nepotem
Ipse trahit: cursuque amens ad limina tendit:
Quo res summa loco, Pantheu? quam prendimus arcem?
Vix ea fatus eram, gemitu cum talia reddit:
Venit summa dies & ineluctabile tempus
Dardaniæ. Fuimus Troës, fuit Ilium, & ingens
Gloria Teucrorum: ferus omnia Jupiter Argos
Transtulit. incensâ Danai dominantur in urbe.
Arduus armatos mediis in mœnibus astans
Fundit equus, victorque Sinon incendia miscet
Insultans. Portis alii bipatentibus adsunt,
Millia quot magnis numquam venere Mycenis.
Obsedere alii telis angusta viarum
Oppositi: stat ferri acies mucrone corusco
Stricta, parata neci: vix primi prælia tentant
Portarum vigiles, & cæco Marte resistunt.
Talibus Otriadæ dictis, & numine Divûm
In flammas & in arma feror: quo tristis Erinnys,

Priami, Ucalegon penitus proxime Ucalegontis.

Sigea.] *Sigeum*, & *Rhoeteum*: promontoria duo Troadis, non longe ab urbe Troja. *Freta* dixit, pro mari Hellespontiaco, quod regionem illam alluit, & propè fretum est.

319. *Pantheus. Otriades, &c.*] Otrei filius, sacerdos Apollinis, qui in arce [illegible] colebatur: licet etiam ara Trojana præcipue sacra esse Palladi, ut deinde Romanum Capitolium Jovi, utraque tamen sedes Diis aliis compluribus dicata erat. De *Phœbo*, Ecl. 3. 62. 104. De *Achivis*, Græcis, Æn. 1. 492.

321. *Limina.*] Legunt alii *litora*, sed malè. Servius & Donatus retinent *limina*: & hinc Æneæ virtutem exaggerant, cujus in domum, & Hectoris, & Pantheus sacra deferebant.

322. *Quam prendimus arcem?*] Sensus est: *Quam occupabimus arcem? in quam arcem concurremus?* Maximè enim de arce videtur Æneas fuisse sollicitus, dixit enim v. 315. *Et concurrere in arcem cum sociis ardent animi.* Sed arx illa primò à Græcis capta fuerat, & equus in eam inductus, v. 245. *Et monstrum infelix sacrata sistimus arce.* Tamen aliæ fuere arces & munita loca, imprimis Priami regia, in quam ultimus Græcorum impetus fuit, infra, v. 437. Dubitat igitur Æneas, quonam arx adhuc propugnari possit.

325. *Dardaniæ. Ilium.*] Trojæ nomina, Æn. 1. 5. *Troës. Teucrorum*: Trojanorum nomina, Æn. 1. 34. 239. *Argos. Mycenæ*: urbes sunt Peloponnesi, regnum Agamemnonis, Æn. 1. 288. *Danai*: Græci Æn. 1. 34. *Sinon*, supra, 80.

332. *Angusta viarum.*] Angustias viarum: [illegible] & historica locutio, infra, v. 725. *Opaca locorum*, Æn. 1. 426. *Strata viarum*.

335. *Cæco Marte.*] Certamine vel obscuro, quia per noctem committebatur, vel insano, quia à paucis & improvisis contra multos & paratos. De *Marte*, belli Deo, Ecl. 9. 12.

336. *Otriadæ.*] Panthei, qui filius Otrei.

Numine.] Æn. 1. 137.

337. *Erinnys.*] Nomen commune tribus furiis quæ, ut *Eumenides*, sic *Erinnyes* vocantur. Propert. l. 2. el. 28. *Tunc* [illegible] *Erinnys* [illegible]

Quo fremitus vocat, & sublatus ad æthera clamor.
Addunt se socios Ripheus & maximus annis
Iphitus, oblati per lunam, Hypanisque, Dymasque;
Et lateri agglomerant nostro: juvenisque Chorœbus
Mygdonides: illis ad Trojam forte diebus
Venerat, insano Cassandræ incensus amore;
Et gener auxilium Priamo Phrygibusque ferebat.
Infelix, qui non sponsæ præcepta furentis
Audierat.
Quos ubi confertos audere in prælia vidi,
Incipio super his: Juvenes, fortissima frustra
Pectora, si vobis audentem extrema cupido est
Certa sequi; quæ sit rebus fortuna, videtis.
Excessere omnes adytis arisque relictis
Dii, quibus imperium hoc steterat; succurritis urbi
Incensæ: moriamur, & in media arma ruamus.
Una salus victis, nullam sperare salutem.
Sic animis juvenum furor additus. Inde lupi ceu
Raptores, atra in nebula, quos improba ventris
Exegit cæcos rabies, catulique relicti
Faucibus expectant siccis: per tela, per hostes
Vadimus haud dubiam in mortem, mediæque tenemus
Urbis iter: nox atra cavâ circumvolat umbrâ.
Quis cladem illius noctis, quis funera fando
Explicet? aut possit lacrymis æquare labores?
Urbs antiqua ruit, multos dominata per annos:
Plurima perque vias sternuntur inertia passim
Corpora, perque domos, & relligiosa deorum
Limina. Nec soli pœnas dant sanguine Teucri:
Quondam etiam victis redit in præcordia virtus,

sunt, *Alecto*, *Tisiphone*, *Megara*: de quibus Georg. 1. 278.

340. *Oblati per lunam.*] Probat enim Scaliger, de Emendatione temp. lib. 5. captam esse Trojam circa plenilunium & finem veris: idque etiam patet ex Petronii fragmento de expugnatione Trojæ: *Jam plena Phœbe candidum extulerat jubar*: at tum Luna maximè lucida est. Igitur *silentia Lunæ*, ut antea dixit Virgilius, v. 255. de media nocte explicanda sunt, quod tempus vocatur *conticinium*, quia tunc tacent omnia: Luna autem nocturni silentii præses dicitur: unde Horat. Epod. 5. 51. *Nox & Diana quæ silentium regis.*

342. *Mygdonides.*] Nomen à *Mygdone* patre, fratre Hecubæ Priami uxoris: non à *Mygdonia* regione, monet enim Servius gentilia nomina non desinere in *des*, sed patronymica. De *Cassandra* supra, v. 246. De *Phrygibus*, Æn. 1. 385.

348. *Fortissima frustra.*] Hic agnoscunt vulgò interpretes planè prolixam & incommodam verborum trajectionem, & verba digerunt hoc modo: *Juvenes, fortissima pectora: videtis quæ sit fortuna rebus: omnes Dii, quibus hoc imperium steterat, abierunt adytis arisque relictis: frustra succurritis urbi incensæ. Si vobis cupido certa est sequi audentem extrema, ruamus in media arma, & moriamur.* Ego rectum, absque trajectione, sensum verborum videre mihi videor, ut patet in interpretatione: ubi vocat Æneas juvenum *pectora frustra fortissima*, quia eorum fortitudo ad patriæ salutem deinceps inutilis erat.

367. *Quondam.*] Aliquando. Sic Georg. 3. 99. *Ut quondam in stipulis magnus sine viribus ignis incassum furit.* De *Teucris*, Trojanis, Æn. 1. 239. De *Danais*, Græcis, Æn. 1. 34.

Victoresque cadunt Danai ; crudelis ubique
Luctus, ubique pavor, & plurima mortis imago.
Primus se Danaûm, magnâ commitante catervâ,
Androgeos offert nobis, socia agmina credens,
Inscius ; atque ultro verbis compellat amicis ;
Festinate viri, nam quæ tam sera moratur
Segnities ? Alii rapiunt incensa feruntque
Pergama ; vos celsis nunc primum à navibus itis ?
Dixit ; & extemplo (neque enim responsa dabantur
Fida satis) sensit medios delapsus in hostes.
Obstupuit, retroque pedem cum voce repressit.
Improvisum aspris veluti qui sentibus anguem
Pressit humi nitens, trepidusque repente refugit
Attollentem iras, & cœrula colla tumentem.
Haud secus Androgeos visu tremefactus abibat.
Irruimus, densis & circumfundimur armis ;
Ignarosque loci passim & formidine captos
Sternimus ; aspirat primo fortuna labori.
Atque hic exultans successu animisque Chorœbus ;
O socii, quà prima, inquit, fortuna salutis
Monstrat iter, quaque ostendit se dextra, sequamur,
Mutemus clypeos, Danaûmque insignia nobis
Aptemus ; dolus, an virtus quis in hoste requirat ?
Arma dabunt ipsi. Sic fatus, deinde comantem
Androgei galeam, clypeique insigne decorum
Induitur ; laterique Argivum accommodat ensem,
Hoc Riphæus, hoc ipse Dymas, omnisque juventus
Læta facit ; spoliis se quisque recentibus armat.
Vadimus immixti Danais, haud numine nostro ;
Multaque per cæcam congressi prælia noctem
Conserimus, multos Danaûm demittimus Orco.
Diffugiunt alii ad naves, & litora cursu
Fida petunt, pars ingentem formidine turpi
Scandunt rursus equum, & nota conduntur in alvo.
Heu, nihil invitis fas quenquam fidere Divis !
Ecce trahebatur passis Priameïa virgo
Crinibus à templo Cassandra adytisque Minervæ,

377: *Sensit delapsus in hostes.*] Id est, *se delapsum esse* : Græcismus, Latinis veteribus familiaris. Sic Catul. in Phaselo v. 2. *Ait fuisse navium celerrimus, &c.*

379. *Aspris.*] Pro *asperis* : ut Æn. 1. 205. *Accestis*, pro *accessistis.*

391, *Comantem galeam.*] Cristatam, caudis animalium ornatam, Æn. 3. 468. *Argivum*, Græcum, ab Argis urbe Peloponnesi, Æn. 1. 288.

396. *Haud numine nostro.*] Non propitiis Diis. Sic Æn. 12. v. 540. *Nec Dii texere Cupentum Ænea veniente sui.* De *Orco*, qui pro inferis sumitur, Georg. 1. 277.

404. *Cassandra, &c.*] Supra v. 246. In templo Minervæ vitiata ab Ajace Oïlei filio, Æn. 1. 44. De *Ajace* Oïlei, de quo hic mentio, Æn. 1. 45. De *Atridis*, Atrei filiis, Agamemnone, Æn. 3. 54. & Menelao, supra, v. 264. De *Dolopibus*, supra, v. 7.

Ad cœlum tendens ardentia lumina frustra ;
Lumina, nam teneras arcebant vincula palmas.
Non tulit hanc speciem furiatâ mente Chorœbus,
Et sese medium injecit moriturus in agmen.
Consequimur cuncti, & densis incurrimus armis,
Hic primum ex alto delubri culmine telis
Nostrorum obruimur, oriturque miserrima cædes,
Armorum facie, & Grajarum errore jubarum.
Tum Danai gemitu, atque ereptæ virginis irâ,
Undique collecti invadunt : acerrimus Ajax,
Et gemini Atridæ, Dolopumque exercitus omnis.
Adversi rupto ceu quondam turbine venti
Confligunt, Zephyrusque, Notusque, & lætus Eois
Eurus equis : stridunt sylvæ : sævitque tridenti
Spumeus, atque imo Nereus ciet æquora fundo.
Illi etiam, si quos obscura nocte per umbram
Fudimus insidiis, totaque agitavimus urbe,
Apparent : primi clypeos mentitaque tela
Agnoscunt, atque ora sono discordia signant.
Ilicet obruimur numero, primusque Chorœbus
Peneleï dextrâ divæ armipotentis ad aram
Procumbit : cadit & Ripheus justissimus unus
Qui fuit in Teucris, & servantissimus æqui.
Diis aliter visum. Pereunt Hypanisque, Dymasque,
Confixi à sociis : nec te tua plurima, Pantheu,
Labentem pietas, nec Apollinis infula texit.
Iliaci cineres, & flamma extrema meorum :
Testor, in occasu vestro, nec tela, nec ullas
Vitavisse vices Danaûm ; & si, fata fuissent
Ut caderem, meruisse manu. Divellimur inde,
Iphitus & Pelias mecum : quorum Iphitus ævo
Jam gravior, Pelias & vulnere tardus Ulyssei.

417. *Zephyrus, &c.*] Ventus occidentalis, Ecl. 5. 5.

Notus.] Qui & *Auster*, meridionalis : à *νότιος humidus* : Ecl. 2. 58.

418. *Eurus.*] Orientalis, unde equis invectus dicitur *Eoïs*, ab ἠώς *Aurora* : Et verò Horatius equos etiam Euro tribuit, Od. 4. 4. 44. *Per Siculas equitavit undas* :

Quondam.] Aliquando, supra, v. 367.

419. *Nereus.*] Juxta aliquos pro *Neptuno* sumitur, ob tridentem : juxta Orpheum, pro Deorum antiquissimo, juxta Hesiodum, pro Ponti filio : juxta omnes, pro Nereidum Nympharum patre, & uno è maris præsidibus.

423. *Ora sono discordia.*] Alii enim Phrygia, alii Græca lingua utebantur : quidam explicant de vario militum symbolo, *mot du guet*.

425. *Peneleï.*] Unius è quinque Bœotorum ducibus, qui ad expeditionem Trojanam venerant. Iliad. 2. 494.

Armipotentis.] Palladis, quæ quassans arma è cerebro Jovis nata est, unde nomen à πάλλω *quasso*.

428. *Diis aliter visum.*] Licet justissimus esset, visus est tamen Diis reus ac morte dignus esse. De *infula*, seu vittis Apollinis, v. 133. De *Apolline*. Ecl. 3. 104.

434. *Meruisse manu.*] Me dignum fuisse morte, propter ea quæ *manu* feceram : nempe ob cædes Græcorum plurimas.

Protinus ad sedes Priami clamore vocati.
Hic vero ingentem pugnam, ceu cætera nusquam
Bella forent, nulli tota morerentur in urbe:
Sic Martem indomitum Danaosque ad tecta ruentes
Cernimus, obsessumque actâ testudine limen.
Hærent parietibus scalæ, postesque sub ipsos
Nituntur gradibus: clypeosque ad tela sinistris
Protecti objiciunt, prensant fastigia dextris.
Dardanidæ contra turres ac tecta domorum
Culmina convellunt: his se, quando ultima cernunt,
Extrema jam in morte parant defendere telis:
Auratasque trabes, veterum decora alta parentum,
Devolvunt: alii strictis mucronibus imas
Obsedere fores, has servant agmine denso.
Instaurati animi, regis succurere tectis,
Auxilioque levare viros, vimque addere victis.
Limen erat, cæcæque fores, & pervius usus
Tectorum inter se Priami, postesque relicti
A tergo: infelix qua se, dum regna manebant,
Sæpius Andromache ferre incomitata solebat
Ad soceros, & avo puerum Astyanacta trahebat.
Evado ad summi fastigia culminis, unde
Tela manu miseri jactabant irrita Teucri.
Turrim in præcipiti stantem, summisque sub astra
Eductam tectis, unde omnis Troja videri,
Et Danaûm solitæ naves, & Achaïca castra,
Aggressi ferro circum, qua summa labantes
Juncturas tabulata dabant, convellimus altis

440. *Martem.*] Pro bello, cujus Deus est, Ecl. 9. 12.

441. *Testudine.*] Machina quæ inventa dicitur bello Trojano. Sic describitur à Livio l. 44. 9. *Scutis super capita densatis, stantibus primis, secundis submissioribus, tertiis magis & quartis, postremis etiam genu nixis; fastigiatam, sicut tecta ædificiorum sunt, testudinem faciebant.* Ait Xiphilinus in Augusto, tam firmam fuisse, ut homines supra illam ire possent; sed & equi agi & vehicula. Nomen à corio *testudinis, tortue*: Græcis συνασπισμὸς à clypeis simul nexis. De *postibus*, Æn. 1. 452.

454. *Tectorum inter se, &c.*] Videntur continua duo fuisse palatia Priami, & Hectoris cujus Andromache uxor fuit.

Relicti.] Ab hostibus, qui posticam illam januam non animadverterant.

456. *Andromache.*] Filia Eetionis regis Thebes, in Cilicia, minoris Asiæ provincia. Occiso marito Hectore, Priami & Hecubæ filio, captaque Troja, *Pyrrho* cessit in prædam: à quo ducta in Epirum, ex eo Molossum suscepit, ac deinde Heleno, Priami item filio, cum regni Epirotici parte in uxorem concessa est. *Soceri* igitur Andromaches fuere Priamus & Hecubâ.

457. *Astyanacta.*] Filium unicum Andromaches ex Hectore: hic post Trojam captam cum quæreretur à Græcis ad mortem, occultatus à matre in ipso Hectoris tumulo, indeque dolo Ulyssis erutus, è turri præceps actus est.

462. *Achaica castra.*] De Achaia, Græciæ regione, Æn. 1. 492. De *Danais*, Ib. 34.

463. *Quâ summa, &c.*] Qua trabium, quæ summum tabulatum sustinebant, capita, parieti immissa, infirmiorem illum reddebant, & exscindi facilem. De *Pyrrho*, supra, v. 263.

Sedibus, impulimusque. Ea lapsa repente ruinam
Cum sonitu trahit, & Danaûm super agmina late
Incidit: ast alii subeunt; nec saxa, nec ullum
Telorum interea cessat genus.
Vestibulum ante ipsum primoque in limine Pyrrhus
Exultat, telis & luce coruscus ahenâ.
Qualis ubi in lucem coluber, mala gramina pastus
Frigida sub terra tumidum quem bruma tegebat;
Nunc positis novus exuviis, nitidusque juventâ,
Lubrica convolvit sublato pectore terga
Arduus ad Solem, & linguis micat ore trisulcis.
Una ingens Periphas, & equorum agitator Achillis
Armiger Automedon: una omnis Scyria pubes
Succedunt tecto, & flammas ad culmina jactant.
Ipse inter primos, correptâ dura bipenni
Limina perrumpit, postesque à cardine vellit
Æratos: jamque excisâ trabe firma cavavit
Robora, & ingentem lato dedit ore fenestram.
Apparet domus intus, & atria longa patescunt,
Apparent Priami & veterum penetralia regum:
Armatosque vident stantes in limine primo.
At domus interior gemitu miseroque tumultu
Miscetur: penitusque cavæ plangoribus ædes
Fœmineis ululant: ferit aurea sidera clamor.
Tum pavidæ tectis matres ingentibus errant:
Amplexæque tenent postes, atque oscula figunt.
Instat vi patriâ Pyrrhus; nec claustra, neque ipsi
Custodes sufferre valent: labat ariete crebro
Janua, & emoti procumbunt cardine postes.
Fit via vi: rumpunt aditus, primosque trucidant
Immissi Danai, & late loca milite complent.
Non sic, aggeribus ruptis cum spumeus amnis
Exiit, oppositasque evicit gurgite moles,
Fertur in arva furens cumulo, camposque per omnes
Cum stabulis armenta trahit. Vidi ipse furentem
Cæde Neoptolemum, geminosque in limine Atridas:
Vidi Hecubam, centumque nurus, Priamumque per aras

271. *Qualis ubi, &c.*] De illa serpentis renovatione, herbarum pastu, lingua tricuspide, jam diximus, Georg. 3. 437.

477. *Scyria pubes.*] E Scyro insula, una è Cycladibus, in qua regnavit Lycomedes: apud quem depositus à Thetide Achilles puellari habitu, ne ad bellum raperetur, interim ex Deidamia Lycomedis filia Pyrrhum suscepit. De *bipenni*, securi utrinque acuta, Georg. 4. 331. *De limine, postibus, cardine*, Æn. 1. 452.

491. *Vi patriâ.*] Hausta è patris Achillis exemplo, qui ex *Horat.* D. A. P. 292. *Iracundus, inexorabilis, acer.*

492. *Ariete.*] Machina fuit longior, cujus caput in arietis caput ex ære conformatum, in urbium portas magna vi librabatur. De *Pyrrho Neoptolemo*: supra, v. 263.

501. *Hecubam.*] Uxorem Priami, filiam Cissei Thraciæ regis: quæ in servitutem à Græcis abducta, fingitur mutata in canem, quia Græcos

Sanguine fœdantem, quos ipse sacraverat, ignes.
Quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum,
Barbarico postes auro spoliisque superbi,
Procubuere: tenent Danai, qua deficit ignis.
Forsitan & Priami fuerint quæ fata, requiras.
Urbis ubi captæ casum, convulsaque vidit
Limina tectorum, & medium in penetralibus hostem;
Arma diu senior desueta trementibus ævo
Circundat nequicquam humeris, & inutile ferrum
Cingitur, ac densos fertur moriturus in hostes.
Ædibus in mediis, nudoque sub ætheris axe
Ingens ara fuit, juxtaque veterrima laurus,
Incumbens aræ, atque umbrâ complexa Penates.
Hic Hecuba, & natæ nequicquam altaria circum,
Præcipites atrâ ceu tempestate columbæ,
Condensæ, & Divûm amplexæ simulacra tenebant.
Ipsum autem sumptis Priamum juvenilibus armis
Ut vidit: quæ mens tam dira, miserrime conjux,

inanibus convitiis lacessebat.

Centumque Nurus.] *Nurus*, propriè uxor filii est, *bru*. Cum tamen constet Priamum filios centum, atque adeo centum nurus, non habuisse; constat hic juniores intelligi fœminas, quæ in comitatu Hecubæ erant, aut ad eam confugerant: ut apud Ovid. Met 2. 364. de populis arboribus loquentem: *Inde fluunt lacrymæ, stillataque Sole rigescunt de ramis electra novis, quæ lucidus amnis excipit, & nuribus mittit gestanda Latinis.* De aris Priami, infra, v. 513.

504. *Quinquaginta illi thalami.*] Separata cubicula. Priamus enim ex Homero, Iliad. 6. 244. totidem habuit thalamos, ubi filii totidem apud uxores habitabant: & è regione thalamos præterea duodecim, ubi totidem habitabant filiæ apud generos: ergo liberos habuit ex utroque sexu duos ac sexaginta, è variis uxoribus, præsertimque ex Hecuba novemdecim, ut ait ipse Priamus, Iliad. ultimo, 496.

504. *Barbarico.*] Cerdanus probat exemplis compluribus, *Barbaricum* & *Phrygium* idem esse, & Phryges divitiis fuisse insignes: & certum quidem est barbaros à Græcis vocatos esse Asiaticos omnes, quales erant Trojani, Phryges, & Persæ. Nec tamen puto patriam Æneæ barbaram ab Ænea ipso hic appellari: igitur meliùs explica de auro Asiaticis aliis gentibus per bellum direpto, præcipue quia cum *spoliis* hic jungitur.

512. *Sub ætheris axe.*] *Sub Dio*, vel *sub Jove*; id est, sub ipso aëre & aperto cœlo, quem locum in mediis domibus *impluvium* vocant.

Axe.] Cœlo. Vel quia pars cœli nobis imminens signum habet maxime conspicuum, *ursam*, sive *septemtriones*; quod & *plaustrum* dicitur, & *axis* ideo dici potest, juxta Servium. Vel quia, sicut *poli*, ita & *axis*, pro toto cœlo sumitur: sunt enim *poli*, puncta duo axem terminantia; *axis* autem, linea ipsa sive obelus, circa quem cœlum volvi concipitur.

513. *Ingens ara fuit.*] Ara illa, in loco subdiali & aperto, mediis in ædibus posita fuit, & *Jovi Herceo* dicata, ex Athenæo l. 5. Ad hanc occisus fuit Priamus; ex Euripide, Pausania, Ovidio, Seneca. Dicebatur Herceus ἑρκεῖος, ab ἕρκος *septum*, quia intra domorum septa statuebatur ejus ara. Præter oculos naturales duos, tertium habebat in fronte, ex Pausania in Corinth. Non assentior Turnebo l. 14. 15. in hac ara sacratum fuisse ignem perpetuum; sed ignem recens à Priamo excitatum ad placandos Deos, de quo, v. 502.

Laurus.] Hanc aliqui dicunt arte factam fuisse: cujus truncus cubitorum duodecim ex auro purissimo; rami & folia ex auro & argento, flores & fructus è gemmis. Sed sativam & naturalem puto.

514. *Penates.*] Vel domum intelligit, vel statuas domesticorum Deorum cum Herceo Jove in eadem ara positas. De *Penatibus*, infra, v. 717.

Impulit his cingi telis? aut quo ruis? inquit.
Non tali auxilio, nec defensoribus istis
Tempus eget: non, si ipse meus nunc afforet Hector.
Huc tandem concede: hæc ara tuebitur omnes,
Aut moriere simul. Sic ore effata, recepit
Ad sese, & sacrâ longævum in sese locavit.
Ecce autem, elapsus Pyrrhi de cæde Polites,
Unus natorum Priami, per tela, per hostes
Porticibus longis fugit, & vacua atria lustrat
Saucius: illum ardens infesto vulnere Pyrrhus
Insequitur, jam jamque manu tenet, & premit hastâ.
Ut tandem ante oculos evasit & ora parentum,
Concidit, ac multo vitam cum sanguine fudit.
Hic Priamus, quanquam in media jam morte tenetur,
Non tamen abstinuit, nec voci, iræque pepercit:
At tibi pro scelere, exclamat, pro talibus ausis
Dii (si qua est cœlo pietas, quæ talia curet)
Persolvant grates dignas, & præmia reddant
Debita: qui nati coram me cernere letum
Fecisti, & patrios fœdasti funere vultus.
At non ille, satum quo te mentiris, Achilles
Talis in hoste fuit Priamo; sed jura fidemque
Supplicis erubuit; corpusque exangue sepulcro
Reddidit Hectoreum, meque in mea regna remisit.
Sic fatus senior, telumque imbelle sine ictu
Conjecit: rauco quod protinus ære repulsum,
Et summo clypei nequicquam umbone pependit.
Cui Pyrrhus: referes ergo hæc, & nuncius ibis
Pelidæ genitori: illi mea tristia facta,
Degeneremque Neoptolemum narrare memento.
Nunc morere. Hæc dicens, altaria ad ipsa trementem
Traxit, & in multo lapsantem sanguine nati:
Implicuitque comam lævâ; dextrâque coruscum
Extulit, ac lateri capulo tenus abdidit ensem.
Hæc finis Priami fatorum: hic exitus illum
Sorte tulit, Trojam incensam & prolapsa videntem
Pergama, tot quondam populis terrisque superbum
Regnatorem Asiæ: jacet ingens litore truncus,

529. *Vulnere.*] Ictu, vel telo, quo vulnus infligitur.

542. *Supplicis, &c.*] De hac Priami supplicatione apud Achillem, pro repetendo Hectoris cadavere, Æn. 1. 103.

546. *Umbone.*] *Umbo*, ἄμβων est quicquid in plano eminet, rotunda figura: talis erat media pars clypei. *Pelides* Achilles, filius Pelei, de quo Æn. 1. 34.

554. *Hæc finis.*] Vulgò masculini generis est: hic etiam fœminini, ut & Æn. 5. 384. *Quæ finis standi?*

557. *Regnatorem Asiæ.*] Priamus enim imperasse dicitur Phrygiæ minori ac majori, quæ maximam Asiæ minoris partem complectuntur.

557. *Litore truncus.*] Dicitur enim à quibusdam Priamus à Pyrrho tractus ab ara domestica ad Achillis tumulum, qui erat in litore Sigei promontorii; ibique occisus: Virgilius occisum quidem vult ad aram,

Avulsumque humeris caput, & sine nomine corpus.
At me tum primum sævus circumstetit horror:
Obstupui: subiit cari genitoris imago,
Ut regem æquævum crudeli vulnere vidi
Vitam exhalantem: subiit deserta Creüsa,
Et direpta domus, & parvi casus Iüli.
Respicio, &, quæ sit me circum copia, lustro.
Deseruere omnes defessi, & corpora saltu
Ad terram misere, aut ignibus ægra dedere.
Jamque adeo super unus eram, cum limina Vestæ
Servantem, & tacitam secreta in sede latentem
Tyndarida aspicio; dant clara incendia lucem
Erranti, passimque oculos per cuncta ferenti.
Illa sibi infestos eversa ob Pergama Teucros,
Et pœnas Danaûm, & deserti conjugis iras
Permetuens, Trojæ & patriæ communis Erynnis
Abdiderat sese, atque aris invisa sedebat.
Exarsere ignes animo: subit ira, cadentem
Ulcisci patriam, & sceleratas sumere pœnas.
Scilicet hæc Spartam incolumis patriasque Mycenas
Aspiciet? partoque ibit regina triumpho?
Conjugiumque, domumque, patres natosque videbit,
Iliadum turbâ & Phrygiis comitata ministris?
Occiderit ferro Priamus? Troja arserit igni?
Dardanium toties sudarit sanguine litus?
Non ita: namque etsi nullum memorabile nomen
Fœminea in pœna est, nec habet victoria laudem;
Extinxisse nefas tamen, & sumsisse merentis
Laudabor pœnas; animumque explesse juvabit

sed cadaver deinde protractum fuisse ad litus innuit.

562. *Creüsa.*] De ea infra, v. 712.

567. *Jamque adeo, &c.*] Versus duos & viginti sequentes sustulisse dicuntur Varius & Tucca; eo quod ea, quam continent, Helenæ fuga, contraria videatur iis, quæ leguntur Æn. 6. v. 511. ubi dicitur Helena, non apud Priamum, sed apud filium Priami Deiphobum, suum post necem Paridis maritum, habitasse; & in ejus domum Græcos ad ipsum jugulandum induxisse: *Intra tecta vocat Menelaum & mœnia pandit; scilicet id magnum sperans fore munus amanti, & famam extingui veterum sic posse malorum.* At respondeo cum Nascimbæno dici posse, spem Helenæ de placando Menelao vanam fuisse, quod innuit vox illa *scilicet*; proditoque Deiphobo, Helenam, *cum se nihilominus velut hostem peti animadvertisset*, evasisse fuga in Vestæ templum, sacrarium domus regiæ, per illud ipsum posticum ostium, quo Æneas eundem in locum penetraverat. Et vero Euripides in Troad. v. 35. 876. 1056. docet Helenam cum Trojanis mulieribus captivam à Menelao abductam esse, eo consilio, ut Græcis, quorum liberi Trojano bello perierant, occidenda traderetur. *Tyndaris* vocatur, ob *Tyndareum* patrem, Spartæ regem, Æn. 1. 654. *Erynnis* Furiis commune nomen, supra, v. 337. De *Vesta*, v. 296.

577. *Sparta.*] *Spartam* sive *Lacedæmon* patria Helenæ, urbs Peloponnesi, ut & *Mycenæ*: quare autem dicatur etiam ejus patria *Mycenæ*, diximus Æn. 1. 654: De *Phrygia*, Æn. 1. 385.

585. *Nefas.*] Pro persona scelesta & nefaria: sic frequenter apud Plautum usurpatur *scelus*.

Ultricis flammæ, & cineres satiasse meorum.
Talia jactabam, & furiatâ mente ferebar:
Cum mihi se, non ante oculis tam clara, videndam
Obtulit, & purâ per noctem in luce refulsit
Alma parens, confessa Deam; qualisque videri
Cœlicolis & quanta solet; dextrâque prehensum
Continuit, roseoque hæc insuper addidit ore:
Nate, quis indomitas tantus dolor excitat iras?
Quid furis? aut quonam nostri tibi cura recessit?
Non prius aspicies, ubi fessum ætate parentem
Liqueris Anchisen? superet conjuxne Creüsa,
Ascaniusque puer? quos omnes undique Grajæ
Circumerrant acies: &, ni mea cura resistat,
Jam flammæ tulerint, inimicus & hauserit ensis.
Non tibi Tyndaridis facies invisa Lacænæ,
Culpatusve Paris, verum inclementia Divûm.
Has evertit opes, sternitque à culmine Trojam:
Aspice: namque omnem, quæ nunc obducta tuenti
Mortales hebetat visus tibi, & humida circum
Caligat, nubem eripiam: tu ne qua parentis
Jussa time, neu præceptis parere recusa.
Hic ubi disjectas moles, avulsaque saxis
Saxa vides, mixtoque undantem pulvere fumum;
Neptunus muros, magnoque emota tridenti
Fundamenta quatit, totamque à sedibus urbem
Eruit. Hic Juno Scæas sævissima portas
Prima tenet, sociumque furens à navibus agmen
Ferro accincta vocat.
Jam summas arces Tritonia, respice, Pallas
Insedit, nimbo effulgens & Gorgone sæva.

600. *Hauserit.*] De hac voce, pro *vulneraverit, occiderit*, Æn. 10. 314.

601. *Tyndaridis Lacæna, &c.*] Helenæ, Tyndarei filiæ, Lacedæmoniæ. Æn. 1. 654. *Lacæna*, fœmininum, non à masculino, *Lacænus*, sed à *Lacon*, incola Laconiæ, ut à λέων *leo*, λέαινα *leæna*. De *Paride*, Æn. 1. 31.

610. *Neptunus muros, &c.*] Neptunum Virgilius Trojanæ urbi infestum facit, ob perjurium Laomedontis, qui Deum illum pacta mercede fraudavit, postquam is cum Apolline muros urbis condidisset: Georg. 1. 502. Neptunus tamen apud Euripid. in prologo Troad. ait se Trojanis benevolum semper fuisse, ex quo muros eorum condiderat: sed in fabulis incerta omnia. Aitque Servius Laomedontem Apollini & Neptuno pecuniam ad sacra vovisse, ac deinde ad murorum fabricam convertisse: unde fabula emanavit, Deos, & fecisse muros, & regi offensos fuisse. De *Neptuno*, Æn. 1. 129.

612. *Scæas portas.*] Trojæ portas sex fuisse ait Dares, *Antenoridas, Dardanien, Iliam, Catumbriam, Trojanam, & Scæam.* Hæc nomen habuit: vel à σκαιὰ *sinistra*, quod in sinistra urbis parte esset: vel à σκήνωμα *tentorium, tabernaculum*; quod hic sepulcrum esset Laomedontis: vel, juxta Strabonem l. 13. vox est Thracica, cujus significatum non affert.

615. *Tritonia.*] Supra, v. 171. *Pallas*, Æn. 1. 43.

616. *Nimbo.*] Servius explicat, *nube divina*: & puto circulum esse lucidum, huic similem diademati, quo Divorum capita Christiani præcingunt. Aitque Isidorus l. 19. 31. *Nimbum* quoque dici *fasciolam transversam ex auro, assutam in linteo, quod est in fronte fœminarum.* Qua voce usus est Arnobius l. 2. Laminas pern

Ipſe Pater Danais animos vireſque ſecundas
Sufficit: ipſe Deos in Dardana ſuſcitat arma.
Eripe nate fugam, finemque impone labori.
Nuſquam abero, & tutum patrio te limine ſiſtam.
Dixerat, & ſpiſſis noctis ſe condidit umbris.
Apparent diræ facies, inimicaque Trojæ
Numina magna Deûm.
Tum vero omne mihi viſum conſidere in ignes
Ilium, & ex imo verti Neptunia Troja.
Ac veluti ſummis antiquam in montibus ornum
Cum ferro acciſam crebriſque bipennibus inſtant
Eruere agricolæ certatim; illa uſque minatur,
Et tremefacta comam concuſſo vertice nutat:
Vulneribus donec paulatim evicta, ſupremum
Congemuit, traxitque jugis avulſa ruinam.
Deſcendo, ac ducente Deo flammam inter & hoſtes
Expedior: dant tela locum, flammæque recedunt.
Aſt ubi jam patriæ perventum ad limina ſedis,
Antiquaſque domos: genitor, quem tollere in altos
Optabam primum montes, primumque petebam,
Abnegat exciſâ vitam producere Trojâ,
Exiliumque pati. Vos ô quibus integer ævi
Sanguis, ait, ſolidæque ſuo ſtant robore vires;
Vos agitate fugam.
Me ſi cœlicolæ voluiſſent ducere vitam,
Has mihi ſervaſſent ſedes: ſatis una ſuperque
Vidimus excidia, & captæ ſuperavimus urbi.
Sic ô ſic poſitum affati diſcedite corpus.
Ipſe manu mortem inveniam: miſerebitur hoſtis,

tunderent aurium, imminuerent frontes nimbis. Et Plautus in Pœnulo Act. 1. ſc. 2. v. 135. meretricem vocat *nimbatam*.

Gorgone.] *Meduſa, Euryale, Stheno*, Phorci filiæ, apud inſulas Dorcadas in Æthiopico oceano regnaſſe dicuntur; *Gorgones* dictæ à γοργότης *ferocitas*. Ex his, cum *Meduſa* vim à Neptuno paſſa eſſet in Minervæ templo, Minerva capillos ejus mutavit in ſerpentes, quorum aſpectu homines in ſaxa vertebantur. Hoc deinde caput Perſeus, Jovis & Danaës filius, abſcidit auxilio Minervæ; quæ ſuum ipſi clypeum eam in rem commodavit ex ære politiſſimo, quo velut in ſpeculo reflexam capitis ſpeciem tutò aſpiceret: abſciſſum caput Minerva deinceps eidem ſuo clypeo ad terrorem impoſuit.

625. Neptunia.] A Neptuno condita, *ſupra*, v. 610.

626. Ornum.] *Ornus*, fraxinus eſt ſylveſtris & montana, *frêne ſauvage*.

632. Deo.] Dea Venere. Nam *Deus* communi genere aliquando ſumitur. Sic Lucanus, l. 2. 80. *Terribileſque Deos ſcelerum*, Furias appellat. Sic Euripides in Troad. v. 648. Τὴν θεὸν κόλαζε, *Deum objurga*, Venerem intelligit. Sic Demoſthenes in exordio orationis de Corona: Θεοῖς εὔχομαι πᾶσι καὶ πάσαις, *Deos precor cunctos & cunctas*.

642. Una excidia.] Cum olim ab Hercule Troja expugnata eſt. Æn. 3. 476.

644. Poſitum affati.] Verba duo funebria. *Poſitum*, jacens, mortuum: Ovid. Heroid. 10. 124. *Nec poſitos artus unget amica manus.* *Affari*: morem notat Romanorum, qui ſtatim atque cadaver combuſtum aut ſepultum fuerat, antequam diſcederent, *vale* ter inclamabant.

Exuviaſque

Exuviasque petet: facilis jactura sepulcri est.
Jampridem invisus Divis & inutilis annos
Demoror: ex quo me Divûm pater atque hominum rex
Fulminis afflavit ventis, & contigit igni.
Talia perstabat memorans, fixusque manebat.
Nos contra effusi lacrymis, conjuxque Creüsa,
Ascaniusque, omnisque domus: ne vertere secum
Cuncta pater, fatoque urgenti incumbere vellet.
Abnegat, inceptoque & sedibus hæret in iisdem.
Rursus in arma feror, mortemque miserrimus opto.
Nam quod consilium, aut quæ jam fortuna dabatur?
Mene efferre pedem, genitor, te posse relicto
Sperasti? tantumque nefas patrio excidit ore?
Si nihil ex tanta superis placet urbe relinqui,
Et sedet hoc animo, perituræque addere Trojæ
Teque tuosque juvat: patet isti janua leto.
Jamque aderit multo Priami de sanguine Pyrrhus,
Natum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras.
Hoc erat, alma parens, quod me, per tela, per ignes,
Eripis? ut mediis hostem in penetralibus, utque
Ascaniumque, patremque meum, juxtaque Creüsam,
Alterum in alterius mactatos sanguine cernam?
Arma, viri, ferte arma: vocat lux ultima victos.
Reddite me Danais, sinite instaurata revisam
Prælia: numquam omnes hodie moriemur inulti.
Hic ferro accingor rursus: clypeoque sinistram
Insertabam aptans, meque extra tecta ferebam.
Ecce autem complexa pedes in limine conjux
Hærebat, parvumque patri tendebat Iülum.
Si periturus abis, & nos rape in omnia tecum:
Sin aliquam expertus sumptis spem ponis in armis,
Hanc primum tutare domum: cui parvus Iülus?
Cui pater, & conjux, quondam tua dicta, relinquor?
Talia vociferans, gemitu tectum omne replebat:
Cum subitum dictuque oritur mirabile monstrum.
Namque manus inter mœstorumque ora parentum,
Ecce levis summo de vertice visus Iüli
Fundere lumen apex, tactuque innoxia molli

649. *Fulminis afflavit, &c.*] Fulmen ferè nunquam, nisi vento flante impellitur: unde pingitur cum alis, & Æn. 8. 430. Cyclopes admiscent fulmini radios *tres ignis & alitis Austri.* Anchises autem à quibusdam dicitur oculis privatus, hic à Virgilio tactus fulmine; eo quod suos cum Venere amores evulgavisset: nec planè occisus; sed *afflatus tactusque*, ac propriè *attonitus*, unde stuporem & debilitatem membrorum contraxit.

683. *Apex.*] Summa pars pilei. Nam ex Servio Danielis, qui Suetonium citat, tria erant pileorum genera, quibus sacerdotes utebantur: *apex*, *tutulus*, *galerus*. *Galerus*, pileum erat ex pelle hostiæ cæsæ: *tutulus*, pileum lanatum, in metæ formam: *apex*, pileum sutile, circa medium virga eminente, cui lana circumligata erat; nomen ab antiqua voce *apio* vel *apo*, ab ἅπτω ligo.

Lambere flamma comas, & circum tempora pasci.
Nos pavidi trepidare metu, crinemque flagrantem
Excutere, & sanctos restinguere fontibus ignes.
At pater Anchises oculos ad sidera lætus
Extulit, & cœlo palmas cum voce tetendit.
Juppiter omnipotens, precibus si flecteris ullis,
Aspice nos, hoc tantum: &, si pietate meremur,
Da Deinde auxilium, pater, atque hæc omnia firma.
Vix ea fatus erat senior, subitoque fragore
Intonuit lævum, & de cœlo lapsa per umbras
Stella facem ducens multa cum luce cucurrit.
Illam, summa super labentem culmina tecti,
Cernimus Idæâ claram se condere sylvâ,
Signantemque vias: tum longo limite sulcus
Dat lucem, & late circum loca sulfure fumant.
Hic vero victus genitor se tollit ad auras:
Affaturque Deos, & sanctum sidus adorat:
Jam jam nulla mora est: sequor, &, qua ducitis, adsum.
Dii patrii, servate domum, servate nepotem.
Vestrum hoc augurium, vestroque in numine Troja est.
Cedo equidem, nec, nate, tibi comes ire recuso.
Dixerat ille, & jam per mœnia clarior ignis
Auditur, propiusque æstus incendia volvunt.
Ergo age, care pater, cervici imponere nostræ:
Ipse subibo humeris: nec me labor iste gravabit.
Quo res cunque cadent, unum & commune periclum,
Una salus ambobus erit: mihi parvus Iülus
Sit comes, & longe servet vestigia conjux.
Vos famuli, quæ dicam, animis advertite vestris.
Est urbe egressis tumulus, templumque vetustum
Desertæ Cereris: juxtaque antiqua cupressus,
Relligione patrum multos servata per annos.
Hanc ex diverso sedem veniemus in unam.
Tu, genitor, cape sacra manu, patriosque Penates.

693. *Intonuit lævum.*] De sinistro fulmine prospero, & hujus vocis, *lævum*, ambigua significatione, fusè. Ecl. 1. 16. De *stellis* quæ cadere videntur, & accensis in media aëris regione siccis exhalationibus, Georg. 1. 365.

696. *Idæâ sylvâ.*] Infra, v. 801.

698. *Sulfure.*] Fulmina enim sulfuris odorem habere dicuntur.

703. *Augurium.*] Propriè est consultatio avium ad futura prænoscenda, tamen ad alia omnia futuri omina transfertur. Nomen ab *avium* vel *gestu*, vel *garritu*, vel *gustu*: quia hujus artis ministri spectabant, quomodo aves se gererent in volatu; quomodo garrirent; quomodo offam oblatam gustarent. De *Numine*, Æn. 1. 137.

714. *Cereris.*] *Ceres* fuit Saturni & Opis filia, frugum repertrix, Georg. 1. 39.

717. *Penates.*] Deos domesticos; qui cum in interiore domo colerentur, ita dicti sunt à nomine *penus*; quæ sunt res necessariæ, in intima domûs parte servatæ; ut ab *optimus*, *magnus*; *optimas*, *optimates*; *magnas*, *magnates*; ita à *penus*, *penas*, *penates*. Quinam illi essent, ambigitur. Alii, *Jovem*, *Junonem*, ac *Minervam*, fuisse aiunt: alii *Neptunum* & *Apollinem*; alii *Cœlum* ac *Terram*: Alii

Me, bello è tanto digressum & cæde recenti,
Attrectare nefas: donec me flumine vivo
Abluero.
Hæc fatus, latos humeros subjectaque colla
Veste super, fulvique insternor pelle leonis,
Succedoque oneri: dextræ se parvus Iülus
Implicuit, sequiturque patrem non passibus æquis.
Pone subit conjux. Ferimur per opaca locorum:
Et me, quem dudum non ulla injecta movebant
Tela, neque adverso glomerati ex agmine Graji;
Nunc omnes terrent auræ, sonus excitat omnis
Suspensum, & pariter comitique onerique timentem.
Jamque propinquabam portis, omnemque videbar
Evasisse viam; subito cum creber ad aures
Visus adesse pedum sonitus: genitorque per umbram
Prospiciens: Nate, exclamat, fuge, nate; propinquant.
Ardentes clypeos atque æra micantia cerno.
Hic mihi nescio quod trepido male numen amicum
Confusam eripuit mentem. Namque avia cursu
Dum sequor, & notâ excedo regione viarum;
Heu! misero conjux fatone erepta Creüsa
Substitit, erravit-ne via, seu lassa resedit,
Incertum: nec post oculis est reddita nostris.
Nec prius amissam respexi, animumque reflexi;
Quam tumulum antiquæ Cereris, sedemque sacratam
Venimus: hic demum collectis omnibus una

bius Deos *consentes* seu *complices*, quorum numerum ac nomina ignota fuisse docet. Dionysius Halicarn. l. 1. refert ex Timæo caducea fuisse ærea & ferrea, Trojanamque terram fictilem. Hos tamen ait se Romæ in templo vidisse, forma duorum juvenum, hastatorum habitu sedentium. Hi tamen *Castor* & *Pollux* esse non possunt, cum fratres essent Helenæ; Penates vero multò antiquiores. Hos Dardanus è *Samothracia*, insula contra Thraciam, advexisse cum Palladio dicitur, & Trojæ collocasse, unde Æneas eos in Italiam detulerit. Porro unde Penates acceperit Æneas, dubium videri potest. An vere Hectoris umbra è locis, ubi servabantur, ipsi detulerit, ut dictum est, v. 297. An similes domi habuerit eorum statuas, quas Anchisæ patri commiserit. An cum Palladio à Diomede acceperit, ut vidimus v. 166. An Æneas, per incendii tumultum ingressus arcem, eos inde extulerit: ut ait *Halicarnasseus*, negare tamen videtur Virgilius: *Lares* vero, hi etiam fuerunt domestici, ut Ovidio places, Mercurii & Laræ, sive Larundæ, filii; juxta Plautum, canina specie efformabantur; juxta *Plutarchum*, canina pelle tantum induebantur, propter fidam custodiam domûs. Existimo cum Apuleio *Lares* esse ipsas animas parentum; qui, quod olim in ipsa domo sepulturæ mandarentur, curare semper familiam putabantur suam: unde erat *Lar familiaris*: & *Lars* vox est Etrusca, quæ *populi principem* significat. In eoque distinguo *Penates* à *Laribus*: quod *Penates* divina essent origine, *Lares* humana. De *Larium* cultù, Æn. 3. 177.

719. *Flumine vivo.*] Mos fuit veterum; ut nunquam aut attrectarent sacra, aut ad sacrificium offerendum accederent; nisi lotis manibus, aliquando capite, quandoque etiam toto corpore: præsertim si cæde aliqua, aut funere, aut impuro usu fœdi essent. Lotio fiebat, non stagnanti, aut pluviali, torrentique aqua; sed viva ac perenni, qualis est fontium ac fluminum: sive in ipso flumine, per immersionem; sive aqua inde hausta, per solam effusionem

725. *Opaca locorum.*] Opaca loca

Defuit, & comites, natumque virumque fefellit.
Quem non incusavi amens, hominumque Deorumque?
Aut quid in eversa vidi crudelius urbe? 4.558
Ascanium, Anchisenque patrem, Teucrosque Penates
Commendo sociis, & curvâ valle recondo.
Ipse urbem repeto, & cingor fulgentibus armis.
Stat casus renovare omnes, omnemque reverti
Per Trojam, & rursus caput objectare periclis.
Principio muros, obscuraque limina portæ,
Quà gressum extuleram, repeto: & vestigia retro
Observata sequor per noctem, & lumine lustro.
Horror ubique animos, simul ipsa silentia terrent.
Inde domum, si forte pedem, si forte tulisset,
Me refero: irruerant Danai, & tectum omne tenebant.
Ilicet ignis edax summa ad fastigia vento
Volvitur, exuperant flammæ: furit æstus ad auras.
Procedo ad Priami sedes, arcemque reviso.
Et jam porticibus vacuis, Junonis asylo,
Custodes lecti Phœnix & dirus Ulysses
Prædam asservabant: huc undique Troïa gaza
Incensis erepta adytis, mensæque Deorum,
Cratereſque auro solidi, captivaque vestis
Congeritur. pueri & pavidæ longo ordine matres
Stant circum.
Ausus quinetiam voces jactare per umbram
Implevi clamore vias, mœstusque Creüsam
Nequicquam ingeminans, iterumque iterumque vocavi.
Quærenti, & tectis urbis sine fine furenti,
Infelix simulacrum atque ipsius umbra Creüsæ
Visa mihi ante oculos, & nota major imago.
Obstupui, steteruntque comæ, & vox faucibus hæsit.
Tum sic affari, & curas his demere dictis:
Quid tantum insano juvat indulgere dolori:
O dulcis conjux? non hæc sine numine Divûm

supra, v. 332.

754. *Lumine lustro.*] Vel luce ex flammis ardentis patriæ, ut vult Donatus: & vero dixerat v. 312. *Sigea igni freta lata relucent.* Vel oculis: *lumen* enim hoc sensu, etiam singulari numero dicitur. Æn. 12. 220. *Aram suppliciter venerans demisso lumine Turnus.*

760. *Priami sedes, arcemque.*] Duo sunt loca diversa, ut diximus, v. 322.

761. *Vacuis.*] Non à Græcis, qui multi ibi erant, sed à civibus ac defensoribus.

761. *Junonis asylo.*] *Asylum*, ἄσυλον ab α privativo & σύρειν *trahere*. σύλη *spolium*: quia, qui ad illud confugisset, inde trahi aut spoliari non poterat. Idque jus sylvis quibusdam, sed præcipue templis tributum est. De *Phœnice*, Achillis rectore, supra, v. 7. De *Ulysse*. Ibid. De *gaza*. Æn. 1. 123. De *crateribus*, poculis, Ecl. 5. 68.

772. *Creüsa.*] Æneæ uxor fuit, mater Ascanii, filia Priami & *Hecubæ*. Scriptores Æneæ infesti hanc ab Ænea occisam volunt, ex pactione cum Græcis: ne quid ex Priami sanguine superesset. Virgilius fingit à Cybele fuisse retentam: ne quid esset impedimenti, quominus Æneas, aut à Didone adoptaretur, aut à Lavinia assumeretur in virum.

777. De numine, voluntate Deorum.

iunt: nec te comitem asportare Creüsam
aut ille finit superi regnator Olympi.
ga tibi exilia, & vastum maris æquor arandum,
:rram Hesperiam venies, ubi Lydius arva
opima virûm leni fluit agmine Tybris.
res lætæ, regnumque, & regia conjux
tibi: lacrymas dilectæ pelle Creüsæ.
ego Myrmidonum sedes Dolopumve superbas
:iam, aut Grajis servitum matribus ibo:
anis, & Divæ Veneris nurus.
ne magna Deûm genitrix his detinet oris.
[ue vale, & nati serva communis amorem.
ubi dicta dedit, lacrymantem & multa volentem
re deseruit, tenuesque recessit in auras.
:onatus ibi collo dare brachia circum:
rustra comprensa manus effugit imago,
:vibus ventis, volucrique simillima somno.
emum socios consumptâ nocte reviso.
e hic ingentem comitum affluxisse novorum
iio admirans numerum; matresque, virosque,
ctam exilio pubem, miserabile vulgus.
que convenere, animis opibusque parati,
iascunque velim pelago deducere terras.
[ue jugis summæ surgebat Lucifer Idæ,

1. 137. De *Olympo*, Thessa-, qui pro cœlo sumi solet.

aris æquor arandum.] Æ- qu libet æqua planities, , sive maris, sive etiam spe- e Æn 7. 281. *Æquore cam- st equos. Hic maris æquor.* l. 4. 105. *Reddunt speculo- tore visum.* *Arandum*. du- hora ab agris; sicut Æn 5. *nt vada salsa carinæ.* Est *os*, longus ille tractus, ier inter arandum ex avat. *speriam.*] Duplex est, *Hispa- lia*: hic *Italia*: Æn. 1. 534. aliæ fluvius, de quo Æn. 8. is dicitur; quia Tuscos, sive, à Latio dividit. Tusci au- *Tyrrheni* dicti sunt à Tyrr- Atys:qui Atys, *Hercu-* hales filius, Lydiæ rex, in re, cum regio fame labo- te inter filios jacti, *Lydum* essorem habuit. *Tyrrhenum* misit ad condendam colo- am post varios tandem er- talia ad superiorem Tybris llocavit: quare Etrusci & è *Lydia* oriundi sunt. De *agmine*, pro impetu, Georg. 3. 423. De *Myrmidonibus* ac *Dolopibus*, supra, v. 7.

787. *Dardanis, &c.*] Quia Priami filia, è Dardano oriunda. Vide stemma, Georg. 3. 35.

788. *Magna Deûm genitrix.*] *Cybele*, de qua, ejusque sacris, Æn. 3. Quomodo autem Creüsam detinet? Sensus est: Creüsam in Idæos famularum ejus choros adscitam esse; & immortalitate donatam, quali Nymphæ fruebantur.

801. *Lucifer Idæ.*] Significat *Idam* montem ad orientem fuisse Trojæ, unde *Lucifer*, stella Veneris, ante Solis ortum primo appareret. *Ida* quippe per Troadem universam sparsa est in varios montes: quorum pars septentrionalis ad Propontidis litus; pars occidentalis, ad *Hellespontum*; pars meridialis, ad sinum Adramyttenum maris Ægæi pertinet. Imminebat Trojæ ad orientem, ibidemque Paris de tribus Deabus judicium tulit. Fœminini generis est *Ida* contra regulam communem. De *Lucifero*, Ecl. 6. 86. Ait Varro stellam illam Veneris ab Ænea semper visam esse, donec ad agrum Lauren-

L. S 2

Ducebatque diem; Danaique obsessa tenebant
Limina portarum; nec spes opis ulla dabatur.
Cessi, & sublato montem genitore petivi.

tem veniret: quo tempore vid:r tandem ab eo desiit.

****

P. VIRGILII MARONIS ÆNEIDOS LIBER III.

ARGUMENTUM.

Pergit Æneas enarrare Didoni casus suos, quorum altera pars hoc libro continetur, nempe navigatio. Æneas incensâ Trojâ, classe viginti navium ad urbem Antandrum clam fabricatâ, defertur in Thraciam; ubi cum urbem conderet, territus prodigio casi à Polymnestore rege Polydori: navigat in insulam Delum, consulturus oraculum Apollinis: à quo monitus ut antiquam matrem *exquireret, Anchisa interpretatione Cretam esse insulam ratus, Trojana gentis originem, eò contendit, urbemque novam adificat. At inde peste depulsus, monitus in somniis à Diis Penatibus, Italiam vera esse Trojanorum cunabula, Italiam petit. In itinere actus tempestate in insulas Strophades, infestas habet Harpyias: quarum ex una audit se non prius in Italia fixurum sedes, quam fame coactus fuerit mensas absumere. Hinc delatus ad Actium promontorium, ibi ludos celebrat. Tum in Epirum appulsus, Andromachen reperit, jam Heleni uxorem, & mortuo Pyrrho in Chaonia Epiri parte regnantem. Audit ab Heleno, rege eodem ac vate, sedem sibi à Diis in Italia paratam: eo loco, ubi suem albam inveniret triginta fœtus enixam. Admonetur ab eodem, ne in proxima Italia parte consîdat, Gracorum metu, qui ventis eo disjecti fuerant: tum ne Siculum trajiciat fretum, metu Scylla & Carybdis: sed deflexo ad occasum cursu Siciliam circumeat. Igitur relictâ Epiro, Tarentum, qua in vicina Italia ora est, & Sicilia partem Ætna monti proximam pratervectus: hinc supplicem recipit Achamenidem, socium Ulyssis, ab eoque de feritate Cyclopum edoctus, observatis omnibus Heleni praceptis, tandem Drepanum, occidentalem Sicilia portum, obtinet: ubi moritur Anchises. Atque hinc mediâ astate solvens Æneas in Italiam, tempestate in Africam ejicitur. Et hic finis est narrationis.*

Postquam res Asiæ Priamique evertere gentem
Immeritam visum superis, ceciditque superbum
Ilium, & omnis humo fumat Neptunia Troja;

1 Res *Asia.*] Minoris, cujus magna pars est utraque Phrygia, major & minor, Priamo subdita. Æn. 1, 3 5.

2 *Immeritam.*] Nam perfidia Laomedontis in Neptunum & Apollinem; & crimen Paridis, in Junonem ac Minervam non debuere tanto populo creare perniciem. Æn. 1, 31. Æn. 2. 610.

3. *Ilium ... Neptunia Troja.*] Per *Ilium*, arx; per *Trojam*, urbs significatur. *Ilium* dicitur à Virgilio tantum neutro genere: ab *Horatio*,

Diverſa exilia, & deſertas quærere terras;
Auguriis agimur Divûm: claſſemque ſub ipſa
Antandro, & Phrygiæ molimur montibus Idæ:
Incerti quo fata ferant, ubi ſiſtere detur.
Contrahimuſque viros. Vix prima inceperat æſtas,
Et pater Anchiſes dare fatis vela jubebat.
Litora tum patriæ lacrymans, portuſque relinquo,
Et campos ubi Troja fuit: feror exul in altum,
Cum ſociis, natoque, Penatibus, & magnis Diis.
Terra procul vaſtis colitur Mavortia campis,
Thraces arant, acri quondam regnata Lycurgo:
Hoſpitium antiquum Trojæ, ſociique Penates,
Dum fortuna fuit. Feror huc, & litore curvo
Mœnia prima loco, fatis ingreſſus iniquis:
Æneadaſque meo nomen de nomine fingo.
Sacra Dionææ matri, Diviſque ferebam
Auſpicibus cœptorum operum: ſuperoque nitentem
Cœlicolum regi mactabam in litore taurum.

Ilios fœminino: ab Ovidio *Ilion* etiam fœminino, communi urbium genere.

5. *Auguriis.*] *Hectoris* admonitu, Æn. 2. 295. flammâ, quæ verticem Aſcanii lambebat, v. 682. curſu ſtellæ cadentis, & lævo fulmine, v. 694. ſermone ultimo Creüſæ, v. 781.

6. *Antandro.*] *Antandros*, urbs eſt Phrygiæ minoris, nunc *S. Dimitri*: ad ſinum Adramittenum, & litus Ægæi maris: ſub radices Idæ, ubi copia erat arborum ad navalem ſtructuram, & latebroſi ſinus procul à conſpectu Græcorum. De *Ida* monte, Æn. 2. 801.

7. *Incerti quo fata ferant,*] Tamen Creüſa monuerat, Æn. 2. 781, in Heſperia ad ripas Tybris ſedes eſſe futuras. Ergo, vel non credidit inani Creüſæ ſimulacro; vel illud Creüſæ vaticinium ex iis eſt locis, quos Virgilius emendare debuiſſet.

8. *Æſtas.*] Nam Troja ſub finem veris capta eſt, ut diximus Æn. 2. 340. Et in ædificanda viginti navium claſſe aliquantum ſanè temporis abiit.

12. *Penatibus & magnis Diis.*] *Magni* ſunt, Jupiter: Juno, Mars, &c. communes Dii: *Penates*, domeſtici, nec nominati. Æn. 2. 717.

13. *Procul.*] Thracia tamen à Troade non diſtinguitur, niſi anguſtiſſimis faucibus Helleſponti, *les Dardanelles.* Igitur *procul* non eſt *longe diſſita*; ſed quæ *longe lateque colitur*, latiſſima enim eſt Thracia. *Mavortia* dicta, quia Mars in ea natus eſt. Ecl. 6. 30. & 9. 12.

14. *Thraces arant.*] Relativum *quam* ſuppreſſit more ſuo. ſic Æn. 1. 16. *Urbs antiqua fuit, Tyrii tenuere coloni. Thracia*, ampla Europæ regio olim duas in partes diviſa, in Thraciam cis Rhodopen, & trans Rhodopen montem. *Romania* dicta deinde eſt, cum in eam Conſtantinus Romanum imperium tranſtulit. Ejus caput *Conſtantinopolis*: termini, à ſeptentrione & occidente Bulgaria; à meridie, mare Ægæum; ab oriente, Helleſpontus, Propontis, & Pontus Euxinus.

14. *Lycurgo.*] Thraciæ rex fuit. Dryantis filius, qui Baccho infeſtus ipſum fugere compulit in inſulam Naxum, & vites Thracia totâ ſuccidi juſſit: quas cum ipſe ſuccideret, dicitur Dei ultione in furorem actus ſibi crura amputaſſe.

Regnata.] Paſſivè dixit: ut Æn. 6. 770. *Regnandam acceperit Albam*, & Horat. Od. l. 2. 6. 11. *Regnata Laconi rura Phalanto.*

15. *Sociique Penates.*] Nam Polymneſtor Thraciæ rex conjugem habuerat Ilionen, filiam Priami. De *Penatibus*, Æn, 2. 717.

18. *Æneadas*] Urbem vocat Mela l. 2. 2. *Ænos*: inter oſtia *Hebri* & Cherſoneſum: confirmatque Plinius, cum ait ad eam urbem eſſe Polydori tumulum: l. 4. 11. Nunc etiam dicitur *Eno. Dioneæ matri*, Veneri, filiæ Jovis & Diones. Æn. 1. 260.

21. *Taurum.*] Dicunt interpretes, ex Atteio, non licuiſſe immolare Jovi *taurum*, *verrecem*, *arietem*; ad-

Forte fuit juxta tumulus, quo cornea summo
Virgulta, & densis hastilibus horrida myrtus.
Accessi, viridemque ab humo convellere sylvam
Conatus, ramis tegerem ut frondentibus aras;
Horrendum & dictu video mirabile monstrum.
Nam, quæ prima solo ruptis radicibus arbos
Vellitur, huic atro liquuntur sanguine guttæ,
Et terram tabo maculant. Mihi frigidus horror
Membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis.
Rursus & alterius lentum convellere vimen
Insequor, & causas penitus tentare latentes:
Ater & alterius sequitur de cortice sanguis.
Multa movens animo Nymphas venerabar agrestes,
Gradivumque patrem, Geticis qui præsidet arvis:
Rite secundarent visus, omenque levarent.
Tertia sed postquam majore hastilia nixu
Aggredior, genibusque adversæ obluctor arenæ:
Eloquar, an sileam? gemitus lacrimabilis imo
Auditur tumulo, & vox reddita fertur ad aures:
Quid miserum, Ænea, laceras? jam parce sepulto,
Parce pias scelerare manus: non me tibi Troja
Externum tulit: haud cruor hic de stipite manat.
Heu fuge crudeles terras, fuge litus avarum.
Nam Polydorus ego: hic confixum ferrea texit
Telorum seges, & jaculis increvit acutis.
Tum vero ancipiti mentem formidine pressus
Obstupui, steteruntque comæ, & vox faucibus hæsit.
Hunc Polydorum auri quondam cum pondere magno

duntque ideo non acceptum fuisse sacrificium Jovi, secutumque statim esse Polydori prodigium. Malim tamen dicere tunc temporis non ita distinctas fuisse religionum rationes: taurumque etiam Jovi placuisse, ut probat hic multis exemplis Cerdanus.

22. *Tumulus.*] Et editiorem locum, & sepulcrum significat. *Cornea*, ex arbore *corno*, *cornoüiller*. de qua Georg. 2.34. De *virgultis*, Ibid. 21. De *Myrto*, Ecl. 2.54. De *sylva*, pro qualibet multitudine, Georg. 1. 152.

34. *Nymphas agrestes.*] *H*amadryadas. Ecl. 2.46. Cum enim hæ unà cum arboribus vivant & occidant; dubitabat num esset earum sanguis.

35. *Gradivum .. Geticis*] *Gradivus* Mars nominatur, à *κραδαίνω vibro*. *Getæ*: populi Daciæ, Thraciæ tamen annumerati ob viciniam. Georg. 2. 115. De *Marte*, Æn. 9. 12.

36. *Secundarent visus.*] *Visus*, pro *visa*. Notatque Cerdanus, *secundarent*, propriè dictum: nam post adversum omen, cum repeteretur novum: si hoc prosperum erat, primum destruebat, vocabaturque *secundum*; si rursus adversum erat, vocabatur *alterum*.

42. *Scelerare manus.*] Violatione sepulcri: quæ religio sancta semper fuit.

45. *Hic confixum*, &c.] Euripides tamen in *H*ecuba v. 700. ait à Polymnestore cæsum, & in mare projectum, ad illud litus ejectum esse, quo Græci è Troja domum repetentes appulsi erant: ibique ab *H*ecuba matre fuisse agnitum; & in ultionem sceleris Polymnestora occæcatum à Trojanis mulieribus, eâdem *H*ecubâ duce, quæ remotum in locum eum adduxerat spe detegendi thesauri. Aliter etiam narrat *H*yginus. Nempe Polydorum admodum infantem in Thraciam missum: ab Ilione sorore, Polymnestoris uxore, suppositum esse pro Deiphilo, Polymnestoris fi-

Infelix Priamus furtim mandarat alendum
Threïcio regi: cum jam diffideret armis
Dardaniæ, cingique urbem obsidione videret.
Ille, ut opes fractæ Teucrûm, & fortuna recessit;
Res Agamemnonias victriciaque arma secutus,
Fas omne abrumpit, Polydorum obtruncat, & auro
Vi potitur. Quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames? Postquam pavor ossa reliquit,
Delectos populi ad proceres, primumque parentem,
Monstra Deûm refero; & quæ sit sententia, posco.
Omnibus idem animus, sceleratâ excedere terrâ,
Linquere pollutum hospitium, & dare classibus Austros:
Ergo instauramus Polydoro funus, & ingens

lio, sed ex alia uxore; ut tutiùs Græcos lateret: atque ita Deiphilum, ab inscio patre occisum deinde fuisse non Polydorum.

54. *Agamemnonias.*] Agamemnon, Atrei Mycenarum regis filius, Menelai Spartani regis frater, rex ipse Mycenarum, ad expeditionem Trojanam dux electus totius Græciæ, unde *rex regum* à poëtis appellatur: capta Troja Cassandram filiam Priami captivam sibi habuit, amavitque; ac reversus in patriam, occisus est cum eadem Cassandra in convivio, insidiis Clytemnestræ uxoris, ab Ægystho adultero, Thyestis filio, qui Thyestes Atrei frater fuerat. At Orestes Agamemnonis filius, in ejus ultionem, & Ægysthum & matrem Clytemnestram interfecit.

57. *Sacra.*] *Execranda:* vox frequens apud veteres: ab iis ducta qui *devovebantur*, *sacrabantur*, *&* *addicebantur* morti pro publicis delictis, ita ut impunè occidi possent. Sic devovebatur apud Massilienses pauper aliquis, pestilentia sæviente: sic aliquando Codrus apud Athenienses, Curtius & Decius apud Romanos se devoverunt, sic etiam omnis victima immolatur quasi onusta populi totius delictis. Rhodiginus tamen ait *sacrum* dici quicquid *magnum* est; & sic Homero Il. 16. 407. ἱερὸν, ἰχθὺν, esse *piscem magnum*. Addo sic etiam apud *Hebræos* magna omnia dici *Dei* esse, sic Ps. 37. 7. *montes Dei*, sunt *magni montes:* & Ps. 37. 7. *Cedri Dei:* sunt *magnæ cedri*. *Hic* igitur fortasse *sacra fames*, est *magna fames*.

61. *Dare classibus Austros.*] Commutatio: id est, *committere classem ventis*. Posuit *Austros*, ventum meridialem, de quo Ecl. 2. 58. pro vento generatim. Euntibus enim è Thracia in insulam Delum. Auster contrarius, Boreas commodus est.

62. *Instauramus Polydoro funus, &c.*] Perstringit hic ceremonias funebres, quæ fusiùs, lib. 6. 215. describentur. I. Instaurat funus, quia malè tumulatus primò fuerat, projectus nimirum ac telis obrutus, unde videri potuit inhumatus. II. *Funus* alii *sepulcrum* explicant, alii *pompam* funebrem. III. *Manes*, sunt animæ mortuorum: hic anima *Polydori*, de iis Georg. 4. 469. IV. *Aræ*, numero plurali, quia heroum animis geminæ sacrabantur: infra v. 305. *Hectori* Andromache *geminas causam lacrymis sacraverat aras.* Ecl. 5. 66. pastores Daphnidi, *en quattuor aras, ecce duas tibi Daphni.* V. *Cæruleis vittis* & tæniis ornabantur aræ: & *cæruleus* color, tum in sacris usui fuit; unde Valer. Argon. 1. 776. *Multâ pallens ferrugine taurus stabat adhuc, cui cærulea per cornua vitta:* tum in luctu assumi solebat à mulieribus, deposita veste purpurea, ut est apud Danielis Servium, qui citat Catonem; sed addit cœruleum à veteribus nigrum dici: unde fortassè hic cœruleæ vittæ, nigræ sunt. VI. Cupressus addebatur aris & bustis ad latera: vel quia gravis est odoris, ad fœtorem cadaverum leniendum: vel quia semel excisa non renascitur, ad mortem exprimendam; vel quia cariem non sentit, ad gloriæ immortalitatem significandam. VII. *Iliacæ* mulieres crines solverunt: alluditque poëta ad morem Romanum, qui fortè fuit etiam apud *Phryges*: nam Græci crines in luctu non solvebant, sed secabant, ut ait *Plutarch.* in Roman. quæst. VIII. *Cymbia*: vasa oblonga & angusta, in modum cymbæ & naviculæ. IX. Sanguinem, & lac, etiam aliquando vinum, & mel, & aquam affundebant: quia his pasci &

Aggeritur tumulo tellus: ſtant Manibus aræ,
Cœruleis mœſtæ vittis atraque cupreſſo:
Et circum Iliades crinem de more ſolutæ.
Inferimus tepido ſpumantia cymbia lacte,
Sanguinis & ſacri pateras: animamque ſepulcro
Condimus, & magnâ ſupremùm voce ciemus.
Inde ubi prima fides pelago, placataque venti
Dant maria, & lenis crepitans vocat Auſter in altum:
Deducunt ſocii naves: & litora complent.
Provehimus portu, terræque urbeſque recedunt.
Sacra mari colitur medio gratiſſima tellus
Nereidum matri & Neptuno Ægæo:
Quam pius arcitenens oras & litora circum
Errantem, Mycone celsâ Gyaroque revinxit;
Immotamque coli dedit, & contemnere ventos,
Huc feror: hæc feſſos tuto placidiſſima portu
Accipit: egreſſi veneramur Apollinis urbem.
Rex Anius, rex idem hominum Phœbique ſacerdos,

delectari animas credebant, præcipuè ſanguine, hinc etiam gladiatorum certamina circa buſtum, hinc Odyſſ. 11. 36. Ulyſſes Tyreſiæ Manibus ſacra faciens, non eum educit, niſi effuſo in ſcrobem multo victimarum ſanguine. X. *Animam condebant ſepulchro*, quia, qui fuerant inhumati, hos errare centum annos exiſtimabant. XI. *Voce ciebant*, & appellabant ter proprio nomine, ut facilius errantem animam ad ſepulcrum urnamque revocarent, tum ter *vale* dicto, diſcedebant.

74. *Nereidum, &c.*] *Delum* inſulam ſignificat, in qua nati Apollo & Diana, Ecl. 3. 67. Una eſt è Cycladibus inſulis, in mari Ægæo. *Hic* dicitur *Neptunus Ægeus*, vel ab *Ægis* Eubœæ oppido, vel ab Æga Æolidis promontorio, juxta Strabonem, vel à crebris inſulis, quæ procul aſpicientibus videntur habere ſpeciem *αἰγῶν caprarum*, juxta Feſtum, vel ab Olenia capra, cœleſti ſidere, quæ exoriens graves ibi tempeſtates excitat. Ibi magna inſularum multitudo, quarum meridiales dicuntur *Sporades*, à *σπείρω ſpargo*, quia diſperſæ ſunt ſine ordine; ſeptentrionales vero *Cyclades*, à *κύκλος circulus*, quia quaſi in circulum diſpoſitæ ſunt circa *Delum*: quam, antea vagam, poſt Latonæ vero partum uni affixam loco, circum cingunt, & quaſi *revinciunt*. *Mycone & Gyaros*, duæ ex iis, pro cæteris hic appellantur, quamvis aliquæ ſunt Delo propiores. *Mycone* quidem ad ortum, una è Cycladibus, nunc *Mycoli*, *celſa* dicitur propter montem ejus *Dimaſtum*. *Gyaros*, ad occidentem inter Sporades, ſteriliſſima, & à Romanis olim deſtinata facinoroſorum exilio: nunc *Caloira* à quibuſdam vocatur; quanquam incerti admodum eſt, & ſitus & nominis.

Arcitenens.] Apollo, qui ſtatim ut natus eſt, Pythona ſerpentem *arcu* & ſagittis occidit; in Latonam matrem ſuam, tum gravidam, immiſſum à Junone: unde *pius* dicitur. De Neptuno. Æn. 1. 129. De *Doride*, quæ *Nereïdes* ex Nereo fratre ſuſcepit, Ecl. 10. 5.

77. *Immotamque, &c.*] Olim dicitur erraſſe mari, atque adeo aliquando ventorum agitatu mari ſubmerſa eſſe. Deinceps vero *Δῆλος manifeſta* vocata eſt: vel quia Latonæ locum ad pariendum quærenti, tutum à ſerpentis Pythonis inſidiis; ſubito è mari emerſit: vel quod diluvium Ogygium, quod Deucalioneum longè præceſſit, prima ex aquis apparuit: vel quod Phœbi oracula, alibi obſcura, hic manifeſta ſunt. Fabulam aliqui referunt ad terræ motus, quibus agitabatur antea, & deinceps agitari deſiit; alii ad ſecuritatem portûs. Urbs ejus primaria dicta eſt etiam *Delos*.

80. *Rex Anius, &c.*] Veterum more, rex idem & ſacerdos: Apollinis filius ex Rhea, vel Rhæo. Filiæ ejus ex Dorippe fuere tres, *Oeno*, *Spermo*, *& Elais*, dictæ *Cænotropæ*, à *καινὸς novus*, & *τρέπω verto*: quod Bacchi beneficio, quicquid tange-

Vittis & sacrâ redimitus tempora lauro
Occurrit, veterem Anchisen agnoscit amicum.
Jungimus hospitio dextras, & tecta subimus.
Templa Dei saxo venerabar structa vetusto:
Da propriam Thymbræe domum, da mœnia fessis,
Et genus, & mansuram urbem: serva altera Trojæ
Pergama, relliquias Danaûm atque immitis Achillei.
Quem sequimur? quove ire jubes? ubi ponere sedes?
Da, pater, augurium, atque animis illabere nostris.
Vix ea fatus eram: tremere omnia visa repente,
Liminaque, laurusque Dei, totusque moveri
Mons circum, & mugire adytis cortina reclusis.
Submissi petimus terram, & vox fertur ad aures:
Dardanidæ duri, quæ vos à stirpe parentum
Prima tulit tellus, eadem vos ubere læto
Accipiet reduces: antiquam exquirite matrem.
Hic domus Æneæ cunctis dominabitur oris,

tur, novem in formas verterent, Oeno quidem in vinum, Spermo in frugum formam mutarent, Elais in oleum. Fabula inde est, quod pater magnam eorum vim colligeret, ex donis Apollini Delio oblatis. Constat enim ex antiquis monumentis, quæ cl. ac Cerdanus, aram Apollinis Delii nullo victimarum sanguine cultam fuisse, sed precibus, floribus, &c. unde ait solùm Æneas *venerabar* & preces facit, non etiam victimas commemorat.

85. *Thymbræe.*] Strabo l. 13. ait campum esse Thymbram, in agro Trojano, quem Thymbrius fluvius interfluit, in Scamandrum influens, ubi templum est Apollinis Thymbræi, quibus locis ex Servio nomen est à copia thymbræ, herbæ condimentariæ, *satureia*. Hic Æneas Apollinem, non Delium vocat, sed Thymbræum, ut ostendat unum eundemque Deum esse, eumque sibi placabilem reddat, commemoratione Trojani cultus & patrii templi.

91. *Liminaque laurusque, &c.*] Vel laurus, quâ caput Anii erat coronatum. Vel potius laurea sylva, consita in templi limine seu vestibulo; more veterum, qui lucos templis addebant. Notetur hic syllaba *que*, contra naturam producta.

92. *Mons, &c.*] Cynthus, mons Deli insulæ: unde Apollo *Cynthius*, & Diana *Cynthia*.

Cortina.] Propriè fuit vas tingendis lanis, dictum à *corte*, *basse-cour*; vel quia hujus vasis forma rotunda fuit, ut cortes, quam rotundam fuisse habemus ex Catone; vel quia vasis hujus magnus erat usus in corte. *Hinc* à formæ similitudine cortinæ appellatio translata est ab Ennio ad significandum *hemisphærium cœli*. *Quaque fretis cava cærulei cortina receptat.* Hinc ad cap... tentorium circa tripoda Delphicum, ubi sedens Pythia puella vaticinabatur. *Hinc* ad vela illa quibus in theatro histriones latent, & in sacris libris quælibet pelles & tentoria, *cortinæ*. Alii aliunde deducunt: vel à *corio* Pythonis serpentis, ex quo tentorium Delphici tripodis factum dicunt; vel à *corde* pueri, quod illic à Phœbo tenebatur: sed primum probabilius Vossio videtur, Scaligero, &c. *Hic* autem ambiguum est, an vel am simpliciter, an etiam *tripodis* tentorium significet: cum dubium sit an ea tripode, an per puellam, an per Anium regem, an sola Dei voce redditum sit ex adytis hoc Æneæ oraculum.

95. *Ubere.*] De ubere terræ, pro ubertate, *Æn.* 1: 535. & Georg. 2: 185.

97. *Domus Æneæ, &c.*] Versus hi duo veri jam in continent, de magnitudine Romani imperii. Translati sunt ex *Homero* Iliad. 20. 306. *Ubi* Neptunus Æneam ab Achille occidendum periculo eripit. Sed apud *Homerum* ibi, & in hymno Veneris v. 197. omnia exemplaria habent, non πάντεσσι canitur, sed Τρώεσσι *Trojanis*. unde plerique putant Æneam non venisse in Italiam, sed post Priami excidium Trojæ regnasse; cujus vel fama multa ve-

Et nati natorum, & qui náscentur ab illis.
Hæc Phœbus; mixtoque ingens exorta tumultu
Lætitia, & cuncti, quæ sint ea mœnia, quærunt;
Quo Phœbus vocet errantes, jubeatque reverti.
Tum genitor, veterum volvens monumenta virorum;
Audite, ô proceres, ait, & spes discite vestras.
Creta Jovis magni medio jacet insula ponto;
Mons Idæus ubi, & gentis cunabula nostræ.
Centum urbes habitant magnas, uberrima regna.
Maximus unde pater, si rite audita recordor,
Teucrus Rhœteas primum est advectus in oras,
Optavitque locum regno; nondum Ilium & arces
Pergameæ steterant, habitabant vallibus imis.
Hinc mater cultrix Cybele, Corybantiaque æra,

stigia & argumenta profert Bochartus in dissertatione quam Segresius præfixit Gallico suo Virgilio: prævaluit tamen Italorum opinio, quam secutus est Virgilius.

102. *Volvens monumenta, &c.*] Erravit in ea explicatione oraculi & pater & filius: pater quidem, quod in re dubia, qualis erat origo Trojanæ gentis, quæ per Dardanum ex Italia, per Teucrum è Creta oriebatur, minime dubitarit: filius autem, quod patrem non monuerit, se à Creusa abeunte audivisse, sibi sedes à Diis in Italia ad Tybrim fluvium esse paratas; quod in alteram interpretationis partem deflectere patris animum potuisset: vide Æn. 2. 781.

104. *Creta, &c.*] *Candie*, ingens insula mediterranei maris: inter Ægeum & Libycum mare: olim urbibus clara centum, unde ab *Homero* in Iliade ἑκατόμπολις dicitur: in Odyss. habet tantum urbes ἐννενήκοντα, *nonaginta*: præcipuæ fuerunt *Gnossus*, *Gortyna*, *Cydon*, *Dictynna*. De Jovis in ea insula cunabulis, deque *Cybele* & *Corybantibus*, Georg. 4. 151. & mox v. 111.

108. *Teucrus Rhœteas.*] Teucer, Scamandri Cretensis filius, cum insula frugum inopia laboraret, dicitur, ad sedes novas quærendas, cum tertia populi parte solvisse, acceptoque oraculo, ibi se positurum sedes, ubi esset à terrigenis noctu oppugnatus, in Phrygia circa Amaxitum & Rhœteum *Troadis* in *Hellesponto* promontorium maxima murium multitudine vexatus, ibi sedem fixit, templum constituit Apollini Sminthæo, cujus simulacrum pede premebat murem, qui *Phrygia* aut Cretica lingua σμίνθος appellatur. Præterea veterum colonorum more, patria nomina intulit in *Troadem*, & montem vocavit *Idam* ab Ida Cretensi monte. Æn. 2. 801. à patre suo Scamandrum fluvium, qui antea Xanthus vocabatur, unde *Homerus* ait Xanthum à Diis vocari, Scamandrum ab hominibus, id est nomen hoc esse illo recentius. Denique cultum Cybeles matris Deorum in *Phrygiam* intulit è Creta, ubi illa Jovem pepererat & aluerat.

109. *Optavitque locum regno.*] *Elegit*: sic Æn. 1. 429. *Pars optare locum tecto.* Et vero primus ibi regnavit: pauloque post venit ex Italia Dardanus, qui ab ipso in generum ac successorem adscitus est. Æn. 1. 239.

111. *Mater cultrix Cybele.*] Quæ & *Rhea*, & *Ops*, Saturni uxor, mater Deorum ac terra ipsa. Nomen, vel à *Cybelo* monte Phrygiæ, vel à κυβηβεῖν, *in caput saltare*, *caput rotare*; quod in sacris ejus ministri crebro caput rotarent. Et vero Græcis ipsa dicitur & Κυβέλη & Κυβήβη. Vocabantur ministri illi *Corybantes*, *Curetes*, & *Dactyli Idæi*, Jovis altores, qui frequenti cymbalorum æreorum pulsu in sacris utebantur. Vehebatur curru, quia ex Lucret. l. 2. 600. terra est, terra autem in medio pendet. Trahebatur à leonibus, quia mater est omnium, & parentum officiis proles etiam ferocissima molliri debet. Cætera ejus mysteria ibi fusè ab eodem Lucretio explicantur. Premebantur autem ejus sacra gravi silentio, ut & Cereris ceremoniæ: fortasse ut inscrutabilem terræ profunditatem exprimerent. Reliqua vide Georg. 4. 151. & Æn. 6. 784. Legunt hic multi, *cultrix Cybeli*, in quo Phrygiæ monte culta esse dicitur:

Idæumque nemus; hinc fida silentia sacris,
Et juncti currum dominæ subiere leones.
Ergo agite; &, Divûm ducunt quà jussa, sequamur.
Placemus ventos, & Gnossia regna petamus.
Nec longo distant cursu; modo Juppiter adsit,
Tertia lux classem Cretæis sistet in oris.
Sic fatus, meritos aris mactavit honores;
Taurum Neptuno; taurum tibi, pulcher Apollo;
Nigram Hyemi pecudem, Zephyris felicibus albam.
Fama volat, pulsum regnis cessisse paternis
Idomenea ducem desertaque litora Cretæ,
Hoste vacare domos, sedesque astare relictas.
Linquimus Ortygiæ portus, pelagoque volamus;
Bacchatamque jugis Naxon, viridemque Donysam,

tur: atque adeo hunc incoluisse dici potest, & protexisse, quomodo Juno Carthaginem, l. 1. 20. *Quam Juno fertur terris magis omnibus unam posthabita coluisse Samo.* Alioqui *cultrix Cybele* dicetur, pro cultrice montium, in quibus coli amavit, quo nomine eam appellat Catul. de nuptiis Pelei. 300. *Unigenamque sinu cultricem montibus Ida.*

115. *Gnossia regna.*] Cretam, cujus urbs præcipua *Gnossus*, supra v. 104.

116. *Juppiter.*] Sumitur hic, vel pro Deorum rege, qui natus in Creta eidem præfuerat, vel pro aëre ventis impulso, ut à Catullo sumitur in Phaselo: *sive utrumque Juppiter simul secundus incidisset in pedem.*

118. *Honores.*] Pro sacrificiis sæpe sumuntur: infra, v. 547. *Junoni Argivæ jussos adolemus honores.* De *Neptuno*, Æn. 1. 129. De *Apolline*, Ecl. 3. 104.

120. *Nigram Hyemi, &c.*] Per *Hyemem*, intelligit *Tempestates*, quæ ex Cicer. de Nat. Deorum 3. 51. *Populi Romani ritu consecrata sunt....nostri duces, mare ingredientes, immolare hostiam fluctibus consueverunt.* Ad hunc morem allusit Virgilius, hic, & l. 5. 772. *Tempestatibus agnam cadere deinde jubet.* Et notat hic Taubmannus ex Plauto, *pecudem* maxime de ovino genere dici. *Venti* quoque Deorum loco habiti sunt, tam apud Græcos ex Herodoto, qui l. 7. Athenienses inducit Boreæ sacrificantes, quam apud Romanos ex Seneca Natur. quæst. l. 5. 17. qui ait, Augustum in Gallia commorantem, Circio, Galliæ Narbonensis peculiari vento, templum vovisse ac fecisse. De *Zephyro*, Ecl. 5. 5. At notat Macrobius hæc sacrificia, non in templo Deliaco facta esse, ubi sanguinem fundi nefas erat: Et vero non sacrificasset hyemi & ventis ad aram Apollinis. Ubi igitur? fortasse in litore.

122. *Idomenea.*] Ionicè, Ἰδομενῆα, ut longa sit penultima, ut Æn. 1. 615. *Ilionea petit dextra.* Idomeneus filius Deucalionis, nepos fuit Minois Cretensis regis, duxitque Cretenses ad Trojanum bellum: unde rediens cum in tempestate vovisset se sacrificaturum Diis, quod sibi appulso primum occurreret, occurrissetque filius, cum pater immolavit, orta deinde peste pulsus est rex à civibus, quasi impius in prolem, atque ita Diis invisus. Inde abiisse dicitur in Calabriam Italiæ, & ad Salentinum promontorium urbem condidisse. Ait tamen interpres Lycophronis, eum à Nauplio pulsum, Eubœæ rege: qui ut necem Palamedis filii Ulyssis dolo à Græcis ad Trojam occisi, vindicaret, Cretam occupaverat. Diodorus non pulsum Idomenea, sed in patria diem obiisse censet.

124. *Ortygiæ.*] Antiquum nomen Deli insulæ: vel ab ὄρτυξ *coturnix*, *caille*, quod genus illic, aut primum, aut magna multitudine visum volunt grammatici: vel juxta alios, ab Ortygia Ætoliæ, cujus & hanc, & alias complures Ortygias, colonias fuisse volunt.

125. *Bacchatamque jugis Naxon.*] *Naxus*, una Cycladum, insula nobilissima, ad meridiem Deli, vino fertilis, unde Baccho dicata: quia Ariadnen, à Theseo raptam ibique relictam, fertur excepisse. *Bacchata* dicitur, id est frequentata à Bacchis, furiosis Bacchi comitibus fœminis: Ecl. 5. 29. 69. Hodie *Naxi*.

Viridemque Donysam.] Jacet inter Icariam & Gyarum, marmore viridi celebris: hodie Donussa.

Olearon, niveamque Paron; sparsasque per æquor
Cycladas, & crebris legimus freta consita terris.
Nauticus exoritur vario certamine clamor.
Hortantur socii, Cretam proavosque petamus.
Prosequitur surgens à puppi ventus euntes,
Et tandem antiquis Curetum allabimur oris.
Ergo avidus muros optatæ molior urbis,
Pergameamque voco; & lætam cognomine gentem
Hortor amare focos, arcemque attollere tectis.
Jamque fere sicco subductæ litore puppes;
Connubiis arvisque novis operata juventus;
Jura domosque dabam; subito cum tabida membris,
Corrupto cœli tractu, miserandaque venit
Arboribusque satisque lues, & letifer annus.
Linquebant dulces animas, aut ægra trahebant
Corpora: tum steriles exurere Sirius agros.
Arebant herbæ, & victum seges ægra negabat.
Rursus ad oraclum Ortygiæ Phœbumque remenso
Hortatur pater ire mari, veniamque precari;
Quem fessis finem rebus ferat, unde laborum
Tentare auxilium jubeat, quo vertere cursus.
Nox erat, & terris animalia somnus habebat.
Effigies sacræ Divûm, Phrygiique Penates,
Quos mecum à Troja mediisque ex ignibus urbis
Extuleram, visi ante oculos astare jacentis
In somnis, multo manifesti lumine; quà se
Plena per insertas fundebat Luna fenestras.

126. *Olearon*, &c.] *Olearus* vel *Oliaros*, juxta Nigrum nunc dicta *Quiniminio*.

Paron.] *Paros*, hodie *Pario*, niveo marmore nobilis. De *Cycladibus*, supra, v. 74.

127. *Consita terris.*] Ubi variæ terræ, seu insulæ, quasi *sata* & *seminata* sunt: & post mentionem *Cycladum*, hic significat *Sporadas*, quæ nomen habent à σπείρω, *semino*, quia sine ordine sparsæ sunt.

131. *Curetum oris.*] Cretam significat: ubi *Curetes* populi, vel familia fuit ministrorum Cybeles: sic dicti juxta Strabonem, l. 10. à κουρὰ *tonsura*, quia anteriorem capitis partem detonsam gestabant. Saltationis armatæ inventionem iis Plinius tribuit. Cæteri etiam tympana, quorum strepitu Jovem recens natum Saturni patris voracitati subduxere. Iidem dicti *Corybantes* & *Idæi Dactyli*.

134. *Amare focos.*] Servius ait commendari studium sacrificiorum, quæ semper igne perficiebantur: ego curam privatarum domorum & rei familiaris. Id enim focus sæpe significat: ut cum dicimus, *pugnare pro aris & focis*, id est, pro re sacra ac profana, publica ac domestica:

136. *Operata*, &c.] Vel *operam dabat* connubiis & agris colendis, ut explicat Donatus. Vel *sacrificabat* pro felici successu conjugiorum & agrorum: nam, & ante hæc omnia præibat apud veteres sacrificium, & *operari* simpliciter, *sacrificare* interdum significat, ut Georg. 1. 339. *Lætis operatus in herbis.*

141. *Sirius.*] Stella in ore majoris canis, quæ *canicula* dicitur: de ea Georg. 2. 353. De *Ortygia*, sive Delo insula, supra, v. 124. De *Phœbo*, Ecl. 3. 62. De *Phrygiis Penatibus*, Æn. 2. 717.

152. *Insertas.*] Servius explicat, *inseratas*, id est, *non seratas*, *non clausas sera*, per syncopen, ut Æn. 2. 379. *Aspris sentibus*, pro *asperis*: paulo durius. Turnebus, *ædibus insertas & interpositas*, ad lucem admittendam.

Tum sic affari, & curas his demere dictis:
Quod tibi delato Ortygiam dicturus Appollo est,
Hic canit: & tua nos en ultro ad limina mittit.
Nos te, Dardaniâ incensâ, tuaque arma secuti;
Nos tumidum sub te permensi classibus æquor;
Iidem venturos tollemus in astra nepotes,
Imperiumque urbi dabimus: tu mœnia magnis
Magna para, longumque fugæ ne linque laborem.
Mutandæ sedes: non hæc tibi litora suasit
Delius, aut Cretæ jussit considere Apollo.
Est locus, Hesperiam Graji cognomine dicunt;
Terra antiqua, potens armis atque ubere glebæ.
Oenotrii coluere viri: nunc fama, minores
Italiam dixisse, ducis de nomine, gentem.
Hæ nobis propriæ sedes: hinc Dardanus ortus,
Jasiusque pater, genus à quo principe nostrum.
Surge age, & hæc lætus longævo dicta parenti
Haud dubitanda refer. Coritum, terrasque require
Ausonias: Dictæa negat tibi Juppiter arva.
Talibus attonitus visis ac voce Deorum,
(Nec sopor illud erat; sed coram agnoscere vultus,
Velatasque comas, præsentiaque ora videbar:
Tum gelidus toto manabat corpore sudor)
Corripio è stratis corpus, tendoque supinas

Germanus (*trajectas & penetratas lumine*. Alii *biantes*, *quibus lumen insertum erat*, quo fere modo dixit, Æn. 2. 135. *Per noctem obscurus in ulva delitui*, id est, *per noctem obscuram*.

163. *Est locus*, &c.] Hic versus & sequentes omnino translati sunt ex Æn. 1. v. 534. ubi fusè explicantur.

167. *Dardanus*, *Jasiusque pater*, &c.] *Pater* ad posteros refertur, non ad Dardanum, qui ejus frater fuit: ambo Electram habuere matrem, filiam Atlantis Mauritaniæ regis, uxorem Coriti Tusciæ regis in Italia, sed Jasius hunc Coritum habuit patrem, Dardanus Jovem. Mortuo Corito, ortoque de succedendi jure dissidio, Jasium Dardanus occidit: ideoque pulsus à Tuscis, & à Siculo Hispaniæ rege, Electræ fratre, qui ad componenda dissidia venerat, primo in Samothraciam insulam fugit, ac deinde in Phrygiam, ubi Teucri filiam accepit in conjugem, & cum eo gentis hujus parens fuit, quæ deinde Trojana dicta est. Igitur, *à quo*, non ad Jasium, sed ad Dardanum referri debet. Æn. 1. 239.

170. *Coritum*.] *Cortius*, mons & urbs Tusciæ, nunc *Cortona*: vel à Corito, Dardani, ut putabatur, patre sic dicta, vel à κόρυς *galea*, quam Dardanus illic in pugna amisit. De *Tuscia* sive *Etruria*, Italiæ regione, Æn. 8. 479.

171. *Ausonias: Dictæa*, &c.] Italiam volunt dictam esse Ausoniam ab *Ausone*, Ulyssis & Calypsûs filio: at male, non enim hic Penates Æneæ nomen hoc Italiæ tribuerent, cum vix dum natus esset Auson, tantum abest ut illic regnaret. Nisi usurpatum id putemus per anticipationem temporis. Alii volunt *Ausones* dictos esse Græcis, veteres eos Latii populos, qui Latinis *Aurunci* dicebantur, commutatione vulgari litteræ *r* in *s*. Et bene: nam *Aurunci* antiquiores fuerunt Ulyssis & Æneæ temporibus, siquidem ait Latinus Latii rex. Æn. 7. 206. *Atque equidem memini*... *Auruncos ita ferre senes*. *Dictæa arva*, Cretensia sunt, a monte *Dicte*, ubi educatus est Jupiter, nunc *Lasthi*, in parte orientali Cretæ: ab aliquibus Idæ pars esse dicitur, & distinguitur ab aliis.

174. *Velatasque comas*.] Ornatas vittis, quæ etiam sacrarum statuarum capitibus alligabantur. Æn. 2. 133.

176. *Supinas*.] Ita sublatas, ut palmæ cœlo obvertantur.

Ad cœlum cum voce manus, & munera libo
Intemerata focis: profecto lætus honore
Anchisen facio certum, remque ordine pando.
Agnovit prolem ambiguam, geminosque parentes:
Seque novo veterum deceptum errore locorum.
Tum memorat: Nate Iliacis exercite fatis,
Sola mihi tales casus Cassandra canebat.
Nunc repeto hæc generi portendere debita nostro,
Et sæpe Hesperiam, sæpe Itala regna vocare.
Sed quis ad Hesperiæ venturos litora Teucros
Crederet? aut quem tum vates Cassandra moveret?
Cedamus Phœbo, & moniti meliora sequamur.
Sic ait, & cuncti dictis paremus ovantes.
Hanc quoque deserimus sedem, paucisque relictis
Vela damus, vastumque cavâ trabe currimus æquor.
Postquam altum tenuere rates, nec jam amplius ullæ
Apparent terræ, cœlum undique, & undique pontus:
Tum mihi cæruleus supra caput astitit imber,
Noctem hyememque ferens: & inhorruit unda tenebris.
Continuo venti volvunt mare, magnaque surgunt
Æquora; dispersi jactamur gurgite vasto;
Involvere diem nimbi, & nox humida cœlum
Abstulit; ingeminant abruptis nubibus ignes.
Excutimur cursu, & cæcis erramus in undis.
Ipse diem noctemque negat discernere cœlo,
Nec meminisse viæ media Palinurus in unda.
Tres adeo incertos cæca caligine Soles
Erramus pelago, totidem sine sidere noctes.
Quarto terra die primum se attollere tandem
Visa, aperire procul montes, ac volvere fumum.

177. *Munera libo, &c.*] Penatibus & Laribus sacra fiebant, alia quotidiana & privata, alia publica in compitis, unde apud Romanos dicebantur *Compitalia.* Privata vulgo *ad focum*, aliquando etiam ad aram, quæ in sacrario domûs erecta erat: eaque fiebant, thure, vino, coronis & laneis & floreis, cibo aliquo lautiore è mensa in ignem injecto. Patet id præsertim ex Plauto in Aulularia prologo. Publica sacrificia fiebant porca cæsa. Igitur hic *munera intemerata* erunt, purum vinum, ac thus: *quare libari* dicuntur, id est *stillari & injici*, Æn. 1. 740.

180. *Geminosque parentes, &c.*] *Teucrum*, qui ex Creta, *Dardanum*, qui ex Italia venerat. At vero errorem agnoscere ante debuerat, præsertim ex ultimis Creüsæ verbis ad Æneam, Æn. 2. 781.

183. *Cassandra.*] De ill[illegible] Priami filia, & vate, cujus vaticiniis fides à Trojanis habebatur, [illegible] 246. De *Hesperia*, Italia, Æn. [illegible] De *Teucris*, Trojanis, Ibid. 2[illegible]

189. *Ovantes.*] Propriè *ovati*[illegible] minor triumphus, pedestris, ad[illegible] mum ex equo, non è curru. N[illegible] est: vel ab acclamatione mil[illegible] geminata sæpius litera O, jux[illegible] stum: vel ab *ove*, quæ in [illegible] triumpho immolabatur, non t[illegible] juxta Plutarchum. Hinc ad læ[illegible] omnem significandam vox ill[illegible] ducta, etiam ad corvos, qui dic[illegible] Georg. 1. 428. *Ovantes gutture*

202. *Palinurus.*] Gubernator Æneæ, qui Morphei dolis opp[illegible] in mare decidet, Æn. 5. 884. in[illegible] liam, ad litus Velinum enatan[illegible] incolis occidetur, nomenque promontorio Lucaniæ Pali[illegible] Æn. 6. 337.

Vela cadunt, remis insurgimus, haud mora nautæ
Adnixi torquent spumas, & cœrula verrunt.
Servatum ex undis Strophadum me litora primum
Accipiunt. Strophades Grajo stant nomine dictæ
Insulæ Ionio in magno; quas dira Celæno,
Harpyiæque colunt aliæ; Phineïa postquam
Clausa domus, mensasque metu liquere priores.
Tristius haud illis monstrum, nec sævior ulla
Pestis & ira Deûm Stygiis sese extulit undis.
Virginei volucrum vultus, fœdissima ventris
Proluvies, uncæque manus, & pallida semper
Ora fame.
Huc ubi delati portus intravimus: ecce
Læta boum passim campis armenta videmus,
Caprigenumque pecus, nullo custode, per herbas.
Irruimus ferro, & Divos ipsumque vocamus
In prædam partemque Jovem: tunc litore curvo
Extruimusque toros, dapibusque epulamur opimis.
At subitæ horrifico lapsu de montibus adsunt
Harpyiæ & magnis quatiunt clangoribus alas:

210. *Strophades Grajo, &c.*] Insulæ duæ parvæ, hodie *Strivali* ad latus Peloponnesi, in mari Ionio. *Ionium* vero mare dicitur: non quod Ioniam alluit, Asiæ minoris regionem inter Æolidem & Cariam: sed quicquid aquarum interjacet Siciliam inter & Græciam, adusque promontorium. Epiri Acroceraunium, ubi Mare Hadriaticum incipit, quod vocatur à quibusdam *sinus Ionius*. Insulæ porro illæ prius dicebantur *Plotæ*: deinde *Strophades* à στροφὴ *conversio*: quia Calaïs & Zetes, alati Boreæ filii ex Orithyia, cum Harpyias è Phinei regno ad has usque insulas expulissent: à Jove admoniti ne Harpyias ultra persequerentur, inde represso cursu reversi sunt. Notetur longa diphthongus *æ* ante vocalem correpta, nec elisa, Græco more. *Insulæ Ionio.*

211. *Celæno, Harpyiæque, &c.*] Ponti & Terræ dicuntur filiæ, unde in insulis habitant, nomen ab ἅρπάζω, ἁρπάζω, *rapio*. Vulgo tres numerantur ab Hesiodo, *Iris*, *Aello*, *Ocypete*. Alii mutant nomina. Virgilius unam appellat *Celæno*, nec definit aliarum nomina aut numerum. Aliqui quartam addunt *Thyellam*. Vocavit eas Apollonius, Διὸς κύνας *Jovis canes*: Valerius Flaccus, *Jovis famulas*, Virgilius hic, *furias*, v. 252. *diras*, v. 262. unde probat Servius, & post eum Cerdanus, easdem esse quæ apud inferos dicuntur *furiæ*, apud superos *diræ*, in medio *harpyiæ*: quemadmodum eadem est Diana in terris Luna in cœlo, Proserpina in inferis.

212. *Phineia.*] Phineus Arcadiæ, vel Thraciæ rex, cum filios ex prima conjuge susceptos, fraude novercæ excæcasset: ipse à Jove excæcatus, & immissis Harpyiis vexatus est. Argonautas deinde, in Colchidem ad expeditionem velleris aurei profectos, cùm iter docuisset: Calaïs & Zetes ut gratiam referrent, Harpyias ad Plotas usque insulas persecuti sunt, ut mox diximus.

215. *Stygiis.*] *Styx*, inferorum fluvius, de quo Æn. 6. 323.

223. *In prædam partemque Jovem.*] Id est, *in prædæ partem*. Et mos erat veterum ut partem spoliorum in bello: aut prædæ in venatione Diis voverent: eamque vel addicerent sacrificiis, vel è tholo & fornice & arboribus ad memoriam suspenderent. Sic Æn. 9. 407. Nisus ad Dianam: *Si qua ipse meis venatibus auxi, suspendive tholo, aut sacra ad fastigia fixi.*

224. *Toros.*] *Lectos*: juxta grammaticos veteres, à *torta* herba, ex qua struebantur: juxta recentiores, à τόνος *funis*, quia extentis funibus fiebant.

Diripiuntque dapes, contactuque omnia fœdant
Immundo: tum vox tetrum dira inter odorem.
Rursum in secessu longo, sub rupe cavata,
Arboribus clausi circum atque horrentibus umbris,
Instruimus mensas, arisque reponimus ignem.
Rursum ex diverso cœli cæcisque latebris,
Turba sonans prædam pedibus circumvolat uncis,
Polluit ore dapes. Sociis tunc arma capessant
Edico, & dira bellum cum gente gerendum.
Haud secus ac jussi faciunt, tectosque per herbam
Disponunt enses, & scuta latentia condunt.
Ergo; ubi delapsæ sonitum per curva dedere
Litora; dat signum specula Misenus ab alta
Ære cavo: invadunt socii, & nova prælia tentant,
Obscænas pelagi ferro fœdare volucres.
Sed neque vim plumis ullam, nec vulnera tergo
Accipiunt: celerique fugâ sub sidera lapsæ,
Semesam prædam & vestigia fœda relinquunt.
Una in præcelsa consedit rupe Celæno
Infelix vates, rupitque hanc pectore vocem:
Bellum etiam pro cæde boum stratisque juvencis,
Leomedontiadæ, bellumne inferre paratis?
Et patrio insontes Harpyias pellere regno?
Accipite ergo animis atque hæc mea figite dicta:
Quæ Phœbo pater omnipotens, mihi Phœbus Apollo
Prædixit, vobis furiarum ego maxima pando.
Italiam cursu petitis: ventisque vocatis
Ibitis Italiam, portusque intrare licebit.
Sed non ante datam cingetis mœnibus urbem;
Quàm vos dira fames, nostræque injuria cædis,
Ambesas subigat malis absumere mensas.
Dixit, & in sylvam pennis ablata refugit.
At sociis subitâ gelidus formidine sanguis

231. *Arisque, &c.*] Vel quia nusquam epulabantur veteres absque aliqua specie sacrificii, & saltem libationis, de qua Æn. 1. 740. Vel quia fortè aras Jovi erexerant, ut prædæ partem ei sacrificarent.

239. *Specula Misenus, &c.*] *Specula*, locus editior, unde late prospectus patet: ab antiquo *specio*, id est *video*, hinc est *speculor*. *Misenus*, Æoli filius, Hectoris olim tubicen, nunc Æneæ: de quo multa Æn. 6. 164.

341. *Pelagi volucres.*] Quia Harpyiæ Ponti aut Neptuni, & Terræ dicuntur filiæ, supra, v. 212.

248. *Laomedontiadæ.*] Trojani, à Laomedonte rege, Priami patre. *Georg.* 3. 35.

249. *Patrio regno.*] Neptuni patris, cui parent mare & insulæ. De *Phœbo*, Ecl. 3. 62. De *Apolline*, Ibid. 104. Nomen utrumque conjunxit, Homerico more. Innuet autem, fatorum omnem cognitionem & oracula à solo Jove prodire, ut diximus Æn. 1. 243.

257. *Ambesas subigat, &c.*] Horrendum vaticinium! quanta enim fames, quæ mensas ligneas absumere subigat? Tamen ludicrum esse probabit eventus Æn. 7. v. 116. Cum, non fames dira, sed edendi aviditas Trojanis suadebit: ut panis frusta, quæ cibis aliis substraverint, etiam comedant. *Ambesas*, id est, *circumesas*, *ambi* enim vel *ambe*, Latinis est *circum*, à Græco ἀμφί.

Diriguit: cecidere animi: nec jam amplius armis,
Sed votis precibusque jubent exposcere pacem:
Sive Deæ, seu sint diræ obscænæque volucres.
At pater Anchises passis de litore palmis
Numina magna vocat, meritosque indicit honores:
Dii, prohibete minas; Dii, talem avertite casum,
Et placidi servate pios. Tum litore funem
Diripere, excussosque jubet laxare rudentes.
Tendunt vela Noti: fugimus spumantibus undis;
Quà cursum ventusque gubernatorque vocabant.
Jam medio apparet fluctu nemorosa Zacynthos,

262. *Deæ, Diræ, obscænaque, &c.*] Per *Deas*, intelligit *furias*, quæ sic passim à Græcis Latinisque poëtis appellantur. Per *obscænas volucres*, non tantum *fœdas*, sed potius *funestas* & mali ominis. *Obscænum* enim, vox est auguralis, cujus etyma septem affert Vossius. Tria hæc probatissima: alterum ab *ob* & *scævum*, quod est à σκαιὸν *sinistrum* & *bonum*, itaque *obscænum*, quod *obstat scævo* & bono omini: alterum ab *ob* & *cano*, id est, *contra cano*, quod quando pulli in auguriis captandis faciebant, funestissimum erat: tertium ab *ob* & *cænum*, *lutum*, quod *sordidum* notat. Ex prima origine scribi debet per *æ*, ex secunda per *e* simpliciter, ex tertia per *œ*.

264. *Numina magna.*] Erant enim *majores* & *minores* Dii. Majores duodecim: mares sex, Jupiter, Neptunus, Mars, Mercurius, Vulcanus, Apollo, sex fœminæ, Juno, Vesta, Ceres, Pallas, Diana, Venus. Minores erant, heroës, semidei, &c. inter quos *furias* illas, quasi famulares Deos, reponebat Æneas. De *rudentibus*, funibus nauticis, Æn. 1. I.

268. *Noti.*] Austri venti meridiani: & proprie quidem, hoc enim vento opus est, à Strophadibus ad Zacynthum naviganti. De *Noto*, ecl. 2: 58.

270. *Zacynthos.*] Persequitur iter, eodem Ionio mari, à meridie in septentrionem: quo ordine, post *Strophades* occurrit....

I. *Zacynthus*, *Zante*, ad latus occidentale Peloponnesi, contrà promontorium Chelonaten, hodie sub Veneta ditione.

II. *Same*, *Dulichium*, & *Ithaca*. Hæ tres sub eadem ferè linea occurrunt, ante fauces sinus Corinthiaci. *Dulichium* ab eo sinu minus distat, quæ una ex *Echinadibus* insulis, quæ jam communi nomine vocantur *Cozzulari*, incerto numero, ut monet Strabo l. 10. quia cum parvæ sint, & ad ostia Acheloi fluvii Acarnaniæ, modo arenarum appulsu junguntur, modo aquæ impetu separantur.

Same, vel *Samos*, quæ & *Cephalenia*, nunc *Cephalonie*, ex Strabone l. 10. major, & à Corinthiaco sinu magis ad occidentem recedens: paret reipublicæ Venetæ.

Ithaca, nunc *Val di compare*, inter Cephaleniam & Dulichium media; Ulyssis patria, nunc paret Turcis. In Ithaca est *Neritos*, non insula, ut lexica geographica vulgo ferunt, ex Strabone. Strabo enim contra probat multis Homeri versibus, montem esse Ithacæ *Neritum*, Νήριτον. Quod autem hic legitur fœminini generis, *Neritos ardua saxis*, explicat Suidas: apud quem *Neritum* mons est, *Neritos* sylva ibidem densissima: quod confirmat Hesychius, cum ait; Neritum, Ithacæ montem esse semper virentem ac frondentem, & Homerus, qui vocat Νήριτον εἰνοσίφυλλον *Neritum frondosum*. Et bene congruit quod statim mentio sequitur Ithacæ, quasi dicat Æneas: *Apparet Ithacæ sylva Neritos, saxis altissimis imposita, sed statim illos Ithacæ scopulos effugimus*.

III. Sequitur ad septentrionem trium illarum insula *Leucas*, *Leucadis*, vel *Leucate*, *cates*, nunc *sainte Maure*, sub ditione Turcarum, ad litus Acarnaniæ, quæ pars est Epiri, cui aliquando conjuncta fuit angusto isthmo, ac deinde ponte, postquam isthmum illum Corinthii perfodissent. In hac insula, Cephaleniam versus, mons est sive rupes, *Leucata*, *cata*. Hæc rupes, quia alba est, inde sibi & insulæ nomen fecit: λευκὸς enim, est, *albus*. Ex hac rupe qui amantes exiliissent in mare, sanari ab amore pu-

Dulichiumque, Sameque, & Neritos ardua saxis,
Effugimus scopulos Ithacæ, Laërtia regna,
Et terram altricem sævi execramur Ulyssis.
Mox & Leucatæ nimbosa cacumina montis,
Et formidatus nautis aperitur Apollo.
Hunc petimus fessi, & parvæ succedimus urbi.
Anchora de prora jacitur, stant litore puppes.
Ergo insperatâ tandem tellure potiti,
Lustramurque Jovi, votisque incendimus aras:
Actiaque Iliacis celebramus litora ludis.

rabantur: quod fecisse perhibetur Sappho poëtria, Phaonis amore insaniens. Eidem rupi fanum Apollinis impositum fuisse testatur Strabo, cui quotannis in sacrificium solebat reus aliquis e rupe in mare dejici, quam ob rem, sive ob scopulorum asperitatem, dicitur hic, *formidatus nautis Apollo*. In ea insula urbs est eodem nomine *Leucas*, quam Plinius ait olim dictam fuisse *Neritum*: sed emendandus est ex Strabone, legendumque *Nericos*, non *Neritum*. De hac urbe Æneas loquitur, cum dicit: *Parvæ succedimus urbi*, Tum deinde relictis illic navibus, ad Actiacum usque litus processit, à quo nondum Leucas divisa fuerat, ut colligi potest ex Homeri versibus apud Strabonem: lib. 10.

IV. Igitur, sequitur ad septentrionem *Actium* promontorium, nunc *capo Figalo*, in ipsis faucibus Ambracii sinus, ubi Actium erat oppidulum, & fanum alterum Apollinis: totus enim ille tractus Epiri sacer erat Apollini, dicebaturque *Actius*, id est, litoralis, ab ἀκτὴ *litus*.

272. *Laërtia regna.*] Laërtes Acrisii filius, Jovis nepos, vulgo Ulyssis pater creditus est: quidem tamen dixere Ulyssem Anticlea quidem Laërtæ uxore prognatum esse, sed patre Sisypho vel Autolico. Regni autem Laërtæ præcipua quidem sedes *Ithaca* fuit: paruit tamen ipsi etiam *Cephalenia*, & *Zacynthus* & *Epiri* magna pars, præcipue ubi *Leucas*, ut ex Strabone colligitur, & Homero, Iliad. 2. 631. *Dulichium* vero & *Echinades*, etsi fortasse aliquando Laërtæ paruerant: siquidem Ulysses sæpe *Dulichius* appellatur: tamen earum incolas ad expeditionem Trojanam duxit Meges quadraginta navibus Iliad. 2. 625.

279. *Lustramurque Jovi, &c.*] Solvimus vota & sacrificia Jovi: *Lustro* enim ut jam notavimus Æn. 1. 287. & 612. dicitur à *luo*, id est, *solvo*: unde cum vota Deo fecimus, voti rei sumus, ut diximus Ecl. 5. 80. Igitur *lustramur*, cum *solvimur* voto: & multo etiam magis, cum ad placandos Deos pro delicto aliquo sacra expiatoria facimus. Ita ceremoniæ omnes, quæ ad sacra pertinent, *lustrales* dicuntur. Sic l. 6. 231. in funere Miseni, sacerdos *ter socios pura circumtulit unda... lustravitque viros*. Sic l. 8. 183. post oblatas Herculi victimas Trojana juventus vescitur *perpetui tergo bovis & lustralibus extis*. Quare autem nunc *lustrentur Jovi*? Ut exolvant vota, quæ nuncupaverat Anchises magnis numinibus, in Strophadum litore, supra v. 264. Quare Jovi præcipue sacrificia, Apollini ludos instituit.

280. *Actiaque Iliacis, &c.*] Alludit certe poëta ad ludos eos, quos Octavianus maxima celebritate instituit, post victoriam de M. Antonio & Cleopatra relatam, ad Actium Epiri promontorium, anno U. C. 723. IV. Nonas Septembris. Cujus ad memoriam, naves plurimas Apollini Actiaco consecravit; Actiacum templum majus extruxit; urbem Nicopolim condidit in ipsis faucibus sinus Ambracii, contra Actium, in eo loco ubi castra posuerat; locum ubi tentorium ipse habuerat magnis lapidibus constravit, ibique trophæum è rostris captarum navium, & sacrarium Apollini subdio excitavit; ludos imprimis instituit quinquennales, qui præcipue equestri decursu ac certamine nobilium puerorum patriciorumque virorum, tum gymnica pugna constabant. Sed ludos illos non exhibuit, nisi anno U. C. 726. quo anno ipse Octavianus VI. & M. Agrippa II. consules fuerunt, perfeceruntque simul censum ac lustrum populi, anno proxime præcedente inceptum: quæ omnia leguntur apud Dionem, l. 51. & 53. Atque hæc paulo fusius: quia ex his conjicio Virgilium ad hanc, quam

Exercent patrias oleo labente palæstras
Nudati socii: juvat evasisse tot urbes
Argolicas, mediosque fugam tenuisse per hostes.
Interea magnum Sol circumvolvitur annum,
Et glacialis hyems Aquilonibus asperat undas.
Ære cavo clypeum, magni gestamen Abantis,
Postibus adversis figo, & rem carmine signo:
Æneas hæc de Danais victoribus arma.
Linquere tum portus jubeo, & considere transtris.
Certatim socii feriunt mare, & æquora verrunt.
Protinus aërias Phæacum abscondimus arces,
Litoraque Epiri legimus, Portuque subimus
Chaonio, & celsam Buthroti ascendimus urbem.
Hic incredibilis rerum fama occupat aures:

explicamus operis sui partem pervenisse hoc ipso anno 726. paulo post exhibitos ludos. Quia I. *Iliaci ludi*, est ipsa equestris puerorum decursio, quam vocatam esse *Trojam*, & à Trojanis ad Romanos transiisse, testatur Æn. 5. 602. Facile autem Æneæ suppetebant equi, in Epiro, feracissima equorum regione, Georg. 1. 59. II. *Palæstra & nudati socii*, sunt ludi gymnici, γυμνὸς enim *nudus* est: qui autem eo pugnæ genere exercebantur, nudi erant: atque ut manus adversariorum in lubricam cutem impactæ, facilius ictum amitterent, ideo sibi cutem oleo, luto, & cera ungebant: hinc aliqui nomen *palæstræ* deducunt à πηλὸς *lutum*; quanquam alii melius à πάλλω *vibro*, *agito*, ob variam agitationem & vibrationem corporis ad evitandos ictus. III. *Lustramur Jovi*: alludit ad solemnem populi lustrationem, quæ singulis quinquenniis post conditum populi Romani censum fiebat *suovetaurilibus*, id est sacrificio *suis*, *ovis*, & *tauri*, aliisque ceremoniis quæ censum terminabant & condebant. Quod hoc anno U. C. 726. ab Octaviano perfectum est.

283. *Argolicas.*] Græcas: *Argi*, urbs Peloponnesi, Æn. 1. 288.

286. *Abantis.... postibus.*] Audax ac superbum Æneæ factum: qui in mediis Græcorum urbibus atque insulis, trophæa de Græcis ipsis victoribus erigit. *Abas* quis fuerit ambiguus: unus fortasse ex iis quos nocte suprema è comitibus Androgei occiderat, Æn. 2. 371. *Postibus* autem figit Apollinei templi, vel Leucatæ, vel Actii.

289. *Transtris.*] Scamnis, in quibus remiges sedent, quæ dicuntur etiam *juga*.

291. *Phæacum abscondimus arces.*] Ab Actio promontorio, sive Leucade, ad occidentem deflexo cursu, occurrit deinde insula *Phæacum*: sive *Corcyra*, hodie *Corfou*: ad latus Epiri, olim hortis Alcinoi regis nobilitata, nunc sub ditione Veneta. *Abscondimus* arces, id est *absconduntur nobis*, dum celeri navis decursu prætermittuntur: qua voce usus est deinde Seneca Ep. 70. *In hoc cursu rapidissimi temporis primùm pueritiam abscondimus.* Et bene dixit *abscondimus arces*, id est, urbes aliquas ad orientem insulæ sitas. non verò *abscondimus insulam*: quia *Buthrotum*, quam petebat, est in ipso conspectu, & ex adverso insulæ, qua ad occidentem vergit.

292. *Epiri*] Regni olim in Europa nobilis, cujus ad meridiem & occidentem est mare Ionium, ad orientem Achaia & Thessalia, ad septentrionem Macedonia: nunc Albania inferior à quibusdam dicitur. Ejus olim præcipuæ partes fuerunt *Acarnania*, *Cassiopæa*, *Amphilochia*, *Thesprotia*: & *Chaonia*, quæ maximè occidentalis est, dicta etiam *Molossia*. Hanc tamen ab illa Strabo distinguit: Chaonia quidem, à *Chaone* Trojano, Heleni fratre, *Molossia* deinde, à Molosso Andromaches & Pyrrhi filio, qui regnavit ibi post Helenum, quem velut tutorem, occiso Pyrrho habuerat. In Chaonia urbs est *Buthrotum*, vel *Buthrotus*, hodie *Butrinto*: in ingressu portus *Pelodis* hoc est *cœnosi*, inquit Strabo l. 7. de quo portu hic est mentio. In eadem regione est *Dodona* sylva, ubi Jovis oraculum: quam tamen ibidem Strabo, primo Thesprotiæ, deinde Molossiæ, attributam fuisse testatur.

Priamiden Helenum Grajas regnare per urbes,
Conjugio Æacidæ Pyrrhi sceptrisque potitum;
Et patrio Andromachen iterum cessisse marito.
Obstupui; miroque incensum pectus amore
Compellare virum, & casus cognoscere tantos.
Progredior portu, classes & litora linquens.
Solemnes tum forte dapes & tristia dona
Ante urbem, in luco, falsi Simoëntis ad undam,
Libabat cineri Andromache: manesque vocabat
Hectoreum ad tumulum, viridi quem cespite inanem
Et geminas, causam lacrymis, sacraverat aras.
Ut me conspexit venientem & Troïa circum
Arma amens vidit, magnis exterrita monstris,
Diriguit visu in medio: calor ossa reliquit,
Labitur, & longo vix tandem tempore fatur:
Verane te facies, verus mihi nuncius affers,
Nate Dea? vivisne? aut, si lux alma recessit,
Hector ubi est? Dixit, lacrymasque effudit, & omnem
Implevit clamore locum: vix pauca furenti
Subjicio, & raris turbatus vocibus hisco:
Vivo equidem, vitamque extrema per omnia duco.
Ne dubita, nam vera vides.
Heu quis te casus dejectam conjuge tanto
Excipit? aut quæ digna satis fortuna revisit?
Hectoris Andromache, Pyrrhin', connubia servas?
Dejecit vultum, & demissâ voce locuta est:
O felix una ante alias Priameïa virgo,
Hostilem ad tumulum Trojæ sub mœnibus altis
Jussa mori; quæ sortitus non pertulit ullos,
Nec victoris heri tetigit captiva cubile!

295. *Priamiden Helenum.*] De eo Priami filio, & quo *Pyrrho*, Achillis filio, Æaci pronepote, Æn. 2. 263. De *Andromache*, antea Hectoris uxore, Æn. 2. 456.

301. *Solemnes dapes, &c.*] Annua sacrificia, quæ vulgo cum epulis conjuncta erant, ex ipsis victimarum carnibus. De *Simoënte*, Trojano fluvio; cujus nomen alicui rivulo Andromache in Epiro tribuerat, Æn. 1. 104. De *Hectore*, Ibid. 103.

303. *Libabat cineri.*] Vel vero cineri, cujus partem aliquam in urna deferre secum Andromache potuerat, ex iis qui collecti sunt ex ejus funere, Iliad. ultimo, 790. Vel ejus manibus atque umbræ.

Dona tristia] Lac, sanguinem, &c. ut supra, v. 66. Unde proprie, *libabat*, erit *effundebat*: quanquam generatim etiam sumi potest pro *sacrificabat*. De hac voce, Æn. 1. 740.

304. *Inanem*] Tumulum honorarium vocat Suetonius in Claudio c. 1. Xenophon in exped. Cyri l. 6. κενοτάφιον, id est vacuum tumulum.

305. *Geminas, causam lacrymis, &c.*] Alteram Hectori; alteram Astyanacti filio, quem Græci è Trojæ turribus præcipitem miserant. Vel potius utramque Hectori: quia geminas heroibus dicari mos erat, supra v. 63.

Causam lacrymis] Id est, quæ viri memoriam, ac dolorem suum alerent.

319. *Connubia servas?*] Manesne in viduitate, ac fide data Hectori; an venisti nuptum ad Pyrrhum? pergas?

321. *Priameïa virgo.*] Polyxena, Priami & Hecubæ filia, amata ab Achille; qui cum ad ejus nuptias in templum Apollinis Thymbræi convenisset, à Paride, post Apollinis simulacrum latente, sagitta ictus occisus est. Capto deinde Ilio, ejus umbra Polyxenam immolari sibi postulavit.

Nos patriâ incensâ diversa per æquora vectæ,
Stirpis Achilleæ fastus, juvenemque superbum,
Servitio enixæ tulimus: qui deinde secutus
Ledæam Hermionen, Lacedæmoniosque Hymenæos,
Me famulam famuloque Heleno transmisit habendam.
Ast illum, ereptæ magno inflammatus amore
Conjugis, & scelerum furiis agitatus Orestes,
Excipit incautum, patriasque obtruncat ad aras.
Morte Neoptolemi, regnorum reddita cessit
Pars Heleno; qui Chaonios cognomine campos,
Chaoniamque omnem Trojano à Chaone dixit:
Pergamaque, Iliacamque jugis hanc addidit arcem.
Sed tibi qui cursum venti, quæ fata dedere?
Aut quis te ignarum nostris Deus appulit oris?
Quid puer Ascanius? superatne, & vescitur aurâ?

illo ad Achillis tumulum ab ipso Pyrrho Achillis filio jugulata est.

327. [illegible]] Andromache captiva à Pyrrho [illegible] adamata, [illegible] Molossum, [illegible] Epiri [illegible].

328. [illegible] Hermionen, &c.] Menelai [illegible], Spartæ [illegible] Lacedæmonis regis, ex Helena filia Jovis & Ledæ Hermione, Menelao ad Trojanum bellum profecto, à Tyndareo Ledæ marito desponsata est Oresti [illegible] Agamemnonis filio. [illegible] à patre Menelao ad Trojam desponsata est Pyrrho, Achillis [illegible] eidemque post confectum bellum tradita. Quod cum ægre ferret Orestes, Delphos venit: & [illegible] Pyrrhum de futuro [illegible] conjugio [illegible] oraculum consulentem, cum ad ipsas aras Apollinis interfecit.

331. Scelerum furiis agitatus Orestes.] Agamemnonis & Clytemnestræ filius, patre ad Trojam profecto, & [illegible] Clytemnestra adultero Mycenas [illegible], [illegible] à sorore Electra, & ad Strophium Phocidis [illegible] Pylade [illegible]. Post Trojam expugnatam, & patrem Agamemnonem Ægistho [illegible], [illegible] cum adultero interfecit. [illegible] furiis agitatus, ac post labores plurimos [illegible] ab Areopagitis, [illegible] in regnum redit. Hermionem [illegible] accepit, [illegible] prius apud Delphos Pyrrho [illegible] quoque Spartanum [illegible]. Corpus ejus, post [illegible] inventum, [illegible] fuisse refert Plinius lib. 7. 16.

332. Patrias ad aras.] Certum est Pyrrhum ab Oreste occisum esse Delphis, in Phocide, apud ipsius [illegible] Apollinis aras: Achillem vero Pyrrhi patrem interfectum à Paride, ad Trojam, in Apollinis Thymbræi templo: atque ita fatale fuisse patri & filio, ut apud Apollinem caderent. At vero si [illegible], ut explicent, cur patrias aras poëta dixerit [illegible]. I. Si ad sensum [illegible] per patrias, [illegible] easdem, ad quas pater Achilles occisus fuerat: nempe Apollineas, quanquam loco distantes. II. Tamen [illegible] patrias explicare ad sensum [illegible], Græcas [illegible] enim Delphicas, [illegible] Græcia [illegible], publicum [illegible] Græciæ totius oraculum. Addo, quod cum [illegible] Epirum, ubi tunc regnabat Pyrrhus, [illegible] Græciæ provinciam esse [illegible], ut patet ex Strabone l. 7. Pyrrhum vero & Orestem patria Græcum fuisse: Orestem quidem Argivum è Peloponneso; Pyrrhum, patre autem Achille, Thessalo è Phthia, matre Deidamia, è Scyro Ægæi maris insula.

335. Trojano à Chaone.] Chaon, quem è Priami filiis, quem Helenus frater cum in venatu ignarus occidisset, ad solatium doloris, regionem ejus nomine appellavit, regnavitque [illegible] Molossi, ut jam diximus, v. 295.

336. Pergamaque, Iliacamque, &c.] Duplex est nobilis [illegible]. Pergamus [illegible], [illegible] Trojana.

Quem tibi jam Troja....
Ecquæ jam puero est amissæ cura parentis?
Ecquid in antiquam virtutem animosque viriles,
Et pater Æneas, & avunculus excitat Hector?
Talia fundebat lacrymans, longosque ciebat
Incassùm fletus: quum sese à mœnibus Heros
Priamides multis Helenus comitantibus affert,
Agnoscitque suos, lætusque ad limina ducit:
Et multum lacrymas verba inter singula fundit.
Procedo, & parvam Trojam, simulataque magnis
Pergama, & arentem Xanthi cognomine rivum
Agnosco: Scææque amplector limina portæ.
Necnon & Teucri sociâ simul urbe fruuntur.
Illos porticibus rex accipiebat in amplis.
Aulaï in medio libabant pocula Bacchi,
Impositis auro dapibus, Paterasque tenebant.
Jamque dies alterque dies processit; & auræ
Vela vocant, tumidoque inflatur carbasus Austro,
His vatem aggredior dictis, ac talia quæso:
Trojugena, interpres Divûm; qui numina Phœbi,

340. *Quem tibi jam Troja....*] Versus, aut à Virgilio relictus imperfectus, aut à Tucca & Vario mutilatus. Suppleverunt sic aliqui: *Quem tibi jam Troja peperit fumante Creusa*. Malè. Troja enim fumante, & Ænea fugiente, patrem sequebatur jam tum pedes Ascanius, Æn. 2. 724. Alii sic: *Quem tibi jam Troja obsessa est enixa Creusa*. Paulo verisimilius. Cum enim decem annos bellum Trojanum, annos septem Æneæ navigatio duraverit, annos sexdecim aut septemdecim numerare tum potuit Ascanius, cùm Italicis pugnis deinde interfuit: sed omnino abhorret versus à nitore Virgiliano.

341. *Ecquæ jam puero est, &c.*] Putant aliqui oblitum hic sui esse Virgilium. Quomodo enim scire potuit Andromache, Creüsam, Ascanii matrem, in fuga amissam fuisse, cum ea de re nihildum Æneas ei dixisset? quidni vero scire id potuit ante suum è Trojano litore discessum? præsertim cum Æneas in urbem rediisset, quæsiisset eam omnibus viis, ab omnibus amicis: quorum aliquis ad captivas deferre casum potuit.

348. *Multum lacrymas.*] Alii legunt: *Multum lacrymans.* Favet primæ lectioni, quod alioqui verbum *fundit* nullo casu fulciretur. Favet secundæ, quod durum sit. *multum lacrymas*, pro *multum lacrymarum*, Hæreo tamen primæ, quia communior est. De *Xantho*, seu *Scamandro* Troadis fluvio, Æn. 1. 477. De *Scæa*, Trojæ porta, Æn. 2. 612.

354. *Aulaï in medio, &c.*] *Aulaï*, dissolutio more veterum, diphthongi *æ*, quæ Græcis est *αι* in vocales duas *α* & *ι*. *Libabant*, vel gustabant, bibebantque: vel offerebant Diis per libationem & effusionem: Æn. 1. 740. De *Baccho*, Ecl. 5. 29. 69. De *Austro*, vento meridionali. Ecl. 2. 58.

359. *Qui numina Phœbi, &c.*] Quinque divinationis species enumerat. Primam, quæ fit *afflatu Dei*, secundam, quæ *insessu in tripode*, tertiam, quæ *combustione lauri*, quartam, quæ *intuitu siderum*, quintam quæ *observatione avium*. I. Significatur per *numina Phœbi*, qui aliquando in vates illapsus, os ipsis ad futura prædicenda aperiebat, ut mox continget Heleno. II. Per *tripodas*, in quibus sedentes puellæ vaticinabantur: præsertim Delphis, unde mos ille in pleraque alia Apollinis templa transferat. Erat autem *tripus*, vel puteus tres latus pedes, in quem demissa puella, emergente halitu, amens reddebatur: vel vas & crater, tribus nitens pedibus: vel mensa, tribus edita gradibus: vel probabilius, sella tribus fulcris imposita, in medio patens, ubi sedebat vates: eaque aliquando ærea, aliquando aurea, etiam Delphis corio Pythonis serpentis cooperta. III. Per *Clarii*

Qui

Qui tripodas, Clarii lauros, qui sidera sentis,
Et volucrum linguas, & præpetis omina pennæ
Fare age: (namque omnem cursum mihi prospera dixit
Relligio; & cuncti suaserunt numine Divi
Italiam petere, & terras tentare repostas:
Sola novum dictuque nefas Harpyia Celæno
Prodigium canit, & tristes denuntiat iras,
Ob cænamque famem.) Quæ prima pericula vito?
Quidve sequens, tantos possum superare labores?
Hic Helenus, cæsis primum de more juvencis,
Exorat pacem Divûm: vittasque resolvit
Sacrati capitis: meque ad tua limina, Phœbe,
Ipse manu multo suspensum numine ducit.
Atque hæc deinde canit divino ex ore sacerdos.
Nate Dea: nam te majoribus ire per altum
Auspiciis manifesta fides: sic fata Deûm rex
Sortitur, volvitque vices, is vertitur ordo.
Pauca tibi è multis, quo tutior hospita lustres
Æquora, & Ausonio possis considere portu,
Expediam dictis: prohibent nam cætera Parcæ
Scire Helenum, farique vetat Saturnia Juno.
Principio Italiam, quam tu jam rere propinquam
Vicinosque, ignare, paras invadere portus,
Longa procul longis via dividit invia terris.
Ante & Trinacria lentandus remus in unda,
Et salis Ausonii lustrandum navibus æquor:
Infernique lacus, Æææque insula Circeæ:

lauros, vaticinium innuit, quod petebatur ex combustione laurei rami: qui si in igne crepitaret, bono erat omini; si taceret, malo. Tibull. l. 2. 5. 81. *Ut succensa sacris crepitet bene laurea flammis, Omine, quo felix & sacer annus eat.* Propert. l. 2. 20. 36: *Deficiunt magico torti sub carmine rhombi, & jacet extincto laurus adusta foco.*

360. *Clarii.*] Epithetum Apollinis, cui *Claros*, urbs Ioniæ, prope Colophonem, in Asia minore, celebri templo & oraculo dicata erat: & hoc epithetum pro quolibet alio hic additum est: quemadmodum Apollo *Delius*, appellatus est *Thymbræus*, v. 85. IV. Per ipsa *sidera* satis notatur *astromantia*. V. Per *volucrum linguas* notatur propriè ars *augurum*, qui *avium garritum* & cantum consulebant. Per *præpetis omina pennæ*, propriè ars auspicum, qui *aves spectabant* volantes. Et aves quidem, quarum spectabatur cantus, dicebantur *oscines*, ab *os*, & *cano*; ut corvus, cornix, picus: quarum autem spectabatur volatus, dicebatur *præpetes*, à προπέτεσθαι, *prævolare*; ut vultures, aquilæ. De *Celæno* & *Harpyiis*, supra, v. 211.

370. *Vittasque resolvit.*] Infulam, qua implicati erant capilli. Vittata enim infula, sacerdotis insigne est, Æn. 2. 133. Soluta autem, indicium est vaticinantis ac furentis, Æn. 6. 48. de Sibylla: *Non comptæ mansere comæ.*

375. *Majoribus auspiciis.*] Vel bonis, vel ad majora spectantibus, vel majorum Deorum, Jovis, Apollinis, &c. non avium aut siderum tantum.

379. *Parcæ, &c.*] Tres, quæ fusis dispensabant fata hominum, Ecl. 4. 47. *Juno* Saturni & Opis filia, inimica Trojanis, causam habes Æn. 1. 29.

384. *Trinacria lentandus, &c.*] *Flectendus & curvandus*, ob vim adversam fluctuum inter se pugnantium. Sic Catullus de nupt. Pelei, v. 182. *Quidne fugis lentos incurvans gurgite remos?* De *Trinacria*, Sicilia, fuse infra, v. 687. De *Ausonia*, Italia, supra, v. 171.

386.] De descensu ad inferos. Æn. 6. De appulsu ad insulam Circes,

Quàm tutâ possis urbem componere terrâ.
Signa tibi dicam, tu condita mente teneto.
Cum tibi sollicito secreti ad fluminis undam
Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitum fetus enixa jacebit,
Alba, solo recubans, albi circum ubera nati;
Is locus urbis erit, requies ea certa laborum.
Nec tu mensarum morsus horresce futuros.
Fata viam invenient, aderitque vocatus Apollo.
Has autem terras, Italique hanc litoris oram,
Proxima quæ nostri perfunditur æquoris æstu,
Effuge: cuncta malis habitantur mœnia Grajis.
Hic & Narycii posuerunt mœnia Locri,

Æn. 7. 10. [illegible] Nympha filia, soror *Æetæ* Colchidis regis, qui pater fuit Medeæ: aut juxta alios, *Æetæ* filia, Medeæ soror. *Ææa* dicta, id est, [illegible]: ab *Ææa*, insula & urbe Colchidis regia, circa ostia Phasidis fluvii. Sarmatarum regi [illegible] quo veneno occiso, in Italiam fugit, ad promontorium & montem, qui deinde *Circæus* dictus est, hodie *Circello*, in Latio: qui quidem olim continenti junctus est, sed nunc [illegible] paludibus [illegible] ad [illegible], [illegible] insulæ formam aliquando habuit. Eadem Circe cum Glaucum, marinum Deum amaret, ex Zelotypia Scyllam puellam in monstrum marinum commutavit, item & Picum Latinorum regem in avem, quod Canentem conjugem sibi præferret.

389. *Secreti ad fluminis, &c.*] De omine suis, cum triginta porcellis reperta, ad ripam Tybris, ubi *Alba* urbs, aut juxta alios *Lavinium* condita deinde est, *Æn.* 8. 43.

394. *Mensarum morsus.*] De his v. 257.

396. *Italique hanc litoris oram, &c.*] Italiæ *frontem* intelligit, sive partem orientalem, quæ [illegible] Trojano [illegible] Græcis plurimis illuc post [illegible] ab [illegible] magna *Græcia* vocata est, nunc Neapolitani regni maximam partem constituit. Italiamque dividit duo in cornua, quæ Tarentino sinu velut à parente [illegible]. Tum illa frons ad orientem primus obversa est Epiro, [illegible] Atque in cornu quidem orientali, quod ab Epiro minus remotum est, promontorium est Japygium, vel Salentinum, *Capo de santa Maria*: [illegible] occupabant, quorum urbes præcipuæ, *Tarentum Taranto*, *Brundusium Brindisi*, *Hydrum Otranto*. [illegible] promontorium, quod ad occidentem [illegible] Lacinium, *capo delle colonne*, [illegible] nunc *Gerace*. Atque hæc fusius descripsimus ad ea, quæ sequuntur hoc libro, plane necessaria visa est.

399. *Narycii Locri.*] Constat eos a Græcis Locris oriundos esse [illegible], vel Evandro juxta Strabonem, vel Ajace juxta alios. Tres autem in Græcia fuerunt hujus nominis populi; *Epicnemidii* & *Opuntii*, contermini; ad septentrionem Phocidis, & meridiem Eubœæ insulæ [illegible]; tum *Ozolæ* ad occidentem Phocidis, & septentrionem sinus [illegible] Corinthiaci sive Crissæi. Strabo vult Epizephyrios, ab Ozolis Crissæis [illegible] oriundos, neque ab Opuntiis. Tamen nomen ipsum *Narycia* urbs [illegible] ab Epicnemidiis esse profectos. [illegible] *Narycium*, urbs a Plinio [illegible] apud Locros [illegible] & [illegible]. Atque [illegible] Epicnemidiis [illegible] Ajax Oilei filius, ex Homero Iliad. 2. [illegible] & *Naryx*, sive *Narycæ*, sive *Narycium*, urbs est, ex qua [illegible] Ajax [illegible] Locris omnibus, Ozolis, Epicnemidiis, Opuntiis, [illegible] ad Trojam [illegible], cum

Et Salentinos obsedit milite campos
Lyctius Idomeneus: hic illa ducis Meliboei
Parva Philoctetæ subnixa Petilia muro.
Quin, ubi transmissæ steterint trans æquora classes,
Et positis aris jam vota in litore solves,
Purpureo velare comas adopertus amictu:
Ne qua inter sanctos ignes in honore Deorum
Hostilis facies occurrat, & omina turbet.
Hunc socii morem sacrorum, hunc ipse teneto:
Hac casti maneant in religione nepotes.
Ast, ubi digressum Siculæ te admoverit oræ
Ventus, & angusti rarescent claustra Pelori;
Læva tibi tellus & longo læva petantur
Æquora circuitu: & dextrum fuge litus & undas.
Hæc loca, vi quondam & vasta convulsa ruina
(Tantum ævi longinqua valet mutare vetustas)
Dissiluisse ferunt: cum protinus utraque tellus
Una foret, venit medio vi pontus, & undis
Hesperium Siculo latus abscidit: arvaque & urbes
Litore diductas angusto interluit æstu.

omnes Parnasso monte conjungantur; in reditu deinde Ajace mortuo, ut diximus Æn. 1. 44. aliis ab aliis per tempestatem disjectis, aliquas è Locris omnibus reliquias, Evanthe duce, in Italiam pervenisse, & Narycium condidisse; eumque dictos esse *Epizephyrios* quod non procul à promontorio Italiæ *Zephyrio* sedem elegissent.

400. *Salentinos*, &c.] De eorum situ, v. 396. De *Idomeneo* Cretæ rege, v. 121. *Lyctius* dicitur a *Lycto* oppido Cretæ, de qua insula, v. 104.

401. *Melibœi parva*, &c.] Philoctetes, Pœantis filius, Melibœæ rex, urbis in Thessalia, ad radices montis Ossæ, cum in Œta, Thessaliæ monte Trachiniæ regionis, pyram, in qua se Hercules comburendum collocaverat, ejus jussu succendisset; ab eodem arcum & sagittas, Lernææ hydræ felle imbutas, accepit in munus. Trojam deinde profectus, & colubri morsu in crure sauciatus, à Græcis in insula Lemno, propter fœtoris impatientiam, relictus est. Postea tamen, monente oraculo Trojam non nisi sagittis Herculeis capi posse, ab Ulysse & Neoptolemo in castra accersitus, Paridem occidit, & urbe capta, indicaque Melibœorum defectione, ut narrat Strabo, venit in Italiam, ibique Petiliam, aut condidit, aut juxta alios muribus firmavit, de qua vide v. 396.

405. *Purpureo*, &c.] Hunc morem servavere Romani, ut in sacris caput obnuberent, ne turbatus alienarum rerum aspectu sacerdos, aut interrumperet sacra, aut ex iis aliquid omitteret, utrumque enim infaustum atque ominosum erat. Idque aiunt Romani scriptores Æneæ exemplo à posteris usurpatum, infra, v. 545. Saturno tamen, Honori, & Herculi, aperto capite facta sacra, non velato, probat multiplici auctoritate Cerdanus.

411. *Rarescent claustra Pelori.*] *Pelorus*, seu *Pelorum*, *Capo di Faro*, promontorium Siciliæ maxime orientale, sic Italiæ vicinum est, ut eidem continuum aliquando fuerit, quemadmodum hic narrat poeta, & adhuc procul aspicientibus conjunctum appareat, nec ullo freto pervium: tamen propius accedentibus paulatim rarescunt & aperiuntur claustra illa, minuunturque visa angustiæ, & latior aditus apparet paulo. De *Sicilia*, infra, v. 68.

416. *Protinus.*] Sine interruptione atque intervallo, continua & perpetua serie. Sic Æn. 9. 337. *Felix si protinus illum æquasset nocti ludum, in lucemque tulisset*: id est, si continuo lusisset. Hinc Æn. 10. 340. *Protinus hasta fugit*, & alibi vulgo sumitur pro *statim*; quia quod statim fit, sine intermissione fit. De *Hesperia*, Italia, Æn. 1. 534.

Dextrum Scylla latus, lævum implacata Charybdis
Obsidet: atque imo barathri ter gurgite vastos
Sorbet in abruptum fluctus, rursusque sub auras
Erigit alternos, & sidera verberat undâ.
At Scyllam cæcis cohibet spelunca latebris,
Ora exertantem, & naves in saxa trahentem.
Prima hominis facies, & pulchro pectore virgo
Pube tenus: postrema immani corpore pristis,
Delphinum caudas utero commissa luporum.
Præstat Trinacrii metas lustrare Pachyni
Cessantem, longos & circumflectere cursus;
Quam semel informem vasto vidisse sub antro
Scyllam, & cœruleis canibus resonantia saxa.
Præterea, si qua est Heleno prudentia vati,
Si qua fides, animum si veris implet Apollo:
Unum illud tibi, nate Dea, præque omnibus unum
Prædicam, & repetens iterumque iterumque monebo.
Junonis magnæ primum prece numen adora:
Junoni cane vota libens, dominamque potentem
Supplicibus supera donis: sic denique victor
Trinacriâ fines Italos mittere relictâ.
Huc ubi delatus Cumæam accesseris urbem,

420. *Dextrum Scylla, &c.*] *Scylla* ad latus Italiæ, & Cænim promontorium: scopulus est tumultuoso fluctuum allapsu semper fremens, nunc *Sciglio*: à σκύλλω *vexo*. *Charybdis*, ad latus Siciliæ, prope Messanam urbem: mare est vorticosum, aquas sorbens, & cum impetu deinde eructans, nunc *Calofaro*: à χάσκω *hio*, & ῥοιβδῶ *sorbeo*. *Charybdim* aiunt meretricem fuisse voracissimam: quæ cum Herculi boves eripuisset, à Jove fulmine icta, & in fretum præceps acta, in voraginem ibi conversa est. *Scyllam* Phorce filiam, à Circe commutatam dicunt in monstrum, cujus suprema pars fœmineam speciem retinuerit, infima in canes abierit: quorum latratu fluctuum strepitum exprimere voluerunt, ipsumque monstrum in scopulo latere, eoque naves attrahere ac lacerare fabulati sunt. Atque hæc, ex mente poëtarum dicta, emendabimus infra, v. 555. & 685.

421. *Barathri.*] Græca vox βάραθρον *barathrum* ex Suida & Diomede, locus erat apud Athenienses profundissimus, in quem noxii & morti destinati præcipitabantur, à βαθὺς *profundus*, juxta Festum.

427. *Pristis, &c.*] Scyllâ tres habuit partes; superiorem virgineam, pube tenus; infimam, in modum pistricis, sive ingentis piscis, desinentem in caudas bifidas, quales habent Delphini; mediam, scilicet commissuram pubis & caudæ, unde uteri & capite canum sive luporum erumpebant. Ex his patet sensus versuum. Notanda hic quatuor. I. Græco more dictum est: *commissa caudas*: supple κατὰ *circa caudas*, *per caudas*. II. *Delphinus*, vel *Delphin*, juxta aliquos porcus est marinus, *marsouin*. III. *Pristis*; vel *pistrix*, *pistricis*: sumitur vulgo pro *balæna*, quamvis à Plinio distinguatur: maximæ molis, & tamen velocissimè fluctus secans, unde nomen habet: πρίστης enim est *sector*. IV. Cæteri poetæ *canes* tantum Scyllæ attribuunt, Virgilius ad terrorem *lupos* dixit.

429. *Trinacrii Pachyni.*] *Pachynum*, meridiale promontorium Siciliæ: unum è tribus, quæ ipsam Trinacriam efficiunt, *capo Passaro*, v. 687.

437. *Junonis, &c.*] De eâ ejusque in Trojanos odio, Æn. 1. 27. 28. 33.

441. *Cumæam, &c.*] *Cumæ*, urbs fuit Italiæ, in litore Campaniæ, nunc eversa. De hac Æn. 6. 2. *Divini lacus* sunt; *Avernus*, & *Lucrinus*, in Puteolano sinu prope Baïas & Cumas. *Divini* dicti: propter vi-

Divinosque

Divinosque lacus, & Averna sonantia sylvis;
Insanam vatem aspicies, quæ rupe sub ima
Fata canit, foliisque notas & nomina mandat.
Quæcunque in foliis descripsit carmina virgo,
Digerit in numerum, atque antro seclusa relinquit:
Illa manent immota locis, neque ab ordine cedunt.
Verum eadem verso tenuis cum cardine ventus
Impulit, & teneras turbavit janua frondes;
Nunquam deinde cavo volitantia prendere saxo
Nec revocare situs, aut jungere carmina curat.
Inconsulti abeunt, sedemque odere Sibyllæ.
Hic tibi ne qua moræ fuerint dispendia tanti:
Quamvis increpitent socii, & vi cursus in altum
Vela vocet, possisque sinus implere secundos:
Quin adeas vatem, precibusque oracula poscas
Ipsa canat, vocemque volens atque ora resolvat.
Illa tibi Italiæ populos, venturaque bella,
Et quo quemque modo fugiasque, ferasque laborem
Expediet: cursusque dabit venerata secundos.
Hæc sunt quæ nostrâ liceat te voce moneri.
Vade age, & ingentem factis fer ad æthera Trojam.
Quæ postquam vates sic ore effatus amico est:
Dona dehinc auro gravia sectoque elephanto
Imperat ad naves ferri: stipatque carinis
Ingens argentum, Dodonæosque lebetas,
Loricam consertam hamis, auroque trilicem:

tinum Sibyllæ antrum. De his fusè Georg. 2. 161. Et Æn. 6. 237. *Avernus*, plur. *Averna*, montibus undequaque horrebat & sylvis, quas excidit Agrippa, locusque deinde multis ædificiis amœnus redditus est. De *Sibylla*, Æn. 6. 10.

460. *Venerata.*] Passivè dictum: sic Horatius Sat. l. 2. 2. 124. *Et venerata Ceres ut culmo surgeret alto.*

464. *Elephanto.*] Ebore, quod ex dentibus elephanti secatur & perpolitur.

466. *Dodoneosque lebetas.*] Pelves *Dodonæas*, id est *æreas*: æs enim Dodonæ, ut Corinthi, celebre fuit. At duo fuere lebetum genera: alii qui admovebantur igni ad culinæ ministeria, ad abluendas manus; alii qui appendebantur ad ornatum, sive in domibus, sive in templis. Et vero aiunt, locum, ubi Dodonæi Jovis oracula reddebantur, cinctum fuisse lebetibus, ita sibi invicem conjunctis; ut commoto uno cæteri moverentur, sonitumque diu redderent; unde proverbium fuit *Dodonæum æs*, in loquaces. Fuit autem *Dodona* locus, sylvaque Jovis oraculo & quercu fatidicâ celebris, in Epiro. Ecl. 9. 13. & suprà, 292.

467. *Loricam consertam hamis, &c.*] *Lorica* tunica quædam est, ac munimentum pectoris in bello: quæ quia primum è *loris* & coriis fiebat, *lorica* dicta est. Contexta deinceps ex laminis ferreis, tum annulis sibi invicem *hamorum* instar impactis & concatenatis; denique squamis etiam ferreis, aut laminæ aut corio confertim insertis. Hæc autem aliquando simplex, aliquando etiam duplex, ac triplex erat. Unde Statius l. 7. 312. *Ter insuto servant ingentia ferro pectora.* Et Virgil. l. 9. 707. *Nec duplici squama lorica fidelis & auro.* Duplex vocabatur *bilix*; triplex, *trilix*, id est, *bino* & *trino licio*, sive textu: parte pro toto accepta. Atque ut multiplex textus, per multiplex *licium* hic exprimitur, sic à Silio l. 4. per *subtemen*, quæ pars in ipso textu alia est. *Nexilis innumero chalybum subtemine thorax.* De licio & *subtemine*, infra, v. 483. Quid vero si dicamus *auro trilicem loricam*, unico ac

Armatumque auro circumspicit Oriona.
Postquam cuncta videt cœlo constare sereno,
Dat clarum è puppi signum: nos castra movemus,
Tentamusque viam, & velorum pandimus alas.
Jamque rubescebat stellis Aurora fugatis;
Cum procul obscuros colles, humilemque videmus
Italiam. Italiam primus conclamat Achates,
Italiam læto socii clamore salutant.
Tum pater Anchises magnum cratera coronâ
Induit, implevitque mero: Divosque vocavit,
Stans celsa in puppi;
Dii, maris & terræ tempestatumque potentes,
Ferte viam vento facilem, & spirate secundi.
Crebrescunt optatæ auræ; portusque patescit
Jam propior, templumque apparet in arce Minervæ.
Vela legunt socii, & proras ad litora torquent.
Portus ab Eoo fluctu curvatur in arcum,
Objectæ salsâ spumant aspergine cautes,
Ipse latet, gemino demittunt brachia muro
Turriti scopuli; refugitque à litore templum.
Quatuor hic, primum omen, equos in gramine vidi
Tondentes campum late, candore nivali.
Et pater Anchises; Bellum, ô terra hospita, portas.

das, stellas septem in fronte tauri. Ibid. 138. *Geminos Triones*, utramque ursam, majorem ac minorem: Æn. 1. 748.

517. *Oriona.*] Orion venator fuit, comes Dianæ, qui scorpii morsu in talo vulneratus occubuit: & Deorum miseratione in sidus mutatus est. Scorpius autem, vel à Terra in eum immissus est, quod Orion nullam sibi feram insuperabilem esse gloriaretur: vel, juxta alios, à Diana, cui vim inferre in venatione voluerat. Orion in cœlo lucidissimum sidus stellis constat sex & quinquaginta, pingiturque accinctus gladio & clavam intendens: unde *armatus auro* dicitur, id est, *aureâ luce conspicuus*. De ejus ortu, Æn. 1. 539.

518. *Constare.*] Omnia serenitatis signa sibi respondere, inter se congruere: eaque certa, & firma, & constantia: non varia.

520. *Velorum alas.*] Mutua translatio est, inter volandi & navigandi verba. Æn. 1. 228.

522. *Humilem Italiam.*] Tum quia in ea parte altis montibus caret: tum quia è longinquo spectantibus altissima quæque humilia videntur: tum quia universim mare terris altius apparet.

525. *Cratera coronâ induit, &c.*] *Coronare* poculum, duo significat. Aliquando *implere vino*, ut diximus Georg. 2. 528. Aliquando cingere corona florea, ut hic: si quidem hic utrumque distinguitur, *coronâ induit, implevitque mero*. Et *libationem* exprimit, facile ac quotidianum Diis fere omnibus sacrificium, vini effusionem in mare. De *libatione* Æn. 1. 740.

531. *Templum in arce Minervæ.*] Templum in promontorio Iapygio, sive Salentino, de quo Strabo l. 6. de Salentinis loquens, Ἐνθαῦτα δ' ἐπὶ καὶ τὸ τῆς Ἀθηνᾶς ἱερὸν πλούσιόν ποτε, &c. *Hic verò fuit & Minervæ templum dives olim, & scopulus quem vocant promontorium Iapygium, multum procurrens in mare contra ortum hybernum.*

533. *Portus ab Eoo fluctu.*] Id est ad orientem obvertitur, ἠὼς, *Aurora* est, quæ ab oriente nascitur. *Arcem* vero accipio, vel pro munitione aliqua, quæ locum defenderet, vel pro ipso scopulo promontorii quod ἄκρα dicitur, ut explicuimus ad illud, Georg. 4. 461. *Flerunt Rhodopeiæ arces.*

535. *Brachia muro turriti scopuli.*] Nec turres erant, nec brachia. sed rupes porrectæ in modum brachio-

Bello armantur equi; bellum hæc armenta minantur.
Sed tamen iidem olim curru succedere sueti
Quadrupedes, & fræna jugo concordia ferre;
Spes est pacis, ait. Tum numina sancta precamur
Palladis armisonæ, quæ prima accepit ovantes;
Et capita ante aras Phrygio velamur amictu;
Præceptisque Heleni, dederat quæ maxima, rite
Junoni Argivæ jussos adolemus honores.
Haud mora, continuo perfectis ordine votis,
Cornua velatarum obvertimus antennarum;
Grajugenûmque domos, suspectaque linquimus arva.
Hinc sinus Herculei, si vera est fama, Tarenti.

rum, & erectæ instar turrium. Propert. l. 3. 20. 24. *Scandam ego Theëa brachia longa via.*

541. *Curru, &c.*] Pro *currui*, dativo contracto, Ecl. 5. 29. De *Pallade armisona*, Æn. 1. 43. De *ovatione*, pro lætitia, supra, v. 189.

545. *Phrygio velamur amictu.*] Observat præceptum Heleni, de quo supra, 405. *Amictum* illum volunt esse capitis integumentum, cui nomen erat *tutulus*, de quo Æn. 2. 683. *Phrygium* autem vocat, vel simpliciter quasi Trojanum, vel arte factum Phrygia, id est acu elaboratum, ut supra, v. 484. Hic autem aliqui volunt accidisse Æneæ, quod attigimus, Æn. 2. 166. ut Diomedes, qui cum Ulysse fatale Palladium ex arce Trojana eripuerat; pulsus deinde fatis adversis in Italiam, & jussus à Diis illud Trojanis restituere, Æneam fortè illuc appulsum, & operto capite sacrificantem nactus, hoc eidem reddere non ausus sit, ne turbaret sacra, sed cuidam ex Æneæ sociis tradiderit, cui nomen *Nautes*. Et vero regnasse dicitur Diomedes in Apulia, quæ Salentinis & Calabris contermina est ad occidentem, quanquam satis longo intervallo dissita.

547. *Junoni Argivæ.*] Quæ celebratur in *Argia* Peloponnesi regione, ita ut cum *Mycenæ* & *Argi*, vicinæ illic urbes, quæ Danao simul paruerant, in duo deinde regna divisæ sunt, templum celebre Heræum dictum Ἡραῖον id est Junonium, licet, ad Mycenas situm, utrique tamen regi commune esset, Strabo l. 8. Hinc profecti in Italiam Græci, sacra Junoni Argivæ ibidem instituerunt, Diomedes lucum apud Venetos, ex Strabone, l. 5. Jason fanum in Lucania, ex eodem, l. 6.

548. *Continuo.*] *Continuo ordine*, id est, non interrupto sacrificio; ideoque caput velare jussus fuerat, supra v. 405.

549. *Cornua velatarum, &c.*] *Antennæ* sunt ligna transversa in malo, quibus alligantur vela, antennarum extrema vocantur à Virgilio *cornua*: unde ipsas antennas appellat Lucanus l. 8. 177. *summos ceruchos*: id est, *habentes cornua*, ab ἔχω *habeo*, & κέρας *cornu*.

549. *Obvertimus.*] Ab extremo illo Italiæ promontorio Iapygio, ad partem maxime meridialem, cujus descriptionem habes, v. 396.

551. *Herculei Tarenti.*] De Tarenti situ v. 396. urbs est cum portu celebri, in recessu maxime septentrionali sinus Tarentini; bella olim gessit maxima cum Romanis, advocato in auxilium Pyrrho Epiri rege, Romanis deinde subdita, tum in Annibalis potestatem redacta, iterum ad Romanos reversa est. Hujus conditor *Taras*; qui heros, juxta Strabonem; juxta Servium, Neptuni filius fuit: instaurator aut potius invasor, *Phalantus*; Lacedæmonius: qui cum Partheniis notha Lacedæmoniorum prole, expulsus è patria, ibidem sedes statuit, & divinis honoribus post mortem affectus est: ut est apud Strabonem l. 6. & Justinum l. 3. 4. *Herculeum Tarentum* cur appelletur non liquet: videturque Virgilius de nominis veritate ipse dubitare, cum addit, *si vera est fama*. Quadruplicem conjecturam affero. I. Est ex Servio, qui ait Phalantum ex Herculis fuisse posteris, ab eoque octavum. sed hoc quasi commentum rejicitur. II. Est ex Erythræo, qui docet ex Aristotelis libro de mirabilibus auditis, locum quem Tarentini occupaverunt, vocatum esse postea *Heracleam*, cum prius dictus esset *Pleon*, & *Sigeum*. Addit vero quod

Cernitur, attollit se Diva Lacinia contra,
Caulonisque arces, & navifragum Scylacæum.
Tum procul è fluctu Trinacria cernitur Ætna;
Et gemitum ingentem pelagi pulsataque saxa
Audimus longe, fractasque ad litora voces,
Exultantque vada, atque æstu miscentur arenæ.
Et pater Anchises; Nimirum hæc illa Charybdis;
Hos Helenus scopulos, hæc saxa horrenda canebat.
Eripite, ô socii, pariterque insurgite remis.
Haud minus ac jussi faciunt, primusque rudentem
Contorsit lævas proram Palinurus ad undas;
Lævam cuncta cohors remis ventisque petivit.
Tollimur in cœlum curvato gurgite, & iidem

plane incertum est, Tarentinos ab Hercule fuisse domitos. III. Est ex Pomponio Sabino, qui ait in Herculis tutela Tarentum fuisse. Et vero legimus in Strabone l. 6. fuisse in illa urbe colossum Herculis æreum, opus Lysippi; a Fabio Maximo, qui recepit urbem, inde sublatum, & in Capitolio dedicatum. IV. Addo: non urbem solum, sed totum tractum, Herculis itineribus & memoria fuisse insignem: quod colligo ex eodem Strabone: urbs enim ibidem fuit *Heraclea*, id est, *Herculea*; ubi communis agebatur conventus Græcorum omnium, qui has regiones tenebant: tum *Leuca* urbs, ubi fons fœtentis aquæ, excitatus è sanguine Gigantum Leuterniorum, quos ab usque Phlegræis Italicæ Campaniæ campis persecutus Hercules ibidem terra obruerat.

552. *Diva Lacinia contra.*] Junonis Laciniæ templum, prope Crotonem urbem, sanctum omnibus circa populis, ex Livio l. 24. cujus tegulas marmoreas Fulvius Flaccus in censura sua, transtulit in ædem Fortunæ equestris, quam Romæ faciebat; ex Valerio l. 1. 2. ubi ara sub dio posita, in qua cinis, perflantibus procellis, semper immobilis, ex Plin. l. 2. 107.

Contra.] Meridiem versùs, in promontorio Lacinio, cum Tarentum sit ad septentrionem, v. 396.

553. *Caulonisque arces, & navifragum, &c.*] Prius tamen occurrit *Scylacæum*, quam *Caulon*. Est *Caulon*, vel *Caulonia*, urbs prius *Aulonia* dicta, à valle quam habebat in conspectu, erat enim in Apennini jugo sita: Græce autem αὐλὼν, *vallis*. Ab Achivis condita ex Strab. l. 6. nunc *Castel vetere*; mons adhuc *Caulo*.

Navifragum Scylacæum.] *Scylaceus sinus*, in media sinûs ora *Scylacæum* habet urbem, coloniam Atheniensium, qui Mnestheum regem a
jam secuti ducem fuerant.
l. 6. Sed hic varia est lectio. D
Scaliger, Poët. l. 2. 31. an sit,
fragum Scylacæum, redundan
labæ, aut extremis duabus in
coalescentibus, an vero, *Nau*
Syllacæum, ubi amphimacer
ctyli locum succederet. Tu
censet l. 19. 21. commodius leg
Scyllæum; quod, vel est pro
rium *Cænys*, *coda della volpe*,
guttiis freti Siculi; vel *Scylla*
lus, etiam ultra Cænym leuc
gra remotus. Sed sane cum
ne ad Charybdim quidem nisi
accesserit; vix potuit Scyllæ
dere. Igitur commodius est
cum antiquis plerisque eo
Navifragum Scylacæum, pe
cum *l*, præsertim cum dicat
Scylletium antiquis, recent
dictum esse Σκυλάκιον, *Scyla*

555. *Et gemitum ingentem*
&c.] Videtur hic Virgilius
quam cæteri poëtæ naturam
rybdis expressisse. Quippe Clu
qui ad pernoscendam loci na
se Messanam contulerat, ait
batque in Sicilia antiqua, l.
etsi vortex ille circa Messan
ostendatur appelleturque *Cal*
la rema; tamen mare toto fre
ticosum esse, ac tumultuosum
datque Thucydidem, qui
totum Charybdim appellavi
Est autem fretum, mare inte
gium & Messanam, qua mi
Sicilia distat à continente:
illud est, quod Charybdis appe
fuit qua Ulysses fertur transna
καὶ ἔστιν ἡ Χάρυβδις κληθεῖσα
&c. Hinc à quibusdam ad R
promontorium, ab aliis ad Me
collocatur; ab Homero sub f
caprificis arboribus inumbrat
aliis ut hians absque scopulis

Subductâ ad manes imos descendimus undâ.
Ter scopuli clamorem inter cava saxa dedere;
Ter spumam elisam & rorantia vidimus astra.
Interea fessos ventus cum Sole reliquit:
Ignarique viæ, Cyclopum allabimur oris.
Portus ab accessu ventorum immotus, & ingens
Ipse; sed horrificis juxta tonat Ætna ruinis;
Interdumque atram prorumpit ad æthera nubem,
Turbine fumantem piceo & candente favilla,
Attollitque globos flammarum, & sidera lambit;
Interdum scopulos avulsaque viscera montis
Erigit eructans, liquefactaque saxa sub auras
Cum gemitu glomerat, fundoque exæstuat imo.
Fama est, Enceladi semustum fulmine corpus
Urgeri mole hac, ingentemque insuper Ætnam

describitur. Re autem ipsa impetus est maris, à septentrione vehementius quam à meridie influentis: cujus fluctus, adversis ventis obluctantibus, Austro præsertim à meridie sæviente, repelluntur in freti angustias; ibique compressi, ingenti murmure & litorum scopulorumque mugitu in vortices contorquentur. Scite ergo Virgilius, nulla certi loci mentione facta, generatim *gemitum*, *litora*, *saxa*, *vada*, *æstum* commemorat: additque *nimirum hac illa Charybdis*. Male ergo plerique cum Cerdano *saxa* & *scopulos* interpretantur de *Scylla*: quæ ut ostendemus v. 685. nimium distat à vulgari Charybdis loco, quam ut ejus latratus inde audiri possit.] De fabula *Charybdis* & *Scyllæ*, supra, v. 420.

565. *Ad manes.*] In profundum maris, & quasi ad inferos, sedem umbrarum & animarum, quæ *manes* dicuntur, de quibus Georg. 4. 469.

567. *Rorantia astra.*] Stillantem aërem, depluente aqua, quæ maris impetu ejecta sursum fuerat.

569. *Cyclopum oris.*] Ex Cluverio de Sicilia l. 1. 2. *Cyclopes* primi Siciliæ, sive Trinacriæ habitatores fuerunt: præcipuè circa montem Ætnam, & agrum Leontinum. Fatetur eos statura fuisse gigantea, quod probat multis ibidem repertis cadaveribus insolitæ magnitudinis: eos etiam agrestes, & hospitibus infestos memorat. Hinc finxerunt poetæ vesci eos humanis carnibus, unicum habere media in fronte rotundum oculum, unde nomen ipsis, à κύκλος *circulus*, & ὤψ *oculus*. Tum, ob Ætnæ montis, & Liparearum in septentrionali Siciliæ litore septem insularum viciniam: addiderunt eosdem Vulcani ministros esse, suis illis in officicinis, ad fabricanda Jovis fulmina; Neptuni autem filios, quia solent fabulæ sceleratos omnes ei pro filiis attribuere. Portus Cyclopum à Virgilio fingitur, circa litus ubi nunc est *Catana* urbs, ad radices Ætnæ: patet enim è subsequenti narratione, eum in Siciliæ continenti, loco sylvoso describi: non in iis scopulis, qui circa idem litus à Cyclopibus vulgo nomen habent.

571. *Ætna.*] *Montgibel*, non longe à litore Siciliæ orientali: miræ fertilitatis.

572. *Prorumpit nubem.*] Activum hic est; unde passivum, apud Lucret. l. 6. 435. *Prorumpitur in mare venti vis*: neutrum vero Æn. 10. 379. *Medius densos prorumpit in hostes.*

573. *Candente.*] Non solum *candida* sed *fervente*, quæ ex fervore candorem contraxerit. Sic Æn, 12. 91. *Ensem quem Stygia candentem tinxerat unda.*

576. *Liquefactaque saxa.*] Exesa in pumices, comminuta in cineres, qui torrentium instar inde erumpunt; & Catanensem agrum, vicinumque mare interdum operiunt. Vide Cluverium, loco citato.

578. *Enceladi semustum, &c.*] Causam affert hujus incendii fabulosam: nempe bello gigantæo, maximum gigantum Enceladum, Titanis ac Terræ filium, fulminatum à Jove fuisse, & Ætna monte obtectum. Pindarus, & Ovidius hoc supplicium Typhoëo attribuunt: eumdemque volunt non hoc uno monte, sed Sicilia tota, oppressum esse: Ovid. Met. 5. 346. Veram alii causam profe-

Impositam, ruptis flammam expirare caminis;
Et, fessum quoties mutat latus, intremere omnem
Murmure Trinacriam, & cœlum subtexere fumo.
Noctem illam tecti sylvis, immania monstra
Perferimus; nec, quæ sonitum det causa, videmus.
Nam neque erant astrorum ignes, nec lucidus æthrâ
Sidereâ polus; obscuro sed nubila cœlo,
Et Lunam in nimbo nox intempesta tenebat.
Postera jamque dies primo surgebat Eoo,
Humentemque Aurora polo dimoverat umbram;
Cum subito è sylvis, macie confecta supremâ,
Ignoti nova forma viri, miserandaque cultu
Procedit; supplexque manus ad litora tendit.
Respicimus: dira illuvies, immissaque barba,
Consertum tegmen spinis; at cætera Grajus,
Et quondam patriis ad Trojam missus in armis.
Isque ubi Dardanios habitus & Troïa vidit
Arma procul; paulum aspectu conterritus hæsit,
Continuitque gradum; mox sese ad litora preceps
Cum fletu precibusque tulit: Per sidera testor,
Per superos, atque hoc cœli spirabile lumen;
Tollite me Teucri; quascunque abducite terras.
Hoc sat erit. Scio me Danais è classibus unum,
Et bello Iliacos fateor petiisse Penates.
Pro quo, si sceleris tanta est injuria nostri,
Spargite me in fluctus, vastoque immergite ponto.
Si pereo manibus hominum, periisse juvabit.
Dixerat; & genua amplexus, genibusque volutans
Hærebat. Qui sit, fari, quo sanguine cretus,
Hortamur: quæ deinde agitet fortuna, fateri.
Ipse pater dextram Anchises, haud multa moratus,
Dat juveni, atque animum præsenti pignore firmat.

runt: quod totus ille tractus, ad usque Campaniam, sulfure abundet ac speluncis, in quas admissi venti incendia excitant. Unde existimo non aliam ob causam Lipareas insulas, & *Æolias*, & *Vulcanias* appellatas esse; earumque regnum & *Æolo* & *Vulcano* ex æquo attributum; quam quod & igne & vento perinde agitentur.

585. *Æthra siderea.*] Cœlestis ignis sphæra, ut aiunt, quæ vocatur *æther*; & pro cœlo, & aëre & astrorum splendore sumitur.

587. *Nox intempesta.*] Ad agendum inepta, atque intempestiva.

588. *Eoo.*] Lucifero, Veneris stella, qui pro *diluculo* sumitur: nomen ab ἠὼς *Aurora*. De eo, Ecl. 6. 86. De *Aurora*, Georg. 1. 249.

594. *Consertum tegmen spinis.*] Ve stis è frondibus arborum, quæ spini inter se assutæ & compositæ erant.

Cætera.] Quantum ad cætera, nem pe statum, incessum, colorem, voci sonum.

600. *Cœli spirabile lumen.*] Vel aë rem, quem respiramus, & qui luc penetratur; vel lucem ipsam Soli vitalem, qua cuncta fruuntur ac ve luci spirant.

611. *Præsenti pignore.*] Tradita ma nu: quod fidei signum fuit. Sic Cur tius l. 5. Darium morientem it inducit cum Polystrato loquentem *Alexandro hoc fidei regiæ unicum de xtra pignus pro me dabis. Hæc dicen tem accepta Polystrati manu vita de stituit.*

Ill

Ille hæc, deposita tandem formidine, fatur:
Sum patria ex Ithaca, comes infelicis Ulyssei,
Nomen Achemenides; Trojam genitore Adamasto
Paupere (mansissetque utinam fortuna!) profectus.
Hic me, dum trepidi crudelia limina linquunt,
Immemores socii vasto Cyclopis in antro
Deseruere. Domus sanie dapibusque cruentis
Intus opaca, ingens: ipse arduus, altaque pulsat
Sidera: (Dii, talem terris avertite pestem)
Nec visu facilis, nec dictu affabilis ulli.
Visceribus miserorum, & sanguine vescitur atro.
Vidi egomet, duo de numero cum corpora nostro,
Prensa manu magnâ, medio resupinus in antro,
Frangeret ad saxum, sanieque aspersa natarent
Limina: vidi, atro cum membra fluentia tabo
Manderet, & tepidi tremerent sub dentibus artus.
Haud impune quidem: nec talia passus Ulysses,
Oblitusve sui est Ithacus discrimine tanto.
Nam simul expletus dapibus, vinoque sepultus
Cervicem inflexam posuit, jacuitque per antrum
Immensus, saniem eructans, ac frusta cruento
Per somnum commixta mero; nos magna precati
Numina, sortitique vices, una undique circum
Fundimur, & telo lumen terebramus acuto
Ingens, quod torva solum sub fronte latebat,
Argolici clypei aut Phœbeæ lampadis instar:
Et tandem læti sociorum ulciscimur umbras.
Sed fugite, ô miseri, fugite, atque ab litore funem
Rumpite.

613. *Ex Ithaca, &c.*] Insula est ad sinum Corinthiacum, pars regni Ulyssis: supra, v. 270. 272. *Ulyssei* pro *Ulyssis*. Æn. 1. 224.

614. *Achemenides.*] Fictum nomen ab ἄχος *mœror*, & μένω *maneo*: quia derelictus à sociis in mœrore diu fuerat: unde miror Nannium hujus nominis nullum etymon reperisse; ideoque rescribendum duxisse *Agamenides*, quasi ab ἄγαν *valde*, & μένω *maneo*: eoque miror magis, quod Ovidius, qui Metam. libro 14. totum hoc iter ex Virgilio quasi exscripsit, hunc ipsum sæpius *Achemeniden* vocat.

615. *Paupere.*] Ut se ad Trojam non voluntate profectum ostendat; habeatque necessitatis excusationem. Sic Sinon ad Priamum Æn. 2. 87. *Pauper in arma pater primis huc misit ab annis.*

617. *Cyclopis in antro.*] Polyphemi. Is Ulyssem, appulsum in Siciliam, & cum sociis duodecim ad se venientem, antro inclusum tenuit: devoratisque sex ex illis, ab Ulysse vini potu sopitus, impacta in oculum clava excæcatus est. Ulysses deinde sub arietum villis socios seque ipsum implicuit, & cum grege ex antro emersit. Quæ fusè describit Homerus Odyss. 9. 105. Hoc imitatur Virgilius: fingitque casu relictum illic esse unum è sociis Ulyssis, qui ante tres menses ad idem litus appulsus fuerat.

636. *Latebat.*] Clausus erat tunc oculus, nempe somno.

637. *Argolici clypei aut Phœbeæ lampadis.*] Tria notat, figuram, magnitudinem, & splendorem oculi. Notat *figuram* quidem rotundam; quæ figura erat *clypei*, & Cyclopes vocabantur à rotundo oculo, v. 569. Notat *magnitudinem* ingentem; qualis erat *clypei Argolici*, qui totum tegebat militem, ita ut cæterum cor-

Nam qualis quantusque cavo Polyphemus in antro
Lanigeras claudit pecudes; atque ubera pressat;
Centum alii curva hæc habitant ad litora vulgo
Infandi Cyclopes, & altis montibus errant.
Tertia jam Lunæ se cornua lumine complent:
Cum vitam in sylvis, inter deserta ferarum
Lustra domosque, traho, vastosque ab rupe Cyclopas
Prospicio, sonitumque pedum vocemque tremisco.
Victum infelicem, baccas, lapidosaque corna
Dant rami, & vulsis pascunt radicibus herbæ.
Omnia collustrans, hanc primum ad litora classem
Conspexi venientem: huic me, quæcunque fuisset,
Addixi: satis est gentem effugisse nefandam.
Vos animam hanc potius quocumque absumite leto.
Vix ea fatus erat, summo cum monte videmus
Ipsum inter pecudes vasta se mole moventem
Pastorem Polyphemum, & litora nota petentem:
Monstrum horrendum, informe, ingens, cui lumen ademptum.
Trunca manum pinus regit, & vestigia firmat.
Lanigeræ comitantur oves, ea sola voluptas,
Solamenque mali: de collo fistula pendet.
Postquam altos tetigit fluctus, & ad æquora venit;
Luminis effossi fluidum lavit inde cruorem:
Dentibus infrendens gemitu: graditurque per æquor
Jam medium, necdum fluctus latera ardua tinxit.
Nos procul inde fugam trepidi celerare, recepto
Supplice, sic merito, tacitique incidere funem:
Verrimus & proni certantibus æquora remis.
Sensit, & ad sonitum vocis vestigia torsit.
Verum ubi nulla datur dextram affectare potestas,
Nec potis Ionios fluctus æquare sequendo;
Clamorem immensum tollit, quo pontus & omnes
Intremuere undæ, penitusque exterrita tellus
Italiæ, curvisque immugiit Ætna cavernis.
At genus è sylvis Cyclopum & montibus altis
Excitum ruit ad portus, & litora complent.
Cernimus astantes nequicquam lumine torvo
Ætnæos fratres, cœlo capita alta ferentes,
Concilium horrendum: quales cum vertice celso

pora in clypeis exportarentur. Notat denique *splendoris* vim acerrimam, qualis ex *Phœbea lampadis*, id est, solis.

649 *Lapidosa corna.*] Fructus corni arboris, *cornouiller*: qui rubicundi sunt, intus ossiculo muniti durissimo. *Baccæ*, sunt exigui quilibet arborum fœtus.

670. *Dextram affectare.*] Cum affectu & aviditate apprehendere?

671. *Nec potis Ionios, &c.*] Nec potis est, nec potest: antiquæ voces, *pos* & *potis*: unde *compos*, *impos*: & verbum *possum*: quasi *pos sum*: & *potire* à *potis* apud Plautum.

Ionios fluctus.] Quia mare Ionium à Sicilia ad usque Græciam appellatur, supra, v. 210. De Ætna v. 571. De Cyclopibus, v. 569.

Aëriæ quercus aut coniferæ cyparissi
Constiterunt, sylva alta Jovis; lucusve Dianæ.
Præcipites metus acer agit quocunque rudentes
Excutere, & ventis intendere vela secundis.
Contrà jussa monent Heleni, Scyllam atque Charybdim
Inter, utramque viam, leti discrimine parvo,
Ni teneant cursus: certum est dare lintea retro.
Ecce autem Boreas angusta à sede Pelori
Missus adest: vivo prætervehor ostia saxo
Pantagiæ, Megarosque sinus, Tapsumque jacentem.

680. *Coniferæ cyparissi.*] Fructus pini & cupressi, quia rotundi in acumen abeunt, ideo dicuntur *coni*; *conus* enim hæc ipsa figura est, v. 468. Quercus dicata Jovi erat: ideo, *sylva Jovis*. Cupressus, arbor luctuosa, Proserpinæ; quæ Diana eadem erat: ideo, *lucusque Dianæ*. Æn. 4. 511.

685. *Inter utramque viam.*] *Utraque via* hic, pro Scylla scopulo, & Charybdi voragine sumitur; quam qui teneat, vitæ discrimen adeat: & *Ni*, pro *ne* dictum esse, consentiunt omnes interpretes. Monuerat enim Helenus, *supra* v. 429. ne illac transirent, sed retro potius abirent, &, cursu ad sinistram reflexo, Siciliam circumnavigarent.

Leti discrimine parvo.] Non hoc dicit; utrumque monstrum *Scyllam & Charybdim parum inter se distare*: Sciebat enim, id quod jam scimus, distantiam ac discrimen inter utrumque esse ut minimum, duodecies mille passuum. Sed hoc dicit: in his freti angustiis, totaque adeo via, quacumque cursum tenent *parum à morte distare*, propter frequentes vortices, supra, v. 555.

687. *Boreas.*] Ventus septentrionalis, de quo Ecl. 7. 51. Et hic quidem proprie, quia Siculum fretum rectis faucibus à septentrione ad meridiem patet; unde à *Peloro* promontorio ad *Pachynum* navigantibus omnino Borea opus est.

Angusta à sede Pelori.] Bene *angusta*, hic enim sunt maximæ Siculi freti angustiæ: passuum scilicet mille quingentorum, qui leucam circiter mediam efficiunt. Atque hic opus est brevem Siciliæ descriptionem attexere.

Sicilia, omnium Mediterranei maris insularum maxima, multis nominibus appellata fuit; multos habuit incolas. I. *Cyclopes*, ut diximus v. 569. II. *Sicanos*, Hispaniæ populos circa fluvium Sicanum; qui juxta alios est iceris, *Segre*; *juxta alios Cinga*, *Cinca*: ab his dicta est *Sicania*. III. *Italos*, qui Siculo duce, Sicanos in occidentalem insulæ partem ejecerunt: à quibus dicta est *Sicilia*: quanquam aliis aliter placet. IV. *Græcos* complures ac barbaros, qui colonias in eam deduxerunt. Denique Carthaginensibus paruit, Romanis, &c.

Nomen antiquissimum est, *Trinacria* à triangulari figura, quam efficiunt τρία ἄκρα, *tria extrema*, seu *promontoria*. Primum est *Pelorus*, *capo di Faro*, ad septentrionem, sic dictum à Pharo, sive specula & turri, quæ illic ad dirigendas naves extructa est. Secundum est *Pachynus*, *capo di Passaro*, ad meridiem. Tertium *Lilybæum*, *capo di Marsalla*, vel, *di Boeo* ad occidentem.

In orientali latere occurrunt, *Pantagias* fluvius, *Megareus* sinus, *Tapsus* peninsula, *Ortygia* insula, *Plemmyrium* promontorium, *Helorus* fluvius, *Pachynum* promontorium.

In meridionali latere, à Pachyno: sunt, *Camarina* palus, *Geloi* campi: *Gela*, *Agragas*, *Selinus*, urbes: tum *Lilybæum* promontorium. In septentrionali latere, à Lilybæo, *Drepani portus*.

689. *Pantagiæ.*] *Pantagias*, fluvius brevissimus, nunc *Porcari*: cujus ostia utrinque prærupto saxo etiam nunc includuntur, viginti ferme cubitos alto: hic tamen hybernis auctus torrentibus, e Leontinis collibus magnam secum saxorum copiam devehit ingenti murmure: unde Claudianus eum vocat l. 2. de raptu, v. 58. *saxa rotantem Pantagiam*: nomenque deducit Cluverius, à πάντα *omnia*, & ἄγω *traho*: quamvis alii à πάταγος *fragor*.

Megarosque sinus.] Apud Ovid. *Megareos*. Sinus est hic à Tauro promontorio ad Tapsum peninsulam. In media sinus ora, fuit urbs *Megare*, vel *Megaris*; à Megarensibus Achaiæ sic appellata; prius Hybla dicta, ab *Hyblæis* collibus vicinis, thymi &

Talia monstrabat, relegens errata retrorsum
Litora, Achemenides, comes infelicis Ulyssei.
Sicanio prætenta sinu jacet insula contra
Plemmyrium undosum, nomen dixere priores
Ortygiam. Alpheum fama est huc, Elidis amnem,
Occultas egisse vias subter mare; qui nunc
Ore, Arethusa, tuo Siculis confunditur undis.
Jussi numina magna loci veneramur: & inde
Exupero præpingue solum stagnantis Helori.

mellis feracibus: jamdiu penitus excisa.

Tapsumque jacentem.] Peninsula est, *Tapsus*, sinum Megarensem à meridie definiens, plana, æqua fluctibus, & iis quasi sepulta: unde forte nomen habet à θάπτω *sepelio*: præcipue isthmum habet humilem & angustum; quare insula dicitur à Servio, & adhuc vocatur, *isola delli Manghisi*.

690. *Relegens errata retrorsum.*] Nempe Virgilius; eorum opinionem sequitur, qui putant Ulyssem, è Lotophagorum terra, quæ *Meninx* insula est, ad Syrtim Africæ minorem, per meridiale ac deinde orientale Siciliæ latus, ad montem Ætnam & ad Cyclopes venisse, Odyss. l. 9. Juxta quam opinionem, Achemenides visa jam à se litora retro legit; ab orientali quippe latere, ad meridiale navigans. At Cluverius ab illa opinione abhorret, probatque in *Sicilia*, l. 2. 17. Ulyssem à Lotophagis ad Lilybæum promontorium Drepanumque navigasse: &, cùm Cyclopes totam insulam occuparent, Polyphemum illic in Eryce monte, non in Ætna, latuisse.

692. *Sicanio, &c.*] De hoc Siciliæ nomine, supra, v. 687. Syllabas habet ad arbitrium longas aut breves: legitur enim Ecl. 10. 4. *fluctus subterlabere Sicanos.* Hoc autem *Sicanio sinu* significat sinum, consequentibus post Æneam temporibus, *Syracusanum* dictum: cujus fauces ad septentrionem insidebat urbs ipsa *Syracusæ*; ad meridiem, *Plemmyrium* castellum in promontorio cognomine. Inter urbem & promontorium, insula erat *Ortygia*, ponte quidem urbi juncta, urbis ipsa pars; magis autem à promontorio remota, & quasi sinui prætenta, ne laxius pateret. Urbs nunc *Saragusa* dicitur: cujus Virgilius quare hic non meminerit, dicemus v. 707. *Plemmyrium*, quod *vadosum* significat, à πλημμυρὶς *maris inundatio*, nomen promontorio conveniens; nunc dicitur, *massa d'Oli-vero.* Denique *Ortygia* Insu...
Diodorum l. 5. nomen ...
quod sit sacra Dianæ, qua...
sit in *Ortygia* Delo, de q...
soli natalis appellationem...
transtulit.

694. *Alpheum fama est.*]...
fluvius est Elidis, regioni...
ponneso. *Arethusa*, fons...
dentali Ortygiæ insulæ lat...
num Syracusanum erum...
nitione & mole lapidum à...
junctus, ne fluctu totus ...
tanta dulcissimarum aqua...
ut fluvium emittere statim...
catur. Hunc porro fluviu...
bantur veteres ipsum esse...
pheum, qui, vel per sul...
meatus, vel inter maris ...
corruptus, eo penetraret ...
Inde certum volebant, ...
Olympicis, qui in Elide q...
que æstate celebrabantur...
rum sordes in Alpheum...
per os Arethusæ Siculæ e...
Hoc figmentum explodit S...
Hinc fabulosos Alphei &...
Nymphæ amores, vide ...
Nunc fons Arethusa in ...
fere ignoratur: nempe m...
veo os ad usus opificum di...
aut fluctibus ea litora, u...
pebat, exedentibus, ex...
nunc erumpit; ubi nunc ...
ejusmodi dulcis aquæ ne...
litore scaturigines. Ita Fa...
cad. 1. lib. 4. 1. quocum ...
consentiunt.

697. *Jussi numina mag...*
Admoniti, vel tum ab Ac...
vel prius ab Heleno. *Nu...*
tasse Dianæ, cui dicatam ...
lam fuisse ex Diodoro ...
v. 692.

698. *Stagnantis Helori.*...
paulo supra Pachynum ...
rium ad septentrionem: flu...
nissimus: in decursu nunc...
tellari: circa ostium, *A*...
parte stagni instar leniter...
bernis præterea auctus...
more Nili vicinos in agros...

Hinc altas cautes projectaque saxa Pachyni
Radimus; & fatis nunquam concessa moveri
Apparet Camarina procul, campique Geloi,
Immanisque Gela, fluvii cognomine dicta.
Arduus inde Agragas ostentat maxima longe
Mœnia, magnanimûm quondam generator equorum.
Teque datis linquo ventis, palmosa Selinus:
Et vada dura lego saxis Lilybeïa cæcis.
Hinc Drepani me portus & illætabilis ora
Accipit. Hic, pelagi tot tempestatibus actus,
Heu! genitorem, omnis curæ casusque levamen,

at: unde *stagnans* hic dicitur: tan- porro amœnitate atque ubertate, Ovidius Fast. 4. 475. locum illum *loria tempe* vocaverit. Fuit non ocul urbs *Helorum*, & arx *Helorum*: raque diruta.

599. *Saxa Pachyni.*] *Pachynus*, vel *chynum*; prima syllaba vulgo bre- longa tamen apud Ovid. Metam. 726. promontorium est meridiale iliæ, duorum ferè milliarium itio in mare projectum, in penin- æ modum: quæ altis cautibus præ- pta: sexcentorum est passuum am- u; cujus isthmus, passuum admo- m viginti, tumescente mari insulæ ciem præbet.

701. *Camarina.*] *Palus*, verius *la-*, cum è viginti fontibus erumpat: ope urbem cognominem, extru- m à Syracusanis, nunc omnino utam. Lacum medium, nunc *lago Camarana*, fluvius *Hipparis* præ- fluit, nunc *fiume di Camarana*: citur *fatis nunquam concessa move-* quia ex Suida, & veteribus gram- ticis, cum aliquando deficiente a pestilentiam ex putore creasset; isissentque Camarinenses ab Apol- e, num eam penitus exsiccarent: hibuit Deus: quod tamen præter i jussum cum fecissent; morbus idem extinctus est, at hostes per tium paludis ingressi Camarinam bem expugnarunt. Qua de re ex- oraculum Apollinis hoc carmine nceptum in Anthol. l. 4. Μὴ κίνει Καμαρίναν ἀκίνητος γὰρ ἀμείνων: moveas Camarinam; immota enim lior.

Geloi, immanisque Gela.] *Gela* bs olim ingens, unde *immanis* di- ur; & propriis regibus insignis t, quibus frequens cum Syracusa- bellum, à Rhodiis & Cretensibus ndita: ab Agrigentinorum tyran- Phintia tandem diruta: urbs *Gela* ebatur; fluvius, unde ipsi nomen, *las*, nunc *fiume di Terranova*; populi *Gelsi*, & *Gelenses*. In voce *Gela* brevis ultima syllaba producitur, ob sequentem in *fluvio* geminam consonantem.

703. *Agragas.*] Græcis, ὁ Ἀκράγας, Latinis *Agrigentum*, nunc *Gergenti*: ad fluvium cognominem, nunc *fiume di S. Biagio*; urbs olim in vertice rupis extructa à Gelensibus.

704. *Generator equorum.*] Habemus ex Servio, qui Pindarum citat, Agrigentinos equos in Græciæ ludis nobiles fuisse: ex Diodoro l. 13. Exænetum, Olympicis victorem, curru urbem ingressum esse, bigis Agrigentinis comitantibus trecentis, albi coloris; tum sepulcra victoribus equis magnifice interdum ibidem extructa.

705. *Palmosa Selinus.*] Megarensibus Siculis condita, de quibus v. 689. Nunc plane diruta: diciturque locus, *terra de li Pulci*: ad fluvium cognominem, hodie *Madiuni*. Nomen dedit σέλινον, *apium*, *persil*; cujus adhuc ibidem, ut & palmarum agrestium ingens copia est.

706. *Saxis Lilybeïa cæcis.*] *Lilybæum*, tertium Siciliæ promontorium, ad occidentem: planum quidem, sed ad tria passuum millia excurrens in mare, aquis ad cubitorum trium altitudinem superfusis. Unde hic *saxis cæcis dura vada* dicuntur. Ibi olim urbs *Lilybæum*, cujus in ruinis urbs est hodie *Marsalla*: à qua promontorium appellatur *capo di Marsalla*; vel a Latino nomine corrupto *capo di Boëo*, Græca vox Λιλύβαιον, Ionice Λιλυβήιον, unde Virgilius deducit *Lilybeïa* pro *Lilybæa*.

707. *Drepani me portus*, &c.] A Lilybæo in Boream deflectendo, portus hic occurrit capacissimus, ad radices *Erycis* montis, qui nunc est mons *S. Juliani*, & *Erycis* ibidem urbis: unde diu dictus est *portus Erycinorum*, sive *Drepanum*; à litoris curvatura in modum falcis, quæ Græ-

Amitto Anchisen : hic me, pater optime, fessum
Deseris, heu! tantis nequicquam erepte periclis.
Nec vates Helenus, cum multa horrenda moneret,
Hos mihi prædixit luctus; non dira Celæno.
Hic labor extremus, longarum hæc meta viarum.
Hinc me digressum vestris Deus appulit oris.
Sic pater Æneas, intentis omnibus unus,
Fata renarrabat Divûm, cursusque docebat:
Conticuit tandem, factoque hic fine quievit.

tis est δρέπανον. Hic Amilcar Carthaginensis oppidum condidit, Eryce urbe destructa, anno primi belli Punici primo, U. C. circiter 480. quod oppidum nunc *Drepanum* est; sive neutro plurali *Drepana*, vulgo *Trapani*.

Atque hic non abs re erit observare prudentiam Virgilii: qui, cum sciret Punici belli & conditi Drepani recentem esse memoriam, quippe nondum annis ducentis & quinquaginta distantem ab ætate sua; cavit omnino, ne quam Æneas suus mentionem de *urbe* faceret, de *portu* tantum & *ora* locutus. Idem cavit in *Syracusis* omittendis: cujus urbis cum esset maximum Romæ nomen, & celebratissima per Marcellum expugnatio; multi ejus originem noverant; sciebantque ab Archia Corinthiisque conditam, annis ab excidio Trojæ plus quadringentis. In cæteris vero, quarum obscuriora initia, non veritus subtiliorum hominum supercilium, indulsit aliquid rudiorum simplicitati, plebeiis usus & notis urbium nominibus. Sic *Megarides* & *Tapsum* passus est ab Ænea commemorari: quamvis eadem prope, ac Syracusæ, ætate essent. Sic ad *Camarinæ* urbis casum alludi: quamvis annis centum ac triginta recentior Syracusis, & Syracusanorum colonia esset. Sic *Gelam* urbem laudari, annis post Syracusas quadraginta quinque conditam à Cretensibus & Rhodiis: *Agrigentum* quoque, Gelensium opus; & *Selinuntem*, Megarensium Siculorum. Quæ temporum ratio partim ex Strabone, partim ex Thucydide certissima est.

710. *Amitto Anchisen.*] Verno tempore: ut patebit Æn. 5. 46. cum anniversarios patri ludos celebrabit. De *Anchisa*, Æn. 1. 621. De *Heleno*, Æn. 2. 263. De *Celæno* & *Harpyiis*, supra, 211.

715. *Hinc me digressum, &c.*] E Drepani portu in vicinam Italiam solvens, tempestate ad litus Africæ rejectus est, ut vidimus Æn. 1. Idque contigit, æstate post Trojæ excidium septima, ut est Æn. 1. 759. Ita ut totos annos sex jam errando consumpserit. Quanquam vix constat hæc tam longi temporis ratio: nisi dicatur per unum alterumve annum in Thracia, itemque in Creta perstitisse ad condendas urbes: neque enim videtur aliis in locis moram fecisse nisi brevem.

FINIS LIBRI TERTII.

P. VIRGILII

MARONIS

OPERA.

P. VIRGILII MARONIS OPERA.

NOTIS NOVISSIMIS ILLUSTRAVIT

CAROLUS RUÆUS SOC. JESU.

JUSSU

CHRISTIANISSIMI REGIS,

AD USUM SERENISSIMI DELPHINI.

Nova Editio longè auctior, & emendatior.

Cum Appendice de Diis, & Heroïbus Poëticis, ad Poëtarum intelligentiam necessaria.

TOMUS SECUNDUS.

PARISIIS,

Apud Fratres BARBOU, viâ Jacobæâ, prope fontem S. Benedicti, sub Ciconiis.

MDCCXXIX.

CUM PRIVILEGIO REGIS.

PUBLII

VIRGILII MARONIS ÆNEIDOS

LIBER IV.

ARGUMENTUM.

Dido amores in Æneam suos Annæ sorori aperit; ejusque consilio animum adjicit ad nuptias. Juno, ut Æneam ab Italia deducat, agit cum Venere de conciliandis inter utrumque nuptiis. Æneas ac Dido venatum abeunt, subortâque Junonis artibus tempestate, confugiunt in antrum: ibidemque falsum illud infaustumque conjugium perficitur. Iarbas, Getulorum rex, Jovis Ammonis filius, Didonis procus, advenam sibi præferri indignans, apud Jovem graviter queritur. Jupiter, & ejus precibus, & fatis urgentibus adductus, Mercurium ad Æneam mittit, qui eum abire in Italiam jubeat. Parat clam Æneas omnia ad navigationem necessaria: quod suspicata Dido, precibus & lacrymis deterrere eum ab incepto, tum per se, tum per sororem conatur. Æneas iterum à Mercurio in somnis admonitus, nocte intempestâ anchoras solvit. Dido doloris impatiens, extructam simulatione sacri magici pyram conscendens, ipso Æneæ gladio sibi vitam adimit.

Unus hic e libris omnibus plurimum artis habet ac suavitatis, motusque animi tenerrimos quosque ac valentissimos: præsertim in octo Didonis orationibus, quibus I. Sorori amorem aperit, v. 9. II. Dissuadet Æneæ profectionem, v. 305. III. Eidem multa exprobrat, & multa comminatur v. 365. IV. Sororem adhibet apud Æneam conciliatricem, v. 416. V. Desperatis omnibus, specie sacri magici, moriendi consilium sorori dissimulat, v. 478. VI. Secum ipsa noctu varia consilia agitat, v. 534. VII. Fugientium Trojanorum aspectu extremum furit, v. 590. VIII. Stricto ense sibi imminens in verba novissima erumpit, v. 651. Accusant Virgilium aliqui, quòd ex Argon. Apollonii lib 4. multa excerpserit: quos damnat Scaliger: neque convenit argumentum, nisi in uno, quod hospitem hic Dido, illic Medea, suum ament. At nihil admodum, præter comparationes pauculas, inde excerptum est: qualia etiam nonnulla ex Calypsûs & Ulyssis amoribus Odyss. l. 5. tum ex Euripidis Medea & Hippolyto, & Catulli carmine de Pelei nuptiis, excerpta sunt.

De ætate, familia, moribus Didonis, locus hic est disserendi: quæ a constat esse à Virgilio parum expressa fideliter.

I. De Ætate. Male Virgilius Æneam Didoni æqualem fecit, cum hæc illo tribus propemodum sæculis recentior: quam temporis anticipationem *anacronismum* appellant. At nuper Marollius hac Virgilium culpa liberare conatus est, ex fide fabulosæ historiæ: atque in ejus familiæ gradibus hunc ordinem statuit: ut caput sit generis, I. *Inachus*. II. *Io* ejus filia. III. Ex ea & Jove *Epaphus*. IV. Ex Epapho *Belus senior*. V. Ex Belo seniore *Agenor*. VI. Ex Agenore *Phœnix*, *Cadmus*, *Europa*, &c. Per quos familia multas in partes divisa est. Et ex Phœnice

Quis novus hic nostris successit sedibus hospes?
Quem sese ore ferens! quam forti pectore & armis!
Credo equidem, nec vana fides, genus esse Deorum.
Degeneres animos timor arguit. Heu quibus ille
Jactatus fatis! quæ bella exhausta canebat!
Si mihi non animo fixum immotumque sederet,
Ne cui me vinclo vellem sociare jugali,
Postquam primus amor deceptam morte fefellit;
Si non pertæsum thalami tædæque fuisset;
Huic uni forsan potui succumbere culpæ.
Anna, fatebor enim, miseri post fata Sichæi
Conjugis, & sparsos fraterna cæde penates;
Solus hic inflexit sensus, animumque labantem
Impulit: agnosco veteris vestigia flammæ.
Sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat;
Vel pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras,
Pallentes umbras Erebi, noctemque profundam:
Ante, pudor, quam te violo, aut tua jura resolvo.
Ille meos, primus qui me sibi junxit, amores
Abstulit: ille habeat secum, servetque sepulcro.
Sic effata, sinum lacrymis implevit obortis.
Anna refert: O luce magis dilecta sorori,
Solane perpetuâ mœrens carpêre juventâ?

17. *Deceptam morte.*] Primo nupserat Sichæo, qui à *Pygmalione* Didonis fratre occisus fuerat. Æn. 1. 347.

18. *Tædæque.*] Facis è *tæda* arbore, è picearum genere, pro nuptiis sumitur, quia præferebatur novæ uxori, in mariti domum deducendæ. De illo more nuptiali, Ecl. 8. 29.

Culpæ.] Quia secundæ nuptiæ adjunctam infamiæ notam habuerunt, propter suspicionem intemperantiæ, unde, juxta Servium, apud Romanos repellebantur à sacerdotio bis nuptæ, juxta Tacitum, apud Germanos secundæ nuptiæ lege prohibebantur.

21. *Penates.*] Vel pro domo sumuntur, vel potius pro Diis ipsis domesticis, nam Æn. 1. 353. occisus est Sichæus *ante aras*. De *Penatibus*, Æn. 2. 717.

Fraterna cæde.] Non qua frater occisus est, sed qua vir Sichæus Didonis à fratre *Pygmalione*, Tyri rege, occisus est.

23. *Veteris vestigia flammæ.*] Sensus duplex esse potest. Primus obvius, *Agnosco vestigia veteris amoris in Sichæum, qui me ab Ænea amore deterret.* Secundus abstrusior, at convenientior est; *Agnosco vestigia conjugalis amoris, quo primum olim in Sichæum, nunc iterum in Æneam feror.* De *Erebo*, pro inferis, Georg. 4. 471.

27. *Ante pudor, quam, &c.*] Redundat illud *ante*. Sic enim est, *tellus prius ima dehiscat, ante pudor quam te violo.* Sic apud Sallustium in Catilina: *Priusquam legiones scriberentur, multa ante capere.*

Violo .... resolvo.] Hæc est antiqua lectio, quam Apronianus & MSS. plurimi confirmant; cum vulgo legatur *violem, resolvam.*

31. *O luce magis dilecta, &c.*] Annæ oratio, animum eo, quo propensum videt, scite impellentis. Duas habet partes. I. Persuadet nuptias, 1. à delectabili, ut aiunt, cui addit posthabendam esse memoriam Sichæi, cum nullus insit sensus mortuis: posthabendum quoque propositum viduitatis, quæ ideo tantum chara fuit, quia nullus procorum charior. 2. Ab utili: ad defensionem & gloriam novæ urbis ac gentis, cui hanc à Diis opem præstitam putat. II. Modum assignat perficiendi consilii, sacrificia, moram hospitis, &c.

32. *Mœrens carpere juventâ.*] Translatio est à floribus, qui *carpuntur* manu, atque ita deflorescunt, quasi

Nec dulces natos, Veneris nec præmia noris?
Id cinerem, aut manes credis curare sepultos?
Esto: ægram nulli quondam flexere mariti;
Non Libyæ, non ante Tyro: despectus Iarbas,
Ductoresque alii, quos Africa terra triumphis
Dives alit: Placitone etiam pugnabis amori?
Nec venit in mentem quorum consederis arvis?
Hinc Getulæ urbes, genus insuperabile bello,
Et Numidæ infræni cingunt, & inhospita Syrtis;
Hinc deserta siti regio, lateque furentes
Barcæi. Quid bella Tyro surgentia dicam,
Germanique minas?
Diis equidem auspicibus reor, & Junone secundâ,
Huc cursum Iliacas vento tenuisse carinas.
Quam tu urbem soror hanc cernes! quæ surgere regna
Conjugio tali! Teucrûm comitantibus armis,
Punica se quantis attollet gloria rebus!
Tu modo posce Deos veniam, sacrisque litatis,

dicat: *Solane tota juventa tristis consumeris ac deflorésces?*

36. *Libyæ.*] Aliquando pro tota Africa sumitur; hic pro parte Africæ, quæ Ægyptum proximè attingit. Georg. 1. 241. De *Tyro*, Æn. 1. 16.

Non Libyæ, non ante Tyro.] Aliqui nulla interpunctione, continuo ordine, sic legunt: *Non Libyæ non ante Tyro despectus Iarbas*: ut sensus sit, Iarbam & in Libya despectum fuisse à Didone, & prius Tyri. Sed cum nulla auctoritate constet Didonem, antè adventum in Libyam, ab Iarba petitam fuisse: utor interpunctione solertiorum interpretum, unde sensum istum elicio, Didonem, ut in Libya, sic Tyri multos despexisse procos. Nec vero mirum est *Libyæ* dictum esse pro *in Libya*: & *Tyro*, sive *in Tyro*, pro *Tyri*: siquidem dixit Cicero, *Siciliæ cum essem*: & *in Alexandriæ*: pro, *in Sicilia*, & *Alexandria*.

36. *Iarbas.*] Jovis & Garamantidis Nymphæ filius, aut Maurusiorum, aut Maxitanorum, aut Getulorum; fortasse totius Africani litoris rex: cum dicatur deinde v. 198. filius Ammonis Jovis, qui est in extrema orientali parte, juxta Ægyptum. Is cum fraude bovini corii deceptus, Carthaginem à Didone structam videret, ejus nuptias sub belli denuntiatione petiit: ad quas cum cives repugnantem adigerent, trium mensium petito spatio, pyrâ in ultima urbis parte extructa, veluti placatura viri prioris manes, multis hostiis cæsis pyram conscendit: atque ita ad populum respiciens, ituram se ad virum, sicut præceperant, dixit, vitamque gladio finivit. Quandiu Carthago invicta fuit, pro Dea culta est. Ita fere Justinus lib. 18. 6. & alii.

37. *Africa terra, &c.*] Africana. Sic Tibullus 1. 9. 33. *Terra Campania.* Catullus 40. 21. *Terra Celtiberia.* De *Africa*, Ecl. 1. 65.

38. *Pugnabis amori.*] Verba contentionis junguntur sæpe dativo casui, Ecl. 5. 8. *Tibi certet Amyntas.* Georg. 2. 99. *Cui non certaverit ulla, &c.*

40. *Getulæ urbes, &c.*] *Getuli* ad meridiem Carthaginis siti erant: *Numidæ*, ad occidentem, qui & *Nomades*, ob feram ac pastoralem vitam, est enim νομὴ *pastus*. *Syrtis* utraque, major & minor, Libyci maris sinus, arenarum aggestionibus infesti, ad orientem: de iis Æn. 1. 115. [*Barcæi*, sive Barcitæ, ultra Syrtes, ad orientem majoris, nunc regnum *Barca*.

44. *Germanique minas.*] Testatur Justinus, Pygmalionem Tyri regem, cognita sororis fugâ, impio bello persequi fugientem paravisse, sed matris precibus & Deorum minis victum quievisse.

45. *Junone secunda.*] Quæ & præses est nuptiarum, & Pœnorum custos, Æn. 1. 19. & infra, v. 59.

50. *Veniam.*] Vel reipsa *veniam*, quia conjugii desiderium vocavit *culpam*, v. 19. Vel *favorem*, quem sæpe *venia* significat. Æn. 1. 523.

50. *Sacris litatis.*] Non cæsis tan-

Indulge hospitio, causasque innecte morandi:
Dum pelago desævit hyems, & aquosus Orion;
Quassatæque rates, & non tractabile cœlum.
His dictis incensum animum inflammavit amore,
Spemque dedit dubiæ menti, solvitque pudorem.
Principio delubra adeunt, pacemque per aras
Exquirunt: mactant lectas de more bidentes
Legiferæ Cereri, Phœboque, patrique Lyæo:
Junoni ante omnes, cui vincla jugalia curæ.
Ipsa tenens dextrâ pateram pulcherrima Dido,
Candentis vaccæ media inter cornua fundit:
Aut ante ora Deûm pingues spatiatur ad aras,
Instauratque diem donis, pecudumque reclusis

tum, sed feliciter factis: hoc enim est *litare*, ut diximus, Æn. 2. 116. Et jam addo locum è Cicerone de Divin. 2. 38. *Quid? cum pluribus Diis immolatur, qui tandem evenit, ut litetur aliis, aliis non litetur?* Dictum est autem *litare sacra*, ut à Propert. l. 4. 1. 24. *Litare exta*: à Suetonio *litare victimas*.

52. *Desævit.*] Duo significat: & valdè *sævit*, & *sævire cessat*. Cerdanus affirmat semper cessationem significare: nullumque exemplum esse, quod non explicet hunc in modum. Hoc ergo explicet, ex Æn. 10. 569. *Sic toto Æneas desævit in æquore victor, ut semel intepuit mucro*: ubi certè affirmat augetque, non minuit. At minuit & cessationem notat apud Lucanum. 5. 303. *Nec, dum desæviat ira, expectat.* Hic affirmat, siquidem affirmant cætera: *Quassatæque rates, & non tractabile cœlum.* Porro certissimum puto, tempus præsens hic positum esse pro futuro, *desævit*, pro *desæviet*, hoc sensu, *detine hic Æneam quamdiu sæviet hyems.* Patet enim ex v. 6. hoc institutum inter Annam Didonemque colloquium, postridie quàm Æneas advenerat: tunc autem æstas fuit, ut probavimus Æn. 1. 539. De *Orione*, firmabit interpretationem meam geminus versus, alter ex hoc eodem libro v. 121. *Dum trepidant alæ*, id est, *trepidabunt*, alter è Georg. l. 4. v. 84. *Dum gravis aut hos, aut hos versa fugâ victor dare terga coëgit*, id est, *dum cogat, donec coëgerit.* De *Orione*, Æn. 3. 517. Æn. 1. 539.

56. *Delubra.*] Templa, de iis Æn. 2. 225.

57. *Bidentes.*] Oves Gellius disputat ita dici, quasi *biennes*, duorum annorum. Festus, quod inferiores ac superiores haberent dentes, unde & *ambidentes* etiam vocabantur, quasi utrinque dentatæ. Isidorus, quod inter dentes octo *binos* haberent cæteris eminentiores. Tales autem oves exigebantur ad sacrificia.

58. *Legiferæ Cereri.*] Ceres Saturni & Opis filia, Proserpinæ mater ex Jove, quæ fruges & culturam agrorum invenit; ideoque jura & leges, quæ de agrorum divisione natæ sunt, unde sacra ejus apud Athenienses θεσμοφόρια appellabantur, à θεσμὸς *lex* & φέρω *fero*. De *Phœbo*, Ecl. 3. 62. De *Lyæo*, Baccho, Georg. 2. 229.

59. *Junoni, &c.*] Hæc Saturni & Opis filia, Jovis & soror & conjux, quia nuptiis præerat, ideò Græcis dicebatur *Ζυγία*, Romanis *Juga*, à *jugo*, sive à *jungendis* conjugibus, nam in nuptiis, si Servio & Isidoro fides est, in symbolum conjunctionis, jugum reipsa imponebatur contrahentibus, si aliis credimus vitta tantum sive tænia simul ambo ligabantur.

61. *Candentis vaccæ.*] Allusum putat Nascimbænus ad legem Numæ Romanorum regis, quam refert Plutarchus, ne mulieres ab obitu conjugis ad usque menses decem nuptias repeterent, quæ autem infra id tempus vellent repetere, vaccam prægnantem sacrificarent. Illa porro vini effusio, *libatio est*, Æn 1. 740.

62. *Spatiatur ad aras.*] Etiam more Romano, matronæ ante aras, faculas tenentes, & gestu gravi, saltationemque severam imitantes, movebantur & ferebantur: quod Horatium intellexisse puto, cum in Arte scribit. *Ut festis matrona moveri jussa diebus*: Hæc Turnebus, l. 23. 3.

63. *Instaurat.*] Frequenter repetit ac renovat sacrificia. Verbum in ea re solemne.

Pectoribus

Pectoribus inhians, spirantia consulit exta.
Heu, vatum ignaræ mentes! quid vota furentem,
Quid delubra juvant? est mollis flamma medullas
Interea, & tacitum vivit sub pectore vulnus.
Uritur infelix Dido, totâque vagatur
Urbe furens. Qualis conjectâ cerva sagittâ
Quam procul incautam nemora inter Cressia fixit
Pastor agens telis, liquitque volatile ferrum
Nescius; illa fugâ sylvas saltusque peragrat
Dictæos; hæret lateri letalis arundo.
Nunc media Æneam secum per mœnia ducit:
Sidoniasque ostentat opes, urbemque paratam:
Incipit effari, mediaque in voce resistit.
Nunc eadem, labente die, convivia quærit:
Iliacosque iterum demens audire labores
Exposcit, pendetque iterum narrantis ab ore.
Post, ubi digressi, lumenque obscura vicissim
Luna premit, suadentque cadentia sidera somnos:
Sola domo mœret vacuâ, stratisque relictis
Incubat: illum absens absentem auditque videtque:
Aut gremio Ascanium, genitoris imagine capta,
Detinet, infandum si fallere possit amorem.
Non cœptæ assurgunt turres, non arma juventus
Exercet, portusve aut propugnacula bello
Tuta parant: pendent opera interrupta, minæque
Murorum ingentes, æquataque machina cœlo.

64. *Spirantia consulit exta.*] *Extis-cium* est: quo *exta*, id est victima-m interiora quæ maxime *extant*, r, pulmo, lien, jecur, celeriter ex-hhuntur; & adhuc spirantia ac pal-antia inspiciuntur, antequam fri-scant, habeturque inde futuri co-litio.

70. *Cressia.*] Cretica, in Creta sula. *Candie*, de qua Æn. 3. 104. jus in parte orientali mons est ite.

81. *Suadentque cadentia sidera som-s.*] Non initium noctis ut vulgo pu-tur, sed exitum intellige, ut & Æn. 9. Duo enim hic distinguit tem-ra: unum, quo Dido repetit con-via, scilicet *labente die*: & hoc est itium noctis; alterum, quo mœret mo vacua, nempe cum *vicissim us premit lumen*; & hic exitus noct s. ec te decipiat, quod dicantur tunc adere cadentia sidera somnos, quod detur in initia noctis aptius con-nire: immo plane in exitum con-enit, tunc enim proprie *cadunt side-*, noctis initio *surgunt*: tunc etiam omnus mollior & facilior, & iis qui octu vigilavere, omnino necessa-ius est.

82. *Vacuâ.*] Silente, cæteris ad somnum digressis.

Stratis relictis.] Lectis, non *conju-galibus*, nondum enim conjugium coaluerat; sed *epularibus*, qualis ille de quo Æn. 2. 2. *Inde thoro pater Æ-neas*, &c.

85. *Si fallere possit amantem.*] Ea-dem forma, Æn. 6. 78. *Magnum si pectore possit excussisse Deum.*

88. *Minæ murorum.*] Contendunt cum Turnebo plerique omnes *minas* esse partes altissimas murorum, pin-nas fenestratas; vel quia inde pro-pugnatores hostibus *minantur*, juxta Turnebum; vel quia partes illæ ma-xime *eminent*, juxta Hortensium. Sed quia id auctoritatibus firmant sequioris sæculi scriptorum, Rufini, Ammiani: vix fidem habeo: suspicor-que *minas* dici, non de muris tantum, sed etiam de celsis quibuslibet acer-vis ac molibus imperfectis, quæ ruinam videntur *minari*, aut certe ipso aspectu terrent. Juvant conje-cturam hic, *opera imperfecta*.

89. *Machina.*] Sunt qui pro ædifi-ciis sumant: ego pro machinis illis, quæ ad subvehendos lapides, attol-lendamque molem ædificii eriguntur.

Quam simul ac tali persensit peste teneri
Cara Jovis conjux, nec famam obstare furori;
Talibus aggreditur Venerem Saturnia dictis,
Egregiam vero laudem & spolia ampla refertis,
Tuque, puerque tuus; magnum & memorabile nomen:
Una dolo Divûm si fœmina victa duorum est.
Nec me adeo fallit, veritam te mœnia nostra,
Suspectas habuisse domos Carthaginis altæ.
Sed quis erit modus? aut quò nunc certamine tanto?
Quin potius pacem æternam pactosque hymenæos
Exercemus? habes, totâ quod mente petisti:
Ardet amans Dido, traxitque per ossa furorem.
Communem hunc ergo populum, paribusque regamus
Auspiciis: liceat Phrygio servire marito,
Dotalesque tuæ Tyrios permittere dextræ.
Olli (sensit enim simulatâ mente locutam,
Quo regnum Italiæ Lybicas averteret oras)
Sic contra est ingressa Venus: Quis talia demens
Abnuat, aut tecum malit contendere bello?
Si modo, quod memoras, factum fortuna sequatur.
Sed fatis incerta feror: si Juppiter unam
Esse velit Tyriis urbem, Trojaque profectis;
Miscerive probet populos, aut fœdera jungi.
Tu conjux: tibi fas animum tentare precando.
Perge, sequar. Tum sic excepit regia Juno:
Mecum erit iste labor: nunc qua ratione, quod instat
Confieri possit, paucis adverte, docebo.
Venatum Æneas, unàque miserrima Dido,

91. *Nec famam obstare furori.*] Nec famæ curam ac studium obstare amori ardentissimo, qui sæpe in furorem accenditur. *Saturnia*, Juno, Saturni & Opis filia. De *Venere*, Æn. 1. 260. De ejus puero *Cupidine*, Æn. 1. 661.

96. *Veritam te mœnia nostra.*] Et vero Venus Æn. 1. 675. ideo sub Ascanii habitu Cupidinem Didoni obtulit, qui eam in amorem Æneæ illiceret; ne Juno, Carthagini propitia, Trojanis infesta, hoc hospitio adversus eos abuteretur: *Vereor quo se Junonia vertant hospitia.* De *Hymenæo* Deo, pro nuptiis, Georg. 3. 60.

102. *Paribus auspiciis.*] Translata dictio è comitiis, ubi creabantur consules captato pariter volatu avium, quod proprie *auspicium est*.

103. *Liceat Phrygio servire marito, &c.*] *Liceat*, me ac Didonem; Deam nempe, Reginamque; servire *Phrygio*, id est exuli & servo: quod acerbe ac maligne dictum est: erant enim *Phryges* Trojani tum exules, & universim tota gens nota servitutis aliqua infamis: ex ea enim servi ac mancipia vulgo petebantur. ut notat Athenæus, & passim apud scriptores videre est. De *Phrygia*, Æn. 1. 385.

104. *Dotalesque.*] *Dos*, est patrimonium uxoris, & quicquid viro cum uxore datur.

106. *Quo regnum Italiæ, &c.*] Æn. 1. 23. *Progeniem sed enim Trojano à sanguine duci audierat, Tyrias olim quæ verteret arces: hinc populum late regem... venturum*: nempe Romanum Italumque cujus parentem Æneam ideo mari Juno insequebatur, ejeceratque vi tempestatis ad litus Africæ; ut eum à fundando in Italia regno averteret, ac debitum ejus fatis orbis imperium in Africa stabiliret.

110. *Fatis incerta feror, &c.*] Pro aut ita ferè, v. 85. *Si fallere possit amantem*; id est, ut videat *an fallere possit amantem*.

116. *Confieri.*] Baldus Ciceroni, in epist. ad Atticum, l. 9. 10. *Ut per te res tota confieret*. Cæsar, de bello Gall.

PUBLII VIRGILII MARONIS ÆNEIDOS LIBER IV.

ARGUMENTUM.

Dido amores in Æneam suos Annæ sorori aperit; ejusque consilio animum adjicit ad nuptias. Juno, ut Æneam ab Italia deducat, agit cum Venere de conciliandis inter utrumque nuptiis. Æneas ac Dido venatum abeunt, subortâque Junonis artibus tempestate, confugiunt in antrum: ibidemque falsum illud infaustumque conjugium perficitur. Iarbas, Getulorum rex, Jovis Ammonis filius, Didonis procus, advenam sibi præferri indignans, apud Jovem graviter queritur. Jupiter, & ejus precibus, & fatis urgentibus adductus, Mercurium ad Æneam mittit, qui eum abire in Italiam jubeat. Parat clam Æneas omnia ad navigationem necessaria: quod suspicata Dido, precibus & lacrymis deterrere eum ab incepto, tum per se, tum per sororem conatur. Æneas iterum à Mercurio in somnis admonitus, nocte intempestâ anchoras solvit. Dido doloris impatiens, extructam simulatione sacri magici pyram conscendens, ipso Æneæ gladio sibi vitam adimit.

Unus hic e libris omnibus plurimum artis habet ac suavitatis, motusque animi tenerrimos quosque ac valentissimos: præsertim in octo Didonis orationibus, quibus I. Sorori amorem aperit, v. 9. II. Dissuadet Æneæ profectionem, v. 305. III. Eidem multa exprobrat, & multa comminatur v. 365. IV. Sororem adhibet apud Æneam conciliatricem, v. 416. V. Desperatis omnibus, specie sacri magici, moriendi consilium sorori dissimulat, v. 478. VI. Secum ipsa noctu varia consilia agitat, v. 534. VII. Fugientium Trojanorum aspectu extremum furit, v. 590. VIII. Stricto ense sibi imminens in verba novissima erumpit, v. 651. Accusant Virgilium aliqui, quòd ex Argon. Apollonii lib 4. multa decerpserit: quos damnat Scaliger: neque convenit argumentum, nisi hoc uno, quod hospitem hic Dido, illic Medea, suum ament. At nihil admodum, præter comparationes paucular, inde excerptum est: qualia etiam nonnulla ex Calypsûs & Ulyssis amoribus Odyss. l. 5. tum ex Euripidis Medea & Hippolyto, & Catulli carmine de Pelei nuptiis, excerpta sunt.

DE ætate, familia, moribus Didonis, locus hic est differendi: quæ tria constat esse à Virgilio parum expressa fideliter.

I. De Ætate. Male Virgilius Æneam Didoni æqualem fecit, cum sit hæc illo tribus propemodum sæculis recentior: quam temporis anticipationem *anacronismum* appellant. At nuper Marollius hac Virgilium culpa liberare conatus est, ex fide fabulosæ historiæ: atque in ejus familiæ gradibus hunc ordinem statuit: ut caput sit generis, I. *Inachus*. II. *Io* ejus filia. III. Ex ea & Jove *Epaphus*. IV. Ex Epapho *Belus senior*. V. Ex Belo seniore *Agenor*. VI. Ex Agenore *Phœnix*, *Cadmus*, *Europa*, &c. Per quos familia multas in partes divisa est. Et ex Phœnice

Reginam thalamo cunctantem ad limina primi
Pœnorum expectant: ostroque insignis & auro
Stat sonipes, ac fræna ferox spumantia mandit.
Tandem progreditur magnâ stipante catervâ,
Sidoniam picto chlamydem circumdata limbo:
Cui pharetra ex auro, crines nodantur in aurum,
Aurea purpuream subnectit fibula vestem.
Necnon & Phrygii comites, & lætus Iülus,
Incedunt: ipse ante alios pulcherrimus omnes
Infert se socium Æneas, atque agmina jungit.
Qualis, ubi hybernam Lyciam Xanthique fluenta
Deserit, ac Delum maternam invisit Apollo,
Instauratque choros, mixtique altaria circum
Cretesque Driopesque fremunt, pictique Agathyrsi:
Ipse jugis Cynthi graditur, mollique fluentem
Fronde premit crinem fingens, atque implicat auro:
Tela sonant humeris. Haud illo segnior ibat
Æneas; tantum egregio decus enitet ore.
Postquam altos ventum in montes, atque invia lustra;
Ecce feræ, saxi dejectæ vertice, capræ
Decurrêre jugis; alia de parte patentes
Transmittunt cursu campos atque agmina cervi
Pulverulenta fugâ glomerant, montesque relinquunt.

133. *Cunctantem.*] Scilicet placendi studio ex iis fuit mulieribus, de quibus Terent. Heaut. A. 2. S. 2. 11. *Dum comuntur annus est.* De *ostro*, purpura Georg. 2. 506.

137. *Sidoniam chlamydem picto limbo.*] *Sidoniam*, explico purpuream, à Sidone, urbe Phœniciæ, vicina Tyro, unde purpura celebris, Georg. 2. 506. *Picto*, interpretor, diversi à purpura coloris, fortasse aurei. *Limbo*, institâ, in extrema ora chlamydis. *Chlamydem*, vestem militarem ac venatoriam, thoraci superpositam, *casaque.*

138. *In aurum.*] Vel in reticulum aurei contextus implexi crines: vel crines ipsi flavi coloris in aurei nodi formam ligati. De *Phrygia*, Asiæ regione, unde Trojani erant, Æn. 1. 385. De *Iulo*, Ascanio. Ibid. 271.

143. *Qualis ubi, &c.*] Comparaverat Virgilius Æn. 1. 502. Didonem cum Diana: nunc Æneam cum fratre Dianæ Apolline. Et aliquantum expressa res est ex duobus Apollonii locis Argon. l. 1. Solemnis autem erat opinio, Deos certis anni temporibus commutare sedes: aitque Servius constare, sex hybernis mensibus Apollinem apud Pataram Lyciæ urbem oracula reddere; sex æstivis apud Delum Ægæi maris insulam. *Lycia*, regio est Asiæ minoris, ad meridiem maritima urbs ibi *Patara* fuit, nunc *Patera*, Apollinis templo quondam insignis, & Xanthus fluvius & urbs, nunc *Santo.*

144. *Delum maternam.*] *Quia in ea* Ægæi maris insula Dianam & Apollinem Latona è Jove peperit. Æn. 3. 74. & 77.

146. *Cretesque, Dryopesque, &c.*] Confluentes ad oraculum. Delium undecunque populi; *Cretes* ex insula Creta, *Candia*, Æn. 3. 104. *Dryopes*, ex Strabone l. 9. fuerunt in Peloponneso: eo transvecti, vel à Dryope Arcade, cum antea circa Sperchium Thessaliæ fluvium habitarent; vel ab Hercule ejecti è Doride, quæ est juxta Parnassum montem. *Agathyrsi*, gens Scythica, qui ex Mela l. 2. *Ora artusque pingebant, ut quisque majoribus præstabat, ita magis vel minus.* Juxta alios gens Sarmatica. *Cynthus*, mons in insula Delo. Æn. 3. 92.

151. *Lustra.*] Ferarum cubilia: quare: Georg. 2. 471. De *Cervis*, quos esse in Africa multi negant, Æn. 1. 188. Affirmant tamen Oppiani & Philostrati aliorumque testimonia apud Cerdanum.

At puer Ascanius mediis in vallibus acri
Gaudet equo; jamque hos cursu, jam præterit illos;
Spumantemque dari pecora inter inertia votis
Optat aprum, aut fulvum descendere monte leonem.
Interea magno misceri murmure cœlum
Incipit: insequitur commixta grandine nimbus.
Et Tyrii comites passim, & Trojana juventus,
Dardaniusque nepos Veneris, diversa per agros
Tecta metu petiere; ruunt de montibus amnes.
Speluncam Dido, dux & Trojanus, eandem
Deveniunt; prima & Tellus & pronuba Juno
Dant signum; fulsere ignes, & conscius æther
Connubii, summoque ulularunt vertice Nymphæ.
Ille dies, primus leti primusque malorum
Causa fuit, neque enim specie famâve movetur,
Nec jam furtivum Dido meditatur amorem;
Conjugium vocat, hoc prætexit nomine culpam.
Extemplo Libyæ magnas it fama per urbes:
Fama, malum quo non aliud velocius ullum:

163. *Dardanius nepos Veneris.*] Ascanius filius Æneæ, qui Anchisæ & Veneris filius: *Dardanius*, Trojanus, Æn. 1. 239.

166. *Prima & tellus, & pronuba Juno.*] Constat ad singula gravioris momenti negotia solitos veteres captare auspicia atque omina; sed præsertim ad nuptias: ut diximus Æn. 1. 350. Igitur omina quæ fuerint hic notandum est. I. Quidam aiunt *Tellurem* quoque è Diis fuisse nuptiarum præsidibus: *prima* autem dicitur ordine significandi, quia tunc prima omnium signa dedit: quæ autem? nisi terræ motum. II. *Juno*, ut constat, nuptiis præfuit, hinc dicta *pronuba*, Γαμηλία à γάμος *nuptiæ*. Hæc autem, cum pro *aëre* terræ proximo sæpe sumatur; signum dedit, *nimbis & commixta grandine.* III. *Æther* superior, & ignea mundi pars, quæ *Jupiter* aliquando dicitur, signa dedit fulguribus & fulmine; juxta eorum opinionem, qui fulmina putabant, non in media aëris regione fabricari, sed à Jove mitti & igneo æthere. *Conscius* dicitur: quia nuptiarum illarum conscii & auctores fuleri ipsi fuerant, Juno, Venus, & ipse, quem suum in consilium adegerant, Jupiter, v. 110. & sequentibus.

167. *Fulsere ignes, &c.*] Mos erat in nuptiis, ut sponsæ ad sponsum eunti præferrentur faces; ut puellæ ad mediam noctem ante conjugum fores lætis carminibus perstreperent; quorum exemplum insigne superest apud Theocritum Idyllio 18. Ideo Virgilius hic adhibet *fulgura* pro facibus; & *ululatum Nympharum*, pro carminibus.

168. *Nymphæ.*] Vel fuere *Oreades*, Nymphæ montium, quia erant in speluncæ *summo vertice.* De iis Ecl. 2. 46. Vel, ut censet Cerdanus, *Diræ & Furiæ*, quæ pro Nymphis ab amantibus acceptæ fuerint. De quo errore sic Dido apud Ovid. Heroid. 7. 73. *Audieram voces: Nymphas ululasse putavi: Eumenides fatis signa dedere meis.*

170. *Neque enim specie famâve movetur.*] Non specie, ac præsenti deformitate sceleris sui; nec fama ac sermone absentium hominum.

174. *Fama, malum, &c.*] Vapulat à Macrobio aliisque Virgilius, ob eam famæ descriptionem; quam tamen subsequentes poëtæ imitari frustra conati sunt: & certe multum habet acuminis. *Mobilitate viget*, quia est incerta ac mutabilis. *Vires acquirit eundo*, qua vel una re monstrum videri potest, cum eundo cætera deficiant. *Parva metu primo, mox, &c.* quia non nisi timidè primo, quæ sunt tacenda, divulgantur. *Caput inter nubila condit*: quia licet sparsa sit ubique fama: sæpe tamen ejus caput, atque auctor, & veritas, ignorantur. *Terra parens extremam progenuit sororem gigantibus*: quia Fama turpia Deorum scelera evul-

Mobilitate viget, vireſque acquirit eundo:
Parva metu primò; mox ſeſe attollit in auras,
Ingrediturque ſolo, & caput inter nubila condit.
Illam terra parens, irâ irritata Deorum,
Extremam (ut perhibent) Cœo Enceladoque ſororem
Progenuit, pedibus celerem & pernicibus alis:
Monſtrum horrendum, ingens: cui quot ſunt corpore plumæ,
Tot vigiles oculi ſubter (mirabile dictu)
Tot linguæ, totidem ora ſonant, tot ſubrigit aures.
Nocte volat cœli medio, terræque per umbram
Stridens, nec dulci declinat lumina ſomno:
Luce ſedet cuſtos, aut ſummi culmine tecti,
Turribus aut altis, & magnas territat urbes:
Tam ficti pravique tenax, quam nuntia veri.
Hæc tum multiplici populos ſermone replebat
Gaudens, & pariter facta atque infecta canebat:
Veniſſe Æneam Trojano à ſanguine cretum,
Cui ſe pulchra viro dignetur jungere Dido:
Nunc hyemem inter ſe luxu, quam longa, fovere,
Regnorum immemores, turpique cupidine captos.
Hæc paſſim Dea fœda virûm diffundit in ora.
Protinus ad regem curſus detorquet Iarbam:
Incenditque animum dictis, atque aggerat iras.
Hic Ammone ſatus, raptâ Garamantide Nymphâ,

gavit: qui videtur extremus Terræ conatus in Deos, poſt extincta Gigantum Bella. Huic *plumæ multæ*: quia unuſquiſque de ſuo aliquam quaſi plumam famæ addit. *Vigiles oculi ſubter plumas*: quia videt omnia videtur à nemine. *Nocte volat*: neque enim animadverti poteſt, qui fiat, ut tantillo tempore tam longe lateque pervagetur. *Luce ſedet cuſtos*: ut obſervet quæ tractantur inter homines; præſertim in ædibus regum, magniſque urbibus. Cæterum tam eſt apta veris, quam falſis evulgandis.

179. *Cœo, Enceladoque ſororem.*] Gigantum præcipuis, Terræ ac Titanis filiis: qui bellum Jovi intulerunt ad ulciſcendam patris injuriam: cui cœli regnum, ut fratri Saturni natu majori, debitum eſſe contendebant. Hi aggeſtis montibus, ut cœlum aſcenderent, iiſdem oppreſſi ſunt. Georg. 1. 279.

198. *Hic Ammone ſatus.*] Jupiter *Ammon*, Ægyptiis & Afris celebre oraculum ac templum habuit in Libya, ad orientem Cyrenaicæ regionis, ad occidentem Ægypti, ad ſeptentrionem Garamantum ac Naſamonum: in irriguo & palmifero loco, quamvis tota regio aridiſſima ac deſertiſſima ſit. Hujus origo varie refertur: tribuitur tamen maxime Libero, ſive Baccho, cui per Libyæ deſerta iter facienti, aries cornu fontem ibi monſtravit; quem ille Jovem eſſe patrem arbitratus, templum ibidem erexit Jovi, cornuto & arietino capite, vocavitque *Ammona*, ab *arena*, quæ Græcis eſt ἄμμος vel ψάμμος. Plutarchus tamen lib. de Iſide, videtur negare nomen eſſe illud Græcæ originis, ſed Ægyptiorum proprium. Unde aliqui putant *Ham*, ſive *Cham*, Noë filium, primum Ægypti cultorem, ſub eo coli nomine: alii *Solem*, qui, ut & *calor*, dicitur Hebræis *Hamma*; eique volunt, ut & Moſi, appicta eſſe cornua pro radiis. Et vero ex Curtio l. 4. juxta illud templum fons erat quoque, *Solis* dictus, qui rigeſcebat interdiu, noctu fervebat; tepidus aut frigidus, pro vario Solis acceſſu aut receſſu. Hoc adiit oraculum Alexander, cum eſſet in Ægypto, ab eoque ſe Jovis filium dici per ſacerdotem curavit. Hujus hic Iarbas filius dicitur fuiſſe, & *Garamantidis* Nymphæ, ſive *Garamantis* proprium, ſive gentile nomen ſit: non enim longe

Templa Jovi centum latis immania regnis,
Centum aras posuit: vigilemque sacraverat ignem,
Excubias Divûm æternas, pecudumque cruore
Pingue solum, & variis florentia limina sertis.
Isque amens animi & rumore accensus amaro,
Dicitur ante aras, media inter numina Divûm,
Multa Jovem manibus supplex orasse supinis:
Juppiter omnipotens, cui nunc Maurusia pictis
Gens epulata toris Lenæum libat honorem,
Aspicis hæc? an te, genitor, cum fulmina torques,
Nequicquam horremus? cæcique in nubibus ignes
Terrificant animos, & inania murmura miscent?
Fœmina, quæ nostris errans in finibus urbem
Exiguam pretio posuit; cui litus arandum,
Cuique loci leges dedimus: connubia nostra
Reppulit, ac dominum Ænean in regna recepit.
Et nunc ille Paris cum semiviro comitatu,
Mæoniâ mentum mitrâ crinemque madentem
Subnexus, rapto potitur: nos munera templis

berant populi Garamantes. De *Iarba*, v. 36.

199. *Templa Jovi centum*, &c.] Aliqui inde colligunt Iarbam Ammonis templi conditorem dici: sed perperam: cum centum illa templa, *latis regnis*, id est, variis latissimi regni locis condita dicantur.

200. *Vigilem ignem.*] Plutarchus, lib. de defectu oraculorum, testatur in Ammonis templo lucernam fuisse perpetuo ardentem, de quo more, Æn. 2. 297.

205. *Supinis.*] Notetur mos orandi veterum, non expassis, non porrectis, sed supinis manibus, ita ut palmæ cœlo obversæ essent.

206. *Cui gens Maurusia*, &c.] *Maurusii* sive *Mauri*, partem Africæ occidentalem obtinebant, ab usque Carthagine aut Numidia, ad fretum Gaditanum: varias in gentes distributi.

207. *Gens epulata toris*, &c.] Post sacrificia solebant è victimarum extis epulari, inque epulis vina in honorem Deorum *libare* & effundere. De *epulis* illis, Æn. 7. 175. De *libatione*, Æn. 1. 740. De *toris*, lectis vulgo gramineis, Æn. 3. 224. De *Lenæo*, sive Bacchico honore, pro vino, Georg. 2. 4.

215. *Paris*, &c.] Æneam vocat Paridem, id est, mollem: de eo Æn. 1. 31. Proptereaque Athenæus l. 1. notat Homerum nemini Heroum usum unguentorum, præterquam Paridi, tribuisse: erat autem usus ille præcipue in capillis: unde mox addit, *crinemque madentem*.

Semiviro comitatu.] Alludit ad morem Phrygum, apud quos insignis erat cultus Deæ Cybeles, cujus sacerdotes exsecabantur, unde molles & effœminati evadebant, vocabanturque *Galli*.

216. *Mæonia mitra*, &c.] Lydi ex Strabone, l. 13. Priami tempore vocabantur Μήονες, *Meones*, vel Μαίονες, *Maones*: paulo post *Lydi*, à Lydo rege, Herculis nepote. Æn. 2. 781. *Lydia* porro, Asiæ minoris mediterranea regio est, quæ à poëtis solet Phrygiæ annumerari: ex eodem Strabone l. 14. Ad orientem ac septentrionem habet Phrygiam majorem, ab occidente Æolidem: flumina *Pactolum* & *Hermum*, aureis arenis insignia: montem *Tmolum*, vino & croco celebrem: unde regio tota divitiis deliciisque nobilis fuit. Illic in usu erat *mitra*, pileum muliebre, incurvum: baccis insigne, ad redimiculis vinculisque, quibus mento subligabatur.

217. *Subnexus.*] Ita emendo cum Gevartio, Elect. lib. 1. c. 7. Olim legebatur *Subnixus*, literis vel ante Servii tempora male corruptis. Frustra quippe Servius interpretabatur, *crinem unguentatum subnixum habens*, vel *fiducia elatus*. Frustra Turnebus explicabat, *sub mitra crinem ac mentum subjectum habens*. Utraque enim

Sed fore, qui gravidam imperiis, belloque frementem
Italiam regeret, genus alto à sanguine Teucri
Proderet, ac totum sub leges mitteret orbem.
Si nulla accendit tantorum gloria rerum,
Nec super ipse sua molitur laude laborem:
Ascanio-ne pater Romanas invidet arces?
Quid struit? aut quâ spe inimica in gente moratur?
Nec prolem Ausoniam & Lavinia respicit arva?
Naviget: hæc summa est, hic nostri nuntius esto. —
Dixerat. Ille patris magni parere parabat
Imperio: & primum pedibus talaria nectit
Aurea; quæ sublimem alis, sive æquora supra,
Seu terram, rapido pariter cum flamine portant.
Tum virgam capit: hac animas ille evocat Orco

interpretatio sensu caret & acumine: nostra rectior & simplicior.

218. *Famam inanem,*] Qua dicor filius tuus, rex Libyæ, conjux Didonis futurus.

219. *Arasque tenentem.*] Mos supplicantium ac sacrificantium: unde Varro apud Macrobium l. 3. 2. ait *aras* dictas olim esse *asas*, quasi *ansas*, quibus vasa teneri solent, quemadmodum *Valerii* & *Furii*, prius dicebantur *Valesii* & *Fusii*.

222. *Mercurium.*] De eo, infra, v. 238. Æn. 1. 301. De *Zephyris*, ventis occidentalibus, Ecl. 5. 4. De *Dardaniis*, Troianis, Æn. 1. 220. De *Tyria*

Neptuno morti ereptus
20. 290. Namque hanc ei
Venus, sed Neptunus con

229. *Gravidam imperi*
regnis regibusque distinct
nam: qua forma dixit,
Pampineo gravidus autum
ger. De *sanguine Teucri*
rum parentis, Æn. 1. 2
imperio Troianis Roma
misso, Æn. 1. 282.

234. *Ascanio ne, &c.*]
1. 271. Albam condidit,
dit *Roma* per *Romulum*,
regum sobolem. Æn. 1. 2
Ausonia, Italia, Æn. 3. 1

entes, alias sub tristia Tartara mittit,
somnos adimitque, & lumina morte resignat.
fretus agit ventos, & turbida tranat
ila. Jamque volans apicem & latera ardua cernit
ntis duri, cœlum qui vertice fulcit:
ntis, cinctum assidue cui nubibus atris
ferum caput & vento pulsatur & imbri:
humeros infusa tegit: tum flumina mento
cipitant senis, & glacie riget horrida barba.
primùm paribus nitens Cyllenius alis
stitit; hinc toto præceps se corpore ad undas
t: avi similis, quæ circum litora, circum
osos scopulos, humilis volat æquora juxta.
d aliter terras inter cœlumque volabat,
arenosum Libyæ ventosque secabat,
erno veniens ab avo Cyllenia proles.
rimum alatis tetigit magalia plantis;
am fundantem arces, ac tecta novantem
spicit: atque illi stellatus iaspide fulvâ
erat, Tyrioque ardebat murice læna

securitatem: vocabantque quia *legati κήρυκες*, ex qua ni virgam ipsam appellavem aliqua literarum defor-, *Caduceum*. De *Orco*, qui ris sumitur, Georg. 1. 277: *aro*, profundissimo infero-, Georg. 1. 36.

umina morte resignat.] I. Exrvius, *claudit*: malè: cum tur *resigno* & *signo*, id est, *unio*, *claudo*. II. Explicat s: *aperit in busto*: idque Plinio l. 11. 37. *Morientibus erire, rursusque in rogo pate-uiritum magno ritu sacrum ore condito, ut neque ab hominum eos spectari fas sit: & ostendi, nefas.* Hoc igitur tribuit Mercurio; sed quia l fieri à cognatis, antequam aver imponerent: ideò III. *aperit oculos ex morte*. id est, *morte corpora*: quod quinium à primo distinguitur: enim est, *quod animas ex et*, sive ut Jovi sistat, sive inisteria: quintum est, quod *sa revocet à morte, oculosque periat*.

tlantis.] *Atlas* mons Afriius, nivoso semper cacumiritaniam à Libya interiore & ad oceanum occidentaems: hujus longa series di-Hispanis *montes claros*. In hunc dicitur Atlas rex Mauritaniæ commutatus à Perseo, aspectu Medusæ capitis, quod is eum excipere hospitio noluisset: cùm autem esset idem Atlas astrologiæ peritissimus, cœlum dictus est humeris sustinere. Hic à Virgilio describitur, quasi hominis figuram adhuc retinens.

252. *Cyllenius.*] Atlas hic septem Pleiadum pater fuit, Georg. 1. 138. Harum una *Maya* Mercurium peperit ex Jove, in vertice *Cyllenes*, Arcadiæ montis. Unde Atlas dicitur Mercurii *avus maternus*, id est, avus Mercurii ex parte matris.

254. *Avi similis.*] Comparatio illa habitusque Mercurii est ex Homero, Odyss. 5. 43. Avem vocat Homerus *Laron*, quæ vel est fulica, *foulque*, vel ciconia, vel alia, de ea enim varie disputatur.

259. *Magalia.*] Casas pastorum Libyæ, de quibus Georg. 3. 340.

261. *Stellatus iaspide fulvâ.*] Capulus gladii cum vagina, gemmis, quasi stellis interpunctus. De *Jaspide* pretiosi lapilli coloribus multa Plinius l. 37. 9. Nulla tamen fulva tota agnoscitur: sed, aureo tantum distincta quasi pulvere. *Fulvus* autem color mixtus est ex rufo & viridi, qualis est in leonibus.

262. *Tyrio murice læna.*] *Læna*: Nonnio vestimentum est militare, quod supra omnia vestimenta assumitur, sed facilè errare potuit, &

Demissa ex humeris : dives quæ munera Dido
Fecerat, & tenui telas discreverat auro.
Continuo invadit : Tu nunc Carthaginis altæ
Fundamenta locas, pulchramque uxorius urbem
Extruis, heu, regni rerumque oblite tuarum !
Ipse Deûm tibi me claro demittit Olympo
Regnator, cœlum & terras qui numine torquet :
Ipse hæc ferre jubet celeres mandata per auras,
Quid struis ? aut quâ spe Libycis teris otia terris ?
Si te nulla movet tantarum gloria rerum,
Nec super ipse tua moliris laude laborem;
Ascanium surgentem, & spes heredis Iüli
Respice : cui regnum Italiæ, Romanaque tellus
Debentur. Tali Cyllenius ore locutus,
Mortales visus medio sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
At vero Æneas aspectu obmutuit amens :
Arrectæque horrore comæ, & vox faucibus hæsit.
Ardet abire fugâ, dulcesque relinquere terras,
Attonitus tanto monitu imperioque Deorum.
Heu ! quid agat ? quo nunc reginam ambire furentem
Audeat affatu ? quæ prima exordia sumat ?
Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,
In partesque rapit varias; perque omnia versat.
Hæc alternanti potior sententia visa est.
Mnesthea, Sergestumque vocat, fortemque Cloanthum;
Classem aptent taciti, sociosque ad litora cogant,
Arma parent; & quæ sit rebus causa novandis,
Dissimulent : sese interea, quando optima Dido
Nesciat & tantos rumpi non speret amores,
Tentaturum aditus, & quæ mollissima fandi
Tempora, quis rebus dexter modus. Ocius omnes
Imperio læti parent, ac jussa facessunt. ——
At Regina dolos (quis fallere possit amantem ?)
Præsentit, motusque excepit prima futuros,
Omnia tuta timens : eadem impia fama furenti

lænam cum chlamyde confundere : si quidem Varroni, Festo, atque aliis *læna*, vestimentum est duplex, instar duarum togarum : atque adeo oblongum, & bello parum commodum. Sacerdotalis fuit vestis : unde Popilius *Lænas* appellatus est, quod ea indutus exisset è sacrificio ad seditionem sedandam. Hyberna etiam videtur fuisse ob densitatem : quare tum conveniens erat Æneæ, qui in hyeme versabatur, infra, v. 309. *Hyberno moliris sidere classem*. Nomen vel à *lana multa*, juxta Varronem, vel juxta Plutarchum, à Græca v χλαῖνα, quæ vestis erat ejusdem χλιαίνω enim est *calefacio*. De T *murice*, purpura, Georg. 2. 506 *Olympo*, Thessaliæ monte, qui cœlo sumitur, Ecl. 5. 56.

275. *Regnum Italiæ, Romana tellus.*] Tellus, Romana olim cenda : supra v. 234.

288. *Mnesthea, &c.*] Acusat Græcus, pro Latino.

Mnesthеum.] De eo, deque Se sto, & Cloantho, Æn. 5. v. 116.

ıari classem, cursumque parari.
; animi, totamque incensa per urbem
qualis commotis excita sacris
i audito stimulant trieterica Baccho
cturnusque vocat clamore Cithæron.
is Æneam compellat vocibus ultro:
e etiam sperasti, perfide, tantum
s, tacitusque meâ decedere terrâ?
ter amor, nec te data dextera quondam,
ura tenet crudeli funere Dido?
n hyberno moliris sidere classem,
properas Aquilonibus ire per altum,
Quid? si non arva aliena domosque
eteres, & Troja antiqua maneret;
undosum peteretur classibus æquor?
s? per ego has lacrymas dextramque tuam, te,
aliud mihi jam miseræ nihil ipsa reliqui)
ıbia nostra, per inceptos Hymenæos;
uid de te merui, fuit aut tibi quicquam
um: miserere domûs labentis; & istam,
ıis adhuc precibus locus, exue mentem.
er Libycæ gentes, Nomadumque tyranni

tur, &c.] Didonem
hi comitibus fœminis:
India victorem t mu-
ntur, lynces ac tigres
subligatas commove-
æ pampino, tyrsis ar-
is pampino atque he-
s. Hinc I. *Baccha* voca-
yades, à θέω *curro*, vel
, *impetu feror*. II. Ha-
, sacra sibi à mulieri-
ceps voluit, quæ dicta
ia ab ὄργῃ *ira*, quia
eragebantur. III. Ci-
s illis celebris, mons
s Parnassi, ut quibus-
& vero pars aliqua Par-
uit Baccho, Ecl. 7. 25.
la imprimis tertio quo-
anno: & A henienses
s Olympiadas, per Dio-
acchica festa solebant
inguere: vocabantque
τριετηρικὰ *trieterica*, id est
*re*ία & ἔτος *annus*. V.
nt: unde dicebantur
ttelia, à νὺξ νυκτὸς
mmotis sacris id est, vel
rsis, sacris Baccho ha-
us Ecl. 5. 29. vel com-
circumferebant, Bac-
ę; unde Horatius Od. l.

1. 18. 11. *Non ego te, candide Bassareu, invitum quatiam.*

305. *Dissimulare, &c.*] Tres habet partes hæc oratio. PROPOSITIONEM, qua constituit non esse Æneæ clam fugiendum, idque per interrogationem duobus primis versibus comprehendit. CONFIRMATIONEM per quinque rationes. 1. Est *Amor.* 2. *Data dextera* & fides. 3. Pietas in morituram *crudeli funere*. 4. Incommoda itineris, *hyberno sidere*. 5. Comparatio à majori ad minus: Non peteres Trojam hac tempestate, ergo multo minus *arva aliena* & *domos ignotas*. PERORATIONEM, sive affectuum commotionem, in qua maxima vis est. Nam. 1. Obsecrationes adhibet per sacratissima & carissima quæque. 2. Commemorat beneficia, odium exterorum & suorum, extinctum pudorem, famam amissam. 3. Exponit solitudinem suam & pericula, quibus ad mortem certissime adigetur. 4. Videtur aliquid Æneæ concedere, ut vicissim aliquid obtineat: precaturque saltem ut expectet, dum aliqua sibi superfit ex eo soboles.

310. *Aquilonibus.*] De iis septentrionalibus ventis, Ecl. 7. 51. De *Hymenæo*, nuptiali Deo, Georg. 3. 60. De *Nomadibus*, qui & Numidæ dicuntur, supra, v. 40. De *Pygmalione* v. 44. De *Iarba*, v. 36.

Odere, infensi Tyrii: te propter eundem
Extinctus pudor, &, quâ solâ sidera adibam,
Fama prior: cui me moribundam deseris, hospes?
Hoc solum nomen quoniam de conjuge restat.
Quid moror? an mea Pygmalion dum mœnia frater
Destruat? aut captam ducat Getulus Iarbas?
Saltem si qua mihi de te suscepta fuisset
Ante fugam soboles, si quis mihi parvulus aulâ
Luderet Æneas, qui te tantum ore referret;
Non equidem omnino capta aut deserta viderer.
Dixerat. Ille Jovis monitis immota tenebat
Lumina, & obnixus curam sub corde premebat.
Tandem pauca refert: Ego te, quæ plurima fando
Enumerare vales, nunquam, regina, negabo
Promeritam: nec me meminisse pigebit Elisæ;
Dum memor ipse mei, dum spiritus hos reget artus.
Pro re pauca loquar. Nec ego hanc abscondere furto
Speravi, ne finge, fugam; nec conjugis unquam
Prætendi tædas, aut hæc in fœdera veni.
Me si fata meis paterentur ducere vitam
Auspiciis, & sponte meâ componere curas;
Urbem Trojanam primum dulcesque meorum
Relliquias colerem, Priami tecta alta manerent,
Et recidiva manu posuissem Pergama victis.
Sed nunc Italiam magnam Grynæus Apollo,

333. *Ego te, quæ, &c.*] Tres habet partes Æneæ responsio. CONFESSIONEM acceptorum beneficiorum, pro quibus gratum animum pollicetur: idque locum habet exordii. NEGATIONEM furtivæ fugæ: immo & conjugii, quod legitimum non fuit, & sine solemnibus cæremoniis, supra v. 166. EXCUSATIONEM. 1. Quia primum ipsius consilium fuit Trojam instaurare in Phrygia: quo in flexu rerum, conjux Didonis esse non poterat. 2. Quia Dii in Italiam ipsum etiam repugnantem miserunt: quod alterum fuit conjugii obstaculum. 3. Comparatione à pari: quia si Diis ipsa paruit, & eorum jussu Carthagine detinetur, quidni ipse sequatur Deos in Italiam? 4. Quia cogitur iis obsequi, & paternæ umbræ, & ipsius Mercurii admonitu. 5. Quia fatis jubetur Ascanio regnum parare, quo careret in Libya, ubi regnum ad suam ex Didone sobolem pertineret. Fatendum tamen orationem illam, si Deorum jussa excipias, sanè esse subfrigidam.

340. *Meis auspiciis.*] Mea voluntate atque sponte, meo arbitratu. Mos enim erat veterum, ut gravium nihil, nisi prius captatis auspiciis susciperent. Atque ita non suis auspiciis rem gerere, est non sua voluntate.

344. *Recidiva.*] Alii explicant restituta, & post excidium redeuntia: quomodo *recidivæ febres* dicuntur. Sed puto *recidivas febres* ideo dici, quia in eas *recidimus*: atque ita semper *casum* significare. Igitur recidiva simpliciter interpretor *caduca* sive *cadentia*. Quod si *recidiva* casum iteratum notant: puto allusum ad geminam Trojæ expugnationem, primam ab Hercule, alteram à Græcis. Æn. 3. 476.

345. *Grynæus, &c.*] Grynium, in Æolide, Asiæ minoris maritima regione, ad occidentem Lydiæ: ubi vetus oraculum & templum Apollinis sumptuosum. Sic Strabo, l. 13. Ideo, Eccl. 6. 72. *Lycia*, ejusdem Asiæ minoris regio ad meridiem, urbem habuit *Pataram*, ubi celebre etiam oraculum Apollinis, de quo supra v. 143. Hinc Apollo *Grynæus* & *Patareus* dictus est: & quanquam Æneas Phœbi monita de quærenda Italia neque Pataræ accepisset: sed in insula Italia...

m Lyciæ jussere capessere sortes:
mor, hæc patria est. Si te Carthaginis arces
issam, Libycæque aspectus detinet urbis:
tandem Ausoniâ Teucros considere terrâ
lia est? & nos fas extera quærere regna.
atris Anchisæ, quoties humentibus umbris
operit terras, quoties astra ignea surgunt,
onet, in somnis & turbida terret imago:
ıer Ascanius, capitisque injuria chari,
ı regno Hesperiæ fraudo & fatalibus arvis.
etiam interpres Divûm, Jove missus ab ipso,
or utrumque caput] celeres mandata per auras
it: ipse Deum manifesto in lumine vidi
ıtem muros, vocemque his auribus hausi.
e, meque tuis incendere, teque querelis:
m non sponte sequor.
dicentem jamdudum aversa tuetur,
lluc volvens oculos, totumque pererrat
ıibus tacitis, & sic accensa profatur:
ibi Diva parens, generis nec Dardanus auctor,
e: sed duris genuit te cautibus horrens
sus, Hyrcanæque admôrunt ubera tigres.

pud Annium regem, Æn. Epiro, apud Helenum Re- 3. 381. per hæc tamen com- nina *Grynæi* & *Lycii*, unus pollo, ejusque oraculum, significatur. Sic in ipso De- o, Apollinem nuncupat m, cum Tymbra sit in Æn. 3. 85.

tes.] *Oracula*, quæ consu- modo prospera, modo ad- ut *sors*, sive fatum fere-

missam.] Cùm è Phœni- sis, Æn. 1. 450. De *Libya*, 36. De *Ausonia*, Italia, De *Hesperia*, Italia, Æn. *Italia Ascanio promissa*, .

rpres Divum.] Mercurius, Ἑρμῆς dicitur, quasi *terpres.*

ndere querelis.] Sic Æn. *more incendunt cælum.* Et *Mæstam incendunt cla- em.*

ersa.] Vel *oculis aversa*, vis ac retortis oculis in- *aversa animo.*

tibi Diva parens, &c.] idonis furor in hanc su- ationem, qua I. Negat ea erat v. 12. de divino Æ- neæ genere. II. Æneam incusat: quod nec gemitu, nec aspectu, nec fletu dignatus & flentem & amantem fuerit. III. Deos incusat ipsos, quod hæc impune sinant abire. IV. In Æneam iterum, ut in ingratum invehitur: commemoratione beneficiorum quinque. V. Ut in mendacem, qui oracula Deorumque jussa fugæ prætexat; quod refutat, negando curam rerum mortalium Diis inesse. VI. Per correctionem, negat se velle mendacia illius refellere: tum addit concessionem delusoriam, & comminationem futuri naufragii, perpetuarumque post mortem inimicitiarum. Ubi notandum, eam ex animi perturbatione Deos modo iniquos dicere, modo rerum humanarum negligentes incusare, modo pios appellare, à quibus justam perfidiæ ultionem speret. VII. Denique sequitur ex furore deliquium.

365. *Dardanus.*] Auctor Trojanorum, Æn. 1. 239.

367. *Caucasus, Hyrcanæque*, &c.] *Caucasus*, mons Asiæ, præ cæteris altus & scopulosus, inter mare Euxinum & Caspium, *Hyrcania*, olim Parthiæ pars ad meridiem Caspii maris, nunc *Tabarestan*, sub ditione Persarum, regio pantheris ac tigribus infesta.

Nam quid dissimulo? aut quæ me ad majora reservo?
Num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?
Num lacrymas victus dedit? aut miseratus amantem est?
Quæ quibus anteferam? jam jam nec maxima Juno,
Nec Saturnius hæc oculis pater aspicit æquis.
Nusquam tuta fides. Ejectum litore, egentem
Excepi, & regni demens in parte locavi:
Amissam classem, socios à morte reduxi.
Heu! furiis incensa feror. Nunc augur Apollo,
Nunc Lyciæ sortes, nunc & Jove missus ab ipso
Interpres Divûm fert horrida jussa per auras.
Scilicet is superis labor est, ea cura quietos
Sollicitat. Neque te teneo, neque dicta refello.
I, sequere Italiam ventis, pete regna per undas.
Spero equidem mediis, si quid pia numina possunt,
Supplicia hausurum scopulis; & nomine Dido
Sæpe vocaturum. Sequar atris ignibus absens:
Et cum frigida mors animâ seduxerit artus,
Omnibus umbra locis adero: dabis improbe pœnas:
Audiam, & hæc manes veniet mihi fama sub imos.
His medium dictis sermonem abrumpit, & auras
Ægra fugit: seque ex oculis avertit & aufert,
Linquens multa metu cunctantem & multa parantem
Dicere. Suscipiunt famulæ, collapsaque membra
Marmoreo referunt thalamo stratisque reponunt.
At pius Æneas, quanquam lenire dolentem
Solando cupit, & dictis avertere curas;
Multa gemens, magnoque animum labefactus amore:
Jussa tamen Divûm exequitur, classemque revisit.
Tum vero Teucri incumbunt, & litore celsas

371. *Quæ quibus anteferam, &c.*] Inter quæ omnia immanitatis signa, quænam aliis majora dicam?

371. *Jam jam nec, &c.*] Sed quid mirum si est in me iniquus Æneas, cùm ne Juno quidem Carthaginis & conjugii perinde tutrix, ne Jupiter quidem ipse Saturni filius & Junonis conjux, æquis oculis hæc in me ab illo commissa scelera aspiciant.

373. *Nusquam tuta fides.*] Nec apud homines, qui eam temere violant, nec apud Deos, qui eam impune violari sinunt.

380. *Neque dicta refello, &c.*] Sensus est. Oracula quidem & jussa illa, à te ficta sunt, possem fraudem tuam eaque refellere, sed nec refello, nec te hic ultra retineo, *I, sequere Italiam, &c.*

383. *Supplicia hausurum.*] Pro *hausturum*: id est fluctibus submergendum, suffocandum aquis, quibuscum mortem *hauriat*.

Dido.] In accusativo Græco.

384. *Sequar atris ignibus absens.*] Instar furiæ tibi adhærebit absentis & derelictæ Didonis memoria.

385. *Anima, &c.*] Tribuuntur Ovidio quatuor hi versus,

Bis duo sunt homini: manes, caro, spiritus, umbra,
Quatuor ista, loci bis duo suscipiunt.
Terra tegit carnem, tumulum circumvolat umbra,
Orcus habet manes, spiritus astra petit.

Ex quibus erui potest is hujus loci sensus, *Cum mihi mors* carnem à spiritu, *corpus ab anima separaverit,* umbra *mea te semper insequetur, & fama supplicii tui sub terras perveniet ad* manes *meos.* Hæc fusius Æn. 6. 748.

cunt toto naves: natat uncta carina;
Frondentesque ferunt remos, & robora sylvis
ricata, fugæ studio.
intes cernas, totâque ex urbe ruentes.
eluti ingentem formicæ farris acervum
populant, hyemis memores, tectoque reponunt:
grum campis agmen, prædamque per herbas
ectant calle angusto: pars grandia trudunt
xæ frumenta humeris, pars agmina cogunt,
gantque moras: opere omnis semita fervet.
tibi tunc, Dido, cernenti talia sensus?
ve dabas gemitus? cum litora fervere latè
iceres arce ex summa, totumque videres
ri ante oculos tantis clamoribus æquor.
obe amor, quid non mortalia pectora cogis?
erum in lacrymas, iterum tentare precando
ur, & supplex animos submittere amori:
uid inexpertum, frustra moritura, relinquat.
vides toto properari litore; circum
que convenêre: vocat jam carbasus auras;
bus & læti nautæ imposuere coronas.

ncta carina.] Pice aliaque teria perlitæ naves, qua infima *carina* est.
ondentes remos. Non elabo iccos, sed adhuc recentes, immo & frondibus vesti s enim tunc deflectebat in a tamen hyemem simplici Dido, Æneæ deterrendi 309. *Hyberno moliris sidere* r autem optime congruit ædicentur; *Æn.* 5. 46.
] Duriora grandioraque li alos conficiendos. De *robo* liquando pro specie glan boris sumitur, sæpius pro iovis ligno, Georg. 1. 162.
: *veluti.*] Trojanorum la am formicarum sedulitate *Parvula nam exemplo est ica laboris*, inquit Horat. Expressa est ista compara æ nesi Phocylidis, quæ le l Hortensium.
lur. *farra* frumenti species m.
st semita quæ *callo* pedum
] Angusta via, quasi *semi*
stigantque moras.] Accele luti increpant morantes.
ora fervere.] *Æstuare*, nau nis, aliis referta esse. U nflatio petitur ab æstu, & aquis ferventibus, quæ dum ebulliunt, confertim ac tumultuoso impetu miscentur inter se, multiplicantur, intumescunt.

416. *Anna vides, &c.*] Dido jam Æneæ dirissima quæque comminata atque imprecata fuerat, v. 381. Nunc suadet Annæ ut eum supplex adeat pro se: more amantum, qui nunc minis, nunc precibus agunt, jam furiosi, mox dejecti, nusquam sibi similes. Oratio tres habet partes. I. Exponit præsens profectionis periculum. II. Rogat Annam ut Æneam adeat: tum quia colitur ab Ænea, tum quia novit ipsa pertentare ejus animum. III. Docet eam argumenta, quibus eum à profectione deterreat, eaque tria. 1. Quod nihil in eum hostile Dido commiserit. 2. Quod nondum commoda sit navigationi tempestas. 3. Quod non jam conjugium, sed breve tantum tempus petat, ut dolori assuescat suo, ejusque absentiæ.

417. *Carbasus.*] Plur. *Carbasa.* Lini genus: quo, & vela, & vestes etiam fiunt: in Hispania inventus est circa Tarraconem, ex Plin. l. 19. 1.

418. *Coronas.*] Mos nautarum cum solverent, & appellerent, in signum lætitiæ. Georg. 1. 303. *Ceu pressæ cum jam portum tetigere carinæ, puppibus & læti nautæ imposuere coronas.* Imponebant autem præcipue puppibus,

Hunc ego si potui tantum sperare dolorem;
Et perferre, soror, potero. Miseræ hoc tamen unum
Exequere Anna, mihi: solam nam perfidus ille
Te colere, arcanos etiam tibi credere sensus:
Sola viri molles aditus & tempora noras.
I soror, atque hostem supplex affare superbum:
Non ego cum Danais Trojanam exscindere gentem
Aulide juravi, classemve ad Pergama misi:
Nec patris Anchisæ cineres manesve revelli.
Cur mea dicta negat duras demittere in aures?
Quo ruit? extremum hoc miseræ det munus amanti:
Expectet facilemque fugam, ventosque ferentes.
Non jam conjugium antiquum, quod prodidit, oro:
Nec pulchro ut Latio careat, regnumque relinquat.
Tempus inane peto, requiem spatiumque furori,
Dum mea me victam doceat fortuna dolere.
Extremam hanc oro veniam: miserere sororis:
Quam mihi cum dederit, cumulatum morte remittam.
Talibus orabat, talesque miserrima fletus
Fertque refertque soror: sed nullis ille movetur
Fletibus, aut voces ullas tractabilis audit.
Fata obstant: placidasque viri Deus obstruit aures.
Ac veluti annoso validam cum robore quercum
Alpini Boreæ, nunc hinc, nunc flatibus illinc
Eruere inter se certant, it stridor, & alte-

quia in ea navis parte sacrarium erat.

419. *Hunc ego si potui, &c.*] *Si potuissem*: mutatio temporis, ut supra, v. 27. *Ante pudor quam te violo*, id est, *violem*. Et sensus est: Quamvis non possim perferre, tamen hoc mihi solatium qualecunque exhibe, *I soror, atque hostem affare, &c.*

426. *Aulide juravi.*] *Aulis*, Tanagræorum pagus est, in ora Bœotiæ, loco saxoso, ad Euripum Eubœæ appositus, non longe à Chalcide: portum habet duplicem, quo convenit Græcorum classis navium mille, ad Trojanam expeditionem proficiscens. Hic cum in illo Græcorum conventu Agamemnon rex Mycenarum cervam, Dianæ Aulidensi sacram, inter venandum occidisset, ventis adversis detenta classis fuit, donec admonitus à Calchante Agamemnon Iphigeniam filiam suam Dianæ immolaret, Æn. 2. 116. De *Danais*, Græcis, Æn. 1. 34. De *Pergamis*, arce Trojæ, Æn. 1. 470.

427. *Anchisæ cineres manesve.*] Grave crimen apud veteres, violare mortuorum sepulchra: De *manibus* supra, v. 385. De *Latio*, Italiæ parte, Æn. 1. 10.

[illegible] Favorem ac benefi-cium, Æn. 1. 523.

Miserere sororis.] Extremu[m] ab illo beneficium peto: mi[serere] igitur sororis, & fac ut illu[d obti]neam.

436. *Quam mihi cum dederit, [cumu]latum morte remittam.*] Ita, c[...] exemplar bus, hunc versum, [...] operis difficillimum & maxim[e ...] tum, emendo: Et sensus est. [...] *neficium mora paulo longioris [...] gratiam extremam cum mihi [...] rit, remittam illum, dimittam [...] abire, & mortem meam quasi [...] lum votis ejus adjiciam.* Est[que] amantum locutio, qui perfidi[s ...] tibus munus conferre morte [...] stimant: qualis ille pastor Ecl[...] *Præceps aërii speculæ de montis [...] das deferar, extremum hoc mu[nus mo]rientis habeto:* Habent alii [...] *Quam mihi cum dederis, cum[ulatam] morte relinquam*, vel cumu[latam] *morte relinquam*: nullo, vel a[...] sensu.

442. *Alpini Boreæ.*] De Bor[eâ ven]to septentrionali, Ecl. 7. 51. [...] m ro plurali, ut passim *Aqui[lones] Austri.* Dicuntur *Alpini*, qu[ia ...] à septentrione: ager autem M[antua]nus, unde Virgilius erat, &

Cons

Consternunt terram concusso stipite frondes:
Ipsa hæret scopulis: & quantum vertice ad auras
Æthereas, tantum radice in Tartara tendit.
Haud secus assiduis hinc atque hinc vocibus heros
Tunditur, & magno persentit pectore curas:
Mens immota manet, lacrymæ volvuntur inanes.
Tum vero infelix fatis exterrita Dido
Mortem orat: tædet cœli convexa tueri.
Quo magis inceptum peragat, lucemque relinquat,
Vidit, thuricremis cum dona imponeret aris,
Horrendum dictu, latices nigrescere sacros;
Fusaque in obscœnum se vertere vina cruorem.
Hoc visum nulli, non ipsi effata sorori.
Præterea, fuit in tectis de marmore templum
Conjugis antiqui, miro quod honore colebat,
Velleribus niveis & festâ fronde revinctum.
Hinc exaudiri voces & verba vocantis
Visa viri, nox cum terras obscura teneret;
Solaque culminibus ferali carmine bubo
Sæpe queri, & longas in fletum ducere voces.
Multaque præterea vatum prædicta priorum
Terribili monitu horrificant. Agit ipse furentem
In somnis ferus Æneas: semperque relinqui
Sola sibi, semper longam incomitata videtur
Ire viam & Tyrios deserta quærere terra.
Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus,
Et solem geminum, & duplices se ostendere Thebas;

Italiæ, Alpibus à septentrione occidente cingitur. De Alpibus, 10. 47.

451. *Convexa, &c.*] *Tædet cœlum* tueri, id est, *vivere*. *Convexa* dicit, id est, *concava*: concavam enim cœli sphæram duntaxat videmus, non externam. Æn. 1. 314.

454. *Latices nigrescere, &c.*] Per *latices*, lac & aquam intellige, quæ alba vulgo sunt, novo prodigio nigrescebant: tum vina in cruorem mutabantur. Hæc enim offerebantur in sacrificiis, vina præsertim, ad libamina, de quo Æn. 1. 740.

457. *Templum.*] *Sacrarium*, locus in privata domo, ubi statuam servabat Sichæi, primi conjugis: ornatum frondibus, & velleribus niveis, seu laneis, quæ *vittæ* dicebantur: ornamenta non sacerdotum tantum, sed & ararum & victimarum. De his, 4. Æn. 2. 133.

462. *Sola bubo.*] *Bubo*, vulgo masculini generis, hic fœmininum: idque ut Nonnius Marcellus; idemque *fera*, non *sola*: utrumque apte, cum *fere* sub noctem [illegible]; & loca *sola* plerumque incolat.

469. *Eumenidum veluti, &c.*] Furentem Didonem comparat cum furore Penthei & Orestis. *Pentheus*, Echionis filius, Cadmi nepos ex Agave filia, rex Thebarum in Bœotia: cum cives à Bacchi veneratione averteret, ipsumque Bacchum, ad se sub Acœtæ forma adductum à famulis, carcere includi jussisset: tum in Cithæronem, Bœotiæ montem, ad orgia diruenda cucurrisset, à matre & materteris orgia celebrantibus laceratus est. Ita Ovid. Metam. 3. 700. Ita fere & Euripides in Bacchis; ubi ait Pentheum, antequam in montem abiret, furore immisso vexatum à Baccho fuisse, v. 848 ipsumque inducit Pentheum ita loquentem, v. 913. Καὶ μὴν ὁρᾶν μοι δύο μὲν ἡλίους δοκῶ, δισσὰς δὲ Θήβας. *Et vero videre mihi duos quidem Soles videor, duplicesque Thebas.* Addit Virgilius etiam *agmina Eumenidum*, sive Furiarum, quæ tres tantummodo sunt. De quibus Georg. 1. 278.

Aut Agamemnonius scenis agitatus Orestes,
Armatam facibus matrem & serpentibus atris
Cum fugit, ultricesque sedent in limine Diræ. —
Ergo ubi concepit furias, evicta dolore,
Decrevitque mori; tempus secum ipsa modumque
Exigit, & mœstam dictis aggressa sororem,
Consilium vultu tegit, ac spem fronte serenat;
Inveni, germana, viam, (gratare sorori,)
Quæ mihi reddat eum, vel eo me solvat amantem.
Oceani finem juxta Solemque cadentem,
Ultimus Æthiopum locus est; ubi maximus Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.
Hinc mihi Massylæ gentis monstrata sacerdos,
Hesperidum templi custos, epulasque draconi

471. *Orestes.*] Agamemnonis filius, propter occisam matrem Clytemnestram agitatus ab ejus umbra & furiis, quæ semper ei cum facibus imminere videbantur, Delphos adiit ad consulendum Apollinem: à quo cum audisset se Athenis in templo Minervæ expiandum, Furiis templi limen obsidentibus ne exiret, exiit tamen, & Athenas profectus, Minervæ judicio causam adversus Furias obtinuit. Hinc dixit Virgilius *in limine.* Ita fere Æschylus in Eumenidum tragœdia. qua de re cum aliæ ab Euripide aliisque poetis tragœdiæ scriptæ sint; ideo dicitur *scenis agitatus Orestes.* Cætera de eo, Æn. 3. 331. De *Scena*, parte theatri, Georg. 2. 381. & 3. 24. De *Diris*, Furiis, Æn. 3. 211. Georg. 1. 278. Georg. 3. 552.

480. *Oceani finem juxta, &c.*] *Hesperides* tres, *Ægle*, *Arethusa*, *Hesperethusa*: patrem habuerunt, vel Hesperum Atlantis fratrem; vel Atlantem ipsum, ex Hesperide. Is hortos filiabus attribuit, ubi mala fuere aurea: eosque custodiendos dedit pervigili draconi: inde Hercules, ab Eurystheo jussus, occiso dracone mala diripuit. Præter draconem addit Virgilius *sacerdotem* & *templum*, fortasse Veneris, cui mala dicata erant. Situs hortorum à Virgilio describitur juxta communiorem opinionem, in Mauritania Tingitana, extrema Africæ parte ad occidentem: circa Lixum oppidum: vel in continenti, juxta aliquos; vel in insula, juxta alios. Hic locus, ad orientem habet *Massylos* sive *Masæsylos*; ad meridiem, *Æthiopas* occidentales, & *Atlantem* montem, de quo v. 247. qui mons cum variis nominibus ad Ægyptum usque pertineat, & Africam universam div[...] ptentrionalem & meridial[...] veteres poetæ quicquid era[...] tium ad meridiem Atlanti[...] pum nomine comprehende[...] videbantque in orientales [...] tales. De *Æthiopia* propri[...] ximus Ecl. 10. 68. Alii H[...] hortos collocant in part[...] plane opposita, nempe ad [...] in orientali ora Syrtis maj[...] rum errorem refellit Sal[...] Solinum. *Mala* porro hort[...] *oves* pretiosissimi velleris ai[...] quæ, ut & *mala*, Græcis [...] μῆλα: alii *mala* illa existim[...] vel *citrea* vel *aurantia* app[...] inde ab Hercule exportat[...] ciam. *Hortos* vero putant i[...] *Fortunatas*, nunc *Canaries*[...] xum quidem, sed Atlanti p[...] & à litore non admodum [...] Alii volunt eas esse, quæ al[...] *Hesperides* & *Gorgades* [...] sunt, nunc *Isles du cap verd*[...] multo ad meridiem accedu[...] & ab Atlante recedunt ad [...] gri fluvii, à quibus leucis [...] tum & quinquaginta diffi[...] *Draconem* denique existiman[...] sum maris fretum fuisse, [...] à continente dividebantur.

482. *Stellis ardentibus apt[...]* locutio ter reperitur in En[...] mentis, unde Virgilius ea[...] *Aptum* autem hic, *fixum* & [...] est, à Græco ἅπτω *ligo*: E[...] Sic Lucret. l. 5. 538. *Ex ine[...] conjunctam atque uniter apta[...]* 1205. *Stellisque micantibus*[...] *xum*: id est, *in quo stella[...] fixa sunt.* Ita: *Stellis arden[...] tum*, id est; *in quo stellæ arde[...] & juncta sunt.*

Quæ dabat, & sacros servabat in arbore ramos,
Spargens humida mella soporiferumque papaver.
Hæc se carminibus promittit solvere mentes
Quas velit; ast aliis duras immittere curas,
Sistere aquam fluviis, & vertere sidera retro:
Nocturnosque ciet manes. Mugire videbis
Sub pedibus terram, & descendere montibus ornos.
Testor, chara, Deos & te, germana, tuumque
Dulce caput, magicas invitam accingier artes.
Tu secreta pyram tecto interiore sub auras
Erige: & arma viri, thalamo qua fixa reliquit
Impius, exuviasque omnes, lectumque jugalem
Quo perii, superimponas. Abolere nefandi
Cuncta viri monimenta jubet monstratque sacerdos.
Hæc effata silet: pallor simul occupat ora.
Non tamen Anna novis prætexere funera sacris
Germanam credit: nec tantos mente furores
Concipit; aut graviora timet, quam morte Sichæi.
Ergo jussa parat.
At Regina pyrâ, penetrali in sede, sub auras.
Erectâ ingenti, tædis atque ilice sectâ,

486. *Soporiferumque papaver.*] Si pervigil esse debuit draco, quomodo soporifero papavere sacerdos eum alebat? Hic multa interpretes. Ego hæc duo. I. Non significat poëta sopitum draconem à sacerdote, sed nutritum cibis delicatissimis. Erat autem in deliciis mensarum secundarum apud veteres massa quædam dulciaria, tosto semine papaveris & melle condita: ex Plin. l. 19. 8. nihilque apud eos fere mellitum erat, quod non esset sparsum etiam papavere. II. Forte vult illius sagæ potentiam extollere, quæ artem etiam sciret sopiendi pervigilis draconis: ut Medea apud Ovid. Met. 7. 150. De *manibus*, animis mortuorum, Georg. 4. 469. De *ornis*, fraxinis sylvestribus, Ecl. 6. 71.

493. *Accingier artes.*] Pro *accingi ad artes*; suppressa præpositione, & voce trisyllaba in quadrisyllabam producta, more Græcorum, qui infinitivis attexunt syllabas. *Accingi*, pro *parari*: morem eorum innuit, qui fluentem vestem colligunt & cingunt, ut sint ad opus expeditiores. Cur autem opus erat hoc apparatu? Nonne sibi necem consciscere poterat Dido clam sorore? Poterat enimvero. Sed sperare etiam poterat, apparatus illius insolentia Æneam fore commovendum. Et pompam illam ex arte adhibuit Virgilius, ut historiæ aliquomodo serviret, quæ Didonem erecto rogo sibi vitam ademisse testatur, licet honestiorem ob causam, supra, v. 36.

494. *Pyram.*] Struem lignorum ad comburenda cadavera. *Rogus* dicitur, antequam ardeat: vel à ῥωγὴ *fissura*, ex Marsilio; vel potius, à *rogandis* Diis, qui cadavere imposito rogabantur, ex Perotto. *Pyra* dicitur, cum jam ardere cœpit, à πῦρ *ignis*. *Bustum*, cum ardere desiit, vel quasi bene ustum ex Festo; vel potius, ex Vossio, ab antiquo *buro*, unde *comburo*, quod est à Græco πύρω.

Tecto interiore sub auras.] Non quidem sub *tecto*, quod inde arsisset: sed in intimo regiæ recessu, aperto loco, *sub auras*. *Tectum* igitur hic pro domo sumitur, pars pro toto.

495. *Arma, thalamo, &c.*] Et infra, v. 507. *ensem relictum*. Itaque immerito culpant nonnulli Virgilium, quod ensis ab Ænea Didoni, à viro mulieri, dono datus sit. At non ait *datum*, sed casu relictum in cubiculo. Nec obstat, quod *munus* appellet, v. 647. Sic enim ait. *non hos quæsitum munus in usus*, id est, *non hos in usus quæsitum & comparatum ab Ænea; cui, muneris loco, datus ab aliquo alio fuerat.*

496. *Exuvias.*] Spolia, vestes, ab *exuo*.

505. *Tædis atque ilice.*] Tæda, arbor

vor pinguis, e *picearum* genere, ex qua faces fiebant, quæ ideo *tædæ* vocabantur. *Ilex*, arbor glandifera, è quercuum genere, *de l'yeuse*.

506. *Intenditque locum sertis, &c.*] Vel pyram, vel parietes loci ubi stabat pyra. *Funerea fronde*, verbena ex funestis arboribus, cupresso, taxo, &c. De *verbenis*, Ecl. 8. 65.

508. *Effigiemque toro, &c.*] Ad amoris affectum, ut ne in morte quidem ab Ænea separetur: in speciem tamen, ad magica sacra; quibus adhibebantur effigies eorum, in quos illa parabantur, præsertim ceræ, Ecl. 8. 75. De *toro*, lecto, Æn. 3. 224.

509. *Sacerdos.*] Massyla, de qua, v. 483. *De crinium in sacris effusione*, Æn. 3. 370.

510. *Tercentum tonat ore Deos.*] Vel juxta Hortensium, sonat *tercentum Deos*; id est, *innumeros*: certo numero, pro incerto. Vel juxta Servium, *Ter tonat centum Deos*, id est, centum numina Hecates, quæ sic dicta ab ἑκατὸν *centum*: quia centum varias habere dicebatur potestates, & centum victimis placabatur, & centenarius numerus ipsi sacer erat.

Erebum.] Vel Deus est inferorum, ex Chao & Caligine prognatus, paterque Noctis, juxta Hyginum: vel profundissima inferorum sedes, ab ἐρέφω *tego*.

Chaos.] Vel antiquissimus Deorum est, unde cæteri propagati; juxta

variant enim auctores. I u
tur in triviis. *Virgo* dicitur
ginitatis amans, ideoque
mores & venatum coluit. I
ta per *Hecaten* & *Diana*
dixit, diverse tamen expr

512. *Simulatos fontis Av*
cus proprie, non *fons* est,
nia Italiæ, per quem des
dicitur ad inferos, Georg.
jus aquæ & magica sacr
dicuntur apud Latinos
apud Barbaros & Græcos
inde liquet. Fortasse *Av*
ratim dicuntur lacus omne
halitus putris & gravior a
flus est: inde enim *Ave*
habuit, quasi ἄορνον, ab
vo, & ὄρνις *avis*, Æn. 6
jecturam firmat Lucret.
Nunc age Averna tibi q
cumque, lacusque. Aquam
modi e magis ubique
quippe fœdam & graveol
risimile est. Addit *simul*
communem aquam hoc
do appellabat; ad fal
rorem.

513. *Falcibus &, &c.*]
quia putabatur in herba
re, & inservire rebus ma
pe eadem atque Hec te;
Pubentes herbæ: vel ville
ginosæ; vel grandiores
quibus vis insit major;
Ahenis falcibus, id est æ

Et matri præreptus amor.
Ipsa molâ manibusque piis, altaria juxta,
Unum exuta pedem vinclis, in veste recinctâ,
Testatur moritura Deos, & conscia fati
Sidera: tum, si quod non æquo fœdere amantes
Curæ numen habet justumque memorque, precatur.
Nox erat, & placidum carpebant fessa soporem
Corpora per terras, sylvæque & sæva quierant
Æquora: cum medio volvuntur sidera lapsu:
Cum tacet omnis ager, pecudes, pictæque volucres,
Quæque lacus latè liquidos, quæque aspera dumis
Rura tenent, somno positæ sub nocte silenti
Lenibant curas, & corda oblita laborum.
At non infelix animi Phœnissa; neque unquam
Solvitur in somnos, oculisve aut pectore noctem
Accipit: ingeminant curæ, rursusque resurgens
Sævit amor, magnoque irarum fluctuat æstu.
Sic adeo insistit, secumque ita corde volutat:
En quid ago? rursusne procos irrisa priores

[illegible]; aut partum ad ubera non admittit, à quo præreptum habet. Eadem fere Aristoteles & Ælianus. Ideo Hippomanes matris amor dicitur: quia primo capitur ab equa, eique pullum chariorem reddit. Nomen ab ἵππος, equus, & μανία, furor. Hoc autem Hippomanes quæri jubet Dido: ut sororem persuadeat, ipsam illo, ad conciliandum Æneam, non ad mortem sibi quærendam usuram.

517. *Ipsa mola manibusque, &c.*] Ipsa Dido, non sacerdos, Deos attestatur: *spargens molam*, sive placentam salsam super aras, castisque manibus. De mola, ejusque spargendæ consuetudine, Æn. 2. 133. De tenendis aris inter supplicandum, supra, v. 219.

518. *Unum exuta pedem vinclis, &c.*] Sacrorum habitus. Talis Medea apud Ovid. Met. 7. 182. *Egreditur tectis, vestes induta recinctas, nuda pedem, nudos humeris infusa capillos.* Sinistrum pedem fuisse existimat Cerdanus. *Vincla* explicat Pontanus, calceamenta: ex Tibull. l. 1. [illegible] *Vinclaque de niveo detrahet ipse pede.*

518. *In veste recincta.*] Explicant omnes, *discinctam*, *solutam*, ac [illegible] veterem: quia, inquit Nascimbænus, nihil in sacrificiis non solutum esse oportebat. Ego *succinctam*, & *collectam*; ut pes nudus appareret, & commodior esset ad circumeundas aras habitus. Et veteres [illegible] principum reperio hoc [illegible] magico habitu descriptas, nudo pede, [illegible] evolutis capillis, & vestem recinctam. Virgilium [illegible] de hoc loco de Didone [illegible] Met. 7. 182. de Medea: *Egreditur [illegible], vestes induta recinctas, nuda [illegible] pedem, nudos humeros infusa [illegible]* Horatium Sat. l. 1. 8. 23. [illegible] Vidi egomet nigra succinctam vadere palla Canidiam, pedibus nudis, passoque capillo.* [illegible] igitur poeta Virgilio & Ovidio interpretem adhibere *Horatium*, & *recinctam*, explicare *succinctam*, *accinctam*: præsertim cum antea, v. 493. Dido dixerit: *Magicas invitam accingier artes.* & in plerisque aliis verbis, re, non negat, sed auget; ut in [illegible], recepit: in plerisque utramque vim habent, ut in resolvo, & retexo, quæ significant [illegible] & dissolvere & iterare, hic [illegible] utraque vis.

520. *Non æquo fœdere amantes.*] Amantes, non æquali affectu, nec pari fide conjunctos: quales erant Dido & Æneas; illa multum, hic leviter amans.

529. *Phœnissa.*] Hic Phœnix, hæc Phœnissa, oriunda è Phœnicia, Æn. 1. 449.

Infelix animi.] Græca locutio: ut Georg. 4. 491. *Victusque animi.* Georg. 1. 40[illegible]. *Infelix [illegible] &c.*

534. *En quid ago? &c.*] Deliberat nunc Dido, quid facturo sit. Quinque sibi proponit consilia. I. Procos priores adire precibus, ut per eos ipsam amorem ulciscatur. II. Trojanorum navibus, & fidei & [illegible]

Experiar? Nomadumque petam connubia supplex,
Quos ego sum toties jam dedignata maritos?
Iliacas igitur classes atque ultima Teucrûm
Jussa sequar? quiane auxilio juvat ante levatos,
Et bene apud memores veteris stat gratia facti?
Quis me autem, fac velle, sinet? ratibusque superbis
Irrisam accipiet? nescis heu, perdita, necdum
Laomedonteæ sentis perjuria gentis?
Quid tum? sola fuga nautas comitabor ovantes?
An Tyriis, omnique manu stipata meorum
Inferar? & quos Sidoniâ vix urbe revelli,
Rursus agam pelago, & ventis dare vela jubebo?
Quin morere, ut merita es, ferroque averte dolorem.
Tu lacrymis evicta meis, tu prima furentem
His germana malis oneras, atque objicis hosti.
Non licuit thalami expertem sine crimine vitam
Degere more feræ, tales nec tangere curas?
Non servata fides cineri promissa Sichæo.
Tantos illa suo rumpebat pectore questus.
Æneas celsa in puppi, jam certus eundi,
Carpebat somnos, rebus jam rite paratis.
Huic se forma Dei vultu redeuntis eodem
Obtulit in somnis, rursusque ita visa monere est;
Omnia Mercurio similis, vocemque, coloremque,
Et crines flavos, & membra decora juventæ:
Nate dea, potes hoc sub casu ducere somnos?
Nec, quæ circumstent te deinde pericula, cernis?
Demens! nec Zephyros audis spirare secundos?
Illa dolos dirumque nefas in pectore versat,
Certa mori, varioque irarum fluctuat æstu.

mittere. III. Solam Trojanos fugientes sequi. IV. Eos totius regni sui viribus persequi. V. Rejectis his omnibus, mori. Denique miseriarum causam in sororem refert: cujus blanditiis impulsa est, ut datam Sichæo falleret fidem. De *Nomadibus*, vel Numidis, supra v. 41.

538. *Quia ne.*] An quia? Et ironia est, hoc sensu: *An quia jam nihil prodest mihi quod eos olim juverim; ideo eorum naves sequar, eorum imperio me subjiciam?* De gente *Laomedontea*, ejusque perjuriis, Georg. I. 502.

551. *More feræ, &c.*] Id est solitariam vitam degere, & minime sociabilem, & quasi feram. Frustra enim nonnulli ad *lynces* respexisse existimant, quas aiunt amisso conjuge nunquam deinceps alteri sociari.

Tangere curas.] Dictum, pro tangi *curis*: ut Æn. I. 13. *volvere* pro *volvi casibus*.

552. *Cineri Sichæo.*] Adjecti *Sichæio*: nisi legatur, ut in a pierisque cod. *Sichæi*.

560. *Nate Dea.*] Secunda M rii ad Æneam legatio: qua ut etiam noctu fugiat. Dupl tione utitur. I. Petitur ab im tibus periculis. II. A commod pestate. Pericula deinde ex in eo posita, quod nunc quid do statuerit mori; sed cum sit ac mutabile fœmina, fieri pos nolit inulta mori, & postera gientem armata classe persequ

562. *Zephyros.*] Commodum libet ventum: nam ex Africa liam solventibus Austro me non Zephyro occidentali o Ecl. 5. 5.

Non fugis hinc præceps, dum præcipitare potestas?
am mare turbari trabibus, sævasque videbis
ollucere faces; jam fervere litora flammis:
i te his attigerit terris Aurora morantem.
ia age, rumpe moras: varium & mutabile semper
œmina. Sic fatus nocti se immiscuit atræ. —
'um vero Æneas, subitis exterritus umbris,
orripit è somno corpus, sociosque fatigat,
ræcipites vigilate viri, & considite transtris;
olvite vela citi: Deus æthere missus ab alto,
estinare fugam tortosque incidere funes
cce iterum stimulant. Sequimur te, sancte Deorum,
Quisquis es, imperioque iterum paremus ovantes.
Adsis ô, placidusque juves, & sidera cœlo
Dextra feras. Dixit: vaginâque eripit ensem
Fulmineum, strictoque ferit retinacula ferro.
dem omnes simul ardor habet: rapiuntque, ruuntque;
Litora deseruere: latet sub classibus æquor:
Adnixi torquent spumas, & cærula verrunt. —
Et jam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile:
Regina è speculis ut primum albescere lucem
Vidit, & æquatis classem procedere velis;
Litoraque & vacuos sensit sine remige portus:
Terque quaterque manu pectus percussa decorum,
Flaventesque abscissa comas; Proh Juppiter! ibit,

56. *Jam mare turbari trabibus.*] ...thaginensium navibus, à Didone ...ittendis. Sic Æn. 3. 191. *Cava ...e currimus æquor.* De *Aurora*, ...rg. 1. 249.

73. *Transtris.*] Scamnis nauticis, ...remiges sedent.

76. *Sancte Deorum, quisquis es.*] ...isit ex Ennio: *Respondit Juno Sa...tia, sancta Dearum*: qui fortè ex ...ecis, apud quos illa dicitur *Sia...tn*. Alii sic interpungunt: *Sequi...te sancte, Deorum quisquis es. ...uisquis es.*] Non enim videtur ...um venisse Mercurius armatus ...uceo & talaribus, ut v. 239. sed ...re tantum & voce similis, v. ...9.

77. *Ovantes.*] Læti. Æn. 3. 189.

79. *Dextra sidera.*] Propitia. De ... vocis hujus; & cur sæpe *læva ...m* prospera sint, Ecl. 1. 16.

85. *Tithoni croceum, &c.*] Titho..., Laomedontis Trojani regis fi..., ex Strymone: ob formam ra...s ab Aurora, ab eadem immor...tatem obtinuit: sed oblitus per...uam juventam etiam petere, cum demum consenuisset, tædio affectus mortalitatem petiit; quæ restitui cum non posset, in cicadam ab Aurora mutatus est. De *Aurora*, Georg. 1. 249. *Croceus* color, qui proprius est croci floris, *du safran*.

586. *E speculis.*] Locis editioribus unde *speculari* procul poterat abeuntes: insomnis enim tota nocte, eò se Dido amoris impatientia contulerat.

590. *Proh Juppiter, &c.*] Erumpit in hanc orationem Reginæ furor. *Imprecatoria* est: habetque partes septem I. Exclamationem abruptam, qua Jovem appellat, quasi violati hospitii vindicem: quemadmodum eum in exciciendo primum hospite appellaverat, Æn. 1. 735. II. Jussa a pera & concitata, quibus Carthaginenses in fugaces Trojanos commovet. III. Correctionem amentiæ suæ, qua se absentibus stulta imperare cognoscit: tum enim sola loquebatur è speculis. IV. Exprobrationem fictæ Æneæ pietatis, in Deos, in patrem. V. Dolorem amissæ ultionis, quam in Æneam, ejusque filium & gentem, exercere potuisset.

Hic, ait, & nostris illuserit advena regnis?
Non arma expedient? totaque ex urbe sequentur?
Diripientque rates alii navalibus? ite;
Ferte citi flammas, date vela, impellite remos.
Quid loquor? aut ubi sum? quæ mentem insania mutat?
Infelix Dido, nunc te fata impia tangunt.
Tum decuit, cum sceptra dabas. En dextra fidesque!
Quem secum patrios aiunt portare Penates,
Quem subiisse humeris confectum ætate parentem.
Non potui abreptum divellere corpus, & undis
Spargere? non socios, non ipsum absumere ferro
Ascanium, patriisque epulandum ponere mensis?
Verum anceps pugnæ fuerat fortuna! fuisset.
Quem metui moritura? faces in castra tulissem;
Implessemque foros flammis; natumque patremque
Cum genere extinxem; memet super ipsa dedissem.
Sol, qui terrarum flammis opera omnia lustras;
Tuque harum interpres curarum & conscia Juno;
Nocturnisque Hecate triviis ululata per urbes:
Et diræ ultrices, & Dii morientis Elisæ;
Accipite hæc, meritumque malis advertite numen;

VI. Obtestationem Deorum, tam superorum, quam inferorum; ut sibi adesse ultores velint. VII. Diram imprecationem, tam in Æneam, quam in ejus posteros; quæ æterna Carthaginensibus & Italis inter se odia portendit.

595. *Quæ mentem insania mutat?*] Olim quippe servabas Æneam ejusque naves à Pœnorum furore; Æn. 1. 566. nunc eos in illum immittis? Olim sceptra dabas Æneæ, nunc ejus vitam petis.

596. *Nunc te fata impia tangunt.*] Nunc instant tibi fata ultima, dura sors, suprema dies: & jam tibi mentem & consilium; mox vitam quoque eripient.

597. *Tum decuit; cum, &c.*] Decuit hæc, quæ nunc jubes, tum jubere; & Troianos habere hostiliter, cum eos hospitio, eorum ducem in regni partem accepisti, cum ei sceptra tua, teque adeo tradidisti.

598. *Penates.*] De *Penatibus*, quos Trojano incendio Æneas eripuerat, deque *Anchisa* sublato in humeros, Æn. 2. v. 717. & sequentibus.

600. *Abreptum divellere corpus.*] Quemadmodum Bacchæ Orpheum, Pentheum, discerpserunt: Georg. 4. 520. & supra, 469.

602. *Patriis epulandum, &c.*] Quemadmodum Atreus, Th fratris filios, ipsi ad epulas cocto posuerat: Procne & Philomela reo Itym, Ecl. 6. 78.

605. *Foros.*] Vel spatia in na aperta, ut tabulata in quibus ditur. vel concava navium la quæ onus *ferunt*. Georg. 4. 250.

606. *Extinxem.*] Syncope *extinxissem*: infra, v. 682.

607. *Sol, qui, &c.*] *Solem* statur, vel quasi altorem vitæ, relictura est; vel ut, qui lustra nia, suæ mortis & alienæ pe testis esse velit. *Iunonem*, ut p bam & consiliatricem interpr que nuptiarum, propter quas tur, supra, v. 59. *Hecatem* ut dem sacrorum magicorum, qu simulatione moritur, supra, *Diras*, seu *Furias*, ut infest Æneæ, cujus scelere moritur 3. 212. Georg. 3. 552. *Deos* den vel tutelares urbis suæ, ut in lam atque Italos odia æterna tent: vel mortis præsides, ut fa sibi mortem præbeant. De voce pro *circumeo*, Æn. 1. 612.

611. *Meritum malis, &c.*] A tite & applicate huc numen ve id est, potestatem illam & vim cendi ac puniendi, quâ mali e atque opprimi meruerunt. De

Et nostras audite preces. Si tangere portus
Infandum caput, ac terris adnare necesse est;
Et sic fata Jovis poscunt; hic terminus hæret;
At bello audacis populi vexatus & armis,
Finibus extorris, complexu avulsus Iüli,
Auxilium imploret, videatque indigna suorum
Funera: nec, cum se sub leges pacis iniquæ
Tradiderit, regno, aut optatâ luce fruatur;
Sed cadat ante diem, mediâque inhumatus arenâ.
Hæc precor: hanc vocem extremam cum sanguine fundo.
Tum vos, ô Tyrii, stirpem & genus omne futurum
Exercete odiis; cinerique hæc mittite nostro
Munera: nullus amor populis, nec fœdera sunto.
Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor;
Qui face Dardanios ferroque sequare colonos.
Nunc, olim, quocunque dabunt se tempore vires,
Litora litoribus contraria, fluctibus undas
Imprecor, arma armis; pugnent ipsique nepotes.
Hæc ait, & partes animum versabat in omnes,
Invisam quærens quamprimum abrumpere lucem.
Tum breviter Barcen nutricem affata Sichæi,
Namque suam patriâ antiquâ cinis ater habebat;
Annam, chara, mihi, nutrix, huc siste sororem;
Dic corpus properet fluviali spargere lymphâ,

torumque dispensatore Jove, Æn. I. 243.

615. *At bello*, &c.] Volunt interpretes hanc imprecationem aliquatenus exitum habuisse. Nam Æneas I. Appulsus in Italiam, vexatus est armis Turni regis. II. Avulsus est ab Iüli complexu, cum ab eo discessit, ut apud Evandrum quæreret auxilium, Æn. 8. 80. III. Vidit indigna suorum funera variis in præliis, Æn. 10. 11. 12. Præsertim cædem Pallantis, Æn. 10. 489. IV. Pacem, aiunt, iniquis conditionibus cum Latino rege sancivit: quia propriæ gentis amisit nomen, & commune Latinorum nomen accepit, Æn. 1. 10. V. Cecidit ante diem, & inhumatus jacuit, quia dicitur, tertio imperii anno cum Mesentio pugnans, in Numici fluminis ripa, nusquam comparuisse, alii tamen aliter, Æn. 1. 270. VI. Nullus amor populis, nec fœdera fuerunt, siquidem tria Romanos inter & Carthaginenses orta sunt Punica bella, ex Pœnorum perfidia, qui nulla fœderum religione coërceri poterant. VII. Exortus ex ipsius gente Annibal, novem annos natus ab Amilcare patre ad aras Deorum jurejurando adactus est, ut, quam primum posset, hostis Romanorum foret. Idem bellum Punicum secundum Romanis intulit, in ipsum Italiæ finum, illudque octodecim annis gessit, victus demum à Scipione Africano majore, in Africa, apud Prusiam Bithyniæ Regem veneno se ipse interemit, ne in manus Flaminini Romanorum legati traderetur.

620. *Cadat ante diem*, &c.] Cadere dicuntur ante diem, qui non præfixo juxta communem naturæ ordinem tempore, sed violenta, aut fortuita, aut immatura morte pereunt. De *Tyriis*, Carthaginensibus Tyro oriundis, Æn. 1. 16. De *Dardaniis*, Trojanis, Æn. 1. 239.

623. *Cinerique hæc mittite*, &c.] Alludit ad munera, quæ sepulcris mortuorum imponebant, infundebantque; *lac*, *vinum*, *sanguinem*. Æn. 3. 62. Quorum loco petit *odia*, & inimicitias cum Trojana stirpe.

628. *Litora litoribus*, &c.] Nam Carthaginis litus Italiæ litori situ oppositum est. Æn. 1. 17. *Carthago Italiam contra.* Sic [illegible] odiis quoque.

635. *Fluviali spargere lymphâ.*] De ablutione veterum, ante sacrificia, pura & fluviali in aqua, Æn. 2. 719. Notant autem interpretes, ad sacra

Et pecudes secum & monstrata piacula ducat.
Sic veniat, tuque ipsa piâ tege tempora vittâ.
Sacra Jovi Stygio, quæ rite incepta paravi,
Perficere est animus: finemque imponere curis:
Dardaniique rogum capitis permittere flammæ.
Sic ait. Illa gradum studio celerabat anili.
At trepida & cœptis immanibus effera Dido,
Sanguineam volvens aciem, maculisque trementes
Interfusa genas, & pallida morte futurâ,
Interiora domûs irrumpit limina, & altos
Conscendit furibunda rogos, ensemque recludit
Dardanium, non hos quæsitum munus in usus.
Hic, postquam Iliacas vestes notumque cubile
Conspexit, paullum lacrymis & mente morata,
Incubuitque toro, dixitque novissima verba:
Dulces exuviæ, dum fata Deusque sinebant:
Accipite hanc animam, meque his exolvite curis.
Vixi, & quem dederat cursum fortuna, peregi:
Et nunc magna mei sub terras ibit imago.
Urbem præclaram statui: mea mœnia vidi:

superorum Deorum ablutionem adhibitam; ad sacra inferorum, solam aspersionem. Sic Æn. 6. 636. Æneas ramum Proserpinæ figens apud inferos: *Corpusque recenti spargit aqua.* At idem Æn. 2. 720. Penates attingere non audens ait: *Donec me flumine vivo abluero.*

636. *Monstrata piacula.*] Res ad expiandos Deos necessarias. Cur autem? quia fidem juratam Sichæo, novo & fatali conjugio violaverat. Quæ autem illa piacula? Nempe nigræ victimæ, quæ Diis inferis immolabantur. Æn. 6. 153. *Duc nigras pecudes, ea prima piacula sunto.* Et multa mandat vetulæ nutrici; ut ea diutius absente, se ipsam facilius interimat: adstantibus paucis dumtaxat, iisque inferioris ordinis mulierculis, de quibus v. 664. *Collapsam aspiciunt comites:* non ausæ nimirum ad eam propitius accedere. De *vittis* & tæniis è capite pendentibus ad sacra mysteria, Æn. 2. 133.

638. *Jovi Stygio.*] Plutoni, Saturni filio, Jovis fratri; cui, in divisione universi imperii, sorte inferi obtigerunt. Dictus à *Styge*, inferorum fluvio, Æn. 6. 323.

640. *Dardaniique rogum capitis.*] Rogum extructum ad abolenda monumenta omnia exuviasque Æneæ Trojani, ejusque amorem extinguendum: ut à saga sibi præscriptum esse fingebat, v. 495. De rogo, busto, v. 494.

646. *Ensem, non hos, &c.*] De ense illo, supra, v. 495. De *toro*, lecto, Æn. 3. 224.

651. *Dulces exuviæ, &c.*] In hac suprema Didonis oratione tres eminent præcipue sensus: *Amoris, gloriæ, ultionis.* I. Amoris: cum Æneæ imagini, jugalique lecto vitam suam animamque committit: & in iis exuviis non tam præsentem intuetur acerbitatem, quam præteritæ dulcedinis recordatur; *dulces, dum fata, &c.* II. Gloriæ: cum se sperat illustrem fore, tam apud inferos, *magna mei sub terras, &c.* quam inter homines; apud quos, & præclaram urbem fundavit munivitque, & Sichæum ulta est, raptis Pygmalionis opibus, illustrior ac felicior futura, si nunquam Æneas Carthaginem appulsus esset. III. Ultionis: cum os lecto imprimens rabie quadam furoris, inultam se mori dolet: mox perpensis quasi rerum momentis, & secum existimans, duo esse quæ morte quærere possit, ultionem, & miseriarum finem; statuit sibi esse moriendum, saltem ut finem illum & quietem consequatur: *sic, sic juvat, &c.* maxime cum aspectus incensi rogi permovere Æneæ animum possit, & ultionem inchoare. De *exuviis*, spoliis, v. 496.

654. *Imago.*] Umbra manes, Æn. 5. 81.

Ulta virum, pœnas inimico à fratre recepi:
Felix, heu nimium felix! si litora tantum
Nunquam Dardaniæ tetigissent nostra carinæ.
Dixit, & os impressa toro; moriemur inultæ?
Sed moriamur, ait; sic, sic juvat ire sub umbras.
Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
Dardanus, & nostræ secum ferat omina mortis.
Dixerat; atque illam media inter talia ferro
Collapsam aspiciunt comites, ensemque cruore
Spumantem, sparsasque manus. It clamor ad alta
Atria, concussam bacchatur fama per urbem,
Lamentis gemituque & fœmineo ululatu
Tecta fremunt, resonat magnis plangoribus æther.
Non aliter quam si immissis ruat hostibus omnis
Carthago, aut antiqua Tyros; flammæque furentes
Culmina perque hominum volvantur, perque Deorum.
Audiit exanimis, trepidoque exterrita cursu,
Unguibus ora soror fœdans & pectora pugnis,
Per medios ruit, ac morientem nomine clamat;
Hoc illud, germana, fuit? me fraude petebas?
Hoc rogus iste mihi, hoc ignes aræque parabant?
Quid primum deserta querar? comitemne sororem
Sprevisti moriens? eadem me ad fata vocasses:
Idem ambas ferro dolor atque eadem hora tulisset.
His etiam struxi manibus, patriosque vocavi
Voce Deos; sic te ut positâ crudelis abessem?
Extinxti me teque, soror, populumque, patresque
Sidonios, urbemque tuam. Date, vulnera lymphis
Abluam; & extremus si quis super halitus errat,
Ore legam. Sic fata, gradus evaserat altos,

656. *Ulta virum:*] Quia opes Pymalioni, tum suas, tum eas propter [...]as Sichæum occiderat, fugiens [...]ipuit. Æn. 1. 368. De *Dardano* & [...]*rdanis*, Trojanis, Æn. 1. 239.

666. *Atria.*] Proprie *atrium* est [...]*subdialis* ante ædes, quasi ἄιθριον. [...]ide etiam ad primam ædium psa[...] partem significandam traductum [...]. Ab eo non longe aberat culina; [...]eoque cœnabant veteres, & majo[...] imagines disponebant; quæ cum [...]fumo culinæ non longe abessent, [...] appellabantur *fumosæ*; ipsum[...] atrium, ut frigide argutatur [Se]rvius, dictum etiam inde volunt [qu]asi *atrum*. De voce *bacchatur*, pro[...]rie à furiosis Bacchi comitibus fœ[m]inis deducta, supra, v. 301. De [C]arthagine in argumento. De *Tyro*, [Æ]n. 1: 16.

[68]1. *Sic te ut positâ.*] Sic *depositâ*, sic *jacente*: vox funebris, de qua Æn. 2. 644. Et sensus loci est: *Itane vero struxi hunc rogum meis manibus; & ad hæc sacra Deos vocavi: ut eorum particeps non essem; ut abessem, dum tu te occidisti?*

682. *Extinxti, &c.*] Pro *extinxisti*, syncope; ut supra, 606. *Extinxem*, pro *extinxissem*: & Æn. 1. 205. *Accestis*, pro *accessistis*. Ita legunt Valerius Probus, Carisius, &c. Veteres tamen plurimi codices habent *Extinxi*, prima persona; ita ut culpam omnem damnumque commune Anna in se unam conferat. De *Sidoniis*, unde oriundi Carthaginenses, Æn. 1. 450.

685. *Ore legam.*] Mos Romanorum veterum, ut amici & cognati, admoto ad os morientis ore, extremum ejus spiritum quasi excipere & haurire velle viderentur. Moris etiam

Semianimemque sinu germanam amplexa fovebat
Cum gemitu, atque atros siccabat veste cruores.
Illa graves oculos conata attollere, rursus
Deficit: infixum stridet sub pectore vulnus.
Ter sese attollens cubitoque innixa levavit,
Ter revoluta toro est; oculisque errantibus, alto
Quæsivit cœlo lucem, ingemuitque repertâ.
Tum Juno omnipotens, longum miserata dolorem
Difficilesque obitus, Irim demisit Olympo,
Quæ luctantem animam nexosque resolveret artus.
Nam, quia nec fato, meritâ nec morte peribat;
Sed misera ante diem, subitoque accensa furore;
Nondum illi flavum Proserpina vertice crinem
Abstulerat, Stygioque caput damnaverat Orco.
Ergo Iris croceis per cœlum roscida pennis,
Mille trahens varios adverso Sole colores,
Devolat, & supra caput astitit: Hunc ego Diti
Sacrum jussa fero, teque isto corpore solvo.
Sic ait, & dextrâ crinem secat, omnis & unà
Dilapsus calor, atque in ventos vita recessit.

illius apud Græcos aliqua reperit vestigia Cerdanus in hunc locum.

696. *Nec fato, meritâ, &c.*] Triplex distinguit genus mortis: quæ *fato*, quæ *merito*, quæ *casu* contingit. Contingit *fato*, quæ naturalis est; *merito*, quæ propter scelera, aut intemperantiam occidit, *casu*, quæ nec natura, nec merito. In primis duabus fatalem crinem secari definit Virgilius, in tertia negat: quasi *fata* tantum, hominumque *merita*, sub Deorum providentiam caderent, *casus* eam falleret. At Dido cadit ante diem, non *fato* & natura, supra, v. 620. Cadit *misera*, non rea, nec merita. Igitur *casu*: Quare crinis ipsi non amputatur.

698. *Flavum Proserpina crinem.*] Credebant Græci Romanique, mori neminem posse, nisi Proserpina morientis crinem abstulisset, quasi sacras sibi inferisque primitias. Hujus opinionis multa sunt in posterioribus poëtis vestigia: nonnulla etiam in antiquioribus: in Euripidis Alceste, v. 74. Θάνατος, sive *Mors*, crinem illum sacrum Alcestidi amputat, pro conjuge Admeto morituræ.

Hic Iris officio illo fungitur forte repetitus è sacrificiis: ul aliquot e media victimarum decerpere, & in ignem conji lebant. Æn. 6. 245. Ita & in nibus putabant fieri, quos Orc victimas mors demittebat. *none*, custode Carthaginis De 1. 19. De *Proserpina*, inferoru Plutonis conjuge, Georg. 1. *Styge*, inferorum fluvio, Æn De *Orco*, Deo inferorum, Ge 277.

700. *Iris croceis, &c.*] Iris rum, & Junonis præcipue Thaumantis & Electræ dicit quia arcus est cælestis, qui m colorum varietate admiratio cit, & *admiror*, Græce dicitur Est autem cœlestis arcus, lucis pictura, in adversa nube *roscida*, id est, mox in pluvi venda. Colores refert vari majori minorique nubis d præcipue purpureum, cœ viridem, croceum, qui *crocu* refert, *le safran.* De *Dite*, inferorum Deo, Georg. 4.

P. VIRGILII MARONIS ÆNEIDOS

LIBER V.

ARGUMENTUM.

ÆNeas, è Libya in Italiam navigans, deflectere in Siciliam vi tempestatis cogitur: ubi ab Aceste Trojano benevolè exceptus; patri, quem, illic superiore anno mors abstulerat, anniversarium celebrat sacrum, ludosque quatuor, cursum navalem, ac pedestrem, cestuum pugnam, sagittarum ejaculationem, quibus addit Ascanius equestrem decursum. Interim Trojanæ mulieres, Junonis impulsu, hortatu Iridis, tædio navigationis, incendunt naves: quarum quatuor exuruntur, cæteræ immissâ à Jove pluviâ servantur. Quare suadet Æneæ Nautes, ut, avecto secum juvenum flore, senes ac mulieres in Sicilia relinquat. Firmat id consilium Anchises in somnis: idemque suadet Æneæ, ut appulsus in Italiam adeat Sibyllam; eâque duce descendat ad inferos, ubi posterorum seriem & eventus docebitur. Paret Æneas patris monitis, & conditâ in Sicilia urbe Acestâ, Neptuno per Venerem conciliato, solvit in Italiam: quo in cursu Palinurus navis gubernator dormiens in mare excutitur. Delineatus est hic liber ad exemplum libri Iliad. 23. ubi ludi ab Achille ad tumulum Patrocli celebrantur.

INterea medium Æneas jam classe tenebat
Certus iter, fluctusque atros Aquilone secabat:
Mœnia respiciens, quæ jam infelicis Elisæ
Collucent flammis: quæ tantum accenderit ignem,
Causa latet: duri magno sed amore dolores
Polluto, notumque, furens quid fœmina possit,
Triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.
Ut pelagus tenuere rates, nec jam amplius ulla
Occurrit tellus; cœlum undique & undique pontus:
Olli cœruleus supra caput astitit imber,
Noctem hyememque ferens; & inhorruit unda tenebris.

1. MEdium.] Non præcise *mediam* itineris partem, Africam inter & Siciliam; hinc enim rogi flammas videre non potuisset: sed *medium*, id est *plenum* mare, quemadmodum Polyphemus, Æn. 3. 665: *Graditurque per æquor jam medium, necdum fluctus latera ardua tinxit.*

2. *Certus.*] Vel *certus eundi*, & ad petendam Italiam obstinatus; ut Æn. 4. 554. *Celsa in puppi, jam certus eundi carpebat somnos.* Vel *certus & gnarus itineris*, quod jam semel confecerat, Drepano in Italiam solvens, indeque tempestate retro actus in Africam, Æn. l. 1.

Aquilone.] *Vento* generatim: atque enim Aquilone septentrionali vento impelli ex Africa in Italiam potuit, sed Austro potius, Aquiloni opposito: Ecl. 7. 51. De *Elisa*, altero Didonis nomine, in argumento lib. 4. De *augurio*, quod hic pro præsagio universim sumitur, Æn. 2. 703. De *Teucris*, Trojanis, Æn. 1. 239.

11. *Noctem hyememque.*] *Tempesta-*

Ipse gubernator puppi Palinurus ab alta:
Heu! quianam tanti cinxerunt æthera nimbi?
Quidve, pater, Neptune, paras? Sic deinde locutus,
Colligere arma jubet, validisque incumbere remis;
Obliquatque sinus in ventum, ac talia fatur,
Magnanime Ænea, non, si mihi Juppiter auctor
Spondeat, hoc sperem Italiam contingere cœlo.
Mutati transversa fremunt, & vespere ab atro
Consurgunt venti; atque in nubem cogitur aër.
Nec nos obniti contra, nec tendere tantum
Sufficimus: superat quoniam fortuna, sequamur;
Quoque vocat, vertamus iter. Nec litora longè
Fida reor fraterna Erycis, portusque Sicanos:
Si modo ritè memor servata remetior astra.
Tum pius Æneas; Equidem sic poscere ventos
Jamdudum, & frustra cerno te tendere contra.
Flecte viam velis. An sit mihi gratior ulla,
Quoque magis fessas optem demittere naves;

tem cum nocte. Nocte enim hanc tempestatem contigisse hinc patet, quod astra tum observari poterant; infra, v. 25. *Si modo rite memor servata remetior astra.* Porro *hyemem* sumi pro tempestate diximus Æn. 1. 126. Habentur hæc duo carmina, etiam Æn. 3. 194. 195.

13. *Quianam.*] Jovianus Pontanus rescribit: *quinam tanti.* Sed contra codices omnes, atque interpretes. Et vero vox Enniana est. *Heu! quianam dictis nostris sententia flexa est?* quam antiquitatis causa affectatam à Virgilio ait Quintilianus. De *Neptuno*, Æn. 1. 129. 134.

15. *Colligere arma, &c.*] *Arma*, cujuslibet artis instrumenta sunt, ut vidimus Æn. 1. 181. Atque ita supellex omnis nautica, *vela*, *rudentes*, *remi.* Obnixe tamen contendit Cerdanus, *arma*, in re nautica, nihil ligneum significare; atque adeo non *remos*, sed *vela* tantum & his affinia. Quod quamquam curiosius notatum puto: tamen favet ipsi vox *colligere*, quæ proprie de velis dicitur. Erit igitur hic sensus, juxta ipsum: *Jubet colligi & contrahi vela*, ne transversi venti è cursu dejiciant; *jubet incumbi remis*: ut, quantum eos è recto itinere ventorum vis amovebit, tantum labor atque industria provehat: *jubet vela, non omnino contrahi, sed obliquari*; ut aura venti saltem aliqua capiatur quæ remigantes adjuvet. De illa *obliquatione*, infra, v. 830. De *Italia*, Æn. 1. 534.

19. *Transversa.*] Neutrum plurale, pro adverbio? Græ
Sic Æn. 9. 125. *Amnis rauca*
Vespere.] *Occidente.*
habes Æn. 1. 534: Et mirot
accuratis interpretibus Tau
Cerdano, cursum Æneæ tu
cidentem fuisse: manifest
est, Carthagine solventib
liam, quo tunc Æneæ curs
esse ad septentrionem. Itaq
hæc, *vespere ab atro consurgu*
superiora explicant, *muta*
versa fremunt, erat enim tu
versus Æneæ ventus occider
plane in Siciliam propellet
de concludit Palinurus,
vocat, *vertamus iter*, scilice
liam.

24. *Fraterna Erycis.*] Er
Butæ, communem creditus
Ænea matrem habere *Vener*
ipsa *Lycasten* Siculam mer
quæ ob formæ elegantiam
veteribus sermone, *Venus*, a
est. Avum habuit *Amycum*
Bebrycum circa Pontum,
stuum certamine occisus est
ce: quapropter fugiens B
gnum in Sicilia constituit:
riter ab Hercule cestibus oc
infra, v. 411. Ex eo nome
Eryci monti atque urbi, ci
bæum occidentale Siciliæ
torium, de quo Æn. 3. 787.
iter Trojani deflectunt. D
antiquis Siciliæ populis, Æ

25. *Remetior.*] Nota enim e
inde maria illa Palinuro,
diximus.

Quam quæ Dardanium tellus mihi servat Acesten,
Et patris Anchisæ gremio complectitur ossa?
Hæc ubi dicta, petunt portus, & vela secundi
Intendunt Zephiri: fertur cita gurgite classis;
Et tandem læti notæ advertuntur arenæ. —
At procul excelso miratus vertice montis
Adventum sociasque rates, occurrit Acestes,
Horridus in jaculis & pelle Libystidis ursæ:
Troïa Crimiso conceptum flumine mater
Quem genuit. Veterum non immemor ille parentum,
Gratatur reduces, & gazâ lætus agresti
Excipit, ac fessos opibus solatur amicis. —
Postera cum primo stellas oriente fugarat
Clara dies; socios in cœtum litore ab omni
Advocat Æneas, tumulique ex aggere fatur:
Dardanidæ magni, genus alto à sanguine Divûm:

36. *Acestes, &c.*] De hujus genere multa è Græcis afferunt admodum ambigua Hortensius & Cluverius. Ex iis ista colligo. Laomedon, rex Trojanus, offensus viro nobili, cujus fraude coactus erat Hesionen filiam suam marinæ belluæ exponere, vicissim tres ejus filias Siculis nautis tradidit, vel mari submergendas, vel quo juberet avehendas. His in Siciliam appulsis, una è Trojanis tribus puellis filium suscepit: vel ex adolescente Trojano, qui se illis præ amore comitem addixerat, juxta Dionysium Halicarnasseum; vel ex Crimiso amne in canem converso, juxta Lycophronem. Hic hujus filius, reversus Trojam Priami temporibus, inde iterum post Trojæ excidium in Siciliam regressus est, & secum Elymum advexit. Ibi recepti à Sicanis, & agris donati, mox Æneam eodem appulsum exceperunt, & cum eo varias illic statuerunt urbes, ad occidentalem Siciliæ partem, de quibus infra, v. 755. Porro pater puellarum trium, à Lycophrone *Phœnodamas*, à Servio & Pomponio *Hippotes* appellatur. Hujus filia Crimisi uxor, à Servio & Pomponio *Egesta*. Egestæ filius, de quo hic agitur, à Stephano *Egestus*, à Dionysio *Ægestus*, à Tzetze *Ægestes*, à Virgilio & Silio *Acestes*. Fluvius pater, ex Lycophrone *Crimissus*, ex Diodoro *Cremissus*, ex Plutarcho *Crimesus*, ex Cornelio Nepote *Crinissus*, ex Virgilii variis exemplaribus, *Crinisus*, *Crimnisus*: & omnino emendatissime; ut contendit Cluverius in Sicilia l. 2. 2. *Crimisus*. Hic modo, ut idem luculenter probat, non est brevis ille fluvius, ad Segestam urbem in mare Tyrrhenum influens, vulgo *Freddo*, ut multi putant, sed major alius, ex agro Panormitano & septentrionali Siciliæ parte in meridialem decurrens, qui cum *Hypsa* fluvio denique commixtus, cum eo in mare Libycum devolvitur, ad Selinuntem urbem, cum Hypsa communi dictus nomine *Belici*, aut *Belici destro*, quia in dextram Hypsæ ripam influit.

37. *Horridus in, &c.*] *In* præpositio, adhibetur hoc modo ad significandum habitum: Æn. 4. 518. *In veste recincta.* *Pellium* antiquissimus usus est ad vestes, tamen post arborum folia. *Ursos* Plinius negavit nasci in Africa, ob calidiorem cœli temperiem: Cerdanus tamen multis defendit Virgilium, imprimis auctoritate Solini, c. 29. *Numidici ursi forma cæteris præstant, villis profundioribus.* Lipsius ursos Numidicos & Libycos à Romanis dictos putat non veros *ursos*, sed *leones*, quemadmodum *elephantos*, ab iisdem *boves lucas*: ob insolitam formam, cui nomen ex notiore animali imponebant. *Libystidis*, à *Libystis*, gentile nomen est, per pleonasmum formatum à proprio *Libys*. Legunt tamen aliqui *Libyssidis*: ut sit à *Libys*, *Libyssa*, à *Libyssa*, *Libyssis*, *Libyssidis*. De *gaza*, opibus, Æn. 1. 123.

44. *Tumuli aggere.*] *Agger*, aggestio est, vel lapidum, vel terræ, unum in locum. *Tumulus*, est terræ tumor, ex illa aggestione: unde tam pro *sepulcro*, quam pro *colle* usurpatur: hic pro *colle*.

45. *Dardanidæ.*] A Dardano Jovis

Adsumus : & portus delati intramus amicos.
Ergo agite, & lætum cuncti celebremus honorem :
Poscamus ventos, atque hæc me sacra quotannis
Urbe velit positâ templis sibi ferre dicatis.
Bina boum vobis Trojâ generatus Acestes
Dat numero capita in naves : adhibete Penates
Et patrios epulis, & quos colit hospes Acestes.
Præterea, si nona diem mortalibus almum

Filio orti, ideo à *sanguine Divûm.*

46. *Annuus exactis, &c.*] Anniversarius recurrit dies, Anchisæ morte consignatus. Igitur Anchises vere ineunte, hyeme exeunte, obierat. Patet id quia I. Tempus hoc ipsum adhuc hybernum vocat Dido, Æn. 4. 309. *Hyberno moliris sidere classem.* II. In ipsa profectione Trojani *frondentes ferunt ramos*, Æn. 4. 399. Ex Africa autem in Siciliam cursus, vix duorum triumve dierum est. III. Incerta tum erat cœli temperies, qualis primo vere : solvit Æneas ex Africa sudo cœlo, mox tempestas oritur, nunc dubitat utrum subsequens dies nona serena futura sit, v. 64. *Si nona diem, &c.* IV. Terra tum vestita erat gramine & floribus, v. 76. *Purpureosque jacit flores :* v. 287. *Tendit gramineum in campum.* Nec tamen inde sequitur Æneidos opus annuum spatium prætergredi, ut notavimus in argumento Æneidos,

pulcra struendis, Æn. 3.
tulis Africæ populis, q
usque pertinent, Æn. 3.
tibus, importuosis litor
finibus, Æn. 1. 115.

52. *Argolico mari.*] A
qui pars est Ægæi maris
Peloponnesi. *Urbe Mycen*
1. 251. *Urbem Patavi.* H
codices *Mycenæ*, *Mycena*
Argos & *Mycenæ*, urbes P
Æn. 1. 288.

54. *Struerémque suis al*
Struerem, explicat Taub
mularem : unde *structor*
re coquinaria, qui fercu
scite componebat, cumu
donis, congruis, congrua
mortuis dona, *lac*, *vinum*
guis : ut diximus, Æn.
videbitur, v. 76.

56. *Sine mente*, *sine nu*
consilio, & voluntate D
numine, hoc sensu, Æn.

Aurora extulerit, radiisque retexerit orbem:
Prima citae Teucris ponam certamina classis;
Quique pedum cursu valet, & qui viribus audax,
Aut jaculo incedit melior, levibusque sagittis;
Seu crudo fidit pugnam committere caestu:
Cuncti adsint, meritaeque expectent praemia palmae.
Ore favete omnes, & cingite tempora ramis.
Sic fatus, velat materna tempora myrto:
Hoc Elymus facit, hoc aevi maturus Acestes.

[illegible]

66 *Ponam certamina.*] [illegible]

68 *Incedit.*] [illegible]

71 *Ore favete omnes.*] [illegible]

72 *Materna myrto.*] [illegible]

73 *Elymus.*] [illegible]

Hoc puer Ascanius: sequitur quos cætera pubes.
Ille è concilio multis cum millibus ibat
Ad tumulum, magnâ medius comitante catervâ.
Hic duo ritè mero libans carchesia Baccho
Fundit humi, duo lacte novo, duo sanguine sacro:
Purpureosque jacit flores, ac talia fatur:
Salve, sanctè parens: iterum salvete, recepti
Nequicquam cineres, animæque umbræque paternæ.
Non licuit fines Italos, fataliaque arva,
Nec tecum Ausonium, quicunque est, quærere Tybrim.
Dixerat hæc, adytis cum lubricus anguis ab imis
Septem ingens gyros, septena volumina traxit;
Amplexus placidè tumulum, lapsusque per aras:
Cœruleæ cui terga notæ, maculosus & auro
Squamam incendebat fulgor: ceu nubibus arcus
Mille ~~trahit~~ varios adverso Sole colores.
Obstupuit visu Æneas: ille agmine longo,
Tandem inter pateras & levia pocula serpens,
Libavitque dapes, rursusque innoxius imo
Successit tumulo, & depasta altaria liquit.
Hoc magis inceptos genitori instaurat honores:

tris Acesta: cui se comitem adjungere tam in ipsa Sicilia, quam in Troade potuit.

77. *Carchesia Baccho.*] De *carchesiis* poculis, Georg. 4. 380. De *Baccho*, vino. Ecl. 5. 69. De *sacris funebribus*, lacte, vino, sanguine. Æn. 3. 62.

79. *Purpureos flores.*] Vel rosas intelligit, flores dicatos Veneri, Anchisæ amatrici, vel generatim flores quoscumque purpureos.

80. *Iterum salvete recepti.*] *Iterum salvete*, non autem, *iterum recepti*. *Iterum*, inquit: sive quia jam anno superiore exequiis patrem honoraverat; salutaveratque funebri more, sive quia modo dixit, *salve sancta parens*, ergo *iterum salve*, ter enim extrema illa salutatio repetebatur in Romanorum funeribus *vale*, cui synonymum est *salve*, ex Varrone apud Servium, non quod salutem iis valetudinemque optarent, qua frui, ultra non poterant, sed pacem salutem & gaudium in altero statu.

Recepti nequicquam cineres.] Per *cineres*, ait Servius, patrem intelligit, quem è Trojano excidio frustra liberaverat. Immo *cineres* ipsos intelligit, quos anno superiore reliquerat in Sicilia, nunc autem recipit reditu suo, ac revisit, *nequicquam tamen*, quia non conferet reditus, ut cum eo adire Italiam liceat.

81. *Animæque umbræque.*] Ve rali numero usus est, pro sing ut passim poëtæ: vel reipsa putavit esse animas: de quibus modius differemus, Æn. 6. v. 7 sequentibus.

82. *Fines Italos.*] De *Italia* 1. 534. De *Ausonia*, Italiæ no Æn. 3. 171. De *Tybri*, Italiæ fl Æn. 1. 17. De *adytis*, locis in Æn. 2. 297. De *squamis*, Georg De *arcu*, seu *Iride*, Æn. 4. 70 *agmine*, in serpentibus, Geo 423. De verbo *libavit*, degust Æn. 1. 740.

92. *Depasta altaria.*] Non ab victimas consumente, nondum cæsæ fuerant victimæ, sed al serpente, qui prima dona liba

94. *Instaurat.*] Renovat u sacrificia, jam enim fuderat v. 78. moxque iterum fundit, Quid ita? an quia sacrificia fi tis occursu turbata esse putaba bono erat omini serpentis occ An quia cum prævia sacrificia ribus & liquoribus, quasi n homini obtulerit, nunc viso ser majora offerenda existimat, hrroi, inter Deos admisso? non admodum diversa ab his cia Plutoni, Proserpinæ, I nferorum aliis offert, Æn. 6.

Incertus, geniumne loci, famulumne parentis
Esse putet: cædit quinas de more bidentes,
Totque sues, totidem nigrantes terga juvencos:
Vinaque fundebat pateris, animamque vocabat
Anchisæ magni, manesque Acheronte remissos.
Nec non & socii, quæ cuique est copia, læti
Dona ferunt: onerantque aras, mactantque juvencos:
Ordine ahena locant alii: fusique per herbam
Subjiciunt verubus prunas, & viscera torrent.
Expectata dies aderat, nonamque serenâ
Auroram Phaëtontis equi jam luce vehebant:
Famaque finitimos & clari nomen Acestæ
Excierat: læto complerant litora cœtu,
Visuri Æneadas, pars & certare parati.
Munera principio ante oculos, circoque locantur
In medio: sacri tripodes, viridesque coronæ,

95. *Geniumne loci, famulumne, &c.*] *Genii* &c. custodes, locis, urbibus, domibus attribui solebant; ut & hominibus singulis attribui solitos diximus Ecl. 4. 63. *Famulos* item majoribus Diis suos assignabant: eosque è brutis animantibus plerumque assumptos. Sic Æn. 6. 190. columbæ ministræ sunt Veneris, ut Æneam ad auream arborem deducant. Sic ex Silio Italico, l. 13. 124. apud Capuam: *Numen erat jam cerva loci, famulamque Dianæ credebant.* Sic aquila Jovi: sic ex Plutarcho in Cleomene, dracones heroibus sacri putabantur: unde hic *anguis* Anchisæ famulus.

96. *Cædit quinas de more bidentes.*] Vel *cædit de more*, id est, non per se ipse, sed per famulos, more Pontificum Romanorum. Vel oves *de more bidentes*, id est *biennes*, aut *ambidentes*, de quibus Æn. 4. 57. Vel *quinas, de more* cœlestibus Diis adhibito; quibus numero impari victimæ cædebantur, quia *numero Deus impare gaudet*: inferis autem numero pari, Æn. 6. 243. Igitur offert Æneas patri quinque pecudes, ut jam cœlesti Divo; easque nigrantes, ut ex inferis assumpto. Notatque Turnebus ejusmodi sacrificia Romanis *suovetaurilia* dicta esse; quæ *sue*, *ove*, & *tauro* fiebant.

98. *Animamque vocabat, &c.*] Non simpliciter inclamat, invitatque ad sepulcrales aras, ut sacrificiorum sanguine pascatur: quemadmodum pascuntur animæ mortuorum, imprimisque Tiresiæ apud Homer. Odyss. 11. 95. Quemadmodum Achilles tota nocte circa Patrocli rogum vina fundit, animum ejus vocans, Iliad. 23. 221. Non ita inquam. Sed *invocat*, ut sibi adsit propitius pater, cujus *manes Acheronte remissos* putat, & inter Deos vitam degere. De *Acheronte*, inferorum fluvio, Æn. 6. 242. De *manibus*, Georg. 4. 469.

102. *Ahena.*] Vasa ærea: vel ad lavanda corpora, vel ad elixandas carnes. Licet enim Homerus heroibus suis elixas carnes non paret, ut notat Plato de republ. l. 3. has tamen primis etiam illis temporibus in usu fuisse notavimus, Æn. 1. 215. De *epulis* post sacrificia, plura vide, Æn. 8. 180.

105. *Auroram Phaëtontis equi.*] *Phaëton* hic: vel Solis est filius, qui cum à patre diurnum regimen currus extorsisset precibus, & equos inscite regeret, ex iis à Jove in Eridanum Italiæ fluvium fulmine excussus est: Ovid. Met. 2. Vel potius *Sol* ipse est, qui dicitur ab Homero Odyss. 11. 320. Ἠέλιος Φαέθων, *Sol Phaëton*, id est *splendens*. Ejus equi quatuor, *Pyrois* à πῦρ *ignis*, *Eous*, ab ἠώς *Aurora*, *Æthon*, ab αἴθω *uro*, *Phlegon*, à φλέγω *inflammo*. De *Aurora*, Georg. 1. 249.

110. *Tripodes, &c.*] *Tripus* propriè sellæ mensæque species, tribus nixæ pedibus; cui quandoque insidebatur, sæpe imponebantur lebetes cratere sque ad libamina, Æ. 3. 359. *Sacer* dicitur, quia in templo Delphico, reque omni divina magni erat usus: tum viris fortibus donabatur in premium, unde Horat. Od. l. 4. 8. *Donarem tripodas præmia*

111. *Et palmæ pretium victoribus,*] Id est, pretium solemne & vulgare victoribus omnibus. Quærit enim Plutarchus Sympos. l. 8. quæst. 4. *Cur sacrorum certaminum aliud aliam habeat coronam, palma sit communis omnibus.* Respondetque, hoc ideò usu venisse, quod viro forti palma persimilis, non deprimatur onere, sed contra magis obluctetur. De *ostro*, ostreo, sive conchylio, unde purpura exprimitur, G. 2. 506.

112. *Talenta:*] Τάλαντον, à ταλάω *suffero*: quia primo librani significavit, qua pondera appenduntur: tum quodvis magnum auri argentique pondus: denique certum determinatumque pondus, varium tamen apud varias gentes: celebratissimum Atticum talentum, quod sic describitur à Rhemnio Fannio:

Cecropium superest post hæc docuisse talentum,
Sexaginta minas, seu vis, sex millia drachmas,
Quod summum doctis perhibetur pondus Athenis.

Porrò *drachma* Attica, *denario* Romano, & *grosso* Francico æquiparatur. *Grossus* pars est *marcæ* sexagesima quarta. *Marca* signati argenti hoc anno 1675. Ludovicos argenteos capit novem: hoc est, libras nostras sive Francicos viginti sep-

exemplum in Homero
Virgilius: nec vero v
illius equestrem imitar
merus in eo plus ope
posuerat, ludos alios
quos ille minus diligen
rat, Iliad. 23.

116. *Pristin &c.*]
tuor, æquales magnit
bore, suis insignit non
è pictis in puppi mon
Primæ *Pristis* appicta
bellua, è balænarum
qua Æn. 3. 427. Secun
ignivomum ac triforme
quod, ex Ovid. Meta
mediis in partibus hirc
ora leæ, caudam serpe
De ea, Æ. 6. 288. T
bat *Centauri* pictura,
humana specie conflata
nere G. 2. 456. Qua
marini in freto Sicu
effigies, quam explicu
427.

117. *Mex Italos Mn*
Ut nobilibus Romanor
gratificetur: eas à Tr
cit: à Mnestheo *Mem*
gesto *Sergios*, à Cloan
Addunt alii etiam à Gy
quod tamen Virgilii te
ret.

119. *Urbis opus.*] *Ur*
qua tantùm operis fu
tùm in urbe positum.

Impellunt, terno consurgunt ordine remi.
Sergestusque, domus tenet à quo Sergia nomen,
Centauro invehitur magnâ: Scyllâque Cloanthus
Cœruleâ, genus unde tibi Romane Cluenti.
Est procul in pelago saxum, spumantia contra
Litora; quod tumidis submersum tunditur olim
Fluctibus, hyberni condunt ubi sidera Cori:
Tranquillo silet, immotâque attollitur undâ
Campus, & apricis statio gratissima mergis.
Hic viridem Æneas frondenti ex ilice metam
Constituit, signum nautis, pater: unde reverti
Scirent, & longos ubi circumflectere cursus.
Tum loca sorte legunt: ipsique in puppibus auro
Ductores longè effulgent ostroque decori:
Cætera populeâ velatur fronde juventus,
Nudatosque humeros oleo perfusa nitescit:
Considunt transtris, intentaque brachia remis;
Intenti expectant signum: exultantiaque haurit
Corda pavor pulsans, laudumque arrecta cupido.
Inde ubi clara dedit sonitum tuba; finibus omnes,
Haud mora, prosiluere suis, ferit æthera clamor

triremes, &c. appellantur, valde ambiguum est: Quia tamen ex Virgilio, *triplici consurgunt ordine remi*: constat, in utroque navis latere remigum ordines surrexisse alios aliis superpositos, non ita tamen, ut superiorum remigum pedes inferiorum capitibus impenderent, perpendiculari, ut aiunt, rectaque linea, sic enim latera navium extruenda altius fuissent, sed ita, ut scamnis, quæ & *juga* & *transtra* dicuntur, obliquè à summo ad imum instar graduum dispositis insisterent remiges, quorum superior ordo ibi figebat pedes, ubi ordo inferior insidebat. Porro series illæ remigum, à summo latere ad imam carinam obliquè numeratæ, *ordines* dicebantur; & pro multiplici *ordine*, navis erat *biremis*, *triremis*, *quadriremis*, à Ptolomæo Philopatore extructa etiam *quadraginta* ordinum: at eædem series, à prora ad puppim numeratæ, dicebantur *versus*; & sic in singulis lateribus, *versus* aliquando viginti quinque, aliquando plures; & in Ptolomæi navi, quæ quadraginta *ordinum* fuit, & quater mille remigum, *versus* quinquaginta fuere. Igitur Chimæra hæc Virgiliana, quæ *triplici versu*, *triplici ordine* instructa erat; remiges in singulis lateribus novem; totâ nave octodecim capiebat.

125. *Olim.*] *Aliquando*, indefinitè. Sic G. 3. 303. *Cum frigidus olim jam cadit.*

126. *Hyberni Cori*, &c.] *Corus* ventus, flat ab occasu æstivo. *Hybernus* dicitur, seu frigidus, quia situ proximè ad septentrionales ventos accedit. *Condit sidera* nimbis inductis. Scribitur etiam *Caurus*.

128. *Apricis mergis.*] Avibus aquaticis, *plongeons*, quæ cum frequenter se aquis immergant, amant ad Solem siccare se, in locis *apricis*, id est, Soli expositis. De voce *apricis*, Ecl. 9. 49.

129. *Metam.*] *Meta* est, *extremitas*, *terminus*: sive in agris, sive in circo: vulgo è lapidibus oblongis, in acumen ac pyramidem erectis. Talis erat Romano in circo figura metarum, quas in extremo decursu septies quadrigæ circumflectebant: eo alludit Virgilius; & quanquam ilicis ramus hanc figuram non refert; refert tamen quomodocunque ipsa rupes, cui ramus insidebat. De *ostro*, purpura, G. 2. 506. De *populo*, *peuplier*, G. 2. 13. De *ilice*, *yeuse*, Ecl. 1. 18.

135. *Oleo.*] Ad membra roboranda: unde etiam eo luctaturi ungebantur, Æn. 3. 280. De *transtris*, scamnis remigum, supra, v. 119.

137. *Haurit corda pavor*, &c.]

Nauticus, adductis spumant freta versa lacertis.
Infindunt pariter sulcos: totumque dehiscit
Convulsum remis rostrisque tridentibus æquor.
Non tam præcipites bijugo certamine campum
Corripuere, ruuntque effusi carcere currus,
Nec sic immissis aurigæ undantia lora
Concussere jugis, pronique in verbera pendent.
Tum plausu fremituque virûm studiisque faventum
Consonat omne nemus, vocemque inclusa volutant
Litora, pulsati colles clamore resultant.
Effugit ante alios, primusque elabitur undis
Turbam inter fremitumque Gyas: quem deinde Cloanthus
Consequitur, melior remis; sed pondere pinus
Tarda tenet. Post hos æquo discrimine Pristis
Centaurusque locum tendunt superare priorem.
Et nunc Pristis abit; nunc victam præterit ingens
Centaurus; nunc unà ambæ junctisque feruntur
Frontibus, & longâ sulcant vada salsa carinâ.
Jamque propinquabant scopulo, metamque tenebant;
Cum princeps medioque Gyas in gurgite victor
Rectorem navis compellat voce Menœten:
Quo tantum mihi dexter abis? huc dirige cursum,
Litus ama, & lævas stringat sine palmula cautes:
Altum alii teneant. Dixit: sed cæca Menœtes
Saxa timens, proram pelagi detorquet ad undas.
Quo diversus abis? iterum, Pete saxa, Menœte,
Cum clamore Gyas revocabat: & ecce Cloanthum
Respicit instantem tergo, & propiora tenentem.
Ille inter navemque Gyæ scopulosque sonantes
Radit iter lævum interior, subitusque priorem

Versum jam explicuimus G. 3. 105.

143. *Rostrisque tridentibus.*] Passim legebatur olim *stridentibus*; sed obstat mensura primæ syllabæ, quæ ubique longa est. Sed à viris doctis academiæ Neapolitanæ profecta est superiore sæculo illa correctio, quâ usi sumus; utpote cum antiqua navium specie veteribusque nummis ac picturis convenientissima, quarum in prora rostrum trifidum ex ære bifidumve addebatur, ad hostiles naves in incursu vulnerandas.

144. *Bijugo certamine, &c.*] Cursu bigarum & quadrigarum: de quibus G. 1. 512. De *carceribus*, infra, v. 288. *Juga*, ligna transversa quibus equi temoni currûs alligabantur: hic vero, juxta aliquos, pro ipsis *jugalibus equis* usurpantur.

149. *Vocemque inclusa volutant litora.*] Commutatio est: p[...] *vocemque inclusam volutant.*

162. *Mihi dexter abis.*] [...] *abis*: Abundat hic *mihi*; u[...] sæpe, & G. 3. 16. *In medi[...] Cæsar erit.*

163. *Litus ama.*] *Accede pro[...] litus.* Sic Horat. Od. l. 1. 25. 3. [...] *que janua limen.* Jubet igitur [...] vem admoveat propius litori [...] Siciliæ quidem, sed rupis & [...] ne latiore cursu eam circum[...] ab aliis insequentibus superet[...]

Palmula.] Pars extrema re[...] nior, & in modum humanæ [...] protensa. Catull. in Phaselo [...] *Sive palmulis opus foret volan[...] linteo.*

170. *Interior.*] Quicquid sit [...] jus vocis significatione in ho[...] consessu & incessu, *dextram* a[...] *stram partem notat*; certum[...]

Præterit, & metis tenet æquora tuta relictis.
Tum vero exarsit juveni dolor ossibus ingens,
Nec lacrymis caruere genæ: segnemque Menœten,
Oblitus decorisque sui sociûmque salutis,
In mare præcipitem puppi deturbat ab alta.
Ipse gubernaclo rector subit, ipse magister:
Hortaturque viros, clavumque ad litora torquet.
At gravis ut fundo vix tandem redditus imo est,
Jam senior, madidaque fluens in veste Menœtes,
Summa petit scopuli, siccaque in rupe resedit.
Illum & labentem Teucri, & risere natantem:
Et salsos rident revomentem pectore fluctus.
Hic læta extremis spes est accensa duobus,
Sergesto Mnestheoque, Gyam superare morantem.
Sergestus capit antè locum, scopuloque propinquat:
Nec totâ tamen ille prior præeunte carinâ:
Parte prior, partem rostro premit æmula Pristis.
At mediâ socios incedens nave per ipsos
Hortatur Mnestheus: Nunc, nunc insurgite remis.
Hectorei socii, Trojæ quos sorte supremâ
Delegi comites: nunc illas promite vires,
Nunc animos; quibus in Gætulis syrtibus usi,
Ionioque mari, Maleæque sequacibus undis.
Non jam prima peto Mnestheus; neque vincere certo:
Quanquam ô! sed superent, quibus hoc Neptune dedisti.

:ursu circensi, interiorem partem *istram* esse: quia, cum in circo *ta* ad sinistram curruum esset, bre-r circa eam flexus *sinister* erat, ue meta propior atque *interior*, *ter* autem, *exterior* atque à meta notior. Igitur, cum navalis hic lus circensem imitetur, hic *inte-r* est *sinister*. De *circo* & *metis*, infra, 288.

71. *Tuta.*] Nempe à periculo sa-rum, quæ metam circumstabant: idum tamen omnino tuta, quia adum victoria parta erat: post tam quippe superatam, & aliqua parte circuitam, in portum sini-o cursu redeundum erat, ut dice-is infra, v. 225.

174. *Decoris sui, sociumque, &c.*] *coris sui*, quia indignum est prin-em virum ab alio pœnam suis ma-ius exigere. *Socium salutis*: id est *tis sociorum*, quæ amisso guber-tore periclitabatur. Nec placet rdanus, qui *socium* agnoscit accu-ivo casu, tum quia mutatur verbi imen, *oblitus decoris, sociumque*: n quia non video qui dici possit Me-tes, *socium salutis*.

177. *Clavumque.*] Pars in summo gubernaculo transversa, instar ca-puli, qua gubernaculum regitur. *Gubernaculum* vero, remus erat lon-gior latiorque ad puppim religatus, quo cursum navis gubernator mode-rabatur. De *Teucris*, Trojanis, Æn. 1. 239.

186. *Carina.*] Ima trabs est, navis totius fabricam fulciens, & instar spinæ à prora ad puppim decurrens. De *rostro* v. 143. De *Gætulis*, Æn. 4. 40. De *syrtibus*, Æn. 1. 115. De *Ionio mari*, Æn. 3. 210.

193. *Maleæque sequacibus undis.*] *Malea* promontorium est Pelopon-nesi, sinum inter Argolicum & Laco-nicum, nunc *Capo Malio di S. An-gelo*: procellis infestum, unde *sequa-ces* ejus dicuntur undæ, quasi nautas insequerentur. Superatum autem ab Ænea fuit, cum è Sporadibus & Cycladibus insulis ad Strophades iter fecit, Æn. 3.

195. *Quanquam ô! sed, &c.*] Du-plex affectus. I. Victoriæ optatio: *Non vincere certo: quanquam ô! ve-lim, si liceat, vincere.* II. Correctio. *Sed tamen vincant illi, quibus hoc Neptune dedisti.* De *Neptuno*, Æn. 1. 129.

Extremos pudeat rediisse: hoc vincite, cives,
Et prohibete nefas. Olli certamine summo
Procumbunt: vastis tremit ictibus ærea puppis,
Subtrahiturque solum: tum creber anhelitus artus
Aridaque ora quatit: sudor fluit undique rivis.
Attulit ipse viris optatum casus honorem.
Namque furens animi dum prora ad saxa suburget
Interior, spatioque subit Sergestus iniquo;
Infelix saxis in procurrentibus hæsit.
Concussæ cautes, & acuto in murice remi
Obnixi crepuere, illisaque prora pependit.
Consurgunt nautæ, & magno clamore morantur:
Ferratasque sudes & acutâ cuspide contos
Expediunt, fractosque legunt in gurgite remos.
At lætus Mnestheus successuque acrior ipso,
Agmine remorum celeri, ventisque vocatis,
Prona petit maria, & pelago decurrit aperto.
Qualis speluncâ subito commota columba,
Cui domus & dulces latebroso in pumice nidi,
Fertur in arva volans, plausumque exterrita pennis
Dat tecto ingentem: mox aëre lapsa quieto,
Radit iter liquidum, celeres neque commovet alas:
Sic Mnestheus, sic ipsa fugâ secat ultima Pristis
Æquora; sic illam fert impetus ipse volantem.
Et primum in scopulo luctantem deserit alto
Sergestum, brevibusque vadis, frustraque vocantem
Auxilia, & fractis discentem currere remis.
Inde Gyan, ipsamque ingenti mole Chimæram
Consequitur: cedit, quoniam spoliata magistro est.
Solus jamque ipso superest in fine Cloanthus:

199. *Subtrahiturque solum.*] Substrata maris aqua, non secari, sed quasi per vim subtrahi videtur retro, tanto impetu navis porro impellitur: *solum* enim est quicquid alteri substernitur, ut ostendimus Ecl. 6. 35.

203. *Interior.*] *Inter* Mnestheum & metam, flexum breviorem & *sinistrum* captans, supra, v. 170.

205. *Murice.*] Saxo acuto aspero ac prominente: sic dicto à *murice*, ostreo, unde purpureus liquor exprimitur, cujus conchylium fastigiatum & acutum est.

208. *Sudes.... contos.*] Perticas, quæ Tacito *trudes* appellantur: quibus vado innærens impellitur navis, aut iners alia moles promovetur. Monetque Isidorus *cuspidem conti*, ferro non armatam esse, sed tantum ex ipso ligno acuminatam.

211. *Agmine remorum.*] Actu motuque remorum ordinato, & per quandam successionem continuo. De illa voce, Georg. 3. 423.

212. *Prona maria.*] Secunda, ... lia, sine ullo jam obstaculo, ... tam facili, ut non in plano æq... sed in declivi loco pronus ac... ceps currere videatur. Plin. lu... 70. *In alia adverso, in alia* ... *mari.*

214. *Pumice.*] *Pumex* lapis est spongiosus, ad scabra levigan... t... ssimus: hic pro cavernosa ru... mitur, per tapinosim, ut v. 209 ... *ges*, pro mari, quemadmodum ... mus, Æn. 1. 122. Est autem hæc ... vim inter & columbam, scite ... tuta comparatio; cum *navium* ... *latûs* magna cognatio sit, ut di... Æn. 1. 228. & mox Mnesthei ... appellet *volantem*, v. 219.

218. *Ultima æquora.*] Ultima ... signari maris partem, ultra ... De *brevibus vadis*, Æn. 1. 115.

225. *Superest in fine Cloan...* Mnestheus de victoria contendi...

Quem petit, & summis adnixus viribus urget.
Tum vero ingeminat clamor, cunctique sequentem
Instigant studiis: resonatque fragoribus æther.
Hi proprium decus & partum indignantur honorem,
Ni teneant, vitamque volunt pro laude pacisci.
Hos successus alit: possunt, quia posse videntur.
Et fors æquatis cepissent præmia rostris:
Ni palmas ponto tendens utrasque Cloanthus
Fudissetque preces, Divosque in vota vocasset.
Dii, quibus imperium est pelagi, quorum æquora curro;
Vobis lætus ego hoc candentem in litore taurum
Constituam ante aras voti reus, extaque salsos
Porriciam in fluctus, & vina liquentia fundam.
Dixit: eumque imis sub fluctibus audiit omnis
Nereïdum Phorcique chorus, Panopeaque virgo;
Et pater ipse manu magnâ Portunus euntem
Impulit: illa Noto citius volucrique sagitta
Ad terram fugit, & portu se condidit alto.
Tum satus Anchisa, cunctis ex more vocatis,
Victorem magna præconis voce Cloanthum

Cloantho.] At Cloanthus tamen jam à versu 171. *metis tenet æquora tuta relictis.* Hæc ut conciliem, existimo præmium ei propositum fuisse, non qui dumtaxat metam attingeret primus, sed qui præterea circumita meta, primus sinistro cursu rediret in portum, unde dextro cursu naves exierant. Idque manifestum est. I. Quia hæc tria proponit Æneas certaturis, v. 130. *Constituit signum nautis pater, unde reverti scirent, & longos ubi circumflectere cursus.* II. Quia mox, v. 243. navis Cloanthi cum victoriam obtinet, cum *ad terram fugit, & portu se condidit alto.* At in rupe, quæ metæ loco fuit, *portus*, isque *altus* fuisse non potest, cum esset objecta portui, & tantum *statio gratissima mergis.* Hic igitur jam & Mnestheus & Cloanthus metam prætergressi putandi sunt: *Cloanthus* quidem, quia *metis tenet æquora tuta relictis*, Mnestheus vero, quia *fuga secat ultima æquora.* Cloanthus autem *solus ipso superest in fine*: id est in extremo recursu, reditu à meta ad portum: quo in reditu eum superare, aut saltem æquare Mnestheus contendit.

228. *Fragoribus.*] Ita ex manuscriptis cum N. Heinsio emendamus: Olim *clamoribus*: sed parum exactè cum superiore versu dixerit, *Ingeminat clamor.*

237. *Voti reus.*] Voto obligatus: Sic Ecl. 5. 80. *Damnabis tu quoque votis*: ubi verba hæc explicuimus.

238. *Porriciam in fluctus, &c.*] *Porrò & procul jaciam in fluctus.* Verbum est in sacrificiis solemne. Sic apud Livium l. 29. 27. Scipio è Sicilia in Africam navigaturus, *cruda exta, cæsa victima, uti mos est, in mare porricit: tubaque signum dedit proficiscendi.* Libationis vero par exemplum habemus apud Thucyd. lib. 6. ubi Nicias, Lamachus, & Alcibiades, è Piræeo Atheniensi portu solventes, aureis argenteisque pateris vinum in mare fudisse dicuntur.

240. *Nereidum Phorcique chorus, &c.*] *Phorcus* sive *Phorcys*, marinum numen, Ponti ac Terræ filius; filias habuit Gorgonas tres, Medusam, Euryalen, & Sthenyo. *Chorus* ejus, marina alia numina. *Nereides*, Nymphæ maris, Nerei & Doridis ejus sororis filiæ. *Panopea*, Nereïdum una, de qua G. 1. 437. Ubi *Portuno* quoque diximus, cui à *portu* vel *portandis* navibus nomen est. De *Noto* vento meridiali, Ecl. 2. 58.

245. *Præconis.*] *Præco*, non tubicen, quia apud Livium l. 33. 18. *Romani ad spectaculum consederunt: & præco cum tubicine, ut mos est, in mediam arenam processit.* Præco igitur: qui voce, non cantu, populum, vel ad ludum, vel ad alia praciebat: ut enim, inquit Vossius,

Declarat, viridique advelat tempora lauro:
Muneraque in naves, ternos optare juvencos,
Vinaque, & argenti magnum dat ferre talentum.
Ipsis præcipuos ductoribus addit honores
Victori chlamydem auratam, quam plurima circum
Purpura Mæandro duplici Melibœa cucurrit;
Intextusque puer frondosâ regius Idâ
Veloces jaculo cervos cursuque fatigat,
Acer, anhelanti similis; quem præpes ab Ida
Sublimem pedibus rapuit Jovis armiger uncis.
Longævi palmas nequicquam ad sidera tendunt
Custodes, sævitque canum latratus in auras.
At, qui deinde locum tenuit virtute secundum;
Levibus huic hamis consertam auroque trilicem,
Loricam, quam Demoleo detraxerat ipse
Victor apud rapidum Simoënta sub Ilio alto,
Donat habere viro, decus & tutamen in armis.
Vix illam famuli Phegeus Sagarisque ferebant
Multiplicem, connixi humeris: indutus at olim
Demoleus, cursu palantes Troas agebat.
Tertia dona facit geminos ex ære lebetas,
Cymbiaque argento perfecta atque aspera signis.
Jamque adeo donati omnes, opibusque superbi,

concio est populus, qui per præconem *concietur* & convocatur; ita *præco*, qui *præciet* & ante conventum excitat populum ut veniat.

248. *Talentum.*] Constat ex comparatione cum aliis præmiis instituta, *talentum*, neque hic, neque v. 112. sumi posse pro *talento attico.* Constat idem ex Homero, qui Il. 23. præmium statuit equestris curriculi, primum quidem, fœminam cum lebete; secundum, equam prægnantem; tertium, lebetem; quartum, duo auri talenta. Igitur vel *talentum*, pro quolibet auri argentique pondere hic sumendum est, ut diximus v. 112. Vel pro *talento Siculo* veteri, quod minimum quid valuisse ait Pollux l. 9. Et ex ipsius verbis colligit Budæus fuisse *sex drachmarum*, hoc est, solidorum nostrorum Francicorum vixdum unius & quinquaginta. Homerus autem, si non Siculo talento, simili saltem aliquo usus est.

251. *Purpura Mæandro*, &c.] De *chlamyde*, *casaque*, Æn. 4. 137. Fuit hæc aureo textu, *aurata*: sed extrema in ora, geminum habuit sinuosum flexuosumque limbum, *plurima purpura*, id est, densiore, distinctum. *Mæander*, fluvius minoris Asiæ maximus, è Phrygia majore nascens, tum inter Caria[m et] Ioniam in mare Myrtoum, [quod] pars est Ægæi, ad Heraclean[…] bem influens, nunc *Madre* a[ppel]latur: tot flexibus in se qua[si re]currens, ut pro quibuscumque [fle]xibus metaphorice sumatur. *[Meli]bœa*, Thessaliæ urbis ad ra[dices] montis Ossæ, purpurei ostrei p[…] tu ac tinctura celebris. De *pu[rpu]ra* densiore ac *dibapha*, G. 2. […]

252. *Puer regius Ida.*] In c[hla]myde, textus acu *Ganymedes*, T[roïs] regis filius, de quo Æn. 1. 3[…] *Ida* Troadis monte, Æn. 2. […] Et divisam quidem hanc picti[…] fuisse necesse est, duas velu[t in] partes: quarum altera vena[tionem] Ganymedem exprimeret; altera […] tum ejus & comitum stuporem[…]

255. *Jovis armiger.*] Ex Plin[…] 2. 55. Fulmen non percutit è [vo]lucribus aquilam, quæ ideo m[…] tra fulminis Jovisque à poëtis [fin]gitur. De *hamis* & *lorica auro [tri]lice*, Æn. 3. 467.

260. *Demoleo.*] Demoleus, G[ræ]corum dux aliquis ab Ænea […] sus. *Simois*, fluvius Troadis, […] 1. 104. *Ilio alto*, Græco more […] ripit vocalem longam ante al[…] absque vocalium elisione, ut G[…]

261. *Imponere Pelio Ossam.* De[…]

Puniceis ibant evincti tempora tæniis :
Cum sævo è scopulo multa vix arte revulsus,
Amissis remis, atque ordine debilis uno,
Irrisam sine honore ratem Sergestus agebat.
Qualis sæpe viæ deprensus in aggere serpens,
Ærea quem obliquum rota transiit, aut gravis ictu
Seminecem liquit saxo lacerumque viator,
Nequicquam longos fugiens dat corpore tortus;
Parte ferox, ardensque oculis, & sibila colla
Arduus attollens; pars vulnere clauda retentat
Nexantem nodos, seque in sua membra plicantem.
Tali remigio navis se tarda movebat:
Vela facit tamen, & plenis subit ostia velis.
Sergestum Æneas promisso munere donat,
Servatam ob navem lætus sociosque reductos.
Olli serva datur, operum haud ignara Minervæ,
Cressa genus, Pholoë, geminique sub ubere nati.
Hoc pius Æneas misso certamine, tendit
Gramineum in campum, quem collibus undique curvis
Cingebant sylvæ: mediaque in valle theatri

...roja, Æn. 1. 5. De *lebetibus* do... datis, Æn. 3. 466. De *Cymbiis*, vasculis, Æn. 3. 66.
269. *Puniceis tæniis.*] Vittis la...tis, seu lemniscis è laurea coro...pendentibus, quæ coronæ *lemniscata* dicebantur. *Tæniis*, vox dissyllaba per contractionem, ut pas... *aureis*. De *puniceo*, sive rubi...ndo & roseo colore, Ecl. 5. 17.
273. *Via in aggere.*] *Agger*, viæ ...blicæ pars media, eminentior & ...dibus strata atque exaggerata, ... pluviæ defluant.
284. *Operum Minervæ.*] Quæ cum ...ibus aliis, tum præcipue lanifi...o, ac texturæ præesse dicitur, ...n. 2. 31. *Cressa*, Cres, Cressa, Creta, *Candie*, Æn. 3. 104.
288. *Theatri circus erat*, &c.] De ...tri forma, G. 2. 381. De *circo*, ...us aliquam similitudinem vallis ... Sicula referebat; hæc accipe. *Circus* locus fuit à Tarquinio ...sco Romæ extructus, montes in... Aventinum ac Palatinum, lu... celebrandis ad imitationem O...mpicorum; sed præcipue decur...ibus equestribus; quas jam Ro...lus in campo Martio ad Tybris ...m instituerat, & nuncupaverat ...iria. Nomen inde habuit quod ...laris seu orbicularis esset figu..., longior tamen quam latior. ...ppe longitudine pedes circiter ... mille, latitudine mille tantùm complexus. II. *Cavea*, fuit ambitus circi, ubi populi sedes, in *cuneos* distinctæ, ut de theatro diximus. III. *Arena*, spatium fuit circi medium, in quo aurigæ decurrebant: comminutis albis lapidibus, aliquando etiam minio & chrysocolla constratum. IV. *Euripus* fuit lacuna, altitudine ac latitudine pedum decem, arenæ circumdata, eamque à cavea dividens: in eam derivabantur aquæ: unde ab Euripo nomen habuit, Euboici freti angustissimo loco, in quo septies aquæ singulis diebus reciprocant. V. *Carceres*, loca fuerunt fornicata, ubi currus ante pugnam coërcebantur, & unde dato signo sublatisque repagulis erumpebant, ducto per sortem ordine. Dicebantur *ostia* etiam & *limina*: eorumque medium erat *ostium*, quo ascendebatur ad locum ubi erat ludorum editoris præsidumque sessio. VI. *Metæ*, moles erant lapideæ, rotundæ, in acumen definentes, tres simul junctæ, quarum acuminibus ova erant imposita: hæ in utraque arenæ parte fere extrema positæ erant, relicto tamen circum undique spatio, quo circa metas aurigæ currum facile flecterent. VII. *Spina*, fuit septum secundum longitudinem circi, à meta ad metam, instar spinæ dorsi productum: circi arenam duas in partes, dextram sinistramque, disterminans. In

Circus erat, quo se multis cum millibus heros
Consessu medium tulit, extructoque resedit.
Hic qui forte velint rapido contendere cursu,
Invitat pretiis animos, & praemia ponit.
Undique conveniunt Teucri, mistique Sicani:
Nisus & Euryalus, primi.
Euryalus forma insignis, viridique juventa:
Nisus, amore pio pueri: quos deinde secutus
Regius egregia Priami de stirpe Diores.
Hunc Salius, simul & Patron: quorum alter Acarnan,
Alter ab Arcadia, Tegeaeae sanguine gentis.
Tum duo Trinacrii juvenes, Elymus Panopesque,
Assueti sylvis, comites senioris Acestae.
Multi praeterea, quos fama obscura recondit.
Aeneas quibus in mediis sic deinde locutus:
Accipite haec animis, laetasque advertite mentes:
Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit.
Gnosia bina dabo levato lucida ferro
Spicula, caelatamque argento ferre bipennem:
Omnibus hic erit unus honos. Tres praemia primi
Accipient, flavaque caput nectentur oliva.
Primus equum phaleris insignem victor habeto.
Alter Amazoniam pharetram, plenamque sagittis

et *columnae*, *obelisci*, *delphini*, *Deorum statuae*, *delubra* etiam & *fornices* disposita ad ornatum. VIII. *Cursus* à carceribus incipiebat, secundum latus dextrum circi; ita ut metae ultimae ad sinistram currentium sitae essent. Ad eas qui pervenerant, circuibant eas septies, in sinistram interioremque partem deflectendo, inde per sinistrum circi latus redibant ad metas *Murcias*, carceribus propiores, ubi è curru descendebant. De *factionibus* aurigarum, & *missibus*, G. 3. 18.

291. *Hic qui forte velint, &c.*] II. LUDUS. *Pedestris cursus.* Imitatur Homerum Virgilius, qui Iliad. 23. 740. tres inducit cursores apud Patrocli tumulum, *Ajacem Oilei*, *Ulyssem*, & *Antilochum*: & Ajacem quidem Minervae dolo fingit lubrico in fimo lapsum esse: id unum ex eo mutuatus est Virgilius, reliqua longo intervallo superavit.

292. *Pretiis, praemia.*] Diversa sunt: *praemia*, munera ipsa: *pretia*, valor, dignitasque praemiorum. De *Teucris*, Æn. 1. 239. De *Sicanis*, Æn. 1. 687. De *Niso* & *Euryalo*, Æn. 9. 176. De *Priamo*, Æn. 2. 474.

298. *Acarnan.*] *Scilicet*, Acarnania, Epiri parte, de qua Æn. 3. 292.

299. *Arcadia, Tegeaeae gentis*, Tegeaeos, vel Tegeatae, Tegea, urbe Arcadiae, novem condante juxta Strab. l. 8. *Arcadia*, Ecl. 4. 58. De *Trinacria* Sicilia, Æn. 3. 687. De *Elymo*, [illegible] v. 7. De *Acesta*, v. [illegible]

306. *Gnosia, &c.*] *Gnosus* Cretae insulae, sive Candiae, 104. unde *spicula* laudatissima. Spiculum autem, non sagitta, sed telum fuit, praeditum triangulo ferro: *pilum* alii tum. De *bipenni*, securi utrinque acuta, G. 4. 331.

309. *Flava oliva*] Arbor est Minervae, G. 1. 14. *Flava*, [illegible] posterior subpallidi coloris velut porrecta est: coronabantur victores Olympici, G. 3. 18.

310. *Phaleris.*] *Phalerae*, ornamenta, praesertim in equorum [illegible] quod est à [illegible] *harnachure*, *caparasson*. Æn.

311. *Amazoniam pharetram*] Qualem ferebant *Amazones* in *Thracia* propriè dicta alii terrarum collocabant. De vera sede dicemus Æn. 11. 659. *Amazonum* nomine, Æn. 1. [illegible] *Thracia*, Æn. 3. 14.

Threïciis; lato quam circum amplectitur auro
Balteus, & tereti subnectit fibula gemmâ.
Tertius Argolicâ hac galeâ contentus abito.
Hæc ubi dicta: locum capiunt, signoque repentè
Corripiunt spatia audito, limenque relinquunt
Effusi, nimbo similes: simul ultima signant.
Primus abit, longeque ante omnia corpora Nisus
Emicat, & ventis & fulminis ocior alis.
Proximus huic, longo sed proximus intervallo,
Insequitur Salius. Spatio post deinde relicto
Tertius Euryalus.
Euryalumque Elymus sequitur. Quo deinde sub ipso
Ecce volat, calcemque terit jam calce Diores,
Incumbens humero: spatia & si plura supersint;
Transeat elapsus prior, ambiguumve relinquat.
Jamque fere spatio extremo fessique sub ipsum
Finem adventabant: levi cum sanguine Nisus
Labitur infelix, cæsis ut forte juvencis
Fusus humum viridesque super madefecerat herbas:
Hic juvenis, jam victor ovans, vestigia presso
Haud tenuit titubata solo: sed pronus in ipso
Concidit immundoque fimo sacroque cruore.
Non tamen Euryali, non ille oblitus amorum:
Nam sese opposuit Salio per lubrica surgens;
Ille autem spissâ jacuit revolutus arenâ.
Emicat Euryalus, & munere victor amici
Prima tenet, plausuque volat fremituque secundo.
Post Elymus subit, & nunc tertia palma Diores.

313. *Tereti.*] Quæ rotunda, & in longum porrecta est.

314. *Argolicâ galeâ.*] Vel quam Argivo alicui eripuerat; vel Argolicâ figurâ: ut enim vidimus Æn. 3. 637. clypeos Argolicos singularis fuisse formæ; ita & galeæ fuerunt: nam in Græcorum cæde Æn. 2. 392. Trojani cùm occisorum arma sibi aptassent, galeas & *Grajarum errore jubarum*, tantumnon à suis occisi sunt. De *Argis*, urbe Peloponnesi, Æn. 1. 288.

316. *Limen.*] Lineam aliquam descriptam in campo, quæ *carceres* & *ostia* circi suppleret: supra, v. 288. De *alis* fulmini appingi solitis, Æn. 2. 649.

324. *Calcem terit jam calce.*] Arguitur hic à quibusdam Virgilius: quod calcem præcurrentis, insequentis calce tritam dixerit; cum teri non possit ab insequente nisi summus pedum articulus. Temerè: neque enim Diores Elymum æquâ directâque lineâ insequebatur, alioqui nunquam ipsum atterere potuisset; at paullum ad latus: ita ut penè incumberet, non ejus humeris, sed alteri tantum humero; & pedes utriusque secundum latera se interdum stringerent, atque ita calcem calce terrent.

329. *Cæsis juvencis.*] Ad sacrificia Anchisæ persolvenda.

332. *Titubata.*] Passive, cùm titubo neutram vim vulgò habeat. Et hic Nisi casus est expressus ex Homero, Iliad. 23. 774. ut jam notavimus v. 291.

339. *Nunc tertia palma Diores.*] *Palmam* hic, non solum pro *victoria*, sed pro ipso *victore* usurpat: ut G. 1. 59. *palmas equarum*, pro *victricibus inter equas.* Porro quia Diores quintum duntaxat ordinem obtinebat; nec nisi casu Nisi, & fraude Salio factâ, tertium in locum provectus est: ideo dixit, nunc; nunc, in-

Hic totum caveæ consessum ingentis, & ora
Prima patrum magnis Salius clamoribus implet:
Ereptumque dolo reddi sibi poscit honorem.
Tutatur favor Euryalum, lacrymæque decoræ,
Gratior & pulchro veniens in corpore virtus.
Adjuvat, & magnâ proclamat voce Diores:
Qui subiit palmæ; frustraque ad præmia venit
Ultima; si primi Salio redduntur honores.
Tum pater Æneas: Vestra, inquit, munera vobis
Certa manent, pueri, & palmam movet ordine nemo.
Me liceat casum miserari insontis amici.
Sic fatus, tergum Gætuli immane leonis
Dat Salio, villis onerosum atque unguibus aureis.
Hic Nisus: Si tanta, inquit, sunt præmia victis,
Et te lapsorum miseret: quæ munera Niso
Digna dabis, primam merui qui laude coronam;
Ni me, quæ Salium, fortuna inimica tulisset?
Et simul his dictis faciem ostentabat, & udo
Turpia membra fimo. Risit pater optimus olli;
Et clypeum efferri jussit, Didymaonis artes,
Neptuni sacro Danais de poste refixum.
Hoc juvenem egregium præstanti munere donat.
Post ubi confecti cursus, & dona peregit:
Nunc, si cui virtus animusque in pectore præsens;
Adsit, & evinctis attollat brachia palmis.
Sic ait, & geminum pugnæ proponit honorem:

quam, primis duobus casu ac fraude sublatis. De *cavea*, parte circi, supra, v. 288.

340. *Ora prima patrum.*] Seniores ac judices, quorum in conspectu atque ante ora vociferatur.

344. *Veniens in corpore virtus.*] *Apparens, excrescens*; meliùs *existens*: nam *venio* significat sæpe *sum*, *existo*: G. 1. 29. *An Deus immensi venias maris.*

351. *Gætuli leonis, &c.* Africa tota leonibus, ferisque aliis infesta: imprimis *Gætulia* ejus pars, de qua Æn. 4. 40. Pellis autem hujus ungues ad splendorem deaurati fuerant: *unguibus aureis.*

353. *Si tanta? &c.*] Vis Nisi verborum hæc est: Ego & Salius ambo cecidimus: at ego primus, hic secundus ad metam subibat: si ergo hic donatus munere, cur ego indonatus?

359. *Didymaonis.*] Fictum est nomen, & insignem artificem hic notat.

360. *Neptuni sacro, &c.*] Censet Donatus, hunc clypeum, ex aliquo in Græcia Neptuni templo erutum ab ipso Ænea, cum per Græci[...] sulas atque urbes navigaret: q[...] admodum clypeum alium po[...] Actiaci Apollinis fixerat, Æn. 3[...] atque ita ad contemptum Græc[...] illic *fixum*, hic *refixum* cly[...] fuisse. Sed non decuit *pium Æ[...]* in spoliandis Deorum templis [...] legium admittere. Quare Se[...] libentius audio: qui putat cæ[...] ter munera, quæ *Helenus* Æn[...] Epiro solventi dederat, Æn. 3[...] hunc fuisse clypeum olim, à P[...] refixum è Neptunii templi post[...] in excidio Trojæ. De *Neptuno* [...] 1. 129. De *postibus*, parte januæ [...] 2. 442. De *Danais*, Æn. 1. 34.

362. *Post ubi &c.*] III. L[...] *Pugilatus, sive cestuum certamen* [...] pressus ex *Homero* Iliad. 23[...] ubi contendunt inter se *Ep[...]* *Euryalus*: sed vix ullo eventu [...] rabili: unde Virgilius *Homero* hic superior est. *Epeum* sibi ni[...] confidentem imitatur Virgilii [...] *Euryalum Entellus* senex. De pu[...] infra, v. 401.

ictori velatum auro vittisque juvencum ;
insem , atque insignem galeam , solatia victo.
Nec mora : continuò vastis cum viribus effert
Ora Dares , magnoque virûm se murmure tollit :
Solus qui Paridem solitus contendere contra :
demque ad tumulum , quo maximus occupat Hector ,
Victorem Buten immani corpore , qui se
Bebryciâ veniens Amyci de gente ferebat ,
Perculit , & fulvâ moribundum extendit arenâ.
Talis prima Dares caput altum in prælia tollit :
Ostenditque humeros latos , alternaque jactat
Brachia protendens , & verberat ictibus auras.
Quæritur huic alius : nec quisquam ex agmine tanto
Audet adire virum , manibusque inducere cestus.
Ergo alacris , cunctosque putans excedere palmâ ,
Æneæ stetit ante pedes : nec plura moratus ,
Tum lævâ taurum cornu tenet , atque ita fatur :
Nate Dea , si nemo audet se credere pugnæ ,
Quæ finis standi ? quo me decet usque teneri ?
Ducere dona jube. Cuncti simul ore fremebant
Dardanidæ , reddique viro promissa jubebant.
Hic gravis Entellum dictis castigat Acestes ,
Proximus ut viridante toro consederat herbæ :
Entelle , heroum quondam fortissime frustra ,
Tantane tam patiens nullo certamine tolli
Dona sines ? ubi nunc nobis Deus ille , magister
Nequicquam memoratus Eryx ? ubi fama per omnem
Trinacriam , & spolia illa tuis pendentia tectis ?

5. *Velatum auro vittisque juven-*] Boves cornibus deauratis vittæ ac tæniis insignes erant, & cum ebantur mactandi ad aras , & sæum in præmium dabantur. De o more Æn. 9. 627. *Et statuam aras aurata fronte juvencum.* De o Livius l. 7. 37. *Consul advocatione P. Decii cumulatas nova pte laudes peragit ; & præter mia alia dona , aurea corona eum & um bobus , eximioque uno albo , e , auratis cornibus , donat.*

2. *Paridem.*] *H*unc enim Priami um , etsi moribus mollem , viribus en robustum fuisse , & cestuum mine victoriam ex ipso *Hectore* re retulisse diximus Ecl. 2. 61. eo multa , Æn. 1. 31.

1. *Quo maximus occupat Hector.*] tor , Priami filius , de quo Æn: . occisus ab Achille , redems à Priamo in Sigeo promontorio ulatus est: factis , ut habet Dares ygius , inter utrumque exercitum duorum mensium induciis : ludique ad tumulum singulari pompa celebrati sunt , in quibus Dares hic Virgilianus inter alios dicitur decertasse.

372. *Victorem Buten , &c.*] Hic *Butes* , non ille fuit Amyci filius , pater Erycis , de quo supra , v. 24. quippe Eryx multo ante Trojanum bellum ab Hercule occisus fuit , ut mox videbimus , v. 411. Quomodo igitur Butes , Erycis pater , sub ultimum Trojanæ obsidionis tempus occisus fuisset à juvene Darete ? Itaque hic *Butes* , de quo hic sermo , alter aliquis fuit , è primi Butæ posteris : quod innuunt Virgilii verba , *se veniens Amyci de gente ferebat* : quæ sane remotiorem aliquem , quam filii , gradum notant. De *Bebrycibus* , & *Amyco* eorum rege , occiso à Polluce , supra , v. 24.

384. *Quæ finis.*] Amat Virgilius hoc nomen fœminino genere: Æn. 2. 554. *Hæc finis Priami fatorum.* De Darda-

Ille sub hæc: non laudis amor, nec gloria cessit
Pulsa metu: sed enim gelidus tardante senectâ
Sanguis hebet, frigentque effœtæ in corpore vires.
Si mihi, quæ quondam fuerat, quâque improbus iste
Exultat fidens, si nunc foret illa juventa;
Haud equidem pretio inductus pulchroque juvenco
Venissem: nec dona moror. Sic deinde locutus,
In medium geminos immani pondere cestus
Projecit: quibus acer Eryx in prælia suetus
Ferre manum, duroque intendere brachia tergo.
Obstupuere animi: tantorum ingentia septem
Terga boum plumbo insuto ferroque rigebant.
Ante omnes stupet ipse Dares, longeque recusat:
Magnanimusque Anchisiades, & pondus, & ipsa
Huc illuc vinclorum immensa volumina versat.
Tum senior tales referebat pectore voces:
Quid si quis cestus ipsius & Herculis arma
Vidisset, tristemque hoc ipso in litore pugnam?
Hæc germanus Eryx quondam tuus arma gerebat.
Sanguine cernis adhuc sparsoque infecta cerebro.
His magnum Alciden contra stetit: his ego suetus,
Dum melior vires sanguis dabat, æmula necdum

vidis, Æn. 1. 239. De *toro*, lecto, Æn. 3. 224.

396. *Sanguis hebet, frigentque effœta, &c.*] Sanguis in senibus minori copia, tardiores spiritus & crassiores emittit; unde frigus & stupor. *Effœta* proprie dicuntur fœminæ, quæ multos fœtus pepererunt.

401. *Cestus.*] *Cestus*, chirothecæ species quædam est è loris bubulis, plumbo etiam ac ferro interdum insuto: his pugiles muniebant manus; eosque cubito atque humero, ne excuterentur, alligabant. Nomen multi inter quos Vossius, deducunt à *cædo*, ideoque scribunt *cæstus*: malim audire Festum & Scaligerum, Poët. l. 1. 22. qui deducunt à κεστὸν *cingulum*, *lorum*: & hoc à κεντέω *pungo*, quia acu *punctum* & consutum erat. Sic apud Homer. Iliad. 14. 214. Venus deponit in sinum Junonis *cestum* suum, seu κεστὸν ἱμάντα, *punctum cingulum*, cui amor, desiderium, blandiloquentia, omnesque ad captandas mentes inerant illecebræ. Et vero Virgilius iis cestum exprimit verbis quæ cingulo apprime congruunt: v. 364. *Evinctis attollat brachia palmis*, v. 408. *Vinclorum immensa volumina*, v. 425. *Paribus palmas innexuit armis*. Ludus autem ille inter antiquissimos fuit, vocabaturque *pugilatus*: in eo diversus à quod in *pugilatu*, manuum invicem cæderent, ab adverb *pugno*: in *lucta* complexu inse brachiis ac pedibus *luxarent* prosternerent.

411. *Tristemque, &c.*] De Jovis & Alcmenæ filio, Æn. De *Eryce* filio Veneris, atque neæ *germano* fratre, supra, Causam porro cur ab Hercule cilia *Eryx* occisus sit, hanc a Hercules, occiso Iberiæ sive niæ rege Geryone, boves ej in Italiam adduxisset; eoru forma præcipuus, transmiss in Siciliam enatans, ab Brice est, & ab Hercule frustra rep Hinc gravis inter eos pugna stibus commissa, quarum ult ryx interfectus est.

414. *Alciden.*] *Herculem*: q Jovis & Alcmenæ filius: ta *Amphitryoniades* & *Alcides* est: ab *Amphitryone* Theban menæ marito, & ab *Alcæo* A tryonis patre. Aliqui deriva ἀλκὴ *robur*.

415. *Æmula senectus.*] Vu *vidam* explicant, quæ vigor venibus invidere solet: vel q stra vigorem illum imitatur, turque. Fortasse *æmulam* dixit

Temp

Temporibus geminis canebat sparsa senectus,
Sed si nostra Dares hæc Troïus arma recusat,
Idque pio sedet Æneæ, probat auctor Acestes;
Æquemus pugnas. Erycis tibi terga remitto,
Solve metus: & tu Trojanos exue cestus.
Hæc fatus, duplicem ex humeris dejecit amictum:
Et magnos membrorum artus, magna ossa, lacertosque
Exuit: atque ingens mediâ consistit arenâ.
Tum satus Anchisæ cestus pater extulit æquos,
Et paribus palmas amborum innexuit armis.
Constitit in digitos extemplo arrectus uterque,
Brachiaque ad superas interritus extulit auras.
Abduxere retro longe capita ardua ab ictu:
Immiscentque manus manibus, pugnamque lacessunt.
Ille, pedum melior motu, fretusque juventâ:
Hic, membris & mole valens; sed tarda trementi
Genua labant, vastos quatit æger anhelitus artus.
Multa viri nequicquam inter se vulnera jactant;
Multa cavo lateri ingeminant, & pectore vastos
Dant sonitus: erratque aures & tempora circum
Crebra manus: duro crepitant sub vulnere malæ.
Stat gravis Entellus; nisuque immotus eodem:
Corpore tela modò atque oculis vigilantibus exit.
Ille, velut celsam oppugnat qui molibus urbem,
Aut montana sedet circum castella sub armis;
Nunc hos, nunc illos aditus, omnemque pererrat
Arte locum, & variis assultibus irritus urget.
Ostendit dextram insurgens Entellus, & alto

utrisque temporibus canos sparsum: quasi utraque tempora cum obstinatione quadam & æmulatione certatim canescerent.

418. *Sedet.*] Fixum est, sedet in imo.

Auctor Acestes.] Non auctor quidem editorque ludorum, quos Æneas indixit; sed hortator Entelli, cum Darete pugnaret, atque ita *auctor*: supra v. 387.

421. *Duplicem amictum.*] Vel geminam vestem, interiorem & exteriorem: vel unicam, eamque suffultam & instar duplicis, qualis fuit ..., de qua Æn. 4. 262.

422. *Membrorum artus.*] *Artus*, sunt compagines ac juncturæ majorum corporis membrorum; ut *articuli* minorum, puta digitorum. *Lacertus*, os est inter manus vertebram & cubitum. *Brachium*, est os inter cubitum & humerum.

432. *Genua labant.*] Proceleusmaticus est; quatuor breves pro dactylo: Georg. 4. 297. *Parietibusque premunt arctis.*

434. *Cavo lateri.*] Vel *curvo*, quia infra latera corpus flectitur & curvatur: vel reipsa *cavo*, quia laterum costis cavus pectoris thorax circumcluditur.

438. *Tela....*] Vulgo à τῆλε, *longe*: unde significant *missilia* quæcumque arma, quæ procul & eminus jaciuntur. Tamen aliquando usurpantur quoque pro armis quibus pugnatur cominus. Pro ense, Æn. 9. 747. *At non hoc telum, mea quod vi dextera, versat, effugies... sic ait, & sublatum alte consurgit in ensem.* Hic pro cestibus. Unde firmatur conjectura Vossii: qui deducit à *tergo*, *tegulum*, *telum* priore producta ob contractionem, ut a *premo*, *premulum*, *prelum*; atque ita significabit id omne quo quis se tegit ac tuetur.

438. *Exit.*] Active, pro *eludit*, *evitat*. Sic & Æn. 11. 750. *Vim viribus exit.* Vox Lucretiana l. 5. 1329. *Nam*

Extulit: ille ictum venientem à vertice velox
Prævidit, celerique elapſus corpore ceſſit.
Entellus vires in ventum effudit, & ultro
Ipſe gravis graviterque ad terram pondere vaſto
Concidit: ut quondam cava concidit, aut Erymantho,
Aut Ida in magna, radicibus eruta pinus.
Conſurgunt ſtudiis Teucri & Trinacria pubes:
It clamor cœlo: primuſque accurrit Aceſtes,
Æquævumque ab humo miſerans attollit amicum.
At non tardatus caſu, neque territus heros,
Acrior ad pugnam redit, & vim ſuſcitat ira:
Tum pudor incendit vires, & conſcia virtus:
Præcipitemque Daren ardens agit æquore toto;
Nunc dextrâ ingeminans ictus, nunc ille ſiniſtrâ.
Nec mora, nec requies: quam multâ grandine nimbi
Culminibus crepitant; ſic denſis ictibus heros
Creber utrâque manu pulſat verſatque Dareta.
Tum pater Æneas, procedere longius iras,
Et ſævire animis Entellum haud paſſus acerbis:
Sed finem impoſuit pugnæ; feſſumque Dareta
Eripuit mulcens dictis, ac talia fatur:
Infelix! quæ tanta animum dementia cepit?
Non vires alias, converſaque numina ſentis?
Cede Deo. Dixitque, & prælia voce diremit.
Aſt illum fidi æquales, genua ægra trahentem,
Jactantemque utroque caput, craſſumque cruorem
Ore rejectantem mixtoſque in ſanguine dentes,
Ducunt ad naves: galeamque enſemque vocati
Accipiunt; palmam Entello taurumque relinquunt.
Hic victor, ſuperans animis, tauroque ſuperbus:
Nate Deâ, voſque hæc, inquit, cognoſcite Teucri:
Et mihi quæ fuerint juvenili in corpore vires,
Et quâ ſervetis revocatum à morte Dareta.
Dixit, & adverſi contra ſtetit ora juvenci,
Qui donum aſtabat pugnæ: duroſque reductâ

tranſverſa feros exibant dentis adactus jumenta.

446. *Ultro.*] Per ſe ipſe, nullo impellente.

448. *Erymantho.*] *Erymanthus* mons, ſylva, & fluvius Arcadiæ in Peloponneſo: nunc *Dimizana:* locus ſylvis aſper, & apro quondam infeſtus, quem occidit Hercules. De *Ida*, Phrygiæ monte etiam ſylvoſo, Æn. 2. 801. De *Teucris*, Æn. 1. 239. De *Trinacria*, Æn. 3. 687. De *æquore*, pro campo, Æn. 2: 780.

466. *Vires alias.*] *Majores* illi, *minores* tibi vires eſſe, quam putaveras.

467. *Cede Deo.*] Vel *Deo illi* numina jam à te averſa ſunt. *Eryci heros*, Deæ filio, Entelli [...]ſtro ac protectori, quem Aceſ[...] cavit Deum, ſupra, v. 391. cu[...] deinde tanquam Deo taurum [...]lus immolat, v. 483. vel [...] juxta mentem Plutarchi: qui [...] eſt hoc proverbium apud [...] Græciæ ſapientes fuiſſe [...] *ſequere Deum*: explicatque *obſe[...]vationi*, quæ quaſi Deus orac[...] rebus agendis ſemper dictat.

472. *Palmam:*] Vel tranſlati[...] pro *victoria*; vel propriè *palm[...]* qua diximus, v. 111.

Libravit dextrâ media inter cornua cestus
Arduus, effractoque illisit in ossa cerebro.
Sternitur, exanimisque tremens procumbit humi bos.
Ille super, tales effudit pectore voces:
Hanc tibi Eryx meliorem animam pro morte Daretis
Persolvo: hic victor cestus artemque repono. —
Protinus Æneas celeri certare sagittâ
Invitat qui forte velint, & præmia ponit;
Ingentique manu malum de nave Seresti
Erigit; & volucrem trajecto in fune columbam,
Quo tendant ferrum, malo suspendit ab alto.
Convenere viri, dejectamque ærea sortem
Accepit galea; & primus clamore secundo
Hyrtacidæ ante omnes exit locus Hippocoontis;
Quem modo navali Mnestheus certamine victor
Consequitur, viridi Mnestheus evinctus oliva.
Tertius Eurytion, tuus ô clarissime, frater,
Pandare: qui quondam jussus confundere fœdus,
In medios telum torsisti primus Achivos.
Extremus galeâque imâ subsedit Acestes,
Ausus & ipse manu juvenum tentare laborem.

3. *Hanc tibi Eryx meliorem ani-*
.] *Meliorem*: vel quia vilipendit
victum Dareta: vel quia Diis
iores sunt victimæ ex brutis ani-
tibus, quam humanæ: vel allu-
d *succidaneas* victimas; quæ, cum
æ fugerant, aut infaustæ fue-
, earum in locum substituebant-
dicebanturque *meliores*, incla-
tibus sacerdotibus, *δευτέρων*
τόγων secundis melioribus.
84. *Hic victor cestus, &c.*] Mo-
notat gladiatorum consequen-
tatis, qui cum per ætatem ab
discedebant, virga donabantur,
n *rudem* appellabant; vocaban-
que *rudiarii*; & artis suæ arma
endebant ad postes Herculis.
Entellus, non Herculi, à quo
 occisus; sed ipsi Eryci sua con-
at, quem Dei loco videtur ha-
, ut jam diximus v. 467.
85. *Celeri certare sagitta.*] IV.
us. *Sagittarum jactus.* Expres-
t ex Homeri Iliad. 23: 850. ubi
er columbæ funem secat, *Me-*
s columbam ipsam evolantem
. Virgilius quatuor inducit cer-
s; *Hippocoonta*, *Mnestheum*,
tiona, *Acesten.* Et Hippocoon
lem malo sagittam infigit. *Mne-*
 funem secat. *Eurytion* colum-
 inter nubila transfodit. *Acesta*
a in auras conjecta ignem con-
t.

487. *Seresti.*] De hoc Trojano duce, Æn. 1.615.

491. *Galea.*] In *galeam*, quia apud milites: apud cæteros vulgo in *urnam* aut *situlam*, sortes conjiciebantur.

492. *Hyrtacida Hippocoontis.*] Hortensius eum appellat *Hyrtaciden* filium *Hippocoontis.* Donatus melius *Hippocoonta* filium *Hyrtaci.* Est quidem apud *Homerum* *Hyrtacides* *Asius* Il. 12. 96. sed *Asius* proprium est, *Hyrtacides* patronymicum, ut patet Il. 13. 384. ubi *Asius* idem ille ab Idomeneo occiditur. Est etiam apud eundem, Iliad. 10. 518. *Hippocoon* Thrax, consobrinus Rhesi: qui ea ipsa nocte qua Rhesus ad Trojam cæsus est, è somno excitatus est ab Apolline. Hic ex Æneæ sociis esse deinde potuit.

493. *Victor.*] Non primo, sed secundo loco.

496. *Pandare, qui, &c.*] Convenerat Græcos inter ac Trojanos, ad dirimendum bellum: ut Paris Helenæ raptor, & Menelaus Helenæ maritus, singulari certamine de Helena contenderent. At Paris, cum prope victus esset, à Venere è pugna subductus est inducta caligine, Iliad. l. 3. 380. Deinde Jupiter adnitente Junone. Minervæ mandavit ut fœdus turbaret: quod ut faceret, persuasit illa Pandaro, è Mysia, Lycaonis fi-

Tum validis flexos incurvant viribus arcus
Pro se quisque viri, & depromunt tela pharetris:
Primaque per cœlum nervo stridente sagitta
Hyrtacidæ juvenis volucres diverberat auras,
Et venit, adversique infigitur arbore mali.
Intremuit malus, timuitque exterrita pennis
Ales, & ingenti sonuerunt omnia plausu.
Post acer Mnestheus adducto constitit arcu
Alta petens, pariterque oculos telumque tetendit:
At ipsam miserandus avem contingere ferro
Non valuit; nodos & vincula linea rupit,
Queis innexa pedem malo pendebat ab alto.
Illa Notos atque atra volans in nubila fugit.
Tum rapidus jamdudum arcu contenta parato
Tela tenens, fratrem Eurytion in vota vocavit:
Jam vacuo lætam cœlo speculatus, & alis
Plaudentem, nigra figit sub nube columbam.
Decidit exanimis, vitamque reliquit in astris
Aëriis, fixamque refert delapsa sagittam.
Amissâ solus palmâ superabat Acestes:
Qui tamen æthereas telum contorsit in auras,
Ostentans artem pariter, arcumque sonantem.
Hic oculis subito objicitur magnoque futurum
Augurio monstrum: docuit post exitus ingens,
Seraque terrifici cecinerunt omina vates.

llo, ut sagittam in Menelaum evibraret: atque ita vulnerato Menelao rursus in bella itum est: Iliad. 4. 89. De *Achivis*, Æn. 1. 492.

512. *Notos.*] Ventos quoslibet, proprie meridiales: Austri aliter dicuntur: Ecl. 2. 58.

514. *Fratrem in vota vocavit.*] Pandarum, qui, inquit Servius, apud Lycios colitur quasi heros. At errat si cum ideo Lycium fuisse putat, inductus in errorem his Homeri versibus Iliad. 4. 119. Εὔχετο δ' Ἀπόλλωνι Λυκηγενεῖ, &c. *Supplicabat autem Apollini Lycio, inclyto jaculatori, agnorum primo-genitorum sacrificaturum claram hecatomben, ubi domum reversus esset, claræ in urbem Zeliæ.* Est enim *Zelia*, urbs Mysiæ, ad radices montis Idæ, & fluvium Æsepum, cujus accolas populos in auxilium Priami adduxerat Pandarus, ut legitur ibid. v. 91. *Lycium* igitur Apollinem ab eo invocatum puto, non quod patria esset Lycius, sed propter Lycii templi atque oraculi celebritatem: de quo Æn. 4. 345. Fratrem vero invocat Erytion, vel ut heroa, vel ut summe jaculandi peritum, quippe qui Menelaum vulne[...] Iliad. 4. 139. Sic Manlius a[...] vium l. 38. 48. *Te L. Scipio[...] cujus ego mihi, succedens in vi[...] perii tui, virtutem felicitatem[...] frustra ab Diis immortalibus [...] sum.*

521. *Pariter, arcumque.*] [...] ultimam brevem hic produ[...] quente vocali, prop er cæsu[...]

523. *Augurio monstrum, do[...] &c.*] *Augurium* proprie qui[...] ximus Æn. 2. 703. *Hic* pro[...] signo ac præsagio futurorum[...] tuum sumitur. *Monstrum* es[...] quid contra rerum naturam[...] & aliquid monstrat ac sign[...] venturum. *Exitus* qui hunc[...] est, incensio fuit navium T[...] rum, infra, v. 659.

524. *Seraque, &c.*] Expl[...] vius *gravia*. *Hortensius* fun[...] danus *tarda*: hoc sensu: Ig[...] quid hoc monstro portender[...] mox docuit exitus: tumq[...] intellexerunt aperueruntqu[...] sed serius ac tardius; cum[...] ultra esset remedio locus.

525.

Namque volans liquidis in nubibus arsit arundo,
Signavitque viam flammis, tenuesque recessit
Consumpta in ventos: cœlo ceu sæpe refixa
Transcurrunt, crinemque volantia sidera ducunt.
Attonitis hæsere animis, superosque precati
Trinacrii Teucrique viri: nec maximus omen
Abnuit Æneas; sed lætum amplexus Acesten
Muneribus cumulat magnis, ac talia fatur;
Sume pater, nam te voluit rex magnus Olympi
Talibus auspiciis exortem ducere honorem.
Ipsius Anchisæ longævi hoc munus habebis;
Cratera impressum signis, quem Thracius olim
Anchisæ genitori in magno munere Cisseus
Ferre sui dederat monimentum & pignus amoris.
Sic fatus, cingit viridanti tempora lauro,
Et primum ante omnes victorem appellat Acesten.
Nec bonus Eurytion prælato invidit honori,
Quamvis solus avem cœlo dejecit ab alto.
Proximus ingreditur donis, qui vincula rupit;
Extremus; volucri qui fixit arundine malum.
At pater Æneas, nondum certamine misso,
Custodem ad sese comitemque impubis Iüli
Epytiden vocat, & fidam sic fatur ad aurem;
Vade age; & Ascanio, si jam puerile paratum
Agmen habet secum, cursusque instruxit equorum;
Ducat avo turmas, & sese ostendat in armis,
Dic, ait. Ipse omnem longo decedere circo
Infusum populum, & campos jubet esse patentes.
Incedunt pueri, pariterque ante ora parentum

;. *In nubibus arsit arundo.*] Prom in eo fuit, quod id juxta re- ord nem accidere non poterat: ag'tta ex arundine, quamlibet , ignem inter nubila conciperet: de terræ exhalationibus in al- aërem eductis Aristoteles air. tellis, ut vulgus putat, *cadenti-* quales & unde sint, diximus re. 1. 365.

o. *Nec omen abnuit Æneas.*]Cum isset aversari, accipit, atque ut prosperum agnoscit: vel diffi- ns ob Acestæ reverentiam, & infaustum sciret: vel potius de- gs recordatione lætæ illius flam- quæ in Ascanii capite effulserat, 2. 680.

4. *Exortem ducere honorem.*] *Exsortem ordinemque propositorum iorum.* Et morem notat Græco- : apud quos antequam præda di- retur inter milites, selectissima que, iis qui se fortiter in prælio gesserant, non sorte, sed judicio dabuntur. Sic Æn. 9. 271. Ascanius Niso: *Clypeum cristasque rubentes excipiam sorti, jam nunc tua præmia, Nise.*

537. *Cisseus.*] Rex alicujus Thraciæ partis, *Hecubæ* pater, quæ Priami conjux fuit, ab eoque dicta *Cisseis.* De *Thracia*, Æn. 3. 14.

547. *Epytiden.*] *Epytides*, patronymicum ejus fuit nomen, proprium, *Periphantes*: qui *Epyti* filius, Anchisæ præco, Iliad. 17. 324.

548. *Ascanio, si jam, &c.*] Non enim interfuerat ludis Ascanius: turmas interea suas ad ludum instruens. De eo, Æn. 1. 271.

553. *Incedunt pueri, &c.*] V. LUDUS. *Equestris decursio puerorum Trojano more.* Hunc omissis cæteris *Homeri* ludis Iliad. 23. addidit Virgilius in gratiam Augusti, qui his temporibus ludum illum in usum revocaverat, ut diximus Æn. 3. 280. De Augu-

Frænatis lucent in equis, quos omnis euntes
Trinacriæ mirata fremit Trojæque juventus.
Omnibus in morem tonsâ coma pressa coronâ;
Cornea bina ferunt præfixa hastilia ferro,
Pars leves humero pharetras; it pectore summo
Flexilis obtorti per collum circulus auri.
Tres equitum numero turmæ, ternique vagantur
Ductores; pueri bisseni quemque secuti,
Agmine partito fulgent, paribusque magistris.
Una acies juvenum, ducit quam parvus ovantem
Nomen avi referens Priamus, tua clara, Polite,
Progenies, auctura Italos; quem Thracius albis

sto sic Suetonius c. 43. *Trojæ ludum edidit frequentissime, majorum minorumve puerorum delectu: prisci decorique moris existimans, claræ stirpis indolem sic notescere. In hoc ludicro C. Nonium Asprenatem lapsu debilitatum aureo torque donavit: passusque est ipsum posterosque Torquati ferre cognomen. Mox finem fecit talia edendi, Asinio Pollione oratore graviter invidioseque in curia questo Æsernini nepotis sui casum, qui & ipse crus effregerat.* Eoque Augustus ducem secutus erat Julium Cæsarem, de quo idem Suetonius c. 39. *Trojam lusit turma duplex, majorum minorumve puerorum.* Tres hic turmas statuit Virgilius, singulas puerorum duodecim: cum vulgo in exercitu *turmæ* ter denos haberent equites quibus præerant tres *decuriones*. Tres, inquam, statuit turmas, licet Julius duas tantum: quia fortasse turmarum numerus ad arbitrium editoris mutabatur, & ab Augusto auctus fuerat: est enim verisimile ita descriptos hic à poeta ludos fuisse, ut ab Augusto tunc edebantur. Porro hæc fuerunt ludentibus pueris arma atque ornamenta. I. Galea. II. Corona supra ipsam galeam. III. Torques aureus, catenæ instar circuitu collo summum in pectus delabens. IV. Pharetra humero suspensa: non omnibus quidem: ait enim, *pars leves humero pharetras*; sed fortasse ducibus. V. Hastilia duo præfixa ferro; quibus sese videntur ex equis vicissim impulisse: unde frequens casus sequebatur, ut ex Suetonio modo vidimus.

556. *Tonsa coma, &c.*] Nascimbænus *tonsam* de tonsura capillorum explicat. Servius *coronam*, de galea: & vero Homerus Iliad. 7. 12. de galea loquens ait: ὑπὸ στεφάνης εὐχάλκου *sub corona area*. Tamen existimo pueros, & *galeatos*, & supra galeas *coronatos* fuisse: qualis est Marrubius sacerdos Æn. 7. 751. *Fronde super galeam & felice comptus oliva.* *Galeatos* quidem, quia Ascanius deinde v. 673. *Galeam ante pedes projecit inanem.* *Coronatos* vero, non fluentibus ramis; sed pressis concisisque frondibus: talis ipse Virgilius Georg. 3. 21. *Ipse caput tonsæ foliis ornatus olivæ.*

557. *Cornea bina, &c.*] *Hastile*, lignum ipsum hastæ, cui ferrum præfixum est: lignum, inquam, ex arbore *corno*, *cornoüiller*: de qua Georg. 2. 34. & hastas quidem illas necesse est breviores fuisse, ut binæ ferri possent, vel alterutra simul manu, vel singulæ singulis manibus.

562. *Partito.*] Ab antiquo *partio*: nunc enim *partior*, active tantum, non etiam passive sumitur.

Magistris.] Ducibus, quos mox enumeraturus est; & hæc appellatio propria est in eo genere: quippe cum eligebatur Romæ dictator; qui sub eo præerat equiti, vocabatur *magister equitum*. De voce *ovans*, Æn. 3. 189.

564. *Polite progenies, &c.*] Ejus *Polita* filius, qui in oculis Priami patris à Pyrrho interfectus est, Æn. 2. 516. *Polite*, vocativus est à nominativo *Polites*, non à *Politus*. Hic *Polites*, teste Servio, dicitur tamen à Catone in originibus venisse cum Ænea in Italiam, & urbem condidisse *Politorium* in Latio, ubi nunc *Polini*: quam deinde urbem Ancus Romanorum rex delevit, quod esset illa Latinorum adversus Romanos perfugium. Virgilius, qui Politen à Pyrrho cæsum induxit, hujus urbis structuram attribuere videtur ejus filio, cum ait: *Progenies auctura Italos.* De Italis, Æn. 1. 534.

equus bicolor maculis, vestigia primi
dis, frontemque ostentans arduus albam.
tys, genus unde Atti duxere Latini,
Atys, pueroque puer dilectus Iülo.
us, formâque ante omnes pulcher Iülus
est invectus equo, quem candida Dido
dederat monimentum & pignus amoris.
Trinacriis pubes senioris Acestæ
quis.
nt plausu pavidos, gaudentque tuentes
idæ veterumque agnoscunt ora parentum.
m omnem læti consessum oculosque suorum
ere in equis, signum clamore paratis
s longe dedit, insonuitque flagello.
currêre pares, atque agmina terni
s solvêre choris, rursusque vocati
têre vias, infestaque tela tulere.
ios ineunt cursus, aliosque recursus
spatiis, alternosque orbibus orbes
unt, pugnæque cient simulacra sub armis:
terga fugâ nudant, nunc spicula vertunt
, factâ pariter nunc pace feruntur.

at equus bicolor, &c.] Alfronte primi que d ... bus c enim est *primi pedis*, id m pedum. At quis al er tasse rufus: talis enim omero describitur, Iliad. is rufus, & alba ste la in picuus: quod exprimere voluisse Cerdano v d... racia, equorum ferace,

i alba pedis, &c.] Servius interioribus pedibus exlanus de unico pede dexm albam Scaliger interba veluti stella notatam: alba deterioris equi in-

u unde Atti.] Sic rescribo ex antiquis codicibus. n signatam hic à Virgilio m *Atticam*, non *Acciam*, m: unde maternum genus ducebat. Quare dixit: *Atti duxere Latini*, non i: quia *Attia* gens erat ex *Aricia*, nunc *la Riccia*.

r *dilectus Iülo.*] Notat nctam affinitatem inter entem *Juliam*, quæ ab ttiam, quæ ab Aty: qua tione prodiit Augustus. a, Julii Cæsaris soror, nupserat M. Attio Balbo: quo ex conjugio prodiit *Attia*; quæ ... cata C. Octavio, Cæsarem peperit, Augustum deinde appellatum. Unde emendabis Plutarchum & alios, qui Augustum ex sorore Cæsaris natum ferunt. & Livianam periochen libri 116. ubi is dicitur Cæsaris hæres & *ex sorore nepos*: habet autem emendatissimus Livii codex, Pierio teste, *sororis nepos*; quod verum est: fuit enim Augustus nepos Juliæ, sororis Cæsaris; non nepos Cæsaris ex Julia sorore: qua ex verborum confusione ortus error est. De *Sidonia*, Æn. 1. 450. De *Didone*, in argumento lib. 4.

573. *Senioris Acestæ.*] Ad equos *Acestæ* refero, quibus Acestes Trojanam juventutem ad hunc ludum instruxerat: non ad *pubem Acestæ*, seu juventutem Siculam; quam probabile est in Trojanis illis pueris locum non habuisse, siquidem è tribus ductoribus nullus Siculus fuit.

575. *Pavidos.*] De laude & victoria sollicitos: eo pavore perculsos, de quo v. 138. *Exultantiaque haurit corda pavor pulsans.*

576. *Ora parentum.*] Parentum similitudinem in liberis. De verbo *lustro*, pro *circumeo*, Æn. 1. 612.

Ut quondam Creta fertur Labyrinthus in alta
Parietibus textum cæcis iter, ancipitemque
Mille viis habuisse dolum, quà signa sequendi
Falleret indeprensus & irremeabilis error.
Haud aliter Teucrûm nati vestigia cursu
Impediunt, texuntque fugas & prælia ludo,
Delphinum similes, qui per maria humida nando
Carpathium Libycumque secant, luduntque per undas.
Hunc morem cursus, atque hæc certamina primus
Ascanius, longam muris cum cingeret Albam,
Rettulit: & priscos docuit celebrare Latinos,
Quo puer ipse modo, secum quo Troïa pubes:
Albani docuere suos: hinc maxima porro
Accepit Roma; & patrium servavit honorem;
Trojaque nunc, pueri, Trojanum dicitur agmen.
Hac celebrata tenus sancto certamina patri.
Hic primum fortuna fidem mutata novavit.
Dum variis tumulo referunt solemnia ludis:
Irim de cœlo misit Saturnia Juno
Iliacam ad classem; ventosque asperat eunti,
Multa movens, necdum antiquum saturata dolorem.
Illa viam celerans per mille coloribus arcum,
Nulli visa, cito decurrit tramite virgo.
Conspicit ingentem concursum: & litora lustrans,
Desertosque videt portus, classemque relictam.
At procul in solâ secretæ Troades actâ
Amissum Anchisen flebant, cunctæque profundum
Pontum aspectabant flentes: "heu! tot vada fessis
Et tantum superesse maris", vox omnibus una.
Urbem orant; tædet pelagi perferre laborem.
Ergo inter medias sese haud ignara nocendi
Conjicit, & faciemque Deæ vestemque reponit.

588. *Creta fertur Labyrinthus.*] De *Creta* insula, *Candie*, Æn. 3. 104. De *Labyrintho*, Æn. 6. 67. Et comparat varias cursus puerilis figuras cum *Labyrintho*; currentes deinde pueros, cum *delphinis*.

594. *Delphinum*, &c.] *Delphin*, vel *delphinus*, communiter creditur esse, *porcus marinus*, *marsoüin*, quem falso incurvo corpore pinxere veteres, nisi forte sic apparet propter impetum ac velocitatem motus cum erumpit è mari: vere enim dicitur à Plinio l. 9. 8. *velocissimum omnium animalium, non solum, marinorum; ocyor volucri, ocyor telo .... tanta vi exilit, ut plerumque vela navium transvolet.*

595. *Carpathium*, Libycumque.] *Carpathium* mare, ad ori[...] insulæ, ubi est *Carpa*[...] Cretam inter & Rhod[...] nunc *Scarpanto*. *Libycum*[...] ca Libyam, de qua A[...] Æn. 1. 162. & Georg. 1. [...] *canio*, Æn. 1. 271. De A[...] 48. De *Latinis*, veteri[...] colis, Æn. 1. 10.

606. *Irim de cœlo*, &[...] & arcu cœlesti, Æn. [...] *Junone*, *Saturni filia*, A[...]

613. *Secretæ Troades* [...] ut ait Hortensius, indec[...] nestas matronas publi[...] culis esse cum viris. *A*[...] ab ἀκτὴ, qua voce e[...] Cicero, de Siculo lit[...] Verrina 5. 82. *Uxorem*[...]

Fit Beroë, Ismarii conjux longæva Dorycli,
Cui genus, & quondam nomen, natique fuissent.
Ac sic Dardanidûm mediam se matribus infert:
O miseræ, quas non manus, inquit, Achaïca bello
Traxerit ad letum, patriæ sub mœnibus! ô gens
Infelix! cui te exitio fortuna reservat?
Septima post Trojæ excidium jam vertitur æstas;
Cum freta, cum terras omnes, tot inhospita saxa
Sideraque emensæ ferimur: dum per mare magnum
Italiam sequimur fugientem, & volvimur undis.
Hic Erycis fines fraterni, atque hospes Acestes:
Quis prohibet muros jacere, & dare civibus urbem?
O patria, & rapti nequicquam ex hoste Penates!
Nullæne jam Trojæ dicentur mœnia? nusquam
Hectoreos amnes, Xanthum & Simoënta videbo?
Quin agite, & mecum infaustas exurite puppes.
Nam mihi Cassandræ per somnum vatis imago
Ardentes dare visa faces: hic quærite Trojam,
Hic domus est, inquit, vobis: jam tempus agit res.
Nec tantis mora prodigiis: en quattuor aræ
Neptuno, Deus ipse faces animumque ministrat. —
Hæc memorans, prima infensum vi corripit ignem,
Sublataque procul dextrâ connixa coruscat,
Et jacit. Arrectæ mentes, stupefactaque corda
Iliadum. Hic una è multis, quæ maxima natu,

lies secum habere.

620. *Beroe, Ismarii, &c.*] Ficta nomina *Beroës* & *Dorycli*. *Ismarius* is dicitur, id est, *Thracius*, ab Ismaro, Thraciæ maritimæ monte, de quo Georg. 2. 37. De *Dardanidis*, Æn. 1. 239. De *Achaia*, Græcia propriè dicta, vel Peloponnesi parte, Æn. 1. 292.

626. *Jam vertitur æstas.*] Jam præterita est septima, & convertitur vertiturque in octavam. Hunc enim esse sensum diximus Æn. 1. 760. Et vero tunc ita loquebatur Beroë, non ætate, sed vere: ipso quippe ludorum die, ut statuimus supra, v. 46.

628. *Sidera emensæ.*] Per navigationem, quæ astrorum aspectu regitur.

629. *Fugientem.*] Quia, quo propius ad eam accedebant, eo videbantur ab ea longius vi tempestatum repelli. De *Eryce*, Æneæ fratre, v. 24. De *Acesta*, v. 36. De *Penatibus*, Æn. 2. 717. De *Hectore*, Æn. 1. 103. De *Xantho*, Troadis fluvio, Æn. 1. 477. De *Simoënte*, Troadis item fluvio, Æn. 1. 104. De *Cassandra* vate, Priami filia, Æn. 2. 246.

638. *Agit res.*] Sic Romanus, ac Mediceus codex, aliique vetusti, apud Pierium: licet in aliis legatur *tempus agi res*; id est, *tempus agendi rem.* Magis tamen placet prima lectio, *tempus agit res*: id est, *ipsum tempus*, *ipsa occasio*, *rem urget & porro impellit*. *nam ecce faces*, *&c.*

639. *Quattuor aræ Neptuno.*] A quo constitutæ? non ab Ænea, qui ad tumulum, & in patris honorem sacra fecerat: tumulus autem & sacrificii locus procul aberant ab ea litoris parte, nec procul à circo, ut patet ex boum sanguine, quo lapsus est Nisus, v. 332. Ergo, vel a Cloantho: qui, hoc ipso in litore Siculo, immolandum pro navali victoria taurum Diis pelagi voverat, v. 235. vel ab ipsis Troianis: qui, dum Æneas Anchisæ sacra faceret, mactabant ipsi juvencos, pro sua quisque copia, sive ut Anchisen, sive ut alios etiam Deos colerent, neque enim id à poëta definitur, v. 100.

642. *Ignem .... coruscat.*] Neutrum id vulgo verbum est, apud Virgilium sæpe activum. Æn. 10. 651. *Strictumque coruscat mucronem*. Æn. 12. 431. *Hastamque coruscat.*

Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix,
Non Beroë vobis; non hæc Rhœteïa, matres,
Est Dorycli conjux, divini signa decoris,
Ardentesque notate oculos, qui spiritus illi,
Qui vultus, vocisve sonus, vel gressus eunti.
Ipsa egomet dudum Beroën digressa reliqui
Ægram, indignantem tali quod sola careret
Munere, nec meritos Anchisæ inferret honores.
Hæc effata.
At matres primo ancipites, oculisque malignis
Ambiguæ, spectare rates, miserum inter amorem
Præsentis terræ, fatisque vocantia regna:
Cum Dea se paribus per cœlum sustulit alis,
Ingentemque fugâ secuit sub nubibus arcum.
Tum vero attonitæ monstris, actæque furore,
Conclamant, rapiuntque focis penetralibus ignem:
Pars spoliant aras, frondem ac virgulta facesque
Conjiciunt: furit immissis Vulcanus habenis
Transtra per, & remos, & pictas abjete puppes.
Nuntius Anchisæ ad tumulum cuneosque theatri
Incensas perfert naves Eumelus: & ipsi

645. *Pyrgo.*] Fictum nomen à poëta. De Priami quinquaginta filiis, ac duodecim filiabus, Æn. 2. 503.

646. *Rhœteïa.*] E *Rhœteo*, Troadis promontorio, non procul ab urbe Troja.

647. *Divini signa decoris.*] Quatuor ea signa commemorat. I. *Fulgorem vultûs & oculorum.* II. *Spiritum*, id est, halitum odoratum. III. *Incessum*, aut grandem, aut fluentem. IV. *Sonum vocis*, sane altiorem firmioremque. De tribus primis diximus, Æn. 1. 406. 407. 409. De quarto dixit Æneas ad Venerem ibidem, v. 332. ubi: *Nec vox hominem sonat.*

651. *Indignantem quod, &c.*] Ægre ferentem, quod per valetudinem sibi non liceret interesse sacris.

660. *Rapiuntque focis penetralibus ignem, &c.*] Dionysius Halicarn. postquam de Ægesto sive Acesta, & Elymo, jam in Sicilia considentibus, locutus est: ita de hoc navium incendio differit, l. 1. Ἐντυχὼν δὴ εἰρημένοις Αἰνείας ἀνδράσι, &c. *In hos autem viros postquam incidit Æneas, complectitur eos comiter, & condit in eorum gratiam urbes Ægestam & Erycem, & exercitûs sui partem in iis relinquit: quantum ego conjicio, sua sponte, ut labore & marinis jactationibus fessi loco tuto quiescerent, ut vero aliqui scribunt, detri[…] classis illic passus ab incendio […] aliquot fœminæ tædio navi[…] excitaverant, & necessitate […] turbam relinquere, quam posi[…] ptas naves reliquæ capere non p[…]* Plutarchus in Romulo, refert […] quorum sententia incensas à […] ribus naves Trojanorum t[…] ipsis Tybridis faucibus, *Rom*[…] dam Trojanæ suasu, à qua *Roma* nomen habuerit. Stra[…] id Crotone accidisse narrat deinde rem definit: Καὶ τὸ τ[…] δων δὲ τόλμημα περιφέρεται […] χοῦ, &c. *Et Trojanarum qu[…] cinus multis ascribitur locis, […] que incredibile, cum tamen […] tuerit.*

661. *Spoliant aras.*] Fro[…] verbenis, tæniis quibus orna[…] & aræ & statuæ. Æn. 4. 457.

662. *Vulcanus habenis.*] D[…] no, pro igne, Georg. 1. 295.

Habenis.] Translatio ab […] qui habenas ad incitatissimu[…] sum laxiores equis permi[…] *transtris*, supra, v. 119. De *a*[…] *pin.* Georg. 2. 68. De *cuneis* supra, v. 288.

665. *Eumelus.*] Est fœtus a[…] nex qui apud naves cum m[…] steterat.

ınt atram in nimbo volitare favillam.
& Ascanius, cursus ut lætus equestres
t, sic acer equo turbata petivit
nec exanimes possunt retinere magistri.
ıror iste novus? quo nunc, quo tenditis, inquit,
seræ cives! non hostem, inimicaque castra
m'; vestras spes uritis. En ego vester
ıs. Galeam ante pedes projecit inanem,
lo indutus belli simulacra ciebat.
rat simul Æneas, simul agmina Teucrûm.
: diversa metu per litora passim
unt, sylvasque, & sicubi concava furtim
petunt: piget incepti, lucisque: suosque
: agnoscunt: excussaque pectore Juno est.
on idcirco flammæ atque incendia vires
ıitas posuere: udo sub robore vivit
, vomens tardum fumum: lentusque carinas
por, & toto descendit corpore pestis:
ıres heroum, infusaque flumina prosunt.
pius Æneas humeris abscindere vestem,
.oque vocare Deos & tendere palmas:
ter omnipotens, si nondum exosus ad unum
nos, si quid pietas antiqua labores
:it humanos; da flammam evadere classi

ıgistri.] Vel alii duces duo, *Atys*, qui sic appellantur el custos Ascanii Epytides ıe juvenum custodes. De *Argis* urbe Peloponnesi, 8.

leam ... inanem.] Jam *va-* ope extr·ctam è capite. cant *spoliatam coronâ*, quæ rposita galeæ, jam impetu . De *Teucris*, Æn. 1. 239.

do sub robore.] Duro quo-; aliquando certâ specie ar-querceo genere. G. 1. 162.

tupa.] Linum vile, cortici adhærens, obturandis ac rimis ac foraminibus com- Græcè στύπη, à στύφω *as-*

m fumum lentusque, &c.] . & vicina undis materia non flammam emicabat.

apor.] Propriè est halitus , qui fumi instar expiratur: gne sumitur, juxta Lucre-. 149. *At vapor is quem Sol lumenque serenum. Carinæ,* ınt imæ in *navibus.*

re pestis.] *Corpus* hic pro navium mole: *Pestis*, pro igne usurpatur, & sæpe pro noxia quacumque re; ut apud Livium l. 44. pro cæde: *in aliam fœdiorem pestem incidebant: elephantes enim ab rectoribus in litus acti exeuntes obterebant.* Plinius l. 2. 48. pro tempestate: *Præcipua navigantium pestis, &c.*

685. *Abscindere vestem &c.*] Maximum hoc signum doloris fuit, usitatissimum apud Hebræos, ut patet ex sacris literis. Sed & apud Ægyptios, ex Herodoto l. 2. quos mortuos prosecutæ mulieres vagæ per urbem percutiebant se nudatis mamillis. Apud Trojanos, ex Seneca in Troad. v. 101. ubi Hecuba: *Cadat ex humeris vestis apertis; jam nuda vocant pectora dextras.* Apud Græcos, ex Herodoto l. 8. re malè gestâ à Mardonio. Apud Romanos, ex Suetonio in Neron. c. 42. qui *postquam Galbam & Hispanias descivisse cognovit .... veste discissâ, capite converberato, actum de se pronuntiavit.* Causa autem hujus moris hæc erat, ut pectus pateret ad planctum, cujus etiam frequens apud veteres usus.

Nunc, pater, & tenues Teucrûm res eripe leto:
Vel tu, quod superest, infesto fulmine morti,
Si mereor, demitte; tuâque hic obrue dextrâ.
Vix hæc ediderat: cum effusis imbribus atra
Tempestas sine more furit: tonitruque tremiscunt
Ardua terrarum, & campi: ruit æthere toto
Turbidus imber aquâ, densisque nigerrimus Austris:
Implenturque super puppes, semusta madescunt
Robora: restinctus donec vapor omnis; & omnes,
Quattuor amissis, servatæ à peste carinæ.
At pater Æneas, casu concussus acerbo,
Nunc huc ingentes, nunc illuc pectore curas
Mutabat, versans, Siculisne resideret arvis
Oblitus fatorum, Italasne capesseret oras.
Tum senior Nautes, unum Tritonia Pallas
Quem docuit, multâque insignem reddidit arte;
Hæc responsa dabat, vel quæ portenderet ira
Magna Deûm, vel quæ fatorum posceret ordo.
Isque his Æneam solatus vocibus infit:
Nate Deâ, quo fata trahunt retrahuntque, sequamur:
Quicquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.
Est tibi Dardanius divinæ stirpis Acestes:
Hunc cape consiliis socium, & conjunge volentem.
Huic trade, amissis superant qui navibus, & quos
Pertæsum magni incepti rerumque tuarum est;
Longævosque senes, ac fessas æquore matres,
Et quicquid tecum invalidum, metuensque pericli est.
Delige: & his habeant terris sine mœnia fessi.
Urbem appellabunt permisso nomine Acestam.
Talibus incensus dictis senioris amici:
Tum vero in curas animus diducitur omnes.
Et nox atra polum bigis subvecta tenebat:
Visa dehinc cœlo facies delapsa parentis

695. *Ardua terrarum.*] Montes, spatia terrarum altissima. Vulgaris est ea locutio atque elegans: ut Æn. 2. 332. *Angusta viarum.* Ib. v. 725. *Opaca locorum.* De *Austris*, ventis meridialibus, Ecl. 2. 58. De *roboribus*, supra, v. 681.

704. *Nautes, unum Tritonia, &c.*] *Nautes*, caput *Nautiæ* familiæ Romanæ, cujus in custodia Palladium Romæ per successionem fuit: ut habet Dionysius Halicarn. l. 6. Et caussam diximus, Æn. 2. 166. De Pallade, Æn. 1. 43. & 2. 31. De *Tritonia*, ejus cognomine, Æn. 2. 171. De *ordine fatorum*, Æn. 1. 243. De *Acesta rege*, *Dardaniæ stirpis*, supra, v. 36.

718. *Acestam.*] De hac urbe, infra, v. 755.

721. *Bigis.*] Ut Soli *quadrigæ*, sic Nocti & Lunæ *bigæ* à poetis trahendo currui assignantur: & quidem ab Ovidio *equi*, ab Ausonio *juvencæ*, ab aliis *muli*; quia sicut muli non suo, sed equi genere procreantur; ita Luna, non suo, sed Solis lucet lumine. Tibullus tamen l. 3. 4. 17. attribuit Nocti *quadrigas.* Color autem illis *niger* vulgò datur; à Claudiano *cæruleus*, qui sæpe sumitur pro nigro, ab Ovidio *niveus*, quia illic de Luna agitur.

722. *Cœlo facies delapsa parentis, &c.*] E cœlo labitur, quo ejus ma- Anchisæ,

Anchisæ, subito tales effundere voces:
Nate, mihi vitâ quondam, dum vita manebat,
Care magis, nate Iliacis exercite fatis:
Imperio Jovis huc venio, qui classibus ignem
Depulit, & cœlo tandem miseratus ab alto est.
Consiliis pare, quæ nunc pulcherrima Nautes
Dat senior: lectos juvenes, fortissima corda,
Defer in Italiam, gens dura, atque aspera cultu,
Debellanda tibi Latio est. Ditis tamen antè
Infernas accede domos; & Averna per alta
Congressus pete, nate, meos. Non me impia namque
Tartara habent tristesque umbræ; sed amœna piorum
Concilia, Elysiumque colo. Huc casta Sibylla
Nigrarum multo pecudum te sanguine ducet.
Tum genus omne tuum, & quæ dentur mœnia, disces.
Jamque vale, torquet medios nox humida cursus,
Et me sævus equis Oriens afflavit anhelis.
Dixerat, & tenues fugit ceu fumus, in auras.
Æneas: quo deinde ruis? quo proripis? inquit.
Quem fugis? aut quis te nostris complexibus arcet?
Hæc memorans, cinerem & sopitos suscitat ignes:

es *Acheronte remissos*, & inter Divos admissos putari vidimus, v. 99. Tamen mox conveniri vult apud inferos, v. 733. Scilicet putabant veteres quatuor inesse homini, de quibus Æn. 4. 385. præcipuè *animam*; et *simulacrum*, sive *idolum*, sive *manes*: *animam*, heroum præsertim in cœlum abire; *simulacrum* eorumdem manere apud inferos. Sic apud Homerum Odyss. 11. 600. Ulysses, in illa sua mortuorum ex inferis evocatione, ait: Τὸν δὲ μετ' εἰσενόησα βίην Ἡρακληείην, εἴδωλον· αὐτὸς δὲ, &c. *Post hunc verò vidi vim Herculeam, idolum: ipse verò apud immortales Deos oblectatur in conviviis.* De *Ilio*, Æn. 1. 5. De *fatis*, Æn. 1. 243. De *Italia*, Æn. 1. 534. De *Latio*, Æn. 1. 10. De *Dite*, Plutone, G. 4. 467. De *Avernis*, pro inferis, Æn. 6. 237. De *Tartaro*, infimo inferorum loco, G. 1. 36. De *Elysio*, beatorum apud inferos sede, Æn. 6. 638. De *Sibylla*, Æn. 6. 10. De *Sacrificio Sibyllæ*, Æn. 6. 243. De *genere Æneæ*, seu posteris, Æn. 6. 756.

738. *Medios torquet, &c.*] Tria sunt hic notanda. I. Æstas, sive solstitium imminens, hic significatur: cùm scilicet nox est brevissima, primumque diluculum *mediæ nocti* ferè *conjunctum*: ait enim *medios torquet nox cursus*; & *oriens me equis afflavit*, id est, *Sol oriens*. Quæ ratio temporis cum iis quæ diximus v. 46. apprimè convenit. Et vero confectis lucis, verisimile est Æneam consilii ambiguum dies non paucos in deliberando posuisse: cum hoc ipsi insomnium contigit. II. Umbræ noctu tantùm solent apparere, diemque fugiunt. Propert. l. 4. 7. 89.

Nocte vagæ ferimur, nox clausas liberat umbras:
Errat & objectâ Cerberus ipse serâ.
Luce jubent leges Lethæa ad stagna reverti:
Nos vehimur, vectum nauta recensit onus.

Alii hoc tribuunt *umbris*, quæ circa tumulos manebant, cùm *manes* sive *idola* apud inferos clausa essent. Licet autem hæc Anchisæ species è cœlo, non ex inferis, apparere hic dicatur: eamdem tamen ipsi tribuit lucis ac diei formidinem. III. Somnia tantùm ea putantur vera, quæ ad extremam noctem obveniunt: falsa, quæ sub primam noctem. Causam affert Plinius l. 10. 75. *A vino & à cibis proxima, atque in redormitione, vana esse visa prope convenit.* Quare verum hoc insomnium Æneas existimavit.

Pergameumque Larem, & canæ penetralia Vestæ
Farre pio & plenâ supplex veneratur acerrâ.
Extemplo socios, primumque accersit Acesten:
Et Jovis imperium, & cari præcepta parentis
Edocet; & quæ nunc animo sententia constet.
Haud mora consiliis: nec jussa recusat Acestes.
Transcribunt urbi matres, populumque volentem
Deponunt, animos nil magnæ laudis egentes.
Ipsi transtra novant, flammisque ambesa reponunt
Robora navigiis: aptant remosque rudentesque;
Exigui numero, sed bello vivida virtus.
Interea Æneas urbem designat aratro,
Sortiturque domos: hoc, Ilium; & hæc loca, Trojam

744. *Pergameumque Larem, &c.*] *Penates, Lares, Vestam*, id est inextinctum ignem, secum in Italiam advexisse Æneam diximus, Æn. 2. 293. ubi de *Vesta*: & Æn. 2. 717. De cultu *Larium* diximus. Æn. 3. 177. Colebantur autem injectis in ignem floribus, vino, thure, libis, sive placentis è purissimo frumento, quod *far* appellatur; mola item salsa, de qua Æn. 2. 133. Unde hic ait *farre pio*, id est, placenta & libro; & *acerrâ*, arcula thuris sive thuribulo. Supersunt hic tria notanda. I. Per *sopitos ignes*, non intelligi ignes extinctos, hoc enim nefas erat; sed lentiùs emicantes. II. Vestam dici *canam*. Vel quasi antiquam, ut dicta est, Æn. 1. 296. *cana fides*. Vel quia Vestales deinde virgines albo amictu indutæ sunt. III. Æneam, post Anchisæ discessum, sacra fecisse *Laribus*: quia putabant veteres, nihil aliud *Lares* esse, quam animas parentum, ut ostendimus Æn. 2. 717. De *transtris*, supra, v. 119. De *rudentibus*, infra, v. 824. De voce *ambesa*, Æn. 3. 257.

755. *Urbem, &c.*] De hac tria dicenda, *nomen*, *situs*, *conditor*. I. Vocatur à Stephano *Egesta*, à Dionysio Halicarnasseo *Ægesta*, à Cicerone & Romanis vulgo *Segesta*, à Plinio cives ejus *Acestæi*, quod convenit cum Virgilio, qui *Acestam* vocat: nunc teste Fasello *Barbara*. Varietatem nominum induxit multiplex regis hujus appellatio, quem Virgilius *Acesten* vocat, supra, v. 36. II. Situs ejus est in parte occidentali Siciliæ: sinum versùs & emporium, cui nomen *Castel a mare*, & septentrionem respicit: urbs ipsa *Segesta*, non in litore, sed ab hoc emporio milliaria circiter quinque
in terras recedit ad meridiem:
càlidis & sulfureis fontibus
scatet. III. Hujus conditor d
à quibusdam apud Strab. l. 6.
loctetes, qui ex agro Italiæ C
nienti Trojanum Ægestum eo
lio in Siciliam miserat. Apud
phronem & ejus interpretem
zem, Ægestæ atque Erymo
tur, supra, v. 73. Apud Virgi
Pompeïum Festum, Dionysi
Ciceronem, Æneæ assignaru
Cicero Verrinâ 4. 72. *Segesta*
pidum pervetus in Sicilia, qu
Ænea, fugiente à Troja atque
loca veniente, conditum esse
strant. Dionysii Halicarn. verb
retulimus, v. 660. De Roman
re circumducendi *aratri*, ad
tum urbis designandum, Æn.
in voce *porta*.

756. *Hoc, ilium, & hæc loca*
jæ.] *Ilii* mentionem in Sicilia
quam reperi: quare hic, I
sumi puto pro *arce*, aut urb
Segestana, quæ ad similitu
Ilii sive Trojæ condita sit:
admodum ex arce Trojana *Pe*
edita loca omnia deinde *Perga*
cata esse diximus Æn. 1. 470
Troja.] *Scamandrum* sive *Xan*
& *Simoënta*, Troadis fluvi
quibus Æn. 1. 104. 477. q
nomina duobus circa Seges
Sicilia fluviis ab Ænea fuisse i
ta testantur quidam apud S
nem, l. 13. Et *Scamandri*
mentio est apud Diodorum
quem Cluverius ait nunc ap
nomine *S. Bartholomæi*, vel
Addit idem *Simoënta* ad or
ipsius nasci, & cum eo pol
misceri. nec ejus vulgare no
signat.

ubet; gaudet regno Trojanus Acestes,
:itque forum, & patribus dat jura vocatis.
vicina astris Erycino in vertice sedes
atur Veneri Idaliæ: tumuloque sacerdos
:us latè sacer additur Anchisæo.
ue dies epulata novem gens omnis, & aris
s honos: placidi straverunt æquora venti
:r & aspirans rursus vocat Auster in altum.
:itur procurva ingens per litora fletus:

licitque forum, &c.] Fo-
erat, ubi jus diceretur.
empus propr e notat, quo
dicendum esset. *Dat jura*,
egesque aperit, ex quibus
turi essent *patres*. id est
& sic Romæ *senatores* dein-
sunt. Notandum autem ci-
ribus præcipue contineri,
gions, religione: quibus
ab Ænea provisum est.

ycino in vertice.] De situ
ins *S. Juliani*, montis post
n Sicilia maximi, diximus
7. In hujus declivi, paulo
icem, urbs fuit ejusdem
Hanc fundatam, & utri-
en inditum volunt ab ipso
iodorus l. 4. & Apollodo-
A sepulcro Erycis ibidem
nomen petit Hyginus, c.
Ænea cum Segesta urbe
esse censent Dionysius l.
tzes in Lycophronem. De
pra, v. 24.

iedes fundatur Veneri Ida-
summo montis Erycis ver-
ities fuit, ubi templum
Erycinæ diu celebratum,
Tacitum à Tiberio, jux-
nium à Claudio, de nde
m. Primus ejus conditor
ic tur à Pomponio Mela,
o, à Dionysio, qui Vene-
ipsam non *Erycinam*, sed
catam addit. Ab his ita
Diodorus l. 4, ut non so-
em urbem, sed & Erycinæ
dem, ab *Eryce* fundatam
Æneadonis dumtaxat or-
Æneæ tamen opus vulgo id
sse innuit Tacitus Annal.
am vocat Venerem Virgi-
quod hac ibi nom ne in-
rit, sed quomodo Delium
n appellat *Thymbræum*, ut
s, Æn. 3. 85. & Æn. 4.
um, sive *Idalia*, oppidum
est insulæ Cypri, in Me-
maris maxime orientali

sinu, quæ tota Veneri dicata fuit.

761. *Sacerdos & lucus*, *&c.*] Quippe promiserat se, condità urbe, sacra in perpetuum Anchisæ patri fundaturum, v. 60. Itaque sacerdotem ei & sacram sylvam dedicat. *Anchisæo.*] Pro *Anchisæio*: ut Æn. 4. 552. *Cineri Sichæo*, pro *cineri Sichæio*. Testatur autem Hyginus c. 270. in Erycino monte sepultum Anchisen fuisse. quamvis in Italiam pervenisse Cato dicat, alii, antequam Æneas Siciliam attigisset, in itinere obiisse.

762. *Dies epulata novem*, *&c.*] Novemdialia sacrificia repetita, de quibus v. 64. sacrificiis autem fere semper adjunctæ epulæ e sacris carnibus. Cujus autem in honorem peracta hæc sacra? An iterùm patri ut illa superiora? an Deorum novæ urbis? An Veneris Erycinæ? Hoc sane ipsum puto: incidi enim in locum Athenæi l. 9. quem hic ascribere non pigebit. Τῆς δὲ Σικελίας ἐν Ἔρυκι καιρός τίς ἐστιν, ὃν καλοῦσιν ἀναγωγάς, &c. *In Eryce autem Siciliæ tempus quoddam est quod vocant* ἀναγωγάς, *sive* profectionis dies, *quibus aiunt Venerem in Africam abire. Tum nulla apparent circa locum columbæ, tanquam abeuntem Deam comitatæ. Nono post die, quod tempus* καταγώγια, *sive* reversionis dies *appellant*, *columbâ ex mari unâ prævolante*, *&* *in templum se recipiente*, *sequuntur mox aliæ. Tum quotquot circum habitant divites convivia agunt*, *cæteri læti plaudunt*. Eadem ferme habet Ælianus Hist. anim. l. 4. 2. Quæ cum Æneæ profectione, ac epulis, dierumque numero, satis congruunt, ut eo dicatur Virgilius respexisse: & Æneas matri suæ Veneri postrema hæc fecisse sacra, cui modo templum fundaverat.

764. *Auster.*] Ventus meridialis, navigantibus e Sicilia in Italiam commodus, Ecl. 2. 58.

Complexi inter se noctemque diemque morantur.
Ipsæ jam matres ; ipsi, quibus aspera quondam
Visa maris facies & non tolerabile numen,
Ire volunt, omnemque fugæ perferre laborem.
Quos bonus Æneas dictis solatus amicis,
Et consanguineo lacrymans commendat Acestæ.
Tres Eryci vitulos, & Tempestatibus agnam
Cædere deinde jubet, solvique ex ordine funes.
Ipse caput tonsæ foliis evinctus olivæ,
Stans procul in prora, pateram tenet ; extaque salsos
Porricit in fluctus, ac vina liquentia fundit.
Prosequitur surgens à puppi ventus euntes :
Certatim socii feriunt mare, & æquora verrunt.
At Venus interea Neptunum exercita curis
Alloquitur, talesque effundit pectore questus :
Junonis gravis ira & inexsaturabile pectus
Cogunt me, Neptune, preces descendere in omnes :
Quam nec longa dies, pietas nec mitigat ulla ;
Nec Jovis imperio fatisve infracta quiescit.
Non media de gente Phrygum exedisse nefandis
Urbem odiis satis est, pœnam traxisse per omnem
Relliquias ; Trojæ cineres atque ossa peremptæ
Insequitur : causas tanti sciat illa furoris.
Ipse mihi nuper Libycis tu testis in undis!
Quam molem subito excierit : maria omnia cœlo
Miscuit ; Æoliis nequicquam freta procellis :
In regnis hoc ausa tuis.
Proh scelus ! ecce etiam Trojanis matribus actis,
Exussit fœde puppes, & classe subegit
Amissâ socios ignotæ linquere terræ.
Quod superest : oro ; liceat dare tuta per undas
Vela tibi, liceat Laurentem attingere Tybrim :
Si concessa peto, si dant ea mœnia Parcæ.

768. *Numen.*] Vel numen ac divinitas maris : vel quorumcumque Deorum voluntas : Æn. 1. 137.

771. *Consanguineo Acestæ.*] *Consanguineus*, non cognatum & *ex eadem familia* hic significat, nullum enim est vestigium hujus inter Æneam & Acesten cognationis : sed *ex eadem gente* Trojana : Vide quæ de Acestæ origine dicta sunt, v. 36. De *Eryce*, v. 24. De *Erycis divinitate*, v. 467. De *divinitate tempestatum*, & *agna* iisdem immolanda, Æn. 3. 120. De *vino* & *extis porriciendis* in mare ante profectionem ; supra, v. 238. De *extis*, Æn. 4. 64. *Patera*, poculum est patens.

779. *At Venus*, &c.] De *Venere*, Æn. 1. 260. De *Neptuno*, Æn. 1. 129. De *æquore*, pro maris planitie, Æn. 2. 680. De *Junonis ira* in Tr[…] Æn. 1. 33. De *ejusdem conatu* […] *fata*, Æn. 1. 243. De *Phrygib*[…] 1. 385.

784. *infracta.*] *Fracta.* […] enim fere semper augetque, […]gat, scilicet ab *infringo*, qu[…] per affirmat.

788. *Causas tanti sciat illa* […] Significat nullam esse furor[…] causam, quasi dicat : *sciat i*[…]*sas, ego enim nescio.* De *Æol*[…] rum Deo, Æn. 1. 56.

790. *Molem.*] Cumulos fl[…] tempestate suscitatos. Sic Æ[…] Neptunus increpat ventos : *audetis tollere moles?* De *par*[…] pro fato sumuntur, Æn. 1[…] Neptuno, Saturni filio, Æn[…]

Tum Saturnius hæc domitor maris edidit alti:
Fas omne est, Cytherea, meis te fidere regnis,
Unde genus ducis; merui quoque: sæpe furores
Compressi, & rabiem tantam cœlique marisque.
Nec minor in terris, Xanthum Simoëntaque testor,
Æneæ mihi cura tui. Cum Troïa Achilles
Exanimata sequens impingeret agmina muris,
Millia multa daret leto, gemerentque repleti
Amnes, nec reperire viam atque evolvere posset
In mare se Xanthus; Pelidæ tunc ego forti
Congressum Ænean, nec Diis, nec viribus æquis,
Nube cavâ eripui: cuperem cum vertere ab imo
Structa meis manibus perjuræ mœnia Trojæ
Nunc quoque mens eadem perstat mihi, pelle timores;
Tutus, quos optas, portus accedet Averni:
Unus erit tantum, amissum quem gurgite quæret;
Unum pro multis dabitur caput.
His ubi læta Deæ permulsit pectora dictis;
Jungit equos curru genitor, spumantiaque addit
Fræna feris, manibusque omnes effundit habenas.
Cœruleo per summa levis volat æquora curru:
Subsidunt undæ, tumidumque sub axe tonanti
Sternitur æquor aquis: fugiunt vasto æthere nimbi.
Tum variæ comitum facies: immania cete,
Et senior Glauci chorus, Inoüsque Palæmon,
Tritonesque citi, Phorcique exercitus omnis.

800. *Cytherea*, &c.] De hoc *Veneris* nomine, Æn. 1. 161. De *ejus genere & ortu* è spuma maris, Æn. 1. 260.

801. *Merui quoque.*] Merui beneficiis meis, ut mihi fideres.

803. *Xanthum*, &c.] Hos attestatur fluvios Neptunus: non quasi sacra sibi numina; sed quia reipsa testes fuerant exhibiti Æneæ auxilii, quorum in ripa Æneam periculo Neptunus eripuerat. De *Xantho* & *Simoënte*, fluviis Troadis, Æn. 1. 104. 477. De *Ænea ex Achillis manibus erepto*, Æn. 4. 228. De *Pelida*, Achille, ejusque patre Peleo, Æn. 2. 263. De *Neptuni odio in Trojanos*, Æn. 2. 610.

813. *Portus accedet Averni.*] Qui non longè abest ab urbe *Cumis*, & *antro Sibyllæ*: quò perveniet Æn. 6. De *Averno*, Georg. 2. 161. Æn. 4. 512. Æn. 6. 237.

815. *Unum pro multis*, &c.] Palinurus, qui Morphei fraude submergetur, v. 860. De *equis* & *curru* Neptuni, Æn. 1. 160. De *feris*, pro equis, Æn. 2. 51.

820. *Sub axe tonanti.*] Vel *axe Neptunii currûs*, qui magno rotarum strepitu impelli & quasi *tonare* videbatur. Vel *axe cœli*, id est, cœlo ipso, quod tempestatem minabatur, & jam *tonabat*, priusquam has Neptuno preces funderet Venus.

822. *Variæ comitum facies*, &c.] Varia maris numina, aut monstra. I. *Cete*, maximi sunt pisces qui pro balænis vulgò sumuntur: neutrius generis, & pluralis numeri: quia Græca vox est, eaque neutra τὸ κῆτος, plurali numero τὰ κήτεα & per contractionem κήτη, unde cete. II. *Glaucus*, *Panopea*, *Palæmon* filius *Inûs*, G. 1. 437. III. *Senior Glauci chorus*, Nymphæ, aut Tritones: & commutatio est, id est, *senioris Glauci chorus*. IV. *Tritones*, Æn. 148. V. *Phorci exercitus*, supra, 240. VI. *Thetis*, Nerei filia, Ecl. 4. 32. cum reliquis Nymphis sororibus, quarum

Læva tenent Thetis & Melite, Panopeaque virgo
Nesæe, Spioque, Thaliaque, Cymodoceque. —
Hic patris Æneæ suspensam blanda vicissim
Gaudia pertentant mentem: jubet ocius omnes
Attolli malos, intendi brachia velis.
Una omnes fecere pedem: pariterque sinistros,
Nunc dextros solvere sinus: una ardua torquent
Cornua, detorquentque: ferunt sua flamina classem.
Princeps ante omnes densum Palinurus agebat
Agmen: ad hunc alii cursum contendere jussi. —
Jamque ferè mediam cœli nox humida metam
Contigerat; placidâ laxarant membra quiete
Sub remis fusi per dura sedilia nautæ:
Cum levis æthereis delapsus Somnus ab astris
Aëra dimovit tenebrosum, & dispulit umbras;
Te, Palinure, petens, tibi tristia somnia portans

nomina singulatim explicantur G. 4. 338. Præterquam, *Melites*, quæ ab Hesiodo numeratur inter quinquaginta Nerei filias, Μελίτη, à μέλι mel.

829. *Attolli malos.*] De re nautica hæc accipe. I. *Malus*, ingens arbor est, in medio navis erecta, è qua vela suspenduntur; cùm in altum solvebant veteres, hunc erigebant; inserebantque foramini, qui Latinis *modius*, Græcis μεσόδμη dicebatur; tum funibus undique firmabant: appulsi autem ad litus, eruebant è *modio*, & inclinabant ad puppim, in ligno quod Plauto *casteria*, Homero ἱστοδόκη appellatur. De *erectione* hic loquitur Virgilius. De *inclinatione*, Lucanus l. 3. 45. *Et posito remis petierunt litora malo.* II. *Antennæ*, oblongæ perticæ, è quibus expassa pendebant vela: hæ malo transversæ suspendebantur, vel in ipsa mali summitate, si major venti vis captanda erat; vel medio in malo, si moderatior sufficiebat. III. *Brachia & cornua*, partes erant antennæ, *brachia* quidem partes mediæ, quæ hinc inde ad mali latera prominebant: *cornua* verò partes extremæ, quæ brachia terminabant. Itaque hic per *brachia*, totas ipsas antennas Æneas intelligit, jubetque velis intendi antennas, per enallagen sive commutationem; id est, *jubet vela intendi antennis.* Nisi fortè præstet ita simpliciùs explicare: *jubet admoveri manus & brachia artemque omnem explicandis velis.* IV. *Funes*, quibus antennæ velis instructæ demittebantur attollebanturque, vocabantur *rudentes*: qui vero ex utroque infimo veli angulo pendebant, dicebantur *pedes*. V. *Pedum* usus erat, in captando vento: cùm enim vulgo antenna extra malum, proram versùs, ex æquo penderet: pedesque hinc atque hinc è velo penduli ad latera navis item ex æquo alligarentur, prout magis minusve pedum alter aut laxabatur aut stringebatur, ita magis minusve in dextrum sinistrumve latus. *Detorquebantur cornua* antennarum, ipsaque *obliquabatur* antenna, & majori minorive sinu vela ventos excipiebant. Atque illud est, *obliquare sinus in ventum*, supra, v. 16. Itemque *facere pedem*, id est, *extendere pedem*, ut sæpe *facere vela*, id est, *extendere vela*.

832. *Sua flamina.*] *Prospera*, *commoda*. Sic Ovid. Trist. 1. 5. 49. *Vos facite ut ventos, loca cum diversa petamus, Illa suos habeat, nec minus ilia suos.*

835. *Metam.*] Aërem *circo* comparat, in quo sidera *anoxque* ipsa, decurrunt: terram, exiguæ rotundæque molis, positam in medio, comparat *meta*, quam sidera circumeunt. De *circo & meta*, v. 288.

838. *Somnus.*] De eo, ejusque insignibus, Æn. 6. 893. *Delapsus ab astris:* id est *ex aere*, per quem vagatur, ut varia hominibus somnia immittat: cùm enim noctis sit filius & habitet apud inferos, ex astris & cœlo descendere, quasi è propria sede, non potest.

839. *Dispulit umbras.*] Vel simpliciter metum exprimit volantis Dei

Insonti: puppique Deus consedit in alta,
Phorbanti similis, funditque has ore loquelas:
Iaside Palinure, ferunt ipsa æquora classem,
Æquatæ spirant auræ, datur hora quieti.
Pone caput, fessosque oculos furare labori.
Ipse ego paulisper pro te tua munera inibo.
Cui vix attollens Palinurus lumina fatur:
Mene salis placidi vultum fluctusque quietos
Ignorare jubes? mene huic confidere monstro?
Ænean credam quid enim fallacibus Austris,
Et cœli toties deceptus fraude sereni? illusive appearance
Talia dicta dabat: clavumque affixus & hærens
Nusquam amittebat, oculosque sub astra tenebat;
Ecce Deus ramum Lethæo rore madentem,
Vique soporatum Stygiâ, super utraque quassat
Tempora; cunctantique natantia lumina solvit.
Vix primos inopina quies laxaverat artus:
Et superincumbens, cum puppis parte revulsa,
Cumque gubernaclo, liquidas projecit in undas
Præcipitem, ac socios nequicquam sæpe vocantem.
Ipse volans tenues se sustulit ales in auras.
Currit iter tutum non secius æquore classis,
Promissisque patris Neptuni interrita fertur.
Jamque adeo scopulos Sirenum advecta subibat,

qui tenebrosum aërem alis findit: vel significat, aërem ab eo etiam clariorem redditum, ut ejus insueta serenitas Palinuro fraudem faceret.

842. *Phorbanti.*] Multi fuerunt hujus nominis: interque alios unus è filiis Priami; de quo hic sermonem esse putat Hortensius. *Iasius*, Trojanus aliquis pater aut avus Palinuri. De *sale*, pro mari, Æn. 1. 541. De *Austris*, ventis meridialibus, E. 2. 58. De *clavo*, manubrio gubernaculi, supra, 177. De *Lethæo rore*, & fonte apud inferos oblivionem inducente, Georg. 1. 78. & Æn. 6. 705. De *Styge*, fluvio etiam inferno, Æn. 6. 323.

856. *Natantia lumina.*] *Fluitantia*, quæ nunc aperiuntur, nunc clauduntur. De *gubernaculo*, supra v. 177.

864. *Sirenum scopulos, &c.*] *Duo* quærenda: quæ *Sirenes*, qui earum *scopuli*. I. *Sirenes* monstra fuerunt, Acheloi fluvii & Calliopes aut Melpomenes Musæ, filiæ tres, *Parthenope*, *Leucosia*, *Ligea*. Variâ specie finguntur: superiore quidem corporis parte feminæ, inferiore vero gallinæ, aut passeres, aut pisces. Harum una voce, altera tibiis, tertia lyra canebat. His deliciis nautas prætemavigantes in naufragium pelliciebant ad scopulos. Harumque fatum fuit, tandiu vivere, quamdiu cantantes eas audiens nemo impunè prætervectus esset. At cùm Ulysses, monitus à Circe, sociorum aures obturasset cera, seque navis malo alligari jussisset, eaque arte trajecisset incolumis: ideo Sirenes in mare se præcipites dederunt. Nomen, non à σύρω *traho*, quia *Sirenes*, non *Syrenes* appellantur, sed, vel à σειρὰ *catena*, *funis*, vel à σείω, quod interdum est *decipio*. II. Sedes earum collocatur ad Surrentinum Italiæ promontorium, in mare Tyrrhenum prominens, inter agrum Campanum & Picentinum, sinumque Puteolanum & Pæstanum. Sed cùm illic plures sint insulæ, Tiberii secessu ac voluptatibus infamis, nunc *Capri*, ad Puteolanum sinum magis accedens: item *Sirenusæ*, scopuli continenti propiores ac Pæstano sinui: hinc sedem Sirenum alii in *Capreis*, alii in *Sirenusis* locant, optimè qui in *Sirenusis*, nunc absque nomine scopulis.

Difficiles quondam, multorumque ossibus albos;
Tum rauca assiduo longè sale saxa sonabant:
Cum pater amisso fluitantem errare magistro
Sensit, & ipse ratem nocturnis rexit in undis,
Multa gemens, casuque animum concussus amici:
O nimium cœlo & pelago confise sereno,
Nudus in ignota, Palinure, jacebis arena.

Pæstanus vero sinus nunc est *golfo di Salerno*: Puteolanus, *golfo di Napoli.*

871. *Nudus in ignota Palinure, &c.*] Cætera, quæ ad Palinurum pertinent, describentur Æn. 6. 337. Non enim fluctibus haustus est; sed enatans ab Italici litoris incolis occisus.

P. VIRGILII MARONIS
ÆNEIDOS
LIBER VI.

ARGUMENTUM.

Appulsus Æneas in Italiam ad Cumas, petit antrum Sibyllæ Deiphobes: dumque varia Phœbeo in templo descripta contemplatur jubetur victimas cædere; peractisque sacrificiis consulit Sibyllam de futuris eventibus, deque descensu ad inferos. Sibylla tria respondet: bellum ab Italis instare gravissimum; ramum aureum, inventu perdifficilem, adeunti inferos parandum esse, denique unum ex amicis in litore mortem interim obiisse. Redit Æneas ad suos: mortuum Misenum reperit: hujus extruendo rogo dum exciditur sylva; columbæ, aves Veneris, ad auream arborem Æneam deducunt. Hic igitur funere perfunctus, nocturnisque sacrificiis ad Avernum antrum inferorum numina veneratus, ad inferos Sibyllâ duce descendit. Videt illic I. In vestibulo, monstra varia. II. In ripa fluviorum infernorum, umbras defunctorum aditum petentes; inque iis, Orontem, Palinurum. III. In ipso flumine, Charonta portitorem, quem secum de aditu rixantem aurei rami conspectu demulcet. IV. In limine, Cerberum canem, quem sopit objecta offa. V. Ultra limen, sedes varias, quas incolebant: 1. Infantes: 2. Injustâ morte damnati: 3. Propriâ manu perempti: 4. Amantes, in quibus Dido. 5. Bellatores: inter quos Deiphobus, aliqui Trojani & Græci duces. IV. Ad sinistram, eminus carcerem videt impiorum pœnis destinatum, quem locum adire cùm non possit; à Sibylla varia variorum supplicia edocetur, Gigantum, Salmonei, Lapitharum, Ixionis, Thesei, &c. VII. Ad dexteram verso itinere, pervenit ad Elysios campos; ubi multos heroum nactus, à Musæo de loci incolarumque conditione, deque Anchisa, certior factus; in ipsum Anchisen incidit. VIII. Anchises, multa de animarum

[illegible] juxta Pythagora documenta præfatus, clarissimum quemque [illegible] eorum ad usque Augustum ei ostendit. IX. Denique perlustra[illegible] omnibus, per eburneam somni portam Æneas ad suos reverti[illegible]; & è Cumano litore, ad Cajetanum navigat.

Sic fatur lacrymans: classique immittit habenas:
Et tandem Euboïcis Cumarum allabitur oris.
Obvertunt pelago proras: tum dente tenaci
Anchora fundabat naves, & litora curvæ
Prætexunt puppes: juvenum manus emicat ardens
Litus in Hesperium: quærit pars semina flammæ,
Abstrusa in venis silicis; pars densa ferarum
Tecta rapit, sylvas, inventaque flumina monstrat.
At pius Æneas arces quibus altus Apollo

Sic *fatur*, &c.] Quid fatur? id nempe quod e tremis duobus libri quinti versibus continetur: *O nimium cœlo*, &c.

1. *Habenas.*] Metaphora ab equis petita: quæ liberum impetum cursumque navium significat. Hæc ad ignem translata est, Æn. 5. 662. *Furit immissis Vulcanus habenis.* Et ad [illegible] crescentes arborum ramos, Georg. 2. 364. *Palmes laxis per purum immissus habenis.*

2. *Euboicis Cumarum*, &c.] *Eubœa*, maxima est Græciæ insula, hodie *Negrepont*: ad septentrionem & orientem, Locris, Bœotiæ, & Atticæ, in longitudinem obversa: ab iisque divisa freto angustissimo, quod Euripus dicitur. In angustissimo freti loco, urbs est *Chalcis*, quæ continenti Græciæ ponte juncta est. *Æolia* vel *Æolis*, regio est Asiæ minoris, ad Ægæum mare, & Ioniæ septentrionem: in ea urbs fuit *Cuma*, nunc *Foja nova*, Hippocles Cumæus ex Æolia, & Megasthenes Chalcidensis ex Eubœa, colonia utriusque gentis in Italiam deduxerunt; urbemque condiderunt in Campania, circa promontorium occidentale ejus sinus, qui inde *Cumanus* appellatus est, etiam *Puteolanus*, nunc *Golfo di Napoli.* Græcis urbs dicta Κύμη, Latinis *Cumæ*, quibusdam etiam *Cuma*: nunc eversa est. Hanc multo post Trojana tempora conditam esse testatur Velleius l. 1. 4. Unde hæc à Virgilio de ea dicta esse necesse est per anticipationem temporis.

4. *Anchora fundabat*, &c.] Quia navim, unde per funem demittitur, committit, alligatque maris *fundo*, itaque ita stabilit. Antiquissimæ anchoræ ut lapideæ fuerunt, constat ex Arriano, in periplo ponti Euxini: deinde ligneæ, plumbo munitæ; postmodum ferreæ. De *Hesperio*, seu Italico litore, Æn. 1. 534.

6. *Semina flammæ.*] Scintillas. Sic Lucretius l. 1. 900. *Verum semina sunt ardoris multa.* Sic Homerus, Odyss. 5. 490. Σπέρμα πυρός, *semen ignis.* Imo Lucretius, quasi esset aliquid plantis & igni commune, dixit l. 1. 898. *Donec flammai fulserunt flore coorto.*

9. *Arces quibus altus Apollo*, &c. Hic notanda sex. I. Æneæ prima cura est, adire Sibyllam: juxta monitum Heleni, Æn. 3. 441: præceptumque patris, Æn. 5. 731. II. Templum illud in latere orientali collis, urbis Cumanæ pars & veluti arx fuit. III. Extructum fuit ex uno eodemque rupis saxo, & velut in ipso rupis sinu excavatum. IV. Antrum Sibyllæ non extra templum, sed in intimo templi loco fuit, multos in recessus naturaliter defossum. Habentur ista ex oratione parænetica Justini martyris, qui annis post Virgilium centum circiter & septuaginta florebat sub Antonino Pio, templumque ipsum vidisse se perhibet: tum ex Agathia histor. l. 1. cujus ætate templum videtur fuisse destructum, aut in arcem conversum, cui caverna Sibyllæ subjecta erat. V. Templum illud, juxta Virgilium, Apollini simul & Dianæ dicatum fuit: siquidem Sibylla vocatur *Phœbi Triviæque sacerdos.* VI. Templo juncta de more sylva fuit, sive *lucus*; aut utrique numini, aut uni Dianæ sylvarum præsidi sacer. De *Sibylla*, infra, v. 36. De *Apolline* & *Phœbo*, eodem numine, Ecl. 3. 62. 104. De *Trivia*, Diana, sic a triviis ubi colebatur dicta, Æn. 4. 511. De Delia

Præsidet, horrendæque procul secreta Sibyllæ
Antrum immane, petit: magnam cui mentem animumque
Delius inspirat vates, aperitque futura. —
Jam subeunt Triviæ lucos, atque aurea tecta.
Dædalus, ut fama est, fugiens Minoïa regna,
Præpetibus pennis ausus se credere cœlo,
Insuetum per iter gelidas enavit ad Arctos;
Chalcidicaque levis tandem superastitit arce.
Redditus his primum terris, tibi, Phœbe, sacravit
Remigium alarum; posuitque immania templa.
In foribus, letum Androgeo: tum pendere pœnas

vate, Apolline vatum Deo, Ecl. 3. 67. Æn. 3. 77.

11. *Mentem animumque.*] Non est hæc synonyma, sed rerum diversarum expressio familiaris poëtis, Lucretio l. 4. 59. *Mens animi vigilat.* Catullo, Epig. ad Ortalum v. 4. *Mens animi tantis fluctuat ipsa malis.* Horatio item, &c. Ita distinguuntur à Lactantio l. 7 *Non idem est Mens & Animus: aliud enim est quo vivimus, aliud quo cogitamus. Nam dormientium Mens, non Animus sopitur: & in furiosis Mens extinguitur, Animus manet.* Itaque Mens, ipsa est Animi intelligentia & consilium: ex Lucretio l. 3. 616. *Animi nunquam mens consiliumque.*

14. *Dædalus, &c.*] Atheniensis, solerti admodum ac subtili ingenio faber ac sculptor, asciæ, terebræ multorumque aliorum instrumentorum auctor: cum Perdicem, sororis suæ filium, ob inventum serræ usum ex invidia occidisset; judicii metu fugit in Cretam. Hic admissus in gratiam regis Minoïs labyrinthum fabricavit: sed mox, ob commodatam Pasiphaë reginæ operam ad promovendum ejus cum Tauro adulterium, turre inclusus cum Icaro filio; inde, sibi filioque è plumis & cerâ compactis alis, evolavit in Siciliam; ubi multa reliquit artis suæ monimenta, juxta Pausaniam & Diodorum. Juxta Virgilium tamen, quem Silius, Juvenalis & Statius ducem secuti sunt, in Italiam aufugit ad Cumas Campaniæ; ubi templum Phœbo condidit: opinor ideo, quod ejus alas ardore non dissolvisset, ut dissolverat alas Icari ejus filii, qui imprudentius per aerem evagatus, aliòque inito cursu, in eam Ægei maris partem cecidit, quæ est ad septentrionem Cretæ, circa Samum insulam; nomenque, & insulæ Samo vicinæ, & huic maris plagæ, reliquit suum.

Minoïa regna.] *Cretam*, sive *Candiam*, de qua Æn. 3. 104. Ubi regnavit *Minos*, Jovis & Europæ filius, qui ex *Pasiphaë* Solis filia, genuit *Ariadnen*, *Phædram* & *Androgeum*. Multis bellis adversus Athenienses Megarensesque victor: cum fugientem Dædalum insecutus, bello Cocalum Siciliæ regem appeteret, ab Cocali filiabus thermarum vapore suffocatus est: justitiæ nomine sic nobilitatus, ut apud inferos judex animarum a Græcarum fabularum auctoribus constitutus fit: qui tamen iidem, quod ab eo malè mulctati sæpe Græci fuissent; ideo familiam ejus, uxorem, filiasque propudiosis figmentis infames fecere.

16. *Enavit ad arctos.*] In eas evolavit regiones, quæ ad septentrionem Cretæ insulæ sunt. Pace tamen dixerim Virgilii: Italia Siciliaque multo ad Occidentem Cretæ magis vergunt quam ad septentrionem. *Enavit.*] Evolavit: magna enim inter navigationem & volatum affinitas, unde mox alæ vocantur *remigium alarum*; ut enim multiplici remorum ac remigum ordine navis hinc inde provehitur, ita geminis hinc inde alis agitatur volucris: Æn. 1. 228. De *Arcto gemina*; sive *ursa*, astris septentrionalibus, Georg. 1. 138. De *Chalcidica*, sive Cumæa arce, supra, v. 2.

20. *Letum Androgeo, &c.*] *Androgeus*, Minoïs & Pasiphaës filius, in publicis Græciæ ludis sæpenumero victor, ab Atheniensibus & Megarensibus ex invidia occisus est. Ideo Megarenses à Minoe bello petiti & subacti sunt. Athenienses tributo mulctati septem puerorum, totidemque puellarum: quos in Cretam, vel quotannis, vel tertio aut nono quoque anno, sorte vel delectu, mittere jubebantur, includendos labyrintho, & Minotauro devorandos.

Cecropidæ jussi (miserum) septena quotannis
Corpora natorum: stat ductis sortibus urna.
Contrà elata mari respondet Gnosia tellus.
Hic crudelis amor tauri, suppostaque furto
Pasiphaë, mistumque genus, prolesque biformis
Minotaurus inest, Veneris monimenta nefandæ.
Hic labor ille domûs, & inextricabilis error.
Magnum Reginæ sed enim miseratus amorem
Dædalus, ipse dolos tecti ambagesque resolvit,
Cæca regens filo vestigia. Tu quoque magnam
Partem opere in tanto, sineret dolor, Icare haberes.
Bis conatus erat casus effingere in auro,
Bis patriæ cecidere manus. Quin protinus omnia
Perlegerent oculis, ni jam præmissus Achates

Virgilius, pueros tantùm numerat. *Androgeo*, genitivus est Atticus quartæ inflexionis, τοῦ Ἀνδρόγεω.

21. *Cecropidæ.*] Antiquum Atheniensium nomen: quorum rex primus fuit *Cecrops* Ægyptius, qui populos hujus regionis vagos duodecim in oppida congregavit, primumque vocavit *Cecropiam*; quæ deinde fuit arx Atheniensis urbis, cùm Theseus duodecim hæc oppida unam in urbem coegit, murisque cinxit. De *sortibus* ex urna educendis, Æn. 5. 491. De *Gnoso*, urbe Cretæ insulæ, Æn. 3. 104.

24. *Amor tauri, &c.*] *Pasiphae*, Solis filia, de qua Ecl. 6. 46. turpi amore tauri correpta, dicitur arte Dædali inclusa vaccæ ligneæ fuisse, quâ arte clam *furtimque* suscepit è tauro monstrum *biforme*, semibovem ac semivirum, *Minotaurum* nomine: qui inclusus in labyrintho, puerorum Atheniensium sanguine pascebatur. *Taurus* hic, juxta aliquos, unus aliquis fuit ex Aulicis principibus: qui stupri consuetudinem cum Regina, Dædalo administro, habuerat. *Proles biformis*, ortus puer ex illa consuetudine; qui ad geminum referri poterat patrem, verum alterum, alterum falsum; unde & nomen ex utroque mixtum salit. De *Venere*, amoris ac libidinis Dea, Æn. 1. 260.

27. *Labor ille domûs, &c.*] *Labyrinthus* quadruplex fuit. Primus Ægyptiacus apud Heracleopolitas, opus multorum regum, cui manum ultimam Psammitichus imposuit. Secundus hic Cretensis, Dædali opus, ad Ægyptiaci exemplum extructus, sed vix centesimam ejus partem referens. Tertius in Lemno insula, centum & quinquaginta columnis insignis. Quartus in Italia juxta Clusium, opus & sepulcrum Porsenæ Etruscorum regis. Locus fuit multis tramitibus inter se implexis, crebrisque foribus ad fallendos occursus recursusque intercisus: tectus fornicibus undequaque, & multis pyramidibus fastigiatus. Vide Plinium l. 36. 13.

28. *Reginæ sed enim, &c.*] *Theseus*, Ægei Atheniensium regis filius, firmatus oraculis, à patre veniam obtinuit, ad persolvendum Cretensibus tributum in Cretam cum reliquis pueris proficiscendi. Huc appulsus, pellecta in amorem sui *Ariadne*, Minoïs & Pasiphaës filia, ejus opera à Dædalo glomeratum filum accepit: quo ad labyrinthi januam alligato, & inter eundem evoluto, cum Minotaurum occidisset, inde remenso itinere egressus, captivos reliquos ipsamque Ariadnen navi secum advexit. Hanc tamen in itinere deseruisse dicitur in insula Naxo: ubi à Baccho suscepta est & corona donata, quam deinde inter sidera Dii retulerunt. *Regina* vocatur, id est, regis filia: ut Polixena apud Euripidem ἄνασσα. De morte *Icari*, supra, v. 14.

31. *Sineret dolor.*] Supprimitur *si* particula, mutaturque tempus, pro, *si sivisset dolor.*

33. *Protinus omnia.*] *Omnia*, duas ultimas vocales in unam contrahit, ut spondeus fiat. Sic Æn. 5. 352. *Unguibus aureis.* De *Achate*, fidissimo Æneæ comite, passim dictum. De *Phœbi Triviæque sacerdote*, supra, v. 9.

Afforet ; atque una Phœbi Triviæque sacerdos,
Deiphobe Glauci, fatur quæ talia Regi:
Non hoc ista sibi tempus spectacula poscit:
Nunc grege de intacto septem mactare juvencos
Præstiterit, totidem lectas de more bidentes.
Talibus affata Ænean (nec sacra morantur
Jussa viri) Teucros vocat alta in templa sacerdos.
Excisum Euboicæ latus ingens rupis in antrum,

36. *Deiphobe Glauci,* &c.] De Sibyl- [illegible]

[illegible]

Quò lati ducunt aditus centum, ostia centum:
Unde ruunt totidem voces; responsa Sibyllæ.
Ventum erat ad limen, cum virgo: Poscere fata
Tempus, ait: Deus, ecce, Deus. Cui talia fanti
Ante fores, subitò non vultus, non color unus,
Non comptæ mansere comæ: sed pectus anhelum,
Et rabie fera corda tument; majorque videri,
Nec mortale sonans: afflata est numine quando
Jam propiore Dei. Cessas in vota precesque,
Tros, ait, Ænea? cessas? neque enim ante dehiscent
Attonitæ magna ora domûs. Et talia fata
Conticuit. Gelidus Teucris per dura cucurrit
Ossa tremor; funditque preces Rex pectore ab imo:
Phœbe, graves Trojæ semper miserate labores:
Dardana qui Paridis direxti tela, manusque
Corpus in Æacidæ: magnas obeuntia terras
Tot maria intravi duce te, penitusque repostas
Massylûm gentes, prætentaque Syrtibus arva:
Jam tandem Italiæ fugientis prendimus oras.
Hac Trojana tenus fuerit fortuna secuta.
Vos quoque Pergameæ jam fas est parcere genti,
Diique Deæque omnes, quibus obstitit Ilium, & ingens
Gloria Dardaniæ. Tuque ô sanctissima vates
Præscia venturi: da (non indebita posco
Regna meis fatis) Latio considere Teucros,
Errantesque Deos, agitataque numina Trojæ.
Tum Phœbo & Triviæ solido de marmore templa

50. *Afflata est, &c.*] Non tantum tacta vicini numinis spiritu: sed plena & correpta: ut contra Servium contendunt interpretes. Sic Ovid. Fast. 6. 703. Tibiam dixit *afflatam*, quæ vento plena est, & quasi inflat: *Inventam Satyrus primum miratur; & usum nescit, & afflatam sensit habere sonum.* Igitur *propiore numine*, non est *viciniore*; sed in intima pectoris parte jam *præsente*: maxime cum dicatur, v. 78. *Magnum si pectore possit excussisse Deum.*

53. *Attonitæ magna ora domûs.*] Ostia illa *centum*, id est, plurima, de quibus v. 44. Domus vocatur *attonita*: vel quia vocum erumpentium sono, quasi tonitru concutitur: vel quia attonitos ac trepidos facit, quemadmodum mors dicitur *pallida*, quia pallorem inducit. Et sensus est: Ego quæ nunc te alloquor *ante fores*, non intrabo in ipsa antri penetralia, unde oracula soleo emittere; nisi prius vota conceperis. De *Teucris*, Æn. 1. 239.

56. *Phœbe, &c.*] Trojanis favit: unde Ovidius. Trist. l. 1. 2. 5. *Mulciber in Trojam, pro Troja stabat Apollo.* De *Phœbo*, Ecl. 3. 62. De *Paride*, Æn. 1. 31. De *Achille*, à Paride in templo Apollinis occiso; Æn. 3. 321. De *Æaco*, Achillis avo, Æn. 1. 103. *Direxti*, pro *direxisti*: ut Æn. 1. 205. *Accestis scopulos*, pro *accessistis*.

59. *Duce te.*] Ipsius enim oracula sæpius de rerum eventu consuluerat: maxime in insula Delo, Æn. 3. 84. Et ad Leucadem atque Actium, Ibid. 274. Tum in Epiro apud Helenum, Ibid. 359. De *Massylis*, Afris, Æn. 4. 480. De *Syrtibus*, vadosis Africi maris plagis, Æn. 1. 115.

63. *Parcere genti, Diique Deæque, &c.*] Numina Trojæ infesta: *Juno*, Æn. 1. 33. *Neptunus*, Æn. 2. 610. *Pallas*, Æn. 2. 162. De *Dardania* gente & *Teucris*, Æn. 1. 239. De *Pergamo*, Æn. 1. 470. De *Ilio* & *Troja*, Æn. 1. 5. De *Latio*, Æn. 1. 10. De *numinibus Trojæ*, Æn. 2. 717. De *Trivia*, Diana, Æn. 4. 511.

69. *De marmore templa, &c.*] Alludit ad pleraque, quæ à Romanis

Instituam, festosque dies de nomine Phœbi.
Te quoque magna manent regnis penetralia nostris.
Hic ego namque tuas sortes, arcanaque fata
Dicta meæ genti ponam; lectosque sacrabo,
Alma, viros: foliis tantum ne carmina manda,
Ne turbata volent rapidis ludibria ventis:
Ipsa canas, oro. Finem dedit ore loquendi.
At Phœbi nondum patiens immanis in antro
Bacchatur vates, magnum si pectore possit
Excussisse Deum: tanto magis ille fatigat
Os rabidum, fera corda domans, fingitque premendo.
Ostia jamque domus patuere ingentia centum
Sponte suâ, vatisque ferunt responsa per auras:
O tandem magnis pelagi defuncte periclis!
Sed terra graviora manent. In regna Lavini
Dardanidæ venient, mitte hanc de pectore curam:
Sed non & venisse volent. Bella, horrida bella,
Et Tybrim multo spumantem sanguine cerno.
Non Simois tibi, nec Xanthus, nec Dorica castra
Defuerint: alius Latio jam partus Achilles,
Natus & ipse Deâ: nunc Teucris addita Juno

Æneæ posteris in Apollinis honorem instituta sunt. Ad ludos quidem Apollinares, primo bello Punico institutos ex Sibyllino carmine Cornelio Rufo decemviro: qui inde dictus est *Sibylla*, postmodum corrupto vocabulo *Sylla*. Deinde ad templum Apollinis, in Palatio post Actiacam victoriam ab Augusto magnificentissime extructum.

71. *Te quoque, &c.*] Non significat templa Sibyllæ esse extruenda; sed locum dumtaxat assignandum in ipsis Jovis Capitolini penetralibus & sacrario, ubi libri Sibyllini reponerentur; sub eorum virorum cura, de quibus diximus, v. 36. De *sortibus* pro *oraculis*, Æn. 4. 346.

74. *Foliis ne carmina manda.*] Hoc Sibyllæ illi peculiare aiunt fuisse, ut palmarum foliis oracula sua describeret; citatque Varronem *Hortensius*. Cerdanus censet id ex usu fuisse illorum temporum: quibus nondum scribebatur in cortice, aut papyro, aut pergameno corio; sed in frondibus tantum arboreis.

76. *Finem dedit ore loquendi.*] Consulto dictum id volunt interpretes: quia interim *animo* multa volvebat precabaturque, dum *ore* tacebat. Ego tamen hic poëtæ diligentiam desidero.

77. *Nondum patiens.*] Vel *nondum*, hic significat *non*, ut censet Cujacius: hoc sensu; *Sibylla impatiens Phœbi conatur eum excutere.* Vel potius significat, Sibyllam nondum esse omnino *docilem* subditamque Phœbo; ut ex ipsius arbitrio oracula eloquatur; sed reluctari, donec fingatur, cogaturque.

78. *Bacchatur.*] Furit more Baccharum, de quibus Æn. 4. 301. *Si possit:* locutio sit explendo, *tentans an possit.* Ut Æn. 2. 756. *Pedem si forte tulisset:* id est, *explorans an pedem retulisset.*

84. *In regna Lavini.*] Regna *Lavinia*: regionem Italiæ, ubi urbs *Lavinium*: sic Æn. 1. 251. *urbem Patavi*, id est *urbem Patavinam.* An vero jam ante Æneæ tempora *Lavinium* urbi nomen esset, diximus Æn. 1. 6. Quidam legunt non male: *regna Latini*, regis ad quem Æneas perveniet Æn. 7. 45. De *Tybri*, Æn. 8. 330.

88. *Non Simoïs, &c.*] Comparat vates bella Troiana cum futuris in Italia bellis, ex locorum, personarum, causarumque similitudine. Confert enim *Xanthum* & *Simoënta*, de quibus Æn. 1. 104. 477. cum *Tybri* & *Numico*, de quibus Æn. 8. 330. & Æn. 7. 150. *Achillem*, cum *Turno*, de quo Æn. 7. 56. *Helenam*, cum *Lavinia*, de qua Æn. 7. 72. De *Latio*, Æn. 7. 54. De *Doricis castris*, id est Græcis, Æn. 2. 27.

90. *Natus & ipse Deâ.*] Ut enim Achilles matrem habuit Thetida Ecl. 4. 32. Sic Turnus Veniliam nympham, Æn. 7. 56.

Cum

uam aberit. Quem tu supplex in rebus egenis,
is gentes Italûm, aut quas non oraveris urbes?
sa mali tanti conjux iterum hospita Teucris,
ernique iterum thalami.
ne cede malis, sed contra audentior ito,
im tua te fortuna sinet. Via prima salutis,
od minime reris, Graja pandetur ab urbe.
ibus ex adyto dictis Cumea Sibylla
rrendas canit ambages, antroque remugit,
scuris vera involvens: ea fræna furenti
icutit, & stimulos sub pectore vertit Apollo.
primum cessit furor, & rabida ora quierunt;
pit Æneas heros: non ulla laborum,
virgo, nova mî facies inopinave surgit:
nnia præcepi, atque animo mecum ante peregi.
um oro: quando hic inferni janua regis
citur, & tenebrosa palus Acheronte refuso;
ad conspectum cari genitoris, & ora
ntingat: doceas iter, & sacra ostia pandas.
um ego per flammas & mille sequentia tela
pui his humeris, medioque ex hoste recepi:
meum comitatus iter, maria omnia mecum,
ue omnes pelagique minas cœlique ferebat
alidus, vires ultra sortemque senectæ.
in, ut te supplex peterem, & tua limina adirem,
n orans mandata dabat. Natique patrisque,
ia, precor, miserere: potes namque omnia; nec te
uicquam lucis Hecate præfecit Avernis.

is, addita Juno.] *Infesta*, lateri semper *affixa*. Nam etsi aliquando bonam in partitur, ut Æn. 8. 301. *Decus ivis*: sæpe tamen in malam, ie de inflictis verberibus dici Taubmannus in Plauti Au- 3. sc. 6. v. 19. citatque Ma- hoc è Lucilio: *Si mihi non s additus, atque agitet me.*

onjux iterum hospita.] Ut Heenelai uxor, quæ Paridem Spartæ excepit, ab eodem Trojano bello causam dedit: nia, filia Latini qui Æneam excipiet, Turno promissa, expedita, belli iterum au- r.

aja ab urbe.] *Palanteo*, urbe Arcadis: de quo Æn. 8. 51.

yto.] Loco antri intimo, Æn.

nbages.] Circuitus *ambiguos*: uo *ambi*, *circum*, & *ago*.

rena... stimulos, &c.] Meta- ctæ ab equis & bobus quorum illi reguntur frænis, atque habenis, hinc inde tractis & *concussis*, hi fustibus impelluntur punguntur- que præacutis. Fingitur autem Apollo quasi vatibus insidens, equitis aut agitatoris in morem.

105. *Omnia præcepi.*] Monitis Heleni, Æn. 3. 441. Monitis Anchisæ, Æn. 5. 730.

106. *Hic inferni janua regis.*] De hoc aditu inferorum, in Campania Italiæ, ad Avernum lacum, dicemus v. 237. De *Acheronte*, æstuante & stagnante, v. 323.

111. *Eripui his humeris.*] E Trojano incendio, Græcorumque potestate. Æn. 2. 721.

115. *Ut te supplex peterem mandata dabat.*] Cùm Æneæ noctu apparuit. Æn. 5. 731.

117. *Alma.*] Ab *alendo* propriè dicitur unde *alma Ceres*, & *alma parens.* Sæpè tamen apud Latinos, pro *pura* sumitur, ut *lux alma*: atque ita hic pro *Sibylla virgine.*

118. *Lucis Hecate præfecit Aver-*

Si potuit manes arcessere conjugis Orpheus,
Threïciâ fretus citharâ fidibusque canoris:
Si fratrem Pollux alternâ morte redemit;
Itque reditque viam toties: quid Thesea, magnum
Quid memorem Alciden? & mi genus ab Jove summo.
Talibus orabat dictis, arasque tenebat.
Tunc sic orsa loqui vates: Sate sanguine Divûm,
Tros Anchisiade; facilis descensus Averni;
Noctes atque dies patet atri janua Ditis:
Sed revocare gradum, superasque evadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est. Pauci, quos æquus amavit
Juppiter, aut ardens evexit ad æthera virtus,

nis.] *Lucis Avernis*: quia Avernus lacus, juxta quem aditus est ad inferos, undique sylvis cinctus erat, v. 237. *Hecate*, Proserpina, Æn. 4. 510. 511.

119. *Si potuit, &c.*] Petitionis æquitatem firmat exemplis Æneas. *Orpheus* adire potuit inferos, ut conjugem revocaret; quidni possim ut patrem duntaxat videam? *Pollux & Castor* toties eâdem viâ eunt ac redeunt: quidni ego semel? *Theseus* ut Proserpinam raperet; *Hercules* ut Cerberum: quidni ego ut piè agam?

Manes arcessere, &c.] *Arcessere*, est *advocare*: pro quo posterioribus temporibus dictum est *accersere*: neque enim fides iis habenda, qui dicunt, *arcessere*, esse *repellere*; *accersere* vero, *advocare*: sed unum idemque significant: & *arcessere* quidem magis ex usu probatissimorum scriptorum. De *manibus*, infra v. 724. De *descensu Orphei ad inferos*, ad liberandam conjugem Eurydicen, G. 4. 454.

120. *Threiciâ . . . fidibus.*] *Thracia*, quia Orpheus Thrax fuit: de ea regione, Æn. 3. 14. *Fides*, chordæ citharæ: non quod inter se quâdam veluti fide concordent, ut vult Festus: sed omnino à σφίδες, quæ Hesychio *chordæ* sunt.

121. *Pollux, &c.*] De *Pollucis & Castoris* genere diximus, Æn. 1. 654. Uterque Ledam habuit matrem, Tyndarei Spartani regis uxorem: patrem Pollux quidem Jovem, unde immortalis fuit; Castor vero Tyndareum, unde mortalis fuit. Communi tamen ambo nomine dicti sunt, & *Castores*; & *Tyndaridæ*: & Διόσκουροι *Dioscuri*, id est *Jovis filii*. Castor equestri arte, Pollux pugilatu insignis memoratur: ambo inter se amicitiâ conjunctissimi: Helenam sororem à Theseo raptam receperunt: Colchos ad expugnationem velleris aurei cum Argonautis profecti sunt: qua in expeditione cum navis periclitaretur votaque Diis fierent; ignes ex utriusque fratris capitibus emicuere, quos tranquillitas maris statim consecuta est: mare piratis purgavere. Mortuo deinde Castore, Pollux à Jove obtinuit, ut suam cum ipso immortalitatem partiretur: atque ita factum est, ut alternis diebus, alter in cœlo, alter apud inferos degat. Fabulæ locum dedit siderum illorum natura, quos *geminos* appellamus, qui & ipsi dicuntur esse *Tyndaridæ*: aiunt enim interpretes, altero oriente alterum occidere; quod omnino falsum est: id quidem verum; ita stellas utriusque capitis esse dispositas inter se, ut in ipso, quod aiunt, sive ortus sive occasus puncto, cum altera primum oritur, altera infra horisontem adhuc lateat, cum altera primum accidit, altera supra horisontem adhuc appareat. Sunt & ignes eorum nomine dicti, circa navium vela malosque errare soliti: qui nihil ab *ignibus fatuis* differunt. *Hi* & olim & etiamnum, si duo apparent, salutares nautis habentur, si unus tantum apparet, funestus existimatur: *Hispani* & Itali nautæ nunc vocant ignes *sancti Hermi*, aut *sancti Telmi*: Itali *sancti Petri*, & *sancti Nicolai*.

122. *Thesea.*] Accusativus Græcus. De eo, infra, v. 618. De *Alcida*, Herculis nomine, Æn. 5. 414. De ejus factis & descensu ad inferos, Æn. 8. 288.

123. *Et mi genus ab Jove.*] Tam maternum genus, à Venere Jovis filia, Æn. 1. 260. quam paternum, à Dardano, Jovis filio, Æn. 3. 167. Unde se majorem existimat Polluce, Hercule,

Dii

Diis geniti, potuere. Tenent media omnia sylvæ,
Cocytusque sinu labens circumfluit atro.
Quod si tantus amor menti, si tanta cupido est:
Bis Stygios innare lacus, bis nigra videre
Tartara; & insano juvat indulgere labori:
Accipe quæ peragenda priùs. Latet arbore opacâ
Aureus & foliis & lento vimine ramus,
Junoni infernæ dictus sacer: hunc tegit omnis
Lucus, & obscuris claudunt convallibus umbræ.
Sed non antè datur telluris operta subire,
Auricomos quàm quis decerpserit arbore fœtus.
Hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus
Instituit. Primo avulso non deficit alter
Aureus & simili frondescit virga metallo.
Ergo altè vestigia oculis, & rite repertum
Carpe manu: namque ipse volens facilisque sequetur,
Si te fata vocant; aliter, non viribus ullis
Vincere, nec duro poteris convellere ferro.
Præterea jacet exanimum tibi corpus amici,
Heu nescis! totamque incestat funere classem:
Dum consulta petis nostroque in limine pendes.
Sedibus hunc refer ante suis, & conde sepulcro.
Duc nigras pecudes: ea prima piacula sunto.
Sic demum lucos Stygios, regna invia vivis

& Theseo, qui materno genere mortales erant: Pollux Ledæ, Hercules Alcmenæ, Theseus Æthræ filius. De *tenendis aris* inter supplicandum, Æn. 4. 219. De *Averno*, infra, v. 237. De *Dite*, Georg. 4. 467.

131. *Tenent media omnia sylvæ.*] Non media inferorum loca, ubi carcer igneus impiorum, & Elysii piorum campi, sed intervalla & spatia, inter Sibyllæ cavernam & inferorum fluvios media, Avernus enim lacus sylvis cinctus erat, v. 237. & aditus ipse inferorum, v. 257. De *Cocyto* & *Styge*, v. 323.

134. *Bis nigra, &c.*] Et nunc, & cum aliquando morieris *Tartarus*, plur. *Tartara*, profundissimus est inferorum locus. Alii deducunt à verbo ταρταρίζειν *tremere*, nisi potius hoc verbum ab illo loco deductum est, alii à ταράττειν *turbare*.

137. *Aureus ramus.*] Hoc fictum à Virgilio. Occasionem figmenti petitam putat Servius è sacra Dianæ sylva, apud urbem Latii Ariciam, cui sacerdos præerat dictus Rex nemorensis, conditione fugitivus. Hanc in sylvam quisquis fugitivus venisset, si poterat inde ramum auferre, poterat & cum sacerdote decertare singulari certamine, ac si eum vicisset; ejus in locum succedere. Auctor hujus & sacri & moris ferebatur fuisse Orestes, qui ex Taurica Chersoneso cum Iphigenia sorore fuga elapsus, raptum inde Dianæ simulacrum Ariciæ collocaverat.

138. *Junoni infernæ.*] Proserpinæ, inferorum deæ, de qua Georg. 1. 39. *Juno inferna* vocatur, quemadmodum vir ejus Pluto, *Jupiter Stygius.* Æn. 4. 638. Et vero sylvam Averno circumjectam, de qua dicemus, v. 237. aiunt Proserpinæ dicatam fuisse Homerus, Lycophron, & Diodorus.

141. *Auricomos fœtus.*] Vel fructus etiam aureos, aureis comis, id est, frondibus ornatos: vel ramum ipsum aureum, qui, quia pullulat ex arbore, fœtus illius dici potest.

150. *Incestat funere classem.*] *Incestum*, opponitur *casto*, & *incestare* est *polluere*, *funestare*, *fœdare*. Censebatur vero polluta domus omnis, in qua quis mortuus fuerat, nisi certis piaculis expurgaretur.

152. *Sedibus suis.*] Terræ, quæ proprius est locus mortuorum.

153. *Ea prima piacula sunto.*] Censent aliqui præscribi sacrificia funebria ad expiandam labem ex morte

Aspicies. Dixit, pressoque obmutuit ore.
Æneas mœsto defixus lumina vultu
Ingreditur, linquens antrum, cæcosque volutat
Eventus animo secum: cui fidus Achates
It comes, & paribus curis vestigia figit.
Multa inter sese vario sermone serebant:
Quem socium exanimum vates, quod corpus humandum
Diceret: atque illi Misenum in litore sicco,
Ut venêre, vident indigna morte peremptum;
Misenum Æoliden, quo non præstantior alter
Ære ciere viros, Martemque accendere cantu.
Hectoris hic magni fuerat comes: Hectora circum
Et lituo pugnas insignis obibat & hastâ.
Postquam illum victor vitâ spoliavit Achilles,
Dardanio Æneæ sese fortissimus heros
Addiderat socium, non inferiora secutus.
Sed tum forte cavâ dum personat æquora conchâ
Demens & cantu vocat in certamina Divos;
Æmulus exceptum Triton, si credere dignum est,
Inter saxa virum spumosâ immerserat undâ.
Ergo omnes magno circum clamore fremebant:
Præcipuè pius Æneas. Tum jussa Sibyllæ,
Haud mora, festinant flentes; aramque sepulcri
Congerere arboribus cœloque educere certant.
Itur in antiquam sylvam, stabula alta ferarum:
Procumbunt piceæ: sonat icta securibus ilex,
Fraxineæque trabes: cuneis & fissile robur
Scinditur: advolvunt ingentes montibus ornos.
Necnon Æneas opera inter talia primus
Hortatur socios, paribusque accingitur armis.
Atque hæc ipse suo tristi cum corde volutat,
Aspectans sylvam immensam, & sic ore precatur:

Miseni contractam. Alii melius referunt ad sacrificia, Diis inferis offerenda, v. 243. Licet enim illa *impetratoria* videri possint, ad obtinendum aditum inferorum, erant etiam *expiatoria*, expiandæ enim erant scelerum labes, ut quis hoc beneficio dignus haberetur, quare Æneas aqua recenti corpus lustrat, v. 635. De *lucis Stygiis*, v. 237. De *Styge*, v. 323.

154. *Misenum Æoliden.*] Filium eum facit *Æoli*, ventorum Dei, de quo Æn. 1. 56. quia ad inflandam tubam vento flatuque opus est. De *Marte*, qui hic pro pugna sumitur. Ecl. 9. 12. De *Hectore*, Priami filio, ab Achille occiso, Æn. 1. 487.

167. *Lituo.*] *Tuba* recta est, *cornu* plane incurvum, *lituus* inter utrumque medius, ab ejus figura baculus auguralis *lituus* quoque dictus Tubæ, antequam ex ære fieren[t] conchis intortis oblongisque in fuerant. De *Dardanio*, Trojano, 1. 239. De *Tritone*, Neptuni tubi[cine] Æn. 1. 148.

177. *Aram sepulcri.*] Rogum in dum aræ conformari solitum, Æ[n.] 494.

180. *Piceæ, &c.*] *Picea*, pini spe[cies] resinam ferens, arbor funesta, de[...] Georg. 2. 257. *Ilex* è querceo ge[nere] *yeuse. Fraxinus*, arbor nota, *frêne* [...]*bur*, species quercus, Georg. 2[...] *Ornus*, fraxinus sylvestris, Ecl. 6[...]

184. *Armis.*] Securibus, instru[men]tis lignatorum. Sic instrumenta [...]rum Æn. 1. 181. dicuntur *Cer[ealia]* *arma*. Nec dedecebat pium princi[pem] hæc pietas in mortuos.

Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
Ostendat nemore in tanto! quando omnia vere
Heu nimium de te vates, Misene, locuta est.
Vix ea fatus erat; geminæ cum forte columbæ
Ipsa sub ora viri cœlo venere volantes,
Et viridi sedêre solo: tum maximus heros
Maternas agnoscit aves, lætusque precatur:
Este duces, ô, si qua via est: cursumque per auras
Dirigite in lucos, ubi pinguem dives opacat
Ramus humum: tuque ô dubiis ne defice rebus
Diva parens. Sic effatus, vestigia pressit,
Observans quæ signa ferant, quò tendere pergant.
Pascentes illæ tantum prodire volando,
Quantum acie possent oculi servare sequentum.
Inde ubi venêre ad fauces graveolentis Averni:
Tollunt se celeres; liquidumque per aëra lapsæ,
Sedibus optatis geminæ super arbore sidunt:
Discolor unde auri per ramos aura refulsit.
Quale solet sylvis brumali frigore viscum
Fronde virere nova, quod non sua seminat arbos,
Et croceo fœtu teretes circumdare truncos.
Talis erat species auri frondentis opacâ
Ilice, sic leni crepitabat bractea vento.
Corripit extemplo Æneas, avidusque refringit
Cunctantem, & vatis portat sub tecta Sibyllæ.
Nec minus interea Misenum in litore Teucri
Flebant, & cineri ingrato suprema ferebant.

193. *Maternas aves.*] Columbas, ob fœcunditatem Veneri sacras, Æneæ matri.

199. *Pascentes .... volando.*] Non, passis in aërem alis volando: tum quia sic pascere non potuissent; tum quia mox, v. 202. *Tollunt se celeres.* Ergo prius incedebant, & inter pascendum volitabant subsiliebantque. Alluditque poëta ad pullorum augurium, quod optimum habebatur, si pascerent pulli.

201. *Fauces Averni.*] Ad os ipsum *Averni* lacûs, quâ parte cum *Lucrino* lacu committitur, ut diximus Georg. 2. 161. Hic tollunt se columbæ in auras; non modo ut pestilentem lacûs halitum evitent; sed ut in arborem vicinam evolent, in eaque latentem ramum ostendant Æneæ. De *Averno*, infra, v. 237.

204. *Discolor.*] Non enim tota arbor aurea; sed in ilice viridi, ramus unicus aureus, quo avulso subibat alter. *Aura auri.* Fulgor auri, unde *aurum*, & *Auroram*, & *thesaurum* dici putat Scaliger, Poëtic. l. 4. 16.

205. *Viscum.*] Species est fruticis, politi & glutinosi, in ilice & larice & querni maxime generis arboribus, hyeme erumpens in ramuli modum, earumque arborum ramis adhærescens: extra fulvi, intus porracei coloris, *guy de chêne.* Non nascitur è semine proprio arboris; at neque ex insidentium volucrum fimo, ut putavere veteres; sed ex ipso arborum vitali excremento: unde ait, *quod non sua seminat arbos.* Nulla sine visco sacra Gallorum sacerdotes Druidæ faciebant, ex Plinio l. 16. 44.

209. *Bractea.*] Tenuior subtiliorque lamina: hanc enim speciem aureæ frondes habebant.

210. *Avidus ... cunctantem.*] Quomodo *cunctantem*, siquidem dixerat Sibylla: *facilisque sequetur si te fata vocant?* Nodum solvit vox ista *avidus*: quippe avido citissima quæque tardiora videntur.

213. *Cineri ingrato.*] Ad quem nullus funebrium officiorum sensus perveniebat. Vel, qui nullam erat gratiam relaturus. Vel potius qui mœ-

Principio pinguem tædis & robore secto
Ingentem struxere pyram : cui frondibus atris
Intexunt latera, & ferales antè cupressos
Constituunt, decorantque super fulgentibus armis.
Pars calidos latices & ahena undantia flammis
Expediunt : corpusque lavant frigentis & unguunt.
Fit gemitus : tum membra toro defleta reponunt :
Purpureasque super vestes, velamina nota,
Conjiciunt. Pars ingenti subiere feretro,
Triste ministerium : & subjectam more parentum
Aversi tenuere facem : congesta cremantur
Turea dona, dapes, fuso crateres olivo.
Postquam collapsi cineres, & flamma quievit ;
Relliquias vino & bibulam lavêre favillam :

stitiam omnibus creabat, minime *gratus* & *latus*. Habet porro funus illud præcipua veterum ceremoniarum vestigia.

215. *Pyram, &c.*] I. De *pyra, rogo, busto*, Æn. 4. 494. II. *Atra frondes*, rami sunt funestarum arborum, quales *taxus* : *picea cupressus* imprimis : quæ cum gravis esset odoris, ideo juxta Varronem addebatur pyræ, ne combusti cadaveris fœtor nares adstantium læderet : vel quia, cum excisa numquam renasci soleat, ideo mortis erat insigne. III. *Arma* & *vestes*, & quicquid vivo carissimum fuerat, etiam cum mortuo comburebantur. Atque hæc ad structuram rogi pertinent : cætera ad curam cadaveris.

218. *Calidos latices.*] I. Lavabant cadavera calidis undis; ut si quid esset vitalis spiritus quod homines falleret, excitaretur calore. II. Ungebant amomo, hyacinthino rosaceoque unguento : non tantum quæ diu servanda erant, ut apud nos in usu est; sed etiam ad honorem quæ proxime, comburenda : idque officium erat penes *pollinctores*. III. Fiebat gemitus & conclamatio : tum ad dolorem; tum ad vitam, si adhuc superesset, revocandam : & ad id muneris conducebantur mulieres *præficæ*, quæ cæteris plangendi modum statuebant. IV. Collocabatur cadaver in toro, lecto, è stragulis ac vestibus congesto. De *toro*, Æn. 3. 224. V. Lectus ipse imponebatur *feretro* : quod cratis instar fuit, è ligno & vimine ; neque solum aptum funeribus, sed aliis quibuslibet pompis, in quibus simulacra aut spolia ferebantur : à *ferendo* dictum ; unde & *Jupiter Feretrius*, cui Romulus spolia Cæninensium regis prælio occisi in ejusmodi ferculo obtulerat, ut est apud Livium, l. 1. 10. VI. Subibant humeris feretrum consanguinei, virique nobiles. Sic Augustus ab senatoribus elatus est, ex Suetonio c. 100. Germanicus à tribunis & centurionibus, ex Tacito l. 3. 1. Severus ab equestris ordinis nobilissimis, ex Herodiano l. 4. VII. Propinqui facem pyræ subjiciebant, sed averso vultu, ut se id invitos facere ostenderent. VIII. Pingues etiam liquores, *thus*, *oleum*, *dapes*, id est carnes adipemque victimarum rogo adjiciebant ad excitandum ignem. Ita Achilles in funere Patrocli, Iliad. 23. 168.

227. *Relliquias vino, &c.*] Combusto cadavere. I. Vino prunas extinguebant, ut cineres facilius colligi possent. Patet id ex Patrocli funere, Iliad. 23. 250. II. Secernebant defuncti cineres ab aliis cineribus; imprimis ossa, cognitu facillima, quod notat Homerus eodem libro, v. 240. Fuit etiam apud Indos lini genus, molli & lapideo filo; quod igne splendesceret tantum, non absumeretur. Hinc regibus texebant tunicas, quæ corporum favillam à reliquo cinere separabant, ex Plinio l. 19. 1. III. Cineres imponebant urnæ, cado, phialæ, ut sepulcro deinde mandarentur. Iliad. 23. 253. IV. Quia maculam aliquam contraxerant ex funere, unde funestati & incesti putabantur : ideo antequam abirent, purgabantur à sacerdote trinâ lustralis aquæ aspersione per circuitionem, *pura circumtulit unda* : unde verbum *lustro*, quod proprie est *solvo*, *expio*, ad significandam *circuitionem* traductum est, Æn. 1. 612. Æn. 4. 279. Aqua autem lustralis erat juxta Athenæum l. 9. in qua titionem tingebant, sumptum ex altari, ubi per-

Ossaque lecta cado texit Chorinæus aheno.
Idem ter socios purâ circumtulit undâ,
Spargens rore levi & ramo felicis olivæ:
Lustravitque viros, dixitque novissima verba.
At [redacted]neas ingenti mole sepulcrum
Imponit, suaque arma viro, remumque, tubamque,
Monte sub aërio, qui nunc Misenus ab illo
Dicitur, æternumque tenet per sæcula nomen.
His actis, propere exequitur præcepta Sibyllæ.
Spelunca alta fuit, vastoque immanis hiatu,

tegerant sacra. V. *Verba novissima*, alia erant quibus alloquebantur cadaveris reliquias, nempe ter repetitum *Vale*: alia quibus dimittebant populum, nempe *Ilicet*, id est *ire licet*; idque ultimum usurpabant in omnium sacrorum exitu, non funebrium tantum.

230. *Rore levi & ramo felicis*, &c.] Sunt qui *aspergillum* intelligant; ex *oliva*, & *rore marino* frutice, *rosmarino*, de quo Ecl. 2. 49. & Georg. 2. 213. Tamen commodius de aqua instar roris aspersa.

Felicis oliva.] Fertilis, sativæ, non sylvestris, nec oleastri, qui dicitur Georg. 2. 314. *Infelix superat foliis oleaster amaris.*

232. *Sepulcrum*, &c.] Notat Æneæ pietatem in amicos: & morem illius etiam temporis, defunctorum insignia tumulis insculpendi. Igitur Miseno ponuntur *arma* ut bellatori, nam v. 167. *pugnas insignis obibat & hasta*. *Remus*, ut qui in cursu navigationis obierat, ita ponitur & Elpenori ab Ulysse, Odyss. 12. 15. *Tuba* denique, ut tubicini.

234. *Qui nunc Misenus*, &c.] Misenum intelligit promontorium, monte assurgens, & Puteolanum, nunc Neapolitanum, sinum ab occidente terminans, hodie *Capo Miseno*. Nomen huic editum à sepulcro Miseni Æneæ tubicinis. consentiunt è poëtis, post Virgilium, Propertius, Silius, Statius, è geographis Solinus & Mela. Ulyssis tamen socium illum facit Strabo. Intra sinum, non longe à promontorio, erat *portus Misenus*: ubi Augustus ad tutelam Italiæ classem alteram semper habebat, alteram Ravennæ.

237. *Spelunca alta fuit*, &c.] I. *Avernus*, ἄορνος, ab α privativo & ὄρνις avis, lacus est non longe à Puteolano Campaniæ sinu, inter Bajas & Puteolos: hujus situm & cum Lucrino lacu conjunctionem descripsimus Georg. 2. 161. 164. Nomen adhuc hodie, *lago d'Averno*. Hoc autem nomen olim, non peculiare huic loco, sed iis omnibus commune fuit, è quibus vapores halitusque erumpebant avibus pestiferi, seu lacus, seu cavernæ campique essent: atque manifestum est ex Lucretio l. 6. 738. *Nunc age Averna tibi quæ sint loca cumque lacusque*: tum ex Plinio, qui in proœmio l. 4. locum ejusmodi *Aornon* etiam in Epiro collocat. II. *Spelunca* circa hunc lacum adhuc apparet duplex: altera ad meridiem, quæ dicitur etiamnum, *grotta di Sibylla*, videturque esse ostium illius cuniculi, qui ab Averno Cunas usque deducebat, & jam subsidente terra oppletus est: altera, quæ à Puteolis hodieque deducit Neapolim: suffosso monte *Pausilypo*. Est tamen utraque Æneæ temporibus multo recentior: quippe paulo ante scriptum opus Æneidos, à Cocceio effossa, sequente, ut ait Strabo, fabulosam famam de subterraneis hujus loci meatibus & Cimmeriorum cavernis. III. *Vera* hujus loci natura talis fuit. Avernus ipse lacus limpidissimus, sed profundissimus: unde ex Diodoro l. 4. cœruleus, id est niger, apparet. Idem præcisis rectissimisque collibus, & propter sylvas densissimas olim inaccessis, cingebatur, in orbem undique præterquam in aditu imminentibus, ex Strabone l. 5. Totus ille tractus calidæ aquæ fontibus innumeris scatet, sulfure, alumine, sale, nitro, bitumine commistis, ex Plin. l. 31. 2. Idem Campaniæ litus ut & viciniæ Siciliæ, passim ubique cavum est, ut patet ex Charybdi, ex Vesuvio & Ætna montibus ignivomis: unde Horatius objectas huic mari rupes, *pumices* vocat, Od. l. 1. 11. 5. IV. *Falsa* hinc multa poëtæ finxerunt, Homero duce: qui cùm Ulyssem circa Siciliam & Italiam errantem induceret, ad concitandam admirationem nihil cavit diligentiùs, quàm ne quid nomine suo appellaret. Itaque cùm

Scrupea, tuta lacu nigro nemorumque tenebris:
Quam super haud ullæ poterant impune volantes
Tendere iter pennis: talis sese halitus atris
Faucibus effundens supera ad convexa ferebat:
Unde locum Graji dixerunt nomine ~~Avernum~~ Aornon.
Quatuor hic primum nigrantes terga juvencos
Constituit, frontique invergit vina sacerdos:

Ulysses, juxta Circes monita, è Circæo Latii monte sive insula ad Plutonis domum nave contendit, Odyss. 10. 512. & Odyss. 11. 12. omnino, significatur hic Campaniæ locus, siquidem huc, & Borea vento, & unius diei navigatione Ulysses pervenit. At vero cùm sciret Homerus *Cimmerios* quosdam esse in Asia septentrionali populos, circa Sarmatas & Scythas, Mæotidemque paludem & mare Caspium, qui fortè ob caliginosos regionis suæ halitus raro Solem videre & perpetuis in tenebris vivere dicerentur, cùm item Græci quatuor præcipuè agnoscerent apud inferos flumina *Acherontem*, *Pyriphlegethontem*, *Cocytum*, & *Stygem*, ideo Cimmerios populos in cavis Campaniæ locis incolas statuit, fluviorumque infernorum nomina calidis ac sulfureis circa Avernum fontibus attribuit, Tyrrhenumque ipsum sive Mediterraneum mare, Oceanum appellavit. V. Manserunt apud posteros hæc eadem deinde nomina. Et *Acherusiam* quidem paludem agnoscit Strabo, cœnosam quamdam Tyrrheni maris effusionem, inter Cumas & Misenum promontorium, nunc *lago di Collucia*. Agnoscit & *Pyriphlegethontem* ex aquis calidis, & ad ipsum mare, non procul ab Averno, fontem aquæ potabilis, à qua tamen omnes abstinent, *stygis* esse aquam rati. Testatur Silius Italicus l. 12. 117. *Cocyti* vocabulum inditum fuisse Lucrino lacui, qui Averno junctus erat, jamque exsiccatus est. *Cimmeriorum* vero oppidum ibidem olim fuisse aiunt Plinius, Lycophron, Festus Pompeius, qui addit eo nomine dictos esse, quod convallem incolerent eminenti jugo circumdatam, Sole neque matutino neque vespertino illustratam, Ephorus autem apud Strabonem ait eos in cuniculis habitasse, & metallis effodiendis ibi quæsisse victum. Indè aiunt locum illum Plutoni dicatum esse, & nemus ibidem fuisse Proserpinæ sacrum, sylvam haud dubiè Averno circumdatam, & sub terra oraculum, ubi vità functi responsa darent: & qui lacum navigabant, prius sacrificiis solitos placare genios subterraneos. Fœtorem vero Averni perniciosum avibus inter fabulas Strabo reponit, propter aquæ limpitudinem, etiam Aristoteli memoratam. VI. Hinc demùm factum est ut Latini poetæ, cùm suis de rebus agunt, ostium inferorum in speluncis lacûs *Averni* constituant, cùm autem Græca describunt, in antris collocent *Tanari* montis, qui promontorium est Laconiæ, in parte Peloponnesi maximè meridiali, inter Laconicum & Messeniacum sinum, nunc *capo Maina*. Hàc descendisse dicitur Hercules cum Theseo, apud Senecam in Hercule furente hac Orpheus, Georg. 4. 467.

241. *Convexa.*] Concava spatia. Sic Æn. 1. 314. *Classem in convexo nemorum*, &c.

243. *Quatuor hic primum*, &c.] De hoc sacrificio, quod Sibylla Diis inferis fieri præceperat, v. 153. hæc accipe. I. *Sacerdos*, ipsa *Sibylla* est, quemadmodùm saga illa, Æn. 4. 509. *Crines effusa sacerdos tercentum tonat ore Deos.* II. *Locus* sacrificii, *spelunca* est, per quam aditus esse putabatur ad inferos: diversa illa quidem ab antro Sibyllæ: Sibyllæ enim antrum in ipso erat Apollinis templo, Cumanaque urbe, ut diximus v. 9. hæc verò spelunca, apud Avernum lacum. Mos autem fuit ejusmodi sacrorum, ut sub terra fierent. effossa etiam scrobe, in quam sanguis & libamina invergerentur. Ita Ulysses Odyss. 11. 25. III. *Tempus* sacrificii, *nox*: v. 252. *nocturnas inchoat aras*: & maximâ noctis parte sacrificium duravit, ad usque ortum Solis, v. 255. IV. *Victima nigra*: ob inferorum tenebras: *pari numero*; quia Diis inferorum hic placebat, ut *impar* superis, Æn. 5. 96. *Sterilis vacca* Proserpinæ: quia nullam ex Plutone marito prolem susceperat. V. *Sacerdos invergit vina*, in frontem ad probandas victimas: si enim subitâ illa vini aspersione non contremiscerent, sed stuperent immobiles; sacrificio aptæ non erant;

Et summas carpens media inter cornua setas,
Ignibus imponit sacris libamina prima,
Voce vocans Hecaten cœloque Ereboque potentem.
Supponunt alii cultros, tepidumque cruorem
Suscipiunt pateris. Ipse atri velleris agnam
Æneas matri Eumenidum magnæque sorori
Ense ferit; sterilemque tibi, Proserpina, vaccam.
Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras
Et solida imponit taurorum viscera flammis,
Pingue superque oleum fundens ardentibus extis.
Ecce autem, primi sub lumina Solis & ortus,
Sub pedibus mugire solum, & juga cœpta moveri
Sylvarum; visæque canes ululare per umbram,
Adventante Deâ. Procul ô, procul este profani,
Conclamat vates, totoque absistite luco.

Invergit porro, id est conversa planè manu sive patera deorsùm effundit, quia Diis offert inferis: si autem superis, manu supina quasi in altum emittens, vinum cornibus affundebat: quare tunc ait Virgilius, Æn. 4. 61. *media inter cornua fundit*: nunc vero, *invergit*. De voce *libo*, quæ *stillo*, *degusto* & *sacrifico* etiam significat, Æn. 1. 740. VI. *Setas* & *pilos* carpit, & in ignem jacit: ut sacrificium incipiat, ostendatque victimam Diis jam devotam esse. Agamemnon tamen Iliad. 3. 274. pilos illos non in ignem jacit, sed adstantibus distribuit: ut significet, omnes fœderis, quod sacrificio illo cum Trojanis sanciebatur, testes ac vindices futuros. VII. *Voce*, id est sono confuso ac tumultuoso, non distincta voce appellat *Hecaten*, quæ in cœlo *Luna*, in inferis *Proserpina*, appellatur. De *Hecate* & *Erebo*, Æn. 4. 509. 510. 511. VIII. Ministri victimas cædunt; idque fiebat, primùm *securi* in cervicem impacta, præsertim in majoribus victimis, ut ictu exanimatæ conciderent, tùm deindè cultris jugulabant. De primo more dixit Æn. 2. 224. *Taurus & incertam excussit cervice securim*. IX. *Sanguinem* suscipiunt *pateris*, planis patentibusque poculis: ut circa aras in terram effundant: quemadmodum Ulysses in scrobem, Odyss. 11. 35. X. Æneas ipse, non opera ministrorum, sed manu propria, victimas aliquot jugulat, heroum more, qui ferè semper hoc officio apud Homerum defunguntur. XI. Denique *solida viscera* comburit flammis, quod vocant *holocaustum*, imponitque solida ipsa corpora, sola detracta pelle, *viscera* enim ait Servius esse, quicquid sub pelle est, etiam carnes quibus ossa vestiuntur, *exta* vero, sunt ea ipsa viscera quæ maximè extant aperto pectore, ut cor, pulmo, lien. Aliis autem in sacrificiis, carnium & extorum partes aliquæ distribuebantur ad epulas, ut Æn. 8. 182. Tùm victimas ipsas inspergit oleo, ut facilè comburantur.

250. *Matri Eumenidum*, &c.] *Mater* Eumenidum, *Nox*; quæ ipsas ex Acheronte peperit. *Soror* Noctis, *Terra*; nox enim terræ umbra est. *Eumenides* Furiæ tres, de quibus Æn. 4. 469. & G. 3. 552. De *Proserpina*, G. 1. 39. De *Stygio rege* Plutone, Æn. 4. 638.

257. *Canes ululare* ... *adventante Deâ.*] Invocaverant *Hecaten*, magico more: ut iis numine suo adesset ad iter tuto peragendum. Adest illa; sed quia se manifesto videndam non exhibet, ejus præsentiam testantur *ululantes canes*. Per *canes*, intellige, vel canes quas Hecate comites attribuere veteres solebant: vel ipsam Hecaten quæ tribus è capitibus unum habebat caninum: vel canem Cerberum, exeunti reginæ allatrantem: vel Furias, dictas quoque infernas canes.

258. *Procul este profani.*] Qui sacris non initiati estis, scelesti, non expiati. Et hæc solemnis fuit sacrorum, etiam magicorum, formula; ut profani indè arcerentur. Cerdanus, *profanos*, refert ad spectra alia quæ in Hecates comitatu præter Sibyllæ voluntatem aderant: idque

Tuque invade viam, vaginâque eripe ferrum:
Nunc animis opus, Ænea, nunc pectore firmo.
Tantum effata, furens antro se immisit aperto:
Ille ducem haud timidis vadentem passibus æquat.
Dii, quibus imperium est animarum, umbræque silent
Et Chaos, & Phlegethon, loca nocte silentia late,
Sit mihi fas audita loqui: sit numine vestro
Pandere res altâ terrâ & caligine mersas.
Ibant obscuri sola sub nocte per umbram,
Perque domos Ditis vacuas, & inania regna.
Quale per incertam Lunam sub luce maligna
Est iter in sylvis: ubi cœlum condidit umbrâ
Juppiter, & rebus nox abstulit atra colorem.
Vestibulum ante ipsum primisque in faucibus Orci
Luctus & ultrices posuêre cubilia Curæ:
Pallentesque habitant Morbi, tristisque Senectus.
Et Metus, & malesuada Fames, & turpis Egestas,
Terribiles visu formæ: Letumque, Laborque:
Tum consanguineus Leti Sopor, & mala mentis
Guudia, mortiferumque adverso in limine Bellum.

firmat multis poëtarum similibus locis. Ego ad omnes Æneæ comites refero, quorum causâ non celebrata fuerant sacra: unius enim Æneæ expiandi rationem habuerat, unus erat ad inferos deducendus: quare cæteres arcet, non è spelunca solùm, sed è tota etiam lacûs Averni sylva.

250. *Vaginâque eripe ferrum.*] Ad fuganda, quæ deinceps occurrent, spectra. Quamvis enim in dæmonas, ac spiritus, & genios ejusmodi vim ferri nullam esse compertum sit: esse tamen aliquam existimavere Platonici, & poetæ veteres. Ita Ulysses Odyss. 11. 48. fugat ense umbras, in scrobem sanguine plenam avidiùs incurrentes.

265. *Chaos &*, *&c.*] Invocatio est poëtæ: qualem solet magnarum rerum descriptionibus præfigere. De *Chao*, rudi & confusa mole, ex qua res omnes eruperunt, & quæ pro Deo Deorumque parente habetur ab Hesiodo, diximus Georg. v. 247. De *Phlegethonte*, inferno fluvio, infra v. 323.

268. *Ibant obscuri sola*, *&c.*] Commutatio, sive hypallage: pro, *soli sub obscura* nocte. Sic Æn. 5. 149. *Vocemque inclusa volutant litora*, pro *inclusam vocem.*

269. *Domos Ditis vacuas*, *&c.*] Quas habitant umbræ leves, & corporis expertes. De *Dite*, Plutone, Georg. 4. 467.

270. *Incertam Lunam.*] Al[...] cant, Lunam cum Sole conj[...] tumque minimè lucentem. [...] liùs, Lunam nubibus & aëri[...] ne interclusam. De *Jove*, p[...] Ecl. 3. 60. Ecl. 7. 60.

273. *Vestibulum.*] Spatiu[...] ve area, quæ viam à domo [...] estque antè portam ædium. [...] inferorum vestibulo varias [...] calamitates, quas horrendi[...] & quasi corporibus vestit. [...] omnes enumerat Cicero de [...] Deorum l. 3. 44. aitque esse [...] & Erebi filias. Locum etiam [...] inter Noctis liberos, in [...] Theogonia v. 225. *Orcus*, [...] inferis, alibi pro Deo infero[...] mitur, infra, v. 323.

276. *Malesuada Fames.*] N[...] tùm est *inopia victûs*; sed etia[...] *vitia*, & *auri sacra fames*, qu[...] lum non suadet scelus.

278. *Consanguineus Leti* [...] *Somnus* dicitur ab Homero Il[...] 231. κασίγνητος θανάτοιο, *fra*[...] *tis*: & Hesiodus in Theogon. [...] Mortem & Somnum ait Noc[...] liberos. Ut autem *consanguine*[...] Latinos *fratrem germanum* si[...] gnificat, sic enim usurpat St[...] 11. 407. & alibi: ita quoque [...] γνητος apud Græcos.

Mala mentis Gaudia.] Vo[...]

Ferreique Eumenidum thalami, & Discordia demens
Vipereum crinem vittis innexa cruentis.
In medio ramos annosaque brachia pandit
Ulmus opaca, ingens: quam sedem Somnia vulgo
Vana tenere ferunt, foliisque sub omnibus hærent.
Multaque præterea variarum monstra ferarum,
Centauri in foribus stabulant, Scyllæque biformes,
Et centum geminus Briareus, ac bellua Lernæ
Horrendum stridens, flammisque armata Chimæra:
Gorgones, Harpyiæque, & forma tricorporis umbræ.
Corripit hic subitâ trepidus formidine ferrum
Æneas, strictamque aciem venientibus offert.
Et ni docta comes tenues sine corpore vitas
Admoneat volitare cavâ sub imagine formæ,
Irruat, & frustra ferro diverberet umbras.
Hinc via Tartarei quæ fert Acherontis ad undas.
Turbidus hic cœno vastaque voragine gurges
Æstuat, atque omnem Cocyto eructat arenam.
Portitor has horrendus aquas & flumina servat
Terribili squalore Charon: cui plurima mento

ex perpetratis sceleribus percipi solita.

280. *Eumenidum thalami.*] Non *lecti conjugales*, quia nunquam nupsere Furiæ: sed *sedes*, *cubicula*, vel ubi natæ sunt, vel ubi decumbunt: propriè tamen *thalamus* dicitur de cubiculo nuptiali, à θάλλω *vireo*. De *Eumenidibus*, Æn. 4. 469. Georg. 3. 552.

283. *Quam sedem*, &c.] Somnia sub *arbore* patula & opaca collocat, qualis apta est somno conciliando: sub *ulmo*, quia ut ulmus sterilis arbor est, ita vana & cassa vulgo somnia: sub *foliis*, ob levitatem & mobilitatem; & quia eo tempore quo cadunt arborum folia, præsertim vana esse somnia vulgo dicuntur.

286. *Centauri*, &c.] Monstra, superiori parte humanâ, inferiori equina, Ixione & nube geniti. Georg. 3. 38. Thessaliæ populi fuere, ideo sic dicti, quia primi ex equis pugnare, & eos stimulis agitare docuerunt, κέντρῳ *stimulo*, De iis Georg. 3. 115. De *Scyllis* duabus, altera inferiori parte in canes, ac deinde in scopulum conversa; altera in alaudam mutata, Ecl. 6. 74. Æn. 3. 420.

287. *Briareus.*] Gigas, Cœli & Terræ filius, *centumgeminus*, id est centum brachiis instructus, non centum corporibus. *Ægæon* etiam appellatur, & inferorum custos hic videtur esse, non ut cæteri gigantes pœnis damnatus. Causam habes Æn. 10. 565. De *bellua Lernæ*, sive *hydra*, quam in Lernæa Argiæ regionis in Peloponneso palude Hercules occidit, Æn. 8. 300.

288. *Chimæra.*] Monstrum ignivomum, cui caput leonis, pectus hirci, cauda serpentis: hanc dicitur Bellerophontes occidisse, Pegaso equo invectus, quia montem Lyciæ habitabilem reddidit: cujus in ignivomo cacumine leones erant, in radice serpentes, in medio pascua capris alendis aptissima. De *Gorgonibus* sororibus, quarum natu maxima Medusa serpentinos crines habuit, Æn. 2. 616. De *Harpyiis*, Æn. 3. 211. De *tricorpore umbra Geryonis*, Æn. 7. 662.

292. *Tenues sine corpore vitas.*] *Vitas* quidem, quia animæ sunt immortales: *tenues*, quia separatæ à corpore, & sic à vulnerum & mortis periculo jam immunes. Cur ergo v. 260. jussus erat Æneas ferrum stringere, non sanè ut umbras vulneraret; sed meo quidem judicio, ut terreret recordatione quadam ferri & præteritorum in vita periculorum.

295. *Tartarei quæ fert* &c.] De *Tartaro*, infimo inferorum loco supra, v. 134. De *Acheronte* & *Cocyto*, infra, v. 323.

299. *Charon.*] Erebi & Noctis fi-

Canities inculta jacet, stant lumina flammâ,
Sordidus ex humeris nodo dependet amictus.
Ipse ratem conto subigit, velisque ministrat,
Et ferrugineâ subvectat corpora cymbâ,
Jam senior; sed cruda Deo viridisque senectus.
Huc omnis turba ad ripas effusa ruebat:
Matres, atque viri, defunctaque corpora vitâ
Magnanimûm heroûm, pueri innuptæque puellæ,
Impositique rogis juvenes ante ora parentum:
Quam multa in sylvis autumni frigore primo
Lapsa cadunt folia; aut ad terram gurgite ab alto
Quam multæ glomerantur aves, ubi frigidus annus
Trans pontum fugat, & terris immittit apricis.
Stabant orantes primi transmittere cursum,
Tendebantque manus ripæ ulterioris amore.
Navita sed tristis nunc hos, nunc accipit illos;
Ast alios longe summotos arcet arenâ. —
Æneas (miratus enim, motusque tumultu)
Dic, ait, ô virgo: quid vult concursus ad amnem?
Quidve petunt animæ? vel quo discrimine ripas
Hæ linquunt, illæ remis vada livida verrunt?
Olli sic breviter fata est longæva sacerdos:
Anchisa generate, Deûm certissima proles,
Cocyti stagna alta vides, Stygiamque paludem,
Dii cujus jurare timent & fallere numen.
Hæc omnis, quam cernis, inops inhumataque turba est:

lius: per antiphrasin dictus, quod minimè sit χαίρων, *gaudens*.

300. *Stant lumina flammâ.*] Ita pleni sunt flamma oculi, ut veluti ex ea toti constare videantur. Sic dicitur Æn. 12. 408. *Stare pulvere cœlum.* Horat. Od. l. 1. 9. *Vides ut alta stet nive candidum Soracte, &c.* De *ferrugineo* colore, propriè ferreo, hic nigro, Ecl. 2. 18.

312. *Terris apricis.*] Soli expositis: Ecl. 9. 49. Hi porrò septem superiores versus ferè expressi sunt ex Georg. 4. 473. Quod autem ait de trajectione avium in calidiores plagas; de hirundinibus, deque gruibus & ciconiis memoratur, Georg. 2. 319.

323. *Cocyti stagna, &c.* Quinque vulgò à Græcis apud inferos flumina statuuntur. *Acheron*, *Cocytus*, *Styx*, *Phlegethon Pyriphlegethon*, & *Lethe.* Nomina illa desumpta sunt è variis Græciæ fontibus ac fluviis, quos propter noxiam aliquam naturæ vim in inferis quoque reperiri finxerunt. I. *Acheron* multiplex: unus in Elide, occidentali & maritima Peloponnesi regione, in Alpheum influens, juxta quem insignis est Plutonis & Proserpinæ cultus, ex Strabone l. 8. Alter in Thesprotia Epiri regione, ex Acherusia palude profluens, ad Cichyrum urbem, juxta Strabonem l. 7. & Pausaniam in Atticis. *Cocytus*, juxta eundem Pausaniam, non longè ab Acheronte ibidem fluit, aqua insuavissima. *Styx*, fons Arcadiæ est, ad urbem Nonacrin ex altissima rupe stillans: indeque penetrato saxo in Crathin fluvium delabens: tam præsentis veneni, ut vasa qualibet etiam aurea distringat, nec possit nisi equi ungula contineri. Hæc Pausanias in Arcadicis. Cur autem Dii per eam jurare soliti sint, diximus Georg. 3. 551. *Lethe*; sive, ut mavult Casaubonus, fluvius *Lethes*, genitivo casu; aut fluvius *Lethæus*: unus fuit in Portugallia, vulgo *Lima*, juxta Strabonem & Melam: alius in Africa, circa majorem Syrtim urbemque Berenycen, juxta Lucanum: alius in Bœotia, ad Lebadeam oppi-

Portitor ille, Charon: hi, quos vehit unda, sepulti.
Nec ripas datur horrendas, nec rauca fluenta
Transportare prius, quam sedibus ossa quierunt.
Centum errant annos volitantque hæc litora circum:
Tum demum admissi stagna exoptata revisunt.
Constitit Anchisâ satus, & vestigia pressit,
Multa putans, sortemque animo miseratus iniquam.
Cernit ibi mœstos, & mortis honore carentes,
Leucaspim, & Lyciæ ductorem classis Orontem:
Quos simul à Troja ventosa per æquora vectos
Obruit Auster, aquâ involvens navemque virosque.
Ecce gubernator sese Palinurus agebat:
Qui Libyco nuper cursu, dum sidera servat,
Exciderat puppi, mediis effusus in undis.
Hunc ubi vix multâ mœstum cognovit in umbra,
Sic prior alloquitur: quis te, Palinure, Deorum,
Eripuit nobis, medioque sub æquore mersit?
Dic age, namque mihi fallax haud ante repertus,
Hoc uno responso animum delusit Apollo;
Qui fore te ponto incolumem, finesque canebat
Venturum Ausonios: en hæc promissa fides est?
Ille autem: neque te Phœbi cortina fefellit,
Dux Anchisiada, nec me Deus æquore mersit.
Namque gubernaclum multâ vi forte revulsum,
Cui datus hærebam custos, cursusque regebam,
Præcipitans traxi mecum. Maria aspera juro,
Non ullum pro me tantum cepisse timorem;

dum, juxta Pausaniam in Bœoticis. *Lethæi* amnes alibi complures à Strabone numerantur l. 14. *Phlegethon*, aut *Pyriphlegethon*, nulli quod sciam loco assignatus est, prætérquàm calidis circa Avernum fontibus, ut refert Strabo ex Homero. II. Nomina hæc omnia luctuosum aliquid significant. Acheron, ab ἄχος *dolor*, & ῥέω *fluo*. Cocytus, à κωκύω *fleo*. Styx, à στυγέω *odio prosequor*. Phlegethon, aut Pyriphlegethon, à πῦρ *ignis*, & φλέγω *comburo*. Lethe à λήθη *oblivio*, quod ejus epota aqua oblivionem induceret. III. eorum in inferis situ pluribus disputat Cerdanus. Hoc certissimum: iis nominibus promiscuè poetas abuti, nullo admodum certo ordine: vulgo tamen dici, ex Acheronte profluere Stygem, è Styge Cocytum propagari. IV. Eridanus etiam in campis Elysiis à Virgilio constituitur. Causam vide, v. 659.

334. *Orontem.*] Ejus mortem habes, Æn. 1. 117. De *Austro*, vento meridiali, Ecl. 2. 58. De *Palinuri casu*, Æn. 5. 835.

338. *Libyco cursu.*] Non tamen mari *Libyco*, sed *Tyrrheno*: cum è Sicilia in Italiam solvisset. Ita tamen poeta locutus videtur, quia è Libya in Italiam Æneas navigans, in Siciliam deflexerat. De *Libya*, Æn. 1. 162. Expressum est hoc Palinuri cum Ænea colloquium ex Homero, Odyss. 11. ubi simile quiddam est inter Ulyssem & Elpenora.

346. *Ausonios.*] De iis Italiæ populis, Æn. 3. 171. De *Cortina Phœbi*, loco unde oracula reddebantur, Æn. 3. 92.

348. *Nec me Deus æquore mersit.*] Aliqui sic interpungunt: *nec te Phœbi cortina fefellit, nec me: Deus æquore mersit*, nam à Somno reipsa fuerat submersus. Alii communem retinent continuamque verborum sententiam: aiuntque, ex opinione Pali-

Quàm tua ne, spoliata armis, excussa magistro,
Deficeret tantis navis surgentibus undis.
Tres Notus hybernas immensa per æquora noctes
Vexit me violentus aquâ: vix lumine quarto
Prospexi Italiam, summâ sublimis ab unda.
Paulatim adnabam terræ, & jam tuta tenebam:
Ni gens crudelis, madida cum veste gravatum,
Prensantemque uncis manibus capita aspera montis,
Ferro invasisset, prædamque ignara putasset.
Nunc me fluctus habet, versantque in litore venti.
Quod te per cœli jucundum lumen & auras,
Per genitorem oro, per spem surgentis Iüli;
Eripe me his, invicte, malis: aut tu mihi terram
Injice, namque potes; portusque require Velinos:
Aut tu, si qua via est, si quam tibi Diva creatrix
Ostendit (neque enim, credo, sine numine Divum
Flumina tanta paras, Stygiamque innare paludem)
Da dextram misero, & tecum me tolle per undas,
Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.
Talia fatus erat, cœpit cum talia vates:
Unde hæc, ô Palinure, tibi tam dira cupido?

nuri Phorbantem illum fuisse, non Deum, cujus suasu somno se dederit. De *Noto*, sive *Austro*, meridiali vento, Ecl. 3. 58.

353. *Excussa magistro.*] Commutatio: id est, *unde magister excussus erat.* Sic infra, v. 507. *Nomen & arma locum servant*: id est, *locus servat arma.* Et Æn. 5. 14.

355. *Hybernas noctes.*] Ver tamen erat æstati proximum, ut liquet ex Æn. 5. 46. Igitur *hyems* hic pro tempestate & maris asperitate sumenda est, ut Æn. 1. 120. *Notus*, sive *Auster*, flat à meridie, Ecl. 2. 58.

356. *Lumine quarto.*] *Die quarto*: Ita Cicero, pro Rabirio Posthumo, 29. vertit ex Euripidis Medea versum his verbis: *Siste secundo lumine hic offendero moriere.*

358. *Terræ, & jam tuta tenebam.*] Quod satis erat, ut impleta videretur fides oraculorum, quæ ambigua solebant esse. Non tamen legitur in Æneide, quonam oraculo promissus Æneæ fuerit Palinuri appulsus in Italiam.

359. *Gens crudelis.*] *Lucanæ, Italiæ* populi, ad meridiem vicini Brutiis, ad septentrionem Apulis & Picentinis, ad occidentem Tyrrheno mari, ad orientem sinu Tarentino definiti: nunc *Basilicata*, & pars Principatûs ulterioris, in regno Neapolitano.

361. *Prædam.*] Naufragum divitem, in quo spoliando multum lucrifacere possent. De *Iülo*, Æn. 1. 271.

365. *His malis.*] Cum enim centum annos errarent inhumati: nec tam cito admittebantur in Elysium, nec nisi serdius in alia corpora revertebantur, v. 720. 724.

366. *Terram injice.*] Genus erat sepulturæ, *injectio glebæ*, cum quis in cadaver incidisset: idque insepultum relinquere nefas habebatur, quod porcæ sacrificio erat expiandum. Idem injiciendi pulveris mos etiam Græcis fuit.

Portus Velinos.] Non longe ab urbe *Velia*, in litore Lucaniæ, inter promontoria Posidium ac Palinurum. Qui tamen Palinurus commemorare portum potuit Velinum? cum Velia non nisi anno post Æneam amplius sexcentesimo, regnante rege Romanorum Servio Tullio, condita sit. Reprehenditur eo nomine Virgilius ab Hygino apud Gellium. Sed præterquamquod poëtis omnibus familiaris est & communi usu quasi licita temporis anticipatio, præsertim in re obscuriore, ut notavimus Æn. 3. 707. non leviter eum defendit Alciatus, cum ait: non urbem hic appellari, sed litus ac fluvium, à quo nomen urbi inditum esse Stephanus testatur. Ea nunc excisa est; prope *Castel à mardella brucca.*

Is

Tu Stygias inhumatus aquas amnemque severum
Eumenidum aspicies? ripamve injussus abibis?
Desine fata Deûm flecti sperare precando.
Sed cape dicta memor, duri solatia casus.
Nam tua finitimi, longe lateque per urbes
Prodigiis acti cœlestibus, ossa piabunt,
Et statuent tumulum, & tumulo solemnia mittent:
Æternumque locus Palinuri nomen habebit.
His dictis curæ emotæ, pulsusque parumper
Corde dolor tristi: gaudet cognomine terra.
Ergo iter inceptum peragunt, fluvioque propinquant.
Navita quos jam inde ut Stygia prospexit ab unda
Per tacitum nemus ire, pedemque advertere ripæ;
Sic prior aggreditur dictis, atque increpat ultro:
Quisquis es, armatus qui nostra ad flumina tendis,
Fare age quid venias: jam istinc & comprime gressum.
Umbrarum hic locus est, Somni, Noctisque soporæ:
Corpora viva nefas Stygiâ vectare carinâ.
Nec vero Alciden me sum lætatus euntem
Accepisse lacu; nec Thesea, Pirithoümque:
Diis quanquam geniti, atque invicti viribus essent.
Tartareum ille manu custodem in vincla petivit,
Ipsius à solio Regis traxitque trementem:
Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.

374. *Amnemque severum Eumenidum.*] Severum quidem omnibus, sed præcipue tibi, si contra fas ante centum annos eum trajicere volueris: aderunt enim tibi tum ultrices Furiæ, Eumenides, de quibus Æn. 4. 469. Georg. 3. 552. De *Styge*, supra, v. 223.

379. *Prodigiis acti*, &c.] Hoc Servius ait petitum ex historia. & Lucanos, ob inhumanam Palinuri cædem pestilentia vexatos, consulto oraculo accepisse placandos esse ejus manes: quare & lucum ipsi dicaverunt, & tumulum ad meridiem Veliæ erexerunt in promontorio, cui ab eo tempore Palinuri nomen fuit.

392. *Alciden.*] De eo Herculis nomine, Æn. 5. 414. De *Theseo* & *Pirithoo*, infra, v. 618. *Diis geniti.* Hercules Jove: Theseus, Ægeo quidem; sed juxta fabulas, Neptuno: Pirithoüs Ixione, ut vulgo putatur; sed ut est apud Homerum, Iliad. 14. 318. Jove, & Dia ipsius Ixionis uxore; cui, ut addunt alii, Jupiter in equum transformatus circumcurrendo vim intulit, unde nomen inditum Pirithoo, à περὶ *circum*, & θοὸς *celer*.

395. *Custodem*, &c.] *Cerberum* canem: qui quidem non ad *solium* Plutonis, sed in ipso aditu inferorum est. Quare vel putandus est canis ad ipsum usque domini solium Herculis metu refugisse, indeque abstractus fuisse: vel *solium*, pro toto regno ac ditione Plutonis accipiendum est. De *Cerbero*, v. 417. De *hoc Herculis facto*, Æn. 8. 296.

397. *Dominam Ditis thalamo.*] *Dominæ* vocantur ab amatoribus amicæ: Horat. Od. l. 2. 12. 13. *Me dulcis dominæ Musa Licymniæ cantus*, &c. Etiam à maritis uxores: Sueton. in Claudio 39. *Occisa Messalina, paulo post quam in triclinium decubuit, cur domina non veniret, requisivit.* Et singulariter Proserpina *domina* dicitur, ut sæpe occurrit apud Pausaniam in Arcadicis: Καὶ τῇ δεσποίνῃ θύουσιν ἱερεῖα οἱ Ἀρκάδες: *Et dominæ mactant victimas Arcades.* Cum autem *Dis* proprie dicatur de Plutone, ut diximus Georg. 4. 467. ideo melius hic legendum putem, *Ditis thalamo*, quam *Dominam Ditis.* De *thalamo*, supra, v. 280. De hoc *Thesei & Pirithoi facto*, infra, v. 618.

Quæ contra breviter fata est Amphrysia vates:
Nullæ hic insidiæ tales, absiste moveri;
Nec vim tela ferunt: licet ingens janitor antro
Æternum latrans exangues terreat umbras;
Casta licet patrui servet Proserpina limen.
Troïus Æneas, pietate insignis & armis,
Ad genitorem, imas Erebi descendit ad umbras.
Si te nulla movet tantæ pietatis imago,
At ramum hunc [aperit ramum qui veste latebat]
Agnoscas. Tumida ex ira tum corda residunt.
Nec plura his. Ille admirans venerabile donum
Fatalis virgæ, longo post tempore visum,
Cæruleam advertit puppim, ripæque propinquat.
Inde alias animas, quæ per juga longa sedebant,
Deturbat, laxatque foros: simul accipit alveo
Ingentem Æneam. Gemuit sub pondere cymba
Sutilis, & multam accepit rimosa paludem.
Tandem trans fluvium incolumes vatemque virumque
Informi limo glaucaque exponit in ulva.
Cerberus hæc ingens latratu regna trifauci
Personat adverso recubans immanis in antro.
Cui vates horrere videns jam colla colubris,
Melle soporatam & medicatis frugibus offam

398. *Amphrysia vates.*] *Apollinea:* quia Apollo ipse vocatur, *Pastor ab Amphryso*, fluvio Thessaliæ, ubi Apollo greges pavit. Vide Georg. 3. 2.

402. *Servet Proserpina limen.*] Non persuadet Cerdanus; honestas olim fœminas ad januas domorum more meretricio, sedisse, licet multa in eam rem congerat. Imo mihi persuasissimum est, tam apud Græcos, quam apud Romanos arctam fuisse mulierum custodiam; easque domum interiorem tenuisse, non januam. Igitur hic *servare limen*, explico *januam clausam tenere*: quod tuto facere Proserpina poterit; cum Æneas ea mente non venerit, ut aditum sibi ad eum perrumpat. Quamquam & hæc potest esse verborum sententia: *Adeo non irrumpet Æneas in Proserpinæ thalamum; ut etiam in ipso domus limine stare illa casta quidem & secura possit. Proserpina.* Cereris filia ex Jove: unde Pluto frater Jovis, ipsius & maritus & *patruus* est. *Erebus*: vel Deus, vel locus inferorum profundissimus, Æn. 4. 509. *Juga*, scamna nautica, Æn. 5. 119. *Fori*, tabulata navis, Æn. 4. 605. Georg. 4. 250.

412. *Alveo.*] Non fluvii, se bæ. Ita Livius l. 1. de Remo mulo cymbæ impositis: *Cum tem alveum, quo expositi eran tenuis in sicco aqua destituisset.*

414. *Cymba sutilis.*] Consti bas apud plerasque nationes pellibusque consutis fieri. Ne men inde existimo infernam ejus generis fuisse: sed tant eo more verbum *suere* traduct ad fabricam compagemque rum etiam navium, qualis hæ sicut & verbum *texere*; quia è passim aliquæ contextæ fuerur

416. *Ulva.*] Herba palustr que certo nomine.

417. *Cerberus.*] Canis infern nuæ custos, dictus *Cerberus*, κρεαβόρος *carnivorus*. Describi Apollodoro cum tribus capi draconis cauda tergore variis s tum capitibus sparso. Idcirco *l trifauci* ululat; & dicuntui *colla horrere colubris*. Hesiodus in Theogon. quinquaginta ipsi tribuit.

420. *Melle soporatam*, &c.] placentæ species fuit, ex edu rebus diversis mistis subact confectæ: μάζα Græcis dicta

Objicit: ille fame rabidâ tria guttura pandens,
Corripit objectam, atque immania terga resolvit
Fusus humi, totoque ingens extenditur antro.
Occupat Æneas aditum, custode sepulto,
Evaditque celer ripam irremeabilis undæ.
Continuo auditæ voces, vagitus & ingens,
Infantumque animæ flentes in limine primo:
Quos dulcis vitæ exortes, & ab ubere raptos,
Abstulit atra dies, & funere mersit acerbo.
Hos juxta falso damnati crimine mortis.
Nec vero hæ sine sorte datæ, sine judice, sedes.
Quæsitor Minos urnam movet: ille silentûm
Conciliumque vocat, vitasque & crimina discit.
Proxima deinde tenent mœsti loca, qui sibi letum
Insontes peperêre manu, lucemque perosi
Projecêre animas. Quam vellent æthere in alto

nde Latinis *massa*: eratque primo x farina, aqua & oleo: mox majori uxu condita etiam fuit, papavere, lacte, ficis, melle, quod sacchari oco veteribus erat. *Fruges*, itaque rant farra sive farina, & papaveris emina, quorum usum in bellariis am notavimus Æn. 4. 486. *Medicatæ* erant, id est temperatæ & simul maceratæ. *Soporatam* dixit, id est vi soporifera præditam: quæ quamvis non inerat melli, inerat tamen papaveri & aliis frugibus. Quare frustra egit Turnebus *saporatam*: quæ vox st sequioris ætatis scriptorum, Ammiani, Tertulliani; cum *soporatum* o sensu jam dixerit Virgilius, Æn. 5. 855. *vique soporatum Stygiâ.* Mellita autem sol ta dari canibus & fes, notat Cerdanus ex Apollonio & Philostrato.

431. *Hæ sine sorte datæ.*] De sortibus in judiciis diversus mox fuit Græcorum ac Romanorum. Apud Romanos in urnam conjiciebantur, vel nomina judicum ut sorte eligerentur ad singulas causas: vel, juxta alios, ipsa causarum nomina, ut, quo quæque ordine disceptanda esset, sorte statueretur. Apud Græcos urnæ statuebantur duæ in quas singuli judices calculum sortemque, vel damnantem, vel absolventem conjiciebant. Dubitatur quo more judicia peragi apud inferos Virgilius velit. Enimvero unus videtur Minos hic esse judex, ut mox dicemus; ergo minime opus erat judices sorte ducere. At neque varii erant calculi, cum unus esset judex, ideoque duplex omnino calculus; & urna hic notatur unica, eaque moveri dicitur, quod in colligendis calculis non usurpatur, sed in miscendis. Igitur omnino urnam & sortes hic adhiberi puto ad causarum ordinem statuendum: quod Budæus in more Romano fuisse contendit quicquid contra Nonnius aliique afferant recentiores.

Sine judice.] Judices inferorum tres præcipui statuuntur, *Minos*, *Rhadamanthus*, *Æacus*. De *Minoë* jam diximus, v. 14. *Radamanthus*, hujus frater fuit, ambo Jovis & Europæ filii: & Minos quidem Cretensibus leges primus dedisse dicitur, Rhadamanthus earum observationem curasse: ita enim Plutarchus in Theseo. *Æacus* Jovis item filius fuit ex Ægina, Pelei pater, & Achillis avus, de quo Æn. 1. 103. Hi tres ob justitiæ severitatem in inferis judicandi munere donati sunt à poëtis. At præcipua dignitas penes Minoa, cui soli sceptrum aureum ab Homero datur Odyss. 11. 567. Virgilius mentionem de Æaco nullam facit, Rhadamanthi sedem in impiorum carcere collocat, pœnarum speciem ac modum unicuique decernentis, v. 566. Hic solum statuit Minoa, has aliasve sedes pro merito singulis assignantem. Quod autem discutiunt nonnulli, an quæstoris, an prætoris Romani munus hic gerat; omnino arbitror inutile.

436. *Quam vellent*, &c.] Ex sententia Platonis: qui ait eos in inferis graviter puniri, qui sibi mortem intulerunt; & vulgo animas mira teneri cupiditate corporis; ut infra videbitur, 721. 724. De Styge, supra, v. 323.

Nunc & pauperiem & duros perferre labores!
Fata obstant, tristique palus inamabilis undâ
Alligat, & novies Styx interfusa coërcet.
Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem
Lugentes campi: sic illos nomine dicunt.
Hic quos durus amor crudeli tabe peredit,
Secreti celant calles; & myrtea circum
Sylva tegit; curæ non ipsa in morte relinquunt.
His Phœdram Procrinque locis, mœstamque Eriphylen
Crudelis nati monstrantem vulnera cernit:
Evadnenque, & Pasiphaën. His Laodamia
It comes; &, juvenis quondam, nunc fœmina, Cæneus,
Rursus & in veterem fato revoluta figuram.
Inter quas Phœnissa, recens à vulnere, Dido
Errabat sylva in magna: quam Troïus heros
Ut primum juxta stetit: agnovitque per umbram
Obscuram; (qualem primo qui surgere mense
Aut videt, aut vidisse putat per nubila lunam;)
Demisit lacrymas, dulcique affatus amore est:
Infelix Dido! verus mihi nuntius ergo

443. *Myrtea sylva.*] Quia myrtus sacra est Veneri. Ecl. 2. 54. Ecl. 7. 62. *Novies* interfusa Styx dicitur, id est sæpius.

445. *Phædram.*] Minoïs filiam, Thesei uxorem, quæ privigni Hippolyti amore capta, & ab eo repulsa, cum eum apud maritum de oblato sibi stupro accusasset, eique mortem à patre ideo illatam audivisset, laqueo vitam finivit. Seneca in Hippolyto.

Procrin.] Erechthei Atheniensium regis filiam, uxorem Cephali. Hic ad explorandam ejus fidem, cum dissimulato habitu pudicitiam ejus sollicitasset muneribus, ac prope expugnasset, exprobrata ei perfidia, rediit tamen cum ea in gratiam. Sed illa cum audisset Cephalum venatu fessum Auram in umbra interdum invocare; suspicata amicæ alicujus hoc esse nomen, ut eum deprehenderet, latuit inter frutices: quibus commotis, Cephalus feram ratus esse, jaculo eam incautus occidit. Ovid. Metam. v.

Eriphylen.] Amphiarai, vatis Argivi, uxorem. Is cum sciret se Thebano adversus Eteoclem bello periturum, latere constituit. Sed ab Adrasto Argivorum rege, vel juxta alios à Polynice Adrasti genero, Eteoclis fratre, corrupta aurei monilis dono Eriphyle, maritum prodidit: qui ad bellum coactus proficisci, dum fortiter pugnat, terræ hiatu cum curru haustus est. E phyle ex mariti mandato ab A mæone filio est interfecta. Ita pl que narrant, alii aliter. Cum au inter amantes à Virgilio statui necesse est eam non solo monili no, sed stupro fuisse corruptam.

447. *Evadnen.*] Martis filiam, rem Capanei Argivi: quæ, cun dem bello occisus fuisset mari & funus ejus celebraretur, in rogum insiliit. De *Pasiphaës* a bus, supra, v. 24. Ecl. 6. 46.

Laodamia.] Acasti filia, uxor tesilai unius è Græcis princip qui primus Græcorum omnium Trojano periit, occisus ab *Hec* Hujus mortem cum accepisset à Diis petiit, ut ejus umbra liceret intueri: idque cum imp set, in amplexibus animam effla

448. *Cæneus.*] *Cænis*, Elati La filia, à Neptuno in stupri me obtinuit, ut mutaretur in viri ferro vulnerari non posset. Ind tam in superbiam, ac Deorum temptum processit, ut hastam adorari à subditis vellet: ideo Jupiter pugnantem eum adv Centauros arborum stipitumq cervo opprimi voluit. Dicitur & voluntate Deorum ad pris sexum post mortem rediisse: ut pœnam impietatis utroque Ne dono spoliaretur. De *Phœnissa*, nia, Tyria, Æn. 1. 450. De *Di* vulnere, Æn. 4. 663.

Venerat. extinctam ferroque extrema secutam!
Funeris heu tibi causa fui! Per sidera juro,
Per superos, & si qua fides tellure sub ima est;
Invitus, regina, tuo de litore cessi.
Sed me jussa Deûm, quæ nunc has ire per umbras,
Per loca senta situ cogunt noctemque profundam,
Imperiis egêre suis: nec credere quivi,
Hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.
Siste gradum, teque aspectu ne subtrahe nostro.
Quem fugis? extremum fato quod te alloquor, hoc est.
Talibus Æneas ardentem & torva tuentem
Lenibat dictis animum, lacrymasque ciebat.
Illa solo fixos oculos aversa tenebat:
Nec magis incepto vultum sermone movetur;
Quam si dura silex aut stet Marpesia cautes.
Tandem corripuit sese, atque inimica refugit
In nemus umbriferum: conjux ubi pristinus illi
Respondet curis, æquatque Sichæus amorem.
Nec minus Æneas casu percussus iniquo,
Prosequitur lacrymans longe, & miseratus euntem est.
Inde datum molitur iter: jamque arva tenebant
Ultima, quæ bello clari secreta frequentant.
Hic illi occurrit Tydeus, hic inclytus armis
Parthenopæus, & Adrasti pallentis imago.

462. *Loca senta situ.*] *Sentis* est spina: sic dictus, quia quamprimum à tangentibus sentitur: hinc *senticosus*, & *sentus*, asper, horridus. Terentius in Eunuch. Act. 2. sc. 2. v. 5. *Video sentum, squalidum, agrum, annis pannisque obsitum.* *Situs* est caries, mucor, squalor, ex humore parietibus adhærescens. *Aspectu* pro aspectui, dativus contractus, Ecl. 5. 29.

466. *Extremum fato, &c.*] Neque enim amplius me vivum mortuumque videre poteris: non vivum, quia pauculæ tantum horæ mihi ad hæc invisenda loca Deorum voluntate ac fato concessæ sunt: non mortuum, quia sors mea fatumque bellatoris aliis inferorum sedibus me addicet.

467. *Torva tuentem ... solo fixos oculos ... aversa.*] Distingue tempora: primo enim torve aspexit, mox solo fixit oculos, tum denique avertit. Vel *aversa*, non ad oculos, sed ad animum infensum refertur, ut Æn. 4. 362.

471. *Marpesia cautes.*] Mons marmoreus in insula Paro, una è Cycladibus, de qua Æn. 3. 126. juxta Stephanum. Aut juxta Jornandem, Caucasi montis pars, ab Amazonum regina Marpesia, quæ illic aliquandò habitavit. De *Sichæo*, Æn. 1. 347.

479. *Tydeus, &c.*] Duces occurrunt belli Thebani, pro Polynice adversus Eteoclem fratrem. *Tydeus* Oenei Ætolorum regis filius, Adrasti Argivorum regis filiam uxorem duxit, alteram Polynices. Pro Polynice legatus de repetendo regno ad Eteoclem Thebas missus, ab eo insidiis appetitus, viros quinquaginta solus superavit. Hinc reversus, & ad obsidionem urbis cum Adrasto & Polynice regressus, à Menalippo Thebano vulneratus occubuit. Diomedis pater fuit, qui inde *Tydides* appellatur, Æn. 1. 101.

480. *Parthenopæus & Adrasti, &c.*] *Parthenopæus*, Atalantæ & Meleagri filius, Arcadibus imperavit: reversus ex Thebano bello incolumis, ad Trojam deinde occubuisse dicitur. *Adrastus* rex Argivorum, socer Tydei & Polynicis: qui magno amisso exercitu obsidionem Thebarum omittere coactus est, & in patriam fugienti similis redire, unde *pallens* hic dicitur.

Hic multum fleti ad superos, belloque caduci
Dardanidæ: quos ille omnes longo ordine cernens,
Ingemuit: Glaucumque, Medontaque, Thersilochumque,
Tres Antenoridas: Cererique sacrum Polybœten,
Idæumque, etiam currus, etiam arma tenentem.
Circumstant animæ dextrâ lævâque frequentes.
Nec vidisse semel satis est: juvat usque morari,
Et conferre gradum, & veniendi discere causas.
At Danaûm proceres, Agamemnoniæque phalanges,
Ut vidêre virum fulgentiaque arma per umbras,
Ingenti trepidare metu: pars vertere terga,
Ceu quondam petiere rates: pars tollere vocem
Exiguam: inceptus clamor frustratur hiantes.
Atque hic Priamiden laniatum corpore toto
Deïphobum vidit, lacerum crudeliter ora;
Ora, manusque ambas, populataque tempora raptis
Auribus: & truncas inhonesto vulnere nares.
Vix adeo agnovit pavitantem, & dira tegentem
Supplicia; & notis compellat vocibus ultro:
Deïphobe armipotens, genus alto à sanguine Teucri,

481. *Caduci Dardanidæ.*] De *Dardanidis*, Trojanis, Æn. 1. 239. *Caduci*, mortui cadentes: unde *cadavera*, & *caducum fulmen* apud *Horat.* l. 3. 4. 44.

483. *Glaucumque, &c.*] Versus ex Homero expressus, qui tres illos duces enumerat inter Trojanorum auxiliatores Iliad. 17. 216. Γλαυκόν τε Μέδοντά τε, Θερσίλοχόν τε. Unde arguas Nascimbenum: qui suspicatur *Mydona* legendum esse, quia Medontis nullam inter Trojanos fieri mentionem meminit. *Glaucus*, Hippolochi filius, Bellerophontis nepos, Lyciorum dux cum Sarpedone. Is in auxilium Trojanis venit, & cum Diomede congressus, inita amicitia cum eo arma aurea æreis commutavit, Iliad. 6. 119. Hic quando obierit, non liquet. *Thersilochus*, inter duces Pæonum, ex Macedonia Thraciæ confini, occisus est ab Achille, Iliad. 21. 219. *Tres Antenoridas*, Antenoris filios, I. ad. 11. 29. Τρεῖς τ' Αντηνορίδας: ibidemque appellantur, Polybus, Agenor, Acamas, qui ad pugnam Hectoris & Æneæ socii descenderunt. *Polybœtes*, apud Homerum inter Trojanos non reperitur, sed inter Græcos *Polypœtes* Pirithoi filius. De *Cerere* Ecl. 5. 79. *Idæus* auriga fuit & armiger Priami regis, de quo Iliad. 24. 470.

489. *Agamemnoniæque phalanges.*] *Phalanx*, agmen proprie Macedonum fuit, constans octo peditum millibus, qui confertis clypeis pressisque ordinibus pugnabant. Hic pro quolibet agmine ac multitudine sumitur. De *Danais*, Æn. 1. 34. De *Agamemnone*, Græcorum ad Trojam duce, Æn. 3. 54.

492. *Ceu quondam petiere rates.*] Achille, propter ereptam sibi ab Agamemnone Briseïda, è Græcorum exercitu absente: Trojani Græcos immissis ignibus ad naves usque fugaverunt, Hectore duce, Iliad. 15. 326.

495. *Deïphobum.*] Priami filium, post mortem Paridis Helenæ maritum, Æn. 2. 310. De *Helena*, aliqua diximus, Æn. 1. 654. cætera infra, v. 511. De *prodito ab ea Deïphobo*, Æn. 2. 567. Et sic eum à Menelao necatum esse testatur Dictys Cretensis.

500. *Teucri, &c.*] De eo, Æn. 1. 239. *Pelasgi*, Græci, Æn. 1. 628. *Rhœteum* & *Sigeum*, Troadis Promontoria fuere duo, in Hellespontum excurrentia: in Rhœteo sepulcrum Ajacis, in Sigeo sepulcrum Achillis fuit. At quia loca illa tum a Græcis tenebantur, cum inde fugit Æneas; existimo *Rhœteum* hic sumi pro toto Troadis litore, cujus

Quis tam crudeles optavit sumere pœnas?
Cui tantum de te licuit? Mihi fama supremâ
Nocte tulit, fessum vastâ te cæde Pelasgûm
Procubuisse super confusæ stragis acervum.
Tunc egomet tumulum Rhœteo in litore inanem
Constitui, & magna manes ter voce vocavi.
Nomen & arma locum servant. Te, amice, nequivi
Conspicere, & patria decedens ponere terrâ.
Atque hic Priamides: nihil ô tibi, amice, relictum est,
Omnia Deïphobo solvisti, & funeris umbris:
Sed me fata mea & scelus exitiale Lacænæ
His mersere malis: illa hæc monimenta reliquit.
Namque ut supremam falsa inter gaudia noctem
Egerimus, nosti; & nimium meminisse necesse est:
Cum fatalis equus saltu super ardua venit
Pergama, & armatum peditem gravis attulit alvo.
Illa chorum simulans, Evantes orgia circum
Ducebat Phrygias: flammam media ipsa tenebat
Ingentem, & summa Danaos ex arce vocabat.

[In] parte meridiali clam Æneas classem ædificavit, apud Antandrum Æn. 3. 6.

505. *Tumulum inanem, &c.*] Honorarium, qualis struebatur iis, quorum corpora haberi non poterant: idque sufficiebat, ut humati dicerentur, & essent à centum annorum errore liberi. De *inclinatione* ad sepulcrum diximus in funere Polydori, Æn. 3. 62.

507. *Nomen & arma, &c.*] Commutatio: pro, *locus servat nomen & arma.* Porro *arma* vel *sculpta* intelligit in tumulo; vel *vera*, olim fortè dono Ænea data à Deïphobo servataque, ut Æn. 1. 654. pallam Helenæ, & sceptrum Ilionez. *Nomen* autem Deïphobi illi loco inditum fuisse non jam liquet ex ullis scriptoribus. *Te amice.*] *Te*, omissa elisione, corripitur more Græcorum, sequente vocali.

510. *Funeris umbris.*] *Funus*, non pro sacris ac ceremonia funebri, sed, pro ipso cadavere hic sumitur: ut Æn. 9. 491. *Quæ nunc artus, avulsaque membra, & funus lacerum tellus habet.*

511. *Lacænæ.*] Helenæ Lacedæmoniæ. De *Lacænæ* appellatione Æn. 2. 601. De *ejus ortu* Æn. 1. 654. Hæc, Leda *Spartani* regis Tyndarei uxore, & Jove genita: à Theseo primùm rapta est: per Castorem ac Pollucem fratres suos ex ejus potestate liberata, Menelao deindè nupsit Mycenarum regis filio, qui mortuo Tyndareo, Castore, ac Polluce, in regnum Spartanum successit: indè rapta à Paride, & Trojam deducta, decenni bello repetita est. Occiso sub obsidionis finem Paride, nupsit Deïphobo, Paridis fratri: Quid deindè ipsi capta Troja contigerit, ambiguum est. Vulgo dicitur in gratiam cum Menelao rediisse, & cum eo variis acta erroribus appulsa in Ægyptum; undè iterùm navigans, incolumis cum marito Spartam rediit, ubi posteà sepulti sunt in Menelai delubro, Therapnis, quæ urbs est Laconiæ. Longè alia sors illius à Pausania in Laconicis refertur ex Rhodiorum monumentis. Ait enim Helenam, mortuo Menelao, Sparta pulsam, ad Polyxo Argivam, necessariam suam, Tlepolemi Rhodii regis uxorem, Rhodum confugisse: Polyxo memorem necis viri sui, qui ad Trojam occisus à Sarpedone fuerat, ancillas in eam Furiarum habitu immisisse, quæ illam dum lavaret comprehensam laqueo suspenderint. Alii aliter.

515. *Saltu.*] Æn. 2. 237. *Scandit fatalis machina muros.* Quia cùm angustiores essent portæ, diruendi muri fuerant, ut equus in urbem induceretur. Ibid. 234. *Dividimus muros, &c.*] De *Pergamis*, Æn. 1. 470.

517. *Evantes orgia, &c.*] Menelaus Odyss. 4. 277. narrat Helenam ter equum circumlustrasse, Græco-

Tum me confectum curis, somnoque gravatum
Infelix habuit thalamus, pressitque jacentem
Dulcis & alta quies, placidæque simillima morti.
Egregia interea conjux arma omnia tectis
Emovet, & fidum capiti subduxerat ensem.
Intra tecta vocat Menelaum, & limina pandit.
Scilicet id magnum sperans fore munus amanti,
Et famam extingui veterum sic posse malorum.
Quid moror? irrumpunt thalamo, comes additur unà
Hortator scelerum Æolides. Dii talia Grajis
Instaurate, pio si pœnas ore reposco.
Sed te qui vivum casus, age, fare vicissim
Attulerint: pelagine venis erroribus actus?
An monitu Divûm? an quæ te fortuna fatigat,
Ut tristes sine sole domos, loca turbida, adires?
Hac vice sermonum roseis Aurora quadrigis
Jam medium æthereo cursu trajecerat axem,
Et fors omne datum traherent per talia tempus.
Sed comes admonuit breviterque affata Sibylla est:
Nox ruit, Ænea, nos flendo ducimus horas.
Hic locus est, partes ubi se via findit in ambas.

rum singulos duces nomine appellantem: unde Virgilius finxit illos Baccharum choros. *Evantes*, Bacchæ dictæ sunt, Bacchi comites fœminæ. *Evan*, εὐὰν, aut *Evius* εὔιος, ipse Bacchus: ab *evoë*, vel *evohe*, εὐοῖ, quæ Bacchantium in Bacchi honorem acclamatio est. Huius vocis origo varia refertur. Hesychius ait *Evan*, Indis *hederam* esse, qua Bacchus de Indis triumphans hastam implicuit. Alii dictum putant quasi εὖ οἱ *bene illi*, aut εὖ υἱὲ *bene fili*: quod bello Giganteo primus Deorum Gigantem interfecerit in leonem versus, unde sic illi acclamarit Jupiter pater. De *Baccho*, Ecl. 5. 29. De *Bacchis* fœminis; & *orgiis*, Bacchi sacris, Æn. 4. 301. De *Phrygia*, Æn. 1. 385. De *Danais*, Æn. 1. 34. De *thalamo*, supra, v. 280.

529. *Æolides.*] Nomen Ulyssi probrosum, quo, non legitimus Laërtæ filius dicitur, sed Anticleæ, Laertæ uxoris, ex Sisypho Æoli filio, Æn. 3. 272. De *Grajis*, Græcis, Georg. 2. 16. *Instaurate*, reponite, renovate, rursùs facite, eorum in pœnam.

535. *Roseis Aurora quadrigis jam*, &c.] De *Aurora*, ejusque *quadrigis* aut *bigis*, Georg. 1. 249. Hic dissentire cogor à reliquis propem
interpretibus, & cùm Donato
re, *medium diem* hic significari
mediam noctem. Quicquid enim
cant Gellius aliique, de variis
rum initiis ac dimensionibus
varias gentes, nullum dubium
potest, ubi Virgilius dies suos
Solis occasuque definit. Tene
autem id quod à Cerdano affe
ex libro Plutarchi de genio S
tis, *tempus datum* & concessu
ejusmodi inferorum perlust
nem, fuisse *noctium duarum &*
diei. At Æneas sacrificia perfec
periore tota nocte, v. 252.
Stygio Jovi nocturnas inchoat
Viam inferorum ingressus est
sum Solis & lucis ortum, v. 25
ce autem primi sub lumina Solis
tus. Nunc emensa media
parte, certè non potest esse
media, jam in noctem vergens
pertinum illud tempus totum
tis secundæ partem aliquam tra
perlustrando Elysio: atque
bit ad suos nocte altera quam
discesserat. Igitur *Aurora* hic
significat. Et vero Donatus
tus notant, Auroram, cùm q
gis invehitur, pro Sole accipi.
de, *nox ruit*, Æn. 8. 369. signi
nox accedit, venit: ergo & hic

De

Dextera, quæ Ditis magni ſub mœnia tendit;
Hac iter Elyſium nobis: at læva malorum
Exercet pœnas, & ad impia Tartara mittit.
Deïphobus contra: ne ſævi magna ſacerdos:
Diſcedam: explebo numerum, reddarque tenebris.
I decus, i, noſtrum: melioribus utere fatis.
Tantum effatus, & in verbo veſtigia torſit.
Reſpicit Æneas ſubito; & ſub rupe ſiniſtra
Mœnia lata videt, triplici circumdata muro:
Quæ rapidus flammis ambit torrentibus amnis
Tartareus Phlegethon, torquetque ſonantia ſaxa.
Porta adverſa, ingens, ſolidoque adamante columnæ;
Vis ut nulla virûm, non ipſi exſcindere ferro
Cœlicolæ valeant: ſtat ferrea turris ad auras:
Tiſiphoneque ſedens, pallâ ſuccincta cruentâ,
Veſtibulum inſommis ſervat noctesque dieſque.
Hinc exaudiri gemitus, & ſæva ſonare
Verbera: tum ſtridor ferri, tractæque catenæ.
Conſtitit Æneas ſtrepitumque exterritus hauſit:
Quæ ſcelerum facies, ô virgo, effare, quibuſve
Urgentur pœnis? quis tantus plangor ad auras?
Tum vates ſic orſa loqui: dux inclyte Teucrûm,
Nulli fas caſto ſceleratum inſiſtere limen:
Sed me, cum lucis Hecate præfecit Avernis,
Ipſa Deûm pœnas docuit, perque omnia duxit.
Gnoſſius hæc Rhadamanthus habet duriſſima regna:
Caſtigatque, auditque dolos: ſubigitque fateri
Quæ quis apud ſuperos, furto lætatus inani,
Diſtulit in ſeram commiſſa piacula mortem.

ſenſu accipi nihil vetat.

541. *Ditis, &c.*] De *Dite*, Plutone, Georg. 4. 467. De *Elyſio*, infra, v. 638.

545. *Explebo numerum, reddarque, &c.*] Multæ in hæc verba afferuntur parùm ſanæ interpretationes: hæ ſaniſſimæ. I, Simplicior. *Diſcedam, & implebo numerum turbæ à qua diſceſſi, ut te alloquerer*: erat nempe inter bellicoſos viros Deïphobus. II. Doctior & juxta Platonis mentem; qui ſingulis animis, antequam alia in corpora remigrarent, certos quoſdam aſſignabat purgationis annos, ut dicetur infra, v. 739. Quocircà ſenſus erit: *Diſcedam, impleturus numerum annorum purgationis, quæ fit his in tenebris.* III. Verior, ut puto: *Diſcedam. Sine modo expleam orationis meæ, quam incœpi, numerum & periodum.* Quam ſtatim ita terminat; *I decus, i, noſtrum, &c.*

549. *Mœnia... muro, &c.*] Munimenta arcis videt, triplici muro conſtantiæ. De *Phlegethonte*, ſupra, v. 323.

552. *Adamante columnæ.*] Non ad ornatum, ſed ad duritiem exprimendam; communi Græcis Latiniſque proverbio, quo *dura* omnia & firma, *adamantina* dicuntur. De *Tiſiphone*, una Furiarum, Georg. 3. 552. De *palla*, pallio muliebri, Æn. 1. 52.

564. *Hecate, &c.*] De *Hecate*, Æn. 4. 510. 511. De *lucis avernis*, ſupra v. 237. De *Rhadamantho*, v. 431. De *Gnoſo*, urbe Cretæ inſulæ, Æn. 3. 104.

568. *Furto inani.*] *Secretis delictis*: ideo *inanibus*, quia Deo nota ſunt, & poſt mortem punienda. *Furtum* autem dicitur quicquid clam & furtim committitur. Sic adulteria Martis

Continuò sontes ultrix accincta flagello
Tisiphone quatit insultans; torvosque sinistrâ
Intentans angues, vocat agmina sæva sororum.
Tum demum horrisono stridentes cardine sacræ
Panduntur portæ. Cernis, custodia qualis
Vestibulo sedeat? facies quæ limina servet?
Quinquaginta atris immanis hiatibus hydra
Sævior intus habet sedem: tum Tartarus ipse
Bis patet in præceps tantum, tenditque sub umbras;
Quantus ad æthereum cœli suspectus Olympum.
Hic genus antiquum terræ, Titania pubes,
Fulmine dejecti fundo volvuntur in imo.
Hic & Aloïdas geminos, immania vidi
Corpora: qui manibus magnum rescindere cœlum
Aggressi, superisque Jovem detrudere regnis.
Vidi & crudeles dantem Salmonea pœnas,
Dum flammas Jovis & sonitus imitatur Olympi.
Quattuor hic invectus equis & lampada quassans,
Per Grajûm populos mediæque per Elidis urbem
Ibat ovans, Divûmque sibi poscebat honorem:

vocantur, *dulcia furta*, Georg. 4. 346. Et Pasiphaë dicitur *supposta furto*, supra, v. 24.

572. *Agmina sæva sororum.*] Furiæ tantum tres numerantur, *Tisiphone, Alecto, Megæra*, de quibus Georg. 3. 552. Notat tamen Cerdanus vulgo apud poëtas *agmen* & *agmina* vocari à Seneca *turbam*, à Statio *aciem*. Existimat id factum ad significandas earum multiplices iras. Addo ego fortassè tres tantùm Furias principes privatis nominibus appellari, quibus aliæ complures quasi ministræ subserviant. *De cardine portarum*, Æn. 1. 452. De *vestibulo*, supra, v. 273.

576. *Immanis hiatibus hydra.*] Hæc, vel alia est ab hydra Lernæa, occisa ab *Hercule*, quam in inferorum vestibulo jam Æneas vidit, v. 287. Vel, si eadem est, huc illuc vagatur per inferos, & ad cruciandos impios varias in partes mittitur: quemadmodum Furiæ thalamos habent eodem in vestibulo, v. 280. cum tamen Tisiphone hic in Tartaro sontes cruciet. Dicitur hydra *sævior*, id est crudelior reliquis Tartari custodibus, qui limina servant. De *hydra*, Æn. 8. 300. De *Tartaro*, profundissimo inferorum loco, supra, v. 134.

579. *Quantus . . . suspectus, &c.*] *Suspectus*, substantivum nomen hic apparet, non adjectivum, hoc sensu: tam profundus est Tartarus, quantus est conspectus spatii à terra ad cœlum, vel ab ipso Tartaro ad cœlum. Expressus est hic locus ex Homero, Iliad. 8. 16. & Hesiodo, in Theogon. 720. ubi Tartarus tantum sub terra est, ὅσον οὐρανός ἐστ' ἀπὸ γαίης, *quantum cœlum est à terra.*

580. *Titania pubes.*] Gigantes, Titanis ac Terræ filii, de quibus Æn. 4. 179.

582. *Aloïdas.*] Otum & Ephialtem Neptuni liberos ex Iphimedia, Aloei Terræ ac Titanis filii uxore: hos nono ipso ætatis anno novem cubitis latos, novem ulnis altos Homerus facit. Odyss. 11. 304. itaque in pugna Gigantum ab Apolline sagittis fuisse confixos, antequàm ad pubertatem pervenirent.

585. *Salmonea, &c.*] *Salmoneus* Σαλμωνεύς, vel Deucalionis Elidensis, vel Æoli filius fuit: certè in Elide regnavit, Peloponnesi maritima & occidentali regione. Hic æreis in pontibus ac tabulatis quadrigas impellens, faces jactabat in subditos: ut Jovem in Elide ludis maximè Olympicis honoratum simularet. Ideo à Jove fulmine ictus est. *Mediæque per Elidis urbem*: pro *mediamque per Elidis urbem*. De Olympo mox

aens! qui nimbos & non imitabile fulmen
Et cornipedum cursu simularat equorum.
ater omnipotens densa inter nubila telum
torsit (non ille faces, nec fumea tædis
ina) præcipitemque immani turbine adegit.
non & Tityon, terræ omniparentis alumnum,
ıere erat: per tota novem cui jugera corpus
igitur; rostroque immanis vultur obunco
ıortale jecur tundens, fœcundaque pœnis
era, rimaturque epulis, habitatque sub alto
ore: nec fibris requies datur ulla renatis.
l memorem Lapithas, Ixiona, Pirithoümque?
s super atra silex jamjam lapsura, cadentique
inet assimilis. Lucent genialibus altis
a fulcra toris, epulæque ante ora paratæ
ifico luxu: Furiarum maxima juxta
ibat, & manibus prohibet contingere mensas,
gitque facem attollens, atque intonat ore.
quibus invisi fratres, dum vita manebat,
atusve parens, & fraus innexa clienti;
quis divitiis soli incubuêre repertis,
partem posuêre suis, quæ maxima turba est;
que ob adulterium cæsi, quique arma secuti
ia, nec veriti dominorum fallere dextras:
asi pœnam expectant. Ne quære doceri
m pœnam, aut quæ forma viros fortunave mersit.
m ingens volvunt alii, radiisque rotarum
ricti pendent: sedet, æternumque sedebit

. 56. De Elide, Georg. 1.

ityon, &c.] Tityus, Jove
k Elara Orchomeni filia:
n Jupiter vitiasset, Junonis
ultravit in terra, unde erum-
yus Gigantea specie, Ter-
creditus est: ideo à Virgi-
ius ejus, non filius dicitur.
Apolline sagittis interfectus
Latonæ vim parasset. Hanc
ısuram & supplicium Vir-
epit ab Homero, Odyss. 11.
lem etiam Prometheo pœna
ribuitur.

apithas, &c.] De Lapithis,
Thessaliæ gente, quorum
elus nullum singulare nar-
eorg. 2. 456. De Ixione, eo-
e, qui ob tentatam Juno-
citiam, rotæ apud inferos
est, Georg. 3. 38. De Piri-
i Ixionis filius fuit, aut Jo-
ia Ixionis uxore; quique
nam rapere ex inferis ag-
gressus, à Cerbero devoratus est, supra, 393. infra, v. 617. His duplex supplicium assignatum, timor saxi imminentis, & mediis in epulis fames.

603. *Genialibus toris.*] Quales lecti nuptiales; qui *geniales* à *generando* dicuntur vel à *genio*, vitæ ac lætitiæ præside, de quo Ecl. 4. 63. undè *geniale* appellatur quidquid lætum est, ut Georg. 1. 302. *Invitat genialis hyems.*

616. *Saxum ingens, &c.*] Indicat Sisyphum, Æoli filium, latrocinus infamem: de quo, Georg. 3. 39.

Radiisque rotarum, &c.] Indicat Ixionem, de quo Georg. 3. 38. quem quia alteri supplicio jam addixit, v. 601. pluribus affectum suppliciis probabile est.

617. *Æternumque sedebit infelix Theseus.*] *Theseus*, de quo supra, v. 28. Et *Pirithoüs*, de quo, v. 392. amicitia conjunctissimi, dicuntur inferos adiisse, ut inde Proserpinam raperent:

Sed jam age, carpe viam, & susceptum perfice m
Acceleremus, ait. Cyclopum educta caminis
Mœnia conspicio, atque adverso fornice portas,
Hæc ubi nos præcepta jubent deponere dona.
Dixerat: & pariter gressi per opaca viarum
Corripiunt spatium medium, foribusque propinqu
Occupat Æneas aditum, corpusque recenti
Spargit aquâ, ramumque adverso in limine figit.
His demum exactis, perfecto munere Divæ,
Devenêre locos lætos, & amœna vireta

& Pirithoüs quidem à *Plutone* datus esse Cerbero devorandus: Theseus autem remansisse in vinculis; donec ab Hercule liberatus sit. At Theseus post mortem, cum rediisset ad inferos, lapidi affixus est ubi æternum sederet, in pœnam impii olim suscepti itineris. Ita fabulæ. Sed aiunt historiæ, & Theseum & *Pirithoüm* conatos quidem rapere filiam Aidonei, qui Græcis *Pluto* est, Molossorum sive Thesprotorum in Epiro regis; eamque vocatam Proserpinam; matrem ejus Cererem; canem, cui objectus fuit Pirithoüs, Cerberum: postea Theseum in gratiam Herculis ab Aidoneo dimissum esse: idque contigisse ad Cocytum amnem & Acherusiam paludem, de qua v. 323. testis Pausanias in Atticis.

618. *Phlegyasque miserrimus, &c.*] Ambiguus est hujus loci sententia-

lexi sunt. *Phlegyas*, Ma
fuit Lapitharum in Th
nis juxta aliquos pater
Nymphæ: hæc cum ex
culapium peperisset;
templum Apollinis inc
que sagittis ab Apol
fuisse ad inferos. Atqu
tis mihi videtur potio
Theseo cum Phlegyis

622. *Fixit leges*, c
tulit. Metaphora duc
dine; qua leges in æs
bellis in publico p
quæ cum avellerentu
refigi. De *Hymenæo*,
Georg. 3. 60.

630. *Cyclopum educt*
bus, Æn. 3. 569. His
muniendarumque ur
tribuit. r. Quare hic fu
mœnia intellige. Edu

Fortunatorum nemorum, sedesque beatas.
Largior hic campos æther & lumine vestit
Purpureo: Solemque suum, sua sidera nôrunt.
Pars in gramineis exercent membra palæstris,
Contendunt ludo, & fulvâ luctantur arenâ:
Pars pedibus plaudunt choreas, & carmina dicunt.
Necnon Treïcius longa cum veste sacerdos
Obloquitur numeris septem discrimina vocum:
Jamque eadem digitis, jam pectine pulsat eburno.
Hic genus antiquum Teucri, pulcherrima proles,
Magnanimi heroës, nati melioribus annis:
Ilusque, Assaracusque, & Trojæ Dardanus auctor.
Arma procul, currusque virûm miratur inanes.
Stant terrâ defixæ hastæ, passimque soluti
Per campos pascuntur equi: quæ gratia currûum
Armorumque fuit vivis, quæ cura nitentes
Pascere equos; eadem sequitur tellure repôstos.
Conspicit, ecce, alios dextrâ lævâque per herbam
Vescentes, lætumque choro pæana canentes,
Inter odoratum lauri nemus: unde superne
Plurimus Eridani per sylvam volvitur amnis.

...eliciis omnibus affluens. Alii collocant in insulis fortunatis, *Canaries*, ad latus occidentale Africæ, de quibus Æn. 4. 480. Alii in Hispania Bætica, *Andalousie*, *Grenade*. Alii apud ...ndos. Alii in pratis aëriis, cœlum ...ter ac terram mediis. Nomen aliqui fingunt ab Elysio quodam Eleu...eri filio: aliqui ab ἤλυσις, *profectio*, quòd illuc piorum animæ post ...bitum proficiscantur: aliqui quasi ... λύσιον *non solubile*, quia sedes est animarum immortalium, quæ dissolvi non possunt.

Vireta.] Loca sunt herbarum arborumque viriditate amœna.

641. *Purpureo, Solemque, &c.*] *...mine purpureo*, pulchro, Æn. 1. 95. *Solem* in Elysio, alium statuit ...iam Plato in Phædone.

642. *Gramineis palæstris.*] *Palæstra*, ...um pro *ludo* sumitur, quam pro *loco* ...dis addicto. Hic pro *loco*. De *Palæstra*, sive *lucta*, Æn. 3. 280. in quo ...fferat à *pugilatu*, Æn. 5. 401.

645. *Threicius sacerdos.*] Orpheus, ...cl. 3. 46. Georg. 4. 454. Multi fuere hujus nominis: sed omnia uni tribuuntur, fabularum more. Dicitur ...x Ægypto arcanas ceremonias primus transtulisse; tum lyræ solertiâ, ...t carminis suavitate præcelluisse: ...o utroque nomine *longa cum veste* inducitur, quæ & sacerdotum fuit, & musicorum.

646. *Numeris septem, &c.*] Numerosis cantibus personat citharam: quæ primo septem chordis instructa memoratur, deindè novem, in honorem Musarum. Hæc autem pulsabatur *digitis*, *pectine*, *plectro*: Nam *plectrum*, sive arcum illum, quo fila perstringuntur, à pectine diversum esse ostendit inventa Romæ Julii tertii temporibus marmorea Orphei statua, quæ sinistrâ manu citharam, dextrâ pectinem tenebat, teste Nascimbæno.

650. *Assaracusque, &c.*] De hac Trojanorum regum serie, Georg. 3. 35. De *Dardano*, Æn. 3. 167.

657. *Paana.*] *Paan* hymnus fuit, isque duplex: alter in honorem Martis, qui solebat ante pugnam cani; alter in honorem Apollinis, qui post victoriam: ...è lati quilibet quorumcumque Deorum hymni, *paanes* etiam dicti. Nomen vel à παίω *ferio*; quia ob confossum ab Apolline Pythona serpentem, hic hymnus primo cantatus est: vel ab ἵε παῖ, *jaculare fili*, quibus verbis eum Latona mater ea in pugna hortabatur: undè *Io paan*, deindè triumphantium acclamatio fuit.

659. *Plurimus Eridani, &c.*] De...

Quæ regio Anchisen, quis habet locus? illius e
Venimus, & magnos Erebi tranavimus amnes.
Atque huic responsum paucis ita reddidit heros:
Nulli certa domus: lucis habitamus opacis,
Riparumque toros & prata recentia rivis
Incolimus: sed vos, si fert ita corde voluntas,
Hoc superate jugum, & facili jam tramite sistam
Dixit: & ante tulit gressum, camposque nitente
Desuper ostentat: dehinc summa cacumina linqu
At pater Anchises penitus convalle virenti
Inclusas animas, superumque ad lumen ituras,
Lustrabat studio recolens: omnemque suorum
Forte recensebat numerum, carosque nepotes,
Fataque, fortunasque virûm, moresque, manusq
Isque ubi tendentem adversum per gramina vid
Ænean; alacris palmas utrasque tetendit,
Effusæque genis lacrymæ, & vox excidit ore:
Venisti tandem, tuaque expectata parenti

plex affertur ab interpretibus hujus loci sententia: I. *Unde magna pars Eridani è superis præcipitat in inferos:* notaturque ab iis vis adverbii *supernè*, quo motus significatur è superiore loco in inferiorem; tum natura Eridani, qui Plinio teste l. 3. 16. non longè ab ortu absorbetur in terras quasi cuniculo, & paulo post in Forovibiensi agro, qui nunc est Pede-

tem Eridanus aerum luat, hunc habuit reto amni patrio; ut munt fluviorum om lo, sed ex Elysio or *Eridano*, sive *Pado*, 482.

667. *Musæum.*] da, Eleusinius Ath discipulus, carmin

Vicit iter durum pietas! datur ora tueri,
Nate, tua, & notas audire & reddere voces!
Sic equidem ducebam animo, rebarque futurum,
Tempora dinumerans: nec me mea cura fefellit.
Quas ego te terras & quanta per æquora vectum
Accipio! quantis jactatum, nate, periclis!
Quam metui, ne quid Libyæ tibi regna nocerent!
Ille autem: tua me, genitor, tua tristis imago,
Sæpius occurrens, hæc limina tendere adegit.
Stant sale Tyrrheno classes. Da jungere dextram,
Da genitor: teque amplexu ne subtrahe nostro.
Sic memorans, largo fletu simul ora rigabat.
Ter conatus ibi collo dare brachia circum:
Ter frustra comprensa manus effugit imago,
Par levibus ventis, volucrique simillima somno.
Interea videt Æneas in valle reducta
Seclusum nemus & virgulta sonantia sylvis;
Lethæumque, domos placidas qui prænatat, amnem.
Hunc circum innumeræ gentes populique volabant.
Ac veluti in pratis, ubi apes æstate serenâ
Floribus insidunt variis, & candida circum
Lilia funduntur: strepit omnis murmure campus.
Horrescit visu subito, causasque requirit
Inscius Æneas: quæ sint ea flumina porro,
Quive viri tanto complerint agmine ripas.
Tum pater Anchises: Animæ, quibus altera fato
Corpora debentur, Lethæi ad fluminis undam
Securos latices & longa oblivia potant.
Has equidem memorare tibi atque ostendere coram,
Jampridem hanc prolem cupio enumerare meorum;
Quò magis Italiâ tandem lætere repertâ.
O pater, anne aliquas ad cœlum hinc ire putandum est
Sublimes animas? iterumque ad tarda reverti
Corpora? quæ lucis miseris tam dira cupido?
Dicam equidem, nec te suspensum, nate, tenebo?
Suscipit Anchises, atque ordine singula pandit.

...rspecta, *probata*: quemadmodùm ...vidius dixit, *Spectatur in ignibus ...rum.*

694. *Ne quid Libyæ, &c.*] Cum ...donis amore te implicuisti, Æn. 4. De *Libya*, Æn. 1. 162. De *sale*, pro mari, Æn. 1. 541. De *Tyrrheno* mari, ...aliam ad meridiem alluente, Æn. ...71. De *Lethæo* amne, supra v. 323.

713. *Quibus altera fato corpora debentur.*] Non enim omnes animæ alia ...n corpora redibant, ut mox dicemus ...748. Sed jam opus est, ut promissam sæpè de animarum natura dissertationem exequamur, & evolvamus mysteria famosæ illius translationis animarum diversa in corpora, quæ Græcis μετεμψύχωσις dicitur. Hanc primo invexit Pythagoras, tenueruntque deinceps Socrates & Plato. His adhæret hoc loco Virgilius, ut & Georg. 4: 220. qui priùs Epicurum sequebatur, Ecl. 6. 31. Id omne undecim capitibus complectemur: quæ quantùm, à Christiana veritate absint, facilè erit intelligere.

Principio caelum ac terras, camposque liquentes,
Lucentemque globum Lunae, Titaniaque astra
Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.
Inde hominum pecudumque genus, vitaeque volantum,
Et quae marmoreo fert monstra sub aequore pontus.
Igneus est ollis vigor, & caelestis origo
Seminibus: quantum non noxia corpora tardant,

724. *Principio caelum, &c.*] I. Caput. Deus eorum informemque materiam in quatuor elementa primum digessit, ignem, aërem, aquam, terram. Inde mundi corpus fabricatur, variis in partes ac sphaeras, quasi membra distinctum. horum supremum, ignem; infimam terram, cui liquentes campi, sive aqua [illegible], medias partes Sol, astra, globus Lunae, quae inter ista elementa a caelestibus [illegible] communi sermone separantur. [illegible] infra Lunae globum [illegible] quatuor elementorum [illegible] sua in sphaera [illegible] globum [illegible] longe excellentiori modo [illegible] virtutes: habent [illegible] corpora ab igne naturae lumen ac [illegible], a terrae naturae soliditatem [illegible], ab aëris natura [illegible], ab aquae natura [illegible] [illegible] Plato in Timaeo, & [illegible] De [illegible] quod Soli praecipue tribuitur, [illegible]

726. *Spiritus intus alit, &c.*] II. Caput. [illegible] corpus Deus [illegible] spiritum [illegible] intellectus, intelligentia, & natura, [illegible] virtus. [illegible] animam Pythagoras Deum [illegible] [illegible] Plato [illegible] Deum, sed opus potius summi Dei.

728. *Inde hominum, &c.*] III. Caput, juxta Pythagoram haec fecit. Ex hoc Deo, qui est mundi anima; quasi decerpta particula sunt vitae hominum, & pecudum. Juxta Platonem vero [illegible] [illegible] Deus. [illegible] Ita Plato loquitur in Timaeo. [illegible]

illa [illegible], [illegible] percipi non potest, neque in [illegible], neque in Platone [illegible] verba. Virgilium autem Platonicum quam Pythagoreum hic [illegible] ejus doctrinae consilium ut ex [illegible] capite manifestum fiet.

730. *Igneus est ollis vigor... seminibus, &c.*] IV. Caput. Deum [illegible] in Timaeo [illegible] [illegible] Appellat Plato [illegible] Deos, Caelum, Terram, Saturnum, [illegible], Jovem, &c. [illegible] [illegible] quasi quondam [illegible] [illegible] Plato [illegible]

731. *Quantum non, &c.*] V. Caput.

Terrenique hebetant artus, moribundaque membra.
Hinc metuunt cupiuntque, dolent gaudentque: neque auras
Respiciunt, clausæ tenebris & carcere cœco.
Quin & supremo cum lumine vita reliquit:
Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt pestes; penitusque necesse est
Multa diu concreta modis inolescere miris.
Ergo exercentur pœnis, veterumque malorum
Supplicia expendunt. Aliæ panduntur inanes
Suspensæ ad ventos: aliis sub gurgite vasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.
Quisque suos patimur manes. Exinde per amplum.

Animæ ejusdem erant naturæ, in hominibus, belluis, volucribus, piscibus: siquidem, juxta Pythagoram & Platonem, mutua erat earum commutatio. Totum porro earum discrimen ex crassiori aut subtiliori corporum discrimine petebatur: ut inter infantem ac juvenem, virum ac senem, videmus contingere. Atque illud est quod vocat Plato sub finem Timæi, *mentis jacturam & acquisitionem, quâ invicem animalia commutantur*, πάντα τότε καὶ νῦν διαμείβεται τὰ ζῶα εἰς ἄλληλα, νοῦ καὶ ἀνοίας ἀποβολῇ καὶ κτήσει μεταβαλλόμενα. Quo autem ordine fieret illa transmutatio, mox dicemus. Hinc inter ipsos homines, indolis, ingenii, morumque diversitas, ex eadem oriebatur varietate corporum: ideo aut poëta, cœlestem in eorum animis esse originem, & vero apparere, quatenus corporum & membrorum pondere non gravantur.

73[?]. *Hinc metuunt, cupiuntque, &c.*] VI. *Caput.* Ex illo cum corporibus nexu oriuntur perturbationes omnes animorum. Prout quippe, aut sanguis, aut pituita, aut flava, atrave bilis in corporibus prævalet: ita motibus aliis, aliisve, facilius animi agitantur. His autem quatuor motibus cæteros omnes poëta complectitur: quippè *metu* ac *desiderio* sive spe in malum ac bonum futurum ferimur; *dolore & gaudio* circa malum ac bonum præsens afficimur: & facilè, inclusus quasi obscuro carcere animus, auras cœlestes, id est, divinam originem, obliviscitur.

738. *Inolescere.*] Est *simul crescere.* Vel ab *alo*, quod simul alitur. Vel à *Soleo*, quod simul esse solet.

739. *Ergo exercentur pœnis, &c.*] VII. *Caput.* Animæ illæ, etsi diversæ à corporibus naturæ, ex diuturna tamen cum iis conjunctione multa inquinamenta contrahunt. Unde triplici purgatione expiantur: *igne*, *ventis*, id est *aëre*, & *gurgite vasto*, id est *aquis.* Hæc autem tria in sacris usurpabantur purgationum genera: aut enim res infectæ tæda vel sulfure purgabantur, aut aqua lustrabantur, aut aëre ventilabantur. Et quantum ad animas, hanc Platonicis attribuit sententiam Augustinus de Civit. Dei, lib. 21. 13. eamque affert hujus caussam: quod, *quoniam terris superiora sunt elementa, aqua, aër, ignis, ex aliquo istorum mundetur, quod terrena contagione contractum est.*

743. *Quisque suos patimur manes.*] Id est. *Omnes patimur nostros manes, unusquisque suos.* Quinam autem isti sint *manes*, ambigitur: idque videri potest e Platonis doctrina etiam repetitum. VIII. igitur *caput.* Animis singulis, jam inde à prima generatione descensuque ex astris, genium, sive dæmonem attribui, custodem operum, qui animum in lucem extrahat, ac deinde post mortem reducat ad inferos. ait Plato de repub. l. 10. itemque in Phædone. Hos *manes*, dici nihil vetat, eosdemque purgationis ministros adhiberi. Quanquam alii per *manes*, Furias, aliosque minores intelligunt inferorum Deos, à quibus animæ torquentur: & vero ita sumuntur *manes*, Georg. 4. 489. *Scirent si ignoscere manes*: ibi enim Deos inferorum significari manifestum est. Utraque explicatio conciliabitur facile, si Platonici genii dicantur, utriusque mundi habere commercium, qualiter Mercurius: & superi quidem terrestresve Dii esse, cum vivis adsunt, inferi autem, cum mortuis purgandis assistunt. Loca vero huic purgationi assignata existimo, esse varias sedes illas, jam ab Ænea peragratas, ubi infantes,

Mittimur Elysium, & pauci læta arva tenemus,
Donec longa dies perfecto temporis orbe
Concretam exemit labem, purumque relinquit
Æthereum sensum, atque auraï simplicis ignem.
Has omnes, ubi mille rotam volvêre per annos,
Lethæum ad fluvium Deus evocat agmine magno,
Scilicet immemores supera ut convexa revisant,
Rursus & incipiant in corpora velle reverti.
Dixerat Anchises, natumque, unâque Sibyllam,
Conventus trahit in medios turbamque sonantem,
Et tumulum capit, unde omnes longo ordine posset

amantes, bellicosi, propria manu occisi: qui inde post certos purgationis annos in Elysium admittebantur. De *manibus*, alia significatione, pro umbris] mortuorum, Georg. 4. 469.

744. *Pauci læta arva tenemus*, &c.] IX. *Caput*. Pauci fruebantur Elysii voluptatibus, multi quidem, si per se ipsi spectantur; nam evocabantur *agmine magno*, infra, v. 746. tamen pauci, si cum immenso animarum omnium numero conferuntur. 1. Quia multi detrudebantur in Tartarum, inde nunquam in lucem alia generatione emersuri, quod eorum scelera nulla purgatione elui possent: ita Plato in Phædone. 2. Quia pars animarum longe maxima distinctis illis in sedibus purgabatur: quibus in Elysium succedentibus, aliæ ex Elysio in vitam emigrabant. 3. Quia multi, aut omni, aut saltem aliqua purgatione perfuncti, scelerum in pœnam detrudebantur nova in corpora, belluarum aut volucrum, nec in Elysium transibant, ob vitam virtutum sterilem. Quare frustra se torquet Cerdanus, ut pugnantes concilliet voces: *quisque patimur*, & *pauci tenemus*.

745. *Donec longa dies*, &c.] X. *Caput*. In hoc Elysio fruebantur animæ quiete perfectissima: vocat enim Virgilius v. 669. *felices animas*; & v. 638. *locos lætos*, & *amœna vireta fortunatorum nemorum*, *sedesque beatas*. Ergo hinc procul aberant purgationis tormenta. Quid igitur ait Anchises: *Pauci læta arva tenemus: donec longa dies concretam exemit labem*? Omnino aliud mihi sonare videtur *donec*, quam aliis vulgo interpretibus: neque hic interpretor *quousque*, quasi futuram in Elysio purgationem notet; sed *quando*, ut præteritam seclusis in locis purgationem indicet. Idque duo persuadent: Quia non dixit Virgilius, *donec exemerit*, aut *eximat*; sed *donec exemit*, quod expressius significat quando *exemit*, quam *quousque* ex[...] 2. Quia pari sensu dixit Horatius l. 3. 9. *Donec gratus eram tibi*... [...]sarum vigui rege beatior: id [...] *quando gratus eram tibi*, &c. *auraï simplicis ignem*, significa[...] rem animæ naturam, quæ p[...] subtilitatem aëri & igni simili[...] ideo vocat eam Horatius Sat. l[...] 79. *Divinæ particulam auræ*: [...] vocis ultima diphthongus di[...] vocales prisco more dissolvitu[...] in *auraï*.

748. *Has omnes, ubi*, &c.] X[...] *put*. Postquam animæ hac sua[...] tate per annos mille in Elysio [...] sunt: evocantur ad genera[...] aliam, aliamque cum novo c[...] unionem. At prius Lethæas [...] jubentur ebibere, ut præter[...] omnium, tam laborum, quam [...] ptatum obliti; nec teneantu[...] desiderio, nec superioris vit[...] ritate deterreantur; nec super[...] quam, nisi ingenitus quidam [...] animæ in corpus. Quod aut[...] *omnes*, restringi debet ad eas [...] *quibus altera fato corpora deben[...]* 714. Non enim omnes redi[...] corpora; nec vero tale quicq[...] se Anchises commemorat, [...] erat futurum, certe non om[...] Hos autem ab eo reditu fui[...] munes puto, qui ob exquisita [...] admissi inter Deos fuerant, [...] *rante remissi*, ut loquitur Æ[...] Anchise Æn. 5. 99. & reverti [...] *in numerum*, unde prima gene[...] defluxerant, ut ait Virgilius [...] 4. 227. Horum quippe non [...] apud inferos, sed *idola* solu[...] mulacra Elysiis in campis re[...] testatur Lucretius ex Ennio l. [...] Et Ulysses apud Homer. Od[...] 600. ait se inter inferorum [...] vidisse idolum Herculis, qu[...] sermonem habuerit; ipsum ve[...] est, ipsius animam, apud supe[...] gere. Tamen Anchisen à V[...] describi: cujus idolum hic [...]

Adversos legere, & venientûm discere vultus.
Nunc age, Dardaniam prolem quæ deinde sequatur
Gloria, qui maneant Italâ de gente nepotes,
Illustres animas, nostrumque in nomen ituras,
Expediam dictis, & te tua fata docebo.
Ille, vides? purâ juvenis qui nititur hastâ,
Proxima sorte tenet lucis loca; primus ad auras
Æthereas Italo commixtus sanguine surget,
Sylvius, Albanum nomen, tua postuma proles,
Quem tibi longævo serum Lavinia conjux

alloquitur, dum anima fruitur cœlestium Deorum consortio. Itaque tria distingui possunt in nomine *animæ*, *corpus*, *idolum*: additur ab aliis etiam quarta pars, *umbra*, quæ sepulcrum incolebat, ut notavimus Æn. 4. 385. Quamquam hæc *umbræ* ab anima corpore & idolo distinctio, non ita videtur certa. De *Lethæo*, oblivionis flumine, supra, v. 323. *Rotam volvere*, metaphora est pro *tempus traducere*, ex Ennio petita, ut testatur Servius. Et temporis *rotam* dixit: ut paulo ante *orbem*; & passim alibi *cursum*, *curriculum*. *Convexa supera*, vel significant convexam superficiem terræ, cujus in concavo inferi latent: vel sublimem & concavam cœli conspicui partem, ut diximus Æn. 1. 314.

756. *Nunc age, &c.*] Ostendit Anchises Æneæ posterorum suorum charissimos: ubi notanda quatuor. I. Posteros illos partim ex Trojana, partim ex Itala gente oriundos fore: cum utraque gens Æneæ & Laviniæ conjugio miscenda sit. II. Non servari ab Anchisa in illa enumeratione ordinem temporum: cum à Romulo statim ad Cæsarem transeat, tum regrediatur ad Numam. III. Alios etiam commemorari, præter posteros Æneæ, utriusque gentis illustres viros. IV. Hoc totum Virgilii artificium, etsi perquam insigne est, errore non carere. Is autem error est ejusmodi. Animas inducit quæ jam insederant corpora, indeque egressæ, tum aut puræ erant, aut purgabantur, in Romanorum heroum corpora reversuræ. At si erant puræ, inerat iis dumtaxat purus æthereus sensus atque auraï simplicis ignis; atque ita nullus inerat sensus corporis præteriti, multo minus futuri: si purgabantur, nondum Lethæis aquis imbutæ, nondum præteriti corporis memoriam exuerant; atque adeo nondum potuerant convenientes futuræ olim sorti affectus assumere; igitur nec Sylvius niti hasta, nec Romulus geminas habere cristas, nec Numa mentum incanum gerere, nec circa Marcellum Romani strepere.

763. *Sylvius, Albanum nomen, &c.*] In his Romanæ historiæ initiis parum sibi scriptores consentiunt. Livius hunc Sylvium, Ascanii filium facit: Dionysius Halicarnasseus, Æneæ. Scribit enim Laviniam; tum cum obiit Æneas, prægnantem, Ascanii privigni metu in sylvas fugisse ad regii pecoris magistrum Tyrrheum; ibique filium peperisse, cui inde Sylvio nomen fuit: Ascanium pietate motum in novercam, sibi hunc ipsum Sylvium successorem designasse; Iülo filio suo pontificatum maximum tribuisse, à quo gens Julia propagata est. *Albanum nomen* dicitur Sylvius: quia ex eo reges Albani communi nomine Sylvii appellati sunt; ut postea imperatores Romani, Cæsares. *Postuma proles*, duplici sensu explicabatur; vel quæ post *humationem* patris oritur; tumque scribitur *posthuma*, non *postuma*: vel quæ *postrema* oritur, etiam vivo patre; tumque deducitur à *post*, *posterior*, *postremus* & *postumus*, ut ab *extra*, *exterior*, *extremus*, *extimus* & *extumus*. In hac sententia sunt eruditorum diligentissimi quique: qui iidem aiunt usu quidem venisse, ut mortuo patre nati postumi appellentur, non quia post humationem nati, sed quia re vera postremi. Et vero Virgilius ait Sylvium natum patre longævo, non patre mortuo: in quo discedit quidem ab ea, quam ex Dionysio attulimus, historiæ fide, sed eum excusat, vel ejusdem historiæ varietas, vel poëtica licentia: nec desunt, qui, ut historiæ veritati consulant, *longævum* explicent, jam relatum in Deos & *immortalem*, nituntur que hoc Ennii versu, *Romulus in cælo cum Diis genitalibus ævum ducit*, & Æschyli testimonio qui in Tragœdia *Septem ad Thebas*, vocat Deos [illegible]

Educet sylvis regem, regumque parentem,
Unde genus longâ nostrum dominabitur Albâ.
Proximus ille, Procas, Trojanæ gloria gentis,
Et Capys, & Numitor, & qui te nomine reddet,
Sylvius Æneas, pariter pietate vel armis
Egregius, si unquam regnandam acceperit Albam.
Qui juvenes quantas ostentant, aspice, vires.
At qui umbrata gerunt civili tempora quercu;
Hi tibi Nomentum, & Gabios, urbemque Fidenam;
Hi Collatinas imponent montibus arces,
Pometios, Castrumque Inuï, Bolamque, Coramque.
Hæc tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terræ.
Quin & avo comitem sese Mavortius addet
Romulus, Assaraci quem sanguinis Ilia mater
Educet. Viden' ut geminæ stent vertice cristæ,
Et pater ipse suo superûm jam signet honore?

βιοῦς, *longævos.* De *Lavinia*, Latini filia, Æn. 7. 52. De *Alba*, Æn. 8. 42.

767. *Proximus ille, Procas, &c.*] Qui proximus tunc in Elysio apparebat, non qui proximus erat Sylvio successurus: fuit enim *Procas* inter Albanos reges ordine tantum decimus tertius, *Capys* septimus, *Numitor* decimus quartus, *Æneas Sylvius* tertius, juxta Livium.

770. *Si unquam, &c.*] Æneas Sylvius fraude tutoris regno spoliatus, nonnisi anno ætatis secundo & quinquagesimo regnum adeptus, illud tamen annis uno & triginta tenuit.

772. *Civili .... quercu.*] Corona civica, è quercu vel ilice, quia alendæ hominum vitæ glandes olim in usu fuerant, ideo iis dabatur, qui in pugna civem servaverant, simulque occiderant hostem, nec è loco deturbati fuerant. *Hic* iis assignatur Albanis, qui ad civium tutelam varias urbes Italiæ condiderant murisve cinxerant: quorum nomina non indicat, utpote obscura aut incerta. *Nomentum*, nunc *Lamentano*, milliaribus quodecim Roma dissitum, ad septentrionem. *Gabii*, urbs inter Romam ac Præneste media, decem circiter milliaribus utrimque distans, ad orientem: nunc omnino diruta, juxta diversorium publicum cui nomen est l'*Osteria*. *Fidena* vel *Fidenæ*, quinque milliaribus Roma dissita, ad septentrionem, nunc *Castel Giubileo*. *Collatia*, non multo remotior, ad orientem, nunc ne vestigiis quidem superstes. *Pometia Suessa*, cujus ager *Pometius*, *Pometinus*, & *Pomptinus* dictus est; vicinæque paludes *Romptinæ*, nunc l'*Aufi* urbs fuit Volscorum, n *Castrum Inuï*, oppidulu rum in litore Tyrrheni m dirutum: ei dicatum Deo Pan, Latinis Faunus, I *Inuus* sive *Incubus* dictus eundo, quod animalia p *Bola* vel *Bolæ*, oppidum circa Præneste, ad orien quod jam Plinii tempore giis interierat. *Cora*, nun nomen antiquum retinen scorum, non longe à Po autem urbes ut Latio a gilius, Latium sumit no antiquis illis temporibus deinceps fuit, cum huic e *Hernici*, Volsci, & part bini annumerati sunt.

777. *Avo comitem, &c.* Procæ filio, per Amuli regnis pulso, addet se ult Romulus, *Martis* filius, mitoris filiæ, Æn. 1. 278 *raco*, avo Anchisæ, à que nos reges oriebatur, Ili 288.

779. *Geminæ stent vert Cristæ*, jubæ sunt equin versicolores, galearum c sitæ, à gallorum cristis similitudinem dictæ, Æn. *mina*, ad majorem orna ut gemini fratres Remus que significentur, quod c lunt.

780. *Pater ipse, &c.*] *pater* Romuli, qui eum *sui* honoris participem facit. Jupiter *pater superorum*, q honore insignit. Indicat Re

En hujus, nate, auspiciis illa inclyta Roma
Imperium terris, animos æquabit Olympo;
Septemque una sibi muro circumdabit arces,
Felix prole virûm: qualis Berecynthia mater
Invehitur curru Phrygias turrita per urbes,
Læta Deûm partu, centum complexa nepotes,
Omnes cœlicolas, omnes supera alta tenentes.
Huc geminas huc flecte acies: hanc aspice gentem,
Romanosque tuos. Hic Cæsar, & omnis Iüli
Progenies, magnum cœli ventura sub axem.
Hic vir, hic est, tibi quem promitti sæpius audis,
Augustus Cæsar, Divûm genus, aurea condet
Sæcula qui rursus Latio, regnata per arva
Saturno quondam: super & Garamantas & Indos
Proferet imperium: jacet extra sidera tellus,
Extra anni Solisque vias, ubi cœlifer Atlas

rem: qui, vel fulmine ictus, vel à suis discerptus, inter Deos postea relatus esse creditus est. De *Roma* ab eo condita, Æn. 1. 278. 280. De *septem Romæ montibus*, Georg. 2. 535.

784. *Berecynthia mater.*] *Cybele*, mater Jovis & complurium Deorum: quæ pro terrà sumitur, unde turritam gerit coronam. *Berecynthia* dicta est à Berecyntho castello Phrygiæ ad Sagarim fluvium, vel monte ejusdem Phrygiæ ad amnem Marsyam, ubi insigniter colebatur. De *ea, ejusque cultu in Phrygia*, Æn. 3. 111.

789. *Cæsar, & omnis Iüli, &c.*] De Julio Cæsare, quem hic indicat, Ecl. 5. De *Iülo*, gentis Juliæ capite, Æn. 1. 271.

792. *Augustus Cæsar, &c.*] Octavianus Julii sororis nepos, ut diximus Æn. 5. 569. Augusti nomine donatus, anno U. C. 727. *Divûm genus* dicitur, quia Anchisâ, Ænea, & per hos, Dardano & Jove genitus: Alia exemplaria habent *Divi genus*, notantque appellationem ipsam Octaviani: qui in numis & marmoribus, ex quo tempore Julium Cæsarem, suum ex adoptione patrem, in Deos retulerat, se Divi filium nuncupabat, quod contigit anno U. C. 712. ut notavimus Ecl. 5. 64. De *aureo seculo, Saturno, & Latio*, Ecl. 4. 6. Notatque pacem ubique constitutam, anno U. C. 725. de qua Æn. 1. 295.

794. *Garamantas & Indos.*] Vel intellige veros Indos, Asiæ populos, de quibus Georg. 1. 57. & *Garamantas*, interioris Africæ populos, de quibus Æn. 4. 198. Testatur enim Suetonius c. 21. Indorum reges, Augusti fama permotos, ejus amicitiam quæsisse. Quod ex Eusebii chronico accidisse colligitur anno U. C. 728. At vero, cum eos ipse bello adeo non domuerit, ut ne lacessiverit quidem: malim *Indos* de Æthiopibus intimæ Africæ populis intelligere, de quibus Ecl. 10. 68. Hos enim appellatos fuisse Indos à veteribus ostendimus, Georg. 1. 171. & Georg. 4. 287. Africæ vero partes fere omnes tum cognitæ, ab Augusto domitæ sunt, sive per se, cum Ægyptum devicta Cleopatra in provinciam redegit, anno U. C. 724. sive per Autronium, qui ejus auspiciis de Africa triumphavit, anno U. C. 725. & alios deinceps.

795. *Jacet extra sidera tellus, &c.*] Describit eamdem Africam: quæ ita zonæ torridæ subjecta est; ut ultra tropicum Cancri ad septentrionem, extra tropicum Capricorni ad meridiem excurrat: quæ ultima pars, etsi non circumlustrata fuerat à veteribus, tamen conjecturis nota esse poterat. Hoc zonæ torridæ spatium vocat poëta *Solis & anni vias*. quia Solis annuus in cœlo cursus iisdem tropicis definitur: neque Solis dumtaxat; sed & reliquorum sex planetarum, qui vocantur hic *sidera*, nec multum ex iisdem spatiis excurrunt. De *zona, tropicis, &c.* Georg. 1. 233. 238. 240. De *Africa*, Ecl. 1. 65.

796. *Cœlifer Atlas, &c.*] *Atlas*, mons quidem est Africæ septentrionalis, de quo Æn. 4. 247. Sed cum veteres interiorem ac meridialem Africam parum cognoscerent, isque mons Africæ sit maximus & longa serie productus; montes harum re-

Quis procul ille autem ramis insignis olivæ,
Sacra ferens? nosco crines incanaque menta

gionum omnes Atlantis propaginem putabant; ut omnes earumdem populos Æthiopum nomine complectebantur, Æn. 4. 480. *Axem aptum stellis*, explicuimus ibidem, v. 482.

798. *Caspia regna.*] Asiam intelligit, ubi *Caspium* est mare, nunc *mer de Baccu, de Sala*: & circa illud ad septentrionem Sarmathæ & Scythæ, ad meridiem Parthorum imperium, ad occidentem Armeni. Cum Parthis quid egerit, vidimus Georg. 4. 561.

799. *Mæotica tellus.*] Septentrionales significat Europæ populos, ubi *Mæotis palus*, nunc *Mar bianco*, circa quam minores Tartari: quæ tamen loca ab Augusto tentata non liquet; sed fœdere tantum adjuncta.

800. *Septemgemini turbant*, &c.] id est, *turbantur*. Sic etiam in prosa oratione Tacitus: *Si una alterave civitas turbat*. De *Nilo*, Ægypti fluvio, ejusque septem ostiis, Georg. 4. 287.

801. *Alcides tantum*, &c.] *Hercules*, cur *Alcides* dictus, Æn. 5. 414. fuis in varias orbis partes expeditionibus famosus. Adfuit enim Jasoni in Colchica velleris aurei direptione, Busirin occidit in Ægypto, Geryonem in Hispania, Erycem in Sicilia, Diomedem in Thracia: Hesperidum hortos in extrema Africa diripuit:

comprehensam; aprum,
tho Arcadiæ item monte
ptum; hydram in *Lerna* p
cenas inter & Argos, in
neque enim inde multa
spatia peragrasse Hercul
potest. De *Herculis labor*
8. 288.

805. *Liber agens*, &c.]
sive *Baccho*, ejusque in
riis, Ecl. 5. 69. Ecl. 7.
301. Dicitur idem Hispa
inde Ægyptum, & Li
agrasse. Et *Nysa* quidem
meratur. 1. Urbs in Ægy
vicina, ubi Diodorus
Bacchi constituit. 2. Urbs
Merum, in India, non l
phene fluvio, qui in o
Indi partem influit; qua
Indiam peragrante condit
tione cepit & liberam re
xander. 3. Alterum e Par
nibus, juxta aliquos:
Baccho sacrum dicunt;
sitrum cacumen, Cirrha
Apollini dicatum. Vic
Nysa statuitur à Stephan
cone, qui Bœotiæ mons e
æmulus. Bacchi autem
quibus distinguuntur; n
quadraginta: quorum om
tribuuntur Baccho filio

s. Romani : primus qui legibus urbem
labit, Curibus parvis & paupere terrâ
ıs in imperium magnum. Cui deinde subibit,
qui rumpet patriæ, residesque movebit
us in arma viros, & jam desueta triumphis
nina. Quem juxtà sequitur jactantior Ancus,
c quoque jam nimium gaudens popularibus auris.
& Tarquinios reges, animamque superbam
ris Bruti, fascesque videre receptos?
sulis imperium hic primus, sævasque secures
ipiet : natosque pater, nova bella moventes,
pœnam pulchrâ pro libertate vocabit,
lix : utcunque ferent ea facta minores,
:et amor patriæ laudumque immensa cupido.
n Decios, Drusosque procul, sævumque securi
ce Torquatum, & referentem signa Camillum.
autem paribus quas fulgere cernis in armis,
cordes animæ nunc & dum nocte premuntur;
quantum inter se bellum, si lumina vitæ
gerint, quantas acies stragemque ciebunt!

filio : in pace perpetua ut-tinuit : unde coronatur *oli-* æ pacis insigne est : annos vi-inta, quorum tres & qua-regnavit, quare hic descri-to *incana*, id est *valde cano*, 84.

ullus, &c.] *Tullus Hostilius*, manorum tertius, neque è neque è Numæ genere. Al-llo pacem abrupit, quod gravis pestilentia : ob quam am sacra dum Jovi faceret, mine cum tota domo confla-

ctantior Ancus, &c.] *An-ius*, rex quartus, Numæ filia : multa fecit in populi à, *cuilibet superiorum regum sque & artibus & gloria par*, ivius, *Aura popularis*, est avor; & sic describitur à Ci-uinctius, pro Cluentio, 77. *ularis, qui omnes rumorum mum ventos colligere con-*

arquinios.] Corintho oriun-o hujus nominis Romæ re-it: *Priscus*, & *Superbus* Prisci iorum medius Servius Tul-titur à Virgilio propter ob-m stirpis. *Priscus*, Anci fi-peta occisus est : *Superbus*, am à Sexto filio suo Lucre-itiam, cum tota familia re-is est : auctoribus conspira-uto & Collatino : qui per-petuum regum imperium in annuum consulare permutarunt, & *fasces*, ac purpuram & alia summæ potestatis insignia sibi cæterisque deinde consulibus attribuerunt. De *fascibus* virgarum, quarum in medio securis eminebat, Georg. 2. 495.

820. *Natosque pater*, &c.] *Titus* & *Tiberius*, Bruti filii, cum de revocandis in urbem Tarquiniis clam egissent, palam virgis cæsi, ac deinde securi percussi sunt, patre jubente ac spectante. Quo facto utrùm laudem Brutus meruerit à posteris, varie disceptatum est : unde addit, *utcunque ferent*, &c.

824. *Decios*, *Drusos*, &c.] Familias Romæ nobiles commemorat, *Decios*, quorum tres pro republica vitam devovere, variis temporibus, ut diximus, Georg. 2. 169. *Drusos* : cognomen fuit illatum in familiam Livium ob *Drusum*, Gallorum ducem, ab uno aliquo ejus familiæ trucidatum. In hac multi consules ac tribuni plebis. ex ea orta Livia Drusilla, tum Augusti conjux. *Torquatum* T. Manlium intelligit : qui anno U. C. 393. ob detractum Gallorum duci à se occiso *torquem* indè *Torquati* cognomen in familiam intulit : ter consul fuit : ter dictator : tertio consulatu triumphavit de Latinis, anno 414. quo bello filium securi cædi jussit, quod contra edictum ducem Tusculanorum pugna interfecisset. *Camillum.* M. Furium Camillum; qui

qui quinquies dictator fuit, quater triumphavit, de Veientibus, de Volscis, de Gallis Roma liberata, iterum de Gallis octogenarius, anno U. C. 337.

830. *Aggeribus socer Alpinis, &c.*] Cæsar, cujus filiam Juliam Pompeius in matrimonio habuerat. In auxiliis Cæsaris erant Galli & Germani ab occidente: in Pompeii auxiliis, Asiatici ab oriente. Undè Cæsarem ait venturum ex Alpibus, qui montes Italiam à Gallia dividunt, Ecl. 10. 47; Pompeium ex orientalibus Auroræ partibus. ἠὼς enim est *Aurora*.

Arx Monœci, *Monaco*, seu *Mourgues*: principatus, arx, & portus, in ora maritima Liguriæ *de la coste ou riviere de Genues*, & ipso Alpium maritimarum initio: dictus *Herculis Monœci* portus; quod Hercules pulsis hostibus, illic aut solus regnaverit, aut solus privato in templo cultus fuerit, à μόνος *solus*, & οἰκῶν *habitans*.

833. *Animis assuescite bella.*] Duplex commutatio. I. *Assuescite bella animis*; pro *assuescite animos bellis*. II. Neutrum activo: *assuescite* pro *assuefacite*. Et sic fere Velleius Paterculus l. 2. 79. *Militis ac remigis navalibus assuescendo certaminibus præfectus est Marcus Agrippa.*

835. *Sanguis meus.*] Julius Cæsar,

loponnesi, quam v

loponnesum Græci

que fuissent in fæ

rum; tandem Ro

ad illud, quod vo

rum concilium di

Corinthum, ibique

à Romanis appell

victi, Corinthus e

eorumque socii, At

Megarenses, totaq

nesus & Græcia

subdita: eique præ

tus, Achaiæ Præ

pellatus est; quia R

tum Græciæ prim

universam subeger

sanias in Attica. H

mum à Q. Cæcilio

perfecta à L. Mum

de iis triumphavit

Capitolium, templ

me, Arx cœptum

eo, in colle qui p

tus fuit, deinde

men inditum ab in

mano capite, dum

netentur. Huc sol

ci triumphantes, u

Jovis gradu deps

838. *Eruet ille A*

hic non significat

citer victos. Tum

Ultus avos Trojæ, templa & temerata Minervæ; —.
Quis te, magne Cato, tacitum; aut te, Cosse, relinquat?
Quis Gracchi genus? aut geminos, duo fulmina belli,

buitur L. Æmilio Paullo: qui Persæum vel Persen, Philippi filium, iisdem fere auxiliis confidentem, vicit & in triumpho duxit, ann. 587. III. Tribuitur Q. Cæcilio Metello, qui Andriscum sive Pseudophilippum, patre Perseo falso gloriantem, iisdem opibus fretum, ultimumque Macedoniæ regem, vicit: & bellum Achaïcum inchoavit, de quo mox dicebamus, triumphavitque anno U. C. 608. *Philippus* autem, ejusque filius *Perseus*, & *Andriscus*, ex *Æacidarum* & *Achillis* familia genus ducere se gloriabantur, ut testatur Silius Italicus de Philippo: *Hic gente egregius, veterisque ab origine regni Æacidum sceptris proavoque tumebat Achille.* Idem ait Propertius l. 4. 12. 39. De genitivo *Achillei*, pro *Achillis*, Æn. 1. 224.

840. *Ultus avos Trojæ, &c.*] Quæ à Græcis, Achæis præsertim & Peloponnesiis, excisa fuerat. *Templa temerata Minervæ* fuerant; tum à Diomede & Ulysse, cum è Trojano ejus templo Palladium subripuerant, Æn. 2. 166. tum Aiace Oïlei filio, qui Cassandram eodem in templo violaverat, Æn. 1. 44. Æn. 2. 404.

841. *Magne Cato.*] Duo præcipui fuerunt hujus nominis: *major* alter & *censorius*, qui ad summam senectutem pervenit: *minor* alter, & *prætorius*, è majoris posteris; qui bello Cæsariano sibi mortem Uticæ conscivit, ne in Cæsaris potestatem veniret: ambo sic insignes gravitate, ut quisquis gravitatem affectat, tertius dicatur Cato. Juvenal. Sat. 2. 40. *Tertius è cœlo cecidit Cato. Major*, de quo hic agitur, Tusculo oriundus, è Portia gente obscura, ob prudentiam dictus est *Cato*, Latinis enim, *catus*, est prudens. Prætor Sardiniam subegit. Consul anno U. C. 559. anno insequente de Hispania proconsul triumphavit, Censor anno U. C. 579. L. Quinctium Flamininum consularem è senatu ejecit. Tertio bello Punico Carthaginem esse delendam censuit: septuagenarius litteras Græcas didicit: Octogenarius Galbam accusavit: ipse quater & quadragies accusatus, semper absolutus.

Cosse.] *A. Cornelius Cossus*, exciso Larte Volumnio Veientium rege, opima ejus spolia Jovi Feretrio secunda consecravit, cum Romulus prima dedicasset; Id referunt multi in annum U. C. 325. Dubitatur vere, an consul, an magister equitum, an militum tribunus, id Cossus fecerit. Dictator deinde factus anno U. C. 369. triumphavit de Volscis: & M. Manlium Capitolinum, regni affectati suspectum, in carcerem conjecit.

842. *Gracchi genus.*] Hujus familiæ clarissimus fuit *Tiberius Sempronius Gracchus*: qui prætor de Hispania citeriore, seu Celtiberis, triumphavit, destructis oppidis eorum trecentis, anno U. C. 576. Consul anno insequente, sortitus Sardiniam, iterum de ea proconsul triumphavit, anno 579. Censor anno 585. Consul iterum anno 591. graves gessit cum Scipione Africano majore inimicitias: quibus tamen depositis, filiam ejus Corneliam accepit conjugem. Ex ea duodecim liberos sustulit: è quibus filii duo superstites, Tiberius & Cajus Gracchus: qui ambo Tribuni plebis diversis temporibus facti, cum per leges agrarias affectare regnum viderentur, concitato optimatum tumultu similiter perierunt; Tiberius quidem, anno 621. Cajus, anno 633.

Duo fulmina belli Scipiadas, &c.] *P. Cornelius Scipio Africanus major* & *P. Cornelius Scipio Æmilianus Africanus minor*, majoris nepos, ex familia Pauli Æmilii Macedonici per adoptionem assumptus. *Major*, anno U. C. 543. ætatis suæ 24. extra ordinem missus in Hispaniam, inde Pœnos expulit. Consul factus anno 549. in Africam anno sequente proconsul trajecit: ibique cæsis Pœnis, coëgit Annibalem ad patriæ tutelam ex Italia regredi: subactæ Carthagini tributum & obsides imperavit, ideoque nomen Africani & triumphum tulit, bello Punico secundo confecto, anno 553. Censor deinde fuit anno 555: Iterum Consul anno 560. Ter electus princeps Senatus: adversus Antiochum Syriæ regem profectus est, legatus Lucii fratris, qui ex ea victoria dictus est Asiaticus. Inde reversus, & accusatus à Petilliis tribunis plebis, recepta ab Antiocho ob dandam pacem pecunia, indignum ratus adesse se ad causam dicendam, abiit Liternum in Campaniam, ibidemque mortuus est, anno circiter 567. *Minor*, Consul renunciatus ante ætatem favore populi, anno U. C. 607. bellum Punicum tertium con-

Scipiadas, cladem Libyæ? parvoque potentem
Fabricium? vel te sulco, Serrane, serentem?
Quo fessum rapitis, Fabii? Tu Maximus ille es,
Unus qui nobis cunctando restituis rem.
Excudent alii spirantia mollius æra,
Credo equidem: vivos ducent de marmore vultus;
Orabunt causas melius; cœlique meatus
Describent radio, & surgentia sidera dicent:
Tu regere imperio populos, Romane, memento,
Hæ tibi erunt artes, pacisque imponere morem,
Parcere subjectis, & debellare superbos.
Sic pater Anchises; atque hæc mirantibus addit:
Aspice, ut insignis spoliis Marcellus opimis

fecit deleta Carthagine, indeque triumphavit anno 608. Censor anno 612. Iterum Consul, anno 620. Numantia citerioris Hispaniæ urbe deleta triumphavit, anno 622. Mortuus in lecto repertus est, anno 625. ita ut quædam elisarum faucium in capite notæ apparerent: suspecta fuit dati veneni uxor ejus Sempronia, soror Gracchorum, cum quibus fuerant Africano simultates. De ejus morte nulla est habita quæstio. *Belli fulmina* vocantur duce Lucretio, qui de eorum altero ait l. 3. 1048. *Scipiades belli fulmen, Carthaginis horror.* Et Cicerone, qui de aliis ejusdem gentis, in orat. pro Cornelio Balbo 34. *Cum duo fulmina nostri imperii subito in Hispania Cn. & P. Scipiones extincti occidissent.* De *Libya*, Africa, Æn. 1. 162.

844. *Fabricium.*] *C. Fabricius* bis consul fuit, bis triumphavit: & primo quidem consulatu de Etruscis, anno 472. secundo de Samnitibus & Lucanis, anno 476. *Parvo potens*, quia paupertatis studio nobilis, auro neque à Samnitibus neque à Pyrrho rege corrumpi potuit: responditque, Romam aurum non habere, sed habentibus aurum imperare.

Serrane, &c.] *L. Quinctius Cincinnatus* bis dictator: prima dictatura de Æquis triumphavit, anno 296. secunda Sp. Mælium affectati regni suspicione laborantem per Servilium Ahalam obtruncavit, anno 315. tum octogenarius ex agro quatuor jugerum, quem arabat ipse & serebat, ad magistratum eductus, unde *Serrani* cognomen habuit à *serendo*.

845. *Fabii? Tu Maximus, &c.*] *Fabiorum* nobilissima gens, & patritia, & ab Hercule deducens genus, una bellum adversus Veientes in se suscepit: quo bello sex & treceni à Veientibus ad fluvium Cremeram per insidias oppressi sunt: uno ex universa familia superstite, qui propter teneriorem ætatem domi relictus fuerat: per hunc propagatum est genus; & ex ejus posteris fuit *Q. Fabius Maximus*, qui quinquies consul, semel censor, bis dictator, bis princeps senatus; bis triumphavit: primo quidem consulatu, de Liguribus, anno 521. quinto autem de Pœnis, Tarento recepta, anno 545. Annibalis ferociam & fortunam constantia sua contudit; remque Romanam, acceptis ad Trebiam & Trasimenum cladibus fractam, cunctatione restituit: unde *cunctator* est appellatus. Hunc versum Virgilius ex annalibus Ennii totum transtulit: *Unus qui nobis, &c.*

847. *Excudent alii, &c.*] Artem regnandi propriam Romanorum comparat cum gentium aliarum artibus: cum statuaria Corinthiorum, oratoria Atheniensium, astrologica Chaldæorum & Ægyptiorum. De *radio* seu virga mathematica, ad varias cœli terrarumque partes assignandas, diximus Ecl. 3. 41.

855. *Spoliis Marcellus opimis.*] *M. Claudius Marcellus*, plebeiæ, sed insignis, familiæ, quinquies consul, semel triumphavit: primo nempe consulatu: de Gallis Insubribus Germanisque eorum sociis, occiso Germanorum rege Virdumaro, captaque Gallorum urbe primaria Mediolano, anno U. C. 532. Tertio consulatu missus in Siciliam, Syracusas, Annibali Pœnisque faventes, & Archimedis industria defensas, triennii obsidione cepit: ideoque ovans urbem ingressus est, anno 543. Primus Annibalem in fugam vertit, commis-

[illegible]reditur, victorque viros supereminet omnes.
[illegible] rem Romanam magno turbante tumultu
[illegible]at eques: sternet Pœnos, Gallumque rebellem;
[illegible]tiaque arma patri suspendet capta Quirino.
[illegible]que hic Æneas (una namque ire videbat
[illegible]egium forma juvenem & fulgentibus armis;
[illegible] frons læta parum, & dejecto lumina vultu):
[illegible]s, pater, ille virum qui sic comitatur euntem?
[illegible]us? anne aliquis magna de stirpe nepotum?
[illegible]i strepitus circa comitum! quantum instar in ipso est!
[illegible] nox atra caput tristi circumvolat umbra.
[illegible]m pater Anchises lacrymis ingressus obortis:
[illegible]nate, ingentem luctum ne quære tuorum.
[illegible]tendent terris hunc tantum fata, neque ultra

[illegible] certamine; inde singulari [illegible] congressus, tandem [illegible] circumventus [illegible] interfectus est anno 5[illegible]. [illegible] dicebantur, quæ dux [illegible] in pugna occiso detraxerat: [illegible] Marcellus Virdomaro.

Pœnos.] Propter bellum [illegible] ita appetunt. Sic enim Philippica [illegible] [illegible] quod erat [illegible] Gallorum, quod [illegible] præterea [illegible] [illegible]. Propterea [illegible], quo Marcellus prædictam [illegible] ad majorem celebrationem [illegible] Gallos & Virdomarum [illegible] Pœnos, Carthaginensibus, [illegible].

Tertiaque arma, &c.] Prima [illegible] spolia retulit Jovi Feretrio Romulus, de Acrone Cæninensium [illegible], supra v. [illegible]. Secunda Cossus [illegible] Tolumnio Veientium [illegible], v. 841. Tertia hic Marcellus [illegible] Virdomaro: post quem [illegible], ut perhibet Plutarchus [illegible]. At quæ [illegible]

Suspendet Jovi Quirino: id est Jovi Feretrio. Quemadmodum enim dicitur Janus Quirinus, apud Suet. in Augusto 22. & Horat. Od. [illegible], quod belli præses esset, & ejus templum [illegible] a Romulo Quirino conditum, ut [illegible] Macrob. Saturn. 1. 9. sic Jupiter Feretrius hic utroque modo dici Quirinus potuit. [illegible] Quirinus porro nomen [illegible] hasta, quæ Sabinis curis [illegible] dicitur, [illegible] primo est & Marti & Romulo, ob bellicarum [illegible].

865. Quantum instar in ipso est!] Quæ similitudo! quæ [illegible] [illegible], cum [illegible] Marcelli virtute! Instar, nomen est, [illegible], indeclinabile. Cicero in [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] instar [illegible]. [illegible] in Cæsare [illegible]. [illegible] instar [illegible]. Columella 1. 2. [illegible] instar [illegible] digitorum [illegible]. [illegible], Gellius [illegible] temporum [illegible] [illegible] dixerunt, ad instar.

867. Ingressus.] Incipere loqui, ut Georg. 2. 175. Tibi res antiquæ laudis & artis ingredior.

869. Ostendent terris hunc, &c.] Indicat M. Marcellum, Octaviæ sororis Augusti filium ex C. Marcello: quem Augustus etiam puerum destinaverat maritum Juliæ filiæ suæ, ideoque filium & imperii successorem adoptaverat. Is [illegible] ædilis & pontifex ante tempus, paulo post, anno U. C. 731. ætatis circiter 20. apud Baias obiit, aquarum frigidarum balneis, specie reficiendæ valetudinis, curatus ab Antonio Musa medico; vel per imprudentiam, vel fraude Liviæ suasu. Corpus ejus Romam delatum, in campo Martio, juxta urbem, secundum Tyberim, crematum ac tumulatum

Seu spumantis equi foderet calcaribus armos.
Heu miserande puer! si quà fata aspera rumpas,
Tu Marcellus eris. Manibus date lilia plenis:
Purpureos spargam flores animamque nepotis
His saltem accumulem donis, & fungar inani
Munere. Sic totâ passim regione vagantur
Aëris in campis latis, atque omnia lustrant.
Quæ postquam Anchises natum per singula duxit,
Incenditque animum famæ venientis amore;
Exin bella viro memorat quæ deinde gerenda:
Laurentesque docet populos, urbemque Latini;
Et quo quemque modo fugiatque feratque labore
Sunt geminæ Somni portæ: quarum altera fertur
Cornea, quà veris facilis datur exitus umbris:

tum est: maximo populi Romani dolore, magnificentissimo funere, quod lecti sexcenti comitati sunt.

871. *Propria dona.*] *Perpetua*, ut diximus Ecl. 7. 31. De *Mavortis* sive *Martis urbe*, Roma, Æn. 1. 280. De *Tyberino fluvio*, Æn. 7. 330.

874. *Funera.*] Interpretare, vel funus ipsum, plurale pro singulari: vel lectos illos sexcentos: cæteraque funeris ornamenta: vel cædes gladiatorum in funeribus usurpatas. De *Ilio*, Æn. 1. 5. De *Latinis*, Æn. 1. 10. Æn. 7. 54.

878. *Heu pietas! heu, &c.*] Deplorat

cum librum hunc sext[...] Augusto recitaret, anim[...] jussitque pro singulis h[...] ti versibus auctori den[...] merari. Inde constat, [...] mortis illius luctu peri[...] ta librum nunc fuisse, [...] U. C. 731. Nec plures [...] annos, in sex poster[...] collocasse, cum in sex [...] citer septem posuisset. [...] *florum circa sepulcra* Æ[...]

887. *Aëris in campis* [...] sio; quod *aëreum* dici[...] vacuum & inanibus u[...]

ltera, candenti perfecta nitens elephanto;
d falsa ad cælum mittunt insomnia manes.
is ~~ubi~~ tum natum Anchises unàque Sibyllam
osequitur dictis, portâque emittit eburnâ,
e viam secat ad naves, sociosque revisit.
um se ad Caïetæ recto fert ~~litore~~ portum.
ichora de prora jacitur, stant litore puppes.

.qui rerum inanimarum spe- *omniis* Virgilius jam antea assignavit ulmum ingentem in lo inferorum, v. 283. Sed illic tantum hærere somniorum a arbitror: hic vero propriam mum: cui portas geminas at- , Homero duce, Odyss. 19. 562. *m* alteram, qua falsa; *cor-* qua vera Somnia emittuntur. discriminis rationem afferunt quod cornea, sint pervia vi- burnea vero, impervia: alii, ornu naturam oculorum refe- bur naturam dentium; quæ autem videntur oculis multo sunt certiora, quam quæ alieno tantum ore famaque percipiuntur. Cum igitur Virgilius Æneam eburnea porta emittit; indicat profecto, quidquid à se de illo inferorum aditu dictum est, in fabulis esse numerandum. De *elephanto*, pro ebore, quod elephanti dens est, Georg. 1. 57. De *manibus*, pro diis inferorum, supra, v. 743. De *Caïeta*, Æn. 7. 1. De *anchoris*, supra, v. 4. De *hoc situ navium in litore*, Æn. 3. 277. unde versus iste decerptus est.

****

VIRGILII MARONIS ÆNEIDOS LIBER VII.

ARGUMENTUM.

as è Cumano litore ad occidentem provectus, tumulatâ in Au- ncorum litore Caietâ nutrice suâ, prætergressus montem Circæum, habitatione & veneficiis infamem, ad ostia Tyberis appellitur. Latinus illic Aboriginibus imperabat. Huic unica erat filia La- , Fauni oraculis destinata externo marito, Amata tamen matris ate promissa Turno Rutulorum regi. Mittit Æneas Oratores itum, in urbem Latini regiam. Latinus Æneam, non modo in- ; sed oraculi memor, etiam in generum admittit. Interim Ju- osperis Trojanorum rebus offensa, evocat Alecto ex inferis. Ale- mum Amatam Latini uxorem ita concitat, ut illa Bacchi sacra s filiam abscondat in montibus. Turnum deinde Furiis iisdem bellum: & Trojanos Latinosque invicem committit; occiso per- ium cervo, qui Tyrrhei pastoris regii filio erat in deliciis. Omni- lum frementibus, Latinus unus obsistit: tamen, Junone ipsâ rtas aperiente, rem fatis permittere cogitur. Confluunt ad Tur- e omnibus Italiæ partibus auxilia: Mezentius, ejusque filius , cum Agyllinis; Catillus & Coras, cum Tyburtinis; Cæculus cum is, &c.

Dives inaccessos ubi Solis filia lucos
Assiduo resonat cantu, tectisque superbis
Urit odoratam nocturna in lumina cedrum,
Arguto tenues percurrens pectine telas.
Hinc exaudiri gemitus, iræque leonum
Vincla recusantum & sera sub nocte rudentum;
Setigerique sues, atque in præsepibus ursi
Sævire, ac formæ magnorum ululare luporum:
Quos hominum ex facie Dea Sæva potentibus herb
Induerat Circe in vultus ac terga ferarum.
Quæ ne monstra pii paterentur talia Troës
Delati in portus, neu litora dira subirent;

1. TU *quoque.*] In litore maris Tyrrheni, & finibus novi Latii; nunc ea parte regni Neapolitani, quæ dicitur *Terra di Lavoro*, est hodieque *Caïeta*, *Gaeta*, urbs cum sinu & promontorio cognomine. Nomen alii cum Virgilio ab *Æneæ* nutrice repetunt: Aurelius Victor à *καίειν* incendere, quod illic Æneæ naves à Trojanis mulieribus incensas quidam dicant: Strabo à Laconum lingua, qui curva omnia *καιάττας* vocant.

3. *Servat honos sedem tuus.*] Vel sensum habet, quem in interpretatione suggerimus. Vel est hypallage sive commutatio, pro: *sedes servat honorem & memoriam tuam.* Æn. 6.

5. dixit *Illaudati Busi*
est, quem nemo debet l
vis eum nemo debet lau
vit eum Isocrates lauda

12. *Resonat cantu* luc
sonare docet, Neutrum
ut ferè Æn. 6. 832. *A*
Porro Circe *urit cedru*
e cedro, pretiosa arbo
non sentit, & unde olen
Percurrit telas; telam
muliebre, de quo Æn.
ne arguto, id est, vel
acuto.

16. *Rudentum.*] Prop
rum *rudere*. Georg. 3. 37
rugire, sed vox ista voce
torum est.

Neptunus ventis implevit vela secundis,
Atque fugam dedit, & præter vada fervida vexit.
Jamque rubescebat radiis mare, & æthere ab alto
Aurora in roseis fulgebat lutea bigis:
Cum venti posuere, omnisque repente resedit
Flatus, & in lento luctantur marmore tonsæ.
Atque hic Æneas ingentem ex æquore lucum
Prospicit: hunc inter fluvio Tyberinus amœno,
Vorticibus rapidis & multâ flavus arenâ,
In mare prorumpit: variæ circumque supraque
Assuetæ ripis volucres & fluminis alveo,
Æthera mulcebant cantu, lucoque volabant.
Flectere iter sociis, terræque advertere proras
Imperat: & lætus fluvio succedit opaco.
Nunc age, qui reges, Erato, quæ tempora rerum,
Quis Latio antiquo fuerit status, advena classem
Cum primum Ausoniis exercitus appulit oris,
Expediam: & primæ revocabo exordia pugnæ.
Tu vatem, Tu Diva mone: dicam horrida bella,
Dicam acies actosque animis in funera reges,
Tyrrhenamque manum, totamque sub arma coactam
Hesperiam. Major rerum mihi nascitur ordo,
Majus opus moveo. Rex arva Latinus & urbes
Jam senior longa placidas in pace regebat.
Hunc Fauno & Nymphâ genitum Laurente Maricâ
Accipimus. Fauno Picus pater: isque parentem
Te, Saturne, refert; tu sanguinis ultimus auctor.

25. *Jamque, &c.*] De *Aurora*, [illegible]que *bigis*, Georg. 1. 249. De *lu-*[illegible]*olore*, Ecl. 4. 44.

28. *Tonsæ.*] Remi: sic dicti, vel quia [illegible] e ligno *attonso* & dolato, vel quia [illegible] *tondent*, *tundunt* & verberant: [illegible]iana & Lucretiana vox. Lucr. l. 554. *Antennas, proram, malos, [illegible]fasque natantes.*

30. *Tyberinus.*] Fluvius, vel potius [illegible] Deus. De *eo*, Æn: 8. 330.

36. *Fluvio succedit opaco.*] *Umbro-*[illegible], propter arbores ripam hinc inde [illegible]mbrantes.

37. *Erato.*] Musa quæ versibus [illegible] amatoriis, ab ἐράω *amo*. Hanc [illegible]ocat, quia bellorum sequentium [illegible] ex amore Turni & Æneæ in La-[illegible]am. De Musis, Ecl. 3. 69. De [illegible] antiquo & *Ausoniis*, infra, v. [illegible]

42. *Tyrrhenam.*] Tuscam, Etrus-[illegible], Æn. 2. 781. De *Hesperia*, Ita-[illegible], Æn. 1. 534.

47. *Hunc Fauno, &c.*] Obscura [illegible]t admodum hujus familiæ series, & fabulis confusa. Multi discedunt à Virgilio, qui tres à Saturno gradus tantùm numerat: Saturnum. Picum, Faunum seu Fatuelum, & Latinum. Alii novem distinguunt gradus; in iisque geminum Saturnum, geminum item & Picum & Faunum: aiuntque ea junioribus Pico & Fauno tribui à Virgilio, quæ priscis tribui debuissent. Addunt hos *Aboriginum* reges fuisse, qui *Latini* deindè a Latino dicti sint: quanquam Latinorum nomen multo fuisse Latino rege antiquius quidam volunt, inter quos ipse Virgilius, ut diximus Æn. 1. 10. De *Saturno* ejusque fuga in Italiam, Æn. 8. 319.

Laurente Maricâ.] Uxor *Fauni*, seu *Fatueli*, dicta est *Fauna*, aut *Fatua*. Nomen habuere à *fando*, vel *fatu*: quia furore correpti futura *fari* ac dicere solebant. *Marica* autem Nympha, ex qua Faunus suscepit Latinum, juxta alios ipsa Fauna; quæ à Minturnensibus, ad ostia Lyris fluvii, sacro in luco colebatur. Laurens

Filius huic, fato Divûm, prolesque virilis
Nulla fuit: primâque oriens erepta juventâ est.
Sola domum & tantas servabat filia sedes;
Jam matura viro, jam plenis nubilis annis.
Multi illam magno è Latio totaque petebant
Ausonia. Petit ante alios pulcherrimus omnes
Turnus, avis atavisque potens: quem regia conjux
Adjungi generum miro properabat amore:
Sed variis portenta Deûm terroribus obstant.
Laurus erat tecti medio, in penetralibus altis,
Sacra comam, multosque metu servata per annos:
Quam pater inventam, primas cum conderet arces,
Ipse ferebatur Phœbo sacrasse Latinus;
Laurentisque ab ea nomen posuisse colonis.
Hujus apes summum densæ, mirabile dictu,
Stridore ingenti liquidum trans æthera vectæ,
Obsedere apicem: & pedibus per mutua nexis,

vocatur ex regionis nomine: de quo infra, v. 63.

52. *Filia.*] Lavinia, quæ demùm Æneæ nupsit, occiso Turno, Æn. 12.

54. *Magno è Latio, totaque Ausonia.*] Duplex *Latium* fuit: antiquum, à Tyberi fluvio ad Circæum montem, *Circello*. Novum, seu magnum, à Tyberi ad Lyrim amnem, qui nunc est *Garigliano*, complectens Volscos, Auruncos, Æques, &c. Hæc tamen *Latii* extensio à Romanis regibus est, multò Æneæ temporibus recentior: undè suspicantur multi, Latium hic pro tota Italia sumi, quemadmodum & Ausoniam. *Ausones*, Trojanis temporibus multo antiquiores, Italiæ partem incoluerunt Inferiorem, quæ ad Siciliam accedit. Mox, quia notissimi rebus gestis evaserant, factum est, ut eorum nomine à Græcis vocaretur tota Italia, à Sicilia usque ad Alpes. Pulsi deindè ab aliis, ultimo consederunt inter Volscos & Campanos, circa Lyrim, Caietam, & Minturnas; & *Aurunci* tunc appellati sunt. Vide Cluver. Italiæ l. 3. 9.

56. *Turnus avis, &c.*] *Dauni* & *Venilia* filius: Rutulorum rex. *Venilia* soror erat Amatæ Latini uxoris, divinis honoribus affecta, Æn. 10. 76. Daunus maternum genus ducebat à Jove per Danaën, infra, v. 372. paternum à Pilumno, Deo etiam habito, Æn. 10. 76. De *situ Rutulorum*, infra, v. 794.

56. *Regia conjux.*] Amata, Veniliæ soror.

62. *Phœbo sacrasse.*] Quia laurus Phœbo dilecta. De *Phœbo*, Ecl. 3. 62.

62. *Laurentis colonis.*] *Laurens*, nomen constat fuisse primo inditum sylvæ laureæ, quæ circà litus Tyrrheni maris fuit, à Tyberi orientem versus porrecta. Inde vicina regio *Laurens* etiam dicta est. Inde *Laurens* dicitur Marica Nympha, Fauni uxor, v. 47. Inde Picus, *Latini* avus, dicitur etiam *Laurens*, v. 371. Inde Turnus ipse eodem appellatur nomine, v. 650. quia Rutulorum regionem sylva illa attingebat. Porro cum arces primas ibidem condidisse Latinus dicatur, & Laurens Picus, ejus avus, eodem loco regiam habuisse, v. 171. aut sibi male consentit Virgilius: aut dicendum, regiam quidem à Pico esse conditam, à Latino *arces*, sive munitiones, additas, & urbem, à lauro præcipuæ magnitudinis, appellatam esse *Laurentum*; quod nomen sylvæ tantum & regioni commune prius fuerat. Dicuntur incolæ, *Laurentes*, *Laurentini*, *Laurentii*, & *Laurenti*, hic & apud Plinium l. 14. 3. quanquam aliqui legunt hic *Laurentes* non *Laurentii*. Urbs posterioribus dicta est *Laurolavinium*, non quod eadem fuerit cum *Lavinio*, sed quod exhausta bellis utraque, & Laurente & Lavinio, utriusque incolæ Laurentum confluxerint, & urbem communi nomine dixerint, ut suspicatur Cluverius in antiqua Italia, l. 3. 3. atque ut videtur, ea nunc dicitur *Paterno*.

66. *Pedibus per mutua nexis, &c.*]

Examen

Examen subitum ramo frondente pependit.
Continuo vates: externum cernimus, inquit,
Adventare virum, & partes petere agmen easdem
Partibus ex iisdem, & summâ dominarier arce.
Præterea castis adolet dum altaria tædis,
Et juxta genitorem astat Lavinia virgo:
Visa, nefas, longis comprendere crinibus ignem,
Atque omnem ornatum flammâ crepitante cremari:
Regalesque accensa comas, accensa coronam
Insignem gemmis: tum fumida lumine fulvo
Involvi, ac totis Vulcanum spargere tectis.
Id vero horrendum ac visu mirabile ferri.
Namque fore illustrem famâ fatisque canebant
Ipsam, sed populo magnum portendere bellum.
At rex sollicitus monstris oracula Fauni
Fatidici genitoris adit, lucosque sub alta
Consulit Albunea; nemorum quæ maxima sacro
Fonte sonat, sævamque exhalat opaca Mephitim.
Hinc Italæ gentes omnisque Oenotria tellus
In dubiis responsa petunt: huc dona sacerdos
Cum tulit, & cæsarum ovium sub nocte silenti
Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit;
Multa modis simulacra videt volitantia miris:
Et varias audit voces, fruiturque Deorum

De hac apum glomeratione, quæ nunc dicitur, Georg. 4. 257. & 558. De apum examine, Ecl. 7. 7. 13.

70. *Partibus ex iisdem.*] Apes e Tyrrheni maris partibus venerant Laurentum, insederant lauri apicem: quo significabatur, externos Tyrrheno mari venturos, victores futuros, summum imperium adepturos. *Dominarier.* Extensâ syllabâ, pro, *dominari.*

71. *Adolet altaria tædis.*] Adolet thure ad altaria domesticorum Deorum, Æn. 1. 708. *Flammis adolere Penates.*

77. *Vulcanum.*] Deum ignis, pro igne, ut Georg. 1. 295.

82. *Lucosque sub alta Albunea.*] *Albunea* fons est profundissimæ altitudinis, unde erumpit fluvius *Albula*, nunc *la solforata*, sulfureis aquis memorabilis quæ primo frigidæ sunt, mox inducunt calorem. *Albula*, paulo infra Tybur, influit in *Anienem* fluvium, nunc *Teverone*. Odor ejus & sapor corruptus est: unde ait Virgilius exhalare *Mephitim*. Est autem *Mephitis*, Juno aeris corrupti præsidens, cui ædes apud Hirpinos fuit ad lacum Amsancti, ex Plinio l. 2. 93. & apud Cremonam ex Tacito hist. l. 3. Hic *Mephitis* pro ipso putore sumitur, ut Vulcanus pro igne, Jupiter pro aëre. Juxta Scaligerum vox Etrusca est, à Syris deducta, apud quos gravitatem odoris significat. Apud Albuneam *silva fuit sacra Musis*, ex Martiali: ibidem culti sunt Fauni, ex Virgilio & Silio: ibidem, ex Lactantio, Nympha *Albunea*, quæ Sibylla fuit Tyburtina. De Italis & *Oenotriis* Æn. 1. 534.

87. *Cæsarum ovium sub nocte* &c.] Plinius l. 16. 44. *Apud Tiburtes* (unde non longe abest Albunea) [illegible] ilices tres, etiam Tiburte conditore eorum vetustiores [illegible]. autem eum tradunt filium Amphiarai, qui apud Thebas obierit [illegible] Thebanum bellum. Pausanias autem in Atticis loquens de Amphiarao, insignem somniorum interpretem, qui a Græcis ideo inter Deos relatus est, ait, apud Oropum, Atticæ maritimam urbem, Amphiarai fontem esse ad templum: ubi arietem immolant, cujus substrata in pelle dormientes nocturna visa expectant. Ex iis colligit Cerdanus, ejusmodi sacra à Tiburte Amphiarai filio translata esse in Italiam; eaque à Virgilio esse Fauno attributa, quæ Amphiarao Græci tribuerant.

Colloquio, atque imis Acheronta affatur Avernis.
Hic & tum pater ipse petens responsa Latinus,
Centum lanigeras mactabat rite bidentes;
Atque harum effultus tergo stratisque jacebat
Velleribus. Subita ex alto vox reddita luco est:
Ne pete connubiis natam sociare Latinis;
O mea progenies; thalamis neu crede paratis.
Externi veniunt generi: qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant; quorumque à stirpe nepotes,
Omnia sub pedibus, qua Sol utrumque recurrens
Aspicit Oceanum, vertique regique videbunt.
Hæc responsa patris Fauni, monitusque silenti
Nocte datos, non ipse suo premit ore Latinus,
Sed circum late volitans jam fama per urbes
Ausonias tulerat: cum Laomedontia pubes.
Gramineo ripæ religavit ab aggere classem.
Æneas primique duces, & pulcher Iülus,
Corpora sub ramis deponunt arboris altæ:
Instituuntque dapes, & adorea liba per herbam
Subjiciunt epulis (sic Juppiter ipse monebat)
Et Cereale solum pomis agrestibus augent.
Consumptis hic forte aliis, ut vertere morsus
Exiguam in Cererem penuria adegit edendi;
Et violare manu malisque audacibus orbem
Fatalis crusti, patulis nec parcere quadris:
Heus! etiam mensas consumimus, inquit Iülus.
Nec plura, alludens. Ea vox audita laborum
Prima tulit finem: primamque loquentis ab ore
Eripuit pater, ac stupefactus numine pressit.

91. *Acheronta affatur*] *Avernis.*] Per *Acheronta*, fluvium infernum, de quo Æn. 6. 323. umbras Deosque inferorum intelligit. Per *Averna*, inferorum ostia, de quibus Æn. 6. 237. ipsos indicat inferos.

93. *Latinis.*] E Latio, quod complectitur Aborigines, Rutulos, Laurentes, Volscos, &c. supra, v. 54.

100. *Utrumque recurrens, &c.*] Magnitudinem notat futuri imperii Romani, vel ab oceano orientali ad occidentalem, qua Sol diurno motu decurrit, vel ab oceano septentrionali ad meridialem, qua Sol annuo motu discurrit. De *vario Solis motu*, Georg. 1. 238.

105. *Ausonias, &c.*] Supra, v. 54. *Laomedontia pubes*, à Laomedonte Trojano rege, Georg. 1. 502. *Aggere*, Æn. 5. 44. *Adorea liba*, placentas ex frumento purissimo, quod ador sive *far* appellatur: Æn. 7. 33. Et forte, quia appellat *liba*, innuit Virgilius sacrificia Diis tum primum ab Ænea facta esse: & e placentis *libatis* oblatisque socios pavisse famem, ut e victimarum extis fieri solitum videbimus Æn. 8. 183.

111. *Cereale solum.*] *Solum* est quod cuique rei sustentandæ supponitur, Ecl. 6. 35. *Ceres*, Dea frumenti, panis, Æn. 5. 79. *Cereale solum*, quadra e pane.

114. *Orbem fatalis crusti.*] Mox vocabit *quadram*, tum *mensam* & *placentas* intelligit, quæ pro patinis tum fuerunt, & vero sæpe esse solebant apud veteres. Hæc vocum diversitas e placentæ figura repetenda est. Erat enim rotunda quidem, sed lineis duabus decussatim in medio signata: itaque quatuor veluti quadris distincta. Ita Cerdanus e veteribus poëtis.

119. *Stupefactus numine.*] Oracu-

Continuo: salve fatis mihi debita tellus;
Vosque, ait, ô fidi Trojæ salvete Penates.
Hic domus, hæc patria est. Genitor mihi talia (namque
Nunc repeto) Anchises fatorum arcana reliquit:
Cum te, nate, fames ignota ad litora vectum a
Accisis coget dapibus consumere mensas;
Tum sperare domos defessus, ibique memento
Prima locare manu molirique aggere tecta.
Hæc erat illa fames: hæc nos suprema manebant,
Exitiis positura modum.
Quare agite: & primo læti cum lumine Solis,
Quæ loca, quive habeant homines, ubi mœnia gentis,
Vestigemus, & à portu diversa petamus
Nunc pateras libate Jovi, precibusque vocate
Anchisen genitorem, & vina reponite mensis.
Sic deinde effatus, frondenti tempora ramo
Implicat: &, Geniumque loci, primamque Deorum
Tellurem, Nymphasque & adhuc ignota precantur
Flumina: tum Noctem, noctisque orientia signa,
Idæumque Jovem, Phrygiamque ex ordine matrem
Invocat, & duplices cœloque Ereboque parentes.
Hic pater omnipotens ter cœlo clarus ab alto
Intonuit, radiisque ardentem lucis & auro
Ipse manu quatiens ostendit ab æthere nubem.

ino, quod ex Ascanii ore erum-, aut potius oraculi divina qua-olutione. *Pressit*: Vel *continuit* o: vel potius, *secum tacite ex*.

Trojæ Penates.] Dii regionis patrii ac domestici, qui cum natibus conjuncti, quos Troja imus, jam communi nomine es tutelaresque Trojæ ac Tro-m dicendi estis.

Illa fames.] Prædicta, non m ab Harpyia Cæleno, Æn. 3. ed etiam ab Anchisa: forte. ubi filio memorat futura bel-talia. *& quocumque modo fugiat-que laborem.*

Primo cum lumine Solis.] Pos-scis initio. Hunc enim diem in s, & libationibus, & Deorum tione posuerunt. De *libatione* sa, Æn. 1. 740. De *divinitate* a, Æn. 59. 96. 98. De *Geniis*, , Æn. 5. 95.

Primamque Deorum Tellurem, Juxta Hesiodum, qui in Theo-. 117. post Chaos primam Deo-omit *Terram*, quæ primo genuit m: ex Cœlo Oceanum, Satur-Gigantes, &c. Æneas deinde *Nymphas* precatur, de quibus Ecl. 2. 46. Et *flumina*, quæ suos quoque Deos habere putabantur. Et hos adjungit *Telluri*, quia eam ornant atque incolunt.

138. *Noctem, &c.*] Deam item, apud Hesiodum v. 123. prognatam e Chao, & parentem Diei atque Ætheris: unde cum ea conjungit *signa* sive *astra*, quæ noctu oriuntur & apparere incipiunt. Noctem invocat, ut imminentem, quia timebat sibi tum ab incolarum insidiis.

139. *Idæumque Jovem.*] Natum in Ida Cretæ monte, & educatum in Dictæo ejusdem antro, Georg. 4. 152. De *matre Phrygia*, Cybele, in Phrygia præcipue culta, Æn. 3. 111.

140. *Duplices cœloque Ereboque parentes.*] Venerem matrem, quæ in cœlo, & Anchisen patrem, cujus idolum quidem apud inferos erat, anima tamen in cœlo apud superos, Æn. 6. 748. De *Erebo*, profundo inferorum loco, Æn. 4. 510.

141. *Clarus ab alto intonuit.*] Fulmen sereno cœlo cadens, modo fausti, modo infausti ominis, Georg. 1. 487.

142. *Radiis lucis & auro.*] *Lucis aurea*. Sic Georg. 2. 192. *Pateris libamus*

Donaque ferre viro, pacemque exposcere Teucri
Haud mora: festinant jussi, rapidisque feruntur.
Passibus ipse humili designat mœnia fossâ,
Moliturque locum, primasque in litore sedes
Castrorum in morem pinnis atque aggere cingit.
Jamque iter emensi, turres ac tecta Latinorum
Ardua cernebant juvenes, muroque subibant.
Ante urbem pueri & primævo flore juventus
Exercentur equis, domitantque in pulvere currus
Aut acres tendunt arcus, aut lenta lacertis
Spicula contorquent, cursuque ictuque lacessunt.
Cum provectus equo longævi Regis ad aures
Nuntius ingentes ignota in veste reportat
Advenisse viros. Ille intra tecta vocari
Imperat, & solio medius consedit avito
Tectum augustum, ingens, centum sublime colum
Urbe fuit summâ, Laurentis regia Pici,
Horrendum sylvis & relligione parentum.
Hinc sceptra accipere, & primos attollere fasces

mus & auro.

144. *Diditur.*] Non *deditur*: hoc enim à *dido*, *trado*, illud à *dedo*, *distribuo*. Horat. Satyr. l. 2. 2. 66. *servis* ... *munera dedit.* Lucretius frequentissime. De *coronatione vini*, cum, vel implentur vino pocula, vel ipsa cinguntur floribus, Æn. 3. 525. &

ludi factæ, Georg. ...
Æn. 5. 43.

157. *Designat mœn*... ad orientalem Tybe... supra maris litus, ... dedit, ex Livio & D... ubi deinde *Ostia* ur... cio Romanorum ...

Regibus omen erat: hoc illis curia templum,
Hæc sacris sedes epulis, hic ariete cæso
Perpetuis soliti patres considere mensis.
Quin etiam veterum effigies ex ordine avorum
Antiqua è cedro, Italusque, paterque Sabinus
Vitisator, curvam servans sub imagine falcem,
Saturnusque senex, Janique bifrontis imago,
Vestibulo astabant, aliique ab origine reges,
Martia qui ob patriam pugnando vulnera passi.
Multaque præterea sacris in postibus arma,
Captivi pendent currus, curvæque secures,
Et cristæ capitum, & portarum ingentia claustra,
Spiculaque, clypeique, ereptaque rostra carinis.
Ipse Quirinali lituo parvâque sedebat
Succinctus trabeâ, lævâque ancile gerebat
Picus, equûm domitor: quem capta cupidine conjux

[illegible] solebant, unde auspicium [illegible], & auspicari, dicimus, pro initium capere & incipere & inaugurare, pro, [illegible].

174. Curia templum.] Curia locus est ubi res publicæ curantur: sive divinæ, ut sacrificia, sive humanæ, ut judicia, consilia: unde alii [illegible] ab eo dictam est, ut [illegible] curæ præerat, [illegible] inde apud Romanos curio. & postquam populus Romanus a Romulo tres in tribus distinctus est, singulæ tribus divisæ sunt in decem curias, sic dictas à locis, quo sacrorum negotiorumque causa separatim cives conveniebant.

175. Ariete caso perpetuis, &c.] Arietis sacrificium illis in partibus quam in usu fuisse jam diximus, v. 17. Perpetuis mensis, in longum porrectis, ubi continua serie sederent convivæ; non vero distinctis in sedilibus. Sic Æn. 8. 183. Perpetui tergo bovis. Porro considere, non in lecto accumbere ad mensas, heroïcis temporibus morem fuisse diximus, Æn. 1. 702.

178. Italus.] Hunc aiunt quidam fuisse Siculorum regem. Dionysius [illegible] virum, Oenotrum genere, [illegible] ex eorum Arcadum prosapia, qui [illegible] Oenotro Lycaonis filio illuc ex Peloponneso venerant: eumque propagato imperio, regionem Oenotriam ante dictam, nomine suo Italiam nuncupasse.

Sabinus vitisator, &c.] Sabinus nomen dedit Sabinis, genti ex Lacedæmoniis quidem, ut vulgo existimatur; sed, ut Cluverius probat, ex Oscis Ausonibus oriunda. Filius fuit Sanci, hujus regionis Genii, qui alio nomine Deus Fidius, alio item Semo dicebatur: ut patet ex Ovid. Fast. 6. 213. Hunc vitem & segetes coluisse non liquet: quare multi versum hunc totum Vitisator, curvam servans, &c. referunt ad Saturnum. At certe structura versus omnino ad Sabinum esse referendum ostendit. Et si conjicere fas est, puto hunc Sabinum, ejusque patrem Sancum, artem serendæ terræ in eo tractu reperisse, unde Sancus dictus sit Semo, non quasi semihomo, id est inter homines Deosque medius, ut interpretatur Vossius; sed a seminando: atque ita vitisator & falce armatus pingitur ejus filius Sabinus, quod fortasse artem illam à patre inventam perfecerit, & vitium culturam eidem addiderit. De Saturno, Æn. 8. 319. De Jano bifronte, infra, v. 610. De vestibulo, seu atrio, in quo disponebantur imagines, Æn. 4. 646.

181. Ab origine reges.] Allusum aliqui putant ad populos Aborigines, quibus tunc Latinus imperabat. Hos quidam volunt primos fuisse Italiæ incolas, ibidem natos, non aliunde advectos, ideoque dictos Aborigines, cujusmodi homines Græci vocant αὐτόχθονας. Alii ex variis nationibus vagos collectos, unde Aberrigenes dicti sint ab aberrando. Alii vero plures, Dionysio Halicarnasseo duce, eosdem putant fuisse cum Oenotris: qui ex Arcadia profecti, annis ante bellum Trojanum plusquam quadringentis, in Italiam appulsi, montes patrio more incoluerunt, [illegible]

Aureâ percussum virgâ, versumque venenis,
Fecit avem Circe, sparsitque coloribus alas.
Tali intus templo Divûm, patriâque Latinus
Sede sedens, Teucros ad sese in tecta vocavit;
Atque hæc ingressis placido prior edidit ore:
Dicite Dardanidæ (neque enim nescimus & urbem
Et genus, auditique advertitis æquore cursum)
Quid petitis? quæ causa rates, aut cujus egentes
Litus ad Ausonium tot per vada cœrula vexit?
Sive errore viæ, seu tempestatibus acti,
(Qualia multa mari nautæ patiuntur in alto)
Fluminis intrastis ripas, portuque sederis;
Ne fugite hospitium: neve ignorate Latinos
Saturni gentem; haud vinclo nec legibus æquam,
Sponte suâ, veterisque Dei se more tenentem.

deque quasi cognomine quodam appellati sint *Aborigines*, ab ὄρος mons. Videtur Virgilius primam opinionem tenere, Æn. 8. 314. De *postibus*, Æn. 2. 442. De *cristis galearum*, Æn. 6. 779. De *rostris*, in prora navium prominentibus, Æn. 5. 143.

187. *Quirinali lituo, &c.*] *Lituus*, hic baculus est augurum, in summa parte incurvus, quo cœli regiones ad consulendos avium volatus distinguebant, alibi tuba est, ejusdem formæ, Æn. 6. 167. Igitur *succinctus* ad *trabeam* dumtaxat pertinet, non ad *lituum*: nemo enim *cinctus* baculo dici potest. *Quirinalis* dicitur: quia, ex Plutarcho, Romulus augurandi mire peritus fuit, ob eamque rem lituum solebat gestare: qui deinde studiose servatus in curia Saliorum, quæ est in Palatio, cum ea deflagrasset, inventus est integer, ut est apud Cicer. de Divin. l. 1. 30. Cum ergo Romulus appellatus sit *Quirinus*: ideo lituus hic, *Quirinalis*, per anticipationem vocatur.

188. *Parvâ succinctus trabeâ.*] *Trabea*, toga fuit, communis sive albi coloris: in eo dissimilis *prætextæ*: quod *prætexta* purpureo limbo tantum in ima ora prætexeretur, trabea multis fasciis virgisque purpureis, instar trabium transversis ac discurrentibus, ornaretur, iisque, vel intextis, vel assutis. Ornamentum fuit equitum in decursione publica, quæ Idibus Julii fiebat: item & Consulum in aperiendo Jani templo: aliquando etiam augurum, qualis hic ornatus Pici describitur. A Romulo trabeam usurpatam, prætextam à Tullo Hostilio primum inventam habemus ex Plinio l. 9. 39. Quare Virgilius, qui eam attribuit Pico; prolepsi sive anticipatione usus est. Dicitur hæc Pici trabea, *parva*: id est stricta, brevis, atque angusta, quales initio togæ fuerunt, non laxior & fusior, quales deinde luxus induxit. De *ancilibus*, scutis minoribus ac rotundis, Æn. 8. 664.

189. *Picus equûm domitor, &c.*] *Studiosus equorum* dicitur ab Ovid. Metam. 14. 322. mutatusque in avem picum, *pivert*, à Circe, quod, ob fidem uxori suæ Canenti servandam, ejus amorem sprevisset. Fingitur mutatus in picum: quia avis illa maximi usûs fuit in captandis auguriis, qua in arte idem rex excelluit, unde & augurali habitu hic describitur. *Aureâ virgâ.*] Aliqui legunt *aurea*, in primo casu ut ad Circen referatur, quemadmodum *Venus aurea* appellatur Æn. 10. 16. Alii, *aureâ*, in sexto casu, ut ad virgam referatur, quemadmodum diximus Æn. 1. 702. *Aureâ composuit spondâ.* Vocatur Circe *conjux*, id est amatrix, quæ conjugis loco optabat esse: ut Ecl. 8. 18. *Conjugis indigno Nisæ deceptus amore.*

191. *Sparsitque coloribus alas.*] Purpureo & fulvo, quibus pici pennæ distinctæ sunt. De *Teucris* & *Dardanidis*, Trojanis, Æn. 1. 239.

202. *Latinos Saturni gentem, &c.*] Indicat ætatem auream. De qua, Ecl. 4. 6. Georg. 1. 125. De *Saturni* in Italia regno, Æn. 8. 319. De *Auruncis* & *Ausonibus*, supra, v. 55.

Atque equidem memini (fama est obscurior annis)
Auruncos ita ferre senes: his ortus ut agris
Dardanus Idæas Phrygiæ penetravit ad urbes,
Threïciamque Samum, quæ nunc Samothracia fertur.
Hinc illum Coriti Tyrrhena ab sede profectum
Aurea nunc solio stellantis regia cœli
Accipit, & numerum Divorum altaribus auget.
Dixerat: & dicta Ilioneus sic voce secutus:
Rex, genus egregium Fauni: nec fluctibus actos
Atra subegit hyems vestris succedere terris;
Nec sidus regione viæ, litusque fefellit.
Consilio hanc omnes animisque volentibus urbem
Afferimur: pulsi regnis, quæ maxima quondam
Extremo veniens Sol aspiciebat Olympo.
Ab Jove principium generis, Jove Dardana pubes
Gaudet avo: rex, ipse Jovis de gente suprema,
Troïus Æneas tua nos ad limina misit.
Quanta per Idæos sævis effusa Mycenis
Tempestas ierit campos, quibus actus uterque
Europæ atque Asiæ fatis concurrerit orbis:
Audiit, & si quem tellus extrema refuso
Submovet Oceano, & si quem extenta plagarum
Quattuor in medio dirimit plaga solis iniqui.
Diluvio ex illo tot vasta per æquora vecti,
Diis sedem exiguam patriis litusque rogamus
Innocuum, & cunctis undamque auramque patentem.
Non erimus regno indecores: nec vestra feretur
Fama levis, tantique abolescet gratia facti:
Nec Trojam Ausonios gremio excepisse pigebit.
Fata per Æneæ juro, dextramque potentem,
Sive fide, seu quis bello est expertus & armis:
Multi nos populi, multæ (ne temne; quod ultro

207. *Dardanus Idæas, &c.*] Hoc [...]gravimus Æn. 3. 167. Æn. 1. 239. [...] *Ida*, monte Troadis in Phrygia, [...] 1. 385. De *Tyrrhena* regione, [...] 2. 781.

208. *Threiciamque Samum.*] Sa[...] triplex. I. Maxima, ad occiden[...] sinûs Corinthiaci, in mari Io[...], nunc *Cephalonia*, de qua Æn. 3. [...] II. Minor, ad occidentem Io[...], in mari Icario, nunc adhuc [...], de qua Æn. 1.20. III. Minima, [...] meridiem Thraciæ, contra ostia [...]bri fluvii, in mari jugum Ægæo, [co]mmunius *Samothracia* dicta, nunc [...]*mandrachi*: de qua hic sermo est. [...] *Corito* oppido Tusciæ, nunc *Cor*[...]*a*, Æn. 3. 170.

[2]17. *Regnis, quæ maxima, &c.*] Priamus enim maximæ parti minoris Asiæ imperabat, Æn. 3. 1. De *ortu Dardani à Jove*, Æn. 3. 167.

220. *Jovis de gente .... Æneas.*] Et paterno genere, per Dardanum, & materno, per Venerem. *Idæi campi*, Trojani, ubi mons Ida, Æn. 2. 801. *Mycenis*, urbe Pelopennesi, Agamemnonis regia, Æn. 1. 288. *Europæ atque Asiæ orbis*: Græci qui ex Europa, Trojani qui ex Asia. *Orbis*: pro mundi parte hic sumitur.

225. *Audit & si quem, &c.*] Intelligit incolas, si qui sunt, zonæ frigidæ, quæ ultra oceanum, ad meridianum & septentrionalem polum hinc inde recedit: & incolas zonæ torridæ, quæ in medio orbis itineri Solis subjacet. De his tribus zonis,

Præferimus manibus vittas ac verba precantum)
Et petiêre sibi & voluêre adjungere gentes.
Sed nos fata Deûm vestras exquirere terras
Imperiis egêre suis. Hinc Dardanus ortus,
Huc repetit: jussisque ingentibus urget Apollo
Tyrrhenum ad Tybrim, & fontis vada sacra Numici.
Dat tibi præterea fortunæ parva prioris
Munera, relliquias Troja ex ardente receptas.
Hoc pater Anchises auro libabat ad aras:
Hoc Priami gestamen erat, cum jura vocatis
More daret populis, sceptrumque, sacerque tiaras;
Iliadumque labor, vestes.
Talibus Ilionei dictis, defixa Latinus
Obtutu tenet ora, soloque immobilis hæret
Intentos volvens oculos: nec purpura regem
Picta movet, nec sceptra movent Priameïa tantum;
Quantum in connubio natæ thalamoque moratur,
Et veteris Fauni volvit sub pectore sortem.
Hunc illum fatis externa à sede profectum,
Portendi generum, paribusque in regna vocari
Auspiciis: hinc progeniem virtute futuram
Egregiam, & totum quæ viribus occupet orbem.
Tandem lætus ait: Dii nostra incepta secundent,
Auguriumque suum. Dabitur, Trojane, quod optas.
Munera nec sperno: non vobis, rege Latino,
Divitis uber agri, Trojæve opulentia deerit.
Ipse modo Æneas (nostri si tanta cupido est,
Si jungi hospitio properat, sociusque vocari)
Adveniat; vultus neve exhorrescat amicos.
Pars mihi pacis erat dextram tetigisse tyranni.
Vos contra Regi mea nunc mandata referte.
Est mihi nata, viri gentis quam jungere nostræ,
Non patrio ex adyto sortes, non plurima cœlo

& aliis duabus temperatis, Georg. 1: 233.

237. *Præferimus manibus vittas.*] Supplices, tam apud Latinos, quam apud Græcos, solebant olivæ ramum præferre, revinctum laneis vittis, quæ in manus supplicum dependebant: unde dicuntur passim etiam *velamina*, & *infulæ*, quod velarent manus & quasi vincirent: capitum vero infulæ etiam essent e tæniis vittisque laneis, Æn. 2. 133.

242. *Tyrrhenum ad Tybrim, &c.*] De eo, Æn. 2. 781. De *Numico*, supra, v. 150. De *libatione ad aras*, Æn. 1. 740.

247. *Sacerque tiaras.*] Pileus fuit omnium fere orientalium principum, igitur & Phrygum: oblongus rundus, in acumen desinens, p lis ad aures vittis insignitus: acumen erectum quidem reges bant: cæteri ab rege illustres paulum inflexum.

248. *Iliadumque labor v* Vestes acu pictæ, quod *Phryg* ventum fuit: unde & *Phrygion* cuntur eiusmodi artifices. *Il* Trojanæ mulieres, Phrygiæ

254. *Sortem.*] Oraculum, A 346. De *paribus auspiciis*, pro potestate Æn. 4. 102.

262. *Uber agri.*] Substantiv *ubertate terræ*, Georg. 2. 185.

266. *Tyranni.*] *Regis.* Sic Plato, & Isocrates, & Græci

Monstra sinunt: generos externis affore ab oris,
Hoc Latio restare canunt, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant. Hunc illum poscere fata
Et reor, & (si quid veri mens augurat) opto.
Hæc effatus, equos numero pater eligit omni.
Stabant tercentum nitidi in præsepibus altis.
Omnibus extemplo Teucris jubet ordine duci
Instratos ostro alipedes pictisque tapetis.
Aurea pectoribus demissa monilia pendent:
Tecti auro fulvum mandunt sub dentibus aurum.
Absenti Æneæ currum geminosque jugales,
Semine ab æthereo, spirantes naribus ignem:
Illorum de gente, patri quos Dædala Circe
Supposita de matre nothos furata creavit.
Talibus Æneadæ donis dictisque Latini
Sublimes in equis redeunt, pacemque reportant.
Ecce autem Inachiis sese referebat ab Argis
Sæva Jovis conjux, aurasque invecta tenebat:
Et lætum Ænean, classemque ex æthere longe
Dardaniam Siculo prospexit ab usque Pachyno.
Moliri jam tecta videt, jam fidere terræ,
Deseruisse rates: stetit acri fixa dolore:
Tum quassans caput, hæc effudit pectore dicta:
Heu stirpem invisam, & fatis contraria nostris
Fata Phrygum! num Sigeis occumbere campis,
Num capti potuere capi? num incensa cremavit
Troja viros? medias acies, mediosque per ignes
Invenere viam. At, credo, mea numina tandem

Tragici, bonum etiam principem appellant. De adyto, Æn. 2. 297.

277. *Instratos ostro alipedes.*] *Alipedes* equi veloces & quasi alatis pedibus: desumpta vox è Lucretio, qui cervos ita nuncupat, l. 6. 765. *Ostro*, purpurâ è sanguine ostrei expressa, Georg. 2. 506. *Pictis tapetis*, stragulis purpureis, sed acu pictis & variatis: pictura enim de acu sæpe dicitur: reperitur *tapes*, *tapete*, *tapetum*.

278. *Monilia.*] *Phaleras* quidem interpretantur. Et vero phaleræ sunt Plinio, pensilia ornamenta: quemadmodum Suidæ sunt circula in fronte: Herodoto tegumenta circa maxillas.

282. *Patri quos Dædala Circe, &c.*] Fingitur hic à Virgilio Circe, Solis filia, patri suo equam clam supposuisse, quæ hos ex equo Solis semine pareret: unde nothi dicuntur, id est non legitimi, quorum mater nota est pater; quorum enim ignotus est, ii dicuntur *spurii* à Græca voce, σπόρος, quæ idem significat. Circe dicitur *Dædala*, id est, ingeniosa: vel à Dædalo ingenioso artifice, Æn. 6. 14. vel à δαιδάλλω *artificiose facio*. Sic Lucretius, Minervam, Terram, linguam, *Dædalam* passim appellat. Dicitur autem Circe à quibusdam fuisse Marica illa nympha, mater Latini, de qua v. 47.

286. *Inachiis Argis.*] De *Argis*, urbe Peloponnesi, Junoni cara, Æn. 1. 28. *Inachiæ* dicuntur, vel ab Inacho Argivorum rege; vel ab Inacho fluvio, qui prope urbem fluit, ex Strabone l. 8. De *Pachyno*, promontorio Siciliæ meridiali, *capo Passaro*, Æn. 3. 699.

294. *Fata Phrygum.*] De *fatis*, Æn. 1. 243. De *Phrygia*, Ibid. 185. De *Sigeo*, Troadis promontorio, Æn. 6. 505. De *numine*, Æn. 1. 12. De *Teucris*, ibid. 239.

Fessa jacent; odiis aut exsaturata quievi.
Quin etiam patriâ excussos infesta per undas
Ausa sequi, & profugis toto me opponere ponto.
Absumptæ in Teucros vires cœlique marisque.
Quid Syrtes, aut Scylla mihi, quid vasta Charybdis
Profuit? optato conduntur Tybridis alveo,
Securi pelagi atque mei. Mars perdere gentem
Immanem Lapithûm valuit: concessit in iras
Ipse Deûm antiquam genitor Calydona Dianæ:
Quod scelus, aut Lapithis tantum, aut Calydone merente?
Ast ego, magna Jovis conjux, nil linquere inausum
Quæ potui infelix, quæ memet in omnia verti;
Vincor ab Ænea. Quod si mea numina non sunt
Magna satis, dubitem haud equidem implorare quod usquam:
Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo.
Non dabitur regnis (esto) prohibere Latinis,
Atque immota manet fatis Lavinia conjux:
At trahere, atque moras tantis licet addere rebus;
At licet amborum populos exscindere regum.
Hac gener atque socer coëant mercede suorum.
Sanguine Trojano & Rutulo dotabere, virgo:
Et Bellona manet te pronuba. Nec face tantum
Cisseis prægnans ignes enixa jugales:
Quin idem Veneri partus suus, & Paris alter,

302. *Quid Syrtes, &c.*] In Libyco mari vadosi sinus, Æn. 1. 115. De *Scylla* scopulo, & *Charybdi* voragine in freto Siculo, Æn. 3. 420.

304. *Mars perdere gentem Lapithûm, &c.*] Pirithoüs Lapitharum rex, de quo Æn. 6. 601. 617. ad suas cum Hippodame nuptias cum Centauros Deosque omnes, uno excepto Marte, invitasset: Mars utramque gentem Lapithas & Centauros, clade utrimque maxima inter pocula commisit. Ita Servius, quem sequuntur cæteri interpretes. De *Lapithis*, & *Centauris*, Thessaliæ gentibus, Georg. 2. 456. Georg. 3. 38.

306. *Calydona Dianæ, &c.*] Oeneus Calydonis rex, in Ætolia, circa ostia Eveni fluvii: cum Diis omnibus excepta Diana, primitias frugum obtulisset: irata Dea aprum immisit, à quo vastatus est latè ager Calydonius, donec à Meleagro Oenei filio fera occideretur. Ovid. Met. 8. 273.

312. *Acheronta.*] Numina inferorum, ubi *Acheron* fluvius, Æn. 6. 323.

315. *At trahere, &c.*] Quomodo Dii fatis obstare possent, diximus Æn. 1. 243.

317. *Mercede suorum.*] Dam pulorum; quæ *merces* ironicè d Ita Cicero Tuscul. 3. 12. *Nam nihil dolere, non sine magna contingit, immanitatis in anim poris in corpore.*

319. *Bellona....pronuba.*] E Dea bellorum præses, Martis quæ eidem ad bellum eunti & equos parat: Græcis dict *Pronubæ*, mulieres dicebantu nuptias conciliabant, eaque nistrabant quæ pertinebant a tias & nuptam in lecto collo eas oportebat uni viro nupta ad bonum omen.

320. *Cisseis prægnans ignes* Hecuba Priami uxor, Cissei T regis filia, antequam pareret visa est sibi facem utero g sta 1. 31. *Ignes enixa jugales*, i Parin ipsum, vel incendium quod illius partus & conjugii fuit: dicitur enim *jugale* q ad conjugium pertinet; & con ipsum, Æn. 4. 59.

321. *Idem Veneri partus, &c.* neas, Veneris filius, erit alter altera ruina Trojæ, quam à tatam in Italia iterum perdet.

Funestæque iterum recidiva in Pergama tædæ.
Hæc ubi dicta dedit; terras horrenda petivit.
Luctificam Alecto dirarum ab sede sororum
Infernisque ciet tenebris: cui tristia bella,
Iræque, insidiæque, & crimina noxia cordi.
Odit & ipse pater Pluton, odere sorores.
Tartareæ monstrum: tot sese vertit in ora,
Tam sævæ facies, tot pullulat atra colubris.
Quam Juno his acuit verbis, ac talia fatur:
Hunc mihi da proprium, virgo sata nocte, laborem,
Hanc operam: ne noster honos, infractave cedat
Fama loco; neu connubiis ambire Latinum
Æneadæ possint, Italosve obsidere fines.
Tu potes unanimes armare in prælia fratres,
Atque odiis versare domos: tu verbera tectis
Funereasque inferre faces: tibi nomina mille,
Mille nocendi artes: fœcundum concute pectus,
Disjice compositam pacem, sere crimina belli,
Arma velit, poscatque simul, rapiatque juventus.
Exin Gorgoneis Alecto infecta venenis
Principio Latium & Laurentis tecta tyranni
Celsa petit, tacitumque obsedit limen Amatæ:
Quam super adventu Teucrûm, Turnique hymenæis,
Fœmineæ ardentem curæque iræque coquebant.
Huic Dea cœruleis unum de crinibus anguem
Conjicit, inque sinum præcordia ad intima subdit:
Quo furibunda domum monstro permisceat omnem.
Ille inter vestes & levia pectora lapsus

322. *Recidiva Pergama.*] Explicant eriquerepullulantia, reparata: ego mpliciter, *iterum cadentia*, ut Æn. 344. Qui enim deducunt à *cado* & boribus, quæ cæsæ & recisæ repullant; non advertunt obstare menram syllabæ secundæ brevem; un melius à *cado*, quam à *cedo* derigur. *Pergama*, arces Trojanæ urs, Æn. 1. 470.

324. *Alecto, &c.*] De hac Furia, isque duabus, Georg. 3. 552. Æn. 572. De *Plutone*, Georg. 4. 467.

331. *Virgo sata nocte.*] *Virginem* ve- Furiam. Vel simpliciter, pro lla: quomodo Pasiphaë dicitur *rgo*, Ecl. 6. 52. Vel peculiari Furiaum nomine: quæ sic dicuntur, quia veræ & in puniendo incorruptæ: de Ajax flagellifer apud Sophoem v. 847. vocat eas ἀεὶ παρθένους, *per virgines*. Noctis & Acherontis sunt filiæ.

337. *Tibi nomina mille.*] Vel intelligit pestes, Furiarum quasi famulas; quæ passim in earum comitatu ponuntur à poëtis, distinctæ variis nominibus: ut sunt Luctus, Pavor, Fames, Discordia, &c. Vel intelligit *causas nocendi*: frequenter enim *nomen* pro *causa* sumitur: unde passim *quo nomine*, pro *qua de causa*.

341. *Gorgoneis venenis.*] Quia Medusa una è Gorgonibus, Æn. 2. 616. caput habuit serpentibus horridum: quod à se abscissum Perseus cum per Africam circumferret, stillantes inde in terram sanguinis guttæ totidem in angues venenatos mutatæ sunt, unde multitudo tanta venenorum & serpentum in Africa. Ovid. Metam. 4. 620. & Apollonius l. 4. 1514. De *Latio*, supra, v. 54. De *Laurente* regione, v. 63. De *tyranni* nomine, v. 266. De *Teucris*, Æn. 1. 239. De *Hy-*

Volvitur attactu nullo, fallitque furentem:
Vipeream inspirans animam: fit tortile collo
Aurum ingens coluber, fit longæ tænia vittæ,
Innectitque comas, & membris lubricus errat.
Ac dum prima lues udo sublapsa veneno
Pertentat sensus, atque ossibus implicat ignem;
Necdum animus toto percepit pectore flammam;
Mollius, & solito matrum de more, locuta est;
Multa super nata lacrymans, Phrygiisque himenæis:
Exulibusne datur ducenda Lavinia Teucris,
O genitor? nec te miseret, nataeque, tuique?
Nec matris miseret: quam primo Aquilone relinquet
Perfidus, alta petens, abducta virgine prædo?
At non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor,
Ledæamque Helenam Trojanas vexit ad arces?
Quid tua sancta fides, quid cura antiqua tuorum,
Et consanguineo toties data dextera Turno?
Si gener externa petitur de gente Latinis,
Idque sedet, Faunique premunt te jussa parentis:
Omnem equidem sceptris terram quæ libera nostris
Dissidet, externam reor; & sic dicere divos.
Et Turno, si prima domûs repetatur origo,
Inachus Acrisiusque patres, mediæque Mycenæ.
His ubi nequicquam dictis experta, Latinum
Contra stare videt; penitusque in viscera lapsum

menæo, nuptiarum præside, Georg. 3. 60.

350. *Attactu nullo.*] Sensibili, quem Amata perciperet.

352. *Tænia vittæ.*] *Tænia*, extrema pars *vittæ*: promiscue vulgo sumuntur. De sacro *vittarum* usu, Æn. 2. 133.

361. *Aquilone.*] Vento septentrionali, Ecl. 7. 51. Hic pro quolibet vento.

363. *At non sic Phrygius, &c.*] Legitur *An non*? per simplicem interrogationem. Et *at non*? per interrogationem ironiæ conjunctam. *Pastor*, Paris qui primo pastor fuit, Æn. 1. 31. *Phrygius*, Trojanus è Phrygia, Æn. 1. 385. *Lacedæmona*, Spartam in Peleponneso, Æn. 2. 577. De *Helenæ* ortu ex Leda, & raptu, Æn. 1. 654. Æn. 6. 511.

366. *Consanguineo Turno.*] Matrem habebat Veniliam, sororem Amatæ.

367. *Si gener, &c.*] Eludit oraculum Fauni, de quo suprà v. 81. probatque illud in Turnum cadere: tum quia Rutuli non parebant Latinis, & sic externi poterant dici, quamvis vicini: tum quia è Græcis Argivis ortus erat Turnus; Æne[...] Dardano Italo.

372. *Inachus Acrisiusque* [...] *chus* Argivorum rex fuit, [...] fluvio ibidem dedit. *Acri*[...] fuit posteris: pater *Dan*[...] cum audisset parituram e[...] quo ipse foret occidendus [...] ginem inclusit. Hæc illi [...] Jove, sub aurei imbris spe[...] gulas delapso, peperit Per[...] inclusa cum puero in arca [...] & in mare projecta allaps[...] dum Græcos scriptores, [...] Seriphum, unam è Cycla[...] gæo mari, ibique à Polyde[...] ta est: secundum Latino[...] Apuliæ, ubi Pilumno re[...] avo, nupsit; & *Ardeam* [...] Rutulorum finibus: Pilu[...] num, Turnum ex Venilia [...] rore genuit.

Mediæque Mycenæ.] *Arg*[...] *næ*, vicinæ Peloponnesi u[...] commune Junonis templ[...] rent, inter utramque p[...] Strab. lib. 8. uni eidemq[...] parebat tota illa ditio. Ac[...] te; nec distinctum Myce[...]

Serpentis furiale malum, totamque pererrat:
Tum vero infelix, ingentibus excita monstris,
Immensam sine more furit lymphata per urbem:
Ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,
Quem pueri magno in gyro vacua atria circum
Intenti ludo exercent. Ille actus habenâ
Curvatis fertur spatiis: stupet inscia turba,
Impubesque manus, mirata volubile Buxum:
Dant animos plagæ. Non cursu segnior illo
Per medias urbes agitur, populosque feroces.
Quin etiam in sylvas, simulato numine Bacchi,
Majus adorsa nefas, majoremque orsa furorem,
Evolat: & natam frondosis montibus abdit,
Quo thalamum eripiat Teucris, tædasque moretur:
Evoë Bacche fremens, solum te virgine dignum
Vociferans. Etenim molles tibi sumere thyrsos,
Te lustrare choro, sacrum tibi pascere crinem,
Fama volat: furiisque accensas pectore matres
Idem omnes simul ardor agit nova quærere tecta.
Deseruêre domos: ventis dant colla comasque:
Ast aliæ tremulis ululatibus æthera complent,
Pampineasque gerunt incinctæ pellibus hastas.
Ipsa inter medias flagrantem fervida pinum

institutum est, nisi sub Pelopis pos-is, ut notat ibidem Strabo. Quare viciniam & indistinctum diu imperium, Argos & Mycenæ promiscuè pro eodemque regno, ac ferè loco, sentur à poëtis: imprimisque à gilio. Hæc sufficiant testimonia, ica e multis: Æn. 2. 178. Sinon à lchante admonitos ait fuisse Græ-, exscindi Trojam non posse: omi-repetant Argis: id est, nisi Ar-redeant: statimque refert eos, lchantis admonitu, patrias vento isse Mycenas. Ergo Mycenæ & Ar-pro eadem urbe usurpatæ. Item 6. 838. sic ait de duce Romano: ret ille Argos Agamemnoniasque cenas: id est, Argivorum regnum let. Constat enim ex Strabone lo-citato, Mycenas non à Romanis, ab ipsis Argivis esse erutas, ita ut tempore ne vestigium quidem ea-n reperiretur. Itaque hic: media-Mycenæ, significant mediam Græ-, mediam Peloponnesum: partem toto, locum certum pro incer-.

377. Lymphata.] Furiosa. Vel à ymphis lympharum præsidibus, quæ s, à quibus erant conspectæ, in orem agebant; ita ferè Festus. Vel quod in rabiem acti, lympham, id est aquam timeant: ita Isidorus.

382. Buxum.] Buxus arbor est: buxum, lignum arboris, buys, ex quo fit turbo, lusorium instrumentum versatile, Gall. sabot.

385. Bacchi, &c.] De eo, deque thyrsis hastis pampino vestitis, Ecl. 5. 29. De Bacchis, mulieribus eidem sacris, quarum furorem simulabat Amata, Æn. 4. 301. De vociferatione Bacchica Evoë, Æn. 6. 517. De choro seu saltatione mulierum circa Deorum simulacra, Æn. 4. 62. De verbo lustro, pro circumeo, Æn. 1. 612.

391. Tibi pascere crinem.] Mos apud Græcos, Romanos, Barbaros, capillos Diis sacrare: idque fiebat duobus modis, vel eos fluentes & incæduos alendo; vel detondendo, & templis appendendo, aut mortuorum tumulis injiciendo. Contendit tamen Cerdanus semper sacratos fuisse per tonsuram, nec solitos ali, nisi ut postea secarentur.

397. Pinum sustinet.] Facem nuptialem, quæ frequenter è pinu, Ecl. 8. 29. Faces eas non tantum à pueris, sed à matre etiam latas, præcipuè apud Græcos, probat Cerdanus ex Euripide & Apollonio.

Sustinet, ac natæ Turnique canit hymenæos,
Sanguineam torquens aciem: torvumque repente
Clamat: Io matres, audite ubi quæque, Latinæ.
Si qua piis animis manet infelicis Amatæ
Gratia, si juris materni cura remordet:
Solvite crinales vittas, capite orgia mecum.
Talem inter sylvas, inter deserta ferarum,
Reginam Alecto stimulis agit undique Bacchi.
Postquam visa satis primos acuisse furores,
Consiliumque omnemque domum vertisse Latini;
Protinus hinc fuscis tristis Dea tollitur alis
Audacis Rutuli ad muros: quam dicitur urbem
Acrisioneis Danaë fundasse colonis,
Præcipiti delata Noto: locus Ardua quondam
Dictus avis; & nunc magnum manet Ardea nomen,
Sed fortuna fuit. Tectis hic Turnus in altis
Jam mediam nigrâ carpebat nocte quietem.
Alecto torvam faciem & furialia membra
Exuit: in vultus sese transformat aniles.
Et frontem obscœnam rugis arat: induit albos
Cum vitta crines: tum ramum innectit olivæ.
Fit Calybe, Junonis anus, templique sacerdos:
Et juveni ante oculos his se cum vocibus offert:
Turne, tot incassum fusos patiere labores,
Et tua Dardaniis transcribi sceptra colonis?
Rex tibi conjugium & quæsitas sanguine dotes
Abnegat, externusque in regnum quæritur heres.
I nunc, ingratis offer te, irrise, periclis:

400. *Io.*] Vox est omnes propè affectus exprimens, dolorem, gaudium, &c. *ib.* De *orgiis*, Bacchi sacris, Æn. 4. 301.

403. *Solvite crinales vittas.*] Quæ virginum & matronarum capillos coërcebant, non meretricum. Unde Ovid. de arte. l. 1. 30. *Este procul vittæ tenues, insigne pudoris.* Eas resolvere, furoris & inverecundiæ nota fuit, Baccharumque mos.

410. *Acrisioneis colonis, &c.*] Quod fabulæ de arca Danaës effutiunt, ut supra narravimus, v. 372. hoc videtur hic Virgilius de *navi* interpretari, qua, cum Argivis aliquot, fugam Danaë in Italiam ceperit: quo allapsa, favente vento meridiali *Noto*, condidit ibidem Ardeam, in gratiam *colonorum* Argivorum, quos advexerat secum è regno *Acrisii* patris sui. *Ardea*, urbs fuit regia Rutulorum, in finibus Latii, mari Tyrrhenum versus, ad orientem Laurenti; nunc vicus nomen retinens. Nom[illegible] *Ardea* ave, cujus ex augur[illegible] est, teste Hygino apud [illegible] quem qui sequuntur exp[illegible] vocem *avis*, de *volucri*, [illegible] Ovidius Met. 14. 574. all[illegible] lam urbis originem, cum e[illegible] Ænea excisam & in *Ard*[illegible] mutatam fingit. Vel potiu[illegible] ab *arduo* situ: unde sic le[illegible] Servio, & MSS. apud Pi[illegible] pluribus: *locus Ardua q*[illegible] *tus avis*, id est, *majoribus*[illegible]

413. *Fortuna fuit, &c.*] [illegible] periora refertur: *Fortu*[illegible] *fuit, ut nomen urbi tandiu*[illegible] *tot aliis urbium nominibus* [illegible] *aut sepultis.* Vel ad sub[illegible] *Fortuna casusque fuit*, q[illegible] *tum dormiebat, &c.*

418. *Cum vitta crines*, [illegible] *ben*, poëta sacerdotem fi[illegible] Junonii, quod Ardeæ fui[illegible] unde favor Junonis in Tu[illegible]

Tyrrhenas, i, sterne acies: rege pace Latinos,
Hæc adeo tibi me, placida cum nocte jaceres,
Ipsa palam fari omnipotens Saturnia jussit.
Quare age, & armari pubem portisque moveri
Lætus in arma para: & Phrygios, qui flumine pulchro
Consedêre, duces, pictasque exure carinas.
Cœlestum vis magna jubet, Rex ipse Latinus
Ni dare conjugium, & dicto parere fatetur,
Sentiat, & tandem Turnum experiatur in armis.
Hic juvenis vatem irridens, sic orsa vicissim
Ore refert: Classes invectas Tybridis alveo,
Non ut rere, meas effugit nuntius aures:
Ne tantos mihi finge metus: nec regia Juno
Immemor est nostri.
Sed te victa situ verique effœta senectus,
O mater, curis nequicquam exercet; & arma
Regum inter, falsâ vatem formidine ludit.
Cura tibi, Divûm effigies & templa tueri:
Bella viri pacemque gerant, queis bella gerenda.
Talibus Alecto dictis exarsit in iras.
At juveni oranti subitus tremor occupat artus,
Diriguere oculi: tot Erynnis sibilat hydris,
Tantaque se facies aperit. Tum flammea torquens
Lumina, cunctantem & quærentem dicere plura
Reppulit, & geminos erexit crinibus angues,
Verberaque insonuit, rabidoque hæc addidit ore:
En ego victa situ, quam veri effœta senectus
Arma inter regum falsâ formidine ludit.
Respice ad hæc: adsum dirarum ab sede sororum:
Bella manu, letumque gero,
Sic effata facem juveni conjecit, & atro
Lumine fumantes fixit sub pectore tædas.
Olli somnum ingens rupit pavor: ossaque & artus
Perfudit toto proruptus corpore sudor.
Arma amens fremit, arma toro tectisque requirit.
Sævit amor ferri, & scelerata insania belli,

-bas i'la sive *infulam* sacerdotalem gerebat, Æn. 2. 133. *Innectit ramum olivæ*, in coronam, infulæ superpositam.

426. *Thyrrenas, i, sterne acies.*] Adversus quos Latinis bellum gerentibus opem Turnus sæpe tulerat, De *iis*, Æn. 2. 781. De *Junone*, Saturni filia, Æn. 1. 17. De *Phrygiis*, Trojanis, Æn. 1. 385.

440. *Victa situ, verique effœta.*] *Situs*, squalor est ex vetustate contractus, Æn. 6. 462. *Effœta*, dicitur mulier quæ cessavit fœtus emittere & parere: unde *veri effœta*, erit, quæ cessavit vera dicere & cognoscere, quales vetulæ, quæ falsa sæpe pro veris accipiunt.

447. *Erynnis sibilat hydris.*] *Erynnis*, commune Furiarum nomen, Æn. 2. 337. *Hydrus*, vel *hydra*: propriè serpentis genus in aquis degens, ab ὕδωρ *aqua.*]

Ira ſuper. Magno veluti cum flamma ſonore
Virgea ſuggeritur coſtis undantis aheni,
Exultantque æſtu latices: furit intus aquæ vis,
Fumidus atque alte ſpumis exuberat amnis:
Nec jam ſe capit unda; volat vapor ater ad auras.
Ergo iter ad regem, pollutâ pace, Latinum
Indicit primis juvenum: & jubet arma parari,
Tutari Italiam, detrudere finibus hoſtem:
Se ſatis ambobus Teucriſque venire Latiniſque.
Hæc ubi dicta dedit, Divoſque in vota vocavit:
Certatim ſeſe Rutuli exhortantur in arma.
Hunc decus egregium formæ movet, atque juventæ,
Hunc atavi reges, hunc claris dextera factis.
Dum Turnus Rutulos animis audacibus implet,
Alecto in Teucros Stygiis ſe concitat alis:
Arte novâ ſpeculata locum, quo litore pulcher
Inſidiis curſuque feras agitabat Iülus.
Hic ſubitam canibus rabiem Cocytia virgo
Objicit, & noto nares contingit odore;
Ut cervum ardentes agerent, quæ prima malorum
Cauſa fuit, belloque animos accendit agreſtes.
Cervus erat formâ præſtanti & cornibus ingens:
Tyrrheidæ pueri quem matris ab ubere raptum
Nutribant, Tyrrheuſque pater, cui regia parent
Armenta & late cuſtodia credita campi.
Aſſuetum imperiis ſoror omni Sylvia curâ
Mollibus intexens ornabat cornua ſertis:
Pectebatque ferum, puroque in fonte lavabat.
Ille manum patiens, menſæque aſſuetus herili,
Errabat ſylvis, rurſuſque ad limina nota
Ipſe domum ſerâ quamvis ſe nocte ferebat.
Hunc procul errantem rabidæ venantis Iüli
Commovêre canes: fluvio cum forte ſecundo
Deflueret, ripâque æſtus viridante levaret.
Ipſe etiam eximiæ laudis ſuccenſus amore
Aſcanius curvo direxit ſpicula cornu:
Nec dextræ erranti Deus abfuit, actaque multo
Perque uterum ſonitu, perque ilia venit arundo.
Saucius ad quadrupes nota intra tecta refugit,

470. *Venire.*] Eſſe. Sic Georg. 1. 29. *An Deus immenſi venias maris.* De *Teucris*, Æn. 1. 239. De *Styge*, & *Cocyte*, Æn. 6. 323.

485. *Tyrrheuſque pater.*] Hunc fuiſſe Latino pecoris cuſtodem ait Dionyſ. Halic. & ad eum deinde, mortuo Ænea, fugiſſe Laviniam; ut diximus Æn. 6. 763.

489. *Ferum.*] Natura ferum [illegible] cultu manſuetum. Sic equum [illegible] l[illegible]vit Æn. 2. 51. *Inque feri [illegible] compagibus alvum.*

498. *Deus.*] *Alecto*: nam De[illegible] genere communi, de femina d[illegible] Æn. 2. 632.

499. *Ilia.*] Partes imi [illegible] circa ſummas coxas.

Succ

effitque gemens stabulis: questuque, cruentus,
ıe imploranti similis, tectum omne replevit.
ia prima soror, palmis percussa lacertos,
ilium vocat, & duros conclamat agrestes.
(pestis enim tacitis latet aspera sylvis)
rovisi adsunt: hic torre armatus obusto,
itis hic gravidi nodis: quod cuique repertum
anti, telum ira facit. Vocat agmina Tyrrheus,
drifidam quercum cuneis ut forte coactis
ıdebat, raptâ spirans immane securi.
æva è speculis tempus Dea nacta nocendi,
ıa tecta petit stabuli, & de culmine summo
orâle canit signum, cornuque recurvo
aream intendit vocem: quâ protinus omne
ıtremuit nemus, & sylvæ intonuere profundæ:
iit & Triviæ longe lacus, audiit amnis
ureâ Nar albus aquâ, fontesque Velini:
repidæ matres pressere ad pectora natos.
ı vero ad vocem celeres, quà buccina signum
a dedit, raptis concurrunt undique telis
omiti agricolæ: necnon & Troïa pubes
ınio auxilium castris effundit apertis.
exêre acies: non jam certamine agresti,
itibus duris agitur, sudibusve præustis,
ferro ancipiti decernunt, atraque late
rescit strictis seges ensibus, æraque fulgent
: lacessita, & lucem sub nubila jactant.
ctus uti primo cœpit cum albescere vento:
latim sese tollit mare, & altius undas
git, inde imo consurgit ad æthera fundo.
juvenis primam ante aciem stridente sagittâ,
orum Tyrrhei fuerat qui maximus, Almon
nitur: hæsit enim sub gutture vulnus, & udæ
is iter tenuemque inclusit sanguine vitam.
pora multa virûm circa: seniorque Galesus.
n paci medium se offert, justissimus unus
fuit, Ausoniisque olim ditissimus arvis.

uadrifidam quercum.] Fissilem ior partes, id est, in multas numerus certus pro incerto.

Tartaream vocem.] *Tartarus*, us inferorum locus, Æn. 6.

Triviæ lacus, &c.] Lacus Dianæ, juxta Ariciam urbem, circiter leucis Laurento dissi- septentrionem, nunc *lago di Trivia*, Dianæ nomen, à tri- celebratur, Æn. 4. 511. II.

517. *Sulfureâ Nar albus aquâ.*] *Nar*, nunc *Nera*, fluvius Umbriam Sabinumque agrum disterminans, & influens in Tybrim. Nomen à Sabina voce *Nar*, quæ sulfur significat, ob vim odoremque aquarum.

Fontesque Velini.] Lacus *Velinus*, ab ἕλος *palus*: nunc *lago di pie di Luco*, ab oppido vicino: in Sabinorum finibus exonerans se in Narem fluvium.

537. *Ausoniis arvis.*] Italicis, v. 54.

Quinque greges illi balantum, quina redibant
Armenta, & terram centum vertebat aratris.
Atque ea per campos æquo dum Marte geruntur:
Promissi Dea facta potens, ubi sanguine bellum
Imbuit, & primæ commisit funera pugnæ;
Deserit Hesperiam, & cœli convexa per auras,
Junonem victrix affatur voce superbâ:
En perfecta tibi bello discordia tristi:
Dic in amicitiam coeant, & fœdera jungant.
Quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros;
Hoc etiam his addam, tua si mihi certa voluntas:
Finitimas in bella feram rumoribus urbes,
Accendamque animos insani Martis amore,
Undique ut auxilio veniant: spargam arma per agros.
Tum contra Juno: Terrorum & fraudis abunde est:
Stant belli causæ: pugnatur cominus armis.
Quæ fors prima dedit, sanguis novus imbuit arma.
Talia connubia & tales celebrent hymenæos
Egregium Veneris genus & rex ipse Latinus.
Te super æthereas errare licentius auras
Haud pater ipse velit summi regnator Olympi.
Cede locis: ego, si qua super fortuna laborum est,
Ipsa regam. Tales dederat Saturnia voces:
Illa autem attollit stridentes anguibus alas,
Cocytique petit sedem, supera ardua linquens.
Est locus, Italiæ in medio sub montibus altis,
Nobilis & fama multis memoratus in oris,

538. *Quina redibant.*] E pastu in stabula.

540. *Æquo Marte.*] Antequam Latinorum præcipui occisi essent, dum adhuc æqua utrimque esset fortuna prælii. Sic Donatus: quem malo sequi, quam Servium, qui explicat *aperto Marte*: aut Ascensium, qui interpretatur *æquo & plano campo.* De *Marte*, Ecl. 9. 12.

541. *Promissi Dea facta potens.*] Compos facta rei, quam Junoni effecturam se promiserat.

542. *Imbuit.*] *Tinxit, perfudit*: metaphorice: *incepit, instituit*, per translationem à *lanis, vasculis*, quæ primum liquore aliquo perfunduntur; vel à primis infantum potionibus, quas puerilis vocis imitatione *buas* ab antiquis dictas esse, Nonius ex Catone & Varrone testatur. Si igitur hic sumatur propria significatione, sensus erit, *Tinxit sanguine bellum*, id est *bellica arma*; ut mox v. 554. *Sanguis novus imbuit arma.* Si sumatur metaphorice, sensus erit, *incepit bellum sanguine*, dixit Propertius l. 4. 10. *exemplum primæ tu Romule* id est, *incipis, instituis, das* De *Hesperia*, Italia, Æn. 1

543. *Convexa per auras*] Sic Georg. 4. 293. *Usque amnis devexus ab Indis*, id *ctus.*

546. *Dic in amicitiam*, si potes, ut in amicitiam re est ironica Furiæ jactatio cat, eas ego turbas excit nec tu ipsa Juno compor *Ausonio sanguine*, v. 54.

547. *Quandoquidem*, & conjungunt cum superior subsequentibus adjicio, quandoquidem tam feli nos Rutulis commisi; perm ut alias etiam gentes huic misceam. De *Marte*, Ecl *Hymenæo*, Georg. 3. 60. Æn. 1. 260. De *Olympo*, Ec *Cocyto*, Æn. 6. 323.

Amſancti valles : denſis hunc frondibus atrum
Urget utrinque latus nemoris, medioque fragoſus
Dat ſonitum ſaxis & torto vortice torrens.
Hic ſpecus horrendum, & ſævi ſpiracula Ditis
Monſtrantur : ruptoque ingens Acheronte vorago
Peſtiferas aperit fauces : queis condita Erynnis,
Inviſum numen, terras cœlumque levabat.
Nec minus interea extremam Saturnia bello
Imponit regina manum. Ruit omnis in urbem
Paſtorum ex acie numerus : cæſoſque reportant
Almonem puerum, fœdatique ora Galeſi :
Implorantque Deos, obteſtanturque Latinum.
Turnus adeſt, medioque in crimine, cædis & ignis
Terrorem ingeminat : Teucroſque in regna vocari,
Stirpem admiſceri Phrygiam, ſe limine pelli.
Tum, quorum attonitæ Baccho nemora avia matres
Inſultant thiaſis (neque enim leve nomen Amatæ)
Undique collecti coeunt, Martemque fatigant.
Ilicet infandum cuncti contra omina bellum,
Contra fata Deûm, perverſo numine poſcunt.
Certatim regis circumſtant tecta Latini.
Ille, velut pelagi rupes immota, reſiſtit :
Ut pelagi rupes, magno veniente fragore,
Quæ ſeſe, multis circumlatrantibus undis,
Mole tenet : ſcopuli nequicquam & ſpumea circum
Saxa fremunt, laterique illiſa refunditur alga.
Verum ubi nulla datur cæcum exuperare poteſtas
Conſilium, & ſævæ nutu Junonis eunt res.
Multa Deos, auraſque pater teſtatus inanes :
Frangimur heu fatis, inquit, ferimurque procellâ.
Ipſi has ſacrilego pendetis ſanguine pœnas,
O miſeri ! te, Turne, nefas, te triſte manebit
Supplicium. votiſque Deos venerabere ſeris.
Nam mihi parta quies, omniſque in limine portus :
Funere felici ſpolior. Nec plura locutus,

565. *Amſancti valles, &c.*] In Hirpinis, qui Apuliam ab oriente, Campaniam ab occidente habent : medio re ſpatio, inter mare ſuperum ſive Adriaticum, & inferum ſive Tyrrenum, eſt vallis, in qua lacus *Amſanctus*, nunc *Muſiti*, à Mephitis templo quod ibi olim fuit, ut diximus ſupra v. 83. aquis nigris, & odore teterrimis, in medio lacus ad viri proceritatem ingenti fragore ebullientibus. Unum ex oſtiis inferorum tali credidere, & inde *Amſanctus* dictus eſt, id eſt *circum ſacer*, *ambigim*, *vel ambe*, veteribus fuit *circum*, ab ἀμφί. *Ditis*, Plutonis, Georg. 4. 467. *Acheronte*, Æn. 6. 323. *Erynnis*, Furia, Æn. 2. 337.

575. *Fœdati.*] Vulnerati, cæſi. Vide Æn. 2. 55. *Ferro Argolicas fœdare latebras.*

577. *Crimine.*] Cæſis cadaveribus, quorum cædem Turnus crimini vertebat Trojanis. De *Teucris*, Æn. 1. 239. De *Phrygia*. Ibid. 385. De *Baccho*, ejuſque *thiaſis*, ſeu choreis, Ecl. 5. 29.

598. *Nam mihi, &c.*] Nam mihi nihil timeo, cum ſit in propinquo portus mortis ; cujus non amittam

Sepsit se tectis, rerumque reliquit habenas.
Mos erat Hesperio in Latio, quem protinus urbes
Albanæ coluere sacrum, nunc maxima rerum
Roma colit, cum prima movent in prælia Martem;
Sive Getis inferre manu lacrymabile bellum,
Hyrcanisve, Arabisve parant; seu tendere ad Indos,
Auroramque sequi, Parthosque reposcere signa.
Sunt geminæ belli portæ, sic nomine dicunt,
Relligione sacræ & sævi formidine Martis:
Centum ærei claudunt vectes, æternaque ferri
Robora; nec custos absistit limine Janus.

quietem, sed tantum honores fortasse, & pompam funebrem: capta & vastata à Trojanis urbe mea.

601. *Hesperio in Latio, &c.*] De *Hesperia*. Italia, Æn. 1. 534. De *Latio* supra, 54. De *Alba*, Ascanii regia urbe, Æn. 1. 275. Æn. 8. 48.

604. *Sive Getis, &c.*] Populis Daciæ, Thracum vicinis: circa ostia Danubii Georg. 2. 115. De his triumphaverat paulo ante hæc Virgilii tempora M. Licinius Crassus proconsul, Augusti auspiciis, anno U. C. 726.

605. *Hyrcanisve, Arabisve, &c.*] *Hyrcania*: olim Parthiæ pars. Æn. 4. 367. Huic nullum privatim bellum à Romanis illatum est; sed Parthis, quorum imperio continebatur *Arabia*: cujus populi *Arabes*, vel *Arabi*: ingens Asiæ quasi peninsula: Syriæ, Mesopotamiæ, & Parthorum imperio contermina: Georg. 2. 115. Hanc penetrare & subigere tentavit Augustus anno U. C. 730. duce expeditionis Ælio Gallo juxta Strabonem; non Ælio Largo, ut mendose legitur apud Dionem; neque Cornelio Gallo, de quo Ecl. 10. ut male Casaubonum in Strabonis l. 17. commentari ostendit Valesius in Ammianum.

Tendere ad Indos, Auroramque, &c.] Constat ex Dione, Indos pacem finxisse cum Augusto, & ad eum dona advexisse, cum Sami hyemaret, sub finem anni 734. aut initium sequentis: cum Augustus in urbem rediret ex Asia & Syria, ubi multa composuerat. Constat, Phraatem regem Parthorum, veritum ne bello ab Augusto peteretur, eidem in Syria versanti signa captivosque remisisse, quotquot Crassi Antoniique cladibus Parthi ceperant: idque accidisse circa æstatem anni 734. At cum hæc propius accedant ad mortem Virgilii, quæ anno U. C. 735. contigit: non dubito quin Virgilius, non quidem de hac ipsa signorum receptione, & itinere Augusti; sed de ejus apparatu explicandus sit: quæ omnia contigere circa annum 732. Nam, ut habet Dio, Augustus itineri se dedit antequam inirent magistratum consules anni 733. Idem signa & captivos à Parthis repetiit sub finem anni 731. Quo forte tempore etiam legatos ab Indis de pace accepit: siquidem ait Dio, eos pacem per legatos prius petiisse quam eam Sami conficerent. Atque hinc Virgilius, qui hæc Romæ tum videbat, ad bellum tendere existimavit, cum tamen deinde pace perfecta sint. De *Indis*, Georg. 1. 57. De *Aurora*, Georg. 1. 144. De *Parthis*, Ecl. 1. 63.

607. *Sunt geminæ, &c.*] Virgilius utitur anticipatione. Templum enim Jani ad bellum aperiri, non nisi à Numa, secundo Romanorum rege, institutum est. Cætera pete ex Æn. 1. 298.

609. *Vectes.*] *Vectis*, instrumentum in modum trabis aut pali crassioris, quo vel januæ adversus vim muniuntur, vel promoventur impelluntur que moles onerum, vel diruuntur muri: à *vehendo* dictum: idque ex ære, ferro, ligno.

610. *Custos limine Janus.*] Vel quia statua ejus erat in limine bifrons: vel quia præerat omnibus januis, quæ ab ipso sic dictæ sunt. Præerat enim omnibus initiis domorum, quæ *januæ* sunt; anni, qui mensis *Januarius*, &c. Primus rex fuit & antiquissimus Italiæ, qui Saturnum hospitio excepit. Hunc aliqui Noë, aliqui Japhet Noë filium putant. Vini usum in Italiam invexit, arasque, & templa, & portarum ac clavium usum. Ab aliis primus dicitur Deorum. *Bifrons* pingitur, vel quia cum Saturno regnum partitus est, & maxima conjunctione cum eodem vixit: vel quod ob summam prudentiam, præterita sciret, futura provideret: vel quod Italiæ gentes à feris moribus ad mansuetiores traduxerit, quæ duplex vita

Has, ubi certa sedet patribus sententia pugnæ;
Ipse, Quirinali trabeâ cinctuque Gabino
Insignis, reserat stridentia limina consul;
Ipse vocat pugnas: sequitur tum cætera pubes,
Æreaque assensu conspirant cornua rauco.
Hoc & tum Æneadis indicere bella Latinus
More jubebatur, tristesque recludere portas.
Abstinuit tactu pater, aversusque refugit
Fœda ministeria, & cæcis se condidit umbris.
Tum regina Deûm, cœlo delapsa, morantes
Impulit ipsa manu portas, & cardine verso
Belli ferratos rupit Saturnia postes.
Ardet inexcita Ausonia atque immobilis ante.
Pars, pedes ire parat campis; pars, arduus altis
Pulverulentus equis furit: omnes arma requirunt:
Pars leves clypeos & spicula lucida tergunt
Arvinâ pingui, subiguntque in cote secures:
Signaque ferre juvat, sonitusque audire tubarum.
Quinque adeo magnæ positis incudibus urbes
Tela novant: Atina potens: Tiburque superbum,
Ardea, Crustumerique, & turrigeræ Antemnæ,
Tegmina tuta cavant capitum, flectuntque salignas
Umbonum Crates: alii thoracas ahenos:

duplici vultu notatur: vel quod Græcus origine, ut quidam volunt, lingua duplici loqueretur.

612. *Quirinali trabeâ, cinctuque Gabino, &c.*] De *trabea*, quæ *Quirinalis* ab inventore *Romulo* dicta est, supra v. 188. *Cinctus Gabinus* fuit, cum togæ lacinia, quæ sinistro brachio vulgo imponebatur, inde subducta, in tergum ita rejiciebatur, ut contracta retraheretur ad pectus, atque ita in nodum necteretur: qui nodus sive cinctus, togam contrahebat, brevioremque & strictiorem reddebat. Ita Ferrarius, qui de re vestiaria quam accuratissime scripsit. Nomen & originem derivat Servius à Gabiis, Latii urbe: ubi cum cives sacris operarentur togati, subito ingruentibus hostibus, cum non esset spatium arma sumendi, sic succinctis contractisque togis ad pugnam exierunt. Hoc ritu Consul bella indicebat, duces & imperatores spolia hostium cremabant, sacra sæpe bello faciebant, devovebant se, &c.

621. *Cardine verso, &c.*] De *cardine* poëtarum, Æn. 1. 452. De *postibus*, Æn. 2. 442. De *Ausonia*, Italia, supra, v. 54.

627. *Arvina pingui, &c.*] Est sevum, sive pinguedo illa, quæ inter carnem & cutem animalium est. *Cos*, fœminini generis, lapis est quo cultri acuuntur.

630. *Atina, &c.*] Urbs in septentrionali regione Volscorum, in Apennini jugo, nunc adhuc nomen retinens. *Tibur*, nunc *Tivoli*, in septentrionali parte veteris Latii, prope cataractam Anienis fluvii è rupibus præcipitantis: *superbum* dicitur: vel ob illas rupes, propter quas *supinum* dicitur ab Horatio, Od. l. 3. 4. 23. & *altum* à Martiali, Epig. lib. 7. 12. vel ob superbiam, qua cum Romanis jam potentissimis ausi sunt bellum gerere, anno U. C. circiter 400.

631. *Ardea, &c.*] *Ardea*, Rutulorum caput, supra, v. 410. *Crustumerium*, vel *Crustumeria*, non longe ab urbe Roma: in illo Sabinæ regionis angulo, quem Anio in Tyberim procurrens efficit: nunc forte *Marcigliano vecchio*. *Antemna*, vel *Antemnæ*, nunc dirutum oppidum, ad confluentem Anienis in Tyberim, sed in Latio, non in Sabinis: ideo sic dictum, quod *ante amnes* positum sit.

633. *Umbonum crates.*] Scutorum fulcra è salice, quæ deinde corio vestiebant. *Umbo*, media pars est

Aut leves ocreas lento ducunt argento.
Vomeris huc & falcis honos, huc omnis aratri
Cessit amor: recoquunt patrios fornacibus enses:
Classica jamque sonant: it bello tessera signum.
Hic galeam tectis trepidus rapit: ille frementes
Ad juga cogit equos, clypeumque auroque trilicem
Loricam induitur, fidoque accingitur ense.
Pandite nunc Helicona, Deæ, cantusque movete:
Qui bello exciti reges; quæ quemque secutæ
Complerent campos acies; quibus Itala jam tum
Floruerit terra alma viris, quibus arserit armis.
Et meministis enim, Divæ, & memorare potestis:
Ad nos vix tenuis famæ perlabitur aura.
Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris
Contemptor Divûm Mezentius, agminaque armat.
Filius huic juxta Lausus: quo pulchrior alter
Non fuit excepto Laurentis corpore Turni.
Lausus equûm domitor, debellatorque ferarum,
Ducit Agyllina nequicquam ex urbe secutos
Mille viros: dignus patriis qui lætior esset
Imperiis, & cui pater haud Mezentius esset.
Post hos insignem palmâ per gramina currum
Victoresque ostentat equos satus Hercule pulcro
Pulcher Aventinus: clypeoque, insigne paternum,

scuti eminentior, Æn. 2. 546.

637. *Classica, &c.*] *Tuba*: sic dictæ: quod iis multitudo *calaretur*, id est *vocaretur*, sive ad bellum, sive ad concionem: unde & *classes* dictæ sunt, tum exercitus, non tantum navales, sed etiam terrestres; tum civium partes ad censum distributæ. *Tuba* autem proprie recta fuit, à *tubo* sive canali dicta. *Cornu*, omnino flexum, à *boum* cornibus: ex quibus factum est, priusquam ære conflaretur, unde dicta est *buccina*. *Lituus*, paulum incurvus, figuræ inter tubam & cornu mediæ.

Tessera.] Proprie figura est, sex constans æquis lateribus, omni ex parte quadrata; lusoriis talis, quales hodie habemus, non absimilis; nomen à *τέσσαρα* *quatuor*. Varios habuit usus, præcipue in bello, ubi significabat signum illud, quod ab imperatoribus ad tribunos, à tribunis ad centuriones, & per eos ad alios deinde milites pertinebat: vel ut milites invicem se cognoscerent, vel ut iis imperatorum mandata innotescerent. Aliquando inscripta fuit, aliquando vocalis: ut frequenter sub Cæsare *Venus genitrix*, sub Mario *Lar Deus*, sub Sylla *Apollo Delphicus*.

639. *Ad juga cogit equos.*] Tunc enim viri principes è curru pugnabant. De *lorica auro trilice*, Æn. 3. 467

641. *Helicona Deæ, &c.*] *Deæ*, Musæ, Ecl. 3. 60. *Helicon*, mons Bœotiæ, Musis sacer, Parnasso vicinus.

647. *Tyrrhenis ab oris, &c.*] De *Tyrrhena* regione, sive *Tuscia* & *Etruria*, Æn. 2. 781. De *Mezentio*, Æn. 8. 481. De *Laurente Turno*, supra, v. 63.

652. *Agyllina nequicquam ex urbe, &c.*] *Agylla*, urbs Etruriæ, fere in confinio Latii, leuca paulo plus una distans à litore, à Pelasgis è Thessalia profectis condita & appellata, à Tyrrhenis vero è Lydia oriundis capta, & *Cære* dicta; nunc *Cerveteri*: regia Mezentii: unde expulsus à suis, cum reliquiis fidelium sibi subditorum Turno se conjunxerat. *Nequicquam*: cum & Mezentius & Lausus & Turnus hoc bello morituri essent.

657. *Insigne paternum, centum angues, &c.*] Insigne ad memoriam paternæ victoriæ compositum: scilicet

tum angues, cinctamque gerit serpentibus hydram.
lis Aventini sylvâ quem Rhea sacerdos
ivum partu sub luminis edidit auras,
ta Deo mulier; postquam Laurentia victor
yone extincto Tirynthius attigit arva,
rhenoque boves in flumine lavit Iberas.
manu, sævosque gerunt in bella dolones:
tereti pugnant mucrone, veruque Sabello.
pedes tegmen torquens immane leonis,
ribili impexum setâ, cum dentibus albis,
utus capiti: sic regia tecta subibat
rridus, Herculeoque humeros innexus amictu.
m gemini fratres Tiburtia mœnia linquunt,
tris Tiburti dictam cognomine gentem.
illusque, acerque Coras, Argiva juventus:

tæ hydræ, in angues innume- ulant s. Æn. 8. 300.
Collis Aventini, &c.] Unius bus, quibus inside Roma, *onte di S. Sabina*. Ambiguum it Virgilius, an colli nomen Herculis filio, an illi potius nomen fuerit. Cum autem *sacerdotem* appellat, Herculi is furtivo amore conjunctam; lit ad *Rheam Sylviam* Vestalem, inde circa hunc eumdem lo- ex Marte Romulum concepit, 278.
Geryone extincto Tirynthius, eryon, *Geryonis*, vel *Geryones*, æ, vel *Geryoneus*, *Geryonei*, ræce dicitur, Γηρυὼν, Γηρυόνης, ύς. Rex fuit Hispaniæ, qu icitur habuisse corpora, quod etiam insulis Hispaniæ adja- us imperaret, Balearicæ ma- minori, & Ebusæ, vel quod tres fratres amore conjunctissimi, s devictis, Hercules eorum ar- t diripuerit, & secum in Italiam erit. *Tirynthius*, nomen Her- *Tirys*, urbs fuit Argis vicina, utritus est Hercules. De *Lau- s arvis*, supra, v. 63.
. *Tyrrheno in flumine*, &c.] Ty- qui Tyrrhenos seu Etruriam à dividit, unde dicitur quoque . 781. *Lydius*, à Tyrrheno Ly- qui regnum ibi constituit *Iberia*, n Hispaniæ, ab Ibero fluvio, unc est *Ebre*.
4. *Pila.....dolones*, &c.] Milites tinæ regionis armat poeta. I. quæ propria deinde fuerunt tela anorum, hastilia manum im- ia, septem circiter pedes longa, quorum tertia pars in ferreum mu- cronem hamatum abibat II. *Doloni- bus*: contis ingentibus ligneis; quibus vel præfixum erat ferrum ita breve, ut vix appareret; vel ferrum ipsum latebat intra lignum, indeque cum erat opus evibrabatur, ideo nomen habent à *dolo*. III. *Verutis*, quæ vocat *veru Sabellum* & *teretem mucronem*: quæ in eo tantum videntur à pilis diversa fuisse, quod ferrum tenuius haberent, pila latius. Porro *veru Sa- bellum* & *teres mucro*, non sunt diver- sa; sed res eadem per disjunctionem expressa, ut Georg. 2. 192. *Pateris libamus & auro*.

665. *Sabello*.] *Vel Sabino*, vel *Sam- nitico*. Hoc enim nomen utrique genti commune fuisse ostendit Cluverius passim in antiqua Italia: quod utrique communis origo esset: nempe ab *Ausonibus*, qui deinde *Opici* sive *Osci*, tum *Sabelli*; deinde in plures divisi partes, *Samnites* ad ortum, *Sabini* ad occasum dicti sunt. E situs qui- dem Sabinorum, qui Romæ & Aven- tino colli propiores fuerunt, probat hic *Sabellum* de *Sabinis* debere intel- ligi. Intelligit tamen Lipsius de *Sam- nitibus*, quia *Samnitum* nomen à telo deducit Festus, quod σαυνίον Græci dicunt, qua voce vertit semper Dio- nysius *verutum* Livii. Hæreo tamen in prima sententia.

669. *Herculeo amictu*.] Hercules enim indutus vulgo fuit pelle Ne- meæi leonis, à se occisi.

670. *Tiburtia*, &c.] De *Tibure* urbe, v. 630.

672. *Argiva juventus*.] *Coras*, *Ti- burs*, *Tiburtus* vel *Tiburnus*, & *Catil- lus*, prima brevi apud Statium, longa

Et primam ante aciem densa inter tela feruntur.
Ceu duo nubigenæ cum vertice montis ab alto
Descendunt Centauri, Omolen Othrynque nivalem
Linquentes cursu rapido: dat euntibus ingens
Sylva locum, & magno cedunt virgulta fragore,
Nec Prænestinæ fundator defuit urbis;
Vulcano genitum pecora inter agrestia regem,
Inventumque focis, omnis quem credidit ætas,
Cæculus. Hunc legio late comitatur agrestis:
Quique altum Præneste viri, quique arva Gabinæ
Junonis; gelidumque Anienem, & roscida rivis
Hernica saxa colunt: quos, dives Anagnia, pascis;
Quos Amasene pater. Non illis omnibus arma,
Nec clypei currusve sonant: pars maxima glandes

apud Virgilium, seu *Catilus*, quo dactylo usus est Horatius, filii fuere Amphiarai Argivi juxta multos; conditores Tiburis & aliarum in Italia urbium, quo venerunt post prodigialem ad Thebas necem patris, de qua Æn. 6. 445. Sextius apud Solinum hos tres Amphiarai nepotes facit, & Catilli filios. Cato ibidem, Catillum Tiburis conditorem, non Argivum, sed Arcadem censet, classis Evandri præfectum.

674. *Nubigenæ.... Centauri.*] Superiore parte humana, inferiore equina, Ixione & nube geniti, Thessaliæ populi, Georg. 3. 38. Æn. 6. 286.

675. *Omolen, Othrynque.*] Montes Thessali . De *virgultis*, Georg. 2. 21.

678. *Prænestinæ, &c.*] *Præneste*, antiqui Latii urbs ad orientem Romæ, nunc *Palestrina*. Hanc à Prænestè Ulyssis nepote conditam aliqui aiunt: Virgilius & alii quidam à Cæculo, quem e Digitiorum fratrum sorore conceptum narrant, cum eam Vulcanus sub scintillæ specie vitiasset, & à matre abjectum juxta templum Jovis, ad ignem repertum esse, cum ei fumus oculos aliquantulum læsisset, unde Cæculus appellatus est. Hæc e Solino & Servio fabula concinnata. Suspicor tamen hunc Cæculum non fundatorem proprie urbis Prænestinæ dici, sed tantum instauratorem. Causam suspicandi videbimus Æn. 8. 561. Hujus amplissima ditio hic describitur, ab urbe Prænestina ad Circæum fere montem, longo circuitu Laurentes ac Rutulos amplexa. De *Vulcano*, ignis præside, Georg. 1. 295. De *legione*, quæ hic improprie sumitur pro quovis agmine, Georg. 2. 280.]

682. *Gabinæ Junonis, &c.*] Enumerat populos sub Cæcul[...]
litantes. I. Igitur *Præn*[...]
Gabios, urbem ubi reli[...]
colebatur: de qua Æn. [...]
Anienem, *Anio*, *Anien*[...]
nus, fluvius est determi[...]
Latium a Sabinis, deind[...]
rim influens: hodie dicit[...]
ne: habebatque fontes in [...]
tentrionalibus Hernicoru[...]
nica saxa, &c. *Hernici*, [...]
runt novi Latii ad orien[...]
Æquos, Marsos, & Vo[...]
bini fuisse generis vulgo p[...]
quidem ait Servius *herna* [...]
saxa, unde genti nom[...]
caput *Anagnia*. Horum [...]
ridiem fere attingit fons [...]
vii, nunc *Toppia*: qu[...]
Pomptinas paludes, cir[...]
promontorium, in mare [...]
evolvitur.

686. *Glandes liventis p*[...]
Armat poeta milites Cæc[...]
dâ & glandibus plumbeis. [...]
duobus, id est, meo ju[...]
libus minoribus ac tenuio[...]
rum crassities unius dig[...]
pedale, lignum tripedal[...]
arma velitum describit. I[...]
Galeris è lupina pelle, id[...]
turbinatis & in acumen d[...]
IV. *Perone*, hoc est, [...]
rustico è crudo corio, [...]
dextri pedis, cum siniste[...]
set: qui mos Ætolorum [...]
Macrobius Hernicos no[...]
sed è Pelasgis oriundos [...]
quos hunc morem Ætol[...]
perint.

691. *Messapus, &c.*] [...]
Anthedonia, Bœotiæ re[...]
Messapio monti nomen d[...]
medum profectus in Itali[...]

Liventis plumbi spargit, pars spicula gestat
Bina manu, fulvosque lupi de pelle galeros
Tegmen habet capiti: vestigia nuda sinistri
Instituêre pedis, crudus tegit altera pero.
At Messapus equûm domitor, Neptunia proles,
Quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro,
Jampridem resides populos desuetaque bello
Agmina in arma vocat subito, ferrumque retractat.
Hi Fescenninas acies, æquosque Faliscos,
Hi Soractis habent arces, Flaviniaque arva,
Et Cimini cum monte lacum, lucosque Capenos.
Ibant æquati numero, regemque canebant.
Ceu quondam nivei liquida inter nubila cycni
Cum sese è pastu referunt, & longa canoros
Dant per colla modos: sonat amnis & Asia longe
Pulsa palus.
Nec quisquam æratas acies ex agmine tanto
Misceri putet, aëriam sed gurgite ab alto
Urgeri volucrum raucarum ad litora nubem.
Ecce, Sabinorum prisco de sanguine, magnum
Agmen agens Clausus, magnique ipse agminis instar:
Claudia nunc à quo diffunditur & tribus & gens
Per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis.

...pavit extremam ejus peninsulam ad orientem, quæ Messapia ab eo, deinde Calabria vocata est. Dicitur *Neptunia proles*, ob navigandi peritiam; *equûm domitor*, quia equus Neptuno sacer est, Georg. 1. 14. Hic tamen regnum Virgilius à Calabria longe diversum attribuit, nempe in orientali Etruriæ parte, ad septentrionem Romæ.

695. *Fescenninas acies*,] Sub Messapo erant. I. *Fescennia* sive *Fescennium*, oppidum Etruriæ, paulo infra confluentem Naris in Tyberim: unde orta est licentia nuptialium carminum, quæ *Fescennina* dicta sunt: nunc quibusdam dicitur *Galese*. II. *Falisci*: populi paulo intra Fescennium: quorum urbs *Faleriæ*, quæ *Faliscum* aliquando appellatur. *Æquos* dixit, quia legum duodecim tabularum aliqua supplementa Romani ab iis acceperant. Ita Servius. III. *Soracte*: mons in agro Falisco: nunc *monte di S. Silvestro*. Dixit *arces* pro *rupibus* illius montis: ut Georg. 4. 461. *Flerunt Rhodopeiæ arces*. IV. *Flavinia arva*: vel urbs, vel ager, præterquam Virgilii & Silii versibus ignotus. V. *Ciminus*: mons & lacus cum *Ciminia* sylva, ad occidentem in Etruriam interior subit. Suspicatur Cluverius montem eum esse, qui modo nuncupatur *di Viterbo*; lacum, *di Ronciglione*. VI. *Capena*: urbs cum luco & templo Feroniæ, ad ripam Tyberis, inter agrum Faliscum & Veientem fuit: nunc *Canepina*. De *cycnorum* cantu, Ecl. 8. 55. De *Asia* palude in Lydia, Georg. 1. 383.

706. *Sabinorum, &c.*] *Sabini*, orti juxta aliquos ex Lacedæmoniis; juxta diligentissimum scriptorem Cluverium, ex Opicis & Ausonibus indigenis Campaniæ habitatoribus: eam habuerunt Italiæ partem, quæ est ad septentrionem Latii; inter fluvios Narem, Tyberim, Anienem; & montem Apenninum: nunc regio retinet fere nomen, estque sub ditione Pontificia.

707. *Clausus.*] *Atta Clausus*, post exactos reges, cum tota familia & quinque millibus clientum & amicorum, è Sabinorum urbe Regillo, Romam transmigravit: utque ad formam Romanam nomen aptaret suum, Appius Claudius dici voluit. Ideo in patriciorum numerum admissus est: ager ei trans Anienem fluvium attributus: & cum Romulus populum Romanum in tres partes distribuisset, quas ideo dixerat

Una ingens Amiterna cohors, prisciique Quirites:
Ereti manus omnis, oliviferæque Mutuscæ:
Qui Nomentum urbem, qui rosea rura Velini;
Qui Tetricæ horrentes rupes, montemque Severum,
Casperiamque colunt, Forulosque, & flumen Himellæ:
Qui Tyberim Fabarimque bibunt: quos frigida misit
Nursia, & Hortinæ classes, populique Latini:
Quosque secans infaustum interluit Allia nomen.
Quam multi Libyco volvuntur marmore fluctus,
Sævus ubi Orion hybernis conditur undis:
Vel quam Sole novo densæ torrentur aristæ,
Aut Hermi campo, aut Lyciæ flaventibus arvis.
Scuta sonant, pulsuque pedum tremit excita tellus.
Hinc Agamemnonius Trojani nominis hostis

tribus; nimirum *Tatiensem*, *Rhamnensem*, & *Lucerensem*; fuerunt à posteris aliæ complures additæ, inter quas *Claudia* tribus. At hic Clausus, de quo Virgilius, e majoribus illius Claudii fuisse fingitur. De voce *instar*, Æn. 6. 865. De *Latio*, supra v. 54.

709. *In partem data Roma Sabinis.*] Bis id contigit. Primo post prælia pro raptis Sabinis Romanos inter ac Sabinos diu commissa: quæ sic composita sunt, ut Romulus & Tatius communiter regnum administrarent, Sabini Romam commigrarent e Curibus suis; & Roma quidem Romuli servaret nomen, Romani vero Quirites à Curibus, Sabinorum urbe, dicerentur. Secundo id contigit in Clauso, qui, ut diximus, post expulsos reges admissus est: & de hac secunda admissione poëtam puto explicandum.

710. *Amiterna cohors, &c.*] Loca enumerantur varia Sabinorum. I. *Amiternum*, urbs in latere orientali regionis illius & Apennini jugis, nunc excisa, prope oppidulum *S. Vittorino*. II. *Prisci Quirites.* Non Romani, sed Curenses, ex urbe Curibus, unde Romani Quirites dicti sunt: in parte regionis plane opposita & occidentali: nunc *Vescovio di Sabina*. III. *Eretum*, vicus in angulo meridiali, fere ad confluentem Alliæ & Tyberis, nunc *monte ritundo*. IV. *Nomentum*, Ereto vicinum à lori item, nunc *Lamentano*. V. *Mutusca*, aliter *Trebula*, vicus in septentrionali parte, ultra paludem Reatinam, nunc *monte Leone*. VI. *Rosea rura Velini*, pars agri Reatini, sic à Plinio, Varrone, Festo appellata, à *rore*, qui fertilissimum tractum illum efficit: circa *Velinum* fluvium, nunc *Velino*; & *Velinum* lacum; nunc *Lago di pie di Luco*. VII. *Tetrica* & *Severus*, montes incerti situs: à Blondo circa fontem Fabaris fluvii collocantur, in parte occidentali; hic *monte Negro*, ille *monte di S. Giovanni*: à Cluverio, in angulo septentrionali circa Nursiam urbem, ubi *la grotta di Sibylla*. VIII. *Casperia* paulo supra Cures, oppidum, nunc *Aspra*. IX. *Foruli*, vicus in rupe circa Amiternum, excisus. X. *Himella* fluvius, prope Casperiam nascens, in Tyberim infra Cures delabitur: nunc *Aia*. XI. De *Tybri*, Æn. 8. 330. XII. *Fabaris*, vel *Farfarus*, in orientalem Tyberis ripam influens, nunc *Farfa*. XIII. *Nursia*, ultima Sabinarum urbium ad septentrionem, inter Apennini pruinas, quare *frigida* appellatur; nunc *Norcia*. XIV. *Hortanum*, vel *Horta*, urbs apud confluentes Naris ac Tyberis, in Etruria quidem, sed Sabinis contermina: nunc *Orte*. *Classes*, exercitum terrestrem interpretor, non navalem, ut diximus supra, v. 637. XV. *Latini*, qui Sabinis contermini sunt ad meridiem, supra, v. 54. XVI. *Allia*, fluvius in orientalem Tyberis ripam irrumpens, paulo infra Eretum, ubi Romani à Gallis Senonensibus graviter deinde cæsi sunt, nunc *rio di Mosso*.

718. *Libyco... marmore, &c.*] Æn. 1. 162. *Orion*, astrum formidabile, non tantum ortu, ut diximus Æn. 1. 539. sed etiam occasu hyberno. De *Orione*, Æn. 3. 517.

720. *Quam Sole novo, &c.*] Multi codices scribunt *quum*, ubi suspicer

Curru jungit Halisus equos, Turnoque feroces
Mille rapit populos: vertunt felicia Baccho
Massica qui rastris: & quos de collibus altis
Aurunci misere patres: Sidicinaque juxta
Æquora: quique Cales linquunt: amnisque vadosi
Accola Vulturni: pariterque Saticulus asper,
Oscorumque manus. Teretes sunt aclides illis
Tela, sed hæc lento mos est aptare flagello:
Lævas cetra tegit: falcati cominus enses.
Nec tu carminibus nostris indictus abibis,
Oebale: quem generasse Telon Sebethide Nympha
Fertur, Teleboûm Capreas cum regna teneret
Jam senior: patriis sed non & filius arvis
Contentus: late jam tum ditione premebat
Sarrastes populos, & quæ rigat æquora Sarnus;

gendum *quàm*, *quàm densæ*: ut sit nior sensus hujus secundæ comparationis. Per *Solem novum*, non ver; d æstatem primam intelligit, qua turescunt aristæ. *Hermus*, Lydiæ uvius, regionis feracissimæ, Georg. 137. *Lycia*, ferax item frumenti; ridialis Asiæ minoris regio. Æn. 4. 3.

'23. *Agamemnonius*, &c.] Agamnonis filius aliquis nothus: qui rrore paternæ cædis, de qua Æn. 14. in Italiam fugiens, dicitur ab idio & Solino Faliscorum urbem ndidisse. Quibus tamen non assenur Virgilius, qui longe alia in par- regnum ejus constituit, nempe ca Campaniam, quæ est ad orienn Latii, habetque ad orientem Picinos & Hirpinos, ad septentrion Samnium, ad meridiem mare.

726. *Massica qui*, &c.] Campae gentes & loca præcipua. I. *Mass mons*, ad mare, in confinio o- Latii, ad occidentem agri Fani, tractus totus vino percelei, nunc *monte di Dragone*. De cho, Ecl. 5. 69. De *rastris*, Georg. 160. II. *Aurunci*, reliquiæ Opicon sive Ausonum in Italia, qui in- Campaniam & Volscos consedear, supra v. 54. III. *Sidicini*, pars rumdem Opicorum alia, quæ in diterraneis Auruncorum finibus nsedit, circa Teanum urbem, & cta Virgilium etiam ad litus aliantum pertinuit. IV. *Cales*, pluranumero, oppidum supra Massicum ontem Campaniæ: nunc *Calvi* V. *lturnus*, etiamnum retinens non, fluvius Campaniæ ipsam à Sam- magna parte disterminans, & ad ridiem agri Falerni in mare influens. VI. *Saticula*, vel *Satricula*, urbs ad orientem Vulturni & Capuæ, nunc *Caserta*. VII. *Osci*: nomen diminutum ab *Opicis*, gente Ausonia, & hujus regionis indigena.

730. *Teretes aclides*, &c.] Arma Campanorum. I. *Aclides teretes*: id est: vel exigua missilia, quod censent aliqui, quia plures ab eodem gestantur apud Valerium: vel clavæ breves, eminentibus hinc inde acuminibus asperæ, loro sive flagello alligatæ, ut post impactum vulnus revocari possent. Nomen: vel quasi ἀκίδες ab ἀκὶς *acumen*, vel quasi ἀγκυλίδες, ab ἀγκύλη, quæ jaculi species fuit ejusmodi loro alligati. II. *Cetra*, scutum loreum, Afris Hispanisque familiare: vocem putat Maurorum Vossius. III. *Ensis*, in falcis modum curvatus: *harpen* appellat Ovidius, tribuit Perseo, ab ἅρπη *falx*.

734. *Sebethide Nympha.*] Filia *Sebethi*, ad Neapolim fluvii, *fiume della Maddalena*.

735. *Teleboûm Capreas*, &c.] *Capreæ*, plurali numero, insula est contra Surrentinum promontorium, deliciæ olim Tiberii Cæsaris, nunc *Capri*: quam tenuerunt Teleboæ, ex Acarnania, Epiri regione, profecti.

738. *Sarrastes*, &c.] Parebant Oebalo populi circa Surrentinum promontorium. nempe Campani orientales, Hirpini, & Picentini. I. *Sarnus* fluvius loca tractûs illius alluit, nunc *Sarno*: fluens per Campaniam, ex Hirpinorum finibus, in illud sinus Neapolitani latus, quod Surrentino promontorio terminatur. Hujus accolas vocat *Sarrastes*. II. *Rufæ*, vel

Quique Rufas, Batulumque tenent, atque arva Celennæ:
Et quos maliferæ despectant mœnia Abellæ:
Teutonico ritu soliti torquere cateias,
Tegmina queis capitum raptus de subere cortex,
Æratæque micant peltæ, micat æreus ensis.
Et te montosæ misere in prælia Nursæ,
Ufens, insignem famâ & felicibus armis:
Horrida præcipue cui gens, assuetaque multo
Venatu nemorum, duris Æquicola glebis:
Armati terram exercent, semperque recentes
Convectare juvat prædas & vivere rapto.
Quin & Marrubia venit de gente sacerdos,
Fronde super galeam & felici comptus olivâ,
Archippi regis missu fortissimus Umbro:
Vipereo generi & graviter spirantibus hydris
Spargere qui somnos cantuque manuque solebat,
Mulcebatque iras, & morsus arte levabat.
Sed non Dardaniæ medicari cuspidis ictum
Evaluit: neque eum juvêre in vulnera cantus
Somniferi, & Marsis quæsitæ in montibus herbæ.
Te nemus Angitiæ, vitreâ te Fucinus undâ,
Te liquidi flevêre lacus.

Rufra, vel *Rufrium*, nunc *Ruvo*: urbs ad orientem remotior, in extremis Hirpinis Lucaniam versus. III. *Batulum* & *Celenna*: urbes ignoti situs. IV. *Abella*, non *Bella*, ut male habent quidam codices: nunc *Avella*: urbs ad septentrionem Sarni: in angulo Campaniæ Samnitibus & Hirpinis confini: excelso situ, quare *despectare* subjectos populos videtur: ferax nucum, quæ inde *avellanæ* dictæ sunt, quas non *mala* quidem, sed *poma* appellat Plinius l. 15. 22.

741. *Teutonico, &c.*] Arma populorum illorum. I. *Cateja*, quæ ab Aventino tormenti genus fuisse dicitur, unde torquebantur saxa melius ab Isidoro, telum, quod propter gravitatem non longe evolabat, sed vi maxima perfringebat. Hæc Gallorum erat propria, *Teutonumque*: qui Germaniæ erant populi, circa Cimbricam Chersonesum, ubi nunc *Dania*. II. *Galea* e cortice suberis, qui levissimus & spississimus est, *lege*. III. *Pelta ærata*, quæ breve scutum erat, in modum Lunæ mediæ, vel hederacei folii: eaque, tota ærea; vel ærea lamina protecta. IV. *Ensis æreus*.

744. *Et te montosæ, &c.*] Æqui, vel *Æquicoli*, seu *Æquiculi*, quam hic *Æquicolam gentem* appellat Virgilius: fuere ad orientem
partis antiqui Latii, a fonti[...]
nis fere ad usque Tibur, [...]
est Campaniæ Romanæ, ibi
fuit *Nursæ*, jam ignoti situ
natu, pro *venatus*, Ecl. 5. [...]

750. *Marrubia, &c.*] [...]
orientem ac septentrione[...]
rum, inter continua Apen[...]
gens orta, vel juxta Plini[...]
lium, Solinum, e Circe[...]
quo vim adversus venena [...]
tes dicitur accepisse: vel [...]
quod propter linguæ com[...]
Cluverio magis placet, [...]
alios, a Marsia rege Lyda[...]
ca Marsorum præcipua [...]
Archippe, urbs olim, quæ
terræ hausta & in Fucinum la[...]
lata est, quo ex nomine Vi[...]
chippi regis nomen finxi[...]
rubium vel *Marruvium*, [...]
put, in ejus meridianis [...]
lacum Fucinum, juxta [...]
fluvii: ea nunc *Morrea* d[...]
Lucus sive *nemus Angitia*[...]
juxta Solinum soror Circ[...]
quæ cum ea in Italiam, [...]
Fucino lacui occupavit. [...]
ad occidentem lacus situs [...]
oppidum *Luco*. IV. *Fucinus*
rem media regione, prop[...]
ad meridiem descendens, [...]

Ibat & Hippolyti proles pulcherrima bello,
Virbius: insignem quem mater Aricia misit,
Eductum Egeriæ lucis humentia circum,
Litora, pinguis ubi & placabilis ara Dianæ.
Namque ferunt fâma Hippolytum, postquam arte novercæ
Occiderit, patriasque explerit sanguine pœnas
Turbatis distractus equis, ad sidera rursus
Ætherea & superas cœli venisse sub auras,

Fucino; vel à vicino oppido, *lago di Celano*. De *hydris*, supra, v. 447. De *Dardania*, Trojana, Æn. 1. 239.

761. *Hippolyti proles, &c.*] *Hyppolytus*, Thesei Athenarum regis filius, à noverca Phædra frustra interpellatus de stupro, ideoque ab eadem de vi in se parata falso delatus ad patrem: cum ad litus maris cursum ageret, devotus à patre, equis subito marini monstri incursu efferatis raptatus ac discerptus est. Diana ejus cultu & castitâte commota, per Æsculapium. Phœbi & Coronidis filium, revocavit eum in vitam, commendavitque ipsum Egeriæ Nymphæ Arcini nemoris: ubi inter minores Divos cultus fuit, appellatusque Virbius, quod inter *viros bis* fuerat. Fingitur à Virgilio filium habuisse sibi cognominem, qui Turni auxilio venerit.

762. *Mater Aricia.*] Vel est *Aricia*, urbs antiqua Latii, tribus circiter leucis Laurento dissita ad septentrionem, nunc *la Riccia*: quæ *mater* dicitur, quomodo Italia, Georg. 2. 173. *magna parens frugum, magna virûm*. Vel *Aricia* quædam Nympha, quam videtur fingere Virgilius amatam ab Hippolyto Virbio, matremque secundi hujus Virbii: quæ Ariciæ urbi nomen dederit; ut Virbius vicino Ariciæ colli, cujus Persius & Cornutus meminerunt.

763. *Egeriæ lucis, &c.*] Circa Ariciam nemus ingens fuit dictum Dianæ vel Egeriæ; ubi nunc oppidum *Nemo*: item templum Dianæ Scythicæ vel Tauricæ; & lacus Dianæ Aricinæ, nunc *lago di Nemo*. Lacus multis impletur fontibus, quorum præcipuus fons *Egeria* dictus est. Hanc Nympham Numa Pompilius: Romanorum rex secundus sibi esse conjugem fingebat: ab eaque legum instituta se accipere. Eamdem fingit Ovidius, ex morte Numæ nimium dolentem, Dianæ miseratione in fontem illum conversam fuisse.

763. *Humentia circum litora.*] Ita è Romano codice, apud Pierium; emendandum duximus: cum vulgata lectio, *Hymettia*, careat sensu. Nam *Hymettus*, mons apibus & melle celebris, in Attica est, & primam habet syllabam brevem: neque ullum in eo Italiæ tractu nominis hujus vestigium esse, Gifanius, Pimpontius, Nascimbænus sentiunt.

764. *Placabilis ara Dianæ.*] In Taurica Chersoneso colebatur Diana sanguine exterorum hominum, quotquot illuc appellebant. Diana Iphigeniam Agamemnonis filiam, è sacrificio subductam, & illuc ex Aulide translatam, sibi in sacerdotem consecraverat, Æn. 2. 116. Orestes Agamemnonis filius, ad ulciscendam necem patris, matrem Clytæmnestram interfecerat, Æn. 3. 331. Ideo furiis agitatus, inter cætera piacula, jussus dicitur in Tauricam abire Chersonesum, indeque Dianæ simulacrum eripere. Eo igitur cum amico Pylade profectus, jussu regis Thoantis tantum non immolatus est: sed agnitus à sorore clam cum ea Dianæ simulacrum abduxit: &, ut est magna fabularum varietas, Mycenas illud transtulit, juxta Hyginum; Athenas, juxta Euripidem; juxta Latinos plerosque Græcorum æmulos, Ariciam. Suspicatur Cluverius hanc religionem ab Italis per Pelasgos & Arcadas esse acceptam. Constat vero victimas humanas his omnibus locis esse mactatas ad memoriam Taurici sacrificii, non tanta tamen apud Aricinos immanitate. Neque enim illic omnes exteri immolabantur: sed servus aliquis fugitivus, in illo nemore tamdiu sacerdotio fungebatur sub *regis nemorensis* nomine; donec ab alio fugitivo provocatus ad certamen, ab eo occideretur. Unde *placabilis* ara illa dicitur à Virgilio; & à Valerio Argonaut. 2. 304. *soli non mitis Aricia regi*. Perstabat adhuc illa religio Caligulæ tempore: cujus in vita, Suetonius c. 35. *Nemorensi regi quod multos jam annos potiretur sacerdotio, va-*

Et juvenem monstris pavidi effudere marinis.
Filius ardentes haud secius æquore campi
Exercebat equos, curruque in bella ruebat.
Ipse inter primos præstanti corpore Turnus
Vertitur, arma tenens, & toto vertice supra est.
Cui triplici crinita jubâ galea alta Chimæram
Sustinet, Ætnæos efflantem faucibus ignes:
Tam magis illa fremens, & tristibus effera flammis
Quam magis effuso crudescunt sanguine pugnæ.
At levem clypeum sublatis cornibus Io
Auro insignibat, jam setis obsita, jam bos,
(Argumentum ingens) & custos virginis Argus,
Cœlatâque amnem fundens pater Inachus urnâ.
Insequitur nimbus peditum, clypeataque totis
Agmina densantur campis, Argivaque pubes

lidiorem adversarium subornavit.
769. *Pæoniis herbis, &c.*] Herbis medicis. *Pæon* enim, etsi certum medici nomen inducitur ab *Homero*, Iliad. 5. 899. & alibi: videtur tamen commune medicorum rerumque medicarum fuisse nomen, ab Apolline medicorum Deo deductum, qui *Pæan* ipse dictus est, qua de causa, diximus Æn. 6. 657.

773. *Phœbigenam, &c.*] Æsculapium, Phœbo & Coronide genitum: Phlegiæ Lapitharum regis filia, Æn.

-lytus ab equis lacerati-
pra, v. 761. De voce
2. 277. De Chimæra, Æ
Ætnæis ignibus, qui p
hic sumuntur, Æn. 3. 5
equinis in apice galeæ.

780. *Io, &c.*] Inach
rex fluvio ibidem nomen
pro fluvio ipse sumitur.
jus fluvii filia *Io* cum a
ve: ab eodem, ne à Jun
retur, in juvencam est
ne juvencam a Jove pet

[illegible], qui ducem Turnum [illegible], non quod omnes ex [illegible] quod ex milites [illegible] . *Argivi* haud dubie ipsi *Ar*[illegible], ex Danae Argiva orti, unde *Aurunci* vocati sunt. II. *Aurunci* reliquiæ [illegible], inter Volscos & Campanos [illegible], v. 56. Hos tamen alios [illegible] fuisse videntur, [illegible] III. *Rutuli* populi La[illegible] quidem & con[illegible] vicinitate conjuncti, si tamen, non Latino subditi: [illegible] præcipua sedes, ab oriente, Volscorum oppido maritimo, [illegible], [illegible], à [illegible] Latinorum urbe, [illegible] IV. *Sicani*: vel [illegible] quondam urbis in Latio [illegible] quidem eos Plinius l. [illegible] inter quinquaginta tres La[illegible] qui suo tempore sine vest[illegible] erant. Vel reliquiæ Sicu[illegible] omnium primos Italiæ [illegible] fuisse Cluverius [illegible], qui deinde ab Aboriginibus [illegible] Pelasgis è Græcia profectis [illegible] insulam fuerant, [illegible] suo nomine *Si*[illegible] appellaverunt: unde Siculi, [illegible] in Italia [illegible], [illegible] vestigia, Sicani [illegible] dicti. V. *Sacranæ* quorum Cluverius, ex Festo, [illegible] Dionysio ita concinnat; ut [illegible] fuisse Pelasgorum & [illegible], qui post pulsos à se Si[illegible] à Sabinis ex [illegible] [illegible] sint Reate oppido, [illegible], & sedes ce[illegible], ubi nunc est Roma, [illegible], quia Reate *sacro* Ly[illegible] erant in honore, *Sacra*[illegible] sint. VI. *Labici*, *Labi*[illegible] quorum urbs *La*[illegible] *Zagarolo*, in septem[illegible] [illegible] supra Tus[illegible] VII. *Auxia Tybris*, de quo [illegible] *Defalabus*, pro *Sylvia*, [illegible] VIII. *Aquila Numici*, [illegible] supra [illegible] IX. *Cir*[illegible] Circeii montis & promon[illegible] Latium vetus ad orientem [illegible] hodie *Circello*. *Æn*. *Anxur*, neutro masculino[illegible] ubi Jupiter ab urbe dic[illegible] *Anxurus*, singulari [illegible]: nam puer & imber[illegible] post Servium [illegible] promissa barba, ut con[illegible] apud Condant. Leandrum [illegible] JOVI ANXURO. [illegible] Grammatici, cum no[illegible] Græcum volunt quasi

[illegible] [illegible] sine novacula: ut enim Plinius l. 3. 5. nomen esse à Volsca lingua repetitum. Urbs postea à Græcis propter situs asperitatem, dicta est Τραχεῖα *Trachina*, à τραχὺς *asper*: indeque *Terracina*, vel *Tarracina*, nunc *Terracina*, ad orientem Circæi montis, apud Volscos. XI. *Feronia lucus*, cum fonte ac templo, fuit inter Circeios & Terracinam. Quænam autem hæc fuerit Dea, ambigitur. Aiunt plerique Junonem [illegible] aliter tamen videtur, cum Feroniam Virgilius, Herili Prænestino [illegible] matrem faciat *Æn*. 8. 564. quod in Junonem cadere non potest, quæ nullos nisi ex Jove liberos suscepit. Narrat Dionysius, Lacedæmoniorum numen fuisse: qui illuc appulsi Lycurgi temporibus, *Feroniæ* Deæ locum dicaverint, quod eos feliciter [illegible] *ferre* contigerat. Inquit tamen idem l. 3. Latinorum & Sabinorum [illegible] esse, quod Græca sua lingua vertunt Ἀνθοφόρον, *Floriferam*, alii Φιλοστέφανον, amantem coronarum, alii aliter, quæ omnia Deam florum aut hortorum fuisse significant. XII. *Saturæ palus*, quæ & Pomptina, inde & Pomptina & Pontina dicta est, maritimam fere omnem Volscorum regionem pervadens, longitudine leucarum circiter duodecim, à loco quem vocabant olim *tres tabernas*, nunc *Cisterna*, ad usque Terracinam, cujus pars ejus extrema ad orientem, [illegible] [illegible] erat, duobus [illegible] [illegible] [illegible], *Amaseno* nunc *Toppia* & l'[illegible] *Aufente*, à quo pars ejus [illegible] appellatur l'*Aufente* [illegible]. Unde [illegible] *Pomptina* [illegible] patet: [illegible] ab urbe Volscorum [illegible] *Pometia*, [illegible] [illegible] [illegible] mare [illegible] [illegible] paludes. [illegible] autem *Saturæ* nomen [illegible], non [illegible] quet. Ego sic statuo, Virgilium voluisse utramque Pomptinam paludem terminum hic significare, ab oriente quidem *Ufentem* fluvium, ab occidente vero fluvium *Asturam*, ejusdem nunc nominis. Quippe hunc *Asturam*, Strabo Στόρας, Festus *Storam*, vocat, eundem apud [illegible] in libello [illegible] [illegible] *Saturam* vocat. Hoc autem fluvio definitam ab occidente fuisse paludem, nec ipse negabit Cluverius, si quidem extremam paludis partem à *tribus tabernis*, & agro *Sancta Domenica*, qui urbis usque ad *Asturam* fluvium situs erat. Hujus paludis spatio tres & viginti urbium

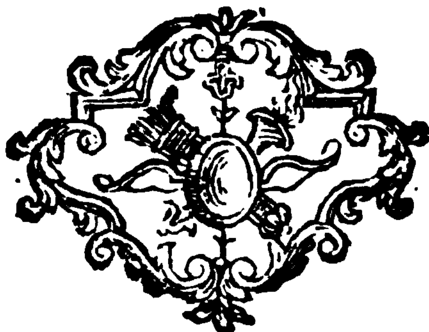
Auruncæque manus, Rutuli, veteresque Sicani,
Et Sacranæ acies, & picti scuta Labici:
Qui saltus, Tiberine, tuos, sacrumque Numici
Litus arat; Rutulosque exercent vomere colles,
Circæumque jugum: queis Juppiter Anxurus arvis
Præsidet, & viridi gaudens Feronia luco:
Qua Saturæ jacet atra palus, gelidusque per imas
Quærit iter valles atque in mare conditur Ufens.
Hos super advenit Volsca de gente Camilla,
Agmen agens equitum & florentes ære catervas,
Bellatrix: non illa colo calathisve Minervæ
Fœmineas assueta manus; sed prælia virgo
Dura pati, cursuque pedum prævertere ventos,
Illa vel intactæ segetis per summa volaret
Gramina: nec teneras cursu læsisset aristas:
Vel mare per medium, fluctu suspensa tumenti,
Ferret iter; celeres nec tingeret æquore plantas.
Illam omnis tectis agrisque effusa juventus
Turbaque miratur matrum; & prospectat euntem:
Attonitis inhians animis; ut regius ostro
Velet honos leves humeros; ut fibula crinem
Auro internectat; Lyciam ut gerat ipsa pharetram,
Et pastoralem præfixa cuspide myrtum.

olim fuisse tradit Plinius, per mediam Appius aggere viam stravit, suo appellatam nomine, siccare conati sunt variis temporibus Cornelius Cethegus, Augustus, & Theodoricus.

803. *Volsca de gente Camilla.*] *Volsci*, gens bellicosa, Rutulos & Latinos, ab occidente Auruncos, & Campanos ab oriente, Hernicos & Æquos à septentrione attingens, incerti generis, sed linguæ à Latina diversæ ac sibi propriæ. E mediterraneis hujus regionis urbibus milites advexisse puto Camillam, cum maritimæ feræ Turnum sequerentur. Hujus Camillæ casus & origo narrantur. Æn. 11. 535.

804. *Florentes ære catervas.*] *Ornatas, fulgentes*, metaphora, de qua Georg. 2. 6. De *calathis*, e ubi fila & lanæ & alia repo Ecl. 2. 46. *Minervæ* tribuunt lanificii textiliumque operu tur præses, Æn. 5. 284.

814. *Ostro velet honos, &c.* ex ostrei sive muricis sangu pressa, Georg. 2. 506: *Lycia tram* tribuit, pro *qualib pharetra*, quia sagittandi a biles. De illa Asiæ mino diana regione, Æn. 4. 143. hastilibus ob ligni firmitate arborem fuisse, jam notav lius, Georg. 2. 447. *Pastor* pellat, quia vita sylvestri ac instituta à Metabo fuerat ut videbitur Æn. 11. 569.

****

P. VIRGILII MARONIS ÆNEIDOS LIBER VIII.

ARGUMENTUM.

Turnus Venulum ad Diomedem mittit, ut eum ad belli societatem alliciat. Æneas, Tyberini fluvii monitu, iter eodem consilio suscipit ad Evandrum: qui ex Arcadia profugus in Palatino monte consederat. Evander, sacris Herculis tum intentus, Æneam fidem adhibet: eorum originem edocet, victoriam scilicet Herculis e Caco, regionis illius insigni olim pradone. Tum Æneam quadringentorum equitum subsidio juvat: iisdem Pallantem filium praficit: Æneam ad Tyrrhenos, expulso Mezentio regem poscentes, cum certa regni auxiliique spe dimittit. Æneas postridie, parte alterâ copiarum secundo flumine ad suos remissâ, cum altera Tyrrhenos adit. Interim Venus arma Ænea suo defert, à Vulcano fabricata: clypeum inprimis, in quo Æneas res praclare olim gerendas à Romanis posteris mirâ arte calatas admiratur. Pracipuus eo in opere locus est Augusto; cujus egregiam de Antonio & Cleopatra Ægypti regina victoriam, triplicemque triumphum diligentius poeta descripsit.

UT belli signum Laurenti Turnus ab arce
Extulit, & rauco strepuerunt cornua cantu;
Utque acres concussit equos, utque impulit arma;
Extemplo turbati animi: simul omne tumultu
Conjurat trepido Latium sævitque juventus
Effera. Ductores primi, Messapus, & Ufens,
Contemptorque Deûm Mezentius, undique cogunt
Auxilia, & latos vastant cultoribus agros.

1. *Belli signum.*] Virgilius loquitur hic ex more Romanorum, apud quos triplex erat militiæ genus. *Sacramentum*, cum milites jurabant, se non nisi confectis militiæ temporibus, sive stipendiis, ex reipublicæ exercitu discessuros. *Conjuratio*, cum in subito tumultu dux, cui singulos sacramento adigere non vacabat, è Capitolio duplex attollebat vexillum, roseum unum, quo pedites, cæruleum, quo equites conveniebant, simulque jurabant omnes. *Evocatio*, cum diversi diversas in partes ad cogendos exercitus mittebantur. Ita fere Servius. *Vexillum* autem Romanis fuit *velum* minus, quadratum, ex hasta suspensum. De *Laurento urbe*, quam Turnus, adnitente Amatâ habenis rerum à Latino relictis, belli sedem fecerat, Æn. 7. 63. De *cornibus*, *tubis*, Æn. 7. 637.

3. *Concussit equos*, &c.] Excitavit equos sonitu cornuum, milites impulsu armorum, id est, allisis ad clypeos hastis, cujus moris innumera sunt apud auctores vestigia. De *Latio*, Æn. 7. 54. De *Messapo*, Ibid.

Mittitur & magni Venulus Diomedis ad urbem:
Qui petat auxilium: & Latio consistere Teucros,
Advectum Æneam classi, victosque Penates
Inferre, & fatis regem se dicere posci,
Edoceat; multasque viro se adjungere gentes
Dardanio, & late Latio increbrescere nomen.
Quid struat his cœptis; quem si fortuna sequatur,
Eventum pugnæ cupiat; manifestius ipsi,
Quàm Turno regi aut regi apparere Latino.
Talia per Latium: quæ Laomedontius heros
Cuncta videns, magno curarum fluctuat æstu:
Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,
In partesque rapit varias, perque omnia versat.
Sicut aquæ tremulum labris ubi lumen ahenis,
Sole repercussum aut radiantis imagine Lunæ,
Omnia pervolitat late loca: jamque sub auras
Erigitur, summique ferit laquearia tecti.
Nox erat, & terras animalia fessa per omnes
Alituum pecudumque genus sopor altus habebat:
Cum pater in ripa gelidique sub ætheris axe
Æneas, tristi turbatus pectora bello,
Procubuit, seramque dedit per membra quietem.
Huic Deus ipse loci, fluvio Tyberinus amœno,
Populeas inter senior se attollere frondes
Visus. Eum tenuis glauco velabat amictu
Carbasus, & crines umbrosa tegebat arundo.
Tum sic affari, & curas his demere dictis:
O sate gente Deûm, Trojanam ex hostibus urbem
Qui revehis nobis, æternaque Pergama servas,
Expectate solo Laurenti arvisque Latinis:
Hic tibi certa domus; certi ne absiste, penates;

691. De *Ufente*, Ibid, 744. De *Mezentio*, Ibid. 647.

9. *Diomedis ad urbem, &c.*] *Argos*, vel *Argyrippam*, urbem in Apulià Daunia, conditam à Diomede. De *ea*, deque *Diomede*, Æn. 11. 243. De *Teucris*, Æn. 1. 139. De *Penatibus* Æneæ, Troja advectis, Æn. 2. 717.

18. *Laomedontius heros.*] Æneas, ex eadem, qua Laomedon, rex Trojanus, familia, Georg. 3. 35. De *laquearibus*, interstitiis trabium, Æn. 1. 730.

28. *Ætheris axe.*] Sub aperto aëre. Æn. 2. 512. De *Tyberino*, infra v. 330. De *carbaso*, lini specie, Æn. 4. 417. De *Pergamis*, arce Trojæ, Æn. 1. 470. De *Laurente* agro, Æn. 7. 63. De *Penatibus*, Æn. 2. 717.

37. *Revehis nobis.*] Gens eni[m Tro]jana per Dardanum ex Itali[a] profecta erat, Æn. 3. 167.

48. *Albam, &c.*] Cognome[n Lon]gam, ob situm, inter lacum & [mon]tem inde Albanum appel[latum], Roma distitam quindecim millibus ad orientem. Hæc ab condita: postquam annos Lavinii regnatum esset: ex repertæ albæ suis cum trigin[ta] collis, ut habent Romani scr[iptores]. At anni illi triginta de quibu[s] rinus loquitur, non ab hoc [Æ]neæ adventu numerandi sunt urbe Lavinio condita, aut p[ost] ipsa Æneæ morte, qui tres a[nnos re]gnavit, ut dictum est Æn. 1.

Neu belli terrere minis, tumor omnis & iræ
Concessere Deûm.
Jamque tibi, ne vana putes hæc fingere somnum,
Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitum fœtus enixa, jacebit;
Alba, solo recubans, albi circum ubera nati.
Hic locus urbis erit, requies ea certa laborum:
Ex quo terdenis urbem redeuntibus annis
Ascanius clari condet cognominis Albam.
Haud incerta cano. Nunc, quâ ratione, quod instat,
Expedias victor, paucis, adverte, docebo.
Arcades his oris, genus à Pallante profectum,
Qui regem Evandrum comites, qui signa secuti,
Delegere locum, & posuere in montibus urbem,
Pallantis proavi de nomine, Pallanteum.
Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina:
Hos castris adhibe socios, & fœdera junge.
Ipse ego te ripis & recto flumine ducam,
Adversum remis superes subvectus ut amnem.
Surge age, nate Deâ: primisque cadentibus astris
Junoni fer rite preces, iramque minasque
Supplicibus supera votis: mihi victor honorem
Persolves. Ego sum, pleno quem flumine cernis
Stringentem ripas, & pinguia culta secantem,
Cœruleus Tybris, cœlo gratissimus amnis.
Hic mihi magna domus, celsis caput urbibus exit.
Dixit, deinde lacu fluvius se condidit alto
Ima petens: nox Æneam somnusque reliquit.
Surgit & ætherii spectans orientia Solis
Lumina, rite cavis undam de flumine palmis
Sustulit, ac tales effudit ad æthera voces:

51. *Arcades, &c.*] *Arcadia*, regio est Peloponnesi media: Ecl. 4. 58. Hinc profectus est Evander: vel ob occisum ex errore patrem, ut narrat Servius; vel ad educendam coloniam, ut vult Pausanias in Arcadicis: condiditque juxta Tyberim in monte & oppidulo quod vocavit *Palantium*, *Pallanteum*, *Palatium*; vel ab urbe Arcadiæ Pallantio, unde profecti fuerant, juxta Pausaniam, Dionysium, & Livium; vel à Pallante Arcadiæ rege, proavo suo, juxta Virgilium. Matrem habuit, juxta Solinum, *Nicostratam*, quæ ob fatidica carmina *Carmentis* à Latinis dicta est, patrem, juxta plerosque, Mercurium. Condita deinde Roma est in eo monte, qui *Palatinus* dictus est, nunc *Palazzo maggiore*, seu *Palatino*.

57. *Recto flumine.*] Absque errore, expedito itinere.

59. *Cadentibus astris.*] Decedentibus, sub primam diei lucem. Æn. 4. 81.

63. *Pinguia culta.*] Loca culta & pinguia, Georg. 1. 153.

65. *Magna domus.*] Præter allatam interpretationem, affertur hæc alia, sed durior. *Hic mihi magna domus exit*: assurgit paulatim, lapsu temporis, id est, fundabitur, erigetur. Et Romam innuit, quæ his in regionibus ædificanda erat, caput reliquarum urbium futura. De *fonte Tybris*, infra, v. 330.

69. *Undam de flumine.*] Ad lavandas purgandasque manus ante preces, qui mos multis exemplis ab interpretibus firmatur. Æn. 2. 719.

Nymphæ, Laurentes Nymphæ, genus amnibus unde est;
Tuque ô Tybri tuo genitor cum flumine sancto,
Accipite Ænean, & tandem arcete periclis.
Quo te cunque lacus miserantem incommoda nostra
Fonte tenet, quocunque solo pulcherrimus exis;
Semper honore meo, semper celebrabere donis,
Corniger Hesperidum fluvius regnator aquarum:
Adsis ô tantùm, & propius tua numina firmes.
Sic memorat: geminasque legit de classe biremes,
Remigioque aptat: socios simul instruit armis.
Ecce autem subitum atque oculis mirabile monstrum:
Candida per sylvam cum fœtu concolor albo
Procubuit, viridique in litore conspicitur sus.
Quam pius Æneas, tibi enim, tibi, maxima Juno,
Mactat, sacra ferens, & cum grege sistit ad aram.
Tybris eâ fluvium, quàm longa est, nocte tumentem
Leniit; & tacitâ refluens ita substitit undâ;
Mitis ut in morem stagni placidæque paludis
Sterneret æquor aquis, remo ut luctamen abesset.
Ergo iter inceptum celerant rumore secundo.
Labitur uncta vadis abies: mirantur & undæ,
Miratur nemus insuetum fulgentia longe
Scuta virûm fluvio pictasque innare carinas.
Olli remigio noctemque diemque fatigant,
Et longos superant flexus, variisque teguntur
Arboribus, viridesque secant placido æquore sylvas.
Sol medium cœli conscenderat igneus orbem:
Cum muros, arcemque procul, & rara domorum
Tecta vident, quæ nunc Romana potentia cœlo
Æquavit: tum res inopes Evandrus habebat.
Ocius advertunt proras, urbique propinquant.
Forte die solemnem illo rex Arcas honorem
Amphitryoniadæ magno Divisque ferebat,
Ante urbem, in luco. Pallas huic filius unà,
Unà omnes juvenum primi, pauperque senatus,

71. *Genus amnibus, &c.*] Nymphæ, aquarum & fontium quorumlibet præsides, quorum ex colluvie fiunt augenturque fluvii. De *Laurente regione*, Æn. 7. 63.

77. *Corniger Hesperidum, &c.*] *Rex* Italicarum aquarum; non magnitudine sua, qui honos Eridano tribui debet, & vero tribuitur Georg. 1. 482. sed ob futuram magnitudinem reginæ urbis Romæ, quam præterfluet. Deinde potest Æneas hunc ei honorem habere: cum nondum Eridanum, aut majorem ullum in Italia fluvium viderit. De *cornibus fl*[...] *rum*, Georg. 4. 371. De *Hes*[...] Italia, Æn. 1. 534. De *biremibus* [...] 5. 119.

90. *Rumore secundo.*] Sparso[...] milites, de successu itineris [...] ominantes. De *Abiete, sapin*[...] quæ hic pro *nave* sumitur, [...] 2. 68.

103. *Amphitryoniadæ.*] Herc[...] fra, v. 288.

105. *Senatus.*] Concilium se[...] quod deinde à Romulo & Ro[...] vocatum est senatus.

Tura dabant: tepidusque cruor fumabat ad aras.
Ut celsas videre rates, atque inter opacum
Allabi nemus, & tacitis incumbere remis:
Terrentur visu subito, cunctique relictis
Consurgunt mensis: audax quos rumpere Pallas
Sacra vetat, raptoque volat telo obvius ipse,
Et procul è tumulo: Juvenes, quæ causa subegit
Ignotas tentare vias? quo tenditis? inquit.
Qui genus? unde domo? pacemne huc fertis, an arma?
Tum pater Æneas puppi sic fatur ab alta,
Paciferæque manu ramum prætendit olivæ:
Trojugenas ac tela vides inimica Latinis,
Quos illi bello profugos egere superbo.
Evandrum petimus: ferte hæc, & dicite lectos
Dardaniæ venisse duces, socia arma rogantes.
Obstupuit tanto perculsus nomine Pallas:
Egredere ô quicunque es, ait, coramque parentem
Alloquere, ac nostris succede Penatibus hospes.
Accepitque manu, dextramque amplexus inhæsit.
Progressi subeunt luco, fluviumque relinquunt.
Tum regem Æneas dictis affatur amicis:
Optime Grajugenûm, cui me fortuna precari,
Et vittâ comptos voluit prætendere ramos:
Non equidem extimui Danaûm quod ductor & Arcas,
Quodque à stirpe fores geminis conjunctus Atridis;
Sed mea me virtus, & sancta oracula Divûm,
Cognatique patres, tua terris didita fama,
Conjunxere tibi, & fatis egere volentem.
Dardanus, Iliacæ primus pater urbis & auctor,
Electrâ, ut Graji perhibent, Atlantide cretus,
Advehitur Teucros: Electram maximus Atlas
Edidit, æthereos humero qui sustinet orbes.
Vobis Mercurius pater est, quem candida Maia
Cyllenes gelido conceptum vertice fudit.

110. *Mensis.*] Ubi vescebantur sacris [c]arnibus: & pars hæc erat sacrificii. [D]e *sacrificiis non interrumpendis*, Æn. [.] 405. De *oliva ramo tæniis ornato*, [a]d *pacem petendam*, Æn. 7. 237. De [D]*ardaniis* ducibus, Æn. 1. 239. De [P]*enatibus*, pro domo, Æn. 2. 717.

129. *Danaûm quod, &c.*] De *Danais*, Græcis Æn. 1. 34. De *Arcadia*, [E]cl. 4. 58. De *Atridis*, Atrei filiis, [A]gamemnone, Æn. 3. 54. & Menelao, Æn. 2. 264. His quomodo conjunctus esset Evander; varie exponit [S]ervius: multi repetunt ex Atlante, [c]ujus septem filiæ fuerunt: quarum [e]x una & Jove Tantalus Atrei avus progenatus est; ex alia, nempe Maia, Mercurius pater Evandri.

131. *Mea me virtus, &c.*] Conscientia virtutis meæ, qua nihil mihi videbar commisisse, quod odio tuo dignum esset.

134. *Dardanus, &c.*] De *Dardani origine*, Æn. 3. 167. De *Atlante*, Æn. 4. 247. De *Electra*, & *Maia*, & *Pleiadibus* sororibus, Georg. 1. 138. De *Mercurio*, & *Cyllene* monte Arcadiæ, Æn. 1. 301.

138. *Vobis Mercurius pater est.*] Vel vobis *Arcadibus*: quia natus ille in Arcadia. Vel *vobis Evandro & Pallanti*: diximus enim 2. 51. Mercurium ha[illegible]

At Maiam, auditis si quicquam credimus, Atlas,
Idem Atlas generat, cœli qui sidera tollit.
Sic genus amborum scindit se sanguine ab uno.
His fretus: non legatos, neque prima per artem
Tentamenta tui pepigi: meme ipse meumque
Objeci caput, & supplex ad limina veni.
Gens eadem, quæ te, crudeli Daunia bello
Insequitur: nos si pellant; nihil abfore credunt,
Quin omnem Hesperiam penitus sua sub juga mittant;
Et mare quod supra, teneant, quodque alluit infra.
Accipe, daque fidem: sunt nobis fortia bello
Pectora, sunt animi, & rebus spectata juventus.
Dixerat Æneas: ille os oculosque loquentis
Jamdudum & totum lustrabat lumine corpus.
Tunc sic pauca refert: ut te, fortissime Teucrûm,
Accipio agnoscoque libens! ut verba parentis
Et vocem Anchisæ magni vultumque recordor!
Nam memini Hesiones visentem regna sororis
Laomedontiaden Priamum, Salamina petentem,
Protinus Arcadiæ gelidos invisere fines.
Tum mihi prima genas vestibat flore juventa:
Mirabarque duces Teucros mirabar & ipsum
Laomedontiaden: sed cunctis altior ibat
Anchises. Mihi mens juvenili ardebat amore
Compellare virum, & dextræ conjungere dextram.
Accessi, & cupidus Phenei sub mœnia duxi.
Ille mihi insignem pharetram, Lyciasque sagittas
Discedens, chlamydemque auro dedit intertextam,
Frænaque bina, meus quæ nunc habet aurea Pallas.
Ergo & quam petitis, juncta est mihi fœdere dextra:
Et lux cum primum terris se crastina reddet;
Auxilio lætos dimittam, opibusque iuvabo.
Interea sacra hæc, quando huc venistis amici,
Annua, quæ differre nefas, celebrate faventes
Nobiscum, & jam nunc sociorum assuescite mensis.
Hæc ubi dicta: dapes jubet & sublata reponi

rum esse patrem Evandri.

146. *Daunia.*] *Rutula*, à Dauno rege, patre Turni, Æn. 7. 794. De *Hesperia*, Æn. 1. 534.

149. *Et mare, quod, &c.*] *Superum*, sive Hadriaticum, ad septentrionem Italiæ; *inferum*, sive Tyrrhenum, ad meridiem.

157. *Hesiones, &c.*] *Hesione*, Laomedontis filia, uxor Telamonis *Salaminis* insulæ regis, inter Peloponnesum & Atticam. Æn. 3. 476. De *Arcadia*, Ecl. 4. 58.

Visentem regna sororis Priamum.] Alii non visentem animi causa; sed captivum illuc abductum à Telamone sororis marito aiunt: ut jam dictum Æn. 3. 476. De *Laomedonte* Priami patre, Georg. 1. 502.

165. *Phenei.*] *Pheneum* vel *Pheneus*, Arcadiæ urbs & lacus, apud Cyllenen montem. De *Lycia* regione, cujus commendabantur sagittæ & pharetræ, Æn. 4. 143. De *chlamyde*, *casque.*, Æn. 3. 484.

175. *Sublata . . . . pocula.*] Mensa navium advenientium. De *toris*, herbais sedilibus, Æn. 5. 224. *Acerna*

Pocula, gramineoque viros locat ipse sedili:
Præcipuumque toro & villosi pelle leonis
Accipit Æneam, solioque invitat acerno.
Tum lecti juvenes certatim aræque sacerdos
Viscera tosta ferunt taurorum, onerantque canistris
Dona laboratæ Cereris, Bacchumque ministrant.
Vescitur Æneas, simul & Trojana juventus,
Perpetui tergo bovis & lustralibus extis.
Postquam exempta fames, & amor compressus edendi:
Rex Evandrus ait: non hæc solemnia nobis,
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram,
Vana superstitio veterumve ignara Deorum
Imposuit: sævis, hospes Trojane, periclis
Servati facimus, meritosque novamus honores.
Jam primum saxis suspensam hanc aspice rupem:
Disjectæ procul ut moles, desertaque montis
Stat domus, & scopuli ingentem traxere ruinam.
Hic spelunca fuit vasto submota recessu,
Semihominis Caci facies quam dira tenebat,
Solis inaccessam radiis, semperque recenti
Cæde tepebat humus: foribusque affixa superbis
Ora virûm tristi pendebant pallida tabo.
Huic monstro Vulcanus erat pater: illius atros
Ore vomens ignes, magna se mole ferebat.
Attulit & nobis aliquando optantibus ætas
Auxilium adventumque Dei: nam maximus ultor,
Tergemini nece Geryonis spoliisque superbus,
Alcides aderat: taurosque hac victor agebat
Ingentes: vallemque boves amnemque tenebant.
At furis Caci mens effera, ne quid inausum

ex acere arbore, *érable.* De more *sedendi* ad mensas, Æn. 1. 702. De *assis* & *elixis* carnibus, Æn. 1. 215. De *Cerere*, pro pane, Æn. 1. 181. De *Baccho*, pro vino, Ecl. 5. 69.

183. *Perpetui tergo bovis, &c.*] Boves constat integros ad ignem & epulas apponi solitos apud veteres: & apud Homerum aliosque apponi præcipue viris principibus *dorsum*, illudque διηνεκὲς, *longum*, *continuum*, *porrectum*: quod hic *perpetuum* dicitur. *Exta lustralia*: quæ religiose comesa, *lustrare*, id est, purgare putabantur, Æn. 3. 279. De *extis*, Æn. 4. 64.

185. *Evandrus.*] Græca forma, Εὔανδρος; Latina, *Evander.*

187. *Veterum ignara Deorum.*] Non solimus Herculem, recentiorem Deum, contemptu antiquiorum & majorum Deorum, quales Jupiter, Apollo, &c.

194. *Semihominis Caci, &c.*] Media parte fera, media homo fuisse dicitur: nihil tamen ei affingit Virgilius ex fera, præter villosum pectus, infra v. 266. Hunc Propertius tribuit tria capita, l. 4. 9. Livius pastorem ait fuisse, ferocem viribus. Nomen à κακὸς *malus*. De *Geryone tergemino*, ejusque bobus ab Hercule direptis, Æn. 7. 662. De *Alcide*, nomine Herculis, infra, v. 288.

Semihominis, &c.] Sic restituit N. Heinsius ex MSS. *Facies Caci tenebat*: id est, *Cacus tenebat*. Sic Æn. 3. 591. *Ignoti nova forma viri .... manus ad litora tendit.* Id est, *vir ignotus manus tendit.*

205. *Furis.*] Alibi *furiis*: sed ex veteribus codicibus ita emendavimus, duce Pierio.

Aut intentatum ſceleriſve dolive fuiſſet:
Quatuor à ſtabulis præſtanti corpore tauros
Avertit, totidem formâ ſuperante juvencas.
Atque hos, ne qua forent pedibus veſtigia rectis,
Caudâ in ſpeluncam tractos, verſiſque viarum
Indiciis raptos, ſaxo occultabat opaco.
Quærentem nulla ad ſpeluncam ſigna ferebant.
Interea cum jam ſtabulis ſaturata moveret
Amphitryoniades armenta, abitumque pararet:
Diſceſſu mugire boves, atque omne querelis
Impleri nemus, & colles clamore relinqui.
Reddidit una boum vocem, vaſtoque ſub antro
Mugiit, & Caci ſpem cuſtodita fefellit.
Hic vero Alcidæ furiis exarſerat atro
Felle dolor: rapit arma manu nodiſque gravatum
Robur, & aërii curſu petit ardua montis.
Tum primum noſtri Cacum videre timentem,
Turbatumque oculis. Fugit ilicet ocior Euro,
Speluncamque petit, pedibus timor addidit alas.
Ut ſeſe incluſit; ruptiſque immane catenis
Dejecit ſaxum, ferro quod & arte paternâ
Pendebat: fultoſque emuniit obice poſtes:
Ecce furens animis aderat Tirynthius, omnemque
Acceſſum luſtrans, huc ora ferebat & illuc:
Dentibus infrendens. Ter totum fervidus irâ
Luſtrat Aventini montem; ter ſaxea tentat
Limina nequicquam; ter feſſus valle reſedit.
Stabat acuta ſilex, præciſis undique ſaxis,
Speluncæ dorſo inſurgens, altiſſima viſu,
Dirarum nidis domus opportuna volucrum.
Hanc, ut prona jugo lævum incumbebat ad amnem,
Dexter in adverſum nitens concuſſit, & imis
Avulſam ſolvit radicibus: inde repente
Impulit, impulſu quo maximus inſonat æther:
Diſſultant ripæ, refluitque exterritus amnis.

219. *Atro felle dolor.*] *Felle* pro *bile*; in qua videtur poëta iracundiam ponere.

220. *Arma... nodiſque gravatum robur.*] Vel eamdem rem dixit, *clavam, quæ ipſius erant arma*: vel *alia arma præter clavam* nempe ſagittas; quia v. 249. *deſuper Alcides telis premit.* De *robore*, gravi ligno, Georg. 1. 162. De *Euro*, vento orientali, Georg. 1. 371.

226. *Arte paternâ.*]Cyclopes enim, miniſtri Vulcani, artem reperiſſe dicuntur muniendarum urbium, Æn. 6. 630. *Tirynthius*, nomen Herculis, Æn. 7. 662. *Aventinus* mons, 7. 657. Dixitque *montem Av*[...] qua forma, *urbem Patavi*, Æn. [...]

235. *Dirarum volucrum.*]Bubo[...] corvorum, &c.

236. *Lævum.*] *Aventinus*, [...] *monte S. Sabina*, Tyberim ha[...] occidentem, quam Virgilius ſin[...] montis partem appellat. Hercu[...]tur ſtabat ad orientem illius [...] quæ erat in monte: ſi quidem [...] *in adverſum.* De *ſiniſtra* & *dext*[...] 9. 15. De *Barathro*, Æn. 3. 4[...] *Manibus*, Georg. 4. 469. Æn. [...] De verbo *rudere*, Georg. 3. 37[...]

At ſpecus, & Caci detecta apparuit ingens
Regia, & umbroſæ penitus patuere cavernæ.
Non ſecus ac ſi quâ penitus vi terra dehiſcens
Infernas reſeret ſedes, & regna recludat
Pallida, Diis inviſa; ſuperque immane barathrum
Cernatur, trepidentque immiſſo lumine Manes.
Ergo inſperata deprenſum in luce repente,
Incluſumque cavo ſaxo, atque inſueta rudentem,
Deſuper Alcides telis premit, omniaque arma
Advocat, & ramis vaſtiſque molaribus inſtat.
Ille autem (neque enim fuga jam ſuper ulla pericli eſt)
Faucibus ingentem fumum, mirabile dictu,
Evomit: involvitque domum caligine cæca,
Proſpectum eripiens oculis: glomeratque ſub antro
Fumiferam noctem, commixtis igne tenebris.
Non tulit Alcides animis: ſeque ipſe per ignem
Præcipiti jecit ſaltu; quà plurimus undam
Fumus agit, nebulâque ingens ſpecus æſtuat atrâ.
Hic Cacum in tenebris incendia vana vomentem
Corripit in nodum complexus: & angit inhærens
Eliſos oculos, & ſiccum ſanguine guttur.
Panditur extemplo foribus domus atra revulſis:
Abſtractæque boves, abjuratæque rapinæ
Cœlo oſtenduntur: pedibuſque informe cadaver
Protrahitur: nequeunt expleri corda tuendo
Terribiles oculos, vultum, villoſaque ſetis
Pectora ſemiferi, atque extinctos faucibus ignes.
Ex illo celebratus honos, lætique minores
Servavere diem, primuſque Potitius auctor,
Et domus Herculei cuſtos Pinaria ſacri,
Hanc aram luco ſtatuit: quæ maxima ſemper

250. *Molaribus.*] Saxis grandibus, quæ molarum inſtar eſſent.

257. *Undam fumus agit.*] Vaporem, in modum undæ erumpentem, Georg. 2. 462.

263. *Abjuratæque rapinæ.*] Juxta Servium, *per vim retentæ*: juxta Gentilem, *emptæ abſque perſoluto pretio*: juxta Germanum & alios, quibus aſſentior: *quas quis habere ſe negat cum juramento & perjurio.*

269. *Potitius, &c.*] Livius l. 1. ait poſt cædem Caci, tum primum bove eximia de grege capta ſacrum Herculi factum: *adhibitis ad miniſterium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maxime inclytæ ea loca incolebant. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præſto eſſent, iiſque exta apponerentur: Pinarii extis adeſis ad cæteram venirent dapem. Inde inſtitutum manſit, donec Pinarium genus fuit, ne extis ſolemnibus veſcerentur. Potitii, ab Evandro edocti antiſtites ſacri ejus per multas ætates fuerunt: donec tradito ſervis publicis ſolemni familiæ miniſterio genus omne Potitiorum in pœnam interiit.* Quod excidium Potitiæ familiæ contigit ſub Appio Claudio Cenſore anno U. C. 442. Pinarium duraſſe ad uſque Maximini tempora cenſet Cerdanus; ſed fallitur, ſi quidem ex hoc loco patet jam Livii ætate exciſam fuiſſe. *Potitios* inde dictos quidam putant; quod extis *potirentur*: *Pinarios*, à πεῖνα, *fames*. Sed nugari mihi videntur.

271. *Aram .... quæ maxima, &c.*] Apud Livium l. 1. ſic Evander Herculem allequitur: *Jove nate Hercules ſalve, te mihi mater, veridica interpres Deum, aucturum cœleſtium numerum*

Dicetur nobis, & erit quæ maxima semper.
Quare agite, ô juvenes, tantarum in munere laudum,
Cingite fronde comas, & pocula porgite dextris:
Communemque vocate Deum, & date vina volentes.
Dixerat, Herculeâ bicolor cum populus umbrâ
Velavitque comas, foliisque innexa pependit:
Et sacer implevit dextram scyphus. Ocius omnes
In mensam læti libant, Divosque precantur.
Devexo interea propior fit vesper Olympo;
Jamque sacerdotes, primusque Potitius, ibant
Pellibus in morem cincti, flammasque ferebant.
Instaurant epulas, & mensæ grata secundæ
Dona ferunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
Tum Salii ad cantus, incensa altaria circum,
Populeis adsunt evincti tempora ramis.
Hic, juvenum chorus; ille, senum: qui carmine laudes
Herculeas & facta ferunt: ut prima novercæ
Monstra manu, geminosque premens eliserit angues:

cecinit; tibique aram hic dicatam iri, quam opulentissima olim in terris gens maximam vocet, tuoque ritu colat: Dextrâ Hercules datâ: accipere se omen, impleturumque fata, arâ conditâ, atque dicatâ, ait. Aram illam in foro boario Romæ perstitisse memorat Ovid. Fast. 1. 585. Erat autem forum boarium inter montes, Aventinum, Palatinum, & Capitolinum.

275. *Communem Deum.*] Dii *communes* vocantur: qui coluntur ab omnibus populis propter communem utilitatem: sic Mars propter bellum, Mercurius propter artes, Hercules propter debellata ubique monstra. Et singulariter Hercules: qui Arcadibus, Italis, ac Trojanis perinde venerandus erat. De *populo*, arbore viridi & pallida, Herculi sacra, *peuplier*, Ecl. 7. 61.

278. *Scyphus, &c.*] Græca vox, σκύφος, vas amplum, *Herculi* præcipue addictum; ut *cantharus* Baccho, ex Macrob. De *libatione in mensam*, Æn. 1. 740.

282. *Pellibus in morem cincti.*] Vel in morem pastoritiæ vitæ, & Panos Arcadum Dei: vel potius in morem *Herculis*, qui leonis pelle indutus erat. De *instauratione* & renovatione epularum per *secundas mensas*, ubi poma, bellaria, melleæ placentæ, Æn. 1. 727.

284. *Lancibus.*] *Lanx*, patina est, à *latitudine* dicta.

285. *Salii.*] Primo instituti à Numa, duodecim numero, è patricio genere: duplicati deinde à Tullo Hostilio: armati saltabant ad tibiæ modulos: concussis hasta brevibus scutis, quæ ancilia vocabant. Nomen à *saliendo*: unde licet à Numa instituti sint, & in honorem Martis; tamen apud Evandrum in honorem Herculis inducuntur à Virgilio, qui vim nominis, non rationem temporis spectavit.

288. *Ut prima novercæ, &c.*] *Hercules* Jovis filius & Alcmenæ, quæ Amphitryonis Thebani uxor erat, Junonis novercæ odio multis laboribus expositus est: unde cum *Alcides* vocaretur, ab *Alceo* Amphitryonis patre; vocatus est Ἡρακλῆς. *Hercules*, ab Ἥρα *Juno*, & κλέος *gloria*. Præcipui ejus labores hic recensentur. I. Cum esset in cunis, immissos à Junone angues duos elisit. II. Trojam cepit sub Laomedonte, ob negatam sibi mercedem liberatæ à ceto Hesiones, Georg. 1. 502. Æn. 3. 476. III. Cum Eurytus Oechaliæ rex, in Thessalia, Iolen filiam ipsi promisisset uxorem, & postea denegasset: urbem diruit. IV. Antequam nati essent Hercules, & Eurystheus Mycenarum rex: cum esset in fatis, hunc alteri serviturum, qui posterior natus esset; effecit Juno, ut *Hercules* posterior nasceretur: quare subditus Eurystheo, ab eodem ad laboriosissimas expeditiones missus est: Juno hic *iniqua* dicitur, non quidem *injusta*, quod in hymno impium fuisset, sed *infesta*, *infensa*. *Fata* sumuntur hic pro *auctoritate* & *voluntate* Junonis: sic ait ipsa Juno, Æn. 7. 293. *Fatis contraria nostris fata Phrygum.* V. Cum

Ut bello egregias idem disjecerit urbes,
Trojamque, Oechaliamque: ut duros mille labores
Rege sub Eurystheo, fatis Junonis iniquæ,
Pertulerit. Tu nubigenas, invicte, bimembres,
Hylæumque, Pholumque, manu, tu Cressia mactas
Prodigia, & vastum Nemeæ sub rupe leonem.
Te Stygii tremuere lacus: te janitor Orci,
Ossa super recubans antro semesa cruento.
Nec te ullæ facies, non terruit ipse Typhoeus,
Arduus, arma tenens: non te rationis egentem
Lernæus turba capitum circumstetit anguis.
Salve, vera Jovis proles, decus addite Divis:
Et nos, & tua dexter adi pede sacra secundo.
Talia carminibus celebrant: super omnia Caci
Speluncam adjiciunt, spirantemque ignibus ipsum.
Consonat omne nemus strepitu, collesque resultant.
Exin se cuncti divinis rebus ad urbem
Perfectis referunt. Ibat rex obsitus ævo:

[illegible] excogitatum esse ab hoc Centauro. Ii Centauri olim ad Herculem appulsi, cum eum morte [illegible] dicitur [illegible] esse. Virgilius [illegible] Pholum, [illegible] Bimembres, [illegible] superiore parte humana, inferiore equina. Æn. 6. 286. Nubigenas [illegible] Georg. [illegible] VI. Taurum agros Cretensium [illegible] non occidit quidem, sed Eurystheo adduxit. Hunc aiunt [illegible] a Neptuno, quem [illegible] Creta [illegible] offenderat, [illegible] fuisse, qui Europam [illegible] in Cretam transtulerat. [illegible], cujus amore [illegible] Pasiphae, Æn. 6. 24. VII. [illegible] in sylva Nemeæ, prope [illegible] Argos urbem in Peloponneso, cum neque [illegible] neque clava occidere posset, [illegible] quod non esset ferro penetrabile, in vestem [illegible] assumpsit. VIII. Per Tænari promontorium ingressus ad inferos, Cerberum [illegible], ad solium Plutonis [illegible], unde pertraxit ad Eurystheum, [illegible] reducere jussus est, Æn. 6. De Stygiis aquis, & Orco, Æn. 6. IX. [illegible] præsidio fuit [illegible] Gigantes cœlum aggressos: [illegible] inter præcipuos fuit Typhon, de quo Georg. 1. 279. Æn. 9. 716. Ita Apollodorus. Unde patet [illegible] fabularum: quæ [illegible], circa Eurysthei Thessa[illegible] tempora [illegible], jam inde a Gigantei belli [illegible] fuisse inter Deos [illegible]. X. Hydram, serpentem in aqua & terra viventem, cui nomen ab ὕδωρ aqua, in Lernæ palude degentem, Mycenas inter & Argos; capitibus septem, aut juxta alios, quinquaginta terribilem; quorum quoties unum abscissum erat, [illegible] alia duplicato numero pullulabant, [illegible] ad singula vulnera igne [illegible] interfecit. XI. Cum Dejanira ejus uxor suspectos haberet ejus in Iolen amores, misit ad eum vestem Nessi Centauri infectam sanguine, cui vim inesse audiverat ad amorem excitandum. Quam ille cum induisset, [illegible] sparso per membra [illegible] dolorem pati non posset, [illegible] & succensa pyra in Oeta monte Thessaliæ, [illegible] se; & sic expurgatus omni contagio mortali [illegible] ad Deos creditus est.

301. *Dexter.*] Propitius: de hac voce in bonam partem, Ecl. 5. 65.

[illegible]

Ffff ij

Et comitem Æneam juxta natumque tenebat
Ingrediens, varioque viam sermone levabat.
Miratur, facilesque oculos fert omnia circum
Æneas, capiturque locis, & singula lætus
Exquiritque auditque virûm monimenta priorum.
Tum rex Evandrus, Romanæ conditor arcis:
Hæc nemora indigenæ Fauni Nymphæque tenebant,
Gensque virûm truncis & duro robore nata:
Queis neque mos, neque cultus erat: nec jungere tauros,
Aut componere opes norant, aut parcere parto;
Sed rami, atque asper victu venatus alebat.
Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo,
Arma Jovis fugiens, & regnis exul ademptis.
Is genus indocile ac dispersum montibus altis
Composuit, legesque dedit: Latiumque vocari
Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.
Aurea, quæ perhibent, illo sub rege fuerunt
Sæcula sic placida populos in pace regebat.
Deterior donec paulatim ac decolor ætas,
Et belli rabies, & amor successit habendi.
Tum manus Ausonia, & gentes venere Sicanæ:
Sæpius & nomen posuit Saturnia tellus.

313. *Romanæ conditor arcis.*] Conditor oppiduli in Palatino monte, ut diximus v. 51. cujus in ruinis Romulus deinde prima Romanæ urbis initia constituit, loco quadratam in formam munito. Livius, Plutarchus, Festus, &c.

314. *Indigenæ Fauni, &c.*] Videtur hic per *Indigenas* intelligere *Aborigines populos*, eosque primos statuere Italiæ incolas, ut diximus Æn. 7. 181. & ita censet Justinus. Quanquam probabilius putat Cluverius primos fuisse Siculos; Aborigines vero Siculis posteriores, & aliunde advectos, nempe ex Arcadia; unde sacra eo intulerint Panos & Fauni, qui ab Arcadibus pastoritiæ vitæ deditis colebantur. De *Faunis*, Ecl. 6. 27. De *Nymphis*, Ecl. 2. 46.

315. *Robore nata.*] Cum enim in cavis arborum truncis primo habitarent, inde nati putabantur. De *robore*, ligno, Georg. 1. 161.

319. *Primus ab, &c.*] *Saturnus* Cretensis rex, à Jove filio primum liberatus è manibus Titanum, qui eum, orta de regnandi jure controversia carcere incluserant: monente oraculo, ut à filio sibi caveret; cum eidem strueret insidias, occupatus à filio & è regno ejectus, navi in Italiam venit: ibique exceptus à Jano antiquissimo rege, populos cum eo composuit legibus: unde propter morum castitatem è cœlo venisse creditus est, & aureum nomen suo seculo fecit. *Latium* Italiam appellavit, quod in ea contra filii insidias latuisset. *Primus* venisse in Italiam ex aliis regionibus dicitur à Virgilio, qui putat Janum & Aborigines fuisse primos loci indigenas, à quibus Saturnus exceptus est. De *Latio*, Æn. 7. 54. De *Olympo* monte, pro *cœlo*, Ecl. 5. 56.

326. *Decolor ætas.*] *Argentea*, ab *aureo* colore deficiens: tum *ærea* & *ferrea*, Georg. 1. 125.

328. *Ausonia, &c.*] Et hinc patet, inter Italiæ populos non eum à Virgilio temporis ordinem statui, qui à scriptoribus reliquis statuitur: quanquam fateor confusa admodum hic esse omnia, nec sibi constare scriptores. Diximus enim *Siculos*, qui & *Sicani* deinde dicti sunt, primos fuisse Latii & Sabinæ regionis incolas, eosque indigenas Æn. 7. 794. *Ausones* vero, primos item & indigenas habitatores Italiæ, fretum versus Siculum, Æn. 7. 54. Virgilius vero censet utrosque esse advenas, Saturno posteriores. Tum hic alter etiam notatur Virgilii error: quod Saturni ætatem ab Evandri Latinique tempo-

Tum reges, asperque immani corpore Tybris:
A quo post Itali fluvium cognomine Tybrim
Diximus: amisit verum vetus Albula nomen.
Me pulsum patriâ, pelagique extrema sequentem,
Fortuna omnipotens & ineluctabile fatum
His posuere locis: matrisque egere tremenda
Carmentis Nymphæ monita, & Deus auctor Apollo.
Vix ea dicta: dehinc progressus, monstrat & aram,
Et Carmentalem Romano nomine portam:
Quam memorant Nymphæ priscum Carmentis honorem,
Vatis fatidicæ: cecinit quæ prima futuros
Æneadas magnos, & nobile Pallanteum.
Hinc lucum ingentem, quem Romulus acer azylum
Rettulit, & gelida monstrat sub rupe Lupercal,
Parrhasio dictum Panos de more Lycæi.
Necnon & sacri monstrat nemus Argileti:

tribus hic longe removet; cum effluxisse ab eo videatur ætatum quadruplex mutatio, aureæ, argenteæ, æreæ, ferreæ: tamen Æn. 7. 47. Saturnum Latini proavum facit.

330. *Asperque immani corpore Tybris, &c.*] Rex Tuscorum, qui occisus juxta fluvium Albulam, huic nomen reliquit suum. Ita Festus & alii. Livius tamen & Ovidius hoc nomen repetunt à Tyberino Albanorum rege, qui eo demersus est. Oritur in Apennini jugis, in septentrionali Etruriæ parte, juxta Umbros: dividitque totam Etruriam, seu Tusciam, ad orientem ab Umbris, Sabinis, & Latio: unde quia Tuscis maxime objicitur, dicitur à poetis *Tuscus amnis*, potius quam *Sabinus* aut *Latinus*. Evolvitur in mare Tuscum sive Tyrrhenum duobus ostiis: ad orientale ostium urbs est *Ostia*; prope occidentale urbs *Portus*.

336. *Carmentis, &c.*] Seu *Carmenta*, matris Evandri; quæ Græcis dicta *Themis* juxta Dionys. aut *Nicostrata*, juxta Solinum: Latinis dicta est *Carmenta*, quia futura *carmine* evulgabat. De *Apolline* vaticiniorum præside, Ecl. 3. 104.

337. *Progressus.*] Ex ripa orientali Tyberis & radicibus Aventini, progressus ad septentrionem, quo loco spectabat Aventinum ad meridiem, Capitolinum ad septentrionem, Palatinum ad orientem: ibidemque forum fuit deinde boarium, ubi ara Herculis maxima.

Aram.] Vel *Maximam* Herculis, supra, v. 271. Vel aram ipsius *Carmentæ*, juxta Carmentalem portam, sub Capitolino monte; de qua Dionysius l. 1. *Romano nomine* dictam ait Carmentalem: Carmenta enim nomen Latinum est. *Cecinit Æneadas magnos*: quia inter alia, Romanos cecinit gentem fore opulentissimam, supra, v. 271. De *Pallanteo*, seu Palatino monte, v. 51.

342. *Asylum.*] Locum à Romulo constitutum inter querceta duo, Capitolinumque & Palatinum: quo quicumque confugerent e vicinis urbibus, salvi ac securi essent: qua arte novam urbem suam frequentem effecit. De *asylo*, Æn. 2. 761.

343. *Lupercal.*] Locum in Palatino monte, ubi Arcades Evandro auctore templum extruxerant Pani Arcadiæ Deo. Illic quotannis ludicrum celebrabatur, juvenibus passim discurrentibus nudis, cum scuticis è caprina pelle, quibus obvios quosque cædebant, mulieres præcipue, quæ se his verberibus ad partum juvari existimabant: *Luperci* ipsi dicebantur. *Lupercal*, nomen deductum à *lupa*, seu *Licæo* monte Arcadiæ, ubi Pan colebatur: est enim λύκος *lupus*. Unde quidam Romulum putant hujus ludi auctorem esse, quod eo in loco à *lupa* nutritus fuisset. *Parrhasia* dicta est Arcadia, ab Arcadiæ regione & oppido ejus nominis: cujus conditor fuit Parrhasus Lycaonis filius juxta Steph. De *Pane*, Deo, Æn. 2. 21.

345. *Nemus Argileti.*] Locum pariter inter Aventinum & Capitolinum, circa forum boarium: quæ pars erat Argei campi. Nomen, juxta Varronem, vel ab argillosa hujus loci terra; vel ab *Argo* quem ait Fabius

Teſtaturque locum, & letum docet hoſpitis Argi.
Hinc ad Tarpeiam ſedem & Capitolia ducit,
Aurea nunc, olim ſylveſtribus horrida dumis.
Jam tum relligio pavidos terrebat agreſtes
Dira loci, jam tum ſylvam ſaxumque tremebant.
Hoc nemus, hunc, inquit, frondoſo vertice collem,
(Quis Deus, incertum eſt.) habitat Deus. Arcades ipſum
Credunt ſe vidiſſe Jovem: cum ſæpe nigrantem
Ægida concuteret dextrâ, nimboſque cieret.
Hæc duo præterea disjectis oppida muris,
Relliquias veterumque vides monimenta virorum.
Hanc Janus pater, hanc Saturnus condidit urbem:
Janiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.
Talibus inter ſe dictis, ad tecta ſubibant
Pauperis Evandri: paſſimque armenta videbant
Romanoque foro & lautis mugire Carinis,
Ut ventum ad ſedes: hæc, inquit, limina victor
Alcides ſubiit: hæc illum regia cepit.
Aude, hoſpes, contemnere opes, & te quoque dignum
Finge Deo, rebuſque veni non aſper egenis.
Dixit, & anguſti ſubter faſtigia tecti
Ingentem Æneam duxit: ſtratiſque locavit,
Effultum foliis & pelle Libyſtidis urſæ.
Nox ruit, & fuſcis tellurem amplectitur alis.
At Venus haud animo nequicquam exterrita mater:

Pictor fuiſſe hoſpitem Evandri: tiuntque paſſim interpretes hunc, ob affectati regni ſuſpicionem, ab Arcadibus occiſum fuiſſe, inſcio Evandro, qui eum hoc loco ſepultum præcipuis honoribus affecerit: quare *teſtatur locum* Evander, id eſt, locum atteſtatur, & quaſi adjurat, ſe violati hoſpitil reum non eſſe. Alii nomen deducunt ab Argivis Herculis comitibus.

347. *Tarpeiam ſedem*, &c.] Montem dictum primum *Saturnium*, ob Saturniam urbem igneo conditam à Jano, ad memoriam ſuæ cum Saturno ſocietatis: deinde appellatum *Tarpeium*: denique *Capitolinum*, ab humano capite ibidem invento, cum templi fundamenta Tarquinius Priſcus jaceret. Ibi magnus honos habitus deinceps Capitolino Jovi, cujus futuri cultus quædam quaſi ſemina ſpargit hic Virgilius.

354. *Ægida.*] Clypeum Jupiter ſibi finxiſſe dicitur ex pelle Amalheæ capræ, nutricis ſuæ, Georg. 4. 151. eſt autem αἴξ *capra*. Sic vocat Homerus, non Jovis tantum, ſed Minervæ etiam & Apollinis clypeum: Virgilius item tribuit Minervæ, in-
fra, v. 435.

358. *Janiculum*, &c.] Montes [illegible]
interfluente diſcreti: *Janiculum*
dem ad occidentalem ripam, [illegible]
nius, ſive Capitolinus, ad orient
non tamen omnino adverſi, na
pitolinus ad ſeptentrionem
recedit. In utroque gemina oli
fuerat. De *Jano*, Æn. 7. 610. [illegible]
turno, ſupra, v. 319

361. *Romanoque foro*, &c.] [illegible]
ad orientem itinere, inter C
num & Aventinum: ſpatium i
illud, ubi deinceps fuit *forum*
mum Romanum, civilibus [illegible]
tractandis conſtitutum. In
autem à radicibus orientalit
pitolini, ac deinde ad lat
orientale Aventini excurreb
in ultima parte propius ar
locum, qui *Carinæ* dictæ dein
lautæ ob magnificentiam & l
ædificiorum, in quibus do
Pompeii. Nominis ratio non
alia tolerabilis, niſi quod,
modum carinæ curvus, ac
eſſet. De *Alcide*, ſupra, v.
urſa Libyſtide ſeu *Libyca*, Æn
370. *At Venus*, &c.] Exp
hic locus ad imitationem .

Laurentumque minis & duro mota tumultu,
Vulcanum alloquitur: thalamoque hæc conjugis aureo
Incipit, & dictis divinum aspirat amorem:
Dum bello Argolici vastabant Pergama reges
Debita, casurasque inimicis ignibus arces;
Non ullum auxilium miseris, non arma rogavi
Artis opisque tuæ: nec te, carissime conjux,
Incassumve tuos volui exercere labores.
Quamvis & Priami deberem plurima natis,
Et durum Æneæ flevissem sæpe laborem.
Nunc, Jovis imperiis, Rutulorum constitit oris.
Ergo eadem supplex venio, & sanctum mihi numen
Arma rogo, genitrix nato. Te filia Nerei,
Te potuit lacrymis Tithonia flectere conjux.
Aspice qui coëant populi, quæ mœnia clausis
Ferrum acuant portis, in me excidiumque meorum.
Dixerat, & niveis hinc atque hinc Diva lacertis
Cunctantem amplexu molli fovet: ille repente
Accepit solitam flammam, notusque medullas
Intravit calor, & labefacta per ossa cucurrit:
Non secus atque olim tonitru cum rupta corusco
Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
Sensit læta dolis, & formæ conscia conjux.
Tum pater æterno fatur devinctus amore:
Quid causas petis ex alto? fiducia cessit
Quò tibi, Diva, mei? similis si cura fuisset,
Tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset.
Nec pater omnipotens Trojam, nec fata vetabant
Stare, decemque alios Priamum superesse per annos,

pud quem Thetis à Vulcano petit rma pro Achille filio. Iliad. 18. 369. 'irgilius quidem hic Homero supe-or est dignitate sententiarum: vide-ar tamen parum prudenter ab eo ictum, ut legitimum virum depre-etur Venus pro Ænea, quem adul-rio ex Anchisa susceperat, seque deo genitricem ejus esse glorietur, *rma rogo genitrix nato.* Excusat eum amen, tum meretricia impudentia, ajus exemplum in Venere exhibet, am vis muliebrium blanditiarum pud senes, qualis Vulcanus. De *ulnere*, Æn. 1. 260. De *Vulcano*, eorg. 1. 295. De *Laurentibus*, Æn. , 63. Porro *thalamus* ille & aula 'ulcani, ubi hoc habetur collo-uium: in cœlo esse fingitur: siqui-em v. 423. Vulcanus è cœlo descen-it in officinam suam, ad arma fa-ricanda, circa Liparen insulam. In quo peccavit Homerus, qui aulam & officinam Vulcani simul in cœlo constituit.

374. *Argolici, &c.*] De *Argis* urbe regia Agamemnonis, Æn. 1. 288. De *Pergamis*, arce Trojæ, Æn. 1. 470.

379. *Priami .... natis.*] Paridi, à quo pulchritudinis præmium tulerat, pomum aureum, Æn. 1. 31. De *situ Rutulorum*, Æn. 7. 795.

383. *Filia Nerei, &c.*] *Thetis*, de qua, Ecl. 4. 32. pro filio Achille arma à Vulcano impetravit. *Aurora*, Tithoni uxor, pro Memnone filio, ad Trojanum bellum proficiscente. De *Aurora*, Georg. 1. 249. De *Tithono*, Æn. 4. 585. De *Memnone*, Æn. 1. 493.

398. *Nec fata vetabant stare, &c.*] Fata à Diis non immutari, sed differri censebantur posse, Æn. 1. 243. De *Teucris*, Æn. 1. 239.

Et nunc, si bellare paras, atque hæc tibi mens est:
Quicquid in arte mea possum promittere curæ,
Quod fieri ferro, liquidove potest electro,
Quantum ignes animæque valent: absiste, precando,
Viribus indubitare tuis. Ea verba locutus,
Optatos dedit amplexus: placidumque petivit
Conjugis infusus gremio per membra soporem.
Inde, ubi prima quies medio jam noctis abactæ
Curriculo expulerat somnum: cum fœmina, primum
Cui tolerare colo vitam tenuique Minervâ,
Impositum cinerem & sopitos suscitat ignes,
Noctem addens operi, famulasque ad lumina longo
Exercet penso; castum ut servare cubile
Conjugis, & possit parvos educere natos.
Haud secus ignipotens, nec tempore segnior illo,
Mollibus è stratis opera ad fabrilia surgit.
Insula Sicanium juxta latus Æoliamque
Erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis:
Quam subter specus & Cyclopum exesa caminis
Antra Ætnæa tonant, validique incudibus ictus
Auditi referunt gemitum, striduntque cavernis
Stricturæ Chalybum, & fornacibus ignis anhelat:
Vulcani domus, & Vulcania nomine tellus.
Huc tunc ignipotens cœlo descendit ab alto.
Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro,
Brontesque, Steropesque, & nudus membra Pyracmon.

402. *Potest electro.*] Quidam antiqui codices habent: *potestur electro.* Et est quidem *potestur* Lucretiana & Pacuviana vox: sed prima syllaba in *electro* longa est, tum natura sua, ἤλεκτρον; tum usu Virgilii, *sudent electra myricæ*: Ecl. 8. 54. Nec obstat versus è Ceiri repetitus, qui a Jos. Scaligero non legitimus putatur. *Electrum*, hic non *succinum* est, ut illud alterum Ecl. 8. 8. sed aurum, quinta argenti portione mixtum, sive ex natura, sive ex arte temperies illa fit. De eo Plinius l. 33. 4. Nomen ob fulgorem, à Sole, qui Græcis poëtis vocatur.

404. *Indubitare.*] *Dubitare.* Et hic auget particula *in*: ut in voce *infractus*, *incanus*, pro *fractus*, *canus*.

409. *Tenuique Minervâ.*] *Tenui arte*, ut enim Minerva texturæ, lanificio, & ejusmodi artibus præest, ita pro iis ipsis sumitur: quemadmodum Vulcanus pro igne, Bacchus pro vino. De *Minerva*, Æn. 2. 31.

412. *Castum ut servare cubile*, &c.] Ut otia vitet, infesta pudicitiæ.

416. *Insula Sicanium*, &c.] Ad latus septentrionale Siciliæ, non longe à promontorio Peloro & Italia, sunt insulæ septem, *Æoliæ* seu *Vulcaniæ* dictæ: maxima earum *Lipara*, hodie *Lipari*: inter quam & Siciliam est *Hiera*, id est *sacra*, quia Vulcano dicata, unde hodieque dicitur *Volcano*: quam hic describit Virgilius. Ex hac præcipue ignes erumpunt: quod inde fit, ut ait Solinus c. 12. *quia ipsæ insulæ, natura soli ignea, per occulta commercia, aut mutuantur Ætnæ incendia, aut subministrant.* Totum enim illud Italiæ inferioris & Siciliæ solum, ut alibi monuimus, subterraneis montibus cavum & sulfure succensum est. De *iis insulis*, Æn. 1. 56. De *Sicania*, Sicilia, Æn. 3. 687. De *Ætna*, monte ignivomo Siciliæ, Ibid. 571. De *Cyclopibus*, Ibid. 569.

421. *Stricturæ Chalybum.*] *Stricturæ*: ferrum, ut è fodinis extrahitur: in massas quasi terreas constrictum ac stipatum. *Chalybes*, populi vel Ponti vel Hispaniæ, ferrariis fodinis & operibus insignes, Georg. 1. 58.

425. *Brontesque*, &c.] Nomina

His

His informatum manibus jam parte politâ
Fulmen erat, toto genitor quæ plurima cœlo
Dejicit in terras, pars imperfecta manebat.
Tres imbris torti radios, tres nubis aquosæ
Addiderant, rutili tres ignis & alitis Austri.
Fulgores nunc terrificos, sonitumque, metumque
Miscebant operi, flammisque sequacibus iras.
Parte aliâ Marti currumque rotasque volucres
Instabant, quibus ille viros, quibus excitat urbes:
Ægidaque horrificam, turbatæ Palladis arma,
Certatim squamis serpentum auroque polibant:
Connexosque angues, ipsamque in pectore Divæ
Gorgona, desecto vertentem lumina collo.
Tollite cuncta, inquit, cœptosque auferte labores,
Ætnæi Cyclopes, & huc advertite mentem.
Arma acri facienda viro: nunc viribus usus,
Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistrâ:
Præcipitate moras. Nec plura effatus: at illi
Ocius incubuere omnes, pariterque laborem
Sortiti: fluit æs rivis, aurique metallum:
Vulnificusque chalybs vastâ fornace liquescit.
Ingentem clypeum informant, unum omnia contra
Tela Latinorum; septenosque orbibus orbes
Impediunt: alii ventosis follibus auras
Accipiunt redduntque: alii stridentia tingunt
Æra lacu: gemit impositis incudibus antrum.
Illi inter sese multâ vi brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe massam.
Hæc pater Æoliis properat dum Lemnius oris;

Cyclopum è Græcis poëtis repetita. Brontes, à βροντὴ *tonitru*: Steropes, à στεροπὴ *fulgur*: Pyracmon, à πῦρ *ignis*, & ἄκμων *incus*.

429. *Tres imbris torti radios, &c.*] Fulmina in antiquis marmoribus duodecim radiis effinguntur, in circulum dispositis: non rectis illis quidem, sed varios in angulos inflexis, qui trifidam in cuspidem singuli desinunt. Talis est forma Virgiliani hujus fulminis, de qua sic fere Cerdanus: Solent torqueri fulmina, vel *grandinante cœlo*, vel *ruentibus magnis pluviis*, vel *aëre fulguribus æstuante*, vel *ventis flantibus*. Grandinem intelligo, per *imbrem tortum*, pluviam immensam, per *aquosam nubem*: æstuantem aërem, per *ignem*: flatus ventorum per *Austrum*, hic enim ventus præ cæteris frequens tempestatibus est, ut diximus Ecl. 2. 58. De *Marte*, Ecl. 9. 12. De *ægide*, clypeo Palladis, supra, v. 354. De *Pallade*, Æn. 1. 45.

436. *Squamis, auroque, &c.*] Disjunctio pro *squamis aureis*. Georg. 2. 192. *Pateris libamus & auro*, pro *pateris aureis*. Significat clypeum Palladis squamoso corio serpentis ex auro tectum fuisse, ipsum vero Gorgonis, id est Medusæ, caput anguiferum; non in clypeo, ut alias, sed in anteriore loricæ parte ad pectus affixum. De *Gorgone & Palladis clypeo*, Æn. 2. 616.

446. *Chalybs.*] Genus ferri densissimi ac durissimi, *acier*, à populis hujus nominis, de quibus supra, v. 421.

453. *In numerum.*] Eo ordine, qui numerosum quemdam ictuum concentum, referat.

454. *Pater Lemnius.*] Vulcanus, qui à Junone matre, propter deformitatem, è cœlo dejectus est in insulam

Tom. II. GG gg

Evandrum ex humili tecto lux suscitat alma,
Et matutini volucrum sub culmina cantus.
Consurgit senior, tunicâque inducitur artus;
Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis:
Tum lateri atque humeris Tegeæum subligat ensem,
Demissa ab lævâ pantheræ terga retorquens.
Nec non & gemini custodes limine ab alto
Procedunt, gressumque canes comitantur herilem.
Hospitis Æneæ sedem & secreta petebat,
Sermonum memor & promissi muneris heros.
Nec minus Æneas se matutinus agebat.
Filius huic Pallas, olli comes ibat Achates.
Congressi jungunt dextras, mediisque residunt
Ædibus, & licito tandem sermone fruuntur:
Rex prior hæc:
Maxime Teucrorum ductor, quo sospite nunquam
Res equidem Trojæ victas aut regna fatebor;
Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
Exiguæ vires: hinc Tusco claudimur amni;
Hinc Rutulus premit, & murum circumsonat armis.
Sed tibi ego ingentes populos opulentaque regnis
Jungere castra paro, quam fors inopina salutem
Ostentat: fatis huc te poscentibus affers.
Haud procul hinc saxo colitur fundata vetusto
Urbis Agyllinæ sedes: ubi Lydia quondam
Gens, bello præclara, jugis insedit Etruscis.
Hanc multos florentem annos rex deinde superbo

Lemnum, nunc *Stalimene*, in Ægeo mari, ubi à Græcis dictus est officinam suam exercere, ob frequentia ibidem fulmina. Georg. 1. 295. De *insulis Æoliis*, supra, v. 416.

458. *Tyrrhena pedum vincula.*] Calceamenta Tyrrheno more: quorum solea lignea erat, quatuor digitorum latitudine, lora autem inaurata, ex Polluce, l. 7. 22. Et notandum calceamenta veterum, ut ex antiquis statuis constat, fere soleas fuisse, non satis integumentis desuper, sed vinculis tantum lorisque aptas pedibus. De *Tyrrhenis*, vicinis tunc Evandro populis, mox v. 479.

459. *Tegeæum ensem.*] *Arcadicum*, à *Tegea* urbe Arcadiæ, ubi Pan colebatur.

460. *Panthera.*] Fera est, maculosa pelle, cujus mas est *pardus*, à πᾶν omne, & θὴρ fera.

472. *Pro nomine tanto, &c.*] Pro dignitate Trojani nominis, pro tanta causa, ut sit tanto bello, *nomen* enim hic pro *causa* sumitur. De *Tusco* amne, *Tybri*, supra, v. 330. De *Rutulis*, Æn. 7. 795.

479. *Urbis Agyllina sedes, &c.*] Urbs erat Etruriæ, à Lydis dicta: deinde *Cære*, hodie *Cerveteri*, Æn. 7. 652. Aiunt Etruscos, sive indigenas, sive aliunde advectos, eam Italiæ Regionem, quæ est ad occidentem Tybris, incoluisse, hinc à Pelasgis ex Æmonia, quæ deinde Thessalia dicta est, profectis, bello petitos, qui post Agyllinam ibi conditam, à Tyrrhenis è Lydia profectis expulsi sunt. Hi sive Etrusci, sive Tyrrheni, etiam *Tusci* vocati sunt; à θύω *sacrifico*, ob religionis cæremonias, quæ apud eos vigebant imprimis in urbe *Cære*, quam vocat Livius l. 7. *sacrarium populi Romani, diversorium sacerdotum, ac receptaculum sacrorum*, ab hac religiones Deorum dictæ sunt *cæremoniæ*. *Hinc* multi scribunt *Thusci*, multi tamen *Tusci*, Græcis auctoribus, a quibus vocantur Τυρσηνοί. *Etruscorum* nomen unde ortum sit, ignoratur.

rperio & sævis tenuit Mezentius armis.
ıid memorem infandas cædes ? quid facta tyranni
:era ? Dii capiti ipsius generique reservent.
ortua quin etiam jungebat corpora vivis,
ɔmponens manibusque manus atque oribus ora,
ɔrmenti genus! & sanie taboque fluentes
ɔmplexu in misero, longâ sic morte necabat.
fessi tandem cives, infanda furentem
Armati circumsistunt, ipsumque, domumque:
ɔtruncant socios, ignem ad fastigia jactant.
e inter cædes, Rutulorum elapsus in agros
ɔnfugere, & Turni defendier hospitis armis.
go omnis furiis surrexit Etruria justis,
egem ad supplicium præsenti Marte reposcunt.
s ego te, Ænea, ductorem millibus addam.
ɔto namque fremunt condensæ litore puppes,
gnaque ferre jubent. Retinet longævus aruspex,
ta canens: ô Mæoniæ delecta juventus,
los veterum virtusque virûm: quos justus in hostem
æ dolor, & meritâ accendit Mezentius irâ:
ılli fas Italo tantam subjungere gentem:
ternos optate duces. Tum Etrusca resedit
oc acies campo, monitis exterrita Divûm.
ıse oratores ad me regnique coronam
ım sceptro misit, mandatque insignia Tarchon:
ccedam castris, Tyrrhenaque regna capessam.
d mihi tarda gelu seclisque effœta senectus
videt imperium, seræque ad fortia vires.
natum exhortarer, ni mixtus matre Sabellâ
nc partem patriæ traheret. Tu, cujus & annis
generi fatum indulget: quem numina poscunt:
gredere, ô Teucrûm atque Italûm fortissime ductor.
ınc tibi præterea, spes & solatia nostri,
allanta adjungam. Sub te tolerare magistro
litiam & grave Martis opus, tua cernere facta
suescat: primis & te miretur ab annis.
cadas huic equites bis centum, robora pubis

Aruspex. à Qui exta *conspi-ga*; vel *aruga*: est autem *ar-* hostia, ab *ἄρρηχα aries*. Ita. ı. Quia in arte singularis fuit orum vatum peritia. De *Mao-* ,ydia, Æn. 4. 216. τουσκοι *Tarchon.*] Nomen apud Tyr-insigne. Fuerat enim alter ejus s præfectus *Tyrrheni* regis, nsus est adjc. ndendas in ea regione urbes duodecim ex Strabone.

510. *Matre Sabellâ.*] Vel *Sabino*, vel *Samnitico* genere: hoc enim nomen inter utramque gentem ambiguum est: & Sabellam gentem Italiæ indigenam fuisse, non exteram, probat hic locus. Vide Æn. 7. 665. De *Cytherea*, Venere, Æn. 1. 261.

Lecta, dabo; totidemque suo tibi nomine Pallas.
Vix ea fatus erat, defixique ora tenebant
Æneas Anchisiades & fidus Achates;
Multaque dura suo tristi cum corde putabant:
Ni signum cœlo Cytherea dedisset aperto.
Namque improviso vibratus ab æthere fulgor
Cum sonitu venit: & ruere omnia visa repente,
Tyrrhenusque tubæ mugire per æthera clangor.
Suspiciunt: iterum atque iterum fragor intonat ingens.
Arma inter nubem, cœli in regione serena,
Per sudum rutilare vident & pulsa tonare.
Obstupuere animis alii: sed Troïus heros
Agnovit sonitum, & Divæ promissa parentis.
Tum memorat: ne vero, hospes, ne quære profecto
Quem casum portenta ferant: ego poscor Olympo.
Hoc signum cecinit missuram Diva creatrix,
Si bellum ingrueret, Vulcaniaque arma per auras
Laturam auxilio.
Heu quantæ miseris cædes Laurentibus instant!
Quas pœnas mihi, Turne, dabis! quam multa sub undas
Scuta virûm, galeasque & fortia corpora volves,
Tybri pater! poscant acies, & fœdera rumpant.
Hæc ubi dicta dedit, solio se tollit ab alto:
Et primum Herculeis sopitas ignibus aras
Excitat, hesternumque Larem parvosque Penates
Lætus adit: mactat lectas de more bidentes,
Evandrus pariter, pariter Trojana juventus.
Posthinc ad naves graditur, sociosque revisit:
Quorum de numero, qui sese in bella sequantur,
Præstantes virtute legit; pars cætera pronâ
Fertur aquâ, segnisque secundo defluit amni,
Nuntia ventura Ascanio rerumque patrisque.
Dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arva:
Ducunt exsortem Æneæ, quem fulva leonis

526. *Tyrrhenusque tubæ mugire, &c.*] *Tyrrhenus clangor* tubæ dicitur: quia Tyrrheni cornua & tubas dicuntur invenisse, ab Athenæo l. 4. Indicatque sonus ille Tyrrhenus, Æneam à Tyrrhenis ad regnum vocari.

537. *Laurentibus, &c.*] Latini regis populis, Æn. 7. 63. De *Turno*, Ibid. 56. De *Tybri*, supra, v. 330.

540. *Fœdera rumpant.*] Nam Latinus Æneam in socium & generum admiserat, Æn. 7. 260.

542. *Herculeis, &c.*] Non mihi videntur in lucum rediisse, ubi hesterna die sacra Herculi fecerant; sed aras domesticas, in quibus i pitus erat, excitasse prun terno sacrificio asservatis: r ignem sacrum nisi ex sacre accendere, ex Phædro, L Vel novos ignes domi acc in honorem Herculis. *H Larem* interpretor: vel qu cultus ab iis fuerat, anteq cumberent: vel potiùs, q neas, novus hospes, ab dumtaxat die noverat & c susceperat. De *Laribus* & Æn. 2. 717. De *eorum cult* 177. De *ovibus bidentibus* 57.

Pellis obit totum præfulgens unguibus aureis.
Fama volat parvam subito vulgata per urbem,
Ocius ire equites Tyrrheni ad limina regis.
Vota metu duplicant matres, propiusque periclo
It timor, & major Martis jam apparet imago,
Tum pater Evandrus dextram complexus euntis
Hæret inexpletum lacrymans, ac talia fatur:
O mihi præteritos referat si Juppiter annos!
Qualis eram, cum primam aciem Præneste sub ipsa
Stravi, scutorumque incendi victor acervos;
Et regem hac Herilum dextrâ sub tartara misi:
Nascenti cui tres animas Feronia mater,
Horrendum dictu, dederat; terna arma movenda;
Ter leto sternendus erat: cui tunc tamen omnes
Abstulit hæc animas dextra, & totidem exuit armis.
Non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam,
Nate, tuo: neque finitimus Mezentius unquam;
Huic capiti insultans, tot ferro sæva dedisset
Funera, tam multis viduasset civibus urbem.
At vos, ô superi, & Divûm tu maxime rector
Juppiter, Arcadii quæso miserescite regis,
Et patrias audite preces. Si numina vestra
Incolumem Pallanta mihi, si fata reservant;
Si visurus eum vivo, & venturus in unum:
Vitam oro: patiar quemvis durare laborem.
Sin aliquem infandum casum, Fortuna, minaris;
Nunc ô, nunc liceat crudelem abrumpere vitam:
Dum curæ ambiguæ, dum spes incerta futuri;
Dum te, care puer, mea sera & sola voluptas,
Complexu teneo: gravior ne nuntius aures
Vulneret. Hæc genitor digressu dicta supremo
Fundebat: famuli collapsum in tecta ferebant.
Jamque adeo exierat portis equitatus apertis:
Æneas inter primos & fidus Achates:
Inde alii Trojæ proceres: ipse agmine Pallas
In medio, chlamyde & pictis conspectus in armis.
Qualis ubi Oceani perfusus Lucifer undâ,

561. *Præneste, &c.*] Æn. 7. 678. fundatorem Prænestinæ urbis appellavit Cæculum, qui erat hoc ipso bello in auxiliis Turni, proindeque firmæ adhuc ætatis. Quomodo igitur ab Evandro, nunc sene, tunc juvene occidi potuit Herilus sub ipsa Præneste? Nisi dicatur Præneste jam urbis formam habuisse tempore Herili, qui regnasse ibidem videtur: munitiones vero à Cæculo accepisse. *Præneste* modo neutrius, modo fœmi- nini est generis. *Herilus* hic tricorpor, ad similitudinem Ceryonis, fingitur, Æn. 7. 662. *Feronia*, Dea Herili mater, Æn. 7. 800. *Arcadius rex*, Evander, supra, v. 51.

588. *Chlamyde.*] De ea militari veste, *casaque*, Æn. 3. 484. De *Lucifero*, stella Veneris, quæ mane ante Solis ortum ultima videtur in cœlo, unde præire Solem dicitur, Ecl. 6. 86.

Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes,
Extulit os sacrum cœlo, tenebrasque resolvit.
Stant pavidæ in muris matres, oculisque sequuntur
Pulveream nubem, & fulgentes ære catervas.
Olli per dumos, quà proxima meta viarum,
Armati tendunt: it clamor, & agmine facto
Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.
Est ingens gelidum lucus prope Cæritis amnem,
Relligione patrum late sacer: undique colles
Inclusere cavi, & nigrâ nemus abjete cingunt.
Sylvano fama est veteres sacrasse Pelasgos,
Arvorum pecorisque Deo lucumque diemque,
Qui primi fines aliquando habuere Latinos.
Haud procul hinc Tarcho & Tyrrheni tuta tenebant
Castra locis: celsoque omnis de colle videri
Jam poterat legio, & latis tendebat in arvis.
Huc pater Æneas & bello lecta juventus
Succedunt, fessique & equos & corpora curant.
At Venus æthereos inter Dea candida nimbos
Dona ferens aderat: natumque in valle reducta
Ut procul egelido secretum flumine vidit;
Talibus affata est dictis, seque obtulit ultro:
En perfecta mei promissa conjugis arte
Munera: ne mox, aut Laurentes, nate, superbos,
Aut acrem dubites in prælia poscere Turnum.
Dixit & amplexus nati Cytherea petivit:
Arma sub adversa posuit radiantia quercu.
Ille Deæ donis & tanto lætus honore,
Expleri nequit, atque oculos per singula volvit:
Miraturque, interque manus & brachia versat

596. *Quadrupedante putrem, &c.*] *Putrem*, in pulverem facilè solubilem. *Quadrupedante sonitu*: quasi numeroso quadrupedum equorum incessu.

597. *Cæritis amnem, &c.*] *Sylva*, in litore maris, prope amnem exiguum, *Caretanum* olim, nunc *Vaccina*, dictum: ad orientem urbis *Cæritis*, quæ est *Cære*, de qua supra v. 479. Hujus incolæ *Cærites*, media syllaba brevi; vel *Cæretes*, media longa dicuntur, Æn. 10. 183. De *abiete* arbore, *sapin* passim in Georg. De *Sylvano*, Ecl. 10. 24. De *Pelasgis*, supra, v. 479.

602. *Qui primi, &c.*] Tamen post *Siculos* indigenas, & advenas *Oenotros* seu *Aborigines*, venere *Pelasgi*: deinde *Tyrrheni*, postea *Arcades*, tum *Trojani*. Hic ordo è Dionysio Halicarn. repetitur. *Tendebat in arvis*, Castra metabatur, figebat tentoria: ut Æn. 2. 29. *Hic sævus tendebat Achilles*.

610. *Egelido.*] Ambiguam hujus vocis esse potestatem existimat Scaliger Poet. l. 6. 7. & modo negare, ut in *enodis*, Georg. 2. 78. modo augere, ut in *edurus*, Georg. 4. 145. Igitur *egelidus* modo est *tepidus*, modo *frigidus*. Cerdanus contendit semper esse *tepidum*: affertque è Catullo *egelidos tepores*, è Columella *egelidum ver*, &c. sed afferimus etiam è Virgilio *egelidum flumen*, ex Ausonio *egelidum Istrum*, *egelidam Mosellam*, id est, *frigidam*: quis enim unquam fluvios vocavit *tepidos*? De *Laurentibus*, Æn. 7. 63. De *Cytherea*, Æn. 1. 261.

Terribilem cristis galeam flammasque vomentem,
Fatiferumque ensem, loricam ex ære rigentem,
Sanguineam, ingentem: qualis cum cœrula nubes
Solis inardescit radiis, longeque refulget.
Tum leves ocreas electro auroque recocto,
Hastamque, & clypei non enarrabile textum.
Illic res Italas, Romanorumque triumphos,
Haud vatum ignarus venturique inscius ævi,
Fecerat ignipotens: illic genus omne futuræ
Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella.
Fecerat & viridi fœtam Mavortis in antro
Procubuisse lupam: geminos huic ubera circum
Ludere pendentes pueros, & lambere matrem
Impavidos: illam tereti cervice reflexam
Mulcere alternos, & corpora fingere lingua.
Nec procul hinc Romam, & raptas sine more Sabinas
Consessu caveæ, magnis Circensibus actis,
Addiderat; subitoque novum consurgere bellum
Romulidis, Tatioque seni, Curibusque severis.
Post iidem inter se posito certamine reges
Armati, Jovis ante aras, paterasque tenentes
Stabant, & cæsâ jungebant fœdera porcâ.
Haud procul inde citæ Metium in diversa quadrigæ
Distulerant, (at tu dictis, Albane, maneres)
Raptabatque viri mendacis viscera Tullus
Per sylvam, & sp[illegible] rorabant sanguine vepres.

620. *Cristis galeam, &c.*] *Cristis*, hic est, pennis avium, aut jubis equinis, iisque colore tinctis, è cono seu apice galeæ, in modum flammarum erumpentibus, Æn. 3. 468. De *electro*, supra, v. 402.

625. *Clypei textum.*] Quia è multis coriis, aut laminis compacti erant clypei.

629. *Stirpis ab Ascanio, &c.*] De *Ascanii stirpe*, Æn. 6. 761. & sequent. De *lupa*, Romuli & Remi, Martis filiorum, altrice, Æn. 1. 278.

635. *Raptas sine more Sabinas, &c.*] Romulus, cum, urbe condita, deesse suis civibus fœminas videret: ludos indixit, qui *Consuales* tum, deinde *Circenses* dicti sunt. De *istâ caveâ*, Æn. 5. 288. Ad eos cum convenissent vicini, præcipue ex urbe Sabinorum *Curibus*; eorum fœminæ raptæ sunt a Romanis. Hinc bellum grave inter utramque gentem: quod inter Tatium Sabinorum regem, & Romulum denique compositum est; ea lege, ut pars Sabinorum Romanam in urbem Curibus commigraret, in ea Tatius et Romulus regnarent, urbe quidem à Romulo *Roma*, populus à Curibus *Curites* seu *Quirites* dicerentur. De *Curibus*, Æn. 6. 809.

641. *Cæsâ porcâ.*] Hanc formulam jungendi fœderis affert Livius lib. 1. quam tamen Hostilio Tullo tertio Romanorum rege antiquiorem fuisse innuit. Fecialis, minister sanciendi fœderis, sic aiebat: *Si prior defecerit publico consilio, dolo malo: tum illo die, Jupiter, populum Romanum sic ferito ut ego hunc porcum hodie feriam. Id ubi dixit, porcum silice percussit.* Inde fœdus ictum dici solet.

642. *Metium in diversa, &c.*] Cum Tullus Hostilius, tertius Romanorum rex, Albanos imperio suo subdidisset, susceptoque adversus Fidenates bello, Metius Suffetius Albanorum dictator Romanos in pugna deseruisset: Tullus victor eum duobus curribus per quadrigas in diversa raptis illigari ac discerpi jussit; Albanam urbem dirui, cives Romam traduci.

Porticibus, Gallos in limine adesse canebat:
Galli per dumos aderant, arcemque tenebant,
Defensi tenebris & dono noctis opacæ.
Aurea cæsaries ollis, atque aurea vestis:

646. *Tarquinium, &c.*] Tarquinius superbus, rex septimus, ob sua filiique scelera pulsus est, Bruto & Collatino ducibus. Porsenna rex Etruscorum eos reducere aggressus, Janiculum, partem urbis ad occidentalem Tyberis ripam, eidem ponte junctam Sublicio occupavit.

650. *Cocles.*] Etruscis in orientalem urbis partem irrumpere parantibus: Horatius Cocles, qui sforte positus in statione Sublicii pontis fuerat, solus iis obstitit in ipso pontis aditu, dum Romani a tergo pontem interrumperent. Quo diruto, armatus in Tyberim desiluit, & multis super incidentibus telis tranavit salvus ad suos.

651. *Clœlia*] Cum de pacis conditionibus ageretur, dataeque essent Porsennæ regi puellæ obsides, ut exercitum è Janiculo deduceret. Clœlia virgo, una ex obsidibus, frustrata lavandi prætextu custodes suos, eorum equis conscensis, cum cæteris virginibus tranavit Tyberim: & repetita à Rege, eidemque reddita, iterum ab eo propter virtutis miraculum libera dimissa est cum ur

mensium obsidione
auri pondere cum p
Camillo Dictatore f
si sunt & urbe pulsi
Capitolino monte, u
Jovis, supra, v. 34

654. *Romuleoque*
Romuli multiplex
monte una, ut monet
ra a Capitolino: ea
mores temporis, st
tecta: quæ Ovidii,
travii tempore adhu
ad monumentum pi
colebatur. Ovid. F
controv. 9. Vitruv.
dicitur, ratione
cum recens à Vulc
& ex auro effecta,
suo referre rutilum
rem recentium pale
gebatur.

659. *Aurea cæsari*
& arma Gallorum
describuntur enim
mæ Gallorum pro
seu flavæ. II. Laê
etiam colore insigni

Virgatis lucent ſagulis: tum lactea colla
Auro innectuntur: duo quiſque Alpina coruſcant
Gæſa manu, ſcutis protecti corpora longis.
Hic exultantes Salios; nudoſque Lupercos,
Lanigeroſque apices, & lapſa ancilia cœlo
Extuderat: caſtæ ducebant ſacra per urbem
Pilentis matres in mollibus. Hinc procul addit
Tartareas etiam ſedes, alta oſtia Ditis:
Et ſcelerum pœnas: & te, Catilina, minaci
Pendentem ſcopulo furiarum ora trementem:
Secretoſque pios, his dantem jura Catonem.
Hæc inter tumidi late maris ibat imago
Aurea, ſed fluctu ſpumabant cœrula cano:

...bulatas fuiſſe veſtes; ſed inſtar tunicæ inductas, apertas tamen ante pectus. *Virgata ſagula* dicuntur: id eſt, virgis ſive ſegmentis diſtincta, verſicoloribus, & in longum varia ſerie porrectis. V. *Torques* aurei, è collo penduli: quos apud Gallos in uſu etiam militari fuiſſe, patet ex Manlio Torquato, qui nomen hoc obtinuit ob detractum in pugna Gallorum duci torquem, Æn. 6. 825. VI. *Gæſa*, haſtæ longiores, ſed leves & exiles, quæ binæ una manu ferri poterant. *Alpina* dicuntur: vel quia è ligno Alpinarum arborum: vel quia Gallorum propria, qui circa Alpinos montes habitabant. VII. *Scuta longa* non clypei: *clypeus* enim rotundus eſt, *ſcutum* longius multo, quam latius.

664. *Lanigeroſque*, &c.] De *Saliis*, ſupra, v. 285. De *Lupercis*, v. 343. Sacerdotes porro præcipue flamines, pileos geſtabant oblongos, quorum ex faſtigio virga eminebat, cui lana erat filo circumligata: quod ſi per æſtatem geſtare pileum moleſtius ducerent, filo illo caput circuibant, quod nefas eſſet eos nudo eſſe capite: hinc *Flamines* dicti, quaſi *Filamines*: & lana illa, *apex*, ab *apo*, quod eſt ab ἄπτω *ligo*.

Lapſa ancilia, &c.] Scuta brevia, quaſi *amciſa*, id eſt *circumciſa*, quod ovali figura eſſent abſque angulis. Ovid. Faſt. 3. 377. *Atque ancile vocat, quod ab omni parte reciſum eſt: quemque notes oculis, angulus omnis abeſt.* Horum unum, regnante Numa, deciliſſe dicitur e cœlo: & edita vox: omnium potentiſſimam fore civitatem, quamdiu id in ea manſiſſet. Ideo Mamurius Veturius auctor fuit, ut ejuſdem modi fierent plura, quibus id miſceretur, ne internoſci cœleſte poſſet. Quod factum eſt, omniaque in ſacrario Martis repoſita, ſub cuſtodia Saliorum: qui certis diebus efferebant ea pulſabantque per urbem, ac deinde recondebant. Ovid. loco citato, &c.

666. *Pilentis matres*, &c.] Cum Camillus aurum Apollini Delphico voviſſet, bello Veienti, nec auri ſatis reperiretur: matronæ nobiles aurum illud ex muliebri mundo contulerunt: ob eamque munificentiam, is honor iis eſt habitus, ut *pilento* ad ſacra ludoſque veherentur. Ita Livius an. circiter. U. C. 362. De *pilenti* vehiculi forma nihil reperio.

667. *Tartareas ſedes*, &c.] De *Tartaro*, Æn. 6. 134. De *Dite*, Plutone, Georg. 4. 467. De *oſtiis* inferorum, Æn. 6. 237.

668. *Catilina.*] *L. Sergius Catilina*, patricia familia vir, cum bis in petitione conſulatus repulſam tuliſſet, de cæde conſulum & ſenatus, de incendenda urbe, opprimendaque republica conjuravit cum nobiliſſimis aliis compluribus viris: deprehenſus à M. Tullio Cicerone tum conſule, urbe excedere coactus eſt: ejus ſocii P. Lentulus & C. Cethegus prætores in carcere præfocati ſunt; ipſe commiſſa in agro Piſtorienſi pugna victus & interfectus eſt, duce C. Antonio, Ciceronis collega Anno U. C. 691. De *Furiis*, Georg. 3. 552.

670. *Catonem*, &c.] Non majorem, ſed minorem: ſi quidem Catilinæ & eorum temporum hic mentionem facit, quæ propius attigit minor Cato. De utroque Æn. 6. 848. Hunc præficit juri dicundo apud pios homines in Eliſiis campis, ob ſeveram virtutem; non ut eum irrideat, quaſi hoſtem Julii Cæſaris, ut argutatur Cerdanus, aliique.

Parte aliâ, ventis & Diis Agrippa secundis,
Arduus, agmen agens: cui, belli insigne superbu
Tempora navali fulgent rostrata coronâ.
Hinc ope barbaricâ variisque Antonius armis
Victor, ab Auroræ populis & litore rubro
Ægyptum viresque Orientis & ultima secum
Bactra vehit: sequiturque, nefas! Ægyptia conju
Unâ omnes ruere, ac totum spumare reductis

675. *Delphines, &c.*] De *delphinibus*, Æn. 3. 427. De *Actio* promontorio Epiri, & *victoria* ibidem ab Augusto relata, Ibid. v. 270. 280. De *Leucate*, ibidem monte & insula, v. 274. De *Augusto*, Octaviani cognomine, Æn. 6. 792. De *Penatibus*, Æn. 2. 717. De *magnis* Diis, Æn. 3. 12.

680. *Tempora flammas vomunt.*] Aliqui referunt ad galeam, cujus conus cristas habebat flammivomas, ut v. 620. Alii ad diadema rutilis gemmis hinc inde distinctum. Alii ad Augusti oculos, quos acres imprimis & igneos fuisse testatur Suetonius.

681. *Patrium vertice sidus.*] Stella Julii Cæsaris: quæ, quia ejus in morte effulserat, pro eo habita est, ideo ejus simulacris in capite imposita, Ecl. 9. 46.

682. *Agrippa.*] *M. Agrippa*, omnium Augusti ...

686. *Victor*, ... A
Antonius, omnium
peditionum socius,
tatura magister equi
no U. C. 710. quo C
ac deinceps triumvi
ac Lepido: multa
crudeliter egit; Br
conjunctis cum Oc
cit: mox ad bellum
... tandum orie
Parthos quidem vic
qui anno 716. de
sed ipse ab iisdem a
dibus, in Ægyptu
re Cleopatræ, Ægy
cum orbis terraru
ruere meditaretur,
judicatus, victus
apud Actium Epi
anno U. C. 723. se
ta ab eodem Octav
sibi ipse mortem in

Convulsum remis rostrisque tridentibus æquor.
Alta petunt: pelago credas innare revulsas
Cycladas, aut montes concurrere montibus altos:
Tantâ mole viri turritis puppibus instant.
Stupea flamma manu, telisque volatile ferrum
Spargitur: arva novâ Neptunia cæde rubescunt.
Regina in mediis patrio vocat agmina sistro,
Necdum etiam geminos à tergo respicit angues.
Omnigenumque Deûm monstra, & latrator Anubis,
Contra Neptunum & Venerem, contraque Minervam
Tela tenent: sævit medio in certamine Mavors
Cælatus ferro, tristesque ex æthere Diræ,
Et scissâ gaudens vadit Discordia pallâ,
Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
Actius hæc cernens arcum intendebat Apollo
Desuper: omnis eo terrore Ægyptus, & Indi,
Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabæi.

690. *Rostrisque tridentibus.*] Ita [..]endum esse diximus, & explicui[..]s Æn. 5. 143.

693. *Cycladas.*] Naves Antonii, [ma]gnitudine conspicuas, comparat [cu]m insulis maris Ægæi *Cycladibus*, [d]e quibus Æn. 3. 74. Cum autem di[ci]t, *montes concurrere montibus altos*: [in]nuit utriusque exercitus naves mo[li]s ac turribus fuisse insignes. at præ[ci]puam fuisse Antonianarum molem [co]nsentiunt historici. De *Neptuno*, Æn. 1. 129.

696. *Patrio sistro.*] *Sistrum*, æreum [c]repitaculum, Ægyptiorum pro[pr]ium, instar reticuli quo pilæ per [au]dum impelluntur, hoc ferè modo [co]mpactum erat. Ærea lamina in [o]valem figuram inflexa desinebat in [ma]nubrium: hanc laminam tres qua[t]uorve fidiculæ, item æreæ, hinc [in]de trajiciebant, laxis foraminibus [in]sertæ: ita ut, quoties sistrum ma[nu]brio commovebatur, fidicularum [c]apita crebro affrictu ad laminam al[li]sa tinnitum ederent. Sistri usus [pr]æcipuus erat in sacris Isidis, Æ[g]ypriæ Deæ, cujus simulacra sistrum [a]liquando manu præferebant. No[m]en à σείω quatio. Atque ejus qui[d]em crepitaculi sonum levem fuisse [n]ecesse est; neque satis canorum aut [g]ravem, ut naves à prælio revocare [p]osset: quare hoc à Virgilio dictum [p]uto per ironiam, ut est à Propertio [q]uoque de Cleopatra dictum l. 3. 9. l. *Ausa Jovi nostro latrantem oppo[n]ere Anubim, & Tyberim Nili coge[re] ferre minas, Romanamque tubam crepitanti pellere sistro.*]

698. *Omnigenumque Deûm, &c.*] Cicero de Nat. l. 3. 39. *Omne fere genus bestiarum Ægyptii consecrarunt.* Plutarchus, numerat *felem, gryphem*: Plinius, *scarabæos*: Prudentius, *simiam*: alii alias. Præcipua tamen eorum numina *Osiris* rex, ejusque uxor *Isis* & *Anubis*, eorum vel filius, vel miles, vel satelles: ideo canino capite depictus; quia vel regem fide custodiebat; vel venator erat; vel ejus, quasi canis indagantis, opera Isis usa est, in investigandis mariti membris, à Typhone fratre discerptis. Vide Vossium de Idol. l. 27. De *Neptuno*, Æn. 1. 129. De *Venere*, Ibid. 260. De *Minerva*, Æn. 2. 31. De *Mavorte*, Marte, Ecl. 9. 12.

701. *Ex æthere Diræ.*] Furiæ, de quibus, Æn. 6. 572. *Ex æthere*: tum quia volantes illic exsculptæ erant: tum quia apud superos præsertim dicuntur *diræ*, Æn. 3. 211.

702. *Scissâ discordia pallâ.*] Ut ipso habitu vim exprimat suam, qua dividit animos, fœdera disrumpit, &c. De *Bellona*, Martis sorore, Æn. 7. 319. De *Apolline*, cui sacrum erat *Actium* promontorium, Æn. 3. 275. De *palla*, pallio muliebri, Æn. 1. 652.

705. *Indi, &c.*] Vel veri *Indi* Asiæ. siquidem posuit *Bactrianos* in auxiliis Antonii. Vel *Æthiopes*, Ægyptiis vicini, quos ab veteribus *Indos* etiam dictos esse ostendimus Georg. 2. 171. *Arabes*, ad orientem Ægypti. *Sabæi*, Arabes ad meridiem Arabiæ felicis, Georg. 1. 57.

Ipsa videbatur ventis regina vocatis
Vela dare; & laxos jam jamque immittere funes.
Illam inter cædes, pallentem morte futurâ,
Fecerat ignipotens undis & Iapige ferri:
Contra autem magno mœrentem corpore Nilum,
Pandentemque sinus, & totâ veste vocantem
Cœruleum in gremium latebrosaque flumina victos.
At Cæsar, triplici invectus Romana triumpho
Mœnia, Diis Italis votum immortale sacrabat,
Maxima ter centum totam delubra per urbem.
Lætitiâ ludisque viæ plausuque fremebant:
Omnibus in templis matrum chorus, omnibus aræ:
Ante aras terram cæsi stravere juvenci.
Ipse sedens niveo candentis limine Phœbi,
Dona recognoscit populorum; aptatque superbis

710. *Japyge.*] Vento, qui ab Apulia, Italiæ maxime orientali parte, flat recta in orientem, ideoque in Ægyptum. Dicitur *Japyx* ab ipsa Apulia, quæ sic prius dicta fuit ab Japyge, filio, juxta Plinium, Dædali; juxta Liberalem, Lycaonis. De *Nilo*, Ægypti fluvio, Georg. 4. 287.

714. *Triplici . . . . triumpho.*] Cæsar Octavianus, devictis imperii sui æmulis, tribus continuis diebus Romæ triumphavit, anno U. c. 725. Primo quidem die, de Salassis Alpinis populis, Dalmatis, Illyriis, Pannoniis: quos statim post oppressum Sext. Pompeium vicerat annis 719. & 720. partim per legatos; partim per se ipse: præcipue Dalmatas, quo bello vulneratus fuerat. Altero die, de Cleopatra, apud Actium in Epiri litore superata, deque Macedonia, anno U. c. 723. mense Septembri. Tertio de Ægypto, post necem Antonii & Cleopatræ captamque Alexandriam subacta, anno U. c. 724. mense Sextili: unde Octavianus postea, idemque mensis, Augusti nomine insigniti sunt, an. 727. Januar. mense.

715. *Diis Italis votum immortale, &c.*] *Trecenta*, id est, multa templa, quæ belli tempore voverat, variis Diis deinde consecravit: immortalia pietatis suæ monumenta. Ita enim Dio l. 51. de iis quæ ab eo statim post triumphos edita sunt. Ἐπὶ δὲ ταῦτα διετέλεσε τό τε Ἀθήναιον, καὶ &c. *Deinde vero perfecit Minervæ templum. . . . & curiam Juliam in honorem patris sui factam dedicavit: in eaque collocavit simulacrum victoriæ . . . . Tarento advectum, & spoliis Ægyptiis decoratum. Julii quoque herois*

sacrarium multis in eo suspensis
riis ex præda Ægyptiaca exorn
Multa etiam Jovi Capitolino,
nique & Minervæ consecravit:
Senatusconsulto omnia prius ex
templis suspensa ornamenta, ta
contaminata, essent detracta. l
dis & sacrificiis publicis, ejus
norem, & Romæ, & alibi insti
multa addit. De *delubris*, *A*
225.

720. *Candentis limine Ph*
Templo Apollinis, quod jam
choatum in Palatio, tandem c
bliotheca dedicavit, anno U. c
Nondum, igitur perfectum
triumphi tempore: sed poëta
cinitatem temporum utrumqu
jungit. *Candentis Phœbi*: e c
marmore Pari insulæ: nam
l. 36. 5. ait Augustum in P
æde Apollinis posuisse signa,
& Anthermi, Chiorum fratru
re perfecta: qui candido tan
Pario marmore utebantur.

721. *Dona recognoscit popu &c.*] *Coronas aureas*, quas
bus Romanis imperatoribus
& vectigales provinciæ gratu
ergo mittebant; non vero vic
tes ad redimendam vitam, ut
tur Servius. Tales juxta
Quinctius Flamininus præ
triumpho centum quatuordec
pio Asiaticus ducentas trigin
tuor, Julius Cæsar juxta Ap
bis mille octingentas vigin
Coronarum loco pecunia
ab imperatoribus exacta est
aurum coronarium dicebatur.
exegit Cæsar ab ipsa urbe
cum ex Asia victo Pharnace
ex Dione l. 42. Plerumque
bantur deinde coronæ illæ Di

Postibus: incedunt victæ longo ordine gentes,
Quam variæ linguis, habitu tam vestis & armis.
Hic Nomadum genus, & discinctos Mulciber Afros,
Hic Lelegas, Carasque, sagittiferosque Gelonos
Finxerat. Euphrates ibat jam mollior undis,
Extremique hominum Morini, Rhenusque bicornis,
Indomitique Dahæ, & pontem indignatus Araxes.
Talia, per clypeum Vulcani, dona parentis
Miratur, rerumque ignarus imagine gaudet,
Attollens humero famamque & fata nepotum.

ipso Jovi Capitolino, Cæsar [illegible]

724. Hic Nomadum genus.] [illegible] Nomada vel Nomades [illegible] Carthaginem [illegible] Afros discinctos [illegible] Pomponio [illegible]

[illegible] Tarvanna [illegible] Picardiæ [illegible] VII. Dæ vel Dahæ [illegible] Pomponio Mela [illegible] Augusti [illegible] Araxes [illegible] Armeniæ [illegible] per Mediam in mare Caspium [illegible] Pomponius Mela [illegible] Alexander [illegible]

729. Miratur.] Vulcanum, [illegible]

730. Ignarus.] [illegible]

P. VIRGILII MARONIS ÆNEIDOS

LIBER IX.

ARGUMENTUM.

ÆNeâ conquirendis auxiliis apud Arcadas ac Tuscos occupato, Turnus admonetur à Junone per Iridem, ut in castrensia nova Trojæ munimenta impetum faciat. Trojanis, ex Æneæ præscripto, non egredientibus ad pugnam: Turnus eorum naves, oppidi lateri admotas, parat incendere: sed illæ, cum ex Idæa sylva materia fabricatæ olim fuissent, Idææ matris beneficio mutantur marinas in Nymphas: tum, nocte imminente, circa oppidum excubiæ disponuntur. Interim Trojani, de revocando per nuncios Ænea soliciti, dum inter se consultant: Nisus & Euryalus, par nobile amicorum, ultro suscipiunt hanc provinciam: laudati ab Ascanio, dimissique cædem Rutulorum noctu magnam faciunt: eorumque spoliis induti dum pergunt porro, à Latinis equitibus obviis occiduntur: capita hastis affixa, & in castris erecta, agnoscuntur procul à Trojanis, & ingentem in oppido luctum excitant, præsertim matris Euryali. Turnus oppugnationem mane instaurat. Ascanius Numanum insolentius illudentem, emissâ e muris sagittâ, configit. Quo successu elati Pandarus & Bitias portas recludunt, & Rutulos subeuntes magnâ strage propellunt. Turnus facto impetu tandem irrumpit, sed clausis portis, hostium multitudine circumventus, paulatim recedit in eam oppidi partem quam Tyberis alluebat, & ut erat armatus in flumen desiliens ad suos natatu revertitur.

ATque ea diversâ penitus dum parte geruntur,
Irin de cælo misit Saturnia Juno
Audacem ad Turnum. Luco tum forte parentis
Pilumni Turnus sacratâ valle sedebat.
Ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est:
Turne, quod optanti Divûm promittere nemo
Auderet, volvenda dies en attulit ultro.
Æneas, urbe & sociis & classe relictâ,

1. D*iversâ parte.*] In Etruria, apud urbem Cære, Æn. 8. 479. De Iride, Thaumantis filia, Æn. 4. 700.
3. *Parentis Pilumni.*] At Pilumnus dicitur Æn. 10. 75. Turni *avus*: ibid. 619. Turni *quartus pater*, id est *abavus*. Igitur, vel *parens* sumitur hic generatim, quo modo dicimus *parentes majoresque*, quocumque gradu distent à nobis: vel, ut ait Servius, *Pilumni* commune fuit familiæ cognomen, à primo Pilumno derivatum in posteros, ut Cæsarem à primo Cæsare. Sto in prima sententia, quia solus Pilumnus, caput gentis, Deus habitus est, ut locis illis videbimus; ideoque luco seu sylva sacra donatus.
4. *Sedebat.*] Vel *feriabatur* ad ejus tumulum, scripsit enim Cicero. De Leg. l. 2. 55. *Denicalibus feriis residere mortuos.* Ita Turnebus. Vel simpliciter *otiabatur.* Ita Donatus. Vel dei-

Sceptra Palatini sedemque petivit Evandri.
Nec satis: extremas Coriti penetravit ad urbes:
Lydorumque manum, collectos armat agrestes.
Quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poscere currus.
Rumpe moras omnes, & turbata arripe castra.
Dixit, & in cœlum paribus se sustulit alis,
Ingentemque fugâ secuit sub nubibus arcum.
Agnovit juvenis, duplicesque ad sidera palmas.
Sustulit, ac tali fugientem est voce secutus:
Iri, decus cœli, quis te mihi nubibus actam
Detulit in terras? unde hæc tam clara repente
Tempestas? medium video discedere cœlum,
Palantesque polo stellas: sequar omina tanta,
Quisquis in arma vocas. Et sic effatus, ad undam
Processit, summoque hausit de gurgite lymphas.
Multa Deos orans: oneravitque æthera votis.
Jamque omnis campis exercitus ibat apertis,
Dives equûm, dives pictaï vestis, & auri.
Messapus primas acies, postrema coërcent
Tyrrheidæ juvenes: medio dux agmine Turnus
Vertitur arma tenens, & toto vertice supra est.
Ceu septem surgens sedatis amnibus altus
Per tacitum Ganges: aut pingui flumine Nilus,
Cum refluit campis, & jam se condidit alveo.
Hic subitam nigro glomerari pulvere nubem
Prospiciunt Teucri, ac tenebras insurgere campis.
Primus ab adversa conclamat mole Caïcus:

rabat secum de rerum suarum statu.

9. *Palatini, &c.*] De *Evandro*, *Palatini* montis incola, Æn. 8. 51. In eo monte deinde structa est Roma, in eo Romulus in unam ex pluribus suis abiit domum, Cæsar quoque Octavianus habuit suam, unde imperatoriæ ædes, ubicumque essent, *palatia* vocata sunt.

10. *Coriti, &c.*] Urbs est Tusciæ, à Corito rege fundata, nunc *Cortona*, Æn. 3. 170. De *Lydis*, Tusciæ colonis, de Lydia, Æn. 2. 781. Æn. 8. 479.

13. *Castra.*] Novam Trojam, tumultuario opere munitam ab Ænea, ad ostium orientale Tyberis, Æn. 7. 157.

23. *Hausit de gurgite lymphas.*] Ut lotis manibus purius precaretur. Sic Æneas Æn. 8. 69. De genitivo *pictaï*, Æn. 3. 354. De *Messapo*, Æn. 7. 691. De *Tyrrheo*, & ejus filiis, Ibid. 483.

30. *Ceu septem surgens, &c.*] *Ganges* fluvius mediam Indiam intersecans, ac duas in partes dividens, influens in Oceanum meridialem uno quidem ostio, sed cui tam multæ objacent insulæ, ut ostium illud, insulis intercisum, multiplex dici possit. Nili modo exundare certis temporibus dicitur apud Solinum c. 55. De *Nilo*, ejusque septem ostiis & benefica exundatione, Georg. 4. 287. Comparat igitur Virgilius Turni exercitum è multis Italiæ populis, qui prius dispersi per agros vagabantur, nunc in unum collecti instructa acie incedunt non sine majestate & silentio; cum his duobus fluviis, non exundantibus quidem, sed post exundationem è campis in alveum refluentibus. Quidam voces illas, *septem surgens sedatis amnibus*, non de septem ostiis, quibus Ganges descendit potius in mare, quam *surgit*; sed melius explicant de fluviis compluribus, qui in eum influunt, & quorum societate intumescit ac vere *surgit*, quo sensu, *septem*, erit pro incerto quolibet numero qui sæpe à poëtis per *septenum* aut *centenum* exprimitur.

Quis globus, ô cives, caligine volvitur atrâ?
Ferte citi ferrum, date tela, scandite muros.
Hostis adest, eia. Ingenti clamore per omnes
Condunt se Teucri portas, & mœnia complent.
Namque ita discedens præceperat optimus armis
Æneas: si qua interea fortuna fuisset;
Ne struere auderent aciem, neu credere campo:
Castra modo & tutos servarent aggere muros.
Ergo, etsi conferre manum pudor iraque monstrat;
Objiciunt portas tamen, & præcepta facessunt,
Armatique cavis expectant turribus hostem.
Turnus, ut antevolans tardum præcesserat agmen,
Viginti lectis equitum comitatus, & urbi
Improvisus adest: maculis quem Thracius albis
Portat equus, cristâque tegit galea aurea rubrâ.
Ecquis erit mecum, ô juvenes, qui primus in hostem?
En, ait: & jaculum intorquens emittit in auras,
Principium pugnæ: & campo sese arduus infert.
Clamore excipiunt socii, fremituque sequuntur
Horrisono. Teucrûm mirantur inertia corda:
Non æquo dare se campo, non obvia ferre
Arma viros; sed castra fovere. Huc turbidus atque huc
Lustrat equo muros, aditumque per avia quærit.
Ac veluti pleno lupus insidiatus ovili,
Cum fremit ad caulas, ventos perpessus & imbres,
Nocte super media: tuti sub matribus agni
Balatum exercent; ille asper & improbus irâ
Sævit in absentes: collecta fatigat edendi
Ex longo rabies, & siccæ sanguine fauces:
Haud aliter Rutulo muros & castra tuenti
Ignescunt iræ, & duris dolor ossibus ardet:
Quâ tentet ratione aditus; & quâ via clausos
Excutiat Teucros vallo, atque effundat in æquor.
Classem, quæ lateri castrorum adjuncta latebat,
Aggeribus septam circum & fluvialibus undis,
Invadit: sociosque incendia poscit ovantes:
Atque manum pinu flagranti fervidus implet.
Tum vero incumbunt: urget præsentia Turni,
Atque omnis facibus pubes accingitur atris.

49. *Thracius.*] De equo ejusdem-modi, Æn. 5. 566. De *Thracia* equorum ferace, Æn. 3. 14. De *cristis galearum*, Æn. 3. 468.

56. *Æquo campo.*] Vel *plano*, vel potius, *ubi pari periculo, pari pugnæ modo*, decertare possent. De verbo *lustro*, pro circumeo, Æn. 1. 612.

60. *Caulas.*] Cavia, stabulum ovium, è Græco αὐλή.

63. *In absentes.*] In agnos i persepta disjunctos.

68. *In æquor.*] In campum. 780.

70. *Aggeribus, &c.*] Situm d novæ Trojæ, Æn. 7. 157. De infra, v. 142.

Diripuere focos: piceum fert fumida lumen
Tæda, & commixtam Vulcanus ad astra favillam.
Quis Deus, ô Musæ, tam sæva incendia Teucris
Avertit? tantos ratibus quis depulit ignes?
Dicite: prisca fides facto, sed fama perennis.
Tempore quo primum Phrygia formabat in Ida
Æneas classem, & pelagi petere alta parabat:
Ipsa Deûm fertur genitrix Berecynthia magnum
Vocibus his affata Jovem; da, nate, petenti;
Quod tua cara parens domito te poscit Olympo.
Pinea sylva mihi multos dilecta per annos,
Lucus in arce fuit summa, quò sacra ferebant,
Nigranti piceâ trabibusque obscurus acernis.
Has ego Dardanio juveni, cum classis egeret,
Læta dedi: nunc sollicitam timor anxius urget.
Solve metus, atque hoc precibus sine posse parentem:
Ne cursu quassatæ ullo neu turbine venti
Vincantur: prosit nostris in montibus ortas.
Filius huic contra, torquet qui sidera mundi:
O genitrix, quo fata vocas? aut quid petis istis?
Mortali ne manu factæ immortale carinæ
Fas habeant? certusque incerta pericula lustret
Æneas? cui tanta Deo permissa potestas?
Imo ubi defunctæ finem portusque tenebunt
Ausonios: olim quæcunque evaserit undis,
Dardaniumque ducem Laurentia vexerit arva;
Mortalem eripiam formam, magnique jubebo
Æquoris esse Deas: qualis Nereïa Doto
Et Galatea secant spumantem pectore pontum.
Dixerat: idque ratum Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentes atrâque voragine ripas,
Annuit: & totum nutu tremefecit Olympum.
Ergo aderat promissa dies, & tempora Parcæ
Debita complerant: cum Turni injuria matrem
Admonuit sacris ratibus depellere tædas.
Hic primum nova lux oculis effulsit, & ingens

75. *Focos.*] Quos excitaverant, ad accendendas arbores pinguis naturæ; quales sunt pinus, tæda, Eclog. 7. 49. Tamen tæda pro *qualibet face* sumi potest. De *Vulcano*, pro *igne*, Georg. 1. 295.

79. *Prisca fides, sed, &c.*] Etsi factum ob vetustatem multis subobscurum sit; fama tamen ejus non periit, sed vigebit semper. De *Ida*, Troadis monte, Æn. 2. 801. De *navibus Æneæ*, ibidem structis ad fugam, Æn. 3. 6. De *Berecynthia*, Cybele, Æn. 6. 784. De *arce*, pro *montis cacumine*, Georg. 4. 461. *Picea*, arbor resinam ferens, Georg. 2. 257. *Trabes acernæ*, ex acere arbore, érable.

99. *Ausonios, &c.*] Æn. 7. 54. *Dardanium ducem*, Æn. 1. 239. *Laurentia arva*, Æn. 7. 63. *Doto, Galatea*, Nymphæ marinæ, Nerei filiæ, Ecl. 7. 37. De *Styge* fluvio, & cur Dii *per Styga jurare* soleant, Georg. 3. 551. De *Olympo*, Ecl. 5. 56. De *Parcis*, Æn. 1. 26.

Visus ab Aurora cœlum transcurrere nimbus,
Idæique chori: tum vox horrenda per auras
Excidit, & Troum Rutulorumque agmina complet:
Ne trepidate meas, Teucri, defendere naves,
Neve armate manus: maria ante exurere Turno
Quàm sacras dabitur pinus. Vos ite solutæ,
Ite, Deæ pelagi: genitrix jubet. Et sua quæque
Continuo puppes abrumpunt vincula ripis:
Delphinumque modo demersis æquora rostris
Ima petunt. Hinc virgineæ (mirabile monstrum)
Reddunt se totidem facies, pontoque feruntur;
Quot prius æratæ steterant ad litora proræ.
Obstupuere animis Rutuli: conterritus ipse
Turbatis Messapus equis: cunctatur & amnis
Rauca sonans, revocatque pedem Tyberinus ab alto.
At non audaci cessit fiducia Turno.
Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro:
Trojanos hæc monstra petunt: his Juppiter ipse
Auxilium solitum eripuit: non tela, nec ignes
Expectant Rutulos. Ergo maria invia Teucris,
Nec spes ulla fugæ: rerum pars altera adempta est:
Terra autem in manibus nostris: tot millia gentes
Arma ferunt Italæ. Nil me fatalia terrent,
Si qua Phryges præ se jactant, responsa Deorum.
Sat fatis Venerique datum, tetigere quod arva
Fertilis Ausoniæ Troës: sunt & mea contra
Fata mihi, ferro sceleratam exscindere gentem,
Conjuge prærepta. Nec solos tangit Atridas
Iste dolor, solisque licet capere arma Mycenis.
Sed periisse semel satis est? peccare fuisset
Ante satis, penitus modo non genus omne perosos

112. *Idæique chori.*] *Corybantes*, *Curetes*, *Dactyli*, Cybeles ministri, qui cymbalis æreis ea in nube circa Cybelen perstrepebant, Æn. 3. 111.

114. *Ne trepidate.*] Vox illa non semper metum solum significat; sed festinationem ac tumultuationem, ut patet ex Georg. 4. 69. De *Delphinibus*, Æn. 5. 594. De *proris navium æratis*, Æn. 3. 143. De *Tyberino*, Deo fluvii, Æn. 8. 31.

130. *Rutulos.*] Æn. 7. 794. De *Teucris*, Æn. 1. 229.

131. *Rerum pars altera.*] Inferioris orbis, qui ex aqua & terra conglobatur.

134. *Phryges.*] Trojani, qui per contemptum sic appellabantur, ob Phrygum mollitiem, Æn. 1. 385.

138. *Atridas.*] Atrei, Mycenarum regis, filios, *Agamemnona*, Æn. 3. 54 & *Menelaum*, Æn. 2. 264. Qu raptam à Paride Trojano Helen Menelai conjugem, Græciam versam in Trojanos concitarunt *Mycenis*, Peloponnesi urbe, Æ 288.

140. *Sed periisse semel, &c.*] Ce admodum sententia, ideoque su scura, quæ juxta traditam inte rationem sic fusius explicari p *Nonne sufficit ipsis jam semel pe propter amorem fœminarum?* quicumque alii nondum odisser nitus omne genus fœmineum satis fuisset peccare prius, id *satis esset peccasse prius*, sive, esset memoria prioris peccati & næ, ut ab amore fœminarum a rentur, non iterum idem pecc & novam sibi perniciem accer

Fœmineum. Quibus hæc medii fiducia valli,
Fossarumque moræ, leti discrimina parva,
Dant animos: an non viderunt mœnia Trojæ,
Neptuni fabricata manu considere in ignes:
Sed vos, ô lecti: ferro quis scindere vallum
Apparat, & mecum invadit trepidantia castra?
Non armis mihi Vulcani, non mille carinis
Est opus in Teucros: addant se protinus omnes
Etrusci socios: tenebras & inertia furta
Palladii, cæsis summæ custodibus arcis,
Ne timeant: nec equi cæca condemur in alvo.
Luce palam certum est igni circumdare muros.
Haud sibi cum Danais rem faxo & pube Pelasga
Esse putent decimum quos distulit Hector in annum.
Nunc adeo, melior quoniam pars acta diei:
Quod superest, læti bene gestis corpora rebus
Procurate, viri; & pugnam sperate parati.
Interea vigilum excubiis obsidere portas
Cura datur Messapo, & mœnia cingere flammis.
Bis septem Rutuli, muros qui milite servent,
Delecti, ast illos centeni quemque sequuntur,
Purpurei cristis juvenes auroque corusci.
Discurrunt, variantque vices, fusique per herbam
Indulgent vino, & vertunt crateras ahenos.
Collucent ignes: noctem custodia ducit
Insomnem ludo.
Hæc super è vallo prospectant Troës, & armis
Alta tenent: necnon trepidi formidine portas
Explorant, pontesque & propugnacula jungunt:
Tela gerunt. Instant Mnestheus acerque Serestus:
Quos pater Æneas, si quando adversa vocarent,
Rectores juvenum & rerum dedit esse magistros.
Omnis per muros legio sortita periclum
Excubat, exercetque vices, quod cuique tuendum est.
Nisus erat portæ custos, acerrimus armis,

142. *Valli.*] Dicitur *vallum* & *vallus*. *Vallum*, munimentum est; ex aggesta terra, quæ proprie *agger* dicitur, & sudibus sive palis, qui proprie dicuntur *valli*, quibus terra aggesta cohibetur. De *Troja muris à Neptuno fabricatis*, Æn. 2. 619.

148. *Armis Vulcani.*] Duo videtur dicere, & se non egere armis à Vulcano fabricatis, qualia Achilles habuit, Æn. 8. 383. nec se usurum proprio ense, quem habuit ipse Turnus, à Vulcano item conflatum, Æn. 12. 90. De *mille carinis* Græcorum, ad Trojam, Æn. 2. 198. De *Etruscis*, Æn. 8. 479. De *nocturno furto palladii* Trojani, facto ab Ulysse & Diomede, Æn. 2. 166. De *equo Trojano*, & Græcis eo inclusis, Æn. 2. 260. De *Danais*, Æn. 1. 34. De *Pelasgis*, Thessalis, Ibid. v. 628. De *Hectore*, Priami filio, Ibid. v. 487.

165. *Crateras.*] De iis poculis, Ecl. 5. 68.

170. *Pontes & propugnacula.*] Pontes, & scalas, quibus turres & munimenta inter se committebantur, ut possent obsessi discurrere. De *legione*, Georg. 2. 279.

Hyrtacides; comitem Æneæ quem miserat Ida
Venatrix, jaculo celerem levibusque sagittis:
Et juxta comes Euryalus, quo pulchrior alter
Non fuit Æneadum, Trojana nec induit arma:
Ora puer primâ signans intonsa juventâ.
His amor unus erat, pariterque in bella ruebant:
Tunc quoque communi portam statione tenebant.
Nisus ait: Diine hunc ardorem mentibus addunt
Euryale? an sua cuique Deus fit dira cupido?
Aut pugnam, aut aliquid jamdudum invadere magnum
Mens agitat mihi; nec placidâ contenta quiete est.
Cernis, quæ Rutulos habeat fiducia rerum:
Lumina rara micant: somno vinoque soluti
Procubuere: silent late loca. Percipe porro
Quid dubitem, & quæ nunc animo sententia surgat.
Ænean acciri omnes, populusque, patresque,
Exposcunt: mittique viros, qui certa reportent.
Si tibi, quæ posco, promittunt (nam mihi facti
Fama sat est) tumulo videor reperire sub illo
Posse viam ad muros & mœnia Pallantea.
Obstupuit magno laudum perculsus amore
Euryalus, simul his ardentem affatur amicum:
Mene igitur socium summis adjungere rebus,
Nise, fugis? solum te in tanta pericula mittam?
Non ita me genitor bellis assuetus Opheltes,
Argolicum terrorem inter Trojæque labores
Sublatum erudiit: nec tecum talia gessi,
Magnanimum Ænean & fata extrema secutus.
Est hic, est animus lucis contemptor, & istum
Qui vita bene credat emi, quo tendis, honorem.
Nisus ad hæc: equidem de te nil tale verebar:
Nec fas: non; ita me referat tibi magnus ovantem
Juppiter, aut quicunque oculis hæc aspicit æquis.
Sed si quis (quæ multa vides discrimine tali)

177. *Ida venatrix.*] Vel mater Nisi nomine *Ida*, vel mons *Ida*, Æn. 2. 801. quæ dicitur *venatrix*, quia venatoribus frequens, ut Georg. 3. 44. *Domitrix Epidaurus equorum.*

181. *Primâ juventâ.*] *Lanugine*, quæ primæ juventutis indicium est.

185. *An sua cuique, &c.*] An vero unusquisque, id quod valde vult, divino impulsu se sibi fingit velle?

191. *Quid dubitem.*] *Quid mediter, quid deliberem facere*, omnis enim deliberatio cum dubitatione conjuncta est.

194. *Si tibi, quæ posco, promittunt.*] Hic torquent se interpretes levi de causa Sensus est, *si tibi tribuun[t] cedem, quam sum petiturus*, id[...] ex amicorum ingenio, qui si[...] periculosa, amicis commoda[...] runt. Hoc manifestum est ex i[...] sequuntur, *nam mihi facti fa[...] est.* Opponit enim famam com[...] De *Pallantea urbe*, Evandri Æn. 8. 51.

202. *Argolicum.*] Græcum, a[b] *Argis*, Æn. 1. 288.

207. *De te nil tale verebar.*] [...]le de te timebam, quale sus[...] nempe ne timidus esses, cu[m] bella natus & educatus sis, &[...]

Si quis in adversum rapiat casusve Deusve,
Te superesse velim: tua vitâ dignior ætas.
Sit, qui me raptum pugnâ, pretiove redemptum,
Mandet humo solitâ; aut, si qua id fortuna vetabit,
Absenti ferat inferias, decoretque sepulcro.
Neu matri miseræ tanti sim causa doloris:
Quæ te sola, puer, multis è matribus ausa
Prosequitur; magni nec mœnia curat Acestæ.
Ille autem: causas nequicquam nectis inanes,
Nec mea jam mutata loco sententia cedit;
Acceleremus, ait. Vigiles simul excitat: illi
Succedunt, servantque vices: statione relictâ
Ipse comes Niso graditur, regemque requirunt.
Cætera per terras omnes animalia somno
Laxabant curas, & corda oblita laborum:
Ductores Teucrûm primi; & delecta juventus,
Consilium summis regni de rebus habebant:
Quid facerent; quisve Æneæ jam nuntius esset.
Stant longis adnixi hastis & scuta tenentes,
Castrorum & campi medio. Tum Nisus, & una
Euryalus confestim alacres admittier orant:
Rem magnam, pretiumque moræ fore. Primus Iülus
Accepit trepidos, ac Nisum dicere jussit,
Tunc sic Hyrtacides: audite ô mentibus æquis
Æneadæ: neve hæc nostris spectentur ab annis,
Quæ ferimus. Rutuli somno vinoque sepulti
Conticuere: locum insidiis conspeximus ipsi,
Qui patet in bivio portæ, quæ proxima ponto.
Interrupti ignes, aterque ad sidera fumus
Erigitur. Si fortunâ permittitis uti:
Quæsitum Ænean ad mœnia Pallantea,
Mox hic cum spoliis, ingenti cæde peractâ,
Affore cernetis. Nec nos via fallit euntes:
Vidimus obscuris primam sub vallibus urbem

213. *Raptum pugnâ, &c.*] Sic An-one cadaver Polynicis fratris e gnæ campo clam eripuit. Et Pria-s cadaver Hectoris filii magnis mu-ibus ab Achille redemit ad sepul-'am.

215. *Absenti ferat, &c.*] Si cada-meum haberi non possit, saltem norarium mihi sepulcrum istruat, 1. 3. 304. *inferatque* sepulcro dona, e ideo *inferiæ* dicuntur: aquam, , mel, vinum, sanguinem, & ali-ando etiam exsectos capillos. Æn. 52.

218. *Mœnia Acestæ.*] Urbem apud ulos conditam Trojanis mulieribus, & regi Siciliæ Acestæ commendatam, Æn. 5. 755.

232. *Pretiumque moræ fore.*] Se quidem interrumpere consilia, quæ tum habebantur, iisque moram afferre; sed utilitatem aliquam in hac mora esse futuram.

233. *Trepidos.*] Festinantes, supra v. 114. De *Rutulis*, Æn. 7. 794. De *Pallantea urbe*, Æn. 8. 51.

244. *Primam sub vallibus urbem.*] Vicinas urbis Pallanteæ valles, quæ primi sunt urbis veluti aditus: urbs enim ipsa erat in monte. De Teucris, Æn. 1. 239.

Venatu assiduo : & totum cognovimus amnem.
Hic annis gravis atque animi maturus Alethes :
Dii patrii, quorum semper sub numine Troja est,
Non tamen omnino Teucros delere paratis,
Cum tales animos juvenum, & tam certa tulistis
Pectora. Sic memorans, humeros dextrasque tenebat
Amborum, & vultum lacrymis atque ora rigabat.
Quæ vobis, quæ digna, viri pro talibus ausis
Præmia posse rear solvi? pulcherrima primum
Dii moresque dabunt vestri : tum cætera reddet
Actutùm pius Æneas, atque integer ævi
Ascanius, meriti tanti non immemor unquam.
Immo ego vos, cui sola salus genitore reducto,
Excipit Ascanius, per magnos, Nise, Penates,
Assaracique Larem, & canæ penetralia Vestæ,
Obtestor : quæcunque mihi fortuna fidesque est;
In vestris pono gremiis : revocate parentem,
Reddite conspectum : nihil illo triste recepto.
Bina dabo argento perfecta atque aspera signis
Pocula, devictâ genitor quæ cepit Arisbâ :
Et tripodas geminos, auri duo magna talenta :
Cratera antiquum, quem dat Sidonia Dido.
Si vero capere Italiam sceptrisque potiri
Contigerit victori, & prædæ ducere sortem :
Vidisti, quo Turnus equo, quibus ibat in armis,
Aureus? ipsum illum clypeum cristasque rubentes
Excipiam sorti, jam nunc tua præmia, Nise.
Præterea bis sex genitor lectissima matrum
Corpora, captivosque dabit, suaque omnibus arma :
Insuper, id campi quod rex habet ipse Latinus.
Te vero, mea quem spatiis propioribus ætas
Insequitur, venerande puer, jam pectore toto
Accipio, & comitem casus complector in omnes.
Nulla meis sine te quæretur gloria rebus :
Seu pacem, seu bella geram : tibi maxima rerum

254. *Dii moresque, &c.*] Nam virtus & recte factorum conscientia, sibi ipsa præmium est, Æn. 1. 607.

258. *Penates, Assaracique, &c.*] Penates & *Lar*, Dii domestici. *Vesta*, Dea igni inextincto præsidens. *Assaracus* familiæ caput, Trois filius, Æneæ proavus, Æn. 1. 288. Hunc versum jam explanavimus Æn. 5. 744.

264. *Arisbâ.*] Urbe Troadis à Trojanis expugnata paulo ante bellum Græcum, circa Abydum & Lampsacum, Propontidem versus, ex Strabone l. 13.

265. *Tripodas, &c.*] De iis [...]rum usu apud antiquos, Æn. 5. De *talentis aureis*, Æn. 5. 112. De [...]*tere*, Ecl. 5. 68. De *Sidonia Di*[...] Æn. 1. 450.

274. *Id campi quod, &c.*] N[...]rum quidem Latini regnum [...] agros qui erant in privatis Lat[...]nis : quales, honoris causa, r[...]blica regibus dabat. Sic agrum [...]de habuit Tarquinius Superbu[...]mæ in campo Martio.

Verborumque fides. Contra quem talia fatur
Euryalus: me nulla dies tam fortibus ausis
Dissimilem arguerit: tantum fortuna secunda,
Haud adversa cadat. Sed te super omnia dona
Unum oro. Genitrix Priami de gente vetusta
Est mihi: quam miseram tenuit non Ilia tellus
Mecum excedentem, non mœnia regis Acestæ.
Hanc ego nunc, ignaram hujus quodcunque pericli est,
Inque salutatam linquo: nox & tua testis
Dextera, quod nequeam lacrymas perferre parentis.
At tu, oro, solare inopem, & succurre relictæ.
Hanc sine me spem ferre tui: audentior ibo
In casus omnes. Perculsâ mente dederunt
Dardanidæ lacrymas; ante omnes pulcher Iülus,
Atque animum patriæ strinxit pietatis imago.
Tum sic effatur:
Spondeo digna tuis ingentibus omnia cœptis.
Namque erit ista mihi genitrix, nomenque Creüsæ
Solum defuerit: nec partum gratia talem
Parva manet, casus factum quicunque sequetur.
Per caput hoc juro, per quod pater ante solebat:
Quæ tibi polliceor reduci, rebusque secundis,
Hæc eadem matrique tuæ generique manebunt.
Sic ait illacrymans, humero simul exuit ensem
Auratum, mirâ quem fecerat arte Lycaon
Gnossius, atque habilem vaginâ aptarat eburnâ.
Dat Niso Mnestheus pellem: horrentisque leonis
Exuvias, galeam fidus permutat Alethes.
Protinus armati incedunt, quos omnis euntes
Primorum manus ad portas juvenumque senumque
Prosequitur votis, necnon & pulcher Iülus,
Ante annos animumque gerens curamque virilem,
Multa patri portanda dabat mandata, sed auræ
Omnia discerpunt, & nubibus irrita donant.
Egressi superant fossas, noctisque per umbram
Castra inimica petunt, multis tamen ante futuri

283. *Haud adversa.*] Ita reponimus ex Heinsio; sensu facili: cum antea legeretur, *aut adversa*; nullo, aut perquam obscuro sensu. De *urbe Acestæ*, in Sicilia, Æn. 5. 755.

297. *Creüsæ.*] Matris Ascanii, de qua Æn. 2. 772.

300. *Per quod pater, &c.*] Caput intelligit suum, quod ut sibi carissimum attestari solebat Æneas *ante*, id est, vel *olim*, Trojæ, cum Ascanius puer esset: vel *priusquam* abiret ad Evandrum. Caput enim quasi sacrum reverebantur veteres; unde per illud jurabant.

304. *Lycaon Gnossius.*] Artifex nobilis ex *Gnosso* in Creta insula: ubi arma singulari arte fabricabantur, Æn. 5. 104.

313. *Nubibus irrita.*] Innuit ipsos esse morituros, antequam ad Æneam perveniant.

315. *Ante.*] Vel *antequam ipsi moriantur*, quod subobscure tantum significat. Vel *antequam ad castra hostium perveniant*: & sic dicendum inter urbem & castra spatium fuisse, ubi discurrebant illi, qui propius

Exitio, Passim vino somnoque per herbam
Corpora fusa vident, arrectos litore currus,
Inter lora rotasque, viros: simul arma jacere,
Vina simul. Prior Hyrtacides sic ore locutus,
Euryale, audendum dextrâ, nunc ipsa vocat res.
Hac iter est, tu, ne qua manus se attollere nobis
A tergo possit, custodi, & consule longe.
Hæc ego vasta dabo, & lato te limite ducam.
Sic memorat, vocemque premit: simul ense superbum
Rhamnetem aggreditur, qui forte tapetibus altis
Extructus, toto proflabat pectore somnum,
Rex idem, & regi Turno gratissimus augur;
Sed non augurio potuit depellere pestem.
Tres juxta famulos temere inter tela jacentes,
Armigerumque Rhemi premit, aurigamque sub ipsis
Nactus equis, ferroque secat pendentia colla.
Tum caput ipsi aufert domino, truncumque relinquit
Sanguine singultantem, atro tepefacta cruore
Terra torique madent, necnon Lamyrumque, Lamumque,
Et juvenem Serranum; illâ qui plurima nocte
Luserat, insignis facie multoque jacebat
Membra Deo victus: felix, si protinus illum
Æquasset nocti ludum, in lucemque tulisset.
Impastus ceu plena leo per ovilia turbans,
(Suadet enim vesana fames) manditque trahitque
Molle pecus, mutumque metu, fremit ore cruento.
Nec minor Euryali cædes; incensus & ipse
Perfurit: ac multam in medio sine nomine plebem,
Fadumque Hebesumque subit, Rhœtumque, Abarimque,
Ignaros, Rhœtum, vigilantem & cuncta videntem;
Sed magnum metuens se post cratera tegebat,
Pectore in adverso totum cui cominus ensem
Condidit assurgenti, & multâ morte recepit.

admoti muris à Turno fuerant, & jam vino sepulti in gramine decubuerant.

327. *Rex idem.*] Præludit ad morem Romanum, qui post exactos reges inductus est; ut è Patriciis eligeretur *sacrorum rex*, vel *rex sacrificulus*: subditus tamen is erat pontifici summo, & ab auguribus & pontificibus eligebatur. Talis Rhamnes augur mihi videtur fuisse.

328. *Augurio,*] De hac arte divinandi, Æn. 2. 703. *Pestem*, rem quamcumque exitialem: hic *mortem*, alibi *incendium*, Æn. 5. 683.

335. *Plurima .... luserat.*] [*Plurimum*, neutrum plurale, pro adverbi[o]. Sic Georg. 4. 122. *Sera comantem Narcissum*; id est, *sero*.

337. *Membra Deo victus.*] Somn[o] ut vult Cerdanus: ut ego arbitr[or] *Baccho*; quem jam *Deum* simplici[ter] nuncupavit Æn. 1. 640. *Munera [læ]titiamque Dei*. *Protinus*, conti[nuo] lapsu, atque ordine, Æn. 3. 41[6].

339. *Turbans.*] Tumultuans, Æn. 6. 800. *Turbant trepida o[stia] Nili.*

348. *Multâ morte recepit.*] [...] eduxit *multo cruore* stillantem: non eduxit nisi post *certam mortem*

Purpure

Purpuream vomit ille animam, & cum sanguine mista
Vina refert moriens, hic furto fervidus instat.
Jamque ad Messapi socios tendebat, ubi ignem
Deficere extremum, & religatos rite videbat
Carpere gramen equos: breviter cum talia Nisus,
(Sensit enim nimiâ cæde atque cupidine ferri:)
Absistamus, ait: nam lux inimica propinquat.
Pœnarum exhaustum satis est: via facta per hostes.
Multa virûm solido argento perfecta relinquunt
Armaque, craterasque simul, pulchrosque tapetas.
Euryalus phaleras Rhamnetis, & aurea bullis
Cingula: Tiburti Remulo ditissimus olim
Quæ mittit dona, hospitio cum jungeret absens,
Cædicus: ille suo moriens dat habere nepoti:
Post mortem bello Rutuli pugnâque potiti;
Hæc rapit, atque humeris nequicquam fortibus aptat.
Tum galeam Messapi habilem cristisque decoram
Induit. Excedunt castris, & tuta capessunt.
Interea præmissi equites ex urbe Latina,
Cætera dum legio campis instructa moratur,
Ibant, & Turno regi responsa ferebant,
Tercentum, scutati omnes, Volscente magistro.
Jamque propinquabant castris, muroque subibant;
Cum procul hos lævo flectentes limite cernunt:
Et galea Euryalum sublustri noctis in umbra
Prodidit immemorem, radiisque adversa refulsit.

349. *Purpuream animam.*] Homerus Iliad. 5. 83. πορφύρεος θάνατος, *purpurea mors.* Locutio repetita ex veterum quorumdam opinione: qui præcipuam animæ sedem statuebant in sanguine, animamque esse ipsum sanguinem etiam nonnulli putabant.

350. *Furto fervidus instat.*] *Furtum* vocat, vel spoliationem cadaverum, & armorum direptionem: vel cædem ipsam furtim & tacite editam: *furtum* quippe est quicquid occulte patratur, Æn. 6. 568.

359. *Phaleras.... & aurea bullis cingula.*] *Phaleræ*, ornamenta equorum, Æn. 5. 310. Æn. 7. 278. *Cingula*, balteus quem vocat Varro *cingulum è corio bullatum*: & Virgilius Æn. 12. 942. de balneo Pallantis ait: *notis fulserunt cingula bullis. Bullæ* vero erant clavorum aureorum quædam capita, cingulis affixa: ob similitudinem ita dicta, à *bullis* quæ in aquis *ebullientibus* excitantur. Non absimile fuit ornamentum aureum, pueris nobilibus appendi solitum è collo, *bulla* item nuncupatum.

361. *Hospitio cum jungeret absens.*] Veteres hospitii jura mutuis muneribus colebant, absentes præsentesve. De *cristis galearum*, Æn. 2. 468.

364. *Nequicquam.*] Quia mox occidendus erat, & hæc ipsa spolia amissurus.

367. *Ex urbe Latina.*] *Laurento*, Æn. 7. 63.

368. *Cætera legio.*] *Pedites.* Nam in legione Romana communius trecenti fuere equites, pedites vulgo quater mille: licet auctior aliquando fuerit numerus. Igitur mittebatur ab Amata Laurenti regina, legio ad Turnum, duce Volscente: sed equitatus, utpote expeditior, præmissus fuerat; peditatus adhuc in campis circa Laurentum, utpote tardior, morabatur.

370. *Scutati omnes.*] *Scutum* enim oblongum, non rotundus *clypeus* in usu fuit Romanorum equitum. Vide Lipsium. De *forma scuti*, Æn. 8. 659.

372. *Lævo flectentes limite.*] Ad septemtrionem: quem juvenes habebant ad lævam, Volscens cum equitibus ad dextram.

Haud temere est visum, conclamat ab agmine Volscens:
State, viri: quæ causa viæ? quive estis in armis?
Quove tenetis iter? nihil illi tendere contra;
Sed celerare fugam in sylvas, & fidere nocti.
Objiciunt equites sese ad divortia nota
Hinc atque hinc, omnemque aditum custode coronant.
Sylva fuit late dumis atque ilice nigrâ,
Horrida, quam densi complerant undique sentes:
Rara per occultos ducebat semita calles.
Euryalum tenebræ ramorum onerosaque præda
Impediunt, fallitque timor regione viarum.
Nisus abit. jamque imprudens evaserat hostes:
Atque locos, qui post Albæ de nomine dicti
Albani: tum rex stabula alta Latinus habebat.
Ut stetit, & frustra absentem respexit amicum:
Euryale infelix, quâ te regione reliqui?
Quave sequar? rursus perplexum iter omne revolvens
Fallacis sylvæ, simul & vestigia retro
Observata legit, dumisque silentibus errat:
Audit equos, audit strepidus, & signa sequentum.
Nec longum in medio tempus, cum clamor ad aures
Pervenit: ac videt Euryalum; quem jam manus omnis
Fraude loci & noctis, subito turbante tumultu,
Oppressum rapit & conantem plurima frustrà.
Quid faciat? quâ vi juvenem, quibus audeat armis
Eripere? an sese medios moriturus in hostes
Inferat, & pulchram properet per vulnera mortem?
Ocius adducto torquens hastile lacerto,
Suspiciens altam Lunam, sic voce precatur:
Tu Dea, tu præsens nostro succurre labori,
Astrorum decus, & nemorum Latonia custos.

381. *Ilice nigrâ.*] *Ilex*, arbor glandifera, *yeuse*.

387. *Locos.*] qui rescribunt ex fide aliquot codicum, *lacus*; ii minimè videntur ad locum & tempus attendere. Nam *Pallanteum*, ubi nunc *Roma*, quinque admodum leucis nostris Gallicis ab urbe *Ostia* dissitum erat, ubi tum *Troja nova*. *Lacus* autem *Albanus*, de quo Æn. 8. 48. ad orientem utriusque urbis longè recedebat hinc à Pallanteo quatuor leucis, inde item quatuor a Troja nova disjunctus: atque hæc de loco. Jam quantum ad tempus: Nisus & Euryalus circa mediam noctem, eamque æstivam, urbe exierant; ut patet ex militum ludo, somno, ignibus extinctis; noctis partem aliquam in procerum concilio ac deliberatione traduxerant; aliquam item in cæde peragenda. Qui fieri igitur potest, ut Nisus fuga elapsus sit à Troja nova ad Albanum lacum, quæ quatuor leucæ sunt, item ab Albano lacu ad ultima castrorum loca, amici quærendi causa, redierit, quæ quatuor aliæ sunt leucæ: easque leucas acto intra brevissimum æstivæ noctis mediæ spatium perfecerit. Quo fit ut legam *locos*, non *lacus*: eosque explicem de parte aliqua agri Albani, qui tum forte eo usque pertinebat, quam partem fuga jam prætergressus fuerat Nisus.

405. *Latonia.*] *Luna*, *Diana*, à Latona matre, Georg. 3, 6.

Si qua tuis unquam pro me pater Hyrtacus aris
Dona tulit; si qua ipse meis venatibus auxi,
Suspendive tholo, aut sacra ad fastigia fixi:
Hunc sine me turbare globum, & rege tela per auras.
Dixerat: & toto connixus corpore ferrum
Conjicit, hasta volans noctis diverberat umbras,
Et venit adversi in tergum Sulmonis, ibique
Frangitur, ac fisso transit præcordia ligno.
Volvitur ille, vomens calidum de pectore flumen
Frigidus, & longis singultibus ilia pulsat.
Diversi circumspiciunt. Hoc acrior idem
Ecce aliud summa telum librabat ab aure.
Dum trepidant: it hasta Tago per tempus utrumque
Stridens, trajectoque hæsit tepefacta cerebro.
Sævit atrox Volscens, nec teli conspicit usquam
Auctorem, nec quo se ardens immittere possit:
Tu tamen interea calido mihi sanguine pœnas
Persolves amborum, inquit. Simul ense recluso
Ibat in Euryalum. Tunc vero exterritus, amens
Conclamat Nisus: nec se celare tenebris
Amplius, aut tantum potuit perferre dolorem:
Me, me, adsum qui feci: in me convertite ferrum,
O Rutuli, mea fraus omnis: nihil iste, nec ausus,
Nec potuit: cœlum hoc & conscia sidera testor:
Tantum infelicem nimium dilexit amicum.
Talia dicta dabat: sed viribus ensis adactus
Transadigit costas, & candida pectora rumpit.
Volvitur Euryalus leto, pulchrosque per artus
It cruor, inque humeros cervix collapsa recumbit.
Purpureus veluti cum flos succisus aratro
Languescit moriens; lassove papavera collo
Demisere caput, pluviâ cum forte gravantur
At Nisus ruit in medios, solumque per omnes
Volscentem petit, in solo Volscente moratur:
Quem circum glomerati hostes hinc comminus atque hinc
Proturbant: instat non segnius, at rotat ensem
Fulmineum: donec Rutuli clamantis in ore
Condidit adverso, & moriens animam abstulit hosti.
Tum super exanimem sese projecit amicum

408. *Tholo.*] Media ac suprema pars est tecti, in formam scuti brevis, in qua trabes coëunt: unde est quasi fornicis, ut aiunt, clavis.

413. *Præcordia.*] Græcis διάφραγμα, membranæ sunt *prætensæ cordi*: supra sunt, cor & pulmones, infra jecur & lien. *Ilia*, partes sunt imi ventris, circa summas coxas

427. *Me, me: adsum, &c.*] Abrupta ex animi perturbatione sententia. *Me, me occidite, &c. Rutulos*, promiscue pro hostibus appellat, quanquam hi erant Latini. De *Rutulis*, Æn. 7. 794.

Confossus, placidâque ibi demum morte quievit.
Fortunati ambo! si quid mea carmina possunt,
Nulla dies unquam memori vos eximet ævo:
Dum domus Æneæ Capitoli immobile saxum
Accolet, imperiumque pater Romanus habebit.
Victores prædâ Rutuli spoliisque potiti,
Volscentem exanimem flentes in castra ferebant.
Nec minor in castris luctus, Rhamnete reperto
Exangui, & primis unâ tot cæde peremptis;
Serranoque, Numaque: ingens concursus ad ipsa
Corpora, seminecesque viros, tepidâque recentem
Cæde locum, & plenos spumanti sanguine rivos.
Agnoscunt spolia inter se, galeamque nitentem
Messapi, & multo phaleras sudore receptas.
Et jam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile:
Jam Sole infuso, jam rebus luce retectis,
Turnus in arma viros, armis circundatus ipse,
Suscitat, æratasque acies in prælia cogit
Quisque suas, variisque acuunt rumoribus iras.
Quin ipsa arrectis, visu miserabile, in hastis
Præfigunt capita, & multo clamore sequuntur,
Euryali & Nisi.
Æneadæ duri murorum in parte sinistra
Opposuere aciem; nam dextera cingitur amni:
Ingentesque tenent fossas, & turribus altis
Stant mœsti: simul ora virûm præfixa videbant;
Nota nimis, miseris atroque fluentia tabo.
Interea pavidam volitans pennata per urbem
Nuntia fama ruit, matrisque adlabitur aures
Euryali: ac subitus miseræ calor ossa reliquit:

448. *Domus Æneæ Capitoli, &c.*] Roma, urbs ab Æneæ posteris fundata, in Palatino monte primum: deinceps ad alios producta montes, sex, præcipue Capitolinum, Palatino vicinum à septentrione: ubi arx & templum Jovis. Aliqui *domum Æneæ* explicant de ipsa *domo Augusti*, qui cum tota gente Julia ex Ænea oriebatur: at illa non in Capitolio, sed in Palatino monte sita erat, ut & Julii Cæsaris domus. Adde quod *domus Æneæ*, jam pro Romana gente accepta est, Æn. 3. 97. *Immobile saxum* vocat, alluditque ad æternitatem Romani imperii: quam à Tarquinii Prisci temporibus certam Romani existimabant: cum enim is ad extruendum Jovis Capitolini templum, Deos omnes alia in urbis loca transferri juberet; *juventus & Terminus* ex omnib dere loco noluerunt: u esset omen, fore ut urbis t quam loco moverentur, juvenilis vigor illi deesse

449. *Pater Romanus.*] tus. Vel *senatus Romanus* *Romulus*, gentis Romanæ pater.

457. *Agnoscunt spolia*, Rutulis eripuerant Nisu lus, & quæ iterum ex iis equites receperant. De & sequentibus. De *Sub conjuge*, Æn. 4. 585.

468. *Sinistra.*] Urbs Laurentum spectabat.

472. *Tabo.*] Putri Georg. 3. 481. De Fam 174.

Excussi manibus radii, revolutaque pensa:
Evolat infelix, & fœmineo ululatu,
Scissa comam, muros amens atque agmina cursu
Prima petit: non illa virûm, non illa pericli,
Telorumque memor: cœlum dehinc questibus implet:
Hunc ego te, Euryale, aspicio? tune illa senectæ
Sera meæ requies? potuisti linquere solam,
Crudelis? nec te sub tanta pericula missum
Affari extremum miseræ data copia matri?
Heu! terra ignota, canibus data præda Latinis
Alitibusque, jaces! nec te tua funera mater
Produxi, pressive oculos, aut vulnera lavi,
Veste tegens; tibi quam noctes festina diesque
Urgebam, & telâ curas solabar aniles.
Quo sequar? aut quæ nunc artus avulsaque membra,
Et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te
Nate, refers? hoc sum terrâque marique secuta?
Figite me, si qua est pietas: in me omnia tela
Conjicite, ô Rutuli: me primam absumite ferro.
Aut tu, magne pater Divûm, miserere, tuoque
Invisum hoc detrude caput sub Tartara telo:
Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam.
Hoc fletu concussi animi, mœstusque per omnes
It gemitus: torpent infractæ ad prælia vires.

476. *Radii*, &c.] *Instrumenta* *[te]xtoria*, Æn. 3. 483. *Pensa*, telæ: [qu]æ prius involutæ, jam ea surgente [e]volvuntur. De *penso*, Georg. 1. [3]90.

478. *Muros amens*, &c.] Non ta[m]en excedit urbe: sed e muris, ad [co]nspectum suffixi capitis, has in [qu]erelas erumpit.

484. *Affari extremum.*] Romani [m]ortuos statim post obitum inclama[b]ant: tum post funus, ter dicto [va]*le* relinquebant. Æn. 2. 644. Æn. [6]. 218.

486. *Tua funera mater produxi*, [&]c.] I. Jul. Scaliger, Pomponium [se]cutus, mutilam vult esse oratio[n]em, ob vim doloris: explicatque: [n]*ec te mater peperi* ad *hæc tua funera*. [I]I. Jos. Scaliger, non multum dis[se]ntiens à Servio, vult, *funeras* esse [m]ulieres, quæ curam suscipiebant [fu]neris, ut sunt mater, soror: eas[q]ue distingui a *præficis*, quæ con[d]uctæ pretio præficiebantur ancillis [a]d lamentandum: quod *præficarum* [fl]ctus, *funerarum* verus esset ac sin[ce]rus dolor. Eoque derivat illud [E]nnii epitaphium apud Cicer. *Nemo* [m]*e lacrymis decoret, neque funera fle*[t]*u faxit: cur? volito vivu' per ora* *virûm*. Sed admodum dubia hæc lectio est, cum vulgo legatur, *funera fletu*, *funere fletum*, &c. III. Suspicatur Merula legendum: *tua funera mater proluxi*, quæ vox apud Festum reperitur: ex quo tertia concinnari potest opinio: *nec te tua* funera mater proluxi, id est: *nec te & tuam mortem proluxi*. Et vero tales erant funebres cæremoniæ: lugebatur & conclamabatur mortuus, claudebantur ipsi oculi, lavabatur, vestibus pretiosissimis tegebatur, efferebatur in feretro ad januam domus; ibique cum prostitisset aliquandiu, facie & pedibus in publicum versis, ad rogum deducebatur: quæ maxima ex parte explicuimus Æn. 6. 215. & sequentibus.

487. *Produxi.*] Juxta primam explicationem superiorum vocum, significat *peperi*. Juxta secundam, *proposui ad januam domûs*: quod Dio & Græci alii vocant προτίθεσθαι. Juxta tertiam, *proluxi* legendum est.

491. *Funus lacerum.*] Haud dubie *cadaver*. Sic Propert. l. 1. 17. 8. *Haccine parva meum funus arena teget.* De *Tartaro*, imis inferis, Æn. 6. 134.

Illam incendentem luctus Idæus & Actor,
Ilionei monitu & multum lacrymantis Iüli,
Corripiunt, interque manus sub tecta reponunt.
At tuba terribilem sonitum procul ære canoro
Increpuit: sequitur clamor, cœlumque remugit.
Accelerant actâ pariter testudine Volsci,
Et fossas implere parant, ac vellere vallum:
Quærunt pars aditum, & scalis ascendere muros;
Qua rara est acies, interlucetque corona
Non tam spissa viris. Telorum effundere contra
Omne genus Teucri, ac duris detrudere contis,
Assueti longo muros defendere bello.
Saxa quoque infesto volvebant pondere, si quâ
Possent tectam aciem perrumpere: cum tamen omnes
Ferre libet subter densâ testudine casus.
Nec jam sufficiunt: nam qua globus imminet ingens,
Immanem Teucri molem volvuntque ruuntque,
Quæ stravit Rutulos late, armorumque resolvit
Tegmina: nec curant cæco contendere Marte
Amplius audaces Rutuli; sed pellere vallo
Missilibus certant.
Parte aliâ horrendus visu quassabat Etruscam
Pinum, & fumiferos infert Mezentius ignes.
At Messapus, equûm domitor, Neptunia proles,
Rescindit vallum, & scalas in mœnia poscit.
Vos, ô Calliope, precor aspirate canenti;
Quas ibi tum ferro strages, quæ funera Turnus
Ediderit, quem quisque virum demiserit Orco:
Et mecum ingentes oras evolvite belli:
Et meministis enim, Divæ, & memorare potestis.
Turris erat vasto suspectu & pontibus altis,

505. *Testudine, &c.*] Milites erant [illegible] in globum, consertis supra capita clypeis, ut sic ad muros tutius accederent: De ea *testudine*, Æn. 2. 441. De *Volscis*, Æn. 7. 803. De *vallo*, supra, v. 142. De *contis*, Æn. 5. 208.

516. *Ruuntque.*] Impellunt, projiciunt: Æn. 1. 39. *Spumas salis ære ruebant.*

518. *Cæco Marte.*] Quia latebant sub testudine, tecti & inumbrati clypeis.

522. *Etruscam pinum, & ... ignes.*] Vel ignitam facem è pinu, pingui arbore: vel manu altera facem, altera hastam [illegible]. De *Mezentio* Etruscorum rege, fuge Evandri, Æn. 8. 481. De *Etrusca* gente, ibidem in notis. De *Messapo*, Æn. 7. 6[illegible] *vallo*, munimento ex palis & [illegible] terra, supra, v. 142.

525. *Vos, ô Calliope.*] Mus[illegible] nes invocat, sed præcipue *Cal*[illegible] heroici carminis præsidem, [illegible] Ecl. 4. 57. Numerum singu[illegible] cum plurali sic conjunxit Tib[illegible] 6. 55: *Nobis inimica merentis.* [illegible] Epig. 108. 5. *Insperatis* [illegible] *ferte nobis.* De *Orco*, Plutone, [illegible] 1. 277.

528. *Oras belli.*] [illegible]riana v[illegible] sunt extrema partes vestium [illegible] quia in ambitum excurrunt; [illegible] muntur pro toto circuitu, a[illegible] ac serie belli.

530. *Pontibus.*] Turres mul[illegible] tabulationibus erigebantur, [illegible]

Opportuna loco, summis quam viribus omnes
Expugnare Itali summâque evertere opum vi
Certabant: Troës contra defendere saxis,
Perque cavas densi tela intorquere fenestras.
Princeps ardentem conjecit lampada Turnus,
Et flammam affixit lateri: quæ plurima vento
Corripuit tabulas, & postibus hæsit adesis.
Turbati trepidare intus, frustraque malorum
Velle fugam: dum se glomerant, retroque residunt
In partem, quæ peste caret; tum pondere turris
Procubuit subito, & cœlum tonat omne fragore.
Semineces ad terram, immani mole secutâ,
Confixique suis telis, & pectora duro
Transfossi ligno; veniunt. Vix unus Helenor,
Et Lycus elapsi: quorum primævus Helenor:
Mæonio regi quem serva Lycimnia furtim
Sustulerat, vetitisque ad Trojam miserat armis:
Ense levis nudo, parmâque inglorius albâ.
Isque ubi se Turni media inter millia vidit;
Hinc acies, atque hinc acies astare Latinas:
Ut fera, quæ densâ venantum septa coronâ
Contra tela furit, seseque haud nescia morti
Injicit, & saltu supra venabula fertur;
Haud aliter juvenis medios moriturus in hostes
Irruit; &, quà tela videt densissima, tendit.

rum infimis ascensus erat ad summas: hæc ipsa tabulata, vel eorum scalæ, *pontes* hic dicuntur: ut forte etiam supra, v. 170.

532. *Opum vi.*] Enniana locutio, pro, *omni industria, virtute, instrumentis.*

535. *Lampada.*] *Lampades* hic appellantur, ignita quæcunque missilia, ex stupa, pice & resina, quæ compacta simul, & mucronibus uncisque & hamis ferreis armata, ut ligneis præsertim munimentis adhærerent, vel manu, vel aliquando etiam machinis intorquebantur. Varia eorum erat ad libitum figura. De *postibus*, proprie fulcris arrectariisque portarum, Æn. 2. 442. De *peste*, pro igne, supra, v. 328.

546. *Mæonio regi.*] Regi Mæonum, qui deinde Lydi dicti sunt, & ab Homero numerantur inter Trojanorum auxilia, utpote Phrygiæ contermini, Æn. 4. 216.

547. *Vetitis armis.*] Vel contra jussa Deorum & fati, Trojanis contrarii. Vel contra morem Romanorum, ad quem alludit hic Poëta, quasi Trojanorum etiam fuisset. Nefas enim fuit Romæ servos militiæ nomen dare, nisi servitute solutos, quod non nisi periculosis reipublicæ temporibus permittebatur.

548. *Ense levis nudo, parmâque, &c.*] Omnino eum depingit, quales Romanorum deinde fuerunt *velites*, sic à *velocitate* dicti. Horum arma, *parma*, brevis rotundusque clypeus & undique *par*: *gladius*; & leves aliquot *hastulæ*. Eligebantur è junioribus & pauperibus, juxta Polyb. Porro cum vulgo viri principes, aut familiæ suæ, aut factorum suorum insignia præferrent descripta in clypeis: ut Turnus *Inachum*, Æn. 7. 790. Aventinus, *hydram Herculis*, Ibid. 657. Helenor iste nudum clypeum gestat: tum quia juvenis nihil dum patrare laude dignum potuit: tum quia furtivo concubitu ex serva editus, paternam originem jactare prohibetur, habeturque ideo quasi servilis generis.

553. *Venabula.*] Hastæ sunt venatoriæ, breves, lato ferro, Æn. 4. 131.

At pedibus longe melior Lycus, inter & hostes,
Inter & arma fugâ muros tenet; altaque certat
Prendere tecta manu, sociûmque attingere dextras.
Quem Turnus pariter cursu, teloque secutus,
Increpat his victor: nostrasne evadere, demens,
Sperasti te posse manus? simul arripit ipsum
Pendentem, & magna muri cum parte revellit.
Qualis ubi, aut leporem, aut candenti corpore cycnum
Sustulit alta petens pedibus Jovis armiger uncis:
Quæsitum aut matri multis balatibus agnum
Martius à stabulis rapuit lupus. Undique clamor
Tollitur: invadunt, & fossas aggere complent:
Ardentes tædas alii ad fastigia jactant.
Ïlioneus saxo atque ingenti fragmine montis,
Lucetium, portæ subeuntem, ignesque ferentem,
Emathiona Liger, Chorinæum sternit Asylas:
Hic jaculo bonus, hic longe fallente sagittâ:
Ortygium Cæneus, victorem Cænea Turnus:
Turnus Ityn: Cloniumque, Dioxippum, Promulumque,
Et Sagarim, & summis stantem pro turribus Idam:
Privernum Capys: hunc primo levis hasta Themillæ
Strinxerat: ille manum projecto tegmine demens
Ad vulnus tulit: ergo alis allapsa sagitta,
Et lævo infixa est lateri manus, abditaque intus
Spiramenta animæ lætali vulnere rupit.
Stabat in egregiis Arcentis filius armis,
Pictus acu chlamydem, & ferrugine clarus Iberâ,
Insignis facie: genitor quem miserat Arcens,
Eductum Martis luco, Simethia circum
Flumina, pinguis ubi & placabilis ara Palici.

564. *Jovis armiger.*] Aquila, fulminis ministra: Æn. 5. 255. De *tædis*, arbore & face, Ecl. 7. 49.

582. *Pictus acu chlamydem, &c.*] *Chlamys*, militaris vestis, *casaque*; Æn. 4. 137. *Ferrugo*, color est politi ferri, in nigrum tendens, *brunissure*: Ecl. 2. 18. Talis memoratur fuisse color purpuræ Ibericæ nigricantis. *Iberia* vero hic sumitur à quibusdam pro regione Asiatica, inter Pontum Euxinum & mare Caspium, quæ nunc Georgiæ pars est; dicta *Gurgistan*: cujus coloni in Europam profecti nomen dederint Ibero Hispaniæ flumini, & Hispaniam ipsam tenuerint. Ab aliis sumitur probabilius pro ipsa Hispania, cum idem color à quibusdam dicatur Bæticus; à Bæti fluvio Hispaniæ, *Guadalquivir*: & minium, apud Hispanos præcipuæ laudis olim ex Plinio fuerit; ut nunc quoque rubeus ille color nigro suffultus, quem vocant *morado*.

584. *Simethia circum, &c.*] *Simethus*, Siciliæ fluvius: in orientale ejusdem latus infra Catanam defluens; nunc juxta Cluverium, *la Jaretta*. Tamen, juxta Virgilium, videtur is esse qui nunc nomen habet *à sancto Paulo*, paulo inferius fluens: nam non longè ab ejus fontibus visuntur adhuc ruinæ templi Palicorum, & eorumdem lacus, qui lacus Fazelli tempore *Napthia* vocabatur, in multas scaturigines erumpens aquæ sulfureæ, quæ falsò jurantes enecabat, ut fuse narrat ex auctoribus Græcis Macrobius Saturn. 5. 19.

585. *Pinguis ubi & placabilis, &c.*]

Stridentem fundam positis Mezentius armis
Ipse ter adductâ circum caput egit habenâ:
Et media adversi liquefacto tempora plumbo
Diffidit, ac multâ porrectum extendit arenâ.
Tum primum bello celerem intendisse sagittam
Dicitur, ante feras solitus terrere fugaces,
Ascanius: fortemque manu fudisse Numanum,
Cui Remulo cognomen erat; Turnique minorem
Germanam, nuper thalamo sociatus, habebat.
Is primam ante aciem digna atque indigna relatu
Vociferans: tumidusque novo præcordia regno
Ibat, & ingenti sese clamore ferebat:
Non pudet obsidione iterum valloque teneri,
Bis capti Phryges, & morti prætendere muros?
En qui nostra sibi bello connubia poscunt!
Quis Deus Italiam, quæ vos dementia adegit?
Non hic Atridæ: nec fandi fictor Ulysses:
Durum à stirpe genus. Natos ad flumina primùm
Deferimus, sævoque gelu duramus & undis.
Venatu invigilant pueri, sylvasque fatigant:
Flectere ludus equos, & spicula tendere cornu.
At patiens operum parvoque assueta juventus,
Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello.
Omne ævum ferro teritur, versâque juvencum
Terga fatigamus hastâ. Nec tarda senectus
Debilitat vires animi, mutatque vigorem.
Canitiem galeâ premimus: semperque recentes
Convectare juvat prædas, & vivere rapto.

[...]lici fratres fuerunt, Jovis filii, & [...]haliæ Nymphæ, Vulcani filiæ; quæ [...]avida cum Junonem timeret, dicitur à Jove terræ hiatu occultata: [...]i nati infantes, indeque egressi, [...]lici dicti sunt, à πάλιν ἱκέσθαι, [...] venire. Horum oraculo Sicu[...] in sterilitate admoniti dicuntur, [...] cuidam heroi sacra facerent: quæ [...]s cum prospere successisset, ad eo[...]m aram dona multa congesserunt, [...] refert ex Xenagora Macrobius: [...]nc ara illa dicitur à Virgilio *pin*[...]*is*. Addit Diodorus l. 11. asylum [...]ic esse fugitivorum servorum, cum [...] dominis inclementius habentur: [...]deque nefas esse eos abduci, nisi [se]curitatis datâ fide, quam violare [n]emo audeat. Hinc, ut mihi vide[tu]r, ara eadem dicitur *placabilis*. De [M]*artis luco*, nullam alibi reperi [m]entionem.

588. *Liquefacto plumbo.*] Lucret. [...]177. *Plumbea vero glans etiam longo cursu volvenda liquescit*: id est, calescit & mollescit.

596. *Novo regno.*] Affinitate regia. Græci enim, quorum imitatores Latini, regum filios, fratresque & affines appellabant reges: ut observat Germanus, probatque multis.

599. *Bis capti Phryges.*] *Phryges*, molles: ad contemptum sic vocat Trojanos. *Bis capti*, ab Hercule & à Græcis, Æn. 3. 476. Vel potius à Græcis, cum Troja incensa est, & jam à Latinis, in hac nova Troja. De *Phrygia*, Æn. 1. 385. De *Phrygum mollitie*, Æn. 4. 216. De *Atrei filiis* Agamemnone & Menelao, Æn. 2. 264. Æn. 3. 54. De *Ulysse versuto*, Æn. 2. 7.

605. *Venatu.*] Dativo contracto, pro *venatui*, Ecl. 5. 29.

609. *Versaque juvencum, &c.*] Aramus armati: nec stimulis aut flagris; sed extrema hastæ parte boves arantes incessimus.

Vobis picta croco & fulgenti murice vestis:
Desidiæ cordi: juvat indulgere choreis:
Et tunicæ manicas & habent redimicula mitræ.
O vere Phrygiæ, neque enim Phryges! ite per alta
Dindyma, ubi assuetis biforem dat tibia cantum.
Tympana vox buxusque vocat Berecynthia matris
Idææ: sinite arma viris, & cedite ferro.
Talia jactantem dictis, ac dira canentem
Non tulit Ascanius: nervoque obversus equino
Contendit telum: diversaque brachia duc ens,
Constitit ante Jovem supplex per vota precatus:

614. *Croco.*] *Crocus* flos, *saffran*: cujus colore infecta vestis, *crocota* & *crocotula* dicebatur, infectores, *crocotarii*: muliebris & mollis ornatus. De *murice*, ostreo, unde purpura exprimitur, Georg. 2. 506.

616. *Tunicæ manicas, &, &c.*] Tunica vestis virorum interior, χιτὼν Græcis: cui respondet mulierum *stola*: ut aque cincta. Huic viri Græci *pallium* apertum ac fluens; Romani *togam* clausam superinjiciebant: mulieres *pallam*, pallio Græco aperto non absimilem. *Tunica*: à superiore parte omnino absque manicis olim fuit, ita ut humeros hinc inde nudaret, ab inferiore, ad genua defluebat, dicebaturque *exomis*: mox ad usque cubitum, & paulo infra genua pertinuit, dicebaturque *colobium*; & hic mos diu duravit Romæ, exomide servis solis relicta: deinde crescente luxu ad primores usque manus digitosque provecta est, & ad talos promissa; quod mollitiei fuit, & à Cicerone vitio vertitur Catilinæ sociis, quia muliebris stolæ species hæc erat. Tunicæ illæ *manicatæ*, à Cicerone vocantur; à Seneca & Plauto *manuleatæ*, à Scipione apud Gellium *chirsdotæ*. Tales Trojanis hic Numanus exprobrat. Mediis etiam temporibus tunica duplex ferebatur: altera communis; altera intima, quæ *interula* sive *subucula*. De *mitris*, pileis, earumque *redimiculis*, Æn. 4. 216.

Dindyma, &c.] Phrygia universa sacra fuit Cybele, matri Deûm. In ea montes *Dindymus*, *Berecynthus*, & *Ida*. *Dindymus* sic dictus, quod sit δίδυμος *geminus*, sive *gemello vertice*: plur. *Dindyma*. Hinc Cybele dicta *Dindymene*, & *Berecinthia*, & *Idæa* mater. De ea, Æn. 3. 111. De *Ida*, Æn. 2. 801.

618. *Biforem dat tibia, &c.*] *Tibia* musicum instrumentum, flatu personum: sic dicta; quia è gruum, hinnulorum, aliorumque animalium cavis tibiis primo formata est: inde è buxo atque ebore. Olim pauca habuit foramina: unde duæ simul inflabantur, mutabunturque pro modorum varietate. Quæ dextera oris parte inflabatur, unicum habebat foramen, ac proinde graviorem sonum, quæ sinistra oris parte, duo habebat foramina, sonumque acutiorem: & hic erat modus *Phrygius*, cum tibiæ sic adhibebantur *impares*, quia modus ille ex gravi & acuto temperatus erat. Cum autem *Dorius* modus multo esset gravior, duabus dextris canebatur, id est, duabus tibiis *paribus*, unico foramine. Cum *Lydius* esset acutior, duabus sinistris fiebat, id est duabus tibiis paribus, duplici foramine. Hi enim erant præcipui tres modi: quibus affines alii: *Serranus*, id est *Tyrius*: ab urbe *Tyro*, quæ *Sar* dicta est, Georg. 2. 506. affinis Lydio. Fuit & *Æolius*, &c. Hinc patet tibias *pares*, esse vel Lydias, vel Dorias: *impares*, semper *Phrygias*. Quare Servius bene explicui hic *biforem*, imparem, dissimilem. Hæc è Salmasio in Solinum.

619. *Tympana.*] Ex Isidoro. *Tympanum est pellis, vel corium ligno extensum*: pulsabatur apud veteres manibus ac digitis: à τύπτειν *verberare*. Hæc, ut & *cymbala*, ærea & cava, à κύμβος *concavis*; adhibebantur ad sacra Cybeles, de quibus Lucret. l. 2. 618. *Tympana tensa tonant palmis, & cymbala circum concava, raucisonoque minantur cornua cantu, & Phrygio stimulat numero cava tibia mentes.*

622. *Nervo equino.*] Nervos arcuûm ex equorum setis fieri solitos, testatur Hesychius.

624. *Ante Jovem.*] Versis oculis in aërem superiorem, sive æthereum, qui *Jupiter* est; Georg. 2. 325.

Juppiter omnipotens, audacibus annue cœptis.
Ipse tibi ad tua templa feram solemnia dona:
Et statuam ante aras auratâ fronte juvencum
Candentem, pariterque caput cum matre ferentem;
Jam cornu petat, & pedibus qui spargat arenam.
Audiit, & cœli genitor de parte serena
Intonuit lævum. Sonat una letifer arcus:
Et fugit horrendum stridens elapsa sagitta;
Perque caput Remuli venit, & cava tempora ferro
Trajicit. I, verbis virtutem illude superbis.
Bis capti Phryges hæc Rutulis responsa remittunt.
Hæc tantum Ascanius: Teucri clamore sequuntur,
Lætitiâque fremunt, animosque ad sidera tollunt.
Ætheriâ tum forte plagâ crinitus Apollo
Desuper Ausonias acies urbemque videbat,
Nube sedens, atque his victorem affatur Iülum,
Macte novâ virtute, puer, sic itur ad astra;
Diis genite, & geniture Deos, jure omnia bella
Gente sub Assaraci fato ventura resident,
Nec te Troja capit. Simul hæc effatus, ab alto
Æthere se mittit, spirantes dimovet auras,
Ascaniumque petit, formâ tum veritur oris
Antiquum in Buten. Hic Dardanio Anchisæ
Armiger ante fuit, fidusque ad limina custos:
Tum comitem Ascanio pater addidit. Ibat Apollo
Omnia longævo similis, vocemque, coloremque,
Et crines albos, & sæva sonoribus arma,
Atque his ardentem dictis affatur Iülum,
Sit satis, Æneïde, telis, impune Numanum
Oppetiisse tuis, primam hanc tibi magnus Apollo

631. *Intonuit lævum.*] Bonum omen, Ecl. 1. 16.

639. *Ausonias acies.*] *Italus.* Æn. 7. 54. *Urbem*: novam Trojam, Æ. 7. 157.

641. *Macte.*] *mactus*, quasi *magis auctus*, id est *magis auctus*. Sic herba adulta dicta est à Catone *macta*, quia *aucta*: hostiæ quoque *mactæ*, quia mola, vino, thure, spargebantur, & quasi cumulabantur *augebanturque* ante sacrificium, unde *mactare* pro *cædere*, dictum fuit. Diis ipsis in sacrificiis acclamabant: *macte hocce vino inferio esto*, *macte hacce dape esto*, quia sacrificiis augeri eorum felicitatem putabant. Cicero dixit Nonio teste, *mactare aliquem honoribus*: Plautus, *mactare infortunio.* Hæc fere ex Vossio: qui addit, hac formula vocativum *macte* adhiberi pro nominativo *mactus*, more Attico, quemadmodum apud Tibullum l. 1. 7. 53. *Sic venias hodierne*: apud Persium, Sat. 3. 28. *Stemmate quod Tusco ramum millesime ducis.* Est & apud Plin. l. 2. 12. plurali numero: *macti ingenio este, cœli interpretes.*

Diis genite, &c. Genitus Venere per Æneam. *Jove* per Dardanum, geniturus *Julium* & *Octavianum* Cæsares, qui divinis honoribus afficiendi erant. De *Assaraco*, a quo ortus Æneas, Æn. 1. 288.

644. *Nec te Troja capit.*] Sic Philippus Macedoniæ rex ad Alexandrum, apud Plutarchum: *quære tibi regnum par, non enim te capit Macedonia.* De nova Troja intellige, Æn. 7. 157.

647. *Dardanio Anchisæ.*] Versus spondaicus, cum hiatu diphthongi longæ, more Græcorum.

653. *Æneide.*] Vocativus patronymicus, ab *Æneides*.

Dant sonitum flictu galeæ, pugna aspera surgit.
Quantus ab occasu veniens pluvialibus hœdis
Verberat imber humum, quam multâ grandine
In vada præcipitant, cum Juppiter horridus Au
Torquet aquosam hyemem, & cœlo cava nubila
Pandarus & Bitias, Idæo Alcanore creti:
Quos Jovis eduxit luco sylvestris Hiera,
Abietibus juvenes patriis & montibus æquos:
Portam, quæ ducis imperio commissa, recludun
Freti armis, ultroque invitant mœnibus hostem.
Ipsi intus, dextrâ ac lævâ, pro turribus astant,
Armati ferro: & cristis capita alta corusci.
Quales aëriæ liquentia flumina circum,

655. *Paribus armis.*] Nam Apollo puer sagittis serpentem Pythona confixit, ut matrem defenderet: quemadmodum Ascanius hic Numanum, ut patriam ulciscatur, Æn. 2. 75.

660. *Pharetramque fugâ sensere, &c.*] Præter signa divinæ præsentiæ quæ diximus Æn. 1. 406. hoc addit aliud, nempe sonitum quemdam pharetræ & sagittarum auditum in aëre, postquam ex oculis Apollo jam evanuisset. Talis est Apollinis sonus Iliad. 1. 46. De nomine *Apollinis*, Ecl. 3. 104. De nomine *Phœbi*, ...

672. *Idæo, &c.*] I[...] dis; ubi Cybele c[...] & jam Jupiter: qu[...] tur ab Homero [...] *imperans*. Iliad. 3. [...] *Hiera* nomen matri[...] condam natura be[...] picitur Turnebus [...] esse, quæ fera est, [...] & Bitiam educatos [...] lum à lupa.

674. *Abietibus*. [...] *sapm.* Quatuor [...] dactylum compred[...]

675. *Liquentia* ...

Sive Padi ripis, Athesin seu propter amœnum,
Consurgunt geminæ quercus, intonsaque cœlo
Attollunt capita, & sublimi vertice nutant.
Irrumpunt, aditus Rutuli ut videre patentes.
Continuo Quercens, & pulcher Equicolus armis,
Et præceps animi Tmarus, & Mavortius Hæmon,
Agminibus totis aut versi terga dedere,
Aut ipso portæ posuere in limine vitam.
Tum magis increscunt animis discordibus iræ:
Et jam collecti Troës glomerantur eòdem,
Et conferre manum & procurrere longius audent.
Ductori Turno diversa in parte furenti,
Turbantique viros, perfertur nuntius: hostem
Fervere cæde novâ, & portas præbere patentes,
Deserit inceptum, atque immani concitus irâ
Dardaniam ruit ad portam, fratresque superbos.
Et primum Antiphaten, is enim se primus agebat,
Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,
Conjecto sternit jaculo: volat Itala cornus
Aëra per tenuem, stomachoque infixa sub altum
Pectus abit: reddit specus atri vulneris undam
Spumantem, & fixo ferrum in pulmone tepescit.
Tum Meropem atque Erymantha manu, tum sternit Aphydnum:
Tum Bitian ardentem oculis animisque frementem:
Non jaculo, neque enim jaculo vitam ille dedisset;
Sed magnum stridens contorta falarica venit
Fulminis acta modo, quam nec duo taurea terga,

quentem. Et *liquens*, primam habet, modo brevem, modo longam.

680. *Padi, &c.*] *Padus*, sive *Eridanus*, *le Po*, fluvius Italiæ maximus, Georg. 1. 482. *Athesis*, post Padum maximus, *l'Adige*, ex Tridentinis Alpibus, per Venetos in mare Hadriaticum influit; proprio quidem ostio, sed fossis quibusdam transversis & paludibus, cum regio tota scateat; ideo dictus est à Servio & Vibio in Padum, qui paulo inferius fluit, decurrere.

695. *Dardaniam portam.*] Novæ Trojæ, Æn. 7. 157. *Dardani*, Trojani, Æn. 1. 239.

697. *Thebana, &c.*] *Thebæ* multæ fuerunt, aliæ in Ægypto, aliæ in Bœotia, aliæ in Thessalia Phthiotide: illæ nihil huc ad rem faciunt; sed *Thebe*, *Thebes*, Asiæ minoris urbs apud Adramyttenos, de qua Lydis & Mysis diu certamen fuit, teste Strabone lib. 13. Regia fuit Eetionis, Andromachi patris. Didymus tamen, vetus *Homeri interpres*, hanc Eetionis regiam *Thebas* etiam vocat plurali numero, ad versum 397. Iliad. 6. Et adhuc expressius ad versum 366. Iliad. 1. *Sarpedon* Lyciæ rex, Jovis filius, Æn. 1. 104. *Nothus*, non legitimo conjugio susceptus filius, Æn. 7. 283. *Cornus*, arbor durissimo ligno, ideo telorum materia, *cornoüiller*, Æn. 3. 649.

700. *Undam spumantem,*] Sanguinem undatim, id est, magna copia in rivos erumpentem. *Undam* dixit de multitudine populi, Georg. 2. 462.

705. *Falarica.*] Oblonga hasta, teres, præterquam ad extremum, ubi ferrum extabat quadratum, tres longum pedes, ut cum armis transfigere corpus posset. Huic ferro picem in stupa circumligabant: adjectoque igni immittebant in ligneas præsertim turres, quæ *Falæ* dicebantur Etrusca voce. Hoc tamen inventum videtur Saguntinis Hispaniæ tribuere Livius l. 21. 8. unde hæc descriptio concinnata est.

Inarime Jovis imperiis imposta Typhoeo.
His Mars armipotens animum viresque Latin

707. *Duplici squamâ, &c.*] Detergis sive coriis; & *squamis* loricarum, Æn. 3. 467. *Squamâ & auro*: id est, squamis aureis: ut Georg. 2. 192. *Pateris & auro*, pateris aureis.

709. *Clypeum super, &c.*] Servius agnosc. *clypeum* neutro etiam genere, juxta Caprum: atque sic expressit à Virgilio Homericum illud Iliad. 5. 42. *Δούπησεν δὲ πεσών, ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ*: *sonuit autem cadens sonueruntque arma sub ipso.*

710. *Euboïco Bajarum, &c.*] *Baja*, locus in Campania tepidis aquarum fontibus nobilis, in latere superiore Campani sive Neapolitani sinus; non longe à Miseno promontorio: et antiquum retinet nomen. De hujus loci natura fuse Æn. 6. 237. *Chalcidenses*, ex *Eubœa* Græciæ insula, hodie *Negrepont*, non longe hinc urbem *Cumas* condiderunt, Æn. 6. 2. Nec longe fuit *Lucrinus*, *Avernusque* lacus: qui molibus ab Hercule clausi primum; deinde ab Agrippa in portum Julium Octaviani auspiciis conversi sunt, anno U. C. 717. ut ostendimus Georg. 2. 161. Ideo Virgilius hic *pilas*, sive moles lapideas, in mare impactas commemorat.

715. *Prochyta, &c.*] Vel *Prochyte*, hodie *Procita*, parva & aspera insula

rari filius, in Th
phœæ nomine, G
Homeri versus il
Γαῖα δ' ὑπεστενά
κεραύνῳ Ζηνὶ χωομένω
γαῖαν ἱμάσσῃ Εἰ
Typhoëi εὐνάς
resonabat, sicut J
eo, quando circa T
berat in Arimis
esse cubilia. Quil
versus isti compo
buntur ex iis ex
dentur à Virgilio
I. Quod *Arimos*
sulæ addixerit: c
tem, alii Lydia
Didymum in Ho
apud Strabonem
buidam videri e
las; eo quod
lingua *arimos* di
admodum incert
II. Quod voces
Arimis, apud
& Homeri sunt
insulæ substan
composuerit, *Ina*
eum excusat Er
eodem exemplo
enim vox adjecti

Addidit, & stimulos acres sub pectore vertit:
Immisitque fugam Teucris, atrumque timorem.
Undique conveniunt: quoniam data copia pugnæ,
Bellatorque animo Deus incidit.
Pandarus, ut fuso germanum corpore cernit
Et quo sit fortuna loco, qui casus agat res;
Portam vi multâ converso cardine torquet,
Obnixus latis humeris: multosque suorum,
Mœnibus exclusos, duro in certamine linquit:
Ast alios secum includit, recipitque ruentes:
Demens! qui Rutulum in medio non agmine regem
Viderit irrumpentem, ultroque incluserit urbi,
Immanem veluti pecora inter inertia tigrim.
Continuo nova lux oculis effulsit, & arma
Horrendum sonuere: tremunt in vertice cristæ
Sanguineæ, clypeoque micantia fulgura mittit.
Agnoscunt faciem invisam atque immania membra
Turbati subito Æneadæ, tum Pandarus ingens
Emicat, & mortis fraternæ fervidus irâ
Effatur: non hæc dotalis regia Amatæ,
Nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.
Castra inimica vides: nulla hinc exire potestas.
Olli subridens sedato pectore Turnus:
Incipe, si qua animo virtus, & consere dextram:
Hic etiam inventum Priamo narrabis Achillem.
Dixerat: ille rudem nodis & cortice crudo
Intorquet, summis adnixus viribus, hastam.
Excepere auræ vulnus: Saturnia Juno
Detorsit veniens, portæque infigitur hasta.
At non hoc telum, mea quod vi dextera versat,
Effugies: neque enim is teli nec vulneris auctor.
Sic ait, & sublatum alte consurgit in ensem:
Et mediam ferro gemina inter tempora frontem
Dividit, impubesque immani vulnere malas.
Fit sonus, ingenti concussa est pondere tellus:
Collapsos artus atque arma cruenta cerebro
Sternit humi moriens: atque illi partibus æquis
Huc caput atque illuc humero ex utroque pependit.
Diffugiunt versi trepidâ formidine Troes.

737. *Dotalis regia Amatæ.*] Laurentum, urbs regia Latini: cujus uxor Amata, Turno favens, Laviniam ipsi regnumque in dotem trahere conabatur, Æn. 7. 56. De *Ardea*, Rutulorum & Turni urbe regia, Æn. 7. 372. 410.

742. *Priamo narrabis Achillem.*] Turnum, qui tam sit infestus Trojanis, quam olim Achilles fuit. De *Achille*, Æn. 1. 103. Æn. 3. 321. De *Priamo*, Æn. 2. 506. De *Junone Saturni filia*, Æn. 1. 27.

747. *Telum.*] Pro ense, ut jam alibi notavimus, Æn. 5. 438.

Et si continuo victorem ea cura subisset,
Rumpere claustra manu, sociosque immittere portis;
Ultimus ille dies bello gentique fuisset.
Sed furor ardentem cædisque insana cupido
Egit in adversos.
Principio Phalarim, & succiso poplite Gygen
Excipit: hinc raptas fugientibus ingerit hastas
In tergum: Juno vires animumque ministrat.
Addit Halyn comitem, & confixâ Phegea parmâ;
Ignaros deinde in muris, Martemque cientes,
Alcandrumque, Haliumque, Noëmonaque, Prytanimque,
Lyncea tendentem contra, sociosque vocantem,
Vibranti gladio connixus ab aggere dexter
Occupat; huic uno dejectum cominus ictu
Cum galea longe jacuit caput: inde ferarum
Vastatorem Amycum, quo non felicior alter
Ungere tela manu ferrumque armare veneno:
Et Clytium Æoliden, & amicum Cretea Musis:
Cretea Musarum comitem; cui carmina semper
Et citharæ cordi, numerosque intendere nervis;
Semper equos atque arma virûm pugnasque canebat.
Tandem ductores auditâ cæde suorum
Conveniunt Teucri, Mnestheus acerque Serestus:
Palantesque vident socios, hostemque receptum.
Et Mnestheus: quo deinde fugam? quo tenditis? inquit.
Quos alios muros, quæ jam ultra mœnia habetis?
Unus homo, vestris, ô cives, undique septus
Aggeribus tantas strages impune per urbem
Ediderit? juvenum primos tot miserit Orco?
Non infelicis patriæ, veterumque Deorum,
Et magni Æneæ segnes miseretque pudetque?
Talibus accensi firmantur, & agmine denso
Consistunt. Turnus paulatim excedere pugnâ,
Et fluvium petere ac partem quæ cingitur amni.
Acrius hoc Teucri clamore incumbere magno,
Et glomerare manum. Ceu sævum turba leonem
Cum telis premit infensis: at territus ille
Asper, acerba tuens, retro redit, & neque terga
Ira dare aut virtus patitur; nec tendere contra
Ille quidem hoc cupiens potis est per tela virosque.
Haud aliter retrò dubius vestigia Turnus

769. *Connixus ab aggere dexter*] Cum contra tenderet Lynceus, Turnus sinistro latere innixus aggeri, dextra manu in dextrum quoque Lyncei latus incurrit. De aggere, supra v. 142.
773. *Ungere tela, &c.*] Medicatis & venenatis herbis, barbarico mor[e]
785. *Orco.*] Inferorum Deo, Ge[org.] 1. 277.
795. *Potis es.*] De hac voce, Æ[n.] 671. De Iride, Æn. 4. 702.

Improp

roperata refert, & mens exæstuat irâ.
in etiam bis tum medios invaserat hostes,
conversa fugâ per muros agmina vertit.
l manus è castris propere coit omnis in unum;
c contra vires audet Saturnia Juno
ficere; aëriam cœlo nam Juppiter Irim
misit, germanæ haud mollia jussa ferentem;
Turnus cedat Teucrorum mœnibus altis.
go hec clypeo juvenis subsistere tantùm,
c dextrâ valet; injectis sic undique telis
ruitur. Strepit assiduo cava tempora circum
nitu galea, & saxis solida æra fatiscunt:
scussæque jubæ capiti, nec sufficit umbo
ibus; ingeminant hastis & Troës, & ipse
lmineus Mnestheus, tum toto corpore sudor
uitur, & piceum: nec respirare potestas,
men agit; fessos quatit æger anhelitus artus.
m demum præceps saltu sese omnibus armis
fluvium dedit; ille suo cum gurgite flavo
cepit venientem, ac mollibus extulit undis;
lætum sociis ablutâ cæde remisit.

Juba, &c.] *Equina juba*, unde
gale rum, Æn. 3. 468. *Umbo*,
edia eminens in clypeo, Æn.

813. *Piceum flumen.*] Sudor est pulveri commistus, picis instar nigrescens & adhærens cuti.

****

VIRGILII MARONIS
ÆNEIDOS
LIBER X.

ARGUMENTUM.

ter advocato Deorum concilio, frustra conatus Junonem ac Veem in concordiam adducere, de Trojanorum Rutulorumque inter se dissidentes: pronuntiat se neutrarum partium fore, sed omnia permissurum. Rutuli ad oppugnandam, Trojani ad defenm urbem redeunt. Æneas, dies aliquot in Etruria commoratus, us inde auxiliis ad suos redit, triginta navium classe auctus. Nymè suis navibus eam in speciem paulo ante transformatas, in itinere s habet. Ab iis de suorum periculo certior factus: sub primam proveclus in conspectum hostium, exercitum inditus exponit. runt Rutuli: commissoque gravi certamine, Pallas à Turno occidicujus necem cùm ulcisceretur Æneas magnâ strage, & Ascanius ione factâ copias suas paternis adjunxisset; Juno Turnum præsenulo eripit, objectâ illi falsâ Æneæ imagine; quam ille fugientem

ad uſque navem dum ſequitur, retinaculis à Junone ruptis, ad litra Ardea proxima vi tempeſtatis abripitur. Mezentius pugna pro Turno ſuccedens, & filius Mezentii Lauſus, ab Ænea occiduntur.

PAnditur interea domus omnipotentis Olympi:
Conciliumque vocat Divûm pater atque hominum rex
Sideream in ſedem: terras unde arduus omnes,
Caſtraque Dardanidum aſpectat, populoſque Latinos.
Conſidunt tectis bipatentibus, incipit ipſe:
Cœlicolæ magni, quianam ſententia vobis
Verſa retro? tantumque animis certatis iniquis?
Abnueram bello Italiam concurrere Teucris;
Quæ contra vetitum diſcordia? quis metus, aut hos,
Aut hos arma ſequi ferrumque laceſſere ſuaſit?
Adveniet juſtum pugnæ, ne arcerſite, tempus;
Cum fera Carthago Romanis arcibus olim
Exitium magnum atque Alpes immittet apertas.
Tum certare odiis, tum res rapuiſſe licebit:
Nunc ſinite, & placitum læti componite fœdus.

1. O*Mnipotentis Olympi.*] Aliqui per *Olympum*, Jovem intelligunt, quem eo etiam nomine eſſe appellatum probat in indice Erythræus, ex Cæcilio Minutiano Apuleio, ex Cleanthe, & Diodoro Siculo. Alii melius *cœlum* accipiunt: quod *omnipotens* dicitur, vel quia Jupiter omnipotens in eo habitat, vel quia ad omnium rerum productionem per ſiderum influxus conducit, ut terra per vim ſuam, quæ ideo dicitur *omnipotens*. Sic *Olympum omnipotentem* diſtinguit à Jove. Æn. 12. 791. *Rex omnipotentis Olympi.* De *Dardanidis*, Æn. 1. 239. De *Latinis*, Æn. 7. 54.

5. *Tectis bipatentibus.*] Ubi janua eſt *biſoris*, quæ in dextram lævamque aperitur. Sic Auſon. Epig. 137. 3. vocat *pugillar bipatens*, quod apertum duas paginas explicat.

6. *Quianam ſententia vobis verſa, &c.*] Id eſt: cur immemores eſtis meæ ſententiæ, qua prohibueram, ne Itali Trojanis obſtarent. Vel: cur mutaſtis ipſi ſententiam veſtram, qua ſtatueratis neutris partibus favere? *Quianam*, Æn. 5. 13. De *Teucris*, Æn. 1. 239.

11. *Adveniet.... tempus, &c.*] Quaſi dicat Jupiter: *Nemo mihi objiciat, quod faveam Trojanis, eoſque illæſos eſſe perpetuo velim. Adveniet tempus præſcriptum fatis, quo eorum poſteri gravibus & ipſi cladibus afficientur, ab Annibale & Carthaginienſibus.*

12. *Carthago, &c.*] Significat bella Punica, à Carthaginienſibus ter geſta cum Romanis, quorum ſecundo Annibal per Hiſpanias, Galliaſque in Italiam exercitum traduxit, ſuperatis Pyrenæis & Alpibus, Italiam fere totam in ſuam poteſtatem redegit, in ea per annos circiter ſexdecim inſedit: ſed, Scipione interim in Africam immiſſo, revocatus in patriam, à Scipione victus eſt, Carthago vectigalis facta: atque ita bellum Punicum ſecundum confectum eſt, anno U. C. 553. Bello deinde Punico tertio deleta eſt urbs eadem, à Scipione juniore ſive Æmiliano, anno U. C. 608. De *Carthagine*, in argumento l. 4. De *Alpibus*, Italiam à Gallia & Germania diſterminantibus, Ecl. 10. 47.

13. *Exitium .... atque Alpes apertas*] Nova & figurata locutio, pro, *immittet exitium per Alpes apertas*: ut notat Scaliger. Vel potius, *immittet Alpes*, id eſt, *Alpinos populos*: locum dixit, pro incolis: quemadmodum Georg. 3. 31. *Addam urbes Aſiæ domitas, pulſumque Niphatem*: per *Niphatem* montem Armeniæ, Armenos ipſos intellexit, pulſos à Romanis. Aperuit autem ſibi Alpes Annibal maximo labore, adeſis aceto atque igne rupibus. Lege Livium l. 21. 36.

14. *Tum certare, &c.*] Tum licebit, ut Trojani, ſeu Romani eorum poſteri, pareant odiis atque depredationi hoſtium: vel odiis veſtris, deprædationi hoſtium.

15. *Componite fœdus.*] Vel inter vos, vel inter Latinos ac Trojanos. Id *Venere aurea*, id eſt pulchra, Æn. 10

Juppiter hæc paucis; at non Venus aurea contra
Pauca refert.
O pater, ô hominum Divûmque æterna potestas,
(Namque aliud quid sit, quod jam implorare queamus?)
Cernis ut insultent Rutuli? Turnúsque feratur
Per medios insignis equis, tumidusque secundo
Marte ruat? non clausa tegunt jam mœnia Teucros:
Quin intra portas atque ipsis prælia miscent
Aggeribus murorum, & inundant sanguine fossæ.
Æneas ignarus abest. Nunquamne levari
Obsidione sines? muris iterum imminet hostis
Nascentis Trojæ, nec non exercitus alter:
Atque iterum in Teucros Ætolis surgit ab Arpis
Tydides. Equidem, credo, mea vulnera restant:
Et tua progenies mortalia demoror arma.
Si sine pace tua atque invito numine Troës
Italiam petiere; luant peccata, neque illos
Juveris auxilio: sin tot responsa secuti,
Quæ superi manesque dabant; cur nunc tua quisquam
Flectere jussa potest? aut cur nova condere fata?
Quid repetam exustas Erycino in litore classes?
Quid tempestatum regem, ventosque furentes
Æoliâ excitos, aut actam nubibus Irim?
Nunc etiam manes (hæc intentata manebat
Sors rerum) movet: & superis immissa repente
Alecto, medias Italûm bacchata per urbes.
Nil super imperio moveor: speravimus ista,
Dum fortuna fuit: vincant, quos vincere mavis.
Si nulla est regio, Teucris quam det tua conjux
Dura: per eversæ, genitor, fumantia Trojæ

95. De *Rutulis*, Æn. 7. 795. De *ggeribus*, Æn. 9. 142.

27. *Nascentis Trojæ, &c.* Æn. 7. 157.

28. *Ætolis ab Arpis Tydides.*] Arpi, pulliæ Dauniæ urbs, cujus ruinæ dhuc dicuntur *Arpe*. Condita à Hone Tydei filio, de quo Æn. 11. 243. b eo petierat auxilium Turnus Æn. 9. nullo tamen successu, ut pateit Æn. 11. 243. Quare Venus hic ngit exercitum ab Arpis imminere, t causam suam exaggeret.

29. *Mea vulnera restant.*] Iliad. 5. 35. Cum Æneam, à Diomede lapiis ictu vulneratum, Venus opposito eplo è pugnæ periculo subduceret, Diomede in vola manus vulnerata ft. Mars deinde ad imum ventrem b eo sauciatus quoque est, v. 857.

36. *Ericyno in litore.*] Æn. 5. 660. ulieres Trojanæ, Junonis & Iridis ussu, tædio navigationis, naves Eneæ exusserunt, dum is ludos celebrat ad patris Anchisæ tumulum, prope Erycem, Siciliæ urbem & montem, qui nunc est mons *sancti Juliani*. Æn. 3. 707. Æn. 5. 24.

38. *Æoliâ excitos.*] Juno Æolum & ventos in Æneæ classem concitavit, Æn. 1. 56. ubi de insulis Æoliis, ad latus septentrionale Siciliæ.

Irim.] Missa est à Junone, ad Trojanas mulieres, ut eas ad incendium navium concitaret, Æn. 5. 606. Ad Turnum, ut eum ad bellum hortaretur, Æn. 9. 2. &c. De *Iride*, Æn. 4. 700.

39. *Manes.*] Deos inferorum, Æn. 6. 743. Hos commovit Juno cum in Trojanos furiam Alecto concitavit, Æn. 7. 324. Alecto deinde Amatam in furorem egit, ibid. 346. postea Turnum, ibid. 409. De voce *bacchata*, quæ à furiosis Bacchi comitibus petitur, Æn. 4. 301.

Excidia obtestor ; liceat dimittere ab armis
Incolumem Ascanium, liceat superesse nepotem.
Æneas sane ignotis jactetur in undis ;
Et, quamcunque viam dederit fortuna, sequatur :
Hunc tegere, & diræ valeam subducere pugnæ.
Est Amathus, est celsa mihi Paphos, atque Cythera,
Idaliæque domus : positis inglorius armis
Exigat hic ævum : magnâ ditione jubeto
Carthago premat Ausoniam : nihil urbibus inde
Obstabit Tyriis. Quid pestem evadere belli
Juvit, & Argolicos medium fugisse per ignes ?
Totque maris vastæque exhausta pericula terræ,
Dum Latium Teucri recidivaque Pergama quærunt ?
Non satius cineres patriæ insedisse supremos,
Atque solum quo Troja fuit ? Xanthum & Simoënta
Redde, oro, miseris : iterumque revolvere casus
Da, pater, Iliacos Teucris. Tum regia Juno
Acta furore gravi : quid me alta silentia cogis
Rumpere, & obductum verbis vulgare dolorem ?
Ænean hominum quisquam Divûmque subegit
Bella sequi, aut hostem regi se inferre Latino ?
Italiam petiit fatis auctoribus esto,
Cassandræ impulsus furiis. Num linquere castra
Hortati sumus, aut vitam committere ventis ?
Num puero summam belli, num credere muros ?
Tyrrhenamve fidem, aut gentes agitare quietas ?
Quis Deus in fraudem, quæ dura potentia nostra
Egit ? ubi hic Juno, demissave nubibus Iris ?
Indignum est, Italos Trojam circumdare flammis
Nascentem, & patriâ Turnum consistere terrâ ;
Cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater.

51. *Amathus.*] Genit. *Amathuntis*, nunc *Limisso* : & *Idalium*, aut *Idalia*, *bourg Dalim* : & *Paphus*, sive *Paphos*, *Basso* : urbes in Cypro insula, quæ tota Veneri sacra fuit, Æn. 1. 629. *Cythera*, *orum*, insula inter Peloponnesum & Cretam, nunc *Cerigo*, Æn. 1. 261.

54. *Ausoniam.*] Italiam, Æn. 7. 55.

56. *Argolicos.*] Græcos, ab urbe *Argis*, Æn 1. 289.

58. *Latium*, *&c.*] Æn. 7. 54. *Teucri*, Æn. 1. 239. *Pergama*, arx Trojæ, Æn. 1. 470. *Recidiva*, aliqui explicant *restituta*, pro, *caduca*, *rursus cadentia*, Æn. 7. 322. *Xanthus*, & *Simoïs*, Troadis fluvii, Æn. 1. 104. 477.

68. *Cassandræ .... furiis.*] Amarum Junonis dictum : quo significat Æneam furiosa quadam Cassandræ vaticinia pro Deorum & fati monitis accepisse. *Cassandra*, Priami fi[illegible] & vates, Æn. 2. 246. P[illegible] Anchisæ Trojanos venturos [illegible] liam ; Æn. 3. 183.

70. *Puero.*] Ascanio, cui novæ Trojæ crediderat, sub tamen Mnesthei & Seresti, [illegible] 171.

71. *Tyrrhenamve fidem*, *&c.*] [illegible] Evandri consilio, Tarchon Tyrrhenos, à Mezentio reg[illegible] dentes, adierat, opem ab iis [illegible] rus, Æn. 8. 597. De *Tyrrhen*[illegible] ibid. 479.

76. *Pilumnus avus*, *&c*] *P*[illegible] & *Picumnus* fratres antiqui [illegible] rum reges : Jovem, juxta [illegible] patrem habuerunt. *Pilumnus* [illegible] ventum *pili* usum in com[illegible] frumento, totamque pinsen[illegible] inde nomen habuit. *Picum*[illegible]

Quid, face Trojanos atrâ vim ferre Latinis?
Arva aliena jugo premere, atque avertere prædas?
Quid, soceros legere, & gremiis abducere pactas?
Pacem orare manu, præfigere puppibus arma?
Tu potes Æneam manibus subducere Grajûm,
Proque viro nebulam & ventos obtendere inanes;
Et potes in totidem classem convertere Nymphas:
Nos aliquid Rutulos contra juvisse, nefandum est.
Æneas ignarus abest: ignarus & absit.
Est Paphos, Idaliumque tibi, sunt altæ Cythera:
Quid gravidam bellis urbem & corda aspera tentas?
Nosne tibi fluxas Phrygiæ res vertere fundo
Conamur? nos? an miseros qui Troas Achivis
Objecit? quæ causa fuit consurgere in arma
Europamque Asiamque, & fœdera solvere furto?
Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter?
Aut ego tela dedi, fovique cupidine bella?
Tunc decuit metuisse tuis: nunc sera querelis

[illegible] morem [illegible] terræ, [illegible] appellatus. Idem [illegible] sunt Dii conjugales. Ii denique, [illegible] lectus in [illegible] honoris causa sternebatur, teste Varrone apud Nonium: [illegible] necesse est aliquid [illegible] reperisse, quod ad conjugia [illegible] institutionem pertineat. [illegible] primo Pilumnus, aut multi, ut omnes deinde Rutulorum reges, Pilumni dicti sunt. [illegible] Pilumnus dicitur Turni parens, Æn. 9. 4. [illegible] Turni quartus pater, id est, abavus, infra, v. 619. De [illegible] genere nihil reperitur, nisi quod erat soror Amatæ, Latini [illegible] [illegible] Nympha dicitur.

[illegible] primum [illegible] ob [illegible] à Trojanis [illegible] cervum [illegible] rusticis armis, [illegible] & [illegible] res acta est, Æn. 7. 505.

79. *Soceros legere, &c.*] *Decipere*, [illegible] *sacrilegus*, qui sacra furatur: [illegible] compositum verbum [illegible] est [illegible] *sublegere*, unde Ecl. 9. [illegible] *Sublegi tacitus tibi carmina nuper.*

80. *Pacem orare manu, &c.*] [illegible] aliud [illegible] præ [illegible] ferre, aliud [illegible] *Pacem orare manu*, est supplicem [illegible] ramos olivæ, [illegible] implicatos, manu prætendere, Æn. 7. [illegible]

81. *Tu potes Æneam, &c.*] Æneam [illegible] e Diomedis manibus eripuit, peplo, vel nebula pepli instar obducta, supra, v. 10.

83. *Nymphas.*] Id à Cybele factum Æn. 9. 117. sed quasi in gratiam Veneris factum esset, Veneri exprobrat Juno.

85. *Ignarus & absit.*] Rationem [illegible] Æneæ absentia, cum [illegible] non [illegible], ironica concessione [illegible] *Paphos, Idalo, &c.* [illegible]

87. *Urbem, &c.*] Laurentum, cujus imperium [illegible] Æneæ videbatur, per Laviniæ conjugium.

88. *Nosne tibi fluxas, &c.*] Dixerat Venus: *Xanthum & Simoenta redde* [illegible] permitte ut [illegible] reliquiis maneamus. Reponit Juno: *An ego id impedio, ne Troja reliquias tibi invideo?* Vel præsens posuit pro præterito: *an ego everti olim res Trojæ per se labentes & fluxas.*

89. *Qui Troas Achivis objecit.*] Paris significatur: qui societatem & jura hospitiorum violavit; Helenam Menelai regis Spartani conjugem, apud quem hospitio exceptus erat, rapuit, marito absente: [illegible], si fidem hic est Junoni & Virgilio, per vim expugnata Sparta id commisit. Æn. 1. 31. De *Achivis*, Æn. 1. 492.

91. *Europam, &c.*] Urbi Græcia, *Asiam*, ubi Troja. *Spartam*, urbem Peloponnesi, Æn. 1. 577. *Dardanius*, Paris, è regia Dardani familia, Æn. 1. 31. 239.

93. *Cupidine.*] Amore mutuo Helenæ & Paridis; Cupido, Veneris filius. Æn. 1. 662.

Haud justis assurgis, & irrita jurgia jactas.
Talibus orabat Juno: cunctique fremebant
Cœlicolæ assensu vario: ceu flamina prima
Cum deprensa fremunt sylvis, & cæca volutant
Murmura, venturos nautis prodentia ventos.
Tum pater omnipotens, rerum cui summa potestas,
Infit: eo dicente, Deûm domus alta silescit,
Et tremefacta solo tellus, silet arduus æther:
Tum Zephyri posuere, premit placida æquora pontus.
Accipite ergo animis atque hæc mea figite dicta.
Quandoquidem Ausonios conjungi fœdere Teucris
Haud licitum est, nec vestra capit discordia finem:
Quæ cuique est fortuna hodie, quam quisque secat spem,
Tros Rutulusve fuat, nullo discrimine habebo;
Seu fatis Italûm castra obsidione tenentur,
Sive errore malo Trojæ, monitisque sinistris.
Nec Rutulos solvo. Sua cuique exorsa laborem
Fortunamque ferent. Rex Juppiter omnibus idem.
Fata viam invenient. Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentes atrâque voragine ripas,
Annuit, & totum nutu tremefecit Olympum.
Hic finis fandi: solio tum Juppiter aureo
Surgit: cœlicolæ medium quem ad limina ducunt.
Interea Rutuli portis circum omnibus instant
Sternere cæde viros, & mœnia cingere flammis.
Ast legio Æneadûm vallis obsessa tenetur,
Nec spes ulla fugæ. Miseri stant turribus altis
Nequicquam, & rarâ muros cinxere coronâ.
Asius Imbracides, Hicetaoniusque Thymœtes,
Assaracique duo, & senior cum Castore Tybris,
Prima acies: hos germani Sarpedonis ambo,
Et Clarus, & Hæmon, Lycia comitantur ab alta.

102. *Solo tellus.*] *Solo*, profunditate, qua solida terra est, Ecl. 6. 35. De *Zephyris*. Ecl. 5. 5. De *Ausoniis*, Æn. 7. 54. De *Teucris*, Æn. 1. 239.

107. *Secat spem.*] Servius, Erythræus, & alii explicant, *sequitur spem*: sic enim *secundas* & *secta* derivantur à *sequendo*. Turnebus interpretatur *dissecat*, & sibi quasi *separat* & *sumit*. Idem innuit adhuc tertiam interpretationem, *transigit*, *absolvit*, *exequitur*, ex illo Horatii Sat. l. 1. 10. 15. *Ridiculum acri fortius & melius magnas plerumque secat res.*

108. *Rutulusve fuat.*] *Fuerit*: defectivum futuri temporis. De *Rutulis*, Æn. 7. 795.

110. *Errore malo .... monitis sinistris.*] Quibus impulsi sunt, ut urbe se clauderent.

113. *Stygii per flumina fra*[...] Per *Styga*, Plutonis infer[...] flumen: per quod Di [...] Georg. 3. 551. Æn. 6. 323. D[...] Ecl. 5. 56.

117. *Ad limina.*] Ex pate[...] ubi habitum concilium fu[...] ipsius interioris domus jam[...]

125. *Germani Sarpedonis.* [...] Fratres Sarpedonis, qui L[...] Jovis ex Laodamia filius, [...] à Patroclo in obsidione Tr[...] 1. 104. *Germani* autem d[...] Varrone, qui ex eadem [...] manant: aut melius à Fest[...] eodem *germine*, & stirpe, siv[...] sive materna, sunt.

Fert ingens toto connixus corpore saxum,
Haud partem exiguam montis, Lyrnessius Acmon,
Nec Clytio genitore minor, nec fratre Mnestheo.
Hi jaculis, illi certant defendere saxis:
Molirique ignem, nervoque aptare sagittas.
Ipse inter medios, Veneris justissima cura,
Dardanius caput ecce puer detectus honestum,
Qualis gemma micat, fulvum quæ dividit aurum;
Aut collo decus, aut capiti: vel quale per artem
Inclusum buxo, aut Oriciâ terebintho
Lucet ebur. Fusos cervix cui lactea crines
Accipit & molli subnectit circulus auro.
Te quoque magnanimæ viderunt, Ismare, gentes
Vulnera dirigere, & calamos armare veneno,
Mæoniâ generose domo: ubi pinguia culta
Exercentque viri, Pactolusque irrigat auro.
Affuit & Mnestheus, quem pulsi pristina Turni
Aggere murorum sublimem gloria tollit:
Et Capys: hinc nomen Campanæ ducitur urbi.
Illi inter sese duri certamina belli
Contulerant: mediâ Æneas freta nocte secabat.
Namque ut ab Evandro castris ingressus Etruscis
Regem adit, & regi memorat nomenque genusque;
Quidve petat, quidve ipse ferat, Mezentius arma
Quæ sibi conciliet, violentaque pectora Turni
Edocet; humanis quæ sit fiducia rebus,
Admonet, immiscetque preces: haud fit mora, Tarchon

128. *Lyrnessius.*] Ex urbe Phrygiæ *Lyrnesso*, non longe à Thebe, circa sinum Adramyttenum: ubi suos *Cilices* ponit Homerus: qui ab Achille pulsi, & in meridionalem Asiæ minoris partem profugi, ad orientem Pamphyliæ consederunt; ibique condiderunt urbes cognomines *Lyrnessum* & *Theben*, & *Ciliciæ* novæ nomen dederunt. Ita Strabo l. 14. ex Callisthene. Quare cum diximus Æn. 2. 456. Andromachen filiam fuisse Eetionis, Thebani regis in Cilicia; Ciliciam veterem & Homericam, non novam accepimus.

129. *Fratre Mnestheo.*] Servius legit *Menestheo*, ut sit dactylus in quinta sede: sed è probatissimis codicibus malim legi *Mnestheo*, ut *fratre* sit spondæus, ultima syllaba producta, ob sequentem duplicem consonantem *Mnestheo.*

133. *Dardanius puer.*] Non tantum Trojanus, sed ex regia *Dardani* familia etiam oriundus, Æn. 1. 239.

136. *Oriciâ terebintho.*] *Terebinthus*, arbor est resinæ speciem fundens, ligno ebeni instar eximii ac nigri splendoris: magna nascitur in Syria, brevis ac fruticosa in Macedonia. Plin. l. 13. 6. *Oricum*, oppidum est Macedoniæ Plinio, in Epiri confinio, ad mare Ionium, nunc *Orco*: ab aliis Chaoniæ regioni Epiri annumeratur.

141. *Mæonia, &c.*] Quæ deinde *Lydia* dicta est, Asiæ minoris mediterranea regio. De *ea*, ejusmodi fluvio Pactolo, aureis arenis nobili, Æn. 4. 216.

145. *Campanæ urbi, &c.*] *Capuæ*, quæ Campaniæ caput fuit, nunc quæ extat huius nominis, ab antiqua fere leucæ spatio diversa est.

148. *Ut ab Evandro.*] Quomodo Æneas ab Evandro ad Tarchontem, Etruscorum ducem, Evandri suasu abierit, vidimus Æn. 8. 478. 597.

Jungit opes, fœdusque ferit. Tum libera fatis
Classem conscendit, jussis gens Lydia Divûm
Externo commissa duci. Æneïa puppis
Prima tenet, rostro Phrygios subjuncta leones:
Imminet Ida super, profugis gratissima Teucris.
Hic magnus sedet Æneas, secumque volutat
Eventus belli varios: Pallasque sinistro
Affixus lateri, jam quærit sidera, opacæ
Noctis iter; jam quæ passus terraque marique.
Pandite nunc Helicona, Deæ, cantusque movete:
Quæ manus interea Tuscis comitetur ab oris
Ænean, armetque rates, pelagoque vehatur.
Massicus ærata princeps secat æquora Tigri:
Sub quo mille manus juvenum; qui mœnia Clusi

154. *Libera fatis.*]Quia fatis prohibebatur, re, post expulsum Mezentium, alium sibi regem, nisi externæ stirpis, assumeret, Æn. 8. 498.

155. *Gens Lydia.*] *Etrusci* sive *Tyrrheni*, è *Lydia* oriundi, Æn. 8. 479. Æn. 2. 781.

156. *Æneïa puppis.*] Probabile est Etruscos tum classem paratam habuisse, cui sola Æneæ insignia ad ornatum imponenda fuerint. Neque enim tantulo tempore potuit ædificari, quantulo Æneas apud eos moram fecit.

157. *Rostro Phrygios, &c.*] *Idam* habuit in insignibus, quia in illo Phrygiæ monte classem olim ad fugam ædificaverat, Æn. 3. 6. auspiciis *Cybeles*, quæ pinus, in eo monte sibi sacras, Æneæ in id opus concesserat, Æn. 9. 88. Ideo *leones* appositi, quia sacri sunt Cybele. *Phrygii* dicti, quia Cybeles cultus in Phrygia præcipue vigebat, Æn. 3. 111. De *Rostro* navium, Æn. 5. 143. De *Teucris*, Æn. 1. 239.

160. *Pallas*] Evandri filius, Æn. 8. passim.

163. *Pandite nunc, &c.*]Eundem hunc versum adhibuit in enumeratione auxiliorum Turni, Æn. 7. 641. *Deæ*, Musæ. Ecl. 3. 60. *Helicon*, mons Bœotiæ, Parnasso vicinus, Musis sacer.

164. *Tuscis.*] De iis jam sæpe diximus. Æn. 8. 479. &c. Pro variis temporibus & colonis varia mutarunt nomina: modo *Etrusci*, modo *Tyrrheni*, modo *Tusci*. Primo Apenninis montibus à septentrione & occidente, mari infero à meridie, Tyberi ab oriente, terminati sunt, Ligurum etiam partem aliquam complexi: tumque duodecim in populos urbesque distincti: quibus totidem præerant principes, *Lucume*[...] trio nomine communiter dict[...] rum unus aliis per vices [...] Talis fuit *Mezentius*, rex [...] cumque Cæritis urbis: talis [...] rex Clusii, &c. Postea, ut [...] Livius l. 5. transgressi Apen[...] circa Padum ad usque Alpes [...] ibique totidem statuere c[...] quot erant gentis capita, [...] duodecim: hinc à Gallis deu[...] si sunt, & intra fines antiq[...] pressi. Atque hujus Etruriæ [...] padanæ caput fuisse Mant[...] Virgilius infra, v. 202. Ubi [...] ipse divisionem populorum [...] ut primo totum *genus* tres [...] sive *gentes*; mox singulæ [...] quatuor *populos*, sive urbes [...] rias, distinguerentur,

166. *Massicus.*]Rex, f[...] me *Clusii* urbis & *Cosæ*. T[...] fra, v. 655. Clusii rex vo[...] *nius*. Igitur vel idem duplic[...] dictus est *Osinius* & *Mas*[...] *Massicus* rex fuit Cosæ, C[...] sii; ita tamen ut Osinius [...] Massico. unde urbs utraq[...] cum ducem sequi dicitur. [...] reges illos inter se non fuis[...] dignitatis, ex eo patet, q[...] tres. deinde duodecim i[...] puli illi dividerentur [...] mus. *Tigri.* Nomina navium [...] è figuris in puppi vel prora [...] sculptis.

167. *Clusi, &c.*] *Clu*[...] Etruriæ mediterranea, le[...] ad paludem longiu[...]mam, [...] nis fluvius trajicit, hodie [...]

168. *Cosas.*] *Cosa*, vel [...] singular numero *Cosæ*, [...] ritima urbs ad promontor[...] gentarium, quod hodie est

Quique urbem liquere Cosas; queis tela, sagittæ,
Corytique leves humeris, & letifer arcus.
Una torvus Abas: huic totum insignibus armis
Agmen, & aurato fulgebat Apolline puppis.
Sexcentos illi dederat Populonia mater
Expertos belli juvenes: ast Ilva trecentos,
Insula inexhaustis Chalybum generosa metallis.
Tertius, ille hominum Divûmque interpres Asylas,
Cui pecudum fibræ, cœli cui sidera parent;
Et linguæ volucrum, & præsagi fulminis ignes:
Mille rapit densos acie, atque horrentibus hastis.
Hos parere jubent Alpheæ ab origine Pisæ,
Urbs Etrusca solo. Sequitur pulcherrimus Astur,
Astur equo fidens & versicoloribus armis.
Tercentum adjiciunt (mens omnibus una sequendi)
Qui Cærete domo, qui sunt Minionis in arvis:
Et Pyrgi veteres, intempestæque Graviscæ.

gentaro, urbs ipsa putatur quibusdam eadem esse, quæ nunc dicitur *Orbitello*, sed aliis melius oppidum vicinum, l'*Ansedonia*.

169. *Coryti.*] Græca vox γωρυτὸς *pharetra*, theca sagittarum. Qua voce, post Virgilium, usi Ovidius & Statius.

172. *Populonia mater.*] *Populonium*, vel *Populonia*, in promontorio cognomine, cujus ex ruinis non procul condita est urbs hodie dicta, *Plombino.* Dicitur urbs, *mater*, quemadmodum Italia, *parens*, Georg. 2. 173.

173. *Ilva.*] Græcis dicta *Æthalia*, nunc *Elba*, in conspectu Populoniæ; ad meridiem, ferri fodinis olim ferax, quæ duo hæc habebant præcipua, teste Strabone l. 5. Unum, quod in ipsa insula fornacibus liquari ferrum non posset, sed ideo in continentem transferretur, alterum, quod fossæ, unde ferrum effet erutum, rursus tractu temporis implerentur: quare merito dicuntur à Virgilio, *inexhausta*.

174. *Chalybum metallis.*] Ferro, cujus cudendi ars præcipua fuit apud *Chalybes*, populos, vel Ponti, vel Hispaniæ, Georg. 1. 58. à quibus ferrum optime temperatum dicitur *chalybs*, *acier*.

176. *Pecudum fibræ, &c.*] Significantur hic I. Per fibras pecudum, *aruspices*, qui futura prædicebant ex inspectis extis & visceribus hostiarum, Æn. 8. 498. II. Per sidera, *astromantia*. III. Per volucrum linguas, *ars augurum*, Æn. 3. 361. IV. Per fulmina præsaga, *ars ominatoria*, quæ ex dextro aut sinistro casu aliisque fulminum circumstantiis præsagia ducebat, Ecl. 1. 16.

179. *Alphea Pisæ, &c.*] *Pisæ*, vel *Pisa*, urbs in confinio Etruriæ, prope *Ligures*, adhuc retinens nomen ad fluvium Arnum, *Arno.* Condita putatur à Peloponnesiis, vel post bellum Trojanum eo per errorem pulsis: vel, ut Virgilius censet, ante ipsa Trojana tempora. Est autem in Peloponneso urbs cognominis, ad *Alpheum* fluvium, Georg. 3. 19. Æn. 3. 694.

183. *Cærete domo, &c.*] Ex urbe *Cæretana*, hodie *Cerveteri*, cui prius Mezentius imperabat, Æn. 8. 479. 597. *Minio*, hodie *Mugnone*, fluviolus, non qui *Cære* alluit, ut aliqui perperam notarunt, sed qui ab ea urbe distat leucis aliquot ad occidentem.

184. *Pyrgi.*] Oppidum maritimum, nunc dirutum, Cæretanæ urbi vicinum, ad occidentem, Martialis vocat *litoreos Pyrgos*, à πύργοι *turres*.

Intempestæ Graviscæ.] *Gravisca*, vel, *Graviscæ*, maritima item urbs fuit, jam plane excisa. Nomen habet a *gravitate* aeris, vicinarum paludum odore corrupti, ut ex Catone apud Servium & Rutilio constat. Ideo *intempestæ* à Virgilio vocantur, quia carentes aeris salubri temperie.

Non ego te, Ligurum ductor fortissime bello,
Transierim, Cinyra; & paucis comitate Cupavo,
Cujus olorinæ surgunt de vertice pennæ.
Crimen amor vestrum, formæque insigne paternæ.
Namque ferunt luctu Cycnum Phaëtontis amati,
Populeas inter frondes umbramque sororum
Dum canit, & mœstum musa solatur amorem;
Canentem molli plumâ duxisse senectam,
Linquentem terras, & sidera voce sequentem.
Filius æquales comitatus classe catervas,
Ingentem remis Centaurum promovet, ille
Instat aquæ, saxumque undis immane minatur
Arduus, & longâ sulcat maria alta carinâ.
Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris,
Fatidicæ Mantus & Tusci filius amnis,
Qui muros matrisque dedit tibi, Mantua, nomen;

185. *Ligurum.*] *Liguria* duplex, alia litorea, Alpibus ab occidente; Macra fluvio, *la Magra*, ab oriente; Apenninis jugis, a septentrione, mari Ligustico, a meridie definita. Alia mediterranea, ultra Apenninum ad septentrionem excurrens, usque ad Padum, *le Po.* Litorea nunc fere est, *la riviere de Genes*, ubi *Genua*, urbs & respublica, mediterranea nunc capit ducatum Montis-ferrati, partemque Mediolanensis & Pedemontii principatus.

186. *Cinyra.*] Sic reposuimus è MSS. Nicolai *Heinsii*, cum antea legeretur *Cycne*, nullo sensu. Neque enim ea quæ de Cycno mox dicuntur, ad hunc pertinent, sed ad *Cupavonem.*

Cupavo.] Phaëton, Clymenes & Solis filius, Epaphi regis Ægypti conviciis adactus ut se filium Solis probaret, cum à patre petiisset currus regimen in unum diem, & ægre obtinuisset, deflecteretque à consueta diurni currus orbita, atque ita mundus ardere cœpisset, Jovis fulmine percussus in Eridanum cecidit. Ovid. Metam. 2. Phaëtontis sorores, *Phaëtusa*, *Lampetie*, & *Lampetusa*, cum eum toto orbe quærerent, tandem ejus tumulum in Eridani ripis nactæ, ibidem fletu contabuerunt, & in arbores mutatæ sunt, vel alnos, vel populos; unde *succinum* sive *electrum*, quasi lacrymas manare poetæ finxerunt. *Cycnus*, Ligurum rex, materno sanguine & amicitia conjunctissimus *Phaëtonti*, apud eumdem fluvium ex dolore in cycnum conversus est, Ovid. Metam. 2. 367. *Cupavo*, *Cupavonis*, hujus Cycni filius à Virgilio dicitur, id est, unus e posteris. Quis autem fuerit fluvius ille Eridanus, electri ferax, ambigitur. Vulgo poëtis *Padus* putatur, superioris illius Italiæ, sive Galliæ Cisalpinæ fluvius, Georg. 1. 482. Joannes Goropius *Vistulam* esse existimat, Poloniæ & Prussiæ fluvium, quia electrum e Prussiæ litoribus mitti certum est. Cluverius arbitratur esse fluvium *Radanum*, *Radaunne*, qui Dantiscanam urbem interfluens, non procul inde se Vistulæ immiscet.

188. *Crimen amor vestrum.*] Vestrum crimen: id est, familiæ illius vestræ, (nam Cycnus, Phaëtonti ejusque sororibus per Clymenen sanguine junctus erat) fuit amor in Phaëtonta, dolorque nimius de ejus interitu: quo offensi Dii tam multos ex eadem familia in alienas formas immutarunt. *Formæque insigne paternæ:* Plumæ olorinæ, sive cycneæ, è galea surrectæ.

195. *Centaurum.*] Navim, cui insculptus Centaurus signum intentum. De *Centauris*, monstris, superiore parte humana, inferiore equina, Æn. 6. 286.

198. *Ocnus.*] Non conditor, sed instaurator urbis Mantuæ: cui muros & nomen matris suæ dedisse fingitur. Quo nomine antea dicta fuerit *Mantua*, ignoratur. *Ocnus*, idem, qui *Bianor* appellatur. Ecl. 9. 60.

199. *Fatidicæ Mantus.*] *Manto*, genitivo Græco *Mantûs*: Tiresiæ vatis filia. *Fatidica* dicitur, ex ipsa vi nominis: est enim *μάντις*, *vates*.

199. *Tusci amnis.*] *Tyberis*, qui Tusciam à vicinis regionibus dividens

ntua dives avis; sed non genus omnibus unum;
s illi triplex, populi sub gente quaterni,
capuit populis, Tusco de sanguine vires.
ic quoque quingentos in se Mezentius armat,
os patre Benaco, velatus arundine glaucâ,
ncius infestâ ducebat in æquora pinu.
ravis Auletes: centenâque arbore fluctum
rberat assurgens, spumant vada marmore verso.
c venit immanis Triton, & cœrula conchâ
errens freta, cui laterum tenus hispida nanti
ns hominem præfert, in Pristin desinit alvus,
mea semifero sub pectore murmurat unda.
lecti proceres ter denis navibus ibant
sidio Trojæ, & campos salis ære secabant.
nque dies cœlo concesserat, almaque curru
cti vago Phœbe medium pulsabat Olympum,
eas (neque enim membris dat cura quietem)
sedens clavumque regit, velisque ministrat.
ue illi medio in spatio, chorus ecce suarum
urrit comitum, Nymphæ, quas alma Cybele
nen habere maris, Nymphasque è navibus esse
erat, innabant pariter, fluctusque secabant;
t prius æratæ steterant ad litora proræ.
ioscunt longe regem, lustrantque choreis,
um quæ fandi doctissima Cymodocea,

n. 8. 330.
antua dives avis.] Urbs
alpinæ, nunc ducatûs ca-
in medio stagno, quod
anis efficit. Primi ejus con-
re *Tusci*: qui ex Etruria,
a antiqua, in eam regio-
; eamdem illic, quam a-
egiminis formam consti-
duodenas in urbes ac pa-
ministrationem partiti: ut
ıs v. 164. Duodecim ur-
um novæ Tusciæ, *Man-*
t Virgilius facit, ut fa-
turque patriæ: cum ti-
esset *Felsina*, quæ deinde
ppellata est, juxta Clu-
al. 1. 26.
naco, &c.] *Benacus*, la-
usdem Galliæ Cisalpinæ,
ronensi, nunc *lago di Gar-*
2. 160. *Mincium* fluvium
fenzo: qui postquam ur-
am in modum lacûs cir-
, exonerat sese in Padum.
ınc ne ducem esse putes,
luvium, cujus è ripis
ssis hæc fuerat quingen-
num, quorum dux *Au-*
lestes.

209. *Triton.*] Neptuni tubicen, concha utens pro tuba, superiore parte vir, inferiore piscis, Æn. 1. 148.

211. *Pristin.*] Piscem immanem, è balenarum genere. Æn. 3. 427.

214. *Salis, &c.*] *Sal*, pro mari. Æn. 1. 541. De *æratis rostris*, Æn. 5. 143.

216. *Phœbe.*] Luna, Phœbi soror; Ecl. 3. 67. De *Olympo*, monte Thessaliæ, qui pro cœlo sumitur, Ecl. 5. 56. De *Cybele*, Æn. 3. 111. De *navibus Æneæ*, in Nymphas transformatis, Æn. 9. 120.

218. *Velisque ministrat.*] Proprium est, *ministrare* alicui homini: translatum, *ministrare velis*: ministrabat autem Æneas, non colligendo aut explicando vela; quod inferiorum erat operarum: sed *pedes*, id est, funes qui extremis angulis majoris veli alligati erant, aut contrahendo, aut remittendo; gubernatoris erat munus. Æn. 5. 830.

224. *Lustrant.*] Circumeunt. Æn. 1. 612.

Pone sequens, dextra puppim tenet, ipsaque dorso
Eminet, ac læva tacitis subremigat undis.
Tum sic ignarum alloquitur, vigilasne, Deûm gens
Ænea? vigila, & velis immitte rudentes.
Nos sumus Idææ sacro de vertice pinus,
Nunc pelagi Nymphæ, classis tua. Perfidus ut nos
Præcipites ferro Rutulus flammâque premebat,
Rupimus invitæ tua vincula, teque per æquor
Quærimus. Hanc genitrix faciem miserata refecit,
Et dedit esse Deas, ævumque agitare sub undis.
At puer Ascanius muro fossisque tenetur
Tela inter media, atque horrentes Marte Latinos.
Jam loca jussa tenet forti permixtus Etrusco
Arcas eques, medias illis opponere turmas,
Ne castris jungant, certa est sententia Turno.
Surge age, & Aurorâ socios veniente vocari
Primus in arma jube, & clypeum cape, quem dedit ipse
Invictum Ignipotens, atque oras ambiit auro.
Crastina lux (mea si non irrita dicta putaris)
Ingentes Rutulæ spectabit cædis acervos.
Dixerat, & dextrâ discedens impulit altam,
Haud ignara modi, puppim: fugit illa per undas,
Ocior & jaculo & ventos æquante sagittâ.
Inde aliæ celerant cursus. Stupet inscius ipse
Tros Anchisiades, animos tamen omine tollit.
Tum breviter supera aspectans convexa precatur,
Alma parens Idæa Deûm, cui Dindyma cordi,
Turrigeræque urbes, bijugique ad fræna leones,
Tu mihi nunc pugnæ princeps, tu rite propinques

228. *Vigilasne, &c.*] Ratione quippe temporis dormire debuerat; nisi gubernatoris partes in se suscepisset. Sunt, qui allusum putent ad morem Romanum; quo, postquam indictum erat bellum, imperator Martis sacrarium ingressus, hastam simulacri commovebat dicens: *Mars vigila.* Sunt, qui ad verba Vestalium: quæ, teste Servio, certis diebus adibant regem sacrorum, dicebantque: *vigilasne rex? vigila.*

230. *Idææ pinus.*] Materia navium, *pinus* arbor. Locus natalis, *Ida* Phrygiæ mons, Æn. 2. 801. De *Rutulis*, Æn. 7. 795.

238. *Jam loca jussa, &c.*] Non descripsit poëta, quo Æneas jusserit equites abire. Sed cum Evander Arcadas equites quadringentos Æneæ adjunxerit, Æn. 8. 518: cum Æneas eos Etrusco exercitui sociarit, ibid. 606. verisimile est eum, antequam naves conscender[...] tatum & suum & Etruscu[...] præmisisse: eo consilio, ut [...] locum provecti, impressio[...] castra Rutulorum facerent [...] tempore, quo naves excie[...] tentarent. De *Aurora*, [...] 249.

243. *Ignipotens.*] *Vulcanu[s]* [...]ris suasu, clypeum Ænea[...] verat, Æn. 5. 439.

251. *Supera convexa.*] I[...] *tunda*, aut *concava*, Æn. 1.

252. *Idæa....*] *Cybele* ma[...]rum: quæ quia pro terra [...]tur, quæ sustentat urbes, [...] rita cum corona pineæ ba[...] ejus currum leones trahere [...]mus Æn. 3. 111. *Huic sacr[...]* montes plerique Phrygiæ: [...] 2. 801. *Dindymus*, Æn. 9. [...]

254. *Propinques augurium* [...] *præsens sis hoc augurio*, seu [...] *hoc augurio.* Vide Æn. 1.

255. A

Augurium, Phrygibusque adsis pede, Diva, secundo.
Tantum effatus: & interea revoluta ruebat
Maturâ jam luce dies, noctemque fugarat.
Principio sociis edicit, signa sequantur,
Atque animos aptent armis, pugnæque parent se.
Jamque in conspectu Teucros habet & sua castra;
Stans celsa in puppi: clypeum tum deinde sinistrâ
Extulit ardentem. Clamorem ad sidera tollunt
Dardanidæ è muris: spes addita suscitat iras:
Tela manu jaciunt. Quales sub nubibus atris
Strymoniæ dant signa grues, atque æthera tranant
Cum sonitu, fugiuntque Notos clamore secundo.
At Rutulo regi ducibusque ea mira videri
Ausoniis: donec versas ad litora puppes
Respiciunt, totumque allabi classibus æquor.
Ardet apex capiti, cristisque à vertice flamma
Funditur, & vastos umbo vomit aureus ignes.
Non secus ac liquidâ si quando nocte cometæ
Sanguinei lugubre rubent: aut Sirius ardor,
Ille sitim morbosque ferens mortalibus ægris,
Nascitur, & lævo contristat lumine cœlum.
Haud tamen audaci Turno fiducia cessit
Litora præripere, & venientes pellere terrâ.
Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro:
Quod votis optastis, adest perfringere dextrâ;
In manibus Mars ipse, viri: nunc conjugis esto
Quisque suæ tectique memor; nunc magna referto
Facta, patrum laudes: ultro occurramus ad undam,
Dum trepidi, egressisque labant vestigia prima.
Audentes fortuna juvat.
Hæc ait: & secum versat, quos ducere contrà,

pius res aspice nostras. Vocat Troianos, *Phrygas*, quia Troas in Phrygia minore fuit, Æn. 1. 385.

265. *Strymoniæ, &c.*] Comparatio illa, bellici Troianorum clamoris cum gruum clamore, repetita est ex Homero Iliad. 3. 2. *Grues*, aves oblongo collo ac rostro, frequentes circa *Strymonem*, Macedoniæ fluvium, in confinio Thraciæ. Imbrem fugiunt, magno numero collectæ, ideoque *Notos*, id est, *Austros*, ventos pluvios à meridie, Ecl. 2. 58. Hinc Georg. 1. 374. inter signa imbris: *aut illum vallibus imis aëriæ fugere grues.* De *Rutulis*, Æn. 7. 795. De *Ausoniis*, Latinis, ibid. 54.

269. *Totumque allabi classibus æquor.*] Commutatio, pro *classes allabi toto æquore.* Sic Æn. 6. 268. *Ibant obscuri sola sub nocte.*

270. *Ardet apex capiti, &c.*] Æneæ habitum describit, cædem Rutulo comminantis, & cum cometa comparat. Mutuatus est hanc descriptionem ex Homero, de clypeo & galea Achillis, Il. 19. 379. Comparationem vero cum *Sirio*, sive *canicula*, ex eodem, Il. 22. 26. De *apice*, sive *cono* galeæ, ejusdemque *cristis*, Æn. 3. 468. De *umbone*, parte media & maxime eminente clypei, Æn. 2. 546.

273. *Sirius ardor.*] *Sirius* vel *Canicula*: stella in ore majoris canis, maximos æstus creans, Georg. 2. 353. Hic adjective sumitur, alibi substantive, Æn. 3. 141.

280. *In manibus Mars.*] In potestate. Sic. Æn. 9. 132. *Terra autem in manibus.*

Vel quibus obsessos possit concredere muros;
Interea Æneas socios de puppibus altis
Pontibus exponit. Multi servare recursus
Languentis pelagi, & brevibus se credere saltu:
Per remos ali. Speculatus litora Tarchon,
Qua vada non sperat, nec fracta remurmurat unda,
Sed mare inoffensum crescenti allabitur æstu,
Advertit subito proras: sociosque precatur:
Nunc, ô lecta manus, validis incumbite remis:
Tollite, ferte rates: inimicam findite rostris
Hanc terram, sulcumque sibi premat ipsa carina.
Frangere nec tali puppim statione recuso,
Arreptâ tellure semel. Quæ talia postquam
Effatus Tarchon: socii consurgere tonsis,
Spumantesque rates arvis inferre Latinis:
Donec rostra tenent siccum, & sedere carinæ
Omnes innocuæ; sed non puppis tua, Tarchon.
Namque inflicta vadis dorso dum pendet iniquo,
Anceps sustentata diu; fluctusque fatigat:
Solvitur, atque viros mediis exponit in undis:
Fragmina remorum quos & fluitantia transtra
Impediunt, retrahitque pedes simul unda relabens.
Nec Turnum segnis retinet mora, sed rapit acer
Totam aciem in Teucros, & contra in litore sistit.
Signa canunt: primus turmas invasit agrestes
Æneas, omen pugnæ: stravitque Latinos,
Occiso Therone: virûm qui maximus ultro

288. *Servare recursus, &c.*] Mirum, quam multa hic absurde interpretes commenti sint, imprimis Donatus. Sensus hic est. Tres ineunt exscensionis vias. I. Æneas applicat naves summæ crepidini litoris, & jactis pontibus milites exponit. II. Aliqui quærunt vadosa quædam loca, quæ æstu quidem affluente fructibus operta sunt; refluente sicca sunt, aut saxis & arenis & stagnantibus aquis infesta: hæc autem in loca exiliunt, aut saltum remis adjuvant ac sustentant. III. Tarchon, omissis vadosis illis & inæqualibus locis eligit planum & humile litus, quo fluctus absque offensione ac strepitu, sed leni & æquabili impetu evolvuntur. Cum autem ibi aqua deficiat, hortatur Tarchon, ut valido impetu naves impulsæ ac velut sublatæ, sulcum in terra sibi aperiant. Eo tamen in loco repertis præter spem vadis & inæqualibus arenarum cumulis, navis Tarchontis alliditur.

299. *Tonsis.*] *Tonsa*, remus, Æn. 7. 28.

302. *Innocua.*] Activa vox: sed passive sumitur, pro *illæsa*. Sic Lucanus usurpat *innoxia* l. 9. 895. de Psyllis loquens: *gens unica terris incolit, à saxo serpentum innoxia morsu*; id est, *illæsa morsu*.

303. *Vadis.*] Locis, ubi aqua parum alta est, Æn. 1. 115. in Notis.

304. *Fluctusque fatigat.*] Servius explicat, *fluctus fatigat navim*. Ego, *navis fatigat fluctus*, scilicet crebro remorum & contorum impulsu, successuque, ut ex arenis extraheretur. De *transtris*, scamnis navium, Æn. 5. 119.

310. *Signa.*] Tubæ, cornua, buccinæ, Æn. 7. 637.

311. *Omen pugnæ.*] Vel *initium*, quia in rerum initiis, omina sive auspicia captabantur, Æn. 7. 173. Vel *faustum auspicium*, ex hoc enim primo successu, de victoria bene æstimare cœperunt.

Æneam petit. Huic gladio, perque ærea ſuta,
Per tunicam ſqualentem auro, latus haurit apertum.
Inde Lycam ferit, exectum jam matre peremptâ,
Et tibi, Phœbe, ſacrum: caſus evadere ferri
Quod licuit parvo. Nec longe Ciſſea durum,
Immanemque Gyam, ſternentes agmina clavâ,
Dejecit leto. Nihil illos Herculis arma,
Nil validæ juvere manus, genitorque Melampus,
Alcidæ comes, uſque graves dum terra labores
Præbuit. Ecce Pharo, voces dum jactat inertes,
Intorquens jaculum, clamantis ſiſtit in ore.
Tu quoque flaventem prima lanugine malas
Dum ſequeris Clytium, infelix, nova gaudia, Cydon:
Dardaniâ ſtratus dextrâ, ſecurus amorum,
Qui juvenum tibi ſemper erant, miſerande, jaceres:
Ni fratrum ſtipata cohors foret obvia, Phorci
Progenies: ſeptem numero, ſeptenaque tela
Conjiciunt: partim galeâ clypeoque reſultant
Irrita, deflexit partim ſtrigentia corpus
Alma Venus. Fidum Æneas affatur Achaten:
Suggere tela mihi (non ullum dextera fruſtra
Torſerit in Rutulos) ſteterunt quæ in corpore Grajûm
Iliacis campis. Tum magnam corripit haſtam,
Et jacit: illa volans clypei tranſverberat æra
Mæonis, & thoraca ſimul cum pectore rumpit.
Huic frater ſubit Alcanor, fratremque ruentem
Suſtentat dextrâ: trajecto miſſa lacerto
Protinus haſta fugit, ſervatque cruenta tenorem:

313. *Suta.*] Alii legunt, *ſcuta*: ſed durior hæc conſonantium colliſio multis videtur, *ærea ſcuta*. Quare, juxta probatiſſimos codices, malo *ſuta*: ſive, clypeum ex multis æreis laminis *conſutum* & contextum. Qua forma Virgilius Georg. 4. 33. vocavit alvearia, *corticibus ſuta cavatis*. Nec obſtat duo hic jungi adjectiva abſque ſubſtantivo nomine: ſiquidem idipſum ſæpe uſuvenit. Georg. 1. 153. *Nitentia culta*, Ibid. 393. *Aperta ſerena*, &c.

314. *Tunicam.*] Veſtem interiorem, de qua Æn. 9 616.

Latus haurit.] *Exhaurit*, educto per vulnus ſanguine. Metaphora ducta ab utribus, & doliis: quæ dicuntur *exhauriri*, cum facto foramine liquor ex iis educitur. Sic Homerus uſurpat ἀφύω Il. 13. 508. Διὰ δ' ἔντερα χαλκὸς ἤφυσε. *inteſtina autem æs exhaurit*.

316. *Tibi, Phœbe, ſacrum.*] Quia Apollo medicorum eſt Deus, quorum ope execta matre Lycas ortus fuerat: atque ita ferri vi natus, idemque mortuus. De *Phœbo*, Ecl. 3. 62.

319. *Herculis arma.*] Clava, è duræ arboris trunco. De *Hercule*, ſeu *Alcida*, ejuſque laboribus, Æn. 8. 288. De *Melampo*, forte medico illo celebri, de quo Georg. 3. 550.

326. *Securus amorum.*] Nihil tum ſollicitus de rebus amatoriis, quippe mortuus, pari fere, non eadem tamen forma, dixit Æn. 1. 354. *Securus amorum germanæ*. *Dardania*, Trojana Æneæ manu, Æn. 1. 239. *Rutulos*, Æn. 7. 794. *Graiis*, Græcis, Georg. 2. 16.

339. *Trajecto miſſa lacerto*, &c.] Aliqui de altera haſta intelligunt, quæ poſt trajectum Mæonem ab Ænea miſſa fuerit. Ego de eadem, quæ primo Mæonis pectus, deinde eodem impetu ſubeuntis Alcanoris pervaſerit lacertum, unde dextra ejus manus languida pependerit. *Lacertus*, pars eſt brachii à cubito ad manum.

Dexteraque ex humero nervis moribunda pependit.
Tum Numitor, jaculo fratris de corpore rapto,
Æneam petiit: ſed non & figere contra
Eſt licitum, magnique femur perſtrinxit Achatæ.
Hic Curibus, fidens primævo corpore, Clauſus
Advenit, & rigidâ Dryopen ferit eminus haſtâ
Sub mentum graviter preſsâ, pariterque loquenti
Vocem animamque rapit trajecto gutture: at ille
Fronte ferit terram, & craſſum vomit ore cruorem.
Tres quoque Threïcios, Boreæ de gente ſuprema,
Et tres, quos Idas Pater & patria Iſmara mittit,
Per varios ſternit caſus. Occurrit Haleſus,
Auruncæque manus: ſubit & Neptunia proles,
Inſignis Meſſapus equis: expellere tendunt
Nunc hi, nunc illi: certatur limine in ipſo
Auſoniæ. Magno diſcordes æthere venti
Prælia ceu tollunt, animis & viribus æquis;
Non ipſi inter ſe, non nubila, non mare cedit:
Anceps pugna diu, ſtant obnixi omnia contra.
Haud aliter Trojanæ acies, acieſque Latinæ
Concurrunt: hæret pede pes, denſuſque viro vir.
At parte ex alia, quà ſaxa rotantia late
Intulerat torrens: arbuſtaque diruta ripis:
Arcadas, inſuetos acies inferre pedeſtres,
Ut vidit Pallas Latio dare terga ſequaci:
Aſpera queis natura loci dimittere quando
Suaſit equos; unum quod rebus reſtat egenis,
Nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris.
Quo fugitis ſocii? per vos, & fortia facta;
Per ducis Evandri nomen, devictaque bella,
Spemque meam, patriæ quæ nunc ſubit æmula laudis:
Fidite ne pedibus: ferro rumpenda per hoſtes

345. *Curibus.*] Ex urbe Sabinorum, Æn. 7. 710. Poſtquam deſcripſit Virgilius cædem factam ab Ænea, mox narrat cædem Trojanorum, a Clauſo Sabino patratam. Male legunt aliqui *Lauſus*: eſt enim *Lauſus* Mezentii filius; *Clauſus* vero Sabinorum dux, Æn. 7. 707.

350. *Threïcios, Boreæ, &c.*] *Thraces*, Æn. 3. 14. *Boreas* ſeptentrionalis ventus, fingitur Strymonis fuiſſe filius, fluvii Macedoniæ, qui Thraciæ etiam tribuitur, Ecl. 7. 51.

351. *Iſmara.*] Singularis numeri, ut videtur: Thraciæ urbs eſt Servio ad Iſmarum montem, qui non longe eſt ab oſtiis Hebri: *Iſmarus* tamen urbs illa vulgo dicitur, non *Iſmara*. Ptolemæo in Armenia minore ſtatuitur, ad Euphratem.

352. *Haleſus, Auruncæque*, runcorum Italorum dux, a lante occidendus, v. 425. 726. &c. De *Meſſapo*, eq ob Neptunum equi auctor 691. De *Auſonia*, ibid. 54.

361. *Pede pes.*] Pro pedi, vius.

362. *Saxa rotantia.*] Pa *rotata*, ut Georg. 1. 163. *plauſtra*: pro *voluta*.

363. *Arbuſta.*] Non arbuſ ſed loca ipſa arboribus con 1. 40.

371. *Spemque meam, quæ*, pater meus victor ex omni domum remearit: ego, e æmulus, ſperabam me quo que rediturum.

Est via, quà globus ille virûm densissimus urget:
Hac vos & Pallanta ducem patria alta reposcit.
Numina nulla premunt: mortali urgemur ab hoste
Mortales: totidem nobis, animæque: manusque.
Ecce, maris magno claudit nos objice pontus:
Deest jam terra fugæ: pelagus, Trojamne petemus?
Hæc ait, & medius densos prorumpit in hostes.
Obvius huic primum fatis adductus iniquis
Fit Lagus: hunc, magno vellit dum pondere saxum,
Intorto figit telo, discrimina costis
Per medium quà spina dedit: hastamque receptat
Ossibus hærentem. Quem non super occupat Hisbon,
Ille quidem hoc sperans: nam Pallas ante ruentem,
Dum furit, incautum, crudeli morte sodalis,
Excipit: atque ensem tumido in pulmone recondit.
Hinc Helenum petit, & Rhœti de gente vetusta
Anchemolum, thalamos ausum incestare novercæ.
Vos etiam gemini Rutulis cecidistis in arvis,
Daucia, Laride Tymberque, simillima proles,
Indiscreta suis, gratusque parentibus error:
At nunc dura dedit vobis discrimina Pallas.
Nam tibi, Tymbre, caput Evandrius abstulit ensis:
Te decisa suum, Laride, dextera quærit:
Semianimesque micant digiti, ferrumque retractant.
Arcadas accensos monitu, & præclara tuentes
Facta viri, mistus dolor & pudor armat in hostes.
Tum Pallas bijugis fugientem Rhœtea præter
Trajicit: hoc spatium, tantumque moræ fuit Ilo,
Ilo namque procul validam direxerat hastam:
Quam medius Rhœteus intercipit, optime Teuthra,
Te fugiens, fratremque Tyren: curruque volutus
Cædit semianimis Rutulorum calcibus arva.
Ac velut optatò, ventis æstate coortis,
Dispersa immittit sylvis incendia pastor:
Correptis subito mediis, extenditur una

378. *Trojam.*] Novam, seu castra [Tr]ojanorum, Æn. 7. 157.

387. *Tumido in pulmone.*] Et ex na[tu]ra sua, & ob iram ex morte socii [su]sceptam.

389. *Anchemolum, thalamos, &c.*] [N]arrat Servius ex Abieno, Rhœtum [fu]isse Marrubiorum in Italia regem, [qu]i cum Anchemolo filio novercam [su]perinduxisset Casperiam, stuprata [e]a fuit ab ipso Anchemolo, qui pa[tr]is metu ad Turnum fugit.

392. *Indiscreta suis, &c.*] Ita similes [in]ter se fratres, ut à parentibus dis[cer]ni non possent.

394. *Tymbre.*] Dicitur *Tymber* & *Tymbrus*: ut *Evander* & *Evandrus*, Æn. 8. 313.

396. *Ferrumque retractant.*] Convulsis nempe nervis, & aliquo motu subsultuque gladium adhuc attrectantibus.

402. *Teuthra.*] *Teuthras*, *Teuthra*: ut *Æneas*, *Ænea*, vocat. in *a*. *Tyren.*] *Tyres*, *Tyra*: ut *Anchises*, *Anchisa*: accus. in *en*.

404. *Calcibus.*] *Calx*, extrema pars & posterior pedis, talus: unde *calcar*, & *calcare*. De *Rutulis*, Æn. 7. 794.

Dixerat: ac clypeum, tot ferri terga, tot æris,
Cum pellis toties obeat circumdata tauri,
Vibranti cuspis medium transverberat ictu,
Loricæque moras & pectus perforat ingens.
Ille rapit calidum frustra de vulnere telum:
Unâ eâdemque viâ sanguisquê animusque sequun
Corruit in vulnus: sonitum super arma dedere:
Et terram hostilem moriens petit ore cruento.
Quem Turnus super assistens:
Arcades, hæc, inquit, memores mea dicta ref
Evandro: qualem meruit, Pallanta remitto.
Quisquis honos tumuli, quicquid solamen huma
Largior: haud illi stabunt Æneia parvo
Hospitia. Et lævo pressit pede, talia fatus,
Exanimum: rapiens immania pondera baltei,
Impressumque nefas (una sub nocte jugali
Cæsa manus juvenum fœdè, thalamique cruenti,
Quæ bonus Eurytion multo cælaverat auro:

472. *Metas.*] *Finem.* Translatio à metis in circo positis, Æn. 5, 129.

473. *Oculos Rutulorum rejicit arvis.*] *Ad arva.* Sic Æn. 5. 451. *It clamor cœlo.* Hoc autem aspectu favorem suum a Rutulos transtulisse Jupiter significatur, Æn. 1. 530. *Propius res aspice nostras.*

476. *Humeris tegmina summa.*] Summa pars loricæ, quæ humeros tegit: ubi levi vulnere perstrictus est Turnus.

479. *Robur.*] Valdum quodcumque

accepto letali que
sanguis vulgo pe c

494. *Æneia hospi*
neam hospitio excep
8. 154. &c.

497. *Una sub noc*
naus & Ægyptus, F
inter se dissiderent,
ciam abiit: ibique
Argivum: ut frat
ret, quinquaginta
suis filius item quin
dedit. Illæ patr s

In patriam reditus. Ipsos concurrere passus
Haud tamen inter se magni regnator Olympi:
Mox illos sua fata manent majore sub hoste.
Interea soror alma monet succurrere Lauso
Turnum, qui volucri curru medium secat agmen.
Ut vidit socios: tempus desistere pugnâ,
Solus ègo in Pallanta feror, soli mihi Pallas
Debetur: cuperem, ipse parens spectator adesset.
Hæc ait: & socii cesserunt æquore jusso.
At Rutulûm abscessu juvenis tum jussa superba
Miratus, stupet in Turno: corpusque per ingens
Lumina volvit, obitque truci procul omnia visu,
Talibus & dictis it contra dicta tyranni:
Aut spoliis ego jam raptis laudabor opimis
Aut leto insigni: sorti pater æquus utrique est:
Tolle minas. Fatus medium procedit in æquor.
Frigidus Arcadibus coit in præcordia sanguis.
Desiluit Turnus bijugis, pedes apparat ire
Cominus: utque leo, specula cum vidit ab alta
Stare procul campis meditantem prælia taurum,
Advolat: haud alia est Turni venientis imago.
Hunc ubi contiguum missæ fore credidit hastæ:
Ire prior Pallas, si qua fors adjuvet ausum,
Viribus imparibus: magnumque ita ad æthera fatur:
Per patris hospitium, & mensas quas advena adisti,
Te precòr, Alcide, cœptis ingentibus adsis:
Cernat semineci sibi me rapere arma cruenta,
Victoremque ferant morientia lumina Turni.
Audiit Alcides juvenem, magnumque sub imo
Corde premit gemitum, lacrymasque effudit inanes.
Tum genitor natum dictis affatur amicis:
Stat sua cuique dies, breve & irreparabile tempus
Omnibus est vitæ; sed fámam extendere factis,
Hoc virtutis opus. Trojæ sub mœnibus altis
Tot nati cecidere Deûm: quin occidit una.
Sarpedon, mea progenies: etiam sua Turnum

[4]38. *Majore sub hoste.*] Quippe [Lau]sus mox occidendus erat à Turno, [7]87. *Lausus*, ab Ænea, v. 815.
[4]39. *Soror alma.*] Turni soror, Ju[tu]rna Nympha, de qua Æn. 12. 138.
[4]48. *Tyranni.*] Regis, Æn. 7. 266.
[4]49. *Spoliis opimis.*] Quæ dux duci [detr]ahit.
[45]1. *Æquor.*] Est æqua planities, [Æn.] 2. 780.
[4]54. *Speculâ.*] Loco editiore, unde [subje]cta loca despicere & *speculari* [possu]mus.

460. *Hospitium.*] Hercules ex Hispania redux, ab Evandro exceptus hospitio fuerat, auctusque sacrificiis & ara maxima post occisum Cacum, Æn. 8. 269. 271. &c. De *Alcida*, Hercule, ibid. 288.

466. *Tum genitor*, &c.] Jupiter, Herculem filium, pro Pallante morituro deprecantem, cum fata mutare non possit, exemplis consolatur.

471. *Sarpedon*, &c.] Jovis filius ex Laodamia, Lyciæ rex, ad Trojam occisus à Patroclo, Æn. 1. 104.

Fata vocant, metaſque dati pervenit ad ævi.
Sic ait, atque oculos Rutulorum rejicit arvis.
At Pallas magnis emittit viribus haſtam:
Vaginâque cavâ fulgentem diripit enſem.
Illa volans, humeris ſurgunt quà tegmina ſumma;
Incidit: atque viam clypei molita per oras,
Tandem etiam magno ſtrinxit de corpore Turni,
Hic Turnus ferro præfixum robur acuto
In Pallanta diu librans jacit, atque ita fatur:
Aſpice, num mage ſit noſtrum penetrabile telum.
Dixerat: ac clypeum, tot ferri terga, tot æris,
Cum pellis toties obeat circumdata tauri,
Vibranti cuſpis medium tranſverberat ictu,
Loricæque moras & pectus perforat ingens.
Ille rapit calidum fruſtra de vulnere telum:
Unâ eâdemque viâ ſanguiſquê animuſque ſequuntur.
Corruit in vulnus: ſonitum ſuper arma dedere:
Et terram hoſtilem moriens petit ore cruento.
Quem Turnus ſuper aſſiſtens:
Arcades, hæc, inquit, memores mea dicta referte
Evandro: qualem meruit, Pallanta remitto.
Quiſquis honos tumuli, quicquid ſolamen humandi eſt
Largior: haud illi ſtabunt Æneia parvo
Hoſpitia. Et lævo preſſit pede, talia fatus,
Exanimum: rapiens immania pondera baltei,
Impreſſumque nefas (una ſub nocte jugali
Cæſa manus juvenum fœdè, thalamique cruenti)
Quæ bonus Eurytion multo cælaverat auro:

472. *Metas.*] *Finem.* Tranſlatio à metis in circo poſitis, Æn. 5. 288.

473. *Oculos Rutulorum rejicit arvis.*] *Ad arva.* Sic Æn. 5. 451. *It clamor cœlo.* Hoc autem aſpectu favorem ſuum a Rutulos tranſtuliſſe Jupiter ſignificatur, Æn. 1. 530. *Propius res aſpice noſtras.*

476. *Humeris tegmina ſumma.*] Summa pars loricæ, quæ humeros tegit: ubi levi vulnere perſtrictus eſt Turnus.

479. *Robur.*] Validum quodcumque lignum, Georg. 1. 162.

481. *Penetrabile.*] Paſſive vulgo ſignificat, hic active, pro eo quod vim habet penetrandi. Georg. 1. 93. *Penetrabile frigus adurat.*

482. *Ferri terga.*] Proprie de pellibus dicuntur: hic per tranſlationem, de metallorum laminis.

489. *Petit ore cruento.*] Concidit igitur in faciem. *Petit ore*, id eſt, mordet terram, vel ex vindictæ rabie, vel ex luctâ animæ difficile è juvenili corpore erumpentis. Ore cruento, quia accepto letali quocumque vulnere ſanguis vulgo per os effluit.

494. *Æneia hoſpitia.*] Quomodo Æneam hoſpitio exceperit, legitur Æn. 8. 154. &c.

497. *Una ſub nocte jugali, &c.*] Danaus & Ægyptus, Beli regis filii, inter ſe diſſiderent: Danaus in Græciam abiit: ibique occupavit regnum Argivum: ut fratris ſui gratiam iniret, quinquaginta filias ſuas, fratris ſui filiis item quinquaginta uxores dedit. Illæ patris ſui juſſu maritos prima nocte occiderunt, excepta una Hypermneſtra, quæ Lynceo pepercit ſuo. Hinc ſorores illæ apud inferos addictæ ſunt aquis in pertuſum dolium perpetuo infundendis. Danaides dictæ a patre, Belides ab avo.

499. *Eurytion, &c.*] Peritus aliquis artifex. *Cælaverat*, non acu pinxerat: ergo balteus aureis argenteiſque laminis opertus fuit, in quibus hæc cælata fuerant. De verbo *cælo*, Æn. 3. 189.

Quo nunc Turnus ovat spolio gaudetque potitus.
Nescia mens hominum fati sortisque futuræ,
Et servare modum, rebus sublata secundis!
Turno tempus erit, magno cum optaverit emptum
Intactum Pallanta; & cum spolia ista diemque
Oderit. At socii multo gemitu lacrymisque
Impositum scuto referunt Pallanta frequentes.
O dolor, atque decus magnum rediture parenti!
Hæc te prima dies bello dedit, hæc eadem aufert:
Cum tamen ingentes Rutulorum linquis acervos.
Nec jam fama mali tanti, sed certior auctor
Advolat Æneæ: tenui discrimine leti
Esse suos, tempus versis succurrere Teucris.
Proxima quæque metit gladio, latumque per agmen
Ardens limitem agit ferro: te Turne, superbum
Cæde novâ quærens Pallas, Evander, in ipsis
Omnia sunt oculis: mensæ, quas advena primas
Tunc adiit, dextræque datæ Sulmone creatos
Quattuor hic juvenes, totidem, quos educat Ufens,
Viventes rapit: inferias quos immolet umbris,
Captivoque rogi perfundat sanguine flammas.
Inde Mago procul infensam cum tenderet hastam;
Ille astu subit, ac tremebunda supervolat hasta:
Et genua amplectens effatur talia supplex;
Per patrios manes, & spes surgentis Iüli,
Te precor, hanc animam serves natoque patrique.
Est domus alta jacent penitus defossa talenta
Cælati argenti: sunt auri pondera facti
Infectique mihi: non hic victoria Teucrûm
Vertitur: haud anima una dabit discrimina tanta.
Dixerat: Æneas contra cui talia reddit,
Argenti atque auri memoras quæ multa talenta,
Gnatis parce tuis: belli commercia Turnus

503. *Turno tempus erit, cum, &c.*] Cum scilicet ab Ænea victus, & vita tantum non donatus, ad aspectum baltei recrudescente victoris ira, occidetur, Æn. 12. 940.

516. *Mensæ, quas advena, &c.*] Cum ab Evandro exceptus hospitio est, Æn. 8. 154. & junctis dexteris fœdus initum, ib. 467.

519. *Inferias quos immolet umbris, &c.*] *Inferiæ*, sunt munera quæ tumulis mortuorum *inferuntur*: lac, mel, vinum, aqua, flores, excisæ comæ; sanguis victimarum, etiam quandoque humanarum, quæ ex captivis assumebantur. Sic Achilles in funere Patrocli mactat duodecim Trojanos juvenes, eorumque corpora in Patrocli pyram injicit, Iliad. [illegible] 23. 175. Romani deinde, pro humanis illis victimis, gladiatorum certamina circa pyram induxerunt. *Umbras* dixit, plurali numero, pro *umbra*, Pallantis: ut Æn. 5. 81. *Animæque umbræque paternæ.*

524. *Manes.*] Aliquando pro Diis ipsis inferorum sumuntur, Æn. 6. 743. Hic & alibi, pro umbris ipsis, sive animis mortuorum, Georg. 4. 469.

526. *Talenta, &c.*] De talenti valore, Æn. 5. 112. 248.

527. *Facti infectique.*] *Factum aurum* quod in opus conflatum est: *infectum*, quod adhuc in massam compactum.

532. *Parce, &c.*] Serva natis tuis, & tuam in rem abitine: unde parcus

Sustulit ista prior, jam tum Pallante perempto
Hoc patris Anchisæ manes, hoc sentit Iulus.
Sic fatus, galeam lævâ tenet, atque reflexâ
Cervice orantis capulo tenus abdidit ensem.
Nec procul Æmonides, Phœbi Triviæque sacerdos;
Infula cui sacrâ redimibat tempora vittâ:
Totus collucens veste atque insignibus armis.
Quem congressus agit campo, lapsumque superstans
Immolat, ingentique umbrâ tegit: arma Serestus
Lecta refert humeris, tibi, rex Gradive, trophæum.
Instaurant acies, Vulcani stirpe creatus
Cæculus, & veniens Marsorum montibus Umbro.
Dardanides contra furit. Anxuris ense sinistram
Et totum clypei ferro dejecerat orbem.
Dixerat ille aliquid magnum, vimque affore verbo
Crediderat, cœloque animum fortasse ferebat,
Canitiemque sibi & longos promiserat annos.
Tarquitus exultans contrà fulgentibus armis,
Sylvicolæ Fauno Dryope quem Nympha crearat,
Obvius ardenti sese obtulit: ille reductâ
Loricam clypeique ingens onus impedit hastâ:
Tum caput orantis nequicquam & multa parantis
Dicere, deturbat terræ: truncumque repentem
Provolvens, super hæc inimico pectore fatur:
Istic nunc, metuende jace: non te optima mater
Condet humi, patriove onerabit membra sepulcro;
Alitibus linquêre feris, aut gurgite mersum
Unda feret, piscesque impasti vulnera lambent.

dicitur abstinens.

534. *Hoc sentit.*] Hæc est eorum sententia, ut omissis muneribus tuis Pallanta ulciscar.

537. *Phœbi Triviæque sacerdos, &c.*] Dianæ & Apollinis templa & sacra sæpe conjunguntur, ut Æn. 6. 35. De *Phœbo* seu *Apolline*, Ecl. 3. 62. 104. De *Trivia*, Diana, sic à triviis, ubi colebatur, dicta, Æn. 4. 511.

538. *Infula, &c.*] Fascia latior, ex qua minores vittæ dependebant, instar diadematis caput sacerdotum ambiens, Æn. 2. 133.

541. *Umbra tegit.*] Vel super incumbente corpore suo morientem inumbrat, quod inane admodum mihi videtur. Vel potius, mortis tenebris operit, quod congruit cum illo v. 745. *In æternam clauduntur lumina noctem.*

542. *Rex Gradive, trophæum.*] *Gradivus*, Martis nomen, Æn. 3. 35. *Trophæum*, strues armorum ad monimentum victoriæ, Æn. 11. 7.

544. *Cæculus, &c.*] Prænestinorum dux, Æn. 7. 678. *Umbro*, Marsorum ibid. 750.

547. *Dixerat ille aliquid magnum.*] Id est, magicis quibusdam consecrationibus & carminibus adversus vulnera se munierat. Unde Germanus aliique suspicantur legendum esse, *magicum*, non *magnum*.

551. *Sylvicolæ Fauno Dryope, &c.*] *Fauni*, rustica numina, multi fuere, Ecl. 6. 27. Horum aliquo, & Dryope Nympha, natus Tarquitus.

552. *Reductâ loricam, &c.*] Tarquitus longam hastam in Æneam dextra intendebat: Æneas hanc detorsit: quam cum Tarquitus non amitteret manu; inde clypeus ejus hasta transversa impeditus, patentem vulneri locum reliquit.

558. *Patrio.*] Non *paterno*, cum mater Nympha, paterque Faunus immortales essent: sed *patrio*, seu natali in loco: erat enim Italus, at non ex ea Italiæ parte. Operebat [illegible]

Protinus Antæum & Lycam, prima agmina Turni,
Persequitur; fortemque Numam; fulvumque Camertem.
Magnanimo Volscente satum, ditissimus agri
Qui fuit Ausonidum, & tacitis regnavit Amyclis.
Ægæon qualis, centum cui brachia dicunt
Centenasque manus, quinquaginta oribus ignem
Pectoribusque arsisse: Jovis cum fulmina contra
Tot paribus streperet clypeis, tot stringeret enses.
Sic toto Æneas desævit in æquore victor,
Ut semel intepuit mucro. Quin ecce Nyphæi
Quadrijuges in equos adversaque pectora tendit:
Atque illi longe gradientem & dira frementem
Ut videre, metu versi, retroque ruentes,
Effunduntque ducem, rapiuntque ad litora currus.
Interea bijugis infert se Lucagus albis
In medios, fraterque Liger: sed frater habenis
Flectit equos, strictum rotat acer Lucagus ensem.
Haud tulit Æneas tanto fervore furentes:
Irruit, adversâque ingens apparuit hastâ.
Cui Liger;
Non Diomedis equos, non currum cernis Achillis,

[...]ulcro: commutatio est, pro *onerabit* *[...]ulorum membris*. Sic Æn. 1. 119. *[...]a cadis onerarat Acestes*.
[5]62. *Numam.*] Jàm Numam occi[...]unt Nisus & Euryalus, Æn. 9. 454. [...] vellicatur Virgilius apud Ma[...]bium, quasi parum memor. Quasi [...] in tanto exercitu duo ejusdem [...]inis esse non potuerint?
[5]63. *Volscente.*] Qui à Niso occisus [...]rat, Æn. 9. 438.
[5]64. *Tacitis Amyclis.*] *Amyclæ*, [...]s fuit Peloponnesi, Lacedæmoni vicina, ut pars ejus à quibusdam [...]ita sit. Hinc profecti coloni ur[...]n in Italia cognominem condide[...]t, in Auruncis, inter Tarracinam [C]aietam: ad lacum, qui deinde [Am]yclanus, postea *Fundanus* dictus, nunc *lago di Fondi*. Urbs illa [...]diu deleta erat tempore Virgilii: à serpentibus juxta Plinium & [Sol]inum; vel à finitimis juxta Cice[ro]n. *Tacitæ* autem dicuntur Amy[clæ] ex eodem Cicerone, vel quod [pro]pter nimiam modestiam injurias à [fin]itimis acceptas cum tacerent ac [dissi]mularent, ab iisdem oppressæ [...]: vel ex Servio, quia cum Pytha[gori]cam sectam sequerentur, quæ [qu]inquennale silentium servari, & ab [anim]alium cæde abstineri jubebat; [se]rpentibus è vicina palude erum[pent]ibus, quos occidere nefas puta[bant], *deletæ sunt*.

565. *Ægæon.*] Gigas, cœli & Telluris filius, ex Hesiodo in Theog. v. 147. *Ægæon* apud homines dictus, *Briareus* apud Deos, ex Homero Iliad. 1. 403. manibus centum, capitibus quinquaginta instructus. Jovis hostis hic dicitur, quales Gigantes cæteri. Tamen Homerus loco citato ait eum Thetidis impulsu opem Jovi tulisse, adversus Neptunum, Junonem & Palladem, cum Dii alii adversus Jovem, propter ejus jactantiam, rebellassent. Ideo apud inferos non torquetur, sed sedet quasi satelles in vestibulo, Æn. 6. 287.

575. *Bijugis.*] A nominativo *bijugus*: dicitur enim *bijugis* tertiæ declin. & *bijugus* secundæ, unde infra, v. 587. *Admonuit bijugos*.

581. *Non Diomedis equos, &c.*] Non ii sumus hostes, quorum è manibus elabi possis: ut elapsus es è Diomedis manibus, Venere peplum suum obtendente, ut diximus supra, v. 82. ex Homero, Iliad. 5. 311. Aut è manibus Achillis, Neptuno te pugnæ subducente, ut diximus Æn. 4. 182. ex Homero, Iliad. 20. 321. Sed jam vitæ terminum attigisti. Porro *equi Diomedis* non illi sunt, quos Rheso abstulit, de quibus Æn. 1. 756. sed equi quicumque Diomedis. Quippe Rhesi equos rapit Diomedes Iliad. 10. 498. cum Ænea autem è curru pugnaverat jam Iliad. 5. 311. De Diomede, Æn. 11. 101.

Aut Phrygiæ campos; nunc belli finis & ævi
His dabitur terris. Vesano talia late
Dicta volant Ligeri, sed non & Troïus heros
Dicta parat contrà; jaculum nam torquet in hostem.
Lucagus, ut pronus pendens in verbera telo
Admonuit bijugos, projecto dum pede lævo
Aptat se pugnæ; subit oras hasta per imas
Fulgentis clypei, tum lævum perforat inguen.
Excussus curru moribundus volvitur arvis.
Quem pius Æneas dictis affatur amaris;
Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum
Prodidit, aut vanæ vertere ex hostibus umbræ:
Ipse rotis saliens juga deseris. Hæc ita fatus,
Arripuit bijugos. Frater tendebat inermes
Infelix palmas, curru delapsus eodem;
Per te, per qui te talem genuere parentes,
Vir Trojane, sine hanc animam, & miserere precantis.
Pluribus oranti Æneas: haud talia dudum;
Dicta dabas; morere, & fratrem ne desere frater.
Tum latebras animæ pectus mucrone recludit.
Talia per campos edebat funera ductor
Dardanius; torrentis aquæ vel turbinis atri
More furens. Tandem erumpunt & castra relinquunt
Ascanius puer & nequicquam obsessa juventus.
Junonem interea compellat Juppiter ultro;
O germana mihi atque eadem gratissima conjux!
Ut rebare, Venus (nec te sententia fallit)
Trojanas sustentat opes? non vivida bello
Dextra viris, animusque ferox, patiensque pericli?
Cui Juno summissa; quid, ô pulcherrime conjux,
Sollicitas ægram & tua tristia dicta timentem?
Si mihi, quæ quondam fuerat, quamque esse decebat,
Vis in amore foret; non hoc mihi namque negares

De *Achille*, Æn. 1. 103. De *Phrygia*, ubi Troas, ibid. 385.

589. *Inguen.*] Pars est illa corporis, qua femur, imo ventri vicinum, complicatur.

603. *Turbinis.*] *Turbo*, ventus est repentino impetu universa *perturbans*, ex Apuleio: Græcis *τυφών*.

604. *Castra.*] Urbem obsessam, Æn. 7. 157.

607. *Germana, &c.*] Cur Juno dicatur Jovis & *soror & conjux*, Æn. 1. 51.

609. *Non vivida bello, &c.*] Existimant aliqui dictum id a Jove simpliciter: nullam inesse virtutem Trojanis, nisi quæ in uno Veneris auxilio posita sit. Sed hoc durius. Quare Servius putat ironiam esse, cujus vera sententia sit: non Veneris [illegible] nis, sed vividam bello [illegible] virtutemque succurrere. [illegible] Venus ab Ænea vulnera de[illegible] v. 331. hæc tamen ipsius [illegible] unum Æneam pertinebat; cæteros item duces, qui pr[illegible] multa fortiter patrabant. [illegible] r[illegible]s, potentiam, Æn. 9. 53[illegible] *nituntur opum vi.*

612. *Sollicitas ægram.*] Lace[illegible] jurgas, ludis. Et h[illegible] firmatu[illegible] sententia de [illegible] Jovis.

614. *Vis in amore, &c.*) Si apud te possem amore meo, [illegible] olim poteram: non hoc mihi [illegible] ut Latini quoque virtute a[illegible] mo superiores essent.

615. O[illegible]

Omnipotens; quin & pugnæ subducere Turnum,
Et Dauno possem incolumem servare parenti.
Nunc pereat; Teucrisque pio det sanguine pœnas.
Ille tamen nostrâ duducit origine nomen;
Pilumnusque illi quartus pater & tua largâ
Sæpe manu multisque oneravit limina donis.
Cui rex ætherei breviter sic fatur Olympi:
Si mora præsentis leti tempusque caduco
Oratur juveni; meque hoc ita ponere sentis;
Tolle fugâ Turnum, atque instantibus eripe fatis:
Hactenus indulsisse vacat. Sin altior istis
Sub precibus venia ulla latet, totumque moveri
Mutarive putas bellum, spes pascis inanes.
Cui Juno illacrymans: quid si, quod voce gravaris,
Mente dares; atque hæc Turno rata vita maneret?
Nunc manet insontem gravis exitus: aut ego veri
Vana feror: quod ut ô potius formidine falsâ
Ludar; & in melius tua, qui potes, orsa reflectas.
Hæc ubi dicta dedit, cœlo se protinus alto
Misit, agens hyemem nimbo succincta per auras;
Iliacamque aciem & Laurentia castra petivit.
Tum Dea nube cavâ tenuem sine viribus umbram,
In faciem Æneæ (visu mirabile monstrum)
Dardaniis ornat telis: clypeumque jubasque
Divini assimulat capitis, dat inania verba,
Dat sine mente sonum gressusque effingit euntis.
Morte obitâ quales fama est volitare figuras,
Aut quæ sopitos deludunt somnia sensus.
At primas læta ante acies exultat imago,
Irritatque virum telis, & voce lacessit.
Instat cui Turnus, stridentemque eminus hastam

618. *Nostrâ origine.*] *Divinâ.* Et erò Pilumnus à quibusdam dicitur ovis fuisse filius: quod tamen parum huic Junonis orationi convenit. Neque enim cara esse potuit Junoni stirps Pilumni, si Jovis ex pellice filius fuit. Igitur ad ignotam aliam, ad divinam tamen originem referendus est. De *Pilumno*, quarto patre Turni, supra, v. 76.

625. *Hactenus indulsisse vacat.*] Fuit opinio veterum, fata omnino impediri ne à Jove quidem posse tamen aliquantum differri: ut diximus Æn. 1. 243.

628. *Quid si quod voce gravaris, &c.*] Timet Juno ne parum sincerè ex animo permiserit Jupiter, vitam Turni, dilata morte servari.

631. *Veri vana.*] *Ignara, inscia,* Æn. 440. *Veri effœta senectus.*

632. *Potes.*] Potest Jupiter fata reflectere: vel differendo, vel conditionem aliquam, unde illa pendent, impediendo, Æn. 1. 243.

634. *Hyemem.*] Tempestatem, Æn. 1. 128. De *Laurento*, urbe Latina, Æn. 7. 63.

636. *Tum Dea nube cava, &c.*] Ex Homero, Iliad. 5. 449. Cum Venus, Diomedi in Æneam irruenti frustra peplum obtendens, ab ipso Diomede vulnerata fuisset, currumque Æneæ commisisset Apollini: Apollo, Ænea subducto, simulacrum eidem persimile hostibus opposuit. Idem hic præstat Juno; non quidem ut Æneam, sed ut Turnum Æneæ subducat; urgentibus è litore, erumpentibus ex urbe Trojanis.

638. *Jubas.*] Galeæ cristas, è jubis equinis, Æn. 3. 468.

Conjicit: illa dato vertit vestigia tergo.
Tum vero Ænean aversum ut cedere Turnus
Credidit, atque animo spem turbidus hausit inanem:
Quo fugis, Ænea? thalamos ne desere pactos:
Hac dabitur dextrâ tellus quæsita per undas
Talia vociferans sequitur, strictumque coruscat
Mucronem: nec ferre videt sua gaudia ventos.
Forte ratis, celsi conjuncta crepidine saxi,
Expositis stabat scalis & ponte parato.
Quâ rex Clusinis advectus Osinius oris.
Huc sese trepida Æneæ fugientis imago
Conjicit in latebras: nec Turnus segnior instat,
Exuperatque moras, & pontes transilit altos.
Vix proram attigerat: rumpit Saturnia funem,
Avulsamque rapit revoluta per æquora navem.
Illum autem Æneas absentem in prælia poscit:
Obvia multa virûm demittit corpora morti.
Tunc levis haud ultra latebras jam quærit imago,
Sed sublime volans nubi se immiscuit atræ;
Cum Turnum medio interea fert æquore turbo.
Respicit ignarus rerum, ingratusque salutis:
Et duplices cum voce manus ad sidera tendit:
Omnipotens genitor, tanton' me crimine dignum
Duxisti? & tales voluisti expendere pœnas?
Quo feror! unde abii? quæ me fuga, quemve reducet?
Laurentesne iterum muros aut castra videbo?
Quid manus illa virûm, qui me meaque arma secuti?
Quosque, nefas, omnes infanda in morte reliqui?
Et nunc palantes video, gemitumque cadentum
Accipio. Quid agam? aut quæ jam satis ima dehiscat
Terra mihi? vos ô potius miserescite; venti:
In rupes: in saxa, volens vos Turnus adoro,

650. *Hac dabitur &c.*] Amarus jocus: significat enim, se humi dejecturum Æneam, & morti daturum.

651. *Coruscat mucronem.*] Neutrum verbum, Virgilio sæpe activum, Æn. 5. 642.

652. *Nec ferre videt, &c.*] Nec videt hostem, cujus ob fugam exultat, umbram inanem esse, quæ vento rapitur.

653. *Crepidine.*] *Crepido*, est summitas ripæ, vel abrupti saxi. *Crepidine*, pro *crepidini*: ut supra, v. 361. *Hæret pede pes*, pro *pedi*.

655. *Clusinis advectus Osinius oris, &c.*] De illo Clusii rege, & urbe *Clusio*, supra, v. 166.

664. *Sublime volans.*] In sublime: adverbii more. Sic Georg. 1. 320. Se- *getem ab radicibus imis sublim-* *sam eruerent.*

666. *Ingratusque salutis.*] enim Jovem, cujus permissu nisque opera servatus fuerat

668. *Crimine dignum.*] *Li-* admitterem tantum scelus; q meos in pugna deserere.

670. *Quemve reducet?*] Qu reducet? quanta ignaviæ lat latum?

671. *Laurentes muros.*] Ur tini regis, Æn. 7. 63. *Castra*: vel Trojanorum.

674. *Palantes video.*] *Pala-* *gos*: quasi *planantes*: a πλανῶ *vagor*: unde & *planeta*, vag

677. *Adoro.*] Ventos scil quorum divinitate, Æn. 3. 5

Ferte ratem, sævisque vadis immittite syrtis:
Quo neque me Rutuli, neque conscia fama sequatur.
Hæc memorans: animo nunc huc nunc fluctuat illuc;
An sese mucrone ob tantum dedecus amens
Induat, & crudum per costas exigat ensem;
Fluctibus an jaciat mediis, & litora nando
Curva petat: Teucrûmque iterum se reddat in arma.
Ter conatus utramque viam: ter maxima Juno
Continuit, juvenemque animo miserata repressit.
Labitur alta secans, fluctuque æstuque secundo:
Et patris antiquam Dauni defertur ad urbem.
At Jovis interea monitis Mezentius ardens
Succedit pugnæ, Teucrosque invadit ovantes.
Concurrunt Tyrrhenæ acies, atque omnibus uni,
Uni odiisque viro telisque frequentibus instant.
Ille, velut rupes vastum quæ prodit in æquor,
Obvia ventorum furiis, expostaque ponto,
Vim cunctam atque minas perfert cœlique marisque,
Ipsa immota manens: prolem Dolichaonis Hebrum
Sternit humi: cum quo Latagum, Palmumque fugacem.
Sed Latagum saxo atque ingenti fragmine montis
Occupat os faciemque adversam: poplite Palmum
Succiso volvi segnem sinit: armaque Lauso
Donat habere humeris, & vertice figere cristas.
Necnon Evantem Phrygium, Paridisque Mimanta
Æqualem comitemque: unâ quem nocte Theano
In lucem genitori Amyco dedit; & face prægnans
Cisseis regina Parin creat: urbe paternâ
Occubat, ignarum Laurens habet ora Mimanta.

678. *Syrtis.*] Ita lego cum Servio, in *syrtes*: ne fit obscurior structura. *rtis*: locus quilibet arenosus in ma-, Æn. 1. 115.
681. *Sese mucrone ... induat.*] Commutatio, pro, *mucronem induat*, *veat*, *abdatque corpore*. Sic Cæsar, de llo Gall. l. 7. *Se ipsi acutissimis llis induebant.*
682. *Crudum ensem.*] *Cruentum*: m *cruor*, est sanguis effusus venis jam frigescens, à κρύος *frigidus*: ruore *cruentus*, & *crudus*, qui adc est in cruore: à *crudo*, *crudelis*; ut ido, *fidelis*.
685. *Viam.*] Modum utrumque conlendi decori suo.
688. *Urbem.*] *Ardeam*, Dauni & rni regiam, Rutulorum caput, n. 7. 410.
690. *Ovantes.*] Successu exultan-, & quasi jam triumphantes, Æn. 189.
691. *Tyrrhenæ acies.*] Pars ea Etruscarum gentium, quæ Mezentium regem ob immanitatem ejecerant, & Æneæ in auxilium venerant: supra, v. 163. Æn. 8. 478.
703. *Theano.*] In secundo casu, *Theanus*: Amyci Trojani uxor. à Taubmanno Hecubæ soror dicitur, ideo, quia Cissei Thraciæ regis filia vocatur ab Homero, Iliad. 6. 299. & 11. 224. Hecuba autem *Cisseis* à Virgilio & à quibusdam aliis appellatur: At Homerus Hecubam, non Cissei Thracis, sed Dymantis Phrygis filiam fuisse ait, Iliad. 16. 718. Et Theano, uxorem Antenoris & Minervæ sacerdotem: Iliad. 6. 299. Igitur, neque Theano soror Hecubæ fuit; neque Theano Virgiliana, eadem est atque Homerica, sed nomen à Virgilio fictum. Quomodo Hecuba, cum Parin utero ferret, facem gestare se somniaverit, Æn. 1. 31.
706. *Occubat, ignarum, &c.*] Prima pars ad Parin pertinet, quia ad Tro-

Ac velut ille canum morſu de montibus altis
Actus aper (multos Veſulus quem pinifer annos
Defendit, multoſque palus Laurentia) ſylvâ
Paſtus arundineâ: poſtquam inter retia ventum eſt,
Subſtitit, infremuitque ferox, & inhorruit armos:
Nec cuiquam iraſci propiuſve accedere virtus,
Sed jaculis tutiſque procul clamoribus inſtant:
Ille autem impavidus partes cunctatur in omnes,
Dentibus infrendens, & tergo decutit haſtas.
Haud aliter, juſtæ quibus eſt Mezentius iræ,
Non ulli eſt animus ſtricto concurrere ferro;
Miſſilibus longe & vaſto clamore laceſſunt.
Venerat antiquis Coritide finibus Acron,
Grajus homo, infectos linquens profugus hymenæos.
Hunc ubi miſcentem longe media agmina vidit,
Purpureum pennis & pactæ conjugis oſtro:
Impaſtus ſtabula alta leo ceu ſæpe peragrans,
(Suadet enim veſana fames) ſi forte fugacem
Conſpexit capream, aut ſurgentem in cornua cervum;
Gaudet hians immane, comaſque arrexit, & hæret
Viſceribus ſuper accumbens lavit improba teter

jam à Philoctete occiſus eſt: ſecunda ad Mimanta, qui in campis Laurentibus occiditur. Quare Pierius aliique ſic locum hunc reſtituunt: *urbe paterna occubat hic, earum Laurens habet ora Mimanta.* Sed contra eſt, quod antiqui interpretes omnino *ignarum* legerint: Gellius imprimis, qui *ignarum* paſſive interpretatur, pro *ignotum*: ut apud Ovid. Metam. l. 7. 403. *Jamque aderat Theseus, proles ignara parenti.* Sed hic nihil opus eſt ad paſſivam illam vim confugere: cum active ſignificare poſſit, *ignarum caſus ſui*, id eſt, *ignorantem ſe tali caſu & loco moriturum.* De *Laurente litore*, Æn. 7. 63.

707. *Ac velut ille, &c.*] *Ille*, frequenter abundat in Virgilianis comparationibus, & magnum aliquid ac ſingulare ſignificat; *Ille aper*, id eſt, *magnus aliquis aper.* Sic Æn. 12. 5. *Pœnorum qualis in arvis, ſaucius ille gravi venantum vulnere pectus, jamdudum movet arma leo.*

708. *Veſulus.*] Mons altiſſimus Alpium maritimarum, ad occidentem Liguriæ, nunc *monte Viſo*: in eo ſunt Padi fontes, *du Po.*

709. *Palus Laurentia.*] Inter Tyberis oſtia urbemque Laurentum, ſecundum litus Tyrrheni maris: qui tractus ſylvis & paludibus arundinetiſque aſper olim fuit, ubi frequentes apri memorantur à poëtis; hinc ſylva

hac arundinea, id eſt paluſtri gilio appellatur: teſtaturqu rius, loci ſpeciem nunc a non admodum differre, imm infeſtam eſſe.

714. *Partes cunctatur in* Moram facit ac ſubſiſtit, u ſe in omnes partes.

716. *Quibus Mezentius ir* modo diximus: *eſſe odio. Ju* illa Etruſcorum ira, ob Mezentii crudelitatem: Æ

719. *Antiquis Coriti de fin* *ritus*, nunc *Cortona*; urbs in parte Tuſciæ, circa Traſin cum, *antiquis finibus*: quia Dardani patre fundata, à jani originem duxerunt. Æ

720. *Grajus homo.*] Græc qui Coriti, ſeu Cortonæ c *Profugus* ad Tarchontem & cauſam non affert poëta. *naeo*, nuptiarum præſide Georg. 3. 60.

722. *Pennis & oſtro.*] *Pen* *reis*: ut Georg. 2. 192. *Pate* *& auro.* Sunt *penna*, criſt è plumis avium purpureo c ctis, Æn. 3. 468. Munus a à ſponſa datum abeunti, amoris. *Oſtrum*, purpura expreſſa. Georg. 2. 506.

727. *Lavit.*] Prima brevi. eſt temporis, à lavere: prin præteriti eſt temporis, à l

Ora cruor:
Sic ruit in densos alacer Mezentius hostes.
Sternitur infelix Acron, & calcibus atram
Tundit humum expirans, infractaque tela cruentat.
Atque idem fugientem haud est dignatus Oroden
Sternere, nec jactâ cæcum dare cuspide vulnus:
Obvius adversoque occurrit, seque viro vir
Contulit; haud furto melior, sed fortibus armis.
Tum super abjectum posito pede nixus & hastâ:
Pars belli haud temnenda, viri, jacet altus Orodes.
Conclamant socii, lætum pæana secuti.
Ille autem expirans: non me quicunque es, inulto,
Victor, nec longum lætabere: te quoque fata
Prospectant paria, atque eadem mox arva tenebis.
Ad quem subridens mixtâ Mezentius irâ:
Nunc morere: ast de me Divûm pater atque hominum rex
Viderit. Hoc dicens, eduxit corpore telum:
Olli dura quies oculos & ferreus urget
Somnus in æternam clauduntur lumina noctem.
Cædicus Alcathoum obtruncat: Sacrator Hydaspen:
Partheniumque Rapo, & prædurum viribus Orsen,
Messapus Cloniumque, Lycaoniumque Ericeten;
Illum, infrænis equi lapsu tellure jacentem;
Hunc peditem pedes. Et Lycius processerat Agis,
Quem tamen haud expers Valerus virtutis avitæ
Dejicit, Atronium Salius; Saliumque Nealces,
Insignis jaculo & longè fallente sagittâ.
Jam gravis æquabat luctus & mutua Mavors
Funera cædebant pariter, pariterque ruebant
Victores victique; neque his fuga nota, neque illis.
Dii Jovis in tectis iram miserantur inanem
Amborum, & tantos mortalibus esse labores.

733. *Cæcum vulnus.*] Ab Orode non prævisum; quia à tergo, quasi clam, ex insidiis; seu, ut mox ait, *furto*.

738. *Pæana secuti.*] *Pæan*, carmen triumphale: quod inceptum à Mezentio, socii persequuuntur. De ea voce, Æn. 6. 657.

741. *Eadem mox arva tenebis*] Prosternendus & occidendus ab Ænea, infra v. 894.

743. *Divûm pater atque hominum r.*] Quem vos talem esse creditis: notat Servius. Jocatur enim impius Mezentius in Deos, qui infra 773. nullum invocat ad pugnam Deum, præter dextram suam & arma: *dextra mihi Deus, & telum quod missile libro.*

747. *Cædicus, &c.*] Reprehendunt Grammatici, quod nomina permiscuerit. Produnt se tamen ipsa per se, quorum, & qualia sint: Latina quippe, *Cædicus, Sacrator, Rapo, Messapus, Salius*, &c. Græca, seu Phrygia & Trojana, *Alcathous, Hydaspes, Parthenius, Orses*, &c.

749. *Lycaonium Ericeten.*] Vel *Lycaonis* filium: vel è *Lycaonia*, minoris Asiæ regione mediterranea: inter Cappadociam, Pisidiam, & Ciliciam.

751. *Lycius Agis.*] E *Lycia*, minoris Asiæ regione, meridiali & maritima: inter Cariam ab occidente, & Ciliciam ab oriente.

754. *Longe fallente sagittâ.*] Eminus incautos feriente: *Mavors*, Martis nomen, quia magna vertit: Ecl. 9. 12. *Venus*, Æn. 1. 260. *Juno*, Saturni filia, Æn. 1. 27. 50.

Hinc Venus, hinc contrà spectat Saturnia Juno.
Pallida Tisiphone media inter millia sævit.
At vero ingentem quatiens Mezentius hastam
Turbidus ingreditur campo: quàm magnus Orion,
Cum pedes incedit medii per maxima Nerei
Stagna viam scindens, humero supereminet undas;
Aut summis referens annosam montibus ornum,
Ingrediturque solo, & caput inter nubila condit.
Talis se vastis infert Mezentius armis.
Huic contra Æneas, speculatus in agmine longo,
Obvius ire parat. Manet imperterritus ille,
Hostem magnanimum opperiens, & mole suâ stat:
Atque oculis spatium emensus quantum satis hastæ:
Dextra mihi Deus, & telum, quod missile libro,
Nunc adsint. Voveo prædonis corpore raptis
Indutum spoliis ipsum te, Lause, trophæum
Æneæ. Dixit, stridentemque eminus hastam
Jecit: at illa volans clypeo est excussa, proculque
Egregium Anthorem latus inter & ilia figit:
Herculis Anthorem comitem, qui missus ab Argis
Hæserat Evandro, atque Italâ consederat urbe.
Sternitur infelix alienó vulnere, cœlumque
Aspicit, & dulces moriens reminiscitur Argos.
Tum pius Æneas hastam jacit: illa per orbem
Ære cavum triplici, per linea terga, tribusque
Transiit intextum tauris opus: imaque sedit
Inguine; sed vires haud pertulit. Ocius ensem

761. *Tisiphone.*] Una è tribus Furiis, Æn. 6. 572. Georg. 3. 552. Nomen à *τίω ulciscor*, & *φόνος cædes*.

763. *Orion.*] De eo multa fabulosa congerit hic Servius: sed omnino arbitror poëtam explicandum de ejus specie cœlesti: maximum enim sidus est, stellis constans sex & quinquaginta luce diffusis: pingitur accinctus gladio & clavam intendens. Unde cum mari navigantibus oritur, videtur mare medium secare: mox humeris, deinde toto corpore è fluctibus emergens. Sic quoque in terra degentibus, videtur ex horisonte ad summum usque cœlum pergere. *Ornus annosa*, clava est, qua instructus pingitur. *Ornus* arbor, fraxinus sylvestris. *Nereus*, marinum numen, Ecl. 6. 35. *Nerei stagna*: humilior expressio maris, quam auget addendo, *maxima*: ut Æn. 1. 122. *Nantes in gurgite vasto.*

773. *Dextra mihi Deus.*] Nam ubique *Contemptor Divum Mezentius*: Æn. 7. 648.

775. *Ipsum te, Lause, trophæum*, &c.] Solent victores truncum arboris eligere, quem spoliis onerent; idque *trophæum* appellant. Mezentius vovet, non truncum arboris, sed Lausum ipsum filium suum trophæi loco sibi futurum. id est, se daturum, & quasi consecraturum filio spolia Æneæ.

778. *Anthorem.*] Non ab *Anthor, Anthoris*: brevis enim esset media syllaba: ut in *Hector, Hectoris*; *Nestor, Nestoris*. Igitur ab *Anthores, Anthoris*: ut *Diores, Dioris*. unde *Anthorem*, sicut *Diorem*, Æn. 12. 509. Ita Servius. De *Argis*, urbe Peloponnesi, Æn. 1. 288. De *Hercule* apud Evandrum excepto, Æn. 8. 200.

780. *Italâ urbe.*] *Pallanteo*, Evandri regia, Æn. 8. 51.

784. *Linea terga.*] Supra, v. 482. Ferri terga id est, plexus villosi. *Lino* autem, sive *linteo* tegebantur ærea etiam scuta, ut iis intus etiam præ[...]ctura posset: ex Servio. De inguine, supra, v. 589.

Æneas, viso Tyrrheni sanguine lætus:
Eripit à femore, & trepidanti fervidus instat.
Ingemuit cari graviter genitoris amore,
Ut vidit, Lausus; lacrymæque per ora vol[illegible]
Hic mortis duræ casum, tuaque optima [illegible]
Si qua fidem tanto est operi latura vetustas,
Non equidem, nec te, juvenis memorande, silebo.
Ille pedem referens, & inutilis, inque ligatus
Cedebat: clypeoque inimicum hastile trahebat:
Prorupit juvenis, seseque immiscuit armis.
Jamque assurgentis dextrâ, plagamque ferentis
Æneæ subiit mucronem: ipsumque morando
Sustinuit: socii magno clamore sequuntur,
Dum genitor nati parmâ protectus abiret:
Telaque conjiciunt: proturbantque eminus hostem
Missilibus: furit Æneas, tectusque tenet se.
Ac velut, effusâ si quando grandine nimbi,
Præcipitant, omnis campis diffugit arator,
Omnis & agricola, & tutâ latet arce viator,
Aut amnis ripis, aut alti fornice saxi,
Dum pluit; in terris ut possint, sole reducto,
Exercere diem: sic obrutus undique telis
Æneas, nubem belli, dum detonet, omnem
Sustinet: & Lausum increpitat, Lausoque minatur:
Quo moriture ruis? majoraque viribus audes?
Fallit te incautum pietas tua. Nec minus ille
Exultat demens. sævæ jamque altius iræ
Dardanio surgunt ductori, extremaque Lauso
Parcæ fila legunt. Validum namque exigit ensem
Per medium Æneas juvenem, totumque recondit.
Transiit & parmam mucro, levia arma minacis,
Et tunicam, molli mater quam neverat auro:
Implevitque sinum sanguis: tum vita per auras
Concessit mœsta ad manes, corpusque reliquit.

788. *Femore.*] *Femur* & *femen*, promiscue sumuntur: tamen proprie *femen*, pars est interior; *femur*, exterior. Aiunt aliqui solum dici *femur*, in nominativo: cujus genitivus sit *femoris* vel *feminis*: leguntque hic, *femine*.

794. *Inque ligatus, &c.*] Æneæ hastili, per clypeum in inguen impacto, cum ipso clypeo quasi illigatus.

796. *Prorupit juvenis.*] Sic restituimus ex Romano apud Pierium codice: alias *proripuit*.

800. *Parma.*] Brevis clypeus, rotundus, & undique *par*: *velitum* apud Romanos ob levitatem proprius, Æn. 9. 548. unde infra, v. 817. *Parmam levia arma.*

809. *Nubem belli, dum detonet, omnem sustinet.*] Ita Pierius legit, ex vetustissimo Romano codice: cum vulgo corrupte legatur: *nubem belli dum detinet, omnes sustinet.* Firmat Romanam lectionem Servius cum sic interpretatur: *Bellantum impetum sustinet, dum deferveat.*

815. *Parcæ.*] Tres, quæ fusis hominum sortes evolvunt, Æn. 1. 26.

818. *Tunicam.*] De ea veste interiore, Æn. 9. 616.

820. *Manes.*] Inferorum Dii sunt, vel animæ mortuorum, Æn. 6. 743.

At vero ut vultum vidit morientis & ora,
Ora modis Anchisiades pallentia miris:
Ingemuit miserans graviter, dextramque tetendit:
Et mentem [illegible]riæ subiit pietatis imago:
Quid tib[illegible]miserande puer, pro laudibus istis,
Quid piu[illegible] tantâ dabit indole dignum?
Arma, quibus lætatus, habe tua: teque parentum
Manibus, & cineri, si qua est ea cura remitto.
Hoc tamen infelix miseram solabere mortem:
Æneæ magni dextrâ cadis. Increpat ultro
Cunctantes socios, & terrâ sublevat ipsum,
Sanguine turpantem comptos de more capillos.
Interea genitor Tyberini ad fluminis undam
Vulnera siccabat lymphis, corpusque levabat,
Arboris acclinis trunco; procul ærea ramis
Dependet galea, & prato gravia arma quiescunt.
Stant lecti circum juvenes; ipse æger, anhelans
Colla fovet, fusus propexam in pectore barbam.
Multa super Lauso rogitat; multosque remittit
Qui revocent, mœstique ferant mandata parentis.
At Lausum socii exanimum super arma ferebant
Flentes, ingentem, atque ingenti vulnere victum.
Agnovit longe gemitum præsaga mali mens;
Canitiem immundo deformat pulvere, & ambas
Ad cœlum tendit palmas, & corpore inhæret:
Tantane me tenuit vivendi, nate, voluptas;
Ut pro me hostili paterer succedere dextræ
Quem genui? tua-ne hæc genitor per vulnera servor,
Morte tua vivens? heu! nunc misero mihi demum
Exilium infelix, nunc alte vulnus adactum.
Idem ego, nate; tuum maculavi crimine nomen;
Pulsus ob invidiam solio sceptrisque paternis.
Debueram patriæ pœnas, odiisque meorum

832, *De more.*] Juvenum: qui, ut & mulieres, capillos certa lege componebant, ut videre est in antiquis statuis. De *Tyberino* fluvio, Æn. 8. 330.

835. *Acclinis.*] Vulgo *acclivis*: sed emendant Turnebus, Lambinus, Casaubonus, &c. ut & *reclinis* pro *reclivis*: à voce antiqua & Lucretiana, *clino*. Cæsar de bello Gal. l. 6. *His sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant: atque ita paulummodo acclinatæ quietem capiunt.* Dicitur tamen *proclivis*, non *proclinis*: à *clivo*, quæ inclinatio est & devexitas montis. Ego existimo, sicut *clivus* à *clino* dictus est, quod apud omnes constat; ita potuisse dici *acclivis* & *reclivis*, etiamsi à clino deriventur.

835: *Procul.*] Servius aliique [illegible] probant, *procul*, significare *ju*[illegible] itemque ex illo Ecl. 6. 16. *Serta pro*[illegible] *cul tantum capiti delapsa jace*[illegible] Ego in eam opinionem adduci [illegible] possum, & puto, *procul*, non quid[illegible] longam semper distantiam; sed [illegible] quam saltem significare.

849. *Heu nunc misero mihi*, [illegible] Non me movit huc usque, aut [illegible] minæ exilii, aut dolor inflicti ab [illegible] nea vulneris, quandiu te ul[illegible] superesse putavi, nunc, &c.

852. *Ob invidiam.*] Non, *ob* [illegible] ne merito expulsus esse videatur, inquit Servius. Male, cum profite[illegible] tur se *criminis* reum *debere* [illegible] patriæ. Forrasse *ob invidiam* dicit, Omn[illegible]

Omnes per mortes animam sontem ipse dedisse;
Nunc vivo, neque adhuc homines lucemque relinquo.
Sed linguam. Simul hæc dicens, attollit in ægrum
Se femur; &, quanquam vis alto vulnere tardat,
Haud dejectus equum duci jubet, hoc decus illi,
Hoc solamen erat; bellis hoc victor abibat
Omnibus; alloquitur mœrentem, & talibus infit;
Rhœbe, diu; res si qua diu mortalibus ulla est,
Viximus: aut hodie victor spolia illa cruenta
Et caput Æneæ referes, Lausique dolorum
Ultor eris mecum; aut, aperit si nulla viam vis,
Occumbes pariter neque enim, fortissime, credo
Jussa aliena pati & dominos dignabere Teucros.
Dixit: & exceptus tergo consueta locavit
Membra, manusque ambas jaculis oneravit acutis:
Ære caput fulgens, cristâque hirsutus equinâ.
Sic cursum in medios rapidus dedit. Æstuat ingens
Imo in corde pudor, mixtoque insania luctu,
Et furiis agitatus amor, & conscia virtus.
Atque hic Ænean magnâ ter voce vocavit
Æneas agnovit eum, lætusque precatur:
Sic pater ille Deûm faciat, sic altus Apollo,
Incipias conferre manum.
Tantum effatus, & infestâ subit obvius hastâ.
Ille autem; Quid me erepto, sævissime, nato
Terres? hæc via sola fuit, quâ perdere posses.
Nec mortem horremus, nec Divûm parcimus ulli:
Desine, jam venio moriturus, & hæc tibi porto
Dona prius. Dixit, telumque intorsit in hostem;
Inde aliud super atque aliud figitque, volatque

non *subditorum in se*, *sed suam in subditos*, id est, cupiditatem, avaritiam, immanitatem.

861. *Rhœbe, diu, &c.*] Carpitur hic à quibusdam Virgilius, quod Mezentium inducat se cum equo componentem. Ducem tamen habet Homerum. Il. 8. 185. ubi Hector equos tem suos, Xanthum, Podargum, Æthona, & Lampum adhortatur.

875. *Sic pater ille, &c.*] Æneæ pietas in invocandis Diis, quos contra Mezentius negligit, *dextra mihi Deus, &c.* v. 773. *Sic, &c.* id est, *sic faciat pater Deum, ut incipias, &c.* Sic enim n pugna, quæ militibus peragitur, eterior ejus conditio qui incipit. Vel, *faciat pater Deûm, ut sic incipias*, i est *eques contra peditem*. Nam etsi abitus equestris videtur ad imperum edextri superior, in pedestri tamen iagna & multiplex utilitas. Et vero Æneas pedes, confosso equô; equitem deturbavit.

878. *Quid me erepto, &c.*] Orbatum filio patrem frustra territas, magis enim post illius excessum cupio mori, quam me ipse cupis occidere. Sic Donatus.

879. *Hæc via sola fuit, &c.*] Alia enim via superare non posses, tunc vita mea consumpta est, tunc me cepit odium vitæ; cum cecidit Lausus, cum ejus funus his oculis vidi. Sic Donatus.

880. *Nec mortem, &c.*] Frustra minaris mortem, quam quæro, frustra Deos invocas, quos contemno, quos probris lacesso; quibus, si adessent, minime parcerem.

881. *Hæc tibi porto dona prius.*] Ut, quasi mutuo munere, me occidas. *Vimbo*, Æn. 2. 546.

Ingenti gyro: sed sustinet aureus umbo.
Ter circum astantem lævos equitavit in orbes;
Tela manu jaciens: ter secum Troïus heros
Immanem ærato circumfert tegmine sylvam.
Inde ubi tot traxisse moras, tot spicula tædet
Vellere; & urgetur pugnâ congressus iniquâ;
Multa movens animo, jam tandem erumpit, & inter
Bellatoris equi cavat tempora conjicit hastam.
Tollit se arrectum quadrupes, & calcibus auras
Verberat, effusumque equitem super ipse secutus
Implicat, ejectoque incumbit cernuus armo.
Clamore incendunt cœlum Troësque Latinique.
Advolat Æneas, vaginâque eripit ensem:
Et super hæc: ubi nunc Mezentius acer, & illa
Effera vis animi! contra Tyrrhenus, ut auras
Suspiciens hausit cœlum, mentemque recepit:
Hostis amare, quid increpitas, mortemque minaris?
Nullum in cæde nefas, nec sic ad prælia veni,
Nec tecum meus hæc pepigit mihi fœdera Lausus.
Unum hoc, per si qua est victis venia hostibus, oro;
Corpus humo patiare tegi: scio acerba meorum
Circumstare odia: hunc, oro, defende furorem,
Et me consortem nati concede sepulcro.
Hæc loquitur, juguloque haud inscius accipit ensem,
Undantique animam diffundit in arma cruore.

887. *Sylvam.*] Magnam telorum multitudinem, infixam clypeo, Georg. 1. 152.

889. *Pugnâ congressus iniquâ.*] Pedes Æneas, contra equitem Mezentium.

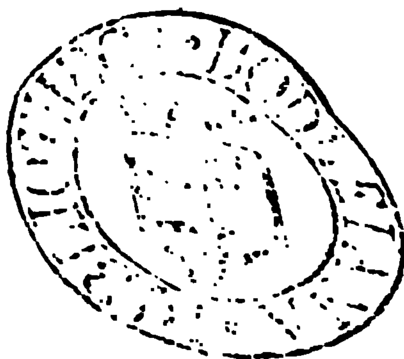
392. *Tollit se arrectum, &c.*] Videtur primum sublato capite ex dolore vulneris, in posteriores pedes surrexisse, mox contrario motu recidens in anteriores, posterioribus aërem verberasse, quo succussu dejectus est Mezentius, equus in caput cernuus procubuit.

894. *Ejectoque incumbit cernuus armo.*] *Cernuus* is dicitur, qui procumbit in faciem; eam scilicet partem, qua *cernimus*, seu videmus, hinc *cernuare*. Ita vulgo grammatici omnes. *Armus* est humerus, ut quibusdam videtur, brutorum animantium. Tamen hic explicatur de humero Mezentii, quemadmodum de humero Herminii, Æn. 11. 644.

895. *Clamore incendunt cœlum.*] Commovent, concitant. Sic Æn. 4. 350. *Desine meque tuis incendere, teque querelis.*

900. *Mortemque minaris? nullum, &c.*] Quid suspendis ictum, quasi te ad mortem deprecandam invitarem? potes me occidere, nullum crimen est, si quod hostis tibi parabat, id ipsum huic inferis. Non ad pugnam ea mente redii, ut vincerem; sed ut morerer. Nec Lausus morte sua fœdus hoc tecum mihi pepigit, ut vitam deinde mihi condonares, donum quippe respuerem tuum, qui filio superesse nolo.

905. *Circumstare odia.*] De odiis Etruscorum in Mezentium regem suum, Æn. 8. 478.

VIRGILII MARONIS
ÆNEIDOS
LIBER XI.

ARGUMENTUM.

râ die victor Æneas de spoliis Mezentii tropbæum Marti erigit, lantis mortui corpus magno apparatu ad Evandri urbem remittit, mmo patris luctu excipitur. Latini oratores duodecim dierum ias ab Ænea obtinent, & interim uterque exercitus cadavera s supremis honoribus prosequitur. Venulus, è Diomedis urbe re- nullam inde spem esse auxilii, Latinis refert. Latinus rex, eâ ititutus, convocato concilio, legatos ad Æneam de pacis con- ibus mittendos censet. Addit Drances huic regis sententiæ mul- Turnum belli auctorem convitia: quæ Turnus amarè, sed ani- efellit: paratum se professus singulari cum Ænea certamine ine periculum redimere. Iis ita rixantibus nuntiatur, Trojani us expeditos equites planis itineribus Laurento imminere, m cum reliquis copiis per loca montibus impedita eodem conten- Turnus cognito Æneæ consilio suas etiam copias bifariam di- equites sub Camilla & Messapo Trojanis equitibus opponit; n cæteris montium angustias occupat; ut Æneam opprimat in- Diana mortem Camillæ prævidens, cum eam impedire non pos- tem ultioni providet: dimissâ è cœlo Nymphâ Opi, quæ per- n illius interimat. Commisso equestri prælio Camilla ab Arunte ur, Aruns ab Opi. Camillæ nece consternati Rutuli fugam ar- . Cujus calamitatis nuntio ad Turnum perlato, iis relictis, quas at, angustiis, auxilio suorum accurrit. Eodem subsequitur Æ- imminente jam nocte, castra utrique ante urbem collocant.

Ceanum interea surgens Aurora reliquit.
Æneas (quamquam & sociis dare tempus humandis
ecipitant curæ, turbataque funere mens est)
ta Deûm primo victor solvebat Eoo.
entem quercum decisis undique ramis
nstituit tumulo, fulgentiaque induit arma,
zenti ducis exuvias; tibi, magne, trophæum

num, &c.] Noctem, quæ elium secuta est, non de- que nomine perperam car- Donato, in Eunuchum Te- iam, ut ait Servius, *quæ na- unt omnibus per se patent*. De , pro *die*, Æn. 6. 535. Georg.

o Eoo.] *Lucifero*, stella Ve- luæ mane ante ortum Solis apparet, diciturque tum *Eous*, à ἠὼς *Aurora*; sero Solem cadentem subsequitur, tumque vocatur *Vesper*. Ecl. 6. 86. Porro Æneas vota exe- quitur antequam funus curet, quia polluti credebantur, & Deorum sa- cris inepti, qui funera attigerant. Æn. 6. 227. in Notis.

7. *Trophæum.*] Græcis τρόπαιον, à τροπὴ, *fuga*, hoc autem à τρέπω.

Bellipotens: aptat rorantes sanguine cristas,
Telaque trunca viri; & bis sex thoraca petitum
Perfossumque locis: clypeumque ex ære sinistræ
Subligat, atque ensem collo suspendit eburnum.
Tum socios (namque omnis eum stipata tegebat
Turba ducum) sic incipiens hortatur ovantes:
Maxima res effecta, viri: timor omnis abesto.
Quod superest: hæc sunt spolia & de rege superbo
Primitiæ: manibusque meis Mezentius hic est.
Nunc iter ad regem nobis murosque Latinos.
Arma parate, animis & spe præsumite bellum:
Ne qua mora ignaros (ubi primum vellere signa
Annuerint superi, pubemque educere castris)
Impediat, segnesque metu sententia tardet.
Interea socios inhumataque corpora terræ
Mandemus: qui solus honos Acheronte sub imo est.
Ite, ait: egregias animas, quæ sanguine nobis
Hanc patriam peperere suo, decorate supremis
Muneribus: mœstamque Evandri primus ad urbem
Mittatur Pallas, quem non virtutis egentem
Abstulit atra dies, & funere mersit acerbo.
Sic ait illacrymans, recipitque ad limina gressum;

verso; vertuntur quippe qui fugiunt. Unde doctissimi Grammatici *tropæum* Latine scribendum existimant, non *trophæum*. Tamen aspirationem retineri posse arbitror, cum eam in alias quoque Græcanicas voces Latini induxerint. Sic dixerant *Riphæos montes*, ῥιπαῖα ὄρη; *Bosphorum*, Βόσπορον. Trophæa vero editissimis in locis constitui usuvenit, sic Pompeius devictis Hispanis posuit in Pyrenæis jugis. Fiebant vel ex immani trunco arboris, quem armis circumvestiebant, ut corporis loco esset, vel ex acervo & cumulo spoliorum, &c. De *Marte*, bellorum Deo, Ecl. 9. 12.

9. *Tela trunca.*] Quæ in Æneam à Mezentio projecta, & clypeo recepta atque infixa magno numero fuerant, Æn. 10. 887.

10. *Perfossumque.*] Duo tantum vulnera Mezentius ab Ænea acceperat, alterum in inguine, Æn. 10. 785. alterum in jugulo, ibid. 907. unde igitur duodecim illa thoracis fora, nimirum suspicatur Servius eum ab Etruscis infensis post mortem fuisse multis ictibus appetitum, ut fuit Hector, ut Tydeus. Oraverat tamen moriens Mezentius Æneam, ne suorum odiis eum objiceret. Numerum autem duodenum, pro quolibet incerto numero, a poeta positum puto.

11. *Eburnum.*] Quia vel vi[...] manubrium, erat ex ebore[...]

13. *Ovantes.*] Exultante[s ...] riam. Æn. 3. 189.

16. *Primitiæ.*] Primi fr[...] in Turnum suscepti, qu[...] neas Marti dedicat, ut [...] mitiæ frugum, aut pri[...] fœtus Diis sacrari. *De re*[...] Turnum explico, non M[...] non enim hæ erant M[...] tiæ, sed spolia omnia. *Hic*[...] *hic* pronomen putat, & ex[...] quam diceret, hic tantus [...] midandus hostis, nunc ta[...] tillus est, umbra tantu[m ...] simulacrum. Ego *hic* adver[...]

19. *Vellere signa.*] Mor[...] rum, qui in castris ham[...] signa, quæ si deinde ad p[...] facile evellerent, bon[...] omini; si difficile, malo.

23. *Honos Acheronte sub*[...] enim carebant honore [...] specti apud inferos, & v[...] annos errabant, Æn. 6. [...] inferorum fluvius, hic [...] accipitur, Æn. 6. 325.

26. *Evandri ad urbem.*] Æn. 8. 51.

29. *Ad limina.*] Ad [...] domum producebantur c[...] cadavera, Æn. 9. 486. [...]

Corpus ubi exanimi positum Pallantis Acœtes
Servabat senior; qui Parrhasio Evandro
Armiger ante fuit; sed non felicibus æque
Tum comes auspiciis caro datus ibat alumno.
Circum omnes famulûmque manus, Trojanaque turba,
Et mœstæ Iliades crinem de more solutæ.
Ut vero Æneas foribus sese intulit altis;
Ingentem gemitum tunsis ad sidera tollunt
Pectoribus, mœstoque immugit regia luctu.
Ipse caput nivei fultum Pallantis & ora
Ut vidit, levique patens in pectore vulnus
Cuspidis Ausoniæ; lacrymis ita fatur obortis;
Tene, inquit, miserande puer, cum læta veniret,
Invidit fortuna mihi? ne regna videres
Nostra, neque ad sedes victor veherere paternas?
Non hæc Evandro de te promissa parenti
Discedens dederam; cum me complexus euntem
Mitteret in magnum imperium; metuensque moneret
Acres esse viros, cum dura prælia gente.
Et nunc ille quidem spe multum captus inani,
Fors & vota facit, cumulatque altaria donis;
Nos juvenem exanimum, & nil jam cœlestibus ullis
Debentem, vano mœsti comitamur honore.
Infelix! nati funus crudele videbis.
Hi nostri reditus, expectatique triumphi;
Hæc mea magna fides! at non, Evandre, pudendis
Vulneribus pulsum aspicies; nec sospite dirum
Optabis nato funus pater. Hei mihi, quantum
Præsidium Ausonia, & quantum tu perdis, Iüle!
Hæc ubi deflevit, tolli miserabile corpus
Imperat, & toto lectos ex agmine mittit
Mille viros, qui supremum comitentur honorem,
Intersintque patris lacrymis; solatia luctus
Exigua ingentis, misero sed debita patri.

merum cæremonias descripsimus Æn. 6. 215. & sequentibus. Videtur Æneas confecto prælio fugatisque hostibus, in urbem ingressus suam, in noctem duxisse. Eo etiam illata ante noctem fuerant principum virorum cadavera, præcipue Pallantis: quod insigni aliqua in domo depositum invisit summo mane Æneas, inque deductam funeris pompam extra urbem prosequitur.

31. *Parrhasio Evandro.*] Arcadi. Æn. 8. 344.

35. *Iliades, &c.*] De more solvendæ comæ in luctu, Æn. 1. 484.

39. *Fultum.*] Sustentatum suppositis vestibus, tapetibus, &c. De *Ausonibus*, Italis, Æn. 7. 54.

47. *Mitteret in imperium.*] Ad Tuscos, quibus regem petentibus Evander Æneam miserat, Æn. 8. 475. 551.

51. *Nil jam cœlestibus, &c.*] Vivi subditi sunt superis Diis, mortui inferis.

55. *Fides.*] Qua confidebam victorem Pallanta rediturum.

56. *Pudendis vulneribus.*] A tergo illatis; quæ fugacem notent, tibique mortem optabilem reddant, ne dedecus nati aspicias. *Ausonia*, Italia, Æn. 7. 54.

Haud ſegnes alii, crates & molle feretrum
Arbuteis texunt virgis & vimine querno;
Extructoſque toros obtentu frondis inumbrant.
Hic juvenem agreſti ſublimem in ſtramine ponu...:
Qualem virgineo demiſſum pollice florem
Seu mollis violæ, ſeu languentis hyacinthi;
Cui neque fulgor adhuc, necdum ſua forma receſſit;
Non jam mater alit tellus, vireſque miniſtrat.
Tum geminas veſtes, auroque oſtroque rigentes,
Extulit Æneas: quas illi læta laborum
Ipſa ſuis quondam manibus Sidonia Dido
Fecerat, & tenui telas diſcreverat auro.
Harum unam juveni, ſupremum mœſtus honorem
Induit; arſuraſque comas obnubit amictu
Multaque præterea Laurentis præmia pugnæ
Aggerat, & longo prædam jubet ordine duci.
Addit equos & tela, quibus ſpoliaverat hoſtem.
Vinxerat & poſt terga manus, quos mitteret umbris
Inferias: cæſo ſparſuros ſanguine flammam:
Indutoſque jubet truncos hoſtilibus armis
Ipſos ferre duces, inimicaque nomina figi.
Ducitur infelix ævo confectus Acœtes,
Pectora nunc fœdans pugnis, nunc unguibus ora;
Sternitur & toto projectus corpore terræ.
Ducunt & Rutulo perfuſos ſanguine currus.
Poſt bellator equus poſitis inſignibus Æthon
It lacrymans, guttiſque humectat grandibus ora.
Haſtam alii galeamque ferunt, nam cætera Turnus

64. *Crates & molle feretrum, &c.*] De illo feretro, in modum cratis, Æn. 6. 218. in Notis.

65. *Arbuteis, &c.*] *Arbutus*, arbor in deliciis veterum, *arboiſier* Ecl. 3. 82. apta fuit cratibus, quare Georg. 1, 166. *Arbutea crates. Quernum vimen*: virgultum, ſive ramuſculus è quercu.

67. *Stramine.*] Vulgo *ſtramen* accipitur pro culmis & paleis & frondibus, quæ pecori ſubſternuntur. De *viola*, Ecl. 2. 47. De *hyacintho*, *glayeul*, Ecl. 3. 63.

69. *Languentis hyacinthi.*] Sæpe Virgilius finalem ſyllabam natura ſua brevem producit, ſequente litera H, ut hic. Ut Æn. 10. 126. *Et Clarus & Hæmon*: Ibid. 720. *Linquens profugus hymenæos.* Ut Æn. 7. 398. *Turnique canit hymenæos.* Ut Æn. 9. 418. *Dum trepidant, it haſta Tago.*

72. *Oſtro.*] Purpura, ex oſtreo expreſſa, Georg. 2. 506.

74. *Sidonia Dido.*] Ex Phœnicia, Æn. 1. 450.

78. *Laurentis pugnæ.*] Laurenti litore commiſſæ, Æn. 7. 63.

81. *Umbris inferias.*] Octo juv... in pugna captos; ut ad rogum i... larentur, *inferrenturque* quaſi ... tumulo, Æn. 10. 519.

83. *Truncos.*] Minora trophæa ... manibus præferrentur: ſupra, v. ...

88. *Currus.*] Pugnabant enim ... viri principes in curribus: ... *phæus*, Æn. 10. 570. & paulo ... *Lucagus.*

89. *Poſitis inſignibus Æthon.*] ... Pallantis nomen, quod uni ex ... equis ab Ovidio tribuitur, ab ... *uro* vel *ardeo. Inſignia* equi, ... *phaleræ*, Æn. 5. 310. *monilia* & ... *gula picta*, Æn. 7. 277. 278. ... more equis ſatis vulgari. ut in h... num doloris affectum tranſire ... videantur.

91. *Cætera.*] Ergo clypeum, ... ſed præcipue balteum abſtulit T... nus, Æn. 10. 496.

Victor habet. Tum mœsta phalanx Teucrique sequuntur,
Tyrrhenique duces, & versis Arcades armis.
Postquam omnis longe comitum processerat ordo;
Substitit Æneas, gemituque hæc addidit alto;
Nos alias hinc lacrymas eadem horrida belli
Fata vocant. Salve æternum mihi, maxime Palla,
Æternumque vale. Nec plura effatus, ad altos
Tendebat muros, gressumque in castra ferebat.
Jamque oratores aderant ex urbe Latina,
Velati ramis oleæ, veniamque rogantes:
Corpora, per campos ferro quæ fusa jacebant,
Redderet, ac tumulo fineret succedere terræ;
Nullum cum victis certamen & æthere cassis;
Parceret hospitibus quondam socerisque vocatis.
Quos bonus Æneas, haud aspernanda precantes,
Prosequitur veniâ, & verbis hæc insuper addit,
Quænam vos tanto fortuna indigna, Latini,
Implicuit bello, qui nos fugiatis amicos?
Pacemne exanimis & Martis sorte peremptis
Oratis? equidem & vivis concedere vellem.
Nec veni, nisi fata locum sedemque dedissent:
Nec bellum cum gente gero. Rex nostra reliquit
Hospitia, & Turni potius se credidit armis.
Æquius huic Turnum fuerat se opponere morti.
Si bellum finire manu, si pellere Teucros
Apparat; his decuit mecum concurrere telis,
Vixet, cui vitam Deus aut sua dextra dedisset.
Nunc ite, & miseris supponite civibus ignem.
Dixerat Æneas, olli obstupuere silentes,
Conversique oculos inter se atque ora tenebant.
Tum senior, semperque odiis & crimine Drances

92. *Phalanx.*] Proprie agmen pedestre Macedonum, Æn. 2. 254. Hic pro quolibet agmine. *Teucri*, Æn. 1. 239. *Tyrrheni*, Æn. 8. 479. *Arcades*, Æn. 51.

96. *Alias ad lacrymas.*] Ad peragenda cæterorum sociorum funera.

97. *Salve. Vale.*] *Novissima verba:* quibus à funere discedebant, Æn. 6. 7. in Notis.

99. *Gressumque in castra ferebat.*] Ad urbem suam, opere subitario castrorum in morem extructam, Æn. 157. Igitur funus extra urbem comitatus, nunc dimisso funere ad urbem redit.

100. *Urbe Latinâ.*] Laurento, Latini regia, Æn. 7. 63.

101. *Velati ramis oleæ.*] *Velati*, non capite, sed manibus: quibus ramos pacificæ arboris oleæ, tæniis laneis implicatos, supplices præferebant, Æn. 7. 237.

104. *Æthere cassis.*] *Cassus.*] privatus: non à *quassus*, ut nugatur Servius; sed omnino à verbo *careo*.

105. *Socerisque vocatis.*] Cum Latinus Æneam in socium, hospitem, & generum accepit, Æn. 7. 263.

114. *Turni se credidit armis.*] Non sponte tamen: sed cogente Amata uxore, Æn. 7. 616.

118. *Vixet.*] Syncope: pro *vixisset*. Sic Æn. 4. 682. *Extinxti*, pro *Extinxisti*, &c.

122. *Crimine.*] Criminationibus, quibus Turnum semper onerabat, ex odio. Sic Æn. 2. 98. *Hinc semper Ulysses criminibus terrere novis.*

Infensus juveni Turno, sic ore vicissim
Orsa refert, ô fama ingens, ingentior armis,
Vir Trojane, quibus cœlo te laudibus æquem?
Justitiæne prius mirer, belline laborum?
Nos vero hæc patriam grati referemus ad urbem,
Et te, si qua viam dederit fortuna, Latino
Jungemus regi, quærat sibi fœdera Turnus.
Quin & fatales murorum attollere moles,
Saxaque subvectare humeris Trojana juvabit.
Dixerat hæc, unoque omnes eadem ore fremebant.
Bis senos pepigere dies & pace sequestrâ
Per sylvas Teucri, mixtique impune Latini,
Erravere jugis. Ferro sonat alta bipenni
Fraxinus: evertunt actas ad sidera pinus:
Robora nec cuneis, & olentem scindere cedrum,
Nec plaustris cessant vectare gementibus ornos.
Et jam fama volans, tanti prænuntia luctus,
Evandrum Evandrique domos & mœnia complet,
Quæ modo victorem Latio Pallanta ferebat.
Arcades ad portas ruere, & de more vetusto
Funereas rapuere faces: lucet via longo
Ordine flammarum, & late discriminat agros.
Contra turba Phrygum veniens plangentia jungit
Agmina. Quæ postquam matres succedere tectis
Viderunt, mœstam incendunt clamoribus urbem.
At non Evandrum potis est vis ulla tenere;
Sed venit in medios feretro Pallanta reposto
Procumbit super, atque hæret lacrymansque gemensque:
Et via vix tandem voci laxata dolore est:
Non hæc, ô Palla, dederas promissa parenti;
Cautius ut sævo velles te credere Marti.
Haud ignarus eram, quantum nova gloria in armis,
Et prædulce decus primo certamine posset.
Primitiæ juvenis miseræ, bellique propinqui

126. *Justitiane prius mirer.*] More Græcorum: apud quos verba *admirandi* & similia nonnulla genitivo junguntur. Sic infra, v. 280. *Memini lætorve malorum.* Apud Horat. Od. l. 2. 9. 17. *Desine mollium tandem querelarum*, &c.

133. *Pace sequestrâ.*] *Conciliatrice.* Nam *sequester*, est arbiter inter utramque partem medius, cujus judicium utraque pars *sequitur.* Vel juxta Servium & Donatum, *pax sequestra*, sunt *induciæ*: quæ *sequestræ* sunt, id est, mediæ, inter bellum præteritum & bellum futurum.

135. *Ferro bipenni.*] Bipennis, vel *ferrum bipenne*; securis est, utrinque acuta: à *bina pinna*: est autem fastigium quoddam; unde sum[mum] templorum vocatur *pinnacul*[um]

137. *Robora.*] *Robur*, vel sp[ecies] durissimæ quercus, vel durum [quod]libet lignum, Georg. 1. 162. Ecl. 2. 11.

138. *Ornos.*] *Fraxinos sylves*[tres]

147. *Incendunt.*] Metaphor[ice] *concitant*. Æn. 4. 360.

148. *Potis est.*] Æn. 3. 671. Fe[...] Æn. 6. 218.

156. *Primitiæ.*] Supra, v. 1[...] *propinqui*: vel inter finitimos [pro]pinquos populos, ita ut ab e[o] [...]nere non potuerim; vel immi[nentis] cujus mors Pallantis prælud[ium]

Dura rudimenta, & nulli exaudita Deorum
Vota precesque meæ! tuque, ô sanctissima conjux,
Felix morte tuâ, neque in hunc servata dolorem!
Contra ego vivendo vici mea fata, superstes
Restarem ut genitor. Troûm socia arma secutum
Obruerent Rutuli telis: animam ipse dedissem;
Atque hæc pompa domum me, non Pallanta, referret.
Nec vos arguerim, Teucri; nec fœdera, nec quas
Junximus hospitio dextras: sors ista senectæ
Debita erat nostræ. Quod si immatura manebat
Mors natum; cæsis Volscorum millibus ante,
Ducentem in Latium Teucros, cecidisse juvabit.
Quin ego non alio digner te funere, Palla;
Quam pius Æneas, & quam magni Phryges, & quam
Tyrrhenique duces, Tyrrhenûm exercitus omnis.
Magna trophæa ferunt, quos dat tua dextera leto.
Tu quoque nunc stares immanis truncus in armis,
Esset par ætas & idem si robur ab annis,
Turne. Sed infelix Teucros quid demoror armis?
Vadite, & hæc memores regi mandata referte:
Quod vitam moror invisam, Pallante perempto;
Dextera causa tua est; Turnum gnatoque patrique
Quam debere vides meritis: vacat hic tibi solus
Fortunæque locus. Non vitæ gaudia quæro,
Nec fas: sed gnato manes perferre sub imos.
Aurora interea miseris mortalibus almam
Extulerat lucem, referens opera atque labores.
Jam pater Æneas, jam curvo in litore Tarchon
Constituere pyras: huc corpora quisque suorum
More tulere patrum: subjectisque ignibus atris
Conditur in tenebras altum caligine cœlum.
Ter circum accensos cincti fulgentibus armis
Decurrêre rogos: ter mœstum funeris ignem
Lustravere in equis, ululatusque ore dedere.

160. *Vici mea fata.*] Superavi naturalem ordinem, longiore vita. Naturum enim esse videtur, ut pater ante filium moriatur.

161. *Troûm socia, &c.*] Si peccavi ineunda cum Trojanis armorum societate: solus plecti à Rutulis debui, ut animam effundere.

162. *Obruerent.*] Supple *utinam*, aut *si*: ut Æn. 6. 31. *Partem opere in tanto, sineret dolor, Icare haberes.*

167. *Volscorum.*] Gens fuit Latinis Rutulis contermina ab oriente, Æn. 7. 803. *Latium*, Æn. 7. 54. *Phryges*, Trojani, Æn. 1. 385. *Tyrrheni duces*, Æn. 10. 164. *Trophæa*, supra, v. 7.

174. *Esset par ætas.*] Aut mihi, aut nato: sed ego senior sum, natus junior fuit, quam ut te vinceret.

182. *Aurora.*] Dies altera post pugnam. De *Aurora*, Georg. 1. 245. Æn. 6. 535.

185. *Pyras.*] Rogos, busta, ligneas strues comburendis cadaveribus, Æn. 4. 494. De ritibus pompæ funebris, Æn. 6. 215. & sequentibus.

189. *Decurrêre .... lustravere in equis.*] Primum refero ad pedites: secundum ad equites: ut sic totus exercitus officio funebri erga socios fungeretur. De *lustratione* pro circuitione, Æn. 1. 612.

Spargitur & tellus lacrymis, sparguntur & arma:
It cœlo clamorque virûm, clangorque tubarum.
Hinc alii spolia occisis direpta Latinis
Conjiciunt igni, galeas ensesque decoros,
Frænaque, ferventesque rotas: pars, munera nota,
Ipsorum clypeos, & non felicia tela.
Multa boum circa mactantur corpora morti:
Setigerosque sues, raptasque ex omnibus agris
In flammam jugulant pecudes: tum littore toto
Ardentes spectant socios semustaque servant
Busta: neque avelli possunt, nox humida donec
Invertit cœlum stellis fulgentibus aptum.
Nec minus & miseri diversa in parte Latini
Innumeras struxere pyras: & corpora partim
Multa virûm terræ infodiunt; avectaque partim
Finitimos tollunt in agros, urbique remittunt.
Cætera, confusæque ingentem cædis acervum,
Nec numero nec honore cremant. Tunc undique vasti
Certatim crebris collucent ignibus agri.
Tertia lux gelidam cœlo dimoverat umbram:
Mœrentes altum cinerem & confusa ruebant
Ossa focis, tepidoque onerabant aggere terræ.
Jam vero in tectis prædivitis urbe Latini
Præcipuus fragor, & longe pars maxima luctus.
Hic matres, miseræque nurus hic cara sororum
Pectora mœrentum, puerique parentibus orbi
Dirum execrantur bellum, Turnique hymenæos:
Ipsum armis, ipsumque jubent decernere ferro;
Qui regnum Italiæ & primos sibi poscat honores.
Ingravat hæc sævus Drances, solumque vocari
Testatur, solum posci in certamina Turnum.
Multa simul contra variis sententia dictis
Pro Turno, & magnum reginæ nomen obumbrat:
Multa virum meritis sustentat fama trophæis.
Hos inter motus medio flagrante tumultu,
Ecce super mœsti magna Diomedis ab urbe

195. *Ferventesque rotas.*] *Rotas* curruum hostilium, unde solebant principes viri pugnare. *Ferventes*: quæ solebant cursu incalescere: Horat. Od. l. 1. 1. *Metaque fervidis evitata rotis.*

202. *Cœlum stellis aptum.*] Commutatio: pro *cui apta & connexa sunt stellæ.* Æn. 4. 482.

206. *Urbique remittunt.*] Non uni omnia corpora; sed unumquodque suæ. De vario more *sepeliendi & comburendi cadaveris*, Æn. 5. 48.

211. *Ruebant ossa focis.*] Quomodo ossa hominum, à busti reliquiis discernerentur, Æn. 6. 227. Quomodo post cremationem tumularentur, Æn. 5. 48. *Ruo* active, Æn. 1. 39.

215. *Nurus.*] *Nurus*, proprie uxor filii, *bru*: sumitur vulgo pro juniore qualibet fœmina, conjugio copulata, Æn. 2. 501. De *hymenæo*, Georg. 3. 60.

223. *Reginæ nomen.*] *Amata*, quæ favebat Turno, sororis filio, Æn. 7. 537. De *trophæis*, supra, v. 7.

226. *Diomedis ab urbe.*] *Arpis*, infra, v. 243.

Legati responsa ferunt: nihil omnibus actum
Tantorum impensis operum: nil dona neque aurum,
Nec magnas valuisse preces: alia arma Latinis
Quærenda, aut pacem Trojano ab rege petendum.
Deficit ingenti luctu rex ipse Latinus.
Fatalem Ænean manifesto numine ferri
Admonet ira Deûm, tumulique ante ora recentes;
Ergo concilium magnum, primosque suorum
Imperio accitos, alta intra limina cogit.
Olli convenere, fluuntque ad regia plenis
Tecta viis. Sedet in mediis, & maximus ævo,
Et primus sceptris, haud lætâ fronte, Latinus.
Atque hic legatos Ætola ex urbe remissos,
Quæ referant, fari jubet: & responsa reposcit
Ordine cuncta suo. Tum facta silentia linguis,
Et Venulus dicto parens ita farier infit:
Vidimus, ô cives, Diomedem Argivaque castra,
Atque iter emensi casus superavimus omnes;
Contigimusque manum, quâ concidit Ilia tellus.
Ille urbem Argyripam, patriæ cognomine gentis,
Victor Gargani condebat Japygis agris.
Postquam introgressi, & coram data copia fandi;
Munera præferimus, nomen patriamque docemus:

230. *Pacem petendum.*] Regimen ge-undii. Sic Lucretius l. 1. 111. *Pœnas morte timendum.* Ibid. 381. *Motu ivandum est corpora quæque.*

237. *Primus sceptris.*] Reges enim ant plerique, ex iis qui Turni au-ilio venerant, Æn. 7. 647.

239. *Ætola ex urbe.*] *Arpis*, ab Æ-lo Diomede conditis: mox v. 243.

242. *Venulus.*] Qui ad Diomedem gatus fuerat, Æn. 8. 9.

243. *Diomedem.*] Filius fuit Tydei, pos Oenei: paterno quidém & ito jure, Ætoliæ rex: sed cum pa-r Tydeus Agrii patrui invidia re-o pulsus esset, & Argos Pelopon-fi urbem ad regem Adrastum con-gisset; ibi Diomedes ex Deiphyle, drasti filia, natus est. Is Adrasto ertuo maximam & quasi regiam ctoritatem Argis obtinuit: avum um, item ab Agrii filiis pulsum, in toliam restituit: Argivorum & inarum urbium dux ad Trojam ofectus est, ex Homero, Il. 2. 563. i maxima quæque post Achillem difficillima perfecit: Palladium arce Trojana rapuit, Rhesum raciæ regem occidit; unde lau-t Virgilius ejus manum, *qua con-it Ilia tellus.* Venerem & Martem lneravit. Quare Venus ejus do-mum evertit, adulterio *Ægialeæ* uxoris ejus cum Cylabaro apud Ar-gos: quorum ex insidiis cum ægre elapsus esset, neque vero posset in Ætoliam reverti, ut notat Cedre-nus; in Apuliam, maxime orienta-lem Italiæ partem, mari fugit: ibi-que exceptus à Dauno rege, & parte agri donatus, urbes multas condidit: præcipue *Argos Hippium*, id est *equestre*: ex nomine natalis urbis, cujus ager *aptus equis* dicitur ab Ho-mero: quæ vox deinde corrupta est primo in *Argyrippam*, vel *Argyri-pam*; deinde in *Arpos*. Ejus ruinæ nunc adhuc dicuntur *Arpe*, non lon-ge à *Siponto* urbe, & radicibus pro-montorii *Gargani*, *monte di S. Ange-lo*, quod in mare Hadriaticum pro-currit. De ejus morte multiplex opinio refertur à Strabone l. 6. Pri-ma est, cum in Diomedeis insulis, huic litori vicinis, subito evanuisse: ejusque socios, dolore mortis illius esse mutatos in aves, infra, v. 272. Secunda est, ipsum in patriam revo-catum, in ea diem obiisse. Tertia est, subacta illa maris Hadriatici ora ad usque Venetos, apud illos mortuum & divinis honoribus affectum esse. De *Japyge*, qui nomen dedit Japygiæ, sive Apuliæ, Æn. 8. 710.

Qui bellum intulerint, quæ caussa attraxerit Arpos,
Auditis ille hæc placido sic reddidit ore:
O fortunatæ gentes, Saturnia regna,
Antiqui Ausonii: quæ vos fortuna quietos
Sollicitat, suadetque ignota lacessere bella?
Quicunque Iliacos ferro violavimus agros,
(Mitto ea, quæ muris bellando exhausta sub altis,
Quos Simois premat ille viros) infanda per orbem
Supplicia, & scelerum pœnas expendimus omnes,
Vel Priamo miseranda manus. Scit triste Minervæ
Sidus & Eboïcæ cautes, ultorque Caphareus.
Militia ex illa diversum ad litus abacti,
Atrides Protei Menelaüs ad usque columnas
Exulat: Ætnæos vidit Cyclopas Ulysses.
Regna Neoptolemi referam, versosque Penates
Idomenei? Libyco-ne habitantes litore Locros?

252. *Saturnia regna, &c.*] De *Saturni fuga in Italiam*, Æn. 8. 319. De *Ausonibus*, antiquis Italiæ incolis, Ibid. 328. Æn. 7. 54.

257. *Simoïs.*] Fluvius Troadis, Æn. 1. 104.

259. *Triste Minervæ sidus, &c.*] *Sidus arcturi*, quod cum per se procellosum sit, vim adhuc perniciosiorem ex ira Minervæ dici potest accepisse ad vexandas Ajacis Oïlei naves. Sic enim Solinus c. 20. de Caphareo. *Ubi post Ilii excidium Argivam classem, vel Minervæ ira; vel quod certior prodit memoria, sidus Arcturi gravibus affecit cladibus.* De *Arcturo*, Æn. 1. 748. Georg. 1. 68. Explicari potest *sidus* de ipsa potestate, quam excitavit Minerva: nam sic videtur vocem illam accepisse Virgilius, Georg. 1. 311. *Quid tempestates autumni & sidera dicam?* & Æn. 12. 451. *Ad terras abrupto sidere nimbus it mare per medium.* De *Minerva*, Æn. 2. 31. De *Ajace ab ea interfecto* ad Caphareum, Eubœæ insulæ scopulum, Æn. 1. 44. 45. De *Eubœa* Græciæ insula, *Negrepont*, Æn. 6. 2.

262. *Atrides Protei, &c.*] *Menelaus*, Spartæ rex, de quo Æn. 2. 264. *Atrei* filius, confecto Trojano bello, octo annis tempestate jactatus est circa Ægypti litora, antequam in patriam rediret; & divertit apud *Proteum* regem Egypti, de quo Georg. 4. 388. Ita fere Homerus Odyss. 4. 82. 385. &c.

Columnas.] *Limites, terminos Ægypti:* Quippe Strabo l. 3. de columnis Herculis apud fretum Gaditanum disserens, ait id nomen inde ortum esse, quod viri illustres, ut finem imperii aut expeditionis suæ nota ali[...] consignarent; aras, aut columnas, aut in modum columnarum turricu[las], fretis, aut promontoriis, a[ut] montibus imposuerint: quæ [...] destructis per temporum injurias monumentis illis, loco ipsi re[...] ferunt. Tales columnæ Herculis in freto Gaditano, aræ Philænorum ad Syrtes Africæ, columna Ionica in isthmo Corinthiaco, turris Pelori & turris Rhegina in freto Siculo, aræ Bacchi & Alexandri in India. Ipsa columna Protei, pars erit illa litoris Ægyptii, ubi deinde magnus portus Alexandriæ fuit, qui sic describitur à Strabone l. 17. Ἐν δεξιᾷ ... ἡ νῆσος καὶ ὁ πύργος ὁ φάρος, &c. *Ad dextram Pharus, insula & turris: ad sinistram vero cautes & promontorium Lochias.* Et vero testatur Homerus, Menelaum ad Pharum insulam primo [...] scensionem fecisse, Odyss. 4. 355.

263. *Ætnæos.*] Ulysses in Sicilia apud Cyclopas appulsus est, ubi mons Ætna, ut fuse narrat Achæmenides, Æn. 3. 613.

264. *Regna Neoptolemi.*] Pyrrhi Epiri regis, Achillis filii: qui ab Oreste Agamemnonis filio occisus est, ob amorem Hermiones, Æn. 3. [...] &c. De *Pyrrho Neoptolemo*, Æn. 2. [...]

Penates Idomenei.] Cretensis regis qui à suis pulsus est ob occisum filium, Æn. 3. 122. *Penates*, Dii sui domestici. Æn. 2. 717.

265. *Libyco litore Locros.*] De Locris Græciæ populis circa Parnassum montem, Æn. 3. 399. Horum aliqui post bellum Trojanum consederunt in meridiali cornu Italiæ, circa Zephyrium promontorium, ut [...]

Ipse

Ipse Mycenæus magnorum ductor Achivûm
Conjugis infandæ prima intra limina dextrâ
Oppetiit: devictâ Asiâ subsedit adulter.
Invidisse Deos, patriis ut redditus oris
Conjugium optatum & pulchram Calydona viderem?
Nunc etiam horribili visu portenta sequuntur:
Et socii amissi petierunt æthera pennis,
Fluminibusque vagantur aves (heu dira meorum
Supplicia!) & scopulos lacrymosis vocibus implent.
Hæc adeo ex illo mihi jam speranda fuerunt
Tempore; cum ferro cœlestia corpora demens
Appetii, & Veneris violavi vulnere dextram.
Ne vero, ne me ad tales impellite pugnas.
Nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum
Pergama, nec veterum memini lætorve malorum.
Munera, quæ patriis ad me portastis ab oris,
Vertite ad Æneam. Stetimus tela aspera contra,
Contulimusque manus: experto credite, quantus
In clypeum assurgat, quo turbine torqueat hastam.
Si duo præterea tales Idæa tulisset

explicuimus: alii in Africa, circa Pentapolim, quæ Cyrenaica regio est, ad mare Mediterraneum, & orientem Syrtis majoris, ut ait Servius; ut vero testatur Domitius Afer, in regione Africæ plane opposita, nempe ad Oceanum Atlanticum.

266. *Mycenæus, &c.*] Agamemnon, Mycenarum rex, Clytemnestræ uxoris & Ægisthi adulteri insidiis occisus, Æn. 3. 54. De *Mycenis*, urbe Peloponnesi, Æn. 1. 288. De *Achivis*, Græcis, Æn. 1. 492.

268. *Devictâ Asiâ subsedit adulter.*] Subsido, est *clam sedeo in insidiis*. Unde Valerius Max. l. 7. c. 2. vocat *subsessorem alieni matrimonii*, adulterum, qui alienæ conjugis pudicitiæ insidiatur. Itaque sensus est, Agamemnoni adulteriorum vindici, qui ob Paridis adulterium Trojam everterat; insidiatorem adulterum non defuisse, qui eum sub prima domus limina primumque reditum opprimeret.

270. *Conjugium, &c.*] *Conjugem* Ægialeam, supra, v. 243. *Calydona*, urbem Ætoliæ, quam Diomedes avito jure possidebat, & armis domuerat, Æn. 7. 306.

272. *Socii amissi, &c.*] Circa promontorium Apuliæ Garganum, insulæ sunt, non duæ, ut ait Strabo, sed quinque: *Diomedeæ* ab antiquis dictæ: harum maxima nunc *Tremiti*. Hic Diomedis socii in aves finguntur commutati: vel ob iram Veneris, vivo adhuc Diomede, ut aiunt Virgilius & Ovidius Metam. l. 14. 494. vel ob dolorem amissi morte Diomedis, ut innuere videtur Strabo aliique. Has aves in his tantum insulis reperiri ait Plinius l. 10. 44. easque dentes habere, colore esse candidas, infestas advenis præterquam Græcis. Joannes Meursius ait easdem esse quæ Græcis dicuntur ἐρωδιοὶ, Latinis *ardeæ*, Gallis *herons*. Plinius facit *fulicarum* similes. Ovidius non *cycnos* quidem, sed cycnis proximas.

276. *Cœlestia corpora.*] Venerem in vola manus Diomedes vulneraverat. Iliad. 5. v. 335. Martem in imo ventre, v. 857.

280. *Lætorve malorum.*] Græca forma, supra v. 126.

283. *Contulimusque manus, &c.*] Adulatur hic heroi suo Virgilius: quanquam enim adversus Diomedem steterit Iliad. 5. 225. tamen huic minime fuisse parem constat ex eo, quod ab eodem in coxa vulneratus ictu lapidis fuit, fuissetque adeo interfectus, nisi Venus auxilio filii adfuisset, v. 311.

284. *In clypeum assurgat.*] Ipse attollat clypeum suum. Sic Æn. 12. 729. *Alte sublatum consurgit Turnus in ensem, & ferit.*

285. *Idæa terra.*] *Troas*, ubi mons *Ida*, Æn. 2. 801. *Inachias*, Argivas: Æn. 7. 286. *Dardanus*, Trojanus: Æn. 1. 235.

Terra viros, ultrò Inachias venisset ad urbes
Dardanus, & versis lugeret Græcia fatis.
Quicquid apud duræ cessatum est mœnia Trojæ,
Hectoris Æneæque manu victoria Grajûm
Hæsit, & in decimum vestigia rettulit annum.
Ambo animis, ambo insignes præstantibus armis:
Hic pietate prior. Coëant in fœdera dextræ,
Quà datur: ast, armis concurrant arma, cavete.
Et responsa simul quæ sint, rex optime regum,
Audisti, & quæ sit magno sententia bello.
Vix ea legati: variusque per ora cucurrit
Ausonidûm turbata fremor: ceu, saxa morantur
Cum rapidos amnes: clauso fit gurgite murmur,
Vicinæque fremunt ripæ crepitantibus undis.
Ut primum placati animi, & trepida ora quierunt:
Præfatus Divos solio rex infit ab alto:
Ante equidem summa de re statuisse, Latini,
Et vellem, & fuerat melius: non tempore tali
Cogere concilium, cum muros obsidet hostis.
Bellum importunum, cives, cum gente Deorum,
Invictisque viris gerimus: quos nulla fatigant
Prælia, nec victi possunt absistere ferro.
Spem si quam accitis Ætolûm habuistis in armis,
Ponite: spes sibi quisque: sed, hæc quam angusta, videtis.
Cætera quâ rerum jaceant perculsa ruinâ,
Ante oculos interque manus sunt omnia vestras.
Nec quemquam incuso: potuit quæ plurima virtus
Esse, fuit: toto certatum est corpore regni.
Nunc adeo, quæ sit dubiæ sententia menti,
Expediam; & paucis, animos adhibete, docebo.
Est antiquus ager, Tusco mihi proximus amni,

301. *Præfatus divos.*] Notat Turnebus veteres, præcipue Romanos, id solemne habuisse; ut antequam verba publice facerent, Deos precarentur: & frequenter orationum exordia ab invocatione Deorum sumerent. Talia fuere exordia omnia Catonis; talia Ciceronis ac Demosthenis nonnulla.

302. *Ante equidem.*] ORATIO Latini duas habet partes. I. Exponit hostilium virium magnitudinem cui suarum tenuitatem opponit. II. Proponit conditiones pacis tres: aut terras Æneæ assignandas, si sedere hic velit; aut naves ædificandas, si malit alio abire; denique oratores ad eum mittendos cum regiis muneribus.

305. *Cum gente Deorum.*] Æneas à Jove per Venerem ortus, à Trojana gens à Jove per Dardanum, *Æn.* 3. 239.

308. *Ætolûm.*] Diomedis sociorum in Apulia sedentium, supra, v. 243

316. *Est antiquus ager, &c.*] Duplex est de hujus agri situ opinio. I. Donatus, quem sequitur Cluverius, agrum illum mittitur ad litus maris à Circæo monte, qui terminus fuit Latii, tempore Tarquinii Superbi, orientem versus, ad usque Tyberim, qui terminus Latii fuit ad occidentem. Firmat inde hanc opinionem Donatus, quod Tuscos dicat aliquando sedisse circa Ufentem fluvium, huic monti Circæo vicinum; hunc itaque *Tuscum* fluvium hic à Virgilio appellari. deinde quod constet apud omnes; *Rutulos*, Turno subditos, spatio illo contentos fuisse; & *Auruncos* montem Circæum proximè

Quin gnatam egregio genero dignisque hymenæis
Des pater, & pacem hanc æterno fœdere jungas.
Quod si tantus habet mentes & pectora terror;
Ipsum obtestemur, veniamque oremus ab ipso;
Cedat jus proprium regi, patriæque remittat.
Quid miseros toties in aperta pericula cives
Projicis? ô Latio caput horum & causa malorum!
Nulla salus bello: pacem te poscimus omnes,
Turne, simul pacis solum inviolabile pignus.
Primus ego, invisum quem tu tibi fingis, & esse
Nil moror, en supplex venio; miserere tuorum;
Pone animos, & pulsus abi: sat funera fusi
Vidimus ingentes & desolavimus agros.
Aut si fama movet, si tantum pectore robur
Concipis: & si adeo dotalis regia cordi est;
Aude, atque adversum fidens fer pectus in hostem.
Scilicet, ut Turno contingat regia conjux,
Nos, animæ viles, inhumata infletaque turba,
Sternamur campis. Et jam tu, si qua tibi vis,
Si patrii quid Martis habes, illum aspice contra,
Qui vocat.
Talibus exarsit dictis violentia Turni:
Dat gemitum, rumpitque has imo pectore voces:
Larga quidem, Drance, tibi semper copia fandi,
Tunc cum bella manus poscunt: patribusque vocatis
Primus ades: sed non replenda est curia verbis,
Quæ tuto tibi magna volant; dum distinet hostem
Agger murorum, nec inundant sanguine fossæ.
Proinde tona eloquio, solitum tibi; meque timoris
Argue tu, Drance: tot quando stragis acervos

359. *Cedat, &c.*] Si adeo Turnum timemus, ut nullus ausit de eo conqueri: ne queramur, ne vi agamus; sed precemur ipsum, saltem finat, ut rex & patria rei communi libere consulant pro suo jure:

372. *Inhumata infletaque turba.*] Privata funebri honore: quod apud veteres miserrimum fuit, Æn. 6. 325.

375. *Qui vocat.*] Supra, v. 115.

378. *Larga quidem, &c.*] ORATIO Turni duas habet partes præcipuas, quarum prima refellit Drancem; secunda caput, de quo deliberatur attingit. I. Refellit criminationem temeritatis & fugæ, primo vanam Drancis eloquentiam per ironiam illudendo; secundo commemorando facta sua, cædem Evandri, Bitiæ, &c. II. Timorem Drancis de Trojanorum virtute conceptum elevat, ironice exaggerando: atque, nunc Græcos ipsos, Achillem, Diomedem, coram Trojanis trepidare; flumina ipsa retro ab iis fugere, &c. III. Simulatum de se timorem Dranci adimit, profitendo se tam ignavo sanguine maculari nolle. Atque hæc prima pars orationis est. IV. Concedit ad eas pacis conditionis abeundum, si res desperata sit: quanquam forte mori tum gloriosius foret. V. Ostendit rem adeo non esse desperatam, ut potius integra sit; cum auxilia sibi multa supersint; cum victoria Trojanis admodum cruenta fuerit, damnumque par, cum adhuc bellum in ortu ipso sit atque initio, ideoque facile mutari possit fortunæ vicissitudine. VI. Auxiliis Diomedis, quæ desunt, opponit auxilia quæ adsunt quamplurima, Messapi, Tolumnii, Camillæ. VII. Denique offert se pugnæ singulari.

Consulite in medium, & rebus succurrite fessis.
Tum Drances idem infensus, quem gloria Turni
Obliquâ invidiâ stimulisque agitabat amaris:
Largus opum, & linguâ melior, sed frigida bello
Dextera, consiliis habitus non futilis auctor,
Seditione potens: genus huic materna superbum
Nobilitas dabat; incertum de patre ferebat:
Surgit, & his onerat dictis, atque aggerat iras:
Rem nulli obscuram, nostræ nec vocis egentem,
Consulis, ô bone rex. Cuncti se scire fatentur
Quid fortuna ferat populi, sed dicere mussant.
Det libertatem fandi, flatusque remittat,
Cujus ob auspicium infaustum moresque sinistros,
[Dicam equidem, licet arma mihi mortemque minetur]
Lumina tot cecidisse ducum, totamque videmus
Consedisse urbem luctu: dum Troïa tentat
Castra fugæ fidens & cœlum territat armis.
Unum etiam donis istis, quæ plurima mitti
Dardanidis dicique jubes, unum, optime regum,
Adjicias: nec te ullius violentia vincat,

quod à *Curibus* Sabinis inventa esset, nam Florus testatur Tarquinium Priscum ab Etruscis eam accepisse, sed omnino a *curru*: nam vetus auctor apud Gellium l. 3. 18. testatur: *Senatores, qui curulem magistratum gessissent, curru solitos honoris gratia in curiam vehi: in quo curru sella esset supra quam considerent, quæ ob eam causam curulis appellaretur.* Utebantur autem ea reges primo, tum consules, censores, prætores, & ædiles curules: hanc etiam Romani regibus amicis muneris loco mittebant, ut Porsenæ apud Dionysium, Masinissæ apud Appianum & Livium. Erat illa *eburnea*, seu potius cælato ebore confecta: tum incurvis pedibus, unde a Plutarcho in Mario dicitur ἀγκυλόπους, *incurvipes.* De *trabea*, toga regia & consulari, Æn. 7. 188.

335. *Consulite in medium.*] Id quod est in communem utilitatem. Georg. 1. 127. *In medium quærebant.*

339. *Futilis.*] Vanus, loquax, inutilis, nihil continens, qui sibi credita statim effundit. Translatio est, juxta Servium, Donatum, Lactantium, à vase *futili* dicto: cujus os latum & patulum, fundus angustus & acutus erat: ita ut in terra depositum stare non posset, sed statim in latus effunderetur. Hoc utebantur in sacris Vestæ, quia in sacris aquam in terra deponi nefas erat.

340. *Seditione.*] Factionibus, [illegible] ptandis vulgi animis.

343. *Rem nulli obscuram, &c.*] Oratio Drancis quinque habet partes. I. Dicit, omnes ideo tacere, quia Turnum timent. II. Unum se profitetur ex omnibus audacter in Turnum dicere pro republica, quam ille temeritate ac fuga sua perverterit. III. Censet pacis conditionibus cæteris hanc etiam adjiciendam, ut Lavinia conjux Æneæ detur. IV. Orat Turnum, ne patiatur privati commodi rationes publicis rationibus obstare. V. Denique orat, ut si a bello abstinere nolit, privatam contentionem, non publico periculo, sed privato certamine dirimat: quod ab Ænea proponitur.

345. *Dicere mussant.*] *Mussare* est muto proximum esse, submissa & parum distincta voce, quasi timide & dubitanter loqui; *obmurmurare.* Hic *timere, vereri.*

347. *Cujus ob auspicium.*] Quia bellum administratur nutu & auspiciis Turni; non Latini, qui rerum habenas eam in rem deposuerat Æn. 7. 600. & forte felicioribus auspiciis bellum suscepisset, si suscipiendum duxisset.

351. *Fugæ fidens.*] Carpit fugam Turni: cum à Junone, non tamen sponte, subductus est è pugna, Æn. 10. 659. De *hymenæis*, nuptiis, Georg. 3. 60.

355. Quid

Quin gnatam egregio genero dignisque hymenæis
Des pater, & pacem hanc æterno fœdere jungas.
Quod si tantus habet mentes & pectora terror;
Ipsum obtestemur, veniamque oremus ab ipso;
Cedat jus proprium regi, patriæque remittat.
Quid miseros toties in aperta pericula cives
Projicis? ô Latio caput horum & causa malorum!
Nulla salus bello: pacem te poscimus omnes,
Turne, simul pacis solum inviolabile pignus.
Primus ego, invisum quem tu tibi fingis, & esse
Nil moror, en supplex venio; miserere tuorum;
Pone animos, & pulsus abi: sat funera fusi
Vidimus ingentes & desolavimus agros.
Aut si fama movet, si tantum pectore robur
Concipis: & si adeo dotalis regia cordi est;
Aude, atque adversum fidens fer pectus in hostem.
Scilicet, ut Turno contingat regia conjux,
Nos, animæ viles, inhumata infletaque turba,
Sternamur campis. Et jam tu, si qua tibi vis,
Si patrii quid Martis habes, illum aspice contra,
Qui vocat.
Talibus exarsit dictis violentia Turni:
Dat gemitum, rumpitque has imo pectore voces:
Larga quidem, Drance, tibi semper copia fandi,
Tunc cum bella manus poscunt: patribusque vocatis
Primus ades: sed non replenda est curia verbis,
Quæ tuto tibi magna volant; dum distinet hostem
Agger murorum, nec inundant sanguine fossæ.
Proinde tona eloquio, solitum tibi; meque timoris
Argue tu, Drance: tot quando stragis acervos

359. *Cedat, &c.*] Si adeo Turnum lmemus, ut nullus ausit de eo conueri: ne queramur, ne vi agamus; ed precemur ipsum, saltem finat, t rex & patria rei communi libere onsulant pro suo jure:

372. *Inhumata infletaque turba.*] rivata funebri honore: quod apud eteres miserrimum fuit, Æn. 6. 325.

375. *Qui vocat.*] Supra, v. 115.

378. *Larga quidem, &c.*] ORATIO urni duas habet partes præcipuas, uarum prima refellit Drancem; ecunda caput, de quo deliberatur ingit. I. Refellit criminationem meritatis & fugæ, primo vanam rancis eloquentiam per ironiam udendo; secundo commemorando cta sua, cædem Evandri, Bitiæ, &c. . Timorem Drancis de Trojanorum rtute conceptum elevat, ironice aggerando: aitque, nunc Græcos ipsos, Achillem, Diomedem, coram Trojanis trepidare; flumina ipsa retro ab iis fugere, &c. III. Simulatum de se timorem Dranci adimit, profitendo se tam ignavo sanguine maculari nolle. Atque hæc prima pars orationis est. IV. Concedit ad eas pacis conditionis abeundum, si res desperata sit: quanquam forte mori tum gloriosius foret. V. Ostendit rem adeo non esse desperatam, ut potius integra sit; cum auxilia sibi multa superent; cum victoria Trojanis admodum cruenta fuerit, damnumque par, cum adhuc bellum in ortu ipso sit atque initio, ideoque facile mutari possit fortunæ vicissitudine. VI. Auxiliis Diomedis, quæ desunt, opponit auxilia quæ adsunt quamplurima, Messapi, Tolumnii, Camillæ. VII. Denique offert se pugnæ singulari.

Teucrorum tua dextra dedit, passimque trophæis
Insignis agros. Possit quid vivida virtus,
Experiare licet: nec longe scilicet hostes
Quærendi nobis: circumstant undique muros.
Imus in adversos? quid cessas? an tibi Mavors
Ventosa in lingua pedibusque fugacibus istis
Semper erit?
Pulsus ego? aut quisquam merito, fœdissime, pulsum
Arguet? Iliaco tumidum qui crescere Tybrim
Sanguine, & Evandri totam cum stirpe videbit
Procubuisse domum, atque exutos Arcadas armis?
Haud ita me experti Bitias & Pandarus ingens,
Et quos mille die victor sub Tartara misi,
Inclusus muris hostilique aggere septus.
Nulla salus bello? capiti cane talia demens
Dardanio, rebusque tuis, proinde omnia magno
Ne cessa turbare metu, atque extollere vires
Gentis bis victæ, contra premere arma Latini.
Nunc & Myrmidonum proceres Phrygia arma tremiscunt?
Nunc & Tydides, & Larissæus Achilles?
Amnis & Hadriacas retro fugit Aufidus undas?
Vel cum se pavidum contra mea jurgia fingit
Artificis scelus: & formidine crimen acerbat.
Nunquam animam talem dextrâ hâc, absiste moveri,

385. *Trophæis.*] Supra, v. 7.

394. *Evandri procubuisse domum.*] Occiso Pallante ab ipso Turno, Æn. 10. 442.

396. *Bitias & Pandarus.*] Portæ Trojanæ custodes, quos interfecit Turnus cum in eam urbem insiluit, Æn. 9. 708. & sequentibus.

399. *Capiti cane, &c.*] *Canere*, vatum proprium est, & futura prædicentium: & sensus est: jacta infaustum illud omen in Trojanos, in te ipsum; quod nempe nulla, neque his, neque tibi per bellum salus est.

402. *Bis victa.*] Primum ab Hercule, deinde à Græcis, Æn. 3. 476.

403. *Nunc & Myrmidonum, &c.*] Ironice metus inanitatem exaggerat. Dic, ut nobis timorem incutias, Myrmidonas, Diomedem, Achillem timuisse arma Trojana: qui nunquam illa timuerunt. *Myrmidones*, Thessali vel Æginetæ, Achillis milites, Æn. 2. 7. *Phrygia*, ubi Troas, Æn. 1. 385. *Tydides.* Tydei filius Diomedes, supra, v. 243. *Larissæus Achilles*, Thessalus, Æn. 2. 197.

405. *Amnis & Hadriacas, &c.*] Dic ipsos etiam fluvios, Trojanorum metu, retro aquas egisse. *Aufidus*, nunc *Lofanto*, fluvius Italiæ, in Hirpinis nascens, inter Apuliam, Dauniam, & Peuceriam, in mare Hadriaticum fluens, celebris Cannensi prælio, quo circa ejus ostia Romani ab Annibale victi sunt. *Hadriacum*, vel *Hadriaticum*, vel *Hadrianum* mare, vel *Hadria*, pars est mediterranei maris: à promontorio Salentino, quod superius est Italiæ cornu, in sinum influens. Italiamque ad septentrionem alluens, unde *mare superum* vocatur. Huic nomen ab *Hadria* urbe & fluvio in tractu Veneto, supra Padi ostia, sub extremum sinum, ad latus occidentale: nunc dicitur sinus ipse *Golfe de Venise*, ab urbe Venetiis. Scribitur, vel sine aspiratione *Adria*; vel, ut in plerisque omnibus antiquitatis monumentis, cum aspiratione *Hadria*.

407. *Artificis scelus.*] Pro *scelesto artifice*. Sic apud Comicos frequenter. Terent. Andr. 2. 5. 1. *Ubi illic scelus est, qui me perdidit? crimen* item, pro *criminatione* seu accusatione, supra, v. 122.

408. *Dextrâ hâc.*] Quæ consuevit fortes occidere, non ignavos. Sic Cæsar ad Metellum, apud Lucanum l. 3. 135. *Haud unquam jugulo se polluet*

Amittes: habitet tecum, & sit pectore in isto.
Nunc ad te & tua, magne pater, consulta revertor.
Si nullam nostris ultra spem ponis in armis;
Si tam deserti sumus, & semel agmine verso
Funditus occidimus, neque habet fortuna regressum;
Oremus pacem, & dextras tendamus inermes.
Quamquam ô! si solitæ quicquam virtutis adesset:
Ille mihi ante alios, fortunatusque laborum,
Egregiusque animi; qui ne quid tale videret,
Procubuit moriens, & humum semel ore momordit.
Sin & opes nobis, & adhuc intacta juventus,
Auxilioque urbes Italæ populique supersunt,
Sin & Trojanis cum multo gloria venit
Sanguine, sunt illis sua funera, parque per omnes
Tempestas: cur indecores in limine primo
Deficimus? cur ante tubam tremor occupat artus?
Multa dies variusque labor mutabilis ævi
Rettulit in melius: multos alterna revisens
Lusit, & in solido rursus fortuna locavit.
Non erit auxilio nobis Ætolus, & Arpi?
At Messapus erit, felixque Tolumnius, & quos
Tot populi misere duces: nec parva sequetur
Gloria delectos Latio & Laurentibus agris.
Est & Volscorum egregia de gente Camilla,
Agmen agens equitum & florentes ære catervas.
Quod si me solum Teucri in certamina poscunt:
Idque placet, tantumque bonis communibus obsto:
Non adeo has exosa manus victoria fugit,
Ut tantâ quicquam pro spe tentare recusem.
Ibo animis contra: vel magnum præstet Achillem,
Factaque Vulcani manibus paria induat arma

isto nostra, Metelle, manus, dignum te Cæsaris ira nullus honos faciet.

415. *Quamquam ô! si, &c.*] Si funditus occidimus, petamus pacem: tamen, vel ita quoque, si quicquam haberemus virtutis, deberemus mortem majori felicitati ducere, quam pacem: ut ille Mezentius, qui ab Ænea occisus est, Æn. 10. sub finem. De forma illa optationis. *Quamquam ô!* Æn. 5. 195.

416. *Fortunatus laborum, egregius animi.*] Græca locutio, supra, v. 73. *Læta laborum.*

423. *In limine primo.*] Vix dum incepto bello.

424. *Ante tubam.*] Antequam decretoria pugna tubarum sonitu indicta sit.

428. *Ætolus & Arpi.*] Diomedes Argyripæ conditor, supra, v. [illegible].

429. *Messapus, &c.*] Dux [illegible] quot Etruscorum, invulnerabilis, [illegible] n. 7. 691. *Tolumnius*, augur, qui fœdus disturbabit, Æn. 12. 258. & in eo tumultu occidetur. *Felix* dicitur ob peritiam & felicitatem augurum. De *Latio*, & *Laurentibus* agris, Æn. 7. 54. 63. De *Camilla*, [illegible] ce Volscorum, Æn. 7. 803. & infra, v. 535.

433. *Florentes ære catervas.*] *Fulgentes*: metaphora, de qua Georg. 2. 6.

437. *Tanta pro spe.*] Vel victoriæ; vel Laviniæ: vel laudis inde colligendæ, quod solus privato periculo communem salutem pepererim.

439. *Vulcani manibus.*] Et habebat quidem Æneas, quod ignorabat Turnus, arma Veneris rogatu à Vulcano fabricata, Æn. 8. 370. Quemadmo-

Ille licet. Vobis animam hanc, soceroque Latino,
Turnus ego, haud ulli veterum virtute secundus,
Devoveo: solum Æneas vocat? & vocet, oro.
Nec Drances potius, sive est hæc ira Deorum,
Morte luat; sive est virtus & gloria, tollat.
Illi hæc inter se dubiis de rebus agebant
Certantes: castra Æneas aciemque movebat.
Nuntius ingenti per regia tecta tumultu
Ecce ruit, magnisque urbem terroribus implet:
Instructos acie Tyberino à flumine Teucros,
Tyrrhenamque manum totis descendere campis.
Extemplo turbati animi, concussaque vulgi
Pectora, & arrectæ stimulis haud mollibus iræ.
Arma manu trepidi poscunt, fremit arma juventus,
Flent mœsti mussantque patres: hic undique clamor
Dissensu vario magnus se tollit in auras.
Haud secus atque alto in luco cum forte catervæ
Consedêre avium; piscosove amne Padusæ
Dant sonitum rauci per stagna loquacia cycni.
Imo, ait, ô cives, arrepto tempore, Turnus,
Cogite concilium, & pacem laudate sedentes:
Illi armis in regna ruunt. Nec plura locutus
Corripuit sese, & tectis citus extulit altis.
Tu, Voluse, armari, Volscorum edice maniplis:
Duc, ait, & Rutulos: equites Messapus in armis,
Et cum fratre Coras latis diffundite campis.

dum Achilles arma item rogatu Thetidis ab eodem obtinuerat, apud Homerum, Iliad. 18. 369.

443. *Nec Drances potius, &c.*] Invitavit Drancem ut secum in hostes irrueret, socius laudis & periculi, v. 389. Nunc orationem quasi retractans ait: Æneas me solum vocat? & vero id opto, potius quam ut Drances aut laudis aut periculi mei particeps sit.

449. *Tyberino, &c.*] Æn. 8. 350. *Teucros*, Æn. 1. 239. *Tyrrhenam*, Æn. 8. 479. *Mussant*, obmurmurant, supra, v. 345.

457. *Amne Padusæ.*] *Padus*, maximum Italiæ flumen, de quo Georg. 1. 482. ostiis quidem septem in mare Hadriaticum defertur, sed duobus antiquissimis: quorum septentrionale dicitur *Volana*, hodie *il Po di Volana*, meridiale, *Paduse*, hodie *il Po d'Argenta.* Vocat *stagna*, propter diffusas paludis in morem circa ostia Padi, & variis fossis confluentes aquas. *Amne Padusæ*, ut *urbem Patavi*, Æn. 1. 251.

463. *Maniplis.*] *Manipulus* erat certus militum numerus, qui sub eodem signo pugnabat. Erat Romuli tempore militum centuria: postea duas centurias cepit. Sic dicitur, ex Varrone, quia *minima manus* sive turba militum erat, ex Vegetio, quia *junctis manibus*, id est, simul pugnabant: melius ex Ovidio, Aurelio Victore, Donato, &c. quia pro signis & aquilis, Romuli tempore, habuerunt fasciculos fœni, pertica suspensos: fasciculi autem illi dicuntur *manipuli*, quod manum impleant.

464. *Equites Messapus.*] Sic interpunximus, post Servium & Donatum: ut Volusus ducat Rutulos, & simul moneat Volscos ut sub ducibus suis pugnæ se parent, Messapus vero, Coras & ejus frater Catillus, de quibus Æn. 7. 672. ducant equites. *Messapus*, nominativus est pro vocativo: ut Æn. 8. 77. *Hesperidum fluvius regnator aquarum Adsis, &c.* Æn. 1. 192. *Socer arma Latinus habeto.*

Pars aditus urbis firment, turresque capessant:
Cætera, quà jusso, mecum manus inferat arma.
Ili cet in muros totâ discurritur urbe.
Concilium ipse pater & magna incepta Latinus
Deserit, ac tristi turbatus tempore differt.
Multaque se incusat, qui non acceperit ultro
Dardanium Ænean, generumque asciverit urbi.
Præfodiunt alii portas, aut saxa sudesque
Subjiciunt: bello dat signum rauca cruentum
Buccina. Tum muros variâ cinxere coronâ
Matronæ puerique: vocat labor ultimus omnes.
Necnon ad templum summasque ad Palladis arces
Subvehitur magnâ matrum regina catervâ,
Dona ferens: juxtaque comes Lavinia virgo,
Causa mali tanti, atque oculos dejecta decoros.
Succedunt matres, & templum thure vaporant,
Et mœstas alto fundunt de limine voces:
Armipotens belli præses, Tritonia virgo,
Frange manu telum Phrygii prædonis, & ipsum
Pronum sterne solo, portisque effunde sub altis.
Cingitur ipse furens certatim in prælia Turnus:
Jamque adeo Rutulum thoraca indutus, ahenis
Horrebat squamis, surasque incluserat auro,
Tempora nudus adhuc: laterique accinxerat ensem,
Fulgebatque altâ decurrens aureus arce:
Exultatque animis, & spe jam præcipit hostem.
Qualis, ubi abruptis fugit præsepia vinclis
Tandem liber equus, campoque potitus aperto;
Aut ille in pastus armentaque tendit equarum;
Aut assuetus aquæ perfundi flumine noto
Emicat, arrectisque fremit cervicibus alte
Luxurians, luduntque jubæ per colla, per armos.
Obvia cui, Volscorum acie comitante, Camilla
Occurrit, portisque ab equo regina sub ipsis
Desiluit: quam tota cohors imitata relictis

467. *Jusso.*] *Jussero.* Sic frequenter duodecim tabulis, apud Cicer. de gibus, &c. *precepsis*, pro *preceperis*, *psis*, pro *ruperis*: *rapsis* pro *rapueris*. c *faxo*, pro *fecero*, *faxim*, pro *fe-im*. Turnebus l. 15. c. 15.
477. *Palladis arces.*] Templa Pallas vulgo in arcibus, quia Pallas in ntrix dicitur arcium: Ecl. 2. 61. *illas quas condidit arces ipsa colat.* ona ferunt ipsi, *peplum*, Æn. 1. 484. ultum vero Palladis reliquorum-is Deorum Laur[illegible]s à Græcis acperant, qui frequentes consederant meridiali Italiæ parte, quæ inde diu *magna Græcia* dicta est.
483. *Armipotens Tritonia.*] Palladis nomen, Æn. 2. 171. Præses autem fuit urbium, artium, belli, &c. De *Phrygia*, ubi Troas, Æn. 1. 385
488. *Squamis ahenis, &c. Suras, &c.*] De *squamis* loricæ corio supperadditis, Æn. 3. 467. *Sura*, pars est tibiæ carnosa, quæ cum toto crure ocreis vestitur.
498. *Volscorum acie.*] Qui jam vocati à Turno per Volusum fuerant, v. 463. De *Camilla*, eorum duce, infra, v. 535. De *Volscis*, Æn. 7. 803. De *Tyrrhenis*, Æneæ sociis, Æn. 8. 479.

Ad terram defluxit equis: tum talia fatur:
Turne, sui merito si qua est fiducia forti,
Audeo & Æneadum promitto occurrere turmæ,
Solaque Tyrrhenos equites ire obvia contra.
Me sine prima manu tentare pericula belli:
Tu pedes ad muros subsiste, & mœnia serva.
Turnus ad hæc, oculos horrenda in virgine fixus:
O, decus Italiæ, virgo, quas dicere grates,
Quasve referre parem? sed nunc, est omnia quando
Iste animus supra, mecum partire laborem.
Æneas, ut fama fidem missique reportant
Exploratores, equitum levia improbus arma
Præmisit, quaterent campos: ipse ardua montis
Per deserta jugo properans adventat ad urbem.
Furta paro belli convexo in tramite sylvæ,
Ut bivias armato obsidam milite fauces,
Tu Tyrrhenum equitem collatis excipe signis.
Tecum acer Messapus erit, turmæque Latinæ,
Tiburtique manus, ducis & tu concipe curam.
Sic ait & paribus Messapum in prælia dictis
Hortatur, sociosque duces & pergit in hostem.
Est curvo anfractu vallis accommoda fraudi
Armorumque dolis, quam densis frondibus atrum
Urget utrinque latus, tenuis quo semita ducit,
Angustæque ferunt fauces, aditusque maligni.
Hanc super, in speculis summoque in vertice montis,
Planities ignota jacet, tutique receptus:
Seu dextrâ levâque velis occurrere pugnæ;
Sive instare jugis, & grandia volvere saxa.
Huc juvenis notâ fertur regione viarum,
Arripuitque locum, & sylvis insedit iniquis.
Velocem interea superis in sedibus Opim,
Unam ex virginibus sociis sacrâque catervâ,
Compellabat, & has tristi Latonia voces
Ore dabat: graditur bellum ad crudele Camilla,
O virgo, & nostris nequicquam cingitur armis,
Cara mihi ante alias: neque enim novus iste Dianæ
Venit amor, subitâque animum dulcedine movit.

515. *Furta belli...*] *Insidias*: dicitur q. sp. *furtum* quicquid clam fit, Æn. 5. 588.
Convexo.] *Concavo*, aut saltem *curvo*. Æn. 1. 314.
517. *Tyrrhenum equitem.*] Qui præmissus erat ab Ænea, per planos campos.
518. *Messapus erit, &c.*] Cum equitibus aliquot *Etruscis*, quorum dux erat, Æn. 7. 691. *Turmæ Latinæ*, sub Voluso, sup. a, *Tyburti manus*, sub Catillo supra, v. 465. Æn. 7. 670.
522. *Vallis accommoda.*] Vallem brevem hic producit cæsuram, Servius tamen legit nominativo, va[illegible]s.
534. *Latonia.*] Diana, Lat[illegible] Ecl. 3. 67.

Pulsus ob invidiam regno, viresque superbas,
Priverno antiquâ Metabus cum excederet urbe,
Infantem fugiens media inter prælia belli
Sustulit exilio comitem, matrisque vocavit
Nomine Casmillæ, mutatâ parte, Camillam.
Ipse sinu præ se portans juga longa petebat
Solorum nemorum: tela undique sæva premebant,
Et circumfuso volitabant milite Volsci.
Ecce fugæ medio summis Amasenus abundans
Spumabat ripis, tantus se nubibus imber
Ruperat: ille innare parans, infantis amore
Tardatur, caroque oneri timet: omnia secum
Versanti, subito vix hæc sententia sedit.
Telum immane manu validâ quod forte gerebat
Bellator, solidum nodis & robore cocto;
Huic natam, libro & sylvestri subere clausam,
Implicat, atque habilem mediæ circumligat hastæ.
Quam dextrâ ingenti librans, ita ad æthera fatur:
Alma, tibi hanc, nemorum cultrix Latonia virgo,
Ipse pater famulam voveo: tua prima per auras
Tela tenens supplex hostem fugit: accipe testor,
Diva tuam, quæ nunc dubiis committitur auris.
Dixit, & adducto contortum hastile lacerto
Immittit: sonuere undæ: rapidum super amnem
Infelix fugit in jaculo stridente Camilla.
At Metabus, magnâ propius jam urgente catervâ,
Dat sese fluvio, atque hastam cum virgine victor
Gramineo, donum Triviæ, de cespite vellit.
Non illum tectis ullæ, non mœnibus urbes
Accepere: neque ipse manus feritate dedisset:
Pastorum & solis exegit montibus ævum.
Hic natam, in dumis interque horrentia lustra,
Armentalis equæ mammis & lacte ferino

539. *Ob invidiam.*] Vel subditorum [illegible]: vel suam, ut explicuimus de Mezentio, Æn. 10. 852.
540. *Priverno, &c.*] *Privernum*, urbs [illegible]orum, circa Promptinas paludes, vel Amazenum fluvium, paucis [illegible]uot leucis a mari distans: ejus [illegible]æ hodie visuntur juxta oppidum [illegible]*erno*: *Amasenus*, hodie est *Toppia*, [illegible]. 7. 794. in extrema nota. De [illegible]*cis*, Ibidem, & v. 803.
553. *Robore cocto.*] Ligno duriore, [illegible] fumum exsiccato. Georg. 1. 175. [illegible]*uspensa focis exploret robora fu-*[illegible]. De *robore*, Ibid. 162.
554. *Libro & subere.*] *Liber*, cortex [illegible]rior & tenuis: *Hoc suber*, arbor crassissimi ac levissimi corticis, *liege*:

566. *Donum Triviæ.*] *Camillam*; vel, quam Triviæ quasi dono salvam recipiebat. Vel, quam ipsi Triviæ quasi donum voverat. *Trivia*, Dianæ nomen, quia colebatur in triviis, Æn. 4. 511.

568. *Manus dedisset.*] *Consensisset*, *cessisset*, Adagium est, ex iis desumptum, qui pugna victi, aut manus ligandas præbent, aut iisdem protensis mortem deprecantur.

570. *Lustra.*] Cubilia ferarum in sylvis, Georg. 2. 471.

571. *Armentalis equæ.*] Quæ gregatim inter armenta versabatur: *Lacte ferino*, equino: nam equum

Nutribat, teneris immulgens ubera labris.
Utque pedum primis infans vestigia plantis
Institerat, jaculo palmas oneravit acuto:
Spiculaque ex humero parvæ suspendit & arcum.
Pro crinali auro, pro longæ tegmine pallæ,
Trigidis exuviæ per dorsum à vertice pendent
Tela manu jam tum tenerâ puerilia torsit,
Et fundam tereti circum caput egit habenâ,
Strymoniamque gruem aut album dejecit olorem.
Multæ illam frustra Tyrrhena per oppida matres
Optavere nurum: solâ contenta Dianâ,
Æternum telorum & virginitatis amorem
Intemerata colit. Vellem haud correpta fuisset
Militiâ tali, conata lacessere Teucros:
Cara mihi comitumque foret nunc una mearum.
Verum age, quandoquidem fatis urgetur acerbis,
Labere Nympha polo, finesque invise Latinos;
Tristis ubi infausto committitur omine pugna.
Hæc cape, & ultricem pharetrâ deprome sagittam.
Hac, quicunque sacrum violarit vulnere corpus,
Tros Italusve, mihi pariter det sanguine pœnas.
Post ego nube cavâ miserandæ corpus & arma
Inspoliata feram tumulo, patriæque reponam.
Dixit: at illa leves cœli demissa per auras
Insonuit, nigro circumdata turbine corpus.
At manus interea muris Trojana propinquat,
Etruscique duces, equitumque exercitus omnis,
Compositi numero in turmas: fremit æquore toto
Insultans sonipes, & pressis pugnat habenis,
Huc obversus & huc: tum late ferreus hastis
Horret ager, campique armis sublimibus ardent.
Nec non Messapus contra, celeresque Latini,
Et cum fratre Coras, & virginis ala Camillæ,
Adversi campo apparent: hastasque reductis
Protendunt longe dextris, & spicula vibrant:
Adventusque virûm, fremitusque ardescit equorum.

vocavit *ferum*, Æn. 2. 51.

576. *Crinali auro*, &c.] Vel reticulo aureo, quo virgines complecti capillos solebant: vel acu crinali, qua capilli discernuntur: vel alio quolibet aureo capitis ornatu. *Palla*, pallium muliebre, apertum ac talare, Æn. 9. 616.

580. *Strymoniam gruem.*] Quia frequens est id genus circa Strymonem, Macedoniæ fluvium. Æn. 10. 265.

582. *Nurum.*] Uxorem filii, bru.

599. *Numero in Turmas.*] Turmæ, proprie erant equitum, & capiebant equites vulgo triginta. Æn. 5. 55[illegible] Notis.

604. *Ala Camillæ.*] Vegetius. *Alæ dicuntur equitum*, quod ad similitudinem alarum ab utraque parte protegunt acies. Atque ita sumitur apud Virgilium. Ostendit tamen Lipsius de militia Rom. l. 2. [illegible] ala etiam quandoque de peditibus dici, & vulgo de copiis, sive equestribus, sive pedestribus sociorum, quæ ad latera aciei collocabantur.

Jamque intra jactum teli progressus uterque
Substiterat, subito erumpunt clamore, frementesque
Exhortantur equos: fundunt simul undique tela
Crebra, nivis ritu: cœlumque obtexitur umbrâ.
Continuo adversis Tyrrhenus & acer Aconteus
Connixi incurrunt hastis, primique ruinam
Dant sonitu ingenti, perfractaque quadrupedantum
Pectora pectoribus rumpunt. Excussus Aconteus
Fulminis in morem, aut tormento ponderis acti,
Præcipitat longe, & vitam dispergit in auras.
Extemplo turbatæ acies: versique Latini
Rejiciunt parmas, & equos ad mœnia vertunt.
Troes agunt, princeps turmas inducit Asylas.
Jamque propinquabant portis, rursusque Latini
Clamorem tollunt, & mollia colla reflectunt:
Hi fugiunt, penitusque datis referuntur habenis.
Qualis ubi alterno procurrens gurgite pontus
Nunc ruit ad terras, scopulosque superjacit undam
Spumeus, extremamque sinu perfundit arenam:
Nunc rapidus retro atque æstu revoluta resorbens
Saxa, fugit, litusque vado labente relinquit.
Bis Tusci Rutulos egere ad mœnia versos:
Bis rejecti armis respectant terga tegentes.
Tertia sed postquam congressi in prælia, totas
Implicuere inter se acies, legitque virum vir;
Tum vero & gemitus morientum, & sanguine in alto
Armaque, corporaque, & permisti cæde virorum
Semianimes volvuntur equi: pugna aspera surgit.
Orsilochus Remuli, quando ipsum horrebat adire,
Hastam intorsit equo, ferrumque sub aure reliquit:
Quo sonipes ictu furit arduus, altaque jactat,
Vulneris impatiens, arrecto pectore crura:
Volvitur ille excussus humi. Catillus Iolam,
Ingentemque animis ingentem corpore & armis
Dejicit Herminium: nudo cui vertice fulva
Cæsaries, nudique humeri; nec vulnera terrent;
Tantus in arma patet. Latos huic hasta per armos
Acta tremit, duplicatque virum, transfixa dolore.

612. *Tyrrhenus.*] Hic non gentile nomen, sed proprium est principis cujusvis, ex Æneæ aut Tarchontis exercitu.

617. *Præcipitat.*] Pro *præcipitatur.* Æn. 1. 108. *Tum prora avertit*, pro avertitur.

619. *Rejiciunt parmas.*] In tergum, ut sese à persequentium jaculis terga defendant. *Parmas*, scuta brevia, rotunda, & undique paria.

636. *Orsilochus, &c.*] Trojanus. *Remulus*, Latinus: alius ab illo Tiburtino *Remulo*, qui moriens phaleras nepoti dederat, Æn. 9. 360. item ab illo Numano Remulo, quem Ascanius occiderat, ibid. 592.

640. *Catillus, &c.*] Tiburtinus, de quo Æn. 7. 672.

645. *Duplicatque virum.*] Videtur à tergo inter utrasque scapulas percussus; ita ut in anteriorem partem

Corpora sed Buten adversum cuspide fixit
Loricam galeamque inter, quà col'a sedentis
Lucent, & lævo dependet parma lacerto:
Orsilochum fugiens, magnumque agitata per orbem
Eludit gyro interior, sequiturque sequentem.
Tum validam perque arma viro perque ossa securim,
Altior insurgens, oranti & multa precanti
Congeminat: vulnus calido rigat ora cerebro.
Incidit huic, subitoque aspectu territus hæsit
Apenninicolæ bellator filius Auni,
Haud Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant.
Isque ubi se nullo jam cursu evadere pugnâ
Posse, neque instantem reginam avertere, cernit:
Consilio versare dolos ingressus & astu,
Incipit hæc: quid tam egregium, si fœmina forti
Fidis equo? dimitte fugam, & te quominus æquo
Mecum crede solo, pugnæque accinge pedestri:
Jam nosces, ventosa feret cui gloria fraudem.
Dixit: at illa furens acrique incensa dolore?
Tradit equum comiti, paribusque assistit in armis,
Ense pedes nudo, purâque interrita parmâ.
At juvenis; vicisse dolo ratus, avolat ipse
Haud mora, conversisque fugax aufertur habenis,
Quadrupedemque citum ferratâ calce fatigat.
Vane Ligur, frustraque animis elate superbis,
Nequicquam patrias tentasti lubricus artes:
Nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno.
Hæc fatur virgo, & pernicibus ignea plantis
Transit equum cursu: frænisque adversa prehensis
Congreditur, pœnasque inimico à sanguine sumit.
Quam facile accipiter saxo sacer ales ab alto
Consequitur pennis sublimem in nube columbam,

693. *Parma.*] v. 619. *Lacerto*, Æn. 5. 422.

695. *Gyro interior.*] Breviori spatio atque ambitu reflectens sese. Æn. 5. 170.

700. *Apenninicolæ.*] De *Apennino*, monte Italiæ, Liguriam à septentrione ambiente, Æn. 12. 703. De *Liguria*, Æn. 10. 185. Monet autem Cato Ligures esse fallaces.

706. *Fugam.*] Cursum celerem. Sic Æn. 1. 321. de Harpalyce Amazone, *Volucremque fuga prævertitur Eurum.*

708. *Fraudem.*] Hanc veram & antiquam lectionem esse contendit Servius, non *laudem*, ut vulgo legitur, & sensus est, cognosces cui jactantia damnum afferat.

711. *Purâ parmâ.*] Juxta S[illegible] *nuda* & absque rerum gestaru[illegible] ris, quia, inquit, tunc primum [illegible] la descenderat. Juxta Dona[illegible] *pedita* & absque pondere. J[illegible] terpretationem à nobis ja[illegible] tam, Æn. 6. 560. *nitida, lucid*[illegible]

715. *Ligur.*] Pleraque veter[illegible] plaria habent *Ligus.* Et sic [illegible] usu fuisse, probat adjectivu[illegible] *sticus*, inde derivatum. Ne[illegible] absonum est *Ligus*, *Liguris* *lepus, leporis: vetus, veteris.*

721. *Accipiter. . . . sacer.*] E[illegible] avis rapax, ideo Marti sacra[illegible] num nomen è Græco ded[illegible] ὀξύπτερος *celeriter volans*: cum nomen è Germano, u[illegible] Scaligero & Vossio.

Compr[illegible]

Comprensamque tenet, pedibusque eviscerat uncis:
Tum cruor & vulsæ labuntur ab æthere plumæ.
At non hæc nullis hominum sator atque Deorum
Observans oculis, summo sedet altus Olympo.
Tyrrhenum genitor Tarchontem in prælia sæva
Suscitat, & stimulis haud mollibus incitat iras.
Ergo inter cædes cedentiaque agmina Tarchon
Fertur equo, variisque instigat vocibus alas,
Nomine quemque vocans: reficitque in prælia pulsos.
Quis metus, ô nunquam dolituri, ô semper inertes
Tyrrheni, quæ tanta animis ignavia venit?
Fœmina palantes agit, atque hæc agmina vertit.
Quo ferrum? quidve hæc geritis tela irrita dextris?
At non in venerem segnes nocturnaque bella,
Aut ubi curva choros indixit tibia Bacchi,
Expectare dapes, & plenæ pocula mensæ.
Hic amor, hoc studium: dum sacra secundus aruspex
Nuntiet, ac lucos vocet hostia pinguis in altos.
Hæc effatus, equum in medios moriturus & ipse
Concitat, & Venulo adversum se turbidus infert:
Dereptumque ab equo dextrâ complectitur hostem,
Et gremium ante suam multa vi concitus aufert.
Tollitur in cœlum clamor, cunctique Latini
Convertere oculos: volat igneus æquore Tarchon
Arma virumque ferens: tum summa ipsius ab hasta
Defringit ferrum, & partes rimatur apertas,
Qua vulnus letale ferat. Contra ille repugnans
Sustinet à jugulo dextram & vim viribus exit.
Utque volans alte raptum cum fulva draconem
Fert aquila, implicuitque pedes, atque unguibus hæsit:
Saucius at serpens sinuosa volumina versat,
Arrectisque horret squamis, & sibilat ore,
Arduus insurgens: illa haud minus urget adunco
Luctantem rostro, simul æthera verberat alis.
Haud aliter prædam Tiburtum ex agmine Tarchon
Portat ovans: ducis exemplum eventumque secuti
Mæonidæ incurrunt. Tum fatis debitus Aruns

30. *Alas.*] Equitatum, v. 604.
32. *O nunquam dolituri.*] O qui nquam acceptis injuriis movemi- ut fortes decet, ad justam ac di- m ultionem. *Palantes*, vagos, 1. 10. 674.
37. *Tibia Bacchi.*] Bacchanalia in- ligit & epulas Baccho sacras ad itum tibiæ, ut cætera Deorum ra. De *Baccho*, Ecl. 5. 29. De *tibiis*, . 9. 618.
9. *Aruspex.*] Qui ex inspectis hostiarum visceribus futura prædicit, quæ ars propria *Tyrrhenorum*, Æn. 8. 498.
746. *Æquore.*] Planitie campi, Æn. 2. 780.
750. *Vim viribus exit.*] Active, ut Æn. 5. 438.
757. *Tiburtum.*] Quorum inter principes erat Venulus. De *Tibure* urbe Latii, Æn. 7. 630.
759. *Mæonidæ.*] Tyrrheni, è Mæonia sive Lydia orti, Æn. 2. 781. Æn. 4. 216.

Velocem jaculo & multâ prior arte Camillam
Circuit, &, quæ sit fortuna facillima, tentat.
Quà se cunque furens medio tulit agmine virgo;
Hac Aruns subit, & tacitus vestigia lustrat:
Quâ victrix redit illa, pedemque ex hoste reportat;
Hac juvenis furtim celeres detorquet habenas.
Hos aditus, jamque hos aditus, omnemque pererrat
Undique circuitum, & certam quatit improbus hastam.
Forte sacer Cybele Chloreus, olimque sacerdos,
Insignis longe Phrygiis fulgebat in armis:
Spumantemque agitabat equum, quem pellis ahenis
In plumam squamis auro conserta tegebat.
Ipse peregrinâ ferrugine clarus & ostro,
Spicula torquebat Lycio Cortynia cornu:
Aureus ex humeris sonat arcus, & aurea vati
Cassida: tum croceam chlamydemque sinusque crepantes
Carbaseos fulvo in nodum collegerat auro,
Pictus acu tunicas & barbara tegmina crurum.
Hunc virgo, sive ut templis præfigeret arma
Troïa, captivo sive ut se ferret in auro
Venatrix, unum ex omni certamine pugnæ
Cæca sequebatur: totumque incauta per agmen,
Fœmineo prædæ & spoliorum ardebat amore.
Telum ex insidiis cum tandem tempore capto
Conjicit & superos Aruns sic voce precatur:

768. *Sacer Cybele.*] Alii legunt, *Sacer Cybelo*: alii, *Satus Cybelo*; ne idem sit *sacer* & *sacerdos*. Nugæ: potest enim quis sacer esse dicatusque per votum numini, non per sacerdotium: ut Camilla, quæ tamen Dianæ sacerdos non erat. De *Cybelo* monte Phrygiæ & *Cybele* Dea Deorum matre, Æn. 3. 111.

770. *Ahenis in plumam, &c.*] Non militibus tantum, sed & equis etiam loricæ quandoque fuerunt: & ii proprie dicebantur *cataphracti*. De iis ita Sallust. apud Servium: *equis paria operimenta erant, quæ linteo ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant.* Igitur lorica equi erat ex pelle sive corio, cui insertæ erant æreæ laminæ, in modum squamarum incisæ, erant autem squamæ illæ non rotundæ quidem ac vulgares; sed oblongæ, ita ut ad plumarum formam potiùs accederent: neque ex ære simplici, sed aurato. Æn. 3. 467.

772. *Peregrina ferrugine & ostro.*] Ostro, sive purpurâ Ibericâ ferrugineâ & subnigricante: de qua Æn. 9. 582. De ostro, Georg. 2. 506.

773. *Lycio Cortynia, &c.*] Species pro genere. Arcus enim insignes è cornea materia, è Lycia Asiæ regione, de qua Æn. 4. 143. Sagittæ item ex urbe Cretæ insulæ *Cortyna* vel *Gortyna*, Ecl. 6. 60.

775. *Cassida.*] Nomen primæ declinationis, deductum ex accusativo nominis tertiæ: *cassida*, *cassidæ*; à *cassis*, *cassidis*, *cassidi*, *cassidem*: quod & apud Propertium reperitur l. 3. 11. 15. Sic apud Varronem, teste Nonio, *compeda*, à *compes*: *chlamyda*, à *chlamys*: apud sacros scriptores nostros, *lampada*, à *lampas*. *Croceam*: tinctam croco flore, *saffran*.

777. *Tunicas & barbara, &c.*] De tunicis, Æn. 9. 616. *Tegmina crurum*: sunt ocreæ non vulgari quidem Græcorum aut Italorum, sed Barbarorum more: hoc est, ut videtur plerisque, Phrygum, qui primi acu pingere repererunt. Paulo tamen aliter visum explicandum illud Æn. 2. 504. *Barbarico postes auro.*

780. *Certamine pugnæ.*] Sic Lucret. l. 4. 841. Sic & Æn. 2. 780. *Maris æquor.*

Summe Deûm, sancti custos Soractis Apollo,
Quem primi colimus, cui pineus ardor acervo
Pascitur, & medium freti pietate per ignem
Cultores multâ premimus vestigia prunâ:
Da, pater, hoc nostris aboleri dedecus armis,
Omnipotens. Non exuvias pulsæve trophæum
Virginis, aut spolia ulla peto: mihi cætera laudem
Facta ferent: hæc dira meo dum vulnere pestis
Pulsa cadat, patriam remeabo inglorius urbem.
Audiit, & voti Phœbus succedere partem
Mente dedit; partem volucres dispersit in auras.
Sterneret ut subitâ turbatam morte Camillam,
Annuit oranti, reducem ut patria alta videret,
Non dedit, inque Notos vocem vertere procellæ.
Ergo ut missa manu sonitum dedit hasta per auras;
Convertêre animos acies, oculosque tulere
Cuncti ad reginam Volsci. Nihil ipsa neque auræ,
Nec sonitus memor, aut venientis ab æthere teli:
Hasta sub exertam donec perlata papillam
Hæsit, virgineumque alte bibit acta cruorem.
Concurrunt trepidæ comites, dominamque ruentem
Suscipiunt: fugit ante omnes exterritus Aruns,
Lætitiâ: mixtoque metu: nec jam amplius hastæ
Credere, nec telis occurrere virginis audet.
Ac velut ille, prius quàm tela inimica sequantur,
Continuo in montes sese avius abdidit altos
Occiso pastore lupus magnove juvenco,
Conscius audacis facti: caudamque remulcens
Subjecit pavitantem utero, sylvasque petivit:
Haud secus ex oculis se turbidus abstulit Aruns,
Contentusque fugâ mediis se immiscuit armis.
Illa manu moriens telum trahit: ossa sed inter
Ferreus ad costas alto stat vulnere mucro.
Labitur exanguis, labuntur frigida leto
Lumina: purpureus quondam color ora reliquit.

785. *Soractis.*] *Soracte* vel *Sorac-* [illegible], mons in Etruria in agro Falis- [illegible], ad occidentalem ripam Tyberis, [illegible] septentrionem Romæ nunc; *mon-ti S. Sylvestro.* Ibi lucus & tem-[illegible] Apollinis fuit. Plinius l. 7. 2. [illegible]*aud procul urbe Roma, in Falisco-*[illegible] *agro, familiæ sunt paucæ, quæ* [illegible]*cantur Hirpiæ, quæ sacrificio an-*[illegible]*, quod fit ad montem Soractem* [illegible]*ollini, superambustam ligni struem* [illegible]*bulantes non aduruntur, & ob id* [illegible]*petuo Senatusconsulto militia alio-*[illegible]*sque munerum vacationem habent.* [illegible]dit Servius ex Varrone, sacrifi-[illegible]os illos, per prunas ambulatu-[illegible], medicamento aliquo solitos sibi plantas tingere. *Aruns* igitur ex illis Hirpis Etruscis fuit, & equitibus Tarchontis. *Pineus ardor*, sunt prunæ, è pinu succensa excitatæ.

793. *Inglorius.*] Nulla cæde nobilis: hanc enim cædem esse ignotam volo.

798. *Notos.*] Speciem pro genere ventos meridiales pro quibuslibet ventis. Ecl. 2. 58.

809. *Ille lupus.*] Ille frequenter abundat in comparationibus, Æn. 10. 707.

815. *Contentus fugâ.*] Præter allatam interpretationem, potest hæc etiam afferri: *Concitatus fuga, contendens fugam*: à contendo.

Tum sic exspirans, Accam ex æqualibus unam
Alloquitur, fida ante alias quæ sola Camillæ,
Quicum partiri curas; atque hæc ita fatur:
Hactenus, Acca soror, potui: nunc vulnus acerbum
Conficit, & tenebris nigrescunt omnia circum.
Effuge, & hæc Turno mandata novissima perfer:
Succedat pugnæ, Trojanosque arceat urbe.
Jamque vale. Simul his dictis linquebat habenas,
Ad terram non sponte fluens: tum frigida toto
Paulatim exolvit se corpore, lentaque colla
Et captum leto posuit caput, arma relinquens:
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.
Tum vero immensus surgens ferit aurea clamor
Sidera: dejectâ crudescit pugnâ Camillâ.
Incurrunt densi: simul omnis copia Teucrûm,
Tyrrhenique duces, Evandrique Arcadis alæ.
At Triviæ custos jamdudum in montibus Opis
Alta sedet summis, spectatque interrita pugnas.
Utque procul medio juvenum in clamore furentum
Prospexit tristi multatam morte Camillam;
Ingemuitque, deditque has imo pectore voces:
Heu! nimium virgo, nimium crudele luisti
Supplicium, Teucros conata lacessere bello.
Nec tibi desertæ in dumis coluisse Dianam
Profuit, aut nostras humero gessisse pharetras.
Non tamen indecorem tua te regina relinquet
Extrema jam in morte: neque hoc sine nomine letum
Per gentes erit, aut famam patieris inultæ.
Nam quicunque tuum violavit vulnere corpus,
Morte luet meritâ. Fuit ingens monte sub alto
Regis Dercenni terreno ex aggere bustum
Antiqui Laurentis, opacâque ilice tectum.
Hic Dea se primum rapido pulcherrima nisu
Sistit, & Aruntem tumulo speculatur ab alto.
Ut vidit fulgentem armis, ac vana tumentem;

835. *Alæ.*] Equites, supra, v. 604.

836. *Triviæ.*] Dianæ, quæ colebatur in triviis. Æn. 4. 511.

839. *Multatam.*] Aliqui legunt *mulcatam*. Differunt vero *multare*, & *mulcare*: quod *multare* est à voce Osca vel Sabina, *multa*, quæ pœnam pecuniariam à judice irrogatam significat, ut notant Festus & Varro; & per translationem, quamlibet aliam pœnam; *mulcare* autem Latina vox est, quæ significat verberare, à *mulceo*. quod est mollio: quia quod verberatur, mollitur: hinc Vulcanus dictus est *Mulciber*, à verberando ferro. Vide Germanum tem, & Vossium.

843. *Des r ain dumis.*] De v[illegible] millæ in sylvis, supra, v. 539 quentibus.

850. *Dercenni, &c.*] De hoc Laurentum rege, Latino mul tiquiore, nihil apud auctores. [illegible] ait, pro loco ubi cineres post c stionem depositi fuerant. *Ilex* g'andifera, *yense*. De *Laurente* ne, Æn. 7. 63.

854. *Vane.*] More adverbi vane: ut Georg. 3. 500. T[illegible] feris.

inquit, diversus abis? huc dirige gressum,
periture veni: capias ut digna Camillæ
ıia. Tu-ne etiam telis moriere Dianæ?
, & auratâ volucrem Threïssa sagittam
ompsit pharetrâ, cornuque infensa tetendit,
ıxit longe: donec curvata coirent
se capita, & manibus jam tangeret æquis,
aciem ferri, dextrâ nervoque papillam.
ıplo teli stridorem aurasque sonantes
t una Aruns, hæsitque in corpore ferrum.
expirantem socii atque extrema gementem
i ignoto camporum in pulvere linquunt:
ad æthereum pennis aufertur Olympum.
ı fugit dominâ amissâ levis ala Camillæ:
ıti fugiunt Rutuli, fugit acer Atinas;
ctique duces, desolatique manipli
petunt, & equis aversi ad mœnia tendunt.
ıuisquam instantes Teucros letumque ferentes
ıtare valet telis, aut sistere contra:
ıxos referunt humeris languentibus arcus,
rupedumque putrem cursu quatit ungula campum.
tur ad muros caligine turbidus atrâ
s: & è speculis percussæ pectora matres
ıieum clamorem ad cœli sidera tollunt.
ursu portas primi irrupere patentes,
nimica super mixto premit agmine turba.
ıiseram effugiunt mortem: sed limine in ipso,
bus in patriis, atque inter tuta domorum
xi expirant animas. Pars claudere portas:
ociis aperire viam, nec mœnibus audent
ere orantes: oriturque miserrima cædes
ıdentum armis aditus, inque arma ruentum.
si, ante oculos lacrymantumque ora parentum,
n- præcipites fossas, urgente ruinâ,
tur; immissis pars cæca & concita frænis
at in portas, & duros objice postes
le muris summo certamine matres

na Camillæ præmia, &c.] a manu illata, præmium, est. Si mori debuerat Ca- ri divina manu debuerat, ii timidi mortalis telo. Tu- Camilla munus auferes? cum sis, non cujuslibet ed ipsius etiam Dianæ telis

ïssa, &c.] *Ut Threïssa*, *azon*. Sic Camilla v. 648. *azon*, id est, *ut Amazon*. Opis aut Camilla tales erant re ipsa, sed cultu tantum atque habitu. De *Amazonibus Thraciis*, supra, v. 659.

867. *Olympum*.] Montem Thessaliæ, pro cœlo, Ecl. 5. 56. *Ala*, equitatus, supra, v. 604. *Rutuli*, milites Turni, Æn. 7. 794.

890. *Arietat in portas*.] Non quidem equorum in portas impulsu, quod visum est Donato, sed obviis quibusdam aut trabibus aut molaribus impactis, instar arietum: de qua machina, Æn. 2. 492.

(Monstrat amor verus patriæ) ut videre Camillam
Tela manu trepidæ jaciunt, ac robore duro,
Stipitibus ferrum sudibusque imitantur obustis
Præcipites, primæque mori pro mœnibus ardent.
Interea Turnum in sylvis sævissimus implet
Nuntius, & juveni ingentem fert Acca tumultum:
Deletas Volscorum acies, cecidisse Camillam,
Ingruere infensos hostes, & Marte secundo
Omnia corripuisse: metum jam ad mœnia ferri.
Ille furens (nam sæva Jovis sic numina poscunt)
Deserit obsessos colles, nemora aspera linquit.
Vix è conspectu exierat, campumque tenebat:
Cum pater Æneas, saltus ingressus apertos,
Exuperatque jugum, sylvâque evadit opacâ.
Sic ambo ad muros rapidi totoque feruntur
Agmine, nec longis inter se passibus absunt.
At simul Æneas fumantes pulvere campos
Prospexit longe, Laurentiaque agmina vidit:
Et sævum Ænean agnovit Turnus in armis,
Adventumque pedum flatusque audivit equorum,
Continuo pugnas ineant, & prælia tentent:
Ni roseus fessos jam gurgite Phœbus Ibero
Tingat equos, noctemque die labente reducat.
Considunt castris ante urbem, & mœnia vallant.

892. *Ut videre Camillam.*] Vel cum viderunt Camillæ corpus inter sociarum manus relatum: vel potius quia, v. 594. dixit Diana se nube cava corpus illud tumulo illaturam, ex quo viderunt Camillam, pro aliena salute ad arma concurrentem, amor patriæ suasit ipsis idem pro salute propria faciendum. De *robore*, pro quovis duriore ligno, Georg. 1. 162.

901. *Furens, nam sæva, &c.*] Duplici de causa reliquit insidias, quibus Æneam deprehendere & conficere mox potuisset: ne præcipitem furorem, qui eri abstulit: & ob numina Jovis fatorum Æneæ faventium.

913. *Gurgite Ibero.*] Occido no: nam Iberia sive Hispan cidentem Italiæ objacet. De Æn. 9. 582: De *gurgite*, pr Æn. 1. 122.

916. *Mœnia vallant.*] Cir biunt: Trojani ut oppugne tuli ut defendant.

****

P. VIRGILII MARONI

ÆNEIDOS

LIBER XII.

ARGUMENTUM.

FRactis geminâ pugnâ Latinis, Turnus cum Ænea singula tamine dimicare statuit. Solemni sacramento conditiones c quis fœdusque à Latino, Ænea Turnoque sancitur. Fœdus à J

ni sororē, Junonis impulsu disturbatur: primusque Tolumnius ... augurio victoriam suis pollicitus, Trojanos invadit. Æneas sa... â vulneratus excedere cogitur è prælio: quo absente maximam ...gem Turnus edit. Venus dictamno herbâ vulnus Æneæ sanat. Is, ...tis viribus reversus ad pugnam Turnum nominatim vocat. Sed ... Juturna, excusso Turni auriga Metisco, currum ejus moderare..., & ab Ænea occursu detorqueret, ne congredi simul possent: ...neas admoto ad urbis mœnia exercitu, in propugnacula ignem ...icit. Hinc Amata, Turnum occisum rata, laqueo vitam sibi adi... Turnus ne urbs in hostium potestatem veniret, ad singulare cert... redit. Pugnant Æneas & Turnus: Æneas victor, cum Turn... ...lo immineret, jamque ipsius precibus motus ad misericordiam de...eret; viso in ejus humeris Pallantis balteo, repente exardescit, ...emque interficit.

Turnus ut infractos adverso Marte Latinos
Defecisse videt, sua nunc promissa reposci,
Se signari oculis: ultro implacabilis ardet,
Attollitque animos. Pœnorum qualis in arvis
Saucius ille gravi venantum vulnere pectus,
Tum demum movet arma leo: gaudetque comantes
Excutiens cervice toros, fixumque latronis
Impavidus frangit telum, & fremit ore cruento.
Haud secus accenso gliscit violentia Turno.
Tum sic affatur Regem, atque ita turbidus infit.
Nulla mora in Turno: nihil est quod dicta retractent
Ignavi Æneadæ; nec, quæ pepigere, recusent.
Congredior: fer sacra, pater, & concipe fœdus.
Aut hâc Dardanium dextrâ sub Tartara mittam
Desertorem Asiæ (sedeant, spectentque Latini)
Et solus ferro crimen commune refellam:
Aut habeat victos, cedat Lavinia conjux.
Olli sedato respondit corde Latinus:
O præstans animi juvenis, quantum ipse feroci

...fractos.] Vox raro negans, sæ...ius affirmans, ut jam monuimus 5. 784. & probat multis Ery...us in Indice. Hic affirmat.

Promissa.] Quibus ad singulare Ænea prælium se obstrinxerat, 10. 434.

Pœnorum.] Afrorum circa Car...nem, qui sic dicti sunt, quasi ...ni, quia è Phœnicia cum Dido ...fecti. Æn. 4. in argumento.

...lle, &c.] Magnus aliquis leo: & ...e, sæpe abundat in comparatio...i. Æn. 10. 707.

Movet arma leo.] *Arma* sunt, ...cujusque vires, & ad agendum ...menta. Sic Æn. 2. 99. De Ulys...*t quærere conscius arma*, id est, Apud Statium l. 7. 589. *Arma ...rvasuum*, sunt *dentes*. Hic leo...*nis* sunt ungues, dentes; unde dicuntur *leones exarmati*, quibus ungues & dentes evulsi sunt.

7. *Toros.*] Sunt eminentiæ musculorum nodosæ ac tumentes, circa cervicem aliasque corporis partes.

11. *Retractent.*] Fidem datam revocent per aliud pactum & quasi contractum.

13. *Fer... sacra concipe fœdus.*] Ad ejusmodi fœnera, adhibebantur sacrificia & *verba concepta*, id est certa solemniaque: infra v. 169.

14. *Tartara.*] Inferorum pars est infima, Æn. 6. 134.

15. *Asiæ.*] Phrygiæ, sive Troadis, quæ est in minore Asia, Æn. 1. 385.

19. *O præstans, &c.*] ORATIO Latini, qua conatur Turnum à spe conjugii & singulari certamine ad pacem revocare: ostenditque I. Affinitatem illam Turni cum Latino esse inutil...

Vix e conspectu exierat, campumque tenebat
Cum pater Æneas, saltus ingressus apertos,
Exuperatque jugum, sylvâque evadit opacâ.
Sic ambo ad muros rapidi totoque feruntur
Agmine, nec longis inter se passibus absunt.
At simul Æneas fumantes pulvere campos
Prospexit longe, Laurentiaque agmina vidit
Et sævum Ænean agnovit Turnus in armis,
Adventumque pedum flatusque audivit equo
Continuo pugnas ineant, & prælia tentent:
Ni roseus fessos jam gurgite Phœbus Ibero
Tingat equos, noctemque die labente redu
Considunt castris ante urbem, & mœnia val

892. *Ut videre Camillam.*] Vel cum viderunt Camillæ corpus inter sociarum manus relatum: vel potius quia, v. 594. dixit Diana se nube cava corpus illud tumulo illaturam, ex quo viderunt Camillam, pro aliena salute ad arma concurrentem, amor patriæ suasit ipsis idem pro salute propria faciendum. De *robore*, pro quovis duriore ligno, Georg. 1. 162.

901. *Furens, nam sæva, &c.*] Duplici de causa reliquit insidias, quibus Æneam de conficere mox præcipitem fur abstulit: & ob fatorum Ænea

913. *Gurgite* no: nam Iberi cidentem Italia Æn. 9. 582: D Æn. 1. 112.

916. *Munia* biunt: Trojani culi ut defendá

P. VIRGILII MAR

Fœmineâ tegat, & vanis sese occulat umbris.
At regina , novâ pugnæ conterrita sorte.
Flebat, & ardentem generum moritura tenebat:
Turne, per has ego te lacrymas, per si quis Amatæ
Tangit honos animum: spes tu nunc una senectæ,
Tu requies miseræ: decus imperiumque Latini
Te penes: in te omnis domus inclinata recumbit.
Unum oro, desiste manum committere Teucris.
Qui te cunque manent isto certamine casus;
Et me, Turne, manent: simul hæc invisa relinquam
Lumina, nec generum Æneam captiva videbo.
Accepit vocem lacrymis Lavinia matris,
Flagrantes perfusa genas: cui plurimus ignem
Subjecit rubor, & calefacta per ora cucurrit.
Indum sanguineo veluti violaverit ostro
Si quis ebur; vel mixta rubent ubi lilia multâ
Alba rosâ: tales virgo dabat ore colores.
Illum turbat amor, figitque in virgine vultus.
Ardet in arma magis: paucisque affatur Amatam:
Ne, quæso, ne me lacrymis, neve omine tanto
Prosequere, in duri certamina Martis euntem,
O mater: neque enim Turno mora libera mortis.
Nuntius hæc Idmon Phrygio mea dicta tyranno
Haud placitura refer: cum primum crastina cœlo
Puniceis invecta rotis Aurora rubebit;
Non Teucros agat in Rutulos: Teucrûm arma quiescant
Et Rutulum: nostro dirimatur sanguine bellum:
Illo quæratur conjux Lavinia campo.
Hæc ubi dicta dedit, rapidusque in tecta recessit:
Poscit equos, gaudetque tuens ante ora frementes:
Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia;
Qui candore nives anteirent, cursibus auras.

defendit, Æn. 10. 81.
5. *Turne, per has, &c.*] ORATIO [...]atæ ad *Turnum*, Veniliæ sororis [...] filium: non quidem ut eum ad [...]em inflectat, abhorrebat enim ab [...]eæ societate, sed ut avertat à sin[...]ari certamine, & iterum commu[...]ello res tota committatur.
7. *Indum.*] Ebur è dentibus ele[...]ntorum, qui frequentes in India, [...]e maxima regione, Georg. 1. 57. *[...]ia mittit ebur.* De *ostro*, purpura [...]ostreo expressa, Georg. 2. 506.
4. *Neque enim Turno mora libera [...]tis.*] Sensus ex superioribus aptus Ne putes me cessurum lacrymis, [...]posse revocari funesto illo doloris [...] omine. Si enim sum moriturus; sic quidem pugnam subterfugio: enim mortalium ulli liberum est mortem retardare, cum dies fatalis imminet. Hunc locum Servius recenset in duodecim Virgilii insolubilibus. De *tyranno*, pro rege, bonam in partem, Æn. 7. 266. De *Phrygio*, ubi Troas. Æn. 1. 385.
77. *Puniceis, &c.*] Vellicatur hic versus à criticis, ob frequentem collisionem literæ *r*, & syllabarum affinium. De colore *puniceo*, rubro, Ecl. 5. 17. De *Aurora ejusque curru*, Georg. 1. 249. Æn. 6. 535.
83. *Pilumno .... Orithyia.*] *Pilumnus*, abavus Turni, Æn. 10. 76. *Orithyia*, Erechthei Athenarum regis filia, rapta in Thraciam à Borea, Georg. 4. 463. Quæritur quomodo Pilumno Italo nota esse potuerit Orithyia, puella Attica in Thraciam translata. Respondet Turnebus, Vi-

Circumstant properi aurigæ, manibusque lacessunt
Pectora plausa cavis, & colla comantia pectunt.
Ipse dehinc auro squalentem alboque orichalco
Circumdat loricam humeris: simul aptat habendo
Ensemque, clypeumque, & rubræ cornua cristæ:
Ensem, quem Dauno ignipotens Deus ipse parenti
Fecerat, & Stygiâ candentem tinxerat undâ.
Exin, quæ in mediis ingenti adnixa columnæ
Ædibus astabat, validam vi corripit hastam
Actoris Aurunci spolium, quassatque trementem,
Vociferans: nunc, ô nunquam frustrata vocatus
Hasta meos, nunc tempus adest: te maximus Actor,
Te Turni nunc dextra gerit: da sternere corpus,
Loricamque manu validâ lacerare revulsam
Semiviri Phrygis, & fœdare in pulvere crines,

lumnum & Orithyiam hominum opinione Deos esse habitos, atque ita alterum alteri notum esse potuisse: poëtam vero Orithyiam adhibuisse potius, quam aliud quodvis numen, quia Thracia semper equis nobilis fuit. Sic Turni equus Thracius est, Æn. 9. 49. Rhesi equi, Thracii, Æn. 1. 473. Diomedis equi, Thracii, Æn. 1. 756. Porro versus hic spondaicus est: nam *Orithyia*, ὠρείθυια, vox est quatuor syllabarum, quarum mediæ duæ diphthongi sunt ει & υ.

87. *Alboque orichalco.*] Græci ὀρείχαλκος, ab ὄρος *mons*, & χαλκὸς *æs*: estque *æs montanum*: non fulvum, ut æs vulgare, sed in album deflectens, Gallice dicimus *leton*. Ita Scaliger ad Festum, Vossius in Etym. Latini syllabam secundam, quæ longa est, & natura sui, & apud Callimachum in lavacro Palladis v. 19. brevem fecerunt, ut Virgilius hic, & Horatius A. P. v. 203. *Tibia non, ut nunc, orichalco vincta, tubæque æmula.* Cum autem aliquando commutabiles apud Latinos fuerint literæ *o* & *au*: quemadmodum *explodo* est à *plaudo*, quemadmodum scripsere veteres *olla* & *aula*, *caudex* & *codex*, &c. sic reperimus apud Plautum *aurichalcum* pro *orichalco*. Unde grammatici aliquot imperite metallum esse putaverunt ex *auro* & *ære* mixtum, cujusmodi nullum esse constat. Id vero, quale nunc habemus, non è terra natum, sed arte factum est, testaturque Plinius l. 34. 2. suo tempore jamdudum desiisse, effœta tellure.

88. *Habendo.*] Gerundium passivæ facultatis, supra v. 46.

89. *Cornua cristæ.*] Non vera cornua, qualia Pyrrhus galeæ ad verticem hircina addebat, ex Plutarcho; sed cristam geminam è jubis equinis, aut plumis, è galeæ vertice hinc inde eminentem instar cornuum, Æn. 6. 779. *Geminæ stant vertice cristæ.*

90. *Ignipotens Deus*, &c.] *Vulcanus* arma Æneæ fabricavit, Æn. 8. 370. nec Turno quoque deesse eius artem voluit poëta, ad augendam heroum suorum dignitatem. De *Vulcano*, ibid. & Georg. 1. 295. De *Dauno*, Æn. 7. 56.

91. *Stygiâ candentem*, &c.] *Candens*, ex Gellio est aliquando *albicans*, aliquando *fervens*: quæ enim incalescunt, ex nimio fervore quandoque albicant. *Aquâ tinxerat* ensem Vulcanus, sic enim chalybs immersione temperatur. *Aquâ Stygia*, ad quandam veluti magicam consecrationem, quemadmodum innuit Donatus. Aquæ enim infernæ in magicis sacris expetebantur, Æn. 4. 512. Ego vero suspicor id factum à Vulcano, ut ensem illum frangi non posse probaret. *Stygis* enim Arcadiæ fontis, qui inde à poëtis ad inferos traductus est, ea vis erat, ut vasa cujuslibet metalli distringeret, nec possent ejus aquæ, nisi equi ungula, contineri. Æn. 6. 323.

94. *Actoris Aurunci spolium.*] Ducis alicujus Auruncorum, cui Turnus eam bello detraxerat. De *Auruncis* Italiæ populis, inter Volscos & Campanos, Æn. 7. 54.

99. *Semiviri Phrygis*, &c.] Cur id nominis Phrygibus, & Æneæ tribuatur, jam dictum Æn. 4. 215. ubi de capillis unguento delibutis. De *Phrygia*, in qua Troas, Æn. 1. 385.

Vibratos calido ferro, myrrhaque madentes.
His agitur furiis, totoque ardentis ab ore
Scintillæ absistunt: oculis micat acribus ignis.
Mugitus veluti cum prima in prælia taurus
Terrificos ciet, atque irasci in cornua tentat,
Arboris obnixus trunco, ventosque lacessit
Ictibus, & sparsâ ad pugnam proludit arenâ.
Nec minus interea maternis sævus in armis
Æneas acuit Martem, & se suscitat irâ,
Oblato gaudens componi fœdere bellum.
Tum socios mœstique metum solatur Iüli,
Fata docens: regique jubet responsa Latino
Certa referre viros, & pacis dicere leges.
Postera vix summos spargebat lumine montes
Orta dies: cum primum alto se gurgite tollunt
Solis equi, lucemque elatis naribus efflant.
Campum ad certamen, magnæ sub mœnibus urbis
Dimensi Rutulique viri Teucrique parabant:
In medioque focos, & Diis communibus aras
Gramineas: alii fontemque ignemque ferebant
Velati lino, & verbenâ tempora vincti.

00. *Vibratos, &c.*] *Calamistro* ›*atos.* Fuit autem *calamistrum*, s ferrea, longior, aliquando fis- r instar cava: quæ calefacta sub :re, & capillis adhibita, eos in- luebat: à similitudine cum *cala-* seu arundine, nomen habuit: ius artis ministri, *cinistones* & *ci-* *rii* vocabantur, quod ad calefa- dum calamistrum flarent in ci- :s.

Ayrrhâque madentes.] *Myr-* . arbuscula est, in Arabia præ- m nascens: altitudo ejus ad ique cubita, nec sine spina, cau- duro & intorto, cortice levi, › olivæ ferè simili. Succus inde :e exsudat certis temporibus, incisione exprimitur, dicitur- *stacte* vel *myrrha*: Plin. l. 12. 15. diendis cadaveribus, & imbuen- apillis, aliisque ejusmodi deliciis bebatur.

: *Furiis.*] Furiosis motibus, quibusdam Furiis. Æn. 6. 572.

5. *Solis equi*] Quatuor, de qui- Æn. 5. 105. *Gurgite*, pro mari, I. 121.

. *Focos .... aras gramineas:*] è cespite, seu terra cum herbis a, in quibus ignis imponeretur eturque: atque ita *aræ* sunt ipsi

. *Diis communibus.*] *Communes* multis modis sumuntur. I. Qui certam cœli zonam regionemque non habent; qualis Cybele mater Deorum; cum certam habeant Jupiter, Juno, Mercurius, Venus, &c. II. Qui apud omnes homines coluntur, ut Sol, Luna, Mars, &c. III. Huic ad rem melius, qui ab Rutulis ac Trojanis ad pacem communiter & pariter invocandi erant. Ita ferè Servius.

119. *Fontemque ignemque.*] Servius: *ad facienda fœdera aqua & ignis adhibentur: unde contra, quos arcere volumus à nostro consortio, eis aquâ & igne interdicimus*, id est, *rebus quibus consortia copulantur.* Erat autem necessaria sacrificiis aqua, vel ad lustrandos adstantes, vel ad purgandum corpus ante sacrificium, vel ad alios victimarum usus. *Fontem* posuit pro aqua.

120. *Velati lino, &c.*] Id quasi certum statuitur à Servio: *feciales*, qui sanciendis fœderibus ministri adhibebantur, nunquam lineam tulisse vestem. Unde triplex opinio de hac Virgilii voce. I. Servius ait, fœdus illud irritum fore: Virgilium vero, quoties rebus exitum daturus non est, toties iis infirma & inauspicata dare principia. Sic Æneas in Thracia condens urbem, taurum Jovi contra ritum sacrificat, Æn. 3. 21. II. Passeratius & Scaliger explicant *linum*, non de veste, sed de filo sive licio,

Circumstant properi aurigæ, manibusque lacessunt
Pectora plausa cavis, & colla comantia pectunt.
Ipse dehinc auro squalentem alboque orichalco
Circumdat loricam humeris: simul aptat habendo
Ensemque, clypeumque, & rubræ cornua cristæ:
Ensem, quem Dauno ignipotens Deus ipse parenti
Fecerat, & Stygiâ candentem tinxerat undâ.
Exin, quæ mediis ingenti adnixa columnæ
Ædibus astabat, validam vi corripit hastam
Actoris Aurunci spolium, quassatque trementem,
Vociferans: nunc ô nunquam frustrata vocatus
Hasta meos, nunc tempus adest: te maximus Actor,
Te Turni nunc dextra gerit: da sternere corpus,
Loricamque manu validâ lacerare revulsam
Semiviri Phrygis, & fœdare in pulvere crines,

[illegible] & Orithyiam hominum opinione Deos esse habitos, atque ita alterum alteri natum esse potuisse: poëtam vero Orithyiam adhibuisse potius, quam aliud quodvis numen, quia Thracia semper equis nobilis fuit. Sic Turni equus Thracius est, *Æn.* 9. 49. Rhesi equi, *Thracii*, *Æn.* 1. 473. Diomedis equi, *Thracii*, *Æn.* 3. 256. Porro versus hic spondaicus est: nam *Orithyia*, Ὠρείθυια, vox est quatuor syllabarum, quarum mediæ duæ diphthongi sunt ει & υ.

87. *Alboque orichalco.*] Græci ὀρείχαλκος, ab ὄρος mons, & χαλκὸς æs est quasi *æs montanum*: non fulvum, ut æs vulgare, sed in album deflectens, Gallice dictum *le laton*. Ita Scaliger ad Festum, Vossius in Etym. Latini syllabam secundam, quæ longa est, & natura sui, & apud Callimachum in lavacro Palladis v. 19 brevem fecerunt, ut Virgilius hic, & Horatius A. P. v. 202. *Tibia non, ut nunc, orichalco vincta, tubæque æmula.* Cum autem aliquando commutabiles apud Latinos fuerint [illegible] o & *au*, quemadmodum *explodo* est a *plaudo*, quemadmodum scripsere veteres *olla* & *aula*, *caulex* & *codex*, &c. sic reperimus apud Plautum *aurichalcum* pro *orichalco*. Unde grammatici aliquot imperite metallum esse putaverunt ex *auro* & *ære* mixtum, cujus modi nullum esse constat. Id vero, quale nunc habemus, non è terra natum, sed arte factum est, testaturque Plinius l. 34. c. 2. suo tempore jamdudum de[illegible] e [illegible] tellure.

88. *Habendo.*] Gerundium passivæ facultatis, supra v. 46.

89. *Cornua cristæ.*] Non vera cornua, qualia Pyrrhus galeæ ad terrorem hostium addebat, ex Plutarcho; sed cristam geminam è jubis equinis, aut plumis, è galea utrinque hinc inde eminentem instar cornuum, *Æn.* 6. 779. *Geminæ stant vertice cristæ.*

90. *Ignipotens Deus*, &c.] *Vulcanus* arma Æneæ fabricaverat, *Æn.* 8. 370. nec Turno quoque deesse eam artem voluit poëta, ad augendam heroum suorum dignitatem. De *Vulcano*, ibid. & Georg. 1. 295. De *Dauno*, *Æn.* 7. 56.

91. *Stygiâ candentem*, &c.] *Candens*, ex Gellio est aliquando *album*, aliquando *fervens*: quæ enim incalescunt, ex nimio fervore quodammodo albicant. *Aquâ tinxerat* ensem Vulcanus, sic enim chalybs immersione temperatur. *Aquâ Stygiâ*, ad quamdam veluti magicam consecrationem, quemadmodum monet Donatus. Aquæ enim infernæ in magicis sacris expetebantur, *Æn.* 4. 512. Ego vero suspicor id factum Vulcano, ut ensem illum frangi non posse probaret. *Stygis* enim Arcadiæ fontis, qui inde à poëtis ad inferos traductus est, ea vis erat, ut vasa cujuslibet metalli distringeret, nec possent ejus aquæ, nisi equi ungulâ, contineri. *Æn.* 6. 323.

94. *Actoris Aurunci spolium.*] Ducis alicujus Auruncorum, cui Turnus eam bello detraxerat. De *Auruncis* Italiæ populis, inter Volscos & Campanos, *Æn.* 7. 54.

99. *Semiviri Phrygis*, &c.] Convicium Phrygibus, & Æneæ tribuitur, jam dictum *Æn.* 4. 215. ubi de capillis unguento delibutis. De Phrygia, in qua Troas, *Æn.* 1. 385.

Cedere res Latio, Turnum & tua mœnia texi:
Nunc juvenem imparibus video concurrere fatis:
Parcarumque dies & vis inimica propinquat.
Non pugnam aspicere hanc oculis, non fœdera possum.
Tu pro germano si quid præsentius audes,
Perge, decet: forsan miseros meliora sequentur.
Vix ea, cum lacrymas oculis Juturna profudit,
Terque quaterque manu pectus percussit honestum.
Non lacrymis hoc tempus ait Saturnia Juno,
Accelera, & fratrem, si quis modus, eripe morti:
Aut tu bella cie, conceptumque excute fœdus.
Auctor ego audendi. Sic exhortata reliquit
Incertam, & tristi turbatam vulnere mentis.
Interea reges, ingenti mole Latinus
Quadrijugo vehitur curru, cui tempora circum
Aurati bis sex radii fulgentia cingunt,
Solis avi specimen: bigis it Turnus in albis,
Bina manu lato crispans hastilia ferro.
Hinc pater Æneas, Romanæ stirpis origo,
Sidereo flagrans clypeo & cœlestibus armis.
Et juxta Ascanius, magnæ spes altera Romæ.
Procedunt castris: puraque in veste sacerdos

152. *Si quid præsentius audes, &c.*] Non quod Nympham se Deum Regina potentiorem putet; sed quod faciliorem fore apud Jovem putet sororis excusationem, si soror pro fratre moram injicere fatis audeat.

161. *Interea reges, &c.*] Adumbrata hæc pompa fœderis ad Homeri exemplum. Il. 3. ubi Agamemnon & Priamus, de pugna singulari Paridis in Menelaum facto fœdere conveniunt. Hic sententia longiori parenthesi suspensa est, per novem nempe versus: *interea reges.... procedunt castris.* Potest tamen & absque parenthesi intelligi, si dicatur poëta à plurali numero ad singularem statim deflexisse, pro: *interea reges vehuntur: Latinus quidem curru quadrijugo, &c.*

164. *Solis avi, &c.*] Dixit Virgilius Æn. 7. 47. Latini patrem fuisse *Faunum*; matrem, *Maricam* Nympham; avum, *Picum*. Quomodo ergo *Sol* esse potuit *avus* Latini? I. Hesiodus Latinum facit filium *Circes* & Ulyssis, Theogon. v. 10. 13. Circe autem filia fuit solis, Æn. 3. 386. Æn. 7. 10. Sed huic aperte adversatur Virgilius in Latini stemmate, Æn. 7. 47. II. Arnobius ait *Maricam* illam Nympham Latini matrem, ipsam esse Ita- nomine *Circen*. At eo ipso libri septimi initio Virgilius aperte Circen à Marica distinguit: cum vocat Maricam, *Laurentem* Nympham; Circen autem *Ææam*, id est Colchicam. III. Ego existimo *Circen*, conjugis loco habitam à *Pico*; eamque ex eo *Faunum* suscepisse: ipsumque deinde Picum in avem mutasse, quod ad amorem legitimæ conjugis *Canentis* se referret. Et vero Circe vocatur Pici *conjux*, Æn. 7. 189. quod tamen videtur ab Ovidii narratione paulum discedere, quam ibidem attulimus.

165. *Bina hastilia.*] *Pila*, qualia duo simul ferre deinde soliti sunt milites Romani, Æn. 7. 664. *Crispans*, quatiendo quasi sinuans & flectens.

167. *Sidereo clypeo.*] Vel instar siderum fulgente: vel quem in cœlo Venus à Vulcano petierat: vel quem Deus ipse Vulcanus in Hiera insula fabricaverat, Æn. 8. 370.

168. *Spes altera Romæ.*] Æneas enim prima, Ascanius secunda. Quod aiunt, Ciceronem quoddam è Virgilii carminibus audientem, has in voces erupisse, falsum ostendimus in argumento, Ecl. 6.

169. *Pura in veste.*] Donatus: *colore alba, nec purpura variata picturis.* Festus: *non fulgurita, non funesta*, id est, quæ funeri adhibita non fuisset. Alii communiter: *carente maculis.*

Setigeræ fœtum ſuis ; intonſamque bidentem
Attulit, admovitque pecus flagrantibus aris.
Illi ad ſurgentem converſi lumina Solem,
Dant fruges manibus ſalſas, & tempora ferro
Summa notant pecudum, pateriſque altaria libant.
Tum pius Æneas ſtricto ſic enſe precatur :
Eſto nunc Sol teſtis & hæc mihi terra precanti,
Quam propter tantos potui perferre labores :
Et pater omnipotens, & tu Saturnia Juno ;
Jam melior, jam Diva, precor : tuque, inclyte Mavors ;
Cuncta tuo qui bella pater ſub numine torques :
Fonteſque fluvioſque voco, quæque ætheris alti
Relligio, & quæ cœruleo ſunt numina ponto.
Ceſſerit Auſonio ſi fors victoria Turno,
Convenit Evandri victos diſcedere ad urbem :
Cedet Iülus agris : nec poſt arma ulla rebelles
Æneadæ referent, ferrove hæc regna laceſſent.
Sin noſtrum annuerit nobis victoria Martem,
(Ut potius reor, & potius Dii numine firment)
Non ego, nec Teucris Italos parere jubebo,
Nec mihi regna peto : paribus ſe legibus ambæ
Invictæ gentes æterna in fœdera mittant.
Sacra Deoſque dabo : ſocer arma Latinus habeto,
Imperium ſolemne : ſocer nova mœnia Teucri
Conſtituent, urbique dabit Lavinia nomen.
Sic prior Æneas, ſequitur ſic deinde Latinus,
Suſpiciens cœlum, tenditque ad ſidera dextram :
Hæc eadem, Ænea, terram, mare, ſidera juro,
Latonæque genus duplex, Janumque bifrontem,
Vimque Deûm infernam, & diri ſacraria Ditis.

170. *Setigeræ ſuis, &c.*] *Ovis* pro Ænea adhibetur, Græco fere more: Nam Græci apud Homerum Iliad. 3. 103. agnos ad fœdus ſtatuunt. *Porcus*, pro Latino, more Romano aut Italo, de quo more Æn. 8. 641. De *ovibus bidentibus*, Æn. 4. 57. De *converſione ad orientem* in auſpiciis & ſacris rebus, Ecl. 9. 15.

173. *Fruges ſalſas, &c.*] I. *Molam*, ex puriſſimo frumento, *ſalſo*, toſto, ac molito, victimarum capiti imponunt, quæ proprie eſt *immolatio*, Æn. 2. 133. II. Pilos è capite victimarum ſecant, Æn. 6. 243. in Notis. III. Vina invergunt in frontem victimarum, & in ipſa altaria : quæ *libatio* erat, ibid. & Æn. 1. 740. Atque illi primi erant ſacrificii apparatus.

176. *Eſto nunc Sol teſtis, &c.*] *Sol, Terra, Jupiter, Juno, Mars, &c.* Communes illi ſunt utriuſque gentis Dii, de quibus, v. 118.

183. *Auſonio Turno.*] Italo; Æn. 7. 54.

184. *Evandri ad urbem.*] Pallanteum. Æn. 8. 51.

185. *Cedet Iülus.*] Ut oſtendat, ſe non tam ſibi, quam poſteris ſuis & genti, ſedem quærere.

187. *Noſtrum Martem.*] Faventem. Infra, v. 540. *Nec Dii texere Cupencum Ænea veniente ſui.*

198. *Latonæque genus duplex.*] *Apollinem*, Solem ; & *Dianam*, Lunam ; Latona ex Jove editos, in inſula Delo, Ecl. 3. 67. Æn. 3. 74. 77.

Janumque bifrontem.] Italorum regem ac numen, fœderibus adhiberi ſolitum. Æn. 6. 607. 610.

199. *Vim Deûm infernam.*] Pro *Diis ipſis infernis* : ut Iliad. 3. 105. Πριάμοιο βίην *Priami vim*, pro *ipſo Priamo*. Et Æn. 4. 132: *Odora canum vis*, pro *ipſis canibus*.

Cedere res Latio, Turnum & tua mœnia texi:
Nunc juvenem imparibus video concurrere fatis:
Parcarumque dies & vis inimica propinquat.
Non pugnam aspicere hanc oculis, non fœdera possum.
Tu pro germano si quid præsentius audes,
Perge, decet: forsan miseros meliora sequentur.
Vix ea, cum lacrymas oculis Juturna profudit,
Terque quaterque manu pectus percussit honestum.
Non lacrymis hoc tempus ait Saturnia Juno,
Accelera, & fratrem, si quis modus, eripe morti:
Aut tu bella cie, conceptumque excute fœdus.
Auctor ego audendi. Sic exhortata reliquit
Incertam, & tristi turbatam vulnere mentis.
Interea reges, ingenti mole Latinus
Quadrijugo vehitur curru, cui tempora circum
Aurati bis sex radii fulgentia cingunt,
Solis avi specimen: bigis it Turnus in albis,
Bina manu lato crispans hastilia ferro.
Hinc pater Æneas, Romanæ stirpis origo,
Sidereo flagrans clypeo & cœlestibus armis.
Et juxta Ascanius, magnæ spes altera Romæ.
Procedunt castris: puraque in veste sacerdos

152. *Si quid præsentius audes, &c.*] Non quod Nympham se Deum Regna porenriorem putet; sed quod faciliorem fore apud Jovem putet sororis excusationem, si soror pro fratre moram injicere fatis audeat.

161. *Interea reges, &c.*] Adumbrata hæc pompa fœderis ad Homeri exemplum. Il. 3. ubi Agamemnon & Priamus, de pugna singulari Paridis in Menelaum facto fœdere conveniunt. Hic sententia longiori parenthesi suspensa est, per novem nempe versus: *interea reges.... procedunt castris.* Potest tamen & absque parenthesi intelligi, si dicatur poëta à plurali numero ad singularem statim deflexisse, pro: *interea reges vehuntur; Latinus quidem curru quadrijugo, &c.*

164. *Solis avi, &c.*] Dixit Virgilius Æn. 7. 47. Latini patrem fuisse *Faunum*; matrem, *Maricam* Nympham; avum, *Picum.* Quomodo ergo *Sol* esse potuit *avus* Latini? I. Hesiodus Latinum facit filium *Circes* & Ulyssis, in Theogon. v. 10. 13. Circe autem filia fuit solis, Æn. 3. 386. Æn. 7. 10. At huic aperte adversatur Virgilius in Latini stemmate, Æn. 7. 47. II. Arnobius ait *Maricam* illam Nympham Latini matrem, ipsam esse Italo nomine *Circen.* At eo ipso libri septimi initio Virgilius aperte Circen à Marica distinguit: cum vocat Maricam, *Laurentem* Nympham; Circen autem *Ænæam*, id est Colchicam. III. Ego existimo *Circen*, conjugis loco habitam à *Pico*; eamque ex eo *Faunum* suscepisse: ipsumque deinde Picum in avem mutasse, quod ad amorem legitimæ conjugis *Canentis* se referret. Et vero Circe vocatur Pici *conjux*, Æn. 7. 189. quod tamen videtur ab Ovidii narratione paulum discedere, quam ibidem attulimus.

165. *Bina hastilia.*] *Pila*, qualia duo simul ferre deinde soliti sunt milites Romani, Æn. 7. 664. *Crispans*, quatiendo quasi sinuans & flectens.

167. *Sidereo clypeo.*] Vel instar siderum fulgente: vel quem in cœlo Venus à Vulcano petierat: vel quem Deus ipse Vulcanus in Hiera insula fabricaverat, Æn. 8. 370.

168. *Spes altera Romæ.*] Æneas enim prima, Ascanius secunda. Quod aiunt, Ciceronem quoddam è Virgilii carminibus audientem, has in voces erupisse, falsum ostendimus in argumento, Ecl. 6.

169. *Pura in veste.*] Donatus: *colore alba, nec purpura variata picturis.* Festus: *non fulgurita, non funesta,* id est, quæ funeri adhibita non fuisset. Alii communiter: *carente maculis.*

Sermonem, & vulgi variare labantia corda:
In medias acies, formam assimulata Camerti,
(Cui genus à proavis ingens, clarumque paternæ
Nomen erat virtutis, & ipse acerrimus armis)
In medias dat sese acies haud nescia rerum,
Rumoresque serit varios, ac talia fatur:
Non pudet, ô Rutuli, cunctis pro talibus unam
Objectare animam? numerone, ac viribus æqui
Non sumus? En omnes & Troës & Arcades hic sunt,
Fatalisque manus, infensa Etruria Turno:
Vix hostem, alterni si congrediamur, habemus.
Ille quidem ad superos, quorum se devovet aris,
Succedet famâ, vivusque per ora feretur:
Nos patriâ amissâ dominis parere superbis
Cogemur: qui nunc lenti consedimus arvis.
Talibus incensa est juvenum sententia dictis
Jam magis atque magis, serpitque per agmina murmur.
Ipsi Laurentes mutati, ipsique Latini:
Qui sibi jam requiem pugnæ rebusque salutem
Sperabant; nunc arma volunt, fœdusque precantur
Infectum, & Turni sortem miserantur iniquam.
His aliud majus Juturna adjungit, & alto
Dat signum cœlo: quo non præsentius ullum
Turbavit mentes Italas, monstroque fefellit.
Namque volans rubrâ fulvus Jovis ales in æthrâ,
Litoreas agitabat aves, turbamque sonantem
Agminis aligeri: subito cum lapsus ad undas
Cycnum excellentem pedibus rapit improbus uncis.
Arrexere animos Itali: cunctæque volucres
Convertunt clamore fugam (mirabile visu)
Ætheraque obscurant pennis, hostemque per auras
Factâ nube premunt: donec vi victus & ipso
Pondere defecit, prædamque ex unguibus ales
Projecit fluvio, penitusque in nubila fugit.

231. *Troës & Arcades, &c.*] Gentes in Turnum fœderatæ. Trojani Æneæ: Arcades Evandri: Etrusci Tarchontis, Æn. 8. 518. 479.

232. *Fatalisque manus, &c.*] Vel quia Latinorum agros petebant quasi fatis sibi debitos: vel potius, cum Virgilius id solis Etruscis attribuat, quia fato paratum sibi regem Æneam expectaverant, Æn. 8. 494. Bene ait *infesta* Etruria Turno: erat enim aliqua pars Etruriæ Turno addicta, duce Messapo, Æn. 7. 691. 695.

233. *Vix hostem alterni.*] Si secundus quisque nostrum, si media pars nostrum congrediatur; vix singuli hostem habebimus: id est. duo & amplius unicuique objicimur.

246. *Monstra.*] Ostento: quod monstratur & ostenditur signa futurorum petentibus.

247. *Rubra Jovis ales in æthra.*] *Æthra, æthra*: nomen primæ declinationis, αἴθρα: idem est atque æther. *Æther* autem juxta Anaxagoram & Ciceronem, est illa veterum sphæra ignis aërem ambiens, ab αἴθειν *ardere*: ideo *rubra* à Virgilio dicta: juxta alios, est cœli totius & siderum compago, ab ἀεὶ θέειν *semper currere.* Hic pro *aëre* universim sumitur. De *Jovis alite*, aquila, Æn. 5. 255.

Audiat hæc genitor, qui fœdera fulmine sancit.
Tango aras, mediosque ignes, & numina testor:
Nulla dies pacem hanc Italis nec fœdera rumpet,
Quo res cunque cadent: nec me vis ulla volentem
Avertet: non, si tellurem effundat in undas
Diluvio miscens, cœlumve in Tartara solvat:
Ut sceptrum hoc (dextra sceptrum nam forte gerebat)
Nunquam fronde levi fundet virgulta nec umbras:
Cum semel in sylvis imo de stirpe recisum
Matre caret, posuitque comas & brachia ferro:
Olim arbos, nunc artificis manus ære decoro
Inclusit, patribusque dedit gestare Latinis.
Talibus inter se firmabant fœdera dictis,
Conspectu in medio procerum: tum rite sacratas
In flammam jugulant pecudes & viscera vivis
Eripiunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
At vero Rutulis impar ea pugna videri
Jamdudum, & vario misceri pectora motu:
Tum magis, ut propius cernunt non viribus æquis.
Adjuvat incessu tacito progressus, & aram
Suppliciter venerans demisso lumine Turnus,
Tabentesque genæ, & juvenili in corpore pallor.
Quem simul ac Juturna soror crebrescere vidit

Sacraria Ditis.] *Dis*, Pluto est, Georg. 4. 467. *Sacrarium*, Sanctuarium, locus templi intimus, ubi præcipua numinis religio: hic itaque est Plutonis, de quo, Æn. 6. [illegible]. Quoniam hanc infernam regionem, [illegible] quasi [illegible]; ut Æn. 2. [illegible].

200. *Fœdera fulmine sancit.*] [illegible] per coruscat omen fulminum fœdera confirmantur, ita Servius. Vel quia Jupiter ultor est violati fœderis, percussis [illegible]: ita Turnebus. Unde [illegible] porcum feriens in solemni fœderum formula [illegible] precabatur Jovem [illegible] *populus non deficiet. Si prior defecerit, publico consilio, dolo malo, tu illo die Jupiter populum [illegible] ferito, ut ego hunc porcum hodie feriam, tantoque magis ferito, quanto magis potes pollesque.* Ita Livius l. 1.

201. *Tango aras.*] Mos jurantium, supplicantium, sacrificantium, ut aras & simulacra & res sacras manu contingant: qui mos ad nos etiam transiit, ut jurantes sacris libris manum imponamus. Æn. 4. 219.

204. *Tellurem effundat in undas.*] Servius hypallagen sive commutationem hic agnoscit: pro, *undas effundat in tellurem*. Ego [illegible], sed cum [illegible] undecumque mare terram [illegible] bat, interpretor de terra contegenda in undas dissolvenda. De *Tartaro*, profundissimo inferorum loco, Æn. 6. 314.

206. *Ut sceptrum hoc, &c.*] Apta est è superioribus sententia: *nec me vis ulla volentem avertet . . . . ut sceptrum hoc nunquam fundet virgulta, &c.* Petita est illa comparatio ex Homero totidem fere verbis, Iliad. 1. 234. Et quanquam solemne fuit regum jusjurandum sceptri sublatio, ut monet Aristoteles Polit. 3. ab illa tamen nimis curiosa sceptri descriptione abstinere potuit debuitque Virgilius.

209. *Matre caret.*] Vel terra: nam, *non jam mater alit tellus*, Æn. 11. 71. Vel arbore: nam, *parva sub ingenti matris se subjicit umbra*, Georg. 2. 19.

213. *Rite sacratas.*] Immolatione, sectione pilorum, libatione: supra, v. 172.

215. *Oneratis lancibus, &c.*] Vasis escariis, in quibus [illegible] & cumulata victimarum exta. *Lanx* nomen habet à *latitudine*: sicut *patina*, à *patere*. Vossius tamen inter lancem & patinam id fere discrimen [illegible] quod in *lance* carnes assæ, fructus, cibi simplices apponerentur; in patina cibi conditi, ut pisces, [illegible] quæ vulgo operculum.

Tyrrhenum Auleſten, avidus confundere fœdus,
Adverſo proterret equo: ruit ille recedens,
Et miſer oppoſitis à tergo involvitur aris
In caput, inque humeros: at fervidus advolat haſtâ
Meſſapus, teloque orantem multa trabali
Deſuper altus equo graviter ferit, atque ita fatur:
Hoc habet, hæc melior magnis data victima Divis.
Concurrunt Itali, ſpoliantque calentia membra.
Obvius ambuſtum torrem Chorinæus ab ara
Corripit, & venienti Ebuſo plagamque ferenti
Occupat os flammis: olli ingens barba reluxit,
Nidoremque ambuſta dedit: ſuper ipſe ſecutus
Cæſariem lævâ turbati corripit hoſtis,
Impreſſoque genu nitens, terræ applicat ipſum.
Sic rigido latus enſe ferit. Podalirius Alſum
Paſtorem, primâque acie per tela ruentem
Enſe ſequens nudo ſuperimminet: ille ſecuri
Adverſi frontem mediam mentumque reductâ
Disjicit, & ſparſo late rigat arma cerebro.
Olli dura quies oculos & ferreus urget
Somnus: in æternam clauduntur lumina noctem.
At pius Æneas dextram tendebat inermem.
Nudato capite, atque ſuos clamore vocabat.
Quo ruitis? quæve iſta repens diſcordia ſurgit?
O cohibete iras: ictum jam fœdus, & omnes
Compoſitæ leges: mihi jus concurrere ſoli:
Me ſinite, atque auferte metus: ego fœdera faxo
Firma manu: Turnum jam debent hæc mihi ſacra.

290. *Regem.... Tyrrhenum Auleſten.*] Unum è regibus Tyrrhenis, ſive Lucumonibus: de quibus Æn. 10. 164. 166. Tales fuere *Mezentius*, *Me[illegible]*, ex Turni partibus, *Maſſicus*, *Oſinius*, ex partibus Æneæ: ibid.

294. *Telo trabali.*] Magno inſtar *trabis*. Unde apud Statium *haſta trabalis*; apud Claudianum, *trabale ſceptrum*; apud Horatium, *clavi trabales*.

296. *Hoc habet.*] Vel habet, ſimpliciter: explicatur à Servio, *percuſſus eſt letali vulnere, habet vulnus letale*: à Donato, *bene ſe res habet*: à Scaligero, *ſic ſic agendum eſt*. Servio aſſentior: quia vox eſt è gladiatoris ludis repetita, ubi victor vulnerato à ſe adverſario ſic inſultabat. Terentius in Andr. *Certe captus eſt, habet.* Seneca in Agamemn. & Hercule Oeteo. *Habet, peractum eſt.*

Hæc melior victima.] Quam ovis & porcellus, qui fœderum Diis oblati ſunt, v. 170.

298. *Chorinæus.*] Sacerdos [illegible]nus, qui ex officio propius aram [illegible]bat, Æn. 6. 228. *Ambuſtum*, [illegible]uſtum, Æn. 3. 257.

312. *Nudato capite, &c.*] [illegible] ut hâc [illegible]ria confidentiâ ferociam [illegible]tinorum emolliret; quàm ut agnoſceretur à ſuis, eiſque voluntatem ſuam apertius ſignificaret. Sic Julius Cæſar in acie Pharſalica nuda manu & capite ſuis inclamabat: *Parcite civibus*: apud Plutarchum & Appianum.

314. *Ictum jam fœdus.*] Cæſis jam victimis, v. 214. ſacerdotum ferro; non ictu lapidis, qui deinde mos Romanorum fuit; Æn. 8. 641.

316. *Faxo.*] *Fecero*, Æn. 11. 46[illegible].

317. *Turnum debent hæc mihi ſacra.*] Ex quo verba fœderis concepimus ego & Latinus: ex eo Turnus mihi uni addictus eſt; unus ego cum eo congredi poſſum: abſtinete ab eo, & mihi permittite.

Has inter voces, media inter talia verba,
Ecce viro stridens alis allapsa sagitta est:
Incertum quâ pulsa manu, quo turbine adacta;
Quis tantam Rutulis laudem, casusne, Deusne;
Attulerit: pressa est insignis gloria facti,
Nec sese Æneæ jactavit vulnere quisquam.
Turnus ut Æneam cedentem ex agmine vidit,
Turbatosque duces; subitâ spe fervidus ardet:
Poscit equos atque arma simul, saltuque superbus
Emicat in currum, & manibus molitur habenas.
Multa virûm volitans dat fortia corpora leto:
Semineces volvit multos, aut agmina curru
Proterit, aut raptas fugientibus ingerit hastas.
Qualis apud gelidi cum flumina concitus Hebri
Sanguineus Mavors clypeo increpat, atque furentes
Bella movens immittit equos: illi æquore aperto
Ante Notos Zephyrumque volant: gemit ultima pulsu
Thraca pedum: circumque atræ Formidinis ora,
Iræque, Insidiæque, Dei comitatus, aguntur.
Talis equos alacer media inter prælia Turnus
Fumantes sudore quatit, miserabile cæsis
Hostibus insultans: spargit rapida ungula rores
Sanguineos, mixtâque cruor calcatur arenâ.
Jamque neci Sthenelumque dedit, Thamyrimque, Pholumque;
Hunc congressus, & hunc; illum eminus: eminus ambos
Imbrasidas, Glaucum atque Ladem, quos Imbrasus ipse
Nutrierat Lyciâ, paribusque ornaverat armis,
Vel conferre manum, vel equo prævertere ventos.
Parte aliâ, media Eumenides in prælia fertur,
Antiqui proles bello præclara Dolonis,

. *Hebri, &c.*] Fluvii Thraciæ, *Marisa*, Ecl. 10. 65. *Mavors*, in Thracia natus, Ecl. 9. 12. *Martis* duo juxta aliquos, sed , Pavor & Timor, Georg. 3. 61. s, Auster, ventus meridialis, 2. 58. *Zephyrus*, ventus occi-lis, Ecl. 5. 5. *Thraca*, pro *ia*, quæ Græce est Θράκη & , Æn. 3. 14. *Increpat equos cly-* d est collisis hastâ & clypeo. *ncrepat*, verborum neutrorum , absque casu, id est *sonat*.

. *Lycia.*] Asiæ minoris regio ialis est, de qua Æn. 4. 143.

. *Proles bello præclara Dolonis:*] è: fuit enim Dolon bello igna-& hic Eumedes, ejus filius, fa-ominiosè occiditur. Ita Cerda-ujus opinionem firmant se-verba, quæ omnino ironiam t, *illum Tydides alio pro talibus ausis affecit pretio*: id est morte Iliad. 10. 299. Hector mercedem proponit ei, qui speculator ire voluerit ad Græcorum naves. Dolon Eumedis filius, vir dives, petit sibi promitti mercedis loco currum & equos Achillis: promisso confirmatus, ad Græcos abit. Incidit in Ulyssem ac Diomedem: quibus metu mortis fatetur speculatorem esse, Rhæsum Thraciæ regem venisse Trojanorum auxilio, ejus copias incustoditas & somno sepultas jacere in litore, sibi currum & equos Achillis ab Hectore promissos, se præmii magnitudine adductum hoc munus suscepisse. Occiditur à Diomede: qui cum Ulysse clam ad Thracum castra subrepens, Rhesum interficit, & ejus equos Trojæ fatales abripit. De *Rheso* & *ejus equis*, Æn. 1. 473. De *Peleo*, Achillis patre Æn. 2. 263. De *Tydeo*,

Occupat os flammis: olli ingens barba reluxit
Nidoremque ambusta dedit: super ipse secutu
Cæsariem lævâ turbati corripit hostis,
Impressoque genu nitens, terræ applicat ipsum
Sic rigido latus ense ferit. Podalirius Alsum
Pastorem, primâque acie per tela ruentem
Ense sequens nudo superimminet: ille securi
Adversi frontem mediam mentumque reductâ
Disjicit, & sparso late rigat arma cerebro.
Olli dura quies oculos & ferreus urget
Somnus: in æternam clauduntur lumina noc
At pius Æneas dextram tendebat inermem.
Nudato capite, atque suos clamore vocabat.
Quo ruitis? quæve ista repens discordia surgi
O cohibete iras: ictum jam fœdus, & omnes
Compositæ leges: mihi jus concurrere soli:
Me sinite, atque auferte metus: ego fœdera
Firma manu: Turnum jam debent hæc mihi s

290. *Regem.... Tyrrhenum Aulesten.*] Unum è regibus Tyrrhenis, sive Lucumonibus: de quibus Æn. 10. 164. 166. Tales fuere *Mezentius, Messapus*, ex Turni partibus, *Massicus, Osinius*, ex partibus Æneæ: ibid.

294. *Telo trabali.*] Magno instar trabis. Unde apud Statium *hastatrabalis*; apud Claudianum, *trabale scep-*

298. *Chorinæu*
nus, qui ex offi
bat, Æn. 6. 228.
ustum, Æn. 3.

311. *Nudato*
ut hâc via confi
tinorum emollir
ceretur à suis,
suam apertius

Abstulit ense caput, truncumque reliquit arenâ.
Atque ea dum campis victor dat funera Turnus:
Interea Ænean Mnestheus, & fidus Achates,
Ascaniusque comes, castris statuere cruentum,
Alternos longâ nitentem cuspide gressus.
Sævit, & infractâ luctatur arundine telum
Eripere, auxilioque viam, quæ proxima, poscit:
Ense secent lato vulnus, telique latebram
Rescindant penitus, seseque in bella remittant.
Jamque aderat Phœbo ante alios dilectus Iapis
Iasides: acri quondam cui captus amore
Ipse suas artes, sua munera lætus Apollo,
Augurium citharamque dabat, celeresque sagittas.
Ille, ut depositi proferret fata parentis,
Scire potestates herbarum usumque medendi
Maluit, & mutas agitare inglorius artes.
Stabat acerba fremens, ingentem nixus in hastam
Æneas, magno juvenum & mœrentis Iüli
Concursu lacrymisque immobilis. Ille retorto
Pæonium in morem senior succinctus amictu,
Multa manu medicâ Phœbique potentibus herbis
Nequicquam trepidat; nequicquam spicula dextrâ

391. *Iapis.*] Legunt aliqui *Iapyx*, i hic ventus est, de quo Æn. 8. o. Quæ duo ut distinguantur, tum versa habent recti casus elementa, m diversam obliquorum flexionem: ctit enim venti nomen Virgilius *pyx*, *Iapygis*: medici nomen Dotus apud Pierium, *Iapis*, *Iapicis*. irnebus tamen, *Iapis*, *Iapidis*, Ausonio, Epigr. 19. 7. *Idmona od vatem, medicum quod Iapida di- it.*

393. *Suas artes.*] Apollinis artes erunt I. *Vaticinia*, quorum variæ ecies habentur Æn. 3. 359. Æn. 10. 5. II. *Musica*, unde cum lyra pinur, & poëtarum Deus est. Ecl. 4. III. *Peritia jaculandi*, unde ipsi buitur pharetra, & ab Homero sædicitur ἑκατηβόλος *longe jaculans*: n. 6. 657. IV. *Medicina*, quam arn Æsculapio filio tradidisse dicit., Æn. 7. 773.

95. *Depositi.*] *Desperati.* Deduc- locutio è duplici more. Alterius minit Servius, Isidorus, &c. ex utarcho, qui ait veteres solitos in blicum ægrotos proponere, quod onere est: ut si quis prætereuntium, t simili morbo fuisset ipse agius, aut quicquam remedii nosset, ægro significaret. Alterius jam entionem fecimus Æn. 9. 486. ubi :imus, solitos veteres ad januam domûs cadavera deponere, ut etiam nunc apud nos in usu est. Et generatim *positus*, est *jacens*, *mortuus*. ut diximus Æn. 2. 644. ait enim Ovid. Heroïd. 10. 124. *Nec positos artus unget amica manus*: id est *jacentes*: neque enim ad januam domûs, sed in ipsa domo ungebantur. Eodem quo nunc utitur verbo Virgilius, usus est & Ovidius de Ponto l. 2. 2. 45. *Jam prope depositus, certe jam frigidus æger, &c.* Cic. 3. Verr. 5. *Ægram & propedepositam reipublicæ partem suscepisse.*

397. *Mutas artes.*] *Medicinam*, quam sic vocat: vel comparatione musicæ & vaticinii, quæ voce maximè constant. Vel quia parum famosa tum erat, & à servis ferè exercebatur. Vel quia tunc, non voce & disceptatione ac præceptione tractabatur, sed manu atque opere: unde *chirurgiam* nostram referebat: ut patet ex hoc Iapide qui chirurgum hic præstat potius, quàm medicum: & ex ipsis poëtæ verbis, qui ipsi tribuit, non tantum *scire potestates herbarum*, sed ipsum etiam *usum medendi.*

401. *Pæonium.*] In morem Pæonis Deorum medici, Æn. 7. 769.

403. *Trepidat.*] Festinat, Æn. 9. 114. Georg. 69. De *Phœbo*, & *Apolline*, Ecl. 3. 62. 104.

Nomine avum referens, animo manibusque parentem:
Qui quondam, castra ut Danaûm speculator adiret,
Ausus Pelidæ pretium sibi poscere currus.
Illum Tydides alio pro talibus ausis
Affecit pretio: nec equis aspirat Achillis.
Hunc procul ut campo Turnus conspexit aperto:
Ante levi jaculo longum per inane secutus,
Sistit equos bijuges, & curru desilit, atque
Semianimi lapsoque supervenit: & pede collo
Impresso, dextræ mucronem extorquet, & alto
Fulgentem tingit jugulo, atque hæc insuper addit:
En, agros, & quam bello, Trojane, petisti,
Hesperiam metire jacens, hæc præmia, qui me
Ferre ausi tentare, ferunt: sic mœnia condunt.
Huic comitem Butem, conjectâ cuspide, mittit:
Chloreaque, Sybarimque, Daretaque, Thersilocumque,
Et sternacis equi lapsum cervice Thymœtem.
Ac velut Edoni Boreæ cum spiritus alto
Insonat Ægæo, sequiturque ad litora fluctus,
Quâ venti incubuere fugam dant nubila cœlo:
Sic Turno, quacumque viam secat, agmina cedunt,
Conversæque ruunt acies: fert impetus ipsum,
Et cristam adverso curru quatit aura volantem.
Non tulit instantem Phegeus, animisque frementem:
Objecit sese ad currum, & spumantia frænis
Ora citatorum dextrâ detorsit equorum.
Dum trahitur, pendetque jugis, hunc lata retectum
Lancea consequitur, rumpitque infixa bilicem
Loricam, & summum degustat vulnere corpus.
Ille tamen clypeo objecto conversus in hostem
Ibat, & auxilium ducto mucrone petebat:
Quem rota præcipitem & procursu concitus axis
Impulit, effunditque solo: Turnusque secutus,
Imam inter galeam summi thoracis & oras,

Diomedis patre, Æn. 11. 243.

352. *Nec equis aspirat Achillis.*] Perstringit poeta alludere Dolonem qui captus à Diomede, non amplius ad equos Achillis, sed ad vitam servandam aspirabat.

360. *Hesperiam, &c.*] Italiam, Æn. 1. 534.

354. *Sternacis equi cervice.*] Equo in anteriora genua prolapso, Thymœtes per ejus collum devolutus est. Ita Servius.

365. *Edoni Boreæ.*] Thracii: è Thracia septentrionali, in Græciam & mare Ægæum flantis. *Edoni*, Ἠδωνοὶ, Stephano & Straboni l. 10. gens est Thraciæ incertæ sedis; unde ibidem apud Strabonem, Lycurgus, Thracum rex, *Edonus*, appellatur. Hinc dixit Statius *Edonas hyemes*. De Borea Ecl. 7. 51. De Ægæo mari, Græciam à minore Asia separante, Æn. 1. 74.

367. *Fugam dant nubila.*] Ventus enim septentrionalis fugat nubes, meridionalis colligit.

375. *Lancea.*] Hasta: vox non Latina, sed Hispanica est, ex Varrone apud Gellium: Gallica, ex Diodoro Siculo.

Bilicem.] Bino textu; vel licio, sive filo. Æn. 3. 467.

Abstulit

Abstulit ense caput, truncumque reliquit arenâ.
  Atque ea dum campis victor dat funera Turnus:
Interea Ænean Mnestheus, & fidus Achates,
Ascaniusque comes, castris statuere cruentum,
Alternos longâ nitentem cuspide gressus.
Sævit, & infractâ luctatur arundine telum
Eripere, auxilioque viam, quæ proxima, poscit:
Ense secent lato vulnus, telique latebram
Rescindant penitus, seseque in bella remittant
Jamque aderat Phœbo ante alios dilectus Iapis
Iasides: acri quondam cui captus amore
Ipse suas artes, sua munera lætus Apollo,
Augurium citharamque dabat, celeresque sagittas.
Ille, ut depositi proferret fata parentis,
Scire potestates herbarum usumque medendi
Maluit, & mutas agitare inglorius artes.
Stabat acerba fremens, ingentem nixus in hastam
Æneas, magno juvenum & mœrentis Iüli
Concursu lacrymisque immobilis. Ille retorto
Pæonium in morem senior succinctus amictu,
Multa manu medicâ Phœbique potentibus herbis
Nequicquam trepidat; nequicquam spicula dextrâ

391. *Iapis.*] Legunt aliqui *Iapyx*, sed hic ventus est, de quo Æn. 8. 710. Quæ duo ut distinguantur, tum diversa habent recti casus elementa, tum diversam obliquorum flexionem: flectit enim venti nomen Virgilius *Iapyx*, *Iapygis*: medici nomen Donatus apud Pierium, *Iapis*, *Iapitis*. Turnebus tamen, *Iapis*, *Iapidis*, ex Ausonio, Epigr. 19. 7. *Idmona quod vatem, medicum quod Iapida dicunt.*

393. *Suas artes.*] Apollinis artes fuerunt I. *Vaticinia*, quorum variæ species habentur Æn. 3. 359. Æn. 10. 176. II. *Musica*, unde cum lyra pingitur, & poëtarum Deus est. Ecl. 4. 55. III. *Peritia jaculandi*, unde ipsi tribuitur pharetra, & ab Homero sæpe dicitur ἑκατηβόλος *longe jaculans*: Æn. 6. 657. IV. *Medicina*, quam artem Æsculapio filio tradidisse dicitur, Æn. 7. 773.

395. *Depositi.*] *Desperati.* Deducta locutio è duplici more. Alterius meminit Servius, Isidorus, &c. ex Plutarcho, qui ait veteres solitos in publicum ægrotos proponere, quod *deponere* est: ut si quis prætereuntium, aut simili morbo fuisset ipse agitatus, aut quicquam remedii nosset, id ægro significaret. Alterius jam mentionem fecimus Æn. 9. 486. ubi diximus, solitos veteres ad januam domûs cadavera deponere, ut etiam nunc apud nos in usu est. Et generatim *positus*, est *jacens*, *mortuus*. ut diximus Æn. 2. 644. ait enim Ovid. Heroïd. 10. 124. *Nec positos artus unget amica manus*: id est *jacentes*: neque enim ad januam domûs, sed in ipsa domo ungebantur. Eodem quo nunc utitur verbo Virgilius, usus est & Ovidius de Ponto l. 2. 2. 45. *Jam prope depositus, certe jam frigidus æger, &c.* Cic. 3. Verr. 5. *Ægram & prope depositam reipublicæ partem suscepisse.*

397. *Mutas artes.*] *Medicinam*, quam sic vocat: vel comparatione musicæ & vaticinii, quæ voce maximè constant. Vel quia parum famosa tum erat, & à servis ferè exercebatur. Vel quia tunc, non voce & disceptatione ac præceptione tractabatur, sed manu atque opere: unde *chirurgiam* nostram referebat: ut patet ex hoc Iapide qui chirurgum hîc præstat potius, quàm medicum: & ex ipsis poëtæ verbis, qui ipsi tribuit, non tantum *scire potestates herbarum*, sed ipsum etiam *usum medendi*.

401. *Pæonium.*] In morem Pœonis Deorum medici, Æn. 7. 769.

403. *Trepidat.*] Festinat, Æn. 9. 114. Georg. 69. De *Phœbo*, & *Apolline*, Ecl. 3. 62. 104.

Nec pede congressos æquo, nec tela ferentes
Insequitur: solum densa in caligine Turnum
Vestigat lustrans, solum in certamina poscit.
Hoc concussa metu mentem Juturna virago,
Aurigam Turni media inter lora Metiscum
Excutit, & longe lapsum temone relinquit,
Ipsa subit, manibusque undantes flectit habenas,
Cuncta gerens, vocemque, & corpus, & arma Metisci.
Nigra velut magnas domini cum divitis ædes
Pervolat, & pennis alta atria lustrat hirundo,
Pabula parva legens nidisque loquacibus escas,
Et nunc porticibus vacuis: nunc humida circum
Stagna sonat. Similis medios Juturna per hostes
Fertur equis, rapidoque volans obit omnia curru,
Jamque hic germanum, jamque hic, ostendit ovantem:
Nec conferre manum patitur, volat avia longe.
Haud minus Æneas tortos legit obvius orbes,
Vestigatque virum, & disjecta per agmina magnâ
Voce vocat. Quoties oculos conjecit in hostem,
Alipedumque fugam cursu tentavit equorum;
Aversos toties currus Juturna retorsit.
Heu! quid agat? vario nequicquam fluctuat æstu:
Diversæque vocant animum in contraria curæ.
Huic Messapus, uti lævâ duo forte gerebat
Lenta levis cursu præfixa hastilia ferro,
Horum unum certo contorquens dirigit ictu.
Substitit Æneas, & se collegit in arma,
Poplite subsidens; apicem tamen incita summum
Hasta tulit, summasque excussit vertice cristas.
Tum vero assurgunt iræ, insidiisque subactus
Diversos ubi sensit equos currumque referri,
Multa Jovem & læsi testatus fœderis aras:

tuimus cum Pierio: ut tria pugnantium genera significentur; *aversorum* & jam terga dantium; *congredientium* cominus & æquo pede; eminus tela *inferentium*. Alii sic legunt, sed minus sane: *ipse neque adversos dignatur sternere morti: nec pede congressos, nec equo, nec tela ferentes.*

467. *Lustrans.*] Circumiens, Æn. 1. 612.

468. *Virago.*] A vir, dixerunt veteres Festo teste, *viram*, pro fœmina: hinc *virago*, quæ viro esset similis: unde contracta est *virgo*. Tamen *virago* generosæ fœminæ singulariter tribuitur: *virgo* cuilibet integræ.

474. *Atria.*] Aream ante ædes, Æn. 4. 666.

479. *Ovantem.*] Exultantem 3. 189.

481. *Legit obvius orbes.*] Leg hes, nihil aliud videtur esse *iisdem orbibus per eumdem* ci *insistere.* Sed quia additur o omnino est, *corripere orbes* il *breviori circuitu sese hosti a offerre.*

484. *Alipedumque fugam*, c mulatus est cursu celeritatem rum Turni: quæ tanta erat, tos pedes habere viderentur. dicit, pro *celeritate*, Æn. 1. 3

491. *In arma.*] Arma hic p peo, ut egregie probat Cerda

492. *Apicem tamen incita*, c pax, summa pars in cono gale 2. 683. Æn. 3. 468. De crist

Jam tandem invadit medios, & Marte secundo
Terribilis, sævam nullo discrimine cædem
Suscitat, irarumque omnes effundit habenas.
Quis mihi nunc tot acerba Deus, quis carmine cædes
Diversas, obitumque ducum, quos æquore toto
Inque vicem nunc Turnus agit, nunc Troïus heros,
Expediat? tanton' placuit concurrere motu,
Juppiter, æterna gentes in pace futuras?
Æneas Rutulum Sucronem (ea prima ruentes
Pugna loco statuit Teucros) haud multa moratus
Excipit in latus, & quà fata celerrima, crudum
Transadigit costas & crates pectoris ensem.
Turnus equo dejectum Amycum, fratremque Diorem,
Congressus pedes, hunc venientem cuspide longâ,
Hunc mucrone ferit: curruque abscissa duorum
Suspendit capita, & rorantia sanguine portat.
Ille Talon Tanaïmque neci, fortemque Cethegum,
Tres uno congressu, & mœstum mittit Onythen,
Nomen Echionium, matrisque genus Peridiæ.
Hic fratres Lyciâ missos & Apollinis agris
Et juvenem exosum nequicquam bella Menœten
Arcada: piscosæ cui circum flumina Lernæ
Ars fuerat, pauperque domus: nec nota potentum
Munera conductâque pater tellure serebat.
Ac velut immissi diversis partibus ignes
Arentem in sylvam, & virgulta sonantia lauro;
Aut ubi decursu rapido de montibus altis
Dant sonitum spumosi amnes, & in æquora currunt,
Quisque suum populatus iter: non segnius ambo
Æneas Turnusque ruunt per prælia, nunc, nunc
Fluctuat ira intus: rumpuntur nescia vinci

01. *Æquore.*] Plano campo, Æn. 80.
04. *Gentes in pace futuras.*] Ex illo n fœdere Romana gens orta, totam Italiam sub uno deinceps erio conjunxit.
05. *Ea primæ ruentes, &c.*] Du- interpretatio. I. Communis: ta illa Æneæ cum Sucrone effecit, Trojani antea fugientes tunc primo sterent. II. Cerdani, *Pugna illa,* occursus Sucronis, fortissimi milifecit, ut Trojani in hostem ante ntes, tum primo impetum cohibue- ac steterint.
5. *Moratus.*] Alii legunt *moran-*
. *Costas & crates pectoris.*] Cosquæ pectori veluti crates obten- ir.
). *Cuspide longâ .... mucrone.*] ongam cuspidem, intelligit acumen hastæ: per *mucronem*, acumen gladii. Alii aliter.

511. *Curru.*] Pro *currui*, Ecl. 5. 29.

515. *Nomen Echionium.*] *Thebanum*, ab Echione, qui in condendis Thebis Bœotiis Cadmo a[illegible]fuerat. De *Thebis*, Æn. 9. 697.

516. *Fratres Lycia, &c.*] Hos non nominat. *Lycia*, Asiæ minoris regio ad meridiem, oraculis Apollinis nobilitata. Æn. 4. 143. 345.

518. *Arcada: piscosæ, &c.*] Qui oriundus quidem ex Arcadia, Ecl. 4. 58. deinde in Argia regione piscatum exercuerat circa Lernam paludem; Æn. 6. 287. denique cum Evandro Arcade venerat in Italiam, tumque erat inter Æneæ auxilia.

520. *Munera.*] *Munia, dignitates.* Pauci quidam legunt, *limina*.

522. *Sonantia lauro.*] Ob crepitum ardentis lauri.

Pectora: nunc totis in vulnera viribus itur.
Murranum hic, atavos & avorum antiqua sonantem
Nomina, per regesque actum genus omne Latinos,
Præcipitem scopulo atque ingentis turbine saxi
Excutit, effunditque solo: hunc lora & juga subter
Provolvêre rotæ, crebro super ungula pulsu
Incita nec domini memorum proculcat equorum.
Ille ruenti Hyllo animisque immane frementi
Occurrit, telumque aurata ad tempora torquet:
Olli per galeam fixo stetit hasta cerebro.
Dextera nec tua te, Grajûm fortissime Creteu,
Eripuit Turno: nec Dii texere Cupentum,
Æneâ veniente, sui; dedit obvia ferro
Pectora, nec misero clypei mora profuit ærei.
Te quoque Laurentes viderunt, Æole, campi
Oppetere, & late terram consternere tergo.
Occidis, Argivæ quem non potuere phalanges
Sternere, nec Priami regnorum eversor Achilles.
Hic tibi mortis erant metæ: domus alta sub Ida,
Lyrnessi domus alta; solo Laurente sepulcrum.
Totæ adeo conversæ acies, omnesque Latini,
Omnes Dardanidæ: Mnestheus; acerque Serestus,
Et Messapus, equûm domitor, & fortis Asylas,
Tuscorumque phalanx, Evandrique Arcadis alæ:
Pro se quisque viri summâ nituntur opum vi.
Nec mora, nec requies: vasto certamine tendunt.
Hic mentem Æneæ genitrix pulcherrima misit,
Iret ut ad muros, urbique adverteret agmen
Ocius, & subitâ turbaret clade Latinos.
Ille, ut vestigans diversa per agmina Turnum,
Huc atque huc acies circumtulit; aspicit urbem
Immunem tanti belli, atque impune quietam.
Continuo pugnæ accendit majoris imago.
Mnesthea, Sergestumque vocat, fortemque Serestum,
Ductores: Æmulumque capit, quo cætera Teucrûm
Concurrit legio, nec scuta aut spicula densi

531. *Turbine saxi.*] Saxi, in modum ventosi turbinis rotati.

540. *Sui.*] *Faventes*: supra v. 187.

542. *Laurentes campi*, &c.] Æn. 7. 7. 63. *Argivæ*, Græcæ Peloponnesiacæ, Æn. 1. 288. *Metæ*, terminus, à circi metis, Æn. 5. 288. *Ida*, mons Troadis & Phrygiæ, Æn. 2. 801. *Lyrnessus*, urbs Phrygiæ, circa sinum Adramittenum, quo usque Idæ juga extendebantur, Æn. 10. 128.

551. *Tuscorum*, &c.] Etruscorum, Æn. 8. 479. Phalanx, peditum agmen, Æn. 6. 489. *Alæ*, eq[...] Æn. 11. 604. Hi omnes aut T[...] aut Trojanorum socii, præte[...] Messapum, Turni socium, [...] 691.

552. *Opum vi.*] Omni in[...] virtute, armis, Æn. 9. 532.

558. *Acies.*] Oculorum aci[...] ligit Servius, alii varias e[...] partes. *Urbem*, Laurentum, [...] 63.

563. *Nec scuta ... deferunt* [...] notatur militum Roma[...]

Jam tandem invadit medios, & Marte secundo
Terribilis, sævam nullo discrimine cædem
Suscitat, irarumque omnes effundit habenas.
Quis mihi nunc tot acerba Deus, quis carmine cædes
Diversas, obitumque ducum, quos æquore toto
Inque vicem nunc Turnus agit, nunc Troïus heros,
Expediat? tanton' placuit concurrere motu,
Juppiter, æterna gentes in pace futuras?
Æneas Rutulum Sucronem (ea prima ruentes
Pugna loco statuit Teucros) haud multa moratus
Excipit in latus, & quà fata celerrima, crudum
Transadigit costas & crates pectoris ensem.
Turnus equo dejectum Amycum, fratremque Diorem,
Congressus pedes, hunc venientem cuspide longâ,
Hunc mucrone ferit: curruque abscissa duorum
Suspendit capita, & rorantia sanguine portat.
Ille Talon Tanaïmque neci, fortemque Cethegum,
Tres uno congressu, & mœstum mittit Onythen,
Nomen Echionium, matrisque genus Peridiæ.
Hic fratres Lyciâ missos & Apollinis agris
Et juvenem exosum nequicquam bella Menœten
Arcada: piscosæ cui circum flumina Lernæ
Ars fuerat, pauperque domus: nec nota potentum
Munera conductâque pater tellure serebat.
Ac velut immissi diversis partibus ignes
Arentem in sylvam, & virgulta sonantia lauro;
Aut ubi decursu rapido de montibus altis
Dant sonitum spumosi amnes, & in æquora currunt,
Quisque suum populatus iter: non segnius ambo
Æneas Turnusque ruunt per prælia, nunc, nunc
Fluctuat ira intus: rumpuntur nescia vinci

501. *Æquore.*] Plano campo, Æn. 2. 780.

504. *Gentes in pace futuras.*] Ex illo enim fœdere Romana gens orta, quæ totam Italiam sub uno deinceps imperio conjunxit.

505. *Ea prima ruentes, &c.*] Duplex interpretatio. I. Communis: *Pugna illa Æneæ cum Sucrone effecit, ut Trojani antea fugientes tunc primo subsisterent.* II. Cerdani, *Pugna illa, sive occursus Sucronis, fortissimi militis, fecit, ut Trojani in hostem ante irruentes, tum primo impetum cohibuerint ac steterint.*

506. *Moratus.*] Alii legunt *morantem.*

508. *Costas & crates pectoris.*] Costas, quæ pectori veluti crates obtenduntur.

510. *Cuspide longâ .... mucrone.*] Per longam *cuspidem*, intelligit acumen hastæ: per *mucronem*, acumen gladii. Alii aliter.

511. *Curru.*] Pro *currui*, Ecl. 5. 29.

515. *Nomen Echionium.*] *Thebanum*, ab Echione, qui in condendis Thebis Bœotiis Cadmo adfuerat. De *Thebis*, Æn. 9. 697.

516. *Fratres Lycia, &c.*] Hos non nominat. *Lycia*, Asiæ minoris regio ad meridiem, oraculis Apollinis nobilitata. Æn. 4. 143. 345.

518. *Arcada: piscosæ, &c.*] Qui oriundus quidem ex Arcadia, Ecl. 4. 58. deinde in Argia regione piscatum exercuerat circa Lernam paludem; Æn. 6. 287. denique cum Evandro Arcade venerat in Italiam, tumque erat inter Æneæ auxilia.

520. *Munera.*] *Munia, dignitates.* Pauci quidam legunt, *limina.*

522. *Sonantia lauro.*] Ob crepitum ardentis lauri.

Nusquam acies contra Rutulas, nulla agmina Turni;
Infelix pugnæ juvenem in certamine credit
Extinctum: &, subito mentem turbata dolore,
Se causam clamat crimenque caputque malorum:
Multaque per mœstum demens effata furorem,
Purpureos moritura manu discindit amictus,
Et nodum informis leti trabe nectit ab alta.
Quam cladem miseræ postquam accepere Latinæ,
Filia prima manu flavos Lavinia crines
Et roseas laniata genas, tum cætera circum
Turba furit: resonant late plangoribus ædes.
Hinc totam infelix vulgatur fama per urbem.
Demittunt mentes: it scissâ veste Latinus,
Conjugis attonitus fatis, urbisque ruinâ,
Canitiem immundo perfusam pulvere turpans:
Multaque se incusat, qui non acceperit ante
Dardanium Æneam, generumque asciverit ultro.
Interea extremo bellator in æquore Turnus
Palantes sequitur paucos, jam segnior, atque
Jam minus atque minus successu lætus equorum.
Attulit hunc illi cæcis terroribus aura
Commixtum clamorem, arrectasque impulit aures
Confusæ sonus urbis, & illætabile murmur.
Hei mihi: quid tanto turbantur mœnia luctu?
Quisve ruit tantus diversa clamor ab urbe?
Sic ait, adductisque amens subsistit habenis.
Atque huic in faciem soror ut conversa Metisci
Aurigæ, currumque & equos & lora regebat,
Talibus occurrit dictis, hac, Turne, sequamur
Trojugenas; quà prima viam victoria pandit.
Sunt alii, qui tecta manu defendere possint:
Ingruit Æneas Italis, & prælia miscet,
Et nos sæva manu mittamus funera Teucris.
Nec numero inferior, pugnæ nec honore recedes.
Turnus ad hæc:
O soror, & dudum agnovi, cum prima per artem

602. *Purpureos amictus.*] Qui color regius erat. *De purpura*, Georg. 2. 506.

603. *Informis leti.*] Suspendium informe & ignominiosum fuit: quia, ex libris Pontificalibus apud Servium, suspensi abjiciebantur insepulti: quia, ex Varrone apud Servium Danielis, iis non parentabatur, nisi suspensis oscillis, quasi ad ludibrium mortis: quia, ex Artemidoro, hos unos in mortuorum cœnis cognati non nominabant.

612. *Multa.*] Multum: neut. pro adverbio. Georg. 3. 500. *Dardanium*, Trojanum, Æn. 1. 239.

614. *Æquore.*] Plano campo. 2. 780.

616. *Minus successu lætus equorum.*] Vel quia minus jam celeriter currebant: vel quia minus jam gaudebat, quod eum à pugna tam longe abduxissent.

Deponunt: celso medius stans aggere fatur:
Ne qua meis esto dictis mora: Juppiter hac stat:
Neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito.
Urbem hodie, causam belli, regna ipsa Latini,
Ni frænum accipere & victi parere fatentur,
Eruam: & æquâ solo fumantia culmina ponam.
Scilicet expectem, libeat dum prælia Turno
Nostra pati? rursusque velit concurrere victus,
Hoc caput, ó cives, hæc belli summa nefandi.
Ferte faces propere, fœdusque reposcite flammis.
Dixerat: atque animis pariter certantibus omnes
Dant cuneum, densâque ad muros mole feruntur.
Scalæ improviso, subitusque apparuit ignis,
Discurrunt alii ad portas, primosque trucidant:
Ferrum alii torquent, & obumbrant æthera telis.
Ipse inter primos dextram sub mœnia tendit
Æneas, magnâque incusat voce Latinum:
Testaturque Deos; iterum se ad prælia cogi:
Bis jam Italos hostes, hæc altera fœdera rumpi.
Exoritur trepidos inter discordia cives:
Urbem alii reserare jubent, & pandere portas
Dardanidis: ipsumque trahunt in mœnia regem:
Arma ferunt alii, & pergunt defendere muros.
Inclusas ut cum latebroso in pumice pastor
Vestigavit apes fumoque implevit amaro:
Illæ intus trepidæ rerum per cerea castra
Discurrunt, magnisque acuunt stridoribus iras.
Volvitur ater odor tectis, tum murmure cœco
Intus saxa sonant: vacuas it fumus ad auras.
Accidit hæc fessis etiam fortuna Latinis,
Quæ totam luctu concussit funditus urbem.
Regina ut tectis venientem prospicit hostem,
Incessi muros, ignes ad tecta volare;

armati concionantem imperatorem audiebant: à quo more sæpe Græcos discedere solitos ostendit Cerdanus.

565. *Juppiter hac stat.*] Jupiter, vindex violatæ fœderum religionis, hac parte stat à nobis: siquidem nudam & indefensam urbem nobis objicit.

575. *Dant cuneum.*] Sese in cunei figuram componunt: quæ, primâ fronte acutâ; tum magis ac magis in latitudinem secundum latera explicatur. Lipsius, de militia, l. 4. 7.

582. *Hæc altera fœdera rumpi.*] Primo enim Latinus ultro Æneam socium & generum adsciverat, Æn. 7. 259. Secundo singulare certamen Turni cum Ænea facto fœdere constituerat, supra, v. 195.

585. *Ipsumque trahunt, &c.*] Trahunt ad muros Latinum regem suum; vel ut summi discriminis spectator urbem ipse Trojanis aperiendam esse intelligat; vel ut violator fœderis ipse Trojanis dedatur.

587. *Pumice.*] Cavo lapide; Æn. 5. 214.

589. *Trepidæ rerum.*] Æn. 1. 182. *Fessi rerum.*

596. *Incessi muros.*] Infestari ab hostibus imminentibus. Ita lego cum Pierio ex veteribus codicibus. Vulgo legitur, *incendi*, quod pleonasmum efficeret; sequitur enim, *ignes ad tecta volare.* Canterus legit, *inscendi*, legitimo sensu, nullo tamen auctore.

Et ferit. Exclamant Troës, trepidique Latini:
Arrectæque amborum acies. At perfidus ensis
Frangitur, in medioque ardentem deserit ictu,
Ni fuga subsidio subeat: fugit ocior Euro,
Ut capulum ignotum dextramque aspexit inermem.
Fama est, præcipitem, cum prima in prælia junctos
Conscendebat equos, patrio mucrone relicto,
Dum trepidat, ferrum aurigæ rapuisse Metisci:
Idque diu, dum terga dabant palantia Teucri,
Suffecit, postquam arma Dei ad Vulcania ventum est,
Mortalis mucro, glacies ceu futilis, ictu
Dissiluit, fulvâ resplendent fragmina arenâ.
Ergo amens diversa fugâ petit æquora Turnus,
Et nunc huc, inde huc, incertos implicat orbes.
Undique enim densâ Teucri inclusere coronâ,
Atque hinc vasta palus, hinc ardua mœnia cingunt.
Nec minus Æneas, quanquam tardante sagittâ
Interdum genua impediant, cursumque recusant,
Insequitur: trepidique pedem pede fervidus urget.
Inclusum veluti si quando in flumine nactus
Cervum, aut puniceæ septum formidine pennæ,
Venator cursu canis & latratibus instat:
Ille autem, insidiis & ripâ territus altâ,
Mille fugit refugitque vias: at vividus Umber
Hæret hians, jam jamque tenet, similisque tenenti
Increpuit malis, morsuque elusus inani est.
Tum vero exoritur clamor: ripæque lacusque
Responsant circà, & cœlum tonat omne tumultu.
Ille simul fugiens, Rutulos simul increpat omnes,
Nomine quemque vocans, notumque efflagitat ensem.
Æneas mortem contra præsensque minatur
Exitium, si quisquam adeat: terretque trementes,
Excisurum urbem minitans, & saucius instat.
Quinque orbes explent cursu, totidemque retexunt

733. *Euro.*] Vento orientali. Georg. 1. 371.

736. *Patrio mucrone.*] Quem Dauno, Turni patri, Vulcanus fecerat, supra, v. 90.

737. *Trepidat.*] Properat, Æn. 9. 114.

738. *Palantia.*] Vaga, Æn. 10. 674.

739. *Dei ad Vulcania.*] Vulcani Dei, qui Veneris rogatu ensem, clypeum, galeam Æneæ fecerat, Æn. 8. 370. 620.

740. *Futilis.*] Fragilis, inutilis. Æn. 11. 339.

746. *Sagittâ.*] Quâ vulneratus fuerat v. 319. Sanatus ab Iapide & Venere, v. 411.

750. *Puniceæ formidine pennæ.*] Fune, rubris & versicolor ibus plumis distincto, ad terrendas feras. *Linea* vocatur à Seneca Philosopho, & *Tragico formido*, à Virgilio & Lucano *pennæ formidatæ* ab Ovidio. *Depunicolore*, rubro, Ecl. 5. 17.

753. *Umber.*] Canis ex Umbria, Italiæ septentrionali regione: à septentrione mari Hadriatico definita, à meridie fere Tyberi & Nare amnibus: Apennini jugis aspera, nunc fere capit ducatum *Urbinatem*, *Spoletanum*, & *Anconitanam* Marchiam.

Hinc

Huc, illuc, nec enim levia aut ludicra petuntur
Præmia, sed Turni de vita & sanguine certant.
Forte sacer Fauno foliis oleaster amaris
Hic steterat, nautis olim venerabile lignum:
Servati ex undis ubi figere dona solebant
Laurenti Divo, & votas suspendere vestes:
Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum
Sustulerant, puro ut possent concurrere campo.
Hic hasta Æneæ stabat: huc impetus illam
Detulerat fixam, & lenta in radice tenebat.
Incubuit, voluitque manu convellere ferrum
Dardanides; teloque sequi, quem prendere cursu
Non poterat. Tum vero amens formidine Turnus,
Faune, precor, miserere, inquit: tuque optima ferrum
Terra tene: colui vestros si semper honores,
Quos contra Æneadæ bello fecere profanos.
Dixit: opemque Dei non cassa in vota vocavit.
Namque diu luctans, lentoque in stirpe moratus,
Viribus haud ullis valuit discludere morsus
Roboris Æneas. Dum nititur acer, & instat,
Rursus in aurigæ faciem mutata Metisci
Procurrit, fratrique ensem Dea Daunia reddit.
Quod Venus audaci Nymphæ indignata licere;
Accessit, telumque alta ab radice revellit.
Olli sublimes, armis, animisque refecti,
Hic gladio fidens, hic acer & arduus hastâ,
Assistunt contra, certamine Martis anheli.
Junonem interea rex omnipotentis Olympi
Alloquitur, fulva pugnas de nube tuentem.
Quæ jam finis erit conjux? quid denique restat?
Indigetem Æneam scis ipsa & scire fateris
Deberi cœlo, fatisque ad sidera tolli.

766. *Fauni oleaster.*] De *Fauno*, Deo Laurentinorum, Latini patre aut avo, Æn: 7. 47. &c. *Oleaster*, olea sylvestris, sæpe pro templis constituta, suspendendis donariis: quia vivacitas hujus arboris tanta est, ut multis confixa clavis, nihil tamen lædatur.

768. *Dona.*] Tabulas naufragii testes, & vestimenta. Sic enim Horat. Od. l. 1. 5. 13. *Me tabulâ sacer votivâ paries indicat, uvida suspendisse potenti vestimenta maris Deo.*

771. *Puro campo.*] Vacuo, absque impedimentis. Horat. Epist. l. 2. 2. *Puræ sunt plateæ, nihil ut meditantibus obstet.* Æn. 11. 711.

773. *Lentâ.*] Tenaci: Sic dicitur *Lenta pix*, Georg. 4. 41. *lentum gluten.* Ibid. 161.

783. *Morsus roboris.*] Tenacitatem oleaginæ radicis, quasi mordicus hastam tenentis. *Robur* itaque, durum quodvis lignum est, ut jam notavimus. Georg. 1. 162.

785. *Dea Daunia.*] Juturna, Turni soror, Dauni filia, supra, v. 139.

791. *Omnipotentis Olympi.*] Æn. 10. 1.

793. *Quæ finis.*] Nomen interdum Virgilio etiam fœmininum. Æn. 5. 384.

794. *Indigetem Æneam.*] Indigetes Dii, qui primo *in terra degentes*, inde in cœlum traducti fuerant. Talis præcipuè Æneas: quem Livius testatur, non tantum *indigetem*, dictum fuisse, sed etiam *Jovem indigetem.* Georg. 1. 498.

Stridens, & celeres incognita transilit umbras.
Talis se sata Nocte tulit, terrasque petivit.
Postquam acies videt Iliacas, atque agmina Turni,
Alitis in parvæ subito collecta figuram:
Quæ quondam in bustis aut culminibus desertis
Nocte sedens, serùm canit importuna per umbras:
Hanc versa in faciem, Turni se pestis ad ora
Fertque refertque sonans, clypeumque everberat alis.
Illi membra novus solvit formidine torpor:
Arrectæque horrore comæ: & vox faucibus hæsit.
At procul ut Diræ stridorem agnovit & alas:
Infelix crines scindit Juturna solutos,
Unguibus ora soror fœdans, & pectora pugnis.
Quid nunc te tua, Turne, potest germana juvare?
Aut quid jam miseræ superat mihi? quâ tibi lucem
Arte morer? talin' possum me opponere monstro?
Jam jam linquo acies. Ne me terrete timentem,
Obscœnæ volucres: alarum verbera nosco,
Letalemque sonum: nec fallunt jussa superba
Magnanimi Jovis. Hæc pro virginitate reponit?
Quò vitam dedit æternam? cur mortis adempta est
Conditio? possem tantos finire dolores
Nunc certe, & misero fratri comes ire per umbras,
Jam mortalis ego. Haud quicquam mihi dulce meorum
Te sine frater erit. O quæ satis ima dehiscat
Terra mihi, manesque Deam demittat ad imos.
Tantum effata, caput glauco contexit amictu
Multa gemens: & se fluvio Dea condidit alto.
Æneas instat contra, telumque coruscat
Ingens arboreum, & sævo sic pectore fatur:
Quæ nunc deinde mora est? aut quid jam, Turne retractas?
Non cursu, sævis certandum est cominus armis.
Verte omnes te te in facies; & contrahe, quicquid
Sive animis sive arte vales: opta ardua pennis
Astra sequi, clausumque cavâ te condere terrâ.
Ille, caput quassans: non me tua fervida terrent
Dicta, ferox: Dii me terrent, & Juppiter hostis.

quoque dicta est, in Creta sive Candia insula, Ecl. 10. 59.

862. *Alitis in parvæ, &c.*] Noctua ab interpretibus intelligitur: quia v. 864. dicitur *nocte sedens*: tum quia minor est quam *bubo*, unde *parvæ*: tum quia deserta loca incolit, bubo frequenter urbana ædificia. Et licet *noctua* Atheniensibus boni ominis haberetur, omen erat in volatu faustum non in cantu. at hic, *canit importuna*. fertque refertque sonans. De *bustis*, Æn. 4. 494.

876. *Obscœnæ volucres,*] Funestæ & mali ominis. Æn. 3. 262.

878. *Pro virginitate.*] Quam [illegible] ræ rapuerat Jupiter, v. 140.

882. *Jam mortalis ego, haud* [illegible] Alii codices habent: *immorta*[illegible] *aut, &c.*

883. *Manes.*] Inferos. Æn. 6. [illegible]

885. *Glauco amictu.*] Ex colore [illegible] quarum, quibus præerat Nais Juturna, v. 139.

886. *Fluvio.*] Tyberi, unde in lo[illegible] cum suum, qui influit in Tyberim, facilis fuit via, v. 139.

887. *Coruscat.*] Agitat. [illegible]

Nec plura effatus, saxum circumspicit ingens:
Saxum antiquum, ingens, campo quod forte jacebat
Limes agro positus, litem ut discerneret arvis.
Vix illud lecti bis sex cervice subirent,
Qualia nunc hominum producit corpora tellus.
Ille manu raptum trepidâ torquebat in hostem
Altior insurgens, & cursu concitus heros.
Sed neque currentem se, nec cognoscit euntem,
Tollentemve manu, saxumque immane moventem.
Genua labant, gelidus concrevit frigore sanguis.
Tum lapis ipse viri, vacuum per inane volutus,
Nec spatium evasit, totum nec pertulit ictum.
Ac velut in somnis oculos ubi languida pressit
Nocte quies, nequicquam avidos extendere cursus
Velle videmur, & in mediis conatibus ægri
Succidimus; non lingua valet, non corpore notæ
Sufficiunt vires, nec vox nec verba sequuntur.
Sic Turno quâcunque viam virtute petivit,
Successum Dea Dira negat. Tum pectore sensus
Vertuntur varii. Rutulos aspectat & urbem,
Cunctaturque metu: telumque instare tremiscit:
Nec quo se eripiat, nec quâ vi tendat in hostem;
Nec currus usquam videt, aurigamque sororem.
Cunctanti telum Æneas fatale coruscat,
Sortitus fortunam oculis: & corpore toto
Eminus intorquet. Murali concita nunquam
Tormento sic saxa fremunt, nec fulmine tanti
Dissultant crepitus. Volat atri turbinis instar
Exitium dirum hasta ferens: orasque recludit
Loricæ, & clypei extremos septemplicis orbes:
Per medium stridens transit femur. Incidit ictus
Ingens ad terram duplicato poplite Turnus.
Consurgunt gemitu Rutuli, totusque remugit.
Mons circum, & vocem latè nemora alta remittunt.
Ille, humilis supplexque, oculos dextramque precantem
Protendens: equidem merui, nec deprecor, inquit:
Utere sorte tuâ: miseri te si qua parentis
Tangere cura potest, oro (fuit & tibi talis
Anchises genitor) Dauni miserere senectæ:

898. *Limes.....litem ut &c.*] *Limes* dictus est, saxum vel via *lima* hoc est *obliqua transversa*, discernendis agris constituta. *Hinc lis* dicta creditur à *limite*, quod primæ lites & contentiones de limitibus fuerint. Alia tamen *litis* etyma affert Vossius.

899. *Bis sex &c.*] Locus ex duobus Homericis expressus. Iliad. 5. v. 302. ubi Diomedes saxum in Æneam immittit, quale vix duo temporis Homerici homines efferrent. Iliad. 21. v. 405. ubi Minerva saxo Martem percutit, qui agris limes erat positus. Quam indiligenter Virgilius id Turno tribuerit, diximus, supra, v. 798.

924. *Oras loricæ, &c.*] Extremitates loricæ, quæ femur attingunt, & extremitates imi clypei, quem tegendo capiti altius sustulerat.

925. *Septemplicis.*] Septem coriis, aut laminis ferreis æreisve contexti.

934. *Dauni.*] De illo, Turni patre, v. 44.

Et me, seu corpus spoliatum lumine mavis;
Redde meis. Vicisti, & victum tendere palmas
Ausonii vidêre: tua est Lavinia conjux.
Ulterius ne tende odiis. Stetit acer in armis
Æneas, volvens oculos, dextramque repressit.
Et jam jamque magis cunctantem flectere sermo
Cœperat: infelix humero cum apparuit ingens
Balteus, & notis fulserunt cingula bullis
Pallantis pueri. victum quem vulnere Turnus
Straverat, atque humeris inimicum insigne gerebat.
Ille oculis postquam sævi monumenta doloris
Exuviasque hausit; furiis accensus & irâ
Terribilis: tune hinc spoliis indute meorum
Eripiare mihi? Pallas te hoc vulnere, Pallas
Immolat, & pœnam scelerato ex sanguine sumit.
Hoc dicens, ferrum adverso sub pectore condit
Fervidus: ast illi solvuntur frigore membra,
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.

942. *Balteus, & notis, &c.*] *Balteus*, *cingulum* humero laterique circundatum, ornatum *bullis*, id est, clavis aureis, Æn. 9. 359. Balteum hunc Pallanti à se occiso Turnus eripuerat, Æn. 10. 496. Agnoscit eum Æneas ex pictura Danaidum, quarum facinus in eo expressum erat. Ibid. Tumque accidit, quod à poëta prædictum est, ibid. v. 503. *Turno tem*[illegible] *erit, magno cum optaverit emp*[illegible] *intactum Pallanta, & cum spoli*[illegible] *diemque oderit.*

952. *Indignata*] Quod juvenis [illegible] te immatura moreretur, quod [illegible] ab extero, quod regno & spe [illegible] vatus, quod post spem venæ [illegible] ceptam.

FINIS.

Ex Typographia JOSEPHI BARBOU,
M DCC XXIX.

PRIVILEGE DU ROI.

[illegible]IS PAR LA GRACE DE DIEU, ROI DE FRANCE ET DE [N]AVARRE : A nos amez & feaux Conseillers, les Gens tenans nos [Cour]s de Parlement, Maîtres des Requêtes ordinaires de notre Hôtel, [Gra]nd Conseil, Prevôt de Paris, Baillifs, Sénéchaux, leurs Lieutenans [Civi]ls, & autres nos Justiciers qu'il appartiendra : SALUT. Notre bien-[amé] CHARLES ROBUSTEL, Libraire à Paris, Nous a fait remontrer [qu'il] a entrepris l'impression des Oeuvres de S. Jean Chrysostome, en [Grec] & en Latin, & [...] en Latin, revûës, corrigées & augmentées de [plusi]eurs pieces de ce Pere qui n'ont jamais été imprimées, par le P. [Dom] BERNARD DE MONTFAUCON, Religieux Benedictin de la Congre[gatio]n de S. Maur ; que cet Ouvrage étant d'une très-grosse dépense, [il] Nous a fait très-humblement supplier de vouloir bien, pour lui don[ner] le moyen de continuer à imprimer de pareils Ouvrages qui sont [u]tiles au Public, lui accorder nos Lettres de Privilege, pour l'im[pressi]on & debit desdites Oeuvres de S. Jean Chrysostome, en Grec & [Lati]n, & tout Latin ; comme aussi pour les Livres ci-après nommez, [qui o]nt été ci-devant imprimez, & dont les Privileges sont prêts à ex[pirer] ou sont expirez. A CES CAUSES, voulant favorablement traiter [ledit] ROBUSTEL, & reconnoître son zele, & exciter par son exemple [les a]utres Libraires & Imprimeurs à entreprendre des éditions dont la [vente] puisse contribuer à l'accroissement des Sciences & au progrès des [bonne]s Lettres qui ont toujours fleuri dans notre Royaume, ainsi qu'à [soutenir] l'Imprimerie & la Librairie qui a été jusqu'à present cultivée [dans no]tre Etat avec autant de succès que de reputation, Nous avons [permis], & permettons par ces Presentes audit Robustel de faire impri[mer] *Sancti Joannis Chrysostomi* [...] *opera omnia Graece & Latine*, *studio & [opera] D. Bern[ardi] de Montfaucon Monachi Benedictini [e] Congregatione [S.] Mauri. [...] Opera sancti Joannis Chrysostomi [...] tantum*, [...] [illegible] *par le Sieur Nicole*, [...] [illegible] *par le Sieur de Lorme*, [...] [illegible] *Sainte Ecriture & des Saints Peres. Dictionnaire en [...] François, Latin & Grec. Abregé du même*, [illegible] *Notis & Tabulis Patris [...]*, [illegible] *Horatius, Juvenalis, Martialis [...] interpretatione & notis [...]*, [illegible] *Augustini à P. de Co[...]* *La veritable Sagesse, traduite de l'Italien du Pere Segneri*, en telle[s] forme, marge & caractere, & autant de fois que bon lui sem[blera] conjointement ou separement, & de les vendre [...] faire vendre, & [debit]er par tout notre Royaume, pendant le tems de vingt-cinq années [cons]ecutives, à compter du jour de la date desdites Presentes. Faisons [défen]ses à toutes sortes de personnes, de quelque qualité & condition [qu'el]les soient, d'en introduire d'impression étrangere, dans aucun lieu [de not]re obéïssance, comme aussi à tous Libraires, Imprimeurs & autres, [d'impr]imer, faire imprimer, vendre, faire vendre, debiter ni contrefaire [lesdit]s Livres ci-dessus expliquez en tout ou en partie, ni d'en faire [aucu]n extrait sous quelque pretexte que ce soit d'augmentation, cor[rectio]n, changement de titre, traduction en langue Françoise ou Latine, [ou au]trement, sans le consentement par écrit dudit Exposant, ou de [ceux] qui auront droit de lui, à peine de confiscation des Exemplaires [contrefa]its & autres marchandises qui se trouveront jointes, de dix [mille] livres d'amende contre chacun des contrevenans, dont un tiers [à No]us, un tiers à l'Hôtel Dieu de Paris, l'autre tiers audit Exposant, [ou à c]elui qui auront droit de lui, & de tous dépens, dommages, & [intere]ts. A la charge que ces Presentes seront enregistrées tout au long [sur le Reg]istre de la Communauté des Libraires & Imprimeurs de Pa[ris, & c]e dans trois mois de la date d'icelles ; que l'impression d'iceux [Livre]s sera faite dans notre Royaume, & non ailleurs, en bon papier [& en] beaux caracteres, conformément aux Reglemens de la Librairie, [&qu'a]vant de les exposer en vente, il en sera mis deux Exemplaires

de chacun dans notre Bibliotheque publique, un dans celle de notre Château du Louvre, & un dans celle de notre très-cher & feal Chevalier Chancelier de France le Sieur Daguesseau, le tout à peine de nullité des Presentes : du contenu desquelles vous mandons & enjoignons de faire jouir l'Exposant ou ses ayans cause, pleinement, & paisiblement, sans souffrir qu'il leur soit fait aucun trouble, ou empêchement. Voulons que la Copie desdites Presentes, qui sera imprimée au commencement ou à la fin desdits Livres, soit tenue pour duëment signifiée, & qu'aux Copies collationnées par l'un de nos amez & feaux Conseillers & Secretaires, foi soit ajoutée comme à l'Original. Commandons au premier notre Huissier, ou Sergent, de faire pour l'execution d'icelles tous Actes requis & necessaires, sans demander autre permission, nonobstant Clameur de Haro, Charte Normande, & Lettres à ce contraires. CAR TEL EST NOTRE PLAISIR. Donné à Paris le vingt-deuxiéme jour du mois de Decembre, l'an de grace mil sept cens dix-sept, & de notre Régne le troisiéme. Signé par le Roi en son Conseil.

DE SAINT-HILAIRE.

Registré sur le Livre de la Communauté des Libraires & Imprimeurs de Paris page 160. No. 394. conformément aux Reglemens, & notamment à l'Arrest du Conseil du 13. Aoust 1703. A Paris, ce 28. Decembre 1717. Signé,

DELAULNE, Syndic.

Collationné à l'original par moi conseiller Secretaire du Roi, Maison, Couronne de France & de ses Finances.

DE SAINT-HILAIRE.

J'ay cedé en entier aux sieurs Barbou Freres, le droit que j'ai au present privilege pour le Virgilius R.-P. Ruæi, *&c. A Paris, ce 20. Janvier 1718.* Signé,

ROBUSTEL.

Registré sur le Reg. IV. de la Communauté des Libraires & Imprimeurs de Paris, page 272. conformément aux Reglemens, & notamment à l'Arrêt du Conseil du 13. Aout 1703. A Paris le 20. Janvier 1718. Signé,

DELAULNE, Syndic.

APPENDIX
DE DIIS
ET HEROÏBUS
POËTICIS.

Ad Poëtarum intelligentiam necessaria.

OMNIA OPERA EJUSD

Horatius cum Notis ac perpe
12. 3. *vol.*
——— Idem cum Notis, 12.
Juvenalis cum Interpretatione
Terentii Comœdiæ cum Notis
Martialis Epigrammata cum N
Ovidii Metamorphoseon cum
Orationes omnes, 12. 2. *vol.*
Ratio discendi & docendi, 12.
Candidatus Rhetoricæ, 12.
Appendix cum Notis Gallicis ,

APPENDIX DE DIIS ET HEROÏBUS POËTICIS.

Ad Poëtarum intelligentiam necessaria.

Auctore JOSEPHO JUVENCIO *Societatis* JESU.

PARS PRIMA.

De majoribus & minoribus Ethnicorum Diis.

SATURNUS.

Caput I. DEORUM antiquissimus habebatur Cælum. Duo ejus filii celebrantur à poëtis, Tempus sive Saturnus & Titanus. Hic, etsi priore loco genitus foret, eique proinde imperium orbis deberetur, jus tamen suum remisit, concessitque Saturno, rogante Vesta matre, sed ea lege tamen, ut Saturnus masculam prolem educaret nullam. His ita constitutis, Saturnus mares statim editos devorabat, invita vehementer uxore, quæ uno partu Jovem & Junonem enixa, solam Junonem ostendit Saturno, Jovem occultavit. Sensit dolum Titanus, ac Saturnum acie victum in vincula conjecit. Iis liberatus postea fuit per Jovem filium suum, à quo Titanes, bellum pro Titano patre redintegrantes, fuere profligati. Saturnus vinculis liberatus, cum in fatis esse cognovisset futurum, ut ab eodem Jove regno spoliaretur, illi struxit insidias, ac bellum etiam indixit. *Ovid. Metamorph. Lib.* I. Jupiter debellatum patrem cælo expulit. Saturnus, amisso cælo, in eam Italiæ partem, ubi Roma condita postmodum est, venit, quæ Latium fuit appellata, quod ibi latuisset. Extorrem Deum Janus, Latii rex, benigne accepit, ac vicissim à Saturno donatus est insigni prudentia, cujus ope meminerat præterita, futura prospiciebat: unde biceps, seu bifrons, appellatur. Eo regnante mores optimi, artesque viguerunt, quæ illi ætati nomen Aureæ fecerunt. Saturni festa dicebantur Saturnalia, & Decembri mense celebrata sunt per dies primo tres, deinde quatuor, tum quinque, ac plures. Per eos dies Senatus non habebatur; vacabant scholæ, mune-

ra ultro citroque mittebantur ab amicis : de sontibus supplicium sumere, ac bellum indicere, nefas; servis mensæ accumbentibus ministrabant domini : & servorum vicem implebant, ad refricandam videlicet memoriam pristinæ, quæ florebat Saturno regnante, libertatis, cùm nemo serviret.

Janus, de quo proximè facta mentio est, pingebatur cum clavi & virga. Virgam gerebat, quasi viarum præses; clavim, quia domorum januas, & seras, invenisse credebatur; Ab eo Januarius mensis invenit nomen : aræ duodecim eidem ponebantur, pro numero mensium : utque sunt anni tempestates quatuor, ita quatuor ipsi frontes aliquando datæ. In omnibus sacrificiis appellabatur primo loco, quippe qui primus aras & sacrorum ritus instituisset. Ejus templum Romæ claudebatur pace composita; patebat flagrante bello.

CYBELE.

Cap. II. Cybele, Saturni uxor, varia sortitur apud Poëtas nomina. Dyndimêne vocatur, Berecynthia, & Idæa, à montibus Phrygiæ Dyndimo, Ida, & Berecintho, ubi præcipue colebatur : Magna mater, quia Dii plurimi, maximique, ex ea nati : Ops & Tellus; quia, ut Saturnus cælo, sic illa terræ præerat, opemque mortalibus ferebat : Rhea, quia è terra fluunt omnia, & gignuntur. Dicta quoque Vesta reperitur : vulgo tamen Vesta Saturni mater, non conjux, ponitur. Itaque duas aliqui Vestas constituunt, unam Cæli conjugem, & matrem Saturni : alteram juniorem, & Saturni filiam. Seniorem eandem esse cum Cybele, ac Tellure censent. Pingebatur illa sedens, quia terra stat, suis liberata ponderibus; tympanum gerebat manu, quia terra ventos sinu continet, qui erumpunt inde cum fragore; aderant circum belluæ : curru vehebatur, quem trahebant leones : caput floribus, plantisque; sæpius corona è turribus & murorum pinnis conflata, cingebatur. Junior Vesta igni præerat, eique aram Numa Pompilius consecravit, & ignem in ara perpetuum foveri jussit, cujus alendi curam virginibus Vestalibus demandavit. Si casu extingueretur, indicebatur justitium; & publica, privataque negotia intermittebantur, donec prodigium illud infaustum, expiatum fuisset : si Vestalium incuriâ, graviter in eas animadvertebatur. Quotannis renovabatur ignis ille Kalendis Martiis, petita non ab igne alio, sed à Sole, flamma. Cybeles festa Megalesia vocabantur : sacerdotes dicebantur Galli, à Gallo, Phrygiæ fluvio, cujus aquâ epotâ in rabiem versi lacerabant se cultris, caput rotabant & adversis frontibus inter se velut arietabant; unde illis etiam Corybantes nomen fuit. Tondebant iidem comam in priori capitis parte, stola muliebri erant induti : Jovem in Creta insula aluerant; quas ob causas Curetes pariter dictos volunt. Denique reperiuntur appellati sæpe Dactyli Idæi; Dactyli quidem (quæ vox Græca digitos significat) quia decem, (quot in manibus digiti) erant : vel quòd instar digitorum, quibus manus ambæ utuntur, Deæ præsto essent ad omne sacrorum obsequium. Idæi vero, quia Idam Phrygiæ montem incolebant. Sacra Cybeles celebrabant incondituis clamoribus, fistulis, tibiis ac tympanis percrepantibus. Romæ à feminis fiebant eadem in templo ac loco secreto, quod Opertum nuncupabant, exclusis viris.

Saturni & Opis, seu Cybeles, filia Ceres fuit : Dea frugum, & inventrix frumenti. Quamobrem cum spicea corona pingitur, & plenis uberibus (ex quo Mammosæ, & Almæ, nomen est adepta) quòd omnes alat. Pacem gestabat, quia filiam Proserpinam à Plutone raptam diu quæsivit. *Metamorph. Lib.* 5. cumque somnum præ mœrore capere non posset, ei papaver edendum præbuisse Jupiter dicitur, cujus ea vis est ut somnum conciliet. Hinc papavera mane

tenebat. Usa est Triptolemo adjutore ad monstrandam hominibus serendi artem. *Metamorph. Lib.* 5. Erat hic Eleusini regis, apud quem Proserpinam Ceres quærens diverterat, filius. In eodem oppido Eleusi cœpta sunt primum peragi Cereris sacra, Eleusina dicta: in iis incredibile servabatur silentium, ac summum nefas putabatur ex illis aliquid evulgare. Alia duo Cereris festa memorantur in scriptoribus antiquis: Thesmophoria, quia Ceres Atheniensibus leges descripserat: & Ambarvalia; instituta ad fertilitatem & ubertatem impetrandam arvis, quæ tunc ambiebantur à supplicantibus, unde festo nomen. Vinum ab aris Cereris amovebatur: immolabatur illi porcus, quia fruges & sata rostro eruit. Agrorum limitibus præerat Deus Terminus: ejus festa, Terminalia dicebantur. Cererem in Græcia regnasse D. Augustinus tradit, artemque agros colendi tradidisse: ac per eam factum ut Græcia suis frugibus uteretur, cum antea frumento aliunde importato vixisset.

JUPITER.

Cap. III. Jupiter, Saturni & Cybeles filius postquam patrem egisset in fugam regnum mundi cum fratribus ita divisit, ut cælum sibi vindicaret, aquas Neptuno, inferos Plutoni regendos permitteret. Non diu tranquillum regnum habuit. Tellus enim, Titani uxor, dolens filios suos Titanos à Jove interfectos, Gigantes procreavit, mole viribusque spectandos, qui, congestis in cumulum montibus, Jovem cælo detrudere aggressi sunt. *Metamorph. lib.* 1. *&* 14. Sed fulminibus dejecti, & suis obtriti montibus, pœnas Jovi dedere. Vocati ab illo in belli & periculi partem Dii, cum se imparem unum tot hostibus crederet, sic Gigantum conspectu perterrefacti sunt, ut omnes in Ægyptum fugerint, ibique sub variis animantium formis latuerint. *Metamorph. lib.* 5. Hinc factum ut belluas Ægyptii colerent pro numinibus. Bacchus tamen specie leonis indutus, rem strenue aliquantisper gessit, hortante Jove, & Evohe εὖ υἱέ, id est *Euge fili*, ingeminante. Jupiter pacatum adeptus regnum, curam ad formandos homines contulit. Eum imitatus Prometheus finxit statuas quasdam hominum ex argilla illasque rapto è curru solis igne animavit. *Metamorph. lib.* 1. Promethei temeritatem indignè ferens Jupiter, negotium Vulcano dedit, ut eum in Caucaso monte religaret: addidit vulturem, qui laniaret viscera, in novos cruciatus semper renascentia. Severitatem Jovis inique tulerunt ceteri Dii ac doluerunt quod sibi uni formandorum hominum jus arrogaret. Quare collatis studiis & muneribus, mulierem effinxere, quam Pandoram appellarunt, quasi ex omnium donis conflatam. Jupiter Superum arrogantiam ulturus, illi capsulam dedit, infelix munus. In eam quippe congesta erant omnia naturæ mala. Hanc Pandora cum detulisset ad Epimetheum Promethei fratrem, ille impulsus curiositate prava, sive, ut alii narrant, ejus uxor, capsulam aperuit: ex eaque pestes omnis generis in orbem terrarum evolarunt: sola spe in fundo capsulæ relicta. Hinc ætas ferrea & scelerum colluvies nata est. Jovem non unum in Creta regnasse doctorum opinio est: omnium celeberrimum Abrahamo supparem Eusebius facit. Patrem spoliavit regno; quod ita cum suis fratribus Neptuno & Plutone divisit, ut ipsi regiones ad ortum sitæ; Plutoni occidua pars insulæ: Neptuno maritimi tractus obtigerint. Hinc Jupiter cæli, Neptunus maris, Pluto inferorum rex, numenque, dictus est. Jovis nomine apud poëtas aër ut plurimum significatur, sive cælum: ut nomine Junonis, quæ Jovis conjux, terra, quia è cælo, terraque, omnia gignuntur. Ejusdem Jovis varia sunt apud scriptores profanos nomina: hæc frequentiora. Diespiter vocatur, quasi diei pater: *Feretrius*, vel quod hostes feriret, vel quod in ejus templum ferrentur opima spolia. Stator (ita est à Ro-

ulo dictus) quòd Romanorum contra Sabinos pugnantium fugam sisterat. *Xenius*, sive *Hospitalis*, quia gerebat hospitum curam. *Vejovis*, & *Vedius* tunc appellabatur, cum rogabatur ne quid inferret mali, & inter sinistra noxiaque numina censebatur, factæ voces illæ sunt ex interjectione væ, quæ mali ominis; & duplici genitivo, altero Græco, altero Latino: Jovis: & [illegible].

JUNO.

Cap. IV. JUno, Jovis soror & conjux, matrimoniis præerat, & partubus feliciter edendis: tumque Pronuba, Lucina, & Ilythyia, nominabatur. *Metamorph. lib.* 9. Ejus filia Hebe, juventutis Dea nectar Jovi tandiu miscuit dum ejus locum Ganymedes, Jove in aquilam mutato raptus occupavit. *Metamorph.* 9. & 10. Edidit etiam Juno Martem, belli armorumque præsidem, cujus soror Bellona, sive Enyo: denique Vulcanum, sed distortum & informem. Horruit partum degenerem Jupiter, & calce in terras dejecit. Vulcanus, crure inter cadendum fracto, claudus remansit. Jupiter ut infortunium hoc solaretur, illum præfecit fabricandis fulminibus. Officinæ Vulcani Lemnos, Lipara, Ætna: adjutores & administri fuere Cyclopes, ita dicti, quòd unum in fronte media oculum haberent. Ceterum offensus Jupiter & arrogantia Junonis, & postremo partu, eam fastidire, atque alias amare cœpit. Imo Palladem è secundo capite productam, bello pariter præesse, litterisque voluit. Vulgo tamen cum litterarum est præses, Minerva nuncupatur. Olea ipsi dicata erat, pacis insigne; nam & pace gaudent litteræ, & belli finis præmiumque pax esse debet. *Metamorph. lib.* 6. Ab Atheniensibus præcipuè culta fuit. Interim Juno maritum in pellicum amores turpiter effusum observans, illi custodem apposuit centum oculis præditum, Argum nomine. Molestum observatorem Jupiter, opera Mercurii, obtruncavit. *Metamorph. lib.* 1. ejus oculos Juno indidit pavonis caudæ. Argum ipsum, ut alii volunt, in pavonem mutavit. Junonis famula & nuncia Iris fuit, quamvis operam aliquando Jovi, ceterisque Diis, navaret. De Marte, addo, illum Gradivum appellari solitum, quando sæviebat: gradior enim propriè de militibus in aciem procurrentibus dicitur: Quirinum vero, cum tranquillus & mitis erat: sumpto nomine à Sabino vocabulo, *Curis*, seu *Quiris*, quod hastam significabat. Id nominis Romulo quoque, Martis filio, tributum est. Salii, Martis sacerdotes, urbem obibant saltando, & ancilia (clypeolos sacros) circumferendo.

APOLLO.

Cap. V. JUpiter, spreta Junone, Latonam adamavit, ex eaque suscepit Apollinem & Dianam. Priusquam in lucem ederentur, Juno Terram obsecravit, ut nullum Latonæ, ubi consistere posset ac parere, locum relinqueret. *Metamorph. lib.* 6. Promisit Terra excludendam omnibus locis Latonam, præterquam ab insula Delo, quæ tunc fluitabat incerto mari, ac fere semper fluctibus erat obruta. Sed Neptunus, Latonam miseratus, Delum stabilem reddidit, ac jussit emergere. Hinc Apollo Delii cognomen est nactus ab insula natali. Ejus filius Æsculapius, cùm artem medicam à patre, & à Chirone Centauro didicisset, tantum in ea, profecit, ut Hippolytum, Thesei filium, à monstris marinis discerptum, ad vitam revocaret. *Metamorph. lib.* 2. & 15. Quo facto Jupiter auctoritatem suam lædi ratus, Æsculapium fulmine percussit. Apollo vicissim Cyclopes, fulminis fabricatores quoniam sævire in Jovem ipsum non poterat, interemit. Exarsit iracundia gravi Jupiter, & Apollinem cœlo pulsum, divinitate per aliquot annos spoliavit. Redactus in ordinem Apollo,

multis incommodis afflictatus est, ac ne periret fame: operam suam locavit Admeto, Thessaliæ regi, cujus greges pascendos accepit. *Metamorph. lib.* 2. Hinc Deus pastorum habitus fuit, eique immolabatur lupus, ovium pestis. Armenta sic pascentem aliquando vidit Mercurius, eique vaccam dolo surripuit: mox ipsam ejusdem humeris furtim pharetram detraxit. Daphne in laurum ab eo mutata fuit. *Metamorph. lib.* 1. Hyacinthus, quem disco imprudens colludentem interemerat, in florem cognominem. *Metamorph lib.* 10. At Hyacinthi parentes Appollinem, ut pœnas expeterent, insecuti, fugere coëgerunt in Troadem, ubi incidit in Neptunum, cœlo pariter exulantem, irato Jove, in quem cum Diis aliquot conjuraverat. Ambo ad Laomedontem, qui Trojam tunc ædificabat, confugiunt; ac pacto pretio navant operam construendis Trojæ mœnibus. *Metamorph. lib.* 11. Cum promissam mercedem negaret Laomedon, conspirarunt in perjurum regem, ejusque civitatem Neptunus immissis aquis evertit magna ex parte; Apollo pestilentia regionem devastavit. Tot malis remedium quæsivit Laomedon, oraculo consulto. Responsum est placandos Apollinem ac Neptunum objecta monstris marinis Trojana quotannis virgine: sors Hesionen, regis ipsius filiam, neci addixerat. Hercules ita se liberaturum illam spopondit, si Laomedon quosdam insignes equos sibi daret. *Metamorph. lib.* 11. Promisit rex, at liberata filia, monstris abactis & interfectis, Herculem indonatum irrisumque valere jussit. Hercules justo furore percitus obsedit urbem, cepit, ac regem interfecit. Interea mitigatus Jupiter cælum Apollini ac divinitatem reddidit. Apollo pristinum decus non modo recuperavit, sed magna etiam accessione cumulavit. Nam in cælo lucis Orbi dividendæ munus recepit, quod antea gerebat, etsi provinciam hanc aliqui poëtæ tribuant uni è Titanibus, quem Titanem, & Hyperionem dixerunt. Hunc alii solis ipsius patrem faciunt. Solem Ægyptii Horum appellabant: Persæ, Mithram. In terris vero edere cœpit oracula, præsertim Delphis, ubi sacerdos responsa dabat insidens cortinæ, sive tripodi, tecto pelle serpentis Pythonis, olim ab Apolline interfecti. *Metamorph. lib.* 1. Præterea invenit artem canendi, & Marsyam satyrum, à quo fuerat provocatus, victum cantando; exuit pelle. *Metamorph. lib.* 6. Eandem canendi artem & poësim docuit Musas, Jovis & Mnemosynes filias. Novem recensentur, Calliope, Clio, Erato, Thalia, Polyhymnia, Urania, Melpomene, Terpsichore, Euterpe. Parnassum una cum Apolline incolebant *Metamorph. lib.* 5. Inter Apollinis filios celebratur Phaëthon, qui paternum currum, temere expetitum, cum male regeret, à Jove percussus, & in Eridanum deturbatus est. Ejus sorores Heliades in popülos mutatæ *Metamorph. lib.* 2. Inter Apollinis liberos nonnulli numerant Auroram. Hæc Tithonum, Laomedontis filium, habuit in matrimonio, eique immortalitatem à Jove impetravit, nec tamen obtinere potuit, ne senescerer. Itaque senio fractus, in cicadam ut mutaretur exoravit. E Tithono genuit Aurora Memnonem, qui Priamo suppetias, in Trojano bello, tulit. Ab Achille interfectus, à matre diuturnis lacrymis, quæ rorem effecere, deploratus est, & ex ejus rogo natæ aves Memnonides. *Metamorph. lib.* 13. Illi statuam Ægyptii posuerant, quæ solis orientis primoribus radiis icta, sonum canoræ voci similem edere jactabatur.

DIANA.

Cap. VI. Diana soror Apollinis, eadem in cælo Luna, in terris Diana, in inferis, Hecate, dicebatur. Hinc triformis diva, triceps Hecate, à poëtis nuncupatur. Venationi præsertim addicta, venatoribus præfuit. Eadem virginitatem perpetuo co-

fuit, & Actæonem venatorem, quod in eum, ubi se cum Nymphis lavabat locum, imprudens venisset mutavit in cervum. *Metamorph. lib. 3.* Insigne templum, habuit Ephesi, & inter septem orbis miracula numeratum, aram quoque in Taurica Chersoneso, ad Pontum Euxinum, in qua ipsi homines immolabantur, præsertim ii qui naufragio ad istas oras ejecti fuissent.

BACCHUS.

Cap. VII. JUpiter è Semele suscepit Bacchum, quem narrant, cum ante tempus in lucem exiisset, insertum fuisse Jovis femori donec menses legitimi partus implerentur. *Metamorph. lib. 4.* Ætate provectior peragravit orbem terrarum, deque India triumphavit. Invenisse vinum fertur, eique caper immolabatur, quia vitium gemmas arrodit. Primus etiam aratro boves subjunxisse memoratur: quam ob causam ejus capiti affinguntur cornua, quæ pariter indicant robur & audaciam ebriosis familiarem. Sacra illi quoque hedera, quia vini fumos nativo frigore discutere creditur. Ea involutum & pampinis jaculum gestabat, quem thyrsum vocabant. Eodem instructæ feminæ, sparsis comis ululantes, sacra Bacchi celebrabant. Trieterica illis nomen, quia tertio quoque anno recurrebant, & Orgia, ob furorem, quo istæ Bacchantes, pellibus tigridum & pantherarum, indutæ, nonnunquam armatæ facibus, per invios montes vagabantur, præsertim in Thracia. *Metamorph. lib. 4. & 11.* Præter illius nomina, quæ exposuimus *Metamorph. lib. 4.* vocatur etiam Dionysius, sive Dionysus, à Jove, ipsius patre, & ab urbe Nysa, ubi regnavit: vel, à Nysæis Nymphis, à quibus educatus. Apud Latinos vulgo Liber dicebatur, quia ebrio liberius nihil, nihil ab omni cura solutius. Huic nomini respondet Græcum Lyæus. Hinc ejus festa vocabantur apud Græcos Dionysia, apud Latinos vero Liberalia, sive Bacchanalia. Peculiaria quædam celebrantur in Atticæ pagis, Ascolia nuncupata, a voce Græca, quæ utrem significat. Statuebant itaque utres hircinos in prato, inflatos, & oleo inunctos. Saltabant per hos rustici unico tantum pede, nam alterum erectum, & in aëre libratum habebant. Qui cadebant, (quod proprio vocabulo cernuare dictum est à Romanis, eadem subinde festa imitatis) risu agrestis coronæ, & cachinnis excipiebantur. Consule sacerdam Lib. 2. Georg. versu 384. Sunt qui adumbratum in Baccho fuisse velint Nembrodum, qui Hebræa voce Barchus, id est, Chusi filius, appellatur. Sunt qui Moysem in eo expressum pugnent, ac multa proferunt à poëtis attributa Baccho, quæ plane in Moysem quadrant. Plerique omnes Noëmum in eo depictum censent, satorem vitis, ac vini sive monstratorem, sive reparatorem. In eam sententiam explicant quæ poëtæ de Baccho tradunt: nempe à Naiadibus, fontium Nymphis præsidibus, educatum fuisse, ut vinum aqua temperandum docerent. Pingunt eundem puerili semper vultu: ebrii puerorum similes sunt: nudum, quia nullum ebrio arcanum est. Furiosos comites illi addunt, tigres eius currui subjungunt: quia vinum excusso rationis imperio, intemperantia ira & furore incendit, ac belluis simillimos reddit.

MERCURIUS.

Cap. VIII. MErcurius, Maia genitus, Atlantis filia, Jovis & Deorum interpres fuit ac nuncius. Itaque alas in capite & pedibus habebat, quò expeditior esset ad mandata Superum perferenda: caduceum vero, in manu. *Metamorphos. lib. 1.* Mercurium narrant incidisse aliquando in duos angues inter se dimicantes.

micantes, utrumque diremisse interposita virga, quam tenebat manu. Inde factum, ut virgam gemino angue circumfuso insignem gestaret caduceusque pacis esset, ac fœderis, symbolum. Quia Deorum minister & nuncius erat Mercurius, inditum illi quoque fuit Camilli nomen, quo nomine pueros; ac sacrificiorum præsertim administros, antiqui vocare consueverant. Mercurii nomen invenit à mercibus, & mercatura, cui præerat. Alterum Mercurii munus erat, animas mortuorum ad inferos deducere; ex iisque, cum res ferebat, revocare. Tertium, fures adjuvare. Idem palestræ & eloquentiæ laude florebat: ac sæpe pingebatur cum aureis catenis ex ore defluentibus, quibus audientes vinciebat. Hinc Hermes apud Græcos appellatus est. Ejus statuæ apud Romanos in triviis, & compitis, ut iter ostenderent, locabantur, erantque manibus captæ ac pedibus, & *Hermæ* vocabantur. Iidem Romani solebant Mercurii ac Minervæ statuas jungere, & eidem quasi trunco imponere: *Hermathenas* vocitabant: item Cupidinis ac Mercurii; & *Hermerotes* dicebantur.

VENUS.

Cap. IX. VEneris mater Dione fuit: filius, Cupido: item Priapus, hortorum; & Hymenæus, nuptiarum, præses; denique Æneas: filiæ verò, Charites, sive Gratiæ tres Aglaia, Thalia, Euphrosine. Colebatur præsertim Amathunte, Cytheris Paphi. Astarte, Sidoniorum Dea, non alia fuisse quam Venus, ab eruditis creditur. Additur aliquando Veneri comes Pytho, sive Suada, eloquentiæ Dea. Currum Veneris trahebant columbæ, cycni aut passeres. Magistra impudicitiæ ferebatur, ut ne puderet miseros mortales volutare se in cæno libidinum, qui Deos ad hæc flagitia duces hortatoresque sibi fecissent.

NEPTUNUS.

Cap. X. NEptunus, Jovis frater, maris imperium sortitus est. Illi pro sceptro, tridens; pro curru, ingens concha, pro equis, hippocampi; sive equi marini, bipedes tantum, postrema corporis parte in piscium caudam desinente: pro satellitibus, tritones erant. Uxor ejus Amphitrite: filiæ, Harpyiæ. *Metamorphos. lib.* 7. Oceanus, Neptuni filius, pater fluviorum, Thetyn uxorem duxit, ex qua Nereum, & Doridem suscepit. E Nereo & Doride prognatæ sunt Nymphæ, quarum aliæ vocabantur Nereides, quæ mari; Naïades quæ fontibus & fluviis; Napeæ, Dryades, & Hamadryades; quæ silvis, pratisque, præerant. Inter Nereides insignis fuit Thetis, Pelei conjux. *Metamorphos. lib.* 11. Oceani pariter filius erat Proteus, Neptuni pastor, qui phocas ejus regebat: à Latinis dictus Vertumnus, quia in omnes formas sese vertebat. *Metamorphos. lib.* 2. 8. & 14. Inter maris numina censebantur etiam Glaucus, Ino, ejusque filius Melicerta. Glaucus quo pacto Deus evaserit, explicat Vates. *Metamorphos. lib.* 7. & 13. Ino conjux erat Athamantis Thebarum regis. Hunc irata Juno egit in furias, quibus ille agitatus necem uxori machinatus est. Furentem Ino fugiens, in mare se dejecit, cum filio Melicerta. Utrumque miseratus Neptunus Deos maris esse jussit, & Inonem Leucotheam; Melicertam vero Palæmonem dixit. *Metamorphos. lib.* 4. Nec prætereundus inter Deos maris Æolus est, ventorum arbiter. Ejus regia & ventorum carcer, prope Siciliam, in Æoliis insulis collocatur. In angusto freto quod Siciliam ab Italia separat, monstra duo marina ponuntur à poëtis, Sylla nempe & Charybdis. In eo-

dem freto Siculo degebant Sirenes, quæ suavitate cantus pellectos vectores in brevia syrtesque perducebant. *Metamorphos. lib.* 5.

PLUTO.

Cap. XI. PLutonis conjux Proserpina, Cereris filia, quam rapere coactus est, quia Dearum nullam, quæ tam deformi regni domino vellet nubere, inveniebat. *Metamorphos. lib* 5. Inferorum fluvii, Achero, Cocytus, Phlegeton: Palus, Styx. *Metamorphos. lib.* 2. Custos inferorum, Cerberus, canis triceps: portitor Charon, senex inexorabilis: carnifices, Furiæ tres, Alecto, Megæra, Tisiphone, flagellis & facibus armatæ. *Metamorphos. lib.* 4. Plutonis administræ, Parcæ tres, Clotho, Lathesis, Atropos. Illæ fatalem tenebant colum, modo nigra involutam lana, modo alba, ex eaque filum ducebant, quo reciso, pereundum erat. Mortuorum animæ, opera Charontis transvectæ, deducebantur à Mercurio ad Judices Æacum, Minoem, & Rhadamanthum: qui expensa singulorum vita, probos mittebant in Elysium, sceleratos in Tartarum detrudebant. Eorum pœnas, & insignium facinorosorum nomina describit Vates. *Metamorphos. lib.* 4.

Porro animæ in Elysios campos missæ, post certum annorum numerum, ex iis educebantur, & in alia migrabant corpora, novam ut vitam instituerent. Sed antequam felicibus exirent campis, hauriebant aquas fluvii Lethes, quarum ea vis erat, ut rerum omnium præteritarum oblivionem afferrent. Mortui, quorum insepulta jacerent cadavera, centum annos in ripa Stygis errabant, quibus exactis, à Charonte transmittebantur. Plutonis nomina tria præ ceteris erant illustria: Orcus dicebatur, quasi Urgus, vel Uragus, quod omnes urgeret in interitum. Februus, ab antiquo verbo februo, quod significat purgo, lustro: quia in funebribus cæremoniis multæ lustrationes & purgationes adhibebantur: præcipua quædam sacra Plutoni fiebant dicta ob eandem causam Februa, unde etiam fluxit nomen Februarii mensis, quo hæc sacrificia peragebantur. Plutonis vocabulum à Græca voce divitias significante, ducitur, quia aurum & alia metalla in imam tellurem naturæ provida benignitas: ut laterent, retrusit, ipsisque admovit inferis, ac Plutonis arbitrio subjecit, ut fingebant poëtæ: qui tamen peculiarem Deum, Plutonis administrum, divitiis præfecerunt, Plutum nomine: claudum faciunt, quia tarde comparantur opes: cæcum, quia sæpe immeritis contingunt.

PAN, FAUNUS, SATYRI, &c.

Cap. XII. UT cæli & inferorum, sic terræ propria quædam erant numina. Principem inter agrestes Deos locum obtinebant Pan, & Pales. Pan Mercurii filius, capri caput ac pedes, necnon barbam & cornua, gerebat: illum comitabantur Satyri non dissimiles: itemque Silvanus silvarum præses. In Arcadia præcipue colebatur Pan: ejus in honorem Romani mense Februario celebrabant Lupercalia, quibus in festis Luperci, Panos sacerdotes nudi per urbem discurrebant. Pan, ut ipsa vox Græca innuit, ut testatur Servius, symbolum erat Universi: in quo homines belluis mixti sunt: itaque superne hominis, inferne pecudis speciem gerebat. Fistulam gestabat ad significandum partium mundi, junctarum inter se ordine pulcherrimo, concentum. Narrat Pausanias, cum Galli, Brenno duce, Græciam percursantes, templum Delphicum pararent spoliare, injectum illis à Pane improvisum terrorem, quo percussi omnes fugam arripuerint. Inde natum, ut terror sine causa susceptus, panicus appelletur. Pales invocabatur à Pastoribus: eadem ac Cybele esse putabatur. Ejus festa Palilia celebrabantur Aprili

exeunte. Faunus quoque Pici, Latinorum regis, filius in agrestium Deorum numerum veniebat, quia multa docuerat homines ad agriculturæ usum spectantia.

Pomona fructuum; Flora, seu Chloris, florum gerebat curam. Ludi ejus in honorem celebrati vocabantur Floralia, & tuba indicebantur. Præterea suum singulis fontibus, fluviis, domibus, hominibus, Deum assignabant. Domestici Dii Lares, sive Penates, appellabantur. Lares vicorum etiam, itinerumque præsides erant, itaque in vicis & compitis colebantur, & ludis in eorum honorem celebratis, Compitalitiis nomen erat. Tunc hominum effigies è lana, tanquam victimæ piaculares, suspendebantur in compitis, rogabanturque Lares, ut in hæc simulacra iram & pœnas effunderent, si quas ipsimet homines commeruissent. Cum bullas pueri deponebant, eas Laribus consecrabant. Canes illis erant dicati, animal domesticum, & fidele; ipsique canina pelle vestiebantur. Locus Laribus domi sacer, vocabatur Lararium. Iidem Præstites nominabantur, quasi qui multa familiis commoda præstarent. Proprium cujusque hominis numen, Genium vocabant, eumque simul cum unoquoque nasci, & mori arbitrabantur. Duplicem statuebant Genium, alterum candidum & felicem: alterum nigrum, & sinistrum, qui si albo esset fortior, omnibus infortuniis miserum hominem male multabat. Feminarum Genios appellabant Junones. Serpens Genio dicatus erat. Rerum humanarum veluti clavum moderabatur Fortuna, Dea cæca, rotæ insidens volubili, & in sola inconstantia constans. Huic maxime supplicabant, eique varia diversis nominibus templa posita reperiuntur. Si quis fortuna secunda & favente abuteretur, hunc plectebat Nemesis, & indignos ingratosque ulciscebatur. Inditum id illi nomen à voce Græca quæ significat, *distribuere*: quia pœnas & præmia unicuique veluti dividebat. Dicta quoque legitur Adrastæa; vel ab Adrastæo, rege Argivorum; qui primus aram illi condidit, vel quod nemo illam posset effugere, ut vox Græca sonat. Rhamnunte (pagus Atticæ fuit) præcipuè colebatur. Hinc Rhamnusia vocatur à Poëtis. Alatam exhibebant, ad significandam celeritatem pœnarum, quæ impios non tardo pede consequuntur: insidentem rotæ, ut indicarent eam vicissitudinem qua delictis pœnæ respondent, iisque succedunt. In Deorum etiam numerum referebantur Nox, & Somnus, sive Morpheus. Ex utroque genitus Momus ludo jocisque præsidebat.

Posita quoque templa visebantur variis scelerum monstris, & morbis; ut Invidiæ, Fraudi, Calumniæ, Discordiæ, Furori, Febri, Pavori, Paupertati, Necessitati, Tempestati. Illud paulò rectius, quod eosdem honores tribuerent virtutibus, Fidei, Justitiæ, sive Astrææ; Pietati: Pudicitiæ, Concordiæ, Veritati, Saluti, Libertati, Paci; denique Silentio, cujus præses apud Ægyptios erat Harpocrates; apud Græcos, Sigalion: uterque pingebatur cum digito indice, labris admoto, quasi silentium indicens. Harpocrati sacra erat arbor Persea, quod ejus folia, linguæ: fructus autem cordis speciem præ se ferant. Ab iisdem Ægyptiis Angeronia, silentii Dea præses, habebatur, ejusque simulacrum, ore obligato & obsignato prostabat.

PARS SECUNDA.

De Semideis & Heroïbus.

ORIGO IDOLATRIÆ.

CAPUT. XIII. Cum primum homines, abrepti cupiditatum æstu, in graviora flagitia prolapsi sunt, tunc originis suæ & conditoris obliti, nova sibi numina fabricarunt. Ac primo quidem Solem & Lunam adoravere, quia nihil formosius objiciebatur sensibus, quorum judicio ferè omnia metiebantur: deinde hominibus ipsis cultum uni Deo debitum adhibuerunt. Id primus omnium tentasse Ninus fertur, circa mundi annum 1941. qui collocata publice patris sui Beli statua, jussit ad eam preces & vota concipi. Exemplum secutæ gentes vicinæ, Divinos honores suis principibus, aut heroïbus de genere humano bene meritis, decreverunt. Sic inter Superos relati Saturnus, Jupiter, Neptunus, Hercules aliique, & pro Numinibus deinde habiti sunt, communi gentium omnium suffragio, præcipue Græcorum, qui ceteris eruditione ac sapientia præstare credebantur.

Ordinem nihilominus aliquem statuebant inter Deos. Quosdam enim censebant omni exceptione majores, ut Jovem, Junonem, Neptunum, &c. quosdam minores, ut Pana, Faunos, Satyros, Nymphas, &c. Nonnullos dimidiatos quasi Deos, sive Semideos, appellabant, qui maternum duntaxat, paternumve genus ab aliquo Deo ducerent, ut Æsculapium, Pollucem & similes. Denique heroïbus ob res præclare gestas, & magna quædam in mortales collata beneficia, cælum ac Divinitatem indulserunt. De duobus primis Deorum generibus dictum est parte prima, nunc de Semideis & Heroïbus disserendum.

PERSEUS.

CAP. XIV. Acrisius, Argivorum rex, cum oraculo didicisset futurum, ut periret à puero, quem Danaë filia sua pareret, hanc ærea turri inclusit, appositis custodibus, ne quis ad illam vir aspiraret. Eo tamen penetravit Jupiter in imbrem aureum mutatus, hoc est, auro corruptis puellæ custodibus. Genitum sic furto Perseum Acrisius in arcam abdidit, & in medios fluctus projecit: sed à piscatoribus servatus, cum ætate processisset, ac ludicro interesset certamini, patrem imprudens interfecit. Res ejus præclarè gestas describit Ovidius *Metamorphos. lib.* 4. ad finem, & initio lib. 5. Pegasus de quo meminit idem Ovidius *Metamorphos. lib.* 4. egregiam Perseo primum navavit operam; deinde Bellerophonti, Glauci regis Corinthiorum, filio. Ille cum Prœtum Argivorum regem inviseret, ejusque uxori Stenobææ assentiri nollet, ab ea fuit accusatus apud Prœtum, qui ne datam hospiti dextram, fidemque violaret, misit ipsum cum litteris, quasi commendatitiis, quarum similes, *Bellerophontis epistolæ* postea sunt appellatæ ad Iobatem regem Liciæ, socerum suum. Rogabatur istis litteris Iobates, ut Bellerophontem insidiis & astu perderet. Statim variis periculis fuit objectus ab Iobate, ut periret, præsertim Chimæræ; horribili monstro, in Lycia, quod Pegasi tamen ope domuit. Sed dum equi alati tergo insidens evolare in cœlum conatur, à Jove dejectus & oculis orbatus

orbatus est. Commodius actum fuit cum Perseo & ipso Pegaso, nam ambo in sidera sunt relati. Stenobæa necem sibi conscivit.

HERCULES.

Cap. xv. HEroum, quos vetustas celebravit, clarissimus extitit Hercules, Alcmena genitus, conjuge Amphitryonis, Thebani principis, & Jove. Regnabat per idem tempus Mycenis, in Græcia, Sthenelus, & regnum Herculi fata destinabant. Sensit Juno, effecitque, ut Eurystheus Stheneli filius, prior nasceretur, quam Hercules, cum antea impetrasset à Jove, ut qui amborum prior foret in lucem editus, alteri imperitaret. Imperium inclementer in Herculem Eurystheus postea exercuit. *Metamorphos. lib.* 9. Longum tamen Junoni visum est, dum uterque adolesceret: Herculem in cunis perdere tentavit, immissis anguibus geminis, quos infans, jam doctus vincere, qui vivere vix cœperat, tenellis manibus elisit. Palladis tamen ope, Juno Herculi conciliata paulisper est, dumque pueri labris ubera immulget, decidit aliqua particula candidi liquoris, & in eam cæli partem defluxit, quæ via Lactea postmodum est appellata. *Metamorphos. lib.* 1. Hæc Junonis benevolentia minime fuit diuturna. Eurystheum, Mycenarum solio potitum, impulit, ut Herculem variis objiceret laboribus, quibus denique oppressus periret. Duodecim vulgo numerantur. Primo jussus est leonem Nemeæ silvæ, à quo toti regioni pernicies creabatur, interficere. Adortus feram Hercules in antrum compulit; unde nullum patebat effugium: faucibusque constrictis interemit. *Metamorphos. lib.* 9. Ejus pellem deinceps, primæ scilicet victoriæ monumentum, semper gessit. Erat Hydra leone isto tetrior: serpens immanis in Lerna palude, prope Argos; cui septem capita sic uni collo inserebantur, ut cum unum exscinderetur, alia multa repullularent, omnia simul eodem ictu Hercules abscidit: aut igne, ut alii tradunt; exussit. *Metamorphos. lib.* 9. Dirus aper in Erimantho monte vastitatem agris afferebat: vivum cepit, Eurystheoque obtulit. Neque nihil nocebat in Mænalo monte cerva, æreis pedibus, aureisque cornibus prædita; hanc anno toto insecutus, denique assecutus est jaculisque confixit. Damni plus afferebant volucres quædam in lacu Stymphalo, inusitatæ magnitudinis & roboris, ita ut prætereuntes unguibus laniarent: iis fugatis magnam est adeptus gloriam: majorem debellatis Amazonibus, ad fluvium Thermedontem. *Metamorphos. lib.* 9. & tyrannis duobus, Diomede ac Busiride interfectis, quorum hic in Ægypto peregrinos atque hospites immolabat Jovi, ille, in Thracia, eosdem ferocibus equis conculcandos; ac devorandos, præbebat.

Illis par immanitate ferebatur Geryon, Hispaniæ rex; tricorpor; quem simili affecit pœna. Magnam quoque industriæ laudem tulit in repurgando Augiæ: regis Elidis, stabulo, in quo collectæ multis ab annis sordes, aërem pestilenti odore inficiebant. *Metamorphos. lib.* 9. Parem adhibuit solertiam tum in domando tauro ferocissimo, quem iratus Neptunus in Græciæ cladem creaverat: tum in auferendis aureis Hesperidum pomis, & sopiendo pervigili dracone, illorum custode: hoc in labore adjutorem Atlantem habuit, qui dum poma colligebat, Hercules cælum humeris tulit. Sed maximum omnium periculorum adiit in educendo ab inferis Cerbero. *Metamorphos. lib.* 9. cum quo Theseum amicum suum ibi vinctum, pariter eduxit.

His laboribus feliciter perfunctus, orbem terrarum, ad levandos mortales variis calamitatibus conflictatos, peragravit. Italiam Caco, Vulcani filio, latrone insigni, liberavit. Prometheum, in Caucaso religatum, vinculis exemit. Antæum Terræ filium singulari certamine profligavit. *Metamorphos. lib.* 9. Lycum, qui, Thebis captis, Creon-

tem, earum regem, socerum Herculis, tunc ad inferos profecti, interfecerat, merita morte multavit. Oceanum in medias terras induxit aperto freto Gaditano, duobusque montibus, Calpe, & Abila, diductis: quibus, tanquam columnis triumphalibus, elogium illud inscripsit. *Non plus ultra.* Herculis gloriam iniquissime ferens Juno, tam diro furore illum concussit, ut Megaram uxorem, liberosque occiderit. Nec sibi violentas ipse non attulisset manus postquam se ab illo furore collegit, nisi eum amici attinuissent. Victorem tot monstrorum Amor imbellis vicit: ac servire turpiter Omphalæ, Lydorum reginæ, coëgit, clavamque, colo; leonis exuvias, muliebri cultu, mutare. Pro Dejanira quoque pugnavit contra Acheloum; Thetidis filium. *Metamorphos. lib.* 9. Eo superato, cum puellam, pugnæ præmium, domum duceret, Centaurum Nessum, Dejaniram abducere tentantem, sagittis interemit. Nessus moriens & ultionem spirans, vestem suo cruore, quod præsentissimum erat venenum tinctam, Dejaniræ dedit, affirmans, si eam Hercules indueret, futurum ut nunquam aliam amaret. *Metamorphos. lib* 9. Dejanira vestem sacrificanti in Oeta monte Herculi misit. Vix induerat, cum intestino correptus igne, in pyram se conjecit, eaque conflagravit. *Metamorphos. lib.* 9. Antea tamen sagittas suas, Hydræ, Lernææ sanguine imbutas, sine quibus Trojam capi non posse in fatis erat donavit Philoctetæ, Pœantis filio. Philoctetes illas Trojam attulit, ab Ulysse perductus. *Metamorphos. lib.* 13. Censent eruditi tot res præclarè gestas nequaquam esse unius Herculis, sed multorum, qui eodem nomine, non eodem loco ac tempore, vixerint: ac duos præsertim statuunt, alterum Libycum, cui adscribunt pugnam cum Antæo, cum Geryone, cum dracone Hesperio; diductam Africam ab Hispania, immisso freto Gaditano; &, si qua sunt alia gesta per Africam & Hispaniam: alterum Thebanum, cui reliqua facinora tribuunt per Arcadiam, Peloponnesum, & Phrygiam, sparsa.

THESEUS.

Cap. XVI. THeseus, Ægei, regis Atheniensium, filius, Herculi propinquus tempore, & consanguinitate, fuit. Ejus fortitudo eluxit præsertim in domandis tyrannis, ac dynastis, qui potentiam suam vexandis hominibus, & publica infelicitate, metiebantur. *Metamorphos. lib.* 7. Talis erat Sciron, qui prætereuntes in mare præcipitabat: talis Procustes, qui hospites in suo ipsius lecto sternebat, iisque pedum partem, quæ modum lecti excederet, amputabat; aut actis in diversa equis miseros distrahebat. Istis, aliisque id genus, profligatis, ad monstra quoque debellanda curas animumque vertit. Tria præcipuè sustulit: taurum immanem, qui Marathonium agrum fœda populatione deformabat: aprum Calydonium, ab irata Diana immissum in Ætoliam. *Metamorphos. lib.* 8. & Minotaurum, monstrum ex homine tauroque conflatum: cui devorandos mittere quotannis septem pueros, lectos, cogebantur Athenienses: hac eos pœna victor Minos rex Cretæ, cujus filium Androgeum interfecerant, multaverat. *Metamorphos. lib.* 8.

Incessit Theseum cupido Minotauri occidendi: venit in Cretam, & monstro perempto, Minois filiam Ariadnen, cujus ope labyrinthi ambages explicuerat, secum abstulit: eam tamen, immemor beneficii, deseruit in insula Naxo: destitutam Bacchus duxit. *Metamorphos. lib.* 8. Navis, qua vehebatur in Cretam Theseus, nigris instructa velis erat: mutandis in alba, si rem bene gessisset. Mutare non meminit, elatus lætitia Victoriæ. At Ægeus nigris velis eminus aspectis, periisse filium ratus, in mare se dedit præcipitem: &

Ægeo mari nomen fecit. Pirithous, Thessaliæ in eadem Græcia rex, accensus invidia, ob res præclare à Theseo gestas, ejus regionem infestis armis incursavit, ut ad singulare certamen illum eliceret. Nec recusavit Theseus. Sed ubi primum est conspectus, Pirithoum oris dignitate, comitate indolis, ita devinxit sibi, ut amor invidiæ locum occupaverit; & animos, atque arma, æterno fœdere ambo junxerint. Nec diu expectata fuit occasio amicitiæ sanciendæ. Centauri cum vicinis Lapithis invitati ad nuptias Pirithoi & Hippodamiæ, moverant rixam temulenti, & ingentem Lapitharum cædem ediderant. *Metamorphos. lib.* 12. Erant Centauri equites adeo strenui, ut sedentes in equo, unum cum eo corpus conflare viderentur. Illorum proterviam ac libidinem Pirithous, Theseo adjuvante, ultus est, ut par erat. Ambo deinde annis ante excidium Trojæ quatuor & viginti, Helenam rapuerunt, quæ à Castore postea & Polluce fuit recuperata. Iidem ad rapiendum Proserpinam regis Molossorum filiam profecti sunt. Eam canis ferocissimus custodiebat, quem Cerberum vocabant, ab eo laceratus est Pirithous: Theseus à rege datus in custodiam, Herculis precibus concessus est. Inde nata de inferis fabula, quos Theseus, ut narrant poëtæ, adiit cum pirithoo, ut Proserpinam abduceret. Pluto, re cognita, utrumque comprehendit, & vinculis oneravit. in iis hæsit Pirithous, sive, ut alii narrant, à Cerbero devoratus est. Theseum Hercules, cum adiret inferos, liberavit: & adjutorem habuit in suscepto contra Amazones bello, quarum reginam Hippoliten ipsi uxorem dedit. Ex ea Theseus genuit Hippolytum: quem Phædra, Minois filia, secundis nuptiis Theseo juncta, cum aliter amaret, ac par & honestum erat, accusavit quasi paternum temerare thorum voluisset. Theseus Hippolytum diris devovit ac Neptunum filio ultorem invocavit, à quo immissæ phocæ Hippolytum in maris littore spatiantem curru excusserunt. Mortuum Æsculapius revocavit in vitam: Diana transtulit in Italiam, & Virbium appellavit. *Metamorphos. lib.* 2. *&* 15. Phædra, crimen confessa, necem sibi attulit.

CASTOR, ET POLLUX.

Cap. XVII. CAstor, Pollux, Helena, & Clytemnestra, Ledam habuere matrem, uxorem Tyndari, Oebaliæ regis in Græcia: sed Pollux & Helena, Jovem; Castor & Clytemnestra Tyndarum, patrem sortiti sunt. Castor tamen & Pollux vulgo Tyndaridæ à Poëtis vocantur: & amborum celebratur amicitia, quæ tanta extitit, ut Pollux, Jove scilicet natus immortalis, suam Immortalitatem impertiri fratri non dubitaverit. Annuit Jupiter ut alternis diebus alter viveret, alter moreretur; imo Castorem adoptavit, in Pollucis gratiam ita ut ambo appellarentur promiscuè Dioscuri, hoc est Jovis filii, & inter sidera collocarentur, ubi tertium in Zodiaco locum obtinent, Geminique nuncupantur.

Honorem hunc tamen, nisi magnis in mortales promeritis consecuti non sunt, ac potissimum depellendis mari prædonibus, quam ob causam vota ipsis facere nautæ consueverant, & agnos immolare candidos, cum nigras oves Tempestatibus sacrificarent. A Romanis quoque impensiùs culti sunt: apud quos viri per ædem Pollucis jurabant vulgo; feminæ, per ædem Castoris.

JASON, ET ARGONAUTÆ.

Cap. XVIII. ATHamas, Thebarum rex, arietem aureo insignem vellere donatum à Superis servabat domi, familiæ Palladium. *Metamorphos. lib.* 6. *&* 7. Hunc Phryxus, Athamantis filius, novercam Nephelen fugiens, asportavit, & ad Col-

ejus delatum immolavit Jovi ; aureum autem vellus dedit Ææte regi Colchorum, à quo repositum in luco Marti sacro fuit, additis custodiæ causa, tauris ignem spirantibus, & pervigili dracone. Hunc thesaurum eripere Colchis Jason decrevit, filius Æsonis Thessaliæ regis, hortante patruo Pelia, qui, fratris senio confecti loco, regnum administrans, donec ei regendo per ætatem Jason par foret, eum in ista expeditione periturum sperabat. Jason vocatis in periculi, & gloriæ societatem ducibus Græciæ fortissimis, Hercule, Theseo, Castore, Polluce, Orpheo, Lynceo, Typhi &c. navem Argo fabricavit, trabibus e Pelio monte sumptis, sive, ut alii tradunt, è Dodonæa sylva, cujus arbores, voce præditæ, edebant oracula. Typhis clavum regebat ; Lynceus, oculis acutissimis valens, brevia, & scopulos detegebat : Orpheus navigationis tædia lævabat cantu : ceteri heroës, qui vulgo dicuntur Argonautæ ; remos agitabant. Solus Hercules cursum parumper retardabat, tum quia pondere corporis deprimebat navim, tum quia ingentem stomachum nulli satis implebant cibi, cumque omnem, quæ condita in cadis ferebatur, aquam hausisset, misit Hylam, adolescentem sibi carum, ad petendas è vicino fonte lymphas. Lapsus in fontem Hylas, sive à Nymphis, ut poëtis placet, raptus, (sunt illæ fontium Deæ) cum non rediret, exscendit Hercules, eum quæsiturus ac socio molesto vectores liberavit.

Navis hoc onere levata, petras Cyaneas, quæ Symplegades vocantur, prætervecta. *Metamorphos. lib. 7. & 15.* & Pontum Euxinum feliciter emensa, Colchidem attigit. Jason aureum vellus abstulit adjuvante Medea. *Metamorphos. lib. 7.* quæ unà cum illo fugiens in Thessaliam, ut patrem Æætam persequentem moraretur, Absyrtum fratrem interfecit, ejusque membra, quà pater instabat, dissipavit, quæ colligens Ææta, illi spatium fugiendi dedit. Ut Medea venit Jasonis domum, Æsonem ejus patrem, annis & morbis gravem, in pristinum robur ac juventutem arte magica restituit. *Metamorphos. lib. 7.* At Peliam, deceptis ejus filiabus, jugulavit. *Metamorphos. lib. 7.* Jason interea Corinthum profectus ad Creontem regem ejus filiam Creusam adamavit. Medea se spretam ferens, arculam gemmis incantatis plenam Creusæ mittit, quæ igne concepto, ipsam, & Creontem absumpserunt. *Metamorphos. lib. 7.* Medea post exprobratam Jasoni perfidiam, susceptos ex eo duos filios, in ipsius conspectu, mactavit, alatisque vecta draconibus Athenas evasit ad Ægeum regem, cui cum nupsisset, ac Medum filium genuisset, conata est Theseum, Ægei filium, e medio tollere, veneno dato : sed deprehenso scelere, fugit in eam Asiæ partem, quæ ab ejus filio Media est nominata. *Metamorphos. lib. 7.* Argonautarum expeditionem chronologi assignant anno post conditum Ilium sexagesimo quarto, ante ejus ἅλωσιν, septuagesimo nono.

CADMUS.

Cap. XIX. Jupiter in taurum conversus Europen Agenoris, Phœnicum regis, filiam abduxerat in Cretam. *Metamorphos. lib. 2.* Agenor ejus investigandæ negotium Cadmo filio dedit, eumque, nisi reperta sorore, domum redire vetuit. Cadmus pererratis frustra variis orbis terrarum partibus, oraculo Delphico jussus est in eo Græciæ loco consistere, ubi obvium haberet bovem, ibique urbem condere. *Metamorphos. lib. 3.* Regionem, Bœotiam; urbem Thebas appellavit.

In ea plures regnavit annos, domesticis tamen calamitatibus graviter conflictatus. Ex ejus quippe liberis Semele, cum Jovem, ex quo Bacchum edidit, videre fulminantem exoptasset, ambusta fulmine periit : Ino furentem virum suum Athamantem fugiens,

in mare se præcipitem dedit. *Metamorphos. lib.* 4. Agave Penthei mater, filium discerpsit. *Metamorphos. lib.* 3. Cadmus ipse Thebis pulsus ab Amphione, concessit ad Illyrios, cum conjuge, ubi tædio calamitatum affecti, Diis miserantibus, in serpentes ambo mutati sunt. *Metamorphos. lib.* 4.

Amphion Thebanæ civitatis muros condidit, convenientibus ad sonitum liræ saxis, septemque in ea portas aperuit. Hanc Alexander delevit, Pindari tamen familiæ ac domicilio parcitum uni voluit. Alia fuit urbs ejusdem nominis in Ægypto, centum portis patens, à qua regio vicina cognomen Thebaïdis habuit: alia in Cilicia, Andromaches patria, quam Græci Trojanum ad bellum proficiscentes, vastaverunt.

OEDIPUS.

Cap. xx. LAius, Thebarum rex, cum audivisset se periturum à filio, Jocastæ uxori præcepit, ut natum infantem jugularet. Aversata facinus mater, occidendum puerum tradidit militi: miles pueruli lacrymis, & liberali forma, motus, eum ex arbore suspendit pedibus, quos fune, seu vimine, in calces indito, trajecerat. Suspensum vidit magister armentorum Polybii Corinthiorum regis, & reginæ, liberis carenti, obtulit, quæ puerum aluit pro suo, Oedipumque dixit à pedum tumore, quos inflatos & tumentes retinebat.

Ætate provectus comperit nequaquam Polybii se esse filium; oraculum consuluit, ab eoque didicit futurum ut patrem in Phocyde reperiret. Illuc profectus Laium, in seditione populari sedanda laborantem, imprudens, peremit ac Thebas rediit. Erat non procul ab urbe Sphinx, monstrum ingeniosum, virgineo capite, corpore canino, alis draconis & cauda; pedibus leonis & unguibus, insigne. Prætereuntibus ænigma proponebat, eosque, nisi objectum nodum solverent, devorabat. Hinc regionis vastitas, & urbis solitudo, ad quam nemo poterat aspirare. Creon Jocastæ frater, qui Laïo mortuo regnum Thebanum occupaverat, præconis voce per universam Græciam edixit fore ut regnum & Jocastam, Laïi uxorem, illi traderet, quicumque propositum ænigma posset explicare *Quodnam animal est*, inquiebat Sphinx, *mane quadrupes, sub meridiem bipes, & vesperi tripes?* Oedipus, tanto præmio invitatus, respondit animal istud hominem ipsum esse, qui pedibus manibusque reptat in infantia; binis pedibus nititur vir: senex, baculo, quasi tertio pede, fulcitur. *Metamorphos. lib.* 7. Hoc responso victa Sphinx præcipitem se in mare projecit, & regnum metu liberatum, ac Jocastam, Oedipo reliquit. Ex ea Eteoclem & Polynicem; itemque Antigonen, & Ismenam, tulit, nec prius matrem esse suam cognovit, quàm orta pestilentia vates pronunciassent immissam pestem à Superis Laïi necem vindicantibus, nec desituram, nisi exularet is, à quo Laïus cæsus fuisset. Compertum denique fuit cædis auctorem Oedipum esse, eundemque matrem habere in matrimonio. His attonitus infelix, oculos eruit sibi,& in voluntarium exilium discedens, regnum Eteocli & Polynici administrandum reliquit.

ETEOCLES ET POLYNICES.

Cap. xxi. ETeocles & Polynices, Oedipi filii, ne paternum regnum dividendo debilitarent, satius duxerunt, illud integrum, sed alternis annis possidere. Eteocles, ut major natu primus regnavit anno suo: sed, eo elapso, fratrem, contra quam convenerat, solio exclusit. *Metamorphos. lib.* 9. Hæc belli Thebani, à poëtis, præsertim à Statio, decantati causa. Polynices

enim omnem Græciam in arma excivit, adscito in fœdus Adrasto Argivorum rege. Tiresias fausta omnia Thebanis promittebat, si Menœceus Creontis filius, ultimus Cadmi posterorum, se pro patria devoveret. Nec dubitavit fortis adolescens, invito patre, procurrere in conspectum hostium, & cruore suo, voluntaria victima, litare.

Hinc secunda omnia Thebanis cesserunt. Multi hostium duces, & potissimum Tydeus, Parthenopæus, Capanæus, Amphiaraus, maximis jactati periculis periere. Ad extremum ambo fratres, crudeli bello finem imponere singulari certamine aggressi, alter alterius manu ceciderunt. Nec ipsa mors odium illorum internecinum extinxit. In eundem quippe rogum conjectis cadaveribus, flamma sponte divisa, vivere in ipsis mortuorum fratrum cineribus inimicitias demonstravit. Creon, extincto Oedipo, ejusque filiis, regnum, quod ipsi sponte concesserat, recepit. Ereptum rogo Polynicis corpus & inhumatum projecit. Antigonem, fratris ossa conatam sepelire, vivam humo jussit infodi, sed ipsa supplicium, elisis faucibus anteverit. At Hemon, Creontis filius qui Antigonem sponsam optaverat, ensem sibi adegit in pectus; Eurydice, Creontis uxor, tantum sibi obitu luctum hausit, ut mortem sibi consciverit. Hanc regiæ familiæ cladem Sophocles in scenam cum protulisset, tam suavi commiseratione affecit spectatores, ut insulæ Sami præfectura donatus fuerit.

TANTALUS.

Cap. XXII. Non levioribus infortuniis familia Tantali, regis Phrygiæ, concidit. Prima calamitatum origo, impietas ipsius Tantali fuit. Jovem, à quo genus ducebat, cum ceteris Diis domi suæ acceperat. Eorum Divinitatem ut probaret, Pelopem filium suum, in frusta concisum & elixum, illis apposuit. *Metamorphos. lib. 6.* Ceres paulo reliquis avidior, humerum Pelopis absumpsit, alii ferales epulas detestati, Tantalum in Tartara detruserunt, ubi medius in undis sitit, & alludentibus ori pomis, fame cruciatur. *Metamorphos. lib. 4.* Pelopem deinde in vitam revocarunt, educta ex inferis per Mercurium ejus anima & membris ita reparatis, ut humerus eburneus, in ejus locum, qui à Cerere comesus fuerat, substitueretur. *Metamorphos. lib. 6.* Niobe Tantali filia, paternam impietatem imitata, dum Latonam contemnit, numerosam amisit sobolem, telis Apollinis ac Dianæ confixam & ipsa dolore amens, in saxum diriguit. *Metamorphos. lib. 6.* Pelops Phrygiam tot cladibus suorum funestam deserens, venit in Elidem, & Hippodamiam, Oenomai regis filiam, uxorem ab ejus patre postulavit. Oenomaus mortem sibi à genero afferendam admonitus, eam filiæ procis conditionem proposuerat, ut curuli certamine secum decertarent, ea potituri si vincerent, perituri, si vincerentur.

Accepit conditionem Pelops, & regem vinci aliter quàm dolo, non posse intelligens, egit cum Myrtilo, ejus auriga, ut ferrum tolleret, quod axi extremo, rotarum modiolis inserto infigitur, easque, ne effluant, continet. Excussus hunc in modum currû Oenomaus fractis cervicibus, cum vita victoriam & regnum amisit. Pelops regno dotali potitus, Peloponneso nomen dedit, felix si concordes habere filios Atreum, & Thyesten, potuisset! Sed fratrum discordia tanto solet esse gravior, quanto sanctior amicitia esse debet. Thyestes uxorem fratris temeravit: Atreus Thyestæ filios, inscio patre interfectos, eidem epulandos præbuit. Supererat Thyestæ filius nothus, qui perire statim ab ortu jussus, à pastoribus tamen servatus & lacte caprino nutritus fuerat unde illi no-

men Ægistheus factum. Hic Atreum obtruncavit: Agamemnonem, Atrei filium, è Trojano reversum bello sustulit, conscia & adjuvante, quam sibi male devinxerat, Clytemnestra, conjuge Agamemnonis. Hinc fecunda tragœdiarum seges.

TROJANI REGES.

Cap. XXIII. IN ea Phrygiæ parte, quæ Bosphorum Thracium respicit: Trojam Dardanus, Jovis & Electræ filius, condidit, è Thuscia fugiens occiso fratre, quicum in hac Italiæ parte regnabat. Rerum in Troade tunc potiebatur Teucer, qui Dardanum generum adscivit, cumque illo Trojæ fundamenta jecit annis ante natam Romam ferè septingentis. Dardano successit Erichthonius filius, Erichthonio Tros, qui Trojam de suo appellavit nomine. Troïs filius fuit Ganymedes, à Jove raptus. *Metamorphos. lib.* 10. item Assaracus, ex quo genitus est Capys, Anchisæ Pater: demum Ilus, qui paternum adeptus regnum Trojam, Ilium vocari jussit.

Ilo successit filius Laomedon, quem Hercules vita regnoque spoliavit, abducto ejus filio. *Metamorphos. lib.* 11. qui à Trojanis redemptus, inde Priami nomen consecutus est, cum antea Podarces diceretur. Priamus patri suffectus, turribus arcibusque munivit urbem, quæ tunc Pergama vocabantur, unde ipsa Troja nomen quoque sumpsit. Priami uxor, Hecuba: filii præcipui, Deiphobus, Helenus, & Paris, sive Alexander, funesta patriæ fax. Talem sibi visa fuerat parere mater, ejusque somnio cognito, Priamus necari puerum jusserat. Hecuba clam inter pastores educandum curavit, ubi cum regias dotes ostenderet in conditionis humilitate, originem probavit, ipsisque Superis dignus est visus, qui ortam inter Junonem, Palladem & Venerem, controversiam dirimeret. Intererant epulo geniali, cum Thetis Peleo nuberet. Discordia in medium jecit fatale pomum, cum hac inscriptione, *Detur pulchriori.* Páris arbiter duræ litis sumptus, eam Veneri adjudicavit, & sibi, suisque, Junonis ac Minervæ conflavit odia.

Interim Priamus certamen ludicrum nobilitati Trojanæ proposuit. Adfuit Paris adhuc incognitus & ceteris, qui congressi fuerant, victis, ipsum Hectorem superavit. Hector, cum pugilem ignotum ferro persequeretur, ut ignominiam ejus sanguine elueret, agnovit fratrem, conspectis certis insignibus & gemmis, quas Hecuba pastori, ejus educatori, tradiderat. Priamus, fatorum immemor, filium lætus amplectitur, & in regiæ partem accipit.

TROJANI BELLI CAUSA.

Cap. XXIV. CUm Hercules Trojam vastaret, Hesionem Laomedontis filiam, Telamoni, Græco duci, conjugem dederat. *Metamorphos. lib.* 11. Paris, amitam suam repetiturus, classem instruxit, Priamo non invito, qui opibus & gloria pollens, imminebat in omnem injurias à Græcis toties acceptas vindicandi occasionem. Paris recta Spartam contendit, ad Menelaum, Spartæ regem, filium Atrei, & Agamemnonis fratrem. Exceptus humanitate summa & domi relictus est à Menelao, cui erat iter in Cretam necessarium.

Helenam, uxorem Menelai, Venus ita Paridi conciliavit, ut cum eo Trojam profugerit, probante Priamo, qui Hesionem, sororem suam, ita redditum iri facile sperabat, si cum Helena permutaretur. Contra ac speraverat accidit Nam Græci Hesionen reddere negarunt. Helenamque junctis viribus & armis repetentes, Trojam per annos decem obsessam, solò demum æquarunt. Quo pacto Ulysses, & Achilles ad hoc bellum perducti fuerint exponit *Ovidius lib.* 13.

VIRGI[illegible]

Æ[illegible]

P[illegible]

Ille ego qui [illegible]
Carmen & [illegible]

[illegible]

1 Arma virum [illegible]
Italiam, fato [illegible]

[illegible] sed in Venetiam [illegible]

HEROIBUS

AGAMEMNON,

[illegible] domum
[illegible] ejus a filteri,
[illegible] matre, qua
[illegible] as armatam,
[illegible] contendi
[illegible] cum in maxi
[illegible] Mos era
[illegible] quæ ibi c
[illegible] ad Th
[illegible] obstitate per
[illegible] patriæ leg
[illegible] pronuncia
[illegible] tentio, du
[illegible] Præerat
[illegible] ex Aulide
[illegible] ut Ovi
[illegible] littaret in f
[illegible] sorore,
[illegible] & Furia
[illegible] administravi
[illegible] in Aricino
[illegible] Dianæ Ari
[illegible] festivas, qu
[illegible] commissa p

ULYS

[illegible] annos Uly
[illegible] quam pate
[illegible] pestate
[illegible] Pria
[illegible] in Græcor
[illegible] ut a
[illegible] Ulyssi
[illegible] ad lit.
[illegible] f
[illegible] cru
[illegible] relictam
[illegible] navi
[illegible] loco a
[illegible] o
[illegible] sui
[illegible] cum e
[illegible] devei
[illegible] qu
[illegible]
[illegible] con
[illegible] entia
[illegible] Ulysses
[illegible] hon
[illegible] exe
[illegible] varia m
[illegible] M
[illegible] Metamorphos.
[illegible] m

les, injuriam non ferens, inclusit se tentorio, G
profligandos permisit: arma sua duntaxat concessi
ille indutus, & Hectorem ausus lacessere, ab il
morphos. lib. 13. Tum vero Achilles ulciscendi a
repetit, Hectoremque cæsum ter circa muros urb

TROJÆ EXCIDIU

Cap. xxv. HEctoris necem clades fortissimoru
cum est consecuta. Priamo & Hec
nem actis, promisit Paris necem Achillis, quo
ci stabant. Comperit eum Polyxenæ, Priami filia
adducit in spem conjugii, & pactis paucorum di
templum Apollinis invitat, colloquii uberioris
les nihil à Paridis perfidia metuens; à quo sagitt
Cæsum in acie canit Ovidius. *Metamorphos. lib.*
certatum Ajacem inter & Ulyssem. *Metamorphos.*
dolo pariter & proditione ulciscendos proditores
in patriam, velut fessi bello, simulant, & equu
cantur, quasi donum placandæ Minervæ, cujus
tum dictitabant, rapto ex arce Trojana Palladio,
statua, qua Trojæ fatum & felicitas contineri pu
littore relictum, Græcis ad insulam Tenedum
in urbem inducunt, diruta murorum parte, per
è vicina insula Tenedo reversi, subierunt, & civitat
sepultam incenderunt. Hanc illis ab Ænea & Antenc
fama est. Pyrrhus, Achillis filius, Priamum ad J
vit; immolavit Polyxenam ad Achillis, qui ejus
tumulum. *Metamorphos. lib.* 13. Andromacham H
abduxit in Græciam. Paris sagitta Herculis à Philo
Menelaus Helenam à Deiphobo, cui post Paridem

AGAMEMNON, ET ORESTES.

Cap. XXVI. AGamemnon domum redux, Clytemnestræ & Ægysthi, ejus adulteri, ferro cecidit. Orestes ultus est patris mortem, perempta matre; quam cum obversari sibi semper crederet tædis & serpentibus armatam, oraculum consuluit. Eo jubente, in Tauricam Chersonesum contendit, comite Pylade, regis Strophii filio: cujus amicitiam cum in maximis antea periculis, tum in hoc præcipuè loco est expertus. Mos erat, ut hospites ac peregrini comprehenderentur. Dianæ, quæ ibi colebatur, immolandi. Capti Pylades & Orestes, adducuntur ad Thoantem, summum sacerdotem. Is novorum hospitum nobilitate permotus, & indole liberali; cum utrumque servare, salvis patriæ legibus, non posset, alterum, ducta sorte, incolumem fore pronunciat. Hic vero celebris orta est inter Pyladen & Oresten contentio, dum alter alterius perire loco certat. Sors Oresten addixit neci. Præerat Dianæ sacris Iphigenia, Orestæ soror, illuc per Dianam ex Aulide translata, cum cervam in illius mactandæ locum supposuit, ut Ovidius narrat *Metamorphos. lib.* 12. Iphigenia cum ferrum libraret in fratris caput, eum agnovit. Occiso Thoante, Orestes cum sorore, Pylade, & Dianæ statua, rediit in Græciam, ubi expiatus, & Furiarum tetro aspectu liberatus, paternum regnum feliciter administravit. Eadem statua Dianæ in Italiam postremo delata est, & in Aricino collocata nemore, Templi æditiuus, & sacerdos istius Dianæ Aricinæ, Rex nemorum vocabatur, ac vulgò servus erat fugitivus, qui tandiu regnum illud obtinebat, dum ab alio fugitivo commissa pugna victus necaretur. *Metamorphos. lib.* 15.

VLYSSES.

Cap. XXVII. DEcem annos Ulysses erravit post excisam Trojam prius, quàm paternos lares reviseret. Vix ingressus navim, in Thraciam tempestate delatus est. Ibi regnabat Polymnestor, cujus fidei ac tutelæ, Priamus filium Polydorum, & regales thesauros, ne venirent in Græcorum manus, tradiderat custodiendos. Polydorum rex avarus, ut auro potiretur, trucidaverat. Hecuba id cum rescivisset (nam Ulyssi in Trojana præda dividenda obvenerat) Polymnestorem addit, velut ignara: ostentansque spem thesauri alterius, eum seduxit à regio comitatu: mox involans in vultum, oculos illi unguibus eruit. Quo pacto lapidibus à populo superveniente in canem rabidam mutata, appetita fuit. *Metamorphos. lib.* 13. Ulysses repetita navigatione, abripitur in Africam ad Lotophagos; ita vocatos à loto arbore, cujus fructus tam suaves habebat illecebras, ut advenis oblivionem patriæ afferret, ejusque suavitate captos, è sociis suis nonnullos Ulysses amiserit. Alii redintegrato cursu, Siciliam cum eo tenuerunt. Sex eorum Polyphemus, Cyclopum teterrimus devoravit. *Metam. l.* 14. Ulysses vino gravem invasit, eique unum, quem in fronte media gerebat, oculum exculpsit. Inde ad Æolum properè fugit, qui ventos adersos utribus inclusos, in ejus navim congessit, ne nocerent. Utres tumidos socii male curiosi reclusere. Ventis solutis novæ tempestates excitatæ, nova pericula. Iis jactatum Ulyssem, & à Læstrygonibus, Formianum littus incolentibus, atque humana carne vesci solitis, penè oppressum, insidiosa benignitate excepit Circe, famosa venefica. Hæc socios Ulyssis in ferarum varia monstra transformavit: ipse artes magicas elusit instructus herba Moly, sapientiæ symbolo, à Mercurio sibi donata *Metamorphos. lib.* 14. Eadem Circe adjuvante, adiit inferos, ubi à Tiresia vate multa de rebus aliquando sibi eventu-

oculis cognovit. Pari felicitate ac prudentia Sirenum dolosos cantus, in eodem Tyrrheno littore effugit, sociorum auribus cera obturatis, ipse ad malum alligatus. Inde Siciliam rursum tenuit. Solis boves Phaëtusa nympha pascebat. Praeceperat autem sociis Ulysses ut fiere armentis temperarent. Auditus non est itaque Sole irato, naves cum sociis amisit, vixque in fractae ratis tabula enatavit ad Ogygiam insulam, ubi recenti navigio instructus à Nympha Calypso, mari se commisit. Facto iterum naufragio, cujus auctor Neptunus, Polyphemum filium ab Ulysse excaecatum aegre ferens, evasit ope Leucotheae in insulam Corcyram, & acceptis ab Alcinoo, Phaeacum rege, navibus Ithacam attigit. Domum suam, rustici cultu, ingressus, cognoscendum se Thelemacho filio, & fidis aliquot famulis, dedit, quorum opera procis deletis fortunas, uxoremque Penelopen, recuperavit. Re bene gesta laetum tacitus angebat metus, ne à filio interficeretur: id enim Tiresias praedixerat, ac ne tristi vaticinio fidem faceret, cogitabat secedere in aliquam solitudinem, cum Telegonus, quem è Circe genuerat, audito se ici patris in Ithacam adventu, accessit gratulaturus. Dum ut ignotus repellitur, nonnihil tumultus ortum est ad fores. Procurrit Ulysses, ut rem cognosceret, interque confusos tumultuantium clamores sagitta vulneratur à Telegone. Fieri medicina plagae non potuit, quia jaculum veneno infectum erat.

ÆNEAS.

Cap. XXVIII. ÆNeas, Veneris & Anchisae Filius, Creüsam, Priami natarum unam, duxerat. E patriae incendio elapsus, ope matris septem annos erravit incerto mari, ob iram Junonis nomini Trojano semper infensae. His transactis Carthaginem venit, ubi, quemadmodum canunt Virgilius, & Ovidius, Dido novam condebat urbem, ab eaque mensibus aliquot retardatus, monente demum Jove perrexit in Italiam, ac victo Rutulorum rege Turno, Laviniam regis Latini filiam cum dotali regno accepit, ac Romani imperii fundamenta jecit. *Metamorphos. lib. 13. & 14.*

UTILITAS E FABULIS CAPIENDA.

Cap. XXIX. CUm poëtae ac doctores profanae antiquitatis plurima, quae ad explicandam rerum naturam aut instruendos mores pertinent, simulacris Deorum, & fabulis involverint: dispiciendum est quid veri, bonive, sub istis integumentis lateat. Ita Coelum finxerunt Saturni, sive Temporis, patrem, quia coelum diurna & annua conversione tempus efficit. Cum vero temporis par vetustati sit velocitas, idemque finem rebus quas produxit afferat, descripsere Saturnum habitu senis alati, & falce armati, qui liberos suos devoraret. Saturnum excepit Janus Latii rex prudentissimus, qui prospiceret futura, praeterita meminisset: eum bifrontem idcirco pinxerunt. Rudes & incultos homines Prometheus à ferino victu abductos excoluit, ac mentem veluti corporibus brutis addidit: haec fuit causa cur homines dictus sit è luto finxisse. Idem olim ignis edocuit, ac reperit quo pacto è solis radiis, putà concavo speculo exceptis, eliceretur. Hinc nata multa vitae commoda, & è commodis incommoda, nimirum, morbi, febres, &c. Deucalion urbes condidit, invenit artes, vitam moribus ornavit: hinc saxa in homines mutasse praedicatur. Amphion devinctos concordia Thebanos ad urbem aedificandam adduxit: lapides lyrae sono movisse narratur. Atlas vero in montem conversus coelum humeris ferre, quia, ut astra specularetur in editiorem ascendebat locum, & coelestem excogitavit sphaeram, quam fere semper pre manibus habe-

liat. Alas Dædalo dederunt, ut è labyrintho evolare, quia navigandi, & utendi velis, artem reperit. Icarum audaci volatu sublimia captantem in mare dejecerunt, ut juvenilem notarent imprudentiam, quæ medium iter ac tutum tenere nescit. In Tantalo avaros; in Lycaone crudeles; in Sirenibus & Circe amatores voluptatum; in aliis alia flagitia descripserunt. In Medusa, muliere libidinosa, indolem impuræ libidinis adumbratam voluere, cujus ea vis, labesque est, ut homines omni rationis, pietatis, & humanitatis sensu spoliatos, in saxa transformare videatur. Quis in Narcisso non agnoscit hominem sui amantiorem? in Marsya, quem Apollo cute spoliat, arrogantem; in Persei Pegaso, celeritatem rebus gerendis necessariam; in ejusdem speculo polito, quod instar clypei gestabat, sapientiam non intelligit? An temerè conjiciet, si altiora spectamus, qui Adamum in Saturno liberos devorante expressum arbitrabitur? In Iapeto Japhetum, è Noëmi liberis tertium & alia ejusdem generis? Sacrarum arcana litterarum è Judæis cognoscere Phænices & Ægyptii, facile potuerunt: ab utrisque hauserunt Græci, & jam adulterata, novis commentis depravarunt: à Græcis Romanus orbis originem sumpsit; ut subtiliter & erudite disserit P. Turnemiuus Soc. Jesu, in egregio specimine prolixioris de tota ratione fabularum commentarii; cujus conspectus magnam totius operis expectationem omnibus eruditis fecit. * Multa quoque morum documenta sub fabularum velo latentia detegit. P. Michaël Pexenfelderus Soc. Jesu in eleganti ac pia lucubratione, cui nomen fecit *Ethica Symbolica*, *&c.* Edita Monachii, 1680.

* *Memoire de Trevoux.* 1702. *Décemb.* 1703. *Janvier.*

QUOMODO EXPLICANDÆ FABULÆ.

Cap. xxx. Erit igitur Christiani præceptoris, videre quid lateat sub illo cortice fabuloso; & veritatem istis involutam umbris evolvere. Sic impiæ vetustatis venena vertentur in antidota, & suus virtuti honor, improborum errore ad vitia traductus, jure merito restituetur. Quamvis autem hæc una caperetur utilitas ex historia fabulosa; quamvis hæc una legeretur è tot flagitiorum, quibus religio profana sordet, sterquilinio gemma, nimirum commendatio Christianæ religionis, quæ Deum, moresque, tanto veteribus illis dissimiles tradit, satis magnus pateret ad juventutem non piè solum, sed festive ac eleganter instituendam, campus Documento est P. Carolus de Aquino, Italus, Soc. Jesu, quo Eloquentiæ magistro frui per annos duodeviginti Romano licuit Collegio in egregiis quas recens edidit Satyris, ubi totam illam veterum Deorum farraginem ita excutit, exagitatque, ut ingenium cum eruditione certet, majestas heroïci carminis, cum satyrica dicacitate: latinitatis exquisitæ sapor, cum insigni priscorum auctorum notitia. Easdem dotes in aliis duobus carminum, quos vulgavit ante paucos annos, tomis, observare est, ac præsertim in ipsius *Anacreonte recantato*; in quo quinquaginta sex odas lepidissimi, at non usquequaque modesti & sobrii vatis, eodem quo scriptæ sunt metro, & ordine, sic imitatur Latinis versibus, ut eas ad honestiorem sensum accommodet, per totidem Palinodias; non sacra duntaxat argumenta substituendo profanis; sed ingeniosa varietate fingendo, ludendo, & priscas recentibus historias, ac sententias, utiliter suaviterque intexendo.

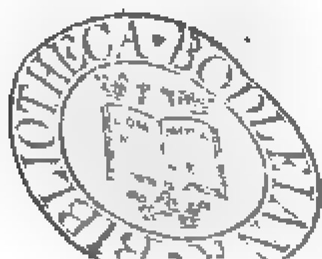
INDEX

DEORUM ET HEROUM
hujus Appendicis.

PARS PRIMA.

PARS SECUNDA.

FINIS.

mālum
mălum
sōlum
sŏlum
Mēdia
mĕdia

sătis adj.
satis adv.

abl. famē G. 4. 318.
arcē
arcĕ
vītas (vitare)
vĭtas
sōlus
sŏlus
vōlum

